

वराहमिहिराचार्यभिरचिना 'बृहत्संहिता' ज्योतिषग्रन्थ प्रस्तावना. मूळ संस्कृत व मराठी भाषांत.

आलीकडे राजाश्रय नसल्यामुळे, संस्कृतविद्या बुडत चालली आहे, ह्यून संस्कृत ग्रंथांतील सकल विद्यांचे ज्ञान नष्ट होत चालले आहे. अमुक विषयावर किती ग्रंथ आहेत, किंवा अमुक विषय कोठे सांपडेल, हे सांगणारे विद्वान् फारच थोडे मिळतील. संस्कृतांत असलेले विषय, ती भाषा व तिचा अभ्यास कमी होत चालल्यामुळे, प्राकृतजनांस कळण्याचे मार्ग, त्या त्या ग्रंथांचे भाषांतर प्राकृतांत करण्याशिवाय, दुसरे राहिले नाहीत हे स्पष्टच आहे.

व्यवहारांत वारंवार उपयोगी पडण्यास योग्य असून प्राचीन आणि मान्य असा ग्रंथ वराहमिहिरकृत बृहत्संहिता आहे. यास्तव प्राकृत जिज्ञासु लोकांस त्याचा उपयोग व्हावा ह्यून त्याची टीका प्राकृतच लिहिली आहे.

कलकत्ता येथे शके १७८६ इसवी सन १८६९ त छापिलेली एक प्रत कलकत्याहून आणविली. तींत फक्त मूळ मात्र आहे. सदरहु ग्रंथावर भट्टोत्पलनामक पंडिताने केलेल्या टीकेची मूळासह दोन पुस्तके संपादन केली.

वे० शा० रा० रा० सीताराम जोशी नासीकर वास्तव्य बडोदे, माजी दानाध्यक्ष, यांनी आपले घराहून नासीक येथून एक प्रत देवविली. दुसरी प्रत वे० शा० रा० रा० विष्णुशास्त्री जोशी (वकील) वास्तव्य पांवल जिल्हा रत्नागिरी यांनी दिली. मुळाची एक प्रत व सटीक दोनप्रति एकून तीन प्रतीवरून हा ग्रंथ छापिला आहे. मूळ बहुतकरून कलकत्याचे प्रतीप्रमाणेच आहे. अर्थास विपर्यास भासून टीकेच्या पुस्तकांत ज्याचा अर्थ भिन्न केलेला आढळला तेथेमात्र त्या पुस्तकाप्रमाणे लिहिले आहे. तथापि असे फारच थोड्या ठिकाणी झाले आहे. कलकत्याची प्रत चांगली शुद्ध केलेली आहे.

मूळश्लोकांतील वाक्यांशी व शब्दांशीच पाहिले तर कित्येक ठिकाणी भिन्नार्थ दिसेल; पण तो टीकाकाराचे आशयावरून लिहिला आहे. कित्येक स्थळी स्पष्टार्थ होण्यासाठीं कंसांत (पहा पृ० ३१२ ओळ २१) विशेष मजकूर लिहिला आहे. क्वचित्स्थळीं कंस न घालतांही लिहिला आहे. कित्येक ठिकाणी शब्दार्थ तेथेच लिहिल्या नाहीत. कारण तो अर्थ पुढे त्याच प्रकरणांत लिहिलेला आहे. (पहा पृष्ठ ३९ ओळ १७) यांत अशनीचा अर्थ लिहिलेला नाही. पुढे पृ० ४० ओळ १३ यांत लिहिला आहे. ग्रंथाचे टीकेवरून व

कोशांवरूनही ज्या शब्दांचा स्पष्टार्थ होईना ते शब्द तसेच ठेविले आहेत. (पहा पृ० २७६ ओळ १२ विस्पृक्त) क्लियेकस्थळीं श्लोकांतील, पदांवरून व टीकेवरून, लिहिला आहे, याहून अधिक स्पष्टार्थ न समजे, ह्मणून विशेष स्पष्टार्थ करितां आला नाहीं. (पहा पृ० ३३० ओळ ६ कुसुमयुक्तमेवतत्) क्लियेक शब्दांचे अर्थ प्राकृतांत अनेक असून त्यांतून एकादा लिहिला तर संस्कृत शब्दार्थाचा पूर्ण समावेश त्या शब्दांत होत नाहीं; तेथें संस्कृत शब्दच ठेविला आहे. (वापी ह्मणजे सामान्यत्वे विहीर; परंतु कोठेंकोठें वापीशब्दानें तळींही घेतां येते; पण विहीरशब्दानें तळींचें ग्रहण होत नाहीं.) जें प्रकरण पहाणें असेल तें आरंभापासून शेवटपर्यंत लक्षपूर्वक वाचावें ह्मणजे चांगलें समजेल. मध्येच वाचिल्यानें पूर्वापर अन्वयाची गरज असत्ये ह्मणून बराबर समजणार नाहीं.

या ग्रंथांत जे जे देश लिहिले आहेत. त्या त्या देशांचा बोध होण्यासाठीं शब्दरत्नाकर या कोशावरून जितका स्पष्टार्थ मिळाला तितका लिहिला आहे. जीं नावें कोशांत सांपडलीं नाहींत त्यांची माहिती लिहिली नाहीं. देशांचे नावांचें पूर्वोक्त कोशांतून जें स्पष्टीकरण घेतलें आहे, तें बराबर असेल, ह्मणजे कोशांतबराबरच लिहिलें गेलें आहे, असें ह्मणवत नाहीं. कारण या कोशांतील अर्थाप्रमाणें पाहिलें तर देशांच्या दिशाही बदलल्या जातात.

या ग्रंथांतील शब्दांचे अर्थांचें ज्ञान होण्यासाठीं कोशांचे साहाय्येनें या ग्रंथांचे शेवटीं कोश लिहिला आहे. व ज्या शब्दांचा अर्थच इतर कोशांवरूनही न समजे ते शब्द यांत लिहिले नाहींत.

यांत १०७ अध्याय आहेत. त्यांत काय काय विषय आहेत हे स्पष्ट समजण्यासाठीं अध्यायाचे नावावरून जो बोध होतो त्याशिवाय आणखी काय काय प्रकरणें आहेत हे समजण्यासाठीं तशी अनुक्रमणिका लिहिली आहे.

वराहमिहिर (यासच कोठें वराहमिहिरही ह्मटलें आहे) हा आदित्यदासनामक ब्राह्मणाचा पुत्र होय. त्याणें पित्यापार्शीच अभ्यास केला. यास कापित्यनामक ग्रामांत सूर्याचा वर प्राप्त झाला. आवंतक देशांत उज्जयिनी (उज्जनी) येथें तो राहत असे. त्याणें पूर्वऋषींचे ग्रंथ पाहून जातकशास्त्र केलें. ही माहिती बृहज्जातक अध्याय २८ श्लोक ९ यांत आहे. तो श्लोक.

आदित्यदासतनयस्तदवाप्तबोधःकापित्यकेसवितृ
लब्धवरप्रसादः ॥ आवंतकोमुनिमतान्यवलोक्य
सम्यग्घोरां वराहमिहिरोरुचिरांचकार ॥९॥

वराहमिहिराचे ग्रंथावर टीका करणारा भट्ट उत्पल याचे मताप्रमाणे कापित्य हा खेडेगांव होता. त्याच गांवांत वराहमिहिराने विद्याभ्यास केला. भट्टोत्पलाने, वराहमिहिर हा, मगध ब्राह्मण होता असें बीजगणितनामक ग्रंथांत लिहिले आहे. वराहमिहिरच मगधदेशाहून आला होता असें नाही. त्याचे कोणी पूर्वज या देशांतून उज्जनीकडे आले असावे. देश सोडून कितीही वर्षे झाली तरी पूर्वजांनी लाविलेल्या ज्ञातिवाचक इत्यादि नाव लावण्याची रीति सर्वत्र आहे. याप्रमाणेच वराहमिहिराचे पूर्वज मगधदेशांतून आलेले असावे.

बृहत्संहिता ग्रंथावर भट्टोत्पलाने टीका केली तींत शेवटीं २ श्लोक लिहिले आहेत ते या ग्रंथाचे शेवटीं पृ० ५५७ यावर आहेत. ती टीका त्याणें शके ८८८ फाल्गुन कृष्ण द्वितीया गुरुवारी समाप्त केली.

**धन्वन्तरिःक्षपणकोमरसिंहशंकुवेतालभट्टघट
कर्परकालिदासाः ॥ ख्यातोवराहमिहिरोनृ
पतेःसभायारत्नानिवैवररुचिर्नवविक्रमस्य ॥**

हे वाक्य ज्योतिर्विदाभरणांत आहे.

१ धन्वंतरि २ क्षपणक ३ अमरसिंह ४ शंकु ५ वेतालभट्ट ६ घट-कर्पर ७ कालिदास ८ वराहमिहिर ९ वररुचि हे ९ विक्रमराजाचीं रत्नेच होत.

या वाक्यावरून, वराहमिहिर हा विक्रमराजाचा पंडित होता.

संस्कृतावरून प्राकृत खर्डा वे० शा० रा० महादेवशास्त्री जोशी राहणार कांठवली यांजकडून करवून तो सर्व वाचून पाहून, त्यांत जरूर दिसले त्या त्या ठिकाणीं न्यूनाधिक इत्यादि करून, हे पुस्तक छापिले आहे.

व्यवहारास उपयोगी पडण्याजोगे जे जे विषय यांत आले आहेत त्यांचा अनुभव, सुज्ञ आणि उद्योगी असे जन घेऊन आनंद पावतील, तेव्हां या ग्रंथाची प्राकृत टीका करण्याचे श्रम सार्थकता पावले असें मी समजेन.

रत्नागिरी. दक्षिणकोंकण, इलाखा मुंबई. मिति भाद्रपद कृष्ण १२ बुधवार शके १७९६ ता० ७ आक्टोबर सन १८७४.

जनार्दन हरि आठल्ये.

वृहत्संहितानुक्रमणिका.

विषयसंबंधाशिवायही कांहीं प्रकरणें आहेत तीं तो अध्याय वाचिल्यावांचून ही कळावीं लणून तीं तीं प्रकरणें त्याच्या अध्यायाचे पोटीं लिहिलीं आहेत.

<p>१ देवतेचें नमन.
 ,, जगदुत्पत्तीचें कारण.
 अध्याय २.
 ३ सांवत्सरसूत्र.
 ४ जोशाचें लक्षण.
 ५ पांच सिद्धांतांचीं नावे.
 ,, कालप्रमाणाचीं नावे.
 ,, चार प्रकारचे मासांचीं नावे.
 ६ अजाणते, मूर्ख जोशाचीं लक्षणें.
 ७ होराशास्त्राचे भेद.
 ९ जोशानें प्रतिक्षणां विचार करावयाच्या गोष्टि.
 १० राजानें किती जोशी ठेवावे.
 ११ पूर्ण ज्योतिःशास्त्र जाणणारा श्राद्धास प्रथम पूज्य होय.
 १२ यवनांस पूर्वाचार्यांकडून ज्योतिःशास्त्र मिळालें.
 ,, ज्योतिःशास्त्र न जाणतां आपणास जो जोशी लणवितो त्यास नक्षत्रसूची लणवि. तो पंक्तीस अपवित्र करतो.
 ,, अयोग्य जोशास राजानें सोडावा.
 ,, त्रिस्कंध ज्योतिष.
 अध्याय ३.
 १३ आदित्यचार.
 १३ पूर्वशास्त्रांत अयनप्रवृत्ति.
 १४ अयननिवृत्तीचे दिवशीं छायाप्रवेशाचें फल.
 ,, त्वष्टानामकग्रहदर्शनाचें फल.
 १५ तामस, कीलक नामक ३३ केतु.
 ,, त्यांचे उदयांचें फल.
 ,, अंभःकलुषादिकांचीं फले.</p> | <p>१६ ताम० कील० केतूंचे फल कोठें
 १७ ध्वाक्षादि उत्पात. [होईल.
 १७ ऋतुपरत्वे सूर्यकिरणांचीं फले.
 १९ सूर्याचे आकाराचीं फले.
 ,, सूर्य, उदयास्तकाळीं मेघांच्या निरनिराळ्या आकारांनीं आच्छादित वगैरे झाला असतां त्यांचीं फले.
 २० प्रतिसूर्यदर्शनाचें फल.
 अ० ४.
 २१ चंद्रचार.
 २१ चंद्र, सूर्यतेजानें प्रकाशित होतो.
 ,, चंद्र उदकमय आहे.
 ,, चंद्राचें त्रिंशद्गुणै व क्षय पावते
 २२ चंद्रचाराचीं फले. [तो प्रकार.
 अ० ५.
 २८ राहुचार.
 ,, राहुस्वरूपाचा विचार.
 ३२ पर्वशाचीं नावे व फले.
 ३३ एकामासांत दोन ग्रहणांचें फल.
 ,, ग्रहणासह चंद्र, सूर्य, उदय व अस्त पावतील तर त्यांचीं फले.
 ३४ अयनपरत्वे ग्रहणाचीं फले व स्पर्शादिकांचीं दिशापरत्वे फले.
 ३५ राशिपरत्वे ग्रहणाचीं फले.
 ३७ ग्रहणभ्रमणाचीं फले.
 ३८ ग्रहणसंबंधी अन्यप्रकारचीं फले.
 ४० ग्रहणांत जीं निमित्तें होतील त्यांचीं फले.
 ४१ मंगळादि ग्रस्तग्रहांचीं फले.
 ,, मासपरत्वे ग्रहणाचीं फले.
 ४२ ग्रहणमोक्षाचीं दिशापरत्वे फले.
 ४७ चंद्रग्रहणानंतर १५ दिवसांत</p> |
|--|--|

- सूर्यग्रहण झाल्यास त्याचें फळ.
 ,, सूर्यग्र० नं० १५ दि० त चंद्रग्रहण झाल्यास त्याचें फळ.
 अ० ६
 ,, भौमचार
 अ० ७.
 ५० बुधचार.
 ,, बुधोदयाचीं फळे.
 ५१ सप्तधातूंचीं नावे.
 अ० ८.
 ५४ बृहस्पतिचार.
 ,, बार्हस्पत्यवर्ष.
 ५६ बृहस्पतीचे नक्षत्रभोगाचें फळ.
 ५७ बृहस्पतीचे वर्णांचीं फळे.
 ५८ बृहस्पतिभोगाचीं युगे.
 ५९ बृह० चे उदयावरून प्रभवसंवत्सरांची उत्पत्ति.
 ६० संवत्सरांचीं फळे.
 अ० ९.
 ६५ शुक्रचार.
 ,, नक्षत्रपरत्वे वीथी. [आहे.
 ६६ ज्योतिःशास्त्र हें वेदोक्त शास्त्र
 ६९ सूर्यास्तापूर्वी व मध्यान्हीं शुक्रदर्शनाचें फळ.
 ७२ शुक्र व गुरु हे परस्पर सप्तमराशिगत असतील तेव्हां त्याचें फळ.
 ,, शुक्राचे अग्रभागीं ४ ग्रह राहतील तेव्हां त्याचें फळ.
 ७३ प्रत्येक ग्रह शुक्रापुढे असेल त्याचें फळ.
 ७४ शुक्राचे वर्णांचीं फळे.
 अ० १०.
 ,, शनिचार.
 ७४ शनीचीं नक्षत्रपरत्वे फळे.
 ७८ शनैश्वर कृत्तिकानक्षत्रीं व गुरु विशाखानक्षत्रीं असेल व दोघे एकानक्षत्रास असतील तेव्हांचीं त्यांचीं फळे.
 ,, शनीचे रंगाचीं फळे.
 अ० ११.
 ७९ धूमकेतुचार.
 ,, पिशाचदीपिका हें केतूचें स्वरूप होय.
 फासफरस हें केतूचें रूप होय.
 केतूचे स्वरूपावरून वगैरेचीं फळे.
 केतुगणांचें वर्णन.
 नक्षत्रपरत्वे केतूचीं फळे.
 उल्केनें ताडितकेतूचें फळ.
 अ० १२.
 ९० अगस्त्यचार.
 ,, अगस्तीचे वर्णन.
 ९३ अगस्तीच्या उदयाने उदकें स्वच्छ होतात.
 ९५ अगस्तीचा पूजाप्रकार.
 ९६ अगस्तीचे रंगाप्र० फळे.
 ,, उल्का व केतु यांहीं स्पृष्ट अगस्तीचें फळ.
 ,, अगस्तीचे सर्वस्थळांचे उदयास्त समजण्याचा प्रकार.
 अ० १३.
 ९७ सप्तषिचार.
 ,, ऋषि कोणत्या नक्षत्रास आहेत हें काढणें.
 ९८ ऋषींचे वर्ग.
 ,, ऋषींचे वर्णाप्रमाणें त्यांचे वर्गास फळ होतें.
 अ० १४.

- ९९ कूर्मविभाग.
 ९९ भरतखंडांत केलेले ९ विभाग.
 १०४ नक्षत्रवर्ग पापग्रहपीडित अस-
 तां त्याचे राजाचा नाश होतो.
 अ० १५.
 १०४ नक्षत्रव्यूह.
 " कृत्तिकापासून प्रत्येक नक्षत्राचा
 आश्रय करणारे लोक इत्यादि.
 ११० चंद्राने पीडितनक्षत्राचे लक्षण.
 " उपहत (उलटस्वभाव) नक्षत्राचे
 फळ.
 " सूर्यादिग्रहांचे देश इत्यादि.
 ११६ ग्रह वर्णाने, उपद्रवाने, स्थानाने
 चांगला वाईट असेल तसे त्या-
 चे देश व पदार्थ शुभ किंवा
 अशुभफळ भोगतात.
 अ० १७.
 ११७ ग्रहयुद्ध.
 अ० १८.
 १२२ शशिग्रहसमागम.
 " चंद्र, नक्षत्रांच्या व ग्रहांच्या ज-
 वळून जाईल त्याचीं फळे.
 अ० १९.
 १२४ ग्रहवर्षफल.
 १२५ वर्षाधिकार व मासाधिकारपर-
 त्वे सर्वग्रहांचीं फळे.
 अ० २०.
 १३० ग्रहशृंगाटक.
 " सूर्यास्ताचेसमयीं ग्रहमालादर्श-
 नाचे फळ.
 " ग्रहांचे ६ योगांचीं लक्षणें व फळे
 अ० २१.
 १३१ मेघाचे गर्भलक्षण.
 १३२ गर्भधारण पाहाण्याचा काळ.
 १३९ गर्भ कितीदिवशीं पडेल ते दि-
 वसमान.
 १३७ गर्भ किती योजने वृष्टि करितो
 याचे प्रमाण.
 " कशागर्भाची किती वृष्टि होत्ये.
 अ० २२.
 १३८ धारणाप्रकार.
 " गर्भस्वावाचे लक्षण.
 १३९ धान्यास चांगली अशी वृष्टि
 होण्याची पूर्वचिन्हे.
 अ० २३.
 १४० प्रवर्षण.
 " पर्जन्य मोजण्याचे पात्र. +
 " ज्येष्ठवद्यांत पूर्वाषाढादिनक्षत्रीं
 वृष्टि होईल ती मोजून पुढील
 शुभाशुभ सांगणे.
 १४१ कोणत्या नक्षत्रीं किती वृष्टि हो-
 ये याचे प्रमाण.
 अ० २४.
 १४२ रोहिणीयोग.
 " रोहिणीयोगीं सर्व बीजांचे चि-
 न्ह जाणणे.
 १४३ वायु कोणत्या दिशेचा वाहतो
 हे समजण्यासाठीं निशाण क-
 रावे.
 " वायुप्रमाणें पुढे केव्हां कस पा-
 जस पडेल हे जाणणे.
 १४४ मेघ व वायु यांचीं फळे.
 १४७ राजनामांकित व देशनामांकित
 कलश ठेवून त्यांवरून त्यांचे
 फळ पाहाणे.
 १४८ रोहिणीनक्षत्राशीं चंद्राचे यो-
 गाचीं फळे.
 १४९ योगतारालक्षण.

- १४९ गाई, बैल यांचे अस्तमानचे ग-
मनावरून फळें.
अ० २५.
- १५० स्वातीयोग.
,, स्वातीयोगाचीं फळें.
- १५१ अपावत्सनक्षत्राचें स्थान.
,, मावांतील स्वातीयोगाचीं फळें.
,, फा० चै० वैशाखांतील स्वाती-
योगाचें फळ.
अ० २६.
- १५२ आषाढीयोग.
,, धान्याची वृद्धि होईल किंवा ना-
श होईल हे जाणणें.
,, तराजू कशी करावी.
,, सर्व पदार्थ तोलून त्याचें शुभा-
शुभ पहावें.
-१५३ दांडीचें काष्ठ वगैरे व प्रमाण.
१५४ वर्षाकाळ शुभाशुभ जाणण्या-
चीं चिन्हे.
,, उत्तम धान्य होण्याचें आषाढ
पौर्णिमेस लक्षण.
अ० २७.
- १५५ वातचक्राध्याय.
,, वायुपरत्वे शुभाशुभ.
अ० २८.
- १५७ सद्योवर्षण.
,, पर्जन्याविषयी प्रभ पहाणें.
१५८ सूर्याचे तेजावरून त्वरित वृष्टि
होईल हे जाणणें.
,, त्वरितवृष्टीचीं लक्षणें.
१५९ " "
१६० " "
१६२ चंद्र शुक्र व चंद्र शनि यांपासून
वृष्टीचा योग.
- १६२ नियमित वृष्टीचे दिवस.
,, ग्रहयोगानें वृष्टिलक्षण.
,, सूर्यापुढें किंवा मार्गे बहुत ग्रह
येतील तेव्हां वृष्टि होईल.
अ० २९.
- १६३ कुसुमलताध्याय
(फल, पुष्प यांचे समृद्धीवरून
द्रव्यधान्यादिकांची समृद्धि.)
अ० ३०
- १६५ संध्यालक्षण.
१६६ सूर्योदयी व सूर्यास्ती वायु, पशु-
पक्षी यांचे शब्द वगैरे पाहून
फळें पाहणें.
१६७ सूर्यकिरणांचीं फळें.
१६८ अन्यचिन्हे.
१७० सहाऋतूंत वर्ष.
१७१ फळें केव्हां होतात.
१७२ संध्या, वीज, मेघगर्जना, उल्का-
निपात यांचीं फळें कशीं हो-
तात.
,, अन्यचिन्हांचीं फळें.
अ० ३१.
- १७२ दिग्दाह व त्याचीं फळें.
अ० ३२.
- १७३ भूमिकंप.
१७४ भूकंपाचें कारण.
१७५ त्याचीं फळें.
१७७ भूकंपाचें फळ केव्हां घडतें.
,, उल्कादिकांचें फळ केव्हां घडतें.
,, उत्पाताचीं नावें व त्याचीं फळें.
१७८ फळांचानाश.
,, अद्भुतांचे फळांचा काळनियम.
१७९ मंडळपरत्वे भूकंपाचें चलन.
,, भूकंप.

- अ० ३३.
- १७९ उल्कालक्षण.
- „ उल्काचे ९ भेदवत्यांचीं फळे.
- १८३ उल्कापाताचीं फळे.
- „ विजेच्या शब्दाचीं फळे.
- १८५ परिवेषलक्षण अ० ३४.
- १८९ इंद्रायुधलक्षण अ० ३५.
- १९१ गंधर्वनगरलक्षण अ० ३६.
- अध्याय ३७.
- १९२ प्रतिसूर्यलक्षण. —
- अध्याय ३८.
- १९२ रजोलक्षण.
- अध्याय ३९.
- १९४ निर्घातलक्षण.
- अ० ४०.
- १९५ सस्यजातक.
- „ वृश्चिक व वृषभ संक्रांतिवेळेवरून उन्हाळी व पावसाळी धान्याचीं लक्षणें.
- १९६ अन्य लक्षणें.
- अध्याय ४१.
- १९८ द्रव्यनिश्चय.
- „ द्रव्यांचे मेषादि स्वामी.
- १९९ पदार्थ महाग, स्वस्त होण्याचीं कारणें.
- अध्याय ४२.
- २०० अर्घकांड (धान्यादिकांची किंमत चढेल किंवा उतरेल.)
- २०१ खरोदि व विक्री यांचा विचार.
- अध्याय ४३.
- २०३ इंद्रध्वजसंपत् (शुभवृक्षाचा ध्वज आणावा त्याचें फळ.)
- २०५ इंद्रध्वजास वज्र्य वृक्ष.
- २०९ पूर्णाहुतीचे वेळीं ज्वालेंचें फळ.
- २०९ अग्नींचे शब्दाचीं फळे.
- „ अग्नींचे गंधाचीं फळे.
- २१४ ध्वजावर बसलेल्या पक्ष्यांचें फळ.
- „ अन्य फळे.
- अध्याय ४४.
- २१६ नीराजनविधि (नीराजनविधिनामक शांति.)
- २१९ स्वारीस जाण्याचा प्रकार.
- अध्याय ४५.
- २२१ खंजनदर्शन.
- „ खंजरीटपक्ष्याचे प्रथमदर्शनाचें फळ.
- २२३ भूमिगत निधि, काच, कोंळसे, यांची परीक्षा.
- „ खंजरीटाचे प्रथमदर्शनाचें व प्रतिदिवसाचे दर्शनाचें फळ.
- अध्याय ४६.
- २२४ उत्पात.
- „ लिंग, मूर्ति, देवांचीं स्थानें, यांचीं निमित्तावांचून भंग, चलन, घर्म, रोदन, पतन, संभाषण, हसणें, इत्यादिकांचें फळ.
- २२६ वैकृतांची शांति.
- „ अनेक वैकृतांचीं फळे.
- २२७ अभिवैकृत.
- २२९ वृक्षवैकृत.
- २३० सस्यवैकृत.
- २३१ वृष्टिवैकृत.
- २३३ जलवैकृत.
- २३४ प्रसववैकृत.
- „ चतुष्पदवैकृत.
- २३५ वायव्यवैकृत.
- २३६ मृगपक्षिवैकृत.
- (सृष्टिनियमाप्रमाणें सामान्यतः)

ज्या गोष्टी घडावयाच्या त्या त-
शा न घडतां उलट्या व विपरी-
त होतात असे प्रकार या सर्व
वैकृतांत सांगितले आहेत.)

अध्याय ४७.

२४२ मयूरचित्रक (ग्रहांचे उत्तरादि-
मार्गगतादि फळ.)

अध्याय ४८.

२४८ पुष्यस्नानं.

२५० पुष्यस्नानास स्थान.

२५१ वर्ज्यभूमि.

२५५ आसनास वैलांचीं २, सिंहाचे,
वाघाचे अर्शा ४ कातडीं असावीं.

२५९ आसनास ७ कातडीं सांगितलीं;
त्यांत मात्राचे दुसरें सांगितलें.

२६० कुलशील पा० श्रुतानुसार
ब्राह्मणास राजानें दक्षिणा द्या-
वी. मारावयास नेलेल्या मेषादि
पशूंस व बंदिवानांस सोडावे
परंतु राजाचे शरिरास दुःख
देणारे, अंतःपुरांत अपराध क-
णारे यांस सोडूं नये.

२६१ पुष्यस्नानाहून दुसरें मंगलकार-
क नाही.

अ० ४९.

” पट्टलक्षण (मुकुटाचे लक्षण)

अ० ५०.

२६३ खड्ग (तरवारीचे) ल०.

२६५ पृच्छक प्रश्न करील तेव्हां खड्गा-
चीं व्रणादि सांगणें.

२६७ शस्त्रास पाणी देणें.

” हत्यार बळकट करण्यास पाणी
देणें.

२६८ लोखंड तोडण्याजोगें पाणी देणें.

अ० ५१.

२६८ अंगविद्या (प्रश्नकर्ता प्रश्न करी-
ल तेव्हां तो कोठें, कसा आहे,
काय करित आहे, हें पाहून त्या-
चे शुभाशुभफळ सांगणें. यांत
अनेकप्रकारच्या प्रश्नांचा विचा-
र आहे.)

अ० ५२.

२७८ पिटकलक्षण (आंगावर बारी-
क फोड वगैरे येतात त्यांचीं
लक्षणें.)

अ० ५३.

२८१ वास्तुविद्या (घरबांधण्याविषयी वि-
चार)

” राजगृहाची रुंदी.

२८२ सेनापति, प्रधान, युवराज, मां-
डलिकराजे, श्रेष्ठ राजपुरुष,
भालदार, वैश्या, गायनादिक-
ला जाणणारे यांचे घरांची लांबी,
रुंदी.

२८३ अठरा कारखानदार, मुख्य यां-
चीं घरे.

” जामदारखाना, जनामखाना, क-
र्मशालाधिकारी, जासूद, जो-
शी, उपाध्याय, वैद्य, यांचे घरां-
ची लांबी, रुंदी.

” घराचे उंचीचे प्रमाण.

” एकेच्या घराची लांबी.

” चार वर्णांच्या घरांची रुंदी.

” कोशगृह, क्रीडागृह यांचें माप.

” शिंदा, (ब्राह्मणापासून ज्ञा०)
याचे घराचे माप.

” गोठा, मठ, कोठार, हत्यारांची
जागा.

- २८३ अग्निस्थान, जनानखाणा, यांचें प्रमाण.
 ,, घराची उंची.
 ,, दालन, पडवी यांचें प्रमाण.
 २८५ वीथिका (मार्ग, ओटा) यांचें प्रमाण.
 ,, मजल्यांची उंची.
 ,, भिंतीचें प्रमाण.
 ,, राजा व त्याचे सेनापति इ० आश्रित यांचे दाराचें प्रमाण.
 २८६ इतरांचे दाराचें प्रमाण.
 ,, चौकटीचें प्रमाण.
 ,, खांबे.
 २८७ भारतुला, वारें यांची रुंदी.
 २८८ दिशापरत्वे शालांवरून घराचें फळ.
 २८९ वास्तूंत देवता राहातात. त्यांचीं नांवें बगैरे.
 २९० वास्तुपुरुष कसा राहतो.
 २९१ वास्तुपुरुषाचीं मर्में.
 ,, शल्यजाणणें.
 २९३ गृहमध्यस्थ ब्रह्मदेवाचे रक्षणानें यजमानाचें रक्षण होतें.
 ,, गृह, नगर, ग्राम यांचा सोच प्रकार जाणावा.
 ,, आपल्या गृहाचे कोणते आंगास इतरांचीं घरे करावीं.
 २९४ द्वारविचार.
 ,, स्वतः उघडणारे व मिटणारे दाराचें फळ.
 ,, अप्रमाण दाराचें फळ.
 ,, दारावर दार असूं नये.
 ,, अतिलहान दार असूं नये.
 ,, उघडण्यास कठिण असें दार असूं नये.
 ,, उंबरठ्यास टेंकतेंदार असूं नये.
 ,, तोललेलें दार असूं नये.
 ,, दिशाहीन दाराचें फळ.
 ,, मुख्यदार कसें असावे.
 २९६ नगर, गृह, ग्राम यांचे कोनावर राहण्याचें फळ.
 ,, घराचे कोणते दिशेस कोणते वृक्ष असावे.
 ,, समीपमार्गी कोणते वृक्ष नसावे.
 ,, वर्ज्य वृक्ष न तोडवेल तर त्यांत कोणते लावावे.
 २९७ घर बांधण्यास भूमिपरीक्षा.
 ,, घराजवळ कोणतें घर, कोणतें झाड, इत्यादि नसावे.
 ,, वर्णपरत्वे कोणत्या उतरणाची भूमि असावी.
 ,, मातीची परीक्षा.
 २९८ मातीचें वजन करून परीक्षा.
 ,, खळग्यांत दिवे लावून भूमीची परीक्षा.
 ,, खळग्यांत फुलें टाकून भूमीची परीक्षा.
 ,, रंग, वास, गवत, रुचि पाहून भूमि वर्णानुक्रमानें योजावी.
 २९९ पाया खणण्याचा प्रकार.
 ३०० चौथऱ्याखालीं द्रव्य आहे अशी परीक्षा करणें.
 ३०१ पाया कसा घालावा.
 ,, खांबे उभा करण्याचा प्रकार.
 ,, पाया दिशा साधून व पाणसाळीनें करावा.
 ३०२ घर वाढविणें शाल्यास कोणीकडे वाढवावे.

३०२ घरांत कोठें कोणतें स्थान करावें.

” दिशापरत्वे विहिरीचें फळ.

” घरास कोणतीं झाडे तोडूं नयेत.

३०३ झाड तोडल्यावर त्याचे वुंधाचे छेदाचा रंग पाहून त्या लांकडांत काय आहे हे जाणणें.

” निद्रा कोठें व कशी करूं नये.

” वास्तुप्रवेशास कायकाय करावें.

अ० ५३.

३०४ दगार्गळ (जमिनीतील पाण्याची परीक्षा.)

३१२ जमिनींत धन (धातू वगैरे) असण्याची चिन्हे.

३२० दिशापरत्वे कूपार्चे फळ.

३२२ शिला (दगड) याचे रंग वगैरे वरून पाण्याची परीक्षा.

३२४ दगड फोडण्यास उपाय, औषधे वगैरे.

३२४ विहीर वगैरे पूर्वपश्चिम किंवा उत्तरदक्षिण बांधावी.

” विहीर वगैरे कशी बांधावी.

३२५ विहिरीचे सभोवार कोणतीं झाडे लावावी.

” पाणी चांगलें करण्यास औषध.

३२६ कूपारभास नक्षत्रे.

अ० ५५.

” वृक्षायुर्वेद (बाग वगैरे)

३२७ प्रथम भूमि कशी करावी.

” बागेंत व घराजवळ प्रथम कोणते वृक्ष लावावे.

” खांदी कोणत्या झाडाची जगत्ये.

” तोडलेली खांदी जमिनींत कशी लावावी.

३२७ कलम करण्याचा प्रकार.

” खांद्या कोणत्या झाडाच्या जगतात.

” कोणते वृक्ष कधी व कसे लावावे.

३२८ खांदी लांब नेणें असेल तर काय करावें.

” झाडे शिंपण्याचा प्रकार.

” पाणथळ देशांत होणारे वृक्ष.

” झाडांमध्ये अंतर किती असावें.

” झाडांस रोग झाल्याची परीक्षा.

” रोगांचा परिहार.

” फळे गळतील किंवा नासतील तर उपाय.

३२९ पाहिजे तेव्हां झाडांस फळे व फुले आणण्याचा प्रकार.

३३० कोणत्याही बीजास त्वरित फुले आणणें.

” झाडांस लीकर पालवी आणणें.

३३१ कवटीस फार उत्तम व लीकर पल्लवे आणणें.

” बीजास लागलेच अंकुर आणून फार लीकर फळे आणणें.

३३२ भोंकरीचे बीजास एक दिवसांत फळे आणणें.

” झाडे लावण्यास नक्षत्रे.

अ० ५६.

” प्रासादलक्षण (देवालय बांधणें).

३३४ देवळाची उंचीवगैरे.

अ० ५७.

३३८ वज्रलेप.

अ० ५८.

३४० प्रतिमालक्षण (विष्णुआदिकरून देवांच्या मूर्ती कशा कराव्या)

” अंगुळप्रमाण.

” मूर्तीचे कामाचें अंगुळ.

- ३४८ मूर्तीचे उंचीवरून शुभाशुभ.
३४९ लिंगाचे प्रमाण.
अ० ५९.
३५० वनसंप्रवेश (मूर्ति करण्याकरि-
तां शाडे तोडण्यास जाणे)
अ० ६०.
३५२ प्रतिष्ठापन (देवस्थापना)
३५६ गोलक्षण. अ० ६१.
,, बैलाचे लक्षण.
३५८ ओझे नेण्यास योग्य बैल.
३५९ ओझे घेणारे व जलद चालणारे
बैल.
,, बैलाची शुभाशुभ लक्षणें.
अ० ६२.
३६० श्वलक्षण (कुत्र्याचे ल०)
अ० ६३.
,, कुकुटल० (कोंबड्याचे ल०)
अ० ६४.
३६१ कूर्मल० (कांसवाचे ल०)
३६२ छाग (बकरा) लक्षण. अ० ६५.
३६४ अश्व (घोडी) ल० अ० ६६.
३६६ गज (हत्ती) ल० अ० ६७.
३६८ षंढहत्तीचे ल०.
३६९ पुरुषलक्षण अ० ६८.
३७६ सामुद्रिक लक्षणें.
३८८ स्त्री आणि पुरुष यांची उंची
व वजन, हे पूर्णतेस कधी येतें.
३९० महापुरुषल० अ० ६९.
३९१ पुरुषाचे उंचीचे प्रमाण.
३९२ सत्व, रज, तमोगुणादि पुरुषा-
चीं लक्षणें.
३९९ स्त्रीलक्षण. अ० ७०.
४०३ मिशी आलेली स्त्री अशुभकारक
होय.
अ० ७१.
४०४ वस्त्रच्छेदल० (वस्त्र फाटले व
जळले तर त्याचे ल०)
अ० ७२.
४०७ चामर (चवरी) ल०.
४०८ काठीचे परांवरून तिचे फळ.
,, छत्रलक्षण. अ० ७३.
,, छत्रीचा आकारवगैरे.
,, स्त्रीप्रशंसा. अ० ७४.
४१२ व्यभिचारी पुरुषास प्रायश्चित्त.
अ० ७५.
४१४ सौभाग्यकरण(सुंदरत्वकसे होईल)
४१५ लोकप्रिय होणे.
अ० ७६.
४१६ कांदर्पिक (मुलगा, मुलगी हो-
ण्याचे कारण, कामवृद्धि होण्या-
चीं औषधें)
४१७ शक्तिवृद्धीचीं औषधें.
४१८ ,, [कारणें.
४१९ संभोगशक्ति कमी होण्याचीं
अ० ७७.
,, गंधयुक्ति (सुगंधि पदार्थ करणे)
,, केंस काळे होण्यास औषध.
४२० मस्तकास लावण्याचे उटणे.
,, चाफ्याचे अत्तर तयार करणे.
४२१ अनेक प्रकारचे धूप.
४२५ दंतधावनकार्थे करणे.
४२६ तांबूलाचे गुण.
,, तांबूलाचे पदार्थ.
अ० ७८.
४२७ पूंस्त्रीसमायोग (स्त्रीपुरुषांवर प-
रस्परांची इच्छाप्रकार).
,, अनुरक्तस्त्रियांचीं लक्षणें.
४२८ ,,

- ४२८ विरक्तस्त्रीचीं लक्षणें.
 ,, कुंठणीचें काम कोणत्या स्त्रिया
 करितात.
 ४२९ दुष्टसंकेताचीं स्थानें.
 ,, उत्तमस्त्रीचे गुण.
 ४३० वर्ज्य स्त्रियांचीं लक्षणें.
 ४३१ गर्भधारण करणाऱ्या शोणिता-
 चें लक्षण.
 ,, पुरुष, स्त्री, नपुंसक, जुवळ, या
 गर्भाचीं उदरांत स्थानें.
 ४३२ संभोगास मुहूर्त.
 ,, विटाळशीशीं संभोग करूं नये.
 अ० ७९.
 ,, शय्यासन (पलंग व पाट यांचें)
 लक्षण.
 ,, पलंग व पाट करण्यास कोणते
 वृक्ष योग्य.
 ४३३ वर्ज्यवृक्ष.
 ,, जुने लांकूड शुभ होईल किंवा
 कसे याची परीक्षा. ...
 ,, अंगुळप्रमाण.
 ४३५ फळांचे सर्व वृक्ष, पलंग व पाट
 वगैरे बैठक करण्यास उक्त होत.
 ,, उक्तवृक्षांचे योगानें हस्तिदंत
 योग्य होय.
 ४३६ हस्तिदंत, कामास किती लांबी
 पर्यंत घ्यावा याचें प्रमाण.
 ४३७ पलगाचीं लांकडे (बाजू) जुळ-
 विण्याचा प्रकार.
 ४३९ रत्नपरीक्षा. अ० ८०.
 ४४० रत्नांचीं नावें.
 ,, रत्नांच्या देवता.
 ४४१ आठ पांढऱ्या राईभार १ तांदुळ.
 ,, हिऱ्याची किंमत.

अ० ८१.

- ४४२ मुक्ताफल (मोती) परीक्षा.
 ,, इत्ती, सर्प, शिंपा, शंख, मेघ,
 वेळू, मत्स्य, डुकर या आठांपा-
 सून मोत्यें होतात.
 ,, शिंप्यातील मोती उत्तम व व्य-
 वहारीपयोगी होय.
 ४४३ मोत्यांची उत्पत्तिस्थानें ८ आहेत.
 ,, मोत्याचे रंगावरून त्याचें दैवत्य.
 ४४४ मोत्याची किंमत व जनांचे मानानें.
 ,, पुरवणीचे मोत्यांची किंमत.
 ४४६ सप्तमवायुस्कंधांतून पडलेले मो-
 ती मेघोत्पन्न होय.
 ४४७ मोत्यांचे हार करण्याचा प्रकार.
 अ० ८२.
 ४४८ पद्मराग (माणिक) परीक्षा.
 ४५० पद्मरागाची किंमत.
 अ० ८३.
 ,, भरकत (पाच) परीक्षा. ...
 ४५१ दीपलक्षण. अ० ८४.
 ,, दंतकाष्ठलक्षण. अ० ८५.
 अ० ८६.
 ४५४ सर्वशाकुन (मिश्रकाध्याय श-
 कुनांचीं फळे)
 ४५५ पशुपक्ष्यांमध्ये पुरुष, स्त्री, नपुंस-
 क हे स्पष्ट समजत नाहीं ते
 त्यांचे शरीरावरून वगैरे समज-
 ण्याचीं लक्षणें.
 ,, मार्गामध्ये, सैन्यामध्ये, गावांत,
 जनसमुदायामध्ये, शुभाशुभ फ-
 ल कोणास समजावें.
 ४५९ कोणत्या ऋतूंत कोणकोणते प-
 क्षि व चतुष्पाद सदयुक्त होता-
 त त्यांचीं नावें.

- ४६१ गमनकर्त्यांच्या डाव्याआंगी कोण शुभ.
- „ उजव्या आंगास शुभ कोण.
- ४६२ प्रयाणकार्ळी शब्द, नामसंकीर्तन, दर्शन, कोणाचें शुभ होतें.
- „ डावे जाणारे कोण चांगले.
- „ कोणत्या दिशेस कोण चांगले.
- ४६३ राजदर्शनार्थ राजवाड्यांत प्रवेश असतां शुभाशुभ.
- ४६४ एक शुभ व एक अशुभ शकुन शाला तर फळ कोणाचें ध्यावें.
- ४६६ सर्प, उंदीर, माजर, मासे, हे स्वजातीचें मास खाणारे अहित.
- „ मनुष्य, घोडा, गाढव यांवांचून सर्व प्राणीपरयोनींच्याठाईं मैथुन करतील तर देशनाश होतो.
- अ० ८७.
- ४६९ अंतरचक्र (दिशापरत्वे शकुन व त्यांचें फळ).
- अ० ८८.
- ४७७ शकुनरुत (गमनकार्ळी पक्षी व स्वापदै यांचे शब्दाचें फळ)
- अ० ८९.
- ४८७ श्वचक्र (कुत्र्याचें रडणें वगैरे)
- ४८९ वर्षाकार्ळी कित्येक स्थळीं कुत्रे मोठ्यांनीं रोदन करतील तर महान् वृष्टि होईल.
- „ अवर्षण असतां वर्षाकार्ळी कुत्रे पाण्यांत उभेवगैरे राहून फिरतील, पाणी हालवितील तर १२ दिवसांत वृष्टि होईल.
- अ० ९०.
- ४९२ शिवारुत (भालूचे शब्दाचें फळ.
- „ माघ, फाल्गुन व कुंभ, मीन
- यांत कोल्ह्यांस मस्ति येसे.
- ४९३ भालूच्या तोंडांतून ज्वाला निघत असतील असे वाटतें.ओ.२१
- अ० ९१.
- ४९५ मृग (रानांतील जनावरें)चेष्टित.
- अ० ९२.
- ४९६ गर्वेगितं (गाय हंवरत्येवगैरे त्याचें फळ).
- „ गाईस, माशा व कुत्रीं यांणीं रोधिली तर लवकर बहुत वृष्टीपासून उपद्रव होईल.
- ४९७ हशीचें फळ गाईसारखें समजावें.
- अ० ९३.
- „ अश्वचेष्टित (घोड्यांचीं लक्षणें वगैरे)
- „ घोड्याचे आंगावर केव्हां केव्हां अभि दिसतो.
- ४९९ घोड्याचें निजणें व उभें राहणें याचे फळाप्रमाणेंच अन्यवाहनाचें पहावें.
- अ० ९४.
- ५०० हस्तीगितं (हत्तीचें लक्षणवगैरे)
- „ हत्तीचे दांत कापण्याचें प्रमाण.
- ५०१ दांत पडल्याचें लक्षण.
- ५०३ केव्हां केव्हां हत्ती सुसवरीस घेऊन जमिनीवर येतो.
- अ० ९५.
- „ वायसरुतं (कावळ्याचें ओरडणें वगैरे).
- „ कावळ्याचे घरच्याचें फळ त्याच प्रदेशांत होईल.
- ५०४ घरच्यावरून वृष्टिलक्षण जाणणें.
- „ घरच्यावरून उंदिरादिकांचा उपद्रव जाणणें.

- ५०४ कावळ्यास ५ पर्यंत पिलीं होतात.
- ५१३ एक कावळ्याविषयी जीं फळें सांगितलीं तींच बहुतांविषयीं समजावीं.
- ” अन्यपक्ष्यांचें फळ कावळ्याप्रमाणें समजावें.
- ” वनांतील पशूंचें व वरदाढांचे डुकरादिकांचें फळ कुत्र्याप्रमाणें समजावें.
- ” वृष्टिलक्षण.
- ” मधमाशांचें पोळें वसण्याचें फळ.
- ५१४ मुंग्यांचे आंझ्यांवरून वृष्टिल०.
- ” पहिल्या शकुनावरून यात्रेचें शुभाशुभ पहाणें.
- ” मार्गांतील शकुनाचें फळ त्याच दिवशीं समजावें.
- ” या अध्यायांत सांगितलेले शकुन सर्वकाळ पहावे.
- ” सर्व कार्यांचा आरंभ, यात्रा (ह्य० प्रयाण), गृह प्रवेश इत्यादिकांचेठार्ई सर्व शकुन पहावे.
- ” शिककोणत्याही कर्मीं शुभ नव्हे.
- ” शुभशकुन झाले तर काय काय होतें.
- ” कोसापुढें, पक्ष्याचा शब्द निष्फळ होय.
- ” अपशकुन एक दोन तीनवगैरें झाले तर काय करावें.
- अ० ९६.
- ५१५ शाकुनोत्तराध्याय (शकुनांच्या बलाबलविचारानें फळ जाणावें०
- ५१६ प्रश्नकर्त्याचें किंवा येणाराचें नाव किती अक्षरांचें आहे अथवा दोन नावें आहेत हें जाणणें.
- ५१८ प्रश्नलगावरून येणाराचें किंवा चोराचें वगैरे नाव सांगणें.
- ” वय सांगणें.
- ५१९ पाकाध्याय ९७. (शकुनाचें वगैरे फळ कधीं होईल)
- ” स्थिर व चर पदार्थांचें अन्यत्व.
- ” नदीचा प्रवाह दुसरीकडे वळल्यास त्याचें फळ.
- ५२० अचेतन पदार्थांचें भाषण, रोदन, कांपणें, व्यास घाम येणें, इत्यादि अद्भुतांचें फळ.
- ” डिफळ उदकावर तरणें.
- ” वाद्याचा शब्द होणें.
- ” भूमिविदारण.
- ” अग्नि नसतां पेटणें.
- ” तूप, तेल, मास, रक्त यांची वृष्टिफार द्वेषी प्राण्यांचा परस्पर स्नेह, माजर व मुंगस यांचा उंदराबराबर संग.
- ” अद्भुतांचे फळाचा काळ सांगितला तेव्हां फळ होणार नाहीं तर दुप्पट काळानें होईल.
- ५२२ शांतीनें, आणि दानानें अद्भुतांचें फळ होत नाहीं.
- ” नक्षत्रगुणाः अ० ९८.
- ” प्रत्येक नक्षत्रांच्या तारांची संख्या.
- ” विवाहाचेठार्ई होणारें फळ नक्षत्रांचे तारांचे संख्येइतक्या वर्षांनीं होतें.
- ” ज्वरादि व्याधींचा नाश नक्षत्रांचे तारांचे संख्येइतके दिवसां.
- ” नक्षत्रांचे स्वामी. [नीं होतो.
- ५२३ ध्रुवसंज्ञकनक्षत्रांवर कोणकोणतीं कर्मे करावीं.

- ५२३ तीक्ष्णसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, उग्रसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, लघुसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, मृदुसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, मृदुतीक्ष्ण (मिश्र) न० कार्ये.
 ,, क्षौरकर्मास उक्तनक्षत्रे.
 ,, क्षौरास उक्तनक्षत्र न मिळे तर काय करावे.
 ,, क्षौर कोणी, कोणत्यावारी व तिथीस वगैरे करावे.
 ,, क्षौरास केव्हां मुहूर्त नको.
 ,, पुंसवनास नक्षत्रे.
 ५२५ नामकरणादि संस्कारास नक्षत्र आणि वार.
 ,, नामकरणास लग्नशुद्धि.
 ,, कर्णवेधास लग्न व नक्षत्र.
 ,, सामान्यत्वे सर्वारंभास लग्नशुद्धि.
 ,, गृहारंभ व गृहप्रवेश यांस लग्नशुद्धि.
 ,, तिथिकरणगुण. अ० ९९.
 ,, तिथींचे स्वामी.
 ,, नंदादितिथि.
 ,, जें कार्य ज्या नक्षत्रां, करणी आणि मुहूर्ती करावयाचें तें नक्षत्र वगैरे न मिळे तर काय करावे.
 ,, करणें व त्यांचे स्वामी.
 ५२७ कोणत्याकरणावर कोणतीं कार्ये करावीं.
 अ० १००.
 ,, विवाहनक्षत्रलग्ननिर्णय.
 ,, विवाहास नक्षत्रे, लग्ने, लग्नशुद्धि.
 ,, राशिकूट.
 ५२८ लग्नशुद्धि, योग, तिथि, वार, अयन, मास, लग्न, नवमांश.
 ,, नक्षत्रज्ञातक. अ० १०१.
 अ० १०२.
 ५३१ राशिप्रविभाग (बाराराशींचे विभाग).
 ५३२ विवाहपटल.
 (विवाहमुहूर्तलग्नीं ग्रह असतील त्यांचीं फळे). अ० १०३.
 ५३५ गोधूलिमुहूर्ताचे फळ.
 ,, ग्रहगोचराध्याय (गोचरीचे ग्रहांचीं फळे) १०४.
 ,, यांत प्रत्येक श्लोकाचे निरनिराळे छंद सांगितले आहेत.
 ५३५ गोचरीचे ग्रहांचीं फळे.
 ५४५ गोचरीचे ग्रहांचीं फळे कोणास कसकशी अनुभवास येतात.
 ५४६ अशुभग्रहांचे पीडापरिहारार्थ पूजादिप्रकार.
 ,, सूर्यादिग्रह राशीच्या कोणत्या भागीं कसे फळ देतात.
 ५४७ शुभ आणि अशुभ ग्रह यांचे फळांचा बलाबलविचार.
 ५४९ सूर्यादिग्रह कोणकोणत्या स्थानीं असतां व त्यांचे वारीं कोणकोणतीं कृत्ये करावीं.
 ५५१ नक्षत्रपुरुषव्रत. अ० १०५.
 ५५२ हें व्रत करणाऱ्या मनुष्याचें शरीर पुढीलजन्मीं सुंदर होतें.
 ५५३ मार्गशीर्षादि मासांचे स्वामी.
 ५५४ उपसंहाराध्याय. १०६.
 ५५५ ग्रंथानुक्रमणिका. (अध्यायांची अनुक्रमणिका). अ० १०७.
 ५५७ वराहमिहिरकृत नव्हत असे अध्याय या ग्रंथांत कोणते व किती आहेत.
 ,, ग्रंथसमाप्तीचा शक वगैरे.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

जयतिजगतःप्रसूतिर्विश्वात्मासहजभूषणंनभसः ॥

द्रुतकनकसदृशदशशतमयूखमालार्चितःसविता ॥१॥

अर्थ—सर्व जगत् ज्यापासून उत्पन्न होतें असा, स्थावरजंगमात्मक जगाचा आत्मा, आकाशाचे स्वाभाविक भूषण, पातळ झालेल्या सुवर्णासारख्या हंजार किरणांच्या मालेनें पूजित असा सूर्य सर्वोत्कर्षे वर्ततो ॥१॥

प्रथममुनिकथितमवितथमवलोक्यग्रंथविस्तरस्यार्थ-
नातिलघुविपुलरचनाभिरुद्यतःस्पष्टमभिधातुं ॥२॥

अर्थ—अन्य ज्योतिःशास्त्रे असतां हें कां आरंभिलें याचें कारण या श्लोकांनै सांगतात. ब्राह्म्यानें सांगितलेल्या सत्यरूप विस्तृत ग्रंथाच्या अर्थातें अवलोकन करून, मी ब्राह्मिहिराचार्य स्वल्प नव्हत व अतिविस्तृतही नव्हत अशा वाक्य-पदांच्या मध्यम रचनाहीं स्पष्ट बोलण्यास उद्युक्त झालों आहे ॥२॥

मुनिविरचितमिदमितियच्चिरंतनंसाधुनमनुजग्र
थितं । तुल्येथैक्षरभेदादमंत्रकेकाविशेषोक्तिः ॥३॥

अर्थ—हें शास्त्र प्राचीन मुनी जे ब्रह्मा इत्यादिक यांणीं केलें यास्तव श्रेष्ठ होय. मनुष्यानें केलेलें शास्त्र श्रेष्ठ नव्हे. अर्थ एकच असला ह्मणजे वेदावांचून इतर ग्रंथांत काहीं चिंता नाही वेदांत मात्र तींच अक्षरे ह्मटलीं पाहिजेत ॥३॥

क्षितितनयदिवसवारोऽनशुभकृदितिपितामहप्रोक्ते ॥

कुजदिनमनिष्टमितिवाकोत्रविशेषोऽनृदिव्यकृते ॥४॥

अर्थ—ब्रह्मोक्तग्रंथांत क्षितितनयदिवसवारः नशुभकृत् आशा अक्षरांनीं भौमवार शुभ नव्हे असें सांगितले. व मनुष्योक्त ग्रंथांत कुजदिनमनिष्टं भौमवार शुभ नव्हे असें सांगितले येथें मनुष्यकृत व देवकृत शास्त्रांत एकच अर्थ आहे. यास्तव यांत विशेष नाही ४

आब्रह्मादिविनिःसृतमालोक्यग्रंथविस्तरंक्रमशः

क्रियमाणकमेवैतत्समासतोतोममोत्साहः ॥५॥

अर्थ—ब्रह्मादिऋषींनीं केलेलें विस्तृतशास्त्र पाहून क्रमाने व संक्षेपानेच हें क्रियमाण शास्त्र करितों यास्तव मला उत्साह (शृंगार) आहे ॥५॥

आंसीत्तमःकिलेदंतत्रापांतैजसेभवद्वैमे ॥ स्व
भूशकलेब्रह्माविश्वकृदंडेर्कशशिनयनः ॥६॥

अर्थ—हे सर्व जगत् अंधकाररूप होते. त्यांत प्रथमतः उदक उत्पन्न झाले. त्या उदकांत सुवर्णाचे व तेजस्वी असे अंड झाले. त्याचीं स्वर्ग व भूमि अशीं दोन खंडे झालीं. त्यांमध्ये सर्व जगत् उत्पन्न करणारा व चंद्र सूर्य ज्याचे नयन असा ब्रह्मदेव उत्पन्न होता झाला ॥६॥ तात्पर्य—तमोभूत या जगतामध्ये अव्यक्त ईश्वरास प्रजा उत्पन्न करण्याची जेव्हां इच्छा झाली त्याकाळीं प्रथम जल उत्पन्न केले. त्यामध्ये वीर्य सोडिले ते अंड सौवर्ण व सूर्यासारखे तेजस्वी होते झाले त्यामध्ये ब्रह्मदेव झाला. त्याणे तेथे एक वर्ष राहून, नंतर देवांचे ध्यान करून दोन शकले केलीं. त्यांतून एक शकलाचा स्वर्ग व एकाची भूमि केली. तो ब्रह्मा, ज्याचे चंद्रसूर्य नयन, सर्व लोकांचा पितामह व विश्वकर्ता असा झाला. (स्मृतिकारः).

कपिलःप्रधानमाहद्रव्यादीन्कणभुगस्यविश्वस्य
कालंकारणमेकेस्वभावमपरेजगुःकर्म ॥७॥

अर्थ—सांख्याचार्य कपिलमहामुनि प्रकृतिजगदुत्पत्तीचे कारण असें ह्मणतात. कणादऋषि, द्रव्यादि सहा पदार्थ जगदुत्पत्तीस कारण असें ह्मणतात. कोणी कालकारणिक (पौराणिक) जगताचे कारण काल ह्मणतात. अन्य (लोकैयतिक) स्वभाव कारण ह्मणतात. मीमांसक शुभाशुभ कर्म जगताचे कारण ह्मणतात ॥७॥

तदलमतिविस्तरेणप्रसंगवादार्थनिर्णयोतिमहान्
ज्योतिःशास्त्रांगानां वक्तव्योनिर्णयोत्रमया ॥८॥

अर्थ—प्रसंगवादीं अर्थविचार महान् आहे आणि ज्योतिःशास्त्राच्या अंगांचा विचार मला येथे ब्रौलावयाचा आहे. यास्तव जगदुत्पत्तिप्रसंगवाद पुरे ॥८॥

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविषयस्कंधत्रयाधिष्ठितं तत्का
त्स्न्योपनयस्यनाममुनिभिः संकीर्त्यतेसंहिता ॥ स्कं
धोस्मिन्गणितेनयाग्रहगतिस्तंत्राभिधानस्त्वसौहो
रान्योंगविनिश्चयश्चकथितःस्कंधस्तृतीयोपरः ॥९॥

अर्थ—बहुभेदविषयक ज्योतिःशास्त्र, गणित, होरा व शाखा, एतत्संज्ञक तीन स्कंधांमध्ये निदिष्ट आहे. त्या ज्योतिःशास्त्राचे सर्व कथन ज्यांत आहे, त्याचे नाव

१ द्रव्य, गुण, कर्म, सामान्य, विशेष, समवाय.

२ चार्वाकमतानुसारी, बौद्ध, नास्तिक.

संहिता, असें मुनि ह्मणतात. ज्या ज्योतिःशास्त्रामध्ये गणितानें सूर्यादिग्रहांची गति समजमत्ये. त्या गणितस्कंधाचेंच तंत्रस्कंध असें नाम होय. हा पहिला स्कंध. लग्न (होरा) याचा निश्चय ज्याणें होतो तो होरास्कंध दुसरा होय. अन्य वक्ष्यमाण जो स्कंध तो शाखास्कंध तिसरा होय. असें मुनीनीं सांगितलें आहे ॥९॥

**वक्रानुवक्रास्तमयोदयाद्यास्ताराग्रहाणांकर
णेमयोक्ताः ॥ होरागतंविस्तरतश्चजन्मया
त्राविवाहैःसहपूर्वमुक्तं ॥१०॥**

अर्थ—भौमादिग्रहांचे वक्र, मार्ग, अस्त, उदय, इत्यादिक मी करणसिद्धांतिकेमध्ये सांगितले. विस्तारानें जातक होराशास्त्रामध्ये संबद्ध आहे. तें यात्राविवाहपट-
लासहवर्तमान मी पूर्वीच सांगितलें ॥१०॥

**प्रश्नप्रतिप्रश्नकथाप्रसंगान्स्वल्पोपयोगान्ग्रहसंभवांश्च
संत्यज्यफल्गूनिचसारभूतंभूतार्थमर्थैःसकलैःप्रवक्ष्ये ११**

अर्थ—प्रश्न, उत्तर, कथाप्रसंग (आख्यायिका, ह्म० पूर्वीच्या गोष्टी) सूर्यादि ग्रहांच्या उत्पत्ति, यांचा थोडा उपयोग यास्तव तीं टाकून, जें सारभूत ह्म० श्रेष्ठ (प्र-
त्यक्ष अनुभवास येणारें) भूतार्थ ह्म० सत्यार्थ (अनुभवास आलेले) तें परिपूर्ण अर्था-
हीं सांगतां ॥११॥

**इतिवराहमिहिरकृतौबृहत्संहिता
यांउपनयनाध्यायःप्रथमः ॥ १ ॥**

**अथातःसांवत्सरसूत्रं व्याख्यास्यामः । तत्रसांवत्स
रोभिजातः प्रियदर्शनो विनीतवेषःसत्यवागनसूय
कः समः सुसंहतोपचितगात्रसंधिरविकलश्चारुकर
चरणनखनयनचिबुकदशनश्रवणललाटभ्रूत्तमांगो
वपुष्मान्गंभीरोदात्तघोषः । प्रायःशरीराकारानुवर्ति
नोहिगुणाश्चदोषाश्चभवन्ति ॥**

अर्थ—यानंतर सांवत्सर (दैवज्ञ) याचे स्वरूप सांगतां. तो सांवत्सर, कुलीन, पाहिल्या असतां सुख उत्पन्नकरणारा, नम्रवेष, खरें बोलणारा, निंदा न करणारा, शत्रु-मित्रांच्याठाईं तुल्य, अतिसंलग्न व पुष्ट अशा आहेत शरीरसंधि ज्याच्या असा, अव्यंग, हात, पाय, नखें, नेत्र, ओष्ठ, दांत, कान, ललाट, भिवया, मस्तक हीं सुंदर आहेत ज्याचीं असा, शरीर सुंदर आहे ज्याचें असा, गंभीर व उत्थट (मोठा) आहे शब्द ज्याचा असा ज्योतिषी (जोशी) असावा. कारण बहुधा शरीराच्या आकाराप्रमाणें गुण किंवा दोष उत्पन्न होतात ॥

**तत्रगुणाःशुचिर्दक्षःप्रगल्भोवाग्मीप्रतिभानवान्देश
कालवित्सात्विकोनपर्षद्भीरुःसहाध्यायिभिरनभिभ
वनीयः कुशलोव्यसनीशांतिकपौष्टिकाभिचारस्नान
विद्या भिज्ञो विबुधार्चनव्रतोपवासनिरतःस्वतंत्राश्च
उत्पादितज्ञानप्रभावःपृष्ठाभिधाय्यन्यत्रदैवात्यया
ऋहगणितसंहिताहोराग्रंथार्थवेत्ता ॥**

अर्थ—त्या सांवत्सराच्या शरीरामध्ये गुण असावे ते—शुद्ध, (शास्त्रोक्त शौचानुष्ठा न कर्ता व अलोभी) चतुर, शीघ्र कार्य करणारा, शास्त्रानुसार प्रशस्त बोलणारा, पूर्वापरसंबंधानें उत्तर देणारा, सर्व देशव्यवहार व कालस्वरूप जाणणारा, निर्मल-चित्त, सभेमध्ये त्यक्तभय, त्याचे बरोबर अध्ययन करणारांस अजेय, शिक्षित, (इंगित जाणणारा) व्यसन (गीत, वाद्य, नृत्य, स्त्री, द्यूतादि) रहित वेदोक्त मंत्रपाठवि-नियोग जाणणारा, शांतिकविद्याभिज्ञ, पौष्टिकविद्याभिज्ञ, आभिचार (जारणमारणादि) विद्याभिज्ञ, निलनैमित्तिकादिं क्रियांगें जाणणारा, देवपूजा, व्रतें, उपवास इत्यादिकांचाठाईं तत्पर, ग्रहगणितादिकानें आश्चर्य उत्पादक आहे ज्ञानसामर्थ्य ज्याचें असा, विचारलेल्या अर्थातें सांगणारा, उत्पातसूचित अशुभाविषयीं न विचारतां सांगणारा ग्रहगणित (पंचसिद्धांत) फलग्रंथ (जातकादि ग्रंथ) यांचा अर्थ जाणणारा ॥

**तत्रग्रहगणितेपौलिशरोमकवासिष्ठसौरपैतामहेषुपं
चस्वेतेषु सिद्धांतेषुयुगवर्षायनर्तुमासपक्षाहोरात्रया
ममुहूर्तनाडीविनाडीप्राणत्रुटित्रुटयवयवाद्यस्यक्षेत्र
स्यचवेत्ता । चतुर्णांचमासानांसौरसावननाक्षत्रचांद्रा
णामधिमासकावमसंभवस्यचकारणाभिज्ञः । षष्ठ्य
ब्दयुगवर्षमासदिनहोराधिपतीनांप्रतिपत्तिविच्छेद
वित् ।**

अर्थ—त्या ग्रहगणितामध्ये पौलिश, रोमक, वासिष्ठ, सौर पैतामह (ब्रह्म) असे ५ सिद्धांत आहेत. हे पांच सिद्धांत जाणणारा; युग, वर्ष, अयन, ऋतु, मास, पक्ष, अहोरात्र, प्रहर, मुहूर्त, नाडी (घटिका) विनाडी (पल) प्राण (श्वासोच्छ्वास) त्रुटि (दोन निमेष), आणि त्याचे अवयव इत्यादि कालप्रमाणात व मेषादिराशिप्रमाणातही जाणणारा; सौर, सावन, नाक्षत्र, चंद्र, या चारप्रकारच्या महिन्यांत व अधिमास क्षयमास यांच्या संभवाचे कारण जाणणारा; ६० संवत्सर, युग, मास, दिन, होरा, यांच्या स्वामीची प्रवृत्ति व निवृत्ति जाणणारा ॥

सौरादीनांचमानानांसदृशासदृशयोग्यायोग्यत्वप्रतिपादनपटुः । सिद्धांतभेदेप्ययननिवृत्तौप्रत्यक्षंसममंडलरेखासंप्रयोगाभ्युदितांशकानांचछायाजलयंत्रदृग्गणितसाम्येनप्रतिपादनकुशलः । सूर्यादीनांचप्रहाणांशीघ्रमंदयाम्योत्तरनीचोच्चगतिकारणाभिज्ञः सूर्याचंद्रमसोश्चग्रहणेग्रहणादिमोक्षकालदिक्प्रमाणस्थिति विमर्दवर्णादेशानामनागतग्रहसमागमयुद्धानामादेष्टा ।

अर्थ—सौरादि मासांचे सादृश्य असादृश्य योग्यायोग्यत्वाचे प्रतिपादन करण्यास कुशल असा, सिद्धांतभेद जाणणारा, अयननिवृत्ति ह्य० दक्षिणेस व उत्तरेस सूर्याचे गमन यात प्रत्यक्ष ज्ञानाने जाणणारा, विषुववृत्तजाणता, उदितांश जाणणारा, तुरीययंत्रादि छायायंत्रे जलयंत्रे आणि वेध यांचे साम्याने जाणता, सूर्यादिक ग्रहांच्या शीघ्र, मंद, याम्योत्तर, नीच, उच्च अशा गतींचे कारण जाणणारा; सूर्यचंद्रांच्या ग्रहणांमध्ये ग्रहणाचा आरंभ, मोक्ष, दिशा, प्रमाण, स्थिति, खग्रास, वर्ण, इत्यादिक आदेश यांचा व भाविग्रहयोग, ग्रहयुद्धे यांचे सांगणारा ॥

प्रत्येकग्रहभ्रमणयोजनकक्षाप्रमाणप्रतिविषययोजनपरिच्छेदकुशलो भूभ्रमणसंस्थानाद्यक्षावलंबकाहव्यासचरदलकालराशुदयच्छायानाडीकरणप्रभृतिषुक्षेत्रकालकरणेष्वभिज्ञो नानाचोद्यप्रभ्रभेदोपलब्धिजनितवाक्सारो निकषसंतापाभिनिवेशैर्विशुद्धस्येवाधिकतरममलीकृतस्य शास्त्रस्यवक्तातंत्रज्ञो भवति

अर्थ—प्रत्येकग्रहाचे भ्रमणार्ची योजना व कक्षा (कर्ण) यांचें प्रमाण जाणणारा, प्रत्येक देशाच्या योजनांच्या प्रमाणाविषयी कुशल; भूगोल; नक्षत्रगणाचें भ्रमण व संस्थान इत्यादि जाणणारा; ध्रुवोत्तरीचा अवलंबक दिवसव्यास (अहोरात्र्यर्ध), चरखंडकाल, मेषादि राशींचे उदय (लग्न) छायेवरून इष्टघटी करण इत्यादिक, व लग्नकाल करण यांचा जाणणारा; नानाप्रकारच्या उक्तप्रश्नांच्या भेदज्ञानाने ज्याची उत्तम वाणी झाली असा; कसोटीवर घांसून किंवा तापवून किंवा तोडून शुद्ध केलेल्या सुवर्णासारखे अत्यंत स्वच्छ केलेल्या शास्त्राचा वक्ता; असा जो तो गणितशास्त्र जाणणारा होतो ॥

**उक्तंचगर्गमुनिना ॥ नप्रतिबत्थंगमयतिव
क्तिनचप्रश्नमेकमपिपृष्टः ॥ निगदतिनच
शिष्येभ्यःसकथंशास्त्रार्थविद्भ्यः ॥१॥**

अर्थ—जो मनुष्य शास्त्रोक्तार्थांत प्रतिपादन करित नाही, कोणी प्रश्न केला असतां एकाही प्रश्नाचें उत्तर देत नाही व शिष्यांसही पढवीत नाही तो शास्त्रार्थ जाणणारा कसा झणावा ॥१॥

**ग्रंथोन्यथान्यथार्थःकरणंयश्चान्यथाकरोत्यबुधः ॥
सपितामहमुपगम्यस्तौतिनरोवैशिकेनार्या ॥२॥**

अर्थ—जो मनुष्य ग्रंथाचा अर्थ अन्य असून दुसराच अर्थ करितो. व गणितही निराळेंच करितो तो अबुध (मूर्ख) होय. तो मनुष्य पितामह (आजा) याप्रत जाऊन, वैश्येचे गुण (नखदशन नखक्षत सीत्कारादिक) यांहींकरून मातेची स्तुतिकरितो ॥२॥

**तंत्रेसुपरिज्ञातेलग्नेछायांबुयंत्रसंविदिते ॥
होरार्थंचसुरूढेनादेष्टुर्भारतीवंध्या ॥३॥**

अर्थ—गणितस्कंध चांगला जाणला असतां; छाया व जलयंत्र यांहीं लग्न चांगलें जाणलें असतां; होरार्थ (लग्न) सुस्थिर असतां; सांगणाराची वाणी निष्फल (मिथ्या) होत नाही ॥३॥

**उक्तंचार्यविष्णुगुप्तेन ॥ अप्यर्णवस्यपुरुषःप्रतरन्कदा
चिदासादयेदनिलवेगवशेनपारं ॥ नत्वस्यकालपुरु
षार्यमहार्णवस्यगच्छेत्कदाचिदनृषिर्मनसापिपारं ४**

अर्थ—पुरुष नौकेतून जात असतां, वायूच्या वेगाने परतीरास कदाचित् जाईल;

परंतु हा कालपुरुषाख्य (ज्योतिःशास्त्ररूप) जो महार्णव (मोठा समुद्र) याच्या परतीरास मुनीवांचून कोणी कधीही मनानेसुद्धां जाणार नाही. ऋषि मात्र जाईल ४

होराशास्त्रेपिराशिहोराद्रेक्काणनवांशकद्वादशभाग
त्रिंशद्भागबलावलपरिग्रहोग्रहाणांदिक्स्थानकालचे
ष्टाभिरनेकप्रकारबलनिर्धारणंप्रकृतिधातुद्रव्यजाति
परिग्रहोनिषेकजन्मकालविस्मापनप्रत्ययादेशसद्यो
मरणायुर्दायदशांतर्दशाष्टकवर्गराजयोगचंद्रयोगद्वि
ग्रहादियोगानांनाभसादीनांचयोगानांफलान्याश्रय
भावावलोकननिर्याणगत्यनूकानितात्कालिकप्रश्नशु
भाशुभनिमित्तानिविवाहादीनांचकर्मणांकरणं ।

अर्थ—होरा (जातक) शास्त्रामध्येही केवळ वक्रानुवक्रास्तमयोदयादिकच सांगितले नाहीत जितके होराशास्त्राचे भेद तितके सांगितले. ते हे:—राशि, होरा, द्रेक्काण, (राशित्रिभाग) नवांश, द्वादशांश, त्रिंशांश, बलावलविचार, ग्रहांचे दिग्बल, स्थानबल, कालबल, चेष्टाबल, इत्यादि अनेकप्रकाराच्या बलांचा विचार; वातपित्तादि प्रकृति, धातु (मृन्मांसमेदोस्थिमज्जारेत), ताम्रादिद्रव्य, ब्राह्मणादि जाति, यांचा विचार; गर्भाधान, गर्भमोक्षसमय, यांवरून आश्चर्यकारक जे नालवेष्टितादिक प्रत्यय (दाखले) यांचे कथन, अरिष्टाध्याय, जीवितप्रमाण, दशा, अंतर्दशा, अष्टक, वर्ग, राजयोग, चंद्रयोग, द्विग्रहादियोगांची शुभाशुभफले, आश्रयभावाचे अवलोकन, निर्याणगति अनूक तात्कालिक प्रश्न शुभाशुभांचीं निमित्ते, विवाहादिक कर्मांचे करण (कारण)

यात्रायांचतिथिदिवसकरणनक्षत्रमुहूर्तविलग्नयोग
देहस्पंदनस्वप्नविजयस्नानग्रहयज्ञगणयागाग्निर्लिंग
हस्त्यश्वेगितसेनाप्रवादचेष्टादिग्रहषाड्गुण्योपायमं
गलामंगलशकुनसैन्यनिवेशभूमयोग्निवर्णांमंत्रिचर
दूताटविकानांयथाकालंप्रयोगाःपरदुर्गलंभोपायाश्चे
त्याद्युक्तंचाचार्यैः ।

अर्थ—यात्रेचाठायीं (प्रयाणीं) तिथि, (प्रतिपदादि) रव्यादिवार, ववादि करणे, अश्विन्यादि नक्षत्रे, अहोरात्र ३० मुहूर्त, यांचीं फले; मेघादि तात्कालिक लभे, योगाध्यायोक्त योग, देहस्पंदन (देहस्फुरण), स्वप्न, विजयार्थस्नान, ग्रहयज्ञ, गुह्यक-

पूजन, अग्निचिन्ह, हस्ती, घोडा यांचें चेट्टित, सैन्याचा (मी पुढें इत्यादि) वाद व चैष्टा व उत्साह इत्यादि करणें, संधिविग्रहादि षाड्गुण्य, सामदानादि उपाय, शुभाशुभ शकुन, सैन्य रहाण्यास योग्य भूमि, प्रस्थानाग्निकर्मी शुभाशुभ, प्रधान, वातमीदार, दूत, पारधी, यांचे यथाकार्त्वी प्रयोग, शत्रूंच्या किल्ल्यांच्या प्राप्तीचे उपाय, इत्यादिक होराशास्त्राचे भेद आचार्यांनी सांगितले.

**जगतिप्रसारितमिवालिखितमिवमतौनिषिक्तमिव
तृदये । शास्त्रंयस्यसभगणंनदेशानिःफलास्तस्य ५**

अर्थ—जगतामध्ये विस्तारित, बुद्धीचाठाई चित्रासारखें, हृदयाचाठाई ठसलेलें असें ज्याचें गणितशास्त्र आहे त्याच्या उक्ति (भाषणें) कधीही निष्फल होत नाहींत॥५॥

संहितापारगश्च दैवचिंतकोभवति । यत्रैतेसंहिताप
दार्थाः । दिनकरादीनां ग्रहाणां चारास्तेषु चतेषां प्रकृ
तिविकृतिप्रमाणवर्णकिरणद्युतिसंस्थानास्तमनोदय
मार्गमार्गांतरवेक्रानुवक्रक्षग्रहसमागमचारादिभिः फ
लानिनक्षत्रकूर्मविभागेन देशेष्वगस्तिचारः सप्तर्षि
चारोग्रहभक्तयोनक्षत्रव्यूहग्रहगृंगाटकग्रहयुद्धग्रहस
मागमग्रहवर्षफलगर्भलक्षणरोहिणीस्वात्यषाढीयो
गाःसद्योवर्षकुसुमलतापरिधिपरिवेषपरिघपवनोल्का
दिग्दाहक्षितिचलनसंध्यारागगंधर्वनगररजोनिर्घाता
र्घकांडसस्यजन्मेंद्रध्वजेन्द्रचापवास्तुविद्यांगविद्यावा
यसविद्यांतरचक्रमृगचक्राश्वचक्रवातचक्रप्रासादल
क्षणप्रतिमालक्षणप्रतिष्ठापनवृक्षायुर्वेदोदगार्गलनी
राजनखंजनोत्पातशांतिमयूरचित्रकघृतकंबलखड्ग
पट्टककवाकुर्मगोजाश्वेभपुरुषस्त्रीलक्षणान्यंतःपुर
चिंतापिटकलक्षणोपानच्छेदवस्त्रच्छेदचामरदंडश
य्यासनलक्षणरत्नपरीक्षादीपलक्षणंदंतकाष्ठाद्याश्रि
तानिशुभाशुभानिनिमित्तानिसामान्यानिचजगतःप्र

तिपुरुषं पार्थिवे च प्रतिक्षणमनन्यकर्माभियुक्तेन देवज्ञे न चिंतयितव्यानि ।

अर्थ—सूर्यादि ग्रहांचे चार (गतिवशाने शुभाशुभ कथन), त्या चारांमध्येही ग्रहांची प्रकृति (स्वभाव), विकार, जगताचे प्रमाण, शुक्लादिवर्ण, किरण व त्यांची कांति, आकार, अस्त, उदय, दक्षिणोत्तर मध्यममार्ग, मार्गमध्य, भौमादिकांचे वक्रत्व, मार्गत्व, नक्षत्रांबरोबर ग्रहांचासंयोग, चार, इत्यादिकांनीं फलें होतात. नक्षत्रकूर्मविभागाने देशांमध्ये फलें होतात. अगस्तिचार, वासिष्ठादि सप्तऋषिचार, ग्रहाणांभक्तयः (देशद्रव्याणि प्राणिनामाधिपत्यं), नक्षत्रव्यूहः (द्रव्यजनाधिपत्यं), ग्रहशृंगाटकं (ताराग्रहांचे शृंगाटकसंस्थानाने शुभाशुभज्ञान), ग्रहांचे युद्ध, ग्रहांचा चंद्राशीं समागम, ग्रहांच्या वर्षाधिपत्यानें फलें, मेघगर्भलक्षण, रोहिणीचा चंद्राशीं योग, तसाच स्वातियोग, व पूर्वाषाढायोग, सद्योवृष्टिलक्षण, पुष्प व लतांचे लक्षण, (वृक्षादिकांच्या फलपुष्पसमृद्धीनें लोकांमध्ये शुभाशुभ कथन) परिधि (प्रतिसूर्याचे) लक्षण, परिवेष (खळें) याचे लक्षण, परिव (सूर्योदयास्तसमयीं तिर्थकुरेषा) याचे लक्षण, असेंच वायूचे लक्षण, उल्कापात व दिग्दाह यांचे लक्षण, भूकंप, संध्याराग, गंधर्वनगरलक्षण, रजोलक्षण, निर्घातलक्षण, अर्घकांड (राशींवरून द्रव्याचे महर्घत्वादि) सस्यजातक, इंद्रध्वजपूजा, इंद्रधनुष्याचे लक्षण, वास्तुविद्या (गृहांचे लक्षण), प्राण्यांच्या अंगस्पर्शाने शुभाशुभ ज्ञान, काकचेष्टित, शाकुनचक्र, मृगचेष्टित, अश्वचेष्टित, वातचक्र, (अष्टदिशांमध्ये फिरणाऱ्या वायूचे लक्षण), देवळाची रचना, प्रतिमालक्षण, (देवप्रतिमांचे लक्षण), वृक्षांची चिकित्सा, दगार्गल (जलप्राप्ति), नीराजन (शांतिकर्म) अथवा नीरांजन, मंत्रपूतजलाने अंजन (क्षेपण, स्पर्शन); खंजन पक्ष्याचे लक्षण, उत्पातशांति, मयूरचित्रक, घृतकंबल (पुण्यस्नान) खड्गपरीक्षा, पट्ट (नृपमुकुट) याची परीक्षा, कुकुट, कूर्म, गौ, मेंढा, अश्व, गज, पुरुष, स्त्री, यांची लक्षणें; अंतःपुरास्त्रियांचे लक्षण, पिटक (फोड) यांचे लक्षण, उपानत् (वाहणा) यांचा छेद, वस्त्रच्छेद, चामरदंडपरीक्षा, शय्यासनाचे लक्षण, हीरकादि रत्नांची परीक्षा, दीपाची परीक्षा, दंतकाष्ठादिकांवरून शुभाशुभ निमित्ते, व सर्व जगताचीं सामान्य निमित्ते, पुरुषापुरुषाप्रति जीं शुभाशुभ लक्षणें तीं, तशींच राजाचेठाई जीं लक्षणें तीं, हीं सर्व प्रतिक्षणां अन्यकर्मरहित देवज्ञाने चिंतन करावीं. (यांचा विचार करावा)

नचैकाकिनाशक्यंतेहर्निशमवधारयितुंनिमित्तानि ।

तस्मात्सुभृतेनैवदेवज्ञेनान्येतद्विदश्वत्वारोभर्तव्याः।

तत्रैकेनैद्रीचाग्नेयीचदिगवलोकयितव्या याम्यानैर्ऋ

तीचान्येनैवंवारुणीवायव्याचोत्तराचैशानीचेति । य
स्मादुल्कापातादीनिनिमित्तानिशीघ्रमुपगच्छंतीति ।
तेषांचाकारवर्णस्नेहप्रमाणदिक्ग्रहर्क्षाभिघातादिभिः
फलानिभवंति ।

अर्थ—रात्रादिवस निमित्ते पाहणें एकव्याच्यानें होत नाहीं. यास्तव राजानें सुपो-
षितदैवज्ञानें दुसरे ज्योतिःशास्त्रज्ञ चार दैवज्ञ ठेवावे. त्यांमध्ये एकानें पूर्वे व
आग्नेयी पहावी. दुसऱ्यानें दक्षिण व नैर्ऋति प०, तिसऱ्यानें पश्चिम व वायव्य
प०, चवथ्यानें उत्तर व ईशानी पहावी. उल्कापातादि निमित्ते अल्पकालिक
होत. यास्तव त्या उल्कादिकांचे आकार, वर्ण, स्निग्धता, हस्तादिप्रमाण, उ-
त्तरादि दिक्, ग्रह, नक्षत्र, यांचा अभिघात (अभिहनन) इत्यादिकांनीं शुभाशुभ
फलें होतात.

उक्तचगर्गेणमहर्षिणा । कृत्स्नांगोपांगकुशलंहोरागणित
नैष्ठिकं । योनपूजयतेराजासनाशमुपगच्छति ॥७॥

अर्थ—सर्व ज्योतिःशास्त्राचीं अंगें व उपांगें (पुरुष लक्षणादिक) यांचा जाणणारा, जा-
तक व गणित यांमध्ये निष्णात (तत्पर) अशा दैवज्ञाची जो राजा पूजा (सत्कार)
करीत नाहीं. तो नाशातें प्राप्त होतो ॥७॥

वनंसमाश्रितायेपिनिर्ममानिःपरिग्रहाः । अपितेष
रिपृच्छंतिज्योतिषांगतिकोविदं ॥८॥

अर्थ—जे वनांत राहिलेले, अहंकाररहित, श्रियादिपरिग्रहरहित असे तेही ग्रहन-
क्षत्रादिज्योतींची गतिजाणणाऱ्या दैवज्ञाप्रत विचारितात. (त्यांसही शुभाशुभ सम-
जण्याची इच्छा असत्ये) ॥८॥

अप्रदीपायथारात्रिरनादित्यंयथानभः । तथाऽसांव
त्सरोराजाभ्रमत्यंधइवाध्वनि ॥९॥

अर्थ—जशी रात्रि दीपावांचून शोभत नाहीं व आकाश सूर्यावांचून शोभत नाहीं
तसा राजा दैवज्ञावांचून शोभत नाहीं. इतकेंच नाहीं, जसा मार्गामध्ये आंधळा
फिरतो त्या सारखा राजा सर्वत्र संशयानें फिरतो ॥९॥

मुहूर्तंतिथिनक्षत्रमृतवश्चायनेतथा । सर्वाण्ये
वाकुलानिस्युर्नस्थात्सांवत्सरोयदि ॥१०॥

अर्थ—आर्द्रादि मुहूर्त, प्रतिपदादि तिथि, अश्विन्यादि नक्षत्रे, शिशिरादि ऋतु, दक्षिणोत्तर अर्धे, हीं सर्व सांवत्सर (दैवज्ञ) नाहींतर निष्फळ होतात ॥१०॥

तस्माद्राज्ञाधिगंतव्योविद्वान्सांवत्सरोऽग्रणीः ।

जयंयज्ञःश्रियोभोगान्श्रेयश्चसमभीप्सता ॥११॥

अर्थ—पूर्वोक्त कारणास्तव जय, यज्ञ, लक्ष्मी, उपभोग, आणि आरोग्य यांतें इच्छिणाऱ्या राजानें पंडित व श्रेष्ठ असा दैवज्ञ ठेवावा ॥११॥

नासांवत्सरिकेदेशेवस्तव्यंभूतिमिच्छता ।

चक्षुर्भूतोहियत्रैषपापंतत्रनविद्यते ॥१२॥

अर्थ—संपत्ति इच्छिणाऱ्या पुरुषानें दैवज्ञरहित देशामध्ये राहूं नये. सर्व शुभाशुभादिकांचा प्रकाशक हा दैवज्ञ आहे. तो जेथें राहतो, तेथें पाप रहात नाहीं ॥१२॥

नसांवत्सरपाठीचनरकेषूपपद्यते ।

ब्रह्मलोकेप्रतिष्ठांचलभतेदैवचित्तकः ॥१३॥

अर्थ—ज्योतिःशास्त्र पठन करणारा नरकाप्रत जात नाहीं. तो ब्रह्मलोकामध्ये प्रतिष्ठेते प्राप्त होतो ॥१३॥

ग्रंथतश्चार्थतश्चैतत्कृत्स्नंजानातियोद्विजः ।

अग्रभुक्सभवेच्छ्राद्धेपूजितःपंक्तिपावनः ॥१४॥

अर्थ—या ज्योतिःशास्त्रातें पाठानें व अर्थानें जो ब्राह्मण संपूर्णत्वेंकरून जाणतो, तो श्राद्धाचेठाई पूज्य व प्रथमभोज्य होतो, आणि तो पूज्यब्राह्मण ज्या पंक्तीमध्ये बसतो, त्या पंक्तीला पवित्र करितो ॥१४॥

म्लेच्छाहियवनास्तेषुसम्यक्शास्त्रमिदंस्थितं

ऋषिवत्तेपिपूज्यंतेकिंपुनर्दैवविद्विजः ॥१५॥

अर्थ—यवन हे म्लेच्छ (रानटी) आहेत तरी त्यांमध्ये हें ज्योतिःशास्त्र उत्तमप्रकारें राहिलें आहे (त्यांणीं तें पूर्वाचार्यांपासूनच संपादिलें), यास्तव ते यवनही ऋषींसारखे पूजिलें जातात. मग दैवज्ञ ब्राह्मण पूज्यहोतील, यांत काय सांगावयाचें आहे १५

कुहकावेशापिहितैःकर्णोपश्रुतिहेतुभिः ।

कृतादेशोनसर्वत्रप्रष्टव्योनसदैववित् ॥१६॥

अर्थ—कुहक (गारुड वगैरे जाणण्याने) जादुगिरीने, प्रवेशाने, आच्छादित राहण्याने, अथवा कर्णपिशाचसाधनाने ज्याणें आदेश केला. (प्रश्नादि सांगितले) त्यास सर्वत्र कधीही विचारूं नये. कारण तो दैवज्ञ नव्हे ॥१६॥

अविदित्वैवयःशास्त्रंदैवज्ञत्वंप्रपद्यते ।

संपंक्तिदूपकःपापोज्ञेयो नक्षत्रसूचकः ॥१७॥

अर्थ—जो ज्योतिःशास्त्रातें न जाणतां जोशी ह्मणवितो तो पंक्तीतें अपवित्र करणारा, पापी, व नक्षत्रसूचक ह्म० ज्योतिष न जाणणारा होय ॥१७॥

नक्षत्रसूचकोद्विष्टमुपहासंकरोतियः ।

सत्रजत्यंधतामिस्रंसार्धमृक्षविडंबिना ॥१८॥

अर्थ—नक्षत्रसूचकानें सांगितलेला जो उपहास, त्यातें जो करितो. तो त्या नक्षत्रसूचकासहवर्तमान अंधतामिस्र नरकाप्रत जातो ॥१८॥

नगरद्वारलोष्टस्ययद्वत्स्यादुपयाचितं ।

आदेशस्तद्वदज्ञानायःसत्यःसंविभाव्यते ॥१९॥

अर्थ—नगरद्वारास्थित मृत्पिंडाचें प्रार्थित काकतालीय न्यायानें जसें सत्य होतें तसा मूर्खांचा आदेश (प्रश्नकथन) सत्यासारखा भासतो ॥१९॥

संपत्त्यायोजितादेशस्तद्विच्छिन्नकथाप्रियः ।

मत्तःशास्त्रैकदेशेनत्याज्यस्तादृग्महीक्षिता ॥२०॥

अर्थ—द्रव्यदानानें योजित आहे आदेश ज्याणें असा, (जसें पूर्वी मीं अमुकाला हें सांगितलें त्याला द्रव्य मिळालें) व कोणी ज्योतिःशास्त्रांतील गोष्ट काढिली ह्मणजे याणें दुसरीच बोलवी. असा व शास्त्राचा एकदेश (प्रकरण) जाणून उन्मत्त झालेला, असा ज्योतिषी राजानें सोडावा (त्यास बाळगूंनये) ॥२०॥

यस्तुसम्यक्विजानातिहोरागणितसंहिताः ।

अभ्यर्च्यःसनरेंद्रेणस्वीकर्तव्योजयैषिणा ॥२१॥

अर्थ—जो होरा, गणित, संहिता असें त्रिस्कंध ज्योतिःशास्त्र उत्तमप्रकारें जाणतो. तो ज्योतिषी जयेच्छु राजानें पूज्य व स्वीकार करण्यास (बाळगण्यास) योग्य होय.

नतत्सहस्रंकरिणांवाजिनांवाचतुर्गुणं ।

करोतिदेशकालज्ञोयदेकोदैवचित्तकः ॥२२॥

अर्थ—देश काल जाणणारा एकटा दैवज्ञ जें कार्य करितो. तें कार्य एक हजार गजांनीं किंवा चार हजार अश्वानींही होणार नाहीं ॥२२॥

**दुःस्वप्नदुर्विचिंतितदुःप्रेक्षितदुःकृतानिकर्माणि ।
क्षिप्रंप्रयांतिनाशंशशिनःश्रुत्वाभसंवादं ॥२३॥**

अर्थ—दुष्टस्वप्न, अप्रियाचें ध्यान, अमंगलदर्शन, केलेलीं दुष्टकर्म हीं सर्व, चंद्राचा नक्षत्रांसहवर्तमान जो संवाद, त्याचें श्रवण केलें असतां, शीघ्र नाशाप्रत पावतात. ह्य० तिथि नक्षत्र श्रवण केलें असतां सर्व पापें जातात ॥२३॥

**नतथेच्छतिभूपतेःपिताजननीवास्वजनोथवासुदृत् ।
स्वयशोभिविवृद्धयेयथाहितमाप्तःसबलस्यदैववित् ॥२४॥**

अर्थ—ससैन्य राजाच्या कीर्तिवृद्धयर्थ जसा आप्त (यथार्थ वक्ता) दैवज्ञ हित इच्छितो, तसें पिता, किंवा आई, अथवा बंधु, किंवा मित्र हित इच्छित नाहीत ॥२४॥

**इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायां
सांवत्सरसूत्रं नाम द्वितीयोध्यायः ॥२॥**

॥ अथ आदित्यचारः ॥

**आश्लेषार्धादक्षिणमुत्तरमयनंरवेर्धनिष्ठाद्यं ।
नूनंकदाचिदासीद्येनोक्तपूर्वशास्त्रेषु ॥१॥**

अर्थ—आश्लेषांच्या अंत्य दोन चरणांहीं रवीचें दक्षिणायन व धनिष्ठांच्या प्रारंभापासून उत्तरायण होतें असें पूर्वशास्त्रांत सांगितलें आहे. तें कदाचित् उत्पातवशात् झालें असेल, किंवा तसें अनुमानानें सांगितलें असेल ॥१॥

**सांप्रतमयनंसवितुःकर्कटकाद्यंमृगादितश्चान्यत् ।
उक्ताभावोविकृतिःप्रत्यक्षपरीक्षणैर्व्यक्तिः ॥२॥**

अर्थ—सांप्रतकाळीं कर्कसंक्रांतीपासून सूर्याचें दक्षिणायन व मकरसंक्रांतीपासून उत्तरायण होतें. सांगितल्याप्रमाणें न होणें हा विकार होय. हें प्रत्यक्ष पाहून स्पष्ट होतें ॥२॥

**दूरस्थचिन्हवेधादुदयेस्तमयेपिवासहस्रांशोः ।
छायाप्रवेशनिर्गमचिन्हैर्वामंडलेभवति ॥३॥**

अर्थ—विस्तीर्ण वर्तुलाच्या वेधाने सूर्याच्या उदयी व अस्तीं छायाप्रवेश व निर्गम यांच्या चिन्हांहीं दक्षिणोत्तर मंडल (अयन) होते ॥ (सम भूमीवर वर्तुळ करून त्यावर दिशेच्या खुणा कराव्या. नंतर मध्यभागी शंकु ठेवावा. त्याची छाया मेषसंक्रांतीच्या आरंभी सूर्याच्या उदयास्तकालीं जेथे असले, त्यापासून मिथुन अंतापर्यंत छाया दक्षिणेस जाये. तशीच कर्कापासून उत्तरेकडे येऊन तुला संक्रांतीच्या आरंभी मध्यभागी येथे नंतर उत्तरेकडे जाये ती मकर संक्रांती पर्यंत जाऊन पुढे दक्षिणेस जावयास लागे. याप्रमाणे न जातां मागे पुढे जाईल तर ती विकृति होय) ॥३॥

**अप्राप्यमकरमर्कोविनिवृत्तोहंतिसापरांयाम्यां ।
कर्कटकमसंप्राप्तोविनिवृत्तश्चोत्तरांसैद्रीं ॥४॥**

अर्थ—सूर्य मकरवृत्ताप्रत (श्रवणाप्रत) न जाऊन फिरला तर, पश्चिम व दक्षिण या दिशेकडे राहणाऱ्या लोकांचा नाश करितो. तसाच कर्कवृत्ताप्रत (आश्लेषांप्रत) न पोचून मागे फिरला तर, ईशानी व पूर्व दिशेस राहणाऱ्या लोकांचा नाश करितो ॥४॥

**उत्तरमयनमतीत्यव्यावृत्तःक्षेमसस्यवृद्धिकरः ।
प्रकृतिस्थश्चाप्येवंविकृतगतिर्भयकृदुष्णांशुः ॥५॥**

अर्थ—सूर्य मकराप्रत पावून नंतर जर फिरेल तर कल्याण व धान्य यांची वृद्धि करील. तद्वत्च कर्काविषयीं जाणावे. प्रकृतिस्थ ज्या दिवशीं अयननिवृत्ति गणिताने येईल त्याच दिवशीं छायाप्रवेश व निर्गम होईल तर क्षेम सस्यवृद्धिकर सूर्य होय. विपरीतगति झाल्यास सूर्य भयकारक होय ॥५॥

**सतमस्कंपर्वविनात्वष्टानामार्कमंडलंकुरुते । स
निहंतिसप्तभूपान्जनांश्चशस्त्राग्निदुर्भिक्षैः ॥६॥**

अर्थ—अमावास्या व पौर्णिमा यांवांचून त्वष्टानामक ग्रह सूर्यमंडलात अंधकारयुक्त करील तर तो शस्त्र, अग्नि व दुर्भिक्ष यांहींकरून सात राजांचा नाश करील ॥६॥

**तामसकीलकसंज्ञाराहुसुताःकेतवस्त्रयस्त्रिंशत् ।
वर्णस्थानाकारैस्तान्दृष्ट्वाकैफलंब्रूयात् ॥७॥**

अर्थ—तामस, व कीलक अशा नावांचे राहुपुत्र तेतीस केतु आहेत त्या केतूंतें सूर्य-मंडलीं श्वेतादिवर्ण, त्रिंवादिप्रवेश, काकादि सदृश आकार यांहीं प्रविष्ट असे पाहून शुभाशुभ फलें सांगार्वां ॥७॥

**तेचार्कमंडलगताःपापफलाश्रंद्रमंडलेसौम्याः ।
ध्वाक्षकबंधप्रहरणरूपाःपापाःशशांकेपि ॥८॥**

अर्थ—ते तामसकीलक सूर्य त्रिंवाप्रत गेले तर अशुभ व चंद्रत्रिंवांत प्रविष्ट झाले तर शुभ होत. तेच केतु काक, मस्तक रहित पुरुष व खड्ग यां सारखे चंद्रमंडलामध्येही अशुभ अर्थात् सूर्य मंडलामध्ये फारच अशुभ होत ॥८॥

**तेषामुदयेरूपाण्यंभःकलुषंरजोवृतंव्योम ।
नगतरुशिखरविमर्दीसशर्करोमारुतश्रंडः ॥९॥
ऋतुविपरीतास्तरवोदीप्तामृगपक्षिणोदिशांदाहः ।
निर्घातमहीकंपादयोभवंत्यत्रचोत्पाताः ॥१०॥**

अर्थ—त्या तामसकीलकांच्या उदर्यां हीं वक्ष्यमाण रूपें (लक्षणें) होतात. कारणावाचून उदरकें गढूळ होतात, आकाश धूळीनें व्याप्त होतें, पर्वत व वृक्ष यांच्या अग्रांचा नाश करणारा आणि मृत्तिकेचे कण व वारीक दगड यांहींयुक्त असा भयंकर वायु वाहतो, ज्या ऋतूमध्ये जे वृक्ष फलित व पुष्पित व्हावयाचे ते त्यांत न होतां अन्य ऋतूंत होतात, आरण्यपशु व पक्षि हे तप्त होतात व दिग्दाह होतो. आणि निर्घात (वायूवर वायूचें ताडन होऊन आकाशापासून भूमीवर येतो) व भूकंप इत्यादिक उत्पात होतात ॥९॥ ॥१०॥

**नपृथक्फलानितेषांशिखिकीलकराहुदर्शनानियदि ।
तदुदयकारणमेषांकेत्वादीनांफलंब्रूयात् ॥११॥**

अर्थ—अंभःकलुषादिकांचीं फलें जर केतु, कीलक व राहु यांचीं दर्शनें (चंद्रसूर्य यांस ग्रहण) होतीलतर निराळीं होणार नाहीं. (केत्वादिकांचें सात दिवसांमध्ये दर्शन झाल्यास ते अंभःकलुषादि उत्पात व्यर्थ जाणावे) कदाचित् हे उत्पात होऊन केत्वादिकांचा उदय झाला नाहीं तर अंभःकलुषादिकांचीं फलें सांगार्वां ॥११॥

**यस्मिन्यस्मिन्देशेदर्शनमायांतिसूर्यबिंबस्थाः ।
तस्मिंस्तस्मिन्व्यसनंमहीपतीनांपरिज्ञेयं ॥१२॥
क्षुत्प्रम्लानशरीरामुनयोप्युत्सृष्टधर्मसञ्चरिताः ।**

निर्मासवालहस्ताःकृच्छ्रेणायांतिपरदेशं ॥१३॥
 तस्करविलुप्तवित्ताःप्रदीर्घनिःश्वासमुकुलिताक्षिपुटाः ।
 संतःसन्नशरीराःशोकोद्भववाष्परुद्धदृशः ॥१४॥
 क्षामाजुगुप्समानाःस्वनृपतिपरचक्रपीडितामनुजाः ।
 स्वनृपतिचरितंकर्मचपुरारुतंप्रब्रुवंत्यन्ये ॥१५॥
 गर्भेष्वपिनिष्पन्नावारिमुचोनप्रभूतवारिमुचः ।
 सरितोयांतितनुत्वंकचित्कचिज्जायतेसस्यं ॥१६॥

अर्थ—तामसकीलक केतु सूर्यमंडलीं ज्या ज्या देशीं दृष्टिगोचर होतील त्या त्या देशीं राजांस दुःख होईल असे जाणावें ॥१२॥ ऋषीही क्षुधेनें म्लानशरीर होऊन धर्म आणि उत्तम आचरणें सोडतील. व अन्नाच्या अभावानें शुष्कशरीर असे बाल हातांत धरून दुःखानें अन्य देशांप्रत जातील ॥१३॥ चोरांनीं लुटितद्रव्य व मोठ्या श्वासोच्छ्वासानें अर्धमीलितनयन असे, म्लानशरीर व अश्रूंनीं व्याप्तनयन असे सत्पुरुष होतील ॥१४॥ कश व आपली निंदा करणारे, स्वकीय राजानें व परचक्रानें पीडित असे मनुष्य होतील. व जें आज आह्मी भोगतो तें आह्मी किंवा राजानें पूर्वीं केलेल्या कर्माचें फल, असेही अन्य लोक बोलतील ॥१५॥ पर्जन्याचें गर्भधारण जरी झालें असलें तथापि मेघवृष्टि बहुत होणार नाही. नद्याही अल्पजल होतील व धान्यही कोठें कोठें होईल ॥१६॥

दंडेनरेंद्रमृत्युर्व्याधिभयंस्यात्कबंधसंस्थाने ।

ध्वांक्षेचतस्करभयंदुर्भिक्षंकीलकेकस्थे ॥१७॥

अर्थ—सूर्यमंडलीं दंडाकार चिन्ह झालें असतां राजास मृत्यु होतो. तसेंच मस्तक-रहित पुरुषासारखें चिन्ह झालें असतां रोगभय होतें. कावळ्यासारखें चिन्ह होईल तर चोरभय होतें. कीलकासारखें चिन्ह होईल तर दुर्भिक्ष होईल ॥१७॥

राजोपकरणरूपैश्छत्रध्वजचामरादिभिर्वित्थः ।

राजान्यत्वकदकःस्फुलिंगधूमादिभिर्जनहा ॥१८॥

अर्थ—राजाचीं उपकरणें (हस्त्यश्वादिक) तदाकार चिन्हांनीं व छत्र, ध्वज, चामरादिकांनीं जर सूर्य विद्ध होईल तर दुसरा राजा होईल. अग्निकण व धूम, ज्वालादिकांनीं सूर्य विद्ध असतां लोकनाश होतो ॥१८॥

एकोदुर्भिक्षकरोद्वाद्याःस्युर्नरपतेर्विनाशाय ।

सितरक्तपीतकृष्णैस्तैर्वित्थोर्कोनुवर्णघ्नः ॥१९॥

अर्थ—पूर्वोक्त वेधांतून एक वेध सूर्यास असला तर दुर्भिक्षकारक व दोन तीन चार इत्यादि वेध असले तर राजनाश होतो. सूर्य श्वेत चिन्हाने वित्थ असतां ब्राह्मणांचा नाश, आरक्त वर्ण असतां क्षत्रियांचा, पिवळा वर्ण असतां वैश्यांचा, कृष्णवर्ण चिन्ह असतां शूद्रांचा नाश करितो ॥१९॥

दृश्यंतेचयतस्तेरविर्विवस्योत्थितामहोत्पाताः ।

आगच्छतिलोकानांतेनैवभयंप्रदेशेन ॥२०॥

अर्थ—सूर्यमंडली उत्पन्न झालेले ध्वांक्षादि उत्पात ज्या दिशेकडे दिसतील त्या दिशेकडून (त्या प्रदेशांतून) लोकांस भय येईल ॥२०॥

ऊर्ध्वकरोदिवसकरस्ताम्रःसेनापतिंविनाशयति ।

पीतोनेरेंद्रपुत्रंश्वेतस्तुपुरोहितंहंति ॥२१॥

चित्रोथवापिधूम्रोरविरश्मिर्व्याकुलांकरोतिमहीं ।

तस्करशस्त्रनिपातैर्यदिसलिलंनाशुपातयति ॥२२॥

अर्थ—ज्या कालीं सूर्य ऊर्ध्वकिरण (वरते किरण) दिसेल व त्याचा ताम्रवर्ण होईल तर सेनापतीचा नाश होईल. पीतवर्ण दिसेल तर राजपुत्राचा नाश होईल. श्वेतवर्ण दिसेल तर उपाध्यायाचा नाश होईल. ॥२१॥ नानाप्रकारचा चित्रवर्ण अथवा धूम्रवर्ण ऊर्ध्व सूर्यकिरण दिसतील तर चोर व शस्त्रनिपात यांहींकरून सर्वदेश व्याकुल होईल; परंतु जर लौकर जलवृष्टि होणार नाही तर ही फळे होतील पर्जन्यवृष्टि झाली असतां शुभ होईल ॥२२॥

ताम्रःकपिलोवार्कःशिशिरेहरिकुंकुमच्छविश्वमधौ ।

आपांडुकनकवर्णांग्रीष्मेवर्षासुशुक्लश्च ॥२३॥

शरदिकमलोदराभोहेमंतेरुधिरसंनिभःशस्तः ।

प्रावृट्कालेस्निग्धःसर्वतुनिभोपिशुभदायी ॥२४॥

अर्थ—माघ, फाल्गुन या मासीं सूर्य ताम्रवर्ण किंवा कपिल (पिंगटवर्ण) शुभफलद होय. चैत्र व वैशाखमासीं हिरवा व कुंकुम वर्ण शुभ होय. ज्येष्ठ व आषाढ या मासीं स्वल्पश्वेतवर्ण सुवर्णवर्ण शुभ होय. श्रावण व भाद्रपद या मासीं शुक्लवर्ण शुभ ॥२३॥ आश्विन, कार्तिक या मासीं कमलमध्यासारखा (पिवळा) शुभ. मार्गशीर्ष, पौष या मासीं रक्तासारखा वर्णप्रशस्त होय. व श्रावण,

भाद्रपद या वर्षाऋतूमध्ये स्निग्ध (विमल) व शिशिरादि सर्व ऋतूतील वर्णांचा सूर्य, शुभफलद होय ॥२४॥

रूक्षःश्वेतोविप्रान् रक्ताभःक्षत्रियान् विनाशयति ।

पीतोवैश्यान् कृष्णस्ततोपरान् शुभकरः स्निग्धः ॥२५॥

अर्थ—श्वेतवर्ण रत्नरखीत सूर्य ब्राह्मणांचा, रक्तवर्ण रत्नरखीत सूर्य क्षत्रियांचा, पीतवर्ण रत्न० वैश्यांचा, व कृष्णवर्ण रत्नरखीत सूर्य शूद्रांचा नाश करितो. पूर्वोक्त वर्णांचा सूर्य स्निग्ध असेल तर ब्राह्मणादिकांचे कल्याण करील ॥२५॥

ग्रीष्मे रक्तो भयकृद्वर्षास्वसितः करोत्यनावृष्टिं ।

हेमंते पीतो र्कः करोति नचिरेण रोगभयं ॥ २६॥

अर्थ—ग्रीष्मऋतूमध्ये आरक्त सूर्य भय करणारा. वर्षाऋतूमध्ये कृष्णवर्ण सूर्य अनावृष्टि करणारा. हेमंतऋतूमध्ये पीतवर्ण सूर्य शीघ्र रोगभय करणारा होय २६

सुरचापपाटिततनुर्नृपतिविरोधप्रदः सहस्रांशुः ।

प्रावृट्काले सद्यः करोति विमलद्युतिर्वृष्टिं ॥ २७॥

वर्षाकाले वृष्टिं करोति सद्यः शिरीषपुष्पाभः ।

शिखिपत्रनिभः सलिलं न करोति द्वादशाब्दानि ॥ २८॥

अर्थ—सूर्य इंद्रधनुष्याने (इंद्रधनुष्यासारख्या चिन्हाने) विदारितशरीर होईल तर राजांची युद्धे होतील. वर्षाकालीं स्वच्छकांति सूर्य दिसेल तर त्याच दिवशी वृष्टि करील ॥ २७ ॥ वर्षाकालीं शिरसाच्या फुलासारख्या (नीलपीत) वर्णांचा सूर्य तत्काल वृष्टि करील. मयूरपिच्छाच्या वर्णासारखा सूर्य होईल तर बारा वर्षे वृष्टि होणार नाही ॥२८॥

श्यामे र्केकीटभयं भस्मनिभे भयमुशंति परचक्रात् ।

यस्य र्क्षे सच्छिद्रस्तस्य विनाशः क्षितीशस्य ॥ २९॥

अर्थ—श्यामवर्ण सूर्य असतां कृमिभय (धान्यास किडीचे भय) होतें. भस्मतुल्य सूर्य असतां शत्रुभय होतें. ज्या राजांच्या जन्मनक्षत्रावर सच्छिद्र सूर्य होतो त्या राजांचा नाश होतो ॥ २९ ॥

शशरुधिरनिभे भानौ न भस्तलस्थे भवं तिसंग्रामाः ।

शशिसदृशे नृपतिवधः क्षिप्रं चान्यो नृपो भवति ॥ ३०॥

अर्थ—सूर्य अत्यंत आरक्तवर्ण, आकाशमध्याजवळ, झाला असतां, युद्धे होतील. चंद्रासारखे शीतल सूर्यकिरण होतील तर राजास मृत्यु होईल आणि लौकरच दुसरा राजा होईल ॥ ३० ॥

**क्षुन्मारकृद्घटनिभःखंडोजनुहाविदीधितिर्भयदः ।
तोरणरूपःपुरहाछत्रनिभोदेशनाशाय ॥ ३१ ॥**

अर्थ—घटाकार सूर्य दुर्भिक्ष व मृत्युकारक, खंडित सूर्य जननाशकारक, किरणरहित सूर्य भय देणारा, तोरणासारखा सूर्य नगराचा नाशकारक, छत्राकार सूर्य देशनाश करितो ॥ ३१ ॥

**ध्वजचापनिभेयुद्धानिभास्करेवेपनेचरूक्षेच ।
कृष्णारेखासवितरियदिहंतिनृपंततःसचिवः ३२**

अर्थ—पताकारूप किंवा धनुष्यासारखा अथवा कंपित किंवा रूक्ष (रस्तरखीत) सूर्य दिसेल तर युद्धे होतील. सूर्यविंवामध्ये काळी रेषा दिसेल, तर प्रधान राजास मारील ॥ नृपःसचिवं असा कचित् पाठ आहे. त्यावरून राजा प्रधानास मारील असाही अर्थ होतो ॥ ३२ ॥

**दिवसकरमुदयसंस्थितमुल्काशानिविद्युतोयदाहन्युः ।
नरपतिमरणंविद्यात्तदान्यराजप्रतिष्ठांच ॥३३॥**

अर्थ—उदयकाळी किंवा अस्तकाळीं सूर्यांत उल्का, अशानि व विद्युत् हीं जर ताडण करतील तर राजास मरण होऊन दुसऱ्या राजाची राज्यावर स्थापना होईल ॥३३॥ उल्कादिकांचीं लक्षणें पुढें आहेत.

**प्रतिदिवसमहिमकिरणःपरिवेषीसंध्ययोर्द्वयोरथवा ।
रक्तोस्तमेतिरक्तोदितश्चभूपंकरोत्यन्यं ॥३४॥**

अर्थ—सूर्य प्रतिदिवशीं परिवेषयुक्त अथवा उदयास्तसंधींचाठाईं परिवेषयुक्त होईल किंवा आरक्तच उदय पावून तसाच अस्तास जाईल तर दुसरा राजा करील ३४

**प्रहरणसदृशैर्जलदैःस्थगितःसंध्याद्वयेपिरणकारी ।
मृगमहिषविहगखरकरभसदृशरूपैश्चभयदायी ॥३५॥**

अर्थ—सूर्य खड्गादि आयुधाकृति मेघांनीं उदयास्तसंधींचाठाईं आच्छादित असतां युद्धे होतील. हरिण, महिष, पक्षि, गर्दभ, उंट यांच्या सदृशरूप मेघांनीं उदयास्तसंधींत सूर्य जर आच्छादित होईल तर भयप्रद होईल ॥ ३५ ॥

दिनकरकराभितापादृक्षमवाप्नोतिसुमहतींपीडां ।

भवतिचपश्चाच्छुद्धंकनकमिवहुताशपरितापात् ॥३६॥

अर्थ—ज्या नक्षत्रीं सूर्य असतो ते नक्षत्र सूर्यकिरणांच्या संतापाने महत्पीडिते प्राप्त होते. तेच नक्षत्र सूर्याने सोडिले लक्षणजे जसे अग्नीत तापिवले सुवर्ण शुद्ध होते तसे ते नक्षत्र शुद्ध होते ॥ ३६ ॥

दिवसकृतःप्रतिसूर्योजलकृदुदग्दक्षिणेस्थितोनिलकृत् ।

उभयस्थःसलिलभयंनृपमुपरिनिहंत्यधोजनहा ॥३७॥

अर्थ—सूर्यासारखा दुसरा सूर्य ल० प्रतिसूर्य, तो सूर्यापासून उत्तरेकडे दिसेल तर जलवृष्टि होईल. दक्षिणेकडे दिसेल तर वारा बहुत सुटेल. उत्तरदक्षिण दोन्ही भागां दिसेल तर उदकभय होईल. (बहुत पाणी किंवा पर्जन्य न पडणे यांचे भय.) सूर्याचे वर दिसेल तर राजनाश होईल. सूर्याच्या खाली दिसेल तर जननाश होईल ॥३७॥

रुधिरनिभोवियत्यवनिपांतकरोनचिरात् ।

परुषरजोरुणीकृततनुर्यदिवादिनकृत् ॥३८॥

असितविचित्रनीलपरुषोजनघातकरः ।

स्वगमृगभैरवस्वररुतैश्चनिशाद्युमुखे ॥३९॥

अर्थ—सूर्य अस्तोदयावांचून आकाशामध्ये अकस्मात् रक्तवर्ण दिसेल तर लवकरच राजाचा नाश होईल. अथवा रूक्षरजाने आरक्त झालेला सूर्य राजनाश करितो. कृष्ण, नानावर्ण, नीलवर्ण व रूक्ष असा सूर्य लोकनाश करणारा होय. पक्षि, मृग, (आरप्यपशु) यांच्या भयंकर शब्दांनी प्रातःकाळी किंवा अस्तमानी सूर्य युक्त होईल (सा वेळेस हे भयंकर शब्द करितील) तर लोकनाश होईल ॥३८॥३९॥

अमलवपुरवक्रमंडलःस्फुटविमलामलदीर्घदीधितिः।अ

विकृततनुवर्णचिन्हभृज्जगतिकरोतिशिवंदिवाकरः ४०

अर्थ—निर्मलशरीर; अवक्वचिन्व; स्फुट (प्रकट), विस्तीर्ण, निर्मल, दीर्घ (लांब), असे अहित किरण ज्याचे असा; विकाररहित शरीर; अविकृतवर्ण व अविकृत (विकाररहित) चिन्ह यांते धारण करणारा असा सूर्य जनांचे कल्याण करितो ॥४०॥

॥ इति आदित्यचारस्तृतीयः ॥३॥

॥ अथ चंद्रचारः ॥

नित्यमधस्थस्येंदोर्भाभिर्भानोःसितंभवत्यर्धं ।
स्वच्छाययान्यदसितंकुंभस्येवातपस्थस्य ॥१॥

अर्थ—सूर्याचे खाली राहणारा जो चंद्र त्याचे अर्ध सूर्याच्या तेजाने नित्य श्वेत असते. (ज्या गोलकभागीं सूर्यकिरण पडतात ते शुभ्र होते). दुसरे अर्ध त्याचेच छायेनें नित्य कृष्ण असते ॥ याविषयीं दृष्टांत—घागर उन्हांत ठेविली असतां ज्या भागीं सूर्यकिरण पडतात तो पांढरा दिसतो व दुसरा भाग त्या घागरीच्या छायेनें कृष्णवर्ण दिसतो. तसें चंद्रबिंब होय ॥१॥

सलिलमयेशशिनिरवेदींधितयोमूर्च्छितास्तमोनैशं ।
क्षपयंतिदर्पणोदरविहताइवमंदिरस्यांतः ॥२॥

अर्थ—उदकमय चंद्रां सूर्याचे किरण संलग्न होऊन ते किरण रात्रिसंबंधी अंधकाराचा नाश करतात. जसे आरशावरील किरण गृहाच्या मध्यभागच्या अंधकाराचा नाश करतात ॥२॥

त्यजतोर्कतलंशशिनःपश्चादवलंबतेयथाशौक्यं ।
दिनकरवशात्तथेंदोःप्रकाशतेधःप्रभृत्युदयः ॥३॥

अर्थ—चंद्र, सूर्याच्या खालचा समभाग जसजसा सोडतो तसतसा पश्चिमेस शुक्लत्व (पांढरेपणा) धारण करतो. त्या प्रकारेच चंद्राचा सूर्याप्रमाणे अधोभागापासून (पश्चिमेकडून) उदय होतो (प्रकाशित होतो) ॥ हेच स्पष्ट सांगतो ॥ सूर्याच्या अधोभागीं चंद्र अमावास्यांतीं येतो. त्या गोल्याचे सूर्याचे सन्मुख अर्ध शुभ्र होते व दुसरे अधःस्थित अर्ध कृष्णवर्ण होते. नंतर प्रतिपदादितिर्थांस जसजसा स्वाभाविक सूर्यापासून प्राड्मुख, शीघ्रगतित्वास्तव, जातो तसतसा दृष्टीस पडणारा अधोभाग शुभ्र होतो ॥३॥

प्रतिदिवसमेवमर्कात्स्थानविशेषेणशौक्यपरिवृद्धिः ।
भवतिशशिनोपराण्हेपश्चाद्भागघटस्येव ॥४॥

अर्थ—या पूर्वोक्त प्रकारे प्रतिदिवशीं दुसऱ्या जागीं जाण्यानें चंद्राच्या शुक्लत्वाची वृद्धि होय (जसजसा राशि भोगितो तशीतशी चंद्राच्या शुक्लत्वाची वृद्धि अधि-

क होये) अपराण्ही खालच्या भागीं घटाप्रमाणे चंद्राची वृद्धि अधिक होये ॥ ता-
त्पर्य ॥ चंद्र जसा सूर्याचे पुढे प्राङ्मुख राशि भोगीत जातो तशी शुक्लत्वाची वृ-
द्धि होये. ती शुक्लपक्षीं अष्टमीस सूर्यापासून राशित्रयांतराने अर्धी शुक्ल वृद्धि हो-
ये. पुढे वृद्धि होत होत पौर्णिमेच्या अंती समार्धी (साहा राशींस) चंद्र जातो
तेव्हां पूर्ण होतो. नंतर जसजसा सूर्याजवळ जातो तसतसा कमी होऊन वद्य अ-
ष्टमीस अर्धी होऊन अमावास्येच्या अंती सर्व वित्र कृष्ण होतें ॥ ४ ॥

ऐंद्रस्यशीतकिरणोमूलाषाढाद्वयस्यचायातः ।

याम्येनवीजजलचरकाननहावन्हिभयदश्च ॥५॥

अर्थ—चंद्र ज्येष्ठा, मूळ, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, या नक्षत्रांचे दक्षिणभागाने जा-
ईल तर वीजे, जलचरप्राणी व वने यांचा नाश आणि अभिभय करील. अर्थात्
उत्तरभागाने गेला तर शुभ होय ॥५॥

दक्षिणपार्श्वेनगतःशशीविशाखानुराधयोःपापः ।

मध्येनतुप्रशस्तःपित्र्यस्यविशाखयोश्चापि ॥६॥

अर्थ—चंद्र विशाखा व अनुराधा यांचे दक्षिणत्राजूने गेला तर अनिष्ट होय. मघा
व विशाखा यांचे मधून गेला तर प्रशस्त आणि उत्तरभागाकडून गेला तरी प्र-
शस्त (शुभ) होय ॥ ६ ॥

षडनागतानिपौष्णाद्वादशरीद्राच्चमध्ययोगीनि ।

ज्येष्ठाद्यानिनवर्क्षाण्युदुपतिनातीत्ययुज्यंते ॥७॥

अर्थ—रेवती, अश्विनी, भरणी, कृत्तिका, रोहिणी, मृग या नक्षत्रीं चंद्र न येतांच
संयोग होतो ह्य० मागील नक्षत्रीं असतां नक्षत्र तारेबरोबर होतो ॥ आर्द्रादि
अनुराधांत १२ नक्षत्रीं तारेच्या मध्ययोगी संयोग होतो. ज्येष्ठादि उत्तराभाद्रप-
दांत ९ नक्षत्रे भोगून पुढे गेल्यावर चंद्राचा योग होतो. तात्पर्य. ज्या दिवशीं
उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र असेल त्या दिवशीं रेवतीच्या तारेबरोबर चंद्र असतो अशीं
६ नक्षत्रे. आर्द्रापासून १२ नक्षत्रीं त्यांच्याच तारांबरोबर असतो. मूळ दिवसन-
क्षत्र असतां ज्येष्ठेच्या तारांबरोबर चंद्र असतो अशीं ९ नक्षत्रे ॥ ७ ॥

उन्नतमीषच्छृंगनौसंस्थानेविशालताचोक्ता ।

नाविकपीडातस्मिन्भवतिशिवंसर्वलोकस्य ॥८॥

अर्थ—चंद्राचीं शृंगे किंचित् उंच व विस्तीर्ण असलीं तर तें, नौ, संस्थान होय तें झालें असतां नाविक (नावाडी) लोकांस पीडा व इतर सर्व लोकांस सुख होतें

**अर्धोनतेचलांगलमितिपीडातदुपजीविनांतस्मिन् ।
प्रीतिश्चनिर्निमित्तमनुजपतीनांसुभिक्षंच ॥९॥**

अर्थ—चंद्राचें उत्तरेकडील शृंग अर्धोनत असतां, लांगलसंस्थान होतें. तें झालें असतां, शेती लोकांस पीडा होये. व कारणावांचून परस्पर राजांची प्रीति (सख्य) होये. व इतर लोकांचें कल्याण आणि सुभिक्ष (धान्याची संवगाई) होतें ॥९॥

**दक्षिणविषाणमर्धोन्नतंयदादुष्टलांगलाख्यंतत् ।
पांड्यनरेश्वरनिधनकृद्योगकरंवलानांच ॥१०॥**

अर्थ—चंद्राचें दक्षिणशृंग अर्धोनत असतां, दुष्ट लांगलनामक संस्थान होतें. तें झालें तर पांड्यदेशच्या राजाचा नाश होतो. व तें सैन्यांच्या यात्रेविषयी (शत्रूवर जाण्याविषयी) उद्योग करितें ॥१०॥

**समशशिनिसुभिक्षक्षेमवृष्टयःप्रथमदिवससदृशाःस्युः ।
दंडवदुदितेपीडागवांनृपश्चोग्रदंडोत्र ॥११॥**

अर्थ—समशृंग चंद्र असतां, प्रथम दिवसा (प्रतिपदा) सारखीं सुभिक्ष, कल्याण, जलवृष्टि हीं होतील. दंडाकार चंद्र प्रथम दिवशीं दिसला असतां, गाईस पीडा होईल. व राजे भयंकर दंड करतील ॥११॥

**कार्मुकरूपेयुद्धानियत्रनुज्याततोजयस्तेषां ।
स्थानंयुगमितियास्योत्तरायतंभूमिकंपाय ॥१२॥**

अर्थ—धनुष्यासारखें चंद्राचें संस्थान असतां युद्धे होतील; परंतु जिकडे धनुष्याची दोरी असेल त्या दिशेकडच्यांचा जय होईल. चंद्ररेखा दक्षिणोत्तर विस्तीर्ण जर दिसेल तर तें युगसंस्थान, तें झालें तर भूमिकंप होतो ॥१२॥

**युगमेवपार्श्वकोट्यांकिंचित्तुंगंसपार्श्वशायीति ।
विनिहंतिसार्थवाहान्वृष्टेश्चविनिग्रहंकुर्यात् ॥१३॥**

अर्थ—पूर्वोक्त युगसंस्थानींच दक्षिणशृंगाग्रीं किंचित् उंच असेल तर, तो चंद्र

पार्श्वशायी होय. तो क्षाला तर व्यापारी लोकांचा नाश करितो व वृष्टीचा अ-
भाव (अवर्षण) करितो ॥१३॥

**अभ्युच्छ्रायादेकंयदिशशिनोवाङ्मुखंभवेच्छृंगं ।
आवर्जितमित्यसुभिक्षकारितद्गोधनस्यापि ॥१४॥**

अर्थ—दोहो शृंगाच्या बरोबरीच्या उंचीपासून जर चंद्राचे शृंग अधोमुख होईल
तर ते आवर्जितनामक संस्थान होय. असे दृष्टिगोचर झाले असता, दुर्भिक्ष
होते. व गोधनाचा नाश होतो ॥१४॥

**अव्युच्छिन्नारेखासमततोमंडलेचकुंडारख्यं ।
अस्मिन्मांडलिकानांस्थानत्यागोनरपतीनां ॥१५॥**

अर्थ—चंद्राच्या सर्भावती अखंड रेषा दिसेल तर ते कुंडारख्य संस्थान होय. असे
दृष्टिगोचर झाले असता मांडलिक राजांचा स्वस्थानत्याग होईल ॥१५॥

**प्रोक्तस्थानाभावादुदगुच्चःक्षेमवृष्टिकरः ।
दक्षिणतुंगश्रंद्रोदुर्भिक्षभयायनिर्दिष्टः ॥१६॥**

अर्थ—सांगितलेल्या नौ इत्यादि स्थानांचा अभाव असता उत्तरेकडे चंद्राचे शृंग
उच्च असले तर कल्याण व वृष्टि करणारे होय. दक्षिणेकडेचे शृंग उंच असले तर
दुर्भिक्ष व भयकारक होय ॥१६॥

**शृंगेणैकेनेदुं विलीनमथवाप्यवाङ्मुखंशृंगं ।
संपूर्णवाभिनवंदृष्ट्वैकोजीविताद्द्रश्येत् ॥१७॥**

अर्थ—एकशृंग अथवा नष्टशृंग किंवा खाली लवलेले शृंग असा चंद्र शुक्ल द्वितीयस
जो एकच मनुष्य पाहील त्यास मृत्यु होईल ॥१७॥

**संस्थानविधिःकथितोरूपाण्यस्माद्भवंतिचंद्रमसः ।
स्वल्पेदुर्भिक्षकरोमहान्सुभिक्षावहःप्रोक्तः ॥१८॥
मध्यतनुर्वज्राख्यःक्षुद्रयदःसंभ्रमायराज्ञांच ।
चंद्रोमृदंगरूपःक्षेमसुभिक्षावहोभवति ॥१९॥
ज्ञेयोविशालमूर्तिर्नरपतिलक्ष्मीविवृद्धयेचंद्रः ।
स्थूलःसुभिक्षकारीप्रियधान्यकरस्तुतनुमूर्तिः ॥२०॥**

अर्थ—चंद्राचा संस्थानप्रकार सांगितला आतां पुढें रूपें सांगतां. फारच लहान चंद्रस्वरूप दुर्भिक्षकारक व फार मोठें स्वरूप सुभिक्षकारक होय ॥१८॥ जो मध्यमस्वरूपचंद्र तो वज्रसंस्थ. तो शुद्धय (दुर्भिक्ष) व राजांचा उद्योग (शत्रूवर स्वारी) कारक होतो. मृदंगरूप चंद्र कल्याण व सुभिक्षकारक होय ॥१९॥ विस्तीर्णवित्र चंद्र राजाची लक्ष्मी वाढवितो. स्थूल (घन) मूर्तिचंद्र सुभिक्षकारक होय. अधनमूर्ति चंद्र दुर्भिक्षकारक होय ॥२०॥

प्रत्यंतान्कुनृपांश्चहंत्युदुपतिःशृंगेकुजेनाहते
शस्त्रशुद्धयकृद्यमेनशशिजेनावृष्टिदुर्भिक्षकृत् ।
श्रेष्ठान्हंतिनृपान्महेंद्रगुरुणाशुक्रेणचाल्पान्नृपान्
शुक्रेयाप्यमिदंफलंग्रहकृतंरुष्णेयथोक्तागमं ॥२१॥

अर्थ—चंद्राचें शृंग भौमानें ताडित असतां, म्लेच्छदेशस्थ कुत्सित राजांचा नाश होतो. शनैश्वरानें ताडित असतां, युद्ध व दुर्भिक्ष होतें. बुधानें ताडित असतां, अनावृष्टि व दुर्भिक्ष होतें. गुरूनें ताडित असतां, श्रेष्ठराजांचा नाश होतो. शुक्रानें ताडित चंद्राचें शृंग असतां, स्वल्प (लहान) राजांचा नाश होतो. या भौमादि ग्रहकृत शृंगताडनाचें फल शुक्रपर्क्षी अल्प होतें व रुष्णपर्क्षी जसें सांगितलें तसें (बहुत) होतें ॥२१॥

भिन्नःसितेनमगधान्यवनान्पुलिंदान्नेपालशृंगिम
रुकच्छसुराष्ट्रमद्रान् ॥ पांचालकैकयकुलूनकपौरुषा
दान्हन्यादुशीनरजनानपिसप्तमासात् ॥२२॥

अर्थ—शुक्र, चंद्रत्रिंवाच्या मधून गेला तर, मगध, यवन, पुलिंद या देशच्या लोकांचा नाश होतो व नेपाल देशाचा नाश होतो. शृंगि, मरु, कच्छ, सुराष्ट्र, मद्र, पांचाल, कैकय, कुलूनक, पुरुषभक्षण करणारे व उशीनर देशच्या लोकांचा नाश होतो. हीं सर्व फलें सात महिन्यांपर्यंत होतात ॥२२॥

गांधारसौवीरकसिंधुकीरान्धान्यानिशैलान्द्र
विडाधिपांश्च । द्विजांश्चमासान्दशशीतरश्मिः
संतापयेद्वाक्पतिनाविभिन्नः ॥ २३ ॥

अर्थ—चंद्र, गुरूनें भिन्न असतां, गांधार, सौवीरक, सिंधु, कीर, या देशीं रहाणा-

या लोकांस व व्रीह्यादि धान्ये, पर्वत, ब्रविडदेशाचे राजे, ब्राह्मण या सर्वास द-
हा महिनेपर्यंत पीडा होले ॥ २३ ॥

उद्युक्तान्सहवाहनैर्नरपतीन्त्रैर्गर्तकान्मालवान्
कौलिंदान्गणपुंगवानथशिबीनायोध्यकान्पार्थिवान्।
हन्यात्कौरवमत्स्यशुक्रत्यधिपतीन्राजन्यसुख्यानपि
प्रालेयांशुरसृग्ग्रहेतनुगतेषण्मासमर्यादया ॥२४॥

अर्थ—चंद्र, भौमाने भेदित असतां, अश्वदि वाहनांसहवर्तमान उद्युक्त (जयेच्छु)
राजांचा; त्रिगर्त, मालवा, कुलिंद या देशाचे लोकांचा; समुदायांमध्ये श्रेष्ठांचा;
शिबिदेशस्थ लोकांचा अयोध्यावासी राजांचा; कुरुदेशस्थ लोकांचा; मत्स्यदेश
व शुक्तिदेश यांच्या राजांचा; क्षत्रियांमध्ये श्रेष्ठांचा षण्मासपर्यंत नाश होतो २४

यौधेयान्सचिवान्सकौरवान्प्रागीशानथचार्जुनायनान्।
हन्यादर्कजभिन्नमंडलःशीतांशुर्दशमासपीडया ॥२५॥

अर्थ—चंद्र, शनीने भेदित विंश असतां, योद्धे (शूर) लोकांचा, प्रधानांचा, कुरु
देशस्थ लोकांसहवर्तमान पूर्वकडील राजांचा; अर्जुनायन लोकांचा दहा महिनेपर्यंत
पीडेने नाश होतो ॥ २५ ॥

मगधान्मथुरांश्रपीडयेद्वेणायाश्चतटंशशांकजः ।

अपरत्रकृतंयुगं वदेयदिभित्वाशशिनंविनिर्गतः२६

अर्थ—बुध, चंद्रविंवाते भेदनकरून जाईल तर, मगधदेश, माथुरदेश यांमध्ये
राहणाऱ्या लोकांचा व वेणानामक नदीच्या तीरी राहणाऱ्या लोकांचा नाश होई-
ल. पूर्वोक्त देशादिकांते सोडून अन्य देशादिकां कृतयुगाप्रमाणे सुख होईल २६

क्षेमरोग्यसुभिक्षविनाशीशीतांशुःशिखिनायदिभिन्नः।

कुर्यादायुधजीविविनाशंचौराणामधिकेनचपीडां ॥२७॥

अर्थ—धूमकेतूने चंद्र भिन्न असतां, कल्याण, आरोग्य, सुभिक्ष, यांचा नाश व
आयुधाने वांचणारे (पिपाई, शूर) यांचा नाश होतो. आणि चौरांस फार पीडा
होले ॥ २७ ॥

उल्कयायदाशशीग्रस्तएवहन्यते ।

हन्यतेतदानृपोयस्यजन्मनिस्थितः ॥२८॥

अर्थ—चंद्रग्रहण असतां त्याचे सन्मुख उल्का जाईल तर ज्या राजाच्या जन्मनक्षत्रास तो तसा चंद्र असेल त्या राजाचा नाश होतो ॥२८॥

भस्मनिभःपुरुषोरुणमूर्तिःशीतकरःकिरणैःपरिहीनः ।

श्यामतनुःस्फुटितःस्फुरणोवाक्षुत्समरामयचौरभयाय२९

अर्थ—भस्मतुल्यवर्ण, (मलिन) पुरुष, (अतिरूक्ष) आरक्तशरीर, किरणांनी रहित, कृष्णशरीर, फुटलेला, कंपित, असा चंद्र दुर्भिक्ष, युद्ध, रोग, चोर यांचे भय कारितो ॥ २९ ॥

**प्रालेयकुंदकुमुदस्फटिकावदातोयत्नादिवाद्रि
सुतयापरिमृज्यचंद्रः । उच्चैःकृतोनिशिभविष्य
तिमेशिवाययोदृश्यतेसभविताजगतःशिवाय ३०**

अर्थ—वर्षा, कुंदपुष्प, पांढरें कमल, स्फटिक, यांसारखा शुभ्र चंद्र व पार्वतीने, आपला पाति जो सदाशिव त्याच्या संतोषार्थ रात्रीच्याठायीं फार प्रयत्नानें, निर्मळ केलेला, असा चंद्र (स्वच्छ चंद्र) दृष्टीस पडेल तर सर्व जंगतांचें कल्याण होईल ३०

**यदिकुमुदमृणालहारगौरस्तिथिनियमात्क्ष
यमेतिवर्धतेवा । अविकृतगतिमंडलांशुयोगी
भवतिनृणांविजयायशीतरश्मिः ॥३१॥**

अर्थ—चंद्र, कुमुद (कमल), मृणाल (कमलाची देंटी) व मोखांचा हार यांसारख्या वर्णांचा (शुभ्र) असेल, व त्याची प्रतिपदादि तिथिनियमाप्रमाणें क्षय किंवा वृद्धि होईल. आणि विकाररहित (कंपनादिदोषरहित) गति, अविकृत-बिंब, व अविकृतकिरणयुक्त असा चंद्र असेल तर मनुष्यांस सुखकारक होतो ॥३१॥

**शुक्लेपक्षेसप्तवृद्धेप्रवृद्धिं ब्रह्मक्षत्रंयातिवृद्धिं प्र
जाश्च । हीनेहानिस्तुल्यतातुल्यतायांकृष्णे
सर्वतत्फलं व्यत्ययेन ॥३२॥**

अर्थ—शुक्लपक्षां चंद्राची वृद्धि होत असेल तर ब्राह्मण, क्षत्रिय व प्रजा यांची वृद्धि होईल. या शुक्लपक्षांच चंद्राची हानि (क्षय) क्षीण होईल तर ब्राह्मणादिकांची हानि होईल. या शुक्लपक्षांच समता ह० वृद्धिहानीचा अभाव असतां, या ब्राह्मणादिकांची समता होईल. हेच फल कृष्णपक्षां विपरीत जाणावें ॥३२॥

॥ इति चंद्रचारः ॥

॥ अथ राहुचारः ॥

अमृतास्वादविशेषाच्छिन्नमपिशिरःकिलासुरस्येदं ।
प्राणैरपरित्यक्तं ग्रहतांयातं वदंत्येके ॥१॥

अर्थ—सैहिकेय दैत्यार्चे शिर भगवंताने छेदन केले; ते अमृतभक्षणाच्या योगाने जिवंत राहून ग्रह झाले. तो राहु असे कोणी लणतात ॥१॥

इंद्रकमंडलाकृतिरसितत्वात्किलनदृश्यतेगने ।
अन्यत्रपर्वकालात्वरप्रदानात्कमलयोनेः ॥२॥

अर्थ—तो राहु चंद्रसूर्यत्रिंसासारख्या आकृतीचा आहे; परंतु ब्रह्मदेवाच्या वरप्रदानास्तव पर्वकाला (ग्रहणा) वांचून कृष्णवर्णास्तव आकाशामध्ये दृष्टिगोचर होत नाही ॥२॥

मुखपुच्छविभक्तांगंभुजंगमाकारमुपदिशंत्यन्ये ।
कथयंत्यमूर्तमपरेतमोमयंसैहिकेयाख्यं ॥३॥

अर्थ—मुख व पुच्छ या दोनच अवयवांनी विभक्तांग राहु आहे असे कोणी लणतात. सर्पाकार राहु आहे असे अन्य लणतात. कोणी देहरहित अंधकाररूप राहु आहे असे लणतात ॥३॥

यदिमूर्तोभविचारीशिरोथवाभवतिमंडलीराहुः ।
भगणार्थेनांतरितोगृण्हातिकथंनियतचारः ॥४॥

अर्थ—जर राहु मूर्तिमान् (देहधारी) नक्षत्रीं गमन करणारा, मस्तकरूप, मंडलवान, असा आहे तर निश्चित (३।११) अशी एकच गति होऊन सहा राशींनी अंतर असतां, चंद्रसूर्यांचे ग्रहण कसे करितो ॥४॥

अनियतचारःखलुचेदुपलब्धिःसंख्ययाकथंतस्य ।
पुच्छाननाभिधानोंतरेणकस्मान्नगृण्हाति ॥५॥

अर्थ—जर हा राहु अनियमितगति केत्वादिकांसारखा आहे तर त्याची गणिताने उ. प्रलब्धि (प्राप्ति) कशी होईल (या राशीस राहु आहे. असे कसे समजेल) पु.

च्छ व मुख असा विभक्तावयव आहे. तर जसा सहाराशींच्या अंतराने सूर्यचंद्रांचे ग्रहण करतो, तसा एक दोन इत्यादि राश्यंतराने कां ग्रहण करित नाही ॥६॥

**अथतुभुजगेंद्ररूपःपुच्छेनमुखेनवासगृणहाति ।
मुखपुच्छांतरसंस्थंस्थगयतिकस्मान्नभगणार्ध ॥६॥**

अर्थ—आतां जर सर्पाकार राहु आहे. व तो पुच्छाने व मुखाने राशिषट्कांतरित सूर्यचंद्रांचे ग्रहण करितो. तर मधील ६ राशीस चंद्रसूर्य असतां, कां आच्छादन करित नाही ॥६॥

**राहुद्वयंयदिस्याद्गस्तेस्तमितेथवोदितेचंद्रे ।
तत्समगतिनान्येनग्रस्तःसूर्योपिदृश्येत ॥७॥**

अर्थ—एक नियमित गति व दुसरा अनियमित गति असे दोन राहु जर असतील तर, चंद्राच्या ग्रस्तोदयी किंवा ग्रस्तास्तीं ग्रासणाऱ्या राहुच्या बरोबर आहे गति व्याची, अशा दुसऱ्या राहुचे षड्राश्यंतरितास्तव सूर्यासही ग्रहण लागलेले दिसेल. तसें दिसत नाही. तेव्हां दोन राहुही नाहीत ॥७॥

**भूच्छायांस्वग्रहणेभास्करमर्कग्रहेप्रविशतींदुः ।
प्रग्रहणमतःपश्चान्नेदोर्भानोश्चपूर्वार्धात् ॥८॥**

अर्थ—(जर राहुच सूर्यचंद्रांचे ग्रहण करतो तर चंद्रास प्रथम ग्रहण लागून नंतर सूर्यास ग्रहण लागते. हे एक राहु असून कसे होते. त्याविषयी सांगतात). चंद्र आपल्या ग्रहणीं भूच्छायेप्रति प्रवेश करितो. व सूर्यग्रहणीं सूर्याप्रति प्रवेश करितो. भूच्छाया सूर्यापासून सप्तमराशीस असत्ये व पौर्णिमेस चंद्रही तेथेच असतो. झणून तो चंद्र शीघ्रगतित्वास्तव पूर्वाभिमुख भूच्छायेंत प्रवेश करितो. यास्तव त्याचे ग्रहण पूर्वार्धाकडून होते. सूर्यग्रहणीं सूर्यचंद्र एकराशिस्थ होतात. तेथे चंद्र शीघ्रगतित्वास्तव पश्चिमेकडून येऊन अमावास्यांतीं सूर्यमंडलाप्रति प्रवेश करितो. यास्तव अधःस्थचंद्र, सूर्याचे आच्छादन करितो. या कारणास्तव चंद्रांचे ग्रहण पश्चिमार्धाकडून होत नाही. व सूर्याचे ग्रहण पूर्वार्धाकडून होत नाही ॥८॥

**वृक्षस्यस्वच्छायायथैकपार्श्वेनभवतिदीर्घाच ।
निशिनिशितद्वद्भूमेरावरणवशादिनेशस्य ॥९॥**

अर्थ—जशी वृक्षाची छाया एक बाजूस होत्ये व दीर्घ (लांब) ही होत्ये. तशी

रात्रिरात्रीचाठाई (प्रत्येकरात्रीस) सूर्याच्या आच्छादनानें भूमीची छाया पार्श्व-
भागीं (एका आंगास) होत्ये व लांबही होत्ये, असें आहे तर प्रतिमासास चंद्रग्रहण
कां होत नाही. या शंकेचें निवारण पुढें आहे ॥९॥

सूर्यात्सप्तमराशौयदिचोदग्दक्षिणेनवातिगतः ।

चंद्रःपूर्वाभिमुखश्छायामौर्वीतदाविशति ॥१०॥

अर्थ—जेव्हां चंद्र सूर्यापासून सप्तमराशिस्थित होऊन भूछायेंत उत्तरेकडून किंवा
दक्षिणेकडून येतो. तेव्हां पूर्वाभिमुख जात असतां, भूछायेप्रति प्रवेश करितो (या-
स्तव दिसेनासा होतो तें चंद्रग्रहण) ॥१०॥

चंद्रोधःस्थःस्थगयतिरविमंबुदवत्समागतःपश्चात् ।

प्रतिदेशमतश्चित्रं दृष्टिवशाद्भास्करग्रहणं ॥११॥

अर्थ—सूर्याच्या खालीं रहाणारा चंद्र पश्चिमकडून येऊन, अभ्रासारखा सूर्यातें आ-
च्छादितो. यास्तव देशोदेशांत तें सूर्यग्रहण दृष्टिवशास्तव (पाहण्यास) नानाप्रकारचे
(कोठें सर्वग्रास, कोठें अर्धग्रास, कोठें ग्रास नाही) असें दिसते ॥११॥

आवरणंमहदिंदोःकुंठविषाणस्ततोर्धसंछन्नः ।

स्वल्पंरवेर्यतोतस्तीक्ष्णविषाणोरविर्भवति ॥१२॥

अर्थ—चंद्रास मोठें आच्छादन होतें यास्तव अर्धग्रस्त चंद्र कुंठविषाण (भुम्रशृंग)
होतो. सूर्यास स्वल्प आच्छादन होतें. यास्तव अर्धग्रस्त सूर्य तीक्ष्णविषाण होतो १२

एवमुपरागकारणमुक्तमिदं दिव्यदृग्भिराचार्यैः ।

राहुःकारणमस्मिन्नित्युक्तःशास्त्रसद्भावः ॥१३॥

अर्थ—या पूर्वाक्त प्रकारें ज्ञानसंयुक्त दृष्टि आचार्यांनीं ग्रहणाचें कारण सांगितलें.
या ग्रहणाविषयीं राहुकारण असा शास्त्रसद्भाव (परमार्थ) सांगितला ॥ (त्याप्रमाणें
पुढील श्लोकांत सांगतात) ॥१३॥

योसावसुरोराहुस्तस्यवरोब्रह्मणायमाज्ञप्तः ।

आप्यायनमुपरागेदत्तहुतांशेनतेभविता ॥१४॥

अर्थ—जो हा सैहिकेयनामक राहु त्यास ब्रह्मदेवानें, ग्रहणामध्ये जें दान दिलें
किंवा अर्घति हवन केलें त्याच्या भागानें तुझे आप्यायन (पुष्टता) हेईल हा वर
दिला ॥१४॥

तस्मिन्कालेसान्निध्यमस्यतेनोपचर्यतेराहुः ।

याम्योत्तराशशिगतिर्गणितेप्युपचर्यतेतेन ॥१५॥

अर्थ—यास्तव ग्रहणकालीं राहूचें सांनिध्य होतें. यावरून राहु ग्रासतो असा व्यवहार होतो. गणितामध्ये दक्षिणात्तर चंद्रगति पातवशास्तव होय. त्या चंद्रपातासच राहु असें लक्षणतात. (चंद्रविक्षेपाच्या ज्ञानार्थं चंद्रपात कल्पिला आहे. त्यासच राहु असें लोकांमध्ये लक्षणतात) ॥१५॥

नकथंचिदपिनिमित्तैर्ग्रहणंविज्ञायतेनिमित्तानि ।

अन्यस्मिन्नपिकालेभवंत्यथोत्पातरूपाणि ॥१६॥

अर्थ—उत्पातरूप निमित्तांनीं ग्रहणाचें कधींही ज्ञान होणार नाही. कारण ते उत्पात अन्यकालीं (गणितावांचूनही) होतात. (यास्तव गर्गादिकांनीं उत्पातांमध्ये ग्रहणाची गणना केली तें योग्य नव्हे) ॥१६॥

पंचग्रहसंयोगान्नकिलग्रहणस्यसंभवोभवति ।

तैलंचजलेष्टम्यांनविचिंत्यमिदंविपश्चिद्भिः ॥१७॥

अर्थ अमावास्या पौर्णिमा यांस जर पंचग्रहांचा योग असेल तर ग्रहण होत नाही व अष्टमीस पात्रांत जल घालून त्यांत तेल घातलें असतां, ज्या दिशेकडे जाणार नाही तिकडे ग्रहण होईल. इत्यादि जें वृत्त गर्गादि विद्वानांचें मत, त्याचाही विचार करूं नये ॥१७॥

अवनत्यार्केग्रासोदिग्ज्ञेयावलनयावनत्याच ।

तिथ्यवसानाद्वेलाकरणेकथितानितानिमया ॥१८॥

अर्थ—नतीने (स्पष्ट विक्षेपानें) सूर्यग्रहणीं ग्रास जाणावा व वलन आणि नति यांवरून दिशा जाणावी. तिथिसमाप्तीवरून ग्रहणाची वेळ जाणावी. तीं सर्व कारणें मी (पंचसिद्धांतिकेमध्ये) सांगितलीं ॥१८॥

(आतां पर्वेश सांगावयाचे ते आणण्याचा अन्यग्रंथांतील सुलभ प्रकार प्रथम सांगतो. शक १२ नीं गुणून त्यांत चैत्रादि मास मिळवून ४२ सांनीं भागावें जें लब्ध तो भगण होतो. व जें शेष राहिल तें ७ नीं भागावें ६० पर्वेश येतात. त्यांचा अनुक्रम पुढील श्लोकाप्रमाणें जाणावा) ॥

षणमासोत्तरवृद्ध्यापर्वेशाःसप्तदेवताःक्रमशः । ब्रह्म

शशींद्रकुबेरावरुणाग्निमिश्रविज्ञेयाः ॥१९॥

अर्थ—कल्पापासून आरंभ करून सहा सहा महिन्यांचे ब्रह्मादि सात देवता अनुक्रमाने पर्वेश होतात. ते—ब्रह्मा १ चंद्र २ इंद्र ३ कुबेर ४ वरुण ५ अग्नि ६ यम ७ हे जाणावे ॥१९॥

ब्राह्मेद्विजपशुवृद्धिक्षेमरोग्याणिसस्यसंपञ्च ।

तद्वत्सौम्येतस्मिन्पीडाविदुषामवृष्टिश्च ॥२०॥

अर्थ—ब्रह्मा पर्वेश असतां ब्राह्मण व पशु यांची वृद्धि, क्षेम (लब्धपालन), आरोग्य व धान्य, संपत्ति हीं होतात. चंद्र असतां पूर्वोक्त सर्व व विद्वानांस पीडा व अवर्षण हीं होतात ॥२०॥

ऐंद्रेभूपविरोधःशारदसस्यक्षयोनचक्षेमं ।

कौबेरैरथपतीनामर्थविनाशःसुभिक्षं च ॥२१॥

अर्थ—इंद्र पर्वेश असतां, राजांचे वैर व शरदऋतूत उत्पन्न होणाऱ्या धान्याचा नाश, लोकांचे अकल्याण होतें ॥ कुबेर असतां, धनवानांच्या धनाचा नाश व सुभिक्ष होतें ॥२१॥

वारुणमवनीशाशुभमन्येषांक्षेमसस्यवृद्धिकरं ।

आग्नेयंमित्रारुख्यंसस्यारोग्याभयांबुकरं ॥२२॥

अर्थ—वारुणपर्व, राजांस अशुभकर होय. अन्यांस क्षेमकरणारें व धान्यवृद्धि करणारें होय. आग्नेयपर्व त्यासच मित्रनाम होय तें पर्व असतां धान्य, आरोग्य, अभय व उदक यांचे करणारें होय ॥२२॥

याम्यं करोत्यवृष्टिंदुर्भिक्षंसंक्षयंचसस्यानां ।

यदतःपरंतदशुभंक्षुन्मारावृष्टिदंपर्व ॥२३॥

अर्थ—याम्यपर्व अनावृष्टि, दुर्भिक्ष व धान्यांचा नाश करितें. या पर्वाहून पुढे जें पर्व कदाचित् होतें तें अशुभ, दुर्भिक्ष, मृत्यु, अवर्षण करणारें होय ॥२३॥

वेलाहीनेपर्वणिगर्भविपत्तिश्चशस्त्रकोपश्च । अ

तिवेलेकुसुमफलक्षयोभयंसस्यनाशश्च ॥२४॥

अर्थ—गणितागतवेळेच्या पूर्वी जर ग्रहण लागेल तर गर्भनाश व शस्त्रभय होईल. गणितागतवेळेच्या पुढे ग्रहण होईल तर पुष्पे, फळे यांचा नाश, लोकांस भय व धान्यनाश होईल ॥२४॥

हीनातिरिक्तकालेफलमुक्तपूर्वशास्त्रदृष्टत्वात् । स्फुटं
गणितविदःकालःकथंचिदपिनान्यथाभवति ॥२५॥

अर्थ—गणितागतकालाच्या मार्गे पुढे ग्रहण झाल्याचे फल जे मी सांगितले, ते पूर्वे गर्गादिकांच्या ग्रंथांवरून सांगितले. स्वमताने सांगितले नाही. कारण चांगले गणित जाणणाराने सांगितलेला काल कधीही फिरणार नाही ॥२५॥

यद्येकस्मिन्मासेग्रहणंरविसोमयोस्तदाक्षितिपाः ।
स्वबलक्षोभैःसंक्षयमायांत्यतिशस्त्रकोपश्च ॥२६॥

अर्थ—एक महिन्यांत सूर्यचंद्रांचीं ग्रहणे होतील तर राजे आपल्या सैन्याच्या क्षोभाने नाशाप्रत पावतील. व बहुत युद्धेही होतील ॥२६॥

ग्रस्तावुदितास्तमितौशारदधान्यावनीश्वरक्षयदौ ।
सर्वग्रस्तौदुर्भिक्षमरकदौपापसंदृष्टौ ॥२७॥

अर्थ—ग्रस्तादित व ग्रस्तास्तमित चंद्र शारदीय धान्याचा नाश करितो. तसाच सूर्य राजांचा नाश करितो. सर्वग्रस्त चंद्र, सूर्य, पापग्रहदृष्ट असतां, दुर्भिक्ष व मृत्यु करणारे होत ॥२७॥

अर्धोदितोपरक्तोनैकृतिकान्हंतिसर्वयज्ञांश्च ।
अग्न्युपजीविगुणाधिकविप्राश्रमिणोयुगाभ्युदितः ॥२८॥

अर्थ—चंद्र, सूर्य अर्धोदित असतां ग्रहण लागेल तर निषादजातीचे लोकांचा व संपूर्ण यज्ञांचा नाश होईल. आकाशाच्या प्रथम सप्तमांशीं ग्रहण लागेल किंवा सप्तमांशाच्या मध्येच लागेल तर सुवर्णकारादिक अग्नीवर जीविका करणारांचा व गुणवांनांचा व ब्राह्मणांचा व चतुर्थाश्रमी (संन्यासी) यांचा नाश होतो ॥२८॥

कर्षकपाखंडिवणिक्क्षत्रियबलनायकान्द्वितीयेशे ।
कारुकशूद्रम्लेच्छान्स्वतृतीयांशेसमंत्रिजनान् ॥२९॥
मध्यान्हेनरपतिमध्यदेशहाशोभनश्चधान्यार्धः ।
तृणभुगमात्यांतःपुरवैश्यघ्नःपंचमेखांशे ॥३०॥
स्त्रीशूद्रान्पृष्ठेशेदस्युप्रत्यंतहास्तमयकाले ।
यस्मिन्वांशेमोक्षस्तत्प्रोक्तानांशिवंभवति ॥३१॥

अर्थ—द्वितीय आकाशांशीं ग्रहण झाले असतां शेती लोक, नास्तिक, व्यापारी, राजे व सेनापति यांचा नाश होतो. तृतीय आकाशभागीं ग्र० झाले अ० शिल्पी, शूद्र, म्लेच्छ व प्रधानमंडळी यांचा नाश होतो ॥२९॥ मध्यान्हीं (चतुर्थखांशीं) ग्र० असतां राजे व मध्यदेशाचा नाश व समर्घ धान्य होतें. पंचम आकाशांशीं तृणभक्षक, प्रधान, राजस्त्रिया व वैश्यजातीय यांचा नाश होतो ॥३०॥ सहाव्या आकाशभागीं ग्र० असतां स्त्रिया व शूद्र यांचा नाश होतो. अस्तमानकाळीं (सप्तमखांशीं) ग्रहण झाले असतां, चोर व अरण्यवासी लोक यांचा नाश होतो. ज्या आकाशभागीं मोक्ष होईल, त्याच आकाशभागीं ग्रहण स्पर्श झाला असेल तर तत्संबंधी सांगितलेलीं अशुभफलें शुभ होत ॥ दिनमानाचे सात भाग करावे. तेच आकाशाचे भाग समजावे ॥३१॥

द्विजनृपतीनुदगयनेविट्शूद्रान्दक्षिणायनेहंति ।

राहुरुदगादिदृष्टःप्रदक्षिणंहंतिविप्रादीन् ॥३२॥

म्लेच्छान्विदिक्स्थितोयायिनश्चहन्याद्भुताशसक्तांश्च ।

सलिलचरदंतिघातीयाम्येनोदग्गवामशुभः ॥३३॥

पूर्वेणसलिलपूर्णाकरोतिवसुधांसमागतोदैत्यः ।

पश्चात्कर्षकसेवकबीजविनाशायनिर्दिष्टः ॥३४॥

अर्थ—उत्तरायणीं ग्रहण झाले असतां, ब्राह्मण व क्षत्रिय यांचा नाश होतो. दक्षिणायनीं ग्रहण झाले अ० वैश्य व शूद्र यांचा नाश होतो. ग्रहणाचा स्पर्श उत्तरेस झाला तर ब्राह्मणांचा, पूर्वेस झाला तर क्षत्रियांचा, दक्षिणेस झाला तर वैश्यांचा व पश्चिमेस झाला तर शूद्रांचा नाश होतो ॥३२॥ ईशानी, आग्नेय, निर्ऋति व वायव्य या विदिशांस ग्रहण झाले तर, म्लेच्छजाती यांचा, मार्गस्थांचा व अग्निहोत्र्यांचा नाश होतो. (पुनः दक्षिणेचे व उत्तरेचे फल) दक्षिणेस स्पर्श झाला तर, जलचरांचा व गजांचा नाश. उत्तरेस झाला तर, गाईंचा नाश होतो ३३ (पुनः पूर्व व पश्चिमेचे फल) पूर्वेकडून स्पर्श झाला तर, उदकानें पूर्ण पृथ्वी होईल (बहुत जलवृष्टि होईल). पश्चिमेकडून झाला तर शेती लोक, सेवक व बीजे यांचा नाश होईल ॥३४॥

पांचालकलिंगशूरसेनाःकांबोजोडूकिरातशस्त्रवार्ताः ।

जीवंतिचयेहुताशवृत्त्यातेपीडामुपयांतिमेषसंस्थे ॥ ३५

अर्थ—मेषराशिस्थित चंद्र सूर्य असतां ग्रहण होईल तर, पांचाल, कलिंग, शूरसेन,

काञ्चोज, उड्ड, किरात या देशांत राहणारे लोकांस व शस्त्रजीवी (शूर); सुवर्णकार, लोहकार इत्यादि अभिजीवी यांस पीडा होत्ये ॥३५॥

गोपाःपशवोथगोमिनोमनुजाथेचमहत्वमागताः ।

पीडामुपयांतिभास्करेग्रस्तेशीतकरेथवावृषे ॥३६॥

अर्थ—वृषभराशिस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण होईल तर, गोरक्षक, पशु, गार्ड-बाळगणारे, व श्रेष्ठ (पूज्य) मनुष्य यांस पीडा होत्ये ॥३६॥

मिथुनेप्रवरांगनानृपानृपमात्रावलिनःकलाविदः ।

यमुनांतटजाःसवाल्लिहकामत्स्याःसुहृजनेःसमन्विताः३७

अर्थ—मिथुनराशिस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण होईल तर, मुख्यस्त्रिया, राजे, नृपसदृश (प्रधान) बलिष्ठ प्राणी, कलाविद (चित्रें, नृत्य, गायन, व वादें यांचे जाणणारे); यमुनातीरस्थ लोक, बाल्लिहक, मत्स्य, सुहृ या देशांतील लोक या सर्वांस पीडा होत्ये ॥३७॥

आभीरान्शबरान्सपल्हवान्मल्लान्मत्स्यकुरून्शकानपि ।

पांचालान्विकलांश्चपीडयत्यन्नंवापिनिहंतिकर्कटे॥३८॥

अर्थ—कर्कस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण झालें तर आभीर (गवळीलोक), शबर (भिल्ल), पल्हव (परसियन लोक), मल्ल (बाहुयुद्ध करणारे), मत्स्य, कुरु व शक व पांचाल या देशांतील लोक, अंगहीन (विकलांग), यांस पीडा होत्ये व धान्यनाशही होतो ॥३८॥

सिंहेपुलिंदगणमेकलसत्वयुक्तान्राजोपमान्न

रपतीन्वनगोचरांश्च । षष्ठेतुसस्यकविलेखक

गेयसक्तान्हंत्यश्मकत्रिपुरशालियुतांश्चदेशान् ३९

अर्थ—सिंहस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण झालें तर म्लेच्छसमुदाय, मेकलपर्वतस्थ लोक, प्रधान, राजतुल्य, राजे, अरण्यवासी, यांचा नाश होतो. कन्यास्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्र० तर धान्य, कवि, लेखक, गायक, अश्मक लोक, त्रिपुरनगरामध्ये रहाणारे लोक, बहुतधान्ययुक्त देश, यांचा नाश होतो ॥३९॥

तुलाधरेवंत्यपरांत्यसाधून्वणिग्दशार्णान्भरुकच्छ

पांश्च । अलिन्यथोदुंबरमद्रचोलान्द्रुमान्सयौधेय

विषायुधीयान् ॥४०॥

अर्थ—तुलास्थित चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर, अवंति (उज्जनी), अपरांत, या देशातील लोक; साधु, व्यापारी, दशार्ण व भरुकच्छप (भरोच्छ) या देशातील लोक; यांचा नाश होतो. वृश्चिकस्थित चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर, उदुंबर, मद्र, चोल या देशातील लोक; वृक्ष, युद्धकरणारे लोक, विषायुधलोक यांचा नाश होतो ॥४०॥

**धन्विन्यमात्यवरवाजिविदेहमल्लान्पांचालवै
घवणिजोविषमायुधज्ञान् । हन्यान्मृगेतुझ
पमंत्रिकुलानिनीचान्मंत्रौषधीषुकुशलान्स्थ
विरायुधीयान् ॥४१॥**

अर्थ—धनराशीस चंद्र सूर्य असतां ग्रहण झाले तर अमात्यश्रेष्ठ, अश्व, विदेह (जनकराजाची मिथिलानगरी) यांतील लोक, मल्ल, पांचालदेशस्थ लोक, वैद्य, व्यापारी, क्रूर आयुध जाणणारे यांचा नाश होतो. मकरराशीस चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर मत्स्य, प्रधान कुले, निंदकर्म करणारे, मंत्र व औषधांमध्ये कुशल, वृद्ध, शस्त्रजीवी यांचा नाश होतो ॥४१॥

**कुंभंतगिरिजान्सपश्चिमजनान्भारोद्धहान्त
स्करान्आभीरान्दरदार्यसिंहपुरकान्हन्यात्त
थावर्बरान् । मीनेसागरकूलसागरजलद्रव्या
णिमान्यान्जनान्प्राज्ञान्वार्युपजीविनश्चभ
फलंकूर्मीपदेशाद्वदेत् ॥४२॥**

अर्थ—कुंभस्थित चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर पर्वतांमधील लोक, पश्चिम दिशेकडचे लोक, ओझीं वाहणारे लोक, चोर, गवळी, विष देणारे, श्रेष्ठजन, सिंहपुरस्थ लोक, बर्बर (म्लेच्छदेश) यांत रहाणारे लोक या सर्वांचा नाश होतो. मीनस्थ चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर समुद्रतीरस्थ लोक, समुद्राच्या पाण्याने उत्पन्न झालेलीं रत्ने (पोवळीं, मोत्ये इ०), पूज्य लोक, बुद्धिमान् लोक, पाण्याच्या व्यापाराने वाचणारे यांचा नाश होतो. हीं सर्व नक्षत्रराशिफले कूर्मविभाग फलांवरून पाहून सांगायीं ॥४२॥

**सव्यापसव्यलेहग्रसननिरोधावमर्दनारोहाः ।
आघ्रातमध्यतमस्तमोत्यइतितेदशग्रासाः ॥४३॥**

अर्थ—सव्य, अपसव्य, लेह, ग्रसन, निरोध, अवमर्दन, आरोह, आघ्रात, मध्यतम, तमोत्य, असे दहाप्रकारचे ग्रास आहेत ॥४३॥

**सव्यगतेतमसिजगज्जलप्लुतंभवतिमुदितमभयंच ।
अपसव्येनरपतितस्करावमर्दःप्रजानाशः ॥४४॥**

अर्थ—सूर्य चंद्रांच्या ग्रहणांचे सव्य भ्रमण झाले असतां, पृथ्वीवर जलवृष्टि बहुत होईल, व सर्व जगत् आनंदित व भयरहित होईल. अपसव्य भ्रमण झाले असतां राजे व चोर यांच्या पीडेने लोकांचा नाश होईल ॥४४॥

**जिव्होपलेढिपरितस्तिमिरनुदोमंडलयदिसलेहः ।
प्रमुदितसमस्तभूताप्रभूततोयाचतत्रमही ॥४५॥**

अर्थ—चंद्र किंवा सूर्य यांचे विन्न आसमंताद्वागीं जिव्हेने चाटल्यासारखे दिसते त्यास लेहसंज्ञक ग्रास असे लणतात. तसा ग्रास झाला असतां, आनंदित सर्व लोक व बहुत उदक यांहीं युक्त पृथ्वी होये ॥४५॥

**ग्रसनमितियदात्र्यंशःपादोवागृह्यतेथवाप्यर्ध ।
स्फीतनृपवित्तहानिःपीडाचस्फीतदेशानां ॥४६॥**

अर्थ—अर्धग्रास किंवा तृतीयांश ग्रास किंवा चतुर्थांश ग्रास जेव्हां होतो, तेव्हां त्यास ग्रसन असे लणवें. ते झाले असतां, बहुत द्रव्ययुक्त राजांच्या द्रव्याचा नाश व सधन देशांचा नाश होतो ॥४६॥

**पर्यतेषुगृहीत्वामध्येपिंडीकृतंतमस्तिष्ठेत् ।
सनिरोधोविज्ञेयःप्रमोदकृत्सर्वभूतानां ॥४७॥**

अर्थ—राहु, सूर्यचंद्रांचीं विन्ने आसमंताद्वागीं (सर्व) ग्रासून मध्ये पिंडीकृत राहिल ते ग्रहण निरोधसंज्ञक होय. तसे झाले तर सर्व प्राणिमात्रांस आनंद होईल ४७

**अवमर्दनमितिनिःशेषमेवसंछाययदिचिरंतिष्ठेत् ।
हन्यात्प्रधानदेशान्प्रधानभूपांश्चतिमिरमयः ॥४८॥**

अर्थ—चंद्रसूर्यांचे विन्न सर्व ग्रासून, बहुत वेळ राहु राहिल तर, तो अवमर्दनसंज्ञक ग्रास होतो. तो झाला तर मुख्य देश व मुख्य राजे यांचा नाश होतो ॥४८॥

वृत्तेग्रहेयदितमस्तत्क्षणमावृत्यदृश्यतेभूयः ।

आरोहणमित्यन्योन्यमर्दनैर्भयकरं राज्ञां ॥४९॥

अर्थ—ग्रहणकालीं ग्रहण लागून सुटलें; नंतर पुनः लागलेलें दिसेल तर, तो आरोहण संज्ञक ग्रास होय. तो ज्ञाला तर परस्पर युद्धांनीं राजांस भय करणारा होय ४९

दर्पणइवैकदेशे सवाष्पनिःश्वासमारुतोपहतः ।

दृश्येताघ्रातंतत्सुवृष्टिवृद्ध्यावहंजगतः ॥५०॥

अर्थ—चंद्रसूर्याचें विंब उष्ण निःश्वास वायूनें उपहत (ताडित) होत्सार्तें आरशासारखें दिसतें. तें आघ्रातसंज्ञक ग्रसन होय. तें ज्ञालें तर देशांमध्ये सुभिक्ष व वृद्धिकरणारें होय ॥५०॥

मध्येतमःप्रविष्टं वितमस्कं मंडलं च यदि परितः ।

तन्मध्ये देशनाशं करोति कुक्ष्यामयभयं च ॥५१॥

अर्थ—राहु जर चंद्र सूर्याच्या विंबामध्ये प्रवेश करील आणि सभोंवतें विंब स्वच्छ दिसेल तर, मध्यतमसंज्ञक ग्रास होतो. त्या ग्रासीं मध्यदेशाचा नाश होतो व कुक्षिरोगाचें भय होतें ॥५१॥

पर्यंतेष्वतिबहुलं स्वच्छं मध्ये ततस्तमोत्याख्यं ।

सस्यानामीतिभयं भयमस्मिंस्तस्कराणां च ॥५२॥

अर्थ—चंद्रसूर्याविंबांच्या परिध्यंतभागीं (सभोंवती) फार काळें व मध्यभागीं अल्पकाळें ग्रहण दिसेल तर तो तमोत्यानामक ग्रास होतो. तो ज्ञाला असतां, धान्यांचा टोळ इत्यादिकांचें भय व चोरभय होतें ॥५२॥

श्वेतक्षेमसुभिक्षं ब्राह्मणपीडांचनिर्दिशेद्राहौ ।

अग्निभयमनलवर्णे पीडाचहुताशवृत्तीनां ॥५३॥

हरिते रोगो ल्वणतासस्यानामीतिभिश्च विध्वंसः ।

कपिलेशीघ्रगसत्वम्लेच्छध्वंसोथदुर्भिक्षं ॥५४॥

अर्थ—राहु (ग्रहण) शुभ्रवर्ण दिसेल तर क्षेम, सुभिक्ष, ब्राह्मणांस पीडा होईल. अग्निवर्ण ग्रहण अ० अग्निभय, सुवर्णकारादिकांस पीडा होये. ५३ हरितवर्ण (पोपटी) दिसेल तर बहुत रोग, धान्यांचा टोळ इत्यादिकांनीं नाश होईल. कपिलवर्ण असतां शीघ्रगमन करणारे प्राणी (उष्ट्रादि) यांचा व म्लेच्छ यांचा नाश व दुर्भिक्ष होतें ॥५४॥

अरुणकिरणानुरूपेदुर्भिक्षावृष्टयोविहगपीडा ।
 आधूमेक्षेमसुभिक्षमादिशेन्मंदवृष्टिंच ॥५५॥
 कापोतारुणकपिलश्यावाभेक्षुद्भयंविनिर्देश्यं ।
 कापोतःशूद्राणांव्याधिकरःकृष्णवर्णश्च ॥५६॥
 विमलकमणिपीताभोवैश्यध्वंसोभवेत्सुभिक्षाय ।
 सार्चिष्मत्यग्निभयंगैरिकरूपेतुयुद्धानि ॥५७॥
 दूर्वाकांडश्यामेहारिद्रेवापिनिर्दिशेन्मरकं ।
 अशनिभयसंप्रदायीपाटलिकुसुमोपमोराहुः ॥५८॥
 पांशुविलोहितरूपःक्षत्रध्वंसायभवतिवृष्टेश्च ।
 बालरविकमलसुरचापरूपभृच्छस्त्रकोपाय ॥५९॥

अर्थ—स्वल्पलोहितवर्ण राहु असतां दुर्भिक्ष, अवृष्टि व पक्ष्यांस पीडा होये. धूम्रवर्ण राहु असतां क्षेम, सुभिक्ष व स्वल्पवृष्टि होये ॥५५॥ कपोतवर्ण, अरुण, मिश्रवर्ण, श्यामकांति राहु असतां दुर्भिक्षभय होतें. कपोतवर्ण व कृष्णवर्ण राहु असतां, शूद्रांस पीडा होये ॥५६॥ नीलवर्ण राहु असतां वैश्यांचा नाश व सुभिक्ष होतें. ज्वालासहित राहु असतां अग्निभय होतें. गैरिकसदृश तांबडा राहु असतां युद्धं होतात ॥५७॥ दूर्वाकांडासारखा श्याम व पीतवर्ण राहु असतां, मृत्युभय होतें. पाटलिपुष्प सदृश (श्वेतलोहित) वर्ण राहु, अशानि भय देणारा होतो ॥५८॥ पांसु (धूल) वर्ण व मिश्रवर्ण राहु, क्षत्रिय व वृष्टि यांचा नाश करितो. बालसूर्य, कमल व इंद्रधनुष्य यांचे सारख्या वर्णांचा राहु, शस्त्रकोप (युद्ध) कारक होतो ५९

पश्यन्प्रस्तंसौम्योघृतमधुतैलक्षयायराज्ञांच ।
 भौमःसमरविमर्दंशिखिकोपंतस्करभयंच ॥६०॥
 शुक्रःसस्यविमर्दनानाक्लेशांश्चजनयतिधरित्र्यां ।
 रविजःकरोत्यवृष्टिंदुर्भिक्षंतस्करभयंच ॥६१॥

अर्थ—राहुप्रस्त चंद्रसूर्यांतें, बुध पाहील (बुधाची दृष्टि असेल) तर घृत, मध, तेल, व राजे यांचा नाश होईल. भौमपाहील तर युद्धं, अग्निभय व चोरभय होईल ॥६०॥ शुक्र पाहील तर धान्यनाश व भूमीवर नानाप्रकारचीं दुःखें होतील. शनि पाहील तर अवर्षण, दुर्भिक्ष व चोरभय होईल ॥६१॥

यद्दशुभमवलोकनाभिरुक्तग्रहजनितग्रहणे
प्रमोक्षणेवा ॥ सुरपतिगुरुणावलोकितेत
च्छममुपयातिजलैर्यथाग्निरिद्धः ॥६२॥

अर्थ—बुधादिदृष्टीनीं सांगितलेले जे चंद्रसूर्य ग्रहणीं किंवा मोक्षीं अशुभ, ते बृह-
स्पतीची दृष्टि ग्रहणीं (ग्रस्तचंद्रसूर्यावर) असेल तर, जसा प्रदीप्त आग्नि जलसिं-
चनाने नाहीसा होतो तसे नाहीसे होते ॥६२॥

ग्रस्तेक्रमान्निमित्तैःपुनर्ग्रहोमासपट्टपरिवृत्तध्या ।

पवनोल्कापातरजःक्षितिकंपतमोशानिनिपातैः ६३

अर्थ—चंद्र सूर्य यांचीं ग्रहणे असतां, हीं पुढील निमित्तें होतील तर सहा सहा महि-
न्यांनीं अनुक्रमानें ग्रहणे होतील. ग्रहणामध्ये वायु सुटेल तर, सहा महिन्यांनीं,
उल्का (तारा) पात होईल तर १२ महिन्यांनीं, रज (धुरळा) होईल तर १८
महिन्यांनीं, भूमिकंप होईल तर २४ महिन्यांनीं, अंधकार होईल तर ३० महि-
न्यांनीं, अशानि (वीज) पात होईल तर ३६ महिन्यांनीं पुनः ग्रहण होईल असें
जाणावे ॥६३॥

आवंतिकाजनपदाःकावेरीनर्मदातटाश्रयिणः ।

दृप्ताश्रमनुजपतयःपीडयंतेक्षितिसुतेग्रस्ते ॥ ६४ ॥

अर्थ—जो ग्रह चंद्रसूर्याबरोबर (फारच जवळ) एक राशीस असतो तो चंद्रसू-
र्यांचे ग्रहणाने आच्छादित होतो. तेव्हां, त्याला ग्रस्त लणावे. तसा भौम ग्रस्त
असतां, अवंतिदेशोद्भव लोक, कावेरी व नर्मदा या नद्यांच्या तीरीं राहणारे लो-
क, व गर्वित मनुष्य पति (राजे) यांस पीडा होये ॥ ६४ ॥

अंतर्वेदीं सरयूनेपालं पूर्वसागरं शोणं ।

स्त्रीनृपयोधकुमारान्सहविद्वद्भिर्बुधोहंति ॥ ६५ ॥

अर्थ—बुध ग्रस्त असतां, गंगा व यमुना यांचे मध्यभागीं रहाणारांस, नेपाल, पूर्व-
समुद्र, शोणनद, यांप्रत राहणारे लोकांस, स्त्रियां, राजे, युद्धकुशल, बाल, (प्रथम-
वयस्क) यांचा नाश होतो ॥ ६५ ॥

ग्रहणोपगते जीवे विद्वन्नृपमंत्रिगजहयध्वंसः ।

सिंधुतटवासिनामप्युदग्दिशं संश्रितानांच ॥ ६६ ॥

अर्थ—गुरु ग्रस्त असतां, पंडित, राजे, प्रधान, गज, अश्व यांचा नाश व सिंधु-
नदाच्या तीरी राहणारे लोक व उत्तरदिशेस राहणारे यांचा नाश होतो ॥ ६६ ॥

भृगुतनयेराहुगतेदासेरककेकयाःसयौधेयाः ।

आर्यावर्ताःशिवयःस्त्रीसचिवगणाश्चपीडयंते ॥ ६७ ॥

अर्थ—शुक्र ग्रस्त असतां कोळी लोक, केकयराजाच्या देशांतील लोक, योद्धे, सा-
तपुडा व हिमालय या दोन पर्वतांमध्ये रहाणारे लोक, शिविराजाच्या देशांतील
लोक, स्त्रिया, प्रधान व समुदाय यांस पीडा होत्ये ॥ ६७ ॥

सौरैमरुभवपुष्करसौराष्ट्राधातवोर्बुदांत्यजनाः ।

गोमंतपारियात्राश्रिताश्चनाशंब्रजंत्याशु ॥ ६८ ॥

अर्थ—शनि ग्रस्त असतां, मरुदेशोत्पन्नलोक, पुष्करद्वीपस्थ अथवा पुष्करतीर्थस्थ लो-
क, काठेवाड प्रांतांतील लोक, सुवर्णादि धातुपदार्थ, अर्जुदनामक पर्वतवासी लोक,
कनिष्ठजातीचे लोक, पुष्कळ गाईंचे धनी, पारियात्रपर्वताश्रित लोक, या सर्वा-
ंचा नाश होतो ॥ ६८ ॥

कार्तिक्यामनलोपजीविमगधान्प्राच्याधिपान्कोशल

न्कल्माषानथशूरसेनसहितान्काशींश्चसंतापयेत् ।

हन्याच्चाशुकलिंगदेशनृपतिसामात्यभृत्यंतमो

दृष्टंक्षत्रियतापदंजनयतिक्षेमं सुभिक्षान्वितं ॥ ६९ ॥

अर्थ—कार्तिकी पौर्णिमेस किंवा अमावास्येस ग्रहण झाले तर सुवर्णकारादि अग्नि-
जीवी, मगधदेशस्थ व प्राच्यदेशस्थ राजे, कोसलदेशस्थ लोक, कल्माष
(कृष्णवर्ण लोक), शूरसेनदेशस्थ लोक, काशीस्थ लोक, यांस दुःख होतें. प्र-
धान व सेवक यांहींसहित कलिंग देशाच्या राजाचा तत्काल नाश होतो व क्षत्रि-
यांस दुःख होतें. सुभिक्षसहित कल्याणही होतें ॥ ६९ ॥

काश्मीरकान्कोशलकान्सपुंड्रान्मृगांश्चहन्यादप

रांतकांश्च । येसोमपास्तांश्चनिहंतिसौम्येसुवृष्टि

कृत्क्षेमसुभिक्षकृच्च ॥ ७० ॥

अर्थ—मार्गशीर्षमासी चंद्रसूर्यग्रहण झाले तर काश्मीर, कोशल, पुंड्र, या देशांती-
ल लोक; आरप्यपशु, अपरांतक लोक, सोमपान करणारे (दीक्षित), यांचा ना-
श होतो. व उत्तमवृष्टि, कल्याण व सुभिक्ष होतें ॥ ७० ॥

पौषेद्विजक्षत्रजनोपरोधःससैंधवारव्याःकुकुराविदेहाः।

ध्वंसं व्रजंत्यत्रचमंदवृष्टिंभयंचविद्यादसुभिक्षयुक्तं ॥७१॥

अर्थ—पौषमासीं ग्रहण शालें तर ब्राह्मण, क्षत्रियलोक यांस उपद्रव होतो. सैंधव, कुकुर व विदेह या देशींचि लोक नाश पावतात. अल्पवृष्टि व दुर्भिक्षयुक्त भयही होते ॥ ७१ ॥

माधेतुमातृपितृभक्तवसिष्ठगोत्रान्स्वाध्यायधर्म

निरतान्करिणस्तुरंगान् ॥ वंगांगकाशिमनुजां

श्वदुनोतिराहुर्वृष्टिंचकर्षकजनानुमतांकरोति ॥ ७२॥

अर्थ—माघमासीं ग्रहण शालें तर, मातृपितृभक्त, वसिष्ठगोत्रोत्पन्न, अध्ययन व धर्म यांचाठाई तत्पर; हत्ती, अश्व, वंग, अंग, काशी या देशीं रहाणारे लोक, या सर्वांस पीडा (दुःख) होते. व शेतीलोकांच्या मनाप्रमाणें वृष्टिही होत्ये ॥ ७२ ॥

पीडाकरंफाल्गुनमासिपर्ववंगाशमकावंतकमेकलानां।

नृत्यज्ञसस्यप्रवरांगनानांधनुष्करक्षत्रतपस्विनांच ॥७३॥

अर्थ—फाल्गुनमासीं ग्रहण शालें तर वंग, अश्मक, अवंत, मेकल या देशांतील लोकांस पीडा होत्ये. नृत्य जाणणारे, धान्ये, श्रेष्ठांच्या स्त्रिया, धनुष्ये करणारे, क्षत्रिय, तपस्वी या सर्वांस पीडा होत्ये ॥७३॥

चैत्रेतुचित्रकरलेखकगेयसक्तान् रूपोपजीवि

निगमज्ञहिरण्यपण्यान् । पौंड्रोग्रकैकयजना

नथचाश्मकांश्चतापःस्पृशत्यमरपोत्रविचित्र

वर्षी ॥७४॥

अर्थ—चैत्रमासीं ग्रहण शालें तर, चित्रे करणारे, लेखक, गायक, वेश्या, वेदपाठक, सुवर्णाचा विक्रय (व्यापार) करणारे; पौंड्र, उग्र, कैकय, या देशचे लोक; अश्मक लोक, या सर्वांस दुःख होते. व इंद्र कोठे कोठे वृष्टि करील ॥ ७४ ॥

वैशाखमासग्रहणेविनाशमायांतिकार्पासति

लाःसमुद्राः । इक्ष्वाकुयैधेयशकाःकलिंगाः

सोपद्रवाःकिंतुसुभिक्षमस्मिन् ॥७५॥

अर्थ—वैशाखमासीं ग्रहण झालें तर, कापूस, तीळ, मूग; इक्ष्वाकु, यौधेय, शक, क-
लिंग यादेशीं रहाणारे लोक हे सर्व दुःखानें युक्त होतील; परंतु या ग्रहणीं सुभि-
क्ष होते॥७५॥

ज्येष्ठेनरेंद्रद्विजराजपत्न्यःसस्यानिवृष्टिश्चमहागणा
श्च । प्रध्वंसमायांतिजनाश्चसौम्याःसाल्वैःसमेताश्च
निषादसंघाः ॥७६॥

अर्थ—ज्येष्ठ महिन्यामध्ये ग्रहण झालें तर, राजे, ब्राह्मण, राजांच्या स्त्रिया, धान्ये,
वृष्टि, मोठे समुदाय, सुंदर पुरुष अथवा उत्तर दिशेस रहाणारे पुरुष, साल्वदेश-
स्थलोक, व कोळी लोकांचा समूह यांचा नाश होतो ॥७६॥

आषाढपर्वण्युदपानवप्रनदीप्रवाहान्फलमूलवार्ता
न् । गांधारकाश्मीरपुलिंदचीनान्हतान्वदेन्मंडलव
र्षमस्मिन् ॥७७॥

अर्थ—आषाढमासीं ग्रहण झालें तर जलाधार (वापीकूपादि) व सांचें तट (तीर),
नद्यांचें प्रवाह, फले मूले यांवर जीविका करणारे, गांधार, काश्मीर, पुलिंद, चीन
या देशांतील लोक यांचा नाश होतो. व कचित्कचित् वृष्टि होईल ॥७७॥

काश्मीरान्सपुलिंदचीनयवनान्हन्यात्कुरुक्षेत्रकान्
गांधारानपिमध्यदेशसहितान्दृष्टोग्रहःश्रावणे । कां
बोजैकशफांश्चशारदमपित्यत्कायथोक्तानिमान्अ
न्यत्रप्रचुरान्नदृष्टमनुजैर्धात्रींकरोत्यावृतां ॥७८॥

अर्थ—श्रावणमासीं ग्रहण झालें तर, काश्मीर, पुलिंद, चीन, यवन, कुरुक्षेत्र, गां-
धार, मध्यदेश, या देशांतील लोक; कांबोज देशस्थलोक; एकशफ (गर्दभादिक)
शरदतूतील धान्य, या सर्वांचा नाश होईल. हे पूर्वोक्त काश्मीरादिक सोडून इतर
देशीं बहुत धान्य व आनंदित लोकांहीं व्याप्त पृथ्वी होईल ॥७८॥

कलिंगवंगान्मगधान्सुराष्ट्रान्म्लेच्छान्सुवीरान्दरदां
च्छकांश्च ॥ स्त्रीणांचगर्भान्सुरोनिहंतिसुभिक्षकृद्भ्राद्र
पदेभ्युपेतः ॥७९॥

अर्थ—भाद्रपदमासीं ग्रहण झालें तर, कलिंग, वंग, मगध, सुराष्ट्र, म्लेच्छ, सुवीर,

दरद, शक या देशांतील लोक; व स्त्रियांचे गर्भ यांचा नाश होतो. आणि सुभिक्षही होते ॥७९॥

कांबोजचीनयवनान्सहशल्यत्तद्भिर्बाल्हीकसिंधुतट
वासिजनांश्चहन्यात् ॥ आनर्तपौंड्रभिषजश्चतथाकि
रातान्दृष्टोसुरोश्चयुजिभूरिसुभिक्षकृच्च ॥८०॥

अर्थ—आश्विनमासीं ग्रहण झालें तर कांबोज, चीन, यवन, या देशांतील लोक; व्रणचिकित्सक (जखमांचे वैद्य), बाल्हीक देशांतील लोक, सिंधुनदाच्या तीरीं रहाणारे लोक व आनर्त, पौंड्र, किरात या देशांतील लोक; वैद्य या सर्वांचा नाश होतो आणि बहुत सुभिक्ष होते ॥८०॥

हनुकुक्षिपायुभेदाद्विद्विःसंछर्दनंचजरणंच । मध्यांत्य
योश्चविदरणमितिदशशशिसूर्ययोर्मोक्षाः ॥८१॥

अर्थ—१ दक्षिणहनु २ वामहनु ३ दक्षिणकुक्षि ४ वामकुक्षि ५ दक्षिणपायु ६ वामपायु (यांचे भेद) ७ संछर्दन ८ जरण ९ मध्यविदरण १० अंत्यविदरण या प्रकारचे दहा चंद्रसूर्यग्रहणाचे मोक्ष आहेत (यांचीं लक्षणें व फलें पुढील श्लोकापासून सांगतों) ॥ ८१ ॥

आग्नेय्यामपगमनंदक्षिणहनुभेदसंज्ञितंशशिनः । स
स्यविमर्दोमुखरुकनृपपीडास्यात्सुवृष्टिश्च ॥८२॥

अर्थ—आग्नेयी दिशेस जर चंद्रग्रहणमोक्ष होईल तर, तो दक्षिणहनुभेदसंज्ञक मोक्ष होय. अशा मोक्षां धान्यनाश, मुखरोग, राजांस पीडा, हीं होतात व सुवृष्टिही होत्ये ॥८२॥

पूर्वोत्तरेणवामोहनुभेदोनृपकुमारभयदायी । सुख
रोगंशस्त्रभयंतस्मिन्विद्यात्सुभिक्षंच ॥८३॥

अर्थ—ईशानासि जर चंद्रग्रहण सुटेल तर, वामहनुभेदसंज्ञक मोक्ष होतो. त्या मोक्षां राजपुत्रांस भय होतें व मुखरोग, शस्त्रभय व सुभिक्षही होतें ॥८३॥

दक्षिणकुक्षिविभेदोदक्षिणपार्श्वेनयदिभवेन्मोक्षः ।
पीडानृपपुत्राणामभियोज्यादक्षिणारिपवः ॥८४॥

अर्थ—दक्षिणभागानें चंद्रग्रहणाचा मोक्ष होईल तर दक्षिणकुक्षिभेदसंज्ञक मोक्ष

होतो. त्या मोक्षीं राजपुत्रांस पीडा होये व दक्षिणदिशेस राहणाऱ्या शत्रूवर स्वारीचा उद्योग होईल ॥८४॥

**वामस्तुकुक्षिभेदोयद्युत्तरमार्गसंस्थितोराहुः ।
स्त्रीणांगर्भविपत्तिःसस्यानिचतत्रमध्यानि ॥८५॥**

अर्थ—उत्तरेकडे ग्रहणमोक्ष होईल तर वामकुक्षिभेदसंज्ञक मोक्ष होतो. तो झाला तर स्त्रियांचे गर्भांचा नाश होईल व धान्येही मध्यम होतील ॥८५॥

**नैऋतवायव्यस्थेदक्षिणवामौतुपायुभेदौद्वौ ।
गुह्यरुगल्पावृष्टिर्द्वयोस्तुराज्ञीक्षयोवामे ॥८६॥**

अर्थ—नैऋति दिशेस ग्रहणमोक्ष झाला तर, दक्षिणपायुभेद व वायव्येस झाला तर वामपायुभेद या नावांचा मोक्ष होतो. त्या दोहोंचाटाई गुह्य (लिंग) यास रोग व अल्पवृष्टि होईल. वामपायु (गुद) भेदीं राजस्त्रियांचा नाश होतो ॥८६॥

**पूर्वेणग्रहणंकृत्वाप्रागेवचापसर्पेत । संछ
र्दनमितितत्क्षेमसस्यहार्दिप्रदंजगतः ॥८७॥**

अर्थ—ग्रहणाचा पूर्वेस स्पर्श होऊन पूर्वेसच मोक्ष होईल तर तो संछर्दनसंज्ञक मोक्ष होय. तो मोक्ष लोकांस क्षेम, (कल्याण) धान्य व संतोष देणारा होतो ॥८७॥

**प्राक्प्रग्रहणंयस्मिन्पश्चादपसर्पणंतुतज्जरणं ।
क्षुच्छस्त्रभयोद्विग्राःकशरणमुपयांतितत्रजनाः ॥८८॥**

अर्थ—ज्या ग्रहणीं पूर्वेस स्पर्श होऊन पश्चिमेस मोक्ष होतो तो जरणसंज्ञक मोक्ष होय. तो झाला तर क्षुधा (दुर्भिक्ष) व शस्त्रभय (युद्धभय) यांणीं दुःखित झालेले लोक कोणास शरण जातील (कोणीही त्यांस त्राता मिळणार नाही) ॥८८॥

**मध्येयदिप्रकाशःप्रथमतन्मध्यविदरणंनाम ।
अंतःकोपकरंस्यात्सुभिक्षदंनानातिवृष्टिकरं ॥८९॥**

अर्थ—चंद्रविवाच्या मध्यभागी प्रथमतः प्रकाश होईल तर तो मध्यविदरणनामक मोक्ष होतो. तसा झाला तर, राजगृहामध्ये सैन्याचा क्षोभ होतो, सुभिक्ष होतें व फार वृष्टि होत नाही ॥८९॥

पर्यंतेषुविमलताबहुलंमध्येतमोंतदरणाख्ये ।

मध्याख्यदेशनाशःशारदसस्यक्षयश्चास्मिन् ॥९०॥

अर्थ—जर त्रिवाच्या अंशभागीं निर्मलत्व (स्वच्छ) होईल आणि मध्यभागीं बहुत काळें राहिल तर तो अंशविदारणनामक मोक्ष होतो. तो झाला असतां, मध्यदेशाचा नाश होतो, व शरदतूंतिल धान्याचाही नाश होतो ॥९०॥

एतेसर्वमोक्षावक्तव्याभास्करेपिकित्वत्र । पूर्वा
दिक्शशिनियथातथारवौपश्चिमाकल्प्या ॥९१॥

अर्थ—हे पूर्वोक्त सर्व दक्षिणहनुभेदादि मोक्ष, सूर्याचे ग्रहणींही समजावे; परंतु चंद्राच्या ग्रहणमोक्षां जेथें पूर्वदिशा आहे; तेथें सूर्यग्रहणमोक्षां पश्चिम कल्पावी(ध्यावी) याचप्रमाणें इतरही दिशा विपरीत ध्याव्या ॥९१॥

मुक्तेसप्ताहांतःपांशुनिपातोन्नसंक्षयंकुरुते । नी
हारोरोगभयंभूकंपःप्रवरनृपमृत्युं ॥९२॥
उल्कामंत्रिविनाशंनानावर्णाघनाश्चभयमतुलं ।
स्तनितंगर्भविनाशंवियुन्नृपदंष्ट्रिपरिपीडां ॥९३॥
परिवेषोरुक्पीडांदिग्दाहोनृपभयंचसाग्निभयं ।
रूक्षोवायुःप्रबलश्चौरसमुत्थंभयंधत्ते ॥९४॥
निर्घातःसुरचापदंडश्चक्षुद्रयंसपरचक्रं । ग्रह
युत्थंनृपयुत्थंकेतुश्चतदेवसंदृष्टः ॥९५॥
अविकृतसलिलनिपातेसप्ताहांतःसुभिक्षमादे
श्यं । यच्चाशुभंग्रहणजंतत्सर्वनाशमुपयाति ॥९६॥

अर्थ—चंद्रसूर्यग्रहण सुटल्यावर सात दिवसांमध्ये पांशु (रजःकण) धूळीची वृष्टि होईल तर अन्ननाश (दुर्भिक्ष), वर्ष पडेल तर रोगभय, भूमिकंप होईल तर श्रेष्ठराजास मृत्यु, उल्का (आकाशांतून तारा पडतो तो) पडेल तर प्रधानाचा नाश, नानाप्रकारच्या रंग्याचे मेघ दिसतील तर बहुत भय, मेघगर्जना होतील तर गर्भनाश, बीज चमकेल तर राजे व दंष्ट्री (सूकर इत्यादि) यांस पीडा, परिवेष (खळें) होईल तर रोगांपासून पीडा, दिग्दाह (दिशेचे ठाई ज्वाळा दिसणें) झाला तर राजभय व अग्निभय, रूक्ष (कठिण) मोठा वारा सुटला तर चोरांपासून भय, निर्घात (तुफानीवाऱ्याचा शब्द) व इंद्रधनुष्य व दंड (सूर्य किरण, मेघ आ-

णि वायु यांचा संघात) यांतून एकादें झालें तर दुर्भिक्ष व शत्रुभय, ग्रहांचें युद्ध झालें किंवा केतूचें (शेड्यं नक्षत्राचें) दर्शन झालें तर राजांचें युद्ध, हीं फलें होतात ॥९५॥ सात दिवसांमध्ये सतत जलवृष्टि होईल तर सुभिक्ष होईल असें सांगावें व जें ग्रहणाचें अशुभ फल तेंही सर्व नाहींसें होतें ॥९६॥

**सोमग्रहेनिवृत्तेपक्षांतेयदिभवेद्गहोर्कस्य । त
त्रानयःप्रजानांदंपत्योर्वैरमन्योन्यं ॥९७॥**

अर्थ—चंद्रग्रहण झाल्यावर पंधरादिवसांनीं सूर्यग्रहण होईल तर लोकांमध्ये अनीति व स्त्रीपुरुषांमध्ये परस्पर वैर (द्वेष) हीं होतील ॥९७॥

**अर्कग्रहात्तुशशिनोग्रहणंयदिदृश्यतेततोविप्राः ।
नैकक्रतुफलभाजोभवंतिसुदिताःप्रजाश्चैव ॥९८॥**

अर्थ—सूर्यग्रहणानंतर पंधरा दिवसांनीं चंद्रग्रहण होईल तर ब्राह्मण एकयज्ञाचें फल भोगणारे असे होणार नाहींत (बहुत यज्ञ करतील) व सर्व लोक आनंदित होतील ॥९८॥

इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायांराहुचारःपंचमोध्यायः ॥५॥

अथभौमचारः

**यद्युदयर्क्षाद्वक्रं करोति नवमाष्टसप्तमर्क्षेषु ।
तद्वक्रमुष्णमुदयेपीडाकरमग्निवार्तानां ॥१॥**

अर्थ—भौम आपल्या उदयनक्षत्रापासून ९।८।७ या नक्षत्रीं वक्र होईल तर, तें उष्णसंज्ञक वक्र होतें. तशा वक्रापासून पुनः उदय होईल (सूर्यमंडलांतून निघेल) त्या वेळीं अग्निवार्त (अग्निजीवी सुवर्णकारादिक) यांस पीडा होये ॥१॥

**द्वादशदशमैकादशनक्षत्राद्वक्रिते कुजे शुमुखं ।
दूषयति रसानुदये करोति रोगान्सुवृष्टिंच ॥२॥**

अर्थ—भौम उदयनक्षत्रापासून १०।१।१।१२ इतकाव्या नक्षत्रीं वक्र होईल तर तें अशुमुखसं० वक्र होतें. अशा वक्रापासून पुनः उदयकालीं मधुरादिरसांतें दूषि-

त करितो (त्या रसभक्षणाने लोकांचा नाश होतो.) व रोगांतही करितो व वृष्टिही चांगली होत्ये ॥२॥

व्यालंत्रयोदशार्क्षानुर्दशाद्वाविपच्यतेस्तमये ।
दंष्ट्रिव्यालमृगेभ्यःकरोतिपीडांसुभिक्षंच ॥३॥

अर्थ—भौम उदयनक्षत्रापासून १३।१४ या नक्षत्रीं वक्र होईल तर ते वक्र व्याल सं० होतें. त्यापासून पुनः अस्तसमयीं वराहादिकदंष्ट्री व सर्प व श्वापदे (वनपशु) यांपासून भय होतें व सुभिक्षही होतें ॥३॥

रुधिराननमिति वक्रं पंचदशात्पोडशाच्च विनिवृत्ते ।
तत्कालं मुखरोगं सभयंच सुभिक्षमावहति ॥४॥

अर्थ—भौम उद० १५।१६ या नक्षत्रीं वक्र होईल तर वक्रगति आहे तेथपर्यंत मुखरोग व भयसहित सुभिक्ष करितो ॥४॥

असिमुसलंसप्तदशादष्टादशतोपि वातदनुवक्रे ।
दस्युगणेभ्यः पीडां करोत्यवृष्टिं सशस्त्रभयां ॥५॥

अर्थ—भौम उद० १७।१८ या नक्षत्रीं वक्र होईल तर ते असिमुसलनामक वक्र होय. असें झालें तर स्पष्टगतीनें वक्र आहे पर्यंत प्रजांस चोरांपासून पीडा होईल व अवृष्टि व शस्त्रभय होईल ॥५॥

भाग्यार्यमोदितो यदि निवर्तते वैश्वदैवते भौमः । प्रा
जापत्येस्तमितस्त्रीनपिलोकान्निपीडयति ॥६॥

अर्थ—भौम पूर्वाफल्गुनी व उत्तराफ० यांतून एकावर उदय पावून उत्तराषाढांवर वक्र होऊन रोहिणीवर अस्तंगत होईल तर त्रैलोक्यास (भूर्भुवःस्वर्लोकांस) पीडा होईल ॥६॥

श्रवणोदितस्य वक्रं पुष्ये मूर्धाभिषिक्तपीडाकृत् । य
स्मिन्नृक्षेभ्युदितस्तद्विक्यूहान्जनान्हंति ॥७॥

अर्थ—भौमाचा श्रवणनक्षत्रावर उदय होऊन पुष्यांवर वक्रत्व होईल तर मूर्धाभिषि-
क्तराजांस पीडा होईल व ज्या नक्षत्रीं असून उदय पावेल त्या नक्षत्राचे दिशेकडील
(कूर्मविभागावरून दिशा पहावी) जनसमुदायाचा नाश होईल ॥७॥

मध्येनयदिमघानांगतागतंलोहितःकरोतिततः ।
पांड्योनृपोविनश्यतिशस्त्रोद्योगाद्भयमवृष्टिः ॥८॥

अर्थ—भौम मघानक्षत्राच्या मध्यभागाने (मघानक्षत्राच्या पांच तारा आहेत सांतून) स्पष्टगतीने जाईल आणि वक्रगतीने परत येईल तर पांड्यदेशचा राजा नाश पावेल. व शस्त्रोद्योगाने (युद्धाने) लोकांस भय होईल व अवर्षणही होईल ॥८॥

भित्त्वामघांविशाखांभिदन्भौमःकरोतिदुर्भिक्षं ।
मरकंकरोतिघोरंयदिभित्वारोहिणींयाति ॥९॥

अर्थ—भौम मघानक्षत्राच्या योगतारेचा भेद करून विशाखांचा भेद करील तर दुर्भिक्ष होईल. रोहिणीचा भेद करून जाईल तर लोकांचा मोठा नाश होईल ॥९॥

दक्षिणतोरोहिण्याश्चरन्महीजोर्ध्ववृष्टिनिग्रहकृत् ।
धूमायन्सशिखोवाविनिहन्यात्पारियात्रस्थान् ॥१०॥

अर्थ—भौम रोहिणीनक्षत्राच्या दक्षिणभागाने गमन करील. तर धान्य व वृष्टि यांचा नाश होईल. भौम धूम्रवर्ण अथवा शिखायुक्त दिसेल तर पारियात्रपर्वतस्थ लोकांचा नाश करील ॥१०॥

प्राजापत्येश्रवणेमूलेतिसृषूत्तरामुशाक्रेच । विच
रन्घननिवहानामुपघातकरःक्षमातनयः ॥११॥

अर्थ—भौम रोहिणी, श्रवण, मूल, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभाद्रपदा, ज्येष्ठा; या नक्षत्रांनी असतां मेघसमुदायांचा (वृष्टीचा) नाश करणारा होतो ॥११॥

चारोदयाःप्रशस्ताःश्रवणमघादित्यमूलहस्तेषु । ए
कपदाशिविशिखाप्राजापत्येषुचकुजस्य ॥१२॥

अर्थ—श्रवण, मघा, पुनर्वसु, मूल, हस्त, पूर्वाभाद्रपदा, अश्विनी, विशाखा, रोहिणी; या नक्षत्रांवर भौमाचे चार व उदय शुभ होत ल० पूर्वोक्त अशुभ फल होत नाही. १२

विपुलविमलमूर्तिःकिंशुकाशोकवर्णःस्फुटरुचिरमयू
खस्तप्तताम्रप्रभाभः ॥ विचरतियदिमार्गचोत्तरंमेदि
नीजःशुभकृद्वनिपानांहार्दिदश्चप्रजानां ॥१३॥

अर्थ—विस्तीर्ण (मोठा) व स्वच्छ अशी आहे मूर्ति (तारा) ज्याची असा, पळस व अशोक यांच्या पुष्पाच्या रंगासारखा (अतिआरक्त), स्पष्ट व तेजयुक्त आहेत किरण ज्याचे असा, तापवलेल्या तांब्यासारखी आहे प्रभा ज्याची असा व उत्तरमार्गाने जाणारा असा भौम राजांस शुभकारक व लोकांस संतोषकारक होतो ॥१३॥

॥ इतिभौमचारोनाम पद्योध्यायः ॥

॥ अथबुधचारः ॥

नोत्पातपरित्यक्तःकदाचिदपिचंद्रजोत्रजत्युदयं ।

जलदहनपवनभयकृद्धान्यार्घक्षयायवृत्थ्यैवा ॥१॥

अर्थ—बुध उत्पातावांचून कधीही उदय पावत नाही. त्याचा उदय झाला असता, उदक, अग्नि, वायु, यांचे भय होतें. धान्याची किंमत कमी किंवा जास्ती हो-
ये. (फार महागाई किंवा फार स्वस्ताई होये) हे उत्पातच होत ॥१॥

विचरञ्छ्रवणधनिष्ठाप्राजापत्येदुविश्वदैवानि ।

मृद्रन्हिमकरतनयःकरोत्यवृष्टिसरोगभयां ॥२॥

अर्थ—बुध श्रवण, धनिष्ठा, रोहिणी, मृगशीर्ष, उत्तराषाढा; या नक्षत्रांचा भेद करून गमन करील तर अवर्षण व रोगभय करील ॥२॥

रौद्रादीनिमघांतान्युपाश्रितेचंद्रजेप्रजापीडा ।

शस्त्रनिपातक्षुद्ध्यरोगानावृष्टिसंतापैः ॥३॥

अर्थ—आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, आश्लेषा, मघा; हीं नक्षत्रे बुध भेटून जाईल तर युद्ध, दुर्भिक्ष, रोग, अवर्षण व संताप यांहींकरून प्रजेस पीडा होईल ॥३॥

हस्तादीनिविचरन्पङ्कक्षाण्युपपीडयन्गवामशुभः ।

स्नेहरसार्धविवृद्धिकरोतिचोर्वीप्रभूतान्नां ॥४॥

अर्थ—हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, या नक्षत्रां बुध असून योगतारांस भेद करील तर गाईस अशुभ होय. तैलादि रसांची वृद्धि करील व भूमीवर धान्य बहुत करील ॥४॥

आर्यम्णंहौतभुजंभद्रपदामुत्तरायमेशं च ।
चंद्रस्यसुतोनिघ्नन्प्राणभृतांधातुसंक्षयकृत् ॥५॥

अर्थ—उत्तराफ०, कृत्तिका, उत्तराभाद्रपदा, भरणी; या नक्षत्रांतें बुध भेदन करील तर प्राणिमात्रांच्या धातूंचा (वसासृक्मांसमेदोस्थिमज्जाशुक्राणि) नाश करील ९

आश्विनवारुणमूलान्युपमृद्रन्रेवतींचचंद्रसुतः ।
पण्यभिषक्नौजीविकसलिलजतुरगोपघातकरः ॥६॥

अर्थ—अश्विनी, शततारका, मूल, रेवती; या नक्षत्रांतें बुध भेदन करील तर व्यापारी, वैद्य, नाविक, उदकोत्पन्न द्रव्ये (मुक्ताफलादिक), अश्व; यांचा नाश होतो ६

पूर्वाद्यर्क्षत्रितयादेकमपींदोःसुतोभिमृद्नीयात् ।
क्षुच्छस्त्रतस्करामयभयप्रदायीचरन्जगतः ॥७॥

अर्थ—पूर्वा, पूर्वाषाढा, पूर्वाभाद्रपदा, या तीन नक्षत्रांतून एकासही बुध भेदन करील तर जगास दुर्भिक्ष, युद्ध, चोर, रोग, यांपासून भय देणारा होईल ॥७॥

प्राकृतविमिश्रसंक्षिप्ततीक्ष्णयोगांतघोरपापाख्याः ।
सप्तपराशरतंत्रेनक्षत्रैःकीर्तितागतयः ॥८॥

अर्थ—प्राकृता, विमिश्रा, संक्षिप्ता, तीक्ष्णा, योगांता, घोरा, पापाख्या, अशा ७ बुधाच्या गति, नक्षत्रांहींकरून पराशरतंत्रामध्ये सांगितल्या आहेत ॥८॥

प्राकृतसंज्ञावायव्ययाम्यपैतामहानिवहुलाश्च ।
मिश्रागतिःप्रदिष्टाशशिवपितृभुजगदैवानि ९
संक्षिप्तायांपुष्यःपुनर्वसुःफल्गुनीद्वयंचेति ।
तीक्ष्णायांभद्रपदाद्वयंसशाक्राश्वयुक्पौष्णं ॥१०॥
योगांतिकेतिमूलंद्वेचाषाढेगतिःसुतस्येदोः ।
घोराश्रवणस्त्वाष्ट्रंवसुदेवंवारुणंचैव ॥११॥
पापाख्यासावित्रंमैत्रंशक्राग्निदैवतंचेति ।

अर्थ—स्वाति, भरणी, रोहिणी, कृत्तिका या नक्षत्रां बुध असतां, प्राकृत गतीमध्ये असतो. मृगशीर्ष, आर्द्रा, मघा, आश्लेषा यांस बुध असतां, मिश्रागति ॥९॥ पु-

ष्य, पुनर्वसु, पूर्वा, उत्तरा यांस बुध असतां संक्षिप्तागति ॥ पूर्वाभा०, उत्तराभा०, ज्येष्ठा, अश्विनी, रेवती या नक्षत्रीं बुध असतां, तीक्ष्णागति ॥ १० ॥ मूल, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, यांस बुध असतां, योगांतिका गति ॥ श्रवण, चित्रा, धनिष्ठा, शततारका, या नक्षत्रीं बुध असतां घोरागति ॥ ११ ॥ हस्त, अनुराधा, विशाखा, या नक्षत्रीं बुध असतां पापाख्यागति होत्ये ॥

उदयप्रवासदिवसैःसएवगतिलक्षणंप्राह ॥१२॥

अर्थ—उदय व अस्त यांच्या दिवसांनीं पूर्वोक्त गतिलक्षण पराशरच सांगता झाला १२

चत्वारिंशत्त्रिंशत्द्विसमेताविंशतिर्द्विनवकंच ।

नवमासार्धदशचैकसंयुताःप्राकृताद्यानां ॥१३॥

अर्थ—प्राकृत गतीमध्ये बुध उदय.पावेल तर ४० दिवस उदित राहिल, अस्त पावेल तर ४० दिवस अस्तमित राहिल. असाच मिश्रागतीमध्ये ३० दिवस, संक्षिप्तागतीमध्ये २२ दिवस, तीक्ष्णागतीमध्ये १८ दिवस, योगांतिकेमध्ये ९ दिवस, घोरागतीमध्ये १५ दिवस, पापाख्येमध्ये ११ दिवस; उदय किंवा अस्त बुधाचा राहतो ॥ १३ ॥

प्राकृतगत्यामारोग्यवृष्टिसस्यप्रवृद्धयःक्षेमं ।

संक्षिप्तमिश्रयोर्मिश्रमेतदन्यासुविपरीतं ॥१४॥

अर्थ—प्राकृतगतीमध्ये बुध असतां, आरोग्य, वृष्टि, धान्यवृद्धि व कल्याण हीं होतात. संक्षिप्त व मिश्र या गतीमध्ये बुध असतां, हीं पूर्वोक्त मध्यम होतात. परिविषा, तीक्ष्णा, योगांतिका, घोरा, पापाख्या या गतीत बुध असतां, रोग, अवर्षण, धान्याभाव, व अकल्याण हीं होतात ॥ १४ ॥

ऋज्व्यतिवक्रावक्राविकलाचमतेनदेवलस्यैताः ।

पंचचतुद्वयेकाहाऋज्व्यादीनांषडभ्यस्ताः ॥१५॥

अर्थ—ऋजु, अतिवक्रा, वक्रा, विकला अशा बुधाच्या ४ गति देवलऋषीच्या मताने आहेत. बुध ऋजुगतीत ३० दिवस राहतो. अतिवक्रगतीत २४ दिवस, वक्रगतीत १२ दिवस, व विकलगतीत ६ दिवस राहतो, असे देवलाचे मत आहे ॥ १५ ॥

ऋज्वीहिताप्रजानामतिवक्रार्धगतिर्विनाशयति ।

शस्त्रभयदाचवक्राविकलाभयरोगसंजननी ॥१६॥

अर्थ—बुधाची ऋज्वीगति प्रजांस हित करिये, अतिवक्रागति धान्यनाश करिये, वक्रागति शस्त्रभय करिये, व विकलागति भय व रोग यांतें उत्पन्न करिये ॥१६॥

पौषाषाढश्रावणवैशाखेष्विंदुजःसमाघेषु ।

दृष्टोभयायजगतःशुभफलकृत्प्रोषितस्तेषु ॥१७॥

अर्थ—पौष, आशाढ, श्रावण, वैशाख, माघ या महिन्यांत बुधाचा उदय झाला तर जगास भय होतें व याच मासांमध्ये बुधाचें अस्त झालें तर शुभफल होतें ॥१७॥

कार्तिकेश्वयुजिवायदिमासेदृश्यतेतनुभवः

शिशिरांशोः ॥ शस्त्रचौरहुतभुग्गतोयक्षु

द्भयानिचतदाविदधाति ॥ १८ ॥

अर्थ—कार्तिक, आश्विन, या महिन्यांत बुधाचा उदय होईल तर शस्त्र, चोर, अभि, रोग, जल, दुर्भिक्ष यांचें भय होईल ॥१८॥

रुद्धानिसौम्येस्तमितेपुराणियान्युद्गतेतान्युप

यांतिमोक्षं ॥ अन्येतुपश्चादुदितेवदंतिलाभः

पुराणांभवतीतितज्ज्ञाः ॥१९॥

अर्थ—जो नगरें शत्रूंनी बुधास्तामध्ये रोधिली (वेष्टिली) ती बुधोदय झाला ह्मणजे सुटतील. व पश्चिमेकडे बुधोदय झाला तर नगरांचा लाभ होतो (सुटतात) असे अन्य ज्योतिर्वेत्ते ह्मणतात ॥१९॥

हेमकांतिरथवाशुकवर्णःसस्यकेनमणिनासदृशोवा॥स्त्रि

ग्धमूर्तिरलघुश्चहितायव्यत्ययेनशुभकृच्छशिपुत्रः॥२०॥

अर्थ बुधाचा सुवर्णासारखा व पोपटासारखा व नीलमण्यासारखा वर्ण आणि निर्मल देह (त्रिव) व विस्तीर्णविंब लोकांस शुभ व याहून अन्य वर्णादिकांचा बुध अशुभकारक होय ॥२०॥

इतिवराहमिहिरकृतबृहत्संहितायांबुधचारो

नामसप्तमोऽध्यायःसमाप्तः ॥७॥

॥

॥ अथबृहस्पतिचारः ॥

नक्षत्रेणसहोदयमस्तंवायेनयातिसुरमंत्री ।
तत्संज्ञं वक्तव्यं वर्षमासक्रमेणैव ॥१॥

अर्थ—बृहस्पति ज्या नक्षत्रावरोवर सूर्यमंडळापासून उदय पावतो तत्संज्ञक अथवा ज्या नक्षत्रावरोवर सूर्यमंडळीं प्रवेश करितो (अस्तपावतो) तत्संज्ञक बार्हस्पत्य वर्ष लोकांमध्ये बोलावे; परंतु ते मासानुक्रमानेच बोलावे. ज्या नक्षत्रावर उदय किंवा अस्त होईल त्यावरून वर्षास नावे द्यावी असे मूळ श्लोकांत आहे. पण टीकेमध्ये उदयवर्षच मानावे असे बहुत ऋषींचे मत आहे असे लिहिले आहे ॥१॥

वर्षाणिकार्तिकादीन्याग्नेयाद्भद्रयानुयोगीनि ।
क्रमशस्त्रिभंतुपंचममुपांत्यमंत्यंचयद्वर्षे ॥२॥

अर्थ—कृत्तिकादि दोन दोन नक्षत्रांच्या योगाने कार्तिकादिमासानुक्रमाने वर्षे होतात; परंतु ९।११।१२ या महिन्यांच्या वर्षास मात्र तीन तीन नक्षत्रे जाणावीं. ह्य० कृत्तिका, रोहिणी यांवर बृहस्पतीचा उदय झाल्या तर कार्तिक वर्ष जाणावे. मृग, आर्द्रा, मार्गशीर्षव०; पुनर्वसु, पुष्य, पौष व०; भाश्लेषा, मघा, माघ व०; पूर्वा, उत्तरा, हस्त, फाल्गुन व०; चित्रा, स्वाती, चैत्र व०; विशाखा, अनुराधा, वैशाख व०; ज्येष्ठा, मूळ, ज्येष्ठ व०; पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, आषाढ व०; श्रवण, धनिष्ठा, श्रावण व०; शततारका, पूर्वाभा०, उत्तराभा०, भाद्रपद व०; रेवती, अश्विनी, भरणी, आश्विन व०; याप्रमाणे बार्हस्पत्य वर्ष जाणावे ॥२॥

शकटानलोपजीवकगोपीडाव्याधिशस्त्रकोपश्च ।
वृत्थिस्तुरक्तपीतककुसुमानांकार्तिकेवर्षे ॥३॥

अर्थ—बृहस्पतीच्या कार्तिकवर्षामध्ये, शकटाने (गाड्याने) उपजीविका करणारे व सुवर्णकारादि अग्न्युपजीवी व गाई यांस पीडा होये व रोग आणि युद्धे होतात. तांबडे, पिवळे फूल ज्यांचे त्यांची वृत्थि होये ॥३॥

सौम्येब्देनावृष्टिर्मृगाखुशलभांडजैश्वसस्यवधः ।
व्याधिभयंमित्रैरपिभूपानांजायतेवैरं ॥४॥

अर्थ—वृ० मार्गशीर्षवर्षी अवर्षण; आरण्यपशु, उंदीर, शलभ (कीटजाति) यांपासून धान्याचा नाश; रोगभय; मित्रांबरोबरही राजांचे वैर हीं होतात ॥४॥

**शुभकृज्जगतःपौषोनिवृत्तवैराःपरस्परंक्षितिपाः ।
द्वित्रिगुणोधान्यार्धःपौष्टिककर्मप्रसिद्धिश्च ॥५॥**

अर्थ—पौषवर्ष लोकांस कल्याणकारक होय. राजे परस्पर द्वेषरहित होतील. धान्याची जी पूर्वी किंमत असेल त्याच किमतीला दुप्पट, तिप्पट धान्य मिळेल (समर्ध होईल). पुष्टिकार्थे बहुत होतील ॥५॥

**पितृपूजापरिवृत्तिर्माघेहार्दिश्चसर्वभूतानां ।
आरोग्यवृष्टिधान्यार्धसंपदोमित्रलाभश्च ॥६॥**

अर्थ—माघवर्षी सर्व लोक पितृपूजा करतील व सर्वांस संतोष होईल. आरोग्य, वृष्टि व धान्यसंपत्ति हीं होतील. आणि मित्रप्राप्तीही होईल ॥६॥

**फाल्गुनवर्षेविद्यात्क्वचित्क्वचित्क्षेमवृष्टिसस्यानि ।
दौर्भाग्यंप्रमदानांप्रबलाश्चौरानृपाश्चोग्राः ॥७॥**

अर्थ—वृ० फाल्गुनवर्षी क्षेम, वृष्टि, धान्ये हीं कोठेंकोठें होतील. सर्वत्र होणार नाहीत. स्त्रियांस दुर्भगत्व (पतीची अप्रीति) होईल. चोर बहुत होतील व राजे क्रूर होतील ॥७॥

**चैत्रेमंदावृष्टिःप्रियमन्नक्षेममवनिपामृदवः ।
वृद्धिस्तुकोशधान्यस्यभवतिपीडाचरूपवतां ॥८॥**

अर्थ—चैत्रवर्षी वृष्टि अल्प होईल. अन्न दुर्लभ होईल. कल्याण होईल. राजे सदाय होतील. मुद्रादि कोशधान्ये बहुत होतील. रूपवंतांस पीडा होईल ॥८॥

**वैशाखेधर्मपराविगतभयाःप्रमुदिताःप्रजाःसनृपाः ।
यज्ञक्रियाप्रवृत्तिर्निष्पत्तिःसर्वसस्यानां ॥९॥**

अर्थ—वैशाखवर्षी राजे व प्रजा हे धर्मपरायण, भयरहित व आनंदित होतील. यज्ञकर्म बहुत होतील व सर्व धान्यांची उत्पत्ति बहुत होईल ॥९॥

**ज्येष्ठेज्ञातिकुलधनश्रेणीश्रेष्ठानृपाःसधर्मज्ञाः ।
पीडयंतधान्यानिचहित्वाकंगुंशमजातिं ॥१०॥**

अर्थ—ज्येष्ठवर्षी ज्ञाति, कुल, धन, जनसमुदाय यांमध्ये मुख्य व राजे व धर्मजाण-
णारे हे सर्व पीडा पावतात. व कांग, राळे, तीळ, मुद्र इत्यादि शैगेत होणारीं
धान्ये खेरीजकरून इतर धान्यांस पीडा होणे (महर्ष होतात) ॥१०॥

**आषाढेजायंतेसस्यानिक्रचिद्वृष्टिरन्यत्र ।
योगक्षेममध्यं व्यग्राश्च भवंति भूपालाः ॥११॥**

अर्थ—आषाढवर्षी धान्ये क्वचित् होतील. अन्यदेशीं अवर्षण ही होईल. अप्राप्ताचा
लाभ व प्राप्ताचे पालन हीं मध्यम होतील. राजे व्यग्र (उद्योगयुक्त) होतील ॥११॥

**श्रावणवर्षेक्षेमसम्यक्सस्यानिपाकमुपयांति ।
क्षुद्रायेपाखंडाः पीडयंते ये च तद्भक्ताः ॥१२॥**

अर्थ—श्रावणवर्षी क्षेम (प्राप्तपालन) होईल. धान्ये उत्तमप्रकारे पक होतील.
क्रूर, वेदबाह्य पाखंडी लोक व त्यांचे सेवक हे पीडा पावतील ॥१२॥

**भाद्रपदे वल्लीजं निष्पत्तिं याति पूर्वसस्यंच ।
न भवत्यपरं सस्यं क्वचित्सुभिक्षं क्वचिच्च भयं ॥१३॥**

अर्थ—भाद्रपदवर्षी वल्लीज (मुद्रादि) धान्य होईल व प्रथम पेरलेले धान्य चांगले
होईल. मागून पेरलेले धान्य होणार नाही. कोठे सुभिक्ष व कोठे भयही
होईल ॥१३॥

**आश्वयुजे वदे जस्रंपतति जलं प्रमुदिताः प्रजाः क्षेमं ।
प्राणचयः प्राणभृतां सर्वेषामन्नवाहुत्यं ॥१४॥**

अर्थ—वृहस्पतीच्या आश्विनवर्षी बहुत जलवृष्टि, लोक आनंदित, कल्याण, सर्व
प्राण्यांची बलवृद्धि व बहुत अन्न हीं होतील ॥१४॥

**उदगारोग्यसुभिक्षक्षेमकरो वाक्पतिश्चरन्भानां ।
याम्येतद्विपरीतो मध्येन तु मध्यफलदायी ॥१५॥**

अर्थ—वृहस्पति नक्षत्रांच्या उत्तरेकडून गमन करील तर आरोग्य, सुभिक्ष, कल्याण
यांचा करणारा होतो. व दक्षिणेकडून गमन करील तर रोग, दुर्भिक्ष, अक-
ल्याण यांचे करितो व नक्षत्रमध्याने गमन करील तर हीं पूर्वोक्त आरोग्यादिक म-
ध्यम होतात ॥१५॥

विचरन्भद्रयमिष्टस्तत्सार्धवत्सरेणमध्यफलः ।
सस्यानांविध्वंसीविचरेदधिकंयदिकदाचित् ॥१६॥

अर्थ—बृहस्पति एकवर्षामध्ये दोन नक्षत्रे भोगील तर शुभ होय. अडीच नक्षत्रे भोगील तर मध्यम होय. कदाचित् अडीच नक्षत्रांहून अधिक आपल्या एक वर्षात भोगील तर, धान्यांचा नाश करील ॥१६॥

अनलभयमनलवर्णेव्याधिःपीतेरणागमःश्यामे ।
हरितेचतस्करेभ्यःपीडारक्तेतुशस्त्रभयं ॥१७॥

अर्थ—बृहस्पतीचा अग्नीसारखा वर्ण असतां, अग्निभय, पीतवर्ण असतां, रोगभय, कृष्णवर्ण असतां, युद्धभय, हिरवा असतां, चोरांपासून पीडा, तांबडा असतां, शस्त्रभय हीं होतात ॥१७॥

धूमाभेनावृष्टिस्त्रिदशगुरौनृपवधोदिवादृष्टे ।
विपुलेऽमलेसुतारेरात्रौदृष्टेप्रजाःस्वस्थाः ॥१८॥

अर्थ—बृहस्पतीचा धूमवर्ण असतां, अवर्षण होते. बृहस्पति दिवसा दृष्टिगोचर झाला तर राजाचा वध होतो. बृहस्पति विपुल (मोठा), स्वच्छ, सुंदर-तारा असा रात्रीस दृष्टिगोचर असला, तर सर्व प्रजा स्वस्थ होतील ॥१८॥

रोहिण्यानलभंचवत्सरतनुर्नाभिस्त्वषाढाद्व
यंसार्पित्दृत्पितृदैवतंचकुसुमंशुद्धंशुभंतैःफलं ।
देहेक्रूरनिपीडितेग्न्यनिलजंनाभ्यांभयंक्षुत्कृतं
पुष्पेमूलफलक्षयोथदृदयेसस्यस्यनाशोधुवं ॥१९॥

अर्थ—बृहस्पत्य वर्षाचे रोहिणी व कृत्तिका हीं दोन नक्षत्रे शरीर होत. पूर्वाषाढा व उत्तराषाढा हीं २ नाभि होत. आश्लेषा हृदय होय. मघा पुष्प होय. तीं शरीरादि नक्षत्रे पापग्रहरहित असतां, शुभफल होत. तीं शरीरनक्षत्रे पापग्रहाने पीडित असतां, अग्नि व वायु यांचे भय, नाभिनक्षत्र पीडित असतां, दुर्भिक्षभय, पुष्पनक्षत्र पीडिते मूले व फले यांचा क्षय, हृदयनक्षत्र पापग्रहपीडित असतां धान्यनाश, हीं फले निश्चयेंकरून होतात ॥१९॥

गतानिवर्षाणिशकेंद्रकालाद्धतानिरुद्रैर्गुणयेच्च
तुर्भिः । नवाष्टपंचाष्टयुतानिरुत्वाविभाजयेच्छू

न्यशरागरामैः ॥ २० ॥ फलेनयुक्तेशकभूपकालं
संशोध्यपष्ट्याविषयैर्विभज्य । युगानिनारायण
पूर्वकाणिलब्धानिशेषाः क्रमशः समाः स्युः ॥ २१ ॥

अर्थ—विक्रमशकारंभापासून वर्तमानशकापर्यंत गतवर्षे लक्षणजे विक्रमशकांक घेऊन ११ नीं गुणून पुनः ४ नीं गुणावा आणि त्यांत ८९८९ मिळवून ३७९० यांणीं भागावीं. लब्धवर्षे त्याच बृहस्पतीच्या राशी होत. शेष ३० नीं गुणून ३७९० नीं भागून जें लब्ध ते अंश राशींच्या खालीं मांडावे. भागशेष ६० नीं गुणून ३७९० नीं भागून जें लब्ध त्या कला अंशांच्या खालीं मांडाव्या. कलाशेष ६० नीं गुणून ३७९० नीं भागून जें लब्ध त्या विकला कलांच्या खालीं मांडाव्या. नंतर तें लब्धराश्यादिक वर्तमानविक्रमशकांत मिळवावे ल० शकांत राशीचा अंक मिळवावा. त्या अंकास राशी किंवा वर्षे लणावे. नंतर राशी ६० नीं भागून जें लब्ध ते गतषष्टिसंवत्सर आणि जें शेष तीं वर्तमान षष्टिसंवत्सरांचीं गत वर्षे होत. तीं ५ नीं भागून जें लब्ध तीं वर्तमान षष्टिसंवत्सरांचीं नारायणपूर्वक युगे गत होतात. पांचांनीं भागून जें शेष तींच वर्तमान युगाचीं वर्षे, दिवस, घटी, पळे गत होतात ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥

एकैकमब्देषु नवाहतेषु दत्त्वापृथक्द्वादशकं क्रमेण ।

हत्वा चतुर्भिर्वसुदेवताद्यान्युडूनिशेषांशकपूर्वमब्दं २२

अर्थ—साठानीं भागून जें वर्षादि आले तें दोहो स्थळीं मांडावे. एका अंकास ९ नीं गुणावे व त्यास, द्वितीय अंकास १२ नीं भागून जें येईल तें मिळवावे. नंतर त्यास चौहोनीं भागावे ल० जें लब्ध तीं धनिष्ठादिनक्षत्रे होतात. व जें शेषांश तत्पूर्वक वर्षे होतें ॥ २२ ॥

विष्णुः सुरेज्यो बलभित्थुताशस्त्वष्टोत्तरप्रोष्ठ

पदाधिपश्च । क्रमाद्युगेशाः पितृविश्वसोमाः

शक्रानलाख्याश्विभगाः प्रदिष्टाः ॥ २३ ॥

अर्थ—१ विष्णु, २ बृहस्पति, ३ इंद्र, ४ अग्नि, ५ त्वष्टा, ६ अहिर्बुध्न्य, ७ पितर, ८ विश्वे, ९ सोम, १० इंद्राग्नी, ११ अश्वि, १२ भग; हे १२ युगांचे स्वामी अनुक्रमेकरून सांगितले ॥ २३ ॥

संवत्सरोग्निः परिवत्सरोर्कं इदादिकः शीतमयू

खमाली । प्रजापतिश्चाप्यनुवत्सरःस्यादिद्व त्सरःशैलसुतापतिश्च ॥२४॥

अर्थ—या विष्णादि युगांच्या पहिल्या वर्षांचें नाव संवत्सर. त्याची देवता अग्नि; दुसऱ्या वर्षांचें नाव परिवत्सर, दे० सूर्य; ति० ना० इदावत्सर, देवता चंद्र, च० ना० अनुवत्सर, दे० ब्रह्मा; पां० ना० इद्वत्सर, देवता रुद्र; याप्रमाणें पांच वर्षांचीं नावें व देवता जाणाव्यां. हें सांगण्याचें कारण जसे युगांचे स्वामी सांगितले तसेच वर्षांचेही स्वामी सांगून देवताही सांगितल्या. त्या वर्षीं त्या देवतेचे प्रीत्यर्थ याग करण्यासाठीं सांगितल्या. हें वेदामध्येही सांगितलें आहे ॥२४॥

वृष्टिःसमाद्येप्रमुखेद्वितीयेप्रभूततोयाकथिता तृतीये । पश्चाज्जलंमुंचतियच्चतुर्थस्वल्पोद् कंपंचममब्दमुक्तं ॥२५॥

अर्थ—संवत्साराख्य प्रथमवर्षीं वृष्टि मध्यम, परिवत्साराख्य द्वितीयवर्षीं प्रथम दोन महिनेच वृष्टि; इदावत्साराख्य तृतीयवर्षीं बहुत वृष्टि; अनुवत्साराख्य चतुर्थवर्षीं पुढील (अंश) दोन महिने वृष्टि; इद्वत्साराख्य पंचमवर्षीं अल्प वृष्टि. याप्रमाणें युगांच्या पांच वर्षांचें फल सांगितलें ॥२५॥

चत्वारिमुख्यानियुगान्यथैषांविष्ण्वंद्रजीवा नलदैवतानि । चत्वारिमध्यानिचमध्यमा निचत्वारिचांत्यान्यधमानिविंद्यात् ॥२६॥

अर्थ—ह्या बारा युगांमध्ये विष्णु, इंद्र, गुरु, अग्नि ह्या देवतांचीं प्रथम चार युगे मुख्य (श्रेष्ठ) होत. मधलीं त्वष्टा, अहिवृध्न्य, पितर, विश्वे ह्या देवतांचीं चार युगे मध्यम होत. अंश सोम, इंद्राग्नी, अश्वि, भग ह्या देवतांचीं चार युगे अधम (अशुभ) होत ॥२६॥

आद्यंधनिष्ठांशमभिप्रपन्नोमाघेयदायात्युदयं सुरेज्यः । षष्ठ्यब्दपूर्वःप्रभवःसनाम्नाप्रवर्तते भूतहितस्तदाब्दः ॥२७॥

अर्थ—बृहस्पति धनिष्ठानक्षत्राच्या पहिल्या चरणीं असून जेव्हां माघमासी उदय पावेल, त्याकाळीं साठ वर्षांतील प्रभवनामक प्रथमवर्षाची प्रवृत्ति होई (त्या प्रभव वर्षाचा आरंभ होतो). तें वर्ष सर्व प्राण्यांस हितकारक होय ॥२७॥

क्वचित्त्वृष्टिःपवनाग्निकोपःसंतीतयःश्लेष्म
रुताश्वरोगाः । संवत्सरेस्मिन्प्रभवेप्रवृत्तेनदुः
खमाप्नोतिजनस्तथापि ॥२८॥

अर्थ—हैं प्रभवाख्य वर्ष प्राप्त झालें असतां, क्वचित् अवर्षण, वायु व अग्नि यांचा को-
प, अतिवृष्ट्यादिक उपद्रव, कफोत्पन्नरोग, हीं कोठेंकोठें होतील; असें झालें
असतांही लोकांस दुःख होणार नाही ॥२८॥

तस्मात्द्वितीयोविभवःप्रदिष्टःशुक्लस्तृतीयःप
रतःप्रमोदः । प्रजापतिश्चेतियथोत्तराणिश
स्तानिवर्षाणिफलानिचैषां ॥२९॥

अर्थ—त्या पूर्वोक्त प्रभवापासून दुसरा विभव, तिसरा शुक्ल, चवथा प्रमोद, पांचवा
प्रजापति, हीं चार वर्षे उत्तरोत्तर प्रशस्त ॥२९॥

निष्पन्नशालीक्षुयवादिसस्यांभयैर्विमुक्तामुप
शांतवैरां । संत्दृष्टलोकांकलिदोषमुक्ताक्षत्रंत
दाशास्तिचभूतधार्त्रीं ॥३०॥

अर्थ—या विभवादि चारवर्षांमध्ये राजे, शालि, इक्षु, यव, गोधूम, मसूर, चणक,
माष इत्यादि धान्ये बहुत होणारी, भय व द्वेष यांहीं रहित, आनंदितलोकयुक्त
व कलिदोषरहित अशा भूमीचें पालन करतील ॥३०॥

आद्योगिराःश्रीमुखभावसंज्ञौयुवाथधातेतियु
गेद्वितीये । वर्षाणिपंचैवयथाक्रमेणत्रीण्यत्र
शस्तानिसमेषरेद्वे ॥३१॥ त्रिष्वद्यवर्षेषुनि
कामवर्षादेवोनिरातंकभयाश्वलोकाः । अ
व्दद्वयंत्येपिसमासुवृष्टिःकिंत्वत्ररोगाःसमरा
गमश्च ॥३२॥

अर्थ—द्वितीय बार्हिस्पत्ययुगामध्ये प्रथम अंगिरावर्ष, दुसरें श्रीमुख, तृतीय भाव, चतु
र्थ युवा, पंचम धाता हीं पांच होतात. यांमध्ये पाहिलीं तीन प्रशस्त व पुढील
दोन मध्यम होत ॥३१॥ पाहिल्या तीन वर्षांत इंद्र बहुत वृष्टि करील आणि लो-

क उपद्रव व भीतिरहित होतील. अंश दोन वर्षामध्ये बहुत नव्हे व अल्पही नव्हे अशी समान ह्य० उत्तम वृष्टि होईल; परंतु रोग व युद्धे बहुत होतील॥३२॥

शाक्रेयुगेपूर्वमथेश्वराख्यवर्षद्वितीयंवहुधा
न्यमाहुः । प्रमाथिनंविक्रममप्यतो न्यवृषंच
विद्याहुरुचारयोगात् ॥३३॥ आद्यंद्वितीयंच
शुभेतुवर्षैकतानुकारंकुरुतःप्रजानां । पापः
प्रमाथीवृषविक्रमौतुसुभिक्षदौरोगभयप्रदौच॥३४॥

अर्थ—ऐंद्रयुगामध्ये प्रथम ईश्वरवर्ष, दुसरें बहुधान्य, तिसरें प्रमाथी, चवथें विक्रम, पांचवें वृष हीं वर्षे गुरुचारयोगानें जाणावीं ॥३३॥ पहिलें व दुसरें वर्ष शुभ यांमध्ये कृतयुगाप्रमाणें (धर्मरत, सुखी, दीर्घजीवी) प्रजा होतात. प्रमाथी तृतीय वर्ष अनिष्टफलदेणारें होय. वृष व विक्रम यावर्षीं सुभिक्ष होईल; परंतु रोगांपासून भय होईल ॥३४॥

श्रेष्ठंचतुर्थस्ययुगस्यपूर्वयच्चित्रभानुंकथयंतिवर्षे ।
मध्यंद्वितीयंतुसुभानुसंज्ञरोगप्रदंमृत्युकरंनतच्च ॥३५॥
तारणंतदनुभूरिवारिदंसस्यवृद्धिमुदितंचपार्थिवं ।
पंचमंव्ययमुशंतिशोभनंमन्मथप्रबलमुत्सवाकुलं॥३६॥

अर्थ—चतुर्थ हुताश्रयुगाचें प्रथम चित्रभानु वर्ष श्रेष्ठ (शुभ) होय. दुसरें सुभानुवर्ष मध्यम. तृतीय तारणवर्ष रोगप्रद; परंतु मृत्युप्रद नव्हे. चतुर्थ पार्थिववर्ष त्यांत बहुत वृष्टि होऊन धान्यवृद्धि होत्ये; तेंणेंकरून लोक आनंदित होतात. पांचवें व्ययनामक वर्ष तें शुभ होय. त्यांत काम प्रबल होईल व विवाहादिउत्साह होतील ॥३५॥३६॥

त्वाष्ट्रेयुगेसर्वजिदाद्युक्तःसंवत्सरोन्यःखलुसर्वधारी । त
स्माद्विरोधीविकृतःखरश्चशस्तोद्वितीयोत्रभयायशेषाः३७

अर्थ—पंचमत्वाष्ट्रयुगामध्ये प्रथम सर्वजित्त्वर्ष, दुसरें सर्वधारी, तिसरें विरोधी, चवथे विकृत, पांचवें खर होय. यांतून दुसरें शुभ व बाकी चार वर्षे भयप्रद होतात ॥३७॥

नंदनोथविजयोजयस्तथामन्मथोस्यपरतश्च
दुर्मुखः । कांतमत्रयुगआदितस्त्रयंमन्मथःस
मफलोधमोपरः ॥३८॥

अर्थ—साहाय्या युगामध्ये प्रथम नंदन, दुसरें विजय, तिसरें जय, चवथें मन्मथ, पांचवें दुर्मुख हीं वर्षें होत. या युगामध्ये पहिल्यापासून तीन वर्षें शुभ. चवथें मन्मथवर्ष मध्यम. पांचवें दुर्मुख अशुभ होय ॥३८॥

हेमलंबइतिसप्तमेयुगेस्याद्विलंबिपरतोविकारि
च । शर्वरीतितदनुष्टवःस्मृतोवत्सरोगुरुव
शेनपंचमः ॥३९॥ इतिप्रायाप्रचुरपवनावृ
ष्टिरब्देतुपूर्वमंदंसस्यंनवहुसलिलंबत्सरेतो
द्वितीये । अत्युद्वेगःप्रचुरसलिलःस्यात्तृतीय
श्चतुर्थोदुर्भिक्षायष्टवइतिततःशोभनोभूरितोयः ४०

अर्थ—सप्तम पैत्र्ययुगामध्ये प्रथम हेमलंब, दुसरा विलंबि, तिसरा विकारि, चवथा शर्वरी, पांचवा ष्टव हीं पांच वर्षें गुरुचारयोगानें होतात ॥३९॥ प्रथमवर्षीं अतिवृष्ट्यादि उपद्रवयुक्त व बहुत वायुसहित वृष्टि होईल. दुसऱ्या वर्षीं अल्पधान्य व अल्पवृष्टि होईल. तृतीयवर्ष अतिदुःखदेणारें व बहुतवृष्टिकारक होय. चतुर्थवर्ष दुर्भिक्षकारक व पंचमवर्ष शुभ व अतिवृष्टिप्रद होय ॥४०॥

वैश्वेयुगेशोभकृदित्यथायःसंवत्सरोतःशुभ
कृत्द्वितीयः । क्रोधीतृतीयःपरतःक्रमेणवि
श्वावसुश्रेतिपराभवश्च ॥४१॥ पूर्वापरौप्री
तिकरौप्रजानामेषांतृतीयोबहुदोषदोब्दः ।
अंत्यौसमौकिंतुपराभवेग्निःशस्त्रामयार्तिद्विज
गोभयंच ॥४२॥

अर्थ—अष्टमवैश्वयुगामध्ये प्र० शोभकृत, दु० शुभकृत, ति० क्रोधी, च० विश्वावसु, पा० पराभव हे होतात ॥४१॥ पहिलें व दुसरें वर्ष प्रजांस संतोषकारक होय. तिसरें फार अशुभ. चवथें व पांचवें सम होय; परंतु पांचव्या पराभववर्षीं अग्नि, शस्त्र, रोग यांची पीडा व ब्राह्मण, गाई यांस भय हीं होतील ॥४२॥

आद्यःप्लवंगोनवमेयुगेब्दःस्यात्कीलकोन्यःपरतस्तु
सौम्यः । साधारणोरोधकृदित्यथाब्दःशुभप्रदौकी
लकसौम्यसंज्ञौ ॥४३॥ कष्टःप्लवंगोवहुशःप्रजानां
साधारणेल्पंजलमीतयश्च । यःपंचमोरोधकृदित्य
थाब्दश्चित्रंजलंतत्रचसस्यसंपत् ॥४४॥

अर्थ—नवम सौम्ययुगामध्ये प्रथम प्लवंग, दुसरें कीलक, तिसरें सौम्य, चवथें साधा-
रण, पांचवें रोधकृत् हीं ५ वर्षे होतात. त्यांमध्ये कीलक व सौम्य हीं २ वर्षे
शुभ होत. प्लवंगवर्ष प्रजांस अतिदुःखद होय. साधारणवर्षामध्ये अल्पवृष्टि व पीडा
होतील. पांचव्या रोधकृत् वर्षामध्ये क्वचित् वृष्टि होईल; परंतु त्यामध्ये धान्य चां-
गले होईल ॥४३॥४४॥

इंद्राग्निदैवंदशमंयुगंयत्तत्राद्यमब्दंपरिधा
विसंज्ञं । प्रमाद्यथानंदमतःपरंयत्स्याद्राक्ष
संचानलसंज्ञितंच ॥४५॥

परिधाविनिमध्यदेशनाशोनृपहानिर्जलम
ल्पमग्निकोपः । अलसस्तुजनःप्रमादिसंज्ञे
डमरंरक्तकपुष्पबीजनाशः ॥४६॥

तत्परःसकललोकनंदनोराक्षसःक्षयकरोन
लस्तथा । ग्रीष्मधान्यजननोत्रराक्षसोव
न्हिकोपमरकप्रदोनलः ॥४७॥

अर्थ—दशम इंद्राग्निदैवत युगामध्ये प्रथम परिधाविवर्ष, दु० प्रमादी, तिस० आ-
नंद, च० राक्षस, पां० अनल हीं वर्षे होतात ॥४५॥ परिधाविवर्षामध्ये मध्यदे-
शांचा नाश, राजमरण, अल्पवृष्टि व अग्निभय हीं होतात. प्रमादिवर्षामध्ये
लोक आळशी होतात; व शस्त्ररहित युद्ध (कलह) होईल. तांबड्या पुष्पांचे बी-
जाचा नाश होईल ॥४६॥ आनंदवर्षामध्ये सर्व लोकांस आनंद होईल. राक्षस
व अनल हे लोकक्षय करणारे होत; परंतु राक्षसामध्ये गहू व यव इत्यादि ग्रीष्म-
धान्ये होतील व अनलामध्ये अग्निकोप आणि महामारी (मृत्यु) हीं होतात ॥४७॥

एकादशेपिंगलकालयुक्तसिद्धार्थरौद्राःखलुदु

र्मतिश्च । आद्येतुवृष्टिर्महतीसचौराश्वासोह
 नूकंपयुतश्चकासः ॥४८॥
 यत्कालयुक्तंतदनेकदोषंसिद्धार्थसंज्ञेवहवोगु
 णाश्च । रौद्रोतिरौद्रःक्षयकृत्प्रदिष्टोयोदुर्मति
 मध्यमवृष्टिकृत्सः ॥४९॥

अर्थ—अकराव्या अश्वियुगामध्ये प्र० पिंगल, दु० कालयुक्त, ति० सिद्धार्थ, च० रौद्र, पा० दुर्मति हीं पांच वर्षे होतात. यांत प्रथमवर्षीं महान् वृष्टि, चोरभय, श्वास, हनूकंपयुक्तकास हीं होतात ॥४८॥ कालयुक्तवर्षामध्ये अनेक अशुभे होतात. सिद्धार्थवर्षामध्ये बहुत गुण (धान्यसंपत्ति इत्यादि) होतात. रौद्र व अतिरौद्र हीं २ वर्षे लोकांचा क्षय करणारीं होत. आणि दुर्मतिवर्षामध्ये मध्यम वृष्टि होत्ये ॥४९॥

भाग्येयुगेदुंदुभिसंज्ञमाद्यंसस्यस्यवृद्धिमहतीं करोति ।
 अंगारसंज्ञेतदनुक्षयायनरेश्वराणांविषमाचवृष्टिः ॥५०॥
 रक्ताक्षसंज्ञंकथितंतृतीयंतस्मिन्भयंदंष्ट्रिकृतंगदाश्च । क्रो
 धंबहुक्रोधकरंचतुर्थराप्राणिशून्यीकुरुतेविरोधैः ॥५१॥

अर्थ—द्वादश भाग्ययुगामध्ये प्र० दुंदुभिवर्ष. यांत महान् धान्यवृद्धि होत्ये. दु० अंगारवर्ष यांत राजांचा नाश होतो व वृष्टि विषम (अतुल्य, अतिभयंकर) होईल ॥ ५० ॥ ति० रक्ताक्षवर्ष यांत वराहादि दंष्ट्रींचे भय व रोग हीं होतात. च० क्रोध-वर्ष यांत क्रोध बहुत उत्पन्न होईल व वैराने राज्ये शून्य होतात ॥५१॥

क्षयमितियुगस्यांत्यस्यांत्यंबहुक्षयकारकंजनयतिभयंत
 द्विप्राणांकृषीवलवृद्धिदं । उपचयकरंविट्शूद्राणांपरस्व
 हतांतथाकथितमखिलंषष्ट्यब्देयत्तदत्रसमासतः ॥५२॥

अर्थ—द्वादशयुगाचे पांचवे वर्ष क्षयसंज्ञक होय. हे बहुत क्षय करणारे व ब्राह्मणांस भयजनक, शेतीलोकांस वृद्धि करणारे, वैश्य, शूद्र आणि परद्रव्यहरण-करणारे यांस वृद्धि करणारे होय. याप्रमाणे साठ बार्हस्पत्य वर्षांचे जे सर्व फल ते येथे (बृहस्पतिचारामध्ये) संक्षेपाने सांगितले ॥५२॥

अकलुषांशुजटिलःपृथुमूर्तिःकुमुदकुंदकुसुमस्फटिका
भः ॥ ग्रहहतोनयदिसत्पथवतींहितकरोमरगुरुर्म
नुजानां ॥५३॥

अर्थ—निर्मलकिरण, आसमंतात्भागी किरणांनी व्याप्त, विशालदेह (तारा) श्वेत-
कमल, कुंदपुष्प व स्फटिकमणि यांसारखी आहे कांति ज्याची असा, ग्रहानें
युद्धामध्ये जिंकलेला नाही असा, ग्रहांच्या व नक्षत्रांचा उत्तरमार्गानें जाणारा
व वक्रगति नव्हे असा बृहस्पति मनुष्यांस हितकारक होय ॥५३॥

॥ इतिबृहस्पतिचारोष्टमोध्यायः ॥

॥ अथशुक्रचारः ॥

नागगजैरावतवृषभगोजरद्वमृगाजदहनारव्याः । अ
श्विन्याद्याःकैश्वित्त्रिभाःक्रमाद्दीथयःकथिताः ॥१॥

अर्थ—नाग, गज, ऐरावत, वृषभ, गो, जरद्व, मृग, अज, दहन हे नऊ मार्ग अ-
श्विन्यादि तीन तीन नक्षत्रांनी होतात असें कोणी ज्योतिर्वेत्ते लणतात ॥१॥

नागतुपवनयाम्यानलानिपैतामहात्रिभात्तिस्रः ।

गोवीथ्यामश्विन्यःपोष्णंद्वेचापिभद्रपदे ॥२॥

जारद्वव्यांश्रवणात्त्रिभंमृगारव्यात्रिभंचमैत्रायं ।

हस्तविशास्वात्वाष्वाण्यजेत्यषाढाद्वयंदहना ॥३॥

अर्थ— स्वाती, भरणी, कृत्तिका या तीन नक्षत्रांची नागवीथी (नागमार्ग) होय.
रोहिणी, मृगशीर्ष, आर्द्रा गजवीथी; पुनर्वसु, पुष्य, आश्लेषा ऐरावतवीथी; मघा,
पूर्वा, उत्तरा वृषभवीथी; अश्विनी, रेवती, पूर्वाषा०, उत्तराभा०, गोवीथी, श्रवण,
धनिष्ठा शततारका, जारद्ववीथी; अनुराधा, ज्येष्ठा, मूळ मृगवीथी; हस्त, विशा-
खा, चित्रा अजवीथी; पूर्वाषा०, उत्तराषा०, दहनवीथी; या प्रकारेंकरून २७ नक्ष-
त्रांच्या ९ वीथी (मार्ग) आहेत ॥२॥३॥

**तिस्रस्तिस्त्रस्तासांक्रमादुद्दुग्मध्ययाम्यमार्गस्थाः ।
तासामप्युत्तरमध्यदक्षिणावस्थितैकैका ॥४॥**

अर्थ—त्या नागादि नऊ वीथींमध्येही तीन तीन अनुक्रमाने उत्तर, मध्य व दक्षिण या मार्गांत आहेत. त्या उत्तरादि मार्गस्थ तीन तीन वीथींतही एकेक उत्तर, मध्य व दक्षिण यांकडे रहाणार अशी होय. (हेंच स्पष्ट सांगतों) नाग, गज, ऐरावत ह्या तीन वीथी उत्तरेस होत. त्यांमध्येही नाग उत्तरेच्या उत्तरेस, गज उत्तरेच्या मध्ये, ऐरावत उत्तरेच्या दक्षिणेस; वृषभा, गो, जारद्वी ह्या ३ मध्ये. त्यांत वृषभा मध्याच्या उत्तरेस, गो मध्याच्या मध्ये, जारद्वी मध्याच्या दक्षिणेस; मृगा, अजा, दहना ह्या ३ दक्षिणेस. त्यांमध्येही मृगा दक्षिणेच्या उत्तरेस, अजा दक्षिणेच्या मध्ये, दहना दक्षिणेच्या दक्षिणेस याप्रमाणे वीथी जाणाव्या ॥४॥

**वीथीमार्गानपरेकथयंतियथास्थिताभमार्गस्थ ।
नक्षत्राणांतारायाम्योत्तरमध्यमास्तद्वत् ॥५॥**

अर्थ—कोणी आचार्य, नक्षत्रमार्गांप्रमाणेच वीथीमार्ग सांगतात. कारण तशाच नक्षत्रांच्या तारा दक्षिण, उत्तर, मध्य अशा आहेत. यास्तव तसेच वीथीमार्गही जाणावे असे लक्षणतात ॥५॥

**उत्तरमार्गोयाम्यादिनिगदितोमध्यमस्तुभाग्याद्यः ।
दक्षिणमार्गोषाढादिकैश्चिदेवंरुतामार्गाः ॥६॥**

अर्थ—भरण्यादि नऊ नक्षत्रांचा उत्तरमार्ग, पूर्वाफल्गुनी इत्यादि नऊ नक्षत्रांचा मध्यमार्ग, पूर्वाषाढादि नऊ नक्षत्रांचा दक्षिणमार्ग. कांहीं आचार्यांहीं असे मार्ग केले आहेत ॥६॥

**ज्योतिषमागमशास्त्रंविप्रतिपत्तौनयोग्यमस्माकं ।
स्वयमेवविकल्पयितुंकिंतुबहूनांमतंवक्ष्ये ॥७॥**

अर्थ—नक्षत्रग्रहादिविषयक जे शास्त्र ते ज्योतिःशास्त्र होय. हें वेदोक्तशास्त्र आहे. यास्तव वेदावांचून समजत नाही. लक्षण आह्मास मतभेदांविषयी विकल्प करणे (हें योग्य हें अयोग्य असे लक्षण) योग्य (न्याय्य) नाही. कारण सर्व मुनि त्रिकालज्ञ होत, यास्तव जसे ज्यांस वाटले तसे त्यांणी लिहिले असावे लक्षण बहुतऋषींचे मत सांगतों ॥७॥

उत्तरवीथिषुशुक्रःसुभिक्षशिवकृद्गतोस्तमुदयंवा ।

मध्यासुमध्यफलदःकष्टफलोदक्षिणस्थासु ॥८॥

अर्थ—शुक्र, नाग, गज, ऐरावत ह्या उत्तरवीथीत असून जर अस्त किंवा उदय पावेल तर सुभिक्ष व कल्याण करील. मध्यवीथीमध्ये मध्यफल करील. दक्षिण-वीथीमध्ये असून उदयास्त होतील तर अशुभ करील ॥८॥

अत्युत्तमोत्तमोनंसममध्यन्धूनमधमकष्टफलं ।

कष्टतमंसौम्याद्यासुवीथिषुयथाक्रमं ब्रूयात् ॥९॥

अर्थ—शुक्राची उत्तरादिवीथीत अत्युत्तमादि नऊ फले अनुक्रमाने सांगायी. ती अशी की, नागा अत्युत्तमा, गजा उत्तमा, ऐरावता काहीं कमी उत्तमा, वृषभा समा, गो मध्या, जारद्वी काहीं अधमा, मृगा अधमा, अजा कष्टा, दहना अतिकष्टा अशा होत ॥९॥

भरणीपूर्वमंडलमृक्षचतुष्कंसुभिक्षकरमाद्यं ।

वंगांगमहिषबाल्हिककलिंगदेशेषुभयजननं ॥१०॥

अत्रोदितमारोहेत्ग्रहोपरोयदिसितंततोहन्यात् ।

भद्राश्वशूरसेनकयौधेयककोटिवर्षनृपान् ॥११॥

अर्थ—भरणीपूर्वक चार नक्षत्रांचे प्रथममंडल होय. हे वंग, अंग, महिष, बाल्हिक, कलिंग या देशांमध्ये भय उत्पन्नकरणारे होय ॥१०॥ या मंडलामध्ये उदय पावलेल्या शुक्रावरून दुसरा ग्रह जाईल तर भद्राश्व, शूरसेन, यौधेयक, कोटिवर्ष या देशांतील लोक व तेथील राजे यांचा नाश होतो ॥११॥

भचतुष्टयमार्द्राद्यंद्वितीयममितांबुसस्यसंपत्त्यै ।

विप्राणामशुभकरंविशेषतःकूरचेष्टानां ॥१२॥

अन्येनात्राक्रांतेम्लेच्छाटविकाश्वजीविगोमंतान् ।

गोनर्दनीचशूद्रान्वैदेहांश्वानयःस्पृशति ॥१३॥

अर्थ—आर्द्रादि ४ नक्षत्रांचे द्वितीय मंडल; ते बहुत उदक व धान्य यांची संपत्ति करिते. ब्राह्मणांस व विशेषकरून दुर्जनांस अशुभ होय ॥१२॥ पूर्वोक्तमंडलामध्ये अन्यग्रहाने रुद्ध (स्तंभित) शुक्र, असतां तो म्लेच्छ, अरण्यवासी, अश्वजीवी, गाई वाळगणारे, गोनर्ददेशचे जन, नीच, शूद्र, वैदेहजन या सर्वांप्रत उपद्रव देतो ॥१३॥

विचरन्मघादिपंचकमुदितःसस्यप्रणाशकृच्छुकः ।
 क्षुत्तस्करभयजननीचीचोन्नतिसंकरकरश्च ॥ १४ ॥
 पित्र्यायेवष्टब्धोहंत्यन्येनाविकाञ्छवरगूद्रान् ।
 पुंड्रापरांत्यशूलिकवनवासिद्रविडसामुद्रान् ॥ १५ ॥

अर्थ—मघादि पांच नक्षत्रांचें तिसरें मंडल. यांत उदय पावलेला शुक्र धान्यांचा नाश करील. दुर्भिक्ष व चोर यांचें भय उत्पन्न करील. नीचांचें प्राधान्य व वर्णसंकर यांतें करील ॥ १४ ॥ मघादि पंचकामध्ये अन्यग्रहानें शुक्र, रुद्र असतां आविक (ऊर्णावस्त्रें), शत्रु (भिल्ल), शूद्र, पुंड्रदेशस्थ, अपरांत्यदेशस्थ, शूलिक, (त्रिशूल धारण करणारे लोक) वनेचर, द्राविड, समुद्रतीरवासी लोक या सर्वांचा नाश करितो ॥ १५ ॥

स्वात्याद्यंभत्रितयंमंडलमेतच्चतुर्थमभयकरं ।
 ब्रह्मक्षत्रसुभिक्षाभिवृद्धयेमित्रभेदाय ॥ १६ ॥
 अत्राक्रांतेमृत्युःकिरातभर्तुःपिनाष्टिचेक्ष्वाकून् ।
 प्रत्यंतावंतिपुलिंदतंगणाञ्छूरसेनांश्च ॥ १७ ॥

अर्थ—स्वात्यादि तीन नक्षत्रांचें चतुर्थ मंडल, हें अभयकारक व ब्राह्मण, क्षत्रिय, सुभिक्ष यांची वृद्धि व मित्रभेद यांतें करितें ॥ १६ ॥ या मंडलामध्ये अन्यग्रहानें रुद्र (स्तंभित) शुक्र असतां, किरातदेशाधिपतीस मृत्यु होतो. इक्ष्वाकुदेश-वासी, गुहावासी, अवंतिवासी, पुलिंद (रानटी लोक) तंगणसंज्ञक, शूरसेन (मथुरा प्रांतस्थ) या लोकांतें चूर्णत्व प्राप्त होतें ॥ १७ ॥

ज्येष्ठाद्यंपंचर्षक्षुत्तस्कररोगदंप्रवाधयते ।
 काश्मीराश्मकमत्स्यान्सचारुदेवीनवंतींश्च ॥ १८ ॥
 अत्रारोहेद्रविडाभीरांबष्ट्रिगर्तसौराष्ट्रान् ।
 नाशयतिसिंधुसौवीरकांश्चकाशीश्वरस्यवधः ॥ १९ ॥

अर्थ—ज्येष्ठापूर्वक पांच नक्षत्रांचें पांचवें मंडल; हें दुर्भिक्ष, चोर, रोग यांतें करणारें व काश्मीर, अश्मक, मत्स्य या देशांतील लोक; चारुदेवीनामक नदीच्या तीरीं राहणारे लोक, अवंतीनगरवासीलोक, या सर्वांस पीडा करितें ॥ १८ ॥ या मंडलामध्ये जर दुसरा ग्रह शुक्राप्रत आरोहण करील (रोध करील) तर द्रविड, आभीर,

आंत्रष्ठ, त्रिगर्त, सौराष्ट्र, सिंधु, सौवीर या देशांतील लोकांचा नाश होईल व काशी-
राजाचा वध होईल ॥ १९ ॥

षष्ठपणक्षत्रशुभमेतन्मंडलंधनिष्ठाद्यं ।

भूरिधनगोकुलाकुलमनल्पधान्यंक्वचित्सभयं ॥ २० ॥

अत्रारोहेशूलिकगांधारावंतयःप्रपीडयंते ।

वैदेहवधःप्रत्यंतयवनशकदासपरिवृद्धिः ॥ २१ ॥

अर्थ—धनिष्ठादि सहा नक्षत्रांचे सहावे मंडल; हे शुभ होय. बहुत धन, गाईचे स-
मुदाय, आकुल (उद्योगयुक्त), बहुत धान्य, यांणी युक्त असे लोक होतील व को-
ठेकोठे भयही होईल ॥ २० ॥ या मंडलामध्ये जर दुसरा ग्रह शुक्राप्रत आरोहण
करील तर शूलिक, गांधार, अयंति या देशांतील लोकांस पीडा होईल. वैदेह रा-
जाचा वध होईल व प्रत्यंत, यवन, शक, दास, या लोकांची वृद्धि होईल ॥ २१ ॥

अपरस्यांस्वात्याद्यंज्येष्ठाद्यंचापिमंडलंशुभदं ।

पित्र्याद्यंपूर्वस्यांशेषाणियथोक्तफलदानि ॥ २२ ॥

अर्थ—पश्चिमदिशेस स्वात्यादि व ज्येष्ठादि हीं दोन मंडले शुभ होत. पूर्वदिशेस म-
घादि मंडल शुभ होय. शेष राहिलेलीं तीन मंडले पूर्वी जशीं फले सांगितलीं त-
शींच देणारीं होत ॥ २२ ॥

दृष्टोनस्तगतेर्केभयकृत्क्षुद्रोगकृत्समस्तमहः ।

सार्धदिवसंचसेंदुर्नृपबलपुरभेदकृच्छुकः ॥ २३ ॥

अर्थ—सूर्यास्तापूर्वी दिवसास शुक्र दृष्टिगोचर झाला तर भय, दुर्भिक्ष, रोग यांते
करणारा होय. मध्याह्नीं सचंद्रशुक्र दृष्टीस पडला तर राजे, सैन्य, नगरें यांचा
भेद होतो ॥ २३ ॥

भिंदन्गतोनलक्ष्मकूलातिक्रांतवारिवाहाभिः ।

अव्यक्ततुंगनिघ्नासमासरिद्धिर्भवतिधात्री ॥ २४ ॥

अर्थ—कृत्तिका नक्षत्राते भेदून (तारांमधून) शुक्र जाईल तर, नद्यांस अति महा-
पूर येतील, तेणेंकरून उंच सखल हे कांहीं दिसणार नाही ॥ २४ ॥

प्राजापत्येशकटेभिन्नेकृत्वेवपातकंवसुधा ।

केशास्थिशकलशबलाकापालमिवव्रतंधत्ते ॥ २५ ॥

अर्थ—रोहिणीनक्षत्राचा शकट (गाडा) भेद करून शुक्र जाईल तर, भूमि ब्रह्म-
हत्यादि पातकयुक्त होऊन केश, हाडांचे तुकडे, यांहीं मिश्रित (काळीपांढरी)
होऊन; ह्यणजे मनुष्यसंहार होऊन; कापालासारखे (शिवभक्तासारखे) व्रत धारण
करत्ये ॥२५॥

सौम्योपगतोरससस्यसंक्षयायोशानासमुद्दिष्टः ।

आर्द्रागतस्तुकोशलकलिंगहासलिलनिकरकरः२६

अर्थ—शुक्र, मृगशीर्ष नक्षत्रास गेला तर मधुरादि रस व धान्ये यांचा नाश करि-
तो. आर्द्रा न० गेला तर कोशल, कलिंग या देशांत राहणारे लोकांचा नाश क-
रितो व अतिवृष्टिही करितो ॥२६॥

अश्मकवैदर्भाणांपुनर्वसुस्थेसितेमहाननयः ।

पुष्येपुष्टावृष्टिर्विद्याधरगणविमर्दश्च ॥२७॥

अर्थ—शुक्र, पुनर्वसुनक्षत्री असतां, अश्मक व वैदर्भ या देशस्थ लोकांस मोठा उ-
पद्रव होतो. पुष्यस्थित असतां बहुत वृष्टि होत्ये. विद्याधरसंज्ञक देवयोनींच्या स-
मुदायांचा नाश होतो ॥२७॥

आश्लेषासुभुजंगमदारुणपीडावहश्चरञ्जुकः ।

भिदन्मघांमहामात्रदोषकृद्भूरिवृष्टिकरः ॥२८॥

अर्थ—शुक्र, आश्लेषानक्षत्री असतां, लोकांस सर्पांपासून भयंकर पीडा होत्ये. तसा-
ञ्च मघा नक्षत्राचा भेद करीत असतां, महामात्र (हत्तीचा महात) यास दूषित
करितो व बहुत वृष्टिही करितो ॥२८॥

भाग्येशवरपुलिंदप्रध्वंसकरोंबुनिवहमोक्षाय ।

अर्थम्णेकुरुजांगलपांचालघ्नःसलिलदायी ॥२९॥

अर्थ—शुक्र, पूर्वाफल्गुनी नक्षत्री असतां, शबर व पुलिंद राजांचा नाश करितो. वृ-
ष्टि चांगली होत्ये. उत्तरा फ० नक्षत्री असतां, कुरु, जांगल (स्वल्पोदक स्थान)
व पांचाल या देशांतील लोकांचा नाश करितो. व वृष्टिही होत्ये ॥२९॥

कौरवचित्रकराणांहस्तेपीडाजलस्यचनिरोधः ।

कूपकृदंडजपीडाचित्रास्थेशोभनावृष्टिः ॥३०॥

अर्थ—हस्तनक्षत्री शुक्र असतां, कुरुदेशस्थलोक, चित्तारी, यांस पीडा होत्ये व अव-

र्षणही होते. चित्रानक्षत्रीं शुक्र असतां, कूपकार (विहिरी बांधणारे) व पक्षी यांस पीडा व उत्तमवृष्टि होत्ये ॥३०॥

**स्वातीप्रभूतवृष्टिर्दूतवणिक्नाविकान्स्पृशत्यनयः।
ऐंद्राग्रेपिसुवृष्टिर्वणिजांचभयंविजानीयात् ॥३१॥**

अर्थ—स्वातीनक्षत्रीं शुक्र असतां, बहुत जलवृष्टि होईल. व दूत, व्यापारी, नावाडी यांस उपद्रव होईल. विशाखानक्षत्रीं शुक्र असतां उत्तम वृष्टि होईल व व्यापारी लोकांस भय होईल ॥३१॥

मैत्रेक्षत्रविरोधोज्येष्ठायांक्षत्रमुख्यसंतापः।

मौलिकभिषजांमूलेत्रिष्वपिचैतेष्वनावृष्टिः ॥३२॥

अर्थ—अनुराधानक्षत्रीं शुक्र अ० क्षत्रियांस उपद्रव होतो. ज्येष्ठानक्षत्रीं शुक्र असतां क्षत्रियमुख्यांस उपद्रव होतो. मूलनक्षत्रीं शुक्र असतां मौलिक (द्रव्ये विकणारे) व वैद्य यांस उपद्रव होतो. व या अनुराधादि तीन नक्षत्रीं शुक्र असतां अवर्षणही होते ॥३२॥

आप्येसलिलजपीडाविश्वेशेव्याधयःप्रकुप्यन्ति।

श्रवणेश्रवणव्याधिःपाखंडिभयंधनिष्ठासु ॥३३॥

अर्थ—पूर्वाषाढानक्षत्रीं शुक्र असतां उदकांतील प्राणी अथवा द्रव्ये यांस पीडा होत्ये. उत्तराषाढानक्षत्रीं शुक्र असतां रोग बहुत होतील. श्रवणनक्षत्रीं शुक्र असतां कानांस रोग होतो. धनिष्ठानक्षत्रीं शुक्र असतां पाखंडि (वेदब्राह्म) लोकांस पीडा होत्ये ॥३३॥

शतभिषजिशौंडिकानामजैकपेद्यूतजीविनांपीडा।

कुरुपांचालानामपिकरोतिचास्मिन्सितःसलिलं ॥३४॥

अर्थ—शततारका नक्षत्रीं शुक्र अ० मद्यपान करणारांस पीडा होत्ये. पूर्वा भाद्रपदा न० शुक्र अ० जुगार खेळून त्या पेशावर वांचणारांस पीडा होत्ये. व कुरु, पांचाल देशस्थ लोकांसही पीडा होत्ये व वृष्टि बहुत होत्ये ॥३४॥

अहिर्बुध्न्येफलमूलतापकृद्यायिनांचरेवत्यां।

अश्विन्यांहयपानांयाम्येतुकिरातयवनानां ॥३५॥

अर्थ—उत्तराभा० नक्षत्रीं शुक्र अ० फले व मूले यांस पीडा होत्ये. रेवती नक्षत्रीं

शुक्र अ० पथिकांस पीडा होत्ये. अश्विनी न० शुक्र अ० अश्वपतीस पडिा होत्ये. भरणी न० शुक्र अ० किरात व यवन या लोकांस पीडा होत्ये ॥३५॥

चतुर्दशोपंचदशेतथाअष्टमेतमिस्रपक्षस्यतिथौभृ
गोःसुतः ॥ यदाव्रजेदर्शनमस्तमेववातदामही
वारिमयीवलक्ष्यते ॥ ३६ ॥

अर्थ—शुक्र, कृष्णपक्षीं चतुर्दशी, अमावास्या, अष्टमी या तिथींस उदय किंवा अस्त जेव्हां पावेल तेव्हां सर्व भूमि उदकमय अशी दिसेल (अतिवृष्टि होईल ॥३६॥

गुरुर्भृगुर्वापरपूर्वकाष्टयोःपरस्परंसप्तमराशिगौ
यदा । तदाप्रजारुग्भयशोकपीडितानवारि
पश्यन्तिपुरंदरोद्भिन्नतं ॥ ३७ ॥

अर्थ—बृहस्पति आणि शुक्र यांतून कोणताही एक ग्रह पश्चिमेस व कोणताही एक ग्रह पूर्वेस असून परस्पर सप्तमराशिगत ज्याकाळीं असतील त्याकाळीं लोक रोगभय व शोक यांणी पीडित होतील व इंद्रानें सोडलेल्या उदकातें पाहणार नाहीत (वृष्टि होणार नाही) ॥३७॥

यदास्थिताजीवबुधारसूर्यजाःसितस्यसर्वेग्रप
थानुवर्तिनः ॥ नृनागविद्याधरसंगरास्तदा
भवंतिवाताश्वसमुच्छ्रितांतकाः ॥३८॥
नमित्रभावेसुत्तदोव्यवस्थिताःक्रियासुसम्य
क्नरताद्विजातयः ॥ नचाल्पमप्यंबुददा
तिवासवोभिनत्तिवज्रेणशिरांसिभूभृतां ॥३९॥

अर्थ—बृहस्पति, बुध, भौम, शनि हे सर्व ग्रह शुक्राचे अग्रभागीं जेव्हां राहतील तेव्हां मनुष्य, सर्प, विद्याधर (देवयोनिवि०) यांचीं युद्धे होतील व उंच वृक्षादिकांतें मोडणारे वायुही सुटतील ॥३८॥ सुहृद् (मित्र) मित्रभावातें सोडतील, ब्राह्मण वेदोक्त यज्ञादिकर्मांतें करणार नाहीत, इंद्र अल्पही उदक देणार नाही (वृष्टि होणार नाही) व पर्वतांचीं मस्तकें वज्रानें (विजेनें) भेदन करील (पर्वतांवर वीज पडेल) ॥३९॥

शनैश्चरेम्लेच्छुचिडालकुंजराःखरामहिष्योसि

तथान्यशूकराः । पुलिंदशूद्राश्चसदक्षिणाप
थाःक्षयंत्रजंत्यक्षिमरुद्गदोद्भवैः ॥ ४० ॥

अर्थ—शनैश्चर, शूक्राचे पुढे राहिल्या असतां यवन, मार्जार, हत्ती, गर्दभ, महिषी, कृष्णधान्ये, डुकर, रानटीलोक, शूद्र व दक्षिणापथ (दक्षिणेकडील लोक) हे सर्व नेत्ररोग व वायु याणीं उत्पन्न झालेल्या दोषांनी नाशाप्रत पावतील ॥४०॥

निहंतिशुक्रःक्षितिजेग्रतःप्रजाहुताशशस्त्रक्षुदं
वृष्टितस्करैः । चराचरंव्यक्तमथोत्तरापथंदि
शोभिविद्युद्भ्रजसाचपीडयेत् ॥४१॥

अर्थ—शुक्र, भौम पुढे असतां अग्नि, युद्ध, दुर्भिक्ष, अवर्षण व चोर यांहींकरून प्रजांचा नाश करितो. व जंगमस्थावर जगत, उत्तरस्थलोक यांचा नाश करितो. आणि सर्व दिशा अग्नि, वीज, धूळ यांहींकरून पीडित (दुःखित) होतात ॥४१॥

बृहस्पतौहंतिपुरःस्थितेसितःसितंसमस्तंद्वि
जगोसुरालयान् । दिशंचपूर्वाकरकासृजोंबु
दागलैगदाभूरिभवेच्चशारदं ॥ ४२ ॥

अर्थ—शुक्र, बृहस्पति पुढे अ०, सर्व शुक्लपदार्थ व ब्राह्मण, गाई, देव यांचीं गृहे व पूर्वदिशा या सर्वांचा नाश करितो. मेघ गारांची वृष्टि करितात. तसेच लोकांच्या कंठीं रोग होतील व शरदतूतील धान्य बहुत होईल ॥४२॥

सौम्योस्तोदयथोःपुरोभृगुसुतस्यावस्थितस्तोयकृद्रो
गान्पित्तजकामलांचकुरुतेपुष्पातिचयैष्मिकान् ।
हन्यात्प्रव्रजिताग्निहोत्रिकभिषयंगोपजीव्यान्हयान्
वैश्यान्गाःसहवाहनैर्नरपतीन्पीतानिपश्चाद्विशं ॥४३॥

अर्थ—अस्तंगत किंवा उदित बुध, शूक्राचे पुढे असेल तर वृष्टि होईल व ज्वरादि रोग, पित्तजाकामळ यांतही करितो. ग्रीष्मऋतूतील धान्य उत्तम होतात. संन्यासी (वनस्थ), अग्निहोत्री, वैद्य, मल्ल, घोडे, वैश्य, गाई, अश्वदिवाहनसहित राजे, पीतवर्ण द्रव्ये व पश्चिमदिशा या सर्वांचा नाश करितो ॥४३॥

शिखिभयमनलाभेशस्त्रकोपश्चरत्तेकनकनिकषगौरै

व्याधयोदैत्यपूज्ये । हरितकपिलरूपेश्वासकासप्र
कोपःपततिनसलिलंखाद्भस्मरूक्षासिताभे ॥४४॥

अर्थ—शुक्राचा, अग्नीसारखा वर्ण अ० आग्नेभयं, रक्तवर्ण अ० शस्त्रभय, सुवर्णा-
च्या कसोटीसारखा वर्ण अ० रोग, हिरवा (पोपटी), पिंगट वर्ण अ० श्वास व
कास हे रोग होतात व भस्मवर्ण, रखरखीत व कृष्णवर्ण असतां पाऊस पडत
नाहीं. (अवर्षण होतें) ॥४४॥

दधिकुमुदशशांककांतिभृत्स्फुटविकसत्किरणो
बृहत्तनुः । सुगतिरविकृतोजयान्वितःकृतयु
गरूपकरःसिताव्हयः ॥४५॥

अर्थ—दधि, कुमुदपुष्प, चंद्र, यांसारखी कांति धारण करणारा; स्पष्ट व चकच-
कीत अशा किरणांचा व बृहच्छरीर (मोठा तारा), नक्षत्रांच्या उत्तरेकडून जाणा-
रा, उत्पातरहित; युद्धांत जय पावलेला असा शुक्र कृतयुग करणारा. होतो (लोक,
व्याधि, दारिद्र्य, शोक यांहीं रहित होतात) ॥४५॥

॥ इतिबृहत्संहितायांशुक्रचारोनामनवमोध्यायः ॥९॥

॥ अथशनैश्वरचारः ॥

श्रवणानिलहस्ताद्राभरणीभाग्योपगःसुतोर्कस्य ।
प्रचुरसलिलोपगूढांकरोतिधात्रींयदस्निग्धः ॥१॥
अहिवरुणपुरंदरदेवतेषुसुक्षेमकृन्नचातिजलं ।
क्षुच्छस्त्रावृष्टिकरोमूलेप्रत्येकमपिवक्ष्ये ॥२॥

अर्थ—श्रवण, स्वाती, हस्त, आर्द्रा, भरणी, पूर्वाफल्गुनी या नक्षत्रीं शनैश्वर असेल
आणि तो स्निग्ध (विपुलमूर्ति) असेल तर बहुत उदकानें व्याप्त अशी भूमि क-
रील ॥१॥ आश्लेषा, शततारका, ज्येष्ठा, या नक्षत्रीं शनैश्वर असेल तर उत्तम क-
ल्याण करील व बहुत वृष्टि करणार नाही (अल्पवृष्टि करील) मूलनक्षत्रीं शनि
असेल तर दुर्भिक्ष, युद्धे व अवर्षण हीं करील. प्रत्येक (सर्व) नक्षत्रांचीही फळे
पुढें सागतों ॥२॥

तुरगतुरगोपचारककविवैद्यामात्यहार्कजोश्विगतः ।
याम्येनर्तकवादकगेयज्ञक्षुद्रनैरुत्तिकान् ॥३॥

अर्थ—शनि, अश्विनी नक्षत्रीं असेल तर अश्व, अश्वरक्षक, कवि, वैद्य, प्रधान यांचा नाश होतो. शनि, भरणीस अंसां नर्तक, वादक (वादें वाजविणारे), गाणारे, अन्यायानें वागणारे, दुष्ट आचरण करणारे यांचा नाश होतो ॥३॥

बहुलास्थेपीडयंतेसौरेग्न्युपजीविनश्चमूनाथाः ।
रोहिण्यांकोशलमद्रकाशिपांचालशाकटिकाः ॥४॥

अर्थ—शनि, कृत्तिका नक्षत्रीं अ० सुवर्णकरादि अग्न्युपजीवी व सेनापति यांस पीडा होत्ये. शनि, रोहिणीस अ० कोशल, मद्र, काशि, पांचाल या देशी राहणारे लोक व गाड्यांवर जीविकाकरणारे यांचा नाश होतो ॥४॥

मृगशिरसिवत्सयाजकयजमानार्यजनमध्यदेशाश्च ।
रौद्रस्थेपारतरामठतैलिकरजकचौराश्च ॥५॥

अर्थ—शनि, मृगशीर्षन० अ० वत्सदेशी राहणारे लोक, यजनकरणारे (ऋत्विज), यजमान, श्रेष्ठ लोक, मध्यदेश यांस पीडा होत्ये. शनि, आर्द्रानक्षत्रीं अ० पाराकाढणारे, हिंग करणारे, तेली, रजक, चोर या सर्वास पीडा होत्ये ॥५॥

आदित्येपंचनदप्रत्यंतसुराष्ट्रसिंधुसौवीराः ।
पुष्येघांटिकघोषिकयवनवणिक्कितवकुसुमानि ॥६॥

अर्थ—शनि, पुनर्वसुन० अ० पंचनद, प्रत्यंत, सुराष्ट्र, सिंधु, सौवीर या देशांतील लोकांस पीडा होत्ये. पुष्यनक्षत्रीं अ० घंटावादक (श्रावक), घोषिक (गव्हरवासी), यवन, व्यापारी, कपटी व पुष्पे यांस पीडा होत्ये ॥६॥

सार्पेजलरुहसर्पाःपित्र्येबाल्हीकचीनगांधाराः ।
शूलिकपारतवैश्याःकोष्ठागाराणिवणिजश्च ॥७॥

अर्थ—शनि, आश्लेषांस अ० जलोद्भव प्राणी व सर्प यांस पीडा. मघानक्षत्रीं अ० बाल्हीक, चीन, गांधार, या देशांतील लोक; शूलिक (त्रिशूल धारणकरणारे), पाराकाढणारे, वैश्य, धान्यांची कोठारें व व्यापारी यांस पीडा होत्ये ॥७॥

भाग्येरसविक्रयिणःपण्यस्त्रीकन्यकामहाराष्ट्राः ।

आर्यम्णेनृपगुडलवणभिक्षुकांबूनितक्षशिला ॥८॥

अर्थ—शनि, पूर्वाफ० अ० रसविक्रय करणारे, वेश्या, कन्या, महाराष्ट्रदेशांतील लोक, या सर्वांस पीडा होये. उत्तराफ० अ० राजे, गुड, लवण, संन्यासी, उदकें, तक्षशिलानगरी या सर्वांस पीडा होये ॥८॥

हस्तेनापितचाक्रिकचौरभिषक्सूचिकद्विपग्राहाः ।

बंधक्यःकौशलकामालाकाराश्रपीडयंते ॥९॥

अर्थ—शनि, हस्तन० अ० नापित,चाक्रिक (कुंभकार तेली इत्यादिक), चोर, वैद्य, शिपी, हस्तिग्राह (महात), वैश्व, कसत्रीलोक, माळी, ह्या सर्वांस पीडा होये ॥९॥

चित्रास्थेप्रमदाजनलेखकचित्रज्ञचित्रभांडानि ।

स्वातौमागधचरदूतसूतपोतप्लवनटाद्याः ॥१०॥

अर्थ—शनि, चित्रान० अ० स्त्रीजन, लेखक, चित्रकार व अनेक तऱ्हेचीं भांडीं यांस पीडा होये. स्वार्तीस अ० दक्षिणवऱ्हाडप्रांतस्थ लोक, गुप्तवातमीदार, जासूद, सूत (सारथि अथवा पीराणिक), नौकेंतून गमन करणारे, नृत्य जाणणारे यांस पीडा होये ॥१०॥

ऐंद्राग्न्याख्येत्रैर्गर्तचीनकौलूतकुंकुमंलाक्षा ।

सस्यान्यथमांजिष्ठकौसुंभंचक्षयंयाति ॥११॥

अर्थ—शनि, विशाखानक्षत्रीं अ० त्रैर्गर्त, चीन, कौलूत, या देशांतील लोक; कुंकुम, लाख, धान्ये, मांजिष्ठ व कौसुंभ (कुसुंभारंग) या सर्वांचा नाश होतो ॥११॥

भैत्रेकुलूततंगणखसकाश्मीराःसमंत्रिचक्रचराः ।

उपतापंयांतिचघांटिकाविभेदश्चमित्राणां ॥१२॥

अर्थ—शनि, अनुराधांत अ० कुलूत, तंगण, खस (नेपाळादि डोंगराळ प्रदेश), काश्मीर या देशांतील लोक; प्रधान, कुंभार, घंटावाजिणारे (श्रावक) यांस पीडा होये व मित्रांचा परस्पर भेद होतो ॥१२॥

ज्येष्ठासुनृपपुरोहितनृपसत्कृतशूरगणकुलश्रेण्यः ।

मूलेतुकाशिकोशलपांचालफलोषधीयोधाः ॥१३॥

अर्थ—शनि, ज्येष्ठान० अ० राजे, राजोपाध्याय; राजपूजित, योद्धे, समुदाय, श्रेष्ठ-

कुलें, बहुत सजातीयांचा समुदाय, हे सर्व संतापातें पावतील. मूल न० अ० काशि, कौशल, पांचाल या देशांतील लोक; आम्नादि फलें, औषधी, योद्धे यांस ताप होतो ॥१३॥

**आप्येंगवंगकोशलगिरिव्रजामगधपुंडूमिथिलाश्च ।
उपतापंयांतिजनावसंतियेतामलिप्त्यांच ॥१४॥**

अर्थ—शनि, पूर्वाषाढान० अ० अंग, वंग, कोशल, गिरिव्रज (मगध देशाची राजधानी), मगध, पुंडू, मिथिल या देशांतील लोक व अलिप्तीनगरांत जे लोक रहातात ते, हे दुःखातें प्राप्त होतील ॥१४॥

**विश्वेश्वरेर्कपुत्रश्चरन्दशार्णान्निहंतियवनांश्च ।
उज्जयनींशवरान्पारियात्रिकान्कुंतिभोजांश्च ॥१५॥**

अर्थ—शनि, उत्तराषाढान० अ० दशार्णदेशस्थ लोक, यवन, उज्जयनीदेशस्थ लोक, शवर (भिल्ल), पारियात्रपर्वतावरील लोक, कुंतिभोज (बागलपूर) या देशांतील लोक या सर्वांचा नाश होतो ॥१५॥

**श्रवणेराजाधिकृतान्विप्राग्न्यभिषक्पुरोहितकलिंगान् ॥
वसुभेमगधेशजयोवृत्तिश्चधनेष्वधिकृतानां ॥१६॥**

अर्थ—शनि, श्रवण न० अ० राजानें अधिकार दिलेले, ब्राह्मणश्रेष्ठ, वैद्य, आचार्य व कलिंगदेशस्थ लोक, यांचा नाश होतो. धनिष्ठा न० अ० मगधदेशच्या राजाचा जय होतो व द्रव्यरक्षणीं नियुक्त अशा लोकांची वृत्ति होये ॥१६॥

**साजेशतभिषजिभिषक्कविशौंडिकपण्यनीतिवार्तानां ।
आहिर्बुध्न्येनद्योयानकराःस्त्रीहिरण्यंच ॥१७॥**

अर्थ—शनि, शततारका व पूर्वाभाद्रपदा या २ नक्षत्रीं अ० वैद्य, कवि, मद्यविकणारे, व्यापारी, नीतिशास्त्रजाणणारे यांस पीडा होये. उत्तराभा० नक्षत्रीं अ० नदीतीरीं राहणारे, पालख्या करणारे सुतार, स्त्रिया, सुवर्ण यांस पीडा होये ॥१७॥

**रेवत्यांराजभृतःक्रौंचद्वीपाश्रिताःशरत्सस्यं ।
शवराश्चनिपीडयंतेयवनाश्चशनैश्वरेचरति ॥१८॥**

अर्थ—शनि, रेवती न० अ० राजानें पोषित लोक (राजाश्रित), क्रौंचद्वीपीं रहां-

णारे लोक, शरदृतुंतील धान्य, शर (भिल्ल), यवन यां सर्वास पीडां होसे ॥१८

यदाविशाखासुमहेंद्रमंत्रिसुतश्चभानोर्दहन
क्षयातः ॥ तदाप्रजानामनयोतिघोरःपुरप्र
भेदोगतयोर्भमेकं ॥१९॥

अर्थ—जेव्हां विशाखानक्षत्रीं बृहस्पति आणि कृत्तिकानक्षत्रीं शनैश्वर असे असतील, तेव्हां लोकांत फार भयंकर अनीति होईल. व जर ते दोघेही एकनक्षत्रीं असतील तर नगराचा भेद होईल ॥१९॥

अंडजहारविजोयदिचित्रःक्षुद्रयकृद्यदिपीतमयूखः ।
शस्त्रभयायचरक्तसवर्णोभस्मनिभोबहुवैरकरश्च ॥२०॥

अर्थ—शनि, जर अनेकरंगांचा दिसेल तर पक्ष्यांचा नाश होतो. जर पीतकिरण दिसेल तर दुर्भिक्ष करील. रक्तवर्ण दिसेल तर संग्रामभय होतें. भस्मासारखा दिसेल तर लोकांमध्ये बहुत वैरें होतील ॥२०॥

वैडूर्यकांतिरमलःशुभदःप्रजानांवाणातसिकु
सुमवर्णनिभश्चशस्तः ॥ यंचापिवर्णमुपग
च्छतितत्सवर्णान्सूर्यात्मजःक्षपयतीतिमुनिप्र
वादः ॥२१॥

अर्थ—शनि, वैडूर्यमण्यासारखा असून स्वच्छ असेल तर प्रजांचें कल्याण होईल व वाण (काळा कोरांटा), अतसी (जवसांचें झाड) यांच्या पुष्पांच्या वर्णासारखा शनीचा वर्ण असेल तर प्रशस्त होय. श्वेत, रक्त, पीत, कृष्ण या चार वर्णांतून जो वर्ण शनि घेईल त्या ब्राह्मणादि चार वर्णांचा नाश होईल असें गर्गादि ऋषि ह्मणतात. (श्वेतवर्ण शनि ब्राह्मणांचा, रक्त० क्षत्रियांचा, पीत० वैश्यांचा व कृष्ण० शूद्रांचा नाश करितो) ॥२१॥

॥ इतिबृहत्संहितायांशनैश्वरचारोदशमोध्यायः ॥१०॥

॥ अथकेतुचारः ॥

(केतु ह० धूमकेतु, शेंडें नक्षत्र)

गार्गीयंशिखिचारंपाराशरमसितदेवलकृतंच ।

अन्यांश्वबहून्दृष्ट्वाक्रियतेयमनाकुलश्वारः ॥१॥

अर्थ—गार्गी, पराशर, असित, देवल या ऋषींनी केलेले व अन्य ऋषींनीही केलेले बहुत केतुचार पाहून मी हा निःसंशय केतुचार करितो ॥१॥

दर्शनमस्तमयोवानगणितविधिनास्यशक्यतेज्ञातुं ।

दिव्यांतरिक्षभौमास्त्रिविधाःस्युःकेतवोयस्मात् ॥२॥

अर्थ—या केतूंचे उदय किंवा अस्त हे गणिताने समजत नाही; कारण केतु दिव्य (आकाशातील), आंतरिक्ष (आकाशातील व पृथ्वीवरील यांचे मध्ये झालेले), भौम (भूमीवर झालेले, पिशाचदीपिकादि) असे तीन प्रकारचे आहेत ॥२॥

अहुताशेनलरूपंयस्मिंस्तत्केतुरूपमेवोक्तं । ख

द्योतपिशाचालयमणिरत्नादीन्परित्यज्य ॥३॥

अर्थ—ज्या देशीं अग्नि नसून अग्नि (तेज) दिसतो ते केतुस्वरूपच सांगितले; परंतु खद्योत (काजवा किंवा इंद्रगोप ह० सोनकिडा), पिशाचालय (ज्या ठिकाणी रात्रीच्या वेळेस वारंवार ज्योति वगैरे दिसतात ते), चंद्रकांतादिमणि, मरकतादिरत्ने, पाच इत्या० काष्ठप्रभृति ह० कांहीं नियमित कुसलेल्या काष्ठांत तेज (फास्परस) दिसते ते इत्यादि जीं तेजें यांतें सोडून अन्य जीं तेजें राहिलीं ते केतु स्वरूप होय असे सांगितले आहे ॥३॥

ध्वजशस्त्रभवनतरुतुरंगकुंजराद्येष्वथांतरिक्षास्ते ।

दिव्यानक्षत्रस्थाभौमाःस्युरतोन्वथाशिखिनः ॥४॥

अर्थ—ध्वज, शस्त्र, गृह, वृक्ष, अश्व, हस्ती इत्यादिकांचेठाई जें तेज दिसते ते आंतरिक्ष केतु होत. नक्षत्रांमध्ये जे केतु दिसतात ते दिव्य होत. यांहून अन्य जे भूमीवर दिसतात ते भौम केतु होत ॥४॥

शतमेकाधिकमेकेसहस्रमपरेवदंतिकेतूनां ।
बहुरूपमेकमेवप्राहमुनिर्नारदःकेतुं ॥५॥

अर्थ—पराशरादि कोणी ऋषि, एकशें एक केतु आहेत असें लक्षणतात. अन्य ऋषि, हजार केतु असें लक्षणतात. नारद ऋषि केतु एकच आहे; परंतु त्यांचीं बहुत रूपे आहेत असें लक्षणतो ॥५॥

यद्येकोयदिवहवःकिमनेनफलंतुसर्वथावाच्यं ।
उदयास्तमयैःस्थानैःस्पर्शैराधूमनैर्वर्णैः ॥ ६॥

अर्थ—केतु एक असो किंवा बहुत असोत, येथें केतूच्या उदय, अस्त, स्थान, स्पर्श, आधूमन (शेंडी असणें) व वर्ण यांहीं करूनच त्यांचें फल सांगावयाचें आहे ॥६॥

यावंत्यहानिदृश्योमासास्तावंतएवफलपाकः ।
मासैरब्दांश्चवदेत्प्रथमात्पक्षत्रयात्परतः ॥७॥

अर्थ—जितके दिवस केतु दिसेल तितके महिन्यांनीं फल होईल. जितके महिने दिसेल तितक्या वर्षांनीं फल होईल. ते फल केतु दृष्टिगोचर झाल्यापासून ४९ दिवसांपुढें महिने किंवा वर्षे जाणावीं ॥७॥

न्हस्वस्तनुःप्रसन्नःस्निग्धस्त्वृजुरचिरसंस्थितःशुक्लः ।
उदितोवाप्यभिवृष्टःसुभिक्षसौख्यावहःकेतुः ॥८॥

अर्थ—न्हस्व (आंखूड), तनु (जाड), निर्मल, स्निग्ध (आर्द्र), सरळ, थोडावेळ रहाणारा, श्वेतवर्ण, ज्यांचा उदय झाला अ० पर्जन्य पडतो असा केतु सुभिक्ष व सौख्य यांतें करणारा होय ॥८॥

उक्तविपरीतरूपोनशुभकरोधूमकेतुरुत्पन्नः ।
इंद्रायुधानुकारीविशेषतोद्वित्रिचूलोवा ॥९॥

अर्थ—पूर्वोक्ताहून, विपरीतस्वरूप उत्पन्न जो केतु, तो शुभ नव्हे व इंद्रधनुष्यासारखा अशुभ होय. दोन शिखेंचा किंवा तीन शिखेंचा विशेषेकरून अशुभ होय ॥९॥

हारमणिहेमरूपाःकिरणारूपाःपंचविंशतिःसशिखाः ।
प्रागपरदिशोदृश्यानुपतिविरोधावहारविजाः ॥१०॥

अर्थ—हार (मोत्यांचा), चंद्रकांतादि मणिं, सुवर्ण, यांसारख्या रूपांचे शिखायुक्त जे केतु, ते किरणसंज्ञक सूर्यापासून उत्पन्न पंचवीस आहेत. त्यांतून एकच दृष्टिगोचर होतो तो पूर्वेस किंवा पश्चिमेस दिसतो. तो दिसला असता राजांस विरोधावह (अशुभ) होतो ॥१०॥

**शुकदहनबंधुजीवकलाक्षाक्षतजोपमाहुताशसुताः ।
आग्नेय्यांदृश्यंतेतावंतस्तेपिशिखिभयदाः ॥११॥**

अर्थ—कीर, अग्नि, दुपारीचे पुष्प (अति तांबडे), लाख, रक्त यांसारखे आग्नेयीस दिसणारे पंचवीसच अग्निपुत्र धूमकेतु दृष्टिगोचर झाले तर अग्नीपासून भय होते ॥११॥ त्यांतून एकच दृष्टिगोचर होतो हे सर्वत्र जाणवें ॥

**वक्रशिखामृत्युसुतारूक्षाःकृष्णाश्रुतेपितावंतः ।
दृश्यंतेयान्यायांजनमरकावेदिनस्तेच ॥१२॥**

अर्थ—वांकड्या शिखांचे, रखरखीत, कृष्णवर्ण असे मृत्युपुत्र पंचवीस केतु आहेत, ते दक्षिणदिशेकडे दिसतात, तेही लोकांस मृत्युकारक होत ॥१२॥

**दर्पणवृत्ताकाराविशिखाःकिरणान्विताधरातनयाः ।
क्षुद्रयदाद्वाविंशतिरैशान्यामंबुतैलनिभाः ॥१३॥**

अर्थ—आरशासारखेवर्तुळ, शिखारहित, किरणयुक्त असे २२ केतु भूमिपुत्र उदक व तेल यांसारख्या वर्णांचे ईशानीदिशेस दिसतात ते दुर्भिक्षकरणारे होत ॥१३॥

**शशिकिरणरजतहिमकुमुदकुंदकुसुमोपमाः
सुताःशशिनः । उत्तरतोदृश्यंतेत्रयःसुभिक्षाव
हाःशिखिनः ॥१४॥**

अर्थ—चंद्रकिरण, रूपे, बर्फ, कमल, कुंदपुष्प यांच्या वर्णांसारखे तीन चंद्रपुत्र केतु उत्तरेस दिसतात, ते सुभिक्षकरणारे होत ॥१४॥

**ब्रह्मसुतएकएवत्रिशिवोवर्णैस्त्रिभिर्युगांतकरः ।
अनियतदिक्संप्रभवोविज्ञेयोब्रह्मदंडारख्यः ॥१५॥**

अर्थ—तीन शिखांचा व तीन वर्णांचा ब्रह्मपुत्र ब्रह्मदंडनामक सर्वदिशेस दिसणारा असा केतु एकच आहे, तो युगांत (प्रलय) करणारा होय ॥१५॥

शतमभिहितमेकसमेतमेतदेकेनविरहितान्यस्मान् ।
कथयिष्येकेतूनांशतानिनवलक्षणैःस्पष्टैः ॥ १६ ॥

अर्थ—केतूंचे एकाधिकशत १०१ सांगितले. त्यानंतर केतूंची एकोनऊ शते ८९९ स्पष्ट लक्षणांही सांगतो ॥१६॥

सौम्यैशान्योरुदयंशुक्रसुतायांतिचतुरशीत्याख्याः ।
विपुलसिततारकास्तेस्त्रिंघाश्चभवंतितीव्रफलाः ॥ १७ ॥

अर्थ—शुक्रपुत्र ८४ केतु उत्तर व ईशानी या दिशांस उदय पावतात. ते विस्तीर्ण, शुभतारांचे व निर्मल असे दृष्टिगोचर होतात त्यांपासून अशुभफल होतें ॥१७॥

स्त्रिंघाःप्रभासमेताद्विशिखाःषष्टिःशनैश्वरांगरुहाः ।
अतिकष्टफलादृश्याःसर्वत्रैतेकनकसंज्ञाः ॥ १८ ॥

अर्थ—निर्मल व तेजयुक्त आणि दोनशिखांचे शनैश्वराचे पुत्र साठ, कनकसंज्ञक केतु आहेत ते सर्वादिशेंस दृष्टीस पडतात त्यांचें अशुभफल होय ॥१८॥

विकचानामगुरुसुताःसितैकताराःशिखापरित्यक्ताः ।
षष्टिःपंचभिरधिकाःस्त्रिंघायाम्याश्रिताःपापाः ॥ १९ ॥

अर्थ—श्वेत, एकतारा, शिखारहित, निर्मल, विकचनामक पांसष्ट ६९ बृहस्पतिपुत्र केतु दक्षिणेंस दिसतात ते अशुभफलद होत ॥१९॥

नातिव्यक्ताःसूक्ष्मादीर्घाःशुक्लायथेष्टदिक्प्रभवाः ।
बुधजास्तस्करसंज्ञाःपापफलास्त्वेकपंचाशत् ॥ २० ॥

अर्थ—अस्पष्ट, सूक्ष्म, लांब, श्वेतवर्ण, सर्वादिशेंस दिसणारे, तस्करसंज्ञक बुधाचे पुत्र केतु एकावन्न आहेत ते अशुभफलद होत ॥२०॥

क्षतजानलानुरूपास्त्रिचूलताराःकुजात्मजाःषष्टिः ।
नाम्नाचकौकुमास्तेसौम्याशासंस्थिताःपापाः ॥ २१ ॥

अर्थ—रक्त व अग्नि यांसारखे, तीनशिखांचे, कौकुमसंज्ञक भौमपुत्र, साठ केतु उत्तरेस दिसतात ते अशुभ होत ॥२१॥

त्रिंशत्त्र्यधिकाराहोस्तेतामसकीलकाइतिख्याताः ।
रविशशिशजादृश्यंतेतेषांफलमर्कचारोक्तं ॥२२॥

अर्थ—तेतीस, राहूचे पुत्र तामसकीलकसंज्ञक केतु चंद्रसूर्यमंडळीं दिसतात यांचें फल रविचारामध्ये सांगितलें ॥२२॥

विंशत्याधिकमन्यच्छतमग्नेर्विश्वरूपसंज्ञानां ।
तीव्रानलभयदानांज्वालामालांकुलतनूनां ॥२३॥

अर्थ—एकशेंवीस विश्वरूपसंज्ञक अग्निपुत्र केतु ज्वालांनीं व्याप्तदेह, असे आहेत ते तीव्र अग्निभय देणारे होत ॥२३॥

श्यामारुणाविताराश्रामररूपाविकीर्णदीधितयः ।
अरुणाख्यावायोःसप्तसप्ततिःपापदाःपुरुषाः ॥२४॥

अर्थ—श्यामलोहितवर्ण, तारारहित, चंवरीसारखे व पसरलेल्या किरणांचे अरुण-सं० वायुपुत्र रूक्ष असे ७७ आहेत ते अशुभ होत ॥२४॥

तारापुंजनिकाशागणकानामप्रजापतेरष्टौ ॥
द्वेचशतेचतुरधिकेचतुरस्त्राब्रह्मसंतानाः ॥२५॥

अर्थ—नक्षत्रसमुदायासारखे गणकनामक आठ प्रजापतिपुत्र केतु, ते अशुभ होत. दोनशेंचार चतुरस्त्र (चौकोनी किंवा चतुरस्त्रनामक) ब्रह्मपुत्र केतु आहेत ते अशुभ होत ॥२५॥

कंकानामवरुणजाद्वात्रिंशद्वंशगुल्मसंस्थानाः ।
शशिवत्प्रभासमेतास्तीव्रफलाःकेतवःप्रोक्ताः ॥२६॥

अर्थ—कंकनामक, वेळूच्या बेटासारखे, चंद्रासारख्या तेजानें युक्त वत्तीस वरुणपुत्र केतु सांगितले ते तीव्रफल (अशुभ) होत ॥२६॥

षण्णवतिःकालसुताःकबंधसंज्ञाःकबंधसंस्थानाः ।
चंडाभयप्रदाःस्युर्विरूपताराश्र्वतेशिखिनः ॥२७॥

अर्थ—छिन्नमस्तक (धड) यासारखे, कबंधसंज्ञक, भयंकर, अस्पृष्टतारेंचे, शा- ण्णव कालपुत्र केतु आहेत ते भय देणारे होत ॥२७॥ (ज्यांस दिशा सांगितली नाही ते अनियतदिकू जाणावे)

**शुक्लविपुलैकतारानवविदिशकितवःसमुत्पन्नाः ।
एवंकेतुसहस्रंविशेषमेषामतोवक्ष्ये ॥२८॥**

अर्थ—श्वेतवर्ण व मोठा एकच तारा आहे जांचा असे, अंतरालदिशेचे पुत्र व आग्नेय्यादि विदिशेमध्ये दिसणारे नऊ केतु आहेत ते दृष्टिगोचर झाले तर भय देणारे होत. याप्रकारे हजार केतु सांगितले. आतां त्यांचाच विशेष सांगतो ॥२८॥

**उदगायतोमहान्स्निग्धमूर्तिरपरोदयीवसाकेतुः ।
सद्यःकरोतिमरकंसुभिक्षमप्युत्तमंकुरुते ॥२९॥**

अर्थ—उत्तरदिशेस दीर्घ, अतिस्थूल, स्वच्छ, पश्चिमेस उदयपावणारा, वसासंज्ञक केतु पाहिला असतां त्याचदिवशीं महामारी इत्यादि रोग उद्भवतात. व उत्तम सुभिक्षही होते ॥२९॥

**तल्लक्षणोस्थिकेतुःसतुरूक्षःक्षुद्रयावहःश्रोतः ।
स्निग्धस्तादृक्प्राच्यांशस्त्राख्योडमरमरकाय ॥३०॥**

अर्थ—अस्थिकेतुनामक केतु, वसाकेतूच्या लक्षणांनीं युक्त व रूक्ष (रखरखीत) दुर्भिक्षकारक होय. वसाकेतूसारखाच निर्मलदेह, पूर्वेस दिसणारा शस्त्रकेतुसंज्ञक केतु, युद्ध (शस्त्रकलह) व महामारी करणारा होय ॥३०॥

**दृश्योमावास्यायांकपालकेतुःसधूम्ररश्मिशिखः ।
प्राङ्मभसोर्धविचारीक्षुन्मरकावृष्टिरोगकरः ॥३१॥**

अर्थ—धूम्रवर्णशिखांचा कपालकेतु अमावास्येस पूर्वदिशेकडे आकाशाच्या अर्धामध्ये दृष्टिगोचर होतो तो दुर्भिक्ष, महामारी, अवर्षण व रोग यांते करतो ॥३१॥

**प्राग्वैश्वानरमार्गशूलाग्रःश्यावरूक्षताम्रार्चिः ।
नभसस्त्रिभागगामीरौद्रइतिकपालतुल्यफलः ॥३२॥**

अर्थ—पूर्वेकडे अग्निवीथींत (पूर्वाषा० उत्तराषाढा यांसमीप), शूलाकृति (त्रीशिख), धूम्रवर्ण, रूक्ष व ताम्र आहे कांति ज्याची असा आणि आकाशाच्या तीन भागांत फिरणारा रौद्रनामक केतु, कपालकेतूसारखेच (क्षुन्मारकावृष्टिरोगकर) फल देतो ॥३२॥

अपरस्यांचलकेतुःशिखयायाम्याग्रयांगुलोच्छ्रितया ।
 गच्छेद्यथायथोदकतथातथादैर्घ्यमायाति ॥३३॥
 सप्तमुनीन्संपृश्यध्रुवमभिजितमेवचप्रतिनिवृत्तः ।
 नभसोर्धमात्रमित्वायाम्येनास्तंसमुपयाति ॥३४॥
 हन्यात्प्रयागकूलाद्यावदवंतींचपुष्करारण्यं । उदग
 पिचदेविकामपिभूयिष्ठंमध्यदेशाख्यं ॥३५॥
 अन्यानपिचसदेशान्क्वचित्क्वचिद्धंतिरोगदुर्भिक्षैः ।
 दशमासान्फलपाकोस्यकैश्चिदष्टादशप्रोक्तः ॥३६॥

अर्थ—चलकेतु, पश्चिमदिशेस एक अंगुल उंच व दक्षिणेकडे अग्र अशा शिखेने युक्त दिसतो, तो जसजसा उत्तरेकडे जाईल तसतसा लांब होतो ॥३३॥ आ-
 णि तो सप्तऋषींस, ध्रुवास व अभिजितूनक्षत्रास स्पर्श करून मार्गें फिरतो आ-
 णि आकाशाच्या अर्ध्या भागांत जाऊन दक्षिणेस अदर्शन (अस्त) पावतो ॥३४॥
 तो चलकेतु प्रयागाच्या तीरापासून अवंतीनामक नदीपर्यंत, पुष्करनामक अर-
 ण्य व उत्तरदिशेकडे देविकानामक नदी व मोठा मध्यदेश यांचा ॥३५॥ व अन्य
 देशांचाही रोग व दुर्भिक्ष यांहींकरून कोठेकोठे नाश करितो. या चलकेतूच्या
 फलाचा अनुभव दहा महिन्यांनीं येतो. कोणीं गर्गादिमुनींनीं १८ महिन्यांनीं येतो
 असें सांगितलें आहे ॥३६॥

प्रागर्धरात्रदृश्योयाम्याग्रःश्वेतकेतुरन्यश्च ।
 कइतियुगाकृतिरपरेयुगपत्तौसप्तदिनदृश्यौ ॥३७॥
 स्निग्धौसुभिक्षशिवदावथाधिकंदृश्यतेकनामायः ।
 दशवर्षाण्युपतापंजनयतिशस्त्रप्रकोपकृतं ॥३८॥

अर्थ—दक्षिणदिशेसशिखा असा श्वेतकेतुनामक केतु, मध्यरात्रीच्या पूर्वी दिसतो
 व दुसरा कनामक केतु, युग (जोखड) यासारखा पश्चिमेस दिसतो हे दोन्ही
 एककालीं सात दिवस दृष्टीस पडतात ॥३७॥ ते स्निग्ध (अतिनिर्मल), सु-
 भिक्ष व कल्याण करणारे होत. कदाचित् जो कनामक केतु तो अधिक दिवस
 दृष्टीस पडेल तर दहा वर्षपर्यंत युद्धकृत दुःख होईल ॥३८॥

श्वेतइतिजटाकारोरूक्षःश्यावोवियत्रिभागगतः ।
 विनिवर्ततेपसव्यंत्रिभागशेषाःप्रजाःकुरुते ॥३९॥

अर्थ—श्वेतनामक केतु जटाकार, रूक्ष (रखरखीत), धूम्रवर्ण, आकाशाच्या तीन भागांत फिरणारा होय. तो जर अपसव्य फिरेल, तर तिसरा हिंसा प्रजा राहील (प्रजांच्या दोन भागांचा नाश करील) ॥३९॥

**आधूम्रयातुशिखयादर्शनमायातिकृत्तिकासंस्थः ।
ज्ञेयःसरश्मिकेतुःश्वेतसमानंफलंधत्ते ॥४०॥**

अर्थ—स्वल्पधूम्रवर्णशिखेने दृष्टीस पडणारा व कृत्तिका नक्षत्राजवळ राहणारा असा रश्मिकेतु पूर्वोक्त श्वेतासारखे फळ (तिसराहिंसा प्रजा शेष राहणे) देतो ॥४०॥

**ध्रुवकेतुरनियतगतिप्रमाणवर्णाकृतिर्भवतिविष्वक् ।
दिव्यांतरिक्षभौमोभवत्ययंस्निग्धइष्टफलः ॥४१॥
सेनांगेषुनृपाणांगृहतुरुशैलेषुचापिदेशानां ।
गृहिणामुपस्करेषुचविनाशिनांदर्शनंयाति ॥४२॥**

अर्थ—ध्रुवकेतुसंज्ञक केतु, गमन, प्रमाण (स्थूल सूक्ष्मादि), श्वेतादिवर्ण व आकृति यांहींकरून अनिश्चित व आसमंतात् (सर्वत्र) होणारा होय. हा दिव्य, अंतरिक्ष व भौम असा होतो. हा स्निग्ध (निर्मल) व शुभफलदेणारा होय ॥४१॥ हा ध्रुवकेतु नाशपावणाच्या राजांच्या सेनांगांत (गज, वाजी, रथ, पदाति) व नाश पावणारे देशांतील गृहे, वृक्ष, पर्वत यांवर व गृहस्थांच्या दर्वी, शूर्प, मार्जनी इत्यादिकांचाठायीं दृष्टीस पडतो ॥४२॥ लक्षणजे ज्या स्थळीं हा दिसतो तेथे नाश होतो.

**कुमुदइतिकुमुदकांतिर्वारुण्यांप्राक्शिखोनिशामेकां ।
दृष्टःसुभिक्षमतुलंदशकिलवर्षाणिसकरोति ॥४३॥**

अर्थ—कुमुदनामक केतु, श्वेतवर्ण, पश्चिमेकडे पूर्वशिख असा एकरात्र दृष्टीस पडतो तो दिसला तर दहा वर्षे बहुत सुभिक्ष होईल ॥४३॥

**सकृदेकयामदृश्यःसुसूक्ष्मतारोपरेणमणिकेतुः ।
ऋज्वीशिखास्यशुक्लास्तनोद्गताक्षीरधारेव ॥४४॥
उदयन्नेवसुभिक्षंचतुरोमासान्करोत्यसौसार्धान् ।
प्रादुर्भावंप्रायःकरोतिचक्षुद्रजंतूनां ॥४५॥**

अर्थ—मणिकेतुनामक केतु, पश्चिमेकडे एक प्रहरपर्यंत एकदां दिसणारा, अति-

सूक्ष्मतारा जज्ञा स्तनांतून निघालेल्या दुधाच्या धारा तशा व सरळ आणि श्वेत शिखेचा होय ॥४१॥ याचा उदय झाला असतां साडेचार महिने सुभिक्ष होतें व क्षुद्रजंतु (नकुलादिक) यांचा प्रादुर्भावही (उत्पत्ति) होतो ॥४५॥

**जलकेतुरपिचपश्चात्स्निग्धःशिखयापरेणचोन्नतया ।
नवमासान्सुभिक्षं करोतिशांतिंचलोकस्य ॥ ४६ ॥**

अर्थ—पश्चिमेकडे उंच अशा शिखेचा निर्मलदेह असा जलकेतुनामक केतु पश्चिमेकडे दृष्टिगोचर होतो. तो दृष्टीस पडला तर नऊ महिने सुभिक्ष करितो व लोकांचें कल्याणही करितो ॥४६॥

**भवकेतुरेकरात्रं दृश्यः प्राक्सूक्ष्मतारकः स्निग्धः ।
हरिलांगूलोपमया प्रदक्षिणावर्तया शिखया ॥ ४७ ॥
यावत् एव मुहूर्तान् दर्शनमायातिनिर्दिशेन्मासान् ।
तावदतुलं सुभिक्षं रूक्षे प्राणांतिकान् रोगान् ॥ ४८ ॥**

अर्थ—पूर्वदिशेस एकरात्र दिसणारा, लहानतारा, निर्मलदेह, सिंहाच्या पुच्छासारखी व प्रदक्षिण फिरलेल्या शिखेनें युक्त असा भवकेतुनामक केतु जितके मुहूर्त (दोन घटिकेचा एक) दृष्टीस पडेल तितके महिने बहुत सुभिक्ष होईल व तोच केतु रूक्ष (रखरखीत) असेल तर प्राणनाशक रोग होतील ॥४७॥४८॥

**अपरेण पद्मकेतुर्मृणालगौरो भवेन्निशामेकां ।
सप्तकरोति सुभिक्षं वर्षाण्यतिहर्षयुक्तानि ॥ ४९ ॥**

अर्थ—श्वेतवर्ण, पद्मकेतुनामक केतु, पश्चिमेकडे एकरात्र दृष्टीस पडतो तो सातवर्षे सुभिक्षकरून सर्वास हर्षित करतो ॥४९॥

**आवर्तइतिनिशार्धे सव्यशिखोरुणनिभोपरेस्निग्धः ।
यावत्क्षणान्सदृश्यस्तावन्मासान्सुभिक्षकरः ॥ ५० ॥**

अर्थ—निर्मलदेह, आरक्त, सव्यशिख, असा आवर्तनामक केतु, मध्यरात्रिस दृष्टीस पडतो. तो जितके मुहूर्त दृष्टीस पडतो तितके महिने सुभिक्ष करतो ॥५०॥

**पश्चात्संध्याकाले संवर्तौ नामधूम्रताम्रशिखः ।
आक्रम्य वियत्त्र्यंशंगूलाग्रावस्थितोरौद्रः ॥ ५१ ॥**

यावंतएवमुहूर्तान्दृश्योवर्षाणिहंतितावंति ।
भूपाञ्छस्त्रनिपातैरुदयर्क्षचापिपीडयति ॥५२॥

अर्थ—धूम्रवर्ण असून तांत्रज्या शिखांचा, आकाशाचा तिसरा भाग व्यापून राहणा-
रा, शूलाग्रासारखा (त्रिशिख), भयंकर असा संवर्तनामक केतु संध्याकार्ळी पश्चि-
मेकडे जितके मुहूर्त दृष्टीस पडतो तितकीं वर्षे युद्धांहीं राजांचा नाश करितो व
ज्या नक्षत्री उदय होतो ते नक्षत्र दूषित होतें ॥५१॥५२॥

येशस्तास्तान्हित्वाकेतुभिराधूमितेथवास्पृष्टे ।
नक्षत्रेभवतिवधोयेपांराज्ञांप्रवक्ष्येतान् ॥५३॥

अर्थ—जे शुभ केतु, त्यांतें सोडून अशुभकेतूनीं आधूमित (त्यांजवर शिखा गेलेलीं)
अथवा स्पृष्ट (धूमकेतुच्या शिखा नक्षत्रास लागलेल्या) अशीं अश्विन्यादि नक्षत्रे अ-
सतां कोणतें नक्षत्र स्पृष्ट अ० कोणत्या राजांचा नाश होईल तो प्रकार पुढे
सांगतो ॥५३॥

अश्विन्यामश्मकपंभरणीशुकिरातपार्थिवंहन्यात् ।
बहुलासुकलिंगेशंरोहिण्यांशूरसेनपतिं ॥५४॥

अर्थ—अशुभकेतूनें अश्विनी न० आधूमित किंवा स्पृष्ट अ० अश्मक (सूर्यवंशांती-
ल) राजाचा नाश होतो. भरणी न० अ० किरातराजाचा नाश. कृत्तिका
अ० कलिंगराजाचा नाश. रोहिणीन० अ० शूरसेन राजाचा नाश होतो ॥५४॥

औशीनरमपिसौम्येजलजाजीवाधिपंतथार्द्रासु ।
आदित्येशमकनाथंपुष्येमगधाधिपंहंति ॥५५॥

अर्थ—मृगशीर्षन० अशुभ केतूनें धूमित किंवा स्पृष्ट असतां उशीनरदेशच्या रा-
जाचा नाश होतो. आर्द्रान० अ० मत्स्यादि जलजप्राण्यांवर वांचणारे जे प्राग्देशवा-
सी लोक त्यांच्या राजाचा नाश होतो. पुनर्वसून० अ० अश्मकराजाचा नाश हो-
तो. पुष्यन० अ० मगधदेशच्या राजाचा नाश होतो ॥५५॥

असिकेशंभौजंगेपित्र्यंगंपांड्यनाथमपिभाग्ये ।
औज्जयनिकमार्यम्णेसावित्रेदंडकाधिपतिं ॥५६॥

अर्थ—आश्लेषान० अ० असिकराजाचा नाश होतो. मघान० अ० अंगदेशच्या
राजाचा नाश होतो. पूर्वान० अ० पांड्यदेशच्या राजाचा नाश होतो. उत्तरान०

अ० उज्जयनीच्या राजाचा नाश होतो. हस्तन० अ० दंडकारण्याच्या राजाचा नाश होतो ॥९६॥

चित्रासुकुरुक्षेत्राधिपस्यमरणंसमादिशेच्छः ।

काश्मीरकांबोजौनृपतीप्राभंजनेनस्तः ॥५७॥

अर्थ—चित्रान० अ० कुरुक्षेत्राच्या राजास मरण, केतुफळ जाणणारानें सांगार्जे. स्वातीन० अ० काश्मीर व कांबोज देशांचे राजे नाहिसे होतात ॥५७॥

इक्ष्वाकुरलकनाथौहन्येतेयदिभवेद्विशाखासु ।

मैत्रेपुंड्राधिपतिर्ज्येष्ठास्वधसार्वभौमवधः ॥५८॥

अर्थ—विशाखानक्षत्र अ० इक्ष्वाकुराजा व अलकानगरीचा राजा यांचा नाश होतो. अनुराधानक्षत्र असतां पुंड्रदेशच्या राजाचा नाश होतो. ज्येष्ठान० असतां सार्वभौम राजाचा नाश होतो ॥५८॥

मूलेंध्रमद्रकपतीजलदेवेकाशिपोमरणमेति ।

यौधेयकार्जुनायनशिबिचैद्यान्वैश्वदेवेच ॥५९॥

अर्थ—मूल न० केतूनें आधूमित किंवा स्पृष्ट अ० आंध्र व मद्र या देशांच्या राजांचा नाश होतो. पूर्वाषाढा न० अ० काशिराजाचा नाश होतो. उत्तराषाढा न० अ० यौधेयक, आर्जुनायन, शिबि, चैद्य या राजांचा नाश होतो ॥५९॥

हन्यात्कैकयनाथंपांचनदंसिंहलाधिपंवांगं ।

नैमिषनृपंकिरातंश्रवणादिषुषट्स्विमान्क्रमशः ॥६०॥

अर्थ—श्रवण न० अ० कैकयराजाचा, धनिष्ठा न० अ० पांचनदराजाचा, शततारका न० अ० सिंहलदेशच्या राजाचा, पूर्वाभाद्रपदा न० अ० अंगदेशच्या राजाचा, उत्तराभा० न० अ० नैमिषारण्याच्या राजाचा, रेवतीनक्षत्र अशुभकेतूनें आधूमित किंवा स्पृष्ट असतां किरातदेशच्या राजाचा नाश होतो ॥६०॥

उल्काभिताडितशिखःशिखीशिवःशिवतरोभिवृष्टोयः ।

अशुभःसएवचोलावगाणसितहूणचीनानां ॥ ६१ ॥

अर्थ—उल्केनें (आकाशांतून तेजरूप तारा पडतो तो) ताडित आहेत शिखा ज्याच्या असा केतु शुभ होय व जो दृष्टीस पडतांच वृष्टि होये तो तर अतिशुभ

होय. पूर्वोक्तच केतु चोल, अन्नगाण, सित, हूण (जंगलप्रदेश), चीन या देशच्या लोकांस अशुभ होय ॥६१॥

नम्रायतःशिश्विशिखाभिसृतायतोवाऋक्षंचय
त्स्पृशतितत्कथितांश्रदेशान् । दिव्यप्रभाव
निहतान्सयथागरुत्मान्भुंक्तेगतोनरपतिःप
रभोगिभोगान् ॥६२॥

अर्थ—ज्या दिशेकडे केतूच्या शिखा नम्र झाल्या किंवा ज्या दिशेस गेल्या त्या दि-
शेकडे गेलेला किंवा केतुशिखांनीं ज्या नक्षत्रास स्पर्श केला त्या नक्षत्राच्या
वक्ष्यमाण देशाकडे गेलेला राजा उत्तमपराक्रमाने शत्रु मारून देशातें उपभोगितो.
जसा गरुड उत्कृष्ट सर्पांच्या देहांतें खातो तसा शत्रूस मारून राज्य भोगितो ६२

इतिवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांकेतुचारएकादशः ११

॥ अथअगस्त्यचारः ॥

(भानोर्वर्त्मविघातवृद्धशिखरोविंध्याचलः
स्तंभितोवातापिर्मुनिकुक्षिभित्सुररिपुर्जीर्ण
श्रयेनासुरः । पीतश्रांबुनिधिस्तपोंबुनिधि
नायाम्यात्रदिग्भूषितातस्यागस्त्यमुनेःपथो
द्युतिकृतश्चारःसमासादयं ॥१॥)

अर्थ—सूर्याच्या मार्गाचा अवरोध करण्याकरितां वाढलीं आहेत शिखरें ज्याचीं
असा जो विंध्यपर्वत तो ज्याणें पूर्ववत् केला असा व ऋषींच्या पोटांत शिरून
पोटें फोडणारा, देवांचा शत्रु, जो वातापिनामक दैत्य तोही ज्याणें पोटांत जिरव-
ला असा व समुद्र ज्याणें प्राशन केला असा, तपाचा केवळ समुद्रच असा व
ज्याणें दक्षिणदिशा सुशोभित केली असा व उंदकें स्वच्छ करणारा, असा
जो अगस्त्यऋषि त्याचा चार सांगतो ॥१॥

समुद्रोतःशैलैर्मकरनखरोत्खातशिखरैःकृतस्तोयो
च्छित्यासपदिसुतरायेनरुचिरः । पतन्मुक्तामिश्रैःप्र
वरमणिरत्नांबुनिवहैःसुरान्प्रत्यादेष्टुमितमुकुटरत्ना
निवपुरा ॥१॥

अर्थ—ज्या अगस्त्यमुनीने उदकाच्या नाशेकरून मकर (सुसर) यांची जी नखे त्यांहींकरून उकरली आहेत शिखरे ज्यांची असे जे इंद्रभयाने आंत रहाणारे मैनाकादिक पर्वत त्यांहींकरून समुद्र तत्काल अत्यंत सुंदर केला. त्या ऋषींचा उदय श्रवण करा असा सहाव्याश्लोकी संबंध आहे. जो समुद्र, पतनपावणाच्या मौक्तिकांनी मिश्रित असे जे श्रेष्ठमणि, रत्ने व उदकसमुदाय त्यांहींकरून, परिमित आहेत मुकुटसंबंधी रत्ने ज्यांची अशा देवांप्रत सांगावयाकारणेंचकाय जाताजाला ॥१॥

येनचांबुहरणेपिविद्रुमैर्भूधरैःसमणिरत्नविद्रुमैः ।
निर्गतैस्तदुरगैश्वराजितःसागरोधिकतरंविराजितः ॥२॥

अर्थ—ज्या मुनीने उदक हरण केले असतांही वृक्षरहित पर्वतांहींकरून व मणि, रत्ने, पोंवळी यांहीं सहित पंक्तिशः बाहेर निघालेले जे पर्वतांतील सर्प त्यांहींकरून समुद्र फारच शोभू लागला ॥२॥

प्रस्फुरत्तिमिजलेभाजिद्वगःक्षित्तरत्ननिकरो
महोदधिः ॥ आपदांपदगतोपियापितोयेन
पीतसलिलोमरश्रियं ॥३॥

अर्थ—ज्या मुनीने प्याले आहे उदक ज्याचे असा व विपत्तीप्रत पावलेला असाही जो समुद्र त्यास देवांची लक्ष्मी (शोभा) दिली. तो समुद्र कसा. हालणारे मत्स्य, जलहस्ति व सर्प हे ज्यांत आहेत असा व पसरला आहे रत्नसमुदाय ज्यामध्ये असा. देवलक्ष्मी (शोभा) कशी. तेजस्वी मत्स्य, जल, गज, कुटिल यांनी गमन करणारे. कोणी मत्स्यग, जलग (नारायण), गजग (इंद्र), कुटिलगति (भौमादिग्रह), यांहींयुक्त व क्षिप्त (पसरले) आहेत रत्नसमुदाय जीमध्ये अशी देवांची लक्ष्मी तिची शोभा समुद्रास आणिली ॥३॥

प्रचलत्तिमिशुक्तिजशंसचितःसलिलेपट्टतेपि
पतिःसरितां ॥ सतरंगसितोत्पलहंसभृतःसर
सःशरदीवबिभर्तिरुचं ॥४॥

अर्थ—चलनपावणारे मत्स्य, शिंपीतले जीव व शंख यांहीं व्याप्त असा समुद्र ऋषी-
ने उदक हरण केलें असतांही तरंगांनीं सहित जीं श्वेतकमलें, व हंस यांतें धा-
रण करणाऱ्या सरोवराच्या शरदंतूतील शोभेतें धारण करितां ज्ञाला ॥१॥

तिमिसितांबुधरंमणितारकंस्फटिकचंद्रमनंबु
शरद्द्युति ॥ फणिफणोपलरश्मिशिखिग्रहं
कुटिलगेशवियञ्चकारयः ॥५॥

अर्थ—जो मुनि समुद्रच आकाश करिता ज्ञाला. तो समुद्र व आकाश कसें. म-
त्स्य हेच श्वेतमेघ, मणि हेच नक्षत्रें, स्फटिक हेच चंद्र, उदकाभाव हीच शरद-
तूची कांति, सर्पांच्या फणांतील मण्यांचे किरण हेच केतुग्रह. अशाप्रकारचें
केलें ॥५॥

दिनकररथमार्गविच्छित्तयेभ्युद्यतंयञ्चलच्छृंगंउद्भ्रंत
विद्याधरांसावसक्तप्रियाव्यग्रदत्तांकदेहावलंबांवरा
भ्युच्छित्तोत्थूयमानध्वजैःशोभितं । करिकटमदमि
श्रक्तावलेहानुवासानुसारिद्विरेफावलीनोत्तमांगैः
कृतान्वाणपुष्पैरिवोत्तंसकान्धारयद्भिर्मृगेंद्रैःसनाथी
कृतांतर्दरीनिर्झरं । गम्बनत्तलमिवोल्लिखंतंप्रवृद्धैर्गजा
कृष्टफुल्लद्रुमत्रासविभ्रान्तमत्तद्विरेफावलीगीतमंद्रस्व
नैःशैलकूटैस्तरक्षर्क्षशार्दूलशाखामृगाध्यासितैः । र
हसिमदनसक्तयारेवयाकांतयेवोपगूढंसुराध्यासितो
द्यानमंभोशनानन्नमूलानिलाहारविप्रान्वितंविंध्य
मस्तंभयद्यश्चतस्योदयःश्रूयतां ॥६॥

अर्थ—सूर्याच्या रथाचा मार्ग ब्रह्म करण्याकरितां उद्युक्त झालें आहे चंचल शिखर
ज्याचें असा, घाबरलेल्या विद्याधरांच्या (देवयोनि) बाहूंचांठाई संलग्न झालेल्या ज्या
स्त्रिया त्यांहींकरून घाबरून मांडीवर बसवलेल्या देहांवरांचीं वस्त्रें तींच उंच व
कंपित जे ध्वज त्यांहीं करून शोभायमान असा, हत्तींच्या गंडस्थळांतील जो मद
त्याणें मिश्र जें रक्त त्याचें जें चाटणें त्याच्या सुगंधाचें अनुसरण करणारे जे भ-
मर त्यांहीं आश्रयलीं आहेत मस्तकें ज्यांचीं असे व निळ्या कोरांच्यांच्या पुष्पांनीं

केलेलीच काय जी शिरोभूषणे त्यांने धारण करणारे असे जे सिंह यांहीं युक्त आहेत गुहेतले पाझर ज्याचे असा, हत्तीनीं ओढलेले जे फुललेले वृक्ष यांहीं त्रासलेले व भ्रमिस्त झालेले व उन्मत्त जे भ्रमर त्यांच्या समुदायाच्या गाण्याचा आहे सुंदर शब्द ज्यांच्याठाई अशीं, तरस, आस्वल, व्याघ्र, वानर यांहीं अधिष्ठित (हे ज्यांवर आहेत) अशीं व वाढलेलीं जीं पर्वतांचीं शिखरे त्यांहींकरून आकाशतलाप्रत रेषा काढतोच काय असा, एकांतस्थलीं कामासक्त जी नर्मदानदी तिणें स्त्रीचेपरीच काय आलिंगित असा, देवांनीं आश्रित आहेत वागा ज्याच्या असा व उदक भक्षण करणारे, अन्न न खाणारे, मूले व वायु यांते भक्षण करणारे असे जे ब्राह्मण (ऋषि) यांहीं युक्त असा जो विंध्याचल त्यांते जो स्तंभन करिता झाला त्या अगस्त्यऋषीचा उदय श्रवण करावा ॥६॥

**उदयेचमुनेरगस्त्यनामःकुसमायोगमलप्रदू
षितानि । हृदयानिसतामिवस्वभावात्पुन
रंबूनिभवंतिनिर्मलानि ॥७॥**

अर्थ—अगस्त्यनामक ऋषीचा उदय झाला असतां (दर्शन झाले असतां) भूमीच्या योगाने झालेला जो मळ त्याणे दूषित (गढूळ) अशीं जीं उदके तीं पुनः स्वभावानेच स्वच्छ होतात. कोणासारखीं. दुष्टांच्या योगाने जे पाप त्याणे दूषित झालेलीं चित्ते तीं साधूंच्या दर्शनाने जशीं निष्पाप होतात तशीं उदके स्वच्छ होतात ॥७॥

**पार्श्वद्वयाधिष्ठितचक्रवाकामापुष्णतीसस्व
नहंसपंक्तिं । तांबूलरक्तोत्कषिताग्रदंतीवि
भातियोषेवसरित्सहासा ॥८॥**

अर्थ—दोहोत्राजूस वसले आहेत चक्रवाकपक्षी जिच्या अशी जी शब्दकरणारी हंसांची पंक्ति तिंते धारण करणारी अशी हास्ययुक्त नदी, तांबूलाने आरक्त झालेले व वर निघालेले आहेत दंत जिचे अशी जी स्त्री तिचेपरी शोभती झाली ॥८॥

**इंदीवरासन्नसितोत्पलान्वितासरिद्धमत्षट्प
दपंक्तिभूषिता । सध्रूलताक्षेपकटाक्षवीक्षणा
विदग्धयोषेवविभातिसस्मरा ॥९॥**

अर्थ—नीलकमले ज्यांजवळ आहेत अशीं जीं शुभ्र कमले त्यांहींयुक्त व फिरणारी जी

भ्रमरांची पंक्ति तिणें सुशोभित अशी नदी, भिवया फिरवून वक्रदृष्टीनें पहाणारी जी कामयुक्त प्रौढ स्त्री तिचेपरी शोभती झाली ॥९॥

**इंदोःपयोदविगमोपहितांविभूतिंद्रपुंतरंगव
लयाकुमुदंनिशासु । उन्मीलयत्यलिनीली
नदलंसुपक्ष्मवापीविलोचनमिवासिततारकांतं १०**

अर्थ—तरंग हेच आहेत वलयें (हस्तभूषणें) जिला अशी वापी (रुंद विहीर) मेघांच्या गमनानें प्राप्त झालेली अशी चंद्राची शोभा पहावयाकारणें रात्रीस भ्रमर ज्यांमध्ये लीन झाले अशी आहेत पत्रें ज्यांचीं असें, व सुंदर आहे पत्र ज्यांचें असें, व काळे आहेत नेत्रांतील बुबुळ ज्यांचे असें जें कुमुद (चंद्रविकासी कमल) यातें नेत्रांसारखेंच काय उघडिती झाली (अगस्त्यदय झाला लंणजे कुमुदें फुलतात) १०

**नानाविचित्रांबुजहंसकोककारंडवापूर्णतडागहस्ता ।
रत्नैःप्रभूतैःकुसुमैःफलैश्चभूर्यच्छतीवार्धमगस्त्यनाम्ने ११**

अर्थ—नानाप्रकारच्या अनेकरंगांचीं जीं कमलें व हंस, चक्रवाक, कारंडव हे पक्षी आणि उदकपूर्ण तळां हेच आहेत हस्त जिचे अशी भूमि, बहुत पुष्पें व फलें हींच रत्नें यांहींकरून अगस्त्यनामक ऋषीकारणें अर्ध देखे अशीच काय शोभती झाली ॥११॥

**सलिलममरपाज्ञयोद्भिन्नतंयद्घनपरिवेष्टित
मूर्तिभिर्भुजंगैः । फणिजनितविषाग्निसंप्रदु
ष्टंभवतिशिवंतदगस्त्यदर्शनेन ॥१२॥**

अर्थ—मेघांनीं वेष्टित आहेत शरीरें ज्यांचीं असे जे सर्प, त्यांनीं इंद्राच्या आज्ञेनें टाकलेलें असें व सर्पांपासून उत्पन्न झालें जें विष तोच अग्नि त्याणें दूषित असें जें उदक तें अगस्त्यऋषीच्या दर्शनानें शुभ (कल्याणकारक ह्य० स्वच्छ) होतें १२

**स्मरणादपिपापमपाकुरुतेकिमुतस्तुतिभिर्व
रुणांगरुहः । मुनिभिःकथितोस्ययथार्धवि
धिःकथयामितथैवनरेंद्रहितं ॥१३॥**

अर्थ—ज्या अगस्त्यऋषीच्या स्मरणानेही पाप जातें मग स्तुतीने जाईल यांत काय सांगावयाचें. या ऋषीचा अर्घविधि जसा ऋषींनीं सांगितला तसाच राजानांही हितकारक असा सांगतो ॥१३॥

संख्याविधानात्प्रतिदेशमस्यविज्ञायसंदर्शन
मादिशेद्भूतः । तच्चोज्जयन्यामगतस्यकन्यां
भागैःस्वराख्यैःस्फुटभास्करस्य ॥१४॥

अर्थ—ज्योतिःशास्त्रजाणणारा पंडित गणिताने या अगस्त्यऋषीचा उदय देशादे-
शाचाठाई जाणून सांगो (ज्योतिष्याने सांगावा) तो असा कीं, उज्जयनीमध्ये स्पष्ट-
सूर्य कन्याराशीस जाण्यास सात अंश कमी असतां (सिंहसंक्रांतीचे २३ अंश
शाले अ०) अगस्तीचा उदय होतो ॥१४॥

ईषत्प्रभिन्नेरुणरश्मिजालैर्नैशंधकारेदिशिदक्षिणस्यां ।
सांवत्सरावेदितदिग्विभागेभूपोर्धमुर्व्याप्रयतःप्रयच्छेत् १५

अर्थ—अरुणाच्या किरणांनीं रात्रिसंबंधी अंधकार कांहीं कमी झाला असतां व ज्यो-
तिष्याने दिग्विभाग दाखविला असतां दक्षिणदिशेस भूमीवर राजाने नम्र होऊन
अर्घ्य द्यावे ॥१५॥

कालोद्भवैःसुरभिभिःकुसुमैःफलैश्चरत्नैश्चसा
गरभवैःकनकांबरैश्च ॥ धेन्वावृषेणपरमान्न
युतैश्चभक्ष्यैर्दध्यक्षतैःसुरभिधूपविलेपनैश्च ॥१६॥

अर्थ—याकालीं उत्पन्न झालेलीं व सुगंधि अशीं पुष्पे, फले, समुद्रांत झालेलीं रत्ने,
सुवर्ण, वस्त्रे, गाई, वृषभ, क्षीरयुक्त अन्न, दधि, अक्षता, सुगंध धूप व गंधे यांहीं-
करून अगस्तीची पूजा करावी ॥१६॥

नरपतिरिममर्घश्रद्धानोदधानःप्रविगतगददोषोनि
र्जितारातिपक्षः ॥ भवतियदिचदद्यात्सप्तवर्षाणिस
म्यग्जलनिधिरसनायाःस्वामितांयातिभूमेः ॥१७॥

अर्थ—राजा, श्रद्धायुक्तहोत्साता अर्घ्य ह्मणजे पूजा करील तर रोग व दोष
यांहीं रहित व शत्रु निकणारा असा होईल आणि जर या विधीनें हे अर्घ्य अविच्छि-
न्न सात वर्षे करील तर तो समुद्रवल्यांकित पृथ्वीचा (सार्वभौम) राजा होईल १७

द्विजोयथालाभमुपात्तद्वतार्थःप्राप्नोतिवेदान्प्रमदाश्चपुत्रा
न् । वैश्यश्चगांभूरिधनंचशूद्रोरोगक्षयंधर्मफलंचसर्वे ॥१८

अर्थ—ब्राह्मण, जसे पदार्थ मिळतील त्यांनीच जर पूजा करील तर वेद, स्त्रिया, पुत्र यांते प्राप्त होईल. वैश्य गाईंते व शूद्र बहुत धनांते प्राप्त होतो. ब्राह्मणादि चारही वर्ण रोगनाश व धर्मफल यांते प्राप्त होतात ॥१८॥

रोगान्करोतिपरुषःकपिलस्त्ववृष्टिंधूम्रोगवाम
शुभकृत्स्फुरणोभयाय ॥ मांजिष्ठरागसदृशः
क्षुधमाहवांश्चकुर्यादणुश्चपुररोधमगस्त्यनामा ॥१९॥

अर्थ—तो अगस्त्यनामाऋषि रूक्ष असेल तर रोग करितो. त्याचा पिंगटवर्ण असेल तर अवृष्टि होईल. धूम्रवर्ण असेल तर गाईंस अशुभ करील. चंचल असेल तर भय करितो. मांजिष्ठ (तांबडा) वर्ण असेल तर दुर्भिक्ष व युद्ध करील. फार बारीक असेल तर नगरास वेष्टन करील ॥१९॥

शातकुंभसदृशःस्फटिकाभस्तर्पयन्निवमहींकि
रणौधैः ॥ दृश्यतेयदिततःप्रचुरान्नाभूर्भवत्य
भयरोगजनाढ्या ॥२०॥

अर्थ—अगस्त्यऋषीचा रुप्यासारखा व स्फटिकासारखा वर्ण दिसेल व किरणसमुदायांनी पृथ्वींते पुष्ट करतो काय असा ऋषि जर दिसेल तर बहुत अन्न होईल व निर्भय आणि निरोगी असे लोक होतील ॥२०॥

उल्कयाविनिहतःशिखिनावाक्षुद्भयंमरकमेव
चयत्ते ॥ दृश्यतेसकिलहस्तगतेर्केरोहिणीमुप
गतेस्तमुपैति ॥२१॥

अर्थ—उल्का (आकाशांतून पडणारा अग्निरूप तारा) व धूमकेतु यांहीं स्पष्ट अगस्त्यऋषि, दुर्भिक्ष व महामारी यांते करितो. तो ऋषि हस्तनक्षत्रीं सूर्य असतां दिसतो (उदय होतो) आणि रोहिणीनक्षत्रीं सूर्य असतां अस्ताप्रत पावतो ॥२१॥ याचे उदयास्त सर्वठिकाणी एकाच वेळीं होतात असे नाही. स्थलास्थलाचे उदयास्त निरनिराळे आहेत, हे उदयास्त उज्जनीचे आहेत. ग्रहलाघवं अस्तौदयाधिकार श्लोक २१

॥ इतिबृहत्संहितायांअगस्त्यचारोद्वादशोऽध्यायः ॥

॥ अथसप्तर्षिचारः ॥

सैकावलीवराजतिससितोत्पलमालिनीसहासेव ।
नाथवतीवचदिग्यैःकौवेरीसप्तभिर्मुनिभिः ॥१॥

अर्थ—उत्तरदिशा ज्या सप्तऋषींनी नाथवती (पतियुक्त स्त्री) सारखी शोभले. नाथवती कशी. एकावली (सौभाग्यसूचक विवाहसमयी गळेंसरी गळ्यांत बांधितात ती) तिणें सहितच काय. व श्वेतकमलांच्या मालेने युक्त व हास्ययुक्त अशीच काय. या ७ ऋषींनी उत्तरदिशा शोभले ॥१॥

ध्रुवनायकोपदेशान्नरिनर्तीवोत्तराभ्रमद्भिश्च ।
यैश्चारमहंतेषांकथयिष्येवृत्थगर्गमतात् ॥२॥

अर्थ—फिरणारे जे सप्तऋषि, त्यांहींकरून उत्तरदिशा ध्रुवसंज्ञक नायकाच्या उपदेशानें नाचलेच काय अशी आहे. या सप्तऋषींचा चार गर्गमताप्रमाणें मी सांगतो ॥२॥

आसन्मघासुमुनयःशासतिपृथ्वीयुधिष्ठिरेनृपतौ ।
षड्दिकपंचद्वियुतःशककालस्तस्यराज्ञश्च ॥३॥

अर्थ—युधिष्ठिर राजा, राज्य करित असतां सप्तऋषि, मघानक्षत्री होते. त्या राजाच्या शककालास २५२६ मिळवावे ॥३॥ षट्दिक ह० १२ व पंचद्वि ह० १० एकूण १०१२ त्या राजाच्या शकास ह० गतकलीस मिळवावे. त्यांस १०० नीं भागावें. भागाकारास २७ नीं भागावें. आणि जो शेष अंक राहिल तितकीं नक्षत्रें मघांपासून पुढें मोजावीं व त्या नक्षत्रास ऋषि आहेत असें समजावें. उदाहरण, गतकलि ४९७४ यास १०१२ मिळविले असतां ५९८६ होतात. त्यांस १०० नीं भागिलें. भाग ५९ लागला. त्यांस २७ नीं भागिलें. बाकी ५ राहिले. व शंभरांची बाकी ८६ आहे. मघांपासून ५ नक्षत्रें भुक्त होऊन सहाव्याचीं ८६ वर्षे झालीं आहेत असें समजावें.

टीकेंत जें उदाहरण वगैरे लिहिलें आहे तें बराबर वसत नाही. यास्तव तें न लिहितां मूळश्लोकांतील पदांवरूनच जो अर्थ मला बरा दिसला तो लिहिला आहे व त्याप्रमाणेंच जवळजवळ सांप्रत सप्तऋषि आहेत.

एकैकस्मिन्नृक्षेऽतंशतंतेचरंतिऋक्षाणां ।
प्रागुत्तरतश्चैतेसदोदयंतेससाध्वीकाः ॥४॥

अर्थ—ते सप्तऋषि, एक एक नक्षत्रीं शंभर शंभर वर्षे रहातात. हे ईशानी दिशेस अरुंधतीसहित निरंतर उदयाते पावतात ॥४॥

पूर्वेभागेभगवान्मरीचिरपरोस्थितोवसिष्ठोस्मात् ।
तस्यांगिरास्ततोत्रिस्तस्यासन्नःपुलस्त्यश्च ॥५॥
पुलहःऋतुरितिभगवानासन्नानुक्रमेणपूर्वाद्याः ।
तत्रवसिष्ठंमुनिवरमुपाश्रितारुंधतीसाध्वी ॥६॥

अर्थ—पूर्वेकडे भगवान् मरीचिऋषि, त्याचे पश्चिमेस वसिष्ठ, त्याहून पश्चिमेस अंगिरा, त्याहून पश्चिमेस अत्रि, त्याचे जवळ पुलस्त्य, पुलह, ऋतु; हे सप्तऋषि ओळीने पूर्वेपासून रहातात. त्यांत मुनिश्रेष्ठवसिष्ठाजवळ पतिव्रता अरुंधती आहे ॥५॥६॥

उल्काशनिधूमाद्यैर्हताविवर्णाविरश्मयोऽहस्वाः ।
हन्युःस्वंस्वंवर्गंविपुलाःस्निग्धाश्चतद्रूढ्यै ॥ ७ ॥

अर्थ—उल्का, अशानि (वज्र), धूम, नीहार (बर्फ) इत्यादिकेकरून हत (आच्छादित), विवर्ण (फिकट), किरणरहित व अहस्व (बारीक विंत्र) असे ते ऋषि जर असतील तर आपापल्या वक्ष्यमाण वर्गाचा नाश करितात व ते विपुल (मोठेविंत्र), निर्मल असतील तर आपल्या वर्गाची वृद्धि करितात ॥७॥

गंधर्वदेवदानवमंत्रौषधिसिद्धयक्षनागानां ।
पीडाकरोमरीचिर्ज्ञेयोविद्याधराणांच ॥ ८ ॥
शक्यवनदरदपारतकांबोजांस्तापसान्वनोपेतान् ।
हंतिवसिष्ठोभिहतोविवृत्थिदोरश्मिसंपन्नः ॥९॥

अर्थ—गंधर्व (अश्वमुखनर देवयोनि), देव, दैत्य, मंत्र, औषधि, सिद्ध, यक्ष, सर्प, विद्याधर (देवयोनि), यांस मरीचिऋषि संतप्त असतां पीडा होते व स्निग्ध अ० यांची वृद्धि होत्ये ॥ हा मरीचिवर्ग ॥८॥ शक, (म्लेच्छ), यवन, दरद (रानटीलोक), पारत (पारा), कांबोज (कांबोजदेशातील लोक), तपस्वी, वनवासी, यांचा, वसिष्ठ तप्त अ० नाश व किरणयुक्त अ० वृद्धि होत्ये ॥९॥

अंगिरसोज्ञानयुताधीमंतोब्राह्मणाश्चनिर्दिष्टाः ।

अत्रेःकांतारभवाजलजान्यंभोनिधिःसरितः॥ १०॥

अर्थ—ज्ञानयुक्त, बुद्धिमान्, ब्राह्मण यांस अंगिराऋषि संतप्त व स्निग्ध असतां अशु-
भ व शुभ होतें. अरण्यामध्ये झालेले, उदकापासून झालेलीं द्रव्ये, समुद्र व नद्या
यांस अत्रिऋषि तप्त अ० दुःख व स्निग्ध अ० सुख होतें ॥ १० ॥

रक्षःपिशाचदानवदैत्यभुजंगाःस्मृताःपुलस्त्यस्य ।

पुलहस्यतुमूलफलंक्रतोस्तुयज्ञाःसयज्ञभृतः ॥११॥

अर्थ—राक्षस, पिशाच, दानव, दैत्य, सर्प, यांस पुलस्त्यऋषि पीडित अ० दुःख व
स्निग्ध अ० सुख होतें. मूले, फळे यांस पुलहऋषि तप्त अ० दुःख व स्निग्ध अ०
सुख होतें. यज्ञ व यज्ञकरणारे यांस क्रतुऋषि तप्त अ० दुःख व स्निग्ध अ०
सुख होतें ॥ ११ ॥

॥ इतिसप्तर्षिचारस्त्रयोदशः ॥१३॥

॥ अथकूर्मविभागः ॥

नक्षत्रत्रयवर्गैराग्नेयाद्यैर्व्यवस्थितैर्नवधा ।

भारतवर्षे मध्यात्प्रागादिविभाजितादेशाः ॥ १॥

अर्थ—ऋत्तिकांपासून तीन नक्षत्रांचा १ याप्रमाणे २७ नक्षत्रांचे ९ विभाग करून
ते भाग या भरतखंडामध्ये मध्यापासून पूर्वादिदिशाक्रमाने नऊ विभागांवर यो-
जिले आहेत ॥१॥

भद्रारिभेदमांडव्यसाल्वनीपोज्जिहानसंख्याताः ।

मरुवत्सघोषयामुनसारस्वतमत्स्यमाध्यमिकाः ॥२॥

माथुरकोपज्योतिषधर्मारण्यानिगूरसेनाश्च ।

गौरग्रीवोद्देहिकपांडुगुडाश्वत्थपांचालाः ॥ ३ ॥

साकेतकंककुरुकालकोटिकुराश्चपारियात्रनगः ।

औदुंबरकापिष्ठलगजाव्हयाश्चेतिमध्यमिदं ॥४॥

अर्थ—भद्र, अरिमेद, मडिव्य, साल्वनीप, उज्जिहान, संख्यात, मरुभू, वत्सघोष, यामुन, सारस्वत, मत्स्य, माध्यामिक, माथुरकं, उपज्योतिष, धर्मारण्य, शूरसेन, गौरमुख, उद्देहिक, पांडुगुड, अश्वत्थ, पांचाल, साकेत, कंक, कुरु, कालकोटि, कुकुर, पारियात्रपर्वत, औदुंबर, कापिष्ठल, गजाव्हय (हस्तनापुर), हे सर्व देश भरतखंडाच्या मध्यभागी आहेत हे मध्य होय ॥२।३।४॥

अथपूर्वस्यामंजनवृषभध्वजपद्ममाल्यवद्विरयः ।

व्याघ्रमुखसुहृत्कर्कटचांद्रपुराःशूर्पकर्णाश्च ॥ ५ ॥

खसमगधशवरगिरिमिथिलसमतटोड्राश्वव

दनदंतुरकाः । प्राग्ज्योतिषलौहित्यक्षीरोद

समुद्रपुरुषादाः ॥ ६ ॥

उदयगिरिभद्रगौडकपौंडोत्कलकाशिमेकलांबष्ठाः ।

एकपदतामलिसिककोशलकावर्धमानश्च ॥ ७ ॥

अर्थ—यानंतर पूर्वदिशेकडचे देश सांगतो. अंजन, वृषभध्वज, पद्म, माल्यवान् हे पर्वत; व्याघ्रमुखजन, सुहृत्देश, कर्कटशहर, चंद्रपुरनगरांतील लोक, शूर्पकर्णलोक, खस, मगध, शवर, गिरि (शवर पर्वत), मिथिल, समतट, उड्र, अश्ववदन, दंतुरक, प्राग्ज्योतिष, लौहित्यनद, क्षीरोद (हे समुद्र), पुरुषभक्षक लोक, उदयाद्रि, भद्र, गौडक, पौंड्र, उत्कल, काशि, मेकल, आंबष्ठ, एकपद, तामलिसिक, कोशलक, वर्धमान हे सर्व पूर्वेकडे ॥५।६।७॥

आग्नेय्यांदिशिकोशलकलिंगवंगोपवंगजठरांगाः ।

शौलिकविदर्भवत्सांध्रचेदिकाश्रोर्ध्वकंठाश्च ॥८॥

वृषनालिकेरचर्मद्वीपाविंध्यांतवासिनस्त्रिपुरी ।

श्मश्रुधरहेमकूटव्यालग्रीवामहाग्रीवाः ॥९॥

किष्किंधकंटकस्थलनिषादराष्ट्राणिपुरिकदाशार्णाः ।

सहनग्रपर्णशबरैराश्लेषाद्येत्रिकेदेशाः ॥१०॥

अर्थ—आग्नेयीदिशेकडे कोशल, कलिंग, वंग, उपवंग, जठरांग, शूलिक, विदर्भ, वत्स, आंध्र, चेदिक, ऊर्ध्वकंठ, वृषस्थान, नालिकेर, चर्मद्वीप, विंध्यपर्वतावर रहाणारे, त्रिपुरी (नगरी), श्मश्रुधरजन, हेमकूटस्थान, व्यालग्रीवजन, महाग्रीवजन,

किष्किधदेश, कंटकस्थल, निषादराष्ट्र, पुरिक, दाशार्ण, नमशवर, पर्णशवर, हे सर्व आल्लेषादि त्रिकामधील आहेत ॥८१९१०॥

अथदक्षिणेनलंकाकालाजिनसौरिकीर्णता
लिकटाः । गिरिनगरमलयदर्दुरमहेन्द्रमालिं
द्यभरुकच्छाः ॥ ११ ॥

कंकटटंकणवनवासिशिविकफणिकारकौंक
णाभीराः । आकरवेणावंतकदशपुरगोनर्द
केरलकाः ॥ १२ ॥

कर्णाटमहाटविचित्रकूटनासिक्यकोल्लगिरिचोलाः ।

क्रौंचद्वीपजटाधरकावेर्योरिष्यमूकश्च ॥ १३ ॥

वैडूर्यशंखमुक्तात्रिवारिचरधर्मपत्तनद्वीपाः ।

गणराज्यकृष्णवेल्लूरपिशिकशूर्पाद्रिकुसुमनगाः ॥ १४ ॥

तुंबवनकार्मणेयकयाम्योदधितापसाश्रमाऋषिकाः ।

कांचीमरुचीपत्तनचेर्यार्यकसिंहलाऋषभाः ॥ १५ ॥

बलदेवपत्तनदंडकावनतिमिंगिलाशनाभद्राः ।

कच्छोथकुंजरदरीसताम्रपर्णातिविज्ञेयाः ॥ १६ ॥

अर्थ—दक्षिणदिशेकडे लंका, कालाजिन, सौरिकीर्ण, तालिकट, गिरिनगर, मलय, दर्दुर, महेन्द्र, मालिंद्य, भरुकच्छ, कंकट, टंकण, वनवासी, शिविक, फणिकार, कौंकण, आभीर, आकरस्थान, (रत्नांच्या खाणी), वेणा (नदी), आवंतक लोक, दशपुर, गोनर्द, केरलक, कर्णाट, महाटवी, चित्रकूटपर्वत, नासिक्य, कोल्लगिरि, चोल, क्रौंचद्वीप, जटाधर, कावेरीतीरस्थ, रिष्यमूक, वैडूर्य, (शंखमुक्ता जेथे उत्पन्न होतात ते), अत्रिऋषीचे स्थान, वारिचर, धर्मपत्तनद्वीप, गणराज्य, कृष्णवेल्लूर, पिशिक, शूर्पाद्रि, कुसुमनग, तुंबवन, कार्मणेयक, दक्षिणसमुद्र, ता-पसांचे आश्रम, ऋषिकजन, कांची, मरुचीपत्तन, चेर्यार्यक, सिंहल, ऋषभ, बलदेवपत्तन, दंडकावन, तिमिंगिलाशन (जन), भद्र (भद्रसंज्ञक जन), कच्छ, कुंजरदरी, ताम्रपर्णानदी, हे दक्षिणेकडचे देश, उत्तराफल्गुनी इत्यादि त्रिकांतले जाणावे ॥१११२१३१४१५१६॥

नैऋत्यांदिशिदेशाःपल्लवकांबोजसिंधुसौवीराः ।

वडवामुखारवांबष्ठकपिलनारीमुखानर्ताः ॥१७॥
 फेणगिरियवनमाकरकर्णप्रावेयपारशवशूद्राः ।
 बर्वरकिरातखंडक्रव्याश्याभीरचंचूकाः ॥ १८ ॥
 हेमगिरिसिंधुकालकरैवतकसुरापूवादरद्रविडाः ।
 स्वात्याद्येभत्रितयेज्ञेयश्चमहार्णवोत्रैव ॥१९॥

अर्थ—नैर्ऋतिदिशेकडचे देश. पल्हव, कांबोज, सिंधु, सौवीर, वडवामुख, आरव, आंबष्ठ, कपिल, नारीमुख, आनर्त, फेणगिरी, यवन, माकर, कर्णप्रावेय, पारशव, शूद्र, बर्वर, किरात, खंड, क्रव्याश्य, आभीर, चंचूक, हेमगिरि, सिंधुनद, कालक, रैवतक, सुराष्ट्र, वादर, द्रविड, महार्णव, हे होत. हे स्वातीपूर्वक तीन नक्षत्रीं जाणावे ॥१७॥१८॥१९॥

अपरस्यांमणिमान्मेघवान्वनौघःक्षुरार्पणोस्तगिरिः ।
 अपरांतकशांतिकहैहयप्रशस्ताद्रिवोक्काणाः ॥२०॥
 पंचनदरमठपारततारक्षितिजृंगवैश्यकनकशकाः ।
 निर्मर्यादाम्लेच्छायेपश्चिमदिक्स्थितास्तेच ॥२१॥

अर्थ—पश्चिमेकडचे देश. मणिमान् (पर्वत), मेघवान्, वनौघ, क्षुरार्पण, अस्त-पर्वत, अपरांतक, शांतिक, हैहय, प्रशस्ताद्रि, वोक्काण, पंचनद, रमठ, पारत, तारक्षितिजृंग, वैश्य, कनक, शक, निर्मर्यादाम्लेच्छ, हे होत. हे ज्येष्ठादि तीन नक्षत्रीं जाणावे ॥२०॥२१॥

दिशिपश्चिमोत्तरस्यांमांडव्यतुखारतालहलमद्राः ।
 अश्मककुलूतलहडस्त्रीराज्यनृसिंहवनखस्थाः ॥२२॥
 वेणुमतीफल्गुलुकागुरुहामरुकुञ्चचर्मरंगाख्याः ।
 एकविलोचनशूलिकदीर्घग्रीवास्यकेशाश्च ॥ २३ ॥

अर्थ—वायव्यदिशेकडे देश. मांडव्य, तुखार, तालहल, मद्र, अश्मक, कुलूत, लहड, स्त्रीराज्य, नृसिंहवन, खस्था, वेणुमतीनदी, फल्गुनदी, लुका, गुरुहा, मरुकुञ्च, चर्म-रंग, एकलोचन, शूलिक, दीर्घग्रीव, दीर्घास्य, दीर्घकेश हे होत. हे उत्तराषाढा-दिक् तीन नक्षत्रीं जाणावे ॥२२॥२३॥

उत्तरतःकैलासोहिमवान्वसुमान्गिरिर्धनुष्मांश्च ।

क्रौंचोमेरुःकुरवस्तथोत्तराःक्षुद्रमीनाश्च ॥ २४ ॥
 कैकयवसातियामुनभोगप्रस्थार्जुनायनाग्नीध्राः ।
 आदर्शांतद्वीपिन्निर्गततुरगाननाश्वमुखाः ॥ २५ ॥
 केशधरचिपिटनासिकदासेरकवाटधानशरधानाः ।
 तक्षशिलपुष्करावतकैलावतकंठधानाश्च ॥ २६ ॥
 अंबरमद्रकमालवपौरवकच्छारदंडपिंगलकाः ।
 माणहलहूणकोहलशीतकमांडव्यभूतपुराः ॥ २७ ॥
 गांधारयशोवतिहेमतालराजन्यस्वचरगव्याश्च ।
 यौधेयदासमेयाःश्यामाकाःक्षेमधूर्ताश्च ॥ २८ ॥

अर्थ—उत्तरदिशेकडील देश. कैलासपर्वत, हिमवान्, वसुमान्, धनुष्मान्, क्रौंच
 मेरु (हे पर्वत), उत्तरकुरु, क्षुद्रमीन, कैकय, वसाति, यामुन, भोगप्रस्थ, अर्जुनाय
 न, आग्नीध्र, आदर्श, अंतद्वीपि, निर्गत, तुरगानन, अश्वमुख, केशधर, चिपिट-
 नासिक, दासेरक, वाटधान, शरधान, तक्षशिल, पुष्कलावत, कैलावत, कंठधान,
 अंबर, मद्रक, मालव, पौरव, कच्छर, दंडपिंगलक, माणहल, हूण, कोहल, शीत-
 क, मांडव्य, भूतपुर, गांधार, यशोवती (नगरी), हेमताल, राजन्य, स्वचर, गव्य,
 यौधेय, दासमेय, श्यामाक, क्षेमधूर्त, हे होत. हे शततारकादि तीन नक्षत्रीं
 जाणावे ॥ २४।२५।२६।२७।२८॥

ऐशान्यांमेरुकनष्टराज्यपशुपालकीरकाश्मीराः ।
 अभिसारदरदतंगणकुलूतसैरिंधवनराष्ट्राः ॥ २९ ॥
 ब्रह्मपुरदार्वडामरवनराज्यकिरातचीनकौण्डिदाः ।
 भल्लापलोलजटासुरकुनठस्वसघोषकुचिकारव्याः ॥ ३० ॥
 एकचरणानुविश्वाःसुवर्णभूर्वसुवनंदिविष्टाश्च ।
 पौरवचीरनिवसनत्रिनेत्रमुंजाद्रिगंधर्वाः ॥ ३१ ॥

अर्थ—ईशानीदिशेकडचेदेश. मेरुक, नष्टराज्य, पशुपाल, कीर, काश्मीर, अभिसार,
 दरद, तंगण, कुलूत, सैरिंध, वनराष्ट्र, ब्रह्मपुर, दार्व, डामर, वनराज्य, किरात,
 चीन, कौण्डि, भल्लापलोल, जटासुर, कुनठ, स्वस, घोष, कुचिक, एकचरण,
 अनुविश्व, सुवर्णभू, वसुधन, दिविष्ठ, पौरव, चीर, निवसन, त्रिनेत्र, मुंजाद्रि, गंधर्व
 हे होत. हे रेवत्यादि तीन नक्षत्रीं जाणावे ॥ २९।३०।३१॥

वर्गैराग्नेयाद्यैः क्रूरग्रहपीडितैः क्रमेण नृपाः ।
 पांचालो मागधिकः कालिंगश्च क्षयं याति ॥ ३२ ॥
 आवंतोथानर्तो मृत्युं चायाति सिंधुसौवीरः ।
 राजा च हारहौरो मद्रेशोन्यश्च कौलिंदः ॥ ३३ ॥

अर्थ—कृत्तिकादि तीन तीन नक्षत्रवर्गं पापग्रहांनी पीडित असतां अनुक्रमाने वक्ष्यमाण राजांचा नाश होतो. कृत्तिका, रोहिणी, मृगशीर्ष हीं ३ नक्षत्रे पीडित अ० पांचाल राजा; आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, मागधिकराजा; आश्लेषा, मघा, पूर्वा, कालिंगराजा; उत्तरा, हस्त, चित्रा, आवंतराजा; स्वाती, विशाखा, अनुराधा, आनर्तराजा; ज्येष्ठा, मूळ, पूर्वाषाढा, सिंधुसौवीरराजा; उत्तराषाढा, श्रवण, धनिष्ठा, हारहौरराजा; शततारका, पूर्वाभाद्रपदा, उत्तराभा०, मद्रराजा; रेवती, अश्विनी, भरणी, कौलिंदराजा; हे राजे हीं नक्षत्रे रवि, भौम, शनि, या पापग्रहांनी पीडित असतां मृत्यु पावतात ॥ ३२।३३ ॥

इति बृहत्संहितायां कूर्मविभागो नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४

॥ अथ नक्षत्रव्यूहः ॥

आग्नेये सितकुसुमाहिताग्निमंत्रज्ञसूत्रभाष्यज्ञाः ।

आकरिकनापितद्विजघटकारपुरोहिताब्दज्ञाः ॥ १ ॥

अर्थ—श्वेतपुष्पे, अग्निहोत्री, मांत्रिक, सूत्रज्ञ, भाष्यज्ञ, रत्नांच्या खाणीवर योजलेले, नापित, ब्राह्मण, कुंभार, पुरोहित, ज्योतिषी हे कृत्तिकानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥ १ ॥

रोहिण्यां सुव्रतपण्यभूपधनियोगयुक्तशाकटिकाः ।

गोवृषजलचरकर्षकशिलोच्चयैश्वर्यसंपन्नाः ॥ २ ॥

अर्थ—उत्तमव्रतस्थ, पण्य (विकण्याचा जिनस), राजा, धनवान्, योगयुक्त, गाड्यांवर जीविका करणारे, गाई, वृषभ, जलचरप्राणी, शेतीलोक, पर्वत, ऐश्वर्ययुक्त हे रोहिणीचा आश्रय करणारे होत ॥ २ ॥

**मृगशिरसिसुरभिवस्त्राब्जकुसुमफलरत्नवनचरविहंगाः ।
मृगसोमपीथिगांधर्वकामुकालेखहाराश्च ॥३॥**

अर्थ—सुगंधद्रव्यैः, वस्त्रैः, जलोद्भव पदार्थैः, पुष्पैः, फलैः, रत्नैः, वनवासी, पक्षी, आरण्य-पशु, सोमपानकरणारे, गाणारे, कामयुक्त, लेखहर (जासूद), हे मृगशीर्ष नक्षत्राचा आश्रय करून रहाणारे होत ॥३॥

रौद्रेवधबंधानृतपरदारस्तेयशाठ्यभेदरताः ।

तुषधान्यतीक्ष्णमंत्राभिचारवेतालकर्मज्ञाः ॥४॥

अर्थ—वध, बंध, अनृत, परस्त्री, चौर्य, शाठ्य (परकार्यविमुख), भेद, या सर्वांचाठाई जें तत्पर ते; तुषधान्य (साळी इत्यादि), उग्र, मंत्रवेत्ते, वशीकरणादि कर्मवेत्ते, वेतालोत्थापनादि कर्म जाणणारे, हे सर्व आर्द्रानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥४॥

आदित्येसत्यौदार्यशौचकुलरूपधीयशोर्थयुताः ।

उत्तमधान्यं वणिजःसेवाभिरताःसशिल्पिजनाः ॥५॥

अर्थ—सत्यभाषी, दानशील, शुद्ध (परद्रव्यादिकीं अलुब्ध), कुलीन, सुरूप, बुद्धिमान्, यशस्वी, द्रव्यवान्, उत्तमधान्य, वणिज (व्यापारी), सेवक, शिल्पिजन (सुतार, कुंभार इ०), हे पुनर्वसुनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥५॥

पुष्येयवगोधूमाःशालीक्षुवनानिमंत्रिणोभूपाः ।

सलिलोपजीविनःसाधवश्चयज्ञेष्टिसक्ताश्च ॥६॥

अर्थ—यव, गोधूम, शाली, इक्षु, वने, प्रधान, राजे, सलिलोपजीवी (धीवरादिक), साधु, यज्ञाच्याठाई आसक्त, पुत्रकाम्यादि इष्टींचाठाई आसक्त हे सर्व पुष्यनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥६॥

अहिदेवेकृत्रिमकंदमूलफलकीटपन्नगविषाणि ।

परधनहरणाभिरतास्तुषधान्यंसर्वभिषजश्च ॥७॥

अर्थ—कृत्रिमद्रव्यैः (कसत्राचीं मोर्से इ०), कंद, मूल, फल, कीट, सर्प, विष, परद्रव्यहरण करणारे, शाली इत्यादि धान्य, सर्वदेहत्रिकित्सक (वैद्य), हे आश्लेषांचा आश्रय करणारे होत ॥७॥

पित्र्येधनधान्याढ्याःकोष्ठागाराणिपर्वताश्रयिणः ।

पितृभक्तवणिक्शूराःऋव्यादाःस्त्रीद्विषोमनुजाः ॥८॥

अर्थ—धनधान्ययुक्त, कोठारें, पर्वतवासी, पितृभक्त, व्यापारी, शूर, मांसभक्षक, स्त्रियांचा द्वेषकरणारे मनुष्य हे मघानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥८॥

प्राक्फल्गुनीषुनटयुवतिसुभगगांधर्वशिल्पिपण्यानि ।

कर्पासलवणमाक्षिकतैलानिकुमारकाश्चापि ॥ ९ ॥

अर्थ—जट, तरुणस्त्री, सर्वजनप्रिय, गायक, शिल्पी (चित्रकारादिके),- पण्य (क्रयविक्रयद्रव्य), कापूस, लवण, मध, तेल, बालक, हे पूर्वांचा आश्रय करणारे होत ॥९॥

अर्यम्णेमार्दवशौचविनयपाखंडिदानशास्त्ररताः ।

शोभनधान्यमहाधनधर्मानुरताःसमनुर्जेद्राः ॥१०॥

अर्थ—मृदुस्वभाव, शुद्ध, नीतिज्ञ, पाखंडिलोकांत आसक्त, दानरत, शास्त्ररत, शोभनधान्ये (स्वासिकशाली), अतिधनयुक्त, धर्मानुरत, राजे हे सर्व उत्तरानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१०॥

हस्तेतस्करकुंजररथिकमहामात्रशिल्पिपण्यानि ।

तुषधान्यंश्रुतयुक्तावणिजस्तेजोयुताश्चात्र ॥ ११ ॥

अर्थ—चोर, हत्ती, गार्डीतून जाणारे, हत्तींचे महात, शिल्पी, पण्य, तुषधान्य, श्रुतयुक्त (बहुश्रुत), व्यापारी, तेजस्वी, हे हस्तनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥११॥

त्वाष्ट्रेभूषणमणिरागलेख्यगांधर्वगंधयुक्तिज्ञाः ।

गणितपटुतंतुवायाःशालाक्याराजधान्यानि ॥१२॥

अर्थ—अलंकरणादिकीकुशल, मणिलक्षणज्ञ (रत्नपारखी), रंगज्ञ (रंगारी), लेखक, गायक, गंधयुक्तिज्ञ (बहुत सुगंधिद्रव्ये एकत्र करून कांहीं एक नवीन सुगंध उत्पन्न करणारे), गणितकुशल, कोष्टी, डोक्यांचे वैद्य, राजधान्ये (कर्मादइ० शाली), हे चित्रानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१२॥

स्वातौखगमृगनुरगावणिजोधान्यानिवातबहुलानि ।
अस्थिरसौत्तदलघुसत्वतापसाःपण्यकुशलाश्च ॥१३॥

अर्थ—पक्षि, आरण्यपशु, अश्व, व्यापारी, धान्ये, वातबहुल (हरभरे इत्यादि वातधान्ये), क्षणिकमित्र, लहानप्राणी, तपस्वी, ऋयविक्रयकुशल हे स्वातीनक्षत्राचा आश्रयकरणारे होत ॥१३॥

इंद्राग्निदैवतेरक्तपुष्पफलशाखिनःसतिलमुद्गाः ।
कर्पासमाषचणकाःपुरंदरहुताशभक्ताश्च ॥ १४ ॥

अर्थ—तांबडीं पुष्पे व फळे आहेत ज्यांस असे वृक्ष, तिल, मूग, कापूस, माष, चणक, इंद्राचे व अग्नीचे भक्त हे विशाखा नक्षत्राचा आ० करणारे होत ॥१४॥

मैत्रेशौर्यसमेतागणनायकसाधुगोष्ठियानरताः ।
येसाधवश्चलोकेसर्वेचशरत्समुत्पन्नं ॥ १५ ॥

अर्थ—बलयुक्त, गणमुख्य, साधुरत, गोष्ठिरत, वाहनरत किंवा गमनरत, लोकांमध्ये जे साधु ते, शरद्वृत्तमध्ये जे धान्यादि उत्पन्न झाले ते सर्व, हे अनुराधानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१५॥

पौरंदरेतिशूराःकुलवित्तयशोन्विताःपरस्वत्तः ।
विजिगीषवोनरेन्द्राःसेनानांचापिनेतारः ॥ १६ ॥

अर्थ—अतिशूर, कुलीन, द्रव्यवान्, यशस्वी, परद्रव्यहारक, शत्रु जिंकण्याची इच्छा करणारे राजे, सेनापति हे ज्येष्ठानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१६॥

मूलेभेषजभिषजोगणमुख्याःकुसुममूलफलवार्ताः ।
बीजान्यतिधनयुक्ताःफलमूलैर्येचवर्तते ॥ १७ ॥

अर्थ—औषध, वैद्य, समुदायामध्ये मुख्य, पुष्पे, मूले, फळे यांचा व्यापार करणारे; बीजे, अतिधनवान्, फलमूलांहीं वांचणारे; हे मूलनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१७॥

आप्येमृदवोजलमार्गगामिनःसत्यशौचधनयुक्ताः ।
सेतुकरवारिजीवकफलकुसुमान्यंबुजातानि ॥१८॥

अर्थ—मृदुपदार्थ, जलमार्गाने जाणारे, सत्ययुक्त, शौचयुक्त, धनयुक्त, सेतु (पूल) करणारे, उदकानेवांचणारे, उदकापासून झालेलीं फळे व पुष्पे हे पूर्वाषाढांचा आश्रय करणारे होत ॥१८॥

विश्वेश्वरेमहामात्रमल्लकरितुरगदेवताभक्ताः ।

स्थावरयोधाभोगान्विताश्रयेचौजसायुक्ताः ॥१९॥

अर्थ—महामात्र (महात), मल्ल, गज, अश्व, देवताभक्त, वृक्ष, योद्धे, भोगयुक्त, तेजस्वी हे उत्तराषाढानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१९॥

श्रवणेमायापटवोनित्योद्युक्ताश्वकर्मसुसमर्थाः ।

उत्साहिनःसधर्माभागवताःसत्यवचनाश्र ॥२०॥

अर्थ—मायावी, सर्वकाल उद्योगी, व्यापारादिकर्माचाठाई समर्थ, उत्साहयुक्त, धर्मयुक्त, भगवद्भक्त, खरे बोलणारे हे सर्व श्रवणनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२०॥

वसुभेमानोन्मुक्ताःक्लीबाश्रलसौत्तृदाःस्त्रियांद्रेष्याः ।

दानाभिरत्तावहुवित्तसंयुक्ताःशमपराश्रनराः ॥ २१ ॥

अर्थ—मानरहित, नपुंसक, अस्थिरमित्र, स्त्रियांचा द्वेष करणारे, दानतत्पर, बहुतद्रव्ययुक्त, शांतिपरमनुष्य, हे धनिष्ठान० आश्रय करणारे होत ॥ २१ ॥

वरुणेशोपाशिकमत्स्यबंधजलजानिजलचराजीवाः ।

सौकारिकरजकशौडिकशाकुनिकाश्चापिवर्गेस्मिन् ॥२२॥

अर्थ—फांस घालणारे, मत्स्यबंधक, जलोत्पन्नद्रव्ये, जलचरजीव, डुकरे बांधणारे, परीट, मद्यप, पक्षी धरणारे, हे सर्व शततारका नक्षत्राचा आश्रय करणारे होत २२

अजितस्करपशुपालहिंस्रकीनाशनीचशठचेष्टाः ।

धर्मव्रतैर्विरहितानियुद्धकुशलाश्रयेमनुजाः ॥२३॥

अर्थ—चोर, पशुपालक, क्रूर, कृपण, नीचकर्मरत, शठ (अप्रमाणिक, दुष्ट, दुराचरणी इ० दुर्गुणी), धर्मव्रतांहीं रहित, बाहुयुद्ध जाणणारे मनुष्य हे पूर्वाषाढांचा आश्रय करणारे होत ॥२३॥

आहिर्बुध्नेविप्राःऋतुदानतपोयुतामहाविभवाः ।

आश्रमिणःपाखंडानरेश्वराःसारधान्यंच ॥२४॥

अर्थ—ब्राह्मण, यज्ञकरणारे, दाते, तपस्त्री, द्रव्य व ऐश्वर्य यांणी युक्त, चतुर्थाश्रमी (संन्याशी), पाखंडी, राजे, उत्तमधान्य (साळी इ०), हे उत्तराभाद्रपदांचा आश्रय करणारे होत ॥२४॥

**पौष्णेसलिलजफलकुसुमलवणमणिशंखमौक्तिकाब्जानि।
सुरभिकुसुमानिगंधावणिजोनौकर्णधाराश्च ॥ २५ ॥**

अर्थ—उदकोत्पन्नद्रव्ये, फले, पुष्पे, लवण, रत्ने, शंख, मोले, कमले, सुगंधपुष्पे, सुगंधिद्रव्ये, व्यापारी, नाविक, हे रेवती नक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२५॥

**अश्विन्यामश्वहराःसेनापतिवैद्यसेवकास्तुरगाः ।
तुरगारोहाश्चवणियूपोपेतास्तुरगरक्षाः ॥ २६ ॥**

अर्थ—घोडे घेणारे, सेनापति, वैद्य, सेवक, अश्व, स्वार, व्यापारी, सुरूप, अश्वरक्षक, हे अश्विनीनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२६॥

**याम्येसृक्पिशितभुजःक्रूरावधबंधताडनासक्ताः ।
तुषधान्यनीचकुलोद्भवाविहीनाश्चसत्त्वेन ॥२७॥**

अर्थ—रक्त व मांस खाणारे, क्रूर, वध, बंधन, ताडन, करणारे; तुषधान्य, नीचकुलोत्पन्न, निःसत्त्व हे भरणीनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२७॥

**पूर्वात्रयंसानलमग्रजानाराज्ञांतुपुष्येणसहोत्तराणि ।
सपौष्णमैत्रंपितृदैवतंचप्रजापतेर्भचकृषीवलानां ॥२८॥**

अर्थ—पूर्वा, पूर्वाषा०, पूर्वाभा०, हीं नक्षत्रे ब्राह्मणांचीं होत. उत्तरा, उत्तराषा०, उत्तराभा०, हीं क्षत्रियांचीं होत. रेवती, अनुराधा, मघा, रोहिणी हीं शेतीलोक्यांचीं (वैश्यांचीं), होत ॥२८॥

**आदित्यहस्ताभिजिदाश्विनानिवणिग्जना
नांप्रवदंतिभानि । मूलत्रिनेत्रानिलवारुणा
निभान्युग्रजातेःप्रभविष्णुतायाः ॥ २९ ॥**

अर्थ—पुनर्वसु, हस्त, अभिजित्, अश्विनी हीं नक्षत्रे वैश्यांचीं होत. मूल, आर्द्रा, स्वाती, शततारका, हीं नक्षत्रे होणाऱ्या उग्र जातीचीं होत ॥२९॥

सौम्यैद्रचित्रावसुदैवतानिसेवाजनस्वाम्यमु
पागतानि । सार्पविशाखाश्रवणोभरण्यश्रं
डालजातेरितिनिर्दिशंति ॥ ३० ॥

अर्थ—मृगशीर्ष, ज्येष्ठा, चित्रा, धनिष्ठा, हीं न० सेवाकरणारांचीं होत. आश्लेषा, विशाखा, श्रवण, भरणी हीं नक्षत्रे चंडाल जातीचीं होत ॥३०॥

रविरविसुतभोगमागतंक्षितिसुतभेदनवक्रदूषितं ।
ग्रहणगतमथोल्कयाहतंनियतमुषाकरपीडितंचयत् ३१
तदुपहतमितिप्रचक्षतेप्रकृतिविपर्यययातमेववा ।
निगदितपरिवर्गदूषणंकथितविपर्ययगंसमृद्धये ॥३२॥

अर्थ—सूर्य व शनि यांणीं भोगलेले, मंगळानें भेदन केलेले व वक्रत्वानें दूषित के-
लेले, ग्रहण झालेले, उल्केने ताडित, चंद्रानें पीडित (चंद्र ज्या नक्षत्राच्या योग-
तारेचा भेद करील किंवा आच्छादन करील किंवा मधून जाईल किंवा दाक्षिण-
भागानें जाईल) तें नक्षत्र उपहत, असे ऋषि ह्मणतात अथवा प्रकृतीने विपर्यय
(उलटस्वभाव) ज्याचा झाला त्यासही उपहत ह्मणतात. असे उपहत झालेले न-
क्षत्र आपल्या पूर्वोक्त वर्गाचा नाश करिते व याहून अन्यप्रकारचे असेल तर वृद्धि
करिते ॥३१॥३२॥

॥ इतिनक्षत्रव्यूहःपंचदशोध्यायः ॥१५॥

॥ अथग्रहभक्तयः ॥

प्राङ्नर्मदार्धशोणोद्भ्रुवंगसुह्लाःकलिंगबाल्हीकाः ।
शक्यवनमगधशबरप्राग्ज्योतिषचीनकांबोजाः ॥१॥
मेकलकिरातविटकाबहिरंतःशैलजाःपुलिंदाश्च ।
द्रविडानांप्रागर्धदक्षिणकूलंचयमुनायाः ॥२॥

चंपोदुंबरकौशांबिचेदिविंध्याटवीकलिंगाश्च ।
 पुंड्रागोलांगूलश्रीपर्वतवर्धमानाश्च ॥ ३ ॥
 इक्षुमतीत्यथतस्करपारतकांतारगोपवीजानां ।
 तुषधान्यकटुकतरुकनकदहनविषसम्रशूराणां ॥४॥
 भेषजभिषक्चतुष्पदकृषिकरनृपहिंस्रयायिचौराणां ।
 व्यालारण्ययशोयुततीक्ष्णानांभास्करःस्वामी ॥ ५ ॥

अर्थ—नर्मदानदीचे पूर्वेकडील अर्ध, शोणनद, उडू, वंग, सुल्ल, कालिंग, बाल्हीक, शक, यवन, मगध, शबर, प्राग्ज्योतिष, चीन, कांबोज ॥१॥ मेकल, किरात, विटक, पर्वतांतील व पर्वतांजवळील देश, पुलिंद, द्रविडदेशाचे पूर्वार्ध, यमुनेचे दक्षिणतीर ॥२॥ चंप, उदुंबर, कौशांतीनगरी, विंध्यपर्वताची अटवी (अरण्य), कलिंग, पुंड्र, गोलांगूल (वानरवि०), श्रीपर्वत, वर्धमान ॥३॥ इक्षुमती, तस्करदेश-पारतजन, अरण्य, गोप (गाई राखणारे), बीजे, तुषधान्य (साळी), कटुद्रव्य (मिरी, मिरची इ०), वृक्ष, सुवर्ण, अग्नि, विष, युद्धकुशल, ॥४॥ औषध, वैद्य, पशु, शेतीलोक, राजे, हिंसाकरणारे, प्रवासी, चोर, सर्प, अरण्य (ओसाडप्रदेश), यशस्वी, तीक्ष्ण (निन्नादि कडुपदार्थ), या सर्वांचा सूर्य स्वामी होय ॥५॥

गिरिसलिलदुर्गकोशलभरुकच्छसमुद्ररोमकतुषाराः ।
 वनवासितंगणहलस्त्रीराज्यमहार्णवद्वीपाः ॥ ६ ॥
 मधुररसकुसुमफलसलिललवणमणिशंखमौक्तिका
 ज्ञानां । शालियवौषधिगोधूमसोमपाक्रंदविप्राणां ॥७॥
 सितसुभगतुरगरतिकरयुवतिचमूनाथभोज्यवस्त्राणां ।
 शृंगिनिशाचरकर्षकयज्ञविदांचाधिपश्चंद्रः ॥ ८ ॥

अर्थ—गिरिदुर्ग (डोंगरीकिल्ले), सलिलदुर्ग (पाण्यांतील किल्ले), कोशल, भरुकच्छ, समुद्र, रोमक, तुषार, वनवासी, तंगण, हल, स्त्रीराज्य, महासागर (दक्षिणसमुद्र), द्वीप ॥६॥ मधुररस, पुष्पे, फळे, उदक, लवण, मणि, शंख, मौक्तिक, जलोत्पन्न (कमलादिक), शाली, यव, औषधि, गहू, सोमप (याज्ञिक), आक्रंद (शत्रुपाठीस लागलेले असा राजा), ब्राह्मण ॥७॥ शुभ्र, सर्वजनप्रिय, अश्व, रतिकर (कामी), स्त्री, सेनापति, भोज्य (अन्नादि भक्षणीय पदार्थ), वस्त्रे, शृंगयुक्तप्राणी, निशाचर, शेतीलोक, यज्ञसूत्रजाणणारे यांचा चंद्र स्वामी होय ॥८॥

शोणस्यनर्मदायाभीमरथायाश्चपश्चिमाधस्थाः ।
 निर्विंध्यावेत्रवतीसिप्रागोदावरीवेणा ॥ ९ ॥
 मंदाकिनीपयोष्णीमहानदीसिंधुमालतीपाराः ।
 उत्तरपांड्यमहेंद्राद्रिविंध्यमलयोर्पंगाश्रोलाः ॥ १० ॥
 द्रविडविदेहांध्राश्मकभासापुरकौंकणाःसमंत्रिषिकाः ।
 कुंतलकेरलदंडककांतिपुरम्लेच्छसंकरजाः ॥ ११ ॥
 (नासिक्यभोगवर्धनविराटविंध्याद्रिपार्श्वगादेशाः ।
 येचपिवंतिसुतोयांतापीयेचापिगोमतीसलिलं ॥ १२ ॥)
 नागरकृषिकरपारतहुताशनाजीविशस्त्रवार्तानां ।
 आटविकदुर्गकर्कटवधकनृशंसावलित्तानां ॥ १३ ॥
 नरपतिकुमारकुंजरदांभिकडिंभाभिघातपशुपानां ।
 रक्तफलकुसुमविद्रुमचमूपगुडमद्यतीक्ष्णानां ॥ १४ ॥
 कोशभवनाग्निहोत्रिकधात्वाकरशाक्यभिक्षुचौराणां ।
 शठदीर्घवैरब्रह्मशिनांचवसुधासुतोधिपतिः ॥ १५ ॥

अर्थ—शोणनद, नर्मदानदी, भीमरथानदी यांच्या पश्चिमभागचे देश; निर्विंध्या, वे-
 त्रवती, सिप्रा, गोदावरी, वेणा ॥९॥ गंगा, पयोष्णी, महानदी, सिंधु, मालती, पा-
 रा, ह्यां सर्व नद्या; उत्तरपांड्यदेशस्थजन, महेंद्रपर्वत, विंध्य, मलय या पर्वतांवरील
 लोक; चोल ॥१०॥ द्रविड, विदेह, आंध्र, अश्मक, भास, पुर, कौंकण, समंत्रिषि-
 क, कुंतल, केरल, दंडकारण्य, कांतिपुर, म्लेच्छ, संकरजाति ॥११॥ (नासिक, भोगवर्धन,
 विराटनगरी व विंध्याद्रिपर्वताचे दोहों बाजूंचे देश, तापी व गोमती
 या नद्यांचे पाणी पिणारे (यांच्या कांठी रहाणारे) ॥१२॥) नगरांत रहाणारे कृ-
 षिकर, पारत, सुवर्णकारादि अग्निजीवी, शस्त्रवृत्ति, अरण्यवासी, किल्ला, कर्कटज-
 न, वधरत, घातकपापी, कार्याचाठाई अस्थिर ॥१३॥ राजे, बाल, हत्ती, दांभिक,
 डिंभ (शस्त्रावांचून चाललेले युद्धांत घात करणारा किंवा बालघातक), पशुपालक,
 रक्तफल, रक्तपुष्प, पोंवळे, सेनापति, गुड, मद्य, तीक्ष्ण (नित्रादि) ॥१४॥ कोश-
 भवन (राजगृह), अग्निहोत्री, गैरिकादि व सुवर्णादि धातु यांचे स्थान, शाक्य (रक्तपट)
 संन्यासी, चौर, शठ (परकार्यविमुख), दीर्घद्वेषी, फारखाणारा, या सर्वांचा भौम
 स्वामी होय ॥१५॥

लौहित्यःसिंधुनदःसरयुर्गंभीरिकारथाब्हाच ।
 गंगाकौशिक्याद्याःसरितोवैदेहक्रांबोजाः ॥१६॥
 मथुरायाःपूर्वार्धहिमवद्गोमंतचित्रकूटस्थाः ।
 सौराष्ट्रसेतुजलमार्गपण्यविलपर्वताश्रयिणः ॥१७॥
 उदपानयंत्रगांधर्वलेख्यमणिरागगंधयुक्तिविदः ।
 आलेख्यशब्दगणितप्रसाधकायुष्यशिल्पज्ञाः ॥१८॥
 चरपुरुषकुहकजीवकशिशुकविशठसूचकाभिचाररताः ।
 दूतनपुंसकहास्यज्ञभूततंत्रद्रजालज्ञाः ॥१९॥
 आरक्षकनटनर्तकघृततैलस्नेहबीजतितानि ।
 व्रतचारिरसायनकुशलवेसराश्वद्रपुत्रस्य ॥२०॥

अर्थ—लौहित्यनद, सिंधुनद, सरयू, गंभीरिका, रथाब्हा; गंगा, कौशिकी, विपाशा, सरस्वती, चंद्रभागा, ह्यानद्या; वैदेहजन, कान्बोजजन, मथुरेचे पूर्वार्ध, हिमालय, गोमंत (गोमितपर्वत), चित्रकूट या पर्वतांवर रहाणारे लोक; सौराष्ट्रजन, सेतूने व जलमार्गाने जाणारे, व्यापारी, गुहेत राहणारे, पर्वतवासी, उदपान (तडागवा-प्यादिक), यंत्र, गायन, लिहिणे, रत्नपरीक्षा, रंगयुक्ति, गंधयुक्ति या सर्वाते जाण-णारे; चित्तारीपणा, व्याकरणशास्त्र, गणित, यांचे साधन करणारे; आयुष्य व शिल्प याते जाणणारे, गुप्तत्रातमीदार, गारूडादि कपटाने उपजीवन करणारा, बाल, कवि, शठ (परकार्यविमुख), दुर्जन, जारणमारणादि जाणता, जासूद, नपुंसक, उपहास (थट्टा) करणारे, भूततंत्रज्ञ, पिशाचे स्वाधीन ठेवणारे, इंद्रजाल (गारूड-विद्या) इत्यादि जाणणारे, आरक्षक (पहारेकरी), नट, नर्तक, घृत, तैल, तेल काढण्याचीं फले, निंबादि कडू पदार्थ, व्रतचारी (ब्रह्मचारीप्रभृति), रसायण करणारे, वेसर (खेचर), या सर्वांचा बुध स्वामी होय ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥

सिंधुनदपूर्वभागोमथुरापश्चार्धभरतसौवीराः ।
 सुघ्नोदीच्यविपाशासरिच्छतद्रूमठशाल्वाः ॥२१॥
 त्रैगर्तपौरवांबष्ठपारतावाटधानयौधेयाः ।
 सारस्वतार्जुनायनमत्स्यार्धग्रामराष्ट्राणि ॥२२॥
 हस्त्यश्वपुरोहितभूपमंत्रिमांगल्यपौष्टिकासक्ताः ।
 कारुण्यसत्यशौचव्रतविद्यादानधर्मयुताः ॥२३॥

पौरमहाधनशब्दार्थवेदविदुषोभिचारनीतिज्ञाः ।

मनुजेश्वरोपकरणंछत्रध्वजचामराद्यंच ॥२४॥

शैलेयकमांसीतगरकुष्ठरससैधवानिवल्लीजं ।

मधुररसमधूच्छिष्टानिचोरकश्चेतिजीवस्य ॥२५॥

अर्थ—सिंधु नदाचा पूर्वभाग, मथुरेचे पश्चार्ध, भरतजन, सीवीर, सुघ्न, हे देश; उत्तरदिशेस राहणारे लोक, विपाशानदी, शतद्रुनदी, रमठजन, शाल्व, त्रैगर्त, पौरव, आंत्रष्ट, पारत, वाटधान, यौधेय, सारस्वत, आर्जुनायन, मत्स्यजन, हत्ती, घोडा, राजपुरोहित, राजा, प्रधान, विवाह, मौंजी इत्यादि मांगल्यकार्ये व पीष्टिककर्म यांचाठाणीं जे आसक्त ते; दया, सत्य, शौच, व्रत, विद्या, दान, धर्म यांणीं युक्त; पौर (नागरिक लोक), महाधन (ईश्वर), वैष्याकरण, अर्थज्ञ (पंडित), वेदवेत्ते, नीतिज्ञ, राजोपकरण (शस्त्रोद्योगादि), छत्र, ध्वज, चामर, इत्यादि; सुगंधिद्रव्य, जटामांसी, रस, सैधव, मुद्गादि वल्लीजधान्य, मधुररस, मेण, चोरक (सुगंधिद्रव्य), या सर्वांचा स्वामी गुरु होय ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥

तक्षशिलमार्तिकावतबहुगिरिगांधारपुष्कलावतकाः ।

प्रस्थलमालवकैकयदाशार्णोशीनराःशिवयः ॥२६॥

येचपिबंतिवितस्तामिरावतींचंद्रभागसरितंच ।

रथरजताकरकुंजरतुरगमहामात्रधनयुक्ताः ॥२७॥

सुरभिकुसुमानुलेपनमणिवज्रविभूषणांबुरुहशय्याः ।

वरतरुणयुवतिकामोपकरणमृष्टान्नमधुरभुजः ॥२८॥

उद्यानसलिलकामुकयशःसुखौदार्यरूपसंपन्नाः ।

विद्वदमात्यवणिग्जनघटकृच्चित्रांडजास्त्रिफलाः ॥२९॥

कौशेयपट्टकंबलपत्रौर्णिकरोध्रपत्रचोचानि ।

जातीफलागरुवचापिप्पल्यश्रंदनंचभृगोः ॥३०॥

अर्थ—तक्षशिलानगरी, मार्तिकावतदेश, बहुत अहित पर्वत ज्यामध्ये अशा गांधार देशांतील जन, पुष्कलावतक, प्रस्थल, मालव, कैकय, दाशार्ण, उशीनर, शिवि हे देश; वितस्ता, इरावती, चंद्रभागा या नद्यांचे जे उदक पितात ते (यांच्या कांठीं राहणारे), रथ, रजत, आकर (हिण्यांच्याखाणी), हत्ती, अश्व, महामात्र (महात), धनवान्, सुगंधिद्रव्य, पुष्पे, अनुलेपन (गंधादि), पद्मरागादिमणि,

हिरे, अलंकार, कमल, शय्या, वर (प्रधान), तरुण, स्त्री, कामोपकरण (विलासयोग्य जे सुगंधपुष्पादि पदार्थ ते), मृष्टान्न (स्वच्छ अन्नभोजन करणारे) व मधुर भोजन करणारे, उद्यान (बाग), उदक, कामीपुरुष; यश, सुख, औदार्य, स्वरूप, यांणी युक्त; विद्वान् प्रधान, सावकार, कुंभार, नानाप्रकारचे पक्षी, त्रिफला, कौशेयपट्ट (रेशमाचे वस्त्र), कंत्रल, पत्रौणिक (धुतलेले रेशमी वस्त्र), लोध्र, पत्र (तमालपत्र), चोच (दालचिनी), जायफळ, अगरू, बेखंड, पिंपळी, चंदन, या सर्वांचा स्वामी शुक्र होय ॥२६।२७।२८।२९।३०॥

आनर्तार्वुदपुष्करसौराष्ट्राभीरशूद्ररैवतकाः ।

नष्टायस्मिन्देशेसरस्वतीपश्चिमोदेशः ॥३१॥

कुरुभूमिजाःप्रभासंविदिशावेदस्मृतीमहीतटजाः ।

खलमलिननीचतैलिकविहीनसत्वोपहतपुंस्त्वाः ॥३२॥

बंधनशाकुनिकाशुचिकैवर्तविरूपवृद्धसौकरिकाः ।

गणपूज्यस्खलितव्रतशबरपुलिंदार्थपरिहीनाः ॥३३॥

कटुतिक्ररसायनविधवयोषितोभुजगतस्करमहिष्यः ।

खरकरभचणकवानुलनिष्पावाश्वार्कपुत्रस्य ॥ ३४ ॥

अर्थ—आनर्त, अर्वुद, पुष्कर, सौराष्ट्र, आभीर, शूद्र, रैवतक, या देशातील लोक; जेथे सरस्वतीनदी गुप्त झाली तो देश, पश्चिमदेश, कुरुदेशस्थजन, प्रभासक्षेत्र, विदिशा, वेदस्मृति ह्या नद्यांच्या तीरी झालेले लोक; दुर्जन, मलिन, नीच, तैली, निःसत्व, नपुंसक, बंधनस्थ, शाकुनिक (पक्षिघातक), अपवित्रकर्मरत, कैवर्त (कोळी), विरूप, वृद्ध, डुकरे वाळगणारे, समुदायांत मुख्य, चलितनियम, शबर, पुलिंद (म्लेच्छ), इव्यहीन (दरिद्री), कटु (नित्रादि), तिक्त (मरीच्यादि), रसायन, विधवास्त्रिया, सर्प, चोर, ह्यैस, गर्दभ, उंट, चणे, वातुल (चंत्रळी वगैरे वातुळ पदार्थ), निष्पाव (पावटे), यांचा स्वामी शनि होय ॥३१।३२।३३।३४॥

गिरिशिखरकंदरदरीविनिविष्टाम्लेच्छजातयःशूद्राः ।

गोमायुभक्षशूलिकवोक्काणाश्वमुखविकलांगाः ॥३५॥

कुलपांसनहिंस्रकृतघ्नचौरनिःसत्यशौचदानाश्च ।

खरचरनियुधविचीवरोषगर्भाशयानीचाः ॥३६॥

उपहतदांभिकराक्षसनिद्राबहुलाश्चजंतवःसर्वे ।

धर्मेणचसंत्यक्तामाषतिलाश्वार्कशशिशत्रोः ॥३७॥

अर्थ—पर्वताचें शिखर, कंदर (दरी), गुहा, यांमध्ये राहणारे; म्लेच्छजाति, शूद्र, कोल्हाखाणारे, त्रिशूल हत्यार बाळगणारे, बोक्लाण, अश्वमुख, अंगहीन, कुलास कलंक लावणारे, हिंसाकरणारे, कृतघ्न (अनुपकारी), चोर, सत्यरहित, अशुचि, कृपण, गर्दभ, गुप्तत्रातमीदार, बाहुयुत्थ जाणणारे, फार रागीट, गर्भस्थ, नीच, कुत्सित, दांभिक, राक्षस, बहुत निद्रायुक्तप्राणी, धर्मरहित, माष, तिल, या सर्वांचा राहु स्वामी होय ॥३५।३६।३७॥

गिरिदुर्गपल्हवश्वेतहूणचोलावगाणमरुचीनाः ।

प्रत्यंतधनिमहेच्छव्यवसायपराक्रमोपेताः ॥३८॥

परदारविवादरताःपररंध्रकुतूहलामदोत्सिक्ताः ।

मूर्खाधार्मिकविजिगीषवश्चकेतोःसमाख्याताः ॥३९॥

अर्थ—पर्वतावरील किल्ले, पल्हव, श्वेत, हूण, चोल, अवगाण, मरु, चीन, हे देश; प्रत्यंत (म्लेच्छदेश), धनवान्, मोठी इच्छा करणारे, उद्योगी, पराक्रमी, परस्त्रीरत, वादरत, परच्छिद्रानें आनंदपावणारे, मत्त, मूर्ख, धर्मरहित, जिंकण्याची इच्छा करणारे, या सर्वांचा केतु स्वामी होय ॥३८।३९॥

उदयसमयेयःस्निग्धांशुर्महान्प्रकृतिस्थितोय

दिचनहतोनिर्घातोल्कारजोग्रहमर्दनैः । स्वभ

वनगतःस्वोच्चप्राप्तःशुभग्रहवीक्षितःसभवति

शिवस्तेषांयेषांप्रभुःपरिकीर्तितः ॥ ४० ॥

अर्थ—जोग्रह उदयकाळीं निर्मलकिरण, विस्तीर्णत्रिंब, स्वभावस्थित, असा असून जर निर्घात (तुफानीवार), उल्का (बीज), रज (धूळ) व ग्रहयुत्थ यांणीं ताडित नसेल, स्वगृहीं किंवा स्वोर्चीं असेल व शुभग्रहांनीं दृष्ट असेल तो ग्रह ज्यांचा स्वामी सांगितला त्यांस शुभकारक होतो ॥४०॥

अभिहितविपरीतलक्षणैःक्षयमुपगच्छतितत्प

रिग्रहः । उमरभयगदातुराजनानरपतयश्चभ

वंतिदुःखिताः ॥ ४१ ॥

अर्थ—वरील श्लोकांत ग्रहांचीं जीं लक्षणें लिहिलीं आहेत तद्विपरीत ग्रहांचीं लक्षणें असलीं तर त्यांचें फळ वाईट होतें. शस्त्ररहित कलह, भीति, रोग, यांहीं युक्त लोके होतील व राजेही अत्यंत दुःखित होतील ॥४१॥

यदिनरिपुकृतंभयंनृपाणांस्वमुतकृतंनियमा
दमात्यजंवा । भवतिजनपदस्यचाप्यवृष्ट्या
गमनमपूर्वपुराद्रिनिन्नगासु ॥ ४२ ॥

अर्थ—जर राजांस शत्रुकृत भय होणार नाही तर, स्वपुत्रकृत किंवा प्रधानकृत भय निश्चयाने होईल. देशास अवर्षणाचे भय झाल्यामुळे सर्व लोक पूर्वी न पाहिलेल्या नगर, पर्वत, नदी यांचाठाई गमन करतील ह्मणजे दुष्काळामुळे देशोदेशी जातील ॥४२॥

इतिबृहत्संहितायांग्रहभक्तयोनामषोडशोध्यायः ॥१६॥

॥ अथग्रहयुद्धं ॥

युत्थंयथायदावाभविष्यदादिश्यतेत्रिकालज्ञैः ।

तद्विज्ञानंकरणेमयाकृतंसूर्यसिद्धांतात् ॥ १ ॥

अर्थ—त्रिकालज्ञ (भूत, भविष्य, वर्तमान जाणणारे) ऋषि, ज्याकालीं ज्याप्रकाराने होणारे ताराग्रहांचे युद्ध सांगतात, त्यांचे ज्ञान (साधन) करणे (गणितस्कंधी) सूर्यसिद्धांतानुसारें मी सांगितलें ॥१॥

वियतिचरतांग्रहणामुपर्युपर्यात्ममार्गसंस्थानां ।

अतिदूरात्दृष्टिविषयेसमतामिवसंप्रयातानां ॥२॥

आसन्नक्रमयोगाद्देदोलेखांगुमर्दनासव्यः ।

युत्थंचतुःप्रकारंपराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तं ॥ ३ ॥

अर्थ—आकाशांत फिरणारे, एकावर दुसरा अशाप्रकारे आपल्या मार्गांत रहणारे व अति दुरून दृष्टिगोचर समत्वाते (बरोबरीतें) प्राप्त झालेले जे भौमादि ग्रह, त्यांचे फार निकट क्रमयोगाने भेद, उल्लेख, अंशुमर्दन, असव्य, या चार प्रकारचे युद्ध पराशरादि ऋषींनी सांगितले. १ किरणाने किरणाचे मर्दन ह्मणजे जेथे दोन्ही ग्रह एकच दिसतात ते भेदयुद्ध. २ एकाग्रहाने दुसऱ्या ग्रहाच्या त्रिजाचा स्पर्श करिजेतो ते उल्लेखयुद्ध. ३ अतिनिकट ग्रहांचे किरण परस्पर हन्यमान

(ताडित) दिसतात तें अंशुमर्दनयुद्ध. ४ बरोबर होऊन डाव्या आंगानें जाणें तें अपसव्ययुद्ध ॥२॥ ॥३॥

भेदेवृष्टिविनाशोभेदःसुहृदांमहाकुलानांच ।
उल्लेखेशस्त्रभयंमंत्रिविरोधःप्रियान्नत्वं ॥४॥
अंशुविरोधेयुद्धानिभूभृतांशस्त्ररुकुक्षुदवमर्दाः ।
युद्धेचाप्यपसव्येभवंतियुद्धानिभूपानां ॥५॥

अर्थ—भेदसंज्ञक युद्ध झालें तर अवर्षण, मित्रांचा परस्पर व महाकुलीनांचा परस्पर भेद होतो. उल्लेखसं० युद्ध झालें तर शस्त्रभय, प्रधानांचा विरोध, दुर्भिक्ष हीं होतात. अंशुविरोधसं० (अंशुमर्दनसं०) युद्ध झालें तर राजांचीं युद्धे, शस्त्र, रोग, क्षुधा, यांपासून अतिपीडा हीं होतात. अपसव्ययुद्धीं राजांचीं युद्धे होतात ॥४॥५॥

रविराक्रंदोमध्येपौरःपूर्वपरेस्थितोयायी ।
पौराबुधगुरुरविजानित्यंशीतांशुराक्रंदः ॥६॥
केतुकुजराहुशुक्रायानिनएतेहताग्रहाहन्युः ।
आक्रंदयायिपौरान्जयिनोजयदाःस्ववर्गस्य ॥७॥

अर्थ—सूर्य खमध्यभागी असतां आक्रंदसंज्ञक, पूर्वेकडे अ० पौरसं०, पश्चिमेकडे अ० यायीसं० होतो. बुध, गुरु, शनि, हे निस्य पौरसं० होत. चंद्र निस्य आक्रंदसं० होय. केतु, भौम, राहु, शुक्र हे यायीसं० होत. हे ग्रह आक्रंदादिसंज्ञक ग्रहांतें मारतात त्या युद्धांत ज्यांचा जय होतो ते आपल्या वर्गाचा जय करितात ॥६॥७॥

पैरेपैरेणहतेपौराःपौरान्नुपान्विनिघ्नन्ति ।
एवंयाच्याक्रंदौनागरयायिग्रहाश्चैव ॥८॥

अर्थ—पौरग्रह, पौरग्रहानें हत असतां, नगरसंबंधी लोक आपल्या राजाचा नाश करतील. असेच यायीग्रह आक्रंदग्रहानें हत अ० येणाऱ्या राजाचा नाश. नागर ह० पौरग्रह यायीग्रहानें हत अ० नगरच्या राजाचा नाश, याप्रकारें जाणावें ॥८॥

दक्षिणदिक्स्थःपरुषोवेपथुरप्राप्यसंनिवृत्तोणुः ।
अधिरूढोविकृतोनिष्प्रभोविवर्णश्चयःसजितः ॥९॥

अर्थ—दक्षिणदिशेस रहाणारा, परुष (रस्वरस्त्रीत), कंपित, दुसऱ्या ग्रहाजवळ न जातां मार्गे फिरला (वक्रगतिशाला), बारीक झालेला, अधिरूढ (दुसऱ्या ग्रहानें आक्रांत), विकार पावलेला, तेजहीन झालेला, विवर्ण (वर्णरहित), असा जो ग्रह तो जित (जिंकलेला) असें जाणावें ॥९॥

उक्तविपरीतलक्षणसंपन्नोजयगतोविनिर्दिष्टः ।

विपुलःस्निग्धोद्युतिमान्दक्षिणादिक्स्थोपिजययुक्तः १०

अर्थ—पूर्वश्लोकोक्त लक्षणांहुन विपरीतलक्षणसंपन्न जो ग्रह त्याचा जय झाला असें समजावें. तसाच जो ग्रह विपुल (मोठें) विव, निर्मल, तेजस्वी तो ग्रह दक्षिणदिशेस असला तरी जयानें युक्त असें जाणावें. (असें बहुधा शुक्राचें होतें) ॥१०॥

द्वावपिमयूखपृक्तौविपुलौस्निग्धौसमागमेभवतः ।

तत्रान्योन्यप्रीतिर्विपरीतावात्मपक्षघ्नौ ॥११॥

अर्थ—दोघेही ग्रह समागमामध्ये स्वच्छकिरणानीं युक्त, विस्तीर्णविव, निर्मल, असे असतील तेथे दोघांची प्रीति आहे असें समजावें. याहून विपरीत अ० आपल्या पक्षाचा नाश करणारे होतात ॥११॥

युद्धंसमागमोवायद्यव्यक्तौतुलक्षणैर्भवतः ।

भुविभूभृतामपितथाफलमव्यक्तंविनिर्देश्यं ॥१२॥

अर्थ—ग्रहांचें परस्पर युद्ध किंवा समागम पूर्वीक लक्षणांहीं जर अस्पष्ट होतील तर भूमीवर राजांसही तसेंच अस्पष्ट फल सांगावें ॥१२॥

गुरुणाजितेवनिसुतेबाल्हीकायायिनोग्निवार्ताश्च ।

शशिजेनशूरसेनाःकलिंगसाल्वाश्चपीडयन्ते ॥१३॥

सौरिणारेविजितेजयन्तिपौराःप्रजाश्चसीदन्ति ।

कोष्ठागारम्लेच्छक्षत्रियतापश्चशुक्रजिते ॥ १४ ॥

अर्थ—गुरूनें मंगळ जिंकला अ० बाल्हीक देशातील लोक, मार्गस्थ, अग्निजीवी (सुवर्णकारादिक), यांस पीडा होये. बुधानें मंगळ जिंकला अ० शूरसेन, कलिंग, साल्व या देशांत रहाणाऱ्या लोकांस पीडा होये. शनैश्चरानें मंगळ

जिकला अ० नागरिक लोकांचा जय व प्रजांस पीडा होत्ये. शुक्राने मंगळ जिकला अ० कोष्ठागार, म्लेच्छ, क्षत्रिय यांस ताप (दुःख) होतें ॥ १३॥ १४॥

भौमेनहतेशशिजेवृक्षसरित्तापसाश्मकनरेंद्राः ।

उत्तरदिक्स्थाःऋतुदीक्षिताश्चसंतापमायांति ॥ १५॥

गुरुणाबुधेजितेम्लेच्छशूद्रचौरार्थयुक्तपौरजनाः ।

त्रैगर्तपार्वतीयाःपीडयंतेकंपतेचमही ॥ १६॥

रविजेनबुधेध्वस्तेनाविकयोधाब्जसधनगर्भिण्यः ।

भृगुणाजितेग्रिकोपःसस्यांबुदयाधिविध्वंसः ॥ १७॥

अर्थ—भौमाने बुध जिकला असतां वृक्ष, नद्या, तपस्वी, अश्मकजन, राजे, उत्तर-दिशेस रहाणारे लोक, यज्ञकरणारे, या सर्वास दुःख होतें ॥ १५॥ गुरूने बुध जित अ० म्लेच्छ, शूद्र, चोर, धनवान्, नगरवासी लोक, त्रिगर्त देशांतील लोक, पर्वतवासी लोक या सर्वास पीडा होत्ये व भूमिकंपही होतो ॥ १६॥ शनीने बुध ध्वस्त (पराजित) केला अ० नावाडी, योद्धे, जलजप्राणी, द्रव्यवान्, सगर्भास्त्रिया यांस पीडा होत्ये. शुक्राने बुध जित अ० अग्रिकोप होतो. धान्ये, मेघ, पां-थस्थ यांचा नाश होतो ॥ १७॥

जीवेशुक्राभिहतेकुलूतगांधारकैकयामद्राः ।

साल्वावत्सावंगागावःसस्यानिनश्यंति ॥ १८॥

भौमेनहतेजीवेमध्योदेशोनरेश्वरागावः ।

सैरेणचार्जुनायनवसातियौधेयशिबिविप्राः ॥ १९॥

शशितनयेनापिजितेबृहस्पतौम्लेच्छसत्यशस्त्रभृ

तः । उपयांतिमध्यदेशश्चसंक्षयंयच्चभक्तिफलं ॥ २०॥

अर्थ—बृहस्पति शुक्राने जिकला असतां, कुलूत, गांधार, कैकय, मद्र, साल्व, वत्स, वंग, हे देश; गार्ई, धान्ये यांचा नाश होतो ॥ १८॥ भौमाने बृहस्पति जित अ० मध्यदेश ह्य० हिमालय व विंध्याद्रि (सातपुडा) यांचा मध्यभाग, राजे, गार्ई यांस पीडा होत्ये. शनीने बृहस्पति जित अ० अर्जुनायन लोक, वसाति, योद्धे, शि-बिदेशस्थलोक, ब्राह्मण, यांचा नाश होतो ॥ १९॥ बुधाने बृहस्पति जित अ० म्लेच्छ, सत्यवादी, शस्त्रधारणकरणारे, मध्यदेश हे सर्व नाश पावतात व जे गु-रुचें पूर्वोक्त भक्तिफल तेही नाश पावतें ॥ २०॥

शुक्रेबृहस्पतिहतेयाथीश्रेष्ठोविनाशमुपयाति ।
 ब्रह्मक्षत्रविरोधःसलिलंचनवासवस्त्यजति ॥२१॥
 कोशलकलिंगवंगावत्सामत्स्याश्चमध्यदेशयुताः ।
 महतीं व्रजंति पीडां नपुंसकाः शूरसेनाश्च ॥२२॥
 कुजविजिते भृगुतनये बलमुख्यवधो नरेंद्रसंग्रामाः ।
 सौम्येन पार्वतीयाः क्षीरविनाशोल्पवृष्टिश्च ॥२३॥
 रविजेन सिते विजिते गणमुख्याः शस्त्रजीविनः क्षत्रं ।
 जलजाश्च निपीडयन्ते सामान्यं भक्तिफलमन्यत् २४

अर्थ—बृहस्पतीने शुक्र जित अ० पांथस्थ, श्रेष्ठजन यांचा नाश होतो. ब्राह्मण, क्षत्रिय यांस उपद्रव होतो व अवर्षणही होतें ॥२१॥ कौशल, कलिंग, वंग, वत्स, मत्स्य, मध्यदेश या देशांनील लोकांस महान् पीडा होत्ये. नपुंसक, शूरसेनदेश-स्थलोक यांसही पीडा होत्ये ॥२२॥ भौमाने शुक्र जिंकला अ० सेनापतीचा वध व राजांची युद्धे होतात. बुधाने शुक्र जिंकला अ० पर्वतवासी लोकांचा व गर्द-च्या दुधाचा नाश होतो व अल्पवृष्टि होत्ये ॥२३॥ शनीने शुक्र जिंकला अ० ग-णश्रेष्ठ, शस्त्रवृत्ति, क्षत्रिय, जलोद्भव प्राणी, या सर्वांस पीडा होत्ये व जे पूर्वोक्त भक्तिफल तें विपरीत होतें ॥२४॥

असिते सितेन निहतेर्धवृत्तिरहिविहगमानिनां पीडा ।
 क्षितिजेन टंकणांघ्रोड्काशिबाल्हीकदेशानां ॥२५॥
 सौम्येन पराभूते मंदेंगवणिग्विहंगपशुनागाः ।
 संताप्यंते गुरुणास्त्रीबहुलामहिषकशकाश्च ॥२६॥

अर्थ—शुक्राने शनि जिंकला अ० अर्धवृत्ति (द्रव्यांची वृद्धि) होत्ये. सर्प, पक्षी, अ-भिमानी लोक यांस पीडा होत्ये. भौमाने शनि जित अ० टंकण, आंध्र, उड्, काशि, बाल्हीक या देशांस पीडा होत्ये ॥२५॥ बुधाने शनि जित अ० अंगदेश-स्थ लोक, व्यापारी, पक्षी, पशु, हत्ती यांस पीडा होत्ये. गुरूने शनि जिंकला अ० स्त्रीबहुलदेश, महिष, कशक यांस पीडा होत्ये ॥२६॥

अयं विशेषोभिहितो हतानां कुजज्ञवागीशसिता
 सितानां । फलंतुवाच्यं ग्रहभक्तितोन्यद्यथात
 थाग्रंतिहताः स्वभक्तीः ॥२७॥

अर्थ—युद्धामध्ये जिंकलेले जे भौम, बुध, गुरु, शुक्र, शनि ॥यांचा हा पूर्वोक्तविशेष सांगितला. इतर जे फल ते पूर्वाध्यायोक्त ग्रहभक्तीवरून सांगोवे. ते असे की, ज्या प्रकाराने ग्रहांचा पराजय होईल तसा स्वभक्तीचा नाश होईल ॥२७॥

॥ इतिवृहत्संहितायां ग्रहयुद्धं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

॥ अथशशिग्रहसमागमः ॥

भानायथासंभवमुत्तरेणयातोग्रहाणांयदिवाशशांकः ।

प्रदक्षिणंतच्छुभकृन्नराणांयाम्येनयातोनशिवःशशांकः १

अर्थ—चंद्र, नक्षत्रांच्या किंवा ग्रहांच्या यथासंभव (समीपस्थांच्या) उत्तरेकडून जाईल तर ते प्रदक्षिणगमन होतं. हे मनुष्यांस शुभकारक होय. चंद्र दक्षिणेकडून गेला तर तो अशुभ होय ॥१॥

चंद्रमायदिकुजस्ययात्युदक्पार्वतीयबलशालि

नांजयः । क्षत्रियाःप्रमुदिताःसयायिनोभूरि

धान्यमुदितावसुंधरा ॥ २ ॥

अर्थ—जर चंद्र भौमाच्या उत्तरेकडून जाईल तर पर्वतवासी लोकांचा व बलिष्ठ राजांचा जय होईल. पांथस्थ व क्षत्रिय आनंदित होतील. पृथ्वीवर बहुत धान्य होईल ॥२॥

उत्तरतःस्वसुतस्यशशांकःपौरजयायसुभिक्षक

रश्च । सस्यचयंकुरुतेजनहार्दिकोशचयंचनरा

धिपतीनां ॥ ३ ॥

अर्थ—चंद्र, बुधाच्या उत्तरेकडून जाईल तर नगरस्थ राजांचा जय व सुभिक्षही होईल. धान्याची वृद्धि, लोकांस संतोष, राजांचा कोश (जामदारखाना) यांची वृद्धि करितो ॥३॥

बृहस्पतेरुत्तरगेशशांकेपौरद्विजक्षत्रियपंडितानां ।

धर्मस्यदेशस्यचमध्यमस्यवृद्धिःसुभिक्षंमुदिताःप्रजाश्च ४

अर्थ—चंद्र, बृहस्पतीच्या उत्तरेकडून जाईल तर, नागरिकजन, ब्राह्मण, क्षत्रिय, पंडित, धर्म, मध्यदेश यांची वृद्धि, सुभिक्ष, सर्व प्रजांस आनंद, हीं होतात ॥४॥

**भार्गवस्ययदियात्युदक्शशीकोशयुक्तगजवा
जिवृद्धिदः ॥यायिनांचविजयोधनुष्मतांसस्य
संपदपिचोत्तमातदा ॥५॥**

अर्थ—चंद्र, शुक्राच्या उत्तरेकडून जाईल तर, भांडार, गज, अश्व, यांची वृद्धि हो-
ले. शत्रु जिकण्याची इच्छा करणारे व धनुर्धारी, यांचा जय होतो. धान्यसंपत्तीही
उत्तम होय ॥५॥

**रविजस्यशशीप्रदक्षिणंकुर्याञ्चेत्पुरभूभृतांजयः ।
शकबाल्हिकसिंधुपल्हवामुद्राजोयवनैःसमन्विताः६**

अर्थ—चंद्र, शनीच्या उत्तरेकडून जाईल तर, नगरस्थ राजांचा जय होईल. शक
(यवनविशेष), बाल्हिक, सिंधुदेशांतील लोक, पल्हव, यवन यांस आनंद होतो ॥६॥

**येषामुदग्गच्छतिभग्रहाणांप्रालेयरश्मिर्निरुपद्रवश्च ।
तद्रव्यपौरैतरभक्तिदेशान्पुष्पातियाम्येननिहंतितानि ७**

अर्थ—ज्या नक्षत्रांच्या व ग्रहांच्या उत्तरेकडून उत्पातरहित चंद्र जाईल, त्या नक्षत्र-
ग्रहांचीं प्रागुक्तद्रव्ये, नागरिक लोक, मार्गस्थलोक, पूर्वोक्त भक्तिदेश यांत तो पुष्ट
करील. तोच दक्षिणेकडून जाईल तर त्यांचा नाश करील ॥७॥

**शशिनिफलमुदक्स्थेयद्ग्रहस्थोपदिष्टंभवतित
दपसव्येसर्वमेवप्रतीपं । इतिशशिसमवायाः
कीर्तिताभग्रहाणांनखलुभवतियुद्धंसाकमिंदो
ग्रहक्षैः ॥८॥**

अर्थ—चंद्र, ग्रहांच्या उत्तरेकडे असतां, जें फल सांगितलें तें सर्व दक्षिणेकडे अ०
विपरीत होतें. याप्रकारेंकरून नक्षत्रे व ग्रह यांचे चंद्राबरोबर समागम सांगितले.
ग्रह व नक्षत्रे यांबरोबर चंद्राचें युद्ध कधींच होत नाहीं ॥८॥

**॥ इतिबृहत्संहितायांशशिश्रहसमागमोना
माष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥**

अथग्रहवर्षफलाध्यायः ॥

(संप्राप्तेचैत्रमासेशशिनिकृशातनौवासरेशुक्लपूर्वेयोवा
रोवत्सरस्यप्रभवतिसशिवोऽशोभनोवाफलेशः । त
द्वर्णसर्वसस्यंफलतिबलयुतेक्षेत्रदेशेस्वकीयेतस्मिन्य
यन्हिवृष्टिःक्षपयतिदुरितंसूर्यभौमार्कजानां ॥ १॥

वर्षेयस्यफलंमासेचमुनिप्रणीतमालोक्य ।

तद्वृत्तैर्वक्ष्येहंहोरातंत्रोत्तरविधाने ॥२॥)

(हे दोन्ही श्लोक मूळग्रंथांत नाहीत; परंतु त्यांतील अर्थाची गरज पुढील मूळ-
श्लोकांतील अर्थास आहे लक्षण टीकेतून घेतले आहेत. त्या दोन्ही श्लोकांचा सं-
क्षिप्त अर्थ—चैत्रशुद्ध प्रतिपदेस ज्या ग्रहाचा वार असेल तो ग्रह वर्षाधिपति होय.
याचप्रमाणे कोणत्याही महिन्याचे शुक्लप्रतिपदेस ज्याचा वार असेल तो मासा-
धिपति होय.)

सर्वत्रभूविंरलसस्ययुतावनानिदैवादिभक्षयि
पुदंष्टिसमावृतानि ॥ स्थंदंतिनैवचषयःप्रचुरं
स्त्रवंत्योरुग्भेषजानिनतथातिबलान्वितानि॥१॥
तीक्ष्णंतपत्यदितिजःशिशिरेपिकालेनात्यंबु
दाजलमुचोचलसंनिकाशाः ॥ नष्टप्रभर्क्षगण
शीतकरंनभश्चसीदंतितापसकुलानिसगोकुला
नि ॥२॥ हस्त्यश्वपत्तिमदसह्यबलैरुपेतावा
णासनासिमुशलातिशयाश्चरंति ॥ घ्नंतोनृपा
युधिन्नृपानुचरैश्चदेशान्संवत्सरेदिनकरस्यदि
नेथमासे ॥३॥

अर्थ—सूर्याचे वर्ष, वार, महिना यांमध्ये पुढे सांगितल्याप्रमाणे फळे होतील. सर्व दे-
शांमध्ये भूमि स्वल्पधान्ययुक्त होईल. अरण्ये दैवहतांस भक्षण करावयास इच्छि-
णाऱ्या दंष्ट्री (सर्प, वृक, वराहादि) यांहीं व्याप्त होतील. नद्यांतून बहुत उदक

वाहणार नाही. अत्युत्तमही औषधानीं रोगशांति होणार नाही. थंडीच्या दिवसांतही सूर्यतेज अधिक होईल. पर्वतासारखे (मोठे) मेघही आतिवृष्टि करणार नाहीत. नक्षत्रे व चंद्र हे नष्टकांति होतील. तपस्वी व गाई हीं दुःख पावतील. हत्ती, घोडे, पायदळ हे ज्यामध्ये आहेत अशा पराक्रमी सैन्याने युक्त व धनुष्य, तरवार, मुसल यांते धारण करणारे असे राजे, राजसेवकांनी युद्धामध्ये जिंकले जातील व ते अनेक देशांप्रत फिरतील. हीं फले होतील ॥१॥२॥३॥

व्याप्तनभःप्रचलिताचलसंनिकाशैर्व्यालांज
नालिगवलच्छविभिःपयोदैः । गांपूरयद्भिर
खिलाममलाभिरद्भिरुत्कंठकेनगुरुणाध्वनि
तेनचाशाः ॥४॥

तोयानिपद्मकुमुदोत्पलवंत्यतीवफुल्लद्रुमाण्यु
पवनान्यलिनादितानि । गावःप्रभूतपयसो न
यनाभिरामारामारतैरविरतंरमयंतिरामान् ॥५॥
गोधूमशालियवधान्यवरेक्षुवाटाभूःपाल्यतेनृ
पतिभिर्नगराकराढ्या । चित्यंकिताक्रतुवरे
ष्टिविघुष्टनादासंवत्सरेशिशिरगोरभिसंप्रवृत्ते ॥६॥

अर्थ—चंद्राचा संवत्सर प्रवृत्त झाला असता, गमन करणारे व पर्वतासारखे मोठे सर्प, कज्जल, भ्रमर, गव्हाचे शृंग यांच्या कांतीसारखे (काळे) अशा मेघांनी आकाश व्याप्त होऊन, ते मेघ स्वच्छ उदकांनी सर्व भूमि पूर्ण करितील व दुःसह अशा मोठ्या शब्दाने दिशा पूर्ण करितील ॥४॥ पद्मे (दिवसा फुलणारी), कुमुदे (रात्री फुलणारी) यांनी युक्त उदके होतील. प्रफुल्लित वृक्ष व भ्रमरांचे शब्द यांहीं युक्त उपवने (वाग) होतील. गाई बहुत दूध देतील. सुंदर स्त्रिया सुरतक्रीडांहीं कामी पतींस रमावतील ॥५॥ गोधूम, शाली, यव, उत्तम-धान्ये व उंसांचे फड, नगरे, द्रव्याच्या खाणी यांहीं युक्त अशी; यज्ञस्थानांनीं चि-न्हित महान् यज्ञ व पुत्रकाम्यादि इष्टि यांमध्ये जो वेदध्वनि तेंणेकरून युक्त, अ-शा भूमीचे राजे पालन करतील लणजे धान्ये, नगरे, द्रव्यखाणी, यज्ञ, महान् वेदध्वनि हीं भूमीवर होतील ॥६॥

वातोद्धतश्वरतिवन्हिरतिप्रचंडोग्रामान्वना
निनगराणिचसंदिधक्षुः । हाहेतिदस्युगण

पातहतारटंतिनिःस्वीकृताविपशवोभुविम
त्यसंघाः ॥७॥

अभ्युन्नतावियतिसंहतमूर्तयोपिमुंचंतिनक्
चिदपःप्रचुरंपयोदाः । सीम्निप्रजातमपिशो
षमुपैतिसस्यंनिष्पन्नमप्यविनयाद्दुपरेहरंति ८
भूपानसम्यगभिपालनसक्तचित्ताःपितोत्थरु
क्प्रचुरताभुजगप्रकोपः । एवंविधैरुपहताभव
तिप्रजेयंसंवत्सरेवनिसुतस्यविपन्नसस्या ॥९॥

अर्थ—भौमाच्यावर्षी, मासी, दिवसी, पुढील फळे होतात. वाऱ्याने पेटिवलेला फार भयंकर अग्नि, गांव, वने, नगरे यांते जाळीत फिरतो. चोरांच्या समुदाने पीडित, निर्धन झालेले, गाई इत्यादि पशुरहित झालेले, असे मनुष्यसमुदाय पृथ्वीवर हाहाकार करतील ॥७॥ आकाशामध्ये उभारलेले, संहतमूर्ति (दाट) असेही मेघ कोठेही बहुत उदक देणार नाहीत. जलप्रवेशमार्गी अथवा नदीच्या तीरी झालेलेही धान्य शुष्क होईल. अथवा झालेले धान्य, अन्यपुरुष अन्यायाने हरण करतील ॥८॥ राजे धर्माने पालन करणार नाहीत. पित्तापासून रोग उत्पन्न होतील. सर्पांपासून लोकांस पीडा होईल. या प्रकारांनी प्रजा नष्ट होईल व धान्यरहितही होईल ॥९॥

मायेंद्रजालकुहकाकरनागराणांगांधर्वलेख्य
गणितास्त्रविदांचवृद्धिः । पिप्रीषयानृपतयो
द्भुतदर्शनानिदित्संतितुष्टिजननानिपरस्परेभ्यः १०
वार्ताजगत्यवितथाविकलात्रयीचसम्यक्चर
त्यपिमनोरिवदंडनीतिः । अध्यक्षरंस्वभि
निविष्टधियोत्रकेचिदान्वीक्षिकीषुचपरंपदमी
हमानाः ॥ ११ ॥

हास्यज्ञदूतकविबालनपुंसकानांयुक्तिज्ञसेतुज
लपर्वतवासिनांच । हार्दिकरोतिमृगलांछन
जःस्वकेब्देमासेथवाप्रचुरतांभुविचौषधीनां ॥ १२ ॥

अर्थ—बुधाचा संवत्सर, मास, दिवस, प्राप्त असतां, मायात्री (प्रपंचकुशल), चमत्कार दाखविणारे, दांभिक, द्रव्योत्पत्तिस्थानकुशल, नगरवासी, गायन जाणणारे, चित्रे काढणारे, गणित जाणणारे, शस्त्रवेत्ते, यांची वृद्धि होत्ये. राजे, संतोष उत्पन्न होण्याकरितां परस्परांस संतोषजनक असे आश्चर्य कारक पदार्थ देतील १० लोकांमध्ये वार्ता (कृषि, पशुपालन, व्यापार), सफल होईल. वेदत्रयी संपूर्ण होईल (लोकांमध्ये वेद पठन करतील). मनुसारखी उत्तम दंडनीति होईल. ईश्वराकडे बुद्धि लावणारे असेही कांहीं लोक होतील. आन्वीक्षिकी (तर्कविद्या) इचेठाई बुद्धि घालून परपद (मोक्ष) इच्छतील ॥११॥ हास्यज्ञ, दूत, कवि, बाल, नपुंसक, युक्तिवेत्ते, सेतु, जल, पर्वत, यांवर रहाणारे यांस सुख होईल. भूमीवर औषधीची वृद्धि होईल ॥१२॥

ध्वनिरुच्चरितो ध्वरेद्युगामी विपुलो यज्ञमुषांम
नांसिभिंदन् । विचरत्यनिशां द्विजोत्तमानां ह
दयानंदकरो ध्वरांशभाजां ॥ १३ ॥

क्षितिरुत्तमसस्यवत्यनेकद्विपपत्त्यश्वधनोरु
गोकुलाढ्या । क्षितिपैरभिपालनप्रवृद्धाद्युच
रस्पर्धिजनातदाविभाति ॥ १४ ॥

विविधैर्वियदुन्नतैः पयोदैर्वृतमुर्वीपयसाभित
र्पयद्भिः । सुरराजगुरोः शुभेत्रवर्षे बहुसस्या
क्षितिरुत्तमर्धियुक्ता ॥ १५ ॥

अर्थ—बृहस्पतीचा शुभसंवत्सर, मास, दिवस, प्राप्त झाला असतां, यज्ञांमध्ये ब्राह्मणांनीं उच्चारित जो मोठा शब्द (वेदध्वनि) तो, यज्ञाचा विध्वंस करणारे जे राक्षस त्यांच्या मनाचें भेदन करितहोतत्साता व देवांच्या हृदयांत आनंद करितहोत्साता, अनिश स० दिवसास स्वर्गाप्रत जातो ॥ १३ ॥ उत्तमधान्ययुक्त, बहुत गज, पायदळ, घोडे, धन, गाईंचे समुदाय यांहीं युक्त राजांनीं उत्तम पालनानें वाढिवलेली व देवांवरोंवर स्पर्धा करणाऱ्या (बलिष्ठ) लोकांनीं व्याप्त अशी भूमि शोभत्ये ॥१४॥ पृथ्वीवर जळवृष्टि करणाऱ्या नानाप्रकारच्या मोठ्या मेघांनीं आकाश व्याप्त होईल. बहुत धान्ये व उत्तम संपत्ति यांहीं युक्त पृथ्वी होईल ॥१५॥

शालीक्षुमत्यपि धराधरणीधराभधाराधरोद्भिन्नतपयः

परिपूर्णवप्रा । श्रीमत्सरोरुहततांबुतडागकीर्णायो
षेवभात्याभिनवाभरणोज्ज्वलांगी ॥१६॥

क्षत्रंक्षितौक्षपितभूरिवलारिपक्षमुद्घृष्टनैकजयशब्द
विराविताशं । संत्दृष्टशिष्टजनदुष्टविनष्टवर्गागांपा
लयंत्यवनिपानगराकराढ्यां ॥१७॥

पेपीयतेमधुमधौसहकामिनीभिर्जेगीयतेश्रवणहारि
सुवेणुवीणं । बोभुज्यतेऽतिथिसुत्दृत्स्वजनैःसहान्न
मब्देसितस्यमदनस्यजयावघोषः ॥१८॥

अर्थ—शुक्रार्चं वर्ष, मास, दिवस, प्रवृत्त शाले असतां, धान्ये व ऊंस याहीं युक्त अशी, पर्वतांसारख्या मेघांनीं सोडलेल्या उदकाने पूर्ण आहेत सर्व प्रदेश जीचे अशी, शोमायुक्त कमलांनीं व बहुत उदकाहीं युक्त अशा तळ्यांनीं व्याप्त अशी पृथ्वी, नूतन अलंकारांनीं त्रैजयुक्त आहे अंग जीचे अशा स्त्रीचेपरी, शोभये १६ नाश केला आहे वलिष्ठ शत्रूंचा ज्याणें असे व उच्चारित मोठ्या जयशब्दाने शोभिवल्या आहेत दिशा ज्याणें असे क्षत्र (क्षत्रियकुल) होईल. राजे, शिष्टांस आनंद व दुष्टांचा नाश याहीं युक्त अशी व नगरे आकर (रत्नखाणी) याहीं युक्त अशी भूमि, इचे पालन करतील ॥१७॥ लोकांनीं वसंतऋतूमध्ये स्त्रियांसहवर्तमान पुष्परस किंवा मद्य वारंवार प्राशन करिते, लोक, वेणु, वीणा याहींयुक्त व कानांस गोड असे गायन करितात. अतिथि, मित्र, स्वजन यांसहवर्तमान उत्तमाचभोजन करितात. कामाचा जयशब्द लोकांमध्ये होतो. (अत्यंत कामासक्त प्रजा होतात) ॥१८॥

उद्धृतदस्युगणभूरिरणाकुलानिराष्ट्राण्यनेकपशुवित्त
विनाकृतानि । रोहूयमाणहतबंधुजनैर्जनैश्चरोगोत्त
माकुलकुलानिबुभुक्षयाच ॥ १९ ॥

वातोद्धतांबुधरवर्जितमंतरिक्षंआरुगणनैकविटपंचध
रातलंद्यौः । नष्टार्कचंद्रकिरणातिरजोवनद्धातोया
शयाश्रविजलाःसरितोपितन्व्यः ॥ २० ॥

जातानिकुत्रचिदतोयतयाविनाशमृच्छंतिपुष्टिमपरा
णिजलोक्षितानि । सस्यानिमंदमभिवर्षतिवृत्रशत्रौ

वर्षेदिवाकरसुतस्यसदाप्रवृत्ते ॥२१॥

अर्थ—शनैश्वराचें वर्ष, मास, दिवस हे प्रवृत्त झाले असतां, उत्पत चोरांच्या समुदायाने व बहुत युत्धानीं युक्त, अनेक पशु व द्रव्ये यांहीं रहित, युत्धामध्ये मेले जे बंधु त्यांचा शोक करणाऱ्या लोकांनीं युक्त, क्षुधा व बहुत रोग यांणीं व्याप्त; अशीं राष्ट्रे होतील ॥१९॥ वायूने कंपित अशा मेघांनीं रहित आकाश होईल. पृथ्वीवर बहुत वृक्ष मोडतील. आकाश बहुत धुळीने आच्छादित होऊन चंद्रसूर्यकिरण दिसणार नाहीत. तळीं, विहिरी यांचे पाणी आटेल. नद्याही वारीक (अल्प उदकांच्या) होतील ॥२०॥ इंद्र अल्पवृष्टि करित असतां धान्ये कोठेकोठे झालीं तथापि तीं उदक थोडे यास्तव नाश पावतात व कदाचित् उदक शिपलें तर उन्हाळचीं धान्ये चांगलीं होतात. याप्रमाणे शनैश्वराच्या वर्षामध्ये होतें ॥२१॥

अणुरपटुमयूखोनीचगोन्यैर्जितोवानसकलफल
लदातापुष्टिदोतो न्यथायः ॥ यदशुभमशुभे
व्देमासजंतस्यवृत्तिःशुभफलमपिचैवंयाप्य
मन्योन्यतायां ॥२२॥

अर्थ—जो ग्रह, वारीक झालेला, अस्पष्टकिरण, नीचराशिगत व अन्यग्रहांनीं युत्धांत जिंकलेला असा जो त्याचें शुभफल असलें तरी तो सर्व शुभफल देणारा होत नाही. याहून अन्यप्रकारचा ग्रह असला ह्मणजे शुभफल देतो. अशुभ ग्रहाच्या वर्षामध्ये अशुभग्रहाचेंच मासफल येईल, तर फारच अशुभफल होतें. असेच, वर्षपति व मासपति या दोघांचेही शुभफल असेल तर मासफल वृत्तिगत होतें आणि एकाचें शुभ व दुसऱ्याचें अशुभ असेल तर शुभ किंवा अशुभ फल स्वल्प होतें ॥२२॥

इतिबृहत्संहितायांग्रहवर्षफलमेकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

॥ अथग्रहशृंगाटकं ॥

यस्यांदिशिदृश्यतेविशंतिताराग्रहारविंसर्वे ।
भवतिभयंदिशितस्यामायुधकोपक्षुधातंकैः ॥१॥

अर्थ—मंगळ, बुध, गुरु, शुक्र, शनि हे ग्रह ज्या दिशेस दृष्टिगोचर होतात (उदय पावतात) व ज्या दिशेस सूर्याप्रत प्रवेश करितात (अस्त होते) त्या दिशेकडिल लोकांस युध्द, दुर्भिक्ष, उपद्रव यांहींकरून भय होते ॥१॥

चक्रधनुःशृंगाटकदंडपुरप्रासवज्रसंस्थानाः ।

क्षुद्रवृष्टिकरालीकेसमरायचमानवेद्राणां ॥२॥

अर्थ—चक्र, धनुष्य, शृंगाटक (त्रिकोण), दंड, नगर, प्रास (भाला), वज्र (दौनफाट्यांचा), या आकृतींचे ग्रह असले तर ते लोकांमध्ये दुर्भिक्ष, अवर्षण, करतील व राजांचे युध्दही होईल ॥२॥

यस्मिन्वांशेदृश्याग्रहमालादिनकरेदिनांतगते ।

तत्रान्योभवतिनृपःपरचक्रोपद्रवश्चमहान् ॥३॥

अर्थ—सूर्य अस्तास जाण्याचेवेळीं ज्या आकाशभागीं ग्रहांची माळा दिसेल, त्या आकाशभागाच्या खालच्या प्रदेशांत दुसरा राजा होईल व शत्रुचक्रापासून मोठा उपद्रवही होईल ॥३॥

यस्मिन्नृक्षेकुर्युःसमागमंतज्जनान्ग्रहाहन्युः ।

अविभेदनाःपरस्परममलमयूखाःशिवास्तेषां ॥४॥

अर्थ—ज्या नक्षत्रीं ग्रहांचा समागम ह्य० योग होईल, त्या नक्षत्राचे जन ह्य० लोक (नक्षत्रव्यूहोक्त) यांचा नाश होईल. तेच ग्रह परस्पर अविभेदन (छाबछादकत्व) भावे करून राहिले व स्वच्छाकरण असतील तर त्या नक्षत्राचे लोकांचे कल्याण होईल ॥४॥

ग्रहसंवर्तसमागमसंमोहसमाजसंनिपाताख्याः ।

कोशश्चेत्येतेषामभिधास्येलक्षणंसफलं ॥५॥

अर्थ—ग्रहसंवर्त, ग्रहसमागम, ग्रहसंमोह, ग्रहसमाज, ग्रहसंनिपात, ग्रहकोश, या प्रकारे सहा योग होतात त्यांचे लक्षण व फल सांगतो ॥५॥

एकक्षेत्रत्वारःसहपौरैर्यायिनोथवापंच ।

संवर्तानामभवेच्छिखिराहुयुतःससंमोहः ॥६॥

पौरःपौरसमेतोयायीसहयायिनासमाजाख्यः ।

यमजीवसंगमेन्योयद्यागच्छेत्तदाकोशः ॥७॥

उदितःपश्चादेकःप्राक्चान्योयदिससंनिपाताख्यः ।
अविकृततनवःस्निग्धाविपुलाश्चसमागमेधन्याः ॥८॥

अर्थ—एकनक्षत्री चार किंवा पांच यायी ग्रह पौरग्रहांशी संगत असतील तर, तो संवर्तनामक योग होतो. तेथेच केतु किंवा राहु असेल तर तो संमोहनामक योग होतो. पौरग्रहाचा (अ० १७ श्लो० ६।७) पौरग्रहाशी अथवा यायी ग्रहाचा यायीग्रहाशी योग झाला तर, तो समाजाख्य योग होतो. शनि व गुरु यांचा योग झाला असतां, तेथे अन्यग्रह येईल तर, तो कोशसंज्ञक योग होतो ॥७॥ एक ग्रह पश्चिमेकडे उदय (सूर्यमंडलापासून निघणे) पावेल. व दुसरा ग्रह पूर्वेस उदय पावेल व ते दोघेही ग्रह एकनक्षत्री होतील तेव्हां तो संनिपाताख्य योग होतो. या समागमामध्ये ग्रहांचे तारे विकार न पावलेले, निर्मल, विस्तीर्ण असे असतील तर ते धन्य (शुभ) होत ॥८॥

समौतुसंवर्तसमागमाख्यौसंमोहकोशौभयदौप्रजानां ॥
समाजसंज्ञःसुसमःप्रदिष्टोवैरप्रकोपःखलुसंनिपाते ॥९॥

अर्थ—संवर्त व समागम या नावांचे ग्रहयोग सम (मध्यम) फल देणारे होत. संमोह व कोश या नावांचे ग्रहयोग लोकांस भय देणारे होत. समाजसंज्ञक ग्रहयोग शुभ होय. संनिपातसंज्ञक ग्रहयोग झाला असतां, लोकांचे परस्पर वैर होतें ॥९॥

इतिबृहत्संहितायांग्रहशृंगटकंनामविंशतितमोऽध्यायः २०

॥अथगर्भलक्षणं ॥

अन्नंजगतःप्राणाःप्रावृट्कालस्यचान्नमायत्तं ।
यस्मादतःपरीक्ष्यःप्रावृट्कालःप्रयत्नेन ॥१॥

अर्थ—जगताचे प्राण अन्न आहे. ते अन्न वर्षाकालाच्या स्वाधीन आहे यास्तव प्रावृट् (वर्षा) कालाची प्रयत्नाने परीक्षा करावी ॥१॥

तल्लक्षणानिमुनिभिर्यानिनिबद्धानितानिदृष्ट्वेदं ।
क्रियतेगर्गपराशरकाश्यपवात्स्यादिरचितानि ॥२॥

अर्थ—त्या वर्षाकालाचीं लक्षणें, वसिष्ठादि ऋषींनीं जीं बद्ध तीं व गर्ग, पराशर, काश्यप, वात्स्य, इत्यादिकांनीं रचित जीं तींही पाहून हें बृहत्काललक्षण करितो २

**दैवविद्वद्विहितचित्तोद्युनिशंयोगर्भलक्षणेभवति ।
तस्यमुनेरिववाणीनभवतिमिथ्यांबुनिर्देशे ॥३॥**

अर्थ—जो दैववित् (ज्योतिषी) गर्भलक्षणांचाठाईं रात्रदिवस एकाग्रचित्त होतो; त्याची वाणी, वृष्टि सांगण्याविषयी (पर्जन्य कधी पडेल तें सांगण्याविषयी) ऋषीप्रमाणें खोटी होत नाही ॥३॥

**किंवातःपरमन्यच्छास्त्रंज्यायोस्तियद्विदित्वैव ।
प्रध्वंसिन्यपिकालेत्रिकालदर्शीकलौभवति ॥४॥**

अर्थ—या गर्भलक्षणशास्त्राहून किंवा ज्योतिःशास्त्राहून दुसरें शास्त्र श्रेष्ठ काय आहे. जें समजूनच, सर्व शास्त्रांचा नाश करणार अशा कुलियुगामध्येही, तो समजणारा पुरुष, भूत, भविष्य, वर्तमान हे त्रिकाल पाहणारा होतो ॥४॥

**केचिद्वदंतिकार्तिकशुक्लान्तमतीत्यगर्भदिवसाःस्युः ।
नतुतन्मतंबहूनांगर्गादीनांमतंवक्ष्ये ॥ ५ ॥**

अर्थ—कार्तिकशुक्ल पौर्णिमेपुढें (वद्य प्रतिपदेपासून) गर्भदिवस होतात असें कोणी (सिद्धरोमादि) आचार्य हणतात; परंतु ते बहुतांचें मत नाही. यास्तव गर्गादि बहुऋषिमत सांगतो ॥५॥

**मार्गशिरशुक्लपक्षप्रतिपत्प्रभृतिक्षपाकरेषाढां ।
पूर्वावासमुपगतेगर्भाणालक्षणंज्ञेयं ॥ ६ ॥**

अर्थ—मार्गशीर्ष शुक्ल प्रतिपदेपासून, ज्या दिवशी चंद्र पूर्वाषाढानक्षत्रीं असेल त्या दिवसापासून, गर्भाचें लक्षण जाणवें ॥६॥

**यन्नक्षत्रमुपगतेगर्भश्चंद्रेभवेत्सचंद्रवशात् ।
पंचनवतेदिनशतेतत्रैवप्रसवमायाति ॥७॥**

अर्थ—ज्या नक्षत्रीं चंद्र प्राप्त होऊन, जो गर्भ होतो तो १९५ दिवसांनंतर त्याच नक्षत्रास चंद्र येईल तेव्हां प्रसूति पावतो ॥७॥

सितपक्षभवाःकृष्णेशुक्लेकृष्णाद्युसंभवारात्रौ ।
नक्तंप्रभवाश्चाहनिसंध्याजाताश्चसंध्यायां ॥८॥

अर्थ—शुक्लपक्षी झालेले गर्भ १९५ दिवसांनी कृष्णपक्षी प्रसव पावतात. कृष्णपक्षी झालेले गर्भ शुक्लपक्षी, दिवसास झालेले रात्रीस, रात्रीस झालेले दिवसास, प्रातःसंध्येस झालेले सायंसंध्येस, सायंसंध्येस झालेले प्रातःसंध्येस प्रसव पावतात ॥८॥

मृगशीर्षाद्यागर्भामंदफलाःपौषशुक्लजाताश्च ।
पौषस्यकृष्णपक्षेणनिर्दिशेच्छ्रावणस्यसितं ॥९॥
माघसितोत्थागर्भाःश्रावणकृष्णेप्रसूतिमायांति ।
माघस्यकृष्णपक्षेणनिर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लं ॥१०॥
फाल्गुनशुक्लसमुत्थाभाद्रपदस्यासितेविनिर्देश्याः ।
तस्यैवकृष्णपक्षोद्भवास्तुयेतेश्वयुक्शुक्ले ॥११॥
चैत्रसितपक्षजाताःकृष्णेश्वयुजस्यवारिदागर्भाः ।
चैत्रासितसंभूताःकार्तिकशुक्लेभिवर्धन्ति ॥१२॥

अर्थ—मार्गशीर्षशुक्लपक्षी झालेले गर्भ अल्पफल देतात. तसेच पौषशुक्लपक्षी झालेलेही गर्भ अल्पफल देतात. (या गर्भलक्षणीं शुक्लप्रीतपदादि अमावास्यांत महिने जाणावे) पौषकृष्णांत जें गर्भधारण झाले, त्याचा पर्जन्य श्रावणशुक्लांत पडतो ॥९॥ माघशुक्लांत झालेले गर्भांचा पर्जन्य श्रावण कृष्णांत पडतो. माघकृष्णांतले गर्भांचा पर्जन्य भाद्रपदशुक्लांत पडतो ॥१०॥ फाल्गुनशुक्लांतल्या गर्भांचा पर्जन्य भाद्रपदकृष्णांत पडतो. फाल्गुनकृष्णांतल्या गर्भांचा पर्जन्य आश्विनशुक्लांत पडतो ॥११॥ चैत्रशुक्लांतल्या गर्भांचा पर्जन्य आश्विनकृष्णांत पडतो. चैत्रकृष्णपक्षांतल्या गर्भांचा पर्जन्य कार्तिकशुक्लपक्षांत पडतो ॥१२॥

पूर्वोद्भूताःपश्चादपरोत्थाःप्राग्भवन्तिजीमूताः ।
शेषास्वपिदिक्ष्वेवंविपर्ययोभवतिवायोश्च ॥१३॥

अर्थ—पूर्वेकडे उत्पन्न झालेले मेघ पश्चिमेकडून येतील व पश्चिमेकडे झालेले मेघ पूर्वेकडून येतील. याप्रमाणेच अन्यदिशांचाही व्यत्यय जाणावा. तसाच वायूचाही व्यत्यय जाणावा. गर्भधारणीं पूर्वेकडील वायु असला तर पर्जन्यसमयी पश्चिमेकडील होईल असे जाणावे ॥१३॥

लहादिमृदूदक्षिवशक्रदिग्भवोमारुतोवियद्विमलं ।

स्निग्धसितबहुलपरिवेषपरिवृतौहिममयूखाकौ ॥१४॥

पृथुबहुलस्निग्धघनंघनसूचीक्षुरकलोहिताभ्रयुतं ।

काकांडमेचकाभंविद्यद्विशुद्धेंदुनक्षत्रं ॥१५॥

सुरचापमंद्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्यकाःशुभासंध्या ।

शाशिशिवशक्राशास्थाःशांतरवाःपक्षिमृगसंधाः ॥१६॥

विपुलाःप्रदक्षिणचराःस्निग्धमयूखाग्रहानिरुपसर्गाः ।

तरवश्चनिरुपसृष्टांकुरानरचतुष्पदात्दृष्टाः ॥१७॥

गर्भाणांपुष्टिकराःसर्वेषामेवयोत्रतुविशेषः ।

स्वर्तुस्वभावजनितोगर्भविवृद्धौतमभिधास्ये ॥१८॥

अर्थ—आनंदकारक, मृदु (सुखस्पर्श), उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशांकडून वायु सुटेल; आकाश निर्मल होईल; चंद्रसूर्य स्निग्ध, श्वेत, कृष्णवर्ण अशा परिवेषांनी (खड्यांनी) वेष्टित होतील ॥१४॥ विस्तीर्ण, काळे, स्निग्ध अशा मेघांनी युक्त आकाश होईल; सूच्याकार अ० क्षुराकार मेघाने अ० तांबड्या मेघाने युक्त आकाश होईल; कावळ्याच्या आंज्यासारखा अ० मोराचे कंठासारखा वर्ण व चंद्र व नक्षत्रे स्वच्छ उग्रामध्ये असे आकाश होईल ॥१५॥ प्रातःसंध्या किंवा सायंसंध्या इंद्रधनुष्य, मधुरमेघशब्द, वीज, एककालीच द्वितीयसूर्य यांहीं युक्त होईल; पक्षी व अरण्यपशु यांचे समुदाय हे उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशांत असून मधुरशब्द करतील ॥१६॥ ग्रह विस्तीर्णविंबांचे, सव्य फिरणारे ह० नक्षत्रांचे उत्तरमार्गाने फिरणारे, स्निग्धकिरण व उपद्रवरहित असे असतील; चांगल्या पल्लवांनी युक्त वृक्ष होतील; मनुष्य व चतुष्पाद प्राणी आनंदित होतील ॥१७॥ हीं पूर्वोक्त लक्षणें होतील तेव्हां गर्भाची पुष्टि होईल. येथे गर्भवृद्धिविषयीं स्वऋतुस्वभावाने उत्पन्न झालेला विशेष पुढें सांगतो ॥१८॥

पौषेसमार्गशीर्षेसंध्यारागोबुदाःसपरिवेषाः ।

नात्यर्थमृगशीर्षेशीतंपौषेतिहिमपातः ॥१९॥

माघेप्रबलोवायुस्तुषारकलुषद्युतीरविशशांकौ ।

अतिशीतंसघनस्यचभानोरस्तोदयौधन्यौ ॥२०॥

फाल्गुनमासेरूक्षश्रंडःपवनोभ्रसंप्लवाःस्निग्धाः ।

परिवेषाश्चासकलाःकपिलस्ताम्रोरविश्वशुभः ॥२१॥

**पवनघनवृष्टियुक्ताश्वैत्रेगर्भाःशुभाःसपरिवेषाः ।
घनपवनसलिलविद्युत्स्तनितैश्चहितायवैशाखे २२**

अर्थ—मार्गशीर्ष व पौष या मार्सी संध्याराग (प्रातःसायंसंध्यासमयीं आरक्त होणें), चंद्रसूर्यास खळें, मेघ; व मार्गशीर्षमार्सी थोडी थंडी, पौषमार्सी बहुत थंडी १९ माघमार्सी बहुत वायु, हिमकांति (थंडतेज) सूर्य, क्लुषद्युति (मलिनकांति) चंद्र, बहुत थंडी, मेघयुक्तसूर्याचे अस्तोदय शुभ होत ॥२०॥ फाल्गुनमार्सी कठिन व मोठा वायु, सजल मेघोद्भव, सूर्यचंद्रांस मध्ये तुटलेलीं खळीं, पिंगट व ताम्रवर्ण सूर्य शुभ होय ॥२१॥ चैत्रमार्सी चंद्रसूर्यास खळीं व वायु, मेघवृष्टि यांहीं युक्त गर्भ शुभ होत. वैशाखमार्सी मेघ, वायु, वृष्टि, वीज, गर्जित हीं शुभ होत २२

मुक्तारजतनिकाशास्तमालनीलोत्पलांजनाभासः ।

जलचरसत्वाकारागर्भेषुघनाःप्रभूतजलाः ॥२३॥

तीव्रदिवाकरकिरणाभितापितामंदमारुताजलदाः ।

रुषिताइवधाराभिर्विसृजंत्यंभःप्रसवकाले ॥२४॥

अर्थ—मोतीं व रूपें यांसारखे पांढरे, तमालवृक्ष, नीलकमल, काजळ यांसारखे काळे, जलचर (मासे व कांसवे) या प्राण्यांच्या आकाराचे, असे मेघ गर्भामध्ये बहुत उदक धारण करतात ॥२३॥ अत्यंत तप्त सूर्यकिरणांनीं फार तापलेले व अल्पवायुनें युक्त, असे गर्भकालीं जे मेघ असतात, ते प्रसवकालीं १९९ दिवसांनंतर, रागे भरल्या सारखे, मोठ्या घारांनीं उदक सोडितात (अतिवृष्टि करितात) २४

गर्भोपघातलिंगान्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः ।

क्षितिकंपस्वपुरकीलककेतुग्रहयुद्धनिर्घाताः ॥२५॥

रुधिरादिवृष्टिवैकृतपरिघेन्द्रधनूंषिदर्शनराहोः ।

इत्युत्पातैरेभिस्त्रिविधैश्चान्यैर्हतोगर्भः ॥ २६ ॥

अर्थ—उल्का (आकाशांतून अग्निरूप तारा पडतो तो), वीज, रजोवृष्टि, दिशेचा दाह, भूमिकंप, गंधर्वनगर, तामसकीलक केतु (शेड्येनक्षत्र), प्रहांचैयुद्ध, मेघगर्जना ॥२५॥ रक्तादि वृष्टिविकार, परिघ (वक्ष्यमाण), इंद्रधनुष्य, चंद्रसूर्यग्रहण, हीं गर्भनाशाचीं चिन्हे होत. यांहींकरून व अन्य त्रिविध उत्पातांहींकरून गर्भ नष्ट झाला असें सांगारें ॥२६॥

स्वर्तुस्वभावजनितैःसामान्यैर्यैश्चलक्षणैर्वृद्धिः ।
गर्भाणांविपरीतैस्तैरेवविपर्ययोभवति ॥ २७ ॥

अर्थ—पूर्वोक्त ऋतुस्वभावजनित जी सामान्य लक्षणों, यांहींकरून गर्भांची वृद्धि होये व तींच लक्षणें विपरीत झालीं तर विपर्यय (गर्भनाश) होतो ॥२७॥

भद्रपदाद्वयविश्रवांबुदैवपैतामहेष्वथर्क्षेषु ।
सर्वेष्वृतुषुविवृद्धोगर्भोबहुतोयदोभवति ॥२८॥

अर्थ—पूर्वाभाद्रपदा, उत्तराभाद्रपदा, उत्तराषाढा, पूर्वाषाढा, रोहिणी या पांच नक्षत्रांचाठाई सर्वऋतूंमध्ये (मार्गशीर्षादिमासीं संध्यारागादि लक्षणांनीं) वाढलेला गर्भ बहुतवृष्टि देणारा होतो ॥२८॥

शतभिषगाश्लेषाद्रास्वातिमघासंयुतःशुभोगर्भः ।
पुष्णातिबहूनदिवसान्हंत्युत्पातैर्हतस्त्रिविधैः ॥२९॥

अर्थ—शततारका, आश्लेषा, आर्द्रा, स्वाती, मघा या नक्षत्रीं झालेला गर्भ शुभ होय. तो गर्भ बहुत दिवस वृष्टि करितो. तोच गर्भ त्रिविधउत्पातांनीं हत झाल्यास आपण नाश पावतो ॥२९॥

मृगमासादिष्वष्टौषट्पोडशविंशतिश्चतुर्युक्ता ।
विंशतिरथदिवसत्रयमेकतमर्क्षणपंचम्यः ॥३०॥

अर्थ—शततारकादि पूर्वश्लोकोक्त पांच नक्षत्रांतून कोणत्याही नक्षत्रीं मार्गशीर्ष मासीं गर्भधारण झालें तर त्याची वृष्टि आठ दिवस होईल. पौषमासीं गर्भधारण झालें तर सहा दिवस. माघमासीं १६ दिवस. फाल्गुनमासीं २४ दिवस. चैत्रमासीं २० दिवस. वैशाखमासीं ३ दिवस. वृष्टि होईल. हे वृष्टिदिवस १९५ दिवस गेल्यानंतर असे जाणावे ॥३०॥

क्रूरग्रहसंयुक्तेकरकाशानिमत्स्यवर्षदागर्भाः ।
शशिनिरवौवाशुभसंयुतेक्षितेभूरिवृष्टिकराः ॥३१॥

अर्थ—गर्भनक्षत्र पापग्रहानें युक्त असलें तर गारा, बीज, मत्स्य यांहीं युक्त अशी वृष्टि होये. चंद्र किंवा सूर्य, शुभग्रहानें युक्त किंवा दृष्ट असला तर त्या गर्भांची बहुत वृष्टि होये ॥३१॥

**गर्भसमयेतिवृष्टिर्गर्भाभावायनिर्निमित्तकृता ।
द्रोणाष्टांशेभ्यधिकेवृष्टेगर्भःस्युतोभवति ॥३२॥**

अर्थ—गर्भधारणकालीं, (प्रायोग्रहणां० अ० २९ श्लो० २०) इत्यादि निमित्तावांचून अतिवृष्टि होईल तर त्या गर्भाचा नाश होतो. द्रोण (२०० पल) पल (४ तोळे) द्रोणाचा आठवा हिंसा २५ पल (१०० तोळे) याहून अधिक वृष्टि झाली तर गर्भ-स्राव झाला असें जाणावे ॥३२॥

गर्भःपुष्टःप्रसवेग्रहोपघातादिभिर्यदिनवृष्टः ।

आत्मीयगर्भसमयेकरकामिश्रंददात्यंभः ॥३३॥

अर्थ—जो गर्भ, धारणकालीं पुष्ट होऊन १९५ दिवसांनंतर, वृष्टिप्रतिबंधक ग्रहांच्या योगाने अथवा उत्पाताच्या योगाने, वर्षला नाही, तो आपल्या दुसऱ्या गर्भ-ग्रहणकालीं गारांनीं मिश्रित उदक देतो (वृष्टि होये) ॥ ३३ ॥

काठिन्यंयातियथाचिरकालधृतंपयःपयस्विन्याः ।

कालातीतंतद्वत्सलिलंकाठिन्यमुपयाति ॥३४॥

अर्थ—जसें बहुत दिवस ओटींत राहिलेले गाईचे दूध कठिन होते तसें वृष्टिकाल अतिक्रांत करून राहिलेले उदक कठिनत्व पावते (गारा होतात) ॥ ३४ ॥

पंचनिमित्तैःशतयोजनंतदधार्धमेकहान्यातः ।

वर्षतिपंचसमंताद्रूपेणैकेनयोगर्भः ॥३५॥

अर्थ—वायु, वृष्टि, बीज, गर्जना, अथवा पांचही निमित्तांनीं युक्त जो गर्भ, तो आसमंताद्वागीं शंभर योजने वृष्टि करितो. चार निमित्तांनीं ५० योजने, तीन निमित्तांनीं २५ योजने, दोन निमित्तांनीं १२॥ योजने, एक निमित्ताने ५ योजने आसमंताद्वागीं भूमीवर वृष्टि करितो ॥३५॥

द्रोणःपंचनिमित्तेगर्भेत्रीण्याढकानिपवनेन ।

षट्विद्युतानवाध्रैःस्तनितेनद्वादशप्रसवे ॥३६॥

अर्थ—पंचनिमित्तांनीं युक्त गर्भ असतां, द्रोणपरिमित वृष्टि होये. वायूने युक्त गर्भ अ० तीन आढक वृष्टि होये. विजेने युक्त गर्भ अ० सहा आढक वृष्टि होये. अ-भ्रांनीं ९ आढक वृष्टि. गर्जिताने १२ आढक वृष्टि होये ॥ आढकाचे प्रमाण अ० २३ श्लो० २ यांत सांगितले आहे ॥३६॥

पवनसलिलविद्युद्गर्जिताभ्रान्वितोयःसभव
तिबहुतोयःपंचरूपाभ्युपेतः । विसृजतियदि
तोयंगर्भकालेतिभूरिप्रसवसमयमित्वाशीक
रांभःकरोति ॥ ३७ ॥

अर्थ—वायु, उदक, वीज, गर्जना, अभ्र यांहीं युक्त जो गर्भ तो पंचरूपयुक्त बहुत
जल देणारा होतो. गर्भकालीं बहुत वृष्टि होईल तर प्रसवसमय प्राप्त होईल त्या-
वेळीं वारीक त्रिदूची वृष्टि होत्ये ॥३७॥

॥ इतिबृहत्संहितायांगर्भलक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

॥ अथधारणाध्यायः ॥

ज्येष्ठसितेष्टम्याद्याश्रत्वारोवायुधारणादिवसाः ।

मृदुशुभपवनाःशस्ताःस्निग्धघनस्थगितगगनाश्च॥१॥

अर्थ—ज्येष्ठशुक्लपक्षीं अष्टम्यादि चार दिवशीं वायुधारण होतें. त्या दिवशीं, मृदु
(सुखस्पर्श) व उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशांकडील वायु प्रशस्त होत. तसेंच त्या
दिवशीं स्निग्ध (रस्तरखीत नव्हत) अशा मेघांनीं आच्छादित आकाश असेल
तर ते दिवस प्रशस्त (शुभ) होत ॥१॥

तत्रैवस्वात्याद्येवृष्टेभचतुष्टयेक्रमान्मासाः ।

श्रावणपूर्वाज्ञेयाःपरिस्रुताधारणास्ताःस्युः ॥२॥

अर्थ—ज्येष्ठशुक्लपक्षींच स्वात्यादि ४ नक्षत्रीं वृष्टि झाली तर अनुक्रमानें श्रावणादि
चार महिन्यांमध्ये वृष्टि होत नाही. (ज्येष्ठशुक्लपक्षीं स्वातीनक्षत्रीं वृष्टि झाली तर
श्रावणमासीं वृष्टि होत नाही. विशाखा न० भाद्रपदमासीं, अनुराधान० आश्विन-
मासीं, ज्येष्ठान० कार्तिकमासीं वृष्टि होत नाहीं). गर्भस्त्राव झाला असें समजावें २

यदिताःस्युरेकरूपाःशुभास्ततःसांतरास्तुनशिवाय ।

तस्करभयदाःप्रोक्ताःश्लोकाश्चाप्यत्रवासिष्ठाः ॥३॥

अर्थ—जर त्या पूर्वोक्त धारणा चारही दिवशीं एकसारख्या होतील तर शुभ होत व सांतराः (एकसारख्या) न होतील तर अशुभ होय. चौरभय देणाऱ्या होतात. याविषयींच वसिष्ठऋषींचे श्लोक सांगतो ॥३॥

सविद्युतःसपृषतःसपांशूत्करमारुताः ।
 सार्कचंद्रपरिच्छन्नाधारणाःशुभधारणाः ॥४॥
 यदातुविद्युतःश्रेष्ठाःशुभाशाप्रत्युपस्थिताः ।
 तदापिसर्वसस्यानांवृद्धिंब्रूयाद्विचक्षणः ॥५॥
 सपांशुवर्षाःसापश्चशुभाबालक्रियाअपि ।
 पक्षिणांसुस्वरावाचःक्रीडापांशुजलादिषु ॥६॥
 रविचंद्रपरिवेषाःस्निग्धानात्यंतदूषिताः ।
 वृष्टिस्तदापिविज्ञेयासर्वसस्याभिवृद्धये ॥७॥
 मेघाःस्निग्धाःसंहताश्चप्रदक्षिणगतिक्रियाः ।
 तदास्यान्महतीवृष्टिःसर्वसस्यार्थसाधिका ॥८॥

अर्थ—विजेनेसहित, जलविद्युत्, धुळीच्या समुदायानेयुक्त जो वायु त्याणें सहित, सूर्यचंद्रांस जें मेघांचें आच्छादन त्याणें युक्त अशा ज्या धारणा त्या शुभ होत॥४॥ उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशांकडे श्रेष्ठ धीज चमकेल तर सर्वधान्यांची वृद्धि होईल ॥५॥ धूळ व उदक यांणीं मुलांची क्रीडा; पक्ष्यांचे सुस्वर शब्द व त्यांची धूळ, उदक यांमध्ये क्रीडा; सूर्यचंद्रांस स्निग्ध व फार अशुभ नव्हत अशीं स्वर्गी, इत्यादि झालें असतां सर्व धान्यांची वृद्धि करणारी अशी वृष्टि होईल, असें जाणावें ॥६॥७॥ मेघ स्निग्ध व दाट असून प्रदक्षिणगति झ० पूर्वेस असून दक्षिणेस जाणें, दक्षिणेहून पश्चिमेस, पश्चिमेहून उत्तरेस, उत्तरेहून पूर्वेस असें जातील तर सर्वधान्यांची साधक अशी महान् वृष्टि होईल असें जाणावें ॥८॥

॥ इतिबृहत्संहितायांवायुधारणानामद्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

॥ अथप्रवर्षणाध्यायः ॥

ज्यैष्ठ्यांसमतीतायांपूर्वाषाढादिसंप्रवृष्टेन ।

शुभमशुभंवावाच्यंपरिमाणंचांभसस्तज्ज्ञैः ॥१॥

अर्थ—ज्यैष्ठशुद्ध पौर्णिमा अतिक्रान्त शाल्यावर, पूर्वाषाढादि सर्वनक्षत्री, जी वृष्टि होईल तिचे उदक मोजून शुभ किंवा अशुभ सांगावे ॥१॥

हस्तविशालंकुंडकमधिकृत्यांबुप्रमाणनिर्देशः ।

पंचाशत्पलमाढकमनेनभिनुयाज्जलंपतितं ॥२॥

अर्थ—एक हात व्यासाचे तोंडाचे वर्तुल पात्र करून ते पावसांत ठेवावे व आंत जे पाणी जमेल त्यावरून उदकप्रमाण सांगावे. पन्नास पलें हणजे एक आढक (चार तोळ्यांचे १ पल) ४ आढकांचा एक द्रोण होतो ॥२॥

येनधरित्रीमुद्राजनितावाविंदवस्तृणाग्नेषु ।

वृष्टेनतेनवाच्यंपरिमाणंचारिणःप्रथमं ॥३॥

अर्थ—धुरळामात्र मरेल किंवा गवतावर बिंदु दिसतील अशी वृष्टि पूर्वाषाढादि ज्या नक्षत्री प्रथम होईल त्या नक्षत्राने उदकाचे प्रमाण लोकांमध्ये सांगावे. गर्भधारण झाले पुढे वायुधारणही होऊन, या वर्षणकाली वृष्टि शाली नाही तर पुढे प्रसवकालीही वृष्टि होत नाही ॥३॥

केचिद्यथाभिवृष्टंदशयोजनमंडलंवदंत्यन्ये ।

गर्गवसिष्ठपराशरमतमेतद्द्वादशान्नपरं ॥४॥

अर्थ—प्रवर्षणकाली कोणत्याही प्रदेशी वृष्टि शाली तर वर्षाकाली पूर्वाषाढादि नक्षत्री चांगली वृष्टि होईल असे कश्यपादिक्रुषि हणतात. दहा योजने मंडलावर प्रवर्षणकाली वृष्टि शाली तर वर्षाकाली शुभवृष्टि होईल असे देवलादिक्रुषि हणतात. बारा योजने मंडलाहून अधिक वृष्टि प्रवर्षणकाली शाली हणजे वर्षाकाली शुभवृष्टि होईल असे गर्ग, वसिष्ठ, पराशर हणतात; परंतु याहून कमी नसावी असेही हणतात ॥४॥

येषुचभेष्वभिवृष्टंभूयस्तेष्वेववर्षतिप्रायः ।

यदिनाप्यादिषुवृष्टंसर्वेषुतदात्वनावृष्टिः ॥५॥

अर्थ—ज्या पूर्वाषाढादि नक्षत्रीं वर्षणकालीं वृष्टि होये त्याच नक्षत्रीं वर्षाकालीं पुनः बहुतकरून वृष्टि होये. जर पूर्वाषाढादि नक्षत्रीं वर्षणकालीं वृष्टि झाली नाही तर वर्षाकालीं अनावृष्टि होये. (पर्जन्य पडत नाही) ॥५॥

हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनिष्ठासुषोडशद्रोणाः ।
 शतभिषगैद्रस्वातिषुचत्वारःकृत्तिकासुदश ॥६॥
 श्रवणेमघानुराधाभरणीमूलेषुदशचतुर्युक्ताः ।
 फल्गुन्यांपंचकृत्तिःपुनर्वसौविंशतिद्रोणाः ॥७॥
 ऐंद्राग्राख्येवैश्वेचविंशतिःसार्पभेदशत्र्यधिकाः ।
 आहिर्बुध्न्यार्यम्णप्राजापत्येषुपंचकृत्तिः ॥८॥
 पंचदशाजेपुष्येचकीर्तितावाजिभेदशद्वौच ।
 रौद्रेष्ठादशकथिताद्रोणानिरुपद्रवेष्वेषु ॥९॥

अर्थ—हस्त, पूर्वाषाढा, मृगशीर्ष, चित्रा, रेवती, धनिष्ठा या नक्षत्रीं १६ द्रोण;
 शततारका, ज्येष्ठा, स्वाती या नक्षत्रीं ४ द्रोण; कृत्तिकानक्षत्रीं १० द्रोण; ॥६॥
 श्रवण, मघा, अनुराधा, भरणी, मूल या नक्षत्रीं १४ द्रोण; पूर्वानक्षत्रीं २५ द्रोण;
 पुनर्वसुनक्षत्रीं २० द्रोण ॥७॥ विशाखा, उत्तराषाढा या नक्षत्रीं २० द्रोण;
 आश्लेषानक्षत्रीं १३ द्रोण; उत्तराभाद्रपदा, उत्तरा, रोहिणी या नक्षत्रीं २५ द्रोण
 ॥८॥ पूर्वाभाद्रपदा, पुष्य या नक्षत्रीं १५ द्रोण; अश्विनीनक्षत्रीं १२ द्रोण; आ-
 द्रानक्षत्रीं १८ द्रोण; याप्रमाणे प्रवर्षणकालीं तीं तीं नक्षत्रे उपद्रवरहित अस-
 लीं ह० वृष्टि होये ॥९॥

रविरविसुतकेतुपीडितेभेक्षितितनयत्रिविधा
 द्युताहतेच । भवतिहिनशिवंनचापिवृष्टिःशु
 भसहितेनिरुपद्रवेशिवंच ॥१०॥

अर्थ—सूर्य, शनि, राहु, केतु यांणीं नक्षत्र पीडित असतां, ह० हे त्या नक्षत्रास
 असतां; तसेच भौम व त्रिविध उत्पात यांणीं नक्षत्र ताडित असतां कल्याण होत
 नाही व वृष्टिही होत नाही. बुध, गुरू, शुक्र या शुभग्रहांनीं युक्त व उत्पातर-
 हित नक्षत्र अ० कल्याण व वृष्टि हीं होतात ॥१०॥

॥ इतिबृहत्संहितायांप्रवर्षणंनामत्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

॥ अथरोहिणीयोगः ॥

कनकशिलाचयविवरजतरुकुसुमासंगिमधुकरानुरुते ।
 बहुविहगकलहसुरयुवतिगीतमंद्रस्वनोपवने ॥१॥
 सुरनिलयशिखरिशिखरेबृहस्पतिर्नारदाययानाह ।
 गर्गपराशरकाश्यपमयाश्रयान्शिष्यसंघेभ्यः ॥ २ ॥
 तानवलोक्ययथावत्प्राजापत्येन्दुसंप्रयोगार्थान् ।
 स्वल्पग्रंथेनाहंतानेवाभ्युद्यतोवक्तुं ॥३॥

अर्थ—सुवर्णमय पाषाणसमुदायांच्या विवरांमध्ये झालेले जे वृक्ष त्यांच्या पुष्पांवर बसणारे जे भ्रमर त्यांचा शब्द आहे ज्यामध्ये अशा व नानाप्रकारच्या पक्ष्यांचा आलाप व देवस्त्रियांच्या (अप्सरांच्या) गायनाचा जो मधुर स्वर यांणीं युक्त आहेत वागा ज्यामध्ये, अशा मेरुपर्वताच्या शिखरावर बृहस्पति, नारदाते जे योग सांगता झाला, ते व गर्ग, पराशर, काश्यप, मय हे ऋषि शिष्यसमुदायांस जे योग सांगते झाले त्या रोहिणी व चंद्र यांच्या योगांते, यथाशास्त्र अवलोकन करून, या थोडक्या ग्रंथाने मी त्या योगांच्या फलांते सांगतो ॥१॥२॥३॥

प्राजेशमाषाढतमिस्रपक्षेक्षपाकरेणोपगतंसमीक्ष्य ।
 वक्तव्यमिष्टंजगतोऽशुभंवाशास्त्रोपदेशाद्ब्रह्मचित्केन ४
 योगोयथानागतएववाच्यःसाधिष्ययोगःकरणेमयोक्तः ।
 चंद्रप्रमाणद्युतिवर्णमार्गैरुत्पातवातैश्चफलंनिगाद्यं ॥५॥

अर्थ—आषाढकृष्णपक्षी रोहिणी नक्षत्र चंद्राने युक्त होते ते पाहून दैवज्ञाने जगताचे शुभाशुभ सांगावे ॥४॥ हा धिष्ययोग मी पंचसित्धांतिकेमध्ये सांगितला आहे तो पाहून त्याचे फल चंद्राचे प्रमाण, कांति, वर्ण, मार्ग, उत्पात, वायु, यांहीं करून सांगावे ॥५॥

पुरादुद्ग्यत्पुरतोपिवास्थलं त्र्यहोषितस्तत्रहु
 ताशतत्परः । ग्रहान्सनक्षत्रगणान्समालिखे
 त्सधूपपुष्पैर्वलिभिश्चपूजयेत् ॥६॥ सरत्नतो
 यौषधिभिश्चतुर्दिशंतरुप्रवालापिहितैःसुपूजि

**तैः । अकालमूलैःकलशैरलंकृतंकुशास्तृतंस्थं
डिलमावसेत्द्विजः ॥७॥**

अर्थ—नगराच्या उत्तरेस किंवा पूर्वेस जें स्थल असेल तेथे तीन दिवस राहून, उपोषितहोत्साता, हवनतत्पर ब्राह्मणानें नक्षत्रांसहित ग्रह काढून धूप, पुष्प, बलि यांहींकरून त्यांची पूजा करावी ॥६॥ रत्नें, उदके, औषधि, यांहींसहित व वृक्षपल्लवांनीं आच्छादित, उत्तम पूजित, काळीं बुडे नाहीत अशा चार दिशांस ठेवलेल्या कलशांनीं सुशोभित व दर्भानीं आच्छादित अशा स्थंडिलाजवळ ब्राह्मणानें बसावे ॥७॥

**आलभ्यमंत्रेणमहाव्रतेनबीजानिसर्वाणिनिधायकुंभे।
प्लाव्यानिचामीकरदर्भतोयैर्होमोरुद्वारुणसौम्यमंत्रैः८**

अर्थ—नंतर महाव्रतनामक मंत्रानें सर्व बीजांचें अभिमंत्रण करून तीं कुंभांमध्ये ठेवावी; आणि त्या कुंभांत सुवर्ण, दर्भ यांहींयुक्त उदक घालावें. नंतर वायु, वरुण, सोम यांच्या मंत्रांनीं अर्घीत होम करावा ॥८॥

**श्लक्ष्णांपताकामसितांविदध्यादंडप्रमाणांत्रिगुणो
च्छ्रितांच । आदौकृतेदिग्रहणेनभस्वान्ग्राह्यस्त
यायोगगतेशशांके ॥९॥**

अर्थ—बारीक वस्त्राची काळी चार हात पताका, बारा हात लांब काष्ठावर बांधून उभारावी. प्रथमच (आरंभीच) दिशासाधन करावें, नंतर रोहिणीचा चंद्राशीं योग ज्यावेळीं होईल त्यावेळीं त्या पताकेनें वायु कोणत्या दिशेस जातो तो पहावा९

**तत्रार्धमासाःप्रहरैर्विकल्प्यावर्षानिमित्तंदिव
सास्तदंशैः । सव्येनगच्छन्शुभदःसदैवय
स्मिन्प्रतिष्ठाबलवान्सवायुः॥१०॥**

अर्थ—त्या रोहिणीयोगीं, प्रहरांनीं अर्धमास व प्रहरांशांनीं दिवस, वर्षांकरतूमध्ये पर्जन्यासाठीं योजावे. वायु सव्य गेला तर निरंतर कल्याणकारक होतो. जो वायु स्थिर राहतो तो बलवान् यास्तव त्यावरून शुभाशुभ सांगावें ॥ (याचें तात्पर्य) रोहिणीयोग आषाढकृष्णपक्षीं ज्या दिवशीं अहोरात्रीं होईल त्या दिवशीं सूर्योदयापासून १ प्रहर पर्यंत जर शुभ (चांगला) वारा वाहील तर श्रावणाच्या पहिल्या पक्षीं चांगली वृष्टि होत्ये. द्वितीयप्रहरीं वाहील तर दुसऱ्या पक्षीं. तिसऱ्या प्रहरीं

भाद्रपदाचा प्र. पक्षां. ४ प्रहरीं भा. २ पक्षां. रात्रीच्या प्र. प्रहरीं आश्विनाचा प्र. पक्षां. दु. प्र. द्वि. पक्षां. तिसऱ्या प्रहरीं कार्तिकाचा प्र. पक्षां. चतुर्थ प्र. द्वि. पक्षां. शुभवृष्टि होत्ये. यांत अशुभ वायु वाहला तर या मासीं अनावृष्टि होत्ये. यावरूनच त्रैराशिकानें दिवसही जाणावे ॥१०॥

वृत्तेतुयोगेंकुरितानियानिसंतीहवीजानिधृतानिकुंभे ।

येपांतुर्योंशोंकुरितस्तदंशस्तेपांविवृद्धिसमुपैतिनान्यः ११

अर्थ—रोहिणीयोग होऊन गेल्यावर कुंभामध्ये पूर्वस्थापित बीजांतून जीं अंकुरित होतील त्यांची वृद्धि होत्ये. अन्यांची वृद्धि होत नाहीं ॥११॥

शांतपक्षिमृगरावितादिशोनिर्मलंविद्यदनिंदितोनिलः।

शस्यतेशशिनिरोहिणीयुतेमेघमारुतफलानिवच्यतः १२

अर्थ—चंद्राचा रोहिणीयोग झाला असतां, त्यावेळीं पक्षि व अरण्यपशु यांच्या मधुर-शब्दानां युक्त दिशा, निर्मल आकाश, शुभवायु हीं प्रशस्त होत. मेघ व वायु यांचीं फळे यापुढें सांगतां ॥१२॥

**क्वचिदसितसितैःसितैःक्वचिच्चक्वचिदसितैर्भुजगै
रिवांबुवाहैः । वलितजठरपृष्ठमात्रदृश्यैःस्फुरि
ततडिद्रसनैर्वृतंविशालैः ॥१३॥ विकसितकम
लोदरावदातैररुणकरद्युतिरंजितोपकंठैः । ह्युरि
तमिववियद्यनैर्विचित्रैर्मधुकरकुंकुमकिंशुकाव
दातैः ॥ १४ ॥**

अर्थ—कोठें श्वेतकृष्ण, कोठें श्वेत, कोठें काळेच असे, वलित उदर व पृष्ठ हीं च आहेत दृश्य ज्यांचीं असे, चंचल विबुलता ह्याच आहेत जिब्या ज्यांच्या असे, मोठ्या सर्पासारख्या मेघांनीं व्याप्त व प्रफुल्लित कमलोदरासारखे श्वेत, आरक्त किरणकातींनीं तांबडे आहेत समीप भाग ज्यांचे असे, भ्रमर, कुंकुम, पळस यां सारख्या वर्णांचे, चित्रवर्ण मेघांनीं रंजित असे आकाश होईल ॥१३॥१४॥

**असितघननिरुत्थमेववाचलिततडित्पुरचापचि
त्रितं । द्विपमहिपकुलाकुलीकृतंवनमिवदावप
रीतमंबरं ॥१५॥**

अर्थ—कृष्णमेघांनी व्याप्त, चंचलबीज व इंद्रधनुष्य यांणीं चित्रित, असे आकाश हे, गज, महिष (गवे) यांच्या समुदायांनी व्याप्त केलेले व वणव्याने व्याप्त अरण्यासारखे दिसते ॥१५॥

अथवांजनशैलशिलानिचयप्रतिरूपधरैःस्थगितं
गगनं। हिममौक्तिकशंखशशांककरद्युतिहारिभि
रंबुधरैरथवा ॥१६॥

अर्थ—अथवा आकाश कज्जलपर्वताच्या पाषाणसमूहासारख्या काळ्या मेघांनी आच्छादित अथवा बर्फ, मोले, शंख, चंद्रकिरण यांच्या कांतीत हरण करणाऱ्या ह्यं श्वेतमेघांनी व्याप्त असेल ॥१६॥

तडिद्वैमकक्षैर्वलाकाग्रदंतैःस्त्रवद्वारिदानैश्चलत्प्रांत
हस्तैः । विचित्रैद्रचापध्वजोल्लासशोभैस्तमाला
लिनीलैर्वृतंचाब्दनागैः ॥१७॥

अर्थ—बीजच आहे सुवर्णमय मध्यबंधनरज्जु ज्यांस असे, बगळेपक्षी हेच आहेत वा हेरचे दांत ज्यांला असे, पडणारे उदक हेच आहे मदोदक ज्यांला असे, चंचल जे प्रांत (शेवटचे) भाग तेच आहेत गुंडादंड ज्यांचे असे, चित्रवर्ण नी इंद्रधनुष्ये तींच जे उंच ध्वज त्यांणीं शोभित असे, तमालवृक्ष व भ्रमर यांसारखे नीलवर्ण असे मेघ हेच हत्ती यांहीं आकाश व्याप्त असेल ॥१७॥

संध्यानुरक्तेनभसिस्थितानामिंदीवरश्यामरुचांध
नानां । वृंदानिपीतांवरवेष्टितस्यकांतिंहरेश्वोरय
त्वांयदावा ॥१८॥

अर्थ—संध्यासमयीं आरक्त आकाशामध्ये राहलेले, नीलकमलासारखी श्याम आहे कांति ज्यांची अशा मेघांचे समुदाय, पीतांबरांनी वेष्टित अशा नारायणाच्या कांतीत हरण करतात काय असे ज्या आकाशामध्ये असतील ॥१८॥

सशिखिचातकदुर्दुरनिःस्वनैर्यदिविमिश्रित
मंद्रपटुस्वनाः । स्वमवतत्यदिगंतविलंबिनः
सलिलदाःसलिलौघमुचःक्षितौ ॥१९॥

अर्थ—मोर, चातक, वेडूक यांच्या शब्दांनीं मिश्रित, मधुर व सुंदर असे शब्द करणारे मेघ जर आकाशामध्ये विस्तृत होऊन चहूंकडे जातील तर ते बहुत वृष्टि करतील ॥१९॥

**निगदितरूपैर्जलधरजालैरुयहमवरुद्धंद्वयहमथ
वाहः । यदिवियदेवंभवतिसुभिक्षंमुदितजना
चप्रचुरजलाभूः ॥२०॥**

अर्थ—पूर्वी सांगितल्या स्वरूपाच्या मेघांनीं तीन दिवस किंवा दोन दिवस अथवा एक दिवस जर आकाश व्याप्त असेल तर सुभिक्ष, लोकांस आनंद, बहुत उदक हीं होतील ॥२०॥

**रूक्षैरल्पैर्मारुताक्षिप्तदेहैरुपूध्वांक्षप्रेतशाखा
मृगाभैः । अन्येषांवानिंदितानांसरूपैर्मूकै
श्राब्दैर्नोशिवंनापिवृष्टिः ॥२१॥**

अर्थ—रूक्ष, अल्प, वायूने पसरलेले, उंट, काक, प्रेत, वानर यांसारखे अथवा अन्य मार्जारराक्षसादि निंदितांसारखे, मूक (गर्जनारहित) अशा मेघांनीं कल्याण होत नाही व वृष्टिही होत नाही ॥२१॥

**विगतघनेवावियतिविवस्वानमृदुमयूखःस
लिलकृदेवं । सरइवफुल्लंनिशिकुमुदाढयंख
मुडुविशुद्धंयदिचसुवृष्ट्यै ॥२२॥**

अर्थ—मैघरहित आकाशामध्ये कठोरकिरणांचा सूर्य वृष्टि करणारा होतो. रात्रीस चंद्रविकासी कमलांनीयुक्त, प्रफुल्लित सरोवरासारखे, स्वच्छ नक्षत्रांनी युक्त आकाश जर दिसेल तर उत्तमवृष्टि होय ॥२२॥

**पूर्वोद्भूतैःसस्यनिष्पत्तिरब्दैराग्नेयाशासंभवै
रग्निःकोपः । याम्येसस्यंक्षीयतेनैर्ऋतेर्धपश्चा
ज्जातैःशोभनावृष्टिरब्दैः ॥२३॥**

**वायव्योत्थैर्वातवृष्टिःऋचिञ्चपुष्टावृष्टिःसौम्य
काष्ठासमुत्थैः । श्रेष्ठंसस्यंस्थाणुदिकसंप्रवृद्धै
र्वायुश्वैवंदिक्षुधत्तेफलानि ॥२४॥**

अर्थ—पूर्वदिशेकडे उत्पन्न झालेल्या मेघांनी धान्यसंपत्ति होये. आग्नेयीस उत्पन्न झालेल्या मेघांनी अभिकोप होतो. दक्षिणेचे मेघांनी धान्यनाश होतो. नैऋतीचे मेघांनी अर्ध्या धान्याचा नाश होतो. पश्चिमेचे मेघांनी चांगली वृष्टि होये ॥२३॥ वायव्यदिशेचे मेघांनी वातयुक्त वृष्टि क्वचित् होये. उत्तरदिशेचे मेघांनी परिपूर्ण वृष्टि होये. ईशानीचे मेघांनी धान्य उत्तम होतें. याप्रमाणेंच वायूचींही दिशापरत्वे फलें होतात ॥२४॥

**उल्कानिपातास्तडितोशनिश्चदिग्दाहनिर्घा
तमहीप्रकंपाः । नादामृगाणांसपत्त्रिणांच
ग्राह्यायथैवांबुधरास्तथैव ॥२५॥**

अर्थ—उल्का, बीज, अशनि, (यांचीं लक्षणें पुढें सांगावयाचीं आहेत) या तिहींचे निपात; दिग्दाह, निर्घात, भूमिकंप, पक्षि व आरण्यपशु यांचे शब्द या सर्वांचीं फलें मेघांसारखीं दिशापरत्वे घ्यावीं ॥२५॥

**नामांकितैस्तेरुदगादिकुंभैःप्रदक्षिणंश्रावणमा
सपूर्वैः । पूर्णैःसमासःसलिलस्यदातास्रुतैरवृ
ष्टिःपरिकल्प्यमूनैः ॥२६॥**

अर्थ—उदगादि नामांकित जे पूर्वोक्त चार कुंभ त्यांहीं प्रदक्षिण श्रावणादि चार मासांचीं फलें सांगावीं. ज्या महिन्याचा कुंभ उदकपूर्ण असेल त्यांत वृष्टि होईल. ज्याचा पूर्ण नसेल त्यांत वृष्टि होणार नाही. याप्रमाणें जितके कमी झाले असतील तशी वृष्टि स्वनुत्थीनें सांगावी. चारही कुंभ पूर्ण असतील तर चारही मासांत पूर्णवृष्टि होईल ॥२६॥

**अन्यैश्चकुंभैर्नृपनामचिन्हैर्देशांकितैश्चाप्यपरैस्त
थैव । भग्नैःस्रुतैर्न्यूनजलैःसुपूर्णैर्भाग्यानिवा
च्यानियथानुरूपं ॥२७॥**

अर्थ—तेथें दुसरे, राजनामांकित व देशनामांकितही पूर्ण कुंभ ठेवावे. त्यांतून ज्यांचे फुटतील त्यांस फार अशुभ. पाझरतील तर उपद्रव, न्यूनजल होतील तर किंचित् अशुभ. पूर्ण असतील तर शुभ. याप्रमाणें यथायोग्य फलें सांगावीं ॥२७॥

दूरगोनिकटगोथवाशशीदक्षिणेपथियथातथा

स्थितः । रोहिणींयदियुनक्तिसर्वथाकष्टमेवज
गतोविनिर्दिशेत् ॥२८॥

अर्थ—चंद्र, दुरून, जवळून किंवा दक्षिणमार्गी राहून जर रोहिणीचा योग करील तर लोकांस दुर्भिक्षादि अशुभ होतें ॥२८॥

स्पृशन्नुदग्यातियदाशशांकस्तदासुवृष्टिर्वहु
लोपसर्गाः । असंस्पृशन्योगमुदक्समेतःक
रोत्तिवृष्टिविपुलांश्रियंच ॥२९॥

अर्थ—चंद्र, ज्याकाळीं रोहिणीला दक्षिणेकडून स्पर्श करून उत्तरेस जातो त्याकाळीं उत्तमवृष्टि व बहुत उपद्रव होतात. जेव्हां रोहिणीला स्पर्श न करून उत्तरेकडून जाईल तेव्हां बहुत वृष्टि होईल व लोकांस लक्ष्मी प्राप्त होईल ॥२९॥

रोहिणीशकटमध्यसंस्थितेचंद्रमस्यशरणीक
ताजनाः । कापियांतिशिशुयाचिताशनाःसू
र्यतप्तपिठरांबुपायिनः ॥३०॥

अर्थ—चंद्र, रोहिणीच्या शकटमध्यभागीं (शकटभेद करून) राहिला असतां, रक्षणकर्ता नसल्यामुळे लोक देशोदेशीं जातात व बालकांसाठीं अन्न मागणारे व सूर्यानें तापिवलेले भांड्यांतील पाणी पिणारे असे लोक होतात. ह्मणजे उदक नाहीसें होतें ॥३०॥

उदितंयदिशीतदीधितिंप्रथमंपृष्ठतएतिरोहि
णी । शुभमेवतदास्मरातुराःप्रमदाःकामि
वशेचसंस्थिताः ॥३१॥

अर्थ—अगोदर उदयास पावलेल्या चंद्राच्या मागून, रोहिणीचा उदय होईल तर शुभ होय. त्याकाळीं कामानें पीडित स्त्रिया कामीपुरुषांच्या स्वाधीन राहतील ३१

अनुगच्छतिपृष्ठतःशशीयदिकामीवनितामि
वप्रियां । मकरध्वजबाणपीडिताःप्रमदानां
वशगास्तदानराः ॥३२॥

अर्थ—जसा कामीपुरुष आवडत्या स्त्रीच्या मागून जातो तसा, चंद्र रोहिणीच्या मागून उदय पावेल तर त्यावर्षी कामवाणांनी पीडित असे पुरुष स्त्रियांच्या स्वाधीन होतील ॥३२॥

आग्नेय्यांदिशिचंद्रमायदिभवेत्तत्रोपसर्गोम
हान्नैर्ऋत्यांसमुपद्रुतानिनिधनंसस्थानियां
तीतिभिः । प्राजेशानिलदिक्स्थितेहिमक
रेसस्यस्यमध्यश्रयोयातेस्थाणुदिशंगुणाःसु
बहवःसस्यार्घवृत्ध्यादयः ॥३३॥

अर्थ—रोहिणीच्या आग्नेयी दिशेस चंद्र असेल तर, त्यावर्षी फार उपद्रव होईल. रोहिणीच्या नैर्ऋतीस असेल तर धान्ये अतिवृष्ट्यादि उपद्रवांनी युक्त होऊन, नाश पावतील. वायव्येस असेल तर, धान्याची वृद्धि मध्यम होईल. ईशानीस असेल तर धान्याची वृद्धि व स्वस्ताई इत्यादिक बहुत गुण होतील ३३

ताडयेद्यदिचयोगतारकामावृणोतिवपुषा
यदापिवा । ताडनेभयमुशंतिदारुणंछाद
नेनृपवधोंगनाकृतः ॥३४॥

अर्थ—चंद्र, योगतारेतें (नक्षत्राच्या सर्व तारांमध्ये जी तेजस्वी व मोठी असेल ती योगतारा) ताडन करील ह्मणजे एका टोंकाने स्पर्श करील तर मोठें भय होईल व शरीराने (विनाने) आच्छादन करील तर राजाचा वध स्त्रीचे हातून होईल ३४

गोप्रवेशसमयेग्रतोवृषोयातिरुष्णपशुरेववा
पुरः । भूरिवारिशवलेतुमध्यमंनोसितंबुपरि
कल्पनापरैः ॥३५॥

अर्थ—गाई वनांतून येऊन, गृहप्रवेशसमयी (संध्याकाळी) पुढें बैल जाईल अथवा काळा पशु जाईल तर त्यावर्षी बहुत वृष्टि होईल. काळापांढरा पशु जाईल तर मध्यम वृष्टि होईल. पांढरा पशु जाईल तर वृष्टि होणार नाही. इतर वर्णांचा पशु जाईल तर किंचित् किंचित् वृष्टि होईल ॥३५॥ हा श्लोक या प्रकरणांत आहे ह्मणून, रोहिणीयोगाचे दिवशीं या श्लोकांत सांगितल्याप्रमाणे होईल तर त्याचीं तशीं फळे समजावीं.

दृश्यतेनयदिरोहिणीयुतश्चंद्रमानभसितोयदावृते ।

रुग्भयंमहदुपस्थितंतदाभूश्चभूरिजलसस्यसंयुता ॥३६॥

अर्थ—मेघांनी आच्छादित झाल्यामुळे रोहिणीयुक्त चंद्र दृष्टिगोचर होणार नाही तर व्यावर्षी मोठे रोगभय होईल व उदक, धान्य यांहींयुक्त भूमि होईल असे सांगार्हे ॥३६॥

॥इतिबृहत्संहितायांरोहिणीयोगोनामचतुर्विंशोऽध्यायः २४

॥ अथस्वातियोगः ॥

यद्रोहिणीयोगफलंतदेवस्वातावषाढासहिते
चचंद्रे । आषाढशुक्लेनिखिलंविचिंत्यंयोस्मि
न्विशेषस्तमहंप्रवक्ष्ये ॥१॥

अर्थ—चंद्ररोहिणीयोगाचे जे फल सांगितले तेच स्वाती व पूर्वाषाढा या नक्षत्रीं चंद्र असतां, आषाढशुक्लपक्षीं पहावे. त्याहून यांत जो विशेष तो मी सांगतां १

स्वातौनिशांशेप्रथमेभिवृष्टेसस्यानिसर्वाण्युपयाति
वृद्धिं । भागेद्वितीयेतिलमुद्गमाषाद्यैष्मंतृतीयेस्तिन
शरदानि ॥२॥ वृष्टेन्हिभागेप्रथमेसुवृष्टिस्तद्वत्द्विती
येतुसकीटसर्पा । वृष्टिस्तुमध्यापरभागवृष्टेनिश्छिद्र
वृष्टिर्द्युनिशंप्रवृष्टे ॥३॥

अर्थ—आषाढशुक्लपक्षीं जेव्हां स्वातीस चंद्र जाईल, त्यादिवशीं रात्रीच्या प्रथमभागीं वृष्टि होईल तर सर्वधान्यांची वृद्धि होईल. रात्रीच्या द्वितीयभागीं वृष्टि होईल तर तिल, मूग, उडीद हीं धान्ये होतील. तृतीयभागीं वृष्टि होईल तर त्रैष्म (उन्हाळीं धान्ये) होतील. शरदतूतील धान्ये होणार नाहीत ॥२॥ दिवसाच्या प्रथमभागीं वृष्टि झाली तर उत्तम वृष्टि होत्ये. द्वितीयभागीं झाली तर उत्तम वृष्टि होत्ये; परंतु कृमि, सर्प हे होतात. तृतीयभागीं वृष्टि झाली तर मध्यम वृष्टि होत्ये. स्वातियोगीं रात्रदिवस वृष्टि झाली तर, (यथाकालीं) निर्दोषवृष्टि होत्ये ॥३॥

सममुत्तरेणताराचित्रायाःकीर्त्यतेअपांवत्सः ।
तस्यासन्नेचंद्रेस्वातेर्योगःशिवोभवति ॥४॥

अर्थ—चित्रानक्षत्राच्या समभागी उत्तरेकडे किंवा किंचित् तिकेस उत्तरेकडे जें नक्षत्र दिसते त्याला अपांवत्स असें लक्षणतात. त्याजवळ चंद्र येईल तर तो स्वातियोग शुभ होतो ॥४॥

सप्तम्यांस्वातियोगेयदिभवतिहिमंमाघमासांधका
रेवायुर्वाचंडवेगःसजलजलधरोवापिगर्जत्यजस्रं ।
विद्युन्मालाकुलंवायदिभवतिनभोनष्टचंद्रार्कतारं
विज्ञेयाप्रावृडेषामुदितजनपदासर्वसस्थैरुपेता ॥५॥

अर्थ—माघकृष्णसप्तमीस स्वातियोग असून त्यादिवशीं बर्फ पडेल अथवा मोठा वारा सुटेल अ० सजलमेघ निरंतर गर्जना करील अ० विजांच्या मालांनीं व्याप्त आकाश होईल अ० चंद्र, सूर्य, नक्षत्रे दिसणार नाहीत तर त्यावर्षीं आनंदित लोक होतील व सर्व धान्यांनीं युक्त वर्षाकाल होईल असें जाणवें ॥५॥

तथैवफाल्गुनेचैत्रेवैशाखस्यासितेपिवा ।
स्वातियोगंविजानीयादाषाढेचविशेषतः ॥६॥

अर्थ—तसेच फाल्गुन, चैत्र, वैशाख यांच्या कृष्णपक्षां स्वातियोगाचीं फले जाणावीं; परंतु आषाढामध्ये विशेषेकरून जाणावीं ॥६॥

॥ इतिबृहत्संहितायांस्वातियोगोनामपंचविंशोऽध्यायः २५

॥ अथआषाढीयोगः ॥

आषाढ्यांसमतुलिताधिवासितानामन्येद्युर्ध
दधिकतामुपैतिबीजं । तद्द्विर्भवतिनजायते
यदूनमंत्रोस्मिन्भवतितुलाभिमंत्रणाय ॥१॥

अर्थ—उत्तराषाढानक्षत्रास चंद्र असेल त्यादिवशी (आषाढीपौर्णिमेस किंवा किंचित् मार्गे पुढे) बरोबर मोजून ठेवलेलीं जीं सर्व बीजे, त्यांतून दुसऱ्या दिवशीं जें बीज अधिक होईल, त्याची वृद्धि त्यावर्षीं होत्ये व जें कमी होईल तें उत्पन्न होत नाही. या तुलाभिमंत्रणाचा मंत्र आहे, त्याणें तराजूचें अभिमंत्रण करावें १

स्तोतव्यामंत्रयोगेनसत्यादेवीसरस्वती ।
दर्शयिष्यसियत्सत्यंसत्येसत्यव्रताह्यसि ॥२॥
येनसत्येनचंद्राकौग्रहाज्योतिर्गणास्तथा ।
उत्तिष्ठंतीहपूर्वेणपश्चादस्तंत्रजंतिच ॥३॥
यत्सत्यंसर्ववेदेषुयत्सत्यंब्रह्मवादिषु ।
यत्सत्यंत्रिषुलोकेषुतत्सत्यमिहदृश्यतां ॥४॥
ब्रह्मणोदुहितासित्वमादित्येतिप्रकीर्तिता ।
काश्यपीगोत्रतश्चैवनामतोविश्रुतातुला ॥५॥

अर्थ—या योगमंत्रानें सत्या जी सरस्वतीदेवी तिची स्तुति करावी. हे सत्ये तूं सत्यव्रता आहेस यास्तव जें खरें तें दाखीव ॥२॥ ज्या सत्यानें चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र-समुदाय हे पूर्वेकडे उदय पावतात व पश्चिमेकडे अस्त पावतात ॥३॥ व जें सत्य सर्व वेदांमध्ये व जें सत्य ब्रह्मवादी यांमध्ये व त्रैलोक्यामध्ये जें सत्य तें सत्य येथें दाखवावें ॥४॥ हेदेवि, तूं ब्रह्माची कन्या आहेस. आदित्या असें तुला लग्णतात. काश्यपगोत्र तुझे आहे व तुझे नाव तुला असें प्रसिद्ध आहे ॥५॥

क्षौमंचतुःसूत्रकसंनिबद्धंषडंगुलंशिक्ष्यकवस्त्र
मस्याः । सूत्रप्रमाणंचदशांगुलानिषडेवकक्षो
भयशिक्ष्यमध्ये ॥६॥

अर्थ—या तुलेचें (तराजूचें) वस्त्र (परडें) तागाचें किंवा सणाचें सहा आंगळें असावें व तें चार सूत्रांनीं बद्ध असावें. तीं सूत्रे दहा आंगळें असावीं व त्या दोन परड्यांच्या मध्यभागीं सहा आंगळें कक्षा (धरावयाची देरी) असावी ६

याम्येशिक्ष्येकांचनंसंनिवेश्यंशेषद्रव्याण्युत्तरे
बूनिचैवं । तोयःकौप्यैःस्यंदिभिःसारसैश्ववृ
ष्टिर्हीनामध्यमाचोत्तमाच ॥७॥

अर्थ—सुवर्ण मोजावयाचें असल्यास तें दक्षिणपरड्यांत ठेवावें. अन्यद्रव्ये उत्तर-परड्यांत ठेवावीं व जलही तसेंच मोजावें. त्यांत कूपोदक जर अधिक होईल तर अत्यल्पवृष्टि, झऱ्याचें उदक अधिक होईल तर मध्यमवृष्टि, तळ्याचें उदक अधिक होईल तर, उत्तमवृष्टि होईल असें जाणावें. तीनही उदके कमी झालीं तर अनावृष्टि होईल ॥ ७ ॥

**दंतैर्नागागोहयाद्याश्चलोम्नाहेम्नाभूपाःसिक्थ
केनद्विजाद्याः । तद्वदेशावर्षमासादिशश्वशे
षद्रव्याण्यात्मरूपस्थितानि ॥८॥**

अर्थ—इस्तिदंताचे वजनाप्रमाणें हत्ती अधिक किंवा कमी होतील हें जाणावें; तसेंच ज्या प्राण्यास लोंकर आहे त्याची न्हासवृद्धि लोंकरीचे वजनानें समजावी. राजे-सुवर्णानें, ब्राह्मणादि मेषानें व देशांच्या व पुढें घेणारिं वर्षे, मास, दिशा यांच्या मेषाच्या प्रतिमा कल्पून, त्या मेषानें व अन्य जे धान्यादि पदार्थ असतील त्यांचें प्रत्यक्षच वजन करून त्यावरून क्षयवृद्धि समजावी ॥८॥

**हैमीप्रधानारजतेनमध्यातयोरभावेखदिरेण
कार्या । वित्थःपुमान्येनशरेणसावातुला
प्रमाणेनभवेद्वितस्तिः ॥९॥**

अर्थ—ती तुला (दांडी) सुवर्णाची मुख्य; रजताची मध्यम; हीं दोनही न मिळत तर खैराची करावी. ज्या बाणानें पुरुषाचा वेध झाला त्या बाणाची तुला करावी. त्या तुलेचें प्रमाण, वितस्ति (१२ अंगुळें लांब) असावें ॥९॥

**हीनस्यनाशोभ्यधिकस्यवृत्थिस्तुल्येनतुल्यंतु
लितंतुलायां । एतत्तुलाकोशरहस्यमुक्तंप्राजे
शयोगेपिनरोविदध्यात् ॥१०॥**

अर्थ—तुलेमध्ये मोजलेले द्रव्य पूर्वीपक्षां कमी होईल तर त्याचा नाश. वृद्धि होईल तर वृद्धि. बरोबर होईल तर मध्यम त्यावर्षीं तें द्रव्य होतें. हें तुलादिव्य-रहस्य रोहिणीयोगींही पहावें ॥१०॥

**स्वातावषाढास्वथरोहिणीषुपापग्रहायोगग
तानशस्ताः । ग्राह्यंतुयोगद्वयमप्युपोष्ययदा
धिमासोद्विगुणीकरोति ॥११॥**

अर्थ—स्वाती, पूर्वाषाढा, रोहिणी या नक्षत्रीं चंद्रयोगकालीं तेषु पापग्रह असंतील तर शुभ नव्हे. ज्यावर्षी आषाढ अधिक असेल त्यावर्षी पूर्वाषाढा व रोहिणी हे योगद्वय दोनही महिन्यांत पहावे ॥११॥

**त्रयोपियोगाःसदृशाःफलेनयदातदावाच्यम
संशयेन । विपर्ययेयत्त्विहरोहिणीजंफलंतदे
वाभ्यधिकंनिगद्यं ॥१२॥**

अर्थ—ह्या तीनही योगांचे फल जर सारखे येईल तर निःसंशय फल सांगावे. आणि जर भिन्नभिन्न फले येतील तर रोहिणीचे फल तेच अधिक सांगावे ॥१२॥

निष्पत्तिरग्निकोपोवृष्टिर्मदाथमध्यमाश्रेष्ठा ।

बहुजलपवनापुष्टाशुभाचपूर्वादिभिःपवनैः ॥१३॥

अर्थ—रोहिणीयोगीं पूर्वादि आठ दिशांच्या वायूंची धान्यनिष्पत्यादि फले होतात. ह० पूर्वेचा वारा असेल तर सर्व धान्ये होतील. आग्नेयीचा अ० अग्निकोप, दक्षिणेचा अ० अल्प, नैर्ऋतीचा अ० मध्यम, पश्चिमेचा अ० चांगली, वायव्येचा अ० वृष्टि व वायु बहुत होतील, ईशानीचा वायु अ० तर शुभ अशी वृष्टि होईल १३

वृत्तायामाषाढयांकृष्णचतुर्थ्यामजैकपादक्षे ।

यदिवर्षतिपर्जन्यःप्रावृट्शस्तानचेन्नततः ॥१४॥

अर्थ—आषाढी पौर्णिमा झाल्यानंतर कृष्णपक्षां चतुर्थीस पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्रीं पर्जन्यवृष्टि होईल तर, वर्षाकाल शुभ होतो व त्यादिवशी वृष्टि न झाली तर वर्षाकाल अशुभ होय ॥१४॥

(आषाढयांपौर्णमास्यांतुयद्यैशानोनिलोभवेत् ।

अस्तंगच्छतितीक्ष्णांशौसस्यसंपत्तिरुत्तमा ॥१५॥)

अर्थ—आषाढशुद्ध पौर्णमासीस सूर्य अस्तास जातेवेळीं ईशानी दिशेचा वारा सुटेल तर, धान्य उत्तम उत्पन्न होईल ॥१५॥

इतिबृहत्संहितायांआषाढीयोगोनामषड्विंशोऽध्यायः २६

॥ अथवातचक्राध्यायः ॥

(हा वातचक्राध्याय आचार्यकृत नव्हे, कारण पूर्वाध्यायांतील तेराव्या श्लोकाने वायु सांगितला आहे; परंतु विस्तार यांत आहे यास्तव येथे व्याख्या करतो असे टीकाकार लक्षणतात)

(पूर्वःपूर्वसमुद्रवीचिशिखरप्रस्फालनाघूर्णितश्चंद्रा
कीशुसटाभिघातकलितोवायुर्यदाकाशतः । नैकांत
स्थितनीलमेघपटलांशारद्यसंवर्धितांवासंतोत्कटस
स्यमंडिततलांविद्यात्तदामेदिनीं ॥१॥

अर्थ—आषाढपौर्णमासीस पूर्वसमुद्राच्या लाटा हालिवण्याने कंपित असा, चंद्रसूर्यकिरण हेच मानेवरील केंस, यांच्या ताडनाने मिश्रित असा पूर्वदिशेचा वारा जर आकाशांत वाहील तर सर्वत्र वृष्टि होऊन सरदतूतील धान्ये व वसंतऋतूतील धान्ये पृथ्वीवर होतील ॥१॥

यदाग्नेयोवायुर्मलयशिखरास्फालनपटुःप्लु
त्यस्मिन्योगेभगवतिपतंगेप्रवसति । तदानि
त्योद्दीप्ताज्वलनशिखरालिंगिततलास्वगात्रो
ष्मोद्भ्वासैर्वमतिवसुधाभस्मनिकरं ॥२॥

अर्थ—या आषाढीयोगीं सूर्यास्तसमयीं मलयपर्वताच्या शिखराचे ताडन करणारा वारा आग्नेयीकडून वाहील तर नित्यतप्त, अग्निशिखांनीं आलिंगित अशी भूमि स्वशरीरांतून निघाले जे ऊष्मे (वाफा) त्यांहींकरून बहुत भस्माते औकत्ये (सर्वजळून भस्म होते) ॥२॥

तालीपत्रलतावितानतरुभिःशाखामृगान्नर्तयन्योगे
स्मिन्प्लवतिध्वनन्सुपरुषोवायुर्यदादक्षिणः । सर्वो
द्योगसमुन्नताश्वगजवत्तालांकुशैर्घट्टिताःकोनाशाड्
वमंदवारिकणिकान्मुंचतिमेघास्तदा ॥३॥

अर्थ—या आषाढीयोगीं, सूर्यास्तसमयीं ताडपत्रे, वेलींचा विस्तार व वृक्ष यांहींकरून वानरांतें नाचविणारा, शब्द करणारा, फार कठिण असा दक्षिणवारा सुटेल

तर सर्व उद्योगांनीं उन्नत व हत्तीसारखे ताडवृक्षरूप अंकुशांनीं रुद्ध वानरांसारखे मेघ अल्पउदकाचे कण सोडतात (अल्पवृष्टि होय) ॥३॥

**सूक्ष्मैलालवलीलवंगनिचयान्‌व्याघूर्णयन्सागरेभा
नोरस्तमयेऽप्लवत्यविरतोवायुर्यदानैःऋतः । क्षुत्तृष्णा
मृतमानुषास्थिशकलप्रस्तारभारच्छदामत्ताप्रेतवधू
रिवोग्रचपलाभूमिस्तदालक्ष्यते ॥४॥**

अर्थ—आषाढीयोगीं सूर्यास्तीं वारीक एलची, रायआंवळी, लवंग यांच्या समुदा-
यांतें समुद्रामध्ये कांपविणारा असा निर्ऋतिदिशेकडील वारा सुटेल तर क्षुधा तृषा
यांहीं मेलेल्या मनुष्यांच्या अस्थिशकलांचा जो बहुत विस्तार तोच आहे परिधानी-
यवस्त्रजिजा अशी भूमि प्रेतस्त्रीसारखी मत्त व तीव्रचापल्ययुक्त अशी होय ॥४॥
अन्नपाणी नाहीं यास्तव बहुत लोक मरतात ॥४॥

**यद्दारेणुत्पातैःप्रविकटसटाटोपचपलःप्रवातः
पश्चार्धेदिनकरकरापातसमये । तदासस्योपे
ताप्रवरनृवराबद्धसमराधरास्थानेस्थानेष्व
विरतवसामांसरुधिरा ॥५॥**

अर्थ—आषाढीयोगीं, सूर्यास्तसमयीं धूळ उडविणारा अत्यंत चपल असा वायु प-
श्चिमेकडून वाहील तर, पृथ्वीवर धान्ये होतील. श्रेष्ठमनुष्यांचीं युद्धे होऊन जागी-
जाग वसा, मांस, रक्त यांहींयुक्त भूमि होईल. (बहुत युद्धे होतील) ॥५॥

**आषाढीपर्वकालेयदिकिरणपतेरस्तकालोपपत्तौवा
यव्योवृत्त्ववेगःप्लवतिघनरिपुःपन्नगादानुकारी । जा
नीयाद्वारिधाराप्रमुदितमुदितांमुक्तमंडूककंठांसस्यो
द्भासैकचिन्हांसुखबहुलतयाभाग्यसेनामिवोर्वी ॥६॥**

अर्थ—आषाढी पौर्णमासीस सूर्यास्तसमयीं फार वेगवान्, मेघांचा शत्रु (उडविणारा)
गरुडासारखा (वेगानेजाणारा) असा वायव्यदिशेकडून वारा सुटेल तर उदकाधा-
रांनीं अत्यंत आनंदित, वेडकांच्या शब्दांनीं युक्त व बहुत सुखाने धान्य होण्याचीं
चिन्हे समजलीं आहेत जिचीं, अशी भूमि भाग्ययुक्त सेनेचेपरी शोभयें. असें
जाणवें ॥६॥

मेरुग्रस्तमरीचिमंडलतलेग्रीष्मावसानेरवौवा
त्यामोदिकदंबगंधसुरभिर्वायुर्यदाचोत्तरः । वि
द्युद्धांतिसमस्तकांतिकलनामत्तास्तदातोयदाउ
न्मत्ताइवनष्टचंद्रकिरणांगांपूरयंत्यंबुभिः ॥७॥

अर्थ—आषाढीपौर्णमासीस सूर्यास्तकालीं अत्यंत सुगंधी, कदंबपुष्पांच्या सुगंधाने
सुवासित वायु, उत्तरेकडून वाहील तर, विजांच्या भ्रमणाने सर्व तेजांचे आकलन
(आकार ज्ञान) करणारे व मत्त मेघ उन्मत्तासारखे चंद्रकिरण न दिसणाऱ्या भू-
मीते उदकधारांनीं पूर्ण करतील (विजा फार लवून अतिवृष्टि होईल) ॥७॥

ऐशानोयदिशीतलोमरगणैःसंसेव्यमानोभवेत्
पुन्नागागुरुपारिजातसुरभिर्वायुःप्रचंडध्वनिः ।
आपूर्णेदकयौवनावसुमतीसंपन्नसस्याकुलाध
र्मिष्ठाःप्रणतारयोनृपतयोरक्षंतिवर्णास्तदा ॥८॥

अर्थ—आषाढपौर्णमासीस सूर्यास्तकालीं, शीतल, देवांनीं घेण्याजोगा, पुन्नाग (सु-
रंगीचे झाड) कृष्णागरू, पारिजातक यांच्या पुष्पांनीं सुगंधित मोठा शब्द करणारा
असा वायु ईशानीकडून सुढेल तर, उदकपूर्ण, धान्ययुक्त, अशी भूमि होईल. धर्मि-
ष्ठ, शरण येणारे आहेत शत्रु ज्यांस, असे राजे ब्राह्मणादि चारही वर्णांचे रक्षण
करतील ॥८॥

(इतिवातचक्रं नामसप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥)

॥ अथसद्योवर्षणं ॥

वर्षाप्रश्नेसलिलनिलयंराशिमाश्रित्यचंद्रोल
ग्रंयातोभवतियदिवाकेंद्रगःशुक्लपक्षे । सौम्यै
र्दृष्टःप्रचुरमुदकंपापदृष्टोल्पमंभःप्रावृट्कालेमृ
जतिनचिराच्चंद्रवद्भार्गवोपि ॥९॥

अर्थ—पर्जन्याविषयीं प्रश्न केल्यास कर्क, मकर, मीन या जलराशींस चंद्र असून-
तें प्रश्लम असेल अथवा लग्नापासून शुक्लपक्षां केंद्रीं चंद्र असेल आणि त्यावर शु-

भग्रहाची दृष्टि असेल तर, वर्षाकालीं शीघ्र बहुत वृष्टि होईल व पापग्रहांची दृष्टि असेल तर अल्पवृष्टि होईल असे सांगावे. चंद्रासारखा शुक्रही होय, लणजे शुक्र जलराशीस असून लक्ष्मी असेल अथवा शुक्रपक्षी केंद्री असेल व तो शुभग्रहदृष्ट असेल तर बहुतवृष्टि, पापदृष्ट असेल तर अल्पवृष्टि वर्षाकालीं शीघ्र होय ॥१॥

**आर्द्रद्रव्यंस्पृशतियदिवाचारितत्संज्ञकंवातोयासन्नो
भवतियदिवातोयकार्योन्मुखोवा । प्रष्टावाच्यःसलि
लमचिरादस्तिनिःसंशयेनपृच्छाकालेसलिलमिति
वाश्रूयतेयत्रशब्दः ॥२॥**

अर्थ—पर्जन्यप्रश्नकालीं, प्रश्नकरणारा रसयुक्त वस्तुविशेषास स्पर्श करील अथवा उदक किंवा जलनावाच्या पदार्थाचा (क्षीर, पय, नागरमोथा, इत्यादि शब्दवाच्यपदार्थास) स्पर्श करील, अ० उदकाजवळ असेल, अ० जलकार्य करित असेल तर पर्जन्य लवकर पडेल असे निःसंशय सांगावे. अ० प्रश्नकालीं उदकवाचकशब्द श्रवण होतील तर पर्जन्य शीघ्र निःसंशय पडेल असे सांगावे ॥२॥

**उदयशिखरिसंस्थोदुर्निरीक्ष्योतिदीप्त्याद्रुत
कनकनिकाशःस्निग्धवैदूर्यकांतिः । तदहनि
कुरुतेभस्तोयकालेविवस्वान्प्रतपतियदिवो
च्चैःखंगतोतीवतीक्षणं ॥३॥**

अर्थ—सूर्य, उदयपर्वतावर असतां अतितेजाने पाहवेना असा होईल व पातळ सुवर्णासारखा व निर्मळ वैदूर्यमण्याच्या कांतीसारखा होईल तर वर्षाकालीं त्यादिवशी वृष्टि होईल. अथवा आकाशमध्यभागी जाऊन अत्यंत ताप करील तर त्यादिवशी वृष्टि होईल ॥३॥

**विरसमुदकंगोनेत्राभंविद्यद्विमलादिशोलव
णविकृतिःकाकांडाभंयदाचभवेन्नभः । पव
नविगमःपोषूयंतेद्भवाःस्थलगामिनोरसनम
सकृन्मंडूकानांजलागमहेतवः ॥४॥**

अर्थ—उदकाची गोडी जाईल. गाईच्या नेत्रांसारखे किंवा कावळ्याच्या आंज्यासारखे (श्वेतनील) आकाश होईल. दिशा स्वच्छ होतील. मिठामध्ये कांद्यांसारखा विकार होईल. वायूचा निरोध होईल. मासे भूमीवर जाण्याच्या इच्छेने उज्या मारतील. बेटूक वारंवार शब्द करतील तर हीं सर्व शीघ्र पर्जन्य येण्याची लक्षणें होत ॥४॥

मार्जाराभृशमवनिंनखैर्लिखंतोलोहानांमलनि
चयःसविस्त्रगंधः । रथ्यायांशिशुनिचिताश्वसेतुवं
धाःसंप्राप्तंजलमचिरान्निवेदयन्ति ॥५॥

अर्थ—मार्जरें नखांनीं भूमि खणतील. लोखंडाचा मल (तांब) यास अपक्रमां-
सासारखा गंध येईल. मार्गामध्ये मुलें पूल बांधतील. तर शीघ्र वृष्टि होईल
असें समजावें ॥५॥

गिरयांजनपुंजसन्निभायदिवावाष्पनिरुद्धकं
दराः । कृकवाकुविलोचनोपमाःपरिवेषाः
शशिनश्चवृष्टिदाः ॥६॥

अर्थ—पर्वत, काजळाच्या राशींसारखे काळे दिसतील अथवा त्यांच्या गुहा ऊ-
ष्यानें युक्त होतील. अथवा कोंबड्याच्या नेत्रांसारखे (लाल) चंद्राचे परिवेष
(खळी) होतील तर वृष्टि शीघ्र होईल ॥६॥

विनोपघातेनपिपीलिकानांमंडोपसंक्रांतिरहि
व्यवायः । हुमाधिरोहश्चभुजंगमानांवृष्टेर्निमि
त्तानिगवांप्लुतंच ॥७॥

अर्थ—उपद्रवावांचून मुंग्या आपलीं आंडीं दुसऱ्या जागीं नेतील. सर्प मैथुन क-
रतील व झाडांवरही चढतील. गाई उड्या मारतील. हीं सर्व शीघ्रवृष्टीचीं
कारणें होत ॥७॥

तरुशिखरोपगताःकृकलासागगनतलस्थित
दृष्टिनिपाताः । यदिचगवांरविवीक्षणमूर्ध्व
निपततिवारितदानचिरेण ॥८॥

अर्थ—सरडे वृक्षार्त्रीं जाऊन आकाशाकडे पहातील, बैल वर सूर्याकडे पहातील,
तर शीघ्र वृष्टि होईल ॥८॥

नेच्छंतिविनिर्गमंगृहाद्भुन्वंतिश्रवणान्खुरानपि ।
पशवःपशुवच्चकुर्कुरायद्यंभःपततीतिनिर्दिशेत् ॥९॥

अर्थ—गवादिपशु घरांतून बाहेर जाण्याची इच्छा करणार नाहीत व कान, पाय
कांपवतील तसेच कुत्रेही करतील तर शीघ्र वृष्टि होईल असें सांगावें ॥९॥

यदास्थितागृहपटलेषुकुर्कुरारुर्वतिवायदिवि
ततंदिवोन्मुखाः । दिवातडिद्यदिचपिनाकि
दिग्भवातदाक्षमाभवतिसमातिवारिणा ॥१०॥

अर्थ—कुत्रे, गृहसमुदायामध्ये किंवा घरावर उभे राहून शब्द करतील अथवा आकाशाकडे पाहून तोंड पसरून शब्द करतील अथवा ईशानीकडे दिवसास बी-ज चमकेल तर पृथ्वी जलमय होऊन उंच सखल दिसणार नाही ॥१०॥

शुककपोतविलोचनसंनिभोमधुनिभश्चयदा
हिमदीधितिः । प्रतिशशीचयदादिविराज
तेपततिवारितदानचिराद्विवः ॥११॥

अर्थ—कीर व कवडा यांच्या नेत्रांसारखा (तांबूस) अ० मधासारखा चंद्र दिसेल-किंवा आकाशामध्ये एक चंद्र असून दुसरा चंद्र दिसेल तर लवकर वृष्टि होईल ॥११॥

स्तनितंनिशिविद्युतोदिवारुधिरनिभायदिदं
डवत्स्थिताः । पवनःपुरतश्चशीतलोयदिस
लिलस्यतदागमोभवेत् ॥१२॥

अर्थ—रात्री गर्जना होतील, दिवसास रक्तासारख्या आरक्त व दंडासारख्या वर-खाली बिजा चमकतील, पूर्वेकडून थंड वारा वाहील तर वृष्टि लवकर होईल १२

वह्नीनांगनतलोन्मुखाःप्रवालाःस्नायंतेयदि
जलपांशुभिर्विहंगाः । सेवंतेयदिचसरीसृपा
तृणाग्राण्यासन्नोभवतितदाजलस्यपातः ॥१३॥

अर्थ—वेलीचे नवपल्लव ऊर्ध्वगमन करतील उदक व धुरळा यांमध्ये पक्षी स्नान क-रतील. सर्प तृणाग्रांवर चढतील, तर जलवृष्टि जवळ आली (शीघ्र वृष्टि होईल) असे समजावे ॥१३॥

मयूरशुकचाषचातकसमानवर्णायदाजपाकुसुमपंक
जद्युतिमुषश्चसंध्याघनाः । जलोर्मिनगनक्रकच्छपव
राहमीनोपमाःप्रभूतपुटसंचयानतुचिरेणयच्छंत्यपः १४

अर्थ—मयूर, शुक, चाष, चातक या पक्ष्यांच्या वर्णासारखे नीलवर्ण, जास्वंदीचे पुष्प व आरक्त कमल यांसारखे लोहितवर्ण, उदकांतील भोंबरे, सुसर, कांसव, सूकर, मत्स्य यांच्या आकृतींसारख्या आकारांचे असे संध्यासमयीं मेघ दाट असतील तर लवकरच वृष्टि होईल ॥१४॥

**पर्यंतेशुसुधाशशांकधवलामध्येजनालित्विषःस्निग्धा
नैकपुटाःक्षरज्जलकणाःसोपानविच्छेदिनः । माहें
द्रीप्रभवाःप्रयांत्यपरतःप्राक्चांबुपाशोद्भवायेतेवारि
मुचस्त्यजंतिनचिरादंभःप्रभूतंभुवि ॥१५॥**

अर्थ—आसमंताद्वागीं, अमृत व चंद्र यांसारखे श्वेत आणि मध्यभागीं काजळ व भ्रमर यांसारखे काळे असे, निर्मल, दाट, बारीक उदकबिंदु सोडणारे, शिडीच्या पायऱ्यांसारखे एकावर एक असे राहणारे, पूर्वेस उत्पन्न होऊन पश्चिमेकडे जाणारे अथवा पश्चिमेस उत्पन्न होऊन पूर्वेस जाणारे असे जे मेघ ते भूमीवर बहूत उदकवृष्टि लवकरच करतात ॥१५॥

**शक्रचापपरिघप्रतिसूर्यारोहितोथतडितःपरिवेषाः ।
उद्गमास्तसमयेयदिभानोरादिंशेत्प्रचुरमंबुतदाशु ॥ १६॥**

अर्थ—सूर्याच्या उदयास्तकालीं इंद्रधनुष्य, परिघ (अभ्ररेषा), एककालीं दोन सूर्य, रोहित (वक्ष्यमाण), धीज, सळें, हीं जर होतील तर शीघ्र जलवृष्टि होईल असे सांगावे ॥१६॥

**(यदित्तिरपत्रनिभंगगनमुदिताःप्रवदंतिच
पक्षिगणाः । उदयास्तमयेसवितुर्युनिशंविस्व
जंतिघनानचिरेणजलं ॥१७॥)**

अर्थ—सूर्योदयास्तकालीं तित्तिरपक्ष्यांच्या पक्षासारखें (विचित्रवर्ण) आकाश होईल, पक्षिसमुदाय आनंदानें शब्द करतील, तर रात्रदिवस जलवृष्टि होईल (उदयकालीं दिवावृष्टि, अस्तकालीं रात्रौवृष्टि असे यथासंख्य जाणावे) ॥१७॥

**यद्यमोघकिरणाःसहस्रगोरस्तभूधरकराइवो
च्छ्रिताः । भूसमंचरसतेयदांबुदस्तन्महद्भव
तिवृष्टिलक्षणं ॥१८॥**

अर्थ—सूर्याचे अमोघकिरण अस्तपर्वताच्या हस्तांसारखे दीर्घ होतील. (अस्त-काळीं किरण लांब गेलेले दिसतील) मेघ भूमीवरोबर (जवळ) शब्द कसिल तर ते शीघ्रवृष्टीचें महान् लक्षण होय ॥१८॥

प्रावृषिशीतकरोभृगुपुत्रात्सप्तमराशिगतःशुभदृष्टः ।

सूर्यसुतान्नवपंचमगोवासप्तमगश्चजलागमनाय ॥१९॥

अर्थ—वर्षाकालीं चंद्र शुक्रापासून सातव्या राशीस असेल आणि त्यावर शुभग्रहाची दृष्टि असेल अथवा चंद्र शनीपासून ९।९।७ इतक्या राशीस असेल आणि त्यावरही शुभग्रहाची दृष्टि असेल तर पर्जन्यवृष्टि होईल ॥१९॥

प्रायोग्रहाणामुदयास्तकालेसमागमेमंडलसंक्रमेच ।

पक्षक्षयेतीक्ष्णकरायनांतेवृष्टिर्गतेर्केनियमेनचार्द्रा ॥२०॥

अर्थ—ग्रहांचे उदय व अस्त यावेळीं, भौमादि ग्रहांचा चंद्राशीं संयोग होईल त्यावेळीं, भरण्यादि सहा मंडले शुक्रचारामध्ये सांगितलीं त्यांच्या प्रवेशसमयीं, अमावास्या व पौर्णिमा यांचे अंतीं, सूर्याच्या दक्षिणोत्तरायणाचे अंतीं, सूर्य आर्द्रानक्षत्रीं जातेवेळीं, या सर्वकाळीं बहुतकरून नियमाने वृष्टि होये ॥२०॥

समागमेपततिजलंज्ञशुक्रयोर्ज्ञजीवयोर्गुरुसि

तयोश्चसंगमे । यमारयोःपवनहुताशजंभयं

नदृष्टयोरसहितयोश्चसद्गृहैः ॥२१॥

अर्थ—बुध व शुक्र, बुध व गुरु, गुरु व शुक्र यांचा योग झाला असतां बहुतकरून नियमाने वृष्टि होये. तसेंच शनि व भौम यांचा योग झाला असतां वायु व अग्नि यांचे भय होतें; परंतु शुभग्रहांनीं दृष्ट किंवा युक्त असतील तर होणार नाही २१.

अग्रतःपृष्टतोवापिग्रहाःसूर्यावलंबिनः ।

यदातदाप्रकुर्वन्तिमहीमेकार्णवामिव ॥२२॥

अर्थ—सूर्याच्या पुढे किंवा मागे बहुत ग्रह येतील तर त्यावेळीं सर्व पृथ्वी जलमय होईल ॥२२॥

इतिबृहत्संहितायांसद्योवृष्टिलक्षणं नामाष्टाविंशोऽध्यायः २८

॥ अथकुसुमलताध्यायः ॥

फलकुसुमसंप्रवृत्तिं वनस्पतीनां विलोक्य विज्ञेयं ।
सुलभत्वं द्रव्याणां निष्पत्तिश्चापि सस्यानां ॥१॥

अर्थ—वृक्षांचीं फळे व पुष्पे यांच्या उत्तम वृद्धीवरून पदार्थांचे सुलभत्व व धान्यांची उत्पत्ति ही जाणार्ची ॥१॥

शालेन कलमशालीरक्ताशोकेन रक्तशालिश्च ।
पांडूकः क्षीरिकयानीलाशोकेन सूकरकः ॥२॥

अर्थ—शाल (साया किंवा अर्जुनवृक्ष) वृक्षाच्या फलपुष्पवृद्धीने कलमशाली (पांढऱ्या भाताची जात) चांगली होत्ये. तांबड्या अशोकवृक्षाने तांबडीसाळ किंवा महाडीचे भात ही चांगली होतात. क्षीरिका (दुधाळवृक्ष) इणे पांडूक (शालिवि०) होतात. नीलअशोकाने सूकरक (शालिवि०) होतात ॥२॥

न्यग्रोधेन तु यवकस्तिन्दुकवृद्ध्या च षष्टिको भवति ।
अश्वत्थेन ज्ञेयानिष्पत्तिः सर्वसस्यानां ॥३॥

अर्थ—वटवृक्षाने यवक (शालि वि०) होतें. तिन्दुक (टेंभुरणी) वृक्षाच्या वृद्धीने षष्टिक (साठ दिवसांनीं पिकणारे, अवचिते भात) होतें. पिंपळाने सर्व धान्यांची उत्पत्ति चांगली होत्ये ॥३॥

जंबूभिस्तिलमाषाः शिरीषवृद्ध्या च कंगुनिष्पत्तिः ।
गोधूमाश्वमधूकैर्यववृद्धिः सप्तपर्णेन ॥४॥

अर्थ—जांबळीनीं तिल व उडीद हे होतात. शिरीष (शिरसाचे झाड) वृक्षाने कांग होतात. मोहाच्या झाडाने गहू होतात. सात्विणाने यव (सातु) होतात ४

अतिमुक्तककुंदाभ्यां कर्पाससर्षपान्वदेदशनैः ।
वदरीभिश्च कुलत्थांश्चिरविल्वेनादिशेन्मुद्गान् ॥५॥

अर्थ—अतिमुक्त (तिवस, तिवर) व कुंद यांच्या फलपुष्पवृद्धीने कापूस होतो. अशन (असणी, चित्रक) वृक्षाने सर्षप होतात. बोरीच्या झाडांनीं कुळीद होतात. करंजाने मूग होतात ॥५॥

अतसीवेतसपुष्पैःपलाशकुसुमैश्चकोद्रवाज्ञेयाः ।
तिलकेनशंखमौक्तिकरजतान्यथचेंगुदेनशणः ॥६॥

अर्थ—वेतस (वेत) पुष्पांनीं जवस होतात. पळसाच्या पुष्पांनीं कोद्रव (हरीक) होतात. तिलानें शंख, मौक्तिक, रूपें हीं होतात. हिंणवैद्यानें शण (ताग) होतो ॥६॥

करिणश्चहस्तिकर्णैरादेश्यावाजिनोश्वकर्णेन ।
गावश्चपाटलाभिःकदलीभिरजाविकंभवति ॥७॥

अर्थ—हस्तिकर्ण (एरंड किंवा पळस) वृक्षानें हत्ती होतात. अश्वकर्ण (साग, रा-
ळेचा वृक्ष) या वृक्षानें अश्व होतात. पाटला (तांबडा लोघवृक्ष) याणें गर्डिं हो-
तात. केळींनीं शेळ्या, मेंढ्या होतात ॥७॥

चंपककुसुमैःकनकंविद्रुमसंपञ्चबंधुजीवेन ।
कुरुवकवृत्ध्यावज्रं वैदूर्यनंदिकावर्तैः ॥८॥

अर्थ—चंपकपुष्पांनीं सुवर्ण होतें. बंधुजीव (दुपारी) पुष्पानें पोंवळीं होतात. कोरां-
च्यांनीं हिरे होतात. नंदिकावर्त (नांदरुखी) वृक्षानें वैदूर्यमणि होतात ॥८॥

विंद्याञ्चसिंदुवारेणमौक्तिकंकुंकुमंकुसुंभेन ।
रक्तोत्पलेनराजामंत्रीनीलोत्पलेनोक्तः ॥९॥

अर्थ—निर्गुडीनें मौक्तिकें होतात. कुसुंभ (कडई) वृक्षानें कुंकुम होतें. तांबड्या
कमलानें राजा चांगला होतो. नीलकमलानें प्रधान होतो ॥९॥

श्रेष्ठीसुवर्णपुष्पैःपद्मैर्विप्राःपुरोहिताःकुमुदैः ।
सौगंधिकेनबलपतिरर्केणहिरण्यपरिवृद्धिः ॥१०॥

अर्थ—सुवर्णपुष्पांनीं श्रेष्ठी (कुलपरंपरागतशिष्यज्ञ) यांची वृद्धि होय. कमलांनीं
ब्राह्मण होतात. चंद्रविकासी कुमुदांनीं पुरोहित (राजोपाध्याय) होतात. सौगंधि-
कानें (श्वेतरक्त कमलानें) सेनापति होतो. रूईनें धनवृद्धि होय ॥१०॥

आत्रैःक्षेमंभल्लातकैर्भयंपीलुभिस्तथारोग्यं ।
खदिरशमीभ्यांदुर्भिक्षमर्जुनैःशोभनावृष्टिः ॥११॥

अर्थ—आम्रवृक्षांनीं कल्याण होतें. भिलाव्यांनीं भय होतें. पीलु (अक्रोडाचें झाड) वृक्षांनीं आरोग्य होतें. खैर व शमी यांहींकरून दुर्भिक्ष होतें. अर्जुनवृक्षांनीं चांगली वृष्टि होय ॥११॥

पिचुमंदनागकुसुमैःसुभिक्षमथमारुतःकपित्थेन ।

निचुलेनावृष्टिभयंव्याधिभयंभवतिकुटजेन ॥१२॥

अर्थ—कडुनिंब व नागकेशरपुष्प यांहीं सुभिक्ष होतें. कंवठीच्या वृक्षानें वायु होतो. निचुलानें (वेतानें) अवर्षणभय होतें. कुड्यानें व्याधिभय होतें ॥१२॥

दूर्वाकुशकुसुमाभ्यामिक्षुर्वन्दिश्रकोविदारेण ।

श्यामालताभिवृद्ध्याबंधकयोवृद्धिमायांति ॥१३॥

अर्थ—दूर्वा, कुश यांच्या पुष्पांनीं ऊंस होतात. कोविदार (वाहवा) या वृक्षानें अग्निवृद्धि होय. श्यामालता इणें वेश्यांची वृद्धि होय ॥१३॥

यस्मिन्देशेस्त्रिग्धनिच्छिद्रपत्राःसंदृश्यंतेवृक्ष

गुल्मालताश्च । तस्मिन्वृष्टिःशोभनासंप्रदि

ष्टारूक्षैश्छिद्रैरल्पमंभःप्रदिष्टं ॥१४॥

अर्थ—ज्या देशीं वृक्ष, गुल्म (झुडपें), वल्ली ह्या निर्मल व छिद्ररहितपानें अशा असतील त्यादेशीं त्यावर्षीं चांगली वृष्टि होईल. तीं जर रूक्ष व छिद्रयुक्तपानांचीं असतील तर अल्पवृष्टि होईल ॥१४॥

॥ इतिबृहत्संहितायांकुसुमलताध्यायएकोनत्रिंशः ॥२९॥

॥ अथसंध्यालक्षणं ॥

अर्धास्तमितानुदितात्सूर्यादस्पष्टमंनभोयावत् ।

तावत्संध्याकालश्चिन्हैरेतैःफलंचास्मिन् ॥१॥

अर्थ—अर्धा सूर्य दिसेनासा झाल्यापासून नक्षत्रें दिसूं लागतपर्यंत सायंसंध्या. न-

क्षेत्रे फिकट दिसूं लागल्यापासून अर्धा सूर्य दिसेपर्यंत "प्रातःसंध्या या दोनही संध्याकाळीं, पुढे सांगितलेल्या चिन्हांनीं फलें जाणावीं ॥१॥

**मृगशकुनपवनपरिवेषपरिधिपरिघाभ्रवृक्षसुरचापैः ।
गंधर्वनगररविकरदंडरजःस्नेहवर्णैश्च ॥२॥**

अर्थ—आरण्यपशु, पक्षि, वायु, सूर्यचंद्रांस खळें, प्रतिसूर्य, परिघ (सूर्योदयीं किंवा सूर्यास्तीं मेघाच्या तिरकस रेघा) वृक्षाकारमेघ, इंद्रधनुष्य, गंधर्वनगर, सूर्यकिरण, दंड (सूर्यकिरण व वायु यांचा समुदाय) धूळ, स्नेहवर्ण (निर्मलवर्ण) याहीं करून संध्याफल सांगावे ॥२॥

**भैरवमुच्चैर्विरुवन्मृगोऽसकृद्भ्रामघातमाचष्टे ।
रविदीप्तोदक्षिणतोमहास्वनःसैन्यघातकरः ॥३॥**

अर्थ—मृग (आरण्यपशु) उच्चस्वरानें वारंवार भयंकर शब्द करील तर ग्रामनाश होतो. मृग, सेनेच्या दक्षिणेकडे राहून सूर्याभिमुख मोठा शब्द करील तर सैन्याचा नाश होतो ॥३॥

**अपसव्येसंग्रामःसव्येसेनागमःशांते ।
मृगचक्रेपवनेवासंध्यायांमिश्रगेवृष्टिः ॥४॥**

अर्थ—संध्याकाळीं मृगसमूह व वायु हे सैन्याच्या वामभागाकडून जातील तर युद्ध होईल, सैन्याच्या दक्षिणेकडून जातील, शांतदिशेस असतील, अर्काभिमुख मधुरस्वर करतील तर दोहोंसेनेचा स्नेह होईल. तेंच संध्यासमयीं मिश्र असेल तर वृष्टि होईल ॥४॥

**दीप्तमृगांडजविरुताप्राक्संध्यादेशनाशमाख्याति ।
दक्षिणदिक्स्थैर्विरुताग्रहणायपुरस्यदीप्तास्यैः ॥५॥**

अर्थ—प्रातःसंध्यासमयीं दीप्तदिशेकडे असून सूर्यसन्मुख, रक्तस्वरांनीं मृग किंवा पक्षी यांणीं केलेले शब्द, देशाचा नाश सांगतात. तसेच पशुपक्षी सूर्याभिमुख नगराच्या दक्षिणदिशेकडे राहून शब्द करतील तर त्या नगराचें शत्रु ग्रहण करतील (शत्रु घेतील) ॥५॥

**गृहतरुतोरणमथनेसपांशुलोष्टोत्करेनिलेप्रबले ।
भैरवरावेरूक्षेखगपातिनिचाशुभासंध्या ॥६॥**

अर्थ—गृह, वृक्ष, तोरण यांते कांपविणारा; धूळ, मृत्पिंड यांहीं युक्त; मोठा शब्द करणारा, रूक्ष, अंतरिक्षगत पक्ष्यांस पाडणारा असा प्रबलवायु संध्यासमयीं सुटेल तर अशुभ होय ॥६॥

**मंदपवनावघट्टितचलितपलाशद्रुमाविपवनावा ।
मधुरस्वरशांतविहंगमृगरुतापूजितासंध्या ॥७॥**

अर्थ—मंदवायूनें कंपितपत्र आहेत वृक्ष जीचाठाई, अशी अथवा वायुरहित, मधुर शब्द व शांत असे आहेत पक्षी व पशु जीचाठाई, अशी संध्या (संध्यासमय) शुभ होय ॥७॥

संध्याकालेस्निग्धादंडतडिन्मत्स्यपरिधिपरिवेषाः ।

सुरपतिचापैरावतरविकिरणाश्चाशुवृष्टिकराः ॥८॥

अर्थ—दंड (वक्ष्यमाण), बीज, मत्स्य, परिधि (खळें), परिवेष, इंद्रधनुष्य, ऐरावत (लांब इंद्रधनुष्य), सूर्यकिरण हे संध्यासमयीं जर सिग्ध होतील तर शीघ्र वृष्टि होईल ॥८॥

विच्छिन्नविषमविध्वस्तविकृतकुटिलापसव्यपरिवृत्ताः ।

तनुह्रस्वविकलकलुषाश्चविग्रहावृष्टिदाःकिरणाः ॥९॥

अर्थ—विच्छिन्न (तुटलेले) सम नव्हत, नष्टवर्ण, विकारयुक्त, अस्पष्ट, अपसव्यवेष्टित, सूक्ष्म, ह्रस्व, शक्तिहीन, कलुष (अप्रसन्न) संध्यासमयीं किरण असतील तर विरोध व अवर्षण हीं होतात ॥९॥

उद्योतिनःप्रसन्नाऋजवोदीर्घाःप्रदक्षिणावर्ताः ।

किरणाःशिवायजगतोवितमस्केनभसिभानुमतः ॥१०॥

अर्थ—तेजस्वी, निर्मल, स्पष्ट, दीर्घ, प्रदक्षिण फिरणारे असे सूर्याचे किरण अंधकाररहित आकाशामध्ये दिसतील तर सर्व जगताचे कल्याण होईल ॥१०॥

शुक्लाःकरादिनकृतोदिवादिमध्यांतगामिनःस्निग्धाः ।

अव्युच्छिन्नाऋजवोवृष्टिकरास्तेह्यमोघाख्याः ॥११॥

अर्थ—आकाशाचा आदि, मध्य, अंत यांस गमन करणारे (सर्वव्यापी), स्निग्ध, अखंड, सरळ असे शुभ सूर्याचे किरण अमोघसंज्ञक होत. हे वृष्टि करणारे होत.

कल्माषवधुकपिलाविचित्रमांजिष्ठहरितशबलाभाः ।

त्रिदिवानुबंधिनोवृष्टयेल्पभयदास्तुसप्ताहात् ॥१२॥

अर्थ—श्वेतरुष्ण, पिंगट, कपिल, विचित्र, आरक्त, हिरवा, शबल, या वर्णांचे सर्वा-
काश व्यापून रहाणारे सूर्याचे किरण वृष्टि करणारे होत व सात दिवसांनी थोडे-
से भय करणारे होतात ॥१२॥

ताम्राबलपतिमृत्युंपीतारुणसंनिभाश्वतद्वयसनं ।

हरिताःपशुसस्यवधंधूमसवर्णागवांनाशं ॥१३॥

मांजिष्ठाभाःशस्त्राग्निसंभ्रमंबध्रवःपवनवृष्टिं ।

भस्मसदृशास्त्ववृष्टितनुभावंशबलकल्माषाः ॥१४॥

अर्थ—ताम्रवर्ण सूर्यकिरण असतां सेनापतीस मृत्यु होतो. पीत व तांबडे अ०
सेनापतीस दुःख होतें. पोपटीरंगाचे अ० पशु व धान्य यांचा नाश होतो.
धूम्रवर्ण अ० गाईंचा नाश होतो ॥१३॥ मांजिष्ठ (तांबडा) वर्ण अ० शस्त्र व
अग्नि यांचें भय होतें. कपिलवर्ण अ० वायुसहित वृष्टि होत्ये. भस्मवर्ण अ०
अवर्षण होतें. रुष्णनीलमिश्रितवर्ण अ० वृष्टि अल्प होत्ये ॥१४॥

बंधूकपुष्पांजनचूर्णसंनिभंसांध्यंरजोभ्येतिय

दादिवाकरं । लोकस्तदारोगशतैर्निपीड्यते

शुक्लंरजोलोकविवृद्धिशान्तये ॥१५॥

अर्थ—बंधूकपुष्प ह्म० दुपारीचें पुष्प यासारखें अति तांबडें व काजळासारखें
अति काळें, संध्याकाळीं रज (धूळ) सूर्याप्रत येईल तर शेंकडों रोगांनी लोक
पीडित होतील. तीच शुभ धूळ असेल तर लोकांची वृद्धि व शांति होत्ये ॥१५॥

रविकिरणजलदमरुतांसंघातोदंडवत्स्थितोदंडः ।

सविदिक्स्थितोनृपाणामशुभोदिक्षुद्विजातीनां ॥१६॥

अर्थ—सूर्यकिरण, मेघ व वायु एकत्र होऊन त्याचा आकार दंडाकृति असेल तर
तो दंड होतो. तो दंड विदिशेंस असेल तर राजांस अशुभ व तो दंड
उत्तरादि दिशेंस असेल तर ब्राह्मणादिवर्णांस अशुभ होय ॥१६॥

शस्त्रभयातंककरोदृष्टःप्राङ्मध्यसंधिषुदिनस्य ।

शुक्राद्योविप्रादीन्यदभिमुखस्तांनिहंतिदिशं ॥१७॥

अर्थ—दंड, सूर्याचा उदय मध्य अस्त या कालीं दृष्टिगोचर होईल तर शस्त्र-
भय व उपद्रव होतो. शुक्र, रक्त, पीत, कृष्ण या चार वर्णांचा असेल तर ब्रा-
ह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र यांचा अनुक्रमाने नाश होतो. ज्या दिशेचे सन्मुख
तो दंड असेल त्यादिशेचा नाश होतो (सूर्याजवळचा त्या दंडाचा भाग ते मूळ व
अन्य समूचा भाग ते मुख जाणावे) ॥१७॥

दधिसदृशाग्रोनीलोभानुच्छादीखमध्यगोभ्रतरुः ।

पीतच्छुरिताश्वघनाघनमूलाभूरिवृष्टिकराः ॥१८

अर्थ—दद्यासारख्या अंग्राचा, नीलवर्ण, सूर्यास आच्छादणारा, आकाशमध्य-
भागीं राहणारा, असा मेघवृक्ष व पीतवर्णाने शोभित, संहतमूल (दाट) असे
मेघ बहुत वृष्टिकारक होतात ॥१८॥

अनुलोमगेभ्रवृक्षसमुद्गतेयायिनोनृपस्यवधः ।

बालतरुप्रतिरूपिणियुवराजामात्ययोर्मृत्युः ॥१९॥

अर्थ—मेघवृक्ष, अनुलोम उत्पन्न झाला तर यायी (स्वारीकरून जाणारा) राजाचा
नाश होतो. बालवृक्षासारखा मेघवृक्ष असतां युवराज (पिता असतां राज्यकार-
भार पाहणारा) व प्रधान यांस मृत्यु होतो ॥१९॥

कुवलयवैडूर्यांबुजकिंजल्काभाप्रभंजनोन्मुक्ता ।

संध्याकरोतिवृष्टिरविकिरणोद्भासितासद्यः ॥२०॥

अर्थ—निळा, पिवळानिळा, कमळकेसराप्रमाणे पिवळा अशा रंगाची वायुरहित,
सूर्यकिरणयुक्त अशी संध्या (संध्यासमय) तत्काल वृष्टि करित्ये ॥२०॥

अशुभाकृतिघनगंधर्वनगरनीहारपांशुधूमयुता ।

प्रावृषिकरोत्यवग्रहमन्यतौशस्त्रकोपकरी ॥२१॥

अर्थ—गर्दभ, उष्ट्र, काक, मार्जार इत्यादिकांच्या आकारासारखे मेघ; गंधर्वनगर,
बर्फ, धूळ, धूम यांहीं युक्त संध्यासमय वर्षाकाळीं होईल तर अवृष्टि होईल. अ-
न्यकाळीं होईल तर शस्त्रकोप होतो ॥२१॥

शिशिरादिषुवर्णाःशोणपीतमितचित्रपद्मरुधिरनिभाः ।

प्रकृतिभवाःसंध्यायांस्वतौशस्ताविकृतिरन्या ॥२२॥

अर्थ—शिशिरादि सहा ऋतूमध्ये संध्यासमयीं शोणादि सहा वर्ण आपापल्या ऋतूंत स्वाभाविक झाले तर शुभ होत. अन्यवर्ण झाले तर अशुभ होत. शिशिरऋतूमध्ये शोण (किर्मिजी), वसंत० पीत; ग्रीष्म० श्वेत; वर्षा० चित्र; शरत्० पद्म (कुसुंबा); हेमंतऋतूमध्ये रक्तासारखा ॥२२॥

आयुधवन्नररूपंछिन्नाभ्रंपरभयायरविगामि ।

सितखपुरेर्कांक्रांतेपुरलाभोभेदनेनाशः ॥२३॥-

अर्थ—मेघखंड, शस्त्रधारी पुरुषासारखे सूर्यासमीप दिसेल तर, शत्रुभय उत्पन्न करील. श्वेतवर्ण गंधर्वनगर सूर्याचे आच्छादन करील तर नगरलाभ होईल. सूर्य गंधर्वनगराचे भेदन करील तर नगराचा शत्रु नाश करतील ॥२३॥

सितनितांतघनावरणंरवेर्भवतिवृष्टिकरंयदि

सव्यतः । यदिचवीरणगुल्मनिभैर्धनैर्दिवस

भर्तुरदीप्तदिगुद्भवैः ॥२४॥

अर्थ—अत्यंतश्वेतमेघांचे आच्छादन दक्षिणभागाने सूर्यास जर होईल तर वृष्टि होई. तसेच वीरण (काळावाळा) याच्या समूहासारखे व शांतदिशेत झालेले अशा मेघांचे जर सूर्यास आच्छादन होईल तर वृष्टि होईल ॥२४॥

नृपविपत्तिकरःपरिघःसितःक्षतजतुल्यवपुर्ब

लकोपकृत् । कनकरूपधरोबलवृद्धिदःसवि

तुरुद्रमकालसमुत्थितः ॥२५॥

अर्थ—सूर्याच्या उदयकालीं उत्पन्न झालेला परिघ (तिकस मेघरेषा) श्वेत दिसेल तर राजांस दुःख होईल. तोच परिघ रक्तासारखा असेल तर सैन्य राजावर कोपेल. सुवर्णासारखा परिघ दिसेल तर सैन्यवृद्धि होईल ॥२५॥

उभयपार्श्वगतौपरिधीरवेःप्रचुरतोयकृतौव

पुषान्वितौ । अथसमस्तककुप्परिचारिणः

परिधयोस्तिकणोपिनवारिणः ॥ २६ ॥

अर्थ—दोही बाजूनीं विद्यमान, शरीराकारयुक्त असे सूर्याचे परिधि बहुत वृष्टिकारक होत. सर्व दिशांस संचार करणारे असे परिधि असतील तर उदकाचा कणही देणार नाहीत ॥२६॥

ध्वजातपत्रपर्वतद्विपाश्वरूपधारिणः । जयाय
 संध्ययोर्धनारणायरक्तसन्निभाः ॥२७॥ पलाल
 धूमसंचयस्थितोपमावलाहकाः । बलान्यरूक्ष
 मूर्तयोविवर्धयंतिभूमृतां ॥२८॥ विलंबिनोद्गु
 मोपमाःस्वरारुणप्रकाशिनः । घनाःशिवायसं
 ध्ययोःपुरोपमाःशुभावहाः ॥२९॥

अर्थ—ध्वज, छत्र, पर्वत, गज, अश्व यांसारखे मेघ दोनही संध्यासमयीं राजांस किं-
 वा लोकांस अयप्रद होतात. तेच मेघ आरक्त असले तर युत्वे होतात ॥२७॥
 मांस, धूमसंचय यांसारखे मेघ रखरखीत नसले तर राजांची सैन्यवृद्धि करितात
 ॥२८॥ वृक्षांसारखे, लोवणारे, अर्थात तांबडे असे मेघ उभयसंध्यासमयीं होतील
 तर ते शुभ होत. तसेच नगरासारखेही शुभ होत ॥२९॥

दीप्तविहंगशिवामृगघुष्टादंडरजःपरिघादियुताच । प्र
 त्यहमर्कविकारयुतावादेशनरेशमुभिक्षवधाय ॥३०॥

अर्थ—सूर्याभिमुख पक्षि, भालु, आरण्यपशु यांच्या शब्दांनीं युक्त; दंड, धूळ, परिघ
 (तिर्कस सूर्योदयीं मेघरेखा), इंद्रधनुष्य, गंधर्वनगर इत्यादिकांनीं युक्त अशी व
 प्रतिदिवशीं सूर्याच्या विकारानें (स्वरूपांतर) युक्त अशी संध्या देश, राजा, सु-
 भिक्ष यांच्या नाशाकारणें होत्ये (नाश करित्ये) ॥३०॥

प्राचीतत्क्षणमेवनक्तमपरारसंध्यात्र्यहाद्वाफलं
 सप्ताहात्परिवेषरेणुपरिघाःकुर्वंतिसद्योनचेत् ।
 तद्वत्सूर्यकरेंद्रकार्मुकतडित्प्रत्यर्कमेघानिलास्त
 स्मिन्नेवदिनेष्टमेथविहगाःसप्ताहपाकामृगाः ॥३१॥

अर्थ—प्रातःसंध्येचें शुभाशुभफलत्याचवेळीं होतें. सायंसंध्येचें शु० रात्रीसहोतें. अथवा
 संध्याफल तीन दिवसांनीं होतें. परिवेष (खळें), धूळ, तिर्थक्रीषा यांचें शुभाशुभफल
 तत्काल न झालें तर सात दिवसांनीं होतें. सूर्यकिरण, इंद्रधनुष्य, वीज, प्रातिसूर्य,
 मेघ, वायु यांचेंही फल त्याचवेळीं न झालें तर सात दिवसांनीं होतें. पक्ष्यांच्या
 शब्दांचें फल आठ दिवसांनीं होतें. आरण्यपशूंच्या शब्दांचें फल सात दिवसांनीं
 होतें ॥३१॥

एकंदीप्त्यायोजनंभातिसंध्याविद्युद्भासाषट्प्र
काशीकरोति । पंचाब्दानांगर्जितंयातिशब्दो
नास्तीयत्ताकाचिदुल्कानिपाते ॥ ३२ ॥

अर्थ—संध्यासमयाच्या कांतीने एक योजन (कोस ४) प्रकाश होतो; यास्तव तिचे शुभाशुभफल ४ कोसांतच होते. विजेचे सहा योजने फल होते. मेघगर्जनेचे पांच योजने फल होते. उल्कानिपातास कोणताही नियम नाही ह० सर्वत्र उल्कानिपाताचे फल होते ॥३२॥

प्रत्यर्कसंज्ञःपरिधिस्तुतस्यत्रियोजनाभापरिघस्यपंच ।

षट्पंचदृश्यंपरिवेषचक्रंदशामरेशस्यधनुर्विभाति ॥३३

अर्थ—प्रत्यर्कसंज्ञक जो परिधि याचे शुभाशुभफल तीन योजने होते, परिघ (तिर्यक्रेषा) याचे फल पांच योजने होते. खळे सोळांयोजने फल देते. इंद्रधनुष्य दहायोजनांत फल देते ॥३३॥

इतिबृहत्संहितायांसंध्यालक्षणं नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३०॥

॥ अथदिग्दाहलक्षणं ॥

दाहोदिशांराजभयायपीतोदेशस्यनाशायहु
ताशवर्णः । यश्चारुणःस्यादपसव्यवायुःस
स्यस्यनाशंसकरोतिदृष्टः ॥१॥

अर्थ—पीतवर्ण दिग्दाह (दिशांचा लाल रंग किंवा ज्वाला दिसणे) राजभय करणारा होतो. अग्निवर्ण दिग्दाह देशनाश करितो. आरक्त दिग्दाह हाईल सावेळी अपसव्य वायु असा ज्वाला तर धान्यनाश होतो ॥१॥

योतीवदीप्त्याकुरुतेप्रकाशंल्लायामपिव्यंजय
तेर्कवद्यः । राज्ञोमहद्वेदयतेभयंसशस्त्रप्रको
पक्षतजानुरूपः ॥२॥

अर्थ—जो दिग्दाह अत्यंतकांतीने प्रकाश करितो व सूर्यासारखी ज्याची छायाही दिसत्ये तो राजास मोठें भय सांगतो व रक्तासारखा असला तर युद्धे होतात २

प्राक्क्षत्रियाणांसनरेश्वराणांप्राग्दक्षिणेशि
ल्पिकुमारपीडा । याम्येसहोत्रैःपुरुषैस्तुवे
श्यादूताःपुनर्भूप्रमदाश्रकोणे ॥३॥ पश्चात्तुशू
द्राःकृषिजीविनश्चौरास्तुरंगैःसहवायुदिक्
स्थे । पीडां व्रजंत्युत्तरतश्चविप्राःपाखंडिनोवा
णिजकाश्चशाव्या ॥ ४ ॥

अर्थ—दिग्दाह पूर्वदिशेस दिसला तर राजे व क्षत्रियजाति यांस पीडा होत्ये. आग्नेयीस दिसला तर शिल्पि व कुमार यांस पीडा. दक्षिणेस दि० वेद्या व उग्रपुरुष यांस पीडा. निर्ऋतीस दि० तर दूत व पुनर्भू स्त्रिया यांस पीडा ॥३॥ पश्चिमेस दि० तर शूद्र व कृषिकरणांसांस पीडा. वायव्येस दि० तर चोर व अश्व यांस पीडा. उत्तरेस दि० तर ब्राह्मणांस पीडा. ईशानीस दि० तर पाखंडी व व्यापारी यांस पीडा होत्ये ॥३॥

नभःप्रसन्नंविमलानिभानिप्रदक्षिणंवातिस
दागतिश्च । दिशांचदाहःकनकावदातोहिता
यलोकस्यसपार्थिवस्य ॥५॥

अर्थ—आकाश निर्मल, नक्षत्रे स्वच्छ, वायु प्रदक्षिणगाति, दिग्दाह सुवर्णासारखा, असे हे असले तर राजासहवर्तमान सर्व लोकांचें कल्याण होतें ॥५॥

इतिबृहत्संहितायांदिग्दाहलक्षणंनमैकत्रिंशोऽध्यायः॥३१॥

॥ अथभूमिकंपः ॥

क्षितिकंपमाहुरेकेबृहदंतर्जलनिवासित्वकृतं ।
भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥१॥

अर्थ—जलामध्ये रहाणारे जे मोठे प्राणी यांणीं केलेला भूकंप असे. कोणी ऋषि

हणतात. भूमीच्या भाराने दुःख पावलेले जे दिग्गज त्यांच्या विश्रांतीपासून भूमिकंप होतो असे अन्य गर्गादि ऋषि हणतात ॥१॥

**अनिलोनिलेननिहतःक्षितौपतन्सस्वनंकरोत्येके ।
केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्येप्राहुराचार्याः ॥२॥**

अर्थ—नभस्थित वायूने ताडित जो वायु तो भूमीवर पडत असतां शब्दासहित भूमिकंप करितो असे वसिष्ठादिक हणतात. हा भूकंप धर्माधर्माने प्रजांस शुभाशुभसूचक होतो असे कोणी आचार्य हणतात ॥२॥

**गिरिभिःपुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च ।
आकंपितापितामहमाहामरसदसिसत्रीडं ॥३॥
भगवन्नामममैतत्त्वयाकृतंयदचलेतितन्नतथा ।
क्रियतेचलैश्चलद्भिःशक्ताहंनस्यखेदस्य ॥४॥
तस्याःसगद्गदगिरंकिंचित्स्फुरिताधरंविनतमीषत् ।
साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपितामहःप्राह ॥५॥
मन्युंहरेंद्रधात्र्याःक्षिपकुलिशंशैलपक्षभंगाय ।
शक्रःकृतमित्युत्कामाभैरितिवसुमतीमाह ॥६॥
किंत्वनिलदहनसुरपतिवरुणाःसदसत्फलावबो
धार्थं । प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेषुदिननिशोःकंपयिष्यंति ७**

अर्थ—पृथ्वीवर पडणारे व पृथ्वीपासून आकाशांत उडणारे जे पक्षयुक्त पर्वत त्यांहीं कंपित झालेली जी पृथ्वी ती, देवसभेमध्ये जाऊन ब्रह्मदेवाप्रत लज्जायुक्त भाषण करितो झाली ॥३॥ हे भगवन् तुम्ही जे मला अचला असे नाम दिले ते चलून पावणारे जे अचल (पर्वत) त्यांहीं नाहींसे केले. तेणेकरून झालेल्या दुःखातें सहन करण्यास मी समर्थ नाहीं ॥४॥ नंतर गद्गद (अस्पष्ट) भाषणाने युक्त, थोडेसे कंपित आहेत ओष्ठ ज्यांचाठाई असे, नेत्रोदकाने युक्त, असे तिचे मुख पाहून ब्रह्मदेव इंद्रास हणतात ॥५॥ हे इंद्रा पर्वतपक्षांच्या नाशार्थ वज्र टाक आणि पृथ्वीचा शोक दूर कर. अशी ब्रह्मदेवाची आज्ञा होतांच तसे केले असे इंद्र ब्रह्मदेवाप्रत बोलून हे भूमि तूं पर्वतांपासून भिजून नकोस असे भाषण करिता झाला ॥६॥ परंतु वायु, अग्नि, इंद्र, वरुण हे लोकांस होणाऱ्या शुभाशुभ फलांचे ज्ञान पूर्वी व्हावे हणून दिवसरात्र यांचे चार भाग करून ते चवघे चार भागांमध्ये

तुला कांपवितील, (दिवसाच्या पूर्वाधीं वायु कांपवील, दि० उत्तराधीं अग्नि, रात्रीच्या पूर्वाधीं इंद्र, रा० उत्तराधीं वरुण कांपवील) ॥७॥ वायु, अग्नि, इंद्र ह० आकाश, वरुण ह० उदक हीं चार तत्वे पृथ्वीतत्वाशीं मिळतात तेव्हां भूकंप होतो.

चत्वार्यार्यभणाद्यान्यादित्यंमृगशिरोश्वयुक्चेति । मंडलमेतद्वायव्यमस्यरूपाणिसप्ताहात् ॥८॥

धूमाकुलीकृताशेनभसिनभस्वान्रजःक्षिपन्भौमं ।

विरुजन्द्दुमांश्चविचरतिरविरपटुकरावभासीच ॥९॥

वायव्येभूकंपेसस्यांबुवनौषधीक्षयोभिहितः ।

श्वयथुश्वासोन्मादज्वरकासभवावणिक्पीडा ॥१०॥

रूपायुधभद्रैद्याःस्त्रीकविगांधर्वपण्यशिल्पिजनाः ।

पीडयंतेसौराष्ट्रकुरुमगधदशार्णमत्स्याश्च ॥११॥

अर्थ—उत्तरा, हस्त, चित्रा, स्वाती, पुनर्वसु, मृगशीर्ष, अश्विनी या सात नक्षत्रांचें वायुमंडल होय. या नक्षत्रां दिवसाच्या पूर्वाधीं भूमिकंप झाला तर सात दिवसांत हीं वक्ष्यमाण चिन्हे होतात ॥८॥ धूमानें व्याप्त दिशा आहेत ज्यामध्ये अशा आकाशांत वायु, भूमिसंबंधी धूळ उडवितहोत्साता व वृक्ष मोडितहोत्साता फिरेल. सूर्य शीतकिरण भासेल ॥९॥ वायूनें भूकंप झाला असतां धान्ये, उदक, वनौषधि यांचा क्षय होतो. सूज, श्वास, उन्माद, ज्वर, कास, यांपासून वैश्यांस पीडा होत्ये ॥१०॥ सुरूप, शस्त्रे धारण करणारे, वैद्य, स्त्रिया, कवि, गायक, व्यापारी, शिल्पी या लोकांस पीडा होत्ये व सौराष्ट्र, कुरु, मगध, दशार्ण, मत्स्य या देशांसही पीडा होत्ये ॥११॥

पुष्याग्नेयविशाखाभरणापित्रयाजभाग्यसंज्ञानि ।

वर्गोहौतभुजोयं करोतिरूपाण्यथैतानि ॥१२॥

तारोल्कापातावृतमादीप्तमिवांबरंसदिग्दाहं ।

विचरतिमरुत्सहायःसप्तार्चिःसप्तदिवसांतः ॥१३॥

आग्नेयंबुदनाशःसलिलाशयसंक्षयो नृपतिवैरं ।

दद्रूविचर्चिकाज्वरविसर्पिकाःपांडुरोगश्च ॥१४॥

दीप्तौजसःप्रचंडाःपीडयंतेचारमकांगवाल्हीकाः ।
तंगणकलिंगवंगद्रविडाःशबराश्रनैकविधाः ॥१५॥

अर्थ—पुष्य, कृत्तिका, विशाखा, भरणी, मघा, पूर्वाभाद्रपदा, पूर्वा हीं नक्षत्रे अग्निमंडल होत. या मंडलीं दिवसाच्या उत्तरार्धी भूकंप झाला तर त्याचीं चिन्हे पुढे सांगतो ॥१२॥ तारा व उल्का यांच्या पतनाने व्याप्त, दिग्दाहाने प्रदीप्त असे आकाश असतां वायुयुक्त अग्नि, सात दिवसांत फिरेल ॥१३॥ अग्निभूकंप झाला असतां मेघनाश, उदकसंचयाचा नाश, राजांचे वैर, दद्रू (गजकर्ण इ०), विचर्चिका (खरूज), ज्वर, विसर्पिका (त्वग्रोगवि०), पांडुरोग, हे होतात ॥१४॥ तेजस्वी, क्रोधी, यांस पीडा होये. अश्मक, अंग, वाल्हीक, तंगण, कलिंग, वंग, द्रविड, शबर हे लोक बहुप्रकारच्या पीडा पावतात ॥१५॥

अभिजिच्छ्रवणधनिष्ठाप्राजापत्यैंद्रवैश्वमैत्राणि ।
सुरपतिमंडलमेतद्भवंतिचास्यस्वरूपाणि ॥१६॥
चलिताचलवर्ष्माणोगंभीरविराविणस्तडित्त्वंतः ।
गवलालिकुलाहिनिभाविसृजंतिपयःपयोवाहाः ॥१७॥
ऐंद्रंश्रुतिकुलजातिख्यातावनिपालगणपविध्वंसि ।
अतिसारगलग्रहवदनरोगकृच्छ्रिदिकोपाय ॥१८॥
काशियुगंधरपौरवकिरातकीराभिसारहलमद्राः ।
अर्बुदसुवास्तुमालवपीडाकरमिष्टवृष्टिकरं ॥१९॥

अर्थ—अभिजित्, श्रवण, धनिष्ठा, रोहिणी, ज्येष्ठा, उत्तराषाढा, अनुराधा या सात नक्षत्रांचे इंद्रमंडल. यावर भूकंपाचीं चिन्हे होतात तीं सांगतो ॥१६॥ चंचल पर्वतांसारखे, गंभीर (मधुर) शब्द करणारे, विद्वलतेनेयुक्त, महिषशृंग, भ्रमरपंक्ति, सर्प यांसारखे काले, असे मेघ उदकवृष्टि करतील ॥१७॥ ह्या ऐंद्रमंडलावर भूकंप झाला तर कुलजातीने प्रसिद्ध, कीर्तियुक्त राजे, समुदायांत मुख्य, यांचा नाश होतो. अतिसार, गळाधरणे, मुखरोग, छर्दि (ओकारी) हे रोग होतात ॥१८॥ काशि, युगंधर, पौरव, किरात, कीर, अभिसार, हल, मद्र, अर्बुद, सुवास्तु, मालव, या देशांतील लोकांस पीडा होये व चांगली वृष्टि होये ॥१९॥

पौष्णाप्यार्द्राश्लेषामूलाहिर्बुध्यवरुणदेवानि ।
मंडलमेतद्वारुणमस्यापिभवंतिरूपाणि ॥२०॥

नीलोत्पलालिभिन्नांजनत्विषोमधुरराविणोबहुलाः ।
 तडिदुद्भासितदेहाधारांकुशवर्षिणोजलदाः ॥२१॥
 वारुणमर्णवसरिदाश्रितघ्नमतिवृष्टिदंविगतवैरं ।
 गोनर्दचेदिकुरान्किरातवैदेहकान्हंति ॥२२॥

अर्थ—रेवती, पूर्वाषाढा, आर्द्रा, आश्लेषा; मूल, उत्तराभाद्रपदा, शततारका, हे वारुणमंडल होय. याचीही सातदिवसांपूर्वी चिन्हें होतात ॥२०॥ या नक्षत्रांवर भूकंप झाला तर नीलकमल, भ्रमर, फारकाळें काजळ यांसारखे, मधुरशब्द करणारे, विजांनीं दिसणारे, असे बहुत मेघ मोठ्या धारांनीं वृष्टि करतात ॥२१॥ हे वारुणमंडल समुद्र व नद्या यांच्या आश्रयाने रहाणारांचा नाश करणारे, अतिवृष्टि करणारे, द्वेषरहित करणारे असे होय. गोनर्द, चेदि, कुरुर, किरात, वैदेह या देशांतील लोकांचा नाश करिते ॥२२॥

षड्भिर्मासैःकंपोद्वाभ्यांपाकंचयातिनिर्घातः ।
 अन्यानप्युत्पातान्जगुरन्येमंडलैरैतैः ॥२३॥

अर्थ—भूमिकंपाचे फल सहा महिन्यांनीं व निर्घात (तुफानवारा किंवा मेघगर्जना) याचे फल दोन महिन्यांनीं होतें. अन्यही उल्कादि उत्पातांचें फल या वाऱ्यादि मंडलांसारखेंच जाणावें असें अन्यगर्गादि मुनि लक्षणतात ॥२३॥

(उल्काहरिश्रंद्रपुरंरजश्चनिर्घातभूकंपककुप्प्रदाहाः ।
 वातोतिचंडोग्रहणंरवींदोर्नक्षत्रतारागणवैकृतानि २४
 व्यभ्रेवृष्टिवैकृतंवातवृष्टिधूमोनग्रेर्विस्फुलिंगार्चिषोवा ।
 वन्यंसत्वंग्राममध्येविशेद्वारात्रवैंद्रंकार्मुकंदृश्यतेवा २५
 संध्याविकाराःपरिवेषखंडानद्यःप्रतीपादिवितूर्यनादाः ।
 अन्यच्चयत्स्यात्प्रकृतेःप्रतीपंतन्मंडलैरेवफलंनिगाद्यं २६

अर्थ—उल्का, गंधर्वनगर, रज, निर्घात, भूकंप, दिग्दाह, प्रचंडवायु, सूर्यचंद्रांस ग्रहण, नक्षत्रतारागण यांस विकार ॥२४॥ अभ्र नसून वृष्टि, मोठ्या वाऱ्याने युक्त वृष्टि, अग्नि नसून धूम, ज्वालांचे विस्फुलिंग, अरण्यांतील प्राण्यांचा गांवांत प्रवेश, रात्री इंद्रधनुष्य दिसेल ॥२५॥ संध्यासमयाचे विकार, तुटलेलीं खळीं, नद्यांचे प्रतिकूल प्रवाह, स्वर्गामध्ये वाद्यध्वनि, हे उत्पात व अन्यही जे प्रकृति (स्वाभाविक असणे)

त्यांत बदल होणे, हेही उत्पातरूपच होय. या सर्वे उत्पातांचे फल या पूर्वोक्त वाय्वादि मंडलांच्या फलांसारखेच सांगावे ॥ २६ ॥)

हंत्यैद्रोवायव्यं वायुश्चाप्यैद्रमेवमन्योन्यं ।

वारुणहौतभुजावपिवेलानक्षत्रजाःकंपाः ॥ २७ ॥

अर्थ—वायव्यमंडलावर झालेल्या भूकंपाचा, ऐंद्रमंडलावरील भूकंप नाश करितो. तसाच ऐंद्रमं० भूकंपाचा वायु० भूकंप नाश करितो. असे वारुण व अग्नि हेही परस्परांचा नाश करितात. वेलाभूकंप (श्लोक ७) नक्षत्र भूकंप (श्लो० ८) हे परस्परांचा नाश करितात. (दिवसाच्या पूर्वाधीं झालेला भूकंप वायव्य व त्याचवेळीं श्रवणनक्षत्र असले तर तो ऐंद्रभूकंप, असे झाले तर कोणाचेंही फल होत नाही ॥ २७ ॥

प्रथितनरेश्वरमरणव्यसनान्याग्नेयवायुमंडलयोः ।

क्षुद्रयमरकावृष्टिभिरुपताप्यंतेजनाश्चापि ॥ २८ ॥

अर्थ—आग्नेयमंडलीं वायुवेळेवर भूकंप होईल तर प्रख्यात राजास मरण व दुःख प्राप्त होईल व दुर्भिक्ष, महामारी, अवर्षण यांहींकरून सर्व लोकही संतप्त होतील २८

वारुणपौरंदरयोःसुभिक्षशिववृष्टिहार्दयो लोके ।

गावोतिभूरिपयसोनिवृत्तवैराश्चभूपालाः ॥ २९ ॥

अर्थ—वारुणमंडलीं ऐंद्रवेळेवर भूकंप होईल तर सुभिक्ष, कल्याण, वृष्टि, संतोष हीं लोकांमध्ये होतील व गाई बहुत दुग्ध देतील. राजे द्वेष सोडतील ॥ २९ ॥

पक्षैश्चतुर्भिरनिलस्त्रिभिरग्निदेवराट्चसप्ताहात् ।

सद्यःफलतिचवरुणोयेपुनकालोद्भुतेषूक्तः ॥ ३० ॥

अर्थ—ज्या अद्भुताविषयीं फळाचा काळ सांगितला नाही त्या देहस्पंदनादि अद्भुताविषयीं हा वक्ष्यमाण फलकालनियम ध्यावा. वायुमंडलीं अद्भुत झाले तर त्याचें शुभाशुभफल दोन महिन्यांनीं होतें. अग्निमंडलीं दोड महिन्यांनीं, ऐंद्रमंडलीं सात दिवसांनीं, वारुणमंडलीं तत्काल, अशीं शुभाशुभफले होतात ॥ ३० ॥

चलयतिपवनःशतद्वयंशतमनलोदशयोजनान्वितं ।

सलिलपतिरशीतिसंयुतंकुलिशधरोभ्यधिकंचषष्टिकं ३१

अर्थ—वायुमंडलामध्ये भूकंप झाला तर भूमि दोनशें योजनें चलन पावत्ये. अग्नि-मंडलामध्ये झाला तर एकशें दहा योजनें, वरुणमंडलामध्ये झाला तर एकशें ऐं-शीं योजनें, ऐंद्रमंडलामध्ये भूकंप झाला तर एकशें साठ योजनें असें भूमिचलन होते ॥३१॥

त्रिचतुर्थसप्तमदिनेमासेपक्षे तथा त्रिपक्षे च ।

यदि भवति भूमिकंपः प्रधाननृपनाशनो भवति ॥३२॥

अर्थ—भूमिकंप झाल्यापासून दुसरा भूमिकंप, ३।४।७ इतक्या दिवशीं, एक महि-न्यानें, पंधरा दिवशीं, दीड महिन्यानें जर होईल तर प्रतिष्ठित राजांचा नाश होईल ॥३२॥

इति बृहत्संहितायां भूमिकंपलक्षणं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

॥ अथ उल्कालक्षणं ॥

दिविभुक्तशुभफलानां पततां रूपाण्यनितान्युल्काः ।

धिष्ण्याल्काशानिविद्युत्तारा इति पंचधा भिन्नाः ॥१॥

अर्थ—स्वर्गामध्ये शुभफल भोगून खाली पडणारांचीं जीं रूपें तीं उल्का होत. त्या धिष्ण्या, उल्का, अशानि, विद्युत्, तारा, या भेदांनीं पांचप्रकारच्या आहेत ॥१॥

उल्कापक्षेण फलं तद्विष्ण्याशानिस्त्रिभिः पक्षैः ।

विद्युदहोभिः षड्भिस्तद्वत्ताराविपाचयति ॥२॥

अर्थ—उल्का व धिष्ण्या ह्या १५ दिवसांनीं फल देतात. अशानि तीन पंध्रवड्यांनीं फल देते. विद्युत् व तारा सहा दिवसांनीं फल देतात ॥२॥

ताराफलपादकरीफलार्थदात्री प्रकीर्तिता धिष्ण्या ।

तिस्रः संपूर्णफला विद्युदथोल्काशानिश्चेति ॥३॥

अर्थ—तारा उक्तफलाचा चतुर्थांश फल देत्ये. धिष्ण्या उक्तफलाचें अर्धे फल दे-त्ये. विद्युत्, उल्का, अशानि ह्या तीन संपूर्ण फल देतात ॥३॥

अशनिःस्वनेनमहतानृगजाश्वमृगाश्वमवेश्मतरुपशुशु।
निपततिविदारयंतीधरातलंचक्रसंस्थाना ॥४॥

अर्थ—मोठा शब्द करून मनुष्य, हत्ती, अश्व, आरण्यपशु, पाषाण, गृह, वृक्ष, गवादि पशु यांचाठाई चक्रासारखी फिरून पृथ्वीचे विदारण करितहोत्साती जी पडले ती अशनिनामक उल्का होय ॥४॥

विद्युत्सत्वत्रासंजनयंतीतटतटस्वनासहसा ।
कुटिलविशालानिपततिजीवेधनराशिषुज्वलिता ५

अर्थ—प्राणिमात्रास त्रास करितहोत्साती तटतट शब्द करून वांकडी विस्तीर्ण व प्रज्वलित अशी प्राणी व काष्ठसमुदाय यांजवर पडले ती विद्युत् होय ॥५॥

धिष्ण्याकृशाल्पपुच्छाधनूंषिदशदृश्यतेतराभ्यधिकं ।
ज्वलितंगारनिकाशाद्वौहस्तौसाप्रमाणेन ॥६॥

अर्थ—दुर्बल, थोड्यापुच्छाची, प्रज्वलित निखान्यासारखी, जी प्रथम दोन हात उत्पन्न होऊन मध्ये दहा धनुष्ये (१० हात) अधिक लांब दिसत्ये ती धिष्ण्या होय ॥६॥

ताराहस्तंदीर्घाशुक्लाताम्राज्जतंतुरूपावा ।
तिर्यग्धश्रोर्ध्ववायातिवियत्यूह्यमानेव ॥७॥

अर्थ—एकहात लांब, शुभ्र किंवा ताम्रवर्ण, कमलतंतूसारखी (बारीक), ओढून नेल्यासारखी तिरकस, खाली किंवा वर होऊन आकाशामध्ये जात्ये ती तारा होय ॥७॥

उल्काशिरसिविशालानिपतंतीवर्धतेप्रतनुपुच्छा ।
दीर्घाभवतिचपुरुषंभेदावहवोभवंत्यस्याः ॥८॥

अर्थ—मस्तकाचाठाई विस्तीर्ण, पडत असतां वाढणारी, बारीकपुच्छाची, पुरुषप्रमाण (साडेतीनहात) लांब होणारी अशी उल्का होय. इचे बहुत भेद होतात ८

प्रेतप्रहरणस्वरकरभनक्रकपिदंष्ट्रिलंगलमृगाभाः ।
गोधाहिधूमरूपाःपापायाचोभयशिरस्का ॥९॥

अर्थ—प्रेत, शस्त्र, गर्दभ, उष्ट्र, नक्र, वानर, डुकर, नागर, मृग यांसारख्या; घोर-पड, सर्प, धूम, यांसारख्या उल्का अशुभ व दोहोंकडे मस्तकाची अशी जी उल्का तीही अशुभ होय ॥९॥

ध्वजझषकरिगिरिकमलेंदुतुरगसंतप्तरजतहंसाभाः ।

श्रीवत्सवज्रशंखस्वस्तिकरूपाःशिवसुभिक्षाः ॥१०॥

अर्थ—ध्वज, मत्स्य, गज, पर्वत, कमल, चंद्र, अश्व, तापिवलेलें रूपें, हंस, यांसारख्या व श्रीवत्स (विष्णूच्या हृदयावरील चिन्ह), वज्र, शंख, स्वस्तिक यांसारख्या उल्का शुभ व सुभिक्षकारक होत ॥१०॥

अंबरमध्याह्नद्व्योनिपतंत्योराजराष्ट्रनाशाय ।

बभ्रमतीगगनोपरिविभ्रममाख्यातिलोकस्य ॥११॥

अर्थ—आकाशमध्यापासून उल्का बहुत पडतील तर राजा व देश यांचा नाश होतो. उल्का आकाशांत जर फिरेल तर लोकांस भ्रंति करित्ये ॥११॥

संस्पृशतीचंद्राकौतद्विसृतावासभूप्रकंपाच ।

परचक्रागमनृपवधदुर्भिक्षावृष्टिभयजननी ॥१२॥

अर्थ—चंद्रसूर्यास स्पर्श करणारी किंवा चंद्रसूर्यानीं सोडलेली व भूमि कांपविणारी अशी उल्का शत्रुचक्राचें आगमन, राजाचा वध, दुर्भिक्ष, अवर्षण यांचें भय उत्पन्न करत्ये ॥१२॥

पौरैतरघ्नमुल्कापसव्यकरणंदिवाकरहिमांशवोः ।

उल्काशुभदापुरतोदिवाकरविनिःसृतायातुः ॥१३॥

अर्थ—उल्का, सूर्यास अप्रदक्षिण करील तर नागरिक लोकांचा व चंद्रास अप्रदक्षिण करील तर नागरिकांहून इतर लोकांचा नाश करित्ये. जी उल्का सूर्यापासून निघाली ती गमनकरणाच्या राजाच्या पुढें पडेल तर शुभ होय ॥१३॥

शुक्लारक्तापीताकृष्णाचोल्काद्विजादिवर्णग्री ।

क्रमशश्चैतान्हन्युर्मूर्धोरःपार्श्वपुच्छस्थाः ॥१४॥

अर्थ—शुक्ल, रक्त, पीत, कृष्ण या वर्णांची उल्का अनुक्रमानें ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य-शूद्र या चार वर्णांचा नाश करित्ये व तशाच अनुक्रमानें मस्तक, उरस्थल,

पार्श्वभाग, पुच्छ या अंगांनीं पडलेल्या उल्का ब्राह्मणादि चार वर्णांचा नाश करितात ॥१४॥

उत्तरदिगादिपतिताविप्रादीनामनिष्टदारूक्षा । ऋज्वीस्त्रिधाखंडानीचोपगताचतद्वृद्ध्यै ॥१५॥

अर्थ—उत्तरादि ४ दिशांस पडलेली व रूक्ष (रखरखीत) उल्का ब्राह्मणादि चार वर्णांस अशुभ होय. (उत्तरेस पडलेली ब्राह्मणांस, पूर्वेस क्षत्रियांस, दक्षिणेस वैश्यांस, पश्चिमेस शूद्रांस अशुभ होय). ती उल्का सरळ, निर्मल, अखंड, आकाशांतून खाली येणारी अशी असून उत्तरादिपतित असेल तर ब्राह्मणादिकांस शुभ होय ॥१५॥

श्यामारुणाचनीलासृग्दहनासितभस्मनिभारूक्षा । संध्यादिनजावक्रादलिताचपरागमभयाय ॥१६॥

अर्थ—श्याम, आरक्त, नील, रक्तवर्ण, अग्निवर्ण, कृष्ण, भस्म या वर्णांची व रूक्ष, संध्यासमय व दिवस यांत झालेली, वक्र, खंडित अशी उल्का शत्रूच्या येण्याचे भय करणारी होय ॥१६॥

नक्षत्रग्रहघातेतद्रक्तीनांक्षयायनिर्दिष्टा । उदयेघ्रतीरवींदूपौरेतरमृत्यवेस्तेवा ॥१७॥

अर्थ—नक्षत्रे किंवा ग्रह उल्केने उपहत (ताडित) असतां पूर्वाक्त नक्षत्रग्रहव्यूहोक्त भक्तींचा नाश होतो. उदयकालीं किंवा अस्तकालीं सूर्यचंद्रांस उल्का जर ताडन करील तर अनुक्रमाने नागरिक व यायी यांस मृत्यु होतो. (सूर्य ताडित असतां नागरिकांचा व चंद्र ताडित असतां यार्थींचा नाश) ॥१७॥

भाग्यादित्यधनिष्ठामूलेषूल्काहतेषुयुवतीनां । विप्रक्षत्रियपीडापुष्यानिलविष्णुदेवेषु ॥१८॥ ध्रुवसौम्येषुनृपाणामुत्रेषुसदारुणेषुचौराणां । क्षिप्रेषुकलाविदुषांपीडासाधारणेषुहते ॥१९॥

अर्थ—पूर्वा, पुनर्वसु, धनिष्ठा, मूल ह्या नक्षत्रांच्या योगतारा उल्काहत असतां स्त्रियांस पीडा होत्ये. पुष्य, स्वाती, श्रवण हीं नक्षत्रे ताडित अ० ब्राह्मण व क्षत्रिय यांस पीडा होत्ये ॥१८॥ रोहिणी, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभाद्रपदा,

भृगशीर्ष, चित्रा, अनुराधा, रेवती, हीं नक्षत्रे उल्काहत अ० राजांस पीडा होत्ये. पूर्वा, पूर्वाषाढा, पूर्वाभा०, मघा, भरणी, आर्द्रा, आश्लेषा, ज्येष्ठा, मूल हीं नक्षत्रे उल्काहत अ० चोरांस पीडा होत्ये. अश्विनी, पुष्य, हस्त, अभिजित, कृत्तिका, विशाखा हीं नक्षत्रे उल्काहत असतां, कलाजाणणाच्यांस पीडा होत्ये ॥१९॥

कुर्वत्येताःपतितादेवप्रतिमासुराजराष्ट्रभयं ।

शक्रोपरिनृपतीनांगृहेषुतत्स्वामिनांपीडां ॥२०॥

आशाग्रहोपघातेतद्देश्यानांखलेकृषिरतानां ।

चैत्यतरौसंपतितासत्कृतपीडांकरोत्युल्का ॥२१॥

द्वारिपुरस्यपुरक्षयमथेंद्रकीलेजनक्षयोभिहितः ।

ब्रह्मायतनेविप्रान्विनिहन्याद्दोमिनोगोष्ठे ॥२२॥

अर्थ—ह्या पूर्वोक्त उल्का देवप्रतिमांवर पडल्या तर राजांस व लोकांस भय करतात. शक्र(राजा)यावर पडल्या तर राजांस भय. गृहांवर पडल्या तर गृहस्वामींस पीडा २० (सूर्य, शुक्र, भौम, राहु, शनि, चंद्र, बुध, गुरु हे अनुक्रमाने पूर्वादि दिशांचे स्वामी होत) या दिक्पतींस उपघात उल्का करील तर अथवा दिशा व ग्रह यांवर पडेल तर त्या दिशेस राहणाऱ्या लोकांस व त्या ग्रहांच्या देशांत राहणाऱ्या लोकांस पीडा होत्ये. (धान्य कापून जेथे मळतात ते खळें) त्यावर पडेल तर शेतीलोकांस पीडा होत्ये. चैत्यतरू (गांवांतील मोठा वृक्ष) यावर उल्का पडली तर थोरलोकांस पीडा होत्ये ॥२१॥ नगराच्या द्वारावर पडेल तर नगराचा नाश होतो. पुरद्वाराच्या अर्गळीवर (खिळीवर) पडेल तर लोकांचा नाश होतो. ब्रह्मदेवाच्या देवळावर पडेल तर ब्राह्मणांचा नाश होतो. गोठ्यावर उल्का पडेल तर गुरें बाळगणारांचा नाश होतो ॥२२॥

क्ष्वेडास्फोटितवादितगीतोत्क्रुष्टस्वनाभवंतियदा ।

उल्कानिपातसमयेभयायराष्ट्रस्यसनृपस्य ॥२३॥

अर्थ—वीरांचा सिंहानाद अथवा सिंहाचा शब्द, बाहूंचे अथवा वक्षस्थळाचे ताडनाचा शब्द, वाद्यांचा शब्द, गायनाचा शब्द यांसारखा विजेचा शब्द पडत्येवेळीं होईल तर राजांस व राष्ट्रांस भय होतें ॥२३॥

यस्याश्विरंतिष्ठतिखेनुषंगोदंडाकृतिःसानृपते

र्भयाय । यात्रोह्यतेतंतुधृतेवखस्थायावाम

हेंद्रध्वजतुल्यरूपा ॥२४॥

अर्थ—ज्या उल्केचा संबंध आकाशामध्ये बहुतेक वेळ राहतो, जी दंडासारखी, आकाशामध्ये तंतु धरून ओढल्यासारखी जात्ये व जी इंद्रध्वज (गुडी) यासारखी, या चार प्रकारची उल्का राजास भयकारक होत्ये ॥२४॥

श्रेष्ठिनःप्रतीपगातिर्यगानृपांगनाः । ॥

हंत्यधोमुखीनृपान्ब्राह्मणानथोर्ध्वगा ॥२५॥

बर्हिपुच्छरूपिणीलोकसंक्षयावहा ।

सर्पवत्प्रसर्पिणीयोषितामनिष्टदा ॥२६॥

हंतिमंडलापुरंछत्रवत्पुरोहितं ।

वंशगुल्मवत्स्थिताराष्ट्रदोषकारिणी ॥२७॥

व्यालसूकरोपमाविस्फुलिंगमालिनी ।

खंडशोथवागतासस्वनाचपापदा ॥२८॥

अर्थ—उल्का जेथून आली तेथेच परत गेली तर श्रेष्ठी (मुख्य) यांचा नाश करित्ये. उल्का तिरकस गेली तर राजस्त्रियांचा नाश. अधोमुख गेली तर राजांचा नाश. ऊर्ध्वमुख गेली तर ब्राह्मणांचा नाश ॥२५॥ मयूरपुच्छासारखी उल्का लोकांचा नाश करित्ये. सर्पासारखी गमनकरणाऱी उल्का स्त्रियांस अनिष्ट २६ जी उल्का पडली असता मंडलासारखी होत्ये ती नगराचा नाश करत्ये. जी उल्का छत्रासारखी दिसत्ये ती पुरोहिताचा नाश करत्ये. जी वंशगुल्म (वेळूचे वेट) यासारखी दिसत्ये ती राष्ट्राचा नाश करत्ये ॥२७॥ सर्प व डुकर यांसारखी, अभिकणांच्या मालेसारखी अथवा अनेक प्रकारांनी गेलेली व शब्दयुक्त अशी उल्का अशुभ होय ॥२८॥

सुरपतिचापप्रतिमाराज्यंनभसिविलीनाज

लदान्हंति । पवनविलोमाकुटिलंयातान

भवतिशस्ताविनिवृत्तावा ॥२९॥

अर्थ—इंद्रधनुष्यासारखी उल्का राज्यनाश करत्ये. जी उल्का आकाशांत उत्पन्न होऊन तेथेच नाहीशी झाली ती मेघांचा नाश करत्ये. जी वायूला प्रतिकूल, वांकडी गेली अथवा परत जाऊन पुनः फिरली ती उल्का शुभ नव्हे ॥२९॥

अभिभवन्नियतःपुरंबलंवाभवतिभयंततएव

पार्थिवस्य । निपततिचययादिशाप्रदीप्ताज
यतिरिपूनचिरात्तयाप्रथातः ॥३०॥

अर्थ—ज्या दिशेकडे उल्केपासून नगर किंवा सैन्य पराजय पावते त्या दिशेकडे राजास भय होते. ज्या दिशेकडे प्रदीप्त उल्का पड्ये त्या दिशेने गेलैला राजा शीघ्र शत्रूसं जिकतो ॥३०॥

॥इतिबृहत्संहितायांउल्कालक्षणंनामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३

॥ अथपरिवेषलक्षणं ॥

संमूर्च्छितारवींदोःकिरणाःपवनेनमंडलीभूताः ।
नानावर्णाकृतयस्तन्वभ्रेव्योम्निपरिवेषाः ॥१॥

अर्थ—पसरलेले, वायूने वर्तुळ झालेले, अनेक रंगांचे व अनेक आकारांचे सूर्यचंद्रांचे किरण, थोड्या अत्राने युक्त अशा आकाशामध्ये दिसतात ते परिवेष होत ॥१॥

तेरक्तनीलपांडुरकापोताभ्राभशवलहरिशुक्लाः ।
इंद्रयमवरुणनिर्ऋतिश्वसनेशपितामहाग्निकृताः ॥२॥

अर्थ—ते रक्तादिवर्ण परिवेष इंद्रादिकृत होत. ह्य० रक्तवर्ण परिवेष इंद्रकृत, नीलवर्ण यमकृत, ईषत्शुक्ल वरुणकृत, काळापांढरा निर्ऋतिकृत, मेघवर्ण वायुकृत, कृष्णश्वेत शिवकृत, हरिद्वर्ण ब्रह्मकृत, शुभ्रवर्ण अग्निकृत, याप्रकारे परिवेष जाणावे २

धनदःकरोतिमेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्ये ।
प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफलःसोपिवायुकृतः ॥३॥

अर्थ—कुबेर, मयूरकंठाच्या रंगासारखा परिवेष करितो. अन्यही इंद्रादिदेव परस्परांच्या वर्णांचा आश्रय करितात यास्तव ते परिवेष अनेकवर्ण दिसतात. जो परिवेष वारंवार नाहीसा होतो, तो वायुकृत अल्पफलदेणारा होय ॥३॥

चाषशिखिरजततैलक्षीरजलाभःस्वकालसंभूतः ।
अविकलवृत्तःस्निग्धःपरिवेषःशिवसुभिक्षकरः ॥४॥

अर्थ—संपूर्णवृत्त, निर्मल, नीलादिवर्णांचा परिवेष शिशिरादि ऋतूमध्ये कल्याण व सुभिक्षकारक होय. ह्र० नीलवर्ण शिशिरऋतूंत, विचित्रवर्ण वसंतांत; शुक्लवर्ण ग्रीष्मांत, तैलवर्ण वर्षाऋतूंत, दुग्धवर्ण शरदृतूंत, उदकवर्ण हेमंतऋतूंत, हे वर्ण ह्या ऋतूंत शुभ होत ॥४॥

सकलगगनानुचारीनैकाभःक्षतजसंनिभोरूक्षः ।

असकलशकटशरासनशृंगाटकवत्स्थितःपापः ॥५॥

अर्थ—सर्व आकाशामध्ये फिरणारा (उदयापासून अस्तापर्यंत राहणारा), अनेकवर्ण, रक्तासारखा, खरखीत, तुटलेला, गाडा व धनुष्य व चतुष्य (चवाठा) यांसारखा, परिवेष अशुभ होय ॥५॥

शिखिगलसमेतिवर्षे बहुवर्णेनृपवधोभयंधूत्रे ।

हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्रभेचापि ॥६॥

अर्थ—मयूरकंठसदृश परिवेष असतां अतिवृष्टि होय. बहुवर्णांचा अ० राजवध, धूम्रवर्ण अ० भय, इंद्रधनुष्यासारखा व अशोकपुष्पासारखा अ० युद्धे, हीं होतात ६

वर्णेनैकेनयदाबहुलःस्निग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः ।

स्वतौसद्योवर्षेकरोतिपीतश्वदीप्तार्कः ॥७॥

अर्थ—शिशिरादि ऋतूमध्ये चाषादिवर्ण (श्लो० ४) परिवेष जर एकवर्णांचा, काळा, स्निग्ध, सुन्यासारख्या अभ्रानों व्याप्त, असा असेल तर तत्काल (त्याचादिवर्षीं) वृष्टि होय व जो पीतवर्ण व ज्यांत तप्तसूर्य असाही परिवेष तत्काल वृष्टि करितो ॥७॥

दीप्तविहंगमृगरुतःकलुषःसंध्यात्रयोत्थितोतिमहान् ।

भयकृत्तडिदुल्काद्यैर्हतानृपंहंतिशस्त्रेण ॥८॥

अर्थ—ज्या परिवेषकालीं सूर्याभिमुखराहून पक्षी व आरण्यपशु रोदनशब्द करितात तो, गढूळ, उदय मध्यान्ह अस्त या तीन संध्यासमयी उत्पन्न झालेला, अतिविस्तीर्ण, असा परिवेष भयकारक होय. वीज व उल्का व त्रिविध उत्पात यांणी ताडित असा परिवेष शस्त्राने राजाचा वध करितो ॥८॥

प्रतिदिनमर्कहिमांश्वोरहर्निशंरक्तयोर्नरेन्द्रवधः ।

परिविष्टयोरभीक्षणंलग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥९॥

अर्थ—प्रतिदिवशीं दिवसरात्रीं आरक्त व परिवेषयुक्त सूर्यचंद्र असतील तर राजवध होतो. तसेच परिवेषयुक्त चंद्रसूर्य वारंवार राजाच्या जन्मलक्ष्मीं किंवा सप्तमस्थानीं असतील तर त्या राजाचा वध होतो ॥९॥

**सेनापतेर्भयकरोद्विमंडलोनातिशस्त्रकोपकरः ।
त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपंयुवराजभयंनगररोधं ॥१०॥**

अर्थ—दोन मंडलांचा परिवेष सेनापतीस भय करितो व फार शस्त्रभय करित नाही. तीन चार इत्यादि मंडलांचा परिवेष शस्त्रभय, युवराज (राजा असतां राज्यकारभार करणारा राजपुत्र) यास भय व नगराचा रोध शत्रूकडून करितो ॥१०॥

**वृष्टिरूयहेणमासेनविग्रहोवाग्रहेंदुभनिरोधे ।
होराजन्माधिपयोर्जन्मक्षेवाशुभोराज्ञः ॥११॥**

अर्थ—तीन चार इत्यादि मंडलांचा परिवेष झाला तर तीन दिवसांनी वृष्टि होत्ये. ग्रह, चंद्र व नक्षत्र यांचा परिवेषानें निरोध झाला तर युद्ध होतें. राजाचें जन्मलग्न व जन्मराशि यांचे स्वामी व जन्मनक्षत्र हीं परिवेषानें रोधिलीं तर राजास अशुभ होय ॥११॥

परिवेषमंडलगतोरवित्तनयःक्षुद्रधान्यनाशकरः ।

जनयतिचवातवृष्टिस्थावरकृषिकृन्निहंताच ॥१२॥

भौमेकुमारबलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयं ।

जीवेपरिवेषगतेपुरोहितामात्यनृपपीडा ॥१३॥

मंत्रिस्थावरलेखकपरिवृत्तिश्चंद्रजेसुवृष्टिश्च ।

शुक्रेयायिक्षत्रियराज्ञीपीडाप्रियंचान्नं ॥१४॥

क्षुदनलमृत्युनराधिपशस्त्रेभ्योजायतेभयंकेतौ ।

परिविष्टेगर्भभयंराहोव्याधिर्नृपभयंच ॥१५॥

अर्थ—परिवेषमंडलांत शनि असेल तर क्षुद्रधान्य (कांग इ०) यांचा नाश होतो, वातयुक्त वृष्टि होत्ये, वृक्षादि स्थावर व शेतीलोक यांचा नाश होतो ॥१२॥ परिवेषगत भौम अ० बालक, सैन्यपति, सैन्ये हीं दुःखी होतात व शस्त्रभय होतें. परिवेषगत बृहस्पति अ० पुरोहित, प्रधान, राजे यांस पीडा होत्ये ॥१३॥ परिवेषगत बुध अ० प्रधान, वृक्ष, लेखक, यांची वृत्ति होत्ये व उत्तम वृष्टीही होत्ये १४ परि० शुक्र अ० यायी (प्रवासी), क्षत्रिय, राजस्त्री, यांस पीडा व दुर्भिक्ष हीं हो-

तात ॥१४॥ परि० केतु अ० दुर्भिक्ष, अग्नि, मृत्यु, राजा, शस्त्र, यांपासून भय होतें. परि० राहु अ० गर्भभय, रोग, राजभय, हीं होतात ॥१५॥

युद्धानिविजानीयात्परिवेषाभ्यंतरेद्वयोर्ग्रहयोः ।
दिवसकृतःशशिनोवाक्षुदवृष्टिभयंत्रिपुत्रोक्तं ॥१६॥
यातिचतुर्भुनरेन्द्रःसामात्यपुरोहितोवशंमृत्योः ।
प्रलयमिवविद्विजगतःपंचादिपुमंडलस्थेषु ॥१७॥

अर्थ—सूर्याच्या किंवा चंद्राच्या परिवेषामध्ये दोन ताराग्रह असतील तर युद्धे होतील व तीन ग्रह असले तर दुर्भिक्ष, अवर्षण, यांचें भय होईल ॥१६॥ सूर्यचंद्रांच्या परिवेषामध्ये चार ग्रह असले तर प्रधान व उपाध्याय यांसहवर्तमान राजा मृत्युवश होतो. पांच सहा ग्रह सूर्यचंद्रपरिवेषमंडलस्थ असतील तर सर्व जगतास प्रलयासारखें दुःख होईल ॥१७॥

ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवसमुत्थितोनरेन्द्रवधं ।
नक्षत्राणामथवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥१८॥

अर्थ—चंद्रसूर्यावांचून निराळाच भौमादिग्रहांस किंवा नक्षत्रांस जर परिवेष उत्पन्न होईल तर राजाचा वध होतो. केतूदय झाल्या तर त्याचेमात्र फल होतें. ताराग्रह व नक्षत्र यांचें वर सांगितलेलें परिवेषफल होत नाहीं ॥१८॥

विप्रक्षत्रियविट्शूद्रहाभवेत्प्रतिपदादिपुक्रमशः ।
श्रेणीपुरकोशानांपंचम्यादिष्वशुभकारी ॥१९॥
युवराजस्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषकरः ।
पुररोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्रयोदश्यां ॥२०॥
नरपतिपत्नीपीडांपरिवेषोभ्युत्थितश्चतुर्दश्यां ।
कुर्यात्तुपंचदश्यांपीडामनुजाधिपस्यैव ॥२१॥

अर्थ—प्रतिपदादि चार तिथींस परिवेष दिसेल तर अनुक्रमानें ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र यांचा नाश होतो. पंचमीस एकजातीच्याच लोकांचा, षष्ठीस नगराचा, सप्तमीस जामदारखान्याचा नाश होतो ॥१९॥ अष्टमीस युवराजांचा, नवमी, दशमी, एकादशी या तीन तिथींस राजाचा नाश होतो. द्वादशीस नगररोध, त्रयोदशीस सैन्यक्षोभ होतो ॥२०॥ चतुर्दशीस परिवेष होईल तर राजस्त्रियेचा व पौर्णिमेस राजाचाच नाश होतो ॥२१॥

नागरकाणामभ्यंतरस्थितायायिनांचवाह्यस्था ।

परिवेषमध्यरेषाविज्ञेयाक्रंदसाराणां ॥२२॥

रक्तःश्यामोरूक्षश्चभवतियेषांपराजयस्तेषां ।

स्निग्धःश्वेतोद्युतिमान्येषांभागोजयस्तेषां ॥२३॥

अर्थ—तीनवर्णांच्या परिवेषाच्या तीन रेषा दिसतात त्यांमध्ये आंतली रेषा नगर-संबंधी राजांची, बाह्यरेषा यायी (मार्गस्थ) राजांची, मध्यरेषा आक्रंदसारांची (दुःखितराजांची) होय ॥२२॥ ज्यांची रेषा रक्त, श्याम, रूक्ष असेल त्यांचा पराजय व ज्यांची स्निग्ध, श्वेत, प्रकाशित असेल त्यांचा जय होतो ॥२३॥

इतिबृहत्संहितायांपरिवेषलक्षणं नामचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४

॥ अथ इंद्रायुधलक्षणं ॥

सूर्यस्यविविधवर्णाःपवनेनविघट्टिताःकराःसाध्रे ।

वियतिधनुःसंस्थानायेदृश्यंतेतदिंद्रधनुः ॥१॥

अर्थ—वायूने अवरूद्ध, अनेकरंगांचे सूर्यकिरण, मेघयुक्त आकाशामध्ये धनुष्याकार दिसतात; ते इंद्रधनुष्य होय ॥१॥

केचिदनंतकुलोरगनिःश्वासोद्भूतमाहुराचार्याः ।

तद्यायिनांनृपाणामभिमुखमजयावहंभवति ॥२॥

अर्थ—अनंतनामक नागराजाच्या कुलातील सर्पांच्या निःश्वासापासून इंद्रधनुष्य उत्पन्न होतें; असे कोणी काश्यपादि आचार्य लक्षणतात. ते इंद्रधनुष्य शत्रूवर गमन करणाऱ्या राजांस सन्मुख असेल तर, पराजयकारक होतें ॥२॥

अच्छिन्नमवनिगाढद्युतिमत्स्निग्धंघनंविविधवर्णं ।

द्विरुदितमनुलोमंचप्रशस्तमंभःप्रयच्छतिच ॥३॥

अर्थ—ते इंद्रधनुष्य अखंड, भूमीस लागलेले, तेजस्वी, सुकांति, दाट, नानाप्रकारच्या रंगांनी युक्त, एकाखाली एक असे दुसरे मार्गस्थराजाच्या षष्ठभागी राहिलेले, असे असेल तर ते शुभ व उदकही देते ॥३॥

विदिगुद्रूतंदिक्स्वामिनाशनंव्यभ्रजंमरककारि ।
पाटलपीतकनीलैःशस्त्राग्निक्षुत्कृतादोषाः ॥४॥

अर्थ—इंद्रधनुष्य विदिशेस उत्पन्न होईल तर त्या दिशेच्या राजाचा नाश करितें. अ-
भ्र नसून, इंद्रधनुष्य होईल तर, मय्यु होईल. पाटल, पीत, नील हे वर्ण असतील
तर, अनुक्रमानें शस्त्र, अग्नि, दुर्भिक्ष यांचें भय होतें ॥४॥

जलमध्येनावृष्टिर्भुविसस्यवधस्तरौस्थितेव्याधिः ।
वल्मीकेशस्त्रभयंनिशिसचिववधायधनुरैंद्रं ॥५॥

अर्थ—इंद्रधनुष्यं जलामध्ये दिसेल तर अवर्षण, भूमीवर दि० तर धान्यनाश, वृक्षा-
वर दि० तर रोगभय, वल्मीक (वारुळ) यावर दिसेल तर शस्त्रभय, रात्रीं दि-
सेल तर प्रधानवध हीं होतात ॥५॥

वृष्टिकरोत्यवृष्ट्यांवृष्टिवृष्ट्यांनिवारयत्यैद्यां ।
पश्चात्सदैववृष्टिकुलिशभृतश्चापमाचष्टे ॥६॥

अर्थ—पाऊस नसतां पूर्वेकडे इंद्रधनुष्य दिसेल तर वृष्टि होईल; वृष्टि होत असतां
दिसेल तर, वृष्टि बंद होईल; पश्चिमेकडे इंद्रधनुष्य दिसेल तर वृष्टि होये ॥६॥

चापंमयोःकुरुतेनिशायांआखंडलायांदिशि
भूपपीडां । याम्यापरोदक्प्रभवंनिहन्यात्से
नापतिंनायकमंत्रिणौच ॥७॥

अर्थ—इंद्रधनुष्य रात्रीं पूर्वेकडे दिसेल तर, राजास पीडा होये. दक्षिणेस दि०
तर सेनापतीचा नाश होतो. पश्चिमेकडे दि० तर श्रेष्ठपुरुषाचा नाश होतो.
उत्तरेकडे दिसेल तर, प्रधानाचा नाश होतो ॥७॥

निशिसुरचापंसितवर्णाद्यंजनयतिपीडांद्विज
पूर्वाणां । भवतिचयस्यांदिशितद्देश्यंनरपति
मुख्यंनचिराद्धन्यात् ॥८॥

अर्थ—इंद्रधनुष्य रात्रीं श्वेत, रक्त, पीत, कृष्ण या चार वर्णांचें दिसेल तर अनुक्र-
मानें ब्राह्मणादि चार वर्णांस पीडा करितें व ज्या दिशेकडे दिसतें त्या दिशेक-
डील मुख्य राजाचा शीघ्र नाश होतो ॥८॥

इतिबृहत्संहितायांइंद्रायुधलक्षणं नामपंचत्रिंशोऽध्यायः ३५

॥ अथगंधर्वनगरलक्षणं ॥

उदगादिपुरोहितनृपबलपतियुवराजदोषदंखपुरं ।
सितरक्तपीतकृष्णंविप्रादीनामभावाय ॥१॥

अर्थ—गंधर्वनगर उत्तरदिशेकडे दिसेल तर पुरोहितास अशुभ. पूर्वेस दिसेल तर राजास अशुभ. दक्षिणेस दि० तर सेनापतीस अशुभ. पश्चिमेस दि० तर युवराजास अशुभ होय. गंधर्वनगराचा शुभवर्ण असेल तर ब्राह्मणांचा नाश. रक्तवर्ण अ० क्षत्रियांचा नाश. पीतवर्ण अ० तर वैश्यांचा नाश. कृष्णवर्ण अ० तर शूद्रांचा नाश होतो ॥१॥

नागरनृपतिजयावहमुदक्विदिकस्थंविवर्णनाशाय ।
शांताशायांदृष्टंसतोरणंनृपतिविजयाय ॥२॥

अर्थ—गंधर्वनगर उत्तरेस दिसलें तर नगरसंबंधी राजाचा जय होतो. ईशान्यादि विदिशांस दिसेल तर हीनजातीचा नाश. शांतदिशेस तोरणसहित दिसेल तर राजाचा जय होतो ॥२॥

सर्वादिगुत्थंसततोत्थितंचभयदंनरेंद्रराष्ट्राणां ।
चौराटविकान्हन्याद्भूमानलशक्रचापामं ॥३॥

अर्थ—एककालीं सर्वादिशांस उत्पन्न झालेलें व प्रतिदिवशीं दिसणारें गंधर्वनगर राजा व देश यांस भय देतें. धूम, अग्नि, इंद्रधनुष्य यांसारख्या कांतीचें गंधर्वनगर, चोर व अरण्यवासी यांचा नाश करितें ॥३॥

गंधर्वनगरमुत्थितमापांडुरमशनिपातवातकरं ।
दीप्तेनरेंद्रमृत्युर्वामेरिभयंजयःसव्ये ॥४॥

अर्थ—दृष्टिगोचर झालेलें गंधर्वनगर पांडुरवर्ण असेल तर, अशनिसंज्ञक विद्युत्पात व वायु करील. दीप्तदिशेकडे दिसेल तर, राजास मृत्यु होतो. सैन्याचें वामभागीं दिसेल तर, शत्रुभय व सव्यभागीं दिसेल तर जय, हे होतात ॥४॥

अनेकवर्णाकृतिखेप्रकाशतेपुरंपताकाध्वज
तोरणान्वितं । यदातदानागमनुष्यवाजि
नांपिबत्यसृग्भूरिरणेवसुंधरा ॥५॥

अर्थ—बहुतवर्ण व बहुत आकारांचें, पताका, ध्वज, तोरण यांहीं युक्त असें गंधर्व-
नगर आकाशांत दिसेल तर, हत्ती, मनुष्य, घोडे यांचें बहुत रक्त भूमि युद्धा-
मध्ये प्राशन करिले. ह्मणजे बहुत युद्धें होऊन हत्ती, मनुष्य, घोडे यांचा नाश
होतो ॥९॥

॥ इतिवृ० गंधर्वनगरलक्षणं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥

॥ अथप्रतिसूर्यलक्षणं ॥

प्रतिसूर्यकःप्रशस्तोदिवसकृद्वर्णसप्रभःस्निग्धः ।

वैदूर्यनिभःस्वच्छःशुक्लश्चक्षेमसौभिक्षः ॥१॥

अर्थ—प्रतिसूर्य (दुसरा सूर्य), सूर्याचे जे ऋतुवर्ण (अ० ३ श्लोक २३। २४)
यांसारखा, स्निग्ध, वैदूर्यमण्यासारखा, स्वच्छ, शुक्लवर्ण, कल्याण व सुभिक्ष करतो ॥१॥

पीतोव्याधिंजनयत्यशोकरूपश्चशस्त्रकोपाय ।

प्रतिसूर्याणांमालादस्युभयातंकनृपहंत्री ॥२॥

अर्थ—प्रतिसूर्य, पीतवर्ण असेल तर व्याधि करतो. अशोकपुष्पासारखा (लोहि-
तवर्ण) असेल तर युद्ध होतें. प्रतिसूर्यांची माला दिसेल तर चोरभय, उपद्रव व
राजांचा नाश हीं होतात ॥२॥

दिवसकृतःप्रतिसूर्योजलकृदुदग्दक्षिणेस्थितोनिलकृत् ।

उभयस्थःसलिलभयंनृपमुपरिनिहंत्यधोजनहा ॥३॥

ही आर्या अध्याय ३ यांत ३७ वी आहे तें पहा.

इतिवृहत्संहितायांप्रतिसूर्यलक्षणं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ३७

(॥ अथरजोलक्षणं ॥)

(कथयंतिपार्थिववधंरजसाधनतिमिरसंचयनिभेन ।

अविभाव्यमानगिरिपुरतरवःसर्वादिशश्छन्नाः ॥१॥

अर्थ—निविडअंधकारतुल्य धुळीनें पर्वत, नृगरें, वृक्ष हे दिसेनासे झाले व सर्व दि-
शाही आच्छादित झाल्या तर राजाचा वध होतो असे ऋषि ह्मणतात ॥१॥

यस्यांदिशिधूमचयःप्राग्भवतिनाशमेतिवायस्यां ।

आगच्छतिसप्ताहात्तत्रैवभयंनसंदेहः ॥२॥

अर्थ—ज्यादिशेस धूमसमुदाय प्रथम उत्पन्न होईल किंवा ज्यादिशेकडे नाहींसा
होईल त्यादिशेकडून सात दिवसांनीं भय येतें यांत संशय नाहीं ॥२॥

श्वेतेरजोधनौघेपीडास्यान्मंत्रिजनपदानांच ।

नचिरात्प्रकोपमुपयातिशस्त्रमतिसंकुलासिद्धिः ॥३॥

अर्थ—धुळीचा समुदाय श्वेतवर्ण असेल तर प्रधान व लोक यांस पीडा होये
शीघ्र शस्त्रप्रकोप (युद्ध) होतो व अतिसंकुल सिद्धीही होये ॥३॥

अर्कोदयेविजृंभतियदिदिनमेकंदिनद्वयंवापि ।

स्थगयन्निवगगतलंभयमत्युग्रंनिवेदयति ॥४॥

अर्थ—धूळ सूर्योदयीं पसरून एक किंवा दोन दिवस आकाशात आच्छादित करील
तर, मोठें काठिण भय होतें ॥४॥

अनवरतसंचयवहंरजनीमेकांप्रधाननृपहंतृ ।

क्षेमायचशेषाणांविचक्षणानानरेंद्राणां ॥५॥

अर्थ—निरंतर संचयानें वाहणार असें रज एकरात्र राहिल तर, मुख्यराजाचा नाश
होईल व इतर चतुरराजांचें कल्याण होईल ॥५॥

रजनीद्वयंविसर्पतियस्मिन्राष्ट्रेरजोधनंबहुलं ।

परचक्रस्यागमनंतस्मिन्नपिसंनिबोद्धव्यं ॥६॥

अर्थ—ज्या राष्ट्रांत दोन रात्री धूळ बहुत पसरेल तेथे शत्रुचक्राचें आगमन होईल
असें जाणवें ॥६॥

निपततिरजनीत्रितयंचतुष्कमप्यन्नरसविनाशाय ।

राज्ञांसैन्यक्षोभोरजसिभवेत्पंचरात्रभवे ॥७॥

अर्थ—तीनरात्री किंवा चाररात्री धूळ होईल तर, अन्न व रस यांचा नाश होतो.
पंचरात्री रज होईल तर, राजांच्या सैन्यामध्ये क्षोभ होईल ॥७॥

केत्वाद्युदयविमुक्तंयदारजोभवतितीव्रभयदायि ।
शिशिरादन्यत्रतौफलमविकलमाहुराचार्याः ॥८॥)

अर्थ—केत्वादिकांच्या उदयीं झालेले रज मोठे भय देणारे होते. हे रज शिशिर-
रऋतु (माघ, फाल्गुन) यांचाचून अन्यऋतूंत होईल तर मात्र त्याचे शुभाशुभ-
फल होते असे आचार्य म्हणतात ॥८॥

(॥ इतिरजोलक्षणं ॥३८॥)

॥ अथनिर्घातलक्षणं ॥

पवनःपवनाभिहतोगगनादवनौयदासमापतति ।
भवतितदानिर्घातःसचपापोदीप्तविहगरुतः ॥१॥

अर्थ—वायूने वायूचे ताडन होऊन जेव्हां आकाशापासून भूमीप्रत पडतो; तेव्हां
निर्घात (मोठाशब्द) होतो तो निर्घात, सूर्याभिमुख पक्षिशब्दांनीयुक्त असेल
तर अशुभ होय ॥१॥

अर्कोदयेधिकरणिकनृपधनियोधांगनावणिग्वेश्याः ।
आप्रहरांशेजाविकमुपहन्याच्छूद्रपौरांश्च ॥२॥
आमध्यान्हाद्राजोपसेविनोब्राह्मणांश्चपीडयति ।
वैश्यजलदांस्तृतीयेचौरान्प्रहरेचतुर्थेच ॥३॥
अस्तंयातेनीचान्प्रथमेयामेनिहंतिसस्यानि ।
रात्रौद्वितीययामेपिशाचसंघान्निपीडयति ॥४॥
तुरगकरिणस्नृतीयेविनिहन्याद्यायिनश्चतुर्थेच ।
भैरवजर्जरशब्दोयातियतस्तांदिशंहति ॥५॥

अर्थ—सूर्योदयीं निर्घात होईल तर, अधिकारी, राजा, धनवान्, योद्धा, स्त्री, व्या-
पारी, वैश्या यांचा नाश होतो. दिवसाच्या प्रथमप्रहरीं निर्घात होईल तर,
शेळ्या, मैढ्या, शूद्र, नागरिकजन यांचा नाश ॥२॥ मध्यान्हपर्यंत ह० दुसऱ्यां-
प्रहरीं निर्घात झाला तर, राजाचे सेवक, ब्राह्मण यांस पीडा. तिसऱ्याप्रहरीं

वैश्य, मेघ यांस पीडा. चतुर्थप्रहरीं चोरांस पीडा ॥३॥ अस्तमानीं नीचांस पीडा. रात्रीं प्रथमप्रहरीं धान्यांस पीडा. द्वितीयप्रहरीं पिशाचसमुदायांस पीडा ॥४॥ तृतीयप्रहरीं अश्व व गज यांचा नाश. चतुर्थप्रहरीं यायी (जयेच्छु) यांचा नाश होतो. निर्घाताचा भयंकर व फुटक्या भांड्याच्या शब्दासारखा शब्द ज्यादिशेस जाईल, त्यादिशेचा नाश होतो ॥५॥

इतिबृहत्संहितायांनिर्घातलक्षणं नामैकोनच

त्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥

॥ अथसस्यजातकं ॥

वृश्चिकवृषप्रवेशेभानोर्येवादरायणेनोक्ताः ।

ग्रीष्मशरत्सस्यानांसदसद्योगाःकृतास्तइमे ॥१॥

अर्थ—वृश्चिक व वृषभ या राशींस सूर्याच्या प्रवेशावरून ह्य० या संक्रांति होतात त्या वेळेवरून अनुक्रमाने ग्रीष्म (उन्हाळी) धान्ये व शरत् (पावसाची) धान्ये यांचे शुभाशुभयोग बादरायणाचार्याने जे सांगितले ते हे (वक्ष्यमाण) मी केले आहेत ॥१॥

भानोरलिप्रवेशेकेंद्रैस्तस्माच्छुभग्रहाक्रांतैः ।

बलवद्भिःसौम्यैर्वानिरीक्षितैर्ग्रीष्मिकविवृद्धिः ॥२॥

अर्थ—सूर्याच्या वृश्चिकप्रवेशकालीं वृश्चिक लग्नापासून केंद्रस्थानीं १।४।७।१० शुभग्रह असतील अथवा बलिष्ठ शुभग्रहांनीं सूर्य दृष्ट असेल तर ग्रीष्मसंबंधी धान्यांची वृद्धि होये (अक्षीणचंद्र, बुध, गुरु, शुक हे शुभग्रह होत. स्वर्गही, स्वोर्ची, स्वमित्रगृही जो ग्रह असेल तो बलिष्ठ) ॥२॥

अष्टमराशिगतेर्केगुरुशशिनोःकुंभसिंहसंस्थितयोः ।

सिंहघटसंस्थयोर्वानिष्पत्तिर्ग्रीष्मसस्यस्य ॥३॥

अर्थ—वृश्चिकराशींस सूर्य, गुरु कुंभी, चंद्र सिंहीं, अथवा गुरु सिंहीं, चंद्र कुंभीं असे असतील तर ग्रीष्मधान्ये उत्पन्न होतील ॥३॥

अर्कात्सितेद्वितीयेबुधेथवायुगपदेववास्थितयोः ।

व्ययगतयोरपितद्वन्निष्पत्तिरतीवगुरुदृष्ट्या ॥४॥

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्यापासून दुसरा शुक्र किंवा बुध असेल अथवा दोघेही एकका-
लीच दुसरे असतील अथवा वृश्चिकस्थसूर्यापासून शुक्र बारावा किंवा बुध बारावा
अथवा दोघेही बारावे असतील तर ग्रीष्मधान्यांची निष्पत्ति होईल. सूर्यावर गु-
रूची दृष्टि असेल तर, फारच चांगली ग्रीष्मधान्यनिष्पत्ति होईल ॥४॥

**शुभमध्येलिनिसूर्याद्गुरुशशिनोःसप्तमेपरासंपत् ।
अल्यादिस्थेसवितरिगुरौद्वितीयेर्धनिष्पत्तिः ॥५॥**

अर्थ—शुभमध्येगत वृश्चिकस्थसूर्यापासून सप्तमस्थानी गुरु व चंद्र हे असतील तर,
धान्यसंपत्ति उत्तम होईल. (वृश्चिकस्थसूर्य व त्यापासून दुसरा, बुधशुक्रांतून ए-
क व दुसरा बारावा असे असतील तर, तो सूर्य शुभमध्येगत होतो). वृश्चि-
काच्या आरंभी सूर्य व त्यापासून दुसरा गुरु असेल तर धान्यनिष्पत्ति अर्धी होई ५

**लाभहिवुकार्थयुक्तैःसूर्यादलिगात्सितेंदुशशिपुत्रैः ।
सस्यस्यपरासंपत्कर्मणिजीवेगवांचाग्न्या ॥६॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्यापासून अकरावा शुक्र, चवथा चंद्र, दुसरा बुध, असे असतील
तर धान्याची उत्तमसंपत्ति होई. पूर्वोक्तयोग असून, त्यांत दहावा गुरु असेल तर
गाईचीही उत्तमसंपत्ति होई ह्य० धान्य होऊन दुग्धही बहुत होतें ॥६॥

**कुंभेगुरुर्गविशशीसूर्यालिमुखेकुजार्कजौमकरे ।
निष्पत्तिरस्तिमहतीपश्चात्परचक्ररोगभयं ॥७॥**

अर्थ—कुंभराशीस गुरु, वृषभास चंद्र, वृश्चिकाच्या प्रथमांशीं सूर्य, भौम व शनि हे
मकरराशीस, असे असतील तर धान्याची उत्पत्ति चांगली होईल; परंतु पुढे शत्रु-
चक्र व रोग यांचे भय होतें ॥७॥

**मध्येपापग्रहयोःसूर्यःसस्यंविनाशयत्यलिगः ।
पापःसप्तमराशौजातंजातंविनाशयति ॥८॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्य, भौम व शनि या पापग्रहांच्या मध्ये असेल तर धान्याचा नाश
होतो. वृश्चिकापासून भौम व शनि यांतून एक सप्तम असेल तर धान्य उत्पन्न
झालें तरी त्याचा नाश होईल ॥८॥

**अर्थस्थानेकूरःसौम्यैरनिरीक्षितःप्रथमजातं ।
सस्यंनिहंतिपश्चादुभंनिष्पादयेद्वयक्तं ॥९॥**

अर्थ—वृश्चिकापासून द्वितीयस्थानी पापग्रह असेल आणि त्यावर शुभग्रहांची दृष्टि नसेल तर प्रथम झालेले धान्य नाश पावते. नंतर पेरलेले धान्य चांगले उत्पन्न होते ॥९॥

**जामित्रकेंद्रसंस्थौकूरौसूर्यस्यवृश्चिकस्थस्य ।
सस्यविपत्तिकुरुतःसौम्यैर्दृष्टौनसर्वत्र ॥१०॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्यापासून भौम, शनि या पापग्रहांतून एक सप्तमस्थानी व दुसरा १।१।१० या स्थानी असे असतील तर धान्यनाश होतो; परंतु त्या पापग्रहांवर शुभग्रहांची दृष्टि असेल तर सर्व देशांमध्ये धान्यनाश होणार नाही (कचिदेशीं होईल) ॥१०॥

**वृश्चिकसंस्थादर्कात्सप्तमषष्ठोपगौयदाकूरौ ।
भवतितदानिष्पत्तिःसस्यानामर्घपरिहानिः ॥११॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थितसूर्यापासून भौम, शनि या पापग्रहांतून एक सातवा व एक सहावा असे असतील तर, धान्यनिष्पत्ति चांगली होईल; परंतु मूल्याची हानि होईल ल० महागमाई होईल ॥११॥

**विधिनानेनैवरविर्वृषप्रवेशेशरत्समुत्थानां ।
विज्ञेयःसस्यानांनाशायशिवायवातज्ज्ञैः ॥१२॥**

अर्थ—या पूर्वोक्त प्रकारानेच सूर्य वृषभराशीस जाईल त्या वेळेवरून शरदतृत उत्पन्न होणाऱ्या धान्यांचा नाश किंवा वृद्धि हीं सस्यजातक समजणाऱ्या पंडितांनी जाणावीं ॥१२॥

**त्रिषुमेषादिषुसूर्यःसौम्ययुतोवीक्षितोपिवाविचरन् ।
त्रैष्मिकधान्यंकुरुतेसमर्घमुभयोपयोग्यंच ॥१३॥**

अर्थ—सूर्य, मेषादि तीन राशांचाठाई, बुध, गुरु, शुक्र यांणी युक्त किंवा दृष्ट असेल तर, त्रैष्मिकरतूतील धान्ये समर्घ (स्वस्त) व इहलोकीं बंधुवर्गांस आणि परलोकीं धर्मार्थ योग्य अशीं होतील ॥१३॥

**कार्मुकमृगघटसंस्थःशारदसस्यस्यतद्वदेवरविः
संग्रहकालेज्ञेयोविपर्ययःक्रूरदृग्योगात् ॥१४॥**

अर्थ—धन, मकर, कुंभ या राशीस सूर्य सौम्यग्रहयुक्त किंवा दृष्ट असतां, शरदृतू-
तील धान्यांचे फल, ग्रीष्मऋतूतील धान्यांचे फल पूर्वी सांगितले, त्यासारखेच प-
हावे. हे फल धान्यसंग्रहकालीं पहावे; परंतु पापग्रहांच्या दृष्टियोगाने विपर्यय
होतो. ल० महागाई होणे. धान्यविक्रयकालीं विपर्ययच शुभ होय ॥१४॥

इतिबृहत्संहितायांसस्यजातकंनामचत्वारिंशोऽध्यायः॥४०॥

॥ अथद्रव्यनिश्चयः ॥

येयेषांद्रव्याणामधिपतयोराशयःसमुद्दिष्टाः ।

मुनिभिःशुभाशुभार्थतानागमतःप्रवक्ष्यामि ॥१॥

अर्थ—ज्या द्रव्यांचे स्वामी जे मेषादिराशि, कश्यपादि ऋषींनीं द्रव्यांच्या शुभाशु-
भार्थ (सवंग, महाग यांच्या ज्ञानार्थ) सांगितले; ते शास्त्रावरून सांगतो ॥१॥

वस्त्राविककुतपानांसूरगोधूमरालकयवानां ।

स्थलसंभवौषधीनांकनकस्यचकीर्तितोमेषः ॥२॥

अर्थ—वस्त्र, आविक (कंबल इ०), कुतप (रानमेंढगाच्या लोकरीचे वस्त्र शाल
इ०), मसूर, गोधूम, देवदाराचा चीक (राळ), यव, जलरहितभूमीवर झालेल्या
औषधी, सुवर्ण यांचा स्वामी मेषराशि होय ॥२॥

गविवस्त्रकुसुमगोधूमशालियवमहिषसुरभितनयाःस्युः ।

मिथुनेपिधान्यशारदवल्लीशालूककर्पासाः ॥३॥

अर्थ—वस्त्र, पुष्प, गोधूम, शालि (भात), यव, महिष, वेल, यांचा स्वामी वृषभरा-
शि होय. धान्य, शरदृतूमध्ये झालेले पदार्थ, वेली, कमलकंद, कापूस यांचा स्वा-
मी मिथूनराशि होय ॥३॥

कर्किणिकोद्रवकदलीदूर्वाफलकंदपत्रचोचानि ।

सिंहेतुषधान्यरसाःसिंहादीनांत्वचःसगुडाः ॥४॥

अर्थ—हरीक, केळी, दूर्वा, जायफळादि सर्व फळे, कंद, तमालपत्र, दालचिनी, वृ-
क्षांच्यासाली, नारळ यांचा स्वामी कर्कराशि होय. तुषधान्ये (शाली), मधुर,

आंबट, खारट, कडू, तिखट, तुरट हे षड्विध रस; सिंह, व्याघ्र, मार्जार इत्यादि-
कांची कातडी; गूळ यांचा स्वामी सिंहराशि होय ॥१॥

**षष्ठे तसीकलायाः कुलत्थगोधूममुद्गनिष्पावाः ।
सप्तमराशौ माषागोधूमाः सर्षपाः सयवाः ॥५॥**

अर्थ—जवस, वाटाणे, कुळीद, गहू, मूग, पावटे यांचा स्वामी कन्याराशि होय. उ-
डीद, गहू, मोहरी, सातु यांचा स्वामी तूळराशि होय ॥५॥

**अष्टमराशा विक्षुः सैक्यं लोहान्यजा विकंचापि ।
नवमेतु तुरगलवणां वरास्त्रतिलधान्यमूलानि ॥६॥**

अर्थ—ऊस, सैक्य (सिंचनाने झालेले वल्लीफलादि), लोह, बकरा, मेंढा, यांचा
स्वामी वृश्चिकराशि होय. अश्व, मीठ, वस्त्र, आयुधे (धनुष्यबाण इ०), तीळ
धान्य ह० कोथिंबीर मूळे, यांचा स्वामी धनराशि होय ॥६॥

**मकरेतरुगुल्माद्यं सैक्ये क्षुसुवर्णकृष्णलोहानि ।
कुंभेसलिलजफलकुसुमरत्नचित्राणिरूपाणि ॥७॥**

अर्थ—वृक्ष, गुल्म (कांडेनाही मुळाहून फुटणारा वृक्ष ह० झुडुपे), वल्ली, सिंचनाने
होणारे, ऊस, सुवर्ण, काळे लोखंड, यांचा स्वामी मकरराशि होय. उदकाने झा-
लेले, फल, पुष्प, रत्न, नानाप्रकारचीं रत्ने, यांचा स्वामी कुंभराशि होय ॥७॥

**मीनेकपालसंभवरत्नान्यंबूद्भवानिवज्राणि ।
स्नेहाश्चनैकरूपाव्याख्यातामत्स्यजातंच ॥८॥**

अर्थ—गजकपालोत्पन्न मोर्चे व शुक्तिसंभवमोर्चे, हिरे, नानाप्रकारचीं तेलें, मत्स्यांपा-
सून झालेलीं मौक्तिकादिकें, यांचा स्वामी मीनराशि होय ॥८॥

**राशेश्चतुर्दशार्थाय सप्तनवपंचमस्थितोजीवः ।
द्वयेकादशदशपंचाष्टमेषु शशिजश्च वृद्धिकरः ॥९॥
षट्सप्तमगोहानिवृद्धिशुक्रः करोति शेषेषु ।
उपचयसंस्थाः क्रूराः शुभदाः शेषेषु हानिकराः ॥१०॥**

अर्थ—कोणत्याही राशीपासून १।१०।२।११।७।९।६ या स्थानीं बृहस्पति असेल
तर त्या राशीच्या द्रव्यांची वृद्धि होय. २।११।१०।६।८ या स्थानीं बुध असेल

तर वृद्धि होये ॥९॥ ६।७ या स्थानीं शुक्र अ० हानि होये- यांहून अन्यस्था-
नीं अ० वृद्धि होये. ३।६।१०।११ या स्थानीं सूर्य, भौम, शनि हे अ० वृद्धि व
अन्यस्थानीं अस० हानि होये ॥१०॥

राशेर्यस्यकूराःपीडास्थानेषुसंस्थिताबलिनः ।

तत्प्रोक्तद्रव्याणांमहार्घतादुर्लभत्वंच ॥११॥

अर्थ—ज्या राशीच्या पीडास्थानीं (१।२।४।५।७।८।९।१२ या स्थानीं) बलिष्ठ
(स्वगृही, स्वोच्चीं, मित्रगृहीं, स्वनवांशीं राहिलेले) पापग्रह असतील तर त्या राशी-
चीं पूर्वोक्त द्रव्ये महाग व दुर्मिळ होतील ॥११॥

इष्टस्थानेसौम्याबलिनोयेषांभवंतिराशीनां ।

तद्रव्याणांवृद्धिःसामर्घ्यमदुर्लभत्वंच ॥१२॥

अर्थ—ज्या राशींच्या पूर्वोक्त शुभस्थानीं (श्लोक ९ व १०) बलिष्ठ शुक्र, गुरु, बुध
हे असतील त्या राशींच्या द्रव्यांची वृद्धि होऊन तीं स्वस्त व सुलभ होतात १२

गोचरपीडायामपिराशिर्बलिभिःशुभग्रहैर्दृष्टः ।

पीडांनकरोतितथाक्रूरैरेवंविपर्यासः ॥१३॥

अर्थ—राशीपासून गोचरीं अशुभस्थानीं ग्रह असेल आणि त्यावर बलिष्ठ शुभग्रहांची
दृष्टि असेल तर तो ग्रह तशी पीडा करणार नाही. पापग्रहांची दृष्टि असेल तर
शुभाचें अशुभफल होतें ॥१३॥

इतिबृहत्संहितायांद्रव्यनिश्चयोनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१

॥ अथअर्घकांडं ॥

अतिवृष्ट्युल्कादंडान्परिवेषग्रहणपरिधिपूर्वांश्च ।

दृष्ट्वामावास्यायामुत्पातान्पूर्णमास्यांच ॥१॥

ब्रूयादर्घविशेषान्प्रतिमासंराशिषुक्रमात्सूर्ये ।

अन्यतिथावुत्पातायेतेडमरार्तथेराज्ञां ॥२॥

अर्थ—अतिवृष्टि, उल्का, दंड, परिवेष, ग्रहण, परिधि, इत्यादि उत्पात अमावास्यास

किंवा पौर्णिमेस पाहून, धान्यादिकांचे सुभिक्ष किंवा दुभिक्ष प्रतिमासीं सूर्यचारावरून सांगावे. अन्यतिथींस जे उत्पात होतील ते राजांस शस्त्रकलह (युद्ध) व पीडा देतात ॥१२॥

मेघोपगतेसूर्येग्रीष्मजधान्यस्यसंग्रहंकुर्यात् ।

वनमूलफलस्यवृषेचतुर्थमासेतयोर्लाभः ॥३॥

अर्थ—मेघराशीस सूर्य असतां, अमावास्येस व पौर्णिमेस श्लोक १ व २ यांत सांगितलेले उत्पात होतील तर ग्रीष्मऋतूंत पिकणाऱ्या धान्याचा संग्रह करावा. वृषभास सूर्य अ० वनोत्पन्नमूलफलांचा संग्रह करावा. ते पदार्थ पुढे महाग होऊन त्या दोहोंच्याही व्यापारांत चार महिन्यांनीं लाभ होतो ॥३॥

मिथुनस्थेसर्वरसान्धान्यानिचसंग्रहंसमुपनीय ।

षष्ठेमासेविपुलंविक्रीणन्प्राप्नुयाद्लाभं ॥४॥

अर्थ—मिथुनराशीस सूर्य अ० सर्व मधुरादिरस व धान्ये यांचा संग्रह करून, सहाव्या महिन्यांत विक्रय केला तर बहुत लाभ होतो ॥४॥

कर्किण्यकेमधुगंधतैलघृतफाणितानिविनिधाय ।

द्विगुणाद्वितीयमासेलब्धिर्हीनाधिकेच्छेदः ॥५॥

अर्थ—कर्कराशीस सूर्य अ० मधु, सुगंधद्रव्ये, तेल, घृत, काकवी किंवा गूळ हीं ध्यावीं; त्यांची दुसऱ्या महिन्यांत विकल्याने दुपटी होते; परंतु कमजाजती काळ झाला तर तूट येथे ॥५॥

सिंहेसुवर्णमणिचर्मवर्मशस्त्राणिमौक्तिकंरजतं ।

पंचममासेलब्धिर्विक्रेतुरतोऽन्यथाच्छेदः ॥६॥

अर्थ—सिंहराशीस सूर्य अ० सुवर्ण, हीरकादिमणि, चर्म, कवच, शस्त्रे, मोत्ये, रुपे हीं ध्यावीं त्यांचा लाभ विकणारास पांचव्या महिन्यांत होतो. इतर काळीं तोटा होतो ॥६॥

कन्यागतेदिनकरेचामरस्वरकरभवाजिनांक्रिता ।

षष्ठेमासेद्विगुणंलाभमवाप्नोतिविक्रीणन् ॥७॥

अर्थ—कन्याराशीस सूर्य अ० चंवऱ्या, गर्दभ, उष्ट्र, अश्व, हीं ध्यावीं. तीं सहाव्या महिन्यांत विकणारास दुप्पट लाभ होतो ॥७॥

तौलिनितांतवभांडमणिकंबलकाचपीतकुसु
मानि । आदद्याद्धान्यानिचषण्मासात्द्विगु
णितावृद्धिः ॥८॥

अर्थ—तूळराशीस सूर्य अ० तांतवभांड (तंतुनिमित्त जे गोवडी इ०), मणि, कं-
बल, काच, पीतवर्णपुष्पे, धान्ये, हीं ध्यावीं. त्यांची सहा महिन्यांनीं व्यापाराने
दुप्पट वृद्धि होत्ये ॥८॥

वृश्चिकसंस्थेसवितरिफलकंदकमूलविविधरत्नानि ।
वर्षद्वयमुषितानिद्विगुणंलाभंप्रयच्छंति ॥९॥

अर्थ—वृश्चिकराशीस सूर्य अ० फले, कंद, (सुरण इ०), मूल (औषधिमूले), ना-
नाप्रकारचीं रत्नें; हीं दोन वर्षे ठेवून विकलीं तर दुप्पट लाभ होतो ॥९॥

चापगतेगृण्हीयात्कुंकुमशंखप्रवालकाचानि । मुक्ता
फलानिचततोवर्षार्धात्द्विगुणतांयांति ॥१०॥

अर्थ—धनुराशीस सूर्य अ० कुंकुम, शंख, पौवळीं, काच, मोत्ये, फले, ध्यावीं; त्या
व्यापाराने साहा महिन्यांत दुपटी होत्ये ॥१०॥

मृगघटगेगृण्हीयाद्विवाकरेलोहभांडधान्यानि । स्थि
त्वामासंदद्याल्लाभार्थीद्विगुणमाप्नोति ॥११॥

अर्थ—मकर व कुंभ या राशींस सूर्य अ० लोखंडी पात्रे व धान्ये हीं ध्यावीं तीं एक
महिना ठेवून विकारीं त्यांत दुप्पट लाभ होतो ॥११॥

सवितरिद्भषमुपयातेमूलफलकंदभांडरत्नानि । सं
स्थाप्यवत्सराधलाभकमिष्टंसमाप्नोति ॥१२॥

अर्थ—मीनराशीस सूर्य अ० मूले फले, कंद, नानाप्रकारचीं भांडीं, रत्नें, हीं
घेऊन ठेवावीं. सहामहिन्यांनीं विकणाराच्या इच्छेप्रमाणे लाभ होतो ॥१२॥

राशौराशौयस्मिन्शिशिरमयूखःसहस्रकिरणोवा ।
युक्तोधिमित्रदृष्टस्तत्रायंलाभकोदिष्टः ॥१३॥

अर्थ—(पौर्णिमेस किंवा अमावास्येस उत्पात शाले तर पूर्वोक्त वस्तुसंग्रह सांगित.

ला) ज्या ज्या राशीस चंद्र किंवा सूर्य हे मित्राने युक्त व अधिमित्राने दृष्ट असतील तेथे हा पूर्वोक्त लाभ होतो अन्यत्र होत नाही ॥१३॥

सवितृसहितःसंपूर्णोवाशुभैर्युतवीक्षितः

शिशिरकिरणःसद्योर्धस्यप्रवृद्धिकरःस्मृतः ।

अशुभसहितःसंदृष्टोवाहिनस्त्यथवारविः

प्रतिगृहगतान्भावान्बुध्वावदेत्सदसत्फलं ॥१४॥

अर्थ—चंद्र, सूर्यसहित (अमावास्येस) किंवा संपूर्ण (पौर्णिमेस) असून, शुभग्रहांनी युक्त किंवा दृष्ट असेल तर, तत्काल मूल्याची वृद्धि होये. तसांच चंद्र पापग्रहांनी युक्त किंवा दृष्ट असेल तर मूल्याचा नाश होतो. अथवा सूर्य शुभग्रहांनी युक्त, दृष्ट अ० वृद्धि होये व पापग्रहांनी युक्त, दृष्ट अ० नाश होतो. या प्रकारे सर्व भाव (राशि) जाणून शुभ किंवा अशुभ फल सांगवें ॥१४॥

इतिबृहत्संहितायांअर्धकांडं नामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥

॥ अथइंद्रध्वजसंपत् ॥

ब्रह्माणमूचुरमराभगवंछक्ताःस्मनासुरान्समरे ।

प्रतियोधयितुमतस्त्वांशरण्यशरणंसमुपयाताः॥१॥

अर्थ—ब्रह्मदेवाप्रत देव भाषण करतात. हेभगवन् आही दैत्यांबरोबर युद्ध करण्याविषयीं समर्थ नाही. यास्तव हे शरण्य, तुजप्रत शरण आलों ॥१॥

देवानुवाचभगवान्क्षीरोदिकेशवःसवःकेतुं ।

यंदास्यतितंदृष्ट्वानाजौस्थास्यंतिवोदैत्याः ॥२॥

अर्थ—क्षीरसमुद्रामध्ये विष्णु आहे तो तुहांस जो केतु देईल त्याला पाहून युद्धामध्ये तुमचे समोर दैत्य उभे रहाणार नाहीत असे ब्रह्माने देवांस सांगितले ॥२॥

लब्धवराःक्षीरोदंगत्वातेतुष्टुवुःसुराःसैद्राः ।

श्रीवत्सांककौस्तुभमणिकिरणोद्भासितोरस्कं ॥३॥

अर्थ—असा पूर्वोक्त ब्रह्मदेवाचा वर प्राप्त झाला असतां, ते इंद्रादि देव, क्षीरसमुद्राप्राप्त जाऊन श्रीवत्साचिन्हित, कौस्तुभमण्याच्या किरणांनीं प्रकाशित आहे उरस्यल ज्याचें अशा नारायणाची स्तुति करिते झाले ॥३॥

**श्रीपतिमचिंत्यमसमंसमंततःसर्वदेहिनांसूक्ष्मं ।
परमात्मानमनादिविष्णुमविज्ञातपर्यंतं ॥४॥**

अर्थ—लक्ष्मीचापति, अचिंत्य, अतुल्य, सर्वांचाठाईं सम, सर्व प्राण्यांस दुर्बिज्ञेय, परमात्मा, अनादि, व्यापक, ज्याचा अंतही समजत नाहीं (अनंत) असा तू आहेस (अशी भगवंताची स्तुति देवांनीं केली) ॥४॥

तैःसंस्तुतःसदेवस्तुतोषनारायणोददौचैषां ।

ध्वजमसुरसुरवधूमुखकमलवनतुषारतीक्ष्णांशुं ॥५॥

अर्थ—त्या इंद्रादिदेवांनीं स्तुति केली असतां, तो नारायणदेव संतुष्ट होऊन, देवांकारणें दैत्यस्त्रियांच्या मुखकमलसमूहास, चंद्रासारखा आकुंचित करणारा व देवस्त्रियांच्या मुखकमलसमूहास, सूर्यासारखा प्रफुल्लित करणारा असा ध्वज देता झाला ॥५॥

तंविष्णुतेजोभवमष्टचक्रैरथेस्थितंभास्वतिरत्नचित्रे ।

देदीप्यमानंशरदीवसूर्यध्वजंसमासाद्यमुमोदशक्रः ॥६॥

अर्थ—विष्णुतेजापासून उत्पन्न झालेला, लखलखीत, रत्नांनीं चित्रविचित्र आठ चाकांच्या रथावर उभारलेला, शरदतूतील सूर्यासारखा चकचकीत अशा ध्वजातें प्राप्त होऊन, इंद्र आनंद पावता झाला ॥६॥

सकिकिणीजालपरिष्कृतेनस्रक्छत्रघंटापिटकान्वितेन ।

समुच्छ्रितेनामरराट्ध्वजेननिन्येविनाशंसमरेरिसैन्यं ७

अर्थ—तो इंद्र, बारीक घटांनीं सुशोभित व माला, छत्र, घंटा, पिटक (भूषण) यांहीं युक्त अशा उभारलेल्या ध्वजानें युद्धामध्ये शत्रूसैन्याचा नाश करिता झाला ७

उपरिचरस्यामरपोवसोर्ददौचेदिपस्यवेणुमयीं ।

यष्टितांसनरेंद्रोविधिवत्संपूजयामास ॥८॥

अर्थ—इंद्र, चेदिदेशांचा राजा, उपरिचर-(स्वर्गावर फिरणारा) जो वसुनामक राजा

त्यास ध्वज देता झाला. तो राजा ध्वजाच्या वेणुमय (बांबूच्या) त्या काठीतें यथाशास्त्र पूजिता झाला ॥८॥

प्रीतोमहेनमघवान्प्राहैवंयेनृपाःकरिष्यन्ति ।

वसुवद्वसुमंतस्तेभुविसिद्धाज्ञाभविष्यन्ति ॥९॥

मुदिताःप्रजाश्चतेषांभयरोगविवर्जिताःप्रभूतान्नाः ।

ध्वजएवचाभिधास्यतिजगतिनिमित्तैःफलंसदसत् १०

अर्थ—पूजेने संतुष्ट झालेला इंद्र भाषण करिता झाला. असे पूजन जे राजे करतील ते वसुराजासारखे द्रव्यवान् होतील व त्यांची आज्ञा भूमीवर सर्व पालन करतील ॥९॥ त्यांच्या प्रजा आनंदित, भय व रोग यांहीं रहित, बहुत अन्नानें युक्त अशा होतील व तो ध्वजच भूमीवर निमित्तानीं शुभाशुभफल सांगेल ॥१०॥

पूजातस्यनरैर्द्रैर्बलवृद्धिजयार्थिभिर्यथापूर्वं ।

शक्राज्ञयाप्रयुक्तातामागमतःप्रवक्ष्यामि ॥११॥

अर्थ—पराक्रम, कुलाची व धनाची वृद्धि, शत्रुपराजय यांतें इच्छिणाऱ्या राजांनीं इंद्राज्ञेनें पूर्वीप्रमाणें प्रयुक्त जशी त्या ध्वजाची पूजा करावी. ती पूजा भी ऋषींनीं सांगितलेल्या शस्त्रावरून सांगतो ॥११॥

तस्यविधानंशुभकरणदिवसनक्षत्रमंगलमुहूर्तैः ।

प्रास्थानिकैर्वनमियाद्वैवज्ञःसूत्रधारश्च ॥१२॥

अर्थ—तो ध्वज करण्याचा प्रकार सांगतो. शुभकरण, वार, नक्षत्र, मंगलशकुन व प्रयाणोक्त मुहूर्त पाहून, जौशी व सुतार यांणीं अरण्यांत जावे ॥१२॥

उद्यानदेवतालयपितृवनवल्मीकमार्गचित्तिजाताः ।

कुब्जोर्ध्वशुष्ककंटकिवल्लीवंदाकयुक्ताश्च ॥१३॥

बहुविहगालयकोटरपवनानलपीडिताश्चयेतरवः ।

येचस्युःस्त्रीसंज्ञानतेशुभाःशक्रकेत्वर्थे ॥१४॥

अर्थ—वाग, देवालय, श्मशान, वारूळ, मार्ग, यज्ञभूमि, यांचाठाई झालेले; कुब्ज (लहान), वर सुखलेले, कांद्यांचे, वेलीनीं युक्त, वंदाक (वादें) याणें युक्त, ॥१३॥ बहुत पक्ष्यांचे घट्टे व टोळी यांणीं युक्त, मोडलेले व जळके व स्त्रीलिंगी नावांचे असे वृक्ष इंद्रध्वजार्य शुभ नाहीत ॥१४॥

श्रेष्ठोर्जुनोश्वकर्णःप्रियकधवोदुंबराश्वपंचैते ।
एतेषामन्यतमंप्रशस्तमथवापरंवृक्षं ॥१५॥

अर्थ—अर्जुन (सादडा यासचं ताल्लान ह०), साग, कळत्र, धव (धावडा), उं-
वर हे पांच वृक्ष शुभहोत. यांतून एकादा वृक्ष अथवा अन्य प्रशस्त वृक्ष इंद्रध्व-
जास शुभ होय ॥१५॥

गौरासितक्षितिभवंसंपूज्ययथाविधिद्विजःपूर्वं ।
विजनेसमेत्यरात्रौस्पृष्ट्वाब्रूयादिमंमंत्रं ॥१६॥

अर्थ—गौरवर्ण किंवा काळी नव्हे अशा भूमीवर झालेल्या वृक्षाप्रत ब्राह्मणाने प्रथम
मनुष्यरहितवेळी रात्री जाऊन, यथाशास्त्र पूजा करून स्पर्श करावा आणि हा
वक्ष्यमाण मंत्र लहणावा ॥१६॥

यानीहवृक्षेभूतानितेभ्यःस्वस्तिनमोस्तुवः ।
उपहारंगृहीत्वेमंक्रियतांवासपर्ययः ॥१७॥
पार्थिवस्त्वांवरयतेस्वस्तितेस्तुनगोत्तम ।
ध्वजार्थदेवराजस्यपूजेयंप्रतिगृह्यतां ॥१८॥

अर्थ—जी या वृक्षावर भूते असतील त्यांचे कल्याण असो. तुझास नमस्कार अ-
सो. हा मी दिलेला बलि याते ग्रहण करून अन्यत्र राहण्यास जावेंत ॥१७॥
हे उत्तमवृक्षा, तुझे कल्याण असो. राजा, इंद्रध्वजाकारणे तुझी प्रार्थना करितो-
ही पूजा ग्रहण करावी ॥१८॥

छिंद्यात्प्रभातसमयेवृक्षमुदक्प्राङ्मुखोपिवाभूत्वा ।
परशोर्जर्जरशब्दोनेष्टःस्निग्धोघनश्चहितः ॥१९॥

अर्थ—नंतर प्रातःकाळी उदङ्मुख किंवा प्राङ्मुख होऊन, तो वृक्ष तोडावा. तो-
डत्येवेळी कुन्हाडीचा शब्द लहवा तसा न होता निराळाच शब्द होईल तर अ-
शुभ होय. स्निग्ध (मधुर), घन (जोराचा) शब्द होईल तर शुभ होय ॥१९॥

नृपजयदमविध्वस्तंपतनमनाकुंचितंचपूर्वोदक् ।
अविलग्रंचान्यतरौविपरीतमतस्त्यजेत्पतितं ॥२०॥

अर्थ—मोडल्यावांचून व मुरगळ्यावांचून, पूर्वेकडे किंवा उत्तरेकडे, दुसऱ्या वृक्षावर न

लागतां, असा पडलेला वृक्ष राजांस जय देतो. याहून विपरित पडलेला वृक्ष टाकावा ॥२०॥

**छित्वाग्नेचतुरंगुलमष्टौमूलेजलेक्षिपेद्यष्टिं ।
उद्धृत्यपुरद्वारंशकटेननयेन्मनुष्यैर्वा ॥२१॥**

अर्थ—नंतर त्या वृक्षाचे चार अंगुलें अग्र तोडावे व आठ अंगुलें मूळ तोडावे आणि ती काठी पाण्यामध्ये टाकावी. नंतर पाण्यातून काढून गाड्यावर घालून न्यावी अथवा मनुष्यांनी न्यावी ॥२१॥

**अरभंगेबलभेदोनेम्यांनाशोबलस्यविज्ञेयः ।
अर्धक्षयोक्षभंगे तथाणिभंगेचवर्धकिनः ॥२२॥**

अर्थ—गाड्याचे चाकांतील मध्यकाष्ठ मोडेल तर सैन्याचा भेद होतो. चाकांचा बाहेरचा भाग मोडेल तर सैन्याचा नाश होईल. आंस मोडेल तर द्रव्यनाश होतो. आंसाची खीळ मोडली तर सुताराचा नाश होतो ॥२२॥

**भाद्रपदशुक्लपक्षस्याष्टम्यांनागरैर्वृत्तोराराजा ।
दैवज्ञसचिवकंचुकिविप्रप्रमुखैःसुवेषधरैः ॥२३॥
अहतांबरसंवीतांयष्टिंपौरंदरींपुरंपौरैः ।
स्वगंधधूपयुक्तांप्रवेशयेच्छंखनूर्यरवैः ॥२४॥**

अर्थ—भाद्रपद शुक्लाष्टमीस उत्तमवेष (पोशाग) धारण करणारे नागरिक लोक, दैवज्ञ, प्रधान, अंतःपुराचा पाहरेकरी, ब्राह्मणप्रमुख यांणी युक्त राजाने ॥२३॥ अहतवस्त्राने वेष्टित व माला, गंध, धूप, यांणी युक्त अशीं इंद्रध्वजसंबंधी काठी नागरिक लोकांकरवीं शंख व बासे यांच्या शब्दांसहित नगरामध्ये आणावी ॥२४॥

**रुचिरपताकातोरणवनमालालंकृतंप्रत्तृष्टजनं ।
संमार्जितार्चितपथंसुवेषगणिकाजनाकीर्णं ॥२५॥
अभ्यर्चितापणगृहंप्रभूतपुण्याहवेदनिर्घोषं ।
नटनर्तकगेयज्ञैराकीर्णचतुष्पथंनगरं ॥२६॥**

अर्थ—सुंदर पताका, तोरण व नवमाला (पत्रपुष्पमाला) यांहीं सुशोभित, आनंदित जनांनी युक्त, भिजवलेले व सुशोभित असे आहेत मार्ग ज्यामध्ये असे, सुंदर-वेश्यासमूहाने व्याप्त, ॥२५॥ पूजित आहेत बाजारांतील गृहे (दुकाने) ज्याचा-

ठाई असें, बहुत मंगलशब्द व वेदघोष हे आहेत ज्यांत असें, नट, नर्तक, गायक यांणीं व्याप्त आहेत चतुष्पथ (चवाठे) ज्यांत अशा नगराप्रत राजानें ती यष्टि आणावी ॥२६॥

तत्रपताकाःश्वेताविजयायभवंतिरोगदाःपीताः ।

जयदाश्चचित्ररूपारक्ताःशस्त्रप्रकोपाय ॥२७॥

अर्थ—या नगरामध्ये उभारलेल्या पताका, श्वेतवर्ण विजय देणाऱ्या, पीतवर्ण रोग देणाऱ्या, चित्रवर्ण जय देणाऱ्या, रक्तवर्ण युद्ध देणाऱ्या अशा होतात ॥२७॥

यष्टिंप्रवेशयंतींनिपातयंतोभयायनागाद्याः ।

बालानांतलशब्देसंग्रामःसत्वयुद्धेवा ॥२८॥

अर्थ—नगरामध्ये जाणाऱ्या यष्टीतें गजादिक पशु पाडतील तर भय होतें. मुलांनीं त्यावेळीं हस्तांनीं टाळ्या वाजविल्या तर युद्ध होतें. बैल इत्यादि प्राण्यांचें युद्ध झालें तर राजांचें युद्ध होतें ॥२८॥

संतक्ष्यपुनस्तक्षाविधिवद्यष्टिंप्ररोपयेद्यंत्रे ।

जागरमेकादश्यांनरेश्वरःकारयेच्चास्याः ॥२९॥

सितवस्त्रोष्णीषधरःपुरोहितःशाक्रवैष्णवैर्मत्रैः ।

जुहुयादग्निंसांवत्सरोनिमित्तानिगृण्णीयात् ॥३०॥

अर्थ—सुतारानें ती यष्टि पुनः तासून यथायोग्य यंत्रामध्ये बसवावी (आसनावर कांहीं आधार लावून तिर्कस ठेवावी). ह्या यष्टीपुढें राजानें एकादशीस जागरण करावें ॥२९॥ श्वेतवस्त्र व श्वेत उष्णीष (पागोटें) हीं धारण करणाऱ्या पुरोहितानें इंद्रदेवत्य व विष्णुदेवत्य मंत्रांनीं अग्नीमध्ये हवन करावें आणि देवज्ञानें शुभाशुभ चिन्हें पाहवीं ॥३०॥

इष्टद्रव्याकारःसुरभिःस्निग्धोघनोनलोर्चिष्मान् ।

शुभरुदतोन्योनेष्टोयात्रायांविस्तरोभिहितः ॥३१॥

अर्थ—इष्टद्रव्याच्या आकाराचा, सुंदर, स्निग्ध, निविडज्वालायुक्त असा अग्नि कल्याणकारक होय. याहून अन्यप्रकारचा अग्नि अशुभ होय. याचा विस्तार यात्राप्रकरणीं सांगितला आहे ॥३१॥

स्वाहावसानसमयेस्वयमुज्ज्वलार्चिःस्निग्धःप्रदक्षि

णशिखोहुतभुङ्नृपस्य । गंगादिवाकरसुताजलचा
रुहारांधात्रीसमुद्ररसनां वशां करोति ॥३२॥

अर्थ—पूर्णाहुति दैत्येवेळीं प्रयत्न केल्यावांचून स्वतःच प्रज्वलित (तेजस्वी) ज्वाला-
युक्त, निर्मल, प्रदक्षिणज्वालयुक्त, असा अग्नि असेल तर गंगा व यमुना यांचें
जल हाच सुंदर हार जिला अशी व समुद्रच आहे कमरपट्टा जिला अशी पृथ्वी रा-
जाच्या स्वाधीन होत्ये ॥३२॥

चामीकराशोककुरंटकाब्जवैदूर्यनीलोत्पलसं
निभेग्रौ । नध्वांतमंतर्भवनेवकाशं करोतिर
त्नांशुहतंनृपस्य ॥३३॥

अर्थ—सुवर्ण, अशोकपुष्प, कुरंटपुष्प, कमल, वैदूर्यमणि, नीलकमल, यांसारखा पू-
र्णाहुतिसमर्थी अग्नि असेल तर रत्नांच्या किरणांनीं नाशित आहे अंधकार ज्याचा
असा राजगृहाच्या मधला अवकाश होईल (रत्नांनीं पूर्ण राजगृह होईल) ॥३३॥

येषां रथौघार्णवमेघदंतिनांसमस्वनोग्निर्यदि
वापिदुंदुभेः । तेषां मदांधेभघटाविघट्टिताभ
वंतियानेतिमिरोपमादिशः ॥३४॥

अर्थ—ज्या राजांच्या अग्नीचा शब्द, रथसमूह, समुद्र, मेघ, गज, यांच्या शब्दांसा-
रखा होईल, या राजांच्या गमनकालीं मदांध गजसमूहानें चलित अशा दिशा अं-
धकारासारख्या होतात (या राजांच्या पिलखान्यांत बहुत गज होतात) ॥३४॥

ध्वजकुंभहयेभभूभृतामनुरूपेवशमेतिभूभृतां ।

उदयास्तधराधराधराहिमवद्विध्यपयोधराधरा ॥३५॥

अर्थ—तो अग्नि, ध्वज, कुंभ, अश्व, गज, पर्वत यांसारखा असेल तर, उदयपर्वत व
अस्तपर्वत हे आहेत ओष्ठ जिला अशी व हिमालय व विंध्य हे आहेत स्तन जिला
अशी पृथ्वी राजाच्या स्वाधीन होत्ये. ॥३५॥

द्विरदमदमहीसरोजलाजैर्घृतमधुनाचहुताशने
सगंधे । प्रणतनृपशिरोमणिप्रभाभिर्भवतिपुर
श्चुरितेवभूर्नृपस्य ॥३६॥

अर्थ—हत्तीचें मदोदक, भूमि, कमल, लाह्या, घृत, मध, यांसारखा गंध अग्नीस येईल तर प्रणतराजांच्या मुकुटमण्यांच्या कांतींनीं प्रकाशित अशी भूमि राजाच्या स्वाधीन होये (सकल राजे शरण येतात) ॥३६॥

**उक्तंयदुत्तिष्ठतिशक्रकेतौशुभाशुभंसप्तमरीचि
रूपैः । तज्जन्मयज्ञग्रहशांतियात्राविवाहका
लेष्वपिचिंतनीयं ॥३७॥**

अर्थ—इंद्रध्वज उचलला असतां जें, शुभाशुभफल अग्निस्वरूपांनीं सांगितलें तें जन्मसमय, यज्ञ, ग्रहशांति, यात्रा, विवाह, इत्यादिकालींही पहावें (कुल, शील, वृत्त, वित्त यांचा विचार करून जें यथायोग्य असेल तें सांगावें) ॥३७॥

**गुडपूपपायसाद्यैर्विप्रानभ्यर्च्यदक्षिणाभिश्च ।
श्रवणेनद्वादश्यामुत्थाप्योन्यत्रवाश्रवणात् ॥३८॥**

अर्थ—गुळ, अनरसे, खीर इत्यादि पकानें व दक्षिणा यांहींकरून ब्राह्मणांची पूजा करून श्रवणयुक्त द्वादशीस अथवा अन्यत्र श्रवणावर तो इंद्रध्वज उभारावा (समोर उभाकरावा) श्रवण नसलें तरी द्वादशीसच उभारावा ॥३८॥

**शक्रकुमार्यःकार्याःप्राहमनुःसप्तपंचवातज्ज्ञैः ।
नंदोपनंदसंज्ञेपादेनार्थेनचोच्छ्रयात् ॥३९॥
षोडशभागाभ्यधिकेजयविजयेद्वेवसुंधरेचान्ये ।
अधिकाशक्रजनित्रीमध्येष्टांशेनचैतासां ॥४०॥**

अर्थ—शक्रध्वजाच्या शोभार्थं कुमारिका सात किंवा पांच शक्रध्वजविधिज्ञानीं कराव्या असें मनुराजा सांगता झाला. त्या कुमारिका, इंद्रध्वजाच्या उंचीच्या चतुर्थांशप्रमाण नंदा व अर्धांशप्रमाण उपनंदा, षोडशभागप्रमाण जय, विजय व दौन वसुंधरानामक कराव्या आणि सातवी अष्टांशप्रमाण इंद्रमातांनामक कुमारिका करावी. ती या साहांच्या मध्ये ठेवावी ॥३९॥४०॥

**प्रीतैःकृतानिविबुधैर्यानिपुराभूषणानिसुरकेतोः ।
तानिक्रमेणदद्यात्पिटकानिविचित्ररूपाणि ॥४१॥**

अर्थ—संतुष्ट झालेल्या देवांनीं इंद्रध्वजास पूर्वी जीं भूषणें केलीं तीं विचित्रस्वरूप भूषणें अनुक्रमानें राजानें द्यावीं ॥४१॥

रक्ताशोकनिकाशंचतुरस्रंविश्वकर्मणाप्रथमं ।
 रशनास्वयंभुवाशंकरेणचानेकवर्णधरी ॥४२॥
 अष्टास्त्रिनीलरक्तंतृतीयमिंद्रेणभूषणंदत्तं ।
 असितंयमश्चतुर्थमसूरकंकांतिमदयच्छत् ॥४३॥
 मंजिष्ठाभंवरुणःषडस्त्रितत्पंचमंजलोर्मिनिभं ।
 मायूरंकेयूरंषष्ठंवायुर्जलदनीलं ॥४४॥
 स्कंदःस्वंकेयूरंसप्तममददध्वजायबहुचित्रं ।
 अष्टममनलज्वालासंकाशंहव्यभुग्दत्तं ॥४५॥
 वैदूर्यसदृशमिंदुर्नवमंश्रैवेयकंददावन्यत् ।
 रथचक्राभंदशमंसूर्यस्त्वष्टाप्रभायुक्तं ॥४६॥
 एकादशमुद्वंशंविश्वेदेवाःसरोजसंकाशं ।
 द्वादशमपिचनिवंशंमुनयोनीलोत्पलाभासं ॥४७॥

किंचिदधर्जुर्ध्वनिर्णतमुपरिविशालंत्रयोदशंकेतोः ।

शिरसिबृहस्पतिशुकौलाक्षारससंनिभंददतुः ॥४८॥

अर्थ—तांत्रज्या अशोकपुष्पासारखी चतुष्कोण अलंकार प्रथम विश्वकर्माने इंद्रध्व-
 जास दिला. ब्रह्मदेवाने व शंकराने अनेकवर्णांची रशना (कंबरपट्टा) दुसरी
 दिली ॥४२॥ अष्टकोण नीलरक्तवर्णांचे तिसरे भूषण इंद्राने दिले. काले म-
 सूरकनामक चवथे तेजस्वी भूषण यमाने दिले ॥४३॥ लोहितवर्ण षट्कोण उद-
 कांतील भौव्यासारखे पांचवे भूषण वरुण देता झाला. मोराच्या पिसांनी केले-
 ले मेघासारखे नीलवर्ण सहावे बाहुभूषण वायु देता झाला ॥४४॥ बहुत चित्रवर्ण,
 आपले बाहुभूषण ध्वजाकारणे सातवे भूषण कार्तिकस्वामी देता झाला. अग्नि-
 ज्वालासारखे आठवे भूषण अग्नि देता झाला ॥४५॥ वैदूर्यमण्यासारखे दुसरे नववे
 कंठभूषण चंद्र देता झाला. रथचक्रासारखे तेजस्वी दहावे भूषण त्वष्टानामक
 सूर्य देता झाला ॥४६॥ कमलासारखे उद्वंशनामक अकरावे भूषण विश्वेदेव देते
 झाले. नीलकमलासारखे निवंशनामक बारावे भूषण मुनि देते झाले ॥४७॥
 थोडेसे खालीवर नमलेले वर मोठे लाखेच्यारसासारखे आरक्त असे तेरावे छत्राका-
 र भूषण इंद्रध्वजाच्या मस्तकीं बृहस्पति व शुक हे देते झाले ॥४८॥

यद्यद्येनविनिर्मितममरेणविभूषणंध्वजस्यार्थे ।

तत्तत्तद्देवत्यंविज्ञातव्यंविपश्चिद्भिः ॥४९॥

अर्थ—जें जें भूषण ज्या ज्या देवानें इंद्रध्वजासाठीं निर्माण केलें त्या भूषणाची देवता निर्माणकर्ता देव होय असें विद्वानांनीं जाणावें ॥४९॥

**ध्वजपरिमाणत्रयंशःपरिधिःप्रथमस्यभवतिपिटकस्य ।
परतःप्रथमात्प्रथमादष्टांशाष्टांशहीनानि ॥५०॥**

अर्थ—ध्वजप्रमाणाचा तिसरा हिंसा पहिल्या भूषणाचा घेर होतो. पुढील भूषणाचे घेर मागच्या भूषणापेक्षां अष्टमांश कमी असतावे ॥५०॥

कुर्यादहनिचतुर्थेपूरणमिंद्रध्वजस्यशास्त्रज्ञः ।

मनुनाचागमगीतान्मंत्रानेतान्पटेन्नियतः ॥५१॥

अर्थ—अष्टमीपासून चवथ्यादिवशीं (एकादशीस) पूर्वोक्तअलंकारांनीं इंद्रध्वजाचे पूरण शास्त्रज्ञानें करावें (अलंकार घालावे). प्रथम, राजानें ओणवें राहून, मनूनें सांगितलेले आगमोक्त मंत्र नियमानें ह्मणावे ॥५१॥

हरार्कवैवस्वतशक्रसोमैर्धनेशैवैश्वानरपाशभृद्भिः ।

महर्षिसंघैःसदिगप्सरोभिःशुक्रांगिरःस्कंदमरुद्गणैश्च ५२

यथात्वमूर्जस्करनैकरूपैःसमर्चितस्त्वाभरणैरुदारैः ।

तथेहतान्याभरणानिदेवशुभानिसंप्रीतमनागृहाण ५३

अजोव्ययःशाश्वतएकरूपोविष्णुर्वराहःपुरुषः

पुराणः । त्वसंतकःसर्वहरःऋशानुःसहस्रशी

र्षाशतमन्युरीड्यः ॥५४॥ कविंसप्तजिह्वंत्रा

तारमिंद्रमवितारंसुरेशं । व्हयामिशक्रंवृत्रहणं

सुषेणमस्माकंवीराउत्तरेभवंतु ॥५५॥

अर्थ—शिव, सूर्य, यम, इंद्र, चंद्र, कुबेर, अग्नि, वरुण, महर्षिसमुदाय, दिशा, अप्सरा, शुक्र, बृहस्पति, स्कंद, ब्राह्म, या सर्वांनीं ॥५२॥ जसें तुझे अनेकप्रकारच्या महान् अलंकारांहींकरून पूजन केलें, तसें येथे हे शुभ अलंकार, संतुष्ट होऊन, ग्रहण कर ॥५३॥ अज, नाशरहित, शाश्वत, एकरूप, विष्णु, वराह, पुराणपुरुष, अंतक, सर्वहरणकर्ता, अग्नि, सहस्रवदन, शतक्रतु, स्तुत्य ॥५४॥ आद्यविद्वान्, सप्तजिह्व, पालनकर्ता, परमेश्वर, रक्षिता, देवाधिप, वृत्रहंता, शोभनसेनायुक्त, अशा इंद्रातें आमंत्रण करितों. आमचे वीर जयवंत होऊत(हा मंत्रांचा अर्थ आहे. हे मंत्र कोणत्यावेळीं राजानें ह्मणावे तो प्रकार पुढील श्लोकांत सांगतों.) ॥५५॥

प्रपूरणेचोच्छ्रयणेप्रवेशेस्नानेतथामाल्यविधौ
विसर्गे । पठेदिमान्नृपतिःसोपवासोमंत्राञ्छु
भान्पुरुहूतस्यकेतोः ॥५६॥

अर्थ—इंद्रध्वजास अलंकार घालयेवेळेस, उभारयेवेळेस, प्रवेशकालीं, स्नानकालीं, पुष्पमालासमर्पणीं, विसर्जनसमयीं उपवासयुक्त राजाने हे शुभमंत्र पठन करावे ॥५६॥

छत्रध्वजादर्शफलार्धचंद्रैर्विचित्रमालाकदली
क्षुदंडैः । सव्यालसिंहैःपिटकैर्गवाक्षैरलंकृतं
दिक्षुचलोकपालैः ॥५७॥ अच्छिन्नरज्जुं दृढकां
ष्ठमातृकंसुश्लिष्टयंत्रागलपादतोरणं । उत्था
पयेल्लक्ष्मसहस्रचक्षुषःसारद्रुमाभद्रकुमारिका
न्वितं ॥५८॥

अर्थ—छत्र, ध्वज, आरसा, फलें, अर्धचंद्र, चित्रवर्णमालां, केळी, ऊंस, सर्प व सिंह व गवाक्षें यांहीयुक्त अशीं भूषणें, अष्टदिशांकडे दिक्पालांही अलंकृत (हीं सर्व काष्ठाचीं करावीं) अशा ॥५७॥ ध्वजास अष्टदिशांकडे रज्जु बांधावे. ते तुटके नसावे, बळकट काष्ठाच्या दोन मातृका ध्वजाच्या दोन वाजूंस कराव्या. चांगलीं आहेत अगल व पादतोरण ज्याचीं असा, वृक्षाच्या साढाच्या फुटलेल्या नाहींत अशा कुमारिकांनीं युक्त, तो इंद्रध्वज उभारावा ॥५८॥

अविरतजनरावंमंगलाशीःप्रणामैःपटुपटहमृदंगैःशं
खभेर्यादिभिश्च । श्रुतिविहितवचोभिःपापठद्भिश्च
विप्रैरशुभरहितशब्दंकेतुमुत्थापयीत ॥५९॥

अर्थ—मंगलशब्द, आशीर्वाद, नमस्कार यांहीं सहित निरंतर जनशब्द युक्त; सुंदरपटह (रणवाद्य), मृदंग, शंख, दुंदुभि इत्यादि वाद्यशब्दयुक्त; वेदविहित वाक्यांत पटणाच्या ब्राह्मणांच्या शब्दांनीं युक्त व शुभशब्दयुक्त ध्वज उभारावा ॥५९॥

फलदधिघृतलाजाक्षौद्रपुष्पाग्रहस्तैःप्रणिपतितशि
रोभिस्तुष्टुवद्भिश्चपौरैः । वृतमनिमिषभर्तुःकेतुमी
शःप्रजानांअरिनगरनताग्रंकारयेत्द्विट्त्वधाय ॥६०॥

अर्थ—फलें, दाघे, घृत, लाह्या, मध, पुष्पे, हीं आहेत हस्तांग्रीं ज्यांच्या असे, नम्र आहेत मस्तकें ज्यांचीं असे व स्तुतिकरणान्या नागरिक लोकांनीं वेष्टित असा इंद्र-ध्वज, राजानें शत्रुवधार्थ शत्रुनगराकडे नम्र आहे अग्र ज्याचें असा करावा ॥६०॥

नातिद्रुतं न च विलंबितमप्रकंपमध्वस्तमाल्यपिटका
दिविभूषणंच । उत्थानमिष्टमशुभं यदतो न्यथा स्या
त्तच्छान्तिभिर्नरपतेः शमयेत्पुरोधाः ॥६१॥

अर्थ—फार जलद नाही, फार विलंबितही नाही असें, कंपित नाही असें, माल्या क भूषणे पडलीं नाही असें ध्वजाचें उत्थापन राजास शुभ व याहून अन्यथा अशुभ होय. त्या अशुभाची शांति करून उपाधानें शमन करावें ॥६१॥

क्रव्यादकौशिककपोतकाकंककैःकेतुस्थितैर्महदुशं
तिभयं नृपस्य । चाषेणचापियुवराजभयं वदंति श्ये
नो विलोचनभयं निपतन्करोति ॥६२॥

अर्थ—गृध्र, घुनड, कपोत, काक, कंक (ज्याच्या पिसांचा बाणास पिसारा करिता-त), हे पक्षी जर ध्वजावर बसतील तर राजास महद्भय होतें. चाषपक्षी बसेल तर युवराजास भय होतें. श्येन (ससाणा) बसेल तर नेत्रपीडा होये ॥६२॥

छत्रभंगपतनेनृपमृत्युस्तस्करान्मधुकरोतिनि
लीनं । हंतिचाप्यथपुरोहितमुल्कापार्थिवस्य
महिषीमशानिश्च ॥६३॥

अर्थ—ध्वजाच्या छत्राचा भंग किंवा पतन होईल तर, राजास मृत्यु. ध्वजास, मधाचें पोळें धरेल तर चोरभय होतें. उल्का (अ० ३३ श्लो० ८) पात होईल तर पुरोहितवध होतो. अशानि (अ० ३३ श्लो० ४) पात होईल तर राजाच्या मुख्य-स्त्रीचा नाश होतो ॥६३॥

राज्ञीविनाशंपतितापताकाकरोत्यवृष्टिंपिटक
स्यपातः । मध्याग्रमूलेषु चकेतुभंगोनिहंति
मंत्रिक्षितिपालपौरान् ॥६४॥

अर्थ—ध्वजाची पताका पडेल तर राजस्त्रियेचा नाश होतो. पूर्वाक्त भूषणे पडलीं

तर अवृष्टि होये. मध्य, अग्र, मूल यांचाठाई केतुभंग झाला तर अनुक्रमाने प्रधान, राजा, नागरिगलोक यांचा नाश होतो ॥६४॥

**धूमावृत्तेशिखिभयंतमसाचमोहोव्यालैश्चभयपति
तैर्नभवंत्यमात्याः । ग्लायंत्युदक्प्रभृतिचक्रमशो
द्विजाद्याभंगेचबंधकिवधःकथितःकुमार्याः ॥६५॥**

अर्थ—तो ध्वज धूमावृत्त (त्यावेळां आकाशांत धूम होईल तर) असतां अग्निभय होतें. अंधकाराने व्याप्त अ० चित्तास मोह होतो. व्याल (प्राणि विशेष) हे भय होऊन पडले तर प्रधाननाश होतो. उत्तरादि दिशांकडे उत्पात झाले तर अनुक्रमाने ब्राह्मणादिवर्णांचा नाश होतो. पूर्वोक्त इंद्रकुमारिकांचा भंग झाला तर वेश्यांचा नाश होतो ॥६५॥

**रज्जूसंगच्छेदनेबालपीडाराज्ञोमातुःपीडनंमातृ
कायाः । यद्यत्कुर्युर्बालकाश्चरणावातत्तत्तादृग्भा
विपापंशुभंवा ॥६६॥**

अर्थ—दोन्या तुटल्या तर बालांस पीडा. तौरणाचे बाजूचे काष्ठ फुटलें तर राजमातेस पीडा. लहान मुलें किंवा चारण (भाट) जें जें करतील तें सर्व शुभ किंवा अशुभ तसेंच होणार असें समजावें ॥६६॥

**दिनचतुष्टयमुत्थितमर्चितंसमभिपूज्यनृपोहनिपं
चमे । प्रकृतिभिःसहलक्ष्मविसर्जयेद्वलभिदःस्व
बलाभिविवृत्तये ॥६७॥**

अर्थ—चार दिवस पूजित नंतर पांचवे दिवशां उत्पापित असें इंद्राचें चिन्ह (ध्वज) त्याची राजानें पूजा करून प्रधानासहवर्तमान आपल्या बलाची वृत्ति व्हावी एतदर्थ पांचव्यादिवशीं त्याचें उत्पापन करावें ॥६७॥

**उपरिचरवसुप्रवर्तितंनृतिभिरप्पनुसंततंकृतं । विधि
मिममनुमन्यपार्थिवोनरिपुकृतंभयमाप्नुयादिति ॥६८॥**

अर्थ—उपरिचरवसूनें प्रवृत्त केलें व राजांनींही निरंतर केलें असें, हें इंद्रध्वजपूजन जो राजा करील तो शत्रुकृत भयार्ते प्राप्त होणार नाही ॥६८॥

**इतिबृहत्संहितायां इंद्रध्वजसंपन्नामत्रिचत्वा
रिंशोऽध्यायः ॥४३॥**

॥ अथनीराजनविधिः ॥

भगवतिजलधरपद्मक्षपाकरार्केक्षणेकमलनाभे ।

उन्मीलयतितुरंगमकरिजननीराजनंकुर्यात् ॥१॥

अर्थ—मेघ आहित पक्ष्मे ज्यांस असे चंद्रसूर्य हेच आहित. नेत्र ज्याचे असा, कमलनाभि भगवान् नारायण नेत्र उघडीत असतां, अश्व, हत्ती, मनुष्य यांस नीराजनविधि अथवा नीराजन (उदकाचे अंजन ह्यणजे स्पर्श) विधि करावा ॥१॥

द्वादश्यामष्टम्यांकार्तिकशुक्लस्यपंचदश्यांवा ।

आश्वयुजेवाकुर्यान्नीराजनसंज्ञितांशांतिं ॥२॥

अर्थ—कार्तिकशुक्लपक्षां, द्वादशी, अष्टमी, पौर्णिमा या तिथींस अथवा आश्विनशुक्ल-पक्षां या तिथींस नीराजनसंज्ञक शांति करावी ॥२॥

नगरोत्तरपूर्वदिशिप्रशस्तभूमौप्रशस्तदारुमयं ।

षोडशहस्तोच्छ्रायंदशविपुलंतोरणंकार्यं ॥३॥

अर्थ—नगराच्या ईशानीस शुद्धभूमीच्याठाई यज्ञवृक्षांचे सोळा हात उंच व दहा हात रुंद असे तोरण करावे ॥३॥

सर्जोदुंबरशाखाककुभमयंशांतिसद्मकुशबहुलं ।

वंशविनिर्मितमत्स्यध्वजचक्रालंकृतद्वारं ॥४॥

अर्थ—सर्ज (सालवृक्ष), उंबर, ककुभ (अर्जुनसादडा) या वृक्षांचे, वेळूनीं निर्मित जे मत्स्य, ध्वज, चक्रे यांनी सुशोभित आहे द्वार ज्याचे, असे शांति करण्याकरितां गृह बांधावे ॥४॥

प्रतिसरयातुरगाणांभह्लातकशालिकुष्ठसिद्धार्थान् ।

कंठेषुनिवध्नीयात्पुष्ट्यर्थंशांतिगृहगानां ॥ ५ ॥

अर्थ—प्रतिसर (कुकुमरंजित सूत्र अथवा पीतवर्ण सूत्र) याणे विना, साळी, कोळि-जन, गौरसर्षप, हे बांधून शांतिगृहामध्ये नेलेल्या अश्व्यांच्या पुष्ट्यर्थे कंठामध्ये, ती माळ बांधावी ॥५॥

रविवरुणविश्वदेवप्रजेशपुरुहूतवैष्णवैर्मत्रैः ।
सप्ताहंशांतिगृहेकुर्याच्छांतिं तुरंगाणां ॥ ६ ॥

अर्थ—सूर्य, वरुण, विश्वदेव, ब्रह्मा, इंद्र, विष्णु यांच्या मंत्रांनी सात दिवस शांति-
गृहामध्ये ठेविलेले अश्वांची शांति करावी ॥६॥

अभ्यर्चितानपरुषंवक्तव्यानापिताडनीयास्ते ।
पुण्याहशंखतूर्यध्वनिगीतरवैर्विमुक्तभयाः ॥७॥

अर्थ—त्या पूजित अश्वांस अशुभ शब्द बोलू नये व ताडनही करू नये. मांगलिक-
शब्दांनी व शंख, वाद्य यांचे शब्द व गीतशब्द यांहींकरून ते अश्व भयराहित
करावे ॥७॥

प्राप्तेष्टमेन्हिकुर्यादुदङ्मुखंतोरणस्यदक्षिणतः ।
कुशचीरावृतमाश्रममग्निपुरतोस्यवेद्यांच ॥८॥

अर्थ—अष्टमदिवशीं त्या पूर्वोक्त तोरणाचे दक्षिणेस उदङ्मुख गृह करून, ते दक्ष
व वल्कले यांहीं वेष्टित करून, त्याचे पुढे वेदीमध्ये अग्निस्थापन करावे ॥८॥

चंदनकुष्ठसमंगाहरितालमनःशिलाप्रियंगुवचाः ।
दंत्यमृतांजनरजनीसुवर्णपुष्पाग्निमंथाश्च ॥९॥
श्वेतांसपूर्णकोशांकटंभरात्रायमाणसहदेवीः ।
नागकुसुमंस्वगुप्तांशतावरींसोमराजींच ॥१०॥
कलशेष्वेतान्कृत्वासंभारानुपहरेद्वलिसम्यक् ।
भक्षैर्नानाकारैर्मधुपायसयावकप्रचुरैः ॥ ११ ॥

अर्थ—चंदन, कोष्ठकोळिजन, मंजिष्ठ, हरताळ, मनशीळ, गवला, वेखंड, दांती,
गुळवेल, काळीकापशी, हळद, सुवर्णपुष्प, नरवेल ॥९॥ पांढरीगोकर्णी, पूर्ण-
कोशा, पुनर्नवा, त्रायमाण, वाघांटीची वेल, पिंळी जुई, कुइली, शतावरी, सोम-
वल्ली ॥१०॥ ह्या औषधि कलशामध्ये घालून, तो मध्ये ठेवून मध, पायस, गहू
हे पदार्थ ज्यांमध्ये बहुत अशा नानाप्रकारच्या भक्ष्यपदार्थांचा यथाविधि बलि द्यावा.

खदिरपलाशोदुंबरकाश्मर्यश्वत्थनिर्मिताःसमिधः ।
सुकनकाद्रजताद्वाकर्तव्याभूतिकामेन ॥१२॥

अर्थ—खैर, पळस, उंबर, शिवण, अश्वत्थ, यांच्या समिधा असाव्या. सोने किंवा रुपें यांची स्रुचि, ऐश्वर्येच्छु राजानें करावी ॥१२॥

**पूर्वाभिमुखःश्रीमान्वैद्याग्नेचर्मणिस्थितोराजा ।
तिष्ठेदनलसमीपेतुरगभिषग्दैववित्सहितः ॥१३॥**

अर्थ—अश्व, वैद्य, दैवज्ञ यांणीं सहित श्रीमान् राजानें व्याघ्रचर्मावर पूर्वाभिमुख अग्नि-समीप वसावें ॥१३॥

**यात्रायांयदभिहितंग्रहयज्ञविधौमहेंद्रकेतौच ।
वेदीपुरोहितानललक्षणमस्मिस्तदवधार्यं ॥१४॥**

अर्थ—यात्रा, ग्रहयज्ञ, इंद्रध्वज यांचाठाई जें वेदी, पुरोहित व अग्नि यांचें लक्षण सांगितलें आहे तें येथेही दैवज्ञानें पहावें ॥१४॥

**लक्षणयुक्तंतुरगंद्विरदवरंचैवदीक्षितंस्नातं ।
अहतसितांबरगंधस्त्रग्धूपाभ्यर्चितंकृत्वा ॥१५॥
आश्रमतोरणमूलंसमुपनयेत्सांत्वयंच्छनैर्वाचा ।
वादित्रशंखपुण्याहनिःस्वनापूरितदिगंतं ॥१६॥**

अर्थ—कृतदीक्ष, स्नापित, ताम्रोष्ठतालुवदनादि लक्षणयुक्त अश्व व हत्ती यांची अहत झ० कोरें व श्वेतवस्त्र, गंध, माला, धूप इत्यादिकांहीं पूजा करून ॥१५॥ गृहतोरणाच्या जवळ वाणीनें सांत्वन करून (चुचकारित) हळूहळू आणावा. त्या-वेळीं वादें, शंख, मंगलशब्द यांहीं दिशा पूर्ण कराव्या ॥१६॥

**यद्यानीतस्तिष्ठेदक्षिणचरणंहयःसमुत्क्षिप्य ।
सजयत्तितदानरेंद्रःशत्रूनचिराद्विनायत्नात् ॥१७॥**

अर्थ—तो आणलेला घोडा व हत्ती उजवा पाय उचलून उभा राहिल तर, तो राजा यत्नावांचून शत्रूतें शीघ्र जिंकील ॥१७॥

**त्रस्यन्नेष्टोराज्ञःपरिशेषंचेष्टितंद्विपहयानां ।
यात्रायांव्याख्यातंतदिहविचिंत्यंयथायुक्ति ॥१८॥**

अर्थ—तो घोडा व हत्ती त्रास पावेल तर राजास शुभ नव्हे. त्या हत्ती व घोड्यांचें परिशेषलक्षण, यात्रेमध्ये सांगितलें आहे तें येथे यथायुक्ति पहावें ॥१८॥

पिंडमभिमंत्र्यदद्यात्पुरोहितोवाजिनेसयदिजिघ्रेत् ।
अश्रीयाद्वाजयकृद्विपरीतोतो न्यथाभिहितः ॥१९॥

अर्थ—पुरोहिताने अन्नाचा पिंड अभिमंत्रण करून घोड्याचे तोंडाजवळ न्यावा; त्या पिंडास घोडा हुंगील किंवा भक्षण करील तर तो घोडा राजास जयकरणारा होतो. हुंगणार नाही व भक्षणही करणार नाही तर राजाचा पराजय होईल १९

कलशोदकेषुशाखामाष्टाव्योदुंबरींस्पृशेत्तुरगान् ।
शांतिकपौष्टिकमंत्रैरेवंसेनांसनृपनागां ॥२०॥

अर्थ—पूर्वी औषधिमिश्रित स्थापितकुंभजलामध्ये उंबराची खांदी भिजवून शांतिकपौष्टिकमंत्रांनी अश्व, राजा, हत्ती, सेना यांस स्पर्श करावा ॥२०॥

शांतिराष्ट्रविवृत्मध्येकृत्वाभूयोभिचारकैर्मंत्रैः ।
मृन्मयमरिंविभिंद्याच्छूलेनोरस्थलेविप्रः ॥२१॥

अर्थ—ही शांति राज्यवृद्धीकारणे करून, पुनः आभिचारिक आथर्वणमंत्रांनी मृन्मय शत्रुमूर्ति, ब्राह्मणाने उरस्थली काष्ठाचे शूलाने भेदन करावी ॥२१॥

खलिनंहयायदद्यादभिमंत्र्यपुरोहितस्ततोराराजा ।
आरुह्योदक्पूर्वायायान्नीराजितःसबलः ॥२२॥

अर्थ—पुरोहिताने लगाम अभिमंत्रून घोड्यास दावी, नंतर राजाने वर वसून, नीराजित (आरती केलेला) होत्ताता त्याणे सैन्यसहित ईशानीकडे जावे ॥२२॥

मृदंगशंखध्वनिदृष्टकुंजरस्रवन्मदामोदसुगं
धिमारुतः । शिरोमणित्रातचलत्प्रभाचयैर्ज्व
लन्विवस्वानिवतोयदात्यये ॥२३॥ हंसपं
क्तिभिरितस्ततोद्गिरात्संपतद्भिरिवशुक्लचाम
रैः । मृष्टगंधपवनानुवाहिभिर्भूयमानरुचिर
स्रगंबरः ॥२४॥ नैकवर्णमणिवज्रभूषितैर्भूषि
तोमुकुटकुंडलांगदैः । भूरिरस्नकिरणानुरं
जितःशक्रकामुकरुचंसमुद्बहन् ॥२५॥ उत्प
लद्भिरिवसंतुरंगमैर्दारयद्भिरिवदंतिभिर्धरां ।

निर्जितारिभिरिवामरैर्नरैःशक्रवत्परिवृतोत्र जेन्नृपः ॥२६॥

अर्थ—मृदंग, शंख यांच्या शब्दांनीं आनंदित जे हत्ति, त्यांचा गळणारा जो मद, त्याच्या सुगंधानें सुगंधित वायुयुक्त; मस्तकांतिल मुकुटमण्यांच्या समुदायानें चंचल-प्रभांहीं शरदृतूंतिल प्रज्वलित सूर्यासारखा ॥२३॥ इतस्ततः पडणाऱ्या हंसपंक्ती-नीं जसा पर्वत शोभतो तसा श्वेतचंचल्यांनीं शोभणारा, गंधयुक्त वाहणाऱ्या वायू-नीं कंपित आहेत सुंदर माला व वस्त्रे ज्याचीं असा ॥२४॥ बहुतवर्णांचे मणि व हिरे यांहीं भूषित व मुकुट, कुंडले, बाहुभूषणे यांहींकरून भूषित; नानाप्रकारच्या रत्नकिरणांनीं शोभित इंद्रधनुष्याच्या तेजातें धारण करणारा ॥२५॥ आकाशाप्रत उड्डाणकरणान्या अश्वानीं व भूमितीं विदारण करणाऱ्या हत्तीनीं, जिकिले आहेत शत्रु ज्याणीं अशा देवांसारख्या मनुष्यांनीं वेष्टित इंद्रासारखा राजा शत्रूवर गमन करो ॥२६॥

सवज्रमुक्ताफलभूषणोथवासितस्त्रगुष्णीषविले पनांबरः । धृतातपत्रोगजपृष्ठमाश्रितोघनोपरी वेदुत्तलेभृगोःसुतः ॥२७॥

अर्थ—अथवा हिरे, मौक्तिके यांहीं भूषित, श्वेतपुष्पमाला, मुकुट, विलेपन, वस्त्र यांहीं-युक्त, छत्रयुक्त, हत्तीवर बसलेला जसा मेघमंडलावर चंद्राचे खालीं शुक्र दिसतो तसा दिसणारा राजा गमन करो ॥२७॥

संप्रदृष्टनरवाजिकुंजरंनिर्मलप्रहरणांशुभा सुरं । निर्विकारभरिपक्षभीषणंयस्यसैन्यम चिरात्सगांजयेत् ॥२८॥

अर्थ—आनंदयुक्त आहेत मनुष्य (शिपाई), अश्व, हत्ती ज्याचे असे, स्वच्छ आयु-धांच्या किरणांनीं दैदीप्यमान; निर्विकार (उत्पातरहित), शत्रुपक्षास भयंकर दि-सणारे, असे ज्या राजाचे सैन्य तो राजा शीघ्र पृथ्वीतें जिकील (विजयी होईल) २८

इतिबृहत्संहितायांनीराजनविधिर्नामचतुश्चत्वारिं शोध्यायः ॥४४॥

॥ अथखंजनदर्शनं ॥

खंजनकोनामायंयोविहगस्तस्यदर्शनेप्रथमे ।

प्रोक्तानियानिमुनिभिःफलानितानिप्रवक्ष्यामि ॥१॥

अर्थ—खंजनकनामक (यासच खंजरीट, खंजखेट ह्मणतात). हा पक्षी श्रावणादि चार महिने दिसत नाही. यास्तव त्याच्या प्रथमदर्शनां कश्यपादि ऋषींनी जीं फलें सांगीतलीं तीं सांगतो ॥१॥

स्थूलोभ्युन्नतकंठःकृष्णगलोभद्रकारकोभद्रः ।

आकंठमुखात्कृष्णःसंपूर्णःपूरयत्याशां ॥२॥

कृष्णोगलेस्यविंदुःसितकरटांतःसरिककद्रिक्तः ।

पीतोगोपीतइतिक्लेशकरःखंजनोदृष्टः ॥३॥

अर्थ—जो खंजनपक्षी शरीरानें मोठा, उंचमानेचा, काळ्याकंठाचा तो भद्रसंज्ञक कल्याणकारक होय. मुखापासून कंठापर्यंत कृष्णवर्ण जो खंजन तो फार कल्याणकारक असून इच्छा पूर्ण करितो ॥२॥ ज्या खंजनाच्या कंठावर काळा बिंदु असतो व ज्याचे गाल श्वेत असतात तो रिक्तसंज्ञक सर्व फल शून्य करितो. पीतवर्ण खंजन गोपीतसंज्ञक तो दृष्टीस पडला तर क्लेशकरणारा होय ॥३॥

अथमधुरसुरभिफलकुसुमतरुषुसलिलाशयेषुपुण्येषु ।

करितुरगभुजगमूर्ध्निप्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥४॥

गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे ।

हस्तितुरंगमशालाच्छत्रध्वजचामराद्येषु ॥५॥

हेमसमीपसितांबरकमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु ।

दधिपात्रधान्यकूटेषुचश्रियंखंजनःकुरुते ॥६॥

अर्थ—गोड व सुगंधि आहेत फलें व पुण्यें ज्या वृक्षांचीं यांवर, पवित्र जलाशय (सरोवरादि) यांचाठाई, हत्ती, घोडे, सर्प, यांच्या मस्तकावर; देवालयें, उद्यानें (बागा), गृहें यांचाठाई, ॥४॥ गाईवर, गोठ्यावर, साधुसमूह, यज्ञ, विवाहादि-उत्सव, राजा, ब्राह्मण, यांच्या समीप; हत्ती, घोडे यांच्या शाला (गृहें) यांवर; छत्र, ध्वज, चामर (चंवरी), शोरी, कुंभ इत्यादिकांवर ॥५॥ सुवर्णाजवळ, श्वे-

तवस्त्र, कमल, नीलकमल, पूजित व उपलिप्तस्थान यांचाठाई; दद्याचें भांडें, धान्याच्याराशि, यांचाठाई खंजनपक्षी प्रथम पाहिला तर, लक्ष्मी प्राप्त होये ॥६॥

पंकेस्वाद्वन्नाप्तिर्गोरससंपञ्चगोमयोपगते ।

शाडूलगेवस्त्राप्तिःशकटस्थेदेशविभ्रंशः ॥७॥

गृहपटलेर्धभ्रंशोवध्रेबंधोशुचौभवतिरोगः ।

पृष्ठेत्वजाविकानांप्रियसंगममावहत्याशु ॥८॥

अर्थ—खंजनपक्षी चिखलावर बसलेला पाहिला तर चांगलें अन्न मिळेल. गोमयावर पाहिला तर गोरससंपत्ति होये. हिरव्या गवतावर पाहिला तर वस्त्रप्राप्ति होये. गाड्यावर पाहिला तर देशनाश होतो ॥७॥ घरावर पाहिला तर द्रव्यनाश. चर्माच्या रज्ज्वर पाहिला तर बंधन. अपवित्रस्थानी पाहिला तर रोग होतो. बकरा व मेंढा यांच्या पाठीवर पाहिला तर प्रियप्राप्ति शीघ्र होये ॥८॥

महिषोष्टूर्गर्दभास्थिश्मशानगृहकोणशर्कराद्रिस्थः ।

प्राकारभस्मकेशेषुचाशुभोमरणरुग्भयदः ॥९॥

अर्थ—महिष, उंट, गर्दभ, अस्थि, श्मशान, गृहकोण, बाळूचा पर्वत, प्राकार (दगडादिकांनीं बांधलेले कुसू), भस्म, केश, यांचाठाई खंजनपक्षी पाहिला तर अशुभ व मृत्यु, रोग यांचें भय करितो ॥९॥

पक्षौधुन्वन्नशुभःशुभःपिबन्वारिनिघ्नगासंस्थः ।

सूर्योदयेथशस्तोनेष्टफलःखंजनोस्तमये ॥१०॥

अर्थ—पक्ष हालत असतां खंजन पाहिला तर शुभ नव्हे. नदीवर राहून उदक प्राशन करितानां पाहिला तर शुभ होय. सूर्योदयीं खंजन पाहिला तर शुभ. सूर्यास्तीं पाहिला तर अशुभ होय ॥१०॥

नीराजनेनिवृत्तेययादिशाखंजनंनृपोयांतं ।

पश्येत्तयागतस्यक्षिप्रमरातिर्वशमुपैति ॥११॥

अर्थ—नीराजनविधि समाप्त झाल्यावर, ज्या दिशेकडे खंजनपक्षी जातो असें राजा पाहिल; त्या दिशेनें राजा गेला तर शीघ्र शत्रु वश होईल (शत्रूस जिकील) ११

तस्मिन्निधिर्भवतिमैथुनमेतियस्मिन्पुष्पिस्तु

छर्दयतितत्रतलेस्तिकाचः । अंगारमप्युपदि

शान्तिपुरीषणेश्यतत्कौतुकापनयनायस्वनेद्धरित्रीं १२

अर्थ—खंजनपक्षी ज्या स्थलीं मैथुन करील, त्या भूमीमध्ये निधि (द्रव्य) असते. ज्या स्थळीं ओकेल त्याचे खालीं भूमींत काच असत्ये. जेथे विष्टा करील तेथे कोळसे खालीं असतात, असे ऋषि सांगतात. याविषयी प्रत्यक्ष अनुभव पहावा, लणजे खात्री होईल ॥१२॥

मृतविकलविभिन्नरोगितःस्वतनुसमानफलप्रदःखगः ।

धनकृदभिनिनीयमानकोवियतिचबंधुसमागमप्रदः १३

अर्थ—मृत, विकलांग, भिन्नशरीर, रोगी असा खंजन दृष्टीस पडेल तर, तो पाहणारास आपल्या शरीरासारखे, फल देतो (मृत पाहील तर, मरतो इ०) आपल्या समोर, घरामध्ये जात आहे, असा पाहिला तर धन देणारा होतो. आकाशा-मध्ये उडतानां पाहिला तर बंधुसमागम होतो ॥१३॥

नृपतिरपिशुभंशुभप्रदेशेखगमवलोक्यमही

तलेविदध्यात् । सुरभिकुसुमधूपयुक्तमर्घंशु

भमभिनंदितमेवमेतिवृद्धिं ॥१४॥

अर्थ—राजांनैही शुभ खंजनपक्षी शुभदेशीं पाहून, पृथ्वीवर सुगंधिपुष्पे धूप यांहींयुक्त अर्घ करावे. असे केलें लणजे राजा आनंदित होऊन शुभफलवृद्धीतें पावतो ॥१४॥

अशुभमपिविलोक्यखंजनंद्विजगुरुसाधुसुरा

र्चनेरतः । ननृपतिरशुभंसमाप्रुयान्नयदिदि

नानिचसप्तमांसभूक् ॥१५॥

अर्थ—राजा, अनिष्टही खंजनपक्षी पाहून, ब्राह्मण, गुरु, साधु, देव यांच्या पूजेविषयी तत्पर असेल (पूजाकरील) तर व सात दिवस मांसभक्षण करणार नाही तर, त्यास अशुभफल होत नाही ॥१५॥

आवर्षात्प्रथमदर्शनेफलंप्रतिदिनंतुदिनशेषे ।

दिक्स्थानमूर्तिलग्रक्षशांतदीप्तादिभिश्चोद्यं ॥१६॥

अर्थ—खंजनाच्या प्रथमदर्शनाचे फल वर्षपर्यंत होतें व दररोजचे दर्शनाचे शुभाशुभफल, तो दिवस शेष आहे तेथपर्यंतच होतें. तें फल दिशा, स्थान, मूर्ति, लग्न, नक्षत्र, शांत, दीप्त, इत्यादिकानें शुभाशुभ जाणावें. (पूर्व, उत्तर, ईशानी

ह्या दिशा शुभ. स्थान श्लो० ४ पासून पहर्वे. मूर्ति श्लो० २ व १३. लग्न,
(शुभग्रहयुक्त व दृष्ट.) ध्रुव, मृदु नक्षत्रे शुभ. क्षिप्र, चर, साधारण, मध्यम-उग्र-अ-
शुभ. शांतदिशा शुभ. दीप्तदिशा अशुभ ॥१६॥ (खंजरीटपक्षी हा काशी-
जवळ सांपडतो. त्यास शेंडी फुटले व ती त्याचे मस्तकावर आहे तोपर्यंत तो
दिसत नाही. ती गळून पडली लणजे तो दिसू लागतो. ती शेंडी मनुष्यास
सांपडेल तर ती हातांत घेतली असतां मनुष्य अदृश्य॥ होतो. अशी माहिती
बृद्ध सांगतात. हा पक्षी दिसत असतो तेव्हां धरून पिंजऱ्यांत बाळगावा. त्यास
शेंडी फुटली लणजे ती काढून घ्यावी. याप्रमाणे करण्यासाठीं-काशीतील कि-
लेक उद्योगी गृहस्थांनीं पक्षी बाळगिले; परंतु ते जगले नाहींत. मरून गेले.)

॥ इतिबृहत्संहियांस्वजनदर्शनं नामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥

॥ अथउत्पाताध्यायः ॥

यानत्रेरुत्पातान्गर्गःप्रोवाचतानहंवक्ष्ये ।
तेषांसंक्षेपोयंप्रकृतैरन्यत्वमुत्पातः ॥१॥

अर्थ—गर्गऋषि, ज्या उत्पातांत अत्रिऋषिकारणें सांगता झाला. त्या उत्पातांत
मी सांगतो. पदार्थाच्या स्वाभाविक गुणांचा विकार होणे हा सा उत्पातांचा
संक्षेप होय ॥१॥

अपचारेणनराणामुपसर्गःपापसंचयाद्भवति ।
संसूचयन्तिदिव्यांतरिक्षभौमास्तदुत्पाताः ॥२॥

अर्थ—मनुष्यांच्या अविनयानें पापसंचय होऊन त्यापासून उपद्रव होतो. त्या उप-
द्रवांतें दिव्य, अंतरिक्ष, भौम, असे त्रिविध उत्पात सुचवितात ॥२॥

मनुजानामपचारादपरक्तादेवताःसृजंत्येतान् ।
तत्प्रतिघातायनृपःशांतिराष्ट्रेप्रयुंजीत ॥३॥

अर्थ—मनुष्यांच्या अविनयानें प्रतिकूल झालेले देव या उत्पातांत करतात. त्या
उत्पातांच्या नाशार्थे राजानें राष्ट्रांमध्ये शांति करवावी ॥३॥

दिव्यं ग्रहर्क्षवैकृतमुल्कानिर्घातपवनपरिवेषाः ।

गंधर्वपुरपुरंदरचापादियदांतरिक्षंतत् ॥४॥

भौमंचरस्थिरभवंतच्छान्तिभिराहतंशममुपैति ।

नाभसमुपैतिमृदुतांशाम्यतिनोदिव्यमित्येके ॥५॥

अर्थ—ग्रह व नक्षत्रे यांस जो विकार तो दिव्य उत्पात होय. उल्का, निर्घात, महान्वायु, खड्गें, गंधर्वनगर, इंद्रधनुष्य, हीं होणें हा अंतरिक्ष उत्पात होय ॥४॥ चरस्थिरवस्तूस झालेला भौम उत्पात होय. तो भौम उत्पात शांति केली ह्मणजे शांत होतो; अंतरिक्ष शांतीने कमी होतो; दिव्यशांतीने शांत होत नाहीं असें कोणी ऋषि ह्मणतात ॥५॥

दिव्यमपिशममुपैतिप्रभूतकनकान्नगोमहीदानैः ।

रुद्रायतनेभूमौगोदोहात्कोटिहोमाच्च ॥६॥

अर्थ—बहुत सुवर्ण, अन्न, गाई, भूमि, यांच्या दानांनीं दिव्यही उत्पात शांत होतो. तसाच शिवालयां व भूमीवर गाईच्या दोहनानें (दूध काढण्यानें), कोटिहोमाने- ही दिव्य उत्पात शांति पावतो ह्म० शुभ होतो ॥६॥

आत्मसुतकोशवाहनपुरदारपुरोहितेषुलोकेषु ।

पाकमुपयातिदैवंपरिकल्पितमष्टधानृपतेः ॥७॥

अर्थ—दिव्य उत्पात स्वशरीर, पुत्र, भांडागार, अश्वादिवाहन, नगर, स्त्री, पुरोहित, देशांतील लोक व भृशवर्ग, या आठांचाठाई राजास शुभाशुभफल देतो ॥७॥

अनिमित्तभंगचलनस्वेदाश्रुनिपातजल्पनाद्यानि ।

लिंगार्चायतनानांशाशयनरेशदेशानां ॥८॥

अर्थ—शिवाचें लिंग, देवांच्या मूर्ति व स्थाने यांचीं निमित्तावांचून भंग, चलन, घर्म, रोदन, पतन, संभाषण, हसन इत्यादिक होतील तर राजा व देश यांचा नाश होतो ॥८॥

दैवतयात्राशकटाक्षचक्रयुगकेतुभंगपतनानि ।

संपर्यासनसादनसंगाश्वनदेशनृपसुखदाः ॥९॥

अर्थ—देवतोत्सवामध्ये गाड्याचा अक्ष (मध्यकाष्ठ), चक्र, युग (जोखड), ध्वज, यांचा भंग किंवा पतन अथवा परिवर्तन (फिरणे) मज्जन, आसक्ति (चिकटणे) हीं होतील तर देश व राजा यांस सुख होत नाहीं ॥९॥

ऋषिधर्मपितृब्रह्मप्रोद्भूतवैकृतं द्विजातीनां ।
 यद्द्रुद्रलोकपालोद्भवं पशूनामनिष्टं तत् ॥१०॥
 गुरुसितशनैश्वरोत्थं पुरोधसां विष्णुजंच लोकानां ।
 स्कंदविशाखसमुत्थं मांडलिकानां नरं द्राणां ॥११॥
 वेदव्यासेमंत्रिणि विनायके वैकृतं च मूनाथे ।
 धातरि सविश्वकर्मणि लोकाभावाय निर्दिष्टं ॥१२॥
 देवकुमारकुमारीवनिताप्रेष्येषु वैकृतं यत्स्यात् ।
 तन्नरपतेः कुमारककुमारिकास्त्रीपरिजनानां ॥१३॥
 रक्षःपिशाचगुह्यकनागानामेतदेव निर्देश्यं ।
 मासैश्चाप्यष्टाभिः सर्वेषामेव फलपाकः ॥१४॥

अर्थ—ऋषि, धर्मदेश (जेथे स्वाभाविक कृष्णमृग फिरतात तो), पितर, ब्रह्मदेव
 यांचाठाई झालेले जे वैकृत (विकार) ते ब्राह्मणांस अनिष्ट होय. रुद्र (शिव) व
 इंद्रादिलोकपाल यांपासून झालेले जे वैकृत ते पशूंस अशुभ होय ॥१०॥ बृहस्पति,
 शुक्र, शनैश्वर, यांपासून झालेले वैकृत उपाध्यायांस अशुभ. विष्णूपासून झालेले
 वैकृत लोकांस अशुभ. स्कंद व विशाख (देवविशेष) यांपासून ज्ञा० वैकृत
 मांडलिक राजांस अशुभ होय ॥११॥ वेदव्यासापा० ज्ञा० वैकृत प्रधानांस अशुभ.
 गणपतीस जे वैकृत ते सेनापतीस अशुभ. धाता (प्रजापति) व विश्वकर्मा यां-
 स जे वैकृत ते लोकांच्या नाशार्थ सांगितले ॥१२॥ देवांचे पुत्र, कन्या, स्त्रिया,
 सेवक यांस जे वैकृत ते अनुक्रमाने राजाच्या पुत्र, कन्या, स्त्रिया, सेवक यांस अ-
 निष्ट होय ॥१३॥ राक्षस, पिशाच, यक्ष, नाग यांच्या पुत्रादि पूर्वोक्तांस जे वैकृत
 ते राजाच्या पुत्रादिकांस अशुभ होय. या सर्व उत्पातांचे आठ महिन्यांनी शु-
 भाशुभफल होते ॥१४॥

बुधवादेव विकारं शुचिः पुरोधारूप्यहोषितः स्नातः ।

स्नानकुसुमानुलेपनवस्त्रैरभ्यर्चयेत्प्रतिमां ॥१५॥

मधुपर्केण पुरोधामक्षैर्बलिभिश्च विधिवदुपतिष्ठेत् ।

स्थालीपाकं जुहुयाद्विधिवन्मंत्रैश्च तल्लिंगैः ॥१६॥

अर्थ—देववैकृत जाणून शुद्ध, तीन दिवस उपोषित व स्नान केलेल्या अशा उपाध्या-
 याने विकार झालेल्या प्रतिमेची स्नान, पुष्पे, गंध, वस्त्र, यांहींकरून पूजा करावी

॥१५॥ तसेंच उपाध्यायानें मधुपर्क (दधि) भक्ष (मादिक, पोलिका, अपूपादिक) व बलि यांहींकरून यथाशास्त्र पूजन करावें. स्थालीपाक (चरु) याचें तदेवतांचे मंत्रांनीं यथाशास्त्र हवन करावें ॥१६॥

इतिविबुधविकारेशांतयःसप्तरात्रंद्विजविबुध
गणार्चागीतनृत्योत्सवाश्च । विधिवद्वानि
पालैर्यैःप्रयुक्तानतेषांभवतिदुरितपाकोदक्षि
णाभिश्चरुद्धः ॥१७॥

अर्थ—या पूर्वोक्त प्रकारानें देववैकृत झालें असतां सात दिवस पूर्वोक्त शांति व ब्राह्मण, देवगण (गणपतिप्रमुख) यांची पूजा व गीत, नृत्य, उत्साह यांहींकरून रात्री जागरण, हीं सर्व ज्या राजांनीं यथाशास्त्र केलीं त्यांस दक्षिणादिकांनीं रोधित (बंद केलिला) असा अशुभवैकृताचा पाक (फल) होत नाही ॥१७॥

॥ इतिलिंगादिवैकृतं ॥

राष्ट्रेयस्यानग्निःप्रदीप्यतेदीप्यतेचनेंधनवान् ।
मनुजेश्वरस्यपीडातस्यसराष्ट्रस्यविज्ञेया ॥१८॥

अर्थ—ज्या राजाच्या देशामध्ये, अग्नि नसून ज्वाला दिसेल अथवा काष्ठयुक्त अग्नि असून प्रदीप्त (ज्वालयुक्त) होणार नाही; तर त्या राजास व त्या देशास पीडा होय ॥१८॥

जलमांसार्द्रज्वलनेनूपतिवधःप्रहरणेरणोरौद्रः ।
सैन्यग्रामपुरेषुचनाशोवन्हेर्भयंकुरुते ॥१९॥

अर्थ—उदक, माहिषादि मांस व कोणताही ओला पदार्थ यांचें ज्वलन झालें तर राजाचा वध होतो. खड्गादि शस्त्र जर प्रज्वलित होईल तर भयंकर युद्ध होतें. सैन्य, ग्राम, नगर यांत अग्नि नाहीसा होईल तर अग्निभय होतें ॥१९॥

प्रासादभवनतोरणकेत्वादिष्वनलेनदग्धेषु ।
तडितावाषण्मासात्परचक्रस्यागमोनियमात् ॥२०॥

अर्थ—देवालय, गृह, तोरण (बाहेरचा दरवाजा), ध्वज, कोठार इत्यादिक अग्नि नसून दग्ध झालीं अथवा विजेनें दग्ध झालीं तर, सहा महिन्यांनंतर निश्चयानें शत्रुचक्राचें येणें होईल ॥२०॥

धूमोऽग्निस्समुत्थोरजस्तमश्चान्हिजंमहाभयदं ।

व्यभ्रेनिश्युडुनाशोदर्शनमपिचान्हिदोषकरं ॥२१॥

अर्थ—अग्नीवांचून धूम उत्पन्न होईल व दिवसा धूळ व अंधकार होतील तर मोठे भय होतं. निरभ्ररात्रीस नक्षत्रे दिसणार नाहीत व दिवसास दिसतील तर अशुभ होय ॥२१॥

नगरचतुष्पादांडजमनुजानांभयकरंज्वलनमाहुः ।

धूमाग्निविस्फुलिंगैःशय्यांबरकेशगैर्मृत्युः ॥२२॥

अर्थ—नगर, चतुष्पाद, अंडज, मनुष्य यांस अग्नीचे प्रज्वलन, महान् भय देतं. शय्या, वस्त्र, केश यांचाठाई धूम, अग्नि (ज्वाला), अग्निकण हे पाहिले तर शय्यादिकांच्या स्वामींस मृत्यु होतो ॥२२॥

आयुधज्वलनसर्पणस्वनाःकोशनिर्गमनवेप

नानिवा । वैकृतानियदिवायुधेपराण्याशुरौद्र

रणसंकुलंवदेत् ॥२३॥

अर्थ—शस्त्रांचे ज्वलन, गमन, शब्द, मेणांतून स्वतः बाहेर येणे, कंपन अथवा अन्य आयुधांची वैकृते होतील तर भयंकर युद्ध समीप आलं असे सांगावे ॥२३॥

मंत्रैर्वान्हैःक्षीरवृक्षात्समिद्धिर्हीतव्योग्निःसर्ष

पैःसर्षिषाच । अग्न्यादीनांवैकृतेशांतिरेवंदे

यंचास्मिन्कांचनंब्राह्मणेभ्यः ॥२४॥

अर्थ—पूर्वोक्त अग्निवैकृत झाले तर क्षीरवृक्षाच्या समिद्धा, सर्षप, आय्य या द्रव्यांनी अग्निदेवत्यमंत्रांनी अग्नीमध्ये हवन करावे व ही अग्निवैकृते होतील तर ब्राह्मणांस सुवर्णदानही करावे. याप्रकारे अग्न्यादिवैकृतीं शांति सांगितली ही केली असतां शुभ होतं ॥२४॥

॥ इत्यग्निवैकृतं ॥

शाखाभंगेकस्माद्दृक्षाणांनिर्दिशेद्रणोद्योगं ।

हसनेदेशभ्रंशंरुदितेचव्याधिवाहुल्यं ॥२५॥

अर्थ—वृक्षांची अकरमात् खांदी मोडली तर युद्धाचा उद्योग होतो. वृक्षांचे हसन (हंसणे) झाले तर देशनाश होतो. वृक्षांनी रोदन केले तर बहुत रोग उत्पन्न होतात ॥२६॥

**राष्ट्रविभेदस्त्वनृतौबालवधोतीवकुसुमितेवाले ।
वृक्षात्क्षीरस्रावेसर्वद्रव्यक्षयोभवति ॥२६॥**

अर्थ—ज्या ऋतूंत जे वृक्ष फुलावयाचे ते वृक्ष तो ऋतु सोडून अन्यऋतूंत फुलतील तर देशनाश होतो. वृक्ष लहान (थोड्या वर्षाचा) असून फार फुलेल तर बालवध होतो. वृक्षांपासून दुग्धस्राव होईल तर सर्वद्रव्यांचा नाश होतो ॥२६॥

**मध्येवाहननाशःसंग्रामःशोणितेमधुनिरोगः ।
स्नेहेदुर्भिक्षभयंमहद्भयंनिःसृतेसलिले ॥२७॥**

अर्थ—वृक्षांपासून मद्यस्राव होईल तर अश्वादि वाहनांचा नाश होतो. रक्तस्राव होईल तर युद्ध होतें. मध निघेल तर रोग होतो. तैलादिक निघेल तर दुर्भिक्षभय होतें. उदक निघेल तर मोठे भय होतें ॥२७॥

**शुष्कविरोहेवीर्यान्नसंक्षयःशोषणेचविरुजानां ।
पतितानामुत्थानेस्वयंभयंदैवजनितंच ॥२८॥**

अर्थ—शुष्कवृक्षांस पल्लव येतील व रोगावांचून वृक्ष शुष्क होतील तर बल व अन्न यांचा नाश होतो. पडलेल्या वृक्षांचे स्वतःच (मनुष्यावांचून) उत्थापन (उभे राहणे) होईल तर दैवरुत भय होईल ॥२८॥

**(पूजितवृक्षेह्यनृतौकुसुमफलंनृपवधायनिर्दिष्टं ।
धूमस्तस्मिन्ज्वालाथवाभवेन्नृपवधायैव ॥२९॥)**

(अर्थ—प्रधान (मोठा) वृक्षास स्वऋतूवांचून अन्यऋतूंत पुष्पे, फळे येतील अथवा वृक्षांवर धूम किंवा ज्वाला होतील तर राजवध होतो ॥२९॥)

**सर्पत्सुतरुषुजल्पत्सुवापिजनसंक्षयोविनिर्दिष्टः ।
वृक्षाणावैकृत्येदशभिर्मासैःफलविपाकः ॥३०॥**

अर्थ—वृक्ष चालतील किंवा भाषण करतील तर लोकांचा नाश होतो. वृक्षांच्या विकारांचे फल दहा महिन्यांनी होतें ॥३०॥

स्त्रग्गंधधूपंवरपूजितस्यछत्रनिधायोपरिपाद
पस्य । कृत्वाशिवंरुद्रजपोत्रकार्योरुद्रेभ्यश्च
त्यत्रषडंगहोमः ॥३१॥ पायसेनमधुनाचभो
जयेद्ब्राह्मणान्वृतयुतेनभूपतिः । मेदिनीनिग
दितात्रदक्षिणावैकृतेतरुकृतेमहर्षिभिः ॥३२॥

अर्थ—ज्या वृक्षास विकार झाला असेल त्या वृक्षाची माला, सुगंधद्रव्ये, धूप, वस्त्र यांही पूजा करून त्या वृक्षावर छत्र ठेवून या वृक्षवैकृतीं रुद्रमंत्राचा जप करावा व रुद्रेभ्यःस्वाहा असा षडंगांनी होम करावा ह्यणजे कल्याण होतें ॥३१॥ व घृत-युक्तपायस व मध यांणीं ब्राह्मणभोजन राजानें करावें. येथें (वृक्षवैकृतीं) ब्राह्मणांस भूमि दक्षिणा द्यावी असे महर्षींनीं सांगितलें आहे ॥३२॥

॥ इतिवृक्षवैकृतं ॥

नालेब्जयवादीनामेकस्मिन्द्द्वित्रिसंभवोमरणं ।
कथयतितदधिपतीनांयमलंजातंचकुसुमफलं ॥३३॥

अर्थ—कमलं, यव, गोधूम, कंगु इत्यादि धान्यांच्या एका देंटावर दोन किंवा तीन केंसरे येतील तर अथवा पुष्प व फल जुंबळें होईल तर सांच्या स्वामींस मृत्यु होतो.

अतिवृद्धिःसस्यानांननाफलकुसुमसंभवोवृक्षे ।
भवतिहियद्येकस्मिन्परचक्रस्यागमोकस्मात् ॥३४॥

अर्थ—धान्यांची फारच वृद्धि (बहुत) होईल व एका वृक्षावर नानाप्रकारचीं फळे व पुष्पे येतील तर, शत्रूंचें अकस्मात् येणें होईल ॥३४॥

अर्धेनयदातैलंभवतितिलानामतैलतावास्यात् ।
अन्नस्यचवैरस्यंतदाचविंद्याद्भयंसुमहत् ॥३५॥

अर्थ—तिलाचें तेल अर्धें होईल अथवा तिलाचें तेलच येणार नाहीं. तसेंच रसविरहित अन्न होईल तर मोठें भय होईल असें जाणावें ॥३५॥

विकृतकुसुमंफलंवाग्रामादथवापुराद्द्विहिःकार्यं ।
सौम्योत्रचरुःकार्योनिर्वाप्योवापशुःशांत्यै ॥३६॥
सस्येचदृष्ट्वाविकृतिंप्रदेयंतत्क्षेत्रमेवप्रथमंद्विजेभ्यः ।
तस्यैवमध्येचरुमंत्रभौमंकृत्वानदोषान्समुपैतितज्जान्

अर्थ—विकार पावलेले जें पुष्प किंवा फल तें गांवांतून किंवा नगरांतून बाहेर करावे आणि शांत्यर्थ सोमदैवत्य चरुहोम करावा अथवा पशूचा निर्वाप ह० बळि करावा ॥३६॥ धान्याचाठाई विकार पाहून त्या धान्याचे क्षेत्रच प्रथम ब्राह्मणांस द्यावे व त्या क्षेत्रामध्येच भौमदैवत्य चरुहोम करावा. तेणें करून त्या बैकृतापासून होणारे अशुभ होत नाही ॥३७॥

॥ इतिसस्यवैकृतं ॥

दुर्भिक्षमनावृष्ट्यामतिवृष्ट्यांक्षुद्रयंसपरचक्रं ।

रोगोह्यनृतुभवायांनृपतिवधोनभ्रजातायां ॥३८॥

अर्थ—अवर्षण झाले असतां दुर्भिक्ष होतें. अतिवृष्टि झाली तर दुर्भिक्ष व शत्रु यांचें भय होतें. वर्षाऋतूवांचून अन्यऋतूंत अतिवृष्टि होईल तर रोगभय होतें. अश्र नसून अतिवृष्टि होईल तर राजाचा वध होतो ॥३८॥

शीतोष्णविपर्यासेनोसंम्यगृतुषुसंप्रवृत्तेषु ।

षणमासाद्राष्ट्रभयंरोगभयंदैवजनितंच ॥३९॥

अर्थ—शिशिरादिक ऋतु गणितागत प्रवृत्त झाले असतां, थंडी व उष्णता यांचा विपर्यास ह्मणजे शिशिरऋतूंत उष्णता व ग्रीष्मऋतूंत थंडी, असे झाले तर, सहस्र महिन्यांनीं राष्ट्रभय व दैवकृत रोगभयही होतें ॥३९॥

अन्यतौसप्ताहंप्रबंधवर्षेप्रधाननृपमरणं ।

रक्तेशस्त्रोद्योगोमांसास्थिवसादिभिर्मरकः ॥४०॥

धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयंविद्यात् ।

अंगारपांशुवर्षेविनाशमायातितन्नगरं ॥४१॥

अर्थ—वर्षाऋतूवांचून इतर ऋतूमध्ये सात दिवस अतिवृष्टि होईल तर मुख्यराजास मृत्यु होतो. रक्तवृष्टि होईल तर युद्धभय होतें. मांस, अस्थि, मज्जा, घृत, तैल इत्यादिकांची वृष्टि होईल तर लोकमरण होतें ॥४०॥ धान्य, सुवर्ण, वृक्षसाली, फले, पुष्पे, पाने इत्यादिकांची वृष्टि होईल तर भय होतें. अंगार (निखारे किंवा कोळसे), धूळ यांची वृष्टि झाली तर जेथें वृष्टि होईल त्या नगराचा नाश होतो ॥

१ उपलाविनाजलधरैर्विकृतावाप्राणिनोयदावृष्टाः ।

छिद्रंवाप्यतिवृष्टौसस्यानामीतिसंजननं ॥४२॥

अर्थ—मेघावांचून उपला (गारा) वृष्टि होईल अथवा विकारयुक्त गर्दभ, उष्ट्र, अश्व, मार्जार, कोल्हे इत्यादि प्राण्यांची वृष्टि होईल अथवा अतिवृष्टि होईल अथवा अतिवृष्टि होत असतां मध्ये अवर्षण होईल तर धान्यांस उपद्रव उत्पन्न होतो ॥४२॥

(क्षीरघृतक्षौद्राणां दध्नोरुधिरोष्णवारिणां वर्षे ।
देशविनाशोज्ञेयोऽसृग्वर्षे चापिनृपयुद्धं ॥४३॥)

(अर्थ—दुग्ध, घृत, मध, दधि, रक्त, उष्णोदक यांची वृष्टि होईल तर देशनाश जाणावा. रक्तवृष्टि झाली तर राजांचे युद्धही होते ॥४३॥)

यद्यमलेर्केछायानदृश्यते दृश्यते प्रतीपावा ।

देशस्य तदा सुमहद्भयमायातं विनिर्देश्यं ॥४४॥

अर्थ—स्वच्छ सूर्य असून, छाया दिगार नाही अथवा छाया प्रतिकूल (पूर्वेस सूर्य असतां पश्चिमेस छाया असावी ती पूर्वेकडेच) असेल, तर देशास महद्भय होईल असे जाणावे ॥४४॥

व्यभ्रेन भसींद्रधनुर्दिवायदा दृश्यते थवारात्री ।

प्राच्यामपरस्यां वातदा भवेत्क्षुद्रयं सुमहत् ॥४५॥

अर्थ—अभ्ररहित आकाशामध्ये, दिवसा किंवा रात्री पूर्वेकडे किंवा पश्चिमेकडे इंद्रधनुष्य ज्याकाळी दिसेल त्याकाळी मोठे दुर्भिक्षभय होईल ॥४५॥

सूर्येदुपर्जन्यसमीरणानां यागः स्मृतो वृष्टिविकारकाले ।

रकाले । धान्यान्नगोकांचनदक्षिणाश्च देयास्त

तः शांतिमुपैति पापं ॥४६॥

अर्थ—सूर्य, चंद्र, पर्जन्य, वायु यांचे प्रीत्यर्थ वृष्टिविकारकालीं याग (होम) करावा आणि धान्य, अन्न, गाय, सुवर्ण, यांची दक्षिणा ब्राह्मणांस द्यावी तेणेकरून पाप (अशुभ) शांति (नाश) होये ॥४६॥

॥ इति वृष्टिवैकृतं ॥

अपसर्पणं नदीनां नगरादचिरेण शून्यतां कुरुते ।
 शोषश्चाशोष्याणामन्येषां वाहदादीनां ॥४७॥
 स्नेहासृग्मांसवहाः संकुलकलुषाः प्रतीपगाश्चापि ।
 परचक्रस्यागमनं नद्यः कथयंति षण्मासात् ॥४८॥

अर्थ—नद्यांचें, नगरापासून, दूर गमन होईल अथवा शुष्क न होणारी स्थले किंवा
 न्हद (डोह), तळीं, नद्या हीं शुष्क होतील तर नगरं शून्य (मनुष्यरहित) होई-
 ल ॥४७॥ नद्यांतून तेल, रक्त, मांस हीं पाण्यासारखीं वाहतील अथवा नद्या थो-
 ड्या गडूळ किंवा आल्यातिकडे परत जातील तर सहा महिन्यांनीं शत्रूंचे आगमन
 होईल असे त्या नद्या सांगतात ॥४८॥

ज्वालाधूमकाधारुदितोत्कुष्ठानिचैव कूपानां ।
 गीतप्रजल्पितानि च जनमरकायप्रदिष्टानि ॥४९॥

अर्थ—कूपांस ज्वाला, धूम, काथ (फेन), रोदन, उद्धोष (मोठाशब्द), गायन,
 प्रजल्पित (बडबड) हीं जर होतील तर लोकांचा नाश होतो ॥४९॥

तोयोत्पत्तिरस्वाते गंधरसविपर्यये च तोयानां ।
 सलिलाशयविकृतौ वामहृद्भयं तत्र शांतिरियं ॥५०॥
 सलिलविकारे कुर्यात्पूजां वरुणस्य वारुणैर्मत्रैः ।
 तैरेव च जपहोमं शममेवं पापमुपयाति ॥५१॥

अर्थ—खणिल्यावांचून भूमीवर उदक उत्पन्न होईल किंवा उदकाच्या गंधाचा अ-
 थवा रसाचा विपर्यास ह्म० दुसऱ्याप्रकारचा गंध किंवा रस होईल अथवा उद-
 काधारांस विकृति (विहिरीचा तलाव इ०) होईल तर महद्भय होतें. तेथे ही
 बक्ष्यमाणशांति करावी ॥५०॥ उदकविकारी वरुणदेवत्यमंत्रांनी वरुणाची पूजा
 करावी व त्याच मंत्रांनी जप, अग्नीमध्ये होम, हे केले असतां, अशुभाची शांति
 होत्ये ॥५१॥

॥ इति जलवैकृतं ॥

प्रसवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुःप्रभृतिसंप्रसूतौ वा ।
 हीनातिरिक्तकाले च देशकुलसंक्षयो भवति ॥५२॥

अर्थ—स्त्रियांस प्रसूत झालेल्या अपत्यास विकार (अन्यप्राणिसादृश्य) व दोन, तीन, चार इत्यादि अपर्ये एककालीं होणे किंवा कमी दिवसांनीं प्रसव अथवा अधिक दिवसांनीं प्रसव, हीं झालीं तर देश व कुल यांचा क्षय होतो ॥५२॥

**वडवोष्ट्रमहिषगोहस्तिनीषुयमलोद्भवेमरणमेषां ।
षणमासात्सूतिफलंशांतौश्लोकौचगर्गोक्तौ ॥५३॥**

अर्थ—घोडी, उंटीण, महिषी, गाई, हत्तीण यांस जुंवळ होईल तर त्यांस मरण होतें. हे प्रसूतिफल सहा महिन्यांनीं होतें. याच्या शांतीविषयीं गर्गऋषिप्रोक्त २ श्लोक आहेत ॥५३॥

**नार्यःपरस्यविषयेत्यक्तव्यास्ताहितार्थिना ।
तर्पयेच्चद्विजान्कामैःशांतिंचैवात्रकारयेत् ॥५४॥
चतुष्पदाःस्वयूथेभ्यस्त्यक्तव्याःपरभूमिषु ।
नगरंस्वामिनंयूथमन्यथाहिविनाशयेत् ॥५५॥**

अर्थ—प्रसूतिवैकृत झालेल्या स्त्रिया हितेच्छूनें अन्यदेशामध्ये पोचवाव्या. आणि ब्राह्मणभोजन इच्छेप्रमाणे करावें व याविषयीं शांतीही करावी ॥५४॥ घोडी, गाय इ० चतुष्पदांस प्रसूतिवैकृत होईल तर आपल्या समुदायांतून अन्यभूमीवर पोचवाव्या ह्मणजे कल्याण होतें. असें केले नाहीं तर नगर, स्वामी व यूथ (कळप) यांचा नाश होतो ॥५५॥

॥ इतिप्रसववैकृतं ॥

**परयोनावभिगमनंभवतितिरश्चामसाधुधेनूनां ।
उक्षाणौवान्योन्यंपिवतिश्वावासुरभिपुत्रं ॥५६॥
मासत्रयेणविद्यात्तस्मिन्निःसंशयंपरागमनं ।
तत्प्रतिघातायैतौश्लोकौगर्गेणनिर्दिष्टौ ॥५७॥**

अर्थ—पशु, पक्षी यांचें, स्वजातीवांचून, अन्ययोनीचाठाई अभिगमन (मैथुन) होईल तर तें अशुभ होय. गाय गाईचें, बैल बैलाचें, स्तनपान करील अथवा कुत्रा वृषभाचें स्तनपान करील तर ॥५६॥ तीन महिन्यांनीं शत्रुचक्र निःसंशय येईल असें जाणावें. या अशुभाचा नाश व्हावा ह्मणून शांतीचे हे वक्ष्यमाण दोन श्लोक गर्गऋषीनें सांगितले आहेत ॥५७॥

त्यागोविवासनंदानंततस्याशुशुभंभवेत् ।
 तर्पयेद्ब्राह्मणांश्चात्रजपहोमांश्चकारयेत् ॥५८॥
 स्थालीपाकेनधातारंपशुनाचपुरोहितः ।
 प्राजापत्येनमंत्रेणयजेद्बृहन्नदक्षिणं ॥५९॥

अर्थ—पशुवैकृती, त्या पशूंचा त्याग, अन्यदेशी गमन, ब्राह्मणांस दान हीं करावीं
 लक्षणजे शीघ्र कल्याण होतें. या पशुवैकृती ब्राह्मणसंतर्पण (पूजनादि), जप,
 होम हींही करावीं ॥५८॥ पुरोहितानें चरून व पशूनें (छागानें) प्रजापतीचें प्र-
 जापतिदेवत्यमंत्रांनीं यजन करावें. त्यामध्ये बृहत् अन्नाची दक्षिणा द्यावी ॥५९॥

॥ इतिचतुष्पदवैकृतं ॥

यानंवाहवियुक्तंयदिगच्छेन्नत्रजेच्चवाहयुतं ।
 राष्ट्रभयंभवतितदाचक्राणांसाद्भंगेच ॥६०॥

अर्थ—अश्वादि यान पुरुषादि वाहकांवांचून चालेल किंवा वाहकयुक्त असून चाल-
 णार नाही अथवा चाकें रूपलीं किंवा फुटलीं तर राष्ट्रभय होतें ॥६०॥

अनभिहततूर्यनादःशब्दोवाताडितेषुयदिनस्यात् ।
 व्युत्पत्तौवातेषांपरागमोनृपतिमरणंवा ॥६१॥

अर्थ—ताडन केल्यावांचून वाद्याचा शब्द होईल अथवा ताडन केलें असतां शब्द
 होणार नाही किंवा अनेकप्रकारचे शब्द होतील तर शत्रु येईल अथवा राजास
 मृत्यु होईल ॥६१॥

गीतरत्नूर्यनादानभसियदावाचरस्थिरान्यत्वं ।
 मृत्युस्तदागदावाविस्वरतूर्येपराभिभवः ॥६२॥

अर्थ—आकाशामध्ये गायनाचा शब्द किंवा वाद्याचा नाद श्रवण होईल अथवा
 गाडा इ० चरपदार्थ हालणार नाही व वृक्षादि स्थिरपदार्थ चालेल तर मृत्यु
 किंवा रोग होतात. वाद्याचा शब्द विस्वर (दुसऱ्या प्रकारचा) होईल तर शत्रु
 पराजय करतील ॥६२॥

गोलांगलयोःसंगेद्वीशूर्पाद्युपस्करविकारे ।
 क्रौष्टुकनादेचतथाशस्त्रभयंमुनिवचश्चेदं ॥६३॥

अर्थ—बैल, नांगरास संलम (चिकटणे) झाला अथवा पळी, सूप, उखळ, मुसळ इत्यादि गृहसंबंधी उपकरणे यांस विकार (अन्यस्वरूप किंवा हसन, गायन, रोदन इ०) होईल अथवा कोळ्यांच्या शब्दासारखा, पळी इत्यादिकांचा नाद होईल तर शस्त्रभय होतें. या पूर्वोक्त उत्पाती ऋषिप्रोक्त वक्ष्यमाण शांति जाणावी ॥६३॥

वायव्येष्वेपुनृपतिर्वायुंसक्तुभिरर्चयेत् ॥

आवायोरितिपंचर्चाजाप्याश्चप्रयतैर्द्विजैः ॥६४॥

ब्राह्मणान्परमानेनदक्षिणाभिश्चतर्पयेत् ।

ब्रह्मदक्षिणाहोमाःकर्तव्याश्चप्रयत्नतः ॥६५॥

अर्थ—या वायव्य उत्पाती राजानें सातूनीं वायुदेवतेचें पूजन करावें व पवित्र ब्राह्मणांनीं आवायोः या पांच ऋचांचा जप करावा ॥६४॥ पायसानें ब्राह्मणभोजन करावें व दक्षिणाही बहुत द्यावी. बहुत अन्न, दक्षिणा याहींकरून मेहनतीनें होमही करावे तेणेंकरून शुभ होतें ॥६५॥

॥ इतिवायव्यवैकृतं ॥

पुरपक्षिणोवनचरावन्यावानिर्भयाविशंतिपुरं ।

नक्तंवादिवसचराःक्षपाचरावाचरंत्यहनि ॥६६॥

अर्थ—गांवांतील पक्षी वनांत जातील व वनांतील पक्षी गांवांत निर्भय प्रवेश करतील अथवा कावळे इ० दिवसा फिरणारे पक्षी रात्री फिरतील व घुवड इ० रात्री फिरणारे दिवसास फिरतील ॥६६॥

संध्याद्वयेपिमंडलमावधंतोमृगाविहंगावा ।

दीप्तायांदिश्यथवाक्रोशंतःसंहताभयदाः ॥६७॥

अर्थ—आरण्यपशु किंवा पक्षी सूर्योदयी किंवा सूर्यास्तीं चक्रासारखें मंडळ करतील व जिकडे सूर्य असेल त्या दिशेकडे एकत्र जमून मोठा आक्रोशशब्द करतील तर ते भय उत्पन्न करतील ॥६७॥

श्वानःप्ररुदंतइवद्वारेवाशंतिजंबुकादीप्ताः ।

प्रविशेन्नरेंद्रभवनेकपोतकःकौशिकोयदिवा ॥ ६८॥

कुक्कुटरुतंप्रदोषेहेमंतादौचकोकिलालापाः ।

प्रतिलोममंडलचराःश्येनाद्याश्चांवरेभयदाः ॥६९॥

अर्थ—कुत्रे(व श्येनपक्षी)रडल्यासारखे द्वारामध्ये शब्द करतील अथवा कोल्हे सूर्याभि-
मुख शब्द करतील किंवा कवडा अथवा धुवड राजगृहामध्ये प्रवेश करील ॥६८॥
प्रदोषकाली कौबडा शब्द करील, हेमंतऋतूच्या आरंभी कोकिला शब्द करती-
ल, श्येनादिक मांस खाणारे पक्षी आकाशामध्ये अप्रदक्षिण मंडल फिरतील तर,
हे सर्व भय देणारे होतात ॥६९॥

गृहचैत्यतोरणेषुद्वारेषुचपक्षिसंघसंपाताः ।

मधुवल्मीकांभोरुहसमुद्भवाश्चापिनाशाय ॥७०॥

अर्थ—गृह, चैत्य (मोठा वृक्ष), तोरण, द्वार यांवर पक्षिसमुदाय बसेल अथवा
गृहादि पूर्वोक्तांवर मधु (मधाचे पोळे), वारूळ, कमळ ही उत्पन्न होतील तर
त्या गृहादिकांचा नाश होतो ॥७०॥

इवभिरस्थिशावावयवप्रवेशनंमंदिरेषुमरकाय ।

पशुशस्त्रव्याहारेनृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदं ॥७१॥

अर्थ—कुत्र्यांनीं हाडे, मृतमनुष्याचा अवयव घरामध्ये आणला तर मृत्यु होतो व प-
शु, शस्त्रे हीं मनुष्यासारखीं बोलतील तर राजास मृत्यु होतो. या मृगपक्ष्यादि
वैकृतीं ऋषिप्रोक्त वक्ष्यवमाणं शांतिं आहे ॥७१॥

मृगपक्षिविकारेषुकुर्याद्दोमान्सदक्षिणान् ।

देवाःकपोतइतिचजप्तव्याःपंचभिर्द्विजैः ॥७२॥

सुदेवाइतिचैकेनदेयागावश्चदक्षिणा ।

जपेच्छाकुनसूक्तंवामनोवेदशिरांसिच ॥७३॥

अर्थ—पूर्वोक्त मृगपक्षिविकारीं दक्षिणासहित होम करावे. देवाःकपोत या मं-
त्राचा पांच ब्राह्मणांकडून जप करवावा ॥७२॥ सुदेवा या मंत्राचा जप एकब्रा-
ह्मणांकडून करवावा. त्या ब्राह्मणांस गाई दक्षिणा द्याव्या. शाकुनसूक्ताचा
जप करावा अथवा मनोमंत्राचा जप व वेदशिरस् (अथर्वशीर्ष ३०) यांचाही
जप करावा ॥७३॥

॥ इतिमृगपक्षिवैकृतं ॥

शक्रध्वजेद्रकीलस्तंभद्वारप्रपातभंगेषु ।

तद्वत्कपाटतोरणकेतूनांनरपतेर्मरणं ॥७४॥

अर्थ—इंद्रध्वज (अ० ४३), इंद्रकील (द्वाराची खील), खांब, द्वार यांचे पतन किंवा फुटणे; तसेच कपाट (दाराची दारकस), तोरण, ध्वज यांचे पतन किंवा फुटणे हीं शालीं तर राजास मृत्यु होतो ॥७४॥

**संध्याद्वयस्यदीप्तिधूमोत्पत्तिश्चकाननेऽनग्नौ ।
छिद्राभावेभूमेर्दरणंकंपश्चभयंकारी ॥७५॥**

अर्थ—उदयसंध्या व अस्तसंध्या यावेळीं तेज असेल, अरण्यामध्ये अग्नीवांचून धूम उत्पन्न होईल, छिद्र नसून भूमीचे विदारण होईल व भूमिकंपही होईल तर भय उत्पन्न होते ॥७५॥

**पाखंडानानास्तिकानांचभक्तःसाध्वाचारप्रो
द्भितःक्रोधशीलः । ईर्ष्युःक्रूरोविग्रहासक्त
चेतायस्मिन् राजातस्यदेशस्यनाशः ॥७६॥**

अर्थ—ज्या देशामध्ये, वेदवाह्य व नास्तिक यांची भक्ति करणारा, चांगला आचार ज्याणें सोडला असा, क्रोधस्वभावी, दुसऱ्याचा द्वेष करणारा, दुष्ट, सर्वकाल युद्धामध्ये ज्याचे चित्त असा, राजा असेल त्या देशाचा नाश होतो ॥७६॥

**प्रहरहरछिंधिभिंधीत्यायुधकाष्ठाश्मपाणयोवालाः ।
निगदंतःप्रहरंतेतत्रापिभयंभवत्याशु ॥७७॥**

अर्थ—जेथे मुलें हातांत शस्त्रें, लांकडे, दगड, घेऊन मारा, ओढा, तोडा, फोडा, असे शब्द करून, एकमेकांस प्रहार करतील तर, तेथेही शीघ्र भय होतें ॥७७॥

**अंगारगैरिकाद्यैर्विकृतप्रेताभिलेखनंयस्मिन् ।
नायकचित्रितमथवाक्षयेक्षयंयातिनचिरेण ॥७८॥**

अर्थ—ज्या गृहीं कोळसे, गेरू इत्यादिकांनीं विरूपप्राणी किंवा मृतप्राणी यांचीं चित्रें लिहिलीं अथवा कोळसे इत्यादिकांनीं गृहस्वामीचे विकृतचित्र लिहिलें तर ते गृह शीघ्र नाश पावेल ॥७८॥

**लूतापटांगशवलंनसंध्ययोःपूजितंकलहयुक्तं ।
नित्योच्छिष्टस्त्रीकंचयद्रुहंतत्क्षयंयाति ॥७९॥**

अर्थ—लूता (जालकार, कोळी) यांच्या तंतूच्या अवयवांनीं (कोळिष्टकांनीं) चित्रित, प्रातःसायंसंध्यासमयीं पूजित (शोभित) नाही, नित्य कलहयुक्त, सर्वकाल उच्छिष्टस्त्रियांनीं युक्त, असे जें गृह तें नाश पावतें ॥७९॥

दृष्टेषुयातुधानेषुनिर्दिशेन्मरकमाशुसंप्राप्तं ।
प्रतिघातायैतेषांगर्गःशांतिंचकारेमां ॥८०॥

अर्थ—प्रत्यक्ष राक्षस पाहिले तर जवळ मरण आलें असें समजावें. या सर्व उत्पातांच्या नाशार्थे गर्गऋषीनें वक्ष्यमाण शांति सांगितली ॥८०॥

महाशांत्योथबलयोभोज्यानिमुमहांतिच ।
कारयेतमहेंद्रंचमाहेंद्रीभिःसमर्चयेत् ॥८१॥

अर्थ—या उत्पातीं गणशांतिप्रमुख महाशांति कराव्या व बलि द्यावे. उत्तम उत्तम भोजनार्थे अन्नेही द्यावीं. आणि इंद्राणीसहवर्तमान इंद्राची पूजा करावी ८१

॥ इतिशक्रध्वजेंद्रकीलकादिवैकृतं ॥

नरपतिदेशविनाशेकेतोरुदयेथवाग्रहेकेंद्रोः ।
उत्पातानांप्रभवःस्वर्तुभवश्चाप्यदोषाय ॥८२॥

अर्थ—राजाचा नाश व देशाचा नाश (शत्रूंनीं देश लुटणें) हे असतां व धूमकेतूचा (शेज्येनक्षत्राचा) उदय झाला अ०, अथवा सूर्यचंद्रांचें ग्रहण झालें अ० उत्पात होतील तर त्या उत्पातांचें अशुभफल होत नाही व वक्ष्यमाण स्वऋतूतील उत्पातांचेही अशुभफल होत नाही ॥८२॥

येचनदोषान्जनयंत्युत्पातास्तानृतुस्वभावकृतान् ।
ऋषिपुत्रकृतैःश्लोकैर्विद्यादेतैःसमासोक्तैः ॥८३॥

अर्थ—जे ऋतुस्वभावकृत उत्पात, ज्या ऋतूमध्ये अशुभफल करीत नाहीत, ते ऋषिपुत्रकृत वक्ष्यमाण संक्षिप्त श्लोकांनीं जाणावे ॥८३॥

वज्राशनिमहीकंपसंध्यानिर्घातनिःस्वनाः ।
परिवेषरजोधूमरक्ताकार्कास्तमनोदयाः ॥८४॥
द्रुमेभ्योन्नरसस्त्रेहबहुपुष्पफलोद्गमाः ।
गोपक्षिमदवृद्धिश्चशिवायमधुमाधवे ॥८५॥

अर्थ—वज्र (बीज), अशानि (पाषाणवृष्टि किंवा उल्काभेद) (अ० ३३ श्लोक ४) भूमिकंप, संध्या (अ० ३०), निर्घातशब्द (अ० ३९), परिवेष (खळे), धूलि, अरण्यामध्ये धूम, आरक्त सूर्याचे अस्त व उदय, ॥८४॥ वृक्षांपासून अन्न, षड्रस, तैलादिस्त्रेह, बहुत पुष्पे व फले हीं उत्पन्न होणें; गाई व वृषभ व पक्षी यांस मद-वृद्धि (कामोत्पत्ति) हीं चैत्र व वैशाख यांमध्ये (वसंतऋतूत) शुभ होत ॥८५॥

तारोल्कापातकलुषंकपिलाकैंदुमंडलं ।
 अनग्निज्वलनस्फोटधूमरेण्वनिलाहतं ॥८६॥
 रक्तपद्मारुणंसांध्यंनभःक्षुब्धार्णवोपमं ।
 सरितांचांबुसंशोषंष्टृष्ठाग्नीष्मेशुभंवदेत् ॥८७॥

अर्थ—तारा व उल्का (अ० ३३ श्लो० ७।८) यांच्या पतनानें कलुष (गढूळ) झालेले पिंगटवर्ण आहे सूर्यमंडळ ज्यामध्ये असे, अग्नीवांचून ज्वाला, तेणेंकरून शब्द, धूम, धूळ, वायु यांणीं आसमंतात् व्याप्त असें ॥८६॥ तांबड्या कमलासारखें ताम्रवर्ण, क्षुब्धसमुद्रासारखें, असें संध्यासमयीं आकाश व नद्यांचीं उदकें शुष्क होणें असें पाहून ग्रीष्मऋतूमध्ये शुभ सांगावे ॥८७॥

शक्रायुधंपरीवेषवियुच्छुष्कविरोहणं ।
 कंपोद्धर्तनवैकृत्यंरसनंदरणंक्षितेः ॥८८॥
 सरोनद्युदपानानांवृत्ध्यूर्ध्वतरणप्लवाः ।
 सरणंचाद्रिगेहानांवर्षासुनभयावहं ॥८९॥

अर्थ—इंद्रधनुष्य, परीवेष (खळे), बीज, शुष्कवृक्षांस पल्लव फुटणे, भूमीचें कंपन, परिवर्तन (फिरणे), अन्यस्वरूप, शब्द, गमन, हीं होणें; सरोवरांची वृद्धि, नद्यांचें ऊर्ध्वगमन. वापीकूपादिकांचें प्लवन (तरणे किंवा बूडीमारणे), पर्वत व गृहें यांचें सरण (गमन) हीं वर्षाऋतूमध्ये भयप्रद होत नाहींत ॥८८॥८९॥

दिव्यस्त्रीभूतगंधर्वविमानाद्भुतदर्शनं ।
 ग्रहनक्षत्रताराणांदर्शनंचदिवांबरे ॥९०॥
 गीतवादित्रनिर्घोषावनपर्वतसानुषु ।
 सस्यवृद्धिरपांहानिरपापाःशरदिस्मृताः ॥९१॥

अर्थ—अप्सरा, गंधर्व, विमान, आश्चर्य, यांचें दर्शन; गृह, नक्षत्रतारा यांचें दिवसास आकाशामध्ये दर्शन ॥९०॥ वन, पर्वत शिखरें यांचाठाई गायन व वाद्यें यांचा शब्द होणें; धान्याची वृद्धि व उदकांची हानि (अल्पत्व) हीं शरदृतूमध्ये शुभ होत ॥९१॥

शीतानिलतुषारत्वंनर्दनंमृगपक्षिणां ।
 रक्षोयक्षादिसत्वानांदर्शनंवागमानुषी ॥९२॥

दिशोधूमांधकाराश्चसनभोवनपर्वताः ।

उच्चैःसूर्योदयास्तौचहेमंतेशोभनाःस्मृताः ॥९३॥

अर्थ—थंडी, वायु, बर्फ हीं होणें; आरण्यपशु व पक्षी यांचा शब्द; राक्षस, यक्ष, भूत, प्राणी यांचें दर्शन; मनुष्यावांचून भाषण ॥९२॥ आकाश; वन, पर्वत, दिशा हीं धूम व अंधकार याणीं व्याप्त होणें; सूर्याचे उदय व अस्त हे उच्चस्थानापासून होणें हीं सर्व हेमंतऋतूमध्ये शुभ होत ॥९३॥

हिमपातानिलोत्पाताविरूपाद्भुतदर्शनं ।

कृष्णांजनाभमाकाशंतारोल्कापातपिंजरं ॥९४॥

चित्रगर्भोद्भवाःस्त्रीषुगोजाश्वमृगपक्षिषु ।

पत्रांकुरलतानांचविकाराःशिशिरेशुभाः ॥९५॥

अर्थ—बर्फ पडणें, वायु सुटणें, विरूप व आश्चर्य यांचें दर्शन, काळ्या काजळासारखें व तारा, उल्का यांच्या पतनानें चित्रित, असें आकाश होणें ॥९४॥ स्त्रिया, गार्द, मेंढे, अश्व, आरण्यपशु, पक्षी यांचाठाईं नानाप्रकारचे ल० बहुत गर्भ होणें; वृक्षांचीं पानें, अंकुर, बळी यांस विकार होणें; हे सर्व शिशिरऋतूमध्ये शुभ होय ९५

ऋतुस्वभावजाह्येतेदृष्टाःस्वर्तौशुभप्रदाः ।

ऋतोरन्यत्रचोत्पातादृष्टास्तेभृशदारुणाः ॥९६॥

अर्थ—ऋतुस्वभावज हे उत्पात त्या त्या ऋतूमध्ये पाहिले तर शुभ होत. स्वऋतूवांचून अन्यऋतूंत पाहिले तर हे उत्पात फार अशुभफल देतात ॥९६॥

उन्मत्तानांचयागाथाःशिशूनांभाषितंचयत् ।

स्त्रियोयञ्चप्रभाषंतेतस्यनास्तिव्यतिक्रमः ॥९७॥

अर्थ—उन्मत्तांच्या ज्या गाथा (प्राकृत भाषणें) तीं, शिशूंचीं जीं भाषणें तीं व स्त्रियां जें भाषण करतील तें, या सर्व भाषणांचा व्यतिक्रम होत नाही ल० तें सत्य होतें ॥९७॥

पूर्वचरतिदेवेषुपश्चाद्गच्छतिमानुषान् ।

नाचोदितावाग्वदतिसत्याह्येषासरस्वती ॥९८॥

अर्थ—ही वाणी प्रथम देवांमध्ये होत्ये, नंतर मनुष्यांप्रत येत्ये. ही वाणी अप्रेरित बोलत नाही यास्तव ही सरस्वती (वाग्देवता) सत्य आहे ॥९८॥

उत्पातान्गणितविवर्जितोपिबुध्वाविरूयातो
भवतिनरेन्द्रवह्नभश्च । एतत्तन्मुनिवचनंरहस्य
मुक्तंयज्ज्ञात्वाभवतिनरस्त्रिकालदर्शी ॥९९॥

अर्थ—या उत्पातान्ते ग्रहगणितावांचूनही जो पुरुष जाणतो तो कीर्तिमान व राजांस प्रिय होतो. हे गोप्यही मुनिवचन सांगितले, जे जाणणारा मनुष्य, त्रिकालदर्शी (भूत, भविष्य, वर्तमान या तीन काळांचा जाणणारा) असा, होतो. ॥९९॥

॥ इतिबृहत्संहितायांउत्पातलक्षणं नामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥

॥ अथमयूरचित्रकं ॥

दिव्यांतरिक्षाश्रयमुक्तमादौमयाफलंशस्तम
शोभनंच । प्रायेणचारेषुसमागमेषुयुद्धेषुमार्गा
दिषुविस्तरेण ॥१॥ भूयोवराहमिहिरस्यनयु
क्तमेतत्कर्तुंसमासरुदसावितितस्यदोषः । तं
ज्ज्ञैर्नवाच्यमिदमुक्तफलानुगीतियद्वर्हिचित्रक
मितिप्रथितं वरांगं ॥२॥ स्वरूपमेवतस्यतत्प्र
कीर्तितानुकीर्तनं । ब्रवीम्यहंनचेदिदंतथापि
मेत्रवाच्यता ॥३॥

अर्थ—मी प्रथम दिव्य (ग्रहनक्षत्राश्रय) व अंतरिक्ष (उल्कानिर्घाताद्याश्रय) असे शुभाशुभफल बहुतकरून सूर्यादि ग्रहचार, चंद्रग्रहयोग, ग्रहयुद्ध, ग्रहमार्ग इत्यादिकांमध्ये विस्ताराने सांगितले ॥१॥ हे पूर्वोक्त सर्व पुनः सांगणे वराह मिहिराचार्यास योग्य नव्हे; कारण हा आचार्य संक्षेप करणारा आहे. यास्तव हा त्यास दोष आहे असे पंडितांनी बोलू नये. हे जे श्रेष्ठ मयूरचित्रक ते उक्तफलांचेच कथन असे प्रसिद्ध आहे ॥२॥ त्या मयूरचित्रकाचे स्वरूप, पूर्वोक्तांचेच कथन करणे हेच आहे. यास्तव मी हे मयूरचित्र न सांगितले तथापि माझे याविषयी वाच्यता (अपकीर्ति) होईल. ॥३॥

उत्तरवीथिगताद्युतिमंतःक्षेमसुभिक्षशिवायस
मस्ताः । दक्षिणमार्गगताद्युतिहीनाःक्षुद्रयत
स्करमृत्युकरास्ते ॥१॥

अर्थ—नागा, गजा, ऐरावता (अ० ९ श्लोक १) या उत्तरमार्गांत रहाणारे व तेजस्वी असे सर्व ग्रह असतील तर कल्याण, सुभिक्ष, सुख हीं होतात. मृगा, अजा, दहना, या दक्षिणमार्गांत रहाणारे व तेजरहित सर्व ग्रह असतील तर ते दुर्भिक्ष, चोर, मृत्यु यांतें करतात. वृषभा, गो, जरद्ववा या मध्यमार्गांत सर्व ग्रह असतील तर मध्यम फल होतें ॥१॥

कोष्ठागारगतेभृगुपुत्रेषुष्यस्थेचगिरांप्रभविष्णौ ।

निर्वैराःक्षितिपाःसुखभाजःसंतृष्टाश्चजनागतरोगाः ५

अर्थ—कोष्ठागार (मघा) नक्षत्रीं शुक्र व पुष्यनक्षत्रीं गुरु असे असतील तर राजे गतवैर व सुखी होतील. लोक आनंदित व रोगरहित होतील ॥५॥

पीडयंतियदिरुक्तिकांमघारोहिणींश्रवणमैंद्रमेववा ।

प्रोद्गसूर्यमपरेग्रहास्तदापश्चिमादिगनयेनपीडयते।६॥

अर्थ—सूर्यावांचून सर्व ग्रह जर रुक्तिका, मघा, रोहिणी, श्रवण, ज्येष्ठा या नक्षत्रांतें दक्षिणमार्गगमनानें, योगतारेच्या आच्छादनानें किंवा भेदनानें पीडा करतील तर पश्चिमदिशा अनीतीनें पीडित होये ह० पश्चिमदिशेकडे अन्याय होतात ॥६॥

प्राच्यांचेत्ध्वजवदवस्थितादिनांतेप्राच्यानांभ

वतिहिविग्रहोनपाणां । मध्येचेद्भवतिहिम

ध्यदेशपीडारूक्षैस्तैर्नतुरुचिरैर्मयूखवद्भिः ॥७॥

अर्थ—सायंकालीं पूर्वेकडे सर्व ग्रह ध्वजासारखे असतील तर पूर्वादिशेकडील राजांचें युद्ध होईल. आकाशमध्यभागीं असतील तर मध्यदेशास पीडा होईल; परंतु ते ग्रह रूक्ष (रखरखीत) असतील तर निर्मल व किरणयुक्त असतील तर पूर्वोक्त युद्ध व पीडा होणार नाही ॥७॥

दक्षिणांकुभमाश्रितैस्तुतैर्दक्षिणापथपयोमु

चांक्षयः । हीनरूक्षतनुभिश्चविग्रहःस्थूलदेह

किरणान्वितैःशुभं ॥८॥

अर्थ—ते सर्व ग्रह दक्षिणदिशेकडे असतील तर दक्षिणदिशेकडील मेवांचा नाश होतो. ते ग्रह अल्प व कलुषत्रिंश्र असतील तर युद्धे होतील व स्थूलत्रिंश्र ते-जस्वी असतील तर कल्याण होईल ॥८॥

उत्तरमार्गेष्वष्टमयूखाःशांतिकरास्तेतन्नृपतीनां ।

ह्रस्वशरीराभस्मसवर्णादोषकराःस्युर्देशनृपाणां ॥९॥

अर्थ—ते ग्रह उत्तरमार्गी तेजस्वी असतील तर राजांस सुखकारक होतात व अल्प-त्रिंश्र, भस्मासारखे असतील तर देश व राजे यांस अशुभकारक होतात ॥९॥

नक्षत्राणांतारकाःसग्रहाणांधूमज्वालाविस्फु

लिंगान्विताश्चेत् । आलोकवानिर्निमित्तनयां

तियातिध्वंसंसर्वलोकःसभूपः ॥१०॥

अर्थ—नक्षत्रांच्या योगतारा व ग्रहांच्या तारा धूम, ज्वाला, अग्निकण यांहीं युक्त असतील अथवा अभ्रादि निमित्तावांचून दृष्टिगोचर होणार नाहीत तर राजासह-वर्तमान सर्व लोकांचा नाश होतो ॥१०॥

दिविभातियदातुहिनांशुयुगंद्विजवृद्धिरतीवत

दाशुशुभा । तदनंतरवर्णरणोर्कयुगेजगतःप्र

लयस्त्रिचतुःप्रभृति ॥११॥

अर्थ—ज्याकाळीं स्वर्गामध्ये दोन चंद्र भासतील त्याकाळीं ब्राह्मणांची अत्यंत वृद्धि शीघ्र होत्ये. दोन सूर्य भासतील तर क्षत्रियांचे युद्ध होतें. तीन चार इत्यादि सूर्य भासतील तर जगताचा प्रलय होतो ॥११॥

मुनीनभिजितंध्रुवंमघवतश्चभंसंस्पृशन्शि

खीघनविनाशकृत्कुशलकर्महाशोकदः । भु

जंगभमधस्पृशेद्भवतिवृष्टिनाशोध्रुवंक्षयंत्रज

तिविद्रुतोजनपदश्चबालाकुलः ॥१२॥

अर्थ—सप्तऋषि, अभिजित् नक्षत्रतारा, ज्येष्ठानक्षत्रतारा यांते धूमकेतु (शेंड्येनक्षत्र) स्पर्श करील तर अवर्षण, शुभकर्मनाश, शोक हीं होतील. धूमकेतु आश्लेषानक्षत्रास स्पर्श करील तर निश्चयाने अवर्षण होईल व बालांसह पळून जाऊन लोक नाश पावतील ॥१२॥

प्राग्द्वारेषु चरन् रविपुत्रो नक्षत्रेषु करोति च वक्रं ।
दुर्भिक्षं कुरुते भयमुग्रं मित्राणां च विरोधमवृष्टिं ॥१३॥

अर्थ—पूर्वेकडील कृत्तिकादि सात नक्षत्रीं शनि असून, वक्रगति होईल तर दुर्भिक्ष, मोठे भय, मित्रांचा परस्पर विरोध, अवर्षण हीं करितो ॥१३॥

रोहिणीशकटमर्कनंदनो यदि भिनत्ति रुधिरोथवाशिखी ।
किंवदामियदनिष्टसागरे जगदशेषमुपयातिसंक्षयं १४

अर्थ—रोहिणीशकटाते, शनि किंवा भौम अथवा केतु, हे ग्रह भेदन करतील तर दुःखसागरामध्ये सर्व जगत् नाश पावेल, यांत काय आश्चर्य ॥१४॥

उदयतिसतर्तयदाशिखी चरति भचक्रमशेषमेववा ।
अनुभवति पुराकृतं तदा फलमशुभं सचराचरं जगत् १५

अर्थ—धूमकेतु निरंतर उदय पावेल व सर्व नक्षत्रचक्रामध्ये फिरेल तर, सर्व जगत् पूर्वजन्माजित पापांचे फळ अनुभविते ॥१५॥

धनुःस्थायी रूक्षोरुधिरसदृशः क्षुद्रयकरो वलो
द्योगंचेंदुः कथयति जयं ज्यास्य च यतः । अवा
कशृंगोगोघ्नो निधनमपि सस्यस्य कुरुते ज्वलन्
धूमायन्वानृपतिमरणायैव भवति ॥१६॥

अर्थ—धनुष्यासारखा, रूक्ष (अनिर्मल), रक्तवर्ण असा चंद्र दुर्भिक्ष, सैन्याचा उद्योग (युद्ध) कारक होय. धनुष्याकृति चंद्राची दोरी जिकडे असेल, तिकडील राजांचा जय होतो. चंद्राची खाली शृंगे असतील तर गाईंचा नाश व धान्यनाश होतो. ज्वाला व धूम यांणी युक्त चंद्र असेल तर राजास मृत्यु होतो ॥१६॥

स्निग्धः स्थूलः समशृंगो विशालस्तुंगश्चोदग्विच
रन्नागवीथ्यां । दृष्टः सौम्यैरशुभैर्विप्रयुक्तोलो
कानंदं कुरुते तीवचंद्रः ॥१७॥

अर्थ—निर्मल, स्थूल, समशृंग, धिस्तीर्ण, उच्च, उत्तरेकडे नागवीथींत (अ० ९ श्लोक १) गमन करणारा, शुभग्रहांनी दृष्ट, पापग्रहरहित असा चंद्र लोकांस अत्यंत आनंद करितो ॥१७॥

पित्र्यमैत्रपुरुहूतविशाखात्वाष्टमेत्यचयुन
क्लिशाशांकः । दक्षिणेननशुभोहितकृत्स्याद्य
द्युदक्चरतिमध्यगतोवा ॥१८॥

अर्थ—मघा, अनुराधा, ज्येष्ठा, विशाखा, चित्रा, या नक्षत्रां चंद्र येऊन दक्षिणदि-
शेकडून त्या नक्षत्राशी योग करील तर शुभ नव्हे. उत्तरेकडून किंवा मधून योग
करील तर शुभ होय ॥१८॥

परिघइतिमेघरेखायातिर्यग्भास्करोदयेस्तेवा ।
परिधिस्तुप्रतिसूर्योदंडस्त्वृजुरिंद्रचापनिभः ॥१९॥

अर्थ—सूर्याच्या उदयी किंवा अस्तां जी अक्षांची तिर्कस रेषा ती परिघ होय. एक
सूर्य असून दुसरा सूर्य दिसतो तो परिधि होय. तो परिधि स्पष्ट व इंद्रधनुष्याचे
रंगासारखा असेल तर दंडसंज्ञक होय ॥१९॥

उदयेस्तेवाभानोर्येदीर्घारश्मयस्त्वमोघास्ते ।
सुरचापखंडमृजुयद्रोहितमैरावतंदीर्घ ॥२०॥

अर्थ—सूर्योदयी किंवा अस्तां जे लांब किरण ते अमोघसंज्ञक होत. तुटलेले व
स्पष्ट जे इंद्रधनु ते रोहितसं० होय व लांब इंद्रधनुष्य ते ऐरावतसंज्ञक होय ॥२०॥

अर्धास्तमयात्संध्याव्यक्तीभूतानतारकायावत् ।
तेजःपरिहानिमुखाद्धानोरधोदययावत् ॥२१॥
तस्मिन्संध्याकालेचिन्हैरेतैःशुभाशुभंवाच्यं ।
सर्वैरेतैःस्निग्धैःसद्योवर्षभयंरूक्षैः ॥२२॥

अर्थ—सूर्याच्या अर्धास्तापासून नक्षत्रे स्पष्ट दिसतपर्यंत सायंसंध्या व नक्षत्रे तेजही-
न झाल्यापासून सूर्याचा अधोदय होईपर्यंत प्रातःसंध्या होय ॥२१॥ या संध्यास-
मयी या वक्ष्यमाणचिन्हांनीं शुभाशुभ बोलावे. हे पूर्वोक्त परिघादि सर्व स्निग्ध
असतील तर तत्काल वृष्टि होये व रूक्ष असतील तर भय होते ॥२२॥

अच्छिन्नःपरिधोवियञ्चविमलंश्यामामयूखा
रवेःस्निग्धादीधितयःसितंसुरधनुर्विद्युच्चपूर्वो
त्तरा । स्निग्धोमेघतरुर्दिवाकरकरैरालिंगितो

**वायदावृष्टिःस्याद्यदिवार्कमस्तसमयेमेघोम
हांश्छादयेत् ॥२३॥**

अर्थ—अखंड परिघ, आकाश निर्मल, सूर्याचे किरण श्यामवर्ण, अमोघसंज्ञक किरण स्निग्ध, श्वेत इंद्रधनुष्य, पूर्वोत्तरदिशांकडे वीज, मेघवृक्ष स्निग्ध व सूर्यकिरणांनी आलिंगित असे हे असतील तर वृष्टि होये अथवा मोठा मेघ, अस्तमानकाली सूर्याचे आच्छादन करील तर वृष्टि होये ॥२३॥

**खंडोवक्रःरुष्णो-ह्रस्वःकाकाद्यैर्वाचिन्हैर्विद्धः ।
यस्मिन्देशेरूक्षश्चार्कस्तत्राभावःप्रायोरज्ञः ॥२४॥**

अर्थ—ज्या देशी खंडित, वांकडा, रुष्णवर्ण, अल्पबिंब, काकादिचिन्हांनीं विद्ध, रूक्ष असा सूर्य दिसेल त्या देशी बहुतकरून राजाचा नाश होतो ॥२४॥

**बाहिनींसमुपयातिपृष्ठतोमांसभुस्स्वगगणोयुयुत्सतः ।
यस्यतस्यबलविद्रवोमहानग्रैस्तुविजयोविहंगमैः २५**

अर्थ—मांसभक्षक पक्षिसमुदाय ज्या युद्धेच्छु राजाच्या सेनेच्या पाठीमागून जाईल त्या राजाचे सैन्य पळेल (पराजय होईल). तेच पक्षी सेनेच्या पुढे असतील तर राजाचा जय होईल ॥२५॥

**भानोरुदयेयदिवस्तमयेगंधर्वपुरप्रतिमाध्वजिनी ।
बिंबनिनिणद्धितदानृपतेःप्राप्तंसमरंसभयंप्रवदेत् २६**

अर्थ—सूर्याच्या उदयी किंवा अस्ती गंधर्वनगरासारखी सेना सूर्यबिंब रोधील (आच्छादील) तर राजास युद्ध व भय प्राप्त झाले असे सांगावे ॥२६॥

**शस्ताशांतद्विजमृगघुष्टासंध्यास्निग्धामृदुपवनाच ।
पांशुध्वस्ताजनपदनाशंधत्तेरूक्षारुधिरनिभावा ॥२७॥**

अर्थ—शांत असे पक्षी व आरण्यपशु यांचे शब्द, स्निग्ध (निर्मल), अल्पवायु अशी संध्या (उदयास्तसंध्यासमय) असेल तर शुभ होय. धुरळ्याने युक्त, रूक्ष (मलिन), रक्तवर्ण अशी संध्या लोकांचा नाश करये ॥२७॥

**यद्विस्तरेणकथितंमुनिभिस्तदस्मिन्सर्वमया
निगदितंपुनरुक्तवर्जं । श्रुत्वापिकोकिलरुतंब**

लिभुग्विरौतियत्तस्वभावकृतमस्यपिकंनजेतुं २८

अर्थ—गर्गादि ऋषीनीं जे मयूरचित्रक विस्तराने सांगितले तेच येथे मी पुनरुक्ति-वर्ज्य सर्व सांगितले. कोकिलेचा शब्द श्रवण करून कावळाही शब्द करितो. ते त्याचे करणे स्वाभाविकच आहे. कोकिलेला जिकण्याकरितां नव्हे. तद्दत्त हे माझे बोलणे आहे ॥२८॥

॥ इतिवृ० मयूरचित्रकं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ अथपुष्यस्नानं ॥

मूलंमनुजाधिपतिःप्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् ।

अशुभंशुभंचलोकेभवतियतोतो नृपतिचिंता ॥१॥

अर्थ—प्रजारूपवृक्षाचे राजा हे मूल होय; यास्तव त्याच्या नाशाने प्रजांचा नाश होतो व राजाच्या वृद्धीने लोकांचे कल्याण होते. यास्तव नृपतिवृद्ध्यर्थ चिंता अवश्य करावी ॥१॥

याव्याख्याताशांतिःस्वयंभुवासुरगुरोर्महेंद्रार्थे ।

तांप्राप्यवृद्धगर्गःप्राहयथाभागुरेःशृणुत ॥२॥

अर्थ—ब्रह्मदेवाने इंद्रप्रीत्यर्थ बृहस्पतीस जी शांति सांगितली त्या शांतीत वृद्धगर्ग-ऋषि प्राप्तहोऊन, भागुरिनामक शिष्यास सांगता झाला. ती शांति श्रवणकरा २

पुष्यस्नानंनृपतेःकर्तव्यंदैववित्पुरोधाभ्यां ।

नातःपरंपवित्रंसर्वोत्पातांतकरमस्ति ॥३॥

अर्थ—दैवज्ञ व उपाध्याय यांनी राजास पुष्यस्नान करवावे. या पुष्यस्नानाहून दुसरे पवित्र व सर्व उत्पातांचे नाश करणारे नाही ॥३॥

श्लेष्मातकाक्षकंटकिकटुतिक्तविगंधिपादपविहीने ।

कौशिकगृध्रप्रभृतिभिरनिष्टविहगैःपरित्यक्ते ॥४॥

तरुणतरुगुल्मवल्लीलताप्रतानावृत्तेवनोद्देशे ।

निरुपहतपत्रपल्लवमनोज्ञमधुरदुमप्राथे ॥५॥

अर्थ—भोंकरी, त्रिन्वा, खदिरादि कांठ्यांचे वृक्ष, मरीच्यादि कंटु, निवादि तिक, सुगंधिरहित अशा वृक्षांनीं रहित; घुवड, गृध्र, इत्यादि अशुभपक्ष्यांनीं त्यक्त ॥४॥ नवीन वृक्षांच्या खांब्या, वेळींच्या समुदायांनीं वेष्टित व चांगल्या पानांनीं सुंदर व मधुर असे आहेत वृक्ष बहुत ज्यामध्ये अशा वनामध्ये पुण्यस्नान करावे ॥५॥

कृकवाकुजीवजीवकशुकशिशिशतपत्रचाषहारीतैः ।

क्रकरचकोरकपिंजलवंजूलपारावतश्रीकैः ॥६॥

कुसुमरसपानमत्तद्विरेफपुंस्कोकिलादिभिश्चान्यैः ।

विस्तेवनोपकंठेक्षेत्रागारेशुचावथवा ॥७॥

अर्थ—कौत्रडा, जीवजीवक (पक्षिवि०) शुक, मयूर, शतपत्र (चंदनीपोपट,) चाष, हारीत (हिरवाखनुदर,) क्रकर (पक्षिवि०) चकोर, कपिंजल (पक्षिवि०) वंजूल (पक्षिवि०) पारवा, श्रीक (पक्षिवि०) या पक्ष्यांनीं युक्त ॥६॥ पुष्परसाच्या पानांनै मत्त जे भ्रमर व कोकिल व अन्यही पक्ष्यांनीं शब्दित (नादित) अशा अरण्याजवळ अथवा शुद्धक्षेत्रीं गृहामध्ये पुण्यस्नान करावे ॥७॥

हृदिनीविलासिनीनांजलखगनखविक्षतेषुरम्येषु ।

पुलिनजघनेषुकुर्याद्दृढमनसोःप्रीतिजननेषु ॥८॥

अर्थ—अथवा नद्या ह्याच स्त्रिया यांच्या जलपक्ष्यांच्या नखांनीं क्षते केलेलीं सुंदर, चक्षु व मन यांस आनंदकारक अशीं तीरे हींच जघने (कटिप्रदेश) यांचाठाई पुण्यस्नान करावे ॥८॥

प्रोत्प्लुतहंसच्छत्रेकारंडवकुररसारसोद्गीते ।

फुल्लेदीवरनयनेसरसिसहस्राक्षकांतिधरे ॥९॥

अर्थ—अथवा उडणारे हंस हेच आहेत छत्रे जाचेठाई असे, कारंडव, कुरर, सारस या पक्षिविशेषांचे आहे गायन ज्याचाठाई असे; फुल्लेदी कमळे आहेत नयने ज्याचीं असे, इंद्राच्या तेजाते धारण करणारे असे जे सरोवर त्याचाठाई पुण्यस्नान करावे ॥९॥

प्रोत्फुल्लकमलवदनाःकलहंसकलस्वनप्रभाषिण्यः ।

प्रोत्तुंगकुड्मलकुचायस्मिन्नलिनीविलासिन्यः ॥१०॥

अर्थ—अथवा प्रफुल्लित कमळे हींच आहेत मुत्ते ज्यांचीं अशा, कलहंसपक्ष्यांचे मधुर

शब्द हींच भाषणे ज्यांची अशा, उन्नत कमलांचे कळे हेच स्तन ज्यांचे अशा,
कमलिणी ह्याच वारांगना ज्या स्थलीं असतील तेथे पुण्यज्ञान करावे ॥१०॥

कुर्याद्गोरोमंथजफेनलवशकृत्स्वुरक्षतोपचिते ।

अचिरप्रसूतहुंकृतवल्गितवत्सोत्सवेगोष्ठे ॥११॥

अर्थ—अथवा गाईंच्या रंधाने उत्पन्न झालेली लाळ व गोमय हीं खुरांनीं तुडवलेलीं
यांणीं युक्त असा, ताजींझालेल्या वत्सांच्या हुंकारांनीं व गमनांनीं उत्साहयुक्त
अशा गोठ्यामध्ये पुण्यज्ञान करावे ॥११॥

अथवासमुद्रतीरेकुशलागतपोतरत्नसंवाधे ।

घननिचुललीनजलचरसितस्वगशबलीकृतोपांते ॥१२॥

अर्थ—अथवा निर्भय आलेल्या ज्या नौका त्यांतील रत्नांनीं व्याप्त असें, दाढवृक्षांवर
राहलेले जे जलचर श्वेतपक्षी त्यांणीं शत्रुल (चित्रवर्ण) केला आहे समीपभाग
ज्याचा अशा समुद्रतीरीं पुण्यज्ञान करावे ॥१२॥

क्षमयाक्रोधइवजितःसिंहोमृग्याभिभूयतेयत्र ।

दत्ताभयस्वगमृगशावकेषुतेष्वाश्रमेष्वथवा ॥१३॥

अर्थ—अथवा क्षमेने क्रोधास जिंकण्यापरि सिंहास हरिणी जेथे जिकितात असा,
पक्षी व मृग यांच्या वालांस अभय दिलेले ज्यांचाठाई अशा ऋषींच्या आश्र-
मांचाठाई पुण्यज्ञान करावे ॥१३॥

कांचीकलापनूपुरगुरुजघनोद्वहनविघ्नितपदाभिः ।

श्रीमतिमृगेक्षणाभिर्गृहेन्यभृतवल्गुवचनाभिः ॥१४॥

अर्थ—अथवा कमरपट्यांच्या विस्ताराने, नूपुराने व मोठ्या कटिपश्चाद्गांगांच्या वह-
नाने विघ्नितपदा (मंदचालणार अशा), कोकिलांसारखे सुस्वर भाषण करणाऱ्या
अशा मृगेक्षणा (मृगनयना) स्त्रियांनीं युक्त व लक्ष्मीयुक्त अशा गृहामध्ये पुण्यज्ञान
करावे ॥१४॥

पुण्येष्वायतनेषुचतीर्थेषूद्यानरम्यदेशेषु ।

पूर्वादकृष्टवभूभौप्रदक्षिणांभोवहायांच ॥१५॥

अर्थ—अथवा पवित्र देवस्थानीं अथवा तीर्थीं, उपवनामध्ये, रमणीयदेशामध्ये, पूर्वे-
कडे किंवा उत्तरेकडे उतरती भूमि असेल तेथे, जेथे दक्षिण नदी गेली असेल
तेथे पुण्यज्ञान करावे ॥१५॥

भस्मांगारास्थूपरतुषकेशश्वभ्रककटावासैः ।
 श्वाविन्मूषकविवरैर्वल्मीकैर्याचसंत्यक्ता ॥१६॥
 धात्रीघनासुगंधास्निग्धामधुरासमाचविजयाय ।
 सेनावासेष्येवंयोजयितव्यायथायोगं ॥१७॥

अर्थ—भस्म, कोळसे, हाडें, खान्यामातीचें स्थळ, कोंडा, केश, खळगा, कर्कट (खें-
 कडे) जेथें रहात असतील ती, श्वावित् (साळिंद्रे ज्यापासून होतात तो पक्षी)
 उंदिरांच्या विवरांनीं, वारूळ इत्यादिकांनीं त्यक्त ॥१६॥ अशी, घट्ट, सुगंधि, मृदु,
 मधुर, सम, अशी भूमि विजयकारक होये. यास्तव अशा भूमीचाठाईं पुष्पस्नान
 करावें. सैन्याचे राहण्यासही अशीचभूमि असावी ॥१७॥

निष्क्रम्यपुरान्नक्तंदैवज्ञामात्ययाजकाःप्राच्यां ।
 कौबेर्यांवाकृत्वाबलिंदिगीशाधिपायांवा ॥१८॥
 लाजाक्षतदधिकुसुमैःप्रयतःप्रणतःपुरोहितःकुर्यात् ।
 आवाहनमथमंत्रस्तस्मिन्मुनिभिःसमुद्दिष्टः ॥१९॥

अर्थ—दैवज्ञ, प्रधान, पुरोहित यांणीं रात्री नगरापासून निघून, पूर्वेस किंवा उत्तरेस
 अथवा ईशानीस बलि करावा ॥१८॥ एकाग्रचित्त व नम्र अशा उपाध्यायानें ला-
 ह्या, अक्षता, दही, पुष्पें यांणीं आवाहन करावें. त्या आवाहनाचा ऋषींनीं वक्ष्य-
 माणमंत्र सांगितला आहे ॥१९॥

आगच्छंतुसुराःसर्वेयेत्रपूजाभिलाषिणः ।
 दिशोनागाद्विजाश्वैवयेचान्येष्यंशभागिनः ॥२०॥
 आवाह्यैवंततःसर्वानेवंब्रूयात्पुरोहितः ।
 श्वःपूजांप्राप्ययास्यंतिदत्वाशांतिंमहीपतेः ॥२१॥

अर्थ—जे या यज्ञामध्ये पूजेतें इच्छिणारे सर्व देव ते येऊत; तसेच दिशा, सर्प,
 ऋषि व जे अन्य येषु अंशग्राहक ते सर्व येऊत ॥२०॥ याप्रकारे आवाहन करून
 नंतर उद्यां पूजा घेऊन, राजास कल्याण देऊन, तुह्मी जावें असें सर्वांपत उपा-
 ध्यायानें बोलवें ॥२१॥

आवाहितेषुकृत्वापूजांतांशर्वरीवसेयुस्ते ।
 सदसत्स्वप्ननिमित्तयात्रायांस्वप्नाविधिरुक्तः ॥२२॥

अर्थ—आवाहित देवतांची पूजा करून दैवज्ञ, अमात्य, पुरोहित यांणी त्या रात्री शुभाशुभस्वप्न पहाण्यासाठी तेथे रहावे. तो स्वप्नविधि यात्राप्रकरणी सांगितला आहे ॥२२॥

अपरेहनिप्रभातेसंभारानुपहरेद्यथोक्तगुणान् ।

गत्वावनिप्रदेशेश्लोकाश्चाप्यत्रमुनिगीताः ॥२३॥

अर्थ—दुसऱ्यादिवशीं प्रातःकाळीं यथोक्तगुण (जशी सांगितली तशी) सामग्री (साहित्य) मिळवावी आणि पूर्वोक्त पवित्रस्थळीं जाऊन काय करावे याविषयीं गर्गऋषीने श्लोक सांगितले आहेत ॥२३॥

तस्मिन्मंडलमालिख्यकल्पयेत्तत्रमेदिनीं ।

नानारत्नाकरवतींस्थानानिविधानिच ॥२४॥

पुरोहितोयथास्थानंनागान्यक्षान्सुरान्पितॄन् ।

गंधर्वाप्सरसश्चैवमुनीन्सिद्धांश्चविन्यसेत् ॥२५॥

ग्रहांश्चसहनक्षत्रैरुद्रांश्चसहमातृभिः ।

स्कंदंविष्णुंविशाखंचलोकपालान्सुरस्त्रियः ॥२६॥

वर्णकैर्विविधैःकृत्वात्तृद्यैर्गंधगुणान्वितैः ।

यथास्वंपूजयेद्विद्वान्गंधमाल्यानुलेपनैः ॥२७॥

भक्ष्यैरन्यैश्चविविधैःफलमूलामिषैस्तथा ।

पानकैर्विविधैर्तृद्यैःसुराक्षीरासवादिभिः ॥२८॥

अर्थ—या पवित्र स्थळीं मंडल करून भुमि पुण्यस्नानाविषयीं कल्पावी. ती अनेक रत्नसमुदायांनीं युक्त असावी. तेथे अनेक देवतेचीं स्थाने करावीं ॥२४॥ पुरोहिताने यथायोग्यस्थानीं नाग, यक्ष, देव, पितर, गंधर्व, अप्सरा, मुनि, सिद्ध, हे स्थापावे ॥२५॥ तसेच अश्विन्यादि नक्षत्रसहित नवग्रह, मातृगणासहवर्तमान एकादशरुद्र, स्कंद, विष्णु, विशाख, इंद्रादिलोकपाल, देवस्त्रिया, या देवतेंचे स्थापन करून ॥२६॥ नानाप्रकारच्या वर्णांनीं, मनोहर व सुगंधयुक्त, सुगंधमाल्ये, अनुलेपने यांहींकरून विद्वान्पुरोहिताने यथास्थानीं पुजा करावी ॥२७॥ नानाप्रकारचीं भक्ष्य फळे, मूले, मांसे, तशींच नानाप्रकारची मनोहर सुरा, क्षीर, मद्य यांणी पूजा करावी ॥२८॥

कथयाम्यतःपरमहंपूजामस्मिन्यथाभिलिखितानां ।

ग्रहयज्ञेयः प्रोक्तो विधिर्ग्रहाणां सकर्तव्यः ॥२९॥
 मांसौदनमद्याद्यैः पिशाचदितितनयदानवाः पूज्याः ।
 अभ्यंजनांजनतिलैः पितरो मांसौदनैः श्वापि ॥३०॥
 सामयजुर्भिर्मुनयस्त्वृग्भिर्गंधैश्च धूपमाल्ययुतैः ।
 अश्लेषकवर्णैस्त्रिमधुरेण चाभ्यर्चयेन्नागान् ॥३१॥
 धूपाज्याहुतिमाल्यैर्विबुधान् रत्नैः स्तुतिप्रणामैश्च ।
 गंधर्वानप्सरसोगंधैर्माल्यैश्च सुसुगंधैः ॥३२॥
 शेषांस्तु सार्ववर्णिकबलिभिः पूजां न्यसेच्च सर्वेषां ।
 प्रतिसरवस्त्रपताकाभूषणयज्ञोपवीतानि ॥३३॥

अर्थ—या मंडळीं स्थापित देवतांचें पूजन यानंतर मी सांगतो. यात्राप्रकरणीं ग्रहयज्ञामध्ये जो ग्रहांचा विधि (पूजादि) सांगितला तो येथें करावा ॥२९॥ मांस, ओदन, मद्य इत्यादिकें करून पिशाच, देव, दैत्य यांची पूजा करावी. तैलाभ्यंग, कज्जल, तिळ व मांसौदन यांहीं करून पितरांची पूजा करावी ॥३०॥ साम, यजुष्, ऋग् या तीन वेदांतील मंत्रांनीं व गंध, धूप, माल्य यांणीं ऋषींची पूजा करावी. बहुत रंगांचा संयोग नाही अशा रंगांनीं व त्रिमधुर (मध, घृत, शर्करा) यांहीं करून सर्पांची पूजा करावी ॥३१॥ धूप, घृताहुति, माल्य, रत्न, स्तुति, नमस्कार यांहीं करून देवांची पूजा करावी. गंध, सुगंधिपुष्पे यांहीं करून गंधर्व, अप्सरा यांचो पूजा करावी ॥३२॥ सर्व पदार्थांचा बलि यांणें शेष राहिलेले जे यक्षादिक त्यांची पूजा करावी. रंगवलेले वस्त्र, पताका, अलंकार, यज्ञोपवीत हीं सर्व देवतांस द्यावीं ॥३३॥

मंडलपश्चिमभागे कृत्वाग्निदक्षिणेथवावेद्यां ।
 आदद्यात्संभारान्दर्भान्दीर्घानगर्भांश्च ॥३४॥
 लाजाज्याक्षतदधिमधुसिद्धार्थकगंधसुमनसोधूपान् ।
 गोरोचनांजनतिलान्स्वर्तुजमधुराणिचफलानि ॥३५॥
 सघृतस्यपायसस्यचतत्रशरावाणितैश्चसंभारैः ।
 पश्चिमवेद्यांपूजांकुर्यात्स्नानस्यसावेदी ॥३६॥

अर्थ—मंडलाच्या पश्चिमेकडे अथवा दक्षिणेकडे वेदीवर अग्निस्थापन करून साहित्य आणावें. लांब व निरनिराळे केलेले असे दर्भ ॥३४॥ लाजा, घृत, अक्षता,

दधि, मध, सर्षप, गंध, पुष्पे, धूप, गोरोचन, कज्जल, तिल, या ऋतुंतिल मधुर फलें
॥३६॥ घृतसहित पायस भरलेलीं मृन्मय पात्रे, हे सर्व साहित्य तेथे आणावे आ-
णि त्या समारंभाने (साहित्याने) पश्चिमवेदीचाठाई देवतांची पूजा करावी. ती-
वेदी पुष्यस्नानाची होय ॥३६॥

तस्याःकोणेषुदृढान्कलशान्सितसूत्रवेष्टितग्रीवान् ।

सक्षीरवृक्षपल्लवफलापिधानान्ब्यवस्थाप्य ॥३७॥

पुष्यस्नानविमिश्रेणापूर्णानिभसासरत्नान्श्र ।

पुष्यस्नानद्रव्याण्यादद्याद्गर्गगीतानि ॥३८॥

अर्थ—त्या वेदीच्या कोनावर दृढ (अच्छिद्र), पांढरें सूत गळ्यास बांधलेलें असे,
रुबी इत्यादि क्षीरवृक्षांचे पल्लव व फलें यांणी आच्छादित असे कलश ठेवावे ३७
व त्या कलशांत पुष्यस्नानाचीं द्रव्ये घालून उदकानें पूर्ण करून ते रत्नानीं युक्त
करावे. पुष्यस्नानाचीं द्रव्ये गर्गऋषीने सांगितलीं आहेत तीं आणावीं. (तीं
गर्गोक्त द्रव्ये पुढें सांगतां) ॥३८॥

ज्योतिष्मतींत्रायमाणामभयामपराजितां ।

जीवांविश्वेश्वरींपाठांसमंगांविजयांतथा ॥३९॥

सहांचसहदेवींचपूर्णकोशांशतावरीं । अरि

ष्टिकांशिवांभद्रातेषुकुंभेषुविन्यसेत् ॥४०॥

ब्राह्मींक्षेमामजांचैवसर्वबीजानिकांचनं । मंग

ल्यानियथालाभंसर्वौषध्योरसांस्तथा ॥४१॥

रत्नानिसर्वगंधांश्चविल्वंचसविकंकतं । प्रश

स्तनाम्यश्चौषध्योहिरण्यमंगलानिच ॥४२॥

अर्थ—मालकांगोणी, त्रायमाणा, हरडा, शमी, वेखंड, विश्ववरी (व. वि.), गुग्गु-
ळ, रक्तमांजिष्ठ, रक्तवेखंड, सहा (रानमूग), वाघांटी, पूर्णकोशा (व. वि.), श-
तावरी, कडुनिंब, शिवा (पुनर्नवा), भद्रा (शिवण, सोमलता); ब्राह्मी, चार-
ओवा, अजा (एडकाक्षी), सर्वबीजे, सुवर्ण, दध्यक्षतादि मंगलद्रव्ये (मिळतील
ती) सर्वौषधि, सर्व रस, रत्ने, सर्वगंध, विल्वफल, विकंकतफल, शुभनामक औषधि,
सुवर्णादि धातु, गोरोचनादि मंगल औषधि, हे सर्व पदार्थ पूर्वस्थापित कुंभांमध्ये
घालावे ॥३९॥४०॥४१॥४२॥

आदावनदुहश्चर्मजरयासंहतायुषः । प्रशस्त
लक्षणभृतःप्राचीनघीवमास्तरैत् ॥४३॥
ततोवृषस्ययोधस्यचर्मरोहितमक्षतं । सिंह
स्याथतृतीयस्याद्वाघस्यचततःपरं ॥४४॥
चत्वार्थैतानिचर्माणितस्याविद्यामुपास्तरैत् ।
शुभेमुहूर्तेसंप्राप्तेपुष्ययुक्तेनिशाकरे ॥४५॥

अर्थ—झातारा होऊन मेलला, गोलक्षणाक्त शुभलक्षणयुक्त अशा बैलाचे कातडे पूर्वेकडे मान करून प्रथम वेदीवर घालावे ॥४३॥ तदनंतर युद्धकरणान्या बैलाचे लोहितवर्ण व अच्छिद्र असे दुसरे कातडे घालावे. तिसरे सिंहाचे कातडे घालावे. चवथे व्याघ्राचे कातडे घालावे ॥४४॥ हीं चार कातडीं पुष्यनक्षत्रीं चंद्र असून शुभमुहूर्ती वेदीवर घालावीं ॥४५॥

भद्रासनमेकतमेनकारितंकनकरजतताम्राणां ।
क्षीरतरुनिर्मितंवाविन्यस्यंचर्मणामुपरि ॥४६॥
त्रिविधस्तस्योच्छ्रायोहस्तःपादाधिकोर्धयुक्तश्च ।
मांडलिकानंतरजित्समस्तराज्यार्थिनांशुभदः ॥४७॥

अर्थ—सुवर्ण, रूपे, तांबे यांतून एकाद्या धातूचे अथवा क्षीरवृक्षाचे भद्रासन करून त्या चर्मावर ठेवावे ॥४६॥ त्या भद्रासनाची तीनप्रकारची उंची असावी. मांडलिक राजास हस्तपरिमित, सवाहात (अंगुळे ३०) जयेच्छुराजास, दीड हात सर्व राज्य इच्छिणारास, असे त्रिविध भद्रासन शुभसूचक होते ॥४७॥

अंतर्धायिहिरण्यंतत्रोपविशोन्नरेश्वरःसुमनाः ।
सचिवाप्तपुरोहितदैवपौरकल्याणनामवृत्तः ॥४८॥

अर्थ—त्या भद्रासनीं मध्ये सुवर्ण घालून शुद्ध मन करून व प्रधान, आप्त, पुरोहित, दैवज्ञ, नागरिक जन हे शुभ नावाचे (जयराम, सिंहराम, व्याघ्रराम इ०) यांहीं वेष्टित अशा राजाने त्या भद्रासनावर बसावे ॥४८॥

वंदिजनपौरविप्रप्रघुष्टपुण्याहवेदनिर्घोषिः ।
समृद्गंशंखतूर्यैर्मंगलशब्दैर्हृतानिष्टः ॥४९॥

अर्थ—स्तुतिपाठक, नागरिक लोक, ब्राह्मण याणीं केलेला जो शुभशब्द व वेद-
घोष याहींकरून व मृदंग, शंख, वाद्ये व मंगलशब्द याहींकरून नष्ट झाले आ-
हे अशुभ ज्याचे अशा राजाने भद्रासनावर वसावे ॥४९॥

**अहतक्षौमनिवसनंपुरोहितःकंवलेनसंछाद्य ।
कृतवलिपूजंकलशैरभिषिंचेत्सर्पिषापूर्यैः ॥५०॥**

अर्थ—ज्वे क्षौम (रेशीम) वस्त्र धारण केलेला, बलि व पूजा केली ज्याणें अंशा रा-
जास, शालीने आच्छादन करून पुरोहिताने घृतपूर्णकलशांनीं अभिषेक करावा ५०

**अष्टावष्टाविंशतिरष्टशतंवापिकलशपरिमाणं ।
अधिकेधिकेगुणोत्तरमयंचमंत्रोत्रमुनिगीतः ॥५१॥**

अर्थ—आठ, अष्टावीस, अष्टाधिकशत. इतके कलश असावे. जितके अधिक अस-
तीळ तितके गुणाधिक्य जाणावे. या आज्याभिषेकीं हा वक्ष्यमाण मंत्र गर्गऋषी-
ने सांगितला आहे ॥५१॥

**आज्यंतेजःसमुद्दिष्टमाज्यंपापहरंपरं ।
आज्यंसुराणामाहारआज्येलोकाःप्रतिष्ठिताः ५२
भौमांतरिक्षंदिव्यंचयत्तेकिल्बिषमागतं ।
सर्वतदाज्यसंस्पर्शात्प्रणाशमुपगच्छतु ॥५३॥**

अर्थ—घृत हे देवांचें तेज होय. घृत अर्घत पापहरण करणारें होय. घृत देवांचा
आहार होय. घृताचाठाई भूर्भुवादि लोक प्रतिष्ठित (स्थापन केले) ॥५२॥ ग्रह-
नक्षत्रादिकांपासून झालेले दिव्य, उल्कादिकांपासून झालेले अंतरिक्ष, चरस्थिरापा-
सून झालेले भौम असे त्रिविध प्राप्त झालेले अशुभ ते सर्व घृतस्पर्शाने नाशाप्रत
पावो (हा मंत्रार्थ) ॥५३॥

**कंवलमपनीयततःपुष्यस्नानांबुभिःसफलपुष्यैः ।
अभिषिंचेन्मनुजेंद्रंपुरोहितोनेनमंत्रेण ॥५४॥**

अर्थ—घृताभिषेकानंतर शाल काढून फलपुष्पांनीं सहित अशा पुष्यस्नानाच्या उ-
दकांनीं राजाप्रत पुरोहिताने या वक्ष्यमाणमंत्रांनीं अभिषेक करावा ॥५४॥

**सुरास्त्वामभिषिंचंतुयेचसिद्धाःपुरातनाः ।
ब्रह्माविष्णुश्चशंभुश्चसाध्याश्चसमरुद्रणाः ॥५५॥**

आदित्यावसवोरुद्राअश्विनौचभिषग्वरौ ।
 अदितिर्देवमाताचस्वाहासिद्धिःसरस्वती ॥५६॥
 कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिःश्रीश्चसिनीवालीकुहूस्तथा ।
 दनुश्चसुरसाचैवविनताकदुरेवच ॥५७॥
 देवपत्न्यश्रयानोक्तादेवमातरएवच ।
 सर्वास्त्वामभिषिंचंतुदिव्याश्चाप्सरसांगणाः ॥५८॥
 नक्षत्राणिमुहूर्ताश्चपक्षाहोरात्रसंधयः ।
 संवत्सरादिनेशाश्चकलाःकाष्ठाःक्षणालवाः ॥५९॥
 सर्वेत्वामभिषिंचंतुकालस्यावयवाःशुभाः ।
 वैमानिकाःसुरगणामनवःसागरैःसह ॥६०॥
 सप्तर्षयःसदाराश्चध्रुवस्थानानियानिच ।
 मरीचिरत्रिःपुलहःपुलस्त्यःऋतुरंगिराः ॥६१॥
 भृगुःसनत्कुमारश्चसनकोथसनंदनः ।
 सनातनश्चदक्षश्चजैगीषव्योभगंदरः ॥६२॥
 एकतश्चद्वितश्चैवत्रितोजावालिकश्यपौ ।
 दुर्वासादुर्विनीतश्चकण्वःकात्यायनस्तथा ॥६३॥
 मार्कंडेयोदीर्घतपाःशुनःशोफोविदूरथः ।
 ऊर्वःसंवर्तकश्चैवच्यवनोत्रिःपराशरः ॥६४॥
 द्वैपायनोयवक्रीतोदेवराजःसहानुजः ।
 एतेचान्येचमुनयोवेदव्रतपरायणाः ॥६५॥
 सशिष्यास्तेभिषिंचंतुसदाराश्चतपोधनाः ।
 पर्वतास्तरवोवत्यःपुण्यान्यायतनानिच ॥६६॥
 सरितश्चमहाभागानागाःकिंपुरुषास्तथा ।
 वैखानसामहाभागाद्विजावैहायसाश्चये ॥६७॥
 प्रजापतिर्दितिश्चैवगावोविश्वस्यमातरः ।

वाहनानिचदिव्यानिसर्वलोकाश्चराचराः ॥६८॥
 अग्रयःपितरस्ताराजीमूताःखंदिशोजलं ।
 एतेचान्येचबहवःपुण्यसंकीर्तनाःशुभाः ॥६९॥
 तोथैस्त्वामभिषिंचंतुसर्वोत्पातनिवर्हणैः ।
 कल्याणंतेप्रकुर्वंतुआयुरारोग्यमेवच ॥७०॥

अर्थ—(या अभिषेकमंत्रश्लोकांचा अर्थ सुत्रोध आहे तथापि मंदबुद्धीस समजण्या-
 करितां कांहीं सांगतो) हेराजा, देव तुजप्रत अभिषेक करोत. जे सिद्धदेव, पु-
 रातन ब्रह्मा, विष्णु, शिव, साध्यदेव, मरुद्गण, ॥६९॥ द्वादशादित्य, अष्टवसु, ए-
 कादशरुद्र, वैश्वश्रेष्ठ दोन अश्विनीकुमार, देवमाता अदिति, स्वाहा, सिद्धि, सर-
 स्वती, ॥६६॥ कीर्ति, लक्ष्मी, धृति, श्री, सिनीवाली, कुहू, दनु, सुरसा, विनता,
 कद्रु, ॥६७॥ अनुक्त ज्या देवस्त्रिया त्या, देवांच्या माता, दिव्य अप्सरोगण, ह्या सर्व
 तुजप्रत अभिषेक करोत ॥६८॥ अश्विन्यादि नक्षत्रे, मुहूर्त, पक्ष, अहोरात्र, संध्या,
 संवत्सर, दिनेश (वार), कला, काष्ठा, क्षण, लव, ॥६९॥ हे सर्व शुभकालाचे अवयव,
 तुजप्रत अभिषेक करोत. वैमानिक देवगण, मनु, समुद्र, ॥६०॥ स्त्रियांसहवर्त-
 मान सप्तर्षि, स्थिरस्थाने, मरीचि, अत्रि, पुलह, पुलस्त्य, क्रतु, अंगिरा, ॥६१॥
 भृगु, सनत्कुमार, सनक, सनंदन, सनातन, दक्ष, जैगीषव्य, भगंदर, ॥६२॥
 एकत, द्वित, त्रित, जात्रालि, कश्यप, दुर्वास, दुर्विनीत, कण्व, कात्यायन, ॥६३॥
 मार्कंडेय, दीर्घतपा, शुनःशेफ, विदूरथ, ऊर्व, संवर्तक, च्यवन, अत्रि, पराशर, ६४
 व्यास, यवक्रीत, इंद्र, इंद्रानुज (वामन), हे व अन्यही वेदव्रताविषयीं तत्पर, तप-
 स्वी, असे ऋषि शिष्यांसहवर्तमान व स्त्रियांसहवर्तमान तुला अभिषेक करोत. पर्वत,
 वृक्ष, वल्ली, पवित्रस्थाने, ॥६५॥६६॥ नद्या, महाभागसर्प, किंपुरुष, वैखानस, ब्राह्म-
 ण, वैहायस, ॥६७॥ प्रजापति, दिति, सर्व जगतांच्या माता अशा गाई, दिव्यवाहने,
 चराचर सर्व लोक, ॥६८॥ आग्नि, पितर, तारा (नक्षत्र), मेघ, आकाश, दि-
 शा, जल, हे व सर्व पुण्यकीर्तन, पवित्र, ॥६९॥ सर्व उत्पातांची नाशकारक अ-
 शा उदकांनीं तुजप्रत अभिषेक करोत आणि तुझे कल्याण व आयुष्य व आरोग्य
 करोत ॥७०॥

इत्येतैश्चान्यैश्चाप्यथर्वकल्पोद्भवैःसरुद्रगणैः ।
 कौष्मांडमहारौहिणकुबेरहृद्यैःसमृद्ध्याच ॥७१॥

अर्थ—हे पूर्वोक्त मंत्र व अन्यही अथर्वकल्पांतील मंत्र, रुद्रगणमंत्र, कौष्मांडमंत्र,
 महारौहिणकुबेरहृद्यमंत्र, समृद्धिमंत्र यांहींकरून अभिषेक करावा ॥७१॥

आपोहिष्ठातिसृभिर्हिरण्यवर्णोतिचतसृभिर्जप्तं ।
 कार्पासिकवस्त्रयुगंविभूयात्स्नातो नराधिपतिः ॥७२॥
 पुण्याहशंखशब्दैराचांतोभ्यर्च्यदेवगुरुविप्रान् ।
 छत्रध्वजायुधानिचततःस्वपूजांप्रयुंजीत ॥७३॥

अर्थ—आपोहिष्ठा इत्यादि ३ ऋचा व हिरण्यवर्णा इ० ४ ऋचा यांहीं अभिमंत्रित अशीं कार्पासवस्त्रे २ राजाने स्नान करून धारण करावीं ॥७२॥ नंतर आचमन करून मंगलशब्द व शंखशब्द यांहीं युक्त देव, गुरु, ब्राह्मण, यांची व छत्र, ध्वज, आयुधे यांची पूजा करून नंतर आपल्या इष्टदेवतेची पूजा करावी ॥७३॥

आयुष्यंवर्चस्वरायस्पोषाभिर्ऋग्भिरेताभिः ।
 परिजप्तंवैजयिकंनवंविदध्यादलंकारं ॥७४॥

अर्थ—आयुष्यंवर्चस्वरायस्पोष इत्यादि सहा ऋचांनी अभिमंत्रित विजय देणारा असा नवा अलंकार राजाने धारण करावा ॥७४॥

गत्वाद्वितीयवेदींसमुपविशेच्चर्मणामुपरिराजा ।
 देयानिचैवचर्माण्युपर्युपर्येवमेतानि ॥७५॥
 वृषस्यवृषदंशस्यरुरोश्चपृषतस्यच ।
 तेषामुपरिसिंहस्यव्याघ्रस्यचततःपरं ॥७६॥

अर्थ—नंतर राजाने दुसऱ्या वेदीप्रत जाऊन चर्मावर बसावे; तेथे पहिले चर्म बैलाचे, दुसरे माजराचे, तिसरे हरूचे (मृगविशेषाचे), चवथे पृषत (मृगवि० पुषिवस) याचे, त्यावर सिंहाचे, त्यावर व्याघ्राचे अशीं हीं कातडीं एकावर एक घालावीं आणि त्यावर राजाने बसावे ॥७५॥७६॥

मुख्यस्थानेजुहुयात्पुरोहितोऽग्निंसमित्तिलघृताद्यैः ।
 त्रिनयनशक्रवृहस्पतिनारायणनित्यगत्तिऋग्भिः ॥७७॥

अर्थ—मुख्यस्थानी (दक्षिणवेदीवर) अग्नींत समिधा, तिल, आज्य, व श्रीफल इत्यादिकेकरून पुरोहिताने रुद्र, इंद्र, वृहस्पति, विष्णु, वायु यांच्या मंत्रांनी हवन करावे ॥७७॥

इंद्रध्वजनिर्दिष्टान्यग्निनिमित्तानिदैववित्ब्रूयात् ।
 कृत्वाशेषसमाग्निपुरोहितःप्रांजलिं ब्रूयात् ॥७८॥

अर्थ—इंद्रध्वजाचाठाई सांगितलेली (अ० ४३ श्लोक ३१ पासून ३६ पर्यंत) जी अग्नीचीं शुभाशुभलक्षणें तीं ज्योतिष्यानें सांगावीं. उपाध्यायानें सर्वकर्माची समाप्ति करून हात जोडून हें वक्ष्यमाण बोलवें ॥७८॥

**यांतुदेवगणाःसर्वेपूजामादायपार्थिवात् ।
सिद्धिंदत्वासुविपुलांपुनरागमनायवै ॥७९॥**

अर्थ—राजापासून (राजानें केलेली) पूजा घेऊन, राजास बहुत सिद्धि देऊन पुनः कार्यांत येण्याकरितां सर्व देवगण जावोत असें उपाध्यायानें हात जोडून सांगवें ॥७९॥

**नृपतिरतोदैवज्ञंपुरोहितंचार्चयेद्धनैर्बहुभिः ।
अन्यांश्चदक्षिणीयान्यथार्हतःश्रोत्रियप्रभृतीन् ८०**

अर्थ—नंतर राजानें ज्योतिषी व पुरोहित यांची पूजा बहुत द्रव्यानें करावी व अन्यही दक्षिणा देण्यास योग्य, हवन करणारे किंवा अग्निहोत्री इत्यादि ब्राह्मणांस यथायोग्य (कुलशीलपाठश्रुतानुसार) दक्षिणा द्यावी ॥८०॥

**दत्त्वाभयंप्रजानामाघातस्थानगान्विसृज्यपशून् ।
बंधनमोक्षंकुर्यादभ्यंतरदोषकृद्दर्ज ॥८१॥**

अर्थ—नंतर राजानें प्रजांस अभय देऊन मारण्याच्याजागीं नेलेल्या मेषादि पशूंस सोडावे. तसेच बंदींत घातलेले लोकही सोडावे; परंतु राजाच्या शरीरास दुःख देणारे किंवा अंतःपुरामध्ये दोष करणाऱ्या लोकांवांचून बंदींतले लोक सोडावे ८१

**एतत्प्रयुज्यमानंप्रतिपुष्यंसुखयशोर्थवृद्धिकरं ।
पुष्यंविनार्धफलदापौषीशांतिःपराप्रोक्ता ॥८२॥**

अर्थ—हें सांगितलेले पुष्यस्नान प्रतिमहिऱ्याच्या पुष्यनक्षत्रीं केलें तर सुख, यश, द्रव्य यांची वृद्धि होय. पुष्यनक्षत्रावांचून केलें तर अर्धे फल देतें. पुष्यनक्षत्रानें किंवा पौषेपौर्णिमेस केलेली ही पुष्यस्नानरूप शांति उत्कृष्ट होय ॥८२॥

**राष्ट्रोत्पातोपसर्गेपुराहोःकेतोश्चदर्शने ।
ग्रहावमर्दनेचैवपुष्यस्नानंसमाचरेत् ॥८३॥**

अर्थ—राष्ट्रांत दिव्यभौमांतरिक्ष उत्पात, उपद्रव (रोगादि), ग्रहण व धूमकेतु यांचें दर्शन, ग्रहयुद्ध हीं शालीं असतां पुष्यस्नान करावें ॥८३॥

नास्तिलोकेस उत्पातो यो ह्यनेन न शाम्यति ।
मंगलं चापरं नास्तियदस्मादतिरिच्यते ॥८४॥

अर्थ—जो उत्पात पुण्यस्नानाने शांत होत नाही असा उत्पात लोकांमध्ये होत ना-
हीं व या पुण्यस्नानाहून अधिक असे मंगलकारकही दुसरें नाही ॥८४॥

अधिराज्यार्थिनो राज्ञः पुत्रजन्मचकाक्षतः ।
तत्पूर्वमभिषेकेच विधिरेष प्रशस्यते ॥८५॥

अर्थ—अधिराज्य (श्रेष्ठराज्य) किंवा पुत्रजन्म इच्छिणाऱ्या राजास पुण्यस्नानपूर्वक
अभिषेकीं हाच विधि प्रशस्त होय ॥८५॥

महेंद्रार्थमुवाचेदंबृहत्कीर्तिर्वृहस्पतिः ।
ज्ञानमायुःप्रजावृद्धिसौभाग्यकरणंपरं ॥८६॥

अर्थ—मोठा कीर्तिमान् बृहस्पति, इंद्राकारणें, आयुष्य, संतति, वृद्धि, सौभाग्य यांतें
करणारें उत्कृष्ट हें ज्ञान सांगता ज्ञाना ॥८६॥

अनेनैव विधानेन हस्त्यश्वं स्नापयति यः ।
तस्यामयविनिर्मुक्तं परांसिद्धिमवाप्नुयात् ॥८७॥

अर्थ—याच विधानेकरून हत्ती, घोडे यांस जो ज्ञान घालतो त्याचे ते हस्त्यश्व
रोगनिर्मुक्त होऊन उत्तम सिद्धि पावतात ॥८७॥

॥ इति बृहत्संहितायां पुण्यस्नानं नामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥

॥ अथ पट्टलक्षणं ॥

विस्तरशो निर्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः ।
तत्संक्षेपः क्रियते मया त्रसकलार्थसंपन्नः ॥९॥

अर्थ—कश्यपादि आचार्यांनीं मुकुटांचें लक्षण विस्तारानें जें सांगितलें तें मी सर्व
अर्थानें युक्त संक्षेपानें सांगतो ॥९॥

पट्टःशुभदोराज्ञामध्येष्टावंगुलानिविस्तीर्णः ।
 सप्तनरेंद्रमहिष्याःषड्युवराजस्यनिर्दिष्टः ॥२॥
 चतुरंगुलविस्तारःपट्टःसेनापतेर्भवतिमध्ये ।
 द्वेचप्रसादपट्टःपंचैतेकीर्तिताःपट्टाः ॥३॥
 सर्वेद्विगुणायामामध्यादर्धेनपार्श्वविस्तीर्णाः ।
 सर्वेचशुद्धकांचनविनिर्मिताःश्रेयसोवृत्त्यै ॥४॥

अर्थ—राजांचा मुकुट मध्ये आठ अंगुळें विस्तीर्ण शुभ होय. राजस्त्रियेचा मुकुट सात अंगुळें विस्तीर्ण, युवराजाचा मुकुट सहा अंगुळें विस्तीर्ण शुभ होय ॥ २ ॥ सेनापतीचा मुकुट मध्ये चार अंगुळें विस्तीर्ण शुभ होय. प्रसादमुकुट दोन अंगुळें शुभ होय. हे पांच मुकुट सांगितले ॥३॥ हे सर्व मुकुट विस्ताराच्या दुप्पट लांब असावे. मध्यविस्ताराच्या अर्धानें पार्श्वभाग विस्तीर्ण असावे. सर्व मुकुट शुद्ध सुवर्णानें निर्मित कल्याणवृत्त्यर्थ होतात ॥४॥

पंचशिखोभूमिपतेस्त्रिशिखोयुवराजपार्थिवमहिष्योः ।
 एकशिखःसैन्यपतेःप्रसादपट्टोविनाशिखया ॥५॥

अर्थ—राजाचा मुकुट पंचशिख करावा. युवराज व राजस्त्री यांचा त्रिशिख, सैन्यपतीचा एकशिख मुकुट असावा आणि प्रसादमुकुट शिखेवांचून करावा ॥५॥

क्रियमाणंयदिपत्रंसुखेनविस्तारमेतिपट्टस्य ।
 वृद्धिजयौभूमिपतेस्तथाप्रजांनांचसुखसंपत् ॥६॥

अर्थ—मुकुटाचा करावयाचा जो पत्रा तो अनायासानें विस्तृत होईल तर राजास वृद्धि, जय हे प्राप्त होतात व प्रजांस सुख, संपत्ति ही प्राप्त होतात ॥६॥

जीवितराज्यविनाशं करोतिमध्येव्रणःसमुत्पन्नः ।
 मध्येस्फुटितस्त्याज्योविघ्नकरःपार्श्वयोःस्फुटितः ॥७॥

अर्थ—करावयाच्या मुकुटास मध्ये छिद्र उत्पन्न झालें तर, आयुष्य व राज्य यांचा नाश होतो. मध्ये फुटला तर तो टाकावा. बाजूंस फुटला तर विघ्नकारक होतो ७

अशुभनिमित्तोत्पत्तौशास्त्रज्ञःशांतिमादिशेद्राज्ञः ।
 शस्तनिमित्तःपट्टोनृपराष्ट्रवृद्धयेभवति ॥८॥

अर्थ—मुकुट करयेवेळीं अशुभ लक्षणें उत्पन्न झालीं तर पट्टशास्त्रज्ञानें राजास शांति सांगावी. शुभनिमित्तानीं मुक्त जो पट्ट (मुकुट) तो राजास व राष्ट्रास वृद्धि करितो ॥८॥

॥ इतिबृहत्संहितायांपट्टलक्षणं नाम एकोनपंचाशोऽध्यायः ॥

॥ अथखड्गलक्षणं ॥

अंगुलशतार्धमुत्तमऊनःस्यात्पंचविंशतिःखड्गः ।

अंगुलमानाज्ज्ञेयोव्रणोशुभोविषमपर्वस्थः ॥१॥

अर्थ—खड्ग (तलवार) (पन्नासपासून पंचवीस अंगुलपर्यंत लांब असावी.) पन्नास अंगुलें लांब उत्तम, पंचवीस अंगुलें कनिष्ठ होय. खड्गावर व्रण (खळगे इ०) अंगुलमानानें विषम (१।३।६ इ०) अंगुलांवर असेल तर तो अनिष्ट जाणावा ?

श्रीवृक्षवर्धमानातपत्रशिवलिंगकुंडलाब्जानां ।

सदृशाव्रणाःप्रशस्ताध्वजायुधस्वस्तिकानांच ॥२॥

अर्थ—विल्ववृक्ष, वर्धमान (शराव, परीळ), छत्र, शिवलिंग, कुंडल, कमल, ध्वज, खड्गादि आयुध, स्वस्तिक यांसारखे व्रण (खळगे) शुभ होत ॥२॥

ककलासकाककंककक्रव्यादकबंधवृश्चिकाकृतयः ।

खड्गैव्रणानशुभदावंशानुगताःप्रभूताश्च ॥३॥

अर्थ—सरडा, काक, कंक, मांसभक्षक गृध्रादिक, छिन्नमस्तक पुरुष, विंचू यांच्या आकारासारखे व खड्गाच्या मध्यभागी व बहुत व्रण (खांचा, खळगे) शुभ नव्हत.

स्फुटितोऽहस्वःकुंठोवंशच्छिन्नो न दृड्मनोनुगतः ।

अस्वनइतिचानिष्टःप्रोक्तविपर्यस्तइष्टफलः ॥४॥

अर्थ—स्फुटित (फुटलेला), प्रमाणहीन, अतीक्षण, मध्यभागी तुटल्यासारखा, चक्षु व मन यांस प्रिय नव्हे, मारला असतां शब्द होत नाही असा खड्ग अशुभ होय. याहून अन्यप्रकारचा खड्ग शुभ होय ॥४॥

कणितंमरणायोक्तंपराजयायप्रवर्तनंकोशात् ।

स्वयमुद्गीर्णैर्युद्धंज्वलितेविजयोभवतिखड्गे ॥५॥

अर्थ—खड्गाचा स्वतःच शब्द होईल तर खड्गस्वामीस मरण होतें. कोश (मेण) यापासून खड्ग निघणार नाही तर पराजय होतो. खड्ग स्वतःच कोशांतून निघेल तर युद्ध होतें. खड्ग ज्वलित होईल तर विजय होतो ॥५॥

**नाकारणं विवृणुयान्निविघटयेच्च पश्येन्न तत्र व
दनं न वदेच्च मूल्यं । देशं न चास्य कथयेत्प्रतिमा
नयेच्च नैव स्पृशेन्नृपतिरप्रयतोसियष्टिं ॥६॥**

अर्थ—खड्ग (पान) कारणावांचून मेणांतून काढूनये व चालवूनये. पानामध्ये मु- ख पाहूनये. कारणावांचून खड्गाची किंमत बोलूनये. खड्गाची जाति सांगूनये. खड्ग अंगुलांनीं मोजूनये. राजाने अपवित्र असतां, पानास स्पर्श करूनये ॥६॥

**गोजिह्वासंस्थानो नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च ।
करवीरपत्रशूलाग्रमंडलाग्राः प्रशस्ताः स्युः ॥७॥**

अर्थ—गाईच्या जिभेसारखा, नीलकमल, बांबूचेपान, कण्हेरीचेपान, शूलाचेअग्र यां- सारखे मंडलाग्र (खड्ग) शुभ होत ॥७॥

**निष्पन्नो न च्छेद्यो निकषैः कार्यः प्रमाणयुक्तः सः ।
मूले म्रियते स्वामी जननी तस्याग्रतश्छिन्ने ॥८॥**

अर्थ—तयार झालेला खड्ग प्रमाणाधिक होईल तर, तोडूनये. घांसून प्रमाणयुक्त करावा त्याचे मूळ तोडले तर स्वामीस मृत्यु. अग्र तोडले तर त्या स्वामीचे आईस मृत्यु होतो ॥८॥

**यस्मिन्त्सरुप्रदेशे व्रणो भवेत्तद्वदेव खड्गस्य ।
वनितानामिव तिलको गुह्ये वाच्यो मुखे दृष्ट्वा ॥९॥**

अर्थ—ज्या खड्गमुष्टिप्रदेशी व्रण असेल त्याच खड्गप्रदेशी व्रण आहे असे सांगावे. ह्र० मुष्टिमूली व्रण असेल तर खड्गमूली व्रण आहे. मध्यभागी असेल तर खड्गमध्यभागी, अग्रभागी अ० तर खड्गाग्री व्रण आहे असे सांगावे जसे स्त्रीच्या मुखावर तिलक पाहून गुह्यावर आहे, असे समजते तसेच हे समजावे ॥९॥

**अथ वा स्पृशति यदंगं प्रष्टानि स्त्रिंशभृत्तदवधार्य ।
कोशस्थस्यादेशो व्रणोस्ति शास्त्रं विदित्वेदं ॥१०॥**

अर्थ—अथवा शस्त्रधारण करून विचारणारा ज्या अंगास स्पर्श करील ते पाहून, व हे वक्ष्यमाण खड्गशास्त्र जाणून, तसा मेणांतील खड्गास व्रण आहे असे सांगावे ॥१०॥

शिरसिस्पृष्टेप्रथमंगुलेद्वितीयेललाटसंस्पर्शे ।

भ्रूमध्येचतृतीयेनेत्रेस्पृष्टेचतुर्थेच ॥११॥

अर्थ—पृच्छक मस्तकावर स्पर्श करील तर खड्गास पहिल्या अंगुली व्रण आहे असे सांगावे. ललाटास स्पर्श करील तर दुसऱ्या अं०, भ्रूमध्यास स्पर्श० तर तिसऱ्या अं०, नेत्रांस स्पर्श करील तर चवथ्या अंगुली व्रण आहे असे सांगावे ११

नासोष्ठकपोलहनुश्रवणग्रीवांसकेषुपंचाद्याः ।

उरसिद्वादशसंस्थस्त्रयोदशेकक्षयोज्ञेयः ॥१२॥

अर्थ—पृच्छक नासिका, ओष्ठ, गाल, हनवटी, कान, कंठ, अंस यांस स्पर्श करील तर अनुक्रमे खड्गाच्या पांच, सहा, सात, आठ, नऊ, दहा, अकरा या अंगुलांवर व्रण आहे. उरसि स्पर्श करील तर बारा अंगुलांस, कांवेस स्पर्श० तर तेरा अंगुलांवर व्रण आहे असे सांगावे ॥१२॥

स्तनत्ददयोदरकुक्षीनाभीषुचतुर्दशादयोज्ञेयाः ।

नाभीमूलेकट्यांगुह्येचैकोनविंशतितः ॥१३॥

ऊर्वाद्वाविंशेस्यादूर्वांमध्येव्रणस्त्रयोविंशे ।

जानुनिचचतुर्विंशेजंघायांपंचविंशेच ॥१४॥

जंघामध्येगुल्फेपाण्यापादेतदंगुलीष्वपिच ॥

षट्विंशतिकाद्यावत्रिंशदितिमतेनगर्गस्य ॥१५॥

अर्थ—पृच्छक स्तन, त्ददय, उदर, कुक्षी, नाभि, यांस स्पर्श करील तर अनुक्रमे १४।१५।१६।१७।१८ या अंगुली, नाभिमूल, कटी, गुह्य यांस स्पर्श करील तर १९।२०।२१ या अंगुली ॥१३॥ मांड्यांस स्पर्श क० तर २२ अंगुली, मांड्यांच्या मध्ये स्पर्श० तर २३ अंगुली, जानूस स्प० २४ अंगुली, पाट्यांस स्पर्श० २५ व्या अंगुली, ॥१४॥ पाट्यांच्यामध्ये, गुल्फ, खोट, पाय व त्यांच्या अंगुली यांस स्पर्श करील तर अनुक्रमाने २६।२७।२८।२९।३० व्या अंगुलांवर खड्गास व्रण आहे असे समजावे. असे गर्गऋषीचे मत आहे ॥१५॥

पुत्रमरणंधनाग्निर्धनहानिःसंपदश्चबंधश्च ।

एकाद्यंगुलसंस्थैर्व्रणैःफलंनिर्दिशेत्क्रमशः ॥१६॥

अर्थ—एकादि अंगुलीं खड्गास जे व्रण त्यांचीं हीं वक्ष्यमाण फलें अनुक्रमानें जाणावीं. १अंगुलीं पुत्रमरण, २धनप्राप्ति, ३ धननाश, ४ संपत्ति, ५बंध हीं फलें होत ॥१६॥

सुतलाभःकलहोहस्तिलब्धयःपुत्रमरणधनलाभौ ।

क्रमशोविनाशवनितासिचित्तदुःखानिषट्प्रभृति ॥१७॥

अर्थ—६ सुतलाभ, ७ कलह, ८ गजलाभ, ९ पुत्रमरण, १० धनलाभ, ११विनाश, १२ स्त्रीप्राप्ति, १३ चित्तास दुःख, हीं सहा अंगुलांपासून अनुक्रमें फलें होत ॥१७॥

लब्धिर्हानिःस्त्रीलब्धयोवधोवृद्धिमरणपरितोषाः ।

ज्ञेयाश्चतुर्दशादिषुधनहानिश्चैकविंशेश्यात् ॥१८॥

अर्थ—१४ लाभ, १५ हानि, १६ स्त्रीलाभ, १७ वध, १८ वृद्धि, १९ मरण, २० संतोष, हीं फलें चवदांपासून जाणावीं. २१धनहानि होत्ये ॥१८॥

वित्तासिर्निर्वाणधनागमोमृत्युसंपदोस्वत्वम् ।

ऐश्वर्यमृत्युराज्यानिचक्रमात्रिंशदितियावत् ॥१९॥

परतो न विशेषफलंविषमसमस्थास्तुपापशुभफलदाः ।

कैश्चिदफलाःप्रदिष्टास्त्रिंशत्परतोऽग्रमितियावत् ॥२०॥

अर्थ—२२ द्रव्यप्राप्ति, २३ मृत्यु, २४ धनप्राप्ति, २५ मृत्यु, २६ संपत्ति, २७ निर्धनत्व, २८ ऐश्वर्य, २९ मृत्यु, ३०राज्य, हीं फलें तीसपर्यंत जाणावीं ॥ १९ ॥ तीस अंगुलांपुढें व्रणाचें विशेष फल नाही. विषम अंगुलीं अशुभफल व सम अंगुलीं शुभफल जाणावें. कोणी आचार्य तीस अंगुलांपुढें अग्रापर्यंत फलच नाही असें ज्ञणतात ॥२०॥

करवीरोत्पलगजमदघृतकुंकुमकुंदचंपकसगंधः ।

शुभदोनिष्टोगोमूत्रपंकमेदःसदृशगंधः ॥२१॥

कूर्मवसासूक्ष्मारोपमश्वभयदुःखदोभवतिगंधः ।

बैडूर्यकनकविद्युत्प्रभोजयारोग्यवृद्धिकरः ॥२२॥

अर्थ—कण्हेरपुष्प, कमल, हत्तीचा मूद, घृत, कुंकुम, कुंदपुष्प त्वंपकपुष्प, यांसारखा खड्गाचा गंध शुभ होय. गोमूत्र, चिखल, मेदु यांसारखा खड्गगंध अशुभ होय ॥२१॥ कांसव, वसा (चरबी), रक्त, क्षार यांसारख्या गंधाचा खड्ग भय व दुःख देतो. वैदूर्यमणि, सुवर्ण, बीज यांसारखा तेजस्वी खड्ग नय, आरोग्य व वृद्धि करतो ॥२२॥

इदमौशनसंचशस्त्रपानंरुधिरेणश्रियमिच्छ
तःप्रदीप्तां । हविषागुणवत्सुताभिलिप्सोः
सलिलेनाक्षयमिच्छतश्चवित्तं ॥२३॥ वडवो
पूकरेणुदुग्धपानंयदिपापेनसमीहतेर्थसिद्धिं ।
झषपित्तमगारववस्तदुग्धैःकरिहस्तच्छिदये
सतालगर्भैः ॥२४॥

अर्थ—हे वक्ष्यमाण शस्त्रपान (शस्त्रास पाणी देणे) शुक्राने सांगितले. उज्ज्वल लक्ष्मी इच्छिणाऱ्याच्या खड्गास रक्ताने पाणी द्यावे. गुणवान् पुत्रेच्छूच्या खड्गास घृताने पाणी द्यावे. अक्षय द्रव्येच्छूच्या खड्गास उदकाने पाणी द्यावे ॥२३॥ जर पापाने (वधादिकाने) अर्थसिद्धि इच्छील तर घोडी, उंटीण, हस्तीण यांच्या दुधाने पाणी द्यावे. हत्तीची शूंडा तोडण्यात इच्छिणाऱ्याच्या खड्गास मत्स्यपित्त मृगी, घोडी शेळी यांचे दुग्ध व तालगर्भ (ताडी) ही एकत्र करून पाणी द्यावे २४

आर्कपयोहुहुविषाणमधीसमेतंपारावताखु
शकृताचयुतंप्रलेपः । शस्त्रस्यतैलमथितस्य
ततोस्यपानंपश्चाच्छित्तस्यनशिलासुभवेद्विधातः २५

अर्थ—हवीचे दुग्ध (चीक) मेद्व्याच्या शिंगाची राख करून तिणे युक्त करावे व पारवा, उंटीर यांच्या विष्टेने युक्त करून त्याचा लेप तैलमदितशस्त्रास करावा नंतर पाणी द्यावे नंतर घांसून तीक्ष्ण करावा झणजे तो खड्ग दगडावर मारला तरी मोडत नाही ॥२५॥

क्षारेकदल्यामथितेनयुक्तेदिनोषितेपाधितमा
यसंयत् । सम्यक्छितंचाशमनिनैतिभंगंनचा
न्यलोहेष्वपित्तस्यकौठयं ॥२६॥

अर्थ—केळींचा क्षार (राख) ताकानें युक्त करून अहोरात्र ठेवून तें पाणी ज्या लोखंडास दिलें व उत्तम पाजवळें तें दगडावरही नाश पावत नाहीं व अन्य लोखंडावरही तें कुठित होत नाहीं ॥२६॥

॥ इतिबृहत्संहितायांस्वडुलक्षणं नामपंचाशोऽध्यायः ॥५०॥

॥ अथअंगविद्या ॥

दैवज्ञेनशुभाशुभंदिगुदितस्थानात्दृश्यानीक्षतावा
च्यंप्रष्टृनिजापरांगघटनांचालोक्यकालंधिया ।
सर्वज्ञोहिचराचरात्मकतयास्मैसर्वदर्शीविभु
श्रेष्ठाव्यात्दृतिभिःशुभाशुभफलंसंदर्शयत्यर्थिनां १

अर्थ—पूर्वादि दिशा, पृच्छकाचें भाषण, स्थान, पृच्छकानें काहीं आणलेला पदार्थ, यांतें पाहणाऱ्या ज्योतिष्यानें, पृच्छक, अन्यमनुष्य यांच्या अंगांची घटना (स्पर्शादिक) हीं व काल (वेळा) यांतें पाहून, पृच्छकास शुभाशुभ सांगावें. ज्या कारणास्तव, हा काल स्थावरजंगमजगताचा आत्मा आहे म्हणून सर्व जाणणारा, सर्व पाहणारा, सर्वव्यापक आहे. यास्तव प्रश्नकर्त्यास स्पर्शादि चेष्टा व भाषण यांहींकरून शुभाशुभफल दाखवितो ॥१॥

स्थानंपुष्पसुहासिभूरिफलभृत्सुस्निग्धकृत्तिच्छ
दासत्पक्षिच्युतशस्तसंज्ञिततरुच्छायोपगूढंसमं ।
देवर्षिद्विजसाधुसिद्धनिलयंसत्पुष्पसस्थोक्षितं
सत्स्वादूदकनिर्मलत्वजनिताल्हादंचसच्छाड्वलं ॥२॥

अर्थ—प्रफुल्लित पुष्पांनीं हास्य करणारे, बहुत फलांनीं युक्त, ओली साल व पाने यांनीं युक्त, काकोलूकादि अशुभपक्षिरहित, असे पळस, पिंपळ, बट इत्यादि शुभनावाचे जे वृक्ष त्यांच्या छायेनें आच्छादित; सम (उंच सखल नाहीं), देव, ऋषि, ब्राह्मण, साधु, सिद्ध यांचें राहण्याचें स्थान, उत्तमपुष्प व धान्य यांनीं युक्त गोड पाण्याच्या निर्मलत्वानें आनंदोत्पादक, दूर्वादि हिरव्या तृणानें युक्त असे स्थान प्रश्नकर्त्यास शुभ होय ॥२॥

छिन्नभिन्नकृमिखातकंटकिमुष्टरूक्षकुटिलैर्नस
त्कुजैः । क्रूरपक्षियुतनिघनामभिःशुष्कशी
र्णबहुपर्णचर्मभिः ॥३॥ श्मशानशून्यायतनं
चतुष्पथंतथामनोजंविषमंसदोषरं । अवस्क
रांगारकपालभस्मभिश्चितंतुषैःशुष्कतृणैर्नशो
भनं ॥४॥

अर्थ—छिन्न, भिन्न, कीडलागलेला, कांड्यांचा, जळलेला, रूक्ष, वांकडा, काका-
दि क्रूरपक्ष्यांनी युक्त, विभीतकादि निघनामक, शुष्क व गळलीं आहेत बहुत पर्णे व
त्वचा जांच्या अशा वृक्षांनी युक्तस्थान प्रश्नास शुभ नव्हे ॥३॥ श्मशान, शून्य
(उद्वस्त) देवगृह, चनाठा, आनंदकारक नव्हे; उंचसखल, सर्वकाल रेतीने युक्त,
अवस्कर (विष्ठा, केरकचरा), कोळसे, हाडे, भस्म यांणीं व्याप्त, धान्यत्वचा (कों-
डा) व शुष्कतृण यांणीं व्याप्त असे स्थान प्रश्नास शुभ नव्हे ॥४॥

प्रव्रजितनग्रनापितरिपुबंधनसूनिकैस्तथाश्वपचैः ।
कितवयतिपीडितैर्युतमायुधमाध्वीकविक्रयैर्नशुभं ॥५॥

अर्थ—तपस्वी, नग्न, नापित, शत्रु, बंधनशाला, पशुघाती, चांडाल, कपटी, संन्या-
सी, रोगी, आयुधगृह, मद्यविक्रय, यांणीं युक्तस्थान प्रश्नास शुभ नव्हे ॥५॥

प्रागुत्तरैशाश्रदिशःप्रशस्ताःप्रष्टुर्नवाय्वंबुयमाग्निरक्षः ।
पूर्वाण्हकालेस्तिशुभंनरात्रौसंध्याद्वयेप्रश्रुतोपराणहे ६

अर्थ—पूर्व, उत्तर, ईशानी ह्या दिशांकडे प्रश्रुतार्थी मुख असेल तर शुभ होय. वा-
यव्य, पश्चिम, नैऋत्य यांकडे असेल तर अशुभ होय. दिवसाच्या प्रथमभागी प्रश्रु-
त शुभ होय. रात्री, प्रातःसायंसंध्यासमयी व अपराण्ही अशुभ होय ॥६॥

यात्राविधानेहिशुभाशुभंयत्प्रोक्तंनिमित्तंदि
हापिवाच्यं । दृष्ट्वापुरोवाजनताहतंवाप्रष्टुः
स्थितंपाणितलेथवस्त्रे ॥७॥

अर्थ—यात्राप्रकरणीं जें शुभाशुभ शकुननिमित्त सांगितलें तेंही प्रश्रुतसमयीं पहावें व
आपल्या पुढील पदार्थ व लोकांनीं आणलेला पदार्थ व प्रश्रुतार्थाच्या हातांत अध-
वा वस्त्रांत असलेला पदार्थ पाहून शुभाशुभ सांगावें ॥७॥

अथांगान्यूर्वोष्ठस्तनवृषणपादचदशनाभुजौ
हस्तौगंडौकचगलनखांगुष्ठमपियन्त् । सशंखं
कक्षांसश्रवणकुदसंधीतिपुरुषेस्त्रियांभ्रूनासा
स्फिग्वलिकटिसुलेखांगुलिचयं ॥८॥ जिह्वा
ग्रीवापिंडिकेपार्ष्णिणयुग्मंजंघेनाभिःकर्णपाली
कृकाटी । वक्रंपृष्ठंजत्रुजान्वस्थिपार्श्वहत्ताल्व
क्षीमेहनोरस्त्रिकंच ॥९॥ नपुंसकाख्यंचशिरो
ललाटंआश्वाद्यसंज्ञैरपरैश्चिरेण । सिद्धिर्भवे
ज्जातुनपुंसकैर्नोरूक्षक्षतैर्भग्नकृशैश्चपूर्वैः ॥१०॥

अर्थ—मांड्या, ओष्ठ, स्तन, वृषण, पाद, दंत, भुज, हस्त, गाल, केश, कंठ, नखें,
हस्तपादांगुष्ठ, कांख (बाहुमूल), स्कंध (खांदा), कान, गुद, सर्वांगाच्यासंधि,
शंख हे सर्व अवयव पुरुषसंज्ञक होत. भिवया, नासिका, कुले, बलि (उदरा
दिकांवरील त्रिवली), कमर, हस्तादिकांवरील उत्तमरेषा, अंगुलिसमूह, ॥८॥
जिह्वा, मान, पोटरीचा गोळा, दोन खोंटा, पोटाच्या, नाभि, कानांच्या पाळी, कृका-
टी (मानेचा सरळभाग), हे अवयव स्त्रीसंज्ञक होत. मुख, पृष्ठ, जत्रु (बाहू
व कंठ यांचा संधि, सरो), टोंपर हाडे, पार्श्व (वरखड्या), हृदय, तालु, नेत्र,
शिभ्र, वक्षस्थल, त्रिक, (पाठीचे कण्याखाली मिळालेली जीं तीन हाडे तीं, मा-
कडहाड), ॥९॥ शिर, ललाट, हे अवयव नपुंसकसंज्ञक होत. आद्य ल० पु-
रुषसं० अवयवांनीं शीघ्र कार्यसिद्धि होय. अपर ल० स्त्रीसंज्ञकांनीं बहुत का-
लाने कार्यसिद्धि. नपुंसकांनीं सिद्धि होत नाही व रूक्ष, क्षत, भग्न, कृश असे
पुरुषसंज्ञक व स्त्रीसंज्ञक अवयव असले तर सिद्धि होत नाही. (हे फल स्प-
र्शादिकाचें होय) ॥१०॥

स्पृष्टेवाचालितेवापिपादांगुष्ठेक्षिरुग्भवेत् ।

अंगुल्यांदुहितुःशोकंशिरोघातेनृपाद्भयं ॥११॥

अर्थ—पायांच्या आंगठ्यास स्पर्श केल्या किंवा हालिबला तर पृच्छकास नेत्ररोग हो-
तो. अंगुलींस स्पर्शकरून विचारील तर कन्येचा शोक होतो. मस्तकास ता-
डन करून विचारील तर राजापासून पृच्छकास भय होतें ॥११॥

विप्रयोगमुरसिस्वगात्रतःकर्पटात्हृत्तिरनर्थदा

भवेत् । स्यात्प्रियाप्तिरभिगृह्यकर्पटंपृच्छतश्च
रणपादयोजितुः ॥१२॥

अर्थ—पृच्छकाने उरास स्पर्शकरून प्रभू केला तर कोणाचा तरी वियोग होतो. स्वशरीरापासून वस्त्र टाकले तर अनर्थ होतो. वस्त्र घेऊन पायांवर पाय ठेवून पृच्छक प्रभू करील तर प्रियवस्तूची प्राप्ति होईल असे सांगावे ॥१२॥

पादांगुष्ठेनविलिखेद्भूमिक्षेत्रोत्थचितया ।
हस्तेनपादौकंडूयेत्तस्यदासीमयाचसा ॥१३॥

अर्थ—पादांगुष्ठाने भुमीवर रेखा काढील तर त्या पृच्छकास क्षेत्रोत्पन्न चिंता सांगावी. हाताने पाय खाजवील तर त्यास दासीकृत चिंता सांगावी ॥१३॥

तालभूर्जपटदर्शनेंशुकंचितयेत्कचतुषास्थिभ
स्मगं । व्याधिराश्रयतिरज्जुजालकंवलकलं
चसमवेक्ष्यबंधनं ॥१४॥

अर्थ—ताडपत्र व भूर्जपत्र यांचे दर्शन झाले तर पृच्छकास वस्त्राची चिंता सांगावी. केश, तुष, हाडे, भस्म, यांचे दर्शन झाले तर व्याधि होतो. दोरी, जाले, वल्कल ही प्रभूकाली पाहिली तर बंधन होते ॥१४॥

पिप्पलीमरिचशुंठिवारिदैरोध्रकुष्ठवसनांबुजीरकैः ।
गंधमांसिशतपुष्पयावदेत्पृच्छतस्तगरकेणचिंतनं ॥१५॥
स्त्रीपुरुषदोषपीडितसर्वाध्वसुतार्थधान्यतनयानां ।
द्विचतुष्पदक्षितीनांविनाशतःकीर्तितैर्दृष्टैः ॥१६॥

अर्थ—प्रभूसमयीं पिप्पली पाहिली तर सदोषस्त्रीविषयक चिंता, मिर्री किंवा मिरची पा० तर सदोषपुरुषविष० चिंता, सुंठ पा० व्याधित किंवा मृतविष० चिंता, नागर-मोथा पा० तर सर्व नाशवि० चिंता, लोध्र पा० मार्गनाशवि० चिंता, कुष्ठ-कोळिजन पा० पुत्रनाशवि० चिंता, वस्त्र पा० अर्थनाशवि० चिंता, उदक पाहि० धान्यनाशकृतचिंता, जिरे पा० पुत्रानाशकृतचिंता, जटामांसी पाहि० द्विशफनाशकृत चिंता, शतपुष्पा (बडिशेप) पाहिली तर चतुष्पादनाशकृत चिंता, तगर पाहिले तर भूमिनाशकृत चिंता, ह्या चिंता प्रभूकर्षास आहेत असे सांगावे ॥१५॥१६॥

न्यग्रोधमधुकर्तितुक्जंबुश्लक्ष्माश्रयदरिजातिफलैः ।

धनकनकपुरुषलोहांशुकरूप्योदुंबराप्तिरपिकरगैः ॥१७॥

अर्थ—प्रश्नकर्त्याच्या हातांत वडाचे फळ असेल तर धनप्राप्ति, मोहाचे फळ असेल तर सुवर्णप्राप्ति, टेभुरणीचे फळ अ० पुरुषप्राप्ति, जांबूळ अ० लोखंडप्राप्ति, झुक्ष (पिंपळ किंवा पिंपरी) इचे फळ अ० वस्त्रप्राप्ति, आम्रफळ असे० रौप्यप्राप्ति, नायफळ अ० ताम्रप्राप्ति होईल असे सांगावे ॥१७॥

धान्यपरिपूर्णपात्रकुंभःपूर्णःकुटुंबवृद्धिकरौ ।

गजगोशुनांपुरीषंधनयुवतिसुत्तद्विनाशकरं ॥१८॥

अर्थ—प्रश्नकर्त्याच्या हातांत धान्याने भरलेले पात्र किंवा उदकपूर्ण कुंभ असेल तर कुटुंबाची वृद्धि होई. हत्तीची विष्टा असेल तर धननाश; गाईची विष्टा अ० स्त्रियांची व्यभिचार, कुत्र्याची विष्टा अ० मित्रनाश, हे होतात असे सांगावे १८

पशुहस्तिमहिषपंकजरजतव्याघ्रैर्लभेतसद्दृष्टैः ।

अविधननिवसनमलयजकौशेयाभरणसंघातं ॥१९॥

अर्थ—प्रश्नकर्त्या पशु दृष्टीस पडेल तर कंबलादि लाभ, हत्ती दृष्टी० धनलाभ, महिष दृष्टी० वस्त्रलाभ कमल दृष्टी० मलयज (चंदन) लाभ, रूपे दृष्टी० कौशेय-वस्त्र (पीतांबर) लाभ, व्याघ्र दृष्टीस पडेल तर अलंकारलाभ, हे प्रश्नकर्त्यास मिळतील असे सांगावे ॥१९॥

पृच्छावृद्धश्रावकसुपरिव्राड्दर्शनेनृभिर्विहिता ।

मित्रद्यूतार्थभवागणिकानृपसूतिकार्थकृता ॥२०॥

अर्थ—प्रश्नकर्त्या वृद्धश्रावक (कापालिक जैनमती) याचे दर्शन झाले तर मित्रार्थ किंवा द्यूतार्थ, पुरुषांनी, प्रश्न केला. उत्तम संन्यासी दृष्टीस पडला तर वेश्या, राजा, सूतिका (बाळंतीण) यांविषयी प्रश्न केला असे सांगावे ॥२०॥

शाक्योपाध्यायार्हतनिर्ग्रंथनिमित्तनिगमकैवर्तैः ।

चौरचमूपतिवणिजांदासीयोधापणस्थवध्यानां ॥२१॥

अर्थ—शाक्य (बौद्धमतस्थापनकर्ता) दृष्टीस पडला तर चौरविषयक प्रश्न, उपाध्याय दृष्टी० सेनापति वि०, अर्हत (बौद्धमतानुसारी) दृष्टी० व्यापारविष०, निर्ग्रंथ (दिगंबर साधु) दृष्टी० दासी विष०, निमित्त (दैवज्ञ, ज्योतिषी) दृष्टीस० योद्धावि०, निगम (व्यापाऱ्यांचा समूह, काफला) दृष्टी० आपणस्थ (कुलपरंपरागत शिल्पज्ञ किंवा बाजारांत राहणारा) विषयक०, कोळी दृष्टीस पडला तर वध्यप्राणिविषयक प्रश्न आहे असे सांगावे ॥२१॥

तापसेशौडिकेदृष्टेप्रोषितःपशुपालनं ।

दृढतंपृच्छकस्यस्यादुंछवृत्तौविपन्नता ॥२२॥

अर्थ—प्रभसमयीं तपस्वी दृष्टीस पडेल तर कोणी प्रवासास गेलेल्याची चिंता प्रभ-
कर्त्याच्या मनांत आहे, मद्यपी दृष्टी० पशुपालनकृत चिंता, उंछवृत्ति (शेत्यानें शे-
त कापून नेल्यावर खाली भूमीवर पडलेलें धान्य निवडून उपजीविका करणारा) दृ-
ष्टीस पडला तर विपत्ति झालेल्याविषयीं चिंता पृच्छकाच्या मनांत आहे असें सां-
गावें ॥२२॥

इच्छामिप्रभुभणपश्यद्वार्यःसमादिशेत्युक्ते ।

संयोगकुटुंबोत्थालाभैश्वर्योद्भूताचिंता ॥२३॥

अर्थ—प्रभ करावयास इच्छितो असें प्रभकर्ता भाषण करील तर संयोग (भेटणें)
विषयकचिंता, भण (सांग) असें बोलिल तर कुटुंबोत्पन्न चिंता, पश्यतु आर्यः
(सत्पुरुष पाहू) असें बोलिल तर लाभोत्पन्न चिंता, समादिश (आज्ञाकरा) असें
बोलिल तर ऐश्वर्योत्पन्न चिंता प्रभ कर्त्याच्या मनांत आहे असें सांगावें ॥२३॥

निर्दिशेतिगदितेजयाध्वजाप्रत्यवेक्ष्यममचिं

तितंवद । आशुसर्वजनमध्यगंत्वयादृश्यता

मित्तिचबंधुचौरजा ॥२४॥

अर्थ—निर्दिश (स्पष्टसांग) असें पृच्छक भाषण करील तर जयार्थ किंवा मार्गवि-
षयक चिंता, प्रत्यवेक्ष्य मम चितितं वद (पाहून माझे चितित सांग) असें० बो०
तर बंधुविषयक चिंता, सर्वजनमध्यगत पहाणाऱ्याप्रत आशुत्वयादृश्यतां (शीघ्र-
त्वांपहावें) असें विचारील तर चौरविषयक चिंता प्रभकर्त्यास आहे असें सांगावें २४

अंतस्थेगेस्वजनउदितोबाह्यजेबाह्यएवंपादांगुष्ठांगु

लिकलनयादासदासीजनःस्यात् । जंघेप्रेष्योभव

तिभगिनीनाभितोदृत्स्वभार्यापाण्यंगुष्ठांगुलिचय

कृतस्पर्शनेपुत्रकन्ये ॥२५॥ मातरंजठरेमूर्ध्निगुरुंद

क्षिणवामकौ । बाहूभ्राताथतत्पत्नीस्पृष्ट्वैवंचौरमा

दिशेत् ॥२६॥

अर्थ—प्रश्नसमयीं प्रश्नकर्ता अंतस्थ (गुप्त) अंगाला स्पर्श करील तर स्वजन चोर सांगितला. बाह्य अंगास स्पर्श करील तर, बाहेरचा चोर सांगितला. पादांगुष्ठस्पर्शनीं दास; पादांगुलिस्प० दासी; पाठ्यांच्यास्प० सेवक; नाभिस्प० भगिनी; हृदयस्प० स्वस्त्री; हस्तांगुष्ठस्प० पुत्र; हस्तांगुलिस्प० स्वकन्या; ॥२५॥ उदरस्प० आई; शिरस्प० गुरु; दक्षिणबाहुस्प० भ्राता; वामबाहुस्प० भ्रातृपत्नी; याप्रमाणें स्पर्शावरून चोर सांगावे ॥२६॥

अंतरंगमवमुच्यवाह्यगस्पर्शनंयदिकरोतिपृच्छकः । श्लेष्ममूत्रशकृतस्त्यजन्नधःपातयेत्करतलस्थवस्तुचेत् ॥२७॥ भृशमवनामितांगपरिमोटनतोप्यथवाजनधृतरिक्तभांडमवलोक्यचचौरजनं । हतपतितक्षतास्मृतविनष्टविभ्रगतोन्मुषितमृताद्यनिष्टरवतोलभतेनहतं ॥२८॥

अर्थ—प्रश्नकर्ता, अंतरंग (गुप्त) अवयव सोडून बाह्य अवयवांस प्रश्नकर्ता स्पर्श करील; अथवा श्लेष्मा (कफ), मूत्र, विष्टा हीं खाली सोडील; किंवा हस्तांगुलि कांहीं वस्तु खाली पाडील ॥२७॥ अंगपरिमोटन ह्म० अंग मोडून हाडे मोडिल, लोकांनी धरिल्ले रिकामे भांडे किंवा चोर यांस पाहिल; अथवा नेले, पडले, खत, विसरले, सांडले, मोडले, गेले, उपटून नेले, मेले हे शब्द किंवा अशा अर्थाचे तिन्हीलिंगी अनिष्टशब्द प्रश्नकर्त्यांस ऐकू येतील तर नष्टवस्तु सांपडणार नाही २८

निगदितमिदंयत्सर्वतुषास्थिविषादिकैः सहमृतिकरंपीडार्तानांसंरुदितक्षुतैः । अवयवमपिस्पृष्ट्वांतःस्थंदृढंमरुदाहरेदतिबहुतदाभुक्त्वान्नसंस्थितःसुहितोवदेत् ॥ २९ ॥

अर्थ—२७।२८ श्लोकांत नष्टवस्तुविषयीं सांगितलें तें सर्व, तुष (धान्याचा कोंडा), हाडे, विष, रोदन, शिक, यांसहित असेल तर, रोग्यास (रोगिविषयक प्रश्न असतां) मृत्युकारक होतें. अंतःस्थ स्थिर अवयवांस स्पर्श करून, वायु बाहेर टाकितहोत्साता, प्रश्न करील तर, प्रश्नकर्ता बहुत अन्न खाजन तृप्तहोत्साता, प्रश्न करितो, असे सांगावे ॥२९॥

ललाटस्पर्शनाच्छूकदर्शनाच्छालिजौदनं । उरःस्पर्शात्पष्टिकान्नीवास्पर्शंचयावकं ॥३०॥

अर्थ—प्रश्नकर्ता, ललाटास स्पर्श करील, किंवा शूक (कुसवेळें) धान्य पाहील तर साळीचा भात भक्षण करून, प्रश्न करितो, उरास स्पर्श करील तर साठके तांदुळांचें अन्न व मानेस स्पर्श करील तर यवान् भक्षण केलें असें सांगावें ॥३०॥

**कुक्षिकुचजठरजानुस्पर्शमाषापयस्तिलयवाग्वः ।
आस्वादयतश्रौष्ठौलिहतोमधुरंसंज्ञयं ॥३१॥**

अर्थ—कुक्षि, स्तन, उदर, जानु यांस स्पर्श करील तर अनुक्रमानें माष, दुग्ध, तिल, यवागू (पातळ भात, आटवल, कांजी) हीं भक्षण केलीं व ओष्ठ आस्वादन (गोडी घेणें) करील किंवा चाटील तर गोडरस प्रश्नकर्तानें भक्षण केला असें सांगावें ॥३१॥

**विस्पृक्केस्फोटयेज्जिह्वामाम्लेवक्रं विकूणयेत् ।
कटुतिक्तकषायोष्णैर्हिकेत्क्षीवेच्चसैधवे ॥३२॥**

अर्थ—जीभ चावील तर विस्पृक्क हा पदार्थ खालला. तोंड वांकडें करील तर आंबट खा० उचकी येईल, तर तिस्रट, कडू व कढलेले पदार्थ खालले आहेत. थुंकेल तर सैधव किंवा खारट पदार्थ खालले आहेत असें सांगावें ॥३२॥

**इलेष्मत्यागेशुष्कतिकंतदल्पंश्रुत्वाक्रव्यादंप्रे
क्ष्यवामांसमिश्रं । भ्रूगंडौष्ठस्पर्शनेशाकुनंत
दुकंतेनेत्युक्तमेतन्निमित्तं ॥३३॥**

अर्थ—पृच्छक श्लेष्मा टाकील तर, शुष्क व कडु असें अल्प भक्षण केलें. मांसभक्षणकर्त्या प्राण्यास पाहिला किंवा श्रवण केला तर मांसयुक्त भक्षण केलें. भिवया, गाल, ओष्ठ यांस स्पर्श करील तर पक्षिमांस पृच्छकानें भक्षण केलें असें हें निमित्त (चिन्ह) सांगितलें ॥३३॥

**मूर्धगलकेशहनुशंखकर्णजंघवस्तिचस्पृष्ट्वा ।
गजमहिषमेषशूकरगोशशमृगमांसयुक्तं ॥३४॥**

अर्थ—मस्तक, गळां, केश, हनु, शंख, कान, पोठरी, बस्ति (नाभीच्या खालचा भाग, गर्भाशय) यांस स्पर्श करील तर, अनुक्रमानें, गज, महिष, मेंढा, सूकर, गो, ससा, मृग, यांच्या मांसानें युक्त भोजन पृच्छकानें केलें असें सांगावें ॥३४॥

दृष्टेश्रुतेष्यशकुनेगोधामत्स्यामिषंवदेद्भुक्तं ।
गर्भिण्यागर्भस्थचनिपतनमेवंप्रकल्पयेत्प्रश्ने ॥३५॥

अर्थ—दुःशकुन पाहिला किंवा ऐकिला तर, प्रश्नकर्त्याने घोरपड किंवा मत्स्य यांचें मांस भक्षण केलें असें सांगावें. गर्भिणीच्या प्रश्नाविषयीही असेंच कल्पावें. ह० दुःशकुन दृष्ट, श्रुत असतां गर्भपात होईल, असें घृच्छकास सांगावें ॥३५॥

पुंस्त्रीनपुंसकारव्येदृष्टेनुमितेपुरःस्थितेस्पृष्टे ।
तज्जन्मभवतिपानान्नपुष्पफलदर्शनेचशुभं ॥३६॥

अर्थ—गर्भप्रश्नसमयी, पुरुष दृष्ट, अनुमित, पुरःस्थित किंवा स्पृष्ट असेल तर पुरुषजन्म, स्त्री दृष्टादि असेल तर स्त्रीजन्म, नपुंसक दृष्टादि असेल तर नपुंसकजन्म होईल असें प्रश्नकर्त्यास सांगावें. मद्य, अन्न, पुष्प, फल हीं प्रश्नसमयी असतील तर सुखानें प्रसूति होईल असें सांगावें ॥३६॥

अंगुष्ठेनभ्रूदरंवांगुलिवास्पृष्ट्वापृच्छेद्गर्भचिंतात
दास्यात् । मध्वाज्याद्यैर्हमरत्नप्रवालैरग्रस्थै
र्वामातृधात्र्यात्मजैश्च ॥३७॥

अर्थ—स्त्री, अंगुष्ठेकरून, भिंयवा अथवा उदर किंवा अंगुलि यांतें स्पर्श करून प्रश्न करील तर, गर्भाविषयीं प्रश्न असें सांगावें; अथवा मध, घृत, पुरुषनामक उत्तम फल, सुवर्ण, रत्न, पौंवळें, माता, धात्री (दायी), पुत्र हीं पुढें असतील आणि प्रश्न करील तर गर्भाविषयीं प्रश्न असें सांगावें ॥३७॥

गर्भयुताजठरेकरगेस्याद्दुष्टनिमित्तवशात्तदुदासः ।
कर्षतितज्जठरंयदिपीठोत्पीडनतःकरगेचकरेपि ॥३८॥

अर्थ—गर्भयुक्त स्त्री उदरावर हात ठेवून प्रश्न करील आणि त्याचवेळीं शिक इत्यादि दुर्निमित्तें होतील तर गर्भपात होईल असें सांगावें; अथवा आसनाचें मर्दन करून, उदर खाजवील, किंवा हातानें हात धरून प्रश्न करील तर, गर्भपात होईल असें सांगावें ॥३८॥

घ्राणस्यादक्षिणेद्वारेस्पृष्टेमासोत्तरंवदेत् ।
वामेब्दौकर्णएवंमाद्विचतुर्भ्रःश्रुतिस्तने ॥३९॥

अर्थ—नाकाच्या उजव्या नाकपुडीस स्पर्श करून स्त्री, गर्भाविषयी प्रश्न करील तर एक महिन्यापुढे गर्भग्रहण होईल, डाव्या नाकपुडीस स्पर्श करील तर दोन वर्षांनी, डाव्या कानास स्पर्श करील तर दोन वर्षांनी, उजव्या कानास स्पर्श करील तर दोन महिन्यांनी, स्तनांस स्पर्श करील तर चार महिन्यांनी गर्भधारण होईल असे सांगावे ॥३९॥

**वेणीमूलेत्रीन्सुतान्कन्यकेद्वेकणेपुत्रान्पंचह
स्तेत्रयंच । अंगुष्ठांतेपंचकंचानुपूर्व्यापादां
गुष्टेपार्श्विणयुग्मेपिकन्यां ॥४०॥**

अर्थ—स्त्री, वेणीमूलास स्पर्श करून प्रश्न करील तर, तीन पुत्र व दोन कन्या होतील; कानांस स्पर्श क० पांच पुत्र; हाताने हातास स्पर्श करील तर तीन पुत्र; हाताच्या कनिष्ठिकेस स्पर्श क० १ पुत्र, अनामिकेस २ पुत्र, मध्यमेस ३ पुत्र, तर्जनीस ४ पुत्र, अंगुष्ठास स्पर्श करील तर पांच पुत्र होतील. पायांचा अंगुष्ठ, दोनही खोटा, यांस स्पर्श करील तर १ कन्या होईल असे सांगावे ॥४०॥

**सव्यासव्योरुसंस्पर्शसूतेकन्यासुतद्वयं ।
स्पृष्टेललाटमध्यांतेचतुस्त्रितनयाभवेत् ॥४१॥**

अर्थ—डाव्या किंवा उजव्या मांडीस स्पर्श करील तर दोन कन्या व दोन पुत्र होतील. ललाटाच्या मध्ये स्पर्श करील तर ४ पुत्र, ललाटाच्या अंती स्पर्श करील तर तीन पुत्र होतील असे सांगावे ॥४१॥

**शिरोललाटधूर्कर्णगंडहनुरदागलं । सव्या
पसव्यस्कंधश्चहस्तौचिबुकनालकं ॥४२॥
उरःकुचंदक्षिणमप्यसव्यंतदृत्पाश्वमेवंजठरं
कटिश्च । स्फिक्पायुसंध्यूरुयुगंचजानूजंघेथ
पादावितिकृत्तिकादौ ॥४३॥**

अर्थ—प्रश्नसमयी गर्भिणी स्त्री, शिरादि अवयवांस स्पर्श करील तर, ती स्त्री कृत्तिकादि नक्षत्री प्रसूत होईल असे जाणवे. शिरस्पर्श करील तर कृत्तिका; ललाटस्पर्श रोहिणी; भ्रुकुटिस्पर्श मृगशीर्ष; कर्ण आर्द्रा; गाल पुनर्वसु; हनवटी पुष्य; दंत आश्लेषा; कंठ मघा; उजवा खांद पूर्वा; डावा खांद उत्तरा; हात हस्त; चिबुक (ओठाचा खालचा भाग) चित्रा; कंठाची नळी स्वाती;

॥४२॥ उर० विशाखा; उजवा स्तन० अनुराधा; डावा स्तन० ज्येष्ठा; हृदय० मूळ; दक्षिणपार्श्व० (उजवी कूस) पूर्वाषाढा; डावी कूस० उत्तराषाढा; उदर० श्रवण; कमर धनिष्ठा; कुले व गुद.यांची संधि किंवा योनि० शततारका; उजवी मांडी० पूर्वाभाद्रपदा; डावी मांडी० उत्तराभाद्रपदा; गुडघे० रेवती; पोटा-
च्या० अश्विनी; पाय० भरणी याप्रमाणे जाणावे ॥४३॥

**इतिनिगदितमेतद्वात्रसंस्पर्शलक्षमप्रकटमभि
मताप्त्यैवोक्ष्यशास्त्राणिसम्यक् । विपुलम
तिरुदारोवेत्तियःसर्वमेतन्नरपतिजनताभिःपू
ज्यतेसौसदैव ॥४४॥**

अर्थ—याप्रकारेकरून बहुत शास्त्रे पाहून इच्छितमनोरथांची प्राप्ति व्हावी या-
स्तव शरीरस्पर्शलक्षण स्पष्ट सांगितले हे सर्व, बहुत बुद्धिमान् व उदार (निर्लो-
भी) असा जो ज्योतिषी जाणतो तो राजांस व बहुत लोकांस सर्वकाल पूज्य
होतो ॥४५॥

॥ इत्यंगविद्यानामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

॥ अथपिटकलक्षणं ॥

**सितरक्तपीतरूष्णाविप्रादीनांक्रमेणपिटकाये ।
तेक्रमशःप्रोक्तफलावर्णानानाग्रजातानां ॥१॥**

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांस अनुक्रमाने श्वेत, रक्त, पीत,रूष्ण, या रंगांचे पिटक
(फोड, पुटकुक्या) सांगितले ते अनुक्रमाने क्षत्रियादि तीन वर्णांस फल देतात.
ब्राह्मणांस फल देत नाहीत ह्य० श्वेत, रक्त क्षत्रियांस; श्वेत, रक्त, पीत वैश्यांस-
श्वेत, रक्त, पीत, रूष्ण शूद्रांस फल देतात ॥१॥

**सुस्निग्धव्यक्तशोभाःशिरसिधनचयंमूर्धिसौ
भाग्यमारादौर्भाग्यंभ्रूयुगोत्थाःप्रियजनघट
नामाशुदुःशीलतांच । तन्मध्येत्थाश्चशोकं
नयनपुटगतानेत्रयोरिष्टदृष्टिंप्रव्रज्वांशंस्वदे
शेश्रुजलनिपतनस्थानगाश्चात्तिचिंतां ॥२॥**

अर्थ—मस्तकावर, स्निग्ध (अरूक्ष) व स्पष्टकांति असे पिटक होतील तर धनवृद्धि करतील. मूर्ध्नि (मुखपृष्ठ किंवा केशांत) यावर शीघ्र सौभाग्यप्राप्ति, दोनही भिवयांवर दौर्भाग्य, भिवयांच्या मध्ये होतील तर प्रियजनाचा योग व शीघ्र दुःस्वभाव, नेत्राच्छादनांवर (पापण्यांवर) शोक, नेत्रांवर इष्टदर्शन, शंखदेशावर प्रव्रज्या (सर्वसंगपरित्याग), नेत्रोदक पडते या स्थळीं अतिचिंता, हीं फलें. यास्थानीं फोड झाले तर होतात ॥२॥

**घ्राणागंडेवसनसुतदाश्रोष्ठयोरन्नलाभंकुर्युस्त
द्वच्चिवुकतलगाभूरिवित्तललाटे । हन्वोरेवं
गलकृतपदाभूषणान्यन्नपानेश्रोत्रेतद्रूषणग
णमपिज्ञानमात्मस्वरूपं ॥३॥**

अर्थ—नासिकेवर पिटक होतील तर वस्त्रलाभ, गालांवर पुत्रप्राप्ति, ओष्ठांवर अन्नलाभ, अधरोष्ठाच्या खालच्या भागावरही अन्न लाभ, ललाटावर बहुत द्रव्यलाभ, हनुवटीवरही द्रव्यलाभ, गळ्यावर अलंकार व अन्नपान यांची प्राप्ति, कानांवर कर्णभूषणें व आत्मस्वरूपज्ञान हीं प्राप्त होतात ॥३॥

**शिरःसंधिग्रीवात्तृदयकुचपाश्वोरसिगताअयोधा
तंघातंसुततनयलाभंशुचमपि । प्रियप्राप्तिंस्कंधे
प्यटनमथभिक्षार्थमसकृद्दिनाशंकक्षोत्थाविदधति
धनानांबहुविधं ॥४॥**

अर्थ—शिरःसंधि, मान, तृदय, स्तन, कुशी, उर यांवर फोड झाले तर अनुक्रमानें, लोहानें ताडन, घात, सुतलाभ, पुत्रलाभ, शोक, मित्रलाभ, हीं फलें होतात. स्कंधावर वारंवार भिक्षार्थ फिरणें, कांखेवर धनाचा अनेकप्रकारे नाश, हीं फलें होतात ॥४॥

**दुःखशत्रुनिचयस्यविघातंपृष्ठबाहुयुगजारचयंति ।
संयमंचमणिबंधनजाताभूषणायमुपबाहुयुगोत्थाः॥५॥**

अर्थ—पाठीवर फोड झाले तर दुःखांचा नाश, दोनी बाहूवर झाले तर शत्रूंचा नाश करितात. मणिबंध (हस्तमूल) यावर झाले तर हस्तबंधन करितात, बाहुसमीप झाले तर भूषणें (अलंकार) मिळतील ॥५॥

धनाप्तिसौभाग्यं शुचमपिकरांगुल्युदरगाः सुपा
 नान्ननाभौतदधइहचौरैर्धनत्तति । धनंधा
 न्यंबस्तौयुवतिमथमेद्रेसुतनयान्धनंसौभाग्यं
 वागुदवृषणजाताविदधति ॥६॥

अर्थ—हस्तगत फोड, धनप्राप्ति; अंगुलिगत, सौभाग्य; उदरगत, शोक; नाभिगत, उत्तम अन्न व पान; नाभीच्या खाली, चोरांनी द्रव्यहरण; अस्ति (गर्भाशय) या-
 वर धन व धान्य; शिभावर, स्त्रीलाभ व पुत्रलाभ; गुदावर धन; वृषणावर सौ-
 भाग्य; हीं फले होतात ॥६॥

ऊर्वोर्यानांगनालाभंजान्वोः शत्रुजनात्क्षतिं ।
 शस्त्रेणजंघयोर्गुल्फेध्वबंधक्लेशदायिनः ॥७॥

अर्थ—मांड्यांवर फोड झाले तर, वाहन व स्त्री यांचा लाभ; टोंपरावर शत्रुजनापा-
 सून नाश; पोट्यांवर शस्त्राने नाश; गुल्फावर फोड झाले तर मार्गामध्ये बंधन प्राप्त
 होते ॥७॥

स्फिक्पाष्णिपादजाताधननाशागम्यगमनमध्वानं ।
 बंधनमंगुलिनिचयंगुष्ठेचज्ञातिलोकतः पूजां ॥८॥

अर्थ—कुल्यांवर फोड झाले तर धननाश, खोंटेवर अगम्यागमन, पायांवर मार्ग हे
 होतात. अंगुलिसमूहावर बंधन, अंगुष्ठावर फोड झाले तर स्वजातिलोकांपासून
 सन्मान हीं होतात ॥८॥

उत्पातगंडपिटकादक्षिणतोषामतस्त्वभीघाताः ।
 धन्याभवन्तिपुंसांतद्विपरीतास्तुनारीणां ॥९॥

अर्थ—अंगस्फुरणादि उत्पात, तिलकादिचिन्ह, फोड हे उजव्या अंगावर व प्रहार,
 जखम इत्यादि डाव्या अंगावर पुरुषास शुभ होत. यांहुन विपरीत स्त्रियांस शु-
 भ होत ॥९॥ अंगस्फुरणादि डाव्या अंगावर व प्रहारादि उजव्या अंगावर स्त्रियांस
 शुभ होत ॥९॥

इतिपिटकविभागः प्रोक्तआमूर्धतोयंत्रणतिल
 कविभागोप्येवमेवप्रकल्प्यः । भवतिमशक

लक्ष्मावर्तजन्मापितद्वन्निगदितफलकारिप्रा णिनादेहसंस्थं ॥१०॥

अर्थ—या पूर्वोक्त प्रकाराने फोडांचा प्रकार मस्तकापासून पायांपर्यंत सांगितला. जखम व तिलक यांचाही प्रकार फोडांप्रमाणेच कल्पावा. प्राण्यांच्या अंगावर राहणारे मशक (चिन्ह), लक्ष्म (केशयेण्याची जागा नसून केशसमुदाय येणे), आवर्त (केशांचा भोंवरा) ही जन्मकालींच जरी असली तथापि त्यांची फळे फोडांसारखीच होतात ॥१०॥

॥ इतिपिटकलक्षणं नामद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

अथवास्तुविद्या.

वास्तुज्ञानमथातःकमलभवान्मुनिपरंपरायातं ।

क्रियतेधुनामयेदंविदग्धसांवत्सरप्रीत्यै ॥१॥

अर्थ—आतां पंडितज्योतिष्यांच्या प्रीत्यर्थ ब्रह्मदेवापासून गर्गादिमुनिपरंपरेने प्राप्त झालेले हे वास्तुज्ञान (गृहवांधणे इ० ज्ञान) मी सांगतो ॥१॥

किमपिकिलभूतमभवद्गुं धानरोदसीशरीरेण ।

तदमरगणेनसहसाविनिगृह्याधोमुखंन्यस्तं ॥२॥

यत्रचयेनगृहीतंविबुधेनाधिष्ठितःसतत्रैव ।

तदमरमयंविधातावास्तुनरंकल्पयामास ॥३॥

अर्थ—शरीराने पृथ्वी व स्वर्ग यांत व्याप्त करणार असे कोणी एक भूत (प्राणी) होतें झाले. ते देवांनीं अकस्मात् धरून अधोमुख (खालीं मुख करून) ठेविले २ ज्या देवाने जेथे ते धरले तो देव तेथे बसला. त्या देवमय भूताने ब्रह्मदेव वास्तुपुरुष अशी कल्पना करिता झाला ॥३॥

उत्तममष्टाभ्यधिकंहस्तशतंनृपगृहंपृथुत्वेन ।

अष्टाष्टोनान्येवंपंचसपादानिदैर्घ्येण ॥४॥

अर्थ—राजाचे गृह रुंदीने एकशेआठ हात उत्तम होय. अन्य चार राजगृहे आठ आठ हात कमी असतील. (दुसरें १०० हात, तिसरे ९२, चवथें ८४, पांचवें

७६ हात) अशीं पांच राजगृहे रूंदीच्या चतुर्थांशाने अधिक लांबीचीं असावीं.
(१०८ रूंदीस १३५ हात लांबी; १,०० रू० १२५ ला०; ९२ रू० ११५
ला०; ८४ रू० १०५ ला०; ७६ रू० ९५ ला०;) ॥४॥

**षड्भिःषड्भिर्हीनासेनापतिसद्मनांचतुःषष्टिः ।
पंचैवंविस्तारात्षड्भागसमन्वितादैर्घ्यं ॥५॥**

अर्थ—सेनापतीच्या गृहांची रूंदी ६४ हात उत्तम होय. यांत सहासहा हात
कमी अशीं पांच गृहे करावीं. (पहिले ६४ हात, दु० ५८, ति० ५२, च०
४६, पां० ४०). या रूंदीचा साहावा हिंसा अधिक लांबी असावी. (उत्तम
पहिल्या गृहाची लांबी ७४ हात, १६ अंगुळे अशी पुढे साहावा हिंसा अधिक
लांबी जाणावी) ॥५॥

**षष्टिश्चतुर्विहीनावेश्मानिभवंतिपंचसचिवस्य ।
स्वाष्टांशयुतादैर्घ्यतदर्धतोरजमहिषीणां ॥६॥**

अर्थ—प्रधानाचे गृह उत्तम ६० हात. यांत चारचार हात कमी अशीं पांच
असावीं. (पहिले ६०, दु० ५६, ति० ५२, च० ४८, पां० ४४ हात.) व
यांची लांबी, रूंदीचा अष्टमांश अधिक असावी. (६७ हात १२ अंगुळे इ०).
राजाच्या स्त्रियांचीं गृहे प्रधानाच्या अर्धाने असावीं. (प० ३०, २८, २६,
२४, २२ हात रूंदी व अष्टमांश अधिक लांबी असावी) ॥६॥

**षड्भिःषड्भिश्चैवंयुवराजस्यापवर्जिताशीतिः ।
त्र्यंशान्विताचदैर्घ्यपंचतदर्धैस्तदनुजानां ॥७॥**

अर्थ—युवराजाचे गृह ८० हात रूंद उत्तम. यांत सहासहा हात कमी अशीं
पांच गृहे होत. (प० ८०, दु० ७४, ति० ६८, च० ६२, पां० ५६).
याचा तृतीयांश अधिक लांबी (१०६ हात १६ अंगुळे इ०). या युवराजा-
च्या बंधूंचीं गृहे निम्ने हात असावीं ॥७॥

**नृपसचिवांतरतुल्यंसामंतप्रवरराजपुरुषाणां ।
नृपयुवराजविशेषःकंचुकिवेश्याकलाज्ञानां ॥८॥**

अर्थ—राजगृह व प्रधानगृह यांच्या रूंदीच्या अंतरतुल्य (४८ हात) रूंदी व लांबी-
च्या अंतरतुल्य ६७॥ हात लांबी, मांडलिक राजे व श्रेष्ठ राजपुरुष यांच्या गृहांची
असावी. राजगृह व युवराजगृह यांच्या अंतरतुल्य भालदार, वेश्या, गायना-
दिकला जाणणारे यांच्या गृहांची लांबी व रूंदी असावी ॥८॥

अध्यक्षाधिकृतानांसर्वेषामेवकोशरतितुल्यं ।

युवराजमंत्रिविवरंकर्माताध्यक्षदूतानां ॥९॥

अर्थ—अश्वशालादि सर्व अधिकार चालविणारा व मुख्य यांचीं गृहे वक्ष्यमाण कोश व रतिगृहतुल्य असावीं. युवराज व प्रधान यांच्या गृहांतरतुल्य कर्मशालाधिकारी व दूत यांचीं गृहे करावीं ॥९॥

चत्वारिंशद्दीनाचतुश्रतुभिस्तुपंचयावदिति ।

षड्भागयुतादैर्घ्यदैवज्ञपुरोधसोभिषजः ॥१०॥

अर्थ—दैवज्ञ, पुरोहित, वैद्य, यांच्या गृहांची रुंदी ४० हात उत्तम. यांत चार चार हात कमी अशीं पांच करावीं. व त्या रुंदीचा सहावा हिंसा अधिक लांबी करावी. (पहिले ४०, दु० ३६, ति० ३२, च० २८, पां० २४ अशी रुंदी व ४६ हात १६ अंगुळें ३० लांबी.) ॥१०॥

वास्तुनियोविस्तारःसएवचोच्छ्रायनिश्चयःशुभदः ।

शालैकेषुगृहेष्वपिविस्ताराद्द्विगुणितंदैर्घ्यं ॥११॥

अर्थ—गृहाची जितकी रुंदी तितकीच उंची शुभकारक होय. हा प्रकार चौसोपी मजल्याचे बाज्याचा होय. एकसोपी गृहांचाठाई रुंदीच्या दुप्पट लांबी शुभ होय.

चातुर्वर्ण्यव्यासोद्वात्रिंशत्स्याच्चतुश्रतुर्हीनाः ।

आषोडशादितिपरंन्यूनतरमतीवहीनानां ॥१२॥

सदशांशंविप्राणांक्षत्रस्याष्टांशसंयुतंदैर्घ्यं ।

षड्भागयुतंवैश्यस्यभवतिशूद्रस्यपादैयुतं ॥१३॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांच्या गृहांची रुंदी अनुक्रमाने ३२, २८, २४, २० हात उत्तम. त्यांत चारचार हात कमी अशीं १६ हस्तांपर्यंत रुंदीचीं गृहे असावीं. (ब्रा० प० ३२, दु० २८, ति० २४, च० २०, पां० १६; क्षत्रियाचें प० २८, दु० २४, ति० २०, च० १६; वैश्याचें प० २४, दु० २०, ति० १६; शूद्राचें प० २०, दु० १६.) यांहून अति कमी हस्तप्रमाण गृहे चांडालादि हीन जातींचीं असावीं ॥१२॥ ब्राह्मणांच्या गृहांची लांबी, रुंदीच्या दशांश अधिक, क्षत्रियांच्या अष्टांश, वैश्यांच्या षष्ठांश, शूद्रांच्या चतुर्थांश अधिक असावी ॥१३॥

नृपसेनापतिगृहयोरंतरमानेनकोशरतिभवने ।

सेनापतिचातुर्वर्ण्यविवरताराजपुरुषाणां ॥१४॥

अर्थ—राजा व सेनापति यांचे गृहमान (श्लो. ४।५) याच्या अंतराइटकीं कोश-
गृह व क्रीडागृह हीं असावीं. सेनापतिगृह (श्लो. ५) व चातुर्वर्ण्यगृह (श्लो. १२)
यांच्या अंतराइटके राजपुरुषांच्या गृहांचे मान असावे (राजपुरुष ब्राह्मण असल्या-
स ३२ हात, क्षत्रिय २८, वैश्य २४, शूद्र २० इ० चातुर्वर्ण्यगृह ध्यावे) १४

**अथ पारसवादीनां स्वमानसंयोगद्रुलसमंभवनं ।
हीनाधिकं स्वमानादशुभकरं वास्तु सर्वेषां ॥ १५ ॥**

अर्थ—पारसव (ब्राह्मणापासून • शूद्रीच्याठाई झालेला पुत्र) पारसवादि संकरजातीं-
चे गृह आई व बाप यांच्या गृहमानांचे ऐक्य करून त्याचे अर्धाइतके गृहमान क-
रावे. हे राजादि पारसवांत गृहमान सांगितले, याहून कमी किंवा जास्ती गृह स-
र्वास अशुभकारक होतें ॥ १५ ॥

**पश्वाश्रमिणाममितं धान्यायुधवन्हिरतिगृहाणांच ।
नेच्छंति शास्त्रकाराहस्तशतादुच्छ्रितं परतः ॥ १६ ॥**

अर्थ—पशु, आश्रमी (संन्याशी), धान्य, शस्त्र, अग्नि, क्रीडा यांच्या गृहांस प्रमाण
नाहीं (अपरिमित हेच प्रमाण). शंभर हस्तापेक्षां अधिक उंच गृह नसावे असे
वास्तुशास्त्रज्ञ लक्षणतात ॥ १६ ॥

**सेनापतिनृपतीनां सप्ततिसहिते द्विधाकृते व्यासे ।
शालाचतुर्दशत्दते पंचत्रिंशत्तृते लिङः ॥ १७ ॥**

अर्थ—सेनापति, राजा इत्यादि, चातुर्वर्ण्यवर्जित, गृहांच्या रुंदीस सत्तर मिलवून
ते दोहोंजागीं मांडावे आणि पहिले १४ नीं भागावे जें लब्ध येईल तितकी शा-
ला; व दुसरे ३५ नीं भागावे जें लब्ध येईल तितका अलिङ्ग, अशीं करावीं.
शाला ह्य० गृहाचा आंतील भाग (दालन). अलिङ्ग ह्य० घराचाच भितीबाहे-
रील पडवीसारखा भाग आंगण्यासमोर करितात तो ॥ १७ ॥

**हस्तद्वात्रिंशादिषु चतुश्चतुस्त्रिकत्रिकाः शालाः ।
सप्तदशत्रितयतिथि त्रयोदशकृतांगुलाभ्यधिकाः १८
त्रित्रिद्विद्विसमाः क्षयक्रमादंगुलान्निचैतेषां ।
व्येकाविंशतिरष्टौविंशतिरष्टादशत्रितयं ॥ १९ ॥**

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांच्या ३२ इत्यादि रुंदीच्या पांच गृहांचाठाई अनुक्र-
मानें ४।४।३।३ हात व १७।३।१५।१३।४ अंगुलें अनुक्रमानें शाला होत.

(३२ हात रुंदीच्या गृहास ४ हात १७ अंगुलें शाला करावी). ॥१८॥ तसेंच ३२ इत्यादि रुंदीच्या गृहानुक्रमानें ३।३।२।२।२ हात व १९।८।२०।१८।३ अंगुलें अनुक्रमानें अलिंद होय. (३२ हात रुंदीच्या गृहास ४ हात १७ अंगुलें शाला व ३ हात १९ अंगुलें अलिंद इत्यादि जाणावे) ॥१९॥

शालात्रिभागंतुल्याकर्तव्यावीथिकावहिर्भवनात् ।
यद्यग्रतोभवतिसासोष्णीषंनामतद्वास्तु ॥ २०॥
सायाश्रयमितिपश्चात्सावष्टंभंतुपाश्र्वसंस्थितया ।
सुस्थितमितिचसमंताच्छास्त्रज्ञैःपूजिताःसर्वाः ॥२१॥

अर्थ—शालेच्या तीन भागांइतकी गृहाच्या बाहेर वीथिका (मार्ग) करावी. ती पूर्वेकडे असेल तर सोष्णीषनामक तें वास्तु होय ॥२०॥ पश्चिमेकडे असेल तर सायाश्रयनामक, बाजूस असेल तर सावष्टंभनामक, चौहों बाजूंनीं असेल तर सुस्थितनामक वास्तु होतें. या सर्व वीथिका वास्तुशास्त्रज्ञांनीं शुभ केल्या आहेत २१

विस्तारषोडशांशःसचतुर्हस्तोभवेद्बृहोच्छ्रायः ।
द्वादशभागेनोनोभूमौभूमौसमस्तानां ॥ २२ ॥

अर्थ—रुंदीचे षोडशांशास चार हात मिळवून जितके हात होतील तितकी खालच्या मजल्याची उंची होय. त्यावरच्या मजल्याची उंची खालच्या मजल्याचा द्वादशांश कमी असावी. याचे वरील मजल्याची उंची याच्या द्वादशांश कमी करावी. याप्रमाणें सर्व मजल्यांची उंची पूर्वमजल्यापेक्षां द्वादशांश कमी कमी करावी.

व्यासात्षोडशभागःसर्वेषांसद्वनांभवतिभित्तिः ।
पकेष्टकाकृतानांदारुकृतानांतुसविकल्पः ॥२३॥

अर्थ—सर्व गृहांच्या भिती, भाजलेल्या इटांच्या केल्या तर, त्यांचें प्रमाण रुंदीचा षोडशांश होय. काष्ठकृत असतील तर त्यांस नियम नाही. सा यथेच्छ कराव्या २३

एकादशभागयुतःससप्ततिर्नृपवलेशयोर्व्यासः ।
उच्छ्रायोंगुलतुल्योद्धारस्यार्धेनविष्कंभः ॥२४॥

अर्थ—चातुर्वर्ण्यरहित, राजा, सेनापति इत्यादि गृहांच्या रुंदीचा एकादशांश रुंदीत मिळवून, त्यास ७० मिळवावे आणि जितके हात होतील, तितकी अंगुलें द्वाराची उंची करावी. द्वाराचे उंचीचे अर्धाइतकी द्वाराची रुंदी करावी ॥२४॥

विप्रादीनांव्यासात्पंचांशोष्टादशांगुलसमेतः ।

साष्टांशोविष्कंभोद्वारस्यद्विगुणउच्छ्रायः ॥२५॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांच्या गृहांच्या रुंदीचा पंचमांश घेऊन, त्यास १८ अंगुलें मिळवून, पुनः रुंदीच्या अष्टमांशानें युक्त करावा ह्मणजे जितके अंक येतील तितकीं अंगुलें द्वाराची रुंदी व रुंदीचे दुप्पट उंची करावी ॥२५॥

उच्छ्रायहस्तसंख्यापरिमाणान्यंगुलानिबाहुल्यं ।

शाखाद्वयेपिकार्यसार्धतत्स्यादुदुंबरयोः ॥२६॥

उच्छ्रायात्सप्तगुणादशीतिभागःपृथुत्वमेतेषां ।

नवगुणितेशीत्यंशःस्तंभस्यदशांशहीनोत्रे ॥२७॥

अर्थ—द्वाराच्या उंचीच्या हस्तपरिमित अंगुलें बाजूच्या काष्ठांचें बाहुल्य (जाडी) असावें व त्याचे दीडपट जाडी दोनही उंबरठे करावे ॥२६॥ द्वाराची उंची सप्तगुणित करून त्याचा ८० व्या हिंशाइतकी शाखा व उंबरठे यांची रुंदी करावी. स्तंभाची उंची नवानीं गुणून त्याचा ८० व्या हिंशाइतके स्तंभाचें खालचें पृथुत्व (जाडी) व त्यांत दशांश कमी करून, जें येईल तितकें वरचें पृथुत्व स्तंभाचें करावें ॥२७॥

समचतुरस्रो रुचको वज्रोष्टास्त्रिद्विवज्रको द्विगुणः ।

द्वात्रिंशता तु मध्ये प्रलीनको वृत्तइति वृत्तः ॥२८॥

अर्थ—जो स्तंभ मध्यभागीं समचतुरस्र तो रुचक्रसंज्ञक, जो मध्यभागीं अष्टास्त्रि तो वज्रसंज्ञक, जो मध्यभागीं षोडशास्त्रि तो द्विवज्रक, जो अत्तिसास्त्रि तो प्रलीनसं०, जो मध्ये वर्तुल तो वृत्तसं० जाणावा ॥२८॥

स्तंभं विभज्य नवधा वहनं भागो घटोस्य भागोन्यः ।

पद्मंतथोत्तरोष्ठं कुर्याद्भागेन भागेन ॥२९॥

अर्थ—स्तंभाचे नऊ भाग करून त्याचा पहिला खालचा भाग वहन, दुसरा घट, तिसऱ्यापासून सातपर्यंत भागपंचक समचतुरस्र व अष्टमभाग कमलाकार, नवमभाग उत्तरोष्ठ करावा. अशी ९ भागांची व्यवस्था करावी ॥२९॥

स्तंभसमंवाहुल्यं भारतुलानामुपर्युपर्यासां ।

भवतितुलोपतुलानामूनंपादेनपादेन ॥३०॥

अर्थ—स्तंभादितके भारतुलांचे पृथुत्व असावे. (भारतुला ह्य० स्तंभांवर तिर्यक् काष्ठ, भार सहन करण्याकरितां, देतात ते.) याचे वर वर तुला व उपतुला यांचे पृथुत्व चतुर्थांश कमी असावे ॥३०॥

अप्रतिषिद्धालिंदसमंततोवास्तुसर्वतोभद्रं ।

नृपविवुधसमूहानांकार्यद्वारैश्चतुर्भिरपि ॥ ३१॥

अर्थ—जा गृही अलिंदाचा नियम नाही सर्व दिशांस अलिंद होतात ते गृह सर्वतोभद्रसंज्ञक होय. हे गृह चार दिशेस चार दारानीं युक्त राजे व देवसमूह यांचे करावे ॥३१॥

नंदावर्तमलिंदैःशालाकुड्यात्प्रदक्षिणांतगतैः ।

द्वारंपश्चिममस्मिन्विहायशेषाणिकार्याणि ॥३२॥

अर्थ—शालाभितीपासून प्रदक्षिण केलेल्या अलिंदांनी नंदावर्तसं० गृह होतें. त्यास पश्चिमेकडे द्वार न करितां तीन दिशांस तीन करावीं ॥३२॥

द्वारालिंदोतगतःप्रदक्षिणोन्यःशुभस्ततश्चान्यः ।

तद्वच्चवर्धमानेद्वारंतुनदक्षिणंकार्यं ॥३३॥

अर्थ—मुख्यवास्तूचे जें द्वार तेथें जो अलिंद तो द्वारालिंद. तो दक्षिणोत्तर शालांमध्ये त्यांस संलग्न करावा. अन्य अलिंद त्याच्या प्रदक्षिणगत असावे. असे चार जा गृहास असतील ते वर्धमानसं० या गृही दक्षिणेकडे द्वार न करावे ॥३३॥

अपरोतगतोलिंदःप्रागंतगतौतदुत्थितौचान्यौ ।

तदवधिविवृतश्चान्यःप्राग्द्वारंस्वस्तिकेशुभदं ॥३४॥

अर्थ—स्वस्तिकसं० गृही पश्चिमेकडील अलिंद दक्षिणोत्तरशालासंलग्न करावा व दक्षिणोत्तर दोन अलिंद त्यांपासून आरंभून पूर्वेकडील शालासंलग्न करावे व पूर्वेकडील अलिंद दक्षिणोत्तरांच्या मध्ये करावा. अशा स्वस्तिक गृही पूर्वेकडे द्वार शुभकारक होय ॥३४॥

प्राक्पश्चिमावलिंदावंतगतौतदवधिस्थितौशेषौ ।

रुचकेद्वारंनशुभदमुत्तरतोन्यानिशस्तानि ॥३५॥

अर्थ—पूर्व व पश्चिम अलिंद दक्षिणोत्तरशालासंलग्न करावे व दक्षिणोत्तर अलिंद पूर्वपश्चिम अलिंदसंलग्न करावे ते रुचकसं० गृह होय. या गृही उत्तरेकडे द्वार शुभ नव्हे. अन्य दिशेकडे द्वारे शुभ होत ॥३५॥

श्रेष्ठं नद्यावर्तं सर्वेषां वर्धमानसंज्ञं च ।
स्वस्तिकरुचकेमध्ये शेषं शुभदं नृपादीनां ॥३६॥

अर्थ—नद्यावर्त व वर्धमानसं० गृहें सर्व वर्णांस प्रशस्त होत. स्वस्तिक व रुचक मध्यम होत. शेष सर्वतोभद्रसं० गृह राजे व देव यांस शुभद्व होय ॥३६॥

उत्तरशालाहीनं हिरण्यनाभं त्रिशालकंधन्यं ।
प्राक्शालयावियुक्तं सुक्षेत्रं वृद्धिदं वास्तु ॥३७॥
याम्याहीनं चुल्लीत्रिशालकं वित्तनाशकरमेतत् ।
पक्षघ्नमपरयावर्जितं सुतध्वंसवैरकरं ॥३८॥

अर्थ—उत्तरेकडे शालारहित जें त्रिशालगृह तें हिरण्यनाभसं० शुभ होय. पूर्वेकडील शालेनै रहित जें त्रिशालगृह तें सुक्षेत्रसं० पुत्रादिकांची वृद्धि करणारें होय ३७ दक्षिणेकडील शालारहित जें त्रिशालगृह तें चुल्लीसं० द्रव्यनाश करणारें होय. पश्चिमेकडील शालाविहीन त्रिशाल जें गृह तें पक्षघ्नसं० पुत्रनाश व वैर करणारें होय ॥३८॥

सिद्धार्थमपरयाम्येयमसूर्यपश्चिमोत्तरेशाले ।
दंडाख्यमुदक्पूर्वेवाताख्यं प्राग्युतायाम्या ॥३९॥
पूर्वापरेतुशाले गृहचुल्लीदक्षिणोत्तरेकाचं ।
सिद्धार्थेर्थावाप्तिर्यमसूर्ये गृहपतेर्मृत्युः ॥४०॥
दंडवधोदंडाख्ये कलहोद्वेगः सदैववाताख्ये ।
वित्तविनाशश्चुल्यांज्ञातिविरोधः स्मृतः काचे ॥४१॥

अर्थ—ज्या गृहीं दक्षिणेकडे व पश्चिमेकडे शाला असतील तें सिद्धार्थसं०, पश्चिमेस व उत्तरेस शाला असतील तें गृह यमसूर्यसंज्ञक, उत्तरेकडे व पूर्वेकडे शाला असतील तें गृह दंडसंज्ञक, पूर्वेस व दक्षिणेस शाला असेल तें गृह वातसंज्ञक ॥३९ पूर्वेस व पश्चिमेस शाला असेल तें गृह चुल्लीनामक, दक्षिणेस व उत्तरेस शाला असेल तें गृह काचसंज्ञक होय. सिद्धार्थसं० गृहीं धनप्राप्ति, यमसूर्य गृहीं गृहस्वामीस मृत्यु ॥४०॥ दंडाख्यगृहीं दंडानें वध, वाताख्यगृहीं निरंतर कलहानें चित्तशोक, चुल्लीसंज्ञक गृहीं द्रव्यनाश, काचसं० गृहीं ज्ञातीचा विरोध, हीं फलें या गृहीं होतात ॥४१॥

पूर्व.

वास्तुकोषक ८९ पदांचा श्लोक ४२ पासून ५० पर्यंत.

दिवरवी १ मस्तक	पर्जन्य २ नयन	जयंत ३ कर्ण	इंद्र ४ उर	सूर्य ५ स्कंध	सत्य ६ भ्रज	भृश ७ भ्रज	अंतरिक्ष ८ भ्रज	अग्नि ९ भ्रज
दिति ३२ शामनयन	आप ४२ मुख	जयंत कर्ण	इंद्र उर	सूर्य स्कंध	सत्य भ्रज	भृश भ्रज	सावि ४ हस्त	पूषा १० भ्रज
अदिति ३१ कर्ण	अदि ति कर्ण	आपव ४१ उर	अथंदा स्तन	अथं मा स्तन	अथंमा स्तन	सविता ३५ हस्त	वितथ पार्श्व भाग	वितथ ११ पार्श्व भाग
भ्रजग उर ३०	भ्रजग उर	पृथ्वी ४० धर स्तन	ब्र त्सा	ब्र त्सा	ब्र त्सा	विवस्ता ३६ जठर	बृहत्सा त पार्श्व भाग	बृहत्सा त पार्श्व भाग
सोम २९ स्कंध	सोम स्कंध	पृथ्वी ४० धर स्तन	ब्र त्सा	ब्र त्सा	ब्र त्सा	वि स्ता ३ जठर	यम ऊरु	यम १३ ऊरु
भ्रजग २८ भ्रज	भ्रजग २८ भ्रज	पृथ्वी ४० धर स्तन	ब्र त्सा	ब्र त्सा	ब्र त्सा	वि स्ता ३ जठर	गंधर्व जातु	गंधर्व १४ जातु
मुख्य ३० भ्रज	मुख्य भ्रज	राजध ३ श्मा ह स्त	मित्र जठर	मित्र ३८ जठर	मित्र जठर	इंद्र ३७ लिंग	भृगरा ज जंघा	भृगरा ज ३५ जंघा
अहि २६ भ्रज	रुद्र ४५ हस्त	शोष २ पार्श्व भाग	असर २ पार्श्व भाग	अंबुपति ऊरु	कुसुम दंत जातु	सुग्रीव जंघा व	जय लिंग ४४	सृग १६ कुला
रोग २५ भ्रज	पापयक्षा २४ भ्रज	शोष २३ पार्श्व भाग	असर २२ पार्श्व भाग	अंबुपति २१ ऊरु	कुसुमदंत २० जातु	सुग्रीव १९ जंघा	दौवारिक कुला १८	पितर १७ पाय

पूर्व.
वास्तकौषुक ६४ पदांचा श्लोक ५५।५६ देवता ४५

शिरवी दिति १. ३२	पर्जन्य २	जयंत ३	इंद्र ४	सूर्य ५	सत्य ६	भृश ७	अंतरि स्त ८ अनिरु
अदिति ३१	पर्जन्य अदिति	जयंत	इंद्र	सूर्य	सत्य	भृश पूषा	पूषा १०
भ्रजग ३०	भ्रजग	आप ४२ वत्स ४१	अर्यमा ३४	अर्यमा	सावित्र ४३ ३५ सविता	वितथ	वितथ ११
सोम २९	सोम	पृथ्वीधर	ब्रह्मा	ब्रह्मा	विवस्वान्	रुहत्सन	रुहत्सन १२
भल्लाट २८	मल्लाट	४० पृथ्वीधर	३३ ब्रह्मा	ब्रह्मा	३६ विवस्वान्	यम	यम १३
सुरव्य २७	सुरव्य	रुद्र ४५ राजय क्ष्मा	मित्र ३८	मित्र	इंद्र ३७ जय ४४	गंधर्व	गंधर्व १४
अहि २६	अहि शोष	अस्तर	अंबुपति	कुरूमदंत	सुग्रीव	भृंगरा ज दौवा रिक	भृंगराज १५
रोग २५ पाप यक्ष्मा	२३ शोष	२२ अस्तर	२१ अंबुपति	२० कुरूमदंत	१९ सुग्रीव	१८ दौवारिक	सृग १६ पितर १७

कोणगत सूत्रांचे संपात.

रोगापासून वा युपर्यंत } वंशसंतकसूत्रे २
पितर — शिरवी — }
वितथ — शोष — }
सुरव — भृश — } रज्जु संतकसू
जयंत — भृंग — } त्रें ४
अदिति — सुग्रीव — }

एकाशीतिविभागेदशदशपूर्वोत्तरायतारेखाः ।
अंतस्त्रयोदशसुराद्वात्रिंशद्वाह्यकोष्ठस्थाः ॥४२॥

अर्थ—एक्यायशीं विभाग कोष्ठकास, पूर्वपश्चिमरेषा १० व दक्षिणोत्तररेषा १० काढाव्या हणजे एक्यायशीं कोष्ठक क्षेत्र उत्पन्न होतें. त्यामध्ये आंतील तेरा कोष्ठकांत १३ देव व बाह्य ३२ कोष्ठकांत ३२ देव रहातात त्यांचीं नांवां पुढील श्लोकांत आहेत ॥४२॥

शिखिपर्जन्यजयंतेंद्रसूर्यसत्याभृशोंतरिक्षश्च ।
ऐशान्याद्याःक्रमशोदक्षिणपूर्वेनिलःकोणे ॥४३॥
पूषावितथवृहत्क्षतयमगंधर्वाख्यभृंगराजमृगाः ।
पितृदौवारिकसुग्रीवकुसुमदंतांबुपत्यसुराः ॥४४॥
शोषोथपापयक्षमारोगःकोणेततोहिमुख्यौच ।
भल्लाटसोमभुजगास्ततोदितिर्दितिरितिक्रमशः ४५

अर्थ—१ शिखी २ पर्जन्य ३ जयंत ४ इंद्र ५ सूर्य ६ सत्य ७ भृश ८ अंतरिक्ष हे ८ ईशानीपासून आग्नेयीकडे आडव्या कोष्ठकांत मांडावे व आग्नेयकोणी ९ अनिल रहातो ॥४३॥ १० पूषा ११ वितथ १२ वृहत्क्षत १३ यम १४ गंधर्व १५ भृंगराज १६ मृग १७ पितर १८ दौवारिक १९ सुग्रीव २० कुसुमदंत २१ अंबुपति २२ असुर ॥४४॥ २३ शोष २४ पापयक्ष्मा २५ रोग (हा वायव्य कोणी) २६ अहि २७ मुख्य २८ भल्लाट २९ सोम ३० भुजग ३१ अदिति ३२ दिति या क्रमाने बाह्यकोष्ठकांत देवता राहतात ॥४५॥

मध्येब्रह्मानवकोष्ठकाधिपोस्यार्यमास्थितःप्राच्यां ।
एकांतरात्प्रदक्षिणमस्मात्सविताविवस्वांश्च ॥ ४६ ॥
विबुधाधिपतिस्तस्मान्मित्रोन्योराजयक्ष्मनामाच ।
पृथ्वीधरापवत्सावित्येतेब्रह्मणःपरिधौ ॥ ४७ ॥
आपोनामैशानेकोणेहौताशनेचसावित्रः ।
जयइतिचनैऋतेरुद्रानिलेभ्यंतरपदेषु ॥ ४८ ॥

अर्थ—मध्ये नऊ कोष्ठकांचा स्वामी ब्रह्मा, याच्या पूर्वेस अर्यमा, सविता आग्नेयकोणी, दक्षिणेस विवस्वान्, नैऋत्यकोणी इंद्र, पश्चिमेस मित्र, वायव्यकोणी राजय-

क्षमा, उत्तरेस पृथ्वीधर, ईशानकोर्णी आपवत्स हे ब्रम्हाच्या परिधीस (सर्भोवते) स्थापावे. त्याचे ईशानकोर्णी आप, आग्नेयकोर्णी सावित्र, नैऋत्यकोर्णी जय, वायव्यकोर्णी रुद्र, हे आंतील पदांच्या कोर्णी जाणावे ॥४६॥४७॥४८॥

आपस्तथापवत्सःपर्जन्योग्निर्दितिश्रवर्गोयं ।

एवंकोणेकोणेपदिकाःस्युःपंचपंचसुराः ॥४९॥

बाह्याद्विपदाःशेषास्तेविबुधाविंशतिःसमारूयाताः ।

शेषाश्चत्वारोऽन्येत्रिपदादिक्ष्वर्यमाद्यास्ते ॥५०॥

अर्थ—आप, आपवत्स, पर्जन्य, अग्नि, दिति, हा एक पांचांचा वर्ग ईशानकोर्णी, याप्रकारे पांचपांच देव कोणाकोणाचाठाई एकपदिक (एके कोष्टकांत एक असे) होतात. सविता, सावित्र, अंतरिक्ष, अनिल, पूषा, हे आग्नेयकोर्णी; विबुधाधिपति (इंद्र), जय, दौवारिक, पिता, मृग, हे नैऋत्यकोर्णी; राजयक्ष्मा, रुद्र, पापयक्ष्मा, रोग, अहि, हे वायव्यकोर्णी; असे एकपदिक देव २० सांगितले आहेत. शेष बाह्य २० द्विपद (दोनदोन कोष्टकांत एक देव) जाणावे. शेषअन्य, अर्थमादि, चार ते पूर्वादिदिशांचाठाई त्रिपद जाणावे ॥४९॥५०॥

पूर्वोत्तरदिङ्मूर्धापुरुषोयमवाङ्मुखोस्यशिरसिशिखी ।

आपोमुखेस्तनेस्यार्यमाहुरस्यापवत्सश्च ॥ ५१ ॥

पर्जन्याद्याबाह्यादृक्श्रवणोरःस्थलांसगादेवाः ।

सत्याद्याःपंचभुजेहस्तेसविताससावित्रः ॥ ५२ ॥

वितथोबृहत्क्षतयुतःपार्श्वेजठरेस्थितोविवस्वांश्च ।

ऊरूजानूजंघेस्फिगितियमाद्यैःपरिगृहीताः ॥ ५३ ॥

एतेदक्षिणपार्श्वेस्थानेष्वेवंचवामपार्श्वस्थाः ।

मेदूशक्रजयंतौहृदयेब्रह्मापितांघ्रिगतः ॥ ५४ ॥

अर्थ—पूर्वोत्तर (ईशानी) दिशेस मस्तक व खालीं मुख (उपडा) असा वास्तुपुरुष राहतो. याचे शिराचेठाई अग्नि, मुखीं आप, स्तनीं अर्थमा, उरस्थलीं आपवत्स, ॥५१॥ पर्जन्यादि बाह्यकोष्टस्थ चार देव नयनादिकीं राहतात. (नयनीं पर्जन्य, कर्णीं जयंत, उरस्थलीं इंद्र, स्कंधीं सूर्य,) सत्यादिक पांच भुजीं, सावित्र व सविता हस्तीं, ॥५२॥ बृहत्क्षत व वितथ हे पार्श्वभागी, विवस्वान् जठरीं, ऊरुप्रदेशीं यम, जानूस गंधर्व, जंघेस भृंगराज, स्फिक् (कुले) प्रदेशीं मृग, ॥५३॥ हे दक्षिणबाजूस. असेच वामबाजूसही जाणावे. ते असेः—वामस्तनीं पृथ्वीधर, नयनीं

दिति, श्रवणीं अदिति, उरस्थलीं भुजंग, स्कंधीं सोम, भ्रूडाट, मुख्य, अहि, रोग, पापयक्ष्मा; भुर्जीं रुद्र व राजयक्ष्मा, हस्तीं, शोष, असुरपार्श्वभागीं; ऊरुप्रदेशीं वरुण, जानुप्रदेशीं कुसुमदंत, जंघाप्रदेशीं सुग्रीव, स्फिक्रुप्र० दौवारिक; हे वामपार्श्व-भागीं; लिंगदेशीं शक्र व जय, हृदयीं ब्रह्मा, पादस्थानीं पितर राहतात. या एकाशी-तिपदांनीं नगर, ग्राम, गृह यांच्या वास्तुपुरुषाचा विभाग जाणावा ॥५४॥

अष्टाष्टकपदमथवाकृत्वारेखाश्र्वकोणगास्तिर्यक् ।

ब्रह्माचतुःपदोस्मिन्नर्धपदाब्रह्मकोणस्थाः ॥ ५५ ॥

अष्टौचबहिःकोणेष्वर्धपदास्तदुभयस्थिताःसार्धाः ।

उक्तेभ्योयेशेषास्तेद्विपदाविंशतिस्तेच ॥ ५६ ॥

अर्थ—अथवा ६४ कोष्ठक करावे. आडव्याउभ्या नऊनऊ रेषा काढून ४ कोनांवर तिकिस रेषा काढाव्याः त्यांत ब्रह्मास ४ पदे, ब्रह्मकोणस्थ आठ देवांस अर्धपद, ॥५५॥ त्याचे बाहेरचे कोणांस अर्धपद चार देव व त्याचे बाहेरील कोणांस अर्धपद आठदेव, यांचे बाजूचे आठ देव दीडपदिक, यांहून जे राहिलेले चवीस देव ते द्विपद जाणावे ॥५६॥

संपातावंशानांमध्यानिसमानियानिचपदानां ।

मर्माणितानिविंद्यान्नतानिपरिपीडयेत्प्राज्ञः ॥ ५७ ॥

अर्थ—कोणगत सूत्रांचे जे संपात (पूर्वापर सूत्रांशीं मिलाफ) ते, व सर्व पदांचीं (कोष्ठकांचीं) जीं सममध्यपदे तीं द्या वास्तुपुरुषाचीं मर्मे होत; त्यांस सुत्रपुरुषा-ने पीडा करूनये ॥५७॥

तान्यशुचिभांडकीलस्तंभाद्यैःपीडितानिशल्यैश्च ।

गृहभर्तुस्तत्तुल्येपीडामंगेप्रयच्छंति ॥५८॥

अर्थ—तीं पूर्वोक्त वास्तुपुरुषाचीं मर्मे, अपवित्रभांडीं, खिळे, स्तंभ, पाषाणादिशल्ये (भूमीतला अशुद्ध पदार्थ) यांहीं पीडित असलीं तर, तत्तुल्य गृहस्वामीच्या अंगी रोग होतो ॥५८॥

कंडूयतेयदंगंगृहपतिनायत्रवामराहुत्यां ।

अशुभंभवेन्निमित्तविकृतिर्वाग्नेःसशल्यंतत् ॥५९॥

अर्थ—गृहस्वामी होमकालीं किंवा प्रथमकालीं, जे अंग खाजवील, त्या वास्तुपुरुषाचे अंगीं शल्य आहे. अथवा एकाशीतिपद वास्तुयंत्रां शिखादि देवता (श्लो०

४३ पासून) आहित त्यांत ज्या देवतेच्या होमकालीं शिंका, रोदनादि अशुभ होईल अथवा अग्नीस स्फुलिंगादि विकार होईल त्या देवतेच्या पर्दीं शल्य आहे असें समजावे ॥५९॥

धनहानिर्दारुमयेपशुपीडारुग्भयानिचस्थिकृते ।

(लोहमयेशस्त्रभयंकपालकेशेषुमृत्युःस्यात् ॥६०॥

अंगारेस्तेनभयंभस्मनिचविनिर्दिशेत्सदाग्निभयं ।

शल्यंहिमर्मसंस्थंसुवर्णरजतादृतेत्यशुभं ॥६१॥

मर्मण्यमर्मगोवारुणत्ध्यर्थागमंतुषसमूहः ।)

अपिनागदंतकोमर्मसंस्थितोदोषकृद्भवति ॥६२॥

अर्थ—काष्ठमय शल्य असतां धनहानि; अस्थिकृतशल्य अ० पशूंस पीडा व रोगभय; लोहमयशल्य अ० शस्त्रभय; कपाल व केशमय शल्य अ० मृत्यु; ॥६०॥ कोळशांचेंशल्य अ० चोरभय; भस्ममयशल्य अ० अग्निभय; हीं होतात. सुवर्णरजतांवांचून मर्म (श्लो० ५७) स्थित शल्य फार अशुभ होय ॥६१॥ मर्मस्थित किंवा मर्मांवांचूनही रहाणार जे तुषसमूहरूपशल्य ते द्रव्यप्राप्तीचा रोध करिते. हस्तिदंतशल्य जरीं शुभ आहे तथापि मर्मस्थित अ० अशुभ होय ॥६२॥

रोगाद्वायुंपितृतोहुताशनंशोषसूत्रमपिवितथात् ।

मुख्याद्भृशंजयंताच्चभृंगमदितेश्वसुग्रीवं ॥६३॥

तत्संपातानवथेतान्यतिमर्माणिसंप्रदिष्टानि ।

यश्चपदस्याष्टांशस्तत्प्रोक्तंमर्मपरिमाणं ॥६४॥

अर्थ—रोगापासून वायुपर्यंत, पितरांपा० अग्निप०, वितथापा० शोषाप०, मुख्यापा० भृशाप०, जयंतापा० भृंगप०, अदितिपा० सुग्रीवपर्यंत रेषा काढाव्या ॥६३॥ त्यांचे संयोग जे नऊ तीं अतिमर्म सांगितलीं. जो पदाचा अष्टमांश ते मर्माचे प्रमाण सांगितले ॥६४॥

पदहस्तसंख्ययासंमितानिवंशोंगुलानिविस्तीर्णः ।

वंशव्यासोध्यर्धःशिराप्रमाणंविनिर्दिष्टं ॥६५॥

अर्थ—पदाची जितकी हस्तसंख्या तितकीं अंगुलें वंश (रोगाद्वायुमित्यादि सूत्रषट्क) विस्तार जाणावा. वंशाचे व्यासार्ध शिरा (पूर्वापर व दक्षिणोत्तर दशदश रेषा) प्रमाण सांगितले ॥६५॥

सुखमिच्छन्ब्रह्माणंयत्नाद्रक्षेद्गृहीगृहांतस्थं ।

उच्छिष्टाद्युपघाताद्गृहपतिरुपतप्यतेतस्मिन् ॥६६॥

अर्थ—गृहस्वामी सुख इच्छील तर यत्नाने गृहमध्यस्थ ब्रह्मदेवाचे रक्षण करावे. त्यास उच्छिष्टादिकाचा उपद्रव झाला तर गृहस्वामीस दुःख होते ॥६६॥

दक्षिणभुजेनहीनेवास्तुनरैर्धक्ष्योंगनादोषाः ।

वामैर्धधान्यहानिःशिरसिगुणैर्हीयतेसर्वैः ॥६७॥

स्त्रीदोषाःसुतमरणंप्रेष्यत्वंचापिचरणवैकल्ये ।

अविकल्पुरुषेवसतांमानार्थयुतानिसौख्यानि ॥६८॥

अर्थ—वास्तुपुरुष, उजव्या भुजाने रहित असतां धनक्षय, स्त्रीकृत दोष हे होतात. डाव्या भुजाने रहित अ० द्रव्य, धान्य, यांची हानि होये. मस्तकहीन अ० सर्व आरोग्यादि गुणांनीं गृहपति हीन होतो ॥६७॥ पादभागहीन अ० स्त्रीकृत दोष, पुत्रमरण, दासत्व हीं होतात. वास्तुपुरुष परिपूर्णावयव अ० सन्मान, द्रव्य, यांणीं युक्त सौख्ये त्या गृहांत रहाणाऱ्या पुरुषांस होतात ॥६८॥

गृहनगरग्रामेषुचसर्वत्रैवंप्रतिष्ठितादेवाः ।

तेषुचयथानुरूपंवर्णाविप्रादयोदास्याः ॥६९॥

अर्थ—याच प्रकाराने गृह, नगर, ग्राम, इत्यादि सर्व स्थळीं देव राहतात. त्यांचाठाई यथायोग्य ब्राह्मणादिकांस ठेवावे ॥६९॥

वासगृहाणिचविद्याद्विप्रादीनामुदग्दिगाद्यानि ।

विशतांचयथाभवनंभवंतितान्येवदक्षिणतः ॥७०॥

अर्थ—चतुःशालगृह, नगर, ग्राम यांचाठाई ब्राह्मणादि चार वर्णांचीं वासगृहे उत्तरादि प्रदक्षिण चार दिशांस अनुक्रमाने करावीं. तीं गृहाप्रत प्रवेश करणारांस उजव्या भागाने होत अशीं असावीं. (प्राङ्मुखांगण गृहाचे द्वार उत्तराभिमुख; दक्षिणमुखां० पूर्वाभि०; पश्चिममुख० दक्षिणाभि०; उत्तरमुख० पश्चिमाभि० अशीं असावीं) ॥७०॥

नवगुणसूत्रविभक्तान्यष्टगुणेनाथवाचतुःषष्टेः ।

द्वाराणियानितेषामनलादीनांफलोपनयः ॥७१॥

अर्थ—नवगुणित सूत्राने विभक्त (एकाशीतिपद) अथवा अष्टगुणित सूत्राने विभक्त (चतुःषष्टिपद) यांची जी द्वारे अगत्यादिक त्यांचे फल पुढील श्लोकांत सांगितले आहे ॥७१॥

**अनलभयंस्त्रीजन्मप्रभूतधनतानरेंद्रवात्सल्यं ।
क्रोधपरतानृतत्वंक्रौर्यचौर्यचपूर्वेण ॥७२॥**

अर्थ—क्षिप्रदेवस्थित ईशानद्वारीं अग्निभय, कन्याजनन, बहुद्रव्यप्राप्ति, राजप्रियत्व, क्रोधस्वभाव, असत्य भाषण, क्रूरत्व, चौर्य, हिं फले पूर्वेकडील द्वारी होतात ॥७२॥

**अल्पसुतत्वंप्रैष्यंनीचत्वंभक्ष्यपानसुतवृद्धिः ।
रौद्रंकृतघ्नमधनंसुतवीर्यघ्नंचयाम्येन ॥७३॥**

अर्थ—अनिलद्वारीं १ अल्पपुत्रत्व २ दासत्व ३ नीचत्व ४ भक्ष्य, पान, पुत्र यांची वृद्धि ५ रौद्र (अशुभ) ६ कृतघ्न ७ अधन ८ पुत्र, बलनाश; हीं फले दक्षिणेस होतात ॥७३॥

**सुतपीडारिपुवृद्धिर्नधनसुताप्तिःसुतार्थबलसंपत् ।
धनसंपन्नपतिभयंधनक्षयोरोगइत्यपरे ॥७४॥**

अर्थ—वित्र्यद्वारीं १ पुत्रपीडा २ शत्रुवृद्धि ३ धन व पुत्र यांचे प्राप्तीचा अभाव ४ पुत्र, अर्थ, बल यांची संपत्ति ५ धनसंपत्ति ६ राजभय ७ धनक्षय ८ रोग हीं फले पश्चिमेकडील द्वारी होतात ॥७४॥

**वधबंधौरिपुवृत्तिर्धनसुतलाभःसमस्तगुणसंपत् ।
पुत्रधनाप्तिवैरंसुतेनदोषाःस्त्रियानैःस्वं ॥ ७५ ॥**

अर्थ—रोगाख्यद्वारीं १ वध व बंध २ शत्रुवृद्धि ३ धन व पुत्र यांचा लाभ ४ सर्वगुणसंपत्ति ५ पुत्र व धन यांची प्राप्ति ६ पुत्रवैर ७ स्त्रीदोष ८ निर्धनत्व हीं उत्तरेकडील द्वारफले होत ॥७५॥

**मार्गतरुकोणकूपस्तंभभ्रमवित्थमशुभदंद्वारं ।
उच्छ्रायाद्विगुणमितांत्यक्त्वाभूमिंनदोषाय ॥७६॥**

अर्थ—मार्ग, वृक्ष, कोन, विहीर, स्तंभ, भ्रम (पाण्याचा नळ, पाट इ०) यांणीं विद्ध द्वार शुभ नव्हे. द्वारांचे उंचीच्या दुप्पट भूमि सोडून मार्गादि वेध दोषप्रद (अशुभ) होत नाहीत ॥७६॥

रथ्याविद्धंद्वारं नाशाय कुमारदोषदंतरुणा ।
 पंकद्वारे शोको व्ययं बुनिस्त्राविणिप्रोक्तः ॥७७॥
 कूपेनापस्मारो भवति विनाशश्च देवतावित्थे ।
 स्तंभेन स्त्रीदोषाः कुलनाशो ब्रह्मणोऽभिमुखे ॥७८॥

अर्थ—मार्गानि विद्ध द्वार गृहस्वामीचा नाश करितें. वृक्षानें वि० बालकनाश करितें. चिखलानें विद्ध द्वार असतां शोक होतो. जलनिर्गममार्गानें विद्ध अ० धनव्यय होतो ॥७७॥ विहिरीनें विद्ध अ० अपस्मार (फेंपें) रोग होतो. देवालयानें विद्ध अ० नाश होतो. स्तंभानें विद्ध अ० स्त्रिया दुष्ट होतात. ब्रह्म्याच्या अभिमुख द्वार असतां स्वामिकुलनाश होतो ॥७८॥

उन्मादः स्वयमुद्घाटितेऽपि हिते स्वयं कुलविनाशः ।
 मानाधिके नृपभयं दस्युभयं व्यसनदं नीचं ॥७९॥
 द्वारं द्वारस्योपरि यत्तन्न शिवाय संकटं यच्च ।
 आव्यात्तक्षुद्रयदं कुळं कुलनाशनं भवति ॥८०॥
 पीडाकरमतिपीडितमंतर्विनतं भवेदभावाय ।
 बाह्यविनते प्रवासो दिग्भ्रान्तिदस्युभिः पीडा ॥८१॥

अर्थ—द्वार स्वतः उघडणारें असेल तर अतिचिंता, स्वतः मिटणारें असेल तर कुलनाश, प्रमाणापेक्षा अधिक असेल तर राजभय, प्रमाणापेक्षा कमी असेल तर चोरभय व दुःख देणारें असें होतें ॥७९॥ द्वारावर जें दुसरें द्वार (मजल्याचें) तें शुभ नव्हे. संकट (फारच लहान) द्वार जें तेंही शुभ नव्हे. मध्यमविस्तृत द्वार क्षुद्रय देतें. कुळ (अस्पष्ट ह्म० उघडण्यास कठिण जातें) द्वार कुलनाशक होतें ॥८०॥ अतिपीडित (उंब्यास टेंकतें) द्वार असतां, गृहस्वामीस पीडा करितें. आंत (गृहाकडे) तोललेले अ० मरण होतें. बाहेर तोललेले अ० गृहस्वामीस प्रवास होतो. दिग्भ्रान्त (दिशाहीन) द्वार अ० चोरकृत पीडा होय ॥८१॥

मूलद्वारं नान्यैर्द्वारैरतिसंघीतरूपध्या ।
 घटफलपत्रप्रमथादिभिश्च तन्मंगलैश्चिनुयात् ॥८२॥

अर्थ—मूलद्वार (मुख्यद्वार) अन्यद्वारांच्या रूपसमृद्धीनें सम नसावें. तें मुख्यद्वार कलश, श्रीफलादिफले, अश्वादिवाहन, पाने, वेडी, प्रमथादिगण, सिंह, सर्प, हंस,

चकार इ० मांगलिकानां युक्त करावे. (त्या द्वारांवर पूर्वोक्तांसारखीं चित्रे करावीं) ॥८२॥

ऐशान्यादिषुकोणेषुसंस्थिताबाह्यतो गृहस्यैताः ।

चरकीविदारिनामाथपूतनाराक्षसीचेति ॥ ८३ ॥

अर्थ—ईशान्यादि चार कोणांचाठाई गृहाच्या बाहेर चरकी, विदारी, पूतना, राक्षसी ह्या चार देवता अनुक्रमाने राहतात. (ईशानीस चरकी, आग्नेयीस विदारी, नैऋतीस पूतना, वायव्येस राक्षसी याप्रमाणे) ॥८३॥

पुरभवनग्रामाण्यिकोणास्तेषुनिवसतांदोषाः ।

श्वपचादयोंत्यजात्यास्तेष्वेवविवृद्धिमायांति ॥८४॥

अर्थ—नगर, गृह, ग्राम, यांचे जे कोन त्यांचाठाई रहाणारांचे अशुभ होते. परंतु चांडालादि अयज कोणांवर राहिले तर तेथेच त्यांची वृद्धि होये (त्यांचे कल्याण होते) ॥८४॥

याम्यादिष्वशुभफलाजातास्तरवःप्रदक्षिणेनैते ।

उदगादिषुप्रशस्ताःप्लक्षवटोदुंबराश्वत्थाः ॥८५॥

अर्थ—प्लक्ष, (पिंपर) वट, उंबर, अश्वत्थ हे चार वृक्ष दक्षिणादि दिशेकडे, प्रदक्षिण अनुक्रमाने होतील तर अशुभ होत. उत्तरादि दिशांकडे होतील तर प्रशस्त होत. (उत्तरेस प्लक्ष, पूर्वेस वट, दक्षिणेस उंबर, पश्चिमेस पिंपळ असे शुभ होत ॥८५॥

आसन्नाःकंटकिनौरिपुभयदाःक्षीरिणोर्थनाशाय ।

फलिनःप्रजाक्षयकरादारूण्यपिवर्जयेदेषां ॥८६॥

छिंद्याद्यदिनतरुंस्तान्तदंतरेपूजितान्वपेदन्यान् ।

पुन्नागाशोकारिष्टबकुलपनसान्शमीशालौ ॥८७॥

अर्थ—गृहाचे समीपभागीं खदिरादि कंटकवृक्ष असतील तर शत्रुभय, हवी इत्यादि चिकाचे वृक्ष अ० तर द्रव्यनाश, आम्रादि फलवान् अ० तर सततक्षय, हीं फले होतात. यांचीं गृहास काष्ठेही नसावीं ॥८६॥ जर हे असलेले वृक्ष तोडवत नाहीत तर यांचेमध्ये उंडीण सुरंगी कडुनिव, अशोक, बकुल, फणस, शमी, साग हे पूजितवृक्ष लावावे ॥८७॥

शस्तौषधिद्रुमलतामधुरासुगंधास्निग्धासमान
सुषिराचमहीनराणां । अप्यध्वनिश्रमविनो
दमुपागतानांधत्तेश्रियंकिमुतशाश्वतमंदिरेषु ८८

अर्थ—जया, जयंती इत्यादि औषधी, पिप्पलादि यन्त्रियवृक्ष व बल्ली. याहींकरून प्रशस्त; ज्या जमिनीस मधुर हल० गोड रुचि आहे. सुगंधयुक्त, स्निग्ध हल० चि-
कणाईची, सम हल० खळगे व उंचवटे नाहींत अशी, अंतःसार हल० कठिण अशी
भूमि मनुष्यांस घर बांधण्यास शुभ होय. अशी पूर्वाक्त भूमि मार्गामध्ये श्रम पाव-
लेल्यांसही श्रम परिहार करून शोभा देखे मग स्थिरगृहांस लक्ष्मी देईल यांत
आश्चर्य काय. शोभा देईलच ॥८८॥

सचिवालयैर्धनाशोधूर्तगृहेसुतवधःसमीपस्थे ।
उद्वेगोदेवकुलेचतुष्पथेभवतिचाकीर्तिः ॥८९॥
चैत्येभयंग्रहकृतवल्मीकश्वभ्रसंकुलेविपदः ।
गर्तायांतुपिपासाकूर्माकारेधनविनाशः ॥९०॥

अर्थ—प्रधानाचे गृह समीप असतां द्रव्यनाश, धूर्तांचे गृह समी० पुत्रमरण, देवगृह
समी० चित्तोद्वेग, चवाठा समी० अपकीर्ति, हीं फलें होतात ॥८९॥ चैत्य (पि-
पळादि अत्युच्चवृक्ष) समीप असतां, ग्रह व पिशाचकृत भय होतें. वारूळ किंवा
खळगा समी० विपत्ति, खंदक समी० तृषा, कूर्माकार (कांसवाचे पाठीसारखी)
भूमि समीप असतां, धननाश हीं फलें होतात ॥९०॥

उदगादिप्लवमिष्टंविप्रादीनांप्रदक्षिणेनैव ।
विप्रःसर्वत्रवसेदनुवर्णमथेष्टमन्येषां ॥९१॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांस अनुक्रमानें उत्तरादि प्लव (उतरती) भूमि प्रदक्षिण
शुभ होय. (उत्तरेस उतरती ब्राह्मणास; पूर्वेस उत० क्षत्रियास; दक्षिणप्लव वैश्या-
स; पश्चिमप्लव शूद्रास;) ब्राह्मणानें सर्वत्र रहावें. अन्यांनीं आपल्या वर्णानुक्रमें रहा-
णें शुभ होय ॥९१॥

गृहमध्येहस्तमितंस्वात्वापरिपूरितंपुनःश्वभ्रं ।
यद्यूनमनिष्टं तत्समेसमंधन्यमधिकंयत् ॥९२॥

अर्थ—गृहामध्ये हस्तपरिमित लांब, रुंद, उंच खळगा खणून त्याच मातीने पुनः
भरावा माती कमी होईल तर अनिष्ट, बरोबर होईल तर मध्यम, अधिक होईल तर
शुभ अशी भूमि जाणावी ॥९२॥

श्वभ्रमथवांबुपूर्णपदशतमित्वागतस्ययद्विनोनं ।

तद्वन्ययच्चभवेत्पलानिपांस्वाढकंचतुःषष्टिः ॥९३॥

अर्थ—अथवा तेच श्वभ्र (खळगा) उदकपूर्ण करून, शंभर पावलें जाऊन परत येईपर्यंत, त्यांतील उदक कमी होणार नाही तर शुभ, अन्यथा अशुभ होय. अथवा खळगांतील निघालेल्या मार्तांतील माती एक आढक ह० पायली भर घेऊन तिचें वजन करावें तें वजन ६४ पलें ह० २९६[॥] तोळे येईल तर ती भूमि शुभ. अन्यथा अशुभ होय ॥९३॥

आमेवामृत्पात्रेश्वभ्रस्थेदीपवर्तिरभ्यधिकं ।

ज्वलतिदिशियस्यशस्तासाभूमिस्तस्यवर्णस्य ९४

अर्थ—अथवा अपक मृत्पात्र (कच्चे मातीची मोठी पणतीवगैरे) श्वभ्रांत ठेवून त्यांत चार दिशांस वाती प्रज्वलित कराव्या. त्यांमधून ज्या दिशेकडील वात अधिक प्रज्वलित होईल त्या दिशेकडील पूर्वोक्त (श्लोक ७०) ब्राह्मणादि वर्णांस ती भूमि शुभ होय ॥९४॥

श्वभ्रोपितंनकुसुमंयस्मिन्प्रम्लायतेनुवर्णसमं ।

तत्तस्यभवतिशुभदंयस्यचयस्मिन्मनोरमते ॥९५॥

अर्थ—ब्राह्मणादि वर्णानुक्रमाने पांढरें, तांबडें, पिवळें, काळें, अशीं चार पुष्पे रात्रीं खळग्यामध्ये घालवीं आणि तीं प्रातःकाळीं पहावीं त्यांत ज्या रंगाचें पुष्प म्लान होणार नाही त्याच्या वर्णाचें तेंथे कल्याण होईल अथवा ज्याचें जेथें चित्त रमेल तेथे त्याणें गृह बांधून रहावें. विचार करूं नये ॥९५॥

सितरक्तपीतरुष्णाविप्रादीनांप्रशस्यतेभूमिः ।

गंधश्चभवतियस्याघृतरुधिरान्नाद्यमद्यसमः ॥९६॥

कुशयुक्ताशरबहुलादूर्वाकाशावृताक्रमेणमही ।

अनुवर्णवृद्धिकरीमधुरकषायाम्लकटुकाच ॥९७॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांस श्वेत, रक्त, पीत, कृष्ण या रंगांची भूमि अनुक्रमाने प्रशस्त होय. तशीच घृत, रक्त, अन्न, मद्य, यांसारख्या गंधाची भूमि वर्णानुक्रमाने शुभ होय ॥९६॥ दर्भ, शर (तृणवि०), दूर्वा, काश (मोळ), याणीं युक्त-भूमि ब्राह्मणादि वर्णानुक्रमाने शुभ होय. गोड, तुरट, आंबट, तिखट, अशीं भूमि वर्णानुक्रमाने वृद्धि करणारी होत्ये ॥९७॥

कृष्ठांप्ररूढवीजांगोध्युषितांब्राह्मणैःप्रशस्तांच ।
 गत्वामहींगृहपतिःकालेसांवत्सरोद्दिष्टे ॥९८॥
 भक्ष्यैर्नानाकारैर्दध्यक्षतसुरभिकुसुमधूपैश्च ।
 दैवतपूजांकृत्वास्थपतीनभ्यर्च्यविप्रांश्च ॥९९॥
 विप्रःस्पृष्ट्वाशीर्षवक्षश्चक्षत्रियोविशश्चोरू ।
 शूद्रःपादौस्पृष्ट्वाकुर्याद्रेखांगृहारंभे ॥१००॥

अर्थ—नांगरानें नांगरलेली, भात पिकलेली, गाई राहलेली, ब्राह्मणांनीं प्रशंसित अशा भूमीप्रत ज्योतिर्वेद्यांनीं सांगितलेल्या मुहूर्ती गृहपतीने जावे ॥९८॥ आणि नानाप्रकारचे अपूप मोदकादि भक्ष्यपदार्थ, दधि, अक्षता, सुगंधपुष्पे, धूप, दीप इत्यादिकांनीं क्षेत्राधिपतीची पूजा करून नंतर ब्राह्मण व शिल्पविद्याजाणते सुतार यांची पूजा करावी ॥९९॥ ब्राह्मणानें मस्तकास, क्षत्रियानें वक्षस्थलास, वैश्यानें मांड्यांस, शूद्रानें पायांस असा आपले शरीरास स्पर्श करून गृहारंभी रेषा करावी ॥१००॥

अंगुष्ठकेनकुर्यान्मध्यांगुल्याथवाप्रदेशिन्या ।
 कनकमणिरजतमुक्तादधिफलकुसुमाक्षतैश्चशुभं ॥१०१॥
 शस्त्रेणशस्त्रमृत्युर्वेधोलोहेनभस्मनाग्निभयं ।
 तस्करभयंतृणेनचकाष्ठोल्लिखिताचराजभयं ॥१०२॥
 वक्रापादालिखिताशस्त्रभयक्लेशदाविरूपाच ।
 चर्मांगारास्थिकृतादंतेनचकर्तुरशिवाय ॥१०३॥
 वैरमपसव्यलिखिताप्रदक्षिणंसंपदोविनिर्देश्याः ॥
 वाचःपरुषानिष्ठीवितंक्षुतंचाशुभंकथितं ॥१०४॥

अर्थ—गृहपतीनें ती रेषा अंगुष्ठ, मध्यांगुलि, तर्जनी, सुवर्ण, मणि, रुपें, मोती, दधि, फल, पुष्प, अक्षता, यांहींकरून केली तर शुभ होय ॥१०१॥ शस्त्रानें करील तर शस्त्रेकरून मृत्यु, लोखंडानें क० बंध, भस्मानें क० अग्निभय, तृणानें क० चोरभय, काष्ठानें करील तर राजभय, हीं होतात ॥१०२॥ वांकडी किंवा पायांनें काढलेली, विरूप अशी जी रेषा तीही शस्त्रभय व क्लेशदेणारी, कातडें, कोळसे, हाडें, दंत यांहीं केलेली रेषा गृहकर्त्यास अशुभकारक होय ॥१०३॥ रेषा अपसव्य काढिली तर वैर होतें. प्रदक्षिण काढिली तर संपत्ति होतात. तर्शां-

च त्यावेळीं कठोर भाषणें, निष्ठीवित (तोंडानें थुंकणें), शिक हीं व गुदशब्द होईल तर गृहकर्त्यास अशुभ सांगितलें ॥१०४॥

अर्धनिचितं कृतं वा प्रविशन् स्थपतिर्गृहे निमित्तानि ।

अवलोकयेत् गृहपतिः कसंस्थितः स्पृशति किंचांगं ॥१०५॥

रविदीप्तो यदि शकुनिस्तस्मिन्काले विरौति परुषरवः ।

संस्पृष्टांगसमानं तस्मिन्देशे स्थिनिर्देश्यं ॥१०६॥

अर्थ—पाया अर्धा किंवा सर्व झाल्यावर त्यामध्ये गृहपति प्रवेश करित असतां तो वास्तुपुरुषाच्या कोणत्या अवयवावर उभा राहिला व आपल्या कोणत्या अंगास स्पर्श करितो हीं चिन्हें स्थपतीनें (सुतारानें) पहावीं ॥१०५॥ त्या गृहप्रवेशसमयीं दीप्तदिशेकडे अथवा सूर्याभिमुख पक्षि राहून रक्त शब्द करील तर, गृहपतीनें स्पृष्ट अंगसमान (त्या अंगासारखें) उभा राहिला त्यादेशीं भूमीमध्ये हाड आहे असें सांगितलें आहे. (ईशान्यादि दिशा सूर्योदयापासून प्रथमप्रहरीं अंगारिणी, दीप्ता, धूमिता, शेष ९ शांत. द्वितीयप्रहरीं पूर्वादि, तृ० आग्नेयादि, च० दक्षि०, पंच० नैर्ऋत्या०, ष० पश्चि०, स० वाय०, अ० उत्तरादि, होतात) ॥१०६॥

शकुनसमयेथवान्येहस्त्यश्वशवादयोनुवाशंते ।

तत्प्रभवमस्थितस्मिंस्तदंगसंभूतमेवेति ॥१०७॥

अर्थ—अथवा निमित्तकालीं हत्ती, घोडा, कुत्रा, इत्यादि यांतून कोणीही सूर्याभिमुख शब्द करील, त्या प्राण्याचें हाड गृहपतिस्पृष्ट अंगतुल्य गृहपतिस्थितदेशीं आहे असें समजावें ॥१०७॥

सूत्रे प्रसार्यमाणे गर्दभरावो स्थिशल्यमाचष्टे ।

श्वसृगाललंघिते वा सूत्रेशल्यं विनिर्देश्यं ॥१०८॥

अर्थ—सूत्र पसरलें असतां, गर्दभाचा शब्द होईल तर हाड भूमींत आहे असें सांगावें. कुत्रा किंवा कोल्हा हे सूत्रावरून गेले तर त्यांचें शल्य (हाड) भूमींत आहे असें सांगावें ॥१०८॥

दिशिशांतायां शकुनो मधुरविरावीयदातदावाच्यः ।

अर्थस्तस्मिंस्थाने गृहेश्वराधिष्ठिते गेवा ॥१०९॥

अर्थ—ज्याकालीं शांत दिशेकडे पक्षी मधुरशब्द करील त्याकालीं गृहेश्वराधिष्ठित स्थानीं किंवा गृहेश्वरस्पृष्ट वास्तुपुरुषाच्या अंगां द्रव्य आहे असें सांगावें. (ते द्रव्य गृहपतीच्या उंची इतकें खोल आहे) ॥१०९॥

सूत्रच्छेदेमृत्युःकीलेचावाङ्मुखेमहारोगः ।

गृहनाथस्थपतीनांस्मृतिलोपेमृत्युरादेश्यः ॥११०॥

स्कंधात्च्युतेशिरोरुक्कुलोपसर्गोपवर्जितेकुंभे ।

भग्नेपिचकर्मिवधश्च्युतेकराद्गृहपतेर्मृत्युः ॥१११॥

अर्थ—सूत्र तुटले तर गृहपतीस मृत्यु. खुंटी मारतानां ठोकण्याचे जोरापेक्षां फार खोल गेली तर महान् रोग होतो. गृहस्वामी व सुतार यांस स्मरण नाहीसे (भ्रम) झाला तर त्यांस मृत्यु होतो ॥११०॥ उदकपूर्ण कुंभ खांबावरून पडला तर मस्तकरोग होतो. अधोमुख पडेल तर कुलास उपद्रव होतो. फुटला तर कामाठयांस मृत्यु होतो. हस्तापासून गळला तर गृहपतीस मृत्यु होतो ॥१११॥

दक्षिणपूर्वेकोणेकृत्वापूजांशिलांन्यसेत्प्रथमां ।

शेषाःप्रदक्षिणेनस्तंभाश्चैवंसमुत्थाप्याः ॥११२॥

छत्रस्रगंबरयुतःकृतधूपविलेपनःसमुत्थाप्यः ।

स्तंभस्तथैवकार्योद्धारोच्छ्रायःप्रयत्नेन ॥११३॥

अर्थ—पहिली शिला, पूजा करून ईशानीस स्थापन करावी. नंतर शेष शिला (दगड) प्रदक्षिण लावाव्या. असेच स्तंभही उभे करावे ॥११२॥ छत्र, माला, वस्त्र यांणी युक्त व धूपगंधादिपूजित स्तंभ उभारावा व द्वारही तसेच प्रयत्नाने उभारावे ॥११३॥

विहगादिभिरवलीनैराकंपितपतितदुःस्थितैश्चफलं ।

शक्रध्वजफलसदृशंतस्मिंश्चशुभंविनिर्दिष्टं ॥११४॥

अर्थ—स्तंभ व द्वार पक्ष्यादिकांनीं आलिंगित (स्पृष्ट) किंवा कांपविला अथवा दुःस्थित (वांकडा केला) असतां त्यांचे फल शक्रध्वज (अ० ४३ श्लो० ६२ पासून ६६ पर्यंत) फलासारखे शुभाशुभ सांगितले ॥११४॥

प्रागुत्तरोन्नतेधनसुतक्षयःसुतवधश्चदुर्गंधे ।

वक्रैबंधुविनाशोनसंतिगर्भाश्चदिङ्मूढे ॥११५॥

अर्थ—गृहभूमि पूर्वेकडे किंवा उत्तरेस उंच असेल तर धन व पुत्र यांचा नाश, दुर्गंधियुक्त असेल तर पुत्रवध, वांकडी ह्य० सारखी नसेल तर बंधुनाश, पूर्वादिदिशा साधून नसेल तर गर्भनाश हीं फळे होतात (दिशा साधून चौथारा पाणसाळीने करावा) ॥११५॥

इच्छेद्यदिगृहवृद्धिततःसमंताद्विवर्धयेत्तुल्यं ।

एकोद्देशेदोषःप्रागथवाप्युत्तरेकुर्यात् ॥११६॥

अर्थ—गृहाची वृद्धि (वाढिवर्ण) इच्छील तर सर्व दिशांकडे सारखी करावी. एकीकडे वाढविण्यात दोष आहे; परंतु अल्प दोषास्तव पूर्वेकडे किंवा उत्तरेकडे गृहवृद्धि करावी ॥११६॥

प्राग्भवतिमित्रवैरंमृत्युभयंदक्षिणेनयदिवृद्धिः ।

अर्धविनाशःपश्चादुदग्विवृद्धौमनस्तापः ॥११७॥

अर्थ—पूर्वेस गृह वाढिले तर मित्रवैर, दक्षिणेस मृत्युभय, पश्चिमेस द्रव्यनाश, उत्तरेस वाढिले तर चित्तसंताप हीं फले होतात ॥११७॥

ऐशान्यादेवगृहंमहानसंचापिकार्यमाग्नेय्यां ।

नैऋत्यांभांडोपस्करोर्यधान्यानिमारुत्यां ॥११८॥

अर्थ—चौसोपी गृहांत ईशानीस देवगृह, आग्नेयीस महानस (पाकस्थान), निर्ऋतीस भांडोपस्कर (उपयोगी भांडीं वगैरे ठेवण्याची जागा), वायव्येस द्रव्य व धान्य यांचे गृह, अशीं करावीं. (याचा अन्यत्र विस्तार आहे) ॥११८॥

प्राच्यादिस्थेसलिलेसुतहानिःशिखिभयंरिपुभयंच ।

स्त्रीकलहःस्त्रीदौष्ट्यंनैःस्वयंचित्तात्मजविवृद्धिः ॥११९॥

अर्थ—वास्तूच्या पूर्वेस उदकस्थान (विहिर वगैरे) असेल तर पुत्रनाश, आग्नेयीस अग्निभय, दक्षिणेस शत्रुभय, नैऋतीस स्त्रीकलह, पश्चिमेस स्त्रियांच्याठाई दुष्टस्वभाव, वायव्येस निर्धनत्व, उत्तरेस द्रव्यवृद्धि, ईशानीस पुत्रवृद्धि हीं फले होतात ११९

खगनिलयभग्नसंशुष्कदग्धदेवालयश्मशानस्थान् ।

क्षीरतरुधवविभीतकनिवारणिवर्जितांश्छिद्यात् १२०

अर्थ—पक्ष्यांचे रहाण्याचा, मोडलेला, सुकलेला, जळलेला, देवळाजवळचा, मसव्यांतील हे वृक्ष व पिंपळादिक दुधाचे वृक्ष, धावडा, भेला, निंब, अरणि (वृक्ष-वि० ऐरण), या वृक्षांचाचून गृहास वृक्ष तोडावे ॥१२०॥

रात्रौकृतवलिपूजंप्रदक्षिणंछेदयेद्विवावृक्षं ।

धन्यमुदक्प्राक्पतनंनग्राह्योतोन्वथापतितः १२१

अर्थ—रात्रीस बलि व पूजा करून दिवसास वृक्ष पूर्वादि प्रदक्षिण तोडावा. त्या वृक्षाचे पतन उत्तरेस किंवा पूर्वेस होईल तर शुभ. याहून अन्य दिशांकडे पडलेला वृक्ष गृहास घेऊं नये ॥१२१॥

छेदोद्यविकारीततःशुभंदारुतद्रुहौपयिकं ।
पीतेतुमंडलेनिर्दिशेत्तरोर्मध्यगांगोधां ॥१२२॥
मंजिष्ठाभेकोनीलेसर्पस्तथारुणसरठः ।
मुद्गाभेश्माकपिलेतुमूषकोंभश्चखड्गाभे ॥१२३॥

अर्थ—वृक्षाचा छेद विकाररहित होईल तर, ते काष्ठ गृहास उपयुक्त (शुभ) होय. तोडलेले वृक्षाचे मंडल (बुंध) पीतवर्ण होईल तर वृक्षामध्ये घोरपड आहे असे सांगावे ॥१२२॥ तांबडे होई० मंडूक, निळे हो० सर्प, किंचित् तांबडे हो० सरडा, मुद्गाभ (हिरवे) होई० पाषाण, पिंगटवर्ण हो० उंदीर, खड्गाभ (श्वेतवर्ण) होईल तर उदक, ही तोडलेल्या वृक्षांत आहेत असे सांगावे १२३

धान्यगोगुरुहुताशसुराणांनस्वपेदुपरिनाप्यनु
वंशं । नोत्तरापरशिरानचनग्नोनैवचार्द्रचर
णःश्रियमिच्छन् ॥१२४॥

अर्थ—धान्य, गाय, पित्रादिगुरु, अग्नि, देव यांचेवर व वंश (श्लोक ६३) या सूत्रावर निजूनये. उत्तर व पश्चिम दिशा यांकडे मस्तक करून, नम्र, ओल्यापायांनी, लक्ष्मीश्च्छिणाऱ्या पुरुषाने निद्रा करूनये ॥१२४॥

भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशो
भितं । धूपगंधबलिपूजितामरंब्राह्मणध्वनि
युतंविशेत्गृहं ॥१२५॥

अर्थ—बहुत पुष्पसमूहांनी युक्त, तोरणयुक्त, उदकपूर्णकलशांनी शोभित, धूप, गंध, बलि यांहीकरून पूजिले आहेत देव ज्यामध्ये असे व ब्राह्मणध्वनि (वेदशब्द) यांनी युक्त अशा गृहाप्रत सुमुहूर्ती प्रवेश करावा ॥१२५॥

इतिश्रीवराहमिहिरुतौबृहत्संहितायांवास्तुविद्या
नामत्रिपंचाशोऽध्यायः ॥५३॥

॥ अथदगार्गलं ॥

धर्म्ययशस्यंचवदाम्यतोहंदगार्गलंयेनजलोपलब्धिः ।
 पुंसांयथांगेषुशिरास्तथैवक्षितावपिप्रोन्नतनिम्नसंस्थाः १
 एकेनवर्णेनरसेनचांभश्च्युतंनभस्तोवसुधाविशेषात् ।
 नानारसत्वंबहुवर्णतांचगतंपरीक्ष्यंक्षितितुल्यमेव ॥२॥

अर्थ—वास्तुविद्याप्रकरणानंतर धर्म्य व यशप्रद व ज्याणें जलप्राप्ति होत्ये असें द-
 गार्गल मी वराहमिहिराचार्य सांगतो. जशा पुरुषाच्या अंगी वरखाळीं जाणा-
 च्या शिरा असतात तशाच भूमीतही जलवाहिनी शिरा आहेत ॥१॥ उदक
 आकाशापासून एकवर्णाने व एकरसानेच भूमीवर पडते; परंतु नानाप्रकारची
 भूमि आहे यास्तव तें उदक नानारस (बहुतस्वाद) व बहुवर्ण झालें यास्तव भू-
 मितुल्य उदकाचे रस व वर्ण जाणावे. तथाच वक्ष्यति (सशर्कराताम्रमहीकषा-
 यंक्षारंधरित्रीकपिलाकरोति ॥ आपांडुरार्यालवणंप्रदिष्टंमृष्टंजलंनोलवसुंधरायामिति)२

पुरुहूतानलयमनिर्ऋतिवरुणपवनेंदुशंकरादेवाः ।
 विज्ञातव्याःक्रमशःप्राच्यादीनांदिशांपतयः ॥३॥
 दिक्पतिसंज्ञाश्चशिरानवमीमध्येमहाशिरानाम्नी ।
 एताभ्योन्याःशतशोविनिःसृतानामभिःप्रथिताः॥४

अर्थ—इंद्र, अग्नि, यम, निर्ऋति; वरुण, वायु, सोम, शिव हे ८ देव पूर्वादि ८
 दिशांचे स्वामी अनुक्रमाने जाणावे ॥३॥ ज्या दिशेकडून जी शिरा (जलवाहि-
 नी) येईल त्या शिरेंस त्या दिक्पतीचे नाव जाणावे व मध्ये नववीशिरा महाशि-
 रानामक जाणावी. यांहून अन्यही शिरा शेंकडों निघाल्या आहेत त्यांचीही ना-
 वें प्रसिद्ध आहेत. तथाच वक्ष्यति (कुमुदानामशिरासापुरुषत्रयवाहिनीभवति)४

पातालादूर्ध्वशिराःशुभाश्चतुर्दिक्षुसंस्थितायाश्च ।
 कोणदिगुत्थानशुभाःशिरानिमित्तान्यतोवक्ष्ये ॥५॥

अर्थ—पातालापासून ६० खालून वर ज्या शिरा येतात व चार दिशेंस ज्या शिरा
 असतात त्या शुभ होत. आग्नेयादि कोणदिशेंस उत्पन्न झालेल्या शिरा शुभ
 नव्हत. यानंतर शिरांचीं चिन्हे सांगतो ॥५॥

यदिवेतसोंबुरहितेदेशेहस्तैस्ततस्त्रिभिःपश्चात् ।

सार्धंपुरुषेतोयंवहतिशिरापश्चिमात्र ॥६॥

चिन्हमपिचार्धपुरुषेमंडूकःपांडुरोथमृत्पीता ।

पुटभेदकश्चतस्मिन्पाषाणोभवतितोयमधः ॥७॥

अर्थ—जेथे स्वभावतः उदक नाही अशा जलरहित देशीं वेताचे झाड असेल तर त्याचे पश्चिमेकडे तीन हातांवर दीड पुरुषांखालीं उदक असते तेथे पश्चिमेस शिरा (शरा) वाहत्ये ॥६॥ अर्धपुरुषावर पांढरा बेडूक, नंतर पीतवर्ण मृत्तिका, त्याचेखालीं पुटभेदक पाषाण हीं चिन्हे लागतील त्याचे खालीं उदक सांपडेल (येथे पुरुष ऊर्ध्वबाहु. त्याचे प्रमाण अंगुले १२० होत. यांचा पंचमांश हस्त जाणावा) ॥७॥

जंब्वाश्चोदघ्वस्तैस्त्रिभिःशिराधोनरद्वयेपूर्वा ।

मृल्लोहगंधिकापांडुराथपुरुषेत्रमंडूकः ॥८॥

अर्थ—जंबू (जांबूळ) वृक्षाचे उत्तरेस तीन हातांपुढे दोन पुरुषांखालीं पूर्वेकडे शिरा आहे. येथे पुरुषभर खटले असतां लोखंडासारख्या गंधाची थोडी पांढरी माती व तीत बेडूक हे चिन्ह दिसेल ॥८॥

जंबूवृक्षस्यप्राग्वल्मीकोयदिभवेत्समीपस्थः ।

तस्मादक्षिणपार्श्वेसलिलंपुरुषद्वयेस्वादु ॥९॥

अर्धपुरुषेचमत्स्यःपारावतसंनिभश्चपाषाणः ।

मृद्भवतिचात्रनीलादीर्घकालंबहुचतोयं ॥१०॥

अर्थ—जांबूळीचे पूर्वेस जवळ वारूळ असेल तर त्याचे दक्षिणेस दोन पुरुषांखालीं गोड उदक आहे ॥९॥ याचे चिन्ह. अर्धपुरुष खटल्यावर तेथे मत्स्य व खालीं पारव्याचे वर्णाचा दगड व तेथे नीलवर्ण मृत्तिका हीं चिन्हे असलीं हणजे बहुतदिवस राहणारे असे बहुत उदक लागेल ॥१०॥

श्व्रादुदुंबरस्यत्रिभिरेवकरैर्नरद्वयेसार्धे ।

पुरुषेसितोहिरश्मांजनोपमोधःशिरासुजला ॥११॥

अर्थ—जलवर्जित देशीं उंबराचे झाड असेल तर त्याचे पश्चिमेस तीन हातांपुढे अडीच पुरुषांखालीं उत्तम जलयुक्तशिरा आहे. याचे चिन्ह. एक पुरुष खटल्यावर तेथे श्वेतसर्प दिसेल व काजळासारखा दगड दिसेल त्याचे खालीं उदक लागेल ११

उदगर्जुनस्य दृश्यो वल्मीको येदिततोर्जुनाद्वस्तैः ।
 त्रिभिरंबु भवति पुरुषैस्त्रिभिरर्धसमन्वितैः पश्चात् ॥ १२ ॥
 श्वेतागोधार्धनरे पुरुषे मृत्भूसरा ततः कृष्णा ।
 पीतासिताससिकता ततो जलं निर्दिशेदमितं ॥ १३ ॥

अर्थ—अर्जुन (ताहून) वृक्षाचे उत्तरेस वारूळ असेल तर वृक्षापासून पश्चिमेकडे तीन हातांवर खटलें असतां, साडेतीन पुरुषांखालीं उदक आहे ॥ १२ ॥ चिन्ह. अर्धपुरुष खटल्यावर पांढरी गोधा (पाल), एकपुरुषावर धूसरा (काळीपांढरी) माती, नंतर काळीमाती, नंतर पिवळी, नंतर रेतीनें युक्त पांढरी माती, त्याचे खालीं बहुत जल आहे असें सांगावें ॥ १३ ॥

वल्मीकोपचितायां निर्गुंड्यां दक्षिणेन कथितकरैः ।
 पुरुषद्वये सपादे स्वादुजलं भवति चाशोष्यं ॥ १४ ॥
 रोहितमत्स्योर्धनरे मृत्कपिलापांडुरा ततः परतः ।
 सिकतासशर्कराथक्रमेण परतो भवत्यंभः ॥ १५ ॥

अर्थ—वारूळयुक्त निगडीचे झाड असेल तर त्याच्या दक्षिणेकडे तीन हातांवर सवादीनपुरुष खटलें तर तेथें शुष्क न होणारें व गोड उदक आहे ॥ १४ ॥ याचे चिन्ह. अर्धपुरुषावर रोहितमासा, पिंगटमाती, नंतर पांढरीमा०, नंतर दगडांनीं युक्त रेती, त्याचे खालीं उदक आहे ॥ १५ ॥

पूर्वेण यदिवदर्या वल्मीको दृश्यते जलं पश्चात् ।
 पुरुषैस्त्रिभिरादेश्यं श्वेतागृहगोधिकार्धनरे ॥ १६ ॥

अर्थ—बोरीचे झाडाच्या पूर्वेस वारूळ दिसेल तर झाडाच्या पश्चिमेस तीन हातां-पुढे तीन पुरुष खटलें असतां, उदक आहे असें सांगावें. तेथें चिन्ह. अर्धपुरुषावर पांढरी पाल असेल, त्याचे खालीं खटलें असतां उदक लागेल ॥ १६ ॥

सपलाशावदरीचे दिश्य परस्यां ततो जलं भवति ।
 पुरुषत्रये सपादे पुरुषेत्रचदुंडुभिश्चिन्हं ॥ १७ ॥

अर्थ—पलस व वारूळयुक्त बोरीचे झाड असेल तर, त्याचे पश्चिमेस तीन हातां-नंतर सवातीन हात खटलें असतां, खालीं उदक आहे. याचे चिन्ह. पुरुषावर दुंडुभि (निर्विष दुर्तोच्चा सर्प) असेल ॥ १७ ॥

विल्वोदुंबरयोगेविहायहस्तत्रयंतुयाम्येन ।
पुरुषैस्त्रिभिरंबुभवेत्कृष्णोर्धनरेचमंडूकः ॥१८॥

अर्थ—बेल व उंबर यांचा योग (एकत्र असणे) जेथे असेल त्याचे दक्षिणेस तीन हात भूमि टाकून तीन पुरुष खटले तर उदक आहे. याचे चिन्ह. अर्धपुरुष खटल्यावर तेथे काळा बेडूक सांपडेल ॥१८॥

काकोदुंबरिकायां वल्मीकोद्दृश्यतेशिरातस्मिन् ।
पुरुषत्रयेसपादेपश्चिमदिक्स्थावहतिसाच ॥१९॥
आपांडुपीतिकामृद्गोरसवर्णश्चभवतिपाषाणः ।
पुरुषार्थकुमुदानिभोदृष्टिपथंमूषकोयाति ॥२०॥

अर्थ—काकोदुंबरिका (बोखाड्याचे झाड) या खाली वारूळ दिसेल तर तेथे सवातीन पुरुष खटले असतां पश्चिमदिशेकडे जलशिरा वाहते ॥१९॥ येथे चिन्ह. थोडीपांढरी माती, पुढे पिवळी, नंतर पांढरादगड व अर्धपुरुष खटले ह्मणजे पांढरा उंदीर दृष्टीस पडेल ॥२०॥

जलपरिहीनेदेशेवृक्षःकंपिल्लकोयदादृश्यः ।
प्राच्यांहस्तत्रितयेवहतिशिरादक्षिणाप्रथमं ॥२१॥
मृत्रीलोत्पलवर्णाकापोताचैवदृश्यतेतस्मिन् ।
हस्तेजगंधिमत्स्योभवतिपयोल्पंचसक्षारं ॥२२॥

अर्थ—जलरहित देशी कंपिल्लक (रुईमांदार, थोरवकुळी) वृक्ष दृष्टीस पडेल तर त्याचे पूर्वेस तीन हातांपुढे सवातीम हातांखाली दक्षिणेकडे जलशिरा वाहते ॥२१॥ याचे चिन्ह. प्रथम नीलकमलासारखी माती, नंतर कपोताच्या रंगाची माती दिसेल. हातभर खटले ह्मणजे अजगंधि मत्स्य लागेल तेथे खारे अल्प उदक आहे ॥२२॥

शोणाकतरोरपरोत्तेशिराद्वाकरावतिक्रम्य ।
कुमुदानामशिरासापुरुषत्रयवाहिनीभवति ॥२३॥

अर्थ—शोणाक (तेठू किंवा दिंडा) वृक्षाचे वायव्येस दोन हात सोडून तीन पुरुष खटले असतां कुमुदानामक शिरा वाहते ॥२३॥

आसन्नोवल्मीकोदक्षिणपार्श्वेविभीतकस्ययदि ।
अध्यर्धेतस्यशिरापुरुषेज्ञेयादिशिप्राच्यां ॥२४॥

अर्थ—विभीतक (वेहडा) वृक्षाच्या दक्षिणदिशेकडे जवळ वारूळ असेल तर त्या वेहड्याच्या पूर्वेस दोन हातांपुढे दीडपुरुष खटले असतां, जलशिरा आहे असे जाणावे ॥२४॥

तस्यैवपश्चिमायांदिशिवल्मीकोयदाभवेद्द्वस्ते ।
तत्रोदग्भवतिशिराचतुर्भिरर्धाधिकैःपुरुषैः ॥२५॥
श्वेतोविश्वंभरकःप्रथमेपुरुषेतुकुंकुमाभोश्मा ।
अपरस्यांदिशिचशिरानश्यतिवर्षत्रयेतीते ॥२६॥

अर्थ—वेहड्याचेच पश्चिमेस वारूळ असेल तर, त्या वृक्षाचे उत्तरेस एकहात सोडून पुढे साडेचार पुरुषांखाली जलशिरा आहे ॥२५॥ चिन्ह. प्रथम एकपुरुष खटले असतां, पांढरा विश्वंभरक (प्राणिविशेष) दिसतो. नंतर कुंकुमवर्ण पाषाण, त्याखाली पश्चिमेकडे जलशिरा आहे; परंतु ती तीनवर्षांनीं नाहींशी होईल ॥२६॥

सकुशःसितऐशान्यांवलमीकोयत्रकोविदारस्य ।
मध्येतयोर्नैरेर्धपंचमैस्तोयमक्षोभ्यं ॥२७॥
प्रथमेपुरुषेभुजंगःकमलोदरसंनिभोमहीरक्ता ।
कुरुविंदःपाषाणश्चिन्हान्येतानिवाच्यानि ॥२८॥

अर्थ—कोविदार (कोरळ, वाहवा, कांचन) वृक्षाचे ईशानीस दर्भयुक्त पांढरे वारूळ जेथे असेल तेथे कोविदार व वल्मीक यांचे मध्ये साडेचार पुरुषांखाली बहुत उदक आहे ॥२७॥ प्रथम एकपुरुष खटले असतां तेथे कमळाच्या मध्यासारखा पीतवर्ण सर्प दिसेल, नंतर तांबडीमाती, नंतर कुरुविंदपाषाण, हीं चिन्हे आहेत असे सांगावे ॥२८॥

यदिभवतिसप्तपर्णोवल्मीकवृत्तस्तदुत्तरेतोयं ।
वाच्यंपुरुषैःपंचभिरत्रापिभवन्तिचिन्हानि ॥२९॥
पुरुषार्धेमंडूकोहरितोहरितालसंनिभाभूश्च ।
पाषाणोभ्रनिकाशःसौम्याचशिराशुभांबुवहा ॥३०॥

अर्थ—सप्तपर्ण (सान्वीण) वृक्ष वारूळानें वेष्टित असेल तर त्याचे उत्तरेस एक हातापुढें पांच पुरुषांखालीं उदक आहे. येथेही चिन्हें आहेत ॥ ३९ ॥ अर्धपुरुष खटले असतां, हिरवा बेडूक सांपडेल; नंतर हरताळासारखी पिवळी भूमि, नंतर काळा पाषाण, त्याखालीं उत्तरेस चांगले उदक वाहणारी शिरा (झरा) आहे ॥ ३० ॥

सर्वेषांवृक्षाणामधःस्थितोदुरोयदादृश्यः ।

तस्माद्दस्तेतोयंचतुर्भिरर्धाधिकैःपुरुषैः ॥ ३१ ॥

पुरुषेतुभवतिनकुलोनीलामृत्पीतिकाततःश्वेता ।

दुर्दुरसमानरूपःपाषाणोदृश्यतेचात्र ॥ ३२ ॥

अर्थ—सर्व वृक्षांत ज्याखालीं (मुळांत) बेडूक दिसेल त्या वृक्षाचे उत्तरेस एक हातापुढें साडेचार पुरुषांखालीं उदक आहे ॥ ३१ ॥ येथे हीं चिन्हें. एक पुरुष खटले असतां, मुंगस दिसेल. नंतर निळी माती, नंतर पीतवर्ण, नंतर श्वेतवर्ण माती, त्याचे खालीं बेडकासारख्या वर्णाचा पाषाण दिसेल ॥ ३२ ॥

यद्यहिनिलयोदृश्योदक्षिणतःसंस्थितःकरंजस्य ।

हस्तद्वयेतुयाम्येपुरुषत्रितयेशिरासार्धे ॥ ३३ ॥

कच्छपकःपुरुषार्धेप्रथमंचोद्भिद्यतेशिरापूर्वा ।

उदगन्यास्वादुजलाहरितोश्माधस्ततस्तोयं ॥ ३४ ॥

अर्थ—करंजवृक्षाचे दक्षिणेस सापाचे वारूळ दिसेल तर त्या वृक्षाचे दक्षिणेस दोन हातांपुढें साडेतीन पुरुषांखालीं जल आहे ॥ ३३ ॥ येथे चिन्ह. अर्धापुरुष खटल्यावर कांसव दिसेल, तेथे प्रथम पूर्वेकडे झरा उत्पन्न होईल. नंतर उत्तरेकडे दुसरा झरा गोडपाण्याचा निघेल, नंतर हिरवा पाषाण त्याचे खालीं उदक चांगले आहे ॥ ३४ ॥

उत्तरतश्चमधूकादहिनिलयःपश्चिमेतरोस्तोयं ।

परित्दृश्यपंचहस्तानर्धाष्टमपौरुषेप्रथमं ॥ ३५ ॥

अहिराजःपुरुषेस्मिन्धूम्राधात्रीकुलत्थवर्णोश्मा ।

माहेंद्रीभवतिशिरावहतिसफेनंसदातोयं ॥ ३६ ॥

अर्थ—मोहाच्या उत्तरेस सर्पगृह (वरुमीक) दिसेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेस पांच हात भूमि सोडून पुढें साडेसात पुरुषांखालीं उदक आहे. येथे चिन्ह. प्रथम ॥ ३५ ॥

एक पुरुष खटलें असतां मोठा सर्प दिसेल. नंतर धूम्रवर्ण भूमि, कुळथांसारख्या वर्णाचा पाषाण, त्याचेखालीं माहेद्री (पूर्वेकडील) शिरा फेनयुक्त जलातें निरंतर वाहत्ये ॥३६॥

**वल्मीकःस्निग्धोदक्षिणेनतिलकस्यसकुशदूर्वश्चेत् ।
पुरुषैःपंचभिरंभोदिशिवारुग्यांशिरापूर्वा ॥३७॥**

अर्थ—तिलक (तिळवा) वृक्षाचे दक्षिणेस कुश व दूर्वा यांणीं युक्त व आर्द्र असें वारूळ असेल तर, त्या वृक्षाच्या पश्चिमेकडे पांच हात भूमि सोडून पुढें पांच पुरुषांखालीं पूर्वेकडे जलशिरा आहे ॥३७॥

**सर्पावासःपश्चाद्यदाकदंबस्यदक्षिणेनजलं ।
परतोहस्तत्रितयात्षड्भिःपुरुषैस्तुरीयोनैः ॥३८॥
कौबेरीचात्रशिरावहतिजलंलोहगंधिचाक्षोभ्यं ।
कनकनिभोमंडूकोनरमात्रेमृत्तिकापीता ॥३९॥**

अर्थ—कदंब (कळंब) वृक्षाच्या पश्चिमेस सर्पाचें वारूळ दिसेल तर त्या वृक्षाच्या दक्षिणेस तीन हातांपुढें साडेचार पुरुषांखालीं उदक आहे ॥३८॥ येथें उत्तरेकडे शिरा वाहत्ये. तें जल लोहगंधयुक्त अक्षोभ आहे. येथें चिन्ह. सुवर्णासारख्या रंगाचा बेडूक एकपुरुषावर दिसेल, नंतर पीतवर्ण मृत्तिका. त्याखालीं अक्षोभ उदक आहे ॥३९॥

**वल्मीकसंवृतोयदितालोवाभवतिनालिकेरोवा ।
पश्चात्षड्भिर्हस्तैर्नरैश्चतुर्भिःशिरायाम्या ॥४०॥**

अर्थ—वारूळानें वेष्टित ताडवृक्ष किंवा नारळीचा वृक्ष असेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेस सहा हातांपुढें चार पुरुषांखालीं दक्षिणेकडे जलशिरा आहे ॥४०॥

**याम्येनकपित्थस्याहिसंश्रयश्चेदुदग्जलंवाच्यं ।
सप्तपरित्यज्यकरान्वात्वापुरुषान्जलंपंच ॥४१॥
कर्बुरकोहिःपुरुषेरुष्णामृत्पुटभिदपिचपाषाणः ।
श्वेतामृत्पश्चिमतःशिराततश्चोत्तराभवति ॥४२॥**

अर्थ—कपित्थ (कंवठी) वृक्षाच्या दक्षिणेस सापाचें वारूळ असेल तर, त्या वृक्षाचे उत्तरेस सात हात भूमि सोडून पांच पुरुष खटलें असतां उदक आहे असें

सांगावे ॥४१॥ चिन्ह. एक पुरुषावर कर्तुर (चित्रवर्ण) सर्प. नंतर काळी माती. नंतर पुटभित् असा पाषाण, नंतर पश्चिमेकडे पांढरी माती तेथे उत्तरेस शिरा (उदकाचा झरा) आहे ॥४२॥

अश्मंतकस्यवामेबदरीवाद्दृश्यतेहिनिलयोवा ।
षड्भिरुदक्तस्यकरैःसार्धेपुरुषत्रयेतोषं ॥४३॥
कूर्मःप्रथमेपुरुषेपाषाणोधूसरःससिकतामृत ।
आदौशिराचयाम्यापूर्वोत्तरतोद्वितीयाच ॥४४॥

अर्थ—अश्मंतक (आपटा) वृक्षाचे उत्तरेस बोर किंवा सापाचें वारूळ दिसेल तर त्या वृक्षाचे उत्तरेस सहा हात भूमि सोडून साडेतीन पुरुष खटलें असतां उदक आहे ॥४३॥ चिन्ह. प्रथम एक पुरुष खटलें असतां कांसव दिसेल, नंतर धूसरवर्ण पाषाण, नंतर रेतीची माती, तेथे प्रथम दक्षिणेस झरा लागेल, नंतर ईशानीस दुसरा झरा लागेल ॥४४॥

वामेनहरिद्रतरोर्वल्मीकश्चेत्तोजलंपूर्वे ।
हस्तत्रितयेपुरुषैःसत्र्यंशैःपंचभिर्भवति ॥४५॥
नीलोभुजगःपुरुषेमृत्पीतामरकतोपमश्चाश्मा ।
कृष्णाभूःप्रथमंवारुणीशिरादक्षिणेनान्या ॥४६॥

अर्थ—हरिद्र(दारूहळद किंवा ज्ञणपर्णी, वृक्षवि०)वृक्षाच्या उत्तरेस वारूळ असेल तर, त्या वृक्षाचे पूर्वेस तीन हात भूमि सोडून पावणेसहा पुरुष खटलें असतां उदक आहे ॥४५॥ चिन्ह. एक पुरुषावर नीलवर्ण सर्प दिसेल, नंतर पिवळी माती, नंतर हिरवा पाषाण, नंतर काळी माती, त्यांत प्रथम पश्चिमेस शिरा (झरा) लागेल, नंतर दुसरा दक्षिणेस झरा लागेल ॥४६॥

जलपरिहीनेदेशेदृश्यंतेनूपजानिचिन्हानि ।
वीरणदूर्वामृदवश्चयत्रतस्मिन्जलंपुरुषे ॥४७॥

अर्थ—जलहीन देशांत ज्या स्थळां वीरण (काळा वाळा, तणवि०), दूर्वा हीं जलस्थानज चिन्हे मृदु दिसतात त्या स्थळां एक पुरुष खटलें असतां, उदक आहे असे सांगावे ॥४७॥

भाङ्गीत्रिवृतादंतीसूकरपादीचलक्षमणाचैव ।
नवमालिकाचहस्तद्वयेंबुयाम्येत्रिभिःपुरुषैः ॥४८॥

अर्थ—भारंगी, त्रिवृता (निशोत्तर), दंती (वृक्षवि०), खरसांबळी, लक्ष्मणा (जा स्वंद, मुचुकुंद), नवमालिका (मोगरी) ह्या ओषधि जेथे असतील त्यांचे दक्षिणेस दोन हातांपुढे तीन पुरुषांखाली उदक आहे ॥४८॥

**स्निग्धाःप्रलंबशाखावामनविटपद्मःसमीपजलाः ।
सुषिराजर्जरपत्रारूक्षाश्चजलेनसंत्यक्ताः ॥४९॥**

अर्थ—स्निग्ध, लांबखांबांचे, ह्रस्व, विस्तीर्ण अशा वृक्षांजवळ उदक असते. सुषिर (आंत पोकळ), जर्जरपत्र, रूक्ष अशा वृक्षांजवळ उदक नाही ॥४९॥

**तिलकाम्रातकवरुणकभल्लातकबिल्वतिंदुकांकोल्लाः ।
पिंडारशिरीषांजनपरूषकावंजुलातिबलाः ॥५०॥
एतेयदिसुस्निग्धावल्मीकैःपरिवृतास्ततस्तोयं ।
हस्तैस्त्रिभिरुतरतश्चतुर्भिरर्धेनचनरस्य ॥५१॥**

अर्थ—तिलक (तिल्याचे), आम्रातक (आंबा), वरुण (वायवर्णा), विववा, बेल, तिंदुक (टेभुरणी), अंकोल (अंकोली), पिंडार (पेढी), शिरीष (शिरस), अंजन (काळाशोगवा), परूष (भुयधामणी), वंजुल (अशोक), अतिबला (बाघांटी), ॥५०॥ हे वृक्ष जर स्निग्ध व वल्मीकांनी वेष्टित असतील तर त्या वृक्षांपासून उत्तरेस तीन हस्तांपुढे साडेचार पुरुषांखाली उदक आहे ५१

**अतृणेतृणायस्मिन्सतृणेतृणवर्जितामहीयत्र ।
तस्मिन्शिराप्रदिष्टावक्तव्यंवाधनंतस्मिन् ॥५२॥**

अर्थ—गवत उत्पन्न होण्याजोग्या जमिनीवर गवत न उगवेल किंवा न उगवण्याजोग्या जमिनीवर गवत उगवेल तर तेथे खाली उदकाचा झरा आहे अथवा धन (नाणे किंवा दागिने नव्हत. सोने, रुपे इ० धातु किंवा व्यवहारोपयोगी अन्य खनिजपदार्थ) आहे असे सांगावे. येथे साडेचार पुरुषांखाली पाणी आहे असे सांगावे असे कोणी म्हणतात ॥५२॥

**कंटक्यकंटकानांव्यत्यासेंभस्त्रिभिःकरैःपश्चात् ।
खात्वापुरुषत्रितयंत्रिभागयुक्तंधनंवास्यात् ॥५३॥**

अर्थ—पळसादि अकंटक वृक्षांमध्ये खदिरादि कंटकयुक्त वृक्ष असेल अथवा कंटकयुक्त वृक्षांमध्ये अकंटक वृक्ष असेल तर त्या वृक्षापासून पश्चिमेस तीन हातांपुढे पावणेचार पुरुष खटले असता उदक लागेल अथवा द्रव्य सांपडेल ॥५३॥

नदतिमहीगंभीरंयस्मिंश्चरणाहताजलंतस्मिन् ।
साधैस्त्रिभिर्मनुष्यैःकौबेरीतत्रचशिरास्यात् ॥५४॥

अर्थ—पायानें ताडण केलें असतां भूमीचा शब्द गंभीर (मधुर) जेथें होतो त्या स्थळीं साडेतीन पुरुष खटलें हणजे उत्तरेकडे झरा आहे ॥५४॥

वृक्षस्यैकाशाखायदिविनताभवतिपांडुरावास्यात् ।
विज्ञातव्यंशाखातलेजलंत्रिपुरुषंखात्वा ॥५५॥

अर्थ—वृक्षाची एक खांदी विनत (लवलेली) असेल किंवा पांडुरवर्ण असेल तर त्या खांदीखालीं तीन पुरुष खटलें असतां जल आहे असें जाणावें ५५

फलकुसुमविकारोयस्यतस्यपूर्वेशिरात्रिभिर्हस्तैः ।
भवतिपुरुषैश्चतुर्भिःपाषाणोधःक्षितिःपीता ॥५६॥

अर्थ—ज्या वृक्षाच्या फलांस किंवा पुष्पांस विकार (अन्यवृक्षफलपुष्पसदृशत्व) असेल त्या वृक्षाच्या पूर्वेस तीन हातांपुढें चार पुरुष खटलें असतां उदक लागेल. येथें चिन्ह. खालीं दगड व पीतवर्ण भूमि असेल ॥५६॥

यदिकंठकारिकाकंटकैर्विनादृश्यतेसितैःकुसुमैः ।
तस्यास्तलेबुवाच्यंत्रिभिर्नरैरर्धपुरुषेच ॥५७॥

अर्थ—कंठकारिका (रिंगिणी किंवा सांवरी) वृक्ष कांट्यांनीं रहित व पांढऱ्या पुष्पांनीं युक्त दिसेल तर त्याचे खालीं साडेतीन पुरुषांवर जल आहे ॥५७॥

खर्जूरीद्विशिरस्कायत्रभवेज्जलविवर्जितेदेशे ।
तस्याःपश्चिमभागेनिर्देश्यंत्रिपुरुषेवारि ॥५८॥

अर्थ—ज्या जलरहितदेशीं दोन शिरांची (फांट्यांची) खर्जूरी (खजुरीचे झाड) वृक्ष जेथें असेल तिच्या पश्चिमेकडे दोन हातांपुढें तीन पुरुष खटलें असतां उदक आहे असें सांगावें ॥५८॥

यदिभवतिकर्णिकारःसितकुसुमःस्यात्पलाश
वृक्षोवा । सव्येनतत्रहस्तद्वयेबुपुरुषद्वयेभवति ५९

अर्थ—कर्णिकार (पांगारा) अथवा पलस हे दोन्ही वृक्ष पांढऱ्या पुष्पांचे असतील तर त्यांचे दक्षिणेस दोन हात भूमी सोडून पुढें दोन पुरुष खटलें असतां उदक आहे ॥५९॥

ऊष्मायस्यांधात्र्यांधूमोवातत्रवारिनरयुग्मे ।
निर्देष्टव्याचशिरामहतातोयप्रवाहेण ॥६०॥

अर्थ—वाफ किंवा धूर ज्या भूमीवर असेल तेथे दोन पुरुषांखाली मोठ्या उदक-
प्रवाहाने युक्त शिरा आहे असे सांगावे ॥६०॥

यस्मिन्क्षेत्रोद्देशेजातंसस्यंविनाशमुपयाति ।
स्निग्धमतिपांडुरंवामहाशिरानरयुगेतत्र ॥६१॥

अर्थ—ज्या शेतांत झालेले धान्य नाश पावते. अथवा स्निग्ध धान्य बहुत होते किं-
वा पांढरे होते, त्या क्षेत्रांत दोन पुरुषांखाली मोठा झरा आहे ॥ ६१ ॥

मरुदेशेभवतिशिरायथातथातःपरंप्रवक्ष्यामि ।
ग्रीवाकरभाणामिवभूतलसंस्थाःशिरायांति ॥६२॥

अर्थ—मरुदेश (जलरहितदेश मारवाड) यांतील शिरा सांगतो. त्या देशांत उं-
टांच्यामानेप्रमाणे जमिनीत शिरा जातात (फार खोल) ॥६२॥

पूर्वोत्तरेणपीलोर्धदिवल्मीकोजलंभवतिपश्चात् ।
उत्तरगमनाचशिराविज्ञेयापंचभिःपुरुषैः ॥६३॥
चिन्हंद्दुर्दुरादौमृत्कपिलातःपरंभवेद्दरिता ।
भवतिचपुरुषेधोश्मातस्यतलेवारिनिर्देश्यं ॥६४॥

अर्थ—पीलु (अक्रोड किंवा किंकणेलचा वृक्ष) वृक्षाचे ईशानीस वल्मीक असेल
तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेस साडेचार हातांपुढे पांच पुरुषांखाली उत्तरेकडे शिरा आहे
असे जाणावे ॥६३॥ चिन्ह. प्रथम एक पुरुष खटले असतां बेडूक, नंतर कपिलवर्ण
(वानराचे केसांसारिखी) मृत्तिका, नंतर हिरवी मृत्तिका, नंतर दगड, त्याखाली
उदक आहे असे सांगावे ॥६४॥

पीलोरेवप्राच्यांवलमीकोतोर्धपंचमैर्हस्तैः ।
द्विशियाम्यायांतोर्ध्वक्तव्यंसप्तभिःपुरुषैः ॥६५॥
प्रथमेपुरुषेभुजगःसितासितोहस्तमात्रमूर्तिश्च ।
दक्षिणतोवहतिशिरासक्षारंभूरिपानीयं ॥६६॥

अर्थ—पीलुवृक्षाच्याच पूर्वेस वल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे दक्षिणेस साडेपांचहात

सोडून सात पुरुषांखालीं उदक आहे असें सांगावें ॥६५॥ चिन्ह. प्रथमपुरुषा-
खालीं काळापांढरा हस्तमात्र लांब सर्प लागेल. खालीं दक्षिणेकडून शिरा ला-
गेल त्यांतून खारें बहुत उदक वाहील ॥६६॥

उत्तरतश्चकरीरादहिनिलयेदक्षिणेजलंखातु ।

दशभिःपुरुषैर्ज्ञेयंपुरुषेपीतोत्रमंडूकः ॥६७॥

अर्थ—करीर (कारवी किंवा वेळू) वृक्षाचे उत्तरेस वल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे
दक्षिणेस साडेचार हातांपुढें दहा पुरुषांखालीं गोड उदक आहे. चिन्ह. पुरुषा-
खालीं पीतवर्ण वेडूक दिसेल ॥६७॥

रोहीतकस्यपश्चादहिवासश्चेत्रिभिःकरैर्याम्ये ।

द्वादशपुरुषान्खात्वासक्षारापश्चिमेनशिरा ॥६८॥

अर्थ—रोहीतक (रक्तरोहिडा) वृक्षाच्या पश्चिमेस वल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे
दक्षिणेस तीन हातांपुढें बारा पुरुष खटलें असतां पश्चिमेकडे खान्यापाण्याची
शिरा दिसेल ॥६८॥

इंद्रतरोर्वल्मीकःप्राग्दृश्यःपश्चिमेशिराहस्ते ।

खात्वाचतुर्दशनरान्कपिलागोधानेरप्रथमे ॥६९॥

अर्थ—इंद्रतरु (अर्जुन किंवा देवदारु अथवा पांढरा कुडा) वृक्षाचे पूर्वेस वल्मीक
दिसेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेस एक हात भूमि सोडून १४ पुरुष खटलें असतां
खालीं शिरा वाहत्ये. चिन्ह. प्रथम पुरुषाखालीं गोधा (घोरपड) कपिलवर्ण
दिसेल ॥६९॥

यदिवासुवर्णनाम्रस्तरोर्भवेद्वामतोभुजंगगृहं ।

हस्तद्वयेतुयाम्येपंचदशनरावसानेवु ॥७०॥

क्षारंपयोत्रनकुलोर्धमानवेताम्रसंनिभश्चाश्मा ।

रक्ताचभवतिवसुधावहतिशिरादक्षिणातत्र ॥७१॥

अर्थ—सुवर्ण (नागकेशर किंवा वाहवा अथवा पिंजळा वाळा) नामक वृक्षाच्या
उत्तरेस वल्मीक असेल तर त्या वृक्षापासून दोन हातांपुढें दक्षिणेस १५ पुरुष
खटलें असतां खारें उदक आहे ॥ ७० ॥ चिन्ह. अर्धपुरुष खटलें असतां
मुंगूस व खालीं तांब्यासारखा दगड, खालीं तांबडी मृत्तिका, तेथे दक्षिणेकडे
शिरा वाहत्ये ॥७१॥

बदरीरोहितवृक्षौसंपृक्तौचेद्विनापिवल्मीकं ।
हस्तत्रयंबुपश्चात्षोडशभिर्मानवैर्भवति ॥७२॥
सुरसंजलमादौदक्षिणाशिरावहतिचोत्तरेणान्या ।
पिष्टनिभःपाषाणोमृच्छेतावृश्चिकोर्धनरे ॥७३॥

अर्थ—बोर व रोहित (रक्तरुहिडा) हे वृक्ष एकत्र वल्मीकवांचूनही दिसतील तर त्या वृक्षांचे पश्चिमेकडे तीन हातांपुढे १६ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७२॥ चिन्ह-प्रथम गोड उदक पश्चिमेकडे लागेल नंतर उत्तरेकडे दुसरी शिरा लागेल, पिठासारखा पाषाण, नंतर श्वेत मृत्तिका व अर्धपुरुषावर विंचू दिसेल ॥७३॥

सकरीराचेद्वदरीत्रिभिःकरैःपश्चिमेनतत्रांभः ।
अष्टादशभिःपुरुषैरैशानीबहुजलाचशिरा ॥७४॥

अर्थ—बोरवृक्ष करीरवृक्षाने युक्त असेल तर त्याचे पश्चिमेस तीन हातांपुढे १८ पुरुषांखाली ईशानीकडे बहुजलशिरा आहे ॥७४॥

पीलुसमेतावदरीहस्तत्रयसंमितेदिशिप्राच्यां ।
विंशत्यापुरुषाणामशोषमंभोत्रसक्षारं ॥७५॥

अर्थ—पीलुवृक्षयुक्त बदरी असेल तर त्याचे पूर्वेस तीन हातांपुढे वीस पुरुषांखाली खारें बहुत उदक आहे ॥७५॥

ककुभकरीरावेकत्रसंयुतौयत्रककुभविल्वौवा ।
हस्तद्वयंबुपश्चान्नरैर्भवेत्पंचविंशत्या ॥७६॥

अर्थ—ककुभ (अर्जुनसादडा) व करीर हे वृक्ष एकत्र असतील अथवा ककुभ व विल्व हे वृक्ष एकत्र असतील तर त्यांचे पश्चिमेस दोन हातांपुढे २५ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७६॥

वल्मीकमूर्धनियदादूर्वाश्चकुशाश्चपांडुराःसंति ।
कूपोमध्येदेयोजलमत्रनरैकविंशत्या ॥७७॥

अर्थ—वाखळावर दूर्वा व पांढरे कुशा असतील तर त्या वाखळांत कूप खणावा तेथे २१ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७७॥

भूमीकदंबकयुतावल्मीकेयत्रदृश्यतेदूर्वा ।

हस्तत्रयेणयाम्येनरैर्जलंपंचविंशत्या ॥७८॥

अर्थ—कदंबवृक्षाने युक्त भूमीवरील वारूळावर दूर्वा दिसतील तर त्या कदंबापासून दक्षिणेस तीन हातांपुढे २५ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७८॥

वल्मीकत्रयमध्येरोहीतकपादपोयदाभवति ।

नानावृक्षैःसहितस्त्रिभिर्जलंतत्रवक्तव्यं ॥७९॥

हस्तचतुष्केमध्यात्षोडशभिश्चांगुलैरुदग्वारि ।

चत्वारिंशत्पुरुषान्वात्वाश्मातःशिराभवति ॥८०॥

अर्थ—तीन वल्मीकांमध्ये रोहीतक वृक्ष विजातीय तीन वृक्षांनी सहित असेल तर त्या रोहीतकवृक्षाच्या उत्तरेस चार हात १६ अंगुलें भूमी सोडून ४० पुरुष खटलें असतां दगड लागेल, त्याचे खाली जलशिरा आहे ॥७९॥८०॥

ग्रंथिप्रचुरायस्मिच्छमीभवेदुत्तरेणवल्मीकः ।

पश्चात्पंचकरांतिशतार्धसंख्यैर्नरैःसलिलं ॥८१॥

अर्थ—ब्रह्मतग्रंथियुक्त शमीवृक्ष जेथे असेल त्याचे उत्तरेस वल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेकडे पांच हातांपुढे ५० पुरुषांखाली उदक आहे असे सांगावें ८१

एकस्थाःपंचयदावल्मीकामध्यमोभवेच्छ्रेतः ।

तस्मिन्शिराप्रदिष्टानरषष्ट्यापंचवर्जितया ॥८२॥

अर्थ—एके ठिकाणी पांच वल्मीके असून त्यांचे मध्यभागी एक श्वेतवल्मीक असेल तर तेथे ५५ पुरुषांखाली शिरा आहे ॥८२॥

सपलाशायत्रशमीपश्चिमभागेंबुमानवैःषष्ट्या ।

अर्धनरेहिःप्रथमंसवालुकापीतमृत्परतः ॥८३॥

अर्थ—पलाशयुक्त जेथे शमीवृक्ष असेल त्याचे पश्चिमेकडे ६० पुरुषांखाली उदक आहे. चिन्ह. प्रथम अर्धपुरुष खटलें असतां सर्प सांपेडल नंतर वालुकायुक्त पिबळी मृत्तिका असेल ॥८३॥

वल्मीकेनपरिवृतःश्वेतोरोहीतकोभवेद्यस्मिन् ।

पूर्वेणहस्तमात्रेसप्तत्यामानवैरंबु ॥८४॥

अर्थ—पांढरा रोहीतकवृक्ष वल्मीकाने वेष्टित असेल तेथे त्या वृक्षाचे पूर्वेस एके हातापुढे ७० पुरुषांखाली उदक आहे ॥८४॥

**श्वेताकंटकबहुलायत्रशमीदक्षिणेनतत्रपथः ।
नरपंचकसंयुतयासप्तत्याहिर्नरार्धेच ॥८५॥**

अर्थ—पांढरा कंटकयुक्त शमीवृक्ष जेथे असेल त्याच्या दक्षिणेकडे ७५ पुरुषांखाली उदक आहे. चिन्ह. अर्धपुरुषाखाली सर्प असेल ॥८५॥

**मरुदेशेयच्चिन्हंनजांगलेतैर्जलंविनिर्देश्यं ।
जंबूवेतसपूर्वेयेपुरुषास्तेमरौद्विगुणाः ॥८६॥**

अर्थ—मरुदेशामध्ये जे चिन्ह, त्याणे जांगल (स्वल्पोदक, डोंगराळ) देशी उदक सांगूनये. जंबू व वेतसवृक्ष यांचे पूर्वेस जे पुरुष सांगितले ते मरुदेशांत त्याच चिन्हांनीं दुप्पट सांगावे ॥८६॥

**जंबूस्त्रिवृतामूर्वाशिशुमारीसारिवाशिवाश्यामा ।
वीरुधयोवाराहीज्योतिष्मतीचगरुडवेगा ॥८७॥
सूकरिकमाषपर्णीव्यात्रपदाश्चेतियद्यहेर्निलये ।
वल्मीकादुत्तरतस्त्रिभिःकरैस्त्रिपुरुषेतोयं ॥८८॥**

अर्थ—जंबूळ, निशोत्तर, मूर्वा, शिशुमारी, पांढरी उपळसरी, शेरणी, पिंपळी, वाराही (श्वेत भुयकोहळी), मालकांगोणी, गरुडवेगा, खरसांवळी, रानउडीद, व्याघ्रपदा (बेहकळी) ह्या औषधि सापाच्या वारुळावर असतील तर त्याचे उत्तरेस तीन हातांपुढे तीन पुरुष खटले असतां उदक आहे असे सांगावे ॥८७॥८८॥

**एतदनूपेवाच्यंजांगलभूमौतुपंचभिःपुरुषैः ।
एतैरेवनिमित्तैर्मरुदेशेसप्तभिःकथयेत् ॥८९॥**

अर्थ—हीं पूर्वोक्त लक्षणे अनूप (पाणथळ, बहूदक) देशांत सांगावीं. स्वल्पोदकदेशीं तर याच लक्षणांनीं पांच पुरुष सांगावे. याच लक्षणांनीं मरुदेश (निरुदकदेश) यांत सात पुरुषांनीं उदक सांगावे ॥८९॥

**एकनिभायत्रमहीतृणतरुवल्मीकगुल्मपरिहीना ।
तस्यांयत्रविकारोभवतिधरिऽयांजलंतत्र ॥९०॥**

अर्थ—जेथे एकाच रंगाची जमीन तृण, वृक्ष, वल्मीक, गुल्म (झुडूप), यांणीरहित; अशी असून तिच्यामध्येच दुसऱ्या रंगाचे मातीचा भाग असेल तर तेथे उदक आहे असे सांगावे ॥९०॥

**यत्रस्निग्धानिम्नासवालुकासानुनादिनीवास्यात् ।
तत्रार्धपंचमैर्वारिमानवैःपंचभिर्यदिवा ॥९१॥**

अर्थ—जेथे आर्द्र, निम्न (उतरती), वालुकायुक्त, सशब्द, अशी भूमि असेल तेथे साडेपांच पुरूषांखालीं अथवा पांच पुरूषांखालीं उदक आहे ॥९१॥

**स्निग्धतरूणांयाम्येनैश्चतुर्भिर्जलंप्रभूतंच ।
तरुगहनेपिहिविकृतोयस्तस्मात्तद्वदेववदेत् ॥९२॥**

अर्थ—तेलकट वृक्षांच्या दक्षिणेस चार पुरूषांखालीं बहुत उदक आहे असे सांगावे. जेथे बहुत वृक्ष असतील त्यांतून एक वृक्ष अन्य वृक्षासारखा असेल तर त्या वृक्षाचे दक्षिणेस चार पुरूषांखालीं उदक आहे ॥९२॥

**नमतेयत्रधरित्रीसार्धेपुरुषेतुजांगलानूपे ।
कीटावायत्रविनालयेनबहवोवुतत्रापि ॥९३॥**

अर्थ—जेथे पाय मारिला असतां जमीन खालीं जात्ये अशा जंगली किंवा पाणथळ जाग्यांत दीड पुरूषांखालीं उदक आहे. गृहावांचून कीट (कृमि, मुंग्या इ०) बहुत असतील तेथेही दीड पुरूषांखालीं उदक आहे ॥९३॥

**उष्णाशीताचमहीशीतोष्णांभस्त्रिभिर्नरैःसार्धैः ।
इंद्रधनुर्मत्स्योवावल्मीकोवाचतुर्हस्तात् ॥९४॥**

अर्थ—सर्व उष्ण भूमि असून त्यांत जेथे शीत भूमि असेल; अथवा सर्व शीत असून जेथे उष्ण भूमि असेल, तेथे साडेतीन पुरूषांखालीं उदक आहे. अथवा जेथे (सूर्यकिरणांच्या योगाने) इंद्रधनुष्य दिसेल; किंवा मत्स्याकार दिसेल, अथवा वारूळ दिसेल तेथे जंगली व पाणथळ जाग्यांत ४ हातांपुढे पाणी आहे ॥९४॥

**वल्मीकानांपंक्त्यांयद्येकोभ्युच्छ्रितःशिरातदधः ।
शुष्यतिनरोहतेवासस्यंयस्यांचतत्रांभः ॥९५॥**

अर्थ—वारूळाची ओळ असून त्यांत एक उंच असेल तर त्याचे खालीं चार हातां-

वर उदक आहे. जेथे धान्य झुष्क होते; अथवा रुझत नाही तेथे चार हातांवर उदक आहे ॥९५॥

न्यग्रोधपलाशोदुंबरैःसमेतैस्त्रिभिर्जलंतदधः ।

वटपिप्पलसमवायेतद्वद्वाच्यंशिराचोदक् ॥९६॥

अर्थ—वड, पळस व उंबर हे तीन एकत्र असतील तेथे खाली उदक आहे. वड व पिपळ हे एकत्र असतील तेथेही उत्तरेकडे चार हातांखाली उदक आहे ९६

आग्नेयेयदिकोणेत्रामस्यपुरस्यवाभवतिकूपः ।

नित्यंसकरोतिभयंदाहंचसमानुषंप्रायः ॥९७॥

नैर्ऋतकोणेवालक्षयंचवनिताभयंचवायव्ये ।

दिक्त्रयमेतत्त्यक्त्वाशेषासुशुभावहाःकूपाः ॥९८॥

अर्थ—ग्रामाच्या किंवा नगराच्या आग्नेयकोणीं कूप (जलाशय) असेल तर तो नित्य भय व मनुष्यांस दाह, बहुतकरून करितो ॥९७॥ नैर्ऋतकोणीं असेल तर बालक्षय करितो. वायव्यकोणीं असेल तर स्त्रियांस भय करितो. हे दिक्त्रय (तीन दिशा) सोडून अन्यदिशांस कूप शुभसूचक होत ॥९८॥

सारस्वतेनमुनिनादगार्गलंयत्कृतंतदवलोक्यं ।

आर्याभिःकृतमेतद्वृत्तैरपिमानवंवक्ष्ये ॥९९॥

अर्थ—सारस्वत मुनीने जे दगार्गल केले, ते पाहून हे मी आर्याछंदाने केले. आतां मानवदगार्गल, वृत्तांनी (श्लोकछंदाने) सांगतो ॥९९॥

स्निग्धायतःपादपगुल्मवलयोनिच्छिद्रपत्राश्च

ततःशिरास्ति । पद्मक्षुरोशीरकुलाःसगुंड्राः

काशाःकुशावानलिकानलोवा ॥१००॥ ख

जूरजंब्वर्जुनवेतसाःस्युःक्षीरान्वितावाद्गुग्गु

ल्मवल्लयः । छत्रेभनागाःशतपत्रनीपाःस्युर्न

कमालाश्चससिंदुवाराः१०१विभीतकोवामद

यंतिकावायत्रास्तितस्मिन्पुरुषत्रयेभः । स्थाल्प

र्वतस्थोपरिपर्वतोन्वस्तत्रापिमूलेपुरुषत्रयेभः १०२

अर्थ—ज्यास्थळी वृक्ष, गुल्म, वल्ली ह्या स्निग्ध (टवटवीत) असतील तेथे व छिद्ररहित पत्रांचे वृक्ष असतील तेथे तीन पुरुषांखाली जलशिरा आहे असे सांगावे. स्थळकमळिणी, गोखरू, वाळा, थोर डोर्ला, नागरमोथा, कसाडा किंवा लव्हा, दर्भजाति, सुगंधोषधि वि० किंवा गुलच्छत्र, देवनळ, ॥१००॥ खजूर, जांबूळ, अर्जुन, वेंत, दुधासारख्या चिकाचे वृक्ष, गुल्म (एकमूल शाखासमूह) व वल्ली, आळभें, कांसाळू, नागकेशर, कळंब, कमळ, करंज, कात्रीनिगूड ॥१०१॥ बेहेडा, मोगरी, हे वृक्ष ज्यास्थळी असतील त्यास्थळी तीन पुरुषांखाली उदक आहे असे सांगावे. जेथे पर्वतावर दुसरा पर्वत असेल तेथे पर्वतमूली तीन पुरुषांखाली उदक आहे ॥१०२॥

**यामौजकैःकाशकुशैश्चयुक्तानीलाचमृद्यत्रसशर्कराच ।
तस्यांप्रभूतंसुरसंचतोयंकृष्णाथवायत्रचरक्तमृद्वा ॥१०३॥**

अर्थ—जी भूमि, मुंज, काश, कुश या ३ प्रकारच्या तृणांपैकी कोणत्यानेही युक्त; नीलवर्ण, बारीक दगडांनी युक्त, अथवा काळी, किंवा तांबडी अशा भूमीचा ठाई बहुत व सुरस उदक असते ॥१०३॥

**सशर्कराताम्रमहीकषायंक्षारंधरित्रिकपिलाकरोति ।
आपांडुरायांलवणंप्रदिष्टंमिष्टंपयोनीलवसुंधरायां १०४**

अर्थ—शर्करा (रेतीसारखी जाड्याकणांची व खड्यांची माती) युक्त व ताम्रभूमि कषाय (कडु) उदक करिले. कपिल (पिंगट) वर्ण भूमि क्षार उदक करिले. थोड्याशा पांढऱ्या भूमीचाठाई लवण (क्षार) उदक होते. नीलवर्ण भूमीचाठाई मिष्ट उदक होते ॥१०४॥

**शाकाश्वकर्णाजुनविल्वसर्जाःश्रीपर्णरिष्टाद्य
वशिंशपाश्च । छिद्रैश्चपर्णैर्द्रुमगुल्मवलयोरुक्षा
श्चदूरैर्बुनिवेदयंति ॥१०५॥**

अर्थ—साया, राळेचा वृक्ष, अर्जुन, विल्व, सायला, शिवण, निंब, खईर, शिसवा, व सच्छिद्र पाने रूक्ष असे वृक्ष, गुल्म, वल्ली ह्या जेथे असतील तेथून दूर उदक आहे असे सांगतात ॥१०५॥

सूर्याग्निभस्मोष्णस्वरानुवर्णायानिर्जलासावसु

धाप्रदिष्टा । रक्तांकुराःक्षीरयुताःकरीरारक्ताध
राचेज्जलमश्मनोधः ॥१०६॥

अर्थ—सूर्य, अग्नि, भस्म, उंट, गर्दभ, यांच्या सारखा वर्ण ज्या भूमीचा आहे ती निर्जल सांगितली. जेथे करीर (कारवी किंवा वांबू) वृक्ष, रक्तपल्लव व क्षीर यांनी युक्त असतील व रक्तभूमि जर असेल तर तेथे पाषाणाखाली उदक आहे असे सांगिते ॥१०६॥

वैदूर्यमुद्रांबुदमेचकाभापाकोन्मुखोदुंबरसंनि
भावा । भृंगांजनाभाकपिलाथवायाज्ञेया
शिलाभूरिसमीपतोया ॥१०७॥

अर्थ—वैदूर्यमणि (लसण्या पांढरा भूरकटरंगाचा) मूग, मेघ, यांसारखी व कृष्णवर्ण किंवा पिकलेल्या उंबरफळासारखी अथवा भ्रमर, कज्जल यांसारखी अथवा कपिलवर्ण (भुरकट) जी शिला (पाषाण) तिचे जवळ उदक आहे असे समजावे ॥१०७॥

पारावतक्षौद्रघृतोपमावाक्षौमस्यवस्त्रस्यचतुल्य
वर्णा । यासोमवल्ह्याश्रसमानरूपासाप्याशु
तोयंकुरुतेक्षयंच ॥१०८॥

अर्थ—पारवापक्षी, मध, घृत यांसारखी अथवा रेशमी वस्त्रासारखी किंवा सोमवल्ली-सारखी जी शिला तीही अक्षय शीघ्र उदक करिते ॥१०८॥

ताम्रैःसमेतापृषतैर्विचित्रैरापांडुभस्मोष्णस्वरानु
रूपा । भृंगोपमांगुष्ठिकपुष्पिकावासूर्याग्निव
र्णाचशिलावितोया ॥१०९॥

अर्थ—तांबडे नानाप्रकारचे विदूनी युक्त, ईषत्पांडुरवर्ण, भस्म, उंट, गर्दभ, यांच्या सारखी, भ्रमरासारखी, अंगुष्ठपुष्पिका (भांगठ्याएवढे पांढरे टिपके जीवर आहेत अशी) सूर्य व अग्नि यांसारख्या वर्णाची अशी जी शिला ती उदकरहित जाणावी ॥१०९॥

चंद्रात्पस्फटिकमौक्तिकहेमरूपायाश्चंद्रनील
मणिहिंगुलुकांजनाभाः । सूर्यादयांशुहरिता

लनिभाश्रयाःस्युस्तैःशोभनामुनिवचोत्रचवृ
त्तमेतत् ॥११०॥

अर्थ—चांदणे, स्फटिकमणि, मौक्तिक, सुवर्ण यांसारख्या; इंद्रनीलमणि, हिंगूळ, कज्जल यांसारख्या; सूर्योदयींचे किरण, हरिताळ, यांसारख्या ज्या शिला त्या सर्व शोभन (जलयुक्त) असे जाणवें असे मुनीनीं सांगितले ॥११०॥

एताह्यभेद्याश्चशिलाःशिवाश्रयक्षैश्चनगैश्चस
दाभिजुष्टाः । येषांचराष्ट्रेषुभवंतिराज्ञांतेषाम
वृष्टिर्नभवेत्कदाचित् ॥१११॥

अर्थ—ह्या पूर्वेक्त शिला अभेद्य (फोडूं नयेत) कारण, कल्याणकारक व यक्ष, नाग यांणीं सर्वकाळ सेवित (आश्रयित) होत. अशा शिला ज्या राजांच्या राज्यांत असतील तेथे कधीही अवर्षण होणार नाही ॥१११॥ गरज असल्यास शिला फोडण्याचा उपाय.

भेद्यदानैतिशिलातदानींपालाशकाष्टैः
सहतिंदुकानां । प्रज्वालयित्वानलमग्नि
वर्णासुधांबुसिक्ताप्रविदारमेति ॥११२॥

अर्थ—शिला फुटत नाही तर, तत्काल टेंभुरणीचीं व पळसाचीं काष्ठे यांहींकरून अग्नि पेटवून ती शिला लाल करावी. आणि चुन्याच्या पाण्यानें भिजवावी लणजे फुटत्ये ॥११२॥

तोयंशृतंमोक्षकभस्मनावायत्सप्तकृत्वःपरिषे
चनंतत् । कार्यंशरक्षारयुतंशिलायाःप्रस्फो
टनंवन्हिवितापितायाः ॥११३॥

अर्थ—मौक्तिक (मरुत्रक, मोरवा) वृक्षाच्या भस्मांत तापिविलेले उदक शर (सरनामक तृणवि०) तृणाच्या भस्मानें युक्त करून तापिविलेल्या शिलेचे सातवेळ सिंचन पुनःपुनः तापवून करावें लणजे ती शिला फुटत्ये ॥११३॥

तक्रकांजिकसुराःसकुलत्थायोजितानिवदरा
णिचतस्मिन् । सप्तरात्रमुषितान्यभितप्तांदा
रयंतिहिशिलांपरिषेकैः ॥११४॥

अर्थ—ताक, पेज, मद्य, कुळीद हे एकत्र करून त्यामध्ये बोरें टाकावीं आणि सातरात्रीं ठेवावीं. त्याणें तापिवलेली शिळा भिजवावी लणजे फुटये ॥११४

**नैवंपत्रंत्वक्चनलंतिलानांसापामार्गतिंदुकं
स्याद्दुर्घी । गोमूत्रेणस्त्रावितःक्षारएषांषट्क
त्वोतस्तापितोभियतेश्मा ॥११५॥**

अर्थ—निंबाचीं पानें व साल, तिळांचें नाल (तिळकट), आघाडा, टेंभुरणी, गुळवेल, यांचें भस्म गोमूत्रानें युक्तकरून त्याणें तापिवलेला पाषाण (दगड) सहावेळ पुनःपुनः तापवून सिंचन केला लणजे फुटतो ॥११५॥

**आर्कपयोद्दुविषाणमधीसमेतंपारावताखुश
कृताचयुतंप्रलेपः । टंकस्यतैलमथितस्यत
तोस्यपानंपश्चाच्छितस्यनशिलासुभवेद्विघातः ११६
क्षारेकदल्यामथितेनयुक्तेदिनोषितेपायितमा
यसंयत् । सम्यक्छितंचाश्मनिनैतिभंगंनचा
न्यलोहेष्वपितस्यकौठयं ॥११७॥**

अर्थ—या दोन श्लोकांचा अर्थ (अ० ९० श्लो० २९।२६) यांत सांगितला आहे. प्रथम श्लोकांतील टंकस्य या पदाचा अर्थ शस्त्र (टांकीइ०) असा आहे ॥११६।११७॥

**पालीप्रागपरायतांबुसुचिरंधत्तेनयाम्योत्तराक
ल्लोलैरवदारमेतिमरुतासाप्रायशःप्रेरितैः ।
तांचेदिच्छितिसारदारुभिरपांसंपातमावारये
त्पाषाणादिभिरेववाप्रतिचयंक्षुण्णांद्विपाश्वा
दिभिः ॥११८॥**

अर्थ—पूर्वपश्चिम पाली (वापी, विहीर) बहुतदिवस उदक धारण करिये. दक्षिण विहीर फार दिवस रहात नाहीं. कारण वायूने प्रेरित जें तरंग त्यांहींकरून तिचे विदारण बहुधा होतें. अशा विहिरीतें जर चांगली करण्यास इच्छील तर जिकडे जलतरंग जात असतील तिकडे दृढकाष्ठांनीं किंवा दगडांनीं अथवा भाजलेल्या इटांनीं जलपतनस्थल बांधावें. प्रतिचयं (एकेकथरीं) गज, अश्व,

उष्ट्र, महिष, बैल याहींकरून भूमिचें मर्दन करावें ह्यणजे तेणेंकरून बळकट घट्ट
होतें ॥११८॥

**ककुभवटात्रप्लक्षकदंबैःसनिचुलजंबूवेतसनी
पैः । कुरवकतालाशोकमधूकैर्बकुलविमिश्रै
श्रावृततीरां ॥११९॥**

अर्थ—ककुभ (अर्जुनसादडा), वट, आम्र, पाईर, कळंब, कडुनिंब, जांबूळ, वेत,
कोन्हांटा, ताड, अशोक, मोहा, बकुल, या वृक्षांनीं विहिरीचें तीर आच्छादित
करावें (हे वृक्ष लावावे) ॥११९॥

**द्वारंचनैर्वाहिकमेकदेशेकार्यंशिलासंचितवा
रिमार्गं । कोशस्थितंनिर्विवरंकपाटकृत्वात
तःपांशुभिरावपेत्तं ॥१२०॥**

अर्थ—शिलांनीं केला आहे उदकाचा मार्ग ज्यास असें एकीकडे निर्वाहार्थ द्वार क-
रावें. यावर मध्ये छिद्ररहित कपाट करून नंतर तें मातीनें युक्त करावें ॥१२०॥

**अंजनमुस्तोशीरैःसराजकोशातकामलकचू
र्णैः । कतकफलसमायुक्तैर्योगःकूपेप्रदातव्यः१२१
कलुषंकटुकंलवणंविरसंसलिलंयदिवाशुभगं
धिभवेत् । तदनेनभवत्यमलंसुरसंसुसुगंधि
गुणैरपरैश्चयुतं ॥१२२॥**

अर्थ—अंजन (कटुकी किंवा काळीकापशी), नागरमोथा, वाळा, शिरदोडकी
किंवा मोठीघोंसाळी, यांचें चूर्ण व कतकफल (निवळीचेंबी) यांचा योगकरून
विहिरीमध्ये टाकावा ॥१२१॥ तेणेंकरून गडूळ, कडु, क्षार, विरस, अशुभगंध
असेंही उदक स्वच्छ, सुरस, सुगंधि, या गुणांनीं व अन्यही चांगल्या गुणांनीं युक्त
होतें ॥१२२॥

**हस्तोमघानुराधापुष्यधनिष्ठोत्तराणिरोहिण्यः ।
शतभिषगित्यारंभकूपानांशस्यतेभगणः ॥१२३॥**

अर्थ—हस्त, मघा, अनुराधा, पुष्य, धनिष्ठा, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभाद्रपदा,

रोहिणी, शततारका, हा नक्षत्रसमुदाय कूपांच्या (विहिरींच्या) आरंभास प्रशस्त होय ॥१२३॥

**कृत्वावरुणस्यबलिवटवेतसकीलकंशिरास्थाने ।
कुसुमैर्गंधैर्धूपैःसंपूज्यनिधापयेत्प्रथमं ॥१२४॥**

अर्थ—वरुण (अपांपति) यास बलि देऊन वट व वेत यांची मेख करून तिची पुष्पे, गंध, धूप इत्यादिकांनी पूजाकरून शिरा (शरा) स्थानी प्रथम स्थापन करावी ॥१२४॥

**मेघोद्भवंप्रथममेवमयाप्रदिष्टंज्येष्ठामतीत्यबल
देवमतादिदृष्ट्वा । भौमंदगार्गलमिदंकथितं द्वि
तीयंसम्यग्वराहमिहिरेणमुनिप्रसादात् ॥१२५॥**

अर्थ—ज्येष्ठी पौर्णिमेस ज्येष्ठानक्षत्र जाऊन मेघोद्भव उदक प्रथमच अध्याय २३ यांत बलदेवादिकांचें मत पाहून मी सांगितलें. या अध्यायांत भूमिसंबंधी हें दुसरें दगार्गल (पाणी पाहणें) मी (वराह मिहिरानें) मुनिप्रसादानें उत्तम सांगितलें ॥१२५॥

**इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायांद
गार्गलं नामचतुःपंचाशोऽध्यायः ॥५४॥**

॥ अथवृक्षायुर्वेदः ॥

**प्रांतच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशयाः ।
यस्मादतो जलप्रांतेष्वारामान् विनिवेशयेत् ॥१॥**

अर्थ—आसमंताद्वागीं छायेनें रहित असे जलाशय (विहिरी, तळीं इ०) सुंदर दिसत नाहींत यास्तव जलाशयाचे सभोवार आराम (बाग) करावे ॥१॥

**मृद्धीभूःसर्ववृक्षाणां हितातस्यांतिलान्वपेत् ।
पुष्पितांस्तांश्चगृण्णीयात्कर्मैतत्प्रथमंभुवि ॥२॥**

अर्थ—मधुर व कोमल (मृदु) भूमि सर्व वृक्षांस हितकारक होय. यास्तव त्या भूमीवर तीळ पेरून ते फुलले हणजे त्यांचे तेथेच मर्दन करावे. झाडे लावावयाचे भूमीवर हे कथ प्रथम करावे ॥२॥

अरिष्टाशोकपुन्नागशिरीषाःसप्रियंगवः ।

मंगल्याःपूर्वमारामेरोपणीयागृहेषुवा ॥३॥

अर्थ—कडुनिंब, अशोक, सुरंगी, शिरस, गहुला हे वृक्ष मंगलकारक यास्तव प्रथम बागेत किंवा गृहाजवळ हे लावावे ॥३॥

पनसाशोककदलीजंबूलकुचदाडिमाः ।

द्राक्षापालीवताश्चैवबीजपूरातिमुक्तकाः ॥४॥

एतेद्रुमाःकांडरोप्यागोमयेनप्रलेपिताः ।

मूलच्छेदेथवास्कंधेरोपणीयाःप्रयत्नतः ॥५॥

अर्थ—फणस, अशोक, केळी, जांबळी, ओटी, डाळिंब, द्राक्षी, पालीवत, महाळुंग, कस्तूरीमोगरा किंवा टेंभुरणी ॥४॥ हे वृक्ष कांडरोप्य आहेत हणजे बीजांपासूनच झाडे करण्याची गरज नाही. या वृक्षांच्या खांब्या तोडून लावल्या असतां वांचतात, यास्तव तोडलेल्या खांदीस गाईचे मूत्र लावून मग ती जमिनीत लावावी. अथवा एक झाड तोडून त्याजवर किंवा खांदीवर दुसऱ्या (सजातीय किंवा विजातीय) झाडाचे खांदीचे कलम करावे. यावर मातीचा लपेटा द्यावा. ज्यांस फुले व फळे येतात अशा झाडांच्या खांब्या जगतात ॥५॥

अजातशाखान्शिशिरेजातशाखान्हिमागमे ।

वर्षागमेचसुस्कंधान्यथादिक्प्रतिरोपयेत् ॥६॥

अर्थ—अंकुर न फुटलेले वृक्ष शिशिरांत (माघफाल्गुनांत), अंकुर फुटलेले हेमंतांत (मार्गशीर्षपौषांत), खांब्या फुटलेले वर्षाकाली (श्रावणभाद्रपदांत) लावावे. वृक्ष उपटण्यापूर्वी त्याचे जे अंग ज्या दिशेस होते तेच अंग त्याच दिशेस होईल असा वृक्ष लावावा (उपटण्यापूर्वी दिशा समजण्यासाठीं झाडास चुन्याची वगैरे खुणा करून ठेवावी) ॥६॥

धृतोशीरतिलक्षौद्रविडंगक्षीरगोमयैः ।

आमूलस्कंधलिप्तानांसंक्रामणविरोपणं ॥७॥

अर्थ—तूप, वाळा, तीळ, मध, वावडिंग, दुरध, गाईचे शैण, यांचा मूळापासून खां-
द्यांपर्यंत लेप करून, वृक्ष अन्य देशास नेऊन लाविला तरी जगतो ॥७॥

**शुचिर्भूत्वातरोः पूजां कृत्वा स्नानानुलेपनैः ।
रोपयेद्रोपितश्चैव पत्रैस्तेरे वजायते ॥८॥**

अर्थ—शुद्ध होऊन, वृक्षास स्नान घालून अनुलेपनादिकांनी त्याची पूजा करून
लावावा. असा लावलेला वृक्ष त्याच पानांनी होतो. पूर्वीचीं पाने शुष्क होत नाहीत ८

**सायंप्रातश्चर्मतौ शीतकाले दिनांतरे ।
वर्षासुचभुवः शोषे सेक्तव्यारोपिता हुमाः ॥९॥**

अर्थ—ग्रीष्म ऋतूमध्ये लावलेले वृक्ष सायंकाळीं व प्रातःकाळीं शिपावे. हेमंत व
शिशिर ऋतूंमध्ये एक दिवस सोडून शिपावे. वर्षा ऋतूंत भूमि शुष्क झाली क्षण-
जे शिपावे ॥९॥

**जंबूवेतसवानीरकदंबोदुंबरार्जुनाः ।
बीजपूरकमृद्वीकालकुचाश्च सदा डिमाः ॥१०॥
वंजुलोनक्तमालश्च तिलकः पनसस्तथा ।
तिमिरो म्नातकश्चैव षोडशानूपजाः स्मृताः ॥११॥**

अर्थ—जांबूल, वेत, पारसापिपळ, कळंब, उंबर, अर्जुन, लिंबू, द्राक्ष, ओंटीचे झाड,
डाळिंबी व एलची, अशोक व तिवर, करंज, तिळ, फणस, तिमिर (वृक्षवि०),
अम्रातक (अंबाडा), हे सोळा वृक्ष पाणथळ देशांत होणारे होत ॥१०॥११॥

**उत्तमं विंशतिर्हस्तामध्यमं षोडशांतरं ।
स्थानात्स्थानांतरं कार्यं वृक्षाणां द्वादशावरं ॥१२॥**

अर्थ—एका वृक्षापासून दुसरा वृक्ष लावणे, वीस हातांवर उत्तम, सोळा हातांवर म-
ध्यम, बारा हातांवर कनिष्ठ होय ॥१२॥

**अभ्याशजातास्तरवः संस्पृशंतः परस्परं ।
मिश्रैर्मूलैश्च न फलं सम्यग्यच्छंति पीडिताः ॥१३॥**

अर्थ—समीप झालेले वृक्ष परस्पर स्पर्श करतात व पाळे मिश्र होतात, यास्तव पी-
डित होऊन उत्तमप्रकारे फळे देत नाहीत ॥१३॥

शीतवातातपैरोगोजायतेपांडुपत्रता ।

अवृद्धिश्चप्रवालानांशाखाशोषोरसस्रुतिः ॥१४॥

अर्थ—थंडी, वारा व ऊन यांहींकरून वृक्षांस रोग होतो. त्या रोगाने पांढरीपाने, अंकुर न वाढणे, शाखा शुष्क होणे, रस गळणे, हीं होतात या चिन्हांवरून रोग झाला असे समजावे ॥१४॥

चिकित्सितमथैतेषांशस्त्रेणादौविशोधनं ।

विडंगघृतपंकाक्तान्सेचयेत्क्षीरवारिणा ॥१५॥

अर्थ—अशा रोगग्रस्त वृक्षांचे प्रथम शस्त्राने त्रणादिकाचे शोधन करावे. वावडिंग, घृत, कर्दम, हीं एकत्र करून त्याचा लेप त्रणादिकावर करावा आणि पाण्यांत दूध घालून ते शिंपडावे असे केले ह्मणजे रोग जातो ॥१५॥

फलनाशकुलत्थैश्चमाषैर्मुद्गैस्तिळैर्यवैः ।

शृतशीतपयःसेकःफलपुष्पाभिवृद्धये ॥१६॥

अर्थ—वृक्षांचीं फळे गळतील किंवा नासतील तर कुळीद, उडीद, मूग, तीळ, यव, हे पदार्थ दुधांत घालून शिजवावे. नंतर थंड करून त्याणे वृक्षांचे सिंचन करावे ह्मणजे फळे व फुले यांची वृद्धि होय ॥१६॥

अविकाजशकृच्चूर्णस्वादकेद्वेतिलाढकं ।

सक्तुप्रस्थोजलद्रोणोगोमांसतुलयासह ॥१७॥

सप्तरात्रोषितैरेतैःसेकःकार्योवनस्पतेः ।

वल्लीगुल्मलतानांचफलपुष्पायसर्वदा ॥१८॥

अर्थ—मेंढा व बकरा यांच्या विष्टेचे (लेंडीचे) चूर्ण २ आढक, तिळांचे चूर्ण १ आढक, सांतूंचे चूर्ण एक प्रस्थ, उदक एक द्रोण व इतक्यांबरोबर गोमांस ॥१७॥ हीं एकत्र करून सात रात्रीं ठेवावीं त्याणे पाहिजे त्या ऋतूंत वृक्षांचे सिंचन करावे ह्मणजे वल्ली, गुल्म, लता, यांस सर्वकाळ फळे फुले येतात. (आढकादि प्रमाण. ५ गुंजा ह्मणजे १ मासा, १६ मासे १ तोळा, ४ तोळे १ पल, ४ पले १ कुडव, ४ कुडव १ प्रस्थ, ४ प्रस्थ १ आढक, ४ आढक १ द्रोण, ४ द्रोण १ मण, ४ मण १ खंडी, १०० पले १ तुला, २० तुला ह्मणजे १ भार) ॥१८॥

वासराणिदशदुग्धभावितंबीजमाज्ययुतह
स्तयोजितं । गोमयेनबहुशोविरूक्षितंक्रौड
मार्गपिशितैश्चधूपितं ॥१९॥

मत्स्यसूकरवसासमन्वितंरोपितंचपरिकर्मि
तावनौ ॥ क्षीरसंयुतजलावसेचितंजायतेकु
सुमयुक्तमेवतत् ॥२०॥

अर्थ—हातास तूप लावून त्या हाताने दहा दिवस दुधाने कोणत्याही झाडाचे बीजास
सिंचन करावे नंतर गोमयाने बहुतवेळ मर्दन करावे. नंतर ते बीज भां
ड्यांत ठेवून त्यास डुकर व हरिण यांच्या मांसाची धुरी दावी. आणि मत्स्य व
डुकर यांच्या वसेने युक्त करून पूर्वीक्त कामवलेल्या (तीळ लावून तो फुलल्यावर
मोडलेल्या) जमिनीत लावावे. नंतर दूध आणि पाणी एकत्र करून याणे
शिपावे हणजे ते बीज त्वरित पुष्पयुक्त होते ॥१९॥२०॥

तिंचिडीत्यपिकरोतिवल्लीं व्रीहिमाषतिलचू
र्णसक्तुभिः । पूतिमांससहितैश्चसेचिताधूपि
ताचसततंहरिद्रया ॥२१॥

अर्थ—भात, उडीद, तिळ, यांचे चूर्ण व सांतू आणि दुर्गंधियुक्त मांस यांणीं सिं
चन करून, हळदीने धूपित केलेले चिंचेचे झाड, अतिकठिण असताही नूतनां
कुर असें होते. मग इतर झाड हाईल यांत काय संशय! ॥२१॥

कपित्थवल्लीकरणायमूलान्यास्फोतधात्रीधव
वासिकानां । पलाशिनीवेतससूर्यवल्लीश्या
मातिमुक्तैःसहिताष्टमूली ॥२२॥

क्षीरेगृतेचाप्यनयासुशीतेतालाशतंस्थाप्यक
पित्थबीजं । दिनेदिनेशोषितमर्कपादैर्मांसं
विधिस्त्वेषततोधिरोप्यं ॥२३॥

हस्तायतंतद्विगुणंगभीरंखात्वावटंप्रोक्तजला
वपूर्णं । शुष्कंप्रदग्धंमधुसर्पिषातत्प्रलेपयेद्भ
स्मसमन्वितेन ॥२४॥

चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्चप्रपूरयेन्मृत्तिकयांतर
स्थैः । मत्स्यामिषांभःसहितंचहन्याद्यावद्ध
नत्वंसमुपागतंतत् ॥२५॥
उप्तंचबीजंचतुरंगुलाधोमत्स्यांभसामांसजलै
श्चसिक्तं । वल्लीभवत्याशुशुभप्रवालाविस्मा
पनीमंडपमावृणोति ॥२६॥

अर्थ—कपित्थ (कंवठी) यास नविन पल्लव आणणे असल्यास उपाय. कांचन, आंवळी, धावडा, अडुळसा, यांची मूळे; वेत व रुविमांदार यांच्या पर्णयुक्तवल्ली; धोतरा व तिवर यांची मूळे, अशीं ८ घालून ॥२२॥ तापिवलेले दूध निव-
वून त्यांत कंवठीचे बीज टाकून शंभर टाळ्या वाजवण्याच्या काळापर्यंत ठेवून,
ते बीज दिवसास सूर्यकिरणानीं सुखवावे असा विधि दररोज (३० दिवस) क-
रावा नंतर ते बीज पेरवे ॥२३॥ हातभर लांबरुंद व दोनहात खोल असा ख-
ळगा काढून तो पाणी व दूध मिश्रकरून त्याणे पूर्ण करावा आणि शुष्क शा-
ल्यानंतर अग्नीने दग्ध करावा. नंतर मध व घृत यांत भस्म घालून त्या खळ-
ग्यास लेप करावा ॥२४॥ उडीद, तिळ, यव यांचे चूर्ण करून ते आंतील मृत्ति-
केशी मिळवावे व मत्स्य, मांस यांणी युक्तजलाने युक्त करून कठिण होईपर्यंत
ताडण करावे (ठोकावे) ॥२५॥ त्यांत चार अंगुलांखालीं बीज पेरवे आणि
मत्स्य, मांससहित उदकाने सिंचन करावे; ह्यणजे वृक्षास चांगले व आश्चर्यकार-
क असे अंकुर येतात व ते मंडपाप्रत शीघ्र आवरण (वेष्टन) करितात ॥२६॥

शतशोकोल्लसंभूतफलकल्केनभावितं ।

एतत्तैलेनवाबीजंश्लेष्मातकफलेनवा ॥२७॥

वापितंकरकोन्मिश्रमृदितत्क्षणजन्मकं ।

फलभारान्विताशाखाभवतीतिकिमद्भुतं ॥२८॥

अर्थ—अंकोलवृक्षाच्या फलकल्काने (रसाने) शंभरवेळ सिंचित अथवा त्याच्या
तेलाने शंभरवेळ सिक्त, अथवा भौकरीच्या कल्काने किंवा तेलाने शंभरवेळ सिक्त
कोणतेही बीज करून ॥२७॥ गारांच्या पाण्याने मिश्रभूमीत पेरवे ह्यणजे त्याच-
क्षणीं त्या बीजास अंकुर येतात. नंतर फळभाराने युक्त खांब्या होतील यांत
काय आश्चर्य आहे ॥२८॥

श्लेष्मातकस्यबीजानिनिष्कुलीकृत्यभावयेत्प्राज्ञः ।

अंकोल्लविज्जलाद्भिश्छायायांसप्तकृत्वेवं ॥२९॥
 माहिषगोमयघृष्टान्यस्यकरीषेचतानिनिक्षिप्य ।
 करकाजलमृद्योगेन्युप्तान्यन्हाफलकराणि ॥३०॥

अर्थ—भोंकरीचें बीज बुद्धिमंतानें कृत्रिमतुष काढून अंकलयुक्तजलानें भिजवून छायेत वाळवावें, असे सात दिवस करून ह्यशीच्या शेणांत घर्षणकरून त्याच शेणांत गारांनी युक्त मृत्तिकेत पेटावें त्यास एक दिवसांत फळ येतें ॥२९॥३०॥

ध्रुवमृदुमूलविशाखागुरुभंश्रवणस्तथाश्विनीहस्तं ।
 उक्तानिदिव्यदृग्भिःपादपसंरोपणेभानि ॥३१॥

अर्थ—उत्तरात्रय, रोहिणी, मृग, रेवती, चित्रा, अनुराधा, मूळ, विशाखा, पुष्य, श्रवण, अश्विनी, हस्त हीं नक्षत्रे दिव्यदृग्ऋषींनी वृक्ष लावण्यास शुभ सांगितली आहेत ॥३१॥

॥ इतिबृहत्संहितायांवृक्षायुर्वेदोनामपंचपंचाशत्तमो
 ध्यायः ॥५५॥

॥ अथप्रासादलक्षणं ॥

कृत्वाप्रभूतंसलिलमारामान्विनिवेश्यच ।
 देवतायतनंकुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥१॥

अर्थ—बहुत उदक करून, वृक्षवाटिका स्थापून, यज्ञ व धर्म यांच्या वृद्धयर्थे तें देवालय करावें ॥१॥

इष्टापूर्तेनलभ्यंतेयेलोकास्तान्बुभूषता ।
 देवानामालयःकार्योद्वयमप्यत्रदृश्यते ॥२॥

अर्थ—यज्ञ व वापीकूपतडागादि यांहींकरून जे लोक प्राप्त होतात त्यांतें इच्छिणाऱ्या पुरुषांनी देवालय करावें. देवालय करण्यांत यज्ञ व वाप्यादिक हीं दोनही प्राप्त होतात ॥२॥

सलिलोद्यानयुक्तेषुकृतेष्वकृतकेषुच ।
 स्थानेष्वेतेषुसानिध्यमुपगच्छंतिदेवताः ॥३॥

अर्थ—उदक व उपवर्णे यांहीं युक्त व नवीं केलेलीं किंवा स्वतः सिद्ध अशा स्थानीं देवतासान्निध्य करितात (तेथें येतात) ॥३॥

सरःसुनलिनीछत्रनिरस्तरविरश्मिषु ।
 हंसांसाक्षिप्तकल्हारवीचीविमलवारिषु ॥४॥
 हंसकारंडवक्रौचचक्रवाकविराविषु ।
 पर्यंतनिचुलच्छायाविश्रांतजलचारिषु ॥५॥

अर्थ—कमळें हींच छत्रें त्याणीं दूर केले आहेत सूर्यकिरण जेथें अशा सरोवरांत, हंसभुजांनीं ताडित कमलयुक्ततरंगांनीं स्वच्छ आहेत उदकें जेथें अशा, हंस, कारंडव, कौच, चक्रवाक, हे शब्द करतात जेथें अशा, आसमंताद्वागीं जलवेत-सांच्या छायेंत विश्रांत आहेत जलचर जेथें अशा सरोवरांत देवता रहातात ॥४।५॥

कौचकांचीकलापाश्वकलहंसकलस्वनाः ।
 नद्यस्तोयांशुकायत्रशफरीकृतमेखलाः ॥६॥
 फुल्लतीरद्रुमोत्तंसाःसंगमश्रोणिमंडलाः ।
 पुलिनाभ्युन्नतोरस्याहंसहासाश्वनिघ्नगाः ॥७॥
 वनोपांतनदीशैलनिर्झरोपांतभूमिषु ।
 रमंतेदेवतानित्यंपुरेषूद्यानवत्सुच ॥८॥

अर्थ—कौचपक्षी हेच आहेत कांची (कमरपट्टा) समुदाय ज्यांचे अशा, पीतवर्ण हंसांचे आहेत मधुर शब्द ज्यांचेठार्डे अशा, उदकें हींच आहेत वस्त्रे ज्यांचीं अशा, बारीक मत्स्यच आहेत मेखला ज्यांच्या अशा नद्यांचाठार्डे देवता रमतात ॥ ६ ॥ फुल्लेले जे तीरस्थ वृक्ष हेच आहेत कर्णभूषणें ज्यांची अशा, दोन नद्यांचा जो संगम तोच आहे श्रोणिमंडल ज्यांचा अशा, तीरांमध्ये जे उन्नत भाग तेच आहेत स्तन ज्यांचे अशा, हंस हेच आहेत हास्यें ज्यांचीं अशा नद्या जेथें असतील तेथें देवता रमतात ॥७॥ वनसमीप नद्या व पर्वतांच्या पाझरांसमीप भूमींचाठार्डे व बागांनीं युक्त अशा नगरांमध्येही नित्य देवता रमतात ॥ ८ ॥

भूमयोब्राह्मणादीनांयाःप्रोक्तावास्तुकर्मणि ।
 ताएवतेषांशस्यंतेदेवतायतनेष्वपि ॥९॥

अर्थ—ब्राह्मणादि वर्णांस ज्या भूमि वास्तुकर्मी (अ० १३ श्लो० ९६।९७) सांगितल्या त्याच ब्राह्मणादि वर्णांस देवालय बांधण्याविषयीं प्रशस्त होतात ॥९॥

चतुःषष्टिपदंकार्यं देवतायतनंसदा ।

द्वारंचमध्यमंत्रसमदिकस्थप्रशस्यते ॥१०॥

अर्थ—देवालय, सर्वकाल चतुःषष्टिपद (अ. १३ श्लो. ११) यांत सांगितल्यासारखे ६४पदांचे करावे. त्या देवालयास समदिशेस/मध्यम भागांत द्वार प्रशस्त होय १०

योविस्तारोभवेद्यस्यद्विगुणात्समुन्नतिः ।

उच्छ्रायाद्यस्तृतीयोशास्तेनतुल्याकटिर्भवेत् ॥११॥

विस्तारार्थंभवेद्गर्भोभित्तयोऽन्याःसमंततः ।

गर्भपादेनविस्तीर्णद्वारंद्विगुणमुच्छ्रितं ॥१२॥

उच्छ्रायात्पादविस्तीर्णाशाखातद्वदुदुंबरः ।

विस्तारपादप्रतिमंबाहुल्यंशाखयोःस्मृतं ॥१३॥

त्रिपंचसप्तनवभिःशाखाभिस्तत्प्रशस्यते ।

अधःशाखाचतुर्भागेप्रतीहारौनिवेशयेत् ॥१४॥

शेषमंगल्यविहगैःश्रीवृक्षस्वस्तिकैर्घटैः ।

मिथुनैःपत्रवल्लीभिःप्रमथैश्चोपशोभयेत् ॥१५॥

द्वारमानाष्टभागोनाप्रतिमास्यात्सपिंडिका ।

द्वौभागौप्रतिमातत्रतृतीयांशश्चपिंडिका ॥१६॥

अर्थ— देवळाचे चौथान्याचे रुंदीचे जितके हात असतील, त्याचे दुप्पट हात देवळाची उंची असावी. उंचीचे तृतीयांशाइतकी कटि ह० गाभारा किंवा घुमटी इची उंची असावी ॥११॥ रुंदीचे अर्धाइतकी गाभान्याची रुंदी (व लांबी) असावी. गाभान्याचे चौफेर भिती घालाव्या. गाभान्याचे रुंदीचे चतुर्थांशाइतकी दाराची रुंदी करावी व तिचे दुप्पट दाराची उंची करावी ॥१२॥ दाराचे उंचीचे चतुर्थांशाइतकी बाजूचांची रुंदी असावी. तसेच उंबरठे करावे. बाजूचे रुंदीचे चतुर्थांशाइतकी बाजूचेची जाडी असावी ॥१३॥ ही जाडी ३।५।७।९ इत्यादि शाखांनी (फळ्यांनी) पुरा करावी. बाजूचे खालचे चतुर्थांशांत प्रतीहार (नंदादिक) ठेवावे ॥१४॥ शाखेचे बाकीवरील भाग मंगलपक्षी, श्रीवृक्ष, स्वस्तिकघट, मिथुन, पत्रवल्ली, गण यांणी सुशोभित करावे ॥१५॥ दाराचे उंचीचे अष्टमभागाहून कमी, पिंडीसहित प्रतिमा करावी. त्यांत दोन भाग मूर्ति व तिसरा भाग पिंडी करावी ॥१६॥

उदाहरण. १६ हात लांब व १६ हात रुंद देवळाचा चौथारा असेल तेव्हां, त्या देवळाचे शिखर (कळस) ३२ हात उंच करावे. ह्म० देवळाची ३२ उंची असावी. तिचा तृतीयांश १० हात १६ आंगळें इतकी कटी ह्म० गाभारा, याची उंची करावी. काहीं पायऱ्या करून त्यावर सिंहासन बसवावे. सिंहासनापासून वर गाभार्याची उंची मोजावी. रुंदी हात १६ इचे अर्ध हात ८ इतकी गाभार्याची लांबीरुंदी करावी. त्याचे सभोवार भिंती घालाव्या. गर्भाचा चतुर्थांश हात २ इतका रुंद दरवाजा करावा. रुंदीचे दुप्पट ह्म० ४ हात उंच करावा. उंचीचा चतुर्थांश ह्म० १ हात इतकी बाजवांची व उंबरठ्यांची रुंदी असावी. १ हात रुंद भित घालावी. बाजवेचे रुंदीचा चतुर्थांश ह्म० ८ आंगळें इतकी बाजवेची जाडी करावी. ही जाडी जरूर असेल तशी ३।५।७।९ फळ्यांनी (एकशीं एक जाडी करितां बसवून) जाडी पुरी करावी. शाखेचे उंचीचा खालचा चतुर्थांश एक हात आहे. त्यांत द्वारपाळ करावे किंवा स्थापावे. वरील ३ हात जाण्यांत, मंगलकारक पक्षी, श्रीवृक्ष (नारळ इत्यादि) स्वस्तिके. वगैरे काढिलेले असे घट, स्त्रीपुरुषांचीं चित्रे, पानांच्या वल्ली, त्या त्या देवतेचे पार्श्वदगण, यांचीं चित्रे काढून ती जागा सुशोभित करावी. द्वाराची उंची ४ हात, त्याचा अष्टमांश १२ आंगळें. तितकी कमी ह्म० साडेतीन हात बैठक व मूर्ति यांची उंची करावी. त्यांत २८ आंगळें बैठक व ५६ आंगळें उंच मूर्ति करावी. पाषाणांनी बांधावयाचे देवळांचा हा प्रकार होय. उत्तरहिंदुस्थानांत अशाप्रकारचीं देवालये बहुत आहेत. मुंबईतील ठाकुरद्वारचे राममंदिर हे अशाच प्रकारचे आहे. नाशिकचे राममंदिरही याच प्रकारचे आहे. देवळाचा चौथारा बराच उंच असून त्यावर काहीं पायऱ्या करून त्यावर सिंहासन व त्यावर, वर सांगितलेल्या प्रमाणाप्रमाणें उंचीची मूर्ति असली ह्म० दरवाज्यासमोर उभी रहाणारी मंडळी फार लांबी. वर असली तरी सर्वास मूर्तीचे पूर्णदर्शन होतें.

मेरुमंदरकैलासविमानच्छंदनंदनाः ।

समुद्रपद्मगरुडनंदिवर्धनकुंजराः ॥१७॥

गुहराजोवृषोहंसःसर्वतोभद्रकोघटः ।

सिंहोवृत्तश्वतुष्कोणःषोडशाष्टास्रयस्तथा ॥१८॥

इत्येतेविंशतिःप्रोक्ताःप्रासादाःसंज्ञयामया ।

यथोक्तानुक्रमेणैवलक्षणानिवदाम्यतः ॥१९॥

अर्थ—१ मेरु २ मंदर ३ कैलास ४ विमानच्छंद ५ नंदन ६ समुद्र ७ पद्म ८ गरुड ९ नंदिवर्धन १० कुंजर ॥१७॥ ११ गुहराज १२ वृष १३ हंस १४ सर्व-

तोभद्र १५ घट १६ सिंह १७ वृत् १८ चतुष्कोण १९ षोडशस्रि २० अष्टास्रि ॥१८॥ हीं २० नावे प्रासादांची मी सांगितलीं. पुढील श्लोकापासून याच नामानुक्रमाने या प्रासादांचीं लक्षणें सांगतां ॥१९॥

तत्रषडस्त्रिंशद्दशभौमोविचित्रकुहरश्च ।

द्वारैर्युतश्चतुर्भिर्द्वात्रिंशद्द्वस्तविस्तीर्णः ॥२०॥

अर्थ—या प्रासादामध्ये षट्कोण, बारा मजले, नानाप्रकारच्या खिडक्यांनी युक्त, चार दिशांत चार दारांनी युक्त, ३२ हात रुंद, ६४ हात उंच असा मेरुप्रासाद होय ॥२०॥

त्रिंशद्दस्तायामोदशभौमोमंदरःशिखरयुक्तः ।

कैलासोपिशिखरवानष्टाविंशोष्टभौमश्च ॥२१॥

अर्थ—षट्कोण, ३० हात रुंद, ६० हात उंच, दहा मजल्यांचा शिखरयुक्त मंदरसंज्ञक प्रासाद होय. कैलास प्रा० ही षट्कोण, शिखरयुक्त २८ हात रुंद ५६ हात उंच, आठ मजल्यांचा होय ॥२१॥

जालगवाक्षकयुक्तोविमानसंज्ञस्त्रिसप्तकायामः ।

नंदनइतिषड्भौमोद्वात्रिंशत्षोडशांडयुतः ॥२२॥

अर्थ—विमानसंज्ञक प्रासाद जालीच्या खिडक्यांनी युक्त २१ हात रुंद, ४२ हात उंच, आठ मजल्यांचा होय. नंदनसं० सहा मजल्यांचा, ३२ हात रुंदी ६४ हात उंच १६ शिखरांनी युक्त असा होय ॥२२॥

वृत्तःसमुद्रनामापद्मःपद्माकृतिःशयानशौ ।

शृंगेणैकेनभवेदेकैवचभूमिकातस्य ॥२३॥

अर्थ—समुद्रसं० वर्तुळ व पद्मसं० कमलाकृति अष्टकोण, दोनही प्रासाद ८ हात रुंद १६ हात उंच, एकच शिखर व एकच मजला असे दोनही पूर्वोक्त प्रासाद होत २३

गरुडाकृतिश्चगरुडोनंदीतिचषट्चतुष्कविस्तीर्णः ।

कार्यश्चसप्तभौमोविभूषितोऽैश्वर्विंशत्या ॥२४॥

अर्थ—गरुड व नंदिवर्धन हे दोनही गरुडाकृति होत. त्यांत प्रथमपक्ष पुच्छसहित व दुसरापक्ष पुच्छरहित, व २४ हातरुंद ४८ हातउंच, सातमजली, २० शिखरांनी शोभित असे दोनही असावे ॥२४॥

कुंजरइतिगजपृष्ठःषोडशहस्तःसमंततोमूलात् ।

गुहराजःषोडशकस्त्रिचंद्रशालाभवेद्वलभी ॥२५॥

अर्थ—कुंजरसं० हस्तिपृष्ठासारखा याची १६ हात रुंदी ३२ हात उंची होय. गुहराजसं० गुहाकार १६ हात रुंद ३२ हात उंच व दोन्ही प्रासादांची एक भूमि व वलभी तीन शिरोगृहांनीं युक्त असावी ॥२५॥

वृषएकभूमिशृंगोद्वादशहस्तःसमंततोवृत्तः ।

हंसोहंसाकारोघटोष्टहस्तःकलशरूपः ॥२६॥

अर्थ—वृषसं० प्रासाद (देवालय) एक मजला व एक शिखर, १२ हात रुंद २४ हात उंच आणि वर्तुळाकार होय. हंससं० हंसाकार एक मजला व एक शिखर ८ हात रुंद १६ हात उंच होय. घटसं० कलशासारखा ८ हात रुंद व १६ हात उंच, एक मजला व एक शिखर होय ॥२६॥

द्वारैर्युतश्चतुर्भिर्वहुशिखरोभवतिसर्वतोभद्रः ।

बहुरुचिरचंद्रशालःषड्विंशःपंचभौमश्च ॥२७॥

अर्थ—सर्वतोभद्रसं० चार दिशांस चार द्वारांनीं युक्त, बहुत शिखरांनीं युक्त, बहुत सुंदर शिरोगृहांनीं युक्त, २६ हात रुंद ५२ हात उंच पांच मजली, चतुरस्र होय ॥२७॥

सिंहःसिंहाक्रांतोद्वादशकोणोष्टहस्तविस्तीर्णः ।

चत्वारोंजनरूपाःपंचाडयुतस्तुचतुरस्रः ॥२८॥

अर्थ—सिंहसं० सिंहासारखा द्वादशकोण, ८ हातरुंद, १६ हातउंच, एकमजली करावा. वृत्त, चतुष्कोण, षोडशकोण, अष्टकोण, हे चारही नामासारखेच (वर्तुळ, चतुष्कोणइ०), अंधारयुक्त, एकशिखर होत. त्यांत चतुष्कोण मात्र पांच शिखरांनीं युक्त असावा बाकी तीन एक शिखर होत (या चार प्रासादांस भौवत्या भिंती घालून आच्छादन करून एक द्वार ठेवावे) ॥२८॥

भूमिकांगुलमानेनमयस्याष्टोत्तरंशतं ।

सार्धहस्तत्रयंचैवकथितंविश्वकर्मणा ॥२९॥

प्राहुःस्थपतयश्चात्रमतमेकंविपश्चितः ।

कपोतपालिसंयुक्तान्यूनागच्छंतितुल्यतां ॥३०॥

अर्थ—मयनामकाच्यामते १०८ अंगुलें भूमिका (सर्व उंची) होय. विश्वकर्मानें साडेतीन हात भूमिका सांगितली ॥२९॥ विद्वान् शिल्पशास्त्रज्ञ जे ते या दोन मतांचें ऐक्य करितात. ते असें कीं, कमीमान कपोतपालिकेनें युक्त केले असतां बरोबर होतें ॥३०॥

**प्रासादलक्षणमिदं कथितं समासाद्गणयद्विरचितं त
दिहास्तिसर्वं । मन्वादिभिर्विरचितानि पृथूनियानि
तत्संस्पृशत्प्रतिमयात्रकृतोधिकारः ॥३१॥**

अर्थ—हें प्रासादलक्षण जें मी यांत सांगितलें तें गर्गानें केलेलें प्रासादलक्षण सर्व आहे. मन्वादिकांनीं केलेलीं विस्तृत जीं प्रासादलक्षणे तीं पाहून मी येथें हा अधिकार केला ॥३१॥

इति बृहत्संहितायां प्रासादलक्षणं नाम षट्पंचाशोऽध्यायः ५६

॥ अथ वज्रलेपः ॥

**आमंतिंदुकमामंकपित्थकंपुष्पमपि च शालमल्याः ।
बीजानि शल्लकीनां धन्वनवल्कोवचाचेति ॥१॥
एतैः सलिलद्रोणः काथयितव्यो षष्ठभागशेषश्च ।
अवतार्योस्य च कल्कोद्रव्यैरेतैः समनुयोज्यः ॥२॥
श्रीवासकरसगुग्गुलुभल्लातककुंदुरूकसर्जरसैः ।
अतसीबिल्वैश्च युतः कल्कोयं वज्रलेपाख्यः ॥३॥**

अर्थ—अपक टेंभुरणीचें फळ, अपक कंवठीचें फळ, रावरीचें पुष्प, सालईवृक्षाचें बीं, धामणीची साल, वेखंड, हीं द्रोण (२५६ पळे ल० ८५३^३तोळे) परिमित उदकामध्ये घालून काढाकरून अष्टांश शेष ठेवून उतरावा. नंतर श्रीवासक (कुरडू) वृक्षाचा चीक, बोळ, गुग्गुलु, त्रिववा, कवड्याऊद किंवा देवदारूचा चीक, सालवृक्षाचा चीक (राळ), जवस, बेलफळ, यांहीं युक्त तो काढा करावा. लणजे हा वज्रलेपनामक, लेप होतो ॥१॥२॥३॥

**प्रासादहर्म्यवलभीलिंगप्रतिमासुकुडयकूपेषु ।
संतप्तोदातव्यो वर्षसहस्रायुतस्थायी ॥४॥**

अर्थ—देवालय, गृह, गवाक्ष, शिवलिंग, देवप्रतिमा, भित्ति, कूप (विहीर तलाव इत्यादि जलाधार) यांचाठाई हा पूर्वोक्त वज्रलेप तापवून द्यावा (लावावा); ह्मणजे तो दहाहजार वर्षेपर्यंतही तसाच रहातो (सुटत नाही) ॥४॥

**लाक्षाकुंदुरुगुगुलुगृहधूमकपित्थबिल्वमध्यानि ।
नागबलाफलतिंदुकमदनफलमधूकमंजिष्ठाः ॥५॥
सर्जरसरसामलकानिचेतिकल्कःरुतोद्वितीयोयं ।
वज्राख्यःप्रथमगुणैरयमपितेष्वेवकार्येषु ॥६॥**

अर्थ—लाख, देवदारूचा चीक, गुग्गूल, गृहधूम (घरांतील घेरू), कंवठीचे फळ, बेलफळांतील बलक, लहान चिकण्याचे फळ, टेंभुरणीचे फळ, धोत्र्याचेफळ, मोहाचेफळ, मंजिष्ठा, सालवृक्षाचा चीक (राळ) बोळ; आंबळकाठी, यांचा काढा पूर्ववत् करून अष्टभाग शेष घ्यावा. आणि तापवून लावावा. हा दुसरा वज्रलेप, पूर्वोक्त गुणांनी युक्त, पूर्वोक्त प्रासादादिकां द्यावा ॥५॥६॥

**गोमहिषाजविषाणैःखररोम्णामहिषचर्मगव्यैश्च ।
निंबकपित्थरसैःसहवज्रतरोनामकल्कोन्यः ॥७॥**

अर्थ—गाय, ह्यैस, मेंढा यांचीं शिंगे; गाढवाचे केंस, महिष व गाय यांचे चर्म, निंब, कंवठ यांचीं फळे, बोळ, यांचा काढा पूर्ववत् करावा. ह्मणजे हा वज्रतर लेपसंज्ञक दुसरा काढा, पूर्वीप्रमाणे लावावा ॥७॥

**अष्टौसीसकभागाःकांसस्यद्वौतुरीतिकाभागः ।
मयकथितोयोगोयंविज्ञेयोवज्रसंघातः ॥८॥**

अर्थ—आठभाग शिसे, दोनभाग कांसे, पितळ किंवा जस्ताचे फूल किंवा लोखंडाचे कीट, एक भाग, यांचे मिश्रण करावे हा, वज्रसंघात, मयनामक शिल्पज्ञाने सांगितलेला आहे. हा पूर्वीसारखा देवालयादिकांस लावावा ह्मणजे पूर्वीप्रमाणे रहातो ॥८॥

इतिबृहत्संहितायांवज्रलेपोनामसप्तपंचाशोऽध्यायः ॥५७॥

॥ अथप्रतिमालक्षणं ॥

जालांतरगेभानौयदणुतरंदर्शनंरजोयाति ।
तद्विद्यात्परमाणुं प्रथमंतद्विप्रमाणानां ॥१॥

अर्थ—सूर्यकिरण खिडकींत पडले असतां, त्यांत जें सूक्ष्मरज दृष्टिगोचर होतें, तो परमाणु होय हा सर्व प्रमाणांस प्रथम होय ॥१॥

परमाणुरजोवालाग्रलिक्ष्यूकायवोंगुलंचेति ।
अष्टगुणानियथोत्तरमंगुलमेकंभवतिमात्रा ॥२॥

अर्थ—परमाणु, रज, वालाग्र, लिक्षा, यूका, यव, अंगुल हीं पहिल्यापासून अष्टगुणित केलीं ह्मणजे पुढील अंगुलसंख्या होये (८ परमाणु ह्म० १ रज. ८ रज= १ वालाग्र. ८ वालाग्र = १ लिक्षा. ८ लिक्षा = १ यूका. ८ यूका = १ यव. ८ यव = १ अंगुल) ॥२॥

देवागारद्वारस्याष्टांशोनस्ययस्तृतीयोशः ।
तत्पिंडिकाप्रमाणंप्रतिमातद्विगुणपरिमाणा ॥३॥

अर्थ—देवागाराच्या द्वाराची जी उंची तीत तिचा अष्टमांश कमी करून शेष्ठांशाचा जो तृतीयांश तें पिंडिकेचें (बैठकीचें) प्रमाण होय. त्याच्या दुप्पट प्रतिमेचें प्रमाण जाणावें ॥३॥

स्वैरंगुलप्रमाणैर्द्वादशविस्तीर्णमायतंचमुखं ।
नम्रजितातुचतुर्दशदैर्घ्येणद्राविडंकथितं ॥४॥

अर्थ—(पीठाची उंची सोडून फक्त मूर्तीचीच उंची घेऊन तिचा १२ अंश घ्यावा. नंतर त्या द्वादशांशाचा नवमांश काढावा. जो नवमांश येईल तें या कार्य संबंधी अंगुल समजावें. या अंगुलाचे मानाने मूर्तीचें १०८ आंगुलें प्रमाण पुढे सांगितलें आहे. उदाहरण. ९६ आंगुलें मूर्ति करावयाची आहे. त्याचा १२ अंश ४३, त्याचा ९ अंश ह्म० अर्धे आंगुल व किंचित् अधिक येतें. तितकें या कामासंबंधी आंगुल समजावें) या आंगुलांनीं १२ आं० लांब व १२ आं० रुंद प्रतिमेचें मुख करावें. नम्रजितानें १४ आं० प्रमाण सांगितलें तें द्रविडदेशचें मान होय ॥४॥

नासाललाटचिबुकग्रीवाश्वतुरंगुलास्तथाकर्णौ ।
द्वेअंगुलेचहनुकेचिबुकंतुद्वयंगुलंविस्तृतं ॥५॥

अर्थ—नासिका, ललाट, चिबुक (अधरोष्ठाचे खालचा भाग), मान, कर्ण, हे अवयव चार चार अंगुले असावे. २ हनु व चिबुक हे भाग २ अंगुले विस्तृत असावे. हनु ह० मुख व गळ यांची संधि व चिबुक ह० मुखाचा अधोभाग ॥५॥

अष्टांगुलंललाटंविस्तारात्द्वयंगुलात्परेशंखौ ।
चतुरंगुलौतुशंखौकर्णौतुद्वयंगुलंपृथुलौ ॥६॥

अर्थ—ललाटाचा विस्तार आठ अंगुले करावा. त्या ललाटाच्या दोन बाजूंस दोन अंगुलांपुढे शंख करावे; ते खाली चार अंगुले दीर्घ करावे. कर्ण दोन अंगुले पृथुल (विस्तीर्ण) करावे ॥६॥

कर्णोपांतःकार्योर्ध्वपंचमेभूसमेनसूत्रेण ।
कर्णश्रोतःसुकुमारकंचनयनप्रबंधसमं ॥७॥

अर्थ—नेत्रांचे टोकापासून साडेचार आंगळावर कान करावा व त्याचा वरील भाग भवई इतका उंच करावा. कर्णाच्छिद्र व सुकुमारक (छिद्रसमीपचा उंच भाग) हे भाग नेत्रप्रबंध (नेत्र मलस्थान) याचे तुल्य (१ अंगुल) करावे ॥७॥

चतुरंगुलं वसिष्ठःकथयतिनेत्रांतकर्णयोर्विवरं ।
अधरोगुलप्रमाणस्तस्यार्धेनोत्तरोष्ठश्च ॥८॥

अर्थ—नेत्रांत व कर्ण यांचा मध्यभाग चार अंगुले असावा असे वसिष्ठऋषि ह्मणतात. अधरोष्ठ १ अंगुल व वरचा ओष्ठ त्याचे निम्ने (अर्धे अंगुल) करावा ॥८॥

अर्धांगुलातुगोच्छ्रावक्त्रंचतुरंगुलायतंकार्यं ।
विपुलंतुसार्धमंगुलंमध्यात्तत्र्यंगुलंठ्यात्तं ॥९॥

अर्थ—गोच्छ्रा (मिशी) अर्धे अंगुल विस्तीर्ण करावी. मुख चार अंगुले विस्तीर्ण व दीड अंगुळ रुंद करावे. मुख हसित करणे असल्यास, मध्यापासून ३ आंगुले व्यात्त ह० विस्तृत करावे ॥९॥

द्वयंगुलतुल्यौनासापुटौचनासापुटाग्रतोज्ञेया ।
स्यात्द्वयंगुलमुच्छ्रायश्चतुरंगुलमंतरंचाक्ष्णोः ॥१०॥

अर्थ—नासिकेची पुटे दोन अंगुले व नासापुटाग्रेही दोनच अंगुले आणि नासिकेची उंचीही दोन अंगुले करावी. दोन डोळ्यांचे अंतर चार अंगुले करावे १०

**द्व्यंगुलमितोक्षिकोशोद्वेनेत्रे तत्रिभागिकातारा ।
दृक्तारापंचांशोनेत्रविकाशंगुलं भवति ॥११॥**

अर्थ—नेत्रांची पांपणी (नेत्राच्छादन) दोन अंगुले, नेत्र दोन अंगुले, त्याच्या तृतीयांशाने तारा (युजुळ), दोन अंगुलांचा पंचमांश नेत्रविकाश, (नेत्र विस्तृति) १ अंगुल करावी ॥११॥

पर्यंतात्पर्यंतं दशभ्रुवोर्धांगुलं भ्रुवोर्लेखा ।

भ्रूमध्यं द्व्यंगुलं कंभ्रुर्द्वैर्घ्येणांगुलचतुष्कं ॥१२॥

अर्थ—भिवईच्या शेवटापासून दुसऱ्या भिवईचा शेवट १० अंगुले, भ्रुकुटीची रेषा अर्धांगुल विस्तृत, भ्रूमध्यभाग २ अंगुले, एक एक भ्रुकुटी चार चार अंगुले लांब करावी ॥१२॥

**कार्यातुकेशरेखाभ्रुबंधसमांगुलार्धविस्तीर्णा ।
नेत्रातिकरवीरकमुपन्यसेदंगुलप्रतिमं ॥१३॥**

अर्थ—ललाटावर केशरेषा भ्रुबंधतुल्य (१० अंगुले) दीर्घ व अर्धांगुल विस्तीर्ण करावी. नेत्रांच्या शेवटास १ अंगुल प्रमाण करवीरपत्रक (मूषिका इतिप्रसिद्ध) करावे ॥१३॥

द्वात्रिंशत्परिणाहाच्चतुर्दशायामतोंगुलानिशिरः ।

द्वादशतुचित्रकर्मणिदृश्यंतेविंशतिरदृश्याः ॥१४॥

अर्थ—मस्तकाचा वर्तुळ घेर ३२ अंगुले व विस्तार १४ अंगुले करावा. त्यांतून चित्रकर्मांमध्ये १२ अंगुले दिसतात व २० दिसत नाहीत ॥१४॥

आस्यंसकेशानिचषोडशदैर्घ्येणनग्नजित्प्रोक्तं ।

ग्रीवादशविस्तीर्णापरिणाहाद्विंशतिसैका ॥१५॥

अर्थ—केशसमूहसहित मुखाची लांबी १६ अंगुले (१४ अंगुले मुख व केशसमूह २ अंगुले) नग्नजित् शिल्पज्ञाने सांगितले. ग्रीवा (मान) १० अंगुले विस्तीर्ण व घेर २१ अंगुले करावा ॥१५॥

कंठाद्वादशदृश्यं दृश्यान्नाभिश्चतत्प्रमाणेन ।

नाभीमध्यान्मेढ्रांतरंचतत्तुल्यमेवोक्तं ॥१६॥

अर्थ—कंठापासून १२ अंगुलें त्ददय व त्ददयापासून नाभि १२ अंगुलें व नाभि-मध्यापासून मेढू (शिभ्र) मध्यभाग १२ अंगुलेंच सांगितला आहे ॥१६॥

ऊरूचांगुलमानैश्चतुर्थुताविंशतिस्तथाजंघे । जानुकपिच्छेचतुरंगुलेचपादौचतत्तुल्यौ ॥१७॥

अर्थ—मांड्या २४ अंगुलें व पोटाच्याही २४ अंगुलें दीर्घ कराव्या. गुडघे ४ अंगुलें व पादही ४ अंगुलें दीर्घ करावे ॥१७॥

द्वादशदीर्घौषट्पृथुतयाचपादौत्रिकायतांगुष्ठौ । पंचांगुलपरिणाहौप्रदेशिनीत्र्यंगुलंदीर्घा ॥१८॥

अर्थ—पाय खोटांपासून अंगुष्ठपर्यंत १२ अंगुलें लांब व ६ अंगुलें रुंद करावे. आंगठे ३ अंगुलें दीर्घ व ५-अंगुलें घेर करावा. प्रदेशिनी (आंगठ्याजवळची) तीन अंगुलें दीर्घ करावी ॥१८॥

अष्टांशाष्टांशोनाःशेषांगुलयःक्रमेणकर्तव्याः । सचतुर्थभागमंगुलमुत्सेधांगुष्ठकस्योक्तः ॥१९॥

अर्थ—शेष तीन अंगुलि प्रदेशिनीपेक्षां अष्टांश कमी अनुक्रमाने कराव्या. ह० प्रदेशिनीपेक्षां मध्यमा, मध्यमेहून अनामिका, अनामिकेहून कनिष्ठिका ह्या अष्टांश कमी कराव्या. सव्याअंगुल अंगुष्ठाची उंची सांगितली ॥१९॥

अंगुष्ठनखःकथितश्चतुर्थभागोनमंगुलंतज्ज्ञैः । शेषनखानामर्धांगुलंक्रमात्किंचिदूनंवा ॥२०॥

अर्थ—अंगुष्ठाचे नख, पाऊण अंगुल प्रतिमालक्षणज्ञानीं सांगितलें. शेष सर्व अंगुलींचीं नखे अर्धांगुल अथवा अनुक्रमाने कांहीं कमी अशीं ह० ज्याप्रकारे सुंदर दिसतील तशीं करावीं ॥२०॥

जंघाग्रेपरिणाहश्चतुर्दशोक्तस्तुविस्तरःपंच । मध्येतुसप्तविपुलापरिणाहात्रिगुणिताःसप्त ॥२१॥

अर्थ—पोटाच्याच्या अंती १४ अंगुलें घेर, पांच अंगुलें विस्तार करावा. पो० मध्य भागां ७ अं० विस्तार व २१ अं० घेर करावा ॥२१॥

अष्टौतुजानुमध्येवैपुल्यं त्र्यष्टकंतुपरिणाहः ।

विपुलौचतुर्दशोरूमध्येद्विगुणश्चतत्परिधिः ॥२२॥

अर्थ—गुड्यांच्या मध्यभागीं ८ अं० पृथुत्व (विस्तीर्ण) व २४ अं० परिणाह (घेर) करावा. मांड्या मध्यभागीं १४ अं० विस्तीर्ण व २८ अं० परिधि (घेर) करावा ॥२२॥

कटिरष्टादशविपुलाचत्वारिंशच्चतुर्युतापरिधौ ।

अंगुलमेकनाभिर्वेधेन तथाप्रमाणेन ॥२३॥

अर्थ—कमर १८ अं० विस्तीर्ण व ४४ अं० घेर करावी. नाभि खोल १ अं० व विस्तीर्ण एक अंगुल करावी ॥२३॥

चत्वारिंशत्द्वियुतानाभीमध्येनमध्यपरिणाहः ।

स्तनयोः षोडशचांतरमूर्ध्वकक्षेषडंगुलिके ॥२४॥

अर्थ—नाभीचा मध्य घेर ४२ अंगुले करावा. स्तनांचे अंतर (मध्यभाग) १६ अं० करावे. स्तनांच्या वर ६ अं० तिर्कस कांवा कराव्या ॥२४॥

कार्यावष्टावंसौद्वादशाबाहूतथाप्रबाहूच ।

बाहूषड्विस्तीर्णौप्रतिबाहूत्वंगुलचतुष्कं ॥२५॥

अर्थ—स्कंध ८ अंगुले दीर्घ मानेच्या बाजूपासून करावे. १२ अं० बाहु व प्रबाहूही १२ अं० दीर्घ करावे. बाहु ६ अं० व प्रबाहू ४ अं० विस्तीर्ण करावे ॥२५॥

षोडशाबाहूमूलेपरिणाहाद्वादशाग्रहस्तेच ।

विस्तारेण करतलं षडंगुलं सप्तदैर्घ्येण ॥२६॥

अर्थ—बाहूंच्या मूलप्रदेशीं १६ अं० घेर व हस्ताग्रीं १२ अं० घेर करावा. हस्त-तलाची रुंदी ६ अं० व ७ अंगुले लांबी करावी ॥२६॥

पंचांगुलानिमध्याप्रदेशिनीमध्यपर्वदलहीना ।

अनयातुल्याचानामिकाकनिष्ठातुपर्वीना ॥२७॥

अर्थ—मध्यांगुली ५ अं० दीर्घ करावी. प्रदेशिनी मध्यांगुलिपर्वाधाने कमी करावी. प्रदेशिनी इतकीच अनामिका व कनिष्ठिका अनामिकेच्या पर्वाच्या (पेर्याच्या) अर्धाने कमी करावी ॥२७॥

**पर्वद्वयमंगुष्ठःशेषांगुलयस्त्रिभिस्त्रिभिःकार्याः ।
नखपरिमाणंकार्यंसर्वासांपर्वणोर्धेन ॥२८॥**

अर्थ—दोन पेरांचा अंगुष्ठ करावा. शेष सर्व अंगुलीं तीन ३ पेरे करावीं. सर्व अंगुलींचीं नखे त्या त्या अंगुलीच्या पर्वाधाने करावीं ॥२८॥

**देशानुरूपभूषणवेषालंकारमूर्तिभिःकार्या ।
प्रतिमालक्षणयुक्तासंनिहितावृद्धिदाभवति ॥२९॥**

अर्थ—देशाचाराप्रमाणे भूषण, वेष, अलंकार, यांहींकरून लक्षणयुक्त प्रतिमा करावी. ती संनिहित असतां, वृद्धि करणारी होत्ये ॥२९॥

**दशरथतनयोवलिश्चैरोचनिःशतंविंशं ।
द्वादशहान्याःशेषाःप्रवरसमन्यूनपरिमाणाः ॥३०॥**

अर्थ—दशरथाचा पुत्र राम व विरोचनाचा पुत्र बलि हे १२० अंगुले करावे. शेष सर्व देवांच्या मूर्ति, १२० त १२ अंगुले कमी, ह्यं १०८ अंगुले कराव्या. त्या श्रेष्ठ होत. ९६ अं० मध्यम; ८४ अं० कनिष्ठ होत. ॥३०॥

**कार्योष्टभुजोभगवांश्चतुर्भुजोद्विभुजएववाविष्णुः ।
श्रीवत्सांकितवक्षाःकौस्तुभमणिभूषितोरस्कः ॥३१॥
अतसीकुसुमश्यामःपीतांबरनिवसनःप्रसन्नमुखः ।
कुंडलकिरीटधारीपीनगलोरःस्थलांसभुजः ॥३२॥
शंखगदाशरपाणिर्दक्षिणतःशांतिदश्चतुर्थकरः ।
वामकरेषुचकार्मुकखेटकचक्राणिशंखश्च ॥३३॥
अथचचतुर्भुजमिच्छतिशांतिदएकोमदाधरश्चान्यः ।
दक्षिणपार्श्वेह्येवंवामेशंखश्चक्रं च ॥३४॥
द्विभुजस्यतुशांतिकरोदक्षिणहस्तोपरश्चशंखधरः ।
एवंविष्णोःप्रतिमाकर्तव्याभूतिमिच्छद्भिः ॥३५॥**

अर्थ—भगवान्विष्णु, अष्टभुज किंवा चतुर्भुज अथवा द्विभुज करावा. श्रीवत्साने (केशांच्या भोवत्याने) चिन्हित वक्षस्थल, कौस्तुभमण्याने भूषित उर, अतसी (जवस) पुष्पासारखा श्यामवर्ण, पीतांबरवस्त्रयुक्त, प्रसन्नमुख, कानांत कुंडले व मस्तकांत

मुकुट यांते धारण करणारा, गळा, उरःस्थल, खांद, बाहु हे ४ पुष्ट, उजव्या हस्तांत शंख, गदा, बाण, हीं आयुधे व चवथा खालचा हस्त शांतिद (प्रश्नकर्त्याच्या सन्मुख ऊर्ध्वांगुलि) असे व डाव्या हस्तांत धनुष्य, ढाल, चक्र, शंख, हीं आयुधे अष्टभुजांस करावी ॥३१॥३२॥३३॥ चतुर्भुज करण्यास इच्छील तर उजवा एक शांतिद व दुसरा गदाधर, डावा शंख व चक्र यांते धारण करणारा, असे चार हात असावे ॥३४॥ द्विभुजविष्णूचे हस्त उजवा शांतिद, डावा शंखधर असे करावे. याप्रकारे विष्णूच्या प्रतिमा ऐश्वर्य इच्छिणाऱ्यांनी कराव्या ॥३५॥

बलदेवोहलपाणिर्मदविभ्रमलोचनश्चकर्तव्यः ।

विभ्रत्कुंडलमेकंशंखंदुमृणालगौरवपुः ॥३६॥

अर्थ—नांगर हातांत, मदाने चंचल लोचन, एक कुंडल कानांत धारण करणारा व शंख, चंद्र, कमलतंतु यांसारख्या गौरशरीराचा असा बळराम करावा ॥३६॥

एकानंशाकार्यादेवीबलदेवकृष्णयोर्मध्ये ।

कटिसंस्थितवामकरासरोजमितरेणचोद्वहती ॥३७॥

कार्याचतुर्भुजायावामकराभ्यांसपुस्तकंकमलं ।

द्वाभ्यांदक्षिणपार्श्वेवरमर्थिष्वक्षसूत्रंच ॥३८॥

वामेष्वष्टभुजायाःकमंडलुश्चापमंबुजंशाखं ॥

वरशरदर्पणयुक्ताःसव्यभुजाःसाक्षसूत्राश्च ॥३९॥

अर्थ—एकानंशा (नावाची) देवी. बलदेव व कृष्ण यांचे मध्ये कटीवर डावा हात व उजव्या हस्तांत कमल धारण करणारी, अशी द्विभुजा करावी ॥३७॥ चतुर्भुजा केली तर डाव्या २ हातांत पुस्तक व कमल, उजव्या २ हातांत याचकास वर देणे व रुद्राक्षमाला हीं असावीं ॥३८॥ अष्टभुजा केली तर डाव्या ४ हातांत कमंडलु, धनुष्य, कमल, पुस्तक हीं आयुधे व उजव्या ४ हातांत वर, बाण, आरसा, रुद्राक्षमाला हीं असावीं ॥३९॥

सांबश्चगदाहस्तःप्रद्युम्नश्चापभृत्सुरूपश्च ।

अनयोःस्त्रियौचकार्येखेटकनिस्त्रिशधारिण्यौ ॥४०॥

अर्थ—कृष्णपुत्र, सांब यांच्या हातांत गदा व प्रद्युम्न सुंदररूप व हातांत धनुष्य, असे करावे. या दोघांच्या स्त्रिया ढाल व तरवार धारण करणाऱ्या अशा दोन कराव्या ॥४०॥

ब्रह्माकमंडलुकरश्चतुर्मुखःपंकजासनस्थश्च ।

स्कंदःकुमाररूपःशक्तिधरोवर्हिकेतुश्च ॥४१॥

अर्थ—हातांत कमंडलु, चार मुखें, कमलावर बसलेला असा ब्रह्मा करावा. कुमार (पांचवर्षाच्या आंत मुलगा) यारूपाचा, शक्ति (सैती, भल्ली) धरणारा, मयूरध्वज असा स्कंद (कार्तिकस्वामी) करावा ॥४१॥

शुक्लश्चतुर्विषाणोद्विपोमहेंद्रस्यवज्रपाणित्वं ।

तिर्यग्ललाटसंस्थंतृतीयमपिलोचनंचिन्हं ॥४२॥

अर्थ—शुभ्र व चारदंतांचा इंद्राचा हत्ती, त्यावर हातांत वज्र (आयुधवि०) व तिरकस ललाटावर तिसरें नयन हेंही चिन्ह, असा इंद्र करावा ॥४२॥

शंभोःशिरसींदुकलावृषध्वजोक्षिचतृतीयमधूर्ध्वं ।

शूलंधनुःपिनाकंवामार्धेवागिरिसुतार्थं ॥४३॥

अर्थ—शिवाच्या मस्तकीं चंद्राची कला, वृषभध्वज, वर तिसरा नेत्र, एका हातांत शूल व दुसऱ्यांत पिनाक सं० धनुष्य असा शिव करावा. अथवा डाव्या अर्ध्याअंगां पावतीचे अर्धांग करावें ह्म० अर्धगौरीश्वर होतो ॥४३॥

पद्मांकितकरचरणःप्रसन्नमूर्तिःसुनीचकेशश्च ।

पद्मासनोपविष्टःपितेवजगतोभवेद्बुद्धः ॥४४॥

अर्थ—कमलचिन्हित हात व चरण, शांतस्वरूप, फार आखूड केश, कमलासनावर बसलेला, सर्व जगतास पिलासारखा असा बुध (बौद्ध) करावा ॥४४॥

आजानुलंबबाहुःश्रीवत्सांकःप्रशांतमूर्तिश्च ।

दिग्वासास्तरुणोरूपवांश्चकार्योर्हतां देवः ॥४५॥

अर्थ—गुडध्यांपर्यंत लांब हात, श्रीवत्सचिन्हित, शांतमूर्ति (जितेंद्रिय, हास्यवदन), नम्र, तरुण वयस्क, सुंदररूप, असा अर्हतांचा ह्म० जैनांचा देव (जीन) करावा ॥४५॥

नासाललाटजंधोरुगंडवक्षांसिचोन्नतान्निर्वेः ।

कुर्यादुदीच्यवेषंगूढं पादादुरोयावत् ॥४६॥

विभ्राणःस्वकररुहेपाणिभ्यांपंकजेमुकुटधारी ।

कुंडलभूषितवदनःप्रलंबहारोवियद्भवतः ॥४७॥
 कमलोदरद्युतिमुखःकंचुकगुप्तःस्मितप्रसन्नमुखः ।
 रत्नोज्ज्वलप्रभामंडलश्चकर्तुःशुभकरोर्कः ॥४८॥

अर्थ—नासिका, ललाट, पोठ्या, मांड्या, गाल, ऊर, हे सूर्याचे उंच करावे. उदीच्य (उत्तरदिशेकडील पुरुषांच्या वेषासारखा वेष), पायांपासून उरापर्यंत गुप्त (चोलकधारी), आपल्यानखांत बाहू ही २ कमले धारण करणारा, मस्तकीं मुकुट धारक, कुंडलांनीं शोभित मुख, गळ्यांत लांब हार, वियद् (सारसपक्षी) यांणीं वेष्टित ॥४६॥४७॥ कमलाच्या गाभ्यासारख्या कांतीनें युक्त मुख, कंचुक (आंगरखा) याणें गुप्तशरीर, हांस्ययुक्त व प्रसन्नमुख, रत्नांसारखी लखलखीत कांतिसमूहानें युक्त, असा सूर्य, कर्त्यास शुभकारक होतो ॥४८॥

सौम्यातुर्हस्तमात्रावसुदाहस्तद्वयोच्छ्रिताप्रतिमा ।

क्षेमसुभिक्षायभवेत्रिचतुर्हस्तप्रमाणाया ॥४९॥

नृपभयमत्यंगायांहीनांगायामकल्पताकर्तुः ।

शातोदर्याक्षुद्भयमर्थविनाशःकृशायांच ॥५०॥

मरणंतुसक्षतायांशस्त्रनिपातेननिर्दिशेत्कर्तुः ।

वामावनतापत्नींदक्षिणविनताहिनस्त्यायुः ॥५१॥

अंधत्वमूर्ध्वदृष्ट्याकरोतिचिंतामधोमुखीदृष्टिः ।

सर्वप्रतिमास्वेवंशुभाशुभभास्करोक्तसमं ॥५२॥

अर्थ—१ हस्तप्रमाण दीर्घ प्रतिमा शुभ, २ हात उंच प्र० द्रव्य देणारी, ३ हस्तप्रमाण उंच प्रतिमा कल्याण करणारी होय व ४ हात उंच प्रतिमा सुभिक्षकारक होय ॥४९॥ प्रतिमा अतिस्थूल असेल तर राजभय, कमी अवयवांची असे० कर्त्यास अशुभकारक, कृशउदर असे० दुर्भिक्षभय, कृश असे० द्रव्यनाश ॥५०॥ व्रण (खळगे) युक्त असे० शस्त्रपातानें कर्त्यास मरण सांगावें. डाव्या आंगास नम्र असे० कर्त्याच्या स्त्रीचा नाश, उजव्या आंगास नम्र असे० कर्त्याचा आयुष्यनाश ॥५१॥ ऊर्ध्वदृष्टि असे० कर्त्यास अंधत्व, अधोमुखदृष्टि (खालीं पहाणें) असे० क० चिंता होय, याप्रकारें सर्व प्रतिमांचें शुभाशुभफल सूर्यप्रतिमेस सांगितल्यासारखें जाणावें ॥५२॥

लिंगस्यवृत्तपरिधिदैर्घ्येणासूत्र्यतत्रिधाविभजेत् ।

मूलेतच्चतुरस्रमध्येत्वष्टास्त्रिवृत्तमधः ॥५३॥

चतुरस्रमवनिखातेमध्यंकार्यंतुपिंडिकाश्वभ्रे ।

दृश्योच्छ्रायेणसमासमंततःपिंडिकाश्वभ्रात् ॥५४॥

अर्थ—लिंगाच्या वृत्ताचा घेर मोजून तितकी लांबी करावी. त्या लांबीचे तीन भाग करावे. त्यांतील पहिला चतुरस्र, मध्ये अष्टकोण, तिसरा वर्तुळ करून, पहिला चतुरस्र भूमीत, मध्य अष्टास्त्रि पिंडिकेत (बैठकीत) बसवावा. तिसरा वर्तुळभाग चहूकडून उंचीने सारखा दृश्य असा करावा; जितका लिंगाचा दृश्यभाग त्याचे उंचीइतकी श्वभ्रा (खळगा) पासून समंततः (सभोवती) पिंडिका असवी ९३।५४

कृशदीर्घदेशघ्नंपार्श्वविहीनंपुरस्यनाशाय ।

यस्यक्षतंभवेन्मस्तकेविनाशायतल्लिंगं ॥५५॥

अर्थ—लिंग, कृश किंवा दीर्घ (महान्) हेईल तर देशनाश, जे पार्श्वभागीं हीन ते नगराचा नाश करिते. ज्या लिंगाच्या मस्तकीं क्षत (खळगा) ते कर्त्याचा नाश करिते ॥५५॥

मातृगणःकर्तव्यःस्वनामदेवानुरूपकृतचिन्हः ।

रेवंतोश्वारूढोमृगयाक्रीडादिपरिवारः ॥५६॥

अर्थ—मातृसमूह, आपल्या नावाच्या देवासारख्या चिन्हांचा करावा. रेवंत (पांचवा मनु), अश्वारूढ मृगयाक्रीडादि परिवार युक्त करावा ॥५६॥

दंडीयमोमहिषगोहंसारूढश्चपाशाभृद्वरुणः ।

नरवाहनःकुबेरोवामकिरीटीवृहत्कुक्षिः ॥५७॥

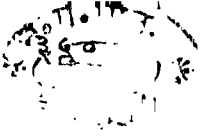
अर्थ—यम, दंड, हस्त व महिषारूढ (रेड्यावर बसलेला) असा करावा. वरुण, हंसावर बसलेला व पाशा हातांत असा करावा. कुबेर, मनुष्यावर बसलेला व वाम (डाव्या) भागीं मुकुटवविस्तीर्ण कुक्षि असा करावा. (कोटे खरवाहनः कुबेरो असा पाठ आहे) ५७

(प्रमथाधिपोगजमुखःप्रलंबजठरःकुठारधारीस्यात् ।

एकविषाणोविभ्रन्मूलककंदंसुनीलदलकंदं ॥५८॥)

अर्थ—गणपति, हत्तीच्या मुखाचा, लांब पोटा, कुन्हाड धारण करणारा, एकदंत, मूलककंद व सुनीलदलकंद यांत धारण करणारा असा करावा ॥५८॥

इतिबृहत्संहितायांप्रतिमालक्षणं नामाष्टापंचाशोऽध्यायः ५८

॥ अथवनसंप्रवेशः ॥

कर्तुरनुकूलदिवसेद्वैवज्ञविशोधितेशुभनिमित्ते ।

मंगलशकुनैःप्रास्थानिकैश्चवनसंप्रवेशःस्यात् ॥१॥

अर्थ—प्रतिमा कर्त्यास अनुकूल दिवशीं, द्वैवज्ञाने विशोधित शुभनिमित्तीं, प्रयाणसंबन्धी शुभशकुनानां वनांत (बहुत वृक्षदेशीं) प्रवेश करावा ॥१॥

पितृवनमार्गसुरालयवल्मीकोद्यानतापसाश्रमजाः ।

चैत्यसरित्संगमसंभवाश्चघटतोयसिक्ताश्च ॥२॥

कुब्जानुजातवल्लीनिपीडितावज्रमारुतोपहताः ।

स्वपतितहस्तिनिपीडितशुष्काग्निप्लुष्टमधुनिलयाः ॥३॥

तरवोवर्जयितव्याःशुभदाःस्युःस्निग्धपत्रकुसुमफलाः ।

अभिमतवृक्षंगत्वाकुर्यात्पूजांसवलिपुष्पां ॥४॥

अर्थ—इमंशान, मार्ग, देवालय, वारूळ, बाग, तपस्याचा आश्रम, यांतील वृक्ष; चैत्य गांवांतील मोठा वृक्ष, नद्यांच्या संगमीं झालेले वृक्ष व घागरीच्या उदकाने शिंपलेले वृक्ष, ॥२॥ कुब्ज (लहान), अनुजात (मागून झालेले), वेली यांणीं पीडित (युक्त), वीज व वायु यांणीं पीडित, स्वतां पडलेले, हत्तीनीं पीडित, नीरस, अग्नीनें जळलेले, मधमोहें धरण्याचे ॥३॥ असे वृक्ष वर्ज्य करावे. व पानें, पुष्पें व फळें ज्यांचीं स्निग्ध (रूक्ष नाहींत) असे वृक्ष शुभ होत. अभीष्ट वृक्षाप्रत जाऊन वलि व पुष्पें यांहीं पूजा करावी ॥४॥

सुरदारुचंदनशमीमधूकतरवःशुभाद्विजातीनां ।

क्षत्रस्यारिष्टाश्वत्थखदिरबिल्वाविवृद्धिकराः ॥५॥

वैश्यानांजीवकखदिरसिंधुकस्यंदनाश्चशुभफलदाः ।

तिंदुककेसरसर्जार्जुनाम्रशालाश्चशूद्राणां ॥६॥

अर्थ—देवदारु, चंदन, शमी, मोहा, हे वृक्ष ब्राह्मणांस शुभ; कडुनिंब, अश्वत्थ, खदिर, बिल्व, हे क्षत्रियांस वृद्धिदायक; ॥५॥ असण्याचे झाड, खदिर, निगूड, टेंभुरणी, हे वैश्यांस शुभ फल देणारे; टेंभुरणी, बकूळ, सालवृक्ष, अर्जुन, आम्र, सारा, हे शूद्रांस शुभ होत ॥६॥

लिंगवाप्रतिमावाद्गुमवत्स्थाप्यायथादिशंयस्मात् ।
तस्माच्चिन्हयितव्यादिशोद्गुमस्योर्ध्वमथवाधः ॥७॥

अर्थ—लिंग अथवा प्रतिमा वृक्षाची जशी दिशा बशी स्थापन करावी ल० वृक्षाची जी पूर्व ती प्रतिमेची पूर्व दिशा, वृ० अधोभाग तोच प्र० अधोभाग, वृ० ऊर्ध्वभाग तो प्र० ऊर्ध्वभाग, याप्रमाणे करावयाचे यास्तव वृक्षाच्या दिशा व ऊर्ध्वधो-भागांस चिन्हें करावी ॥७॥

परमान्नमोदकौदनदधिपललोहोपिकादिभिर्भक्ष्यैः ।

मद्यैःकुसुमैर्धूपैर्गंधैश्चतरुंसमभ्यर्च्य ॥८॥

सुरापितृपिशाचराक्षसभुजगासुरगणविनायकाद्यानां ।

कृत्वारात्रौपूजांवृक्षंसंपृश्यचब्रूयात् ॥९॥

अर्थ—क्षीर, मोदक, भात, दही, तिळकूट, उहोपिका (पक्वान्नि०), इत्यादि भक्ष्य पदार्थ; मद्य, पुष्पे, धूप, गंध, यांहींकरून वृक्षाची पूजा करून ॥८॥ देव, पितर, पिशाच, राक्षस, नाग, दैत्य, प्रमथादिगण, विनायक (विघ्न हर्ता), भूत, भ्रेत, सिद्ध, गंधर्व इत्यादिकांची रात्री पूजा करून वृक्षास स्पर्श करून बोलवे ॥९॥

अर्चार्थममुकस्यत्वंदेवस्यपरिकल्पितः

नमस्तेवृक्षपूजेयंविधिवत्संप्रगृह्यतां ॥१०॥

अर्थ—अमुक देवाची प्रतिमा करण्याकरितां तुला कल्पिला आहे. हे वृक्षा तुला नमस्कार असो. ही यथाशास्त्र केलेली पूजा ग्रहण करावीस ॥१०॥

यानीहभूतानिवसंतितानिबलिंगृहीत्वाविधिवत्प्रयुक्तं ।

अन्यत्रवासंपरिकल्पयंतुक्षमंतुतान्यद्यनमोस्तुतेभ्यः ११

अर्थ—जीं या वृक्षां भूतें रहातात तीं यथाशास्त्र दिलेला हा बलि ग्रहण करून दु-सऱ्या जागीं रहाण्याची जागा कल्पूत आणि मजवर क्षमा करोत. आज त्यां-कारणें नमस्कार असो ॥११॥

वृक्षंप्रभातेसलिलेनसिक्त्वापूर्वोत्तरस्यांदिशि

सन्निकृत्य । मध्वाज्यलिप्तेनकुठारकेणप्रदक्षि

णंशेषमतोभिहन्यात् ॥१२॥

अर्थ—प्रातःकालीं वृक्षाचे उदकानें सिंचन करून ईशानी दिशेस मध व आज्य

याणीं लिप्त अशा कुन्हाडीने तोडण्यास प्रारंभ करून त्यापासून प्रदक्षिण, शेष राहिलेला वृक्ष तोडावा ॥१२॥

पूर्वेणपूर्वोत्तरतोथवोदक्पतेद्यदावृद्धिकरस्तदास्यात् ।

आग्नेयकोणात्क्रमशोभिदाहःरुग्णोरोगास्तुरगक्षयश्च १३

अर्थ—पूर्व, ईशानी, उत्तर या दिशांकडे तो वृक्ष पडेल तर वृद्धिकर होतो. आग्नेयीस अभिदाह, दक्षिणेस रोग, निर्ऋतीस रोग, पश्चिमेस रोग, वायव्येस अश्वक्षय हीं फले होतात ॥१३॥

यन्नोक्तमस्मिन्ननसंप्रवेशेनिपातविच्छेदनवृक्षगर्भाः ।

इंद्रध्वजेवास्तुनिचप्रदिष्टाःपूर्वमयातेत्रतथैवयोज्याः १४

अर्थ—जे वृक्षनिपात, छेदन, वृक्षगर्भ या वनसंप्रवेशांत सांगितले नाहीत, ते इंद्रध्वज (अ० ४३ श्लो० १९।२०) यांत व वास्तुप्रकरणांत पूर्वी मी सांगितले आहेत ते येथे तसेच योजावे ॥१४॥

॥ इतिबृहत्संहितायांवनसंप्रवेशोनामैकोन

षष्टितमोध्यायः ॥५९॥

॥ अथप्रतिमाप्रतिष्ठापनं ॥

दिशिसौम्यायांकुर्यादधिवासनमंडपंबुधःप्राग्वा ।

तोरणचतुष्टययुतंशस्तद्रुमपल्लवच्छन्नं ॥१॥

पूर्वेभागेचित्राःस्रजःपताकाश्चमंडपस्योक्ताः ।

आग्नेय्यांदिशिरक्ताःरुष्णाःस्युर्याम्यनैर्ऋतयोः २

श्वेतादिश्यपरस्यांवायव्यायांतुपांडुराएव ।

चित्राश्चोत्तरपार्श्वेपीताःपूर्वोत्तरेकोणे ॥३॥

अर्थ—उत्तर किंवा पूर्व या दिशांस ज्ञायांनीं अधिवासन (मूर्तींची स्थापनाच्या पूर्व दिवशीं पूजा इ० करणे) याचा मंडप, चार तोरणांनींयुक्त व प्रशस्त (यज्ञिय) वृक्षांच्या पल्लवांनीं आच्छादित असा करावा ॥१॥ मंडपाच्या पूर्वदिशेकडे चित्रवर्ण माला व पताका सांगितल्या. आग्नेयीस तांबड्या, दक्षिणेस व निर्ऋतीस काळ्या ॥२॥ पश्चिमेस पांढऱ्या, वायव्येस थोड्या पांढऱ्या, उत्तरेस चित्रवर्ण, ईशानीस पीतवर्ण अशा माला व पताका कराव्या ॥३॥

आयुःश्रीबलजयदादारुमयीमन्मयीतथाप्रतिमा ।
 लोकहितायमणिमयीसौवर्णीपुष्टिदाभवति ॥४॥
 रजतमयीकीर्तिकरीप्रजाविवृद्धिकरोतिताम्रमयी ।
 भूलाभंतुमहांतंशैलीप्रतिमाथवालिंगं ॥५॥

अर्थ—काष्ठाची अथवा मृत्तिकेची प्रतिमा आयुष्य, लक्ष्मी, बल, जय देव्ये. हीर-
 कादि मणिमय प्रतिमा लोककल्याण करिये. सुवर्णाची प्र० पुष्टि करिये ॥ ४॥
 रुप्याची प्र० कीर्ति करिये. तांब्याची प्र० प्रजावृद्धि करिये. पाषाणाची प्रतिमा
 अथवा लिंग मोठ्या (बहुत) भूमीचा लाभ करिते ॥५॥

शंकूपहताप्रतिमाप्रधानपुरुषंकुलंचघातयति ।
 श्वभ्रोपहतारोगानुपद्रवांश्चाक्षयान्कुरुते ॥६॥

अर्थ—शंकूने (शस्त्राचे टोंकीने) उपहत (दुखावलेली) प्रतिमा मुख्यपुरुष व
 कुल यांचा नाश करित्ये. श्वभ्रा (खळगा) ने उपहत जो प्रतिमा तो सार्व-
 काळ रोग व उपद्रव करित्ये ॥६॥

मंडपमध्येस्थंडिलमुपलिप्यास्तीर्यसिकतयाथकुशैः ।
 भद्रासनकृतशीर्षोपधानपादान्यसेत्प्रतिमां ॥७॥

अर्थ—मंडपामध्ये भूमि सारवून वाळू व दर्भ आस्तरण (हे घालून) भद्रासन
 (राजासन) यावर मस्तक करून उशीवर पाय अशी प्रतिमा ठेवावी ॥७॥

प्लक्षाश्वत्थोदुंबरशिरीषवटसंभवैःकषायजलैः ।
 मंगल्यसंज्ञिताभिःसर्वौषधिभिःकुशाद्याभिः ॥८॥
 द्विपवृषभोत्थृतपर्वतवल्मीकसरित्समागमतटेषु ।
 पद्मसरःसुचमृद्भिःसपंचगव्यैश्चतीर्थजलैः ॥९॥
 पूर्वशिरस्कांक्षातांसुवर्णरत्नांबुभिश्चससुगंधैः ।
 नानातूर्यनिनादैःपुण्याहैर्वेदनिर्घोषैः ॥१०॥

अर्थ—प्लक्ष (पाईर), पिंपळ, उंबर, शिरस, वड, या वृक्षांच्या पल्लवांनी युक्त ता-
 पवलेले जल व मांगल्यसंज्ञक दर्भादि सर्वौषधि (जया, जयंती, जीवपुत्रा, पुनर्न-
 वा, विष्णुक्रांता, अभया, विश्वेश्वरी, सहा, सहदेवा, पूर्णकोशा, शतावरी अ० ४८
 श्लो० ३९।४० पहा) यांहींकरून, गज व वृषभ यांणीं उकरलेली; पर्वत, वा-

रूळ, नदीसंगमाचें तीर, कमलयुक्त तळें यांच्या मृत्तिका, पंचगव्य, तीर्थजलें, यांहीं-
करून; सुवर्ण व रत्नांनींयुक्त सुगंधिजलांहीं ॥८१९॥ पूर्वेकडे मस्तक करून स्नान
घालावें. त्यावेळीं नानाप्रकारच्या वाद्यांचे व पुण्याहवाचनाचे व वेदांचे शब्दघोष
होत असावे ॥१०॥

एंद्रांदिशींद्रलिंगामंत्राःप्राग्दक्षिणेश्रिलिंगाश्च ।

जप्तव्याद्विजमुख्यैःपूज्यास्तेदक्षिणाभिश्च ॥११॥

अर्थ—पूर्वदिशेस इंद्रदेवत्य मंत्रांचा व आग्नेयीस अग्निदेवत्य मंत्रांचा जप श्रेष्ठब्राह्म-
णांनीं करावा; व त्या ब्राह्मणांची दक्षिणादिकांहीं पूजा करावी ॥११॥

योदेवःसंस्थाप्यस्तन्मंत्रैश्चानलंद्विजोजुहुयात् ।

अग्निनिमित्तानिमयाप्रोक्तानींद्रध्वजोच्छ्राये ॥१२॥

धूमाकुलोपसव्योसुहुर्मुहुर्विस्फुलिंगकृन्नशुभः ।

होतुःस्मृतिलोपोवाप्रसर्पणंवाऽशुभंप्रोक्तं ॥१३॥

अर्थ—ज्या देवाची स्थापना करावयाची तल्लिंगक मंत्रांनीं अग्नीत ब्राह्मणांनीं हवन
करावें. त्यावेळीं अग्नीचीं निमित्तें मी पूर्वीं (अ० ४३ श्लो० ३२) इंद्रध्वज
उभारतेवेळीं जीं सांगितलीं तीं येथेही पहावीं ॥१२॥ धूमानें व्याप्त, ज्वालांनीं डा-
वा फिरणार, वारंवार स्फुलिंग (ठिणग्या) करणार असा अग्नि शुभ नव्हे. तसाच
हवनकर्त्या पुरोहिताच्या स्मरणाचा नाश किंवा मार्गें सरणें अशुभ सांगितलें ॥१३॥

स्नातामभुक्तवस्त्रांस्वलंकृतांपूजितांकुसुमगंधैः ।

प्रतिमांस्वास्तीर्णायांशय्यायांस्थापकःकुर्यात् ॥१४॥

अर्थ—स्नान घातलेली, नव्यावस्त्रानें युक्त, उत्तम अलंकृत, पुष्पें, गंध, धूप इत्यादि-
कांनीं पूजित, अशी प्रतिमा चांगला त्रिच्छाना घातलेला अशा शय्येच्याठाई प्र-
तिष्ठापकानें स्थापन करावी ॥१४॥

सुप्तांसुनृत्यगीतैर्जागरकैःसम्यगेवमधिवास्य ।

देवज्ञसंप्रदिष्टेकालेसंस्थापनंकुर्यात् ॥१५॥

अर्थ—त्या निजलेल्या प्रतिमेतें उत्तम नृत्य व गायनपूर्वक जागरकांहीं करून, उ-
त्तमप्रकारें अधिवासन पूर्वीं करून नंतर ज्योतिष्याने उक्तमुहूर्ती त्या प्रतिमेचें
स्थापन करावें ॥१५॥

अभ्यर्च्यकुसुमवस्त्रानुलेपनैःशंखतूर्यनिर्घोषैः ।
 प्रादक्षिण्येननयेदायतनस्यप्रयत्नेन ॥१६॥
 कृत्वावलिंप्रभूतसंपूज्यब्राह्मणांश्चसभ्यांश्च ।
 दत्वाहिरण्यशकलंविनिक्षिपेत्पिंडिकाश्वध्रे ॥१७॥
 स्थापकदैवज्ञद्विजसभ्यस्थपतीन्विशेषतोभ्यर्च्य ।
 कल्याणानांभागीभवतीहपरत्रचस्वर्गी ॥१८॥

अर्थ—त्या प्रतिमेची पुष्पे, वस्त्रे, गंधादि यांनी पूजा करून शंख व वाद्ये यांचा शब्द होत असतां, अधिवासनमंडपांतून निघून देवालाच्या उजवीकडून ती प्रतिमा प्रतिष्ठापकाने गाभाऱ्यांत न्यावी ॥१६॥ नंतर पुष्कळ बळि करून सभ्य-ब्राह्मण यांची पूजा करून बैठकीच्या खळग्यांत सुवर्णखंड घालून त्या खळग्यांत प्रतिमा स्थापन करावी ॥ १७ ॥ त्यावेळीं स्थापनकर्ताब्राह्मण, दैवज्ञ, ब्राह्मण, कसबी (सुतार इ०) यांची विशेष पूजा करावी. असें प्रतिमास्थापन केलें ह्मणजे तो यजमान कल्याणांचा भोक्ता यालोकीं व परलोकीं स्वर्गास करणारा असा होतो ॥१८॥

विष्णोर्भागवतान्मृगांश्चसवितुःशंभोःसभस्मद्विजा
 न्मातृणामपिमातृमंडलविदोविप्रान्विदुर्ब्रह्मणः ।
 शाक्यान्सर्वहितस्यशांतमनसोनम्रान्जिनानांविदु
 र्येयंदेवमुपाश्रिताःस्वविधिनातैस्तस्यकार्याक्रिया ॥१९॥

अर्थ—विष्णूचे संस्थापक भागवत, सूर्याचे मगसंज्ञक ब्राह्मण, शिवाचे भस्मधारण-कर्ते (पाशुपत), ब्राह्म्यादि मातृगणांचे मातृमंडलवेत्ते, ब्रह्म्याचे ब्राह्मण, सर्व हिताचे (बुद्धाचे) शांतमन जे शाक्य (रक्तवस्त्रधारी) ते, जिनांचे नम्र (क्षप-णिक) संस्थापक जाणावे. ज्या देवाचा ज्यांनी आश्रय स्वकीयशास्त्रानें केला त्यांनी त्या देवाची क्रिया (स्थापनादिकर्म) करावी ॥१९॥

उदगयनेसितपक्षेशिशिरगभस्तौचजीववर्गस्थे ।
 लग्नेस्थिरेस्थिरांशैसैर्मैर्धीधर्मकेंद्रगतैः ॥२०॥
 पापैरुपचयसंस्थैर्ध्रुवमृदुहरितिष्यवायुदेवेषु ।
 विकुजेदिनेनुकूलेदेवानांस्थापनंशस्तं ॥२१॥

अर्थ—उत्तरायणीं, शुक्लपक्षीं, शिशिरऋतूंत बृहस्पतीच्या गृह, होरा, द्रेष्काण, नव-
मांश, द्वादशांश, त्रिंशांश, या षड्वर्गी चंद्र असतां, स्थिरलक्ष्मीं, स्थिरांशीं लग्ना-
पासून ९।९।१।४।७।१० या स्थानीं शुभग्रह व ३।६।१०।११ या स्थानीं, पाप-
ग्रह असतां, ध्रुव (तीन उत्तरा व रोहिणी), मृदु (मृग, रेवती, चित्रा, अनुरा-
धा), श्रवण, पुष्य, स्वाती, या नक्षत्रीं; भौमावांचून ६ वारीं, कर्त्यास शुभकर अ-
शा दिवशीं देवांची प्रतिष्ठा (स्थापन) शुभ होय ॥२०॥२१॥

सामान्यमिदं समासतोलोकानां हितदं मया कृतं ।

अधिवासनसंनिवेशने सावित्रे पृथगे व विस्तरात् ॥ २२ ॥

अर्थ—हे प्रतिष्ठापन, संक्षेपानें सर्व देवांचे एकच, लोकांस कल्याणकारक असें मी
केलें. हीं अधिवासन व प्रतिष्ठानें, सावित्रशास्त्रीं सर्व देवांचीं भिन्नभिन्न व विस्तृ-
त सांगितलीं आहेत ॥२२॥

॥ इति बृहत्संहितायां प्रतिष्ठापनं नाम षष्ठितमोऽध्यायः ६० ॥

॥ अथ गोलक्षणं ॥

**पराशरः प्राह बृहद्रथाय गोलक्षणं यत्क्रियते ततोयं । मया
समासः शुभलक्षणास्ताः सर्वास्तथाप्यागमतोभिधास्ये ॥ १ ॥**

अर्थ—पराशरऋषि बृहद्रथनामक स्वशिष्याकारणें जें गोलक्षण सांगता झाला, त्याव-
रून मी हा त्याचा संक्षेप, गाईं सर्व जरी शुभलक्षण आहेत तथापि शास्त्राप्रमाणें
सांगतो ॥१॥

सास्त्राविलरूक्षाक्षयो मूषकनयनाश्च न शुभदा गावः ।

प्रचलच्चिपिटविषाणाः करटाः खरसहस्रवर्णाश्च ॥ २ ॥

दशसप्तचतुर्दंत्यः प्रलंबमुंडाननाविनतपृष्ठाः ।

ह्रस्वस्थूलग्रीवायवमध्यादारितखुराश्च ॥ ३ ॥

श्यावातिदीर्घजिह्वागुल्फैरतितनुभिरतिबृहद्भिर्वा ।

अतिककुदाः कृशदेहानेष्टाहीनाधिकांग्यश्च ॥ ४ ॥

अर्थ—स्रवणारे व अस्वच्छ आणि रूक्ष असे आहेत नेत्र ज्यांचे अशा, उंदरांसार-

ख्या डोळ्यांच्या अशा गाई शुभद नव्हत. हालणारी व चेपलेली (आखूड वगैरे) आहेत शिंगे ज्यांची अशा, काळ्या तांबड्या व गाढवाच्या वर्णांच्या ॥२॥ १०।७। ४ दांतांच्या, लांब तोंडाच्या व शिंगांवांन्नून, पाठीस खळगा अशा, आखूड व स्थूल मानेच्या, यवमध्य (पोट मात्र मोठे असून मागे व पुढे बारीक) पसरलेल्या खुरांच्या ॥३॥ काळी व अति लांब अशा जिव्हेच्या, फार बारीक व फार मोठे गुल्फ (खुरक्या) यांच्या, मोठ्या कोळ्याच्या, बारीक देहाच्या, कमी किंवा अधिक अवयवांच्या अशा गाई शुभ नव्हत ॥४॥

वृषभोप्येवंस्थूलातिलंबवृषणःशिराततक्रोडः ।

स्थूलशिराचितगंडस्त्रिस्थानंमेहतेयश्च ॥५॥

मार्जाराक्षःकपिलःकरटोवानशुभदोद्विजस्येष्टः ।

ऋष्णोष्ठतालुजिह्वःश्वसनोयूथस्यघातकरः ॥६॥

अर्थ—वृषभ (आंडील बैल) ही असा (बरील लक्षणयुक्त) शुभ नव्हे. मोठा व लांब वृषण (आंड), शिरांनी व्यास उर, मोठ्या शिरांनी व्यास गाल ज्याचे, त्रिस्थानं मेहते (मूत्रपुरीष एककाली करणारा व डोळ्यांचे शिश्वाने लणजे मूत्राने सिंचन करणारा) ॥५॥ मात्रासारख्या डोळ्यांचा, काळा, करडा वर्णाचा, असा वृषभ शुभ नव्हे; परंतु ब्राह्मणास इष्ट होय. ओष्ठ, तालु, जिह्वा हीं काळीं ज्यांची असा व त्रास करणारा असा वृषभ कळपाचा घातकारक होतो ॥६॥

स्थूलशकृन्मणिशृंगःसितोदरःऋष्णसारवर्णश्च ।

गृहजातोपित्याज्योयूथविनाशावहोवृषभः ॥७॥

अर्थ—शकृत् (शेणपो), मणि (शिश्व), शिंग, हीं ज्यांचीं मोठीं असा, पांढऱ्या पोटाचा, कांहीं काळा व कांहीं पांढरा अशा रंगाचा, असा वृषभ आपल्या घरांत झालेला असला तथापि त्याचा त्याग करावा; कारण तो वृषभ कळपाचा नाशकारक होय ॥७॥

श्यामकपुष्पचितांगोभस्मारुणसंनिभोविडालाक्षः ।

विप्राणामपिनशुभं करोति वृषभः परिगृहीतः ॥८॥

अर्थ—श्याम (काळा) वर्ण पुष्पांनी युक्त अवयवांचा, भस्मवर्ण व तांबडा, मात्राच्या डोळ्यांसारख्या डोळ्यांचा वृषभ घेतला असता, ब्राह्मणांचेही कल्याण होत नाही ॥८॥

येचोद्धरंतिपादान्पंकादिवयोजिताःऋशग्रीवाः ।

कातरनयनाहीनाश्वपृष्ठतस्तेनभारसहाः ॥९॥

अर्थ—ज्या वृषभांवर ओझे घातले असतां, चिखलांतून पाय काढावे, असे पाय उचलतात ते, बारीक मानेचे, भिऱ्या डोळ्यांचे, पाठ लपलेले, असे वृषभ ओझ्याचे उपयोगी नाहीत ॥९॥

मृदुसंहतताम्रोष्ठास्तनुस्फिजस्ताम्रतालुजिह्वाश्व ।

तनुह्रस्वोच्चश्रवणाःसुकुक्षयःस्पष्टजंघाश्व ॥१०॥

आताम्रसंहतखुराव्यूढोरस्कावृहत्ककुदयुक्ताः ।

स्निग्धश्लक्ष्णतनुत्वंग्रोमाणस्ताम्रतनुशृंगाः ॥११॥

तनुभूसृग्वालधयोरक्तांतविलोचनामहोच्छ्वासाः ।

सिंहस्कंधास्तन्वल्पकंबलाःपूजिताःसुगताः ॥१२॥

अर्थ—मृदु, मिळालेले व तांबडे असे अहित ओष्ठ ज्यांचे असे, बारीक कुल्यांचे, तालु व जिह्वा ज्यांच्या तांबड्या असे, बारीक, आखूड व उंच कानांचे, सुंदर कुशींचे, सरळ जंघांचे ॥१०॥ ईषत् ताम्र व मिळालेल्या खुरांचे, अत्यंत दृढ वक्षस्थळाचे, मोठ्या कोळ्याने युक्त, स्निग्ध, मृदु व पातळ अशीं अहित त्वचा (कातडी) व केश ज्यांचे असे, तांबडी व बारीक अशीं अहित शिंगे ज्यांचीं असे ११ बारीक व भूमौला स्पर्श करणारे आहे पुच्छ ज्यांचे असे, तांबडे अहित डोळ्यांचे प्रांतभाग ज्यांचे असे, फार उंच, सिंहासारखा आहे स्कंध ज्यांचा असे, बारीक व थोडकी आहे कंबल (मानिखालील सांखळी) ज्यांची असे, चांगली आहे गति ज्यांची असे वृषभ शुभ होत ॥१२॥

वामावर्तैर्वाभेदक्षिणपार्श्वेचदक्षिणावर्तैः ।

शुभदाभवंत्यनडुहोजंघाभिश्चैणकनिभाभिः ॥१३॥

अर्थ—डाव्या बाजूस डावे फिरलेले व उजव्या बाजूस उजवे फिरलेले असे केश ज्यांचे असे व बकऱ्यासारख्या जंघांचे (पोटाच्या) बेल शुभ होत ॥१३॥

वैडूर्यमल्लिकाबुहुदेक्षणाःस्थूलनेत्रवर्माणः ।

पार्ष्णिभिरस्फुटिताभिःशस्ताःसर्वेपिभारवहाः १४

अर्थ—श्यामवर्ण, हंसाचे डोळ्याप्र०, पाण्याचे बोंबड्याप्रमाणे ज्यांचे डोळ्यांचे भवईस जाडे केंस अहित असे, खुरांचे (गेळांचे) मागचे भाग न फुटले आहेत ज्यांचे, असे सर्व बेल ओझे नेण्यास योग्य होत ॥१४॥

घ्राणोद्देशे सवलिर्माज्जरमुखः सितश्चदक्षिणतः ।

कमलोत्पललाक्षाभः सुवालधिर्वाजितुल्यजवः ॥१५॥

लंबैर्वृषणैर्मेषोदरश्चसंक्षिप्तवक्षणाक्रोडः ।

ज्ञेयोभाराध्वसहोजवेश्वतुल्यश्चशस्तफलः ॥१६॥

अर्थ—नाकावर बळ्या पडलेला, माजरासारख्या मुखाचा, उजव्या आंगास पांढरा, श्वेतकमल व नीलकमल व लाख यांच्या रंगाचा, सुंदरपुच्छकेशांचा, घोड्यासारख्या वेगाचा (शीघ्रगति), लांब अंडयुक्त, बकन्यासारख्या पोटाचा, वक्षण (अंडामागील जंघा) व क्रोड (अग्रजंघांतर) ही संक्षिप्त (लहान) आहेत ज्यांची असा, बैल भार घेण्यास, मार्ग चालण्यास, घोड्यासारख्या वेगाचा व शुभफलद जाणावा ॥१५॥१६॥

सितवर्णः पिंगाक्षस्ताम्रविषाणेक्षणो महावक्त्रः ।

हंसो नाम शुभफलयूथस्य विवर्धनः प्रोक्तः ॥१७॥

अर्थ—पांढरा, पिंगटनेत्र, तांबडी शिंगे व डोळे, मोठे मुख, या लक्षणांचा बैल हंसचामक, कळप वाढिवणारा, शुभफलदायक सांगितला ॥१७॥

भूस्पृग्वालधिराताम्रविषाणोरक्तदृक्कुक्षीच ।

कल्माषश्चस्वामिनमचिरात्कुरुते पतिलक्ष्म्याः ॥१८॥

अर्थ—भूमिला स्पर्श करणारे आहेत पुच्छांचे केश ज्याचे असा, अल्प ताम्रवर्ण आहेत शिंगे ज्यांची असा, तांबड्या डोळ्यांचा, कोळ्याने युक्त, कल्माष (बहुरंगयुक्त) असा वृषभ धन्याते लवकरच लक्ष्मीचा पति (धनवान्) करितो ॥१८॥

यो वासितैकचरणो यथेष्टवर्णश्चसोपिशस्तफलः ।

मिश्रफलोपि ग्राह्यो यदि नैकांतप्रशस्तोऽस्ति ॥१९॥

अर्थ—अथवा पांढरा एक पाय ज्याचा असा व कोणत्याही वर्णाचा, बैल शुभ होय. (यो वा सितैश्चरणैः असा पाठ कोणी लक्षणतात त्यांचेमतीं श्वेत चार पाय). जर सर्वलक्षणयुक्त मिळत नाही तर शुभाशुभ मिश्रफलही ध्यावा. (शुभ व अशुभ या फलांचे अंतर करून एकही अशुभफल शेष रहाणार नाही तर तो ध्यावा असे कोणी लक्षणतात) ॥१९॥

॥ इति बृहत्संहितायांगोलक्षणं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥६१॥

॥ अथश्वलक्षणं ॥

पादाःपंचनखास्त्रयोग्रचरणःषड्भिर्नखैर्दक्षिणस्ता
श्रोष्ठाग्रनसोमृगेश्वरगतिर्जिघ्रन्भुवंयातिच । लांगू
लंससटंहृगृक्षसदृशीकर्णौचलंबौमृदूयस्यस्यात्सक
रोतिपोष्टुरचिरात्पुष्टांश्रियंश्वागृहे ॥१॥

अर्थ—तीन पाय पांचपांच नखांनीयुक्त व चवथा पुढला उजवा पाय सहा नखांनी
युक्त, ओठ व नाकाचे अग्र हीं तांबडीं असा, सिंहासारखा पळणारा, जात अस-
तां भूमि हुंगणारा, केशयुक्त पुच्छ, वानरासारखी दृष्टि, लांब व मृदु कर्ण, हीं ल-
क्षणे ज्या कुतऱ्याचीं असतील तो, आपल्या धन्याच्या गृहामध्ये लक्ष्मीतें लवकरच
पुष्ट करितो. (आपल्या धन्यास द्रव्यवान् करतो) ॥१॥

पादेपादेपंचपंचाग्रपादेवामेयस्याःषण्णखा
मल्लिकाक्ष्याः। वक्रंपुच्छंपिंगलालंबकर्णाया
साराष्ट्रंकुकुरीपातिपोष्टुः ॥२॥

अर्थ—जिच्या पायांस पांचपांच नखें व डाव्या पुढच्या पायांस सहा नखें अशी,
मल्लिकाक्षी (डोळ्यांसभोंवती पांढरी रेषा), वांकडें पुच्छ, पिंगटवर्ण, लांब काना-
ची अशी जी कुत्री ती आपल्या पोषणकर्त्याचें राष्ट्र पालन कर्त्ये ॥२॥

॥इतिवृहत्संहितायांश्वलक्षणं नामद्वाषष्टितमोऽध्यायः ६२

॥ अथकुक्कुटलक्षणं ॥

कुक्कुटस्त्वृजुतनूरुहांगुलिस्ताम्रवक्त्रनखचूलिकः
सितः । रौतिसुस्वरमुषात्ययेचयोवृद्धिदःसनृपरा
पृवाजिनां ॥१॥

अर्थ—पिसें व अंगुलि सरळ ज्याच्या असा, मुख, नखें, चूलिक (मस्तकावरील
शिखा) हीं तांबडीं, पांढरा, उषःकालीं सुस्वर शब्द करितो असा जो कोंवडा,
तो सजा, राष्ट्र व घोडे यांची वृद्धि करितो ॥१॥

यवग्रीवोयोवावदरसदृशोवापिविहगो
 बृहन्मूर्धावर्णैर्भवतिबहुभिर्यश्चरुचिरः ।
 सशस्तःसंग्रामेमधुमधुपवर्णश्चजयकृन्न
 शस्तोयोतोऽन्यःकृशतनुरवःखंजचरणः ॥२॥

अर्थ—यवग्रीव (ज्याची मान मध्ये जाडी असा), वदरसदृश (लोहितवर्ण), विस्तीर्ण मस्तक, बहुत वर्णांनी युक्त, निर्मल असा कोंबडा युद्धामध्ये शुभ होय. अथवा मधाच्या वर्णांचा किंवा भ्रमरासारखा (काळा) तोही जय करणारा होय. याहून अन्य, कृश, अल्पशब्द, आंखूडपायांचा कोंबडा शुभ नव्हे ॥२॥

कुक्कुटीचमृदुचारुभाषिणीस्निग्धमूर्तिरुचिराननेक्षणा ।
 साददातिसुचिरंमहीक्षितांश्रीयशोविजयवीर्यसंपदः ३

अर्थ—मृदु व सुंदर शब्द करणारी, निर्मलशरीर, मुख व डोळे सुंदर आहेत जिचे अशी कोंबडी राजांस लक्ष्मी, कीर्ती, विजय, बल व संपत्ति यांतें देत्ये. यास्तव राजांनी अशी कोंबडी वाळगावी ॥३॥

इतिबृहत्संहितायांकुक्कुटलक्षणं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ६३

॥ अथकूर्मलक्षणं ॥

स्फटिकरजतवर्णोनीलराजीविचित्रःकलशसदृश
 मूर्तिश्चारुवंशश्चकूर्मः । अरुणसमवपुर्वासर्षपा
 कारचित्रःसकलनृपमहत्वंमंदिरस्थःकरोति ॥१॥

अर्थ—स्फटिकमणि व रुपें यांच्या वर्णांचा, नीलवर्णरेषांनी चित्रित, कलशासारख्या शरीराचा, चारुवंश (फार उंच नव्हे अशा पाठीचा) असा; अथवा तांबड्या शरीराचा, महुरीसारख्या पांढऱ्या विंदूनी युक्त असा कांसव गृहामध्ये असेल तर सर्व राजांचें महत्व करतो (राजाधिराजा करतो) ॥१॥

अंजनभृंगश्यामतनुर्वाविंदुविचित्रोऽव्यंगशरीरः ।
 सर्पशिरावास्थूलग्लोयःसोपिनृपाणाराप्रविवृत्त्वै ॥२

अर्थ—काजळ व भ्रमर यांसारखा काळ्या शरीराचा, त्रिदूनीं चित्रित, पूर्णावयव, सर्पासारख्या तोंडाचा, मोठ्या गळ्याचा असा जो कांसव तोही राजांची राष्ट्रवृद्धि करणारा होतो ॥२॥

**वैदूर्यत्विट्स्थूलकंठस्त्रिकोणोगूढच्छिद्रश्चा
रुवंशश्चशस्तः । क्रीडावाप्यांतोयपूर्णमणौ
वाकार्यःकूर्मोमंगलार्थनरेंद्रैः ॥३॥**

अर्थ—वैदूर्यमण्याच्या कांतीचा (काळा), स्थूलकंठ, त्रिकोणाकृति, गुप्तच्छिद्र, सुंदर पृष्ठभाग असाही कांसव शुभ होय. असा कांसव राजांनीं शुभार्थ क्रीडावापी (पुष्करिणी) अथवा उदकपूर्ण मृन्मय भांड्यामध्ये ठेवावा ॥३॥

इतिबृहत्संहितायांकूर्मलक्षणं नामचतुःषष्टितमोऽध्यायः ६४

॥ अथछागलक्षणं ॥

**छागशुभाशुभलक्षणमभिधास्येनवदशाष्टदंतास्ते ।
धन्याःस्थाप्यावेश्मनिसंत्याज्याःसप्तदंताये ॥१॥**

अर्थ—ब्रक्याचें शुभाशुभलक्षण सांगतो. ८।९।१० दांतांचे बकरे शुभ होत. ते घरांत बाळगावे. सात दांतांचे बाळगूं नयेत ॥१॥

**दक्षिणपार्श्वे मंडलमसितंशुक्लस्यशुभफलंभवति ।
ऋष्यनिभकृष्णलोहितवर्णानांश्वेतमपिशुभदं ॥२॥**

अर्थ—पांढऱ्या ब्रक्याच्या उजव्या बाजूस मध्यभागीं काळें मंडल (वर्तुळाकृति) शुभ होय. ऋष्य. ह्र० मृगवि० त्यासारख्या नीलरंगाचे, काळे व लोहितवर्ण अशा ब्रक्यांच्याही उजव्या बाजूस पांढरें मंडल शुभसूचक होय ॥२॥

**स्तनवदवलंबतेयःकंठेजानांमणिःसविज्ञेयः ।
एकमणिःशुभफलकृद्दन्यतमाद्वित्रिमणयोये ॥३॥**

अर्थ—ब्रक्यांच्या कंठाचाठाई स्तनासारखा जो लोंबतो तो मणि जाणावा. तो एक मणि शुभसूचक व दोन तीन मणि कंठाच्याठाई ज्यांच्या असतील ते अतिशुभफल देणारे होत ॥३॥

मुंडाःसर्वेशुभदाःसर्वसिताःसर्वकृष्णदेहाश्च ।

अर्धासिताःसितार्धाधन्याःकपिलार्धकृष्णाश्च ॥४॥

अर्थ—मुंड (शिगांनीं रहित) बकरे, कोणत्याही रंगाचे असोत ते सर्व शुभ होत. सर्व पांढरे, सर्वांग काळे, अर्धे काळे, अर्धे पांढरे, अर्धे कपिल (पिंगट) व अर्धे काळे असे बकरेही शुभ होत ॥४॥

विचरतिथूथस्याग्नेप्रथमंचांभोवगाहतेयोजः ।

सशुभःसितमूर्धावामूर्धनिवाटिकिकायस्य ॥५॥

अर्थ—जो बकरा कळपाच्या पुढे जातो तो व प्रथम (सर्वांचे आदी) उदक पितो तो व ज्याचे मस्तक पांढरें तो, व ज्याच्या मस्तकावर टिकिका (टिकले) असतात तो, हे सर्व शुभ होत. असा बकरा कुट्टक सं० होय ॥५॥

सपृषतकंठशिरावातिलपिष्टनिभश्चताम्रदृक्शस्तः ।

कृष्णचरणःसितोवाकृष्णोवाश्वेतचरणोयः ॥६॥

अर्थ—बिंदुयुक्त कंठ किंवा मस्तक ज्याचे असा, तिलपिष्टतुल्य (श्वेतकृष्णमिश्रित) वर्ण, तांबड्या डोळ्यांचा जो बकरा तो शुभ. पांढरा असून काळ्या पायांचा शुभ. अथवा काळाअसून पांढऱ्या पायांचा जो बकरा तो शुभ होय. हा कुटिलसंज्ञक होय ॥६॥

यःकृष्णांडःश्वेतोमध्येकृष्णेनभवतिपट्टेन ।

योवाचरतिसशब्दंमंदंचसशोभनश्छागः ॥७॥

अर्थ—जो बकरा काळ्या आंडाचा, श्वेतवर्ण, मध्यभागी काळा पट्टा व जो हळू हळू शब्द करून चरतो तोही शुभ होय. तो जटिल सं० ॥७॥

ऋष्यशिरोरुहपादोयोवाप्राक्पांडुरोपरेनीलः ।

सभवतिशुभकृच्छागःश्लोकश्चाप्यत्रगर्गोक्तः ॥८॥

अर्थ—नीलवर्ण मस्तकावरील केश व पाय ज्याचे असा बोकड शुभ. अथवा पूर्वभागी (मस्तकाकडे अर्धा) पांढरा व मागे नीलवर्ण तोही शुभ होय. तो वामनसं० छाग होय. याविषयी गर्गऋषीने श्लोकही सांगितला आहे तो पुढे सांगतो ॥८॥

कुट्टकःकुटिलश्चैवजटिलोवामनस्तथा ।

तेचत्वारःश्रियःपुत्रानालक्ष्मीकेवसंतिते ॥९॥

अर्थ—कुट्टक, कुटिल, जटिल, वामन, या चार नावांचे वकरे लक्ष्मीचे पुत्र होत; ते दरिद्री मनुष्याकडे रहात नाहीत ॥९॥

**अथाप्रशस्ताःस्वरतुल्यनादाःप्रदीप्तपुच्छाःकुन
खाविवर्णाः । निकृत्तकर्णाद्विपमस्तकाश्चभ
वंतियेचासिततालुजिह्वाः ॥१०॥**

अर्थ—गाढवासारख्या शब्दाचे, वांकडे व अत्युष्ण आहे पुच्छ ज्यांचे असे, वाईट नखांचे, विवर्ण (अशुभवर्ण), छिन्नकर्ण (तोडल्यासारखे कर्ण,) हत्तीसारख्या मस्तकाचे, तालु व जिह्वा हीं काळीं ज्यांचीं, असे वकरे अशुभ होत ॥१०॥

**वर्णैःप्रशस्तैर्मणिभिश्चयुक्तामुंडाश्चयेताम्रवि
लोचनाश्च । तेपूजितावेशमसुमानवानांसौ
ख्यानिकुर्वंतियशःश्रियंच ॥११॥**

अर्थ—पूर्वोक्त प्रशस्त (शुभ) वर्ण, १, २, ३, मणि (गलस्तन) यांणीं युक्त, मुंड (शृंगरहित) व तांबड्या डोळ्यांचे असे जे वकरे ते मनुष्यांच्या घरांत सौ-
ख्ये, यश, लक्ष्मी यांतें करतात ॥११॥

**इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायांछाग
लक्षणंनामपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥६५॥**

॥ अथअश्वलक्षणं ॥

**दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकट्टदयपृथुस्ताम्रताल्वो
ष्ठजिह्वःसूक्ष्मत्वकेशवालःसुशफगतिमुखो
न्ह्रस्वकर्णोष्ठपुच्छः । जंघाजानूरुवृत्तःसम
सितदशनश्चारुसंस्थानरूपोवाजीसर्वांगशु
द्धोभवतिनरपतेःशत्रुनाशायनित्यं ॥१॥**

अर्थ—मान व अक्षिकूट (दृष्टीचा आश्रय नेत्रगोल) हीं लांब, कटिभाग व हृदय हीं मोठीं विस्तीर्ण, तालु, ओष्ठ व जिह्वा हीं तांबडीं; कातडी, केश व पुच्छकेश

हीं सूक्ष्म (पातळ, मृदु, त्रारीक), पाय, गमन, मुख हीं सुंदर; कान, ओष्ठ, पुच्छ हीं आंखूड; पोटाच्या, गुडघे, मांड्या हीं वर्तुळ; समसंख्य व पांढरे दांत, आकार व शरीरशोभा रमणीय, असा सर्वांगी शुद्ध घोडा, राजास शत्रुनाशार्थ निर्य होतो ॥१॥

अश्रुपातहनुगंडत्तद्द्वलप्रोथशंखकटिबस्तिजानुनि ।

मुष्कनाभिककुदेतथागुदेसव्यकुक्षिचरणेषुचाशुभाः ॥२

अर्थ—अश्रु (नेत्रोदक) पतनस्थान, हनवाटी, गाल, त्ददय, गळा, प्रोथ (मुख-प्रांत), कानाजवळचे शंख, कमर, नाभीच्याखालचा व शिखाच्यावरचा भाग, गुडघे, वृषण, नाभि, ककुदावर (बैलास कोळें असतें त्यास्थानी), गुद, डावी कुक्ष, पाय, या अवयवांचाठाई भोंवरे घोड्यास असले तर तो घोडा अशुभकारक होतो ॥२॥

येप्रपाणगलकर्णसंस्थिताःपृष्ठमध्यनयनोपरि

स्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगास्तेल

लाटसहिताःसुशोभनाः ॥३॥

अर्थ—प्रपाण (उत्तरोष्ठतल), गळा, कान, पाठीचा मध्यभाग, नेत्रांचा वरचा भाग (भिवया), ओठ, मांड्या, भुज, वामकुक्षि, पार्श्वभाग, ललाट, यांचाठाई जे भोंवरे ते फार चांगले (शुभ फल देणारे) होत ॥३॥

तेषांप्रपाणएकोललाटकेशेषुचध्रुवावर्तः ।

रंध्रोपरंध्रमूर्धनिवक्षसिचेतिस्मृतौद्वौद्वौ ॥४॥

अर्थ—या भोंवऱ्यांमध्ये १० ध्रुवावर्त त्यांचीं स्थाने—१ प्रपाणी, १ ललाटकेशीं, २ रंध्रीं (कुक्षि व नाभि यांच्या मध्यभागीं), २ उपरंध्रीं (कुक्षि व नाभि यांच्या वरच्या भागीं), २ मस्तकीं २ उरस्थलीं, या प्रमाणें १० ध्रुवावर्त सांगितले आहेत ॥४॥

षड्भिर्दतैःसिताभैर्भवतिहयशिशुस्तैःकषायै

द्विवर्षःसंदंशैर्मध्यमांत्यैःपतितसमुदितैरुय

वदपंचाब्दिकोश्वः । संदंशानुक्रमेणत्रिकपरि

गणिताःकालिकापीतशुक्लाःकाचामार्क्षीकशं

खावटचलनमतोदंतपातंचविद्धि ॥५॥

अर्थ—घोड्यांच्या खालच्या दातांत दोन दाटांच्या मध्ये साहा दांत स्पष्ट आहेत; ते साहा दांत पांढरे असतील तर तो घोडा एक वर्षाचा, काळेतांबडे अस० २ वर्षाचा, (दोन दंतपक्तींमध्ये सममध्यभागी जे दोन दांत ते संदंश, संदंशांच्या दोन बाजूंचे २ मध्यम, मध्यमांच्या बाजूंचे २ अंत्य) संदंश पडून दुसरे आले असले तर ३ वर्षाचा, मध्यम प० ४ वर्षाचा, अंत्य प० ५ वर्षाचा, संदंश काळे असतील तर ६ वर्षाचा, मध्यमका० ७ व०, अंत्य का० ८ व०, सं० पिवळे अ० ९ व०, मध्य० पिं० १० व०, अंत्य पिं० ११ व०, सं० पांढरे अ० १२ व०, मध्य० पां० १३, अंत्य पां० १४, सं० काचवर्ण अ० १५, मध्यम का० १६, अं० का० १७, संदंश मधासारखे अ० १८, म० १९, अं० २०, सं० शाखासारख्या आकाराचे अ० २१, म० २२, अं० २३ सं० सच्छिद्र० अ० २४, मध्य० २५, अंत्य० २६, सं० हालत अ० २७, म० २८, अंत्य २९, सं० पडले अ० ३०, म० ३१, अं० ३२, याप्रकारे एकापासून ३२ पर्यंत घोड्यांच्या वयाचीं वर्षे दातांवरून जाणावीं ॥५॥

॥ इतिबृहत्संहितायांअश्वलक्षणं नाम षट्ष
ष्टितमोऽध्यायः ॥६६॥

॥ अथ गजलक्षणं ॥

मध्वाभदंताः सुविभक्तदेहानचोपदिग्धाश्चक
शाः क्षमाश्च । गात्रैः समैश्चापसमानवंशा
वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः ॥१॥

अर्थ—मधासारखी दंतकांती ज्यांची असे, सुंदर विभक्त आहेत देह ज्यांचे असे, अतिस्थूल व अतिकृश नव्हत, सर्वकर्म सहन करणारे, सर्व शरीरावयव सारखे, धनुष्यासारखा आहे वंश (पाठीचे हाड) ज्यांचा असे, डुकरासारखे आहेत काटिभाग ज्यांचे, असे जे हत्ती, ते भद्रजातीचे भद्रसंज्ञक होत ॥१॥

वक्षोऽथ कक्षावलयः श्लथाश्चलंबोदरस्त्वग्वृ
हतीगलश्च । स्थूलाचकुक्षिः सहपेचकेनसै
हीचट्टकमंदमतंगजस्य ॥२॥

अर्थ—उर, कक्षा, वलय, हीं शिथिल; उदर लांब, कातडी व मान हीं मोठीं, कुक्षि व पुच्छमूल हीं स्थूल, सिंहासारखी दृष्टि, हीं मंदसंज्ञक हत्तीचीं लक्षणें होत २

मृगास्तुह्रस्वाधरवालमेढ्रास्तन्वंघ्रिकंठद्विज
हस्तकर्णाः । स्थूलेक्षणाश्चेतियथोक्तचिन्हैः
संकीर्णनागाव्यतिमिश्रचिन्हाः ॥३॥

अर्थ—ओष्ठ, पुच्छ, शिश्न हीं आंखूड; पाय, कंठ, दांत, गुंडा, कान हे बारीक; नेत्र विस्तीर्ण, या चिन्हांनीं युक्त जे गंज ते भद्रसंज्ञक होत. पूर्वोक्त तीनही चिन्हांनीं जे मिश्रित ते मिश्रसं० गज होत ॥३॥

पंचोन्नतिःसप्तमृगस्यदैर्घ्यमष्टौचहस्ताःपरि
णाहमानं । एकद्विवृद्धावथमंदभद्रौसंकीर्ण
नागोनियतप्रमाणः ॥४॥

अर्थ—मृगसंज्ञकाची उंची ९ हात, पुच्छमूलापासून गंडस्थळांपर्यंत लांबी ७ हात, परिणाह (घेर) ८ हात. मंदसंज्ञकाची ६ हात उंची, ८ हात लांबी ९ हात घेर; भद्राची ७ हात उंची ९ हात लांबी, १० हात घेर; व संकीर्ण (मिश्र) संज्ञक हत्तीचे प्रमाणास नियम नाही ॥४॥

भद्रस्यवर्णोहरितोमदस्यमंदस्यहारिद्रकसंनि
काशः । कृष्णोमदश्चाभिहितोमृगस्यसंकीर्ण
नागस्यमदोविमिश्रः ॥५॥

अर्थ—भद्रसं० हत्तीच्या मदाचा वर्ण हिरवा (पोपटी), मंदसं० वर्ण पिवळा, मृगसं० वर्ण काळा, संकीर्णसं० हत्तीच्या मदाचा वर्ण मिश्र (हिरवा पिवळा काळा) अशा मदाच्या (दानोदकाच्या) रंगांवरून हत्तींच्या जाती जाणाव्या ॥५॥

ताम्रोष्ठतालुवदनाःकलविंकनेत्राःस्निग्धोन्नता
ग्रदशनाःपृथुलायतास्याः । चापोन्नतायतनिगू
ढनिमग्रवंशास्तन्वेकरोमचितकूर्मसमानकुंभाः॥६॥
विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याःकूर्मोन्नतद्वि
नवविंशतिभिर्नखैश्च । रेखात्रयोपचितवृत्तकराः
सुवालाधन्याःसुगंधिमदपुष्करमारुताश्च ॥७॥

अर्थ—ओष्ठ, तालु, मुख हीं तांबडीं; कलविक (चिमणापक्षी) पक्ष्यासारखे नेत्र, स्निग्ध व अग्रे उंच असे दांत, विस्तीर्ण व लांब असें मुख ज्यांचे असे; धनुष्यासा-

रखा उंच व विस्तीर्ण, निगूढ (शिथिलसंधि), अति उंच नव्हे असा आहे वंश (पाठीचा कणा) ज्यांचा असे; कश एककेशाने युक्त व कांसवाच्या पाठीसारखी आहेत गंडस्थळें ज्यांचीं असे ॥६॥ कर्ण, हनवटी, नाभि, ललाट, गुह्य हीं विस्तीर्ण ज्यांची असे; कांसवासारखीं उन्नत १८ किंवा २० आहेत नखें ज्यांस, लांब तीन रेषांनीं युक्त, वर्तुळ आहे शुंडा ज्यांची असे, सुंदर आहेत केश ज्यांचे असे, सुगंधयुक्त आहे मद. (गंडस्थळांतील उदक) व शुंडेंतील वायु ज्यांचा असे हत्ती धन्य (शुभ) होत ॥७॥

दीर्घांगुलिरक्तपुष्कराःसजलांभोदनिनाद्वृंहि

णः । वृहदायतवृत्तकंधराधन्याभूमिपतेर्मतंगजाः८

अर्थ—लांब अंगुलि (शुंडेच्या शेवटास मांसाचा तुकडा असतो तो) व तांबडें आहे शुंडाप्र ज्यांचे असे, सजल मेघाच्या शब्दासारखा शब्द ज्यांचा असे, मोठी, विस्तीर्ण, वाटोळी आहे मान ज्यांची असे हत्ती राजास शुभकारक होत ॥८॥

**निर्मदाभ्यधिकहीननखांगान्कुब्जवामनकमे
षविषाणान् । दृश्यकोशफलपुष्करहीनान्
श्यावनीलशबलासिततालून् ॥९॥ स्वल्पव
क्त्ररुहमत्कुणपंडान्हस्तिनीचगजलक्षणयु
क्तां । गर्भिणींचनृपतिःपरदेशंप्रापयेदतिवि
रूपफलास्ते ॥९०॥**

अर्थ—जे हत्ती मदरहित, फार अधिक किंवा फार कमी आहेत नखें व अवयव ज्यांचे असे, कुब्ज, वामन (ठेंगणे), बकन्याच्या शिंगासारख्या दांताचे, अंड व शुंडांचे अग्नी कमलासारखे चिन्ह हीं अदृश्य ज्यांचीं असे, मलिन, नील व मिश्रितरंगाची तालु ज्यांची असे, स्वल्प आहेत दांत किंवा मुखलोमें ज्यांचीं असे व बाह्यदंतरहित, षंड, असे हत्ती व याच हत्तींच्या लक्षणांनीं युक्त व मोठ्या दांतांची व मदयुक्त हत्तीण, गर्भिणी हत्तीण हीं सर्व अशुभफल देणारीं यास्तव राजाने दुसऱ्या देशास पाठवावीं आपल्या देशांत ठेवू नये (जो हत्ती गमन करीत असतां, पाय मिळतात तो षंड) ॥९॥१०॥

**॥ इतिश्रीवराहमिहिररुतौवृहत्संहितायांगज
लक्षणंनामसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥६७॥**

॥ अथपुरुषलक्षणं ॥

उन्मानमानगतिसंहतिसारवर्णस्नेहस्वरप्रकृति
सत्त्वमनूकमादौ । क्षेत्रंमृजांचविधिवत्कुशलो
वलोक्यसामुद्रविद्वदतियातमनागतंच ॥१॥

अर्थ—उन्मान (उंची), मान (वजन), गति, संहति, सार, वर्ण, स्नेह, स्वर, प्र-
कृति, सत्त्व, अनूक (उपजतस्वभाव, प्रारब्ध), क्षेत्र (पादादि शिरांत दशविध),
मृजा (छाया) हीं सर्व लक्षणे कुशल पुरुष पाहून सामुद्रिक जाणणाराहोत्साता
भूत व भविष्य फलें सांगतो ॥१॥

अस्वेदनौमृदुतलौकमलोदराभौश्लिष्टांगुलीरु
चिरताम्रनखौसुपाष्णी । उष्णौशिराविरहि
तौसुनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्य २

अर्थ—घर्मरहित, तळवे मृदु, कमलाच्या गाभ्यासारखे पीतवर्ण, मिळालेल्या अंगुली,
तेजस्वी व तांबडीं नखें, मागले भाग सुंदर, ऊन, शिरांनीं रहित, अत्यंत गुप्त आहेत
गुल्फ (पायांच्या खोटा) ज्यांचे असे, कांसवाच्या पाठीसारखे उन्नत असे, राजाचे
चरण (पाय) होत ॥२॥

शूर्पाकारविरूक्षपांडुरनखौवक्रौशिरासंततौ
संशुष्कौविरलांगुलीचचरणौदारिद्र्यदुःखप्रदौ ।
मार्गायोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यविच्छित्ति
दौब्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्द्युतितलौपीतावगम्येरतौ ३

अर्थ—सुपासारखे, रूक्ष, पांढरीं नखें, वक्र (वांकडे, दीर्घ), शिरायुक्त, मांसरहित,
विरल अंगुली, असे पाय दारिद्र्य व दुःख देणारे होत. उत्कटक (मध्ये उंच,
पादुकांच्या आकाराचे) पाय मार्गामध्ये रत (निस्य चालणारे) होत. कषाय (का-
ळतांबडे) सदृश पाय वंशनाशकारक होत. भाजलेल्या मातीच्या वर्णाचे पाय ब्र-
ह्महत्या करणारे होत. पीतवर्ण पाय अगम्यस्त्रीचाठाई आसक्त होत ॥३॥

प्रविरलतनुरोमवृत्तजंघाद्विरदकरप्रतिमैर्वरो

**रुभिश्च । उपचितसमजानवश्चभूपाधनरहि
ताःश्वसृगालतुल्यजंघाः ॥४॥**

अर्थ—विरल व वारिक आहेत रोमं ज्यांवर अशा व वर्तुळ जंघा, (नळे, पोटाच्या), हत्तीच्या गुंडेसारख्या मांड्या, पुष्ट व सारखे जानु, या लक्षणांनी युक्त राजे होत. कुतरा व कोल्हा यांसारख्या जंघांचे पुरुष दरिद्री होत ॥४॥

**रोमैकैकूपकेपार्थिवानद्विद्वेज्ञेयेपंडितश्रोत्रि
याणां । त्र्याद्यैर्निःस्वामानवादुःखभाजःके
शाश्चैवंनिदिताःपूजिताश्च ॥५॥**

अर्थ—प्रत्येक कूपकां (रोमरंध्र) मध्ये एक एक केश राजाचा व दोन दोन केश पंडित व वेदवेत्ता यांचे, असतात. तीन चार केश असले तर ते मनुष्य निर्धन व दुःखी होतात. याप्रकारेच मस्तकावरीलही केश अशुभ व शुभ जाणावे ॥५॥

**निर्मासजानुर्घ्रियतेप्रवासेसौभाग्यमल्पैर्विक
टैर्दरिद्राः । स्त्रीनिर्जिताश्चापिभवंतिनिश्चैरा
ज्यंसमांसैश्चमहद्दिरायुः ॥६॥**

अर्थ—ज्याचे मांसरहित जानु (गुडघे, टोंपर) तो प्रवासामध्ये मरतो. कशजानूनीं सौभाग्य, विकट (विस्तीर्ण) जानूनीं दरिद्री, निम्न (खोल) जानूनीं स्त्रीजित, मांसयुक्त (पुष्ट) जानूनीं राज्य, मोठ्या जानूनीं आयुष्यवृद्धि, हीं फलें होतात ॥६॥

**लिंगेल्पेधनवानपत्यरहितःस्थूलेविहीनोधनैर्मद्रेवा
मनतेसुतार्थरहितोवक्रेन्यथापुत्रवान् । दारिच्यंवि
नतेत्वधोल्पतनयोर्लिंगेशिरासंततेस्थूलग्रंथियुतेसु
स्वीमृदुकरोत्थंतंप्रमेहादिभिः ॥७॥**

अर्थ—शिश्न, आंखूड लहान असले तर धनवान् व पुत्ररहित होतो; मोठे अ० दरिद्री, वामभागीं नत अ० पुत्र व धन यांहीं रहित, वांकडे असून दक्षिणनत असले तर पुत्रवान्, खालीं नत अ० दरिद्र, शिश्नावर शिरा बहुत अ० थोडे पुत्र होतील, मोठ्या ग्रंथीने युक्त असेल तर सुखी, शिश्न मृदु असतां प्रमेहादि रोगांनीं मृत्यु होतो ॥७॥

कोशनिगूढैर्भूपादीर्घैर्भ्रैश्चवित्तपरिहीनाः ।

ऋजुवृत्तशेषसोलघुशिरालशिभाश्वधनवंतः ॥८॥

अर्थ—ज्यांचें शिभ, कोशनिगूढ (भात्यासारख्या त्वचेनें गुप्त) ते राजे होतात. दीर्घ व स्फुटित (अग्र बाहेर पडलेले) असतां द्रव्यहीन, सरळ, वाटोळे, लहान, शिरायुक्त ज्यांचें शिभ ते धनवान् होतात ॥८॥

जलमृत्युरेकवृषणोविषमैःस्त्रीचंचलःसमैःक्षितिपः ।

ह्रस्वायुश्चोद्धैःप्रलंबवृषणस्यशतमायुः ॥९॥

अर्थ—वृषण (अंड) एकवीचा असेल तर जलामध्ये मृत्यु होतो. विषम (१ लांब बी व १ आंखूड) अ० स्त्रियांची इच्छा करणारा, सारखा अ० राजा, ऊर्ध्वबद्ध अ० अल्पायु, लांब वृषण अ० शतायु होतो ॥९॥

रक्तैराढ्यामणिभिर्निद्रैर्व्याःपांडुरैश्चमलिनैश्च ।

सुखिनःसशब्दमूत्रानिःस्वानिःशब्दधाराश्च ॥१०॥

द्वित्रिचतुर्धाराभिःप्रदक्षिणावर्तवलितमूत्राभिः ।

पृथ्वीपतयोज्ञेयाविकीर्णमूत्राश्वधनहीनाः ॥११॥

एकैवमूत्रधारावलितारूपप्रदानसुतदात्री ।

स्निग्धोन्नतसममणयोधनवनितारत्नभोक्तारः ॥१२॥

मणिभिश्चमध्यनिम्नैःकन्यापितरोभवंतिनिःस्वाश्च ।

बहुपशुभाजोमध्येन्नतैश्चनात्युल्बणैर्धनिनः ॥१३॥

अर्थ—तांबडामणि (शिभाचा शेवट, मोठाभाग) असतां राजे होतात. पांढरा व मलिन अ० दरिद्री होतात. ज्यांचें मूत्र शब्दयुक्त ते सुखी, ज्यांची निःशब्द मूत्रधारा ते दरिद्री ॥१०॥ ज्यांच्या मूत्राच्या धारा २।३।४ व प्रदक्षिण फिरण्यानें वेष्टित मूत्रधारा, ते राजे होतात. ज्यांचें विकीर्ण (थांबून होणारे) मूत्र ते दरिद्री होतात ॥११॥ जी मूत्रधारा एकच असून वेष्टित, ती सुंदर रूप करणारी होय; पुत्र देणारी नाही. (कोणी, रूपप्रधान सुतदात्री असें म्हणतात त्यांचे मर्ती, रूप व उत्तमपुत्र देणारी) स्निग्ध, उंच, सम असा मणि ज्यांचा ते द्रव्य, स्त्री, रत्ने, यांचे भोगणारे होतात ॥१२॥ मणि, मध्ये निम्न असतां कन्येचे बाप व दरिद्री होतात. मध्ये उंच अ० बहुत पशूंचे बाळगणारे होतात. फार मोठा मणि नसेल तर धनवान् होतात ॥१३॥

परिशुष्कवस्तिशीर्षैर्धनरहितादुर्भगाश्चविज्ञेयाः ।
 कुसुमसमगंधशुक्राविज्ञातव्यामहीपालाः ॥१४॥
 मधुगंधेबहुवित्तामत्स्यसगंधेबहून्यपत्यानि ।
 तनुशुक्रःस्त्रीजनकोमांससगंधोमहाभोगी ॥१५॥
 मदिरागंधेयज्वाक्षारसगंधेचरेतसिदरिद्रः ।
 शीघ्रमैथुनगामीदीर्घायुरतो न्यथाल्पायुः ॥१६॥

अर्थ—वस्ति (नाभीखालील व शिश्नावरचा भाग) शीर्ष शुष्क अ० दरिद्री व लोकांस अप्रिय होतात. पुष्पतुल्य सुगंधि रेत (धातु) ज्यांचे ते राजे होतात ॥१४ मधासारखा रेतोचा गंध अ० धनवान्, मत्स्यतुल्य रेतगंध अ० बहुत मुलें होतात, स्वल्परेत अ० कन्या होतात, मांसतुल्य रेतगंध अ० सुखादि भोगणारा होतो १५ मद्यतुल्य रेतगंध अ० याज्ञिक होतो. क्षारतुल्य रेतगंध अ० दरिद्री होतो. शीघ्र जो मैथुनगामी तो दीर्घायु व चिरकाल मैथुन करणारा अल्पायु होतो ॥१६॥

निःस्वोतिस्थूलस्फिक्समांसलस्फिक्सुखान्वि
 तोभवति । व्याघ्रांतोध्यर्धस्फिग्मंडूकस्फिग्म
 राधिपतिः ॥१७॥

अर्थ—कुले फार मोठे ज्याचे तो दरिद्री, कुले मांसल अ० सुखयुक्त होतो. अर्धध (दीड) कुला ज्याचा त्याला व्याघ्रापासून मृत्यु. वेडकासारखे ज्याचे कुले तो राजा होतो ॥१७॥

सिंहकटिर्मनुजेंद्रःकपिकरभकटिर्धनैःपरित्यक्तः ।

समजठराभोगयुताघटपिठरनिभोदरानिःस्वाः ॥१८॥

अर्थ—सिंहासारखी ज्याची कमर तो राजा होतो. वानर व उंट यांसारखी कमर तो दरिद्री, सम (उंच सखल नाही) ज्यांचे उदर ते सुखी, घागर व पिठर (तपेली) यांसारखे ज्यांचे उदर ते दरिद्री होतात ॥१८॥

अविकलपार्श्वधनिनोनिघ्नैर्वक्रैश्चभोगसंत्यक्ताः ।

समकुक्षाभोगाढयानिघ्नाभिर्भोगपरिहीनाः ॥१९॥

उन्नतकुक्षाःक्षितिपाःकुटिलाःस्युर्मानवाविषमकुक्षाः ।

सर्पोदरादरिद्राभवंतिबव्हाशिनश्चैव ॥२०॥

अर्थ—परिपूर्ण मांसल पार्श्व (कमेरेवर चार अंगुलें) भाग अ० धनवान्, खोल व वक्र पार्श्व अ० दुःखी, कुक्षा (उदरमध्यभाग) सम अ० भोगयुक्त, निम्न कुक्षा अ० भोगरहित होतात ॥१९॥ उंच कुक्षा अ० राजे, विषम (उंचसखल) ज्या मनुष्यांची कुक्षा ते कपटी, सर्पासारखें ज्यांचें उदर ते दरिद्री व बहुत खाणारे होतात ॥२०॥

परिमंडलोल्लताभिर्विस्तीर्णाभिश्चनाभिभिःसुखिनः ।
स्वल्पात्वदृश्यनिम्नानाभिःक्लेशावहाभवति ॥२१॥
वलिमध्यगताविषमाशूलाबाधकरोतिनैःस्वयंच ।
शाठ्यं वामावर्ताकरोतिमेधांप्रदक्षिणतः ॥२२॥
पार्श्वीयताचिरायुषमुपरिष्ठाच्चेश्वरंगवाढ्यमधः ।
शतपत्रकर्णिकाभानाभिर्मनुजेद्वरंकुरुते ॥२३॥

अर्थ—वर्तुल, उंच व विस्तीर्ण नाभि असतां सुख होतें. लहान, अदृश्य व खोल नाभि अ० दुःख होतें ॥२१॥ वलिमध्ये व उंचसखल नाभि अ० शूलानें मृत्यु व दरिद्र होतें. वामावर्त (डावी फिरलेली अ०) कपटस्वभाव होतो. उजवी फिरलेली असतां बुद्धिमान् होतो ॥२२॥ बाजूस विस्तीर्ण नाभि अ० चिरायु, वर विस्ती० समृद्ध, खाली विस्ती० गाई इ० कांनीं युक्त होतो. कमलाच्या मध्यभागासारखी मध्योन्नत नाभि असतां राजा होतो ॥२३॥

शस्त्रांतस्त्रीभोगिनमाचार्यबहुसुतंतथासंख्यं ।
एकद्वित्रिचतुर्भिर्वलिभिर्विद्यानृपंतववलिं ॥२४॥
विषमवलयोमनुष्याभवंत्वगम्याभिगामिनः
पापाः । ऋजुवलयःसुखभाजःपरदारद्वेषि
णश्चैव ॥२५॥

अर्थ—१।२।३।४ अशा पोटावर वळ्या अ० अनुक्रमानें शस्त्रमृत्यु, स्त्रीभोगी, उपदेशक, बहुतपुत्र हीं फलें होतात. वलि नसतां राजा होतो ॥२४॥ उंचसखल वलि अ० अगम्यस्त्रीगमनकर्ते व पापी होतात. सरळ वलि अ० सुखी व परस्त्रीचे द्वेषकर्ते होतात ॥२५॥

मांसलमृदुभिःपार्श्वैःप्रदक्षिणावर्तरोमभिर्भूपाः ।
विपरीतैर्निद्रव्याःसुखपरिहीनाःपरप्रेष्याः ॥२६॥

अर्थ—पुष्ट व मृदु व दक्षिणावर्त केश असे पार्श्व भाग (कुक्षीवरील चार अंगुलें) असतां राजे होतात; याहून अन्यथा (अपुष्ट, रूक्ष, वामावर्तकेश) अ० दरिद्री, दुःखी व दुसऱ्याचे सेवक होतात ॥२६॥

सुभगाभवंत्यनुद्वद्धचूचुकानिर्धनाविषमदीर्घैः ।

पीनोपचितनिमग्नैःक्षितिपतयश्चूचुकैःसुखिनः ॥२७॥

अर्थ—अनुद्वद्ध (फार उंच नव्हत) अर्शा चूचुकें (स्तनाग्रें) अ० द्रव्यवान् होतात. दोनही सारखीं नव्हत व लांब चूचुकें अ० दरिद्री होतात. कठिन, पुष्ट, निमग्न (खोल) चूचुकें अ० राजे व सुखी होतात ॥२७॥

तृदयंसमुन्नतंपृथुनवेपनंमांसलंचनृपतीनां ।

अधमानांविपरीतंस्वररोमचितंशिरालंच ॥२८॥

अर्थ—उंच, विस्तीर्ण, अकंपन, पुष्ट असे तृदय राजांचें होय. पूर्वीकाहून विपरीत व रूक्षकेशांनीं युक्त, शिरायुक्त असे तृदय दरिद्रांचें होय ॥२८॥

समवक्षसोर्थवंतःपीनैःशूरास्त्वकिंचनास्तनुभिः ।

विषमंवक्षोयेषांतेनिःस्वाःशस्त्रनिधनाश्च ॥२९॥

अर्थ—उरस्थल सम (सारखें) अ० द्रव्यवान्, पुष्ट (कठिन) अ० शूर, कश, अ० दरिद्री, विषम (उंच सखल) अ० दरिद्री व शस्त्रानें मरणारे असे होतात ॥२९॥

विषमैर्विषमोजत्रुभिरर्थविहीनोस्थिसंधिपरिणद्धैः ।

उन्नतजत्रुभोगीनिघ्नैर्निःस्वोर्थवान्पीनैः ॥३०॥

अर्थ—जत्रु (उर आणि कंठ यांचा संधि, सरी) विषम अ० क्रूर होतो. हाडांच्या संधींनीं बद्ध अ० दरिद्री, उंच अ० भोगयुक्त, खोल अ० दरिद्री, पुष्ट अ० द्रव्यवान् असा होतो ॥३०॥

चिपिटग्रीवोनिःस्वःशुष्कासशिराचयस्यवाग्रीवा ।

महिषग्रीवःशूरःशस्त्रांतोवृषसमग्रीवः ॥३१॥

कंबुग्रीवोराजाप्रलंबकंठःप्रभक्षणोभवति ।

पृष्ठमभग्नमरोमशमर्थवतामशुभदमतोन्यत् ॥३२॥

अर्थ—मान चपटी, शुष्क व शिरायुक्त अ० निर्धन होतो. महिषसारखी मान अ०

शूर, त्रैलासारखी अ० शस्त्रमरण ॥३१॥ कंबु (वळित्रययुक्त) ग्रीवा अ० राजा, लांब कंठ अ० भक्षणशील होतो. पाठ अस्फुटित व केशरहित अ० धनवान् होतो. याहून अन्य अशुभ होय ॥३२॥

अस्वेदनपीतोन्नतसुगंधिसमरोमसंकुलाःकक्षाः ।

विज्ञातव्याधनिनामतोन्यथार्थैर्विहीनानां ॥३३॥

अर्थ—घर्मरहित, पुष्ट, उंच, सुगंधि, सम, केशयुक्त अशी कक्षा (बाहुमूल) द्रव्यवा-
नांची जाणावी. याहून अन्य दरिद्रांची होय ॥३३॥

निर्मासौरोमचितौभग्नावल्पौचनिर्धनस्यांसौ ।

विपुलावव्यच्छिन्नौसुश्लिष्टौसौख्यवीर्यवतां ॥३४॥

अर्थ—मांसरहित, केशयुक्त, स्फुटित, अविस्तीर्ण असे स्कंध दरिद्राचे होत. विस्ती-
र्ण, अस्फुटित व संलग्न असे स्कंध सुखी व वलिष्ठ यांचे होतात ॥३४॥

करिकरसदृशौवृत्तावाजान्ववलंबिनौसमौपीनौ ।

बाहूपृथिवीशानामधनानारोमशौह्रस्वौ ॥३५॥

अर्थ—हत्तीच्या शूंडेसारखे, वाटोळे, जानूपर्यंत लांब, सारखे व पुष्ट असे बाहु राजां-
चे होत. केशयुक्त व आंखूड बाहु दरिद्रांचे होत ॥३५॥

हस्तांगुलयोदीर्घाश्रिरायुषामवलिताश्वसुभगानां ।

मेधाविनांचसूक्ष्माश्रिपिटाःपरकर्मनिरतानां ॥३६॥

स्थूलाभिर्धनरहितावहिर्नताभिश्चशस्त्रनिर्याणाः ।

कपिसदृशकराधनिनोव्याघ्रोपमपाणयःपापाः ॥३७॥

अर्थ— हस्तांच्या अंगुलि, लांब असतां दीर्घायु होतात. अवलित (सुस्पष्ट) अ०
सौभाग्ययुक्त होतात. सूक्ष्म (बारीक) अ० ज्ञानी, चेपटलेल्या अ० दुसऱ्याचे
चाकर होतात ॥३६॥ हस्तांगुलि मोठ्या अ० दरिद्री, बाहेर लवल्या अ० शस्त्र-
मृत्यु, वानरांच्या हातांसारखे हात अ० धनवान्, व्याघ्राच्या हातांसारखे हात अस-
तां, पापी होतात ॥३७॥

मणिबंधनैर्निगूढैर्दृष्टैश्चसुश्लिष्टसंधिभिर्भूपाः ।

हीनैर्हस्तच्छेदःश्लथैःसशब्दैश्चनिर्द्रव्याः ॥३८॥

अर्थ—मणिबंध (मणगट) अस्पष्ट, दृढ, सुसंलग्नसंधि असे अ० राजे होतात. मणिबंध हीन अ० हस्तच्छेद होतो. शिथिल व शब्दयुक्त मणिबंध असतां, दरिद्री होतात ॥३८॥

पितृवित्तेनविहीनाभवंतिनिम्नेनकरतलेननराः ।
संवृतनिम्नैर्धनिनःप्रोत्तानकराश्चदातारः ॥३९॥
विषमैर्विषमानिःस्वाश्चकरतलैरीश्वरास्तुलाक्षभैः ।
पीतैरगम्यवनिताभिगामिनोनिर्धनारूक्षैः ॥४०॥

अर्थ—हस्ततल, उंच नसतां, पितृद्रव्यरहित मनुष्य होतात. समवर्तुल, निम्न (खोल) असतां धनवान्, अत्यंत उंच हस्त अ० दान करणारे होतात ॥३९॥ असम करतल अ० क्रूर व दरिद्री होतात. लाखेसारखे तांबडे करतल अ० राजे होतात. पिवळे अ० अगम्यस्त्रीगामी होतात. रखरखीत अ० दरिद्री होतात ४०

तुषसदृशनखाःक्लीवाश्चिपिटैःस्फुटितैश्चवित्तसंत्यक्ताः ।
कुनखविवर्णैःपरतर्कुकाश्चताम्रैश्चमूपतयः ॥४१॥

अर्थ—कोंड्यासारखीं नखें अ० नपुंसक होतात. चिपटलेलीं किंवा फुटलेलीं अ० दरिद्री होतात. कुत्सित व विवर्ण नखें अ० परतर्कुक (दुसऱ्याचें सुख पाहणारे) होतात. तांबडीं नखें अ० सेनापति होतात ॥४१॥

अंगुष्ठयवैराढ्याःसुतवंतोंगुष्ठमूलगैश्चयवैः ।
दीर्घांगुलिपर्वाणःसुभगादीर्घायुषश्चैव ॥४२॥

अर्थ—अंगुष्ठमध्यभागीं यव (जवाकार) अ० द्रव्यवान्, अंगुष्ठमूलीं यव अ० पुत्रवान्, लांब अंगुलिपर्वें अ० सौभाग्ययुक्त व दीर्घायु होतात ॥४२॥

स्निग्धानिम्नारेखाधनिनांतद्वयत्ययेननिःस्वानां ।
विरलांगुलयोनिःस्वाधनसंचयिनोघनांगुलयः ॥४३॥

अर्थ—धनवंतांच्या हस्तगत रेखा स्निग्ध व खोल असतात. यांहून अन्य दरिद्रांच्या होतात. विरल अंगुलि ज्यांच्या ते दरिद्री व घट्ट ज्यांच्या अंगुलि ते द्रव्यसंचय करणारे होतात ॥४३॥

तिस्रोरेखामणिबंधनोत्थिताःकरतलोपगानृपतेः ।
 मीनयुगांकितपाणिर्नित्यंसत्रप्रदोभवति ॥४४॥
 वज्राकाराधनिनांविद्याभाजांतुमीनपुच्छनिभाः ।
 शंखातपत्रशिबिकागजाश्वपद्मोपमानृपतेः ॥४५॥
 कलशमृणालपताकांकुशोपमाभिर्भवंतिनिधिपालाः ।
 दामनिभाभिश्चाढ्याःस्वस्तिकरूपाभिरैश्वर्यं ॥४६॥
 चक्रासिपरशुतोमरशक्तिधनुःकुंतसंनिभारेखाः ।
 कुर्वतिचमूनाथंयज्वानमुलूखलाकाराः ॥४७॥
 मकरध्वजकोष्ठागारसंनिभाभिर्महाधनोपेताः ।
 वेदीनिभेनचैवाग्निहोत्रिणोब्रह्मतीर्थेन ॥४८॥
 वापीदेवकुलाद्यैर्धर्मकुर्वतिचत्रिकोणाभिः ।
 अंगुष्ठमूलरेखाःपुत्राःस्युर्दारिकाःसूक्ष्माः ॥४९॥
 रेखाःप्रदेशिनीगाःशतायुषांकल्पनीयमूनाभिः ।
 छिन्नाभिर्द्रुमपतनंबहुरेखारेखिणोनिःस्वाः ॥५०॥

अर्थ—मणिबंधापासून उत्पन्न होऊन हस्ततलाप्रत गेलेल्या तीन रेषा राजाच्या हो-
 त. दोनमत्स्यांनी युक्त हस्त ज्याचा तो यज्ञामध्ये बहुत अन्न देणारा होतो (ब-
 हुत यज्ञ करतो) ॥४४॥ धनवंतांच्या हस्तांवर वज्रासारख्या रेषा होतात. विद्यावं-
 तांच्या हस्तांवर मत्स्यपुच्छासारख्या रेषा होतात. शंख, छत्र, पालखी, हत्ती, घो-
 डा, कमल यांसारख्या रेषा राजांच्या हस्तांवर होतात ॥४५॥ कलश, कमळाची
 देंटी, पताका (निशाण), अंकुश, यांसारख्या रेषांनीं द्रव्यवान् होतात. रज्जू
 (राजू) सारख्या रेषांनीं धनवान् होतात. स्वस्तिकासारख्या रेषांनीं ऐश्वर्यवान् हो-
 तात ॥४६॥ चक्र, तलवार, फरशी, तोमर (गुरगुज, हा घुंसळण्याच्या रवीसार-
 खा असतो), शक्ति (शस्त्रवि० सैती), धनुष्य, भाला यांसारख्या रेषा हस्तगत
 अ० सेनापति होतो. उखळासारख्या रेषा अ० यज्ञकर्ता होतो ॥४७॥ मकर
 (मगर, सुसर), चिन्ह, कोठार यांसारख्या रेषांनीं बहुधनाने युक्त होतात. वेदी
 (यज्ञभूमि) सारख्या ब्रह्मतीर्थाने (अंगुष्ठमूलाने) अग्निहोत्री होतात ॥४८॥ वा-
 पी (जलाशय), देवालय, सिंहासन इत्यादिकांसारख्या रेषा हातावर अ० धार्मिक
 होतात. त्रिकोण रेषा अ० धार्मिकच होतात. अंगुष्ठमूली जितक्या स्थूल रेषा
 तितके पुत्र होतात. खांत वारीक असतील तितक्या कन्या होतात ॥४९॥ प्रदे-

शिनी (अंगुष्ठाजवळची) प्रत गेलेल्या रेषांहीं शतायु होतात. त्यांहून जशा कमी असतील तसे आयुष्य कमी कल्पावे. या छिन (तुटलेल्या) असतील तर वृक्षावरून पतन होतें. बहुत रेषा असतील अथवा रेषा नसतील तर ते दरिद्री होतात ९०

अतिकृशदीर्घैश्चिबुकैर्निर्द्रव्यामांसलैर्धनोपेताः ।

विंबोपमैरवक्रैरधैर्भूपास्तनुभिरस्वाः ॥५१॥

ओष्ठैःस्फुटितविसंडितविवर्णरूक्षैश्चधनपरित्यक्ताः ।

स्निग्धाघनाश्वदशनाःसुतीक्ष्णदंष्ट्राःसमाश्वशुभाः ॥५२॥

अर्थ—चिबुक (अधरोष्ठाच्या खालचा भाग) फार कृश व दीर्घ अ० दरिद्री होतात. पुष्ट अ० द्रव्यवान् होतात. ओष्ठ पिकलेल्या तोंडल्यासारखे तांबडे व सरळ अ० राजे होतात. कृश अ० निर्धन होतात ॥५१॥ उत्तरोष्ठ फुटलेले, तुटलेले, विगतवर्ण, रूक्ष असे अ० दरिद्री होतात. दांत. निर्मल, दाट, अत्यंत तीक्ष्ण दाढा, सम असे शुभ होत ॥५२॥

जिह्वारक्तादीर्घाश्चक्षणासुसमाचभोगिनांज्ञेया ।

श्वेताकृष्णापरुषानिर्द्रव्याणांतथातालु ॥५३॥

अर्थ—जिह्वा तांबडी, दीर्घ, पातळ व सम अशी सुखयुक्तांची जाणावी. पांढरी, काळी, परुष (कठोर) अशी जिह्वा दरिद्रांची जाणावी. जिह्वेसारखीच तालुही जाणावी ॥५३॥

वक्त्रंसौम्यंसंवृतममलंश्चक्ष्णंसमंचभूपानां ।

विपरीतंक्लेशभुजांमहामुखंदुर्भगाणांच ॥५४॥

अर्थ—सौम्य, संवृत (वर्तुल), स्वच्छ, नातिपुष्ट, सम असे मुख राजांचे होते. यांहून विपरीत दुःखी पुरुषांचे होते. अतिविस्तीर्ण मुख दुर्भाग्यपुरुषांचे होते ५४

स्त्रीमुखमनपत्यानांशाठयवतामंडलंपरिज्ञेयं ।

दीर्घनिर्द्रव्याणांभीरुमुखाःपापकर्माणः ॥५५॥

चतुरस्रंधूर्तानानिघ्नं वक्त्रंचतनयरहितानां ।

कृपणानामतिह्रस्वंसंपूर्णभोगिनांकांतं ॥५६॥

अर्थ—अपखरहितांचे मुख स्त्रीमुखासारखे होय. परकार्यविमुखांचे वर्तुलमुख जाणावे. दरिद्रांचे लांब मुख होतें. भ्याल्यासारखे मुख ज्यांचे ते पापी जाणावे ॥५५॥ दुस-

न्यास ठकविणारांचें मुख चतुष्कोण जाणावें. खोलकट मुख पुत्ररहितांचें जाणावें. फार आंखूड मुख कृपणांचें जाणावें. पुष्ट व तेजस्वी मुख सुखयुक्तांचें होतें ॥१६॥

**अस्फुटिताग्रंस्निग्धंश्मश्रुशुभंमृदुचसनतंचैव ।
रक्तैःपरुषैश्चौराःश्मश्रुभिरल्पैश्चविज्ञेयाः ॥५७॥**

अर्थ—पुरुषाचे मुखावरचे दाढी मिशी इ० केश शेवटास फुटलेले नव्हत, स्निग्ध, मृदु, नम्र असे शुभ होत. तांबडे व रत्नरखीत, अल्प असे श्मश्रु (दाढीमिशी) अ० चौर होतात ॥१७॥

**निर्मांसैःकर्णैःपापमृत्यवश्चर्पटैःसुबहुभोगाः ।
कृपणाश्चह्रस्वकर्णाःशंकुश्रवणाश्चभूपतयः ॥५८॥
रोमशकर्णादीर्घायुषस्तुधनभोगिनोविपुलकर्णाः ।
क्रूराःशिरावनद्वैर्व्यालंबैर्मांसलैःसुखिनः ॥५९॥**

अर्थ—मांसरहित कर्ण असतां पापकर्मानें मृत्यु होतो. चर्पट (विस्तीर्ण) असतां सुखी होतात. कर्ण आंखूड असतां कृपण, तीक्ष्णाग्र कर्ण राजे होतात ॥ ५८ ॥ केशयुक्तकर्णांचे पुरुष दीर्घायु होतात. विस्तीर्णकर्ण धनवान् होतात. शिरायुक्तकर्ण असतां क्रूर होतात. लांब व पुष्ट कर्ण असतां सुखी होतात ॥५९॥

**भोगीत्वनिम्नगंडोमंत्रीसंपूर्णमांसगंडोयः ।
सुखभाक्शुकसमनासश्चिरजीवीशुष्कनासश्च ६०
छिन्नानुरूपयागम्यगामिनोदीर्घयातुसौभाग्यं ।
आकुंचितयाचौरःस्त्रीमृत्युःस्याच्चिपिटनासः ॥६१॥
धनिनोग्रवक्रनासादक्षिणवक्राःप्रभक्षणाःक्रूराः ।
ऋज्वीस्वल्पच्छिद्रासुपुटानासासभाग्यानां ॥६२॥**

अर्थ—गाल उंच असतां भोगयुक्त, मांसल (पुष्ट) असतां प्रधान होतो. नाक पोपटाच्या चौचीसारखे असतां सुखी, शुष्क असतां चिरायुष्य ॥६०॥ तुटल्यासारखे अ० अगम्यस्त्रीगमनकर्ता, लांब असतां सौभाग्यवान्, आकुंचित (आंखूड) असतां चौर, चेपटलेले असतां स्त्रीपासून मृत्यु ॥६१॥ नाकाचे अग्र वांकडे अ० धनवान्, उजव्याआंगी वक्र असतां बहुत खाणार व क्रूर; सरळ, बारीक भोकें, सुंदर पुटे (नाकपुड्या), असें नाक भाग्ययुक्त पुरुषांचें होतें ॥६२॥

धनिनाक्षुतंसकृत्द्वित्रिपिंडितंलहादिसानुनादंच ।
दीर्घायुषांप्रमुक्तंविज्ञेयंसंहतंचैव ॥६३॥

अर्थ—धनवंतांची शिक एक, दीर्घायु पुरुषांच्या शिका २ किंवा ३; आनंदकारक, सानुनाद (घुमणार), अतिदीर्घ, संहत (जोडलेला.) असा शिकेचा शब्द दीर्घायु-पुरुषांचा होय ॥६३॥

पद्मदलाभैर्धनिनोरक्तांतविलोचनाःश्रियोभाजः ।
मधुपिंगलैर्महार्थामार्जारविलोचनाःपापाः ॥६४॥
हरिणाक्षामंडललोचनाश्चजिह्वैश्चलोचनैश्चौराः ।
क्रूराःकेकरनेत्रागजसदृशदृशश्चभूपतयः ॥६५॥
ऐश्वर्यगंभीरैर्नीलोत्पलकांतिभिश्चविद्वांसः ।
अतिकृष्णतारकाणामक्षणामुत्पाटनंभवति ॥६६॥
मंत्रित्वंस्थूलदृशांश्यावाक्षाणांचभवतिसौभाग्यं ।
दीनादृष्टिःस्वानांस्त्रिधाविपुलार्थभोगवतां ॥६७॥

अर्थ—नेत्र कमलपत्रासारखे अ० धनवान्, शेवटास तांबडे अ० लक्ष्मीवान्, मधा-सारखे पिंगटवर्ण अ० महाधन, माजरासारखे अ० पापी, ॥६४॥ हरिणासारखे, वाटोळे, जिह्व (कुटिल), अशा डोळ्यांचे चोर; तिरके अ० क्रूर, हत्तीसारखे अ० राजे, असे होतात ॥६५॥ खोलनेत्र अ० ऐश्वर्य, नीलकमलासारखे अ० विद्वान्, फार काळे बुबुळ अ० नेत्रांचे उत्पाटन होते ॥६६॥ नेत्रांतील बुबुळ मोठे अ० प्रधान, श्याव (उदीरंग) नेत्र अ० सौभाग्य, दीनदृष्टि अ० निर्धन; निर्मल व विस्तीर्ण दृष्टि अ० द्रव्यवान् व सुखी होतात ॥६७॥

अभ्युन्नताभिरल्पायुषोविशालोन्नताभिरतिसुखिनः ।
विषमभ्रुवोदरिद्राबालेंदुनतभ्रुवःसधनाः ॥६८॥
दीर्घांसंस्काभिर्धनिनःखंडाभिरर्थपरिहीनाः ।
मध्यविनतभ्रुवोयेतेसक्ताःस्त्रीष्वगम्यासु ॥६९॥

अर्थ—भिवया अनुक्रमाने उंच अ० अल्पायु, विस्तीर्ण व उंच अ० सुखी, विषम अ० दरिद्री, बालचंद्रासारख्या नत अ० धनवान् ॥६८॥ दीर्घ व असंलग्न अ० धनवान्, तुटलेल्या अ० दरिद्री, मध्ये नमलेल्या अ० अगम्यस्त्रीचाठाई आसक्त, असे होतात ॥६९॥

उन्नतविपुलैःशंखैर्धनिनोनिम्नैःसुतार्थसंत्यक्ताः ।
 विषमललाटाविधनाधनवंतोर्धेदुसदृशेन ॥७०॥
 शुक्तिविशालैराचार्यताशिरासंततैरधर्मरताः ।
 उन्नतशिराभिराढ्याःस्वस्तिकवत्संस्थिताभिश्च ॥७१॥
 निम्नललाटावधबंधभागिनःकूरकर्मनिरताश्च ।
 अभ्युन्नतैश्चभूपाःरूपणाःस्युःसंकटललाटाः ॥७२॥

अर्थ—कंठावरील शंख उंच व विस्तीर्ण अ० धनवान्, निम्न (नीच) अ० पुत्र व द्रव्य यांहीं हीन होतात. ललाट (कपाळ) असम अ० निर्धन, अर्धचंद्रासारखे अ० धनवान् होतात ॥७०॥ शिंप्यासारखे विस्तीर्ण अ० आचार्यत्व, शिरांनी व्याप्त अ० अधर्मरत, उंच व स्वस्तिकासारख्या शिरा अ० धनवान् होतात ॥७१॥ खोलकट अ० वध व बंध भोगितात व पापकर्मरतही होतात. उंच अ० राजे होतात. संकट (आकुंचित, अल्प) ललाट अ० रूपण (दानशील नव्हत) असे होतात ॥७२॥

रुदितमदीनमनश्रुस्निग्धंचशुभावहंमनुष्याणां ।
 रूक्षंदीनंप्रचुराश्रुचैवनशुभप्रदंपुंसां ॥७३॥

अर्थ—दैन्यरहित, अश्रु (नेत्रोदक) रहित व स्निग्ध असे रोदन (रडणे) मनुष्यांस शुभ होय, रूक्ष, दीन व बहुतनेत्रोदकयुक्त असे रोदन पुरुषांस अशुभकारक होय ॥७३॥

हसितंशुभदमकंपंविनिमीलितलोचनंचपापस्य ।
 दृष्टस्यहसितमसकृत्सोन्मादस्यासकृत्प्रांते ॥७४॥

अर्थ—कंपरहित हास्य शुभ होय. दृष्टाचे हास्य डोळे मिटून होतें. आनंदाचे हास्य वारंवार (बहुत) होतें. हसनाती वारंवार हास्य, मद्यपानादिकाने मत्ताचे होतें ॥७४॥

तिस्रोरेखाःशतजीविनांललाटायताःस्थितायदिताः ।
 चतसृभिरवनीशत्वंनवतिश्चायुःसपंचाब्दा ॥७५॥
 विच्छिन्नाभिश्चागम्यगामिनोनवतिरप्यरेखेण ।
 केशांतोपगताभीरेखाभिरशीतिवर्षायुः ॥७६॥

पंचभिरायुःसप्ततिरेकाग्रावस्थिताभिरपिषष्टिः ।
 बहुरेखेणशतार्धचत्वारिंशच्चवक्राभिः ॥७७॥
 त्रिंशद्भ्रूलग्राभिर्विंशतिकश्चैववामवक्राभिः ।
 क्षुद्राभिःस्वल्पायुर्न्यूनाभिश्चांतरेकल्प्यं ॥७८॥

अर्थ—ललाटावर लांघ तीन रेखा अ० १०० वर्षे आयुष्य, चार रेखा अ० राजा
 होतो व ९५ वर्षे आयुष्य, ॥७५॥ ललाटरेषा विच्छिन्न किंवा रेषारहित ललाट
 अ० ९० वर्षे आयुष्य व अगम्यस्त्रीगमनकर्ता होतो. केशांपर्यंत लांघ रेखा गे-
 ल्या अ० ८० वर्षे आयुष्य, ॥७६॥ पांच रेखा अ० ७० वर्षे आयुष्य, सर्व रेखा
 शेवटास एकत्र मिळाल्या अ० ६० वर्षे, बहुतरेषा अ० ५० वर्षे, वांकड्या रेखा
 अ० ४० वर्षे, ॥७७॥ भ्रिंवयांस रेखा मिळाल्या अ० ३० वर्षे, डाव्या आंगास
 वांकड्या अ० २० वर्षे, सूक्ष्म (फार बारीक) रेखा अ० अल्पायुषी होतात.
 सांगितल्याहून न्यून १।२ रेखा अ०ही स्वल्पायु होतात. तीन रेखांनी १०० व
 चार रेखांनी ९५ यांमधील आयुष्याची कल्पना कमीजाजतीवरून करावी ॥७८

परिमंडलैर्गवाढयाश्छत्राकारैःशिरोभिरवनीशाः ।
 चिपिटैःपितृमातृघ्नाःकरोटिशिरसांचिरान्मृत्युः ॥७९॥
 घटमूर्धाध्वानरुचिर्द्विमस्तकःपापकृद्भनैस्त्यक्तः ।
 निघ्नंतुशिरोमहतांबहुनिघ्नमनर्थदंभवति ॥८०॥

अर्थ—परिमंडल (वाटोळें) मस्तक अ० गाईनीं युक्त होतात. छत्राकार (वर
 मोठें) मस्तक असतां राजे होतात. चपटें मस्तक अ० आईबापांचा नाश कर-
 तात. करोटी (टोपी, पागोटें) सारखें मस्तक अ० चिरायुष होतात ॥७९॥
 घट (कुंभ) सदृश मस्तक अ० अध्वानरुचि (मार्गगमनप्रीति) होतो. द्विम-
 स्तक पापकर्ता व निर्धन होतो. खोलवट मस्तक अ० श्रेष्ठ होतात. फार खोल-
 वट मस्तक अ० दुःखी होतात ॥८०॥

एकैकभवैःस्निग्धैःकृष्णैराकुंचितैरभिन्नाग्रैः ।
 मृदुभिर्नचातिबहुभिःकेशैःसुखभाग्ररेंद्रोवा ॥८१॥
 बहुमूलविषमकपिलाःस्थूलस्फुटिताग्रपरुषह्रस्वाश्च ।
 अतिकुटिलाश्चातिघनाश्चमूर्धजावित्तहीनानां ॥८२॥

अर्थ—एकेक रंमरंध्रांत एकेक, स्निग्ध, काळे, आकुंचित, अग्रास दोन तीन फांटे

फुटलेले नाहीत, मूढ, फार नाहीत असे केश असतां सुखी अथवा राजा हेतो
८१॥ एक रोमरंध्रामध्ये बहुत, काहीं आंखूड व काहीं लांब, कपिलवर्ण, जाड,
फुटलेलीं अंग्रे, रूक्ष, आंखूड, फारवांकडे, फारदाट, असे केश असतां दरिद्री होतात ८२

यद्यद्गात्रंरूक्षंमांसविहीनंशिरावनद्धंच।

तत्तदनिष्टंप्रोक्तंविपरीतमतःशुभंप्रोक्तं ॥८३॥

अर्थ—जो जो शरीचा अवयव रूक्ष, मांसहीन, शिरायुक्त, तो तो अशुभ होय. या-
हून विपरीत ल० स्निग्ध, मांसयुक्त, शिरारहित अवयव तो शुभ सांगितला ॥८३

त्रिषुविपुलोगंभीरस्त्रिष्वेवषडुन्नतश्चतुर्ह्रस्वः

सप्तसुरकोराजापंचसुदीर्घश्चसूक्ष्मश्च ॥८४॥

अर्थ—तीनजागीं विस्तीर्ण, तीनजागीं गंभीर (खोल), सहाजागीं उंच, चारजा-
गीं ऱ्हस्व, सातजागीं तांबडा, पांचजागीं लांब, पांचजागीं बारीक असा जो पुरुष
तो राजा होतो. याचा विस्तार पुढे आहे ॥८४॥

नाभिःस्वरःसत्वमितिप्रदिष्टंगंभीरमेतत्रितयंनराणां ।

उरोललाटंवदनंचपुंसांविस्तीर्णमेतत्रितयंप्रशस्तं ॥८५

वक्षोथकक्षानखनासिकास्यंकृकाटिकाचेतिषडुन्नतानि ।

ऱ्हस्वानिचत्वारिचलिंगपृष्ठंग्रीवाचजंघेचहितप्रदानि ८६

नेत्रांतपादकरतालवधरोष्ठजिह्वारक्तानखाश्चखलुसप्तसु

खावहानि । सूक्ष्माणिपंचदशनांगुलिपर्वकेशाःसाकं

त्वचाकररुहाश्चनदुःखितानां ॥८७॥ हनुलोचनबाहु

नासिकाःस्तनयोरंतरमत्रपंचमं । इतिदीर्घमिदंतुपंच

कंनभवत्येवनृणामभूभुजां ॥८८॥

अर्थ—नाभि, स्वर, धैर्य हीं ३ मनुष्यांचीं खोल असावीं. उर, ललाट, मुख हीं
३ विस्तीर्ण असतां पुरुषांस शुभ होत ॥८५॥ वक्षस्थळ, कांख, नखें, नाक, मुख,
मानेचा पृष्ठभाग, हीं ६ उंच शुभ होत. शिभ्र, पाठ, मान, जंघा (पोटी),
हीं ४ ऱ्हस्व हितकारक होत ॥८६॥ नेत्रप्रांत, पाद, कर, तालु, अधरोष्ठ, जि-
ह्वा, नखें हीं ७ आरक्त सुखकारक होत. दांत, अंगुलिपर्व, केश, त्वचा, नखें
हीं ९ बारीक असतां दुःखी होत नाहीत ॥८७॥ हनवटी, नेत्र, बाहु, नाक, दो-
न स्तनांच्या मधले अंतर हीं ९ राजावांचून लांब होत नाहीत ॥८८॥

॥ इतिक्षेत्रं ॥

छायाशुभाशुभफलानिनिवेदयंतीलक्ष्यामनुष्यपशु
पक्षिषुलक्षणज्ञैः । तेजोगुणान्बहिरपिप्रविकाशयं
तीदीपप्रभास्फटिकरत्नघटस्थितेव ॥८९॥

अर्थ—शुभाशुभ फलें सांगणारी अशी छाया, लक्षणज्ञ पुरुषांनीं मनुष्य, पशु, पक्षी यांचाठाईं पहावी. स्फटिकरत्नांच्या घटामध्यें रहालेली दीपकांति जशी बाहेर प्रकाश करत्ये तशी शरीरस्थ छाया बाहेरही तेजाच्या गुणांतें प्रकट करत्ये॥८९

स्निग्धद्विजत्वङ्नखरोमकेशछायासुगंधाचम
हीसमुत्था । तुष्ट्यर्थलाभाभ्युदयान्करोति
धर्मस्यचाहन्यहनिप्रवृत्तिं ॥९०॥

अर्थ—भूमिसमुत्थछाया (शरीरकांति) अ० मनुष्याचे दंत, त्वचा, नखें, आंगावरील केश, मस्तकावरील केश, हे सर्व स्निग्ध होतात व शरीरकांति सुगंध होय. ती छाया तुष्टि, अर्थलाभ, अभ्युदय व दिवसादिवसाचेठाईं धर्माची प्रवृत्ति यांतें करत्ये ॥९०॥

स्निग्धासिताच्छहरितानयनाभिरामासौभा
ग्यमार्दवसुखाभ्युदयान्करोति । सर्वार्थसि
द्धिजननीजननीवचाप्याछायाफलंतनुभूतां
शुभमादधाति ॥९१॥

अर्थ—स्निग्ध, श्वेत, स्वच्छ, हरिद्वर्ण, नेत्रसौख्यकरणारी अशी छाया सौभाग्य, मृदुत्व, सुख, अभ्युदय यांतें करत्ये व सर्वकार्यांची सिद्धि करणारी आईसारखी ती छाया प्राण्यांस शुभफल देत्ये ॥९१॥

चंडाधृष्यापद्महेमाग्निवर्णायुक्तातेजोविक्रमैः
सप्रतापैः । आग्नेयीतिप्राणिनांस्याज्जयाय
क्षिप्रंसिद्धिंवांछितार्थस्यधत्ते ॥९२॥

अर्थ—चंड (क्रोध), अधृष्य, (अनभिभवनीय) कमल, सुवर्ण व अग्नि यांसारख्या रंगाची, तेज, पराक्रम, शौर्य, यांहीं युक्त अशी (अग्निसंबंधी) छाया प्राण्यांस जय, इच्छितार्थांची शीघ्र सिद्धि करत्ये ॥९२॥

मलिनपरुषकृष्णापापगंधानिलोत्थाजनयतिवधबंध
व्याध्यनर्थार्थनाशान् । स्फटिकसदृशरूपाभाग्ययु
क्तात्युदारानिधिरिवगगनोत्थाश्रेयसांस्वच्छवर्णा ॥९३॥

अर्थ—मलिन, परुष, (रूक्ष) कृष्णवर्ण, दुर्गंध अशी वायूत्पन्न छाया वध, बंध, व्याधि, अनर्थ, द्रव्यनाश यांतें करले. स्फटिकासारखी स्वच्छ, भाग्ययुक्त, फार-उदार, निधिसारखी सर्व अर्थ देणारी, स्वच्छवर्ण अशी आकाशोत्पन्न छाया होय ९३

छायाःक्रमेणकुजलाग्न्यनिलांबरोत्थाःकेचिद्वदंतिद
शताश्रयथानुपूर्व्या । सूर्याब्जनाभपुरुहूतयमोडु
पानांतुल्यास्तुलक्षणफलैरितितत्समासः ॥९४॥

अर्थ—ह्या पूर्वोक्त छाया अनुक्रमानें पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु, आकाश, या पंचम-हाभूतांपासून उत्पन्न झालेल्या सांगीतल्या. कोणी गर्गादि ऋषि ह्या पांच व सूर्य, विष्णु, इंद्र, यम, चंद्र ह्यांच्या ५ एकूण दहा छाया असें लक्षणतात; परंतु सूर्य व अग्नि; विष्णु व आकाश; इंद्र व पृथ्वी; यम व वायु; चंद्र व जल; या दो-होदोहोचें लक्षण व फलें यांहींकरून समानत्व आहे यास्तव मी येथें त्यांचा पां-चातच संक्षेप केला आहे ॥९४॥

॥ इतिछाया ॥ मृजा ॥

करिवृषरथौघभेरीमृदंगसिंहाब्दनिःस्वनाभूपाः ।
गर्दभजर्जरूक्षस्वराश्रधनसौख्यसंत्यक्ताः ॥९५॥

अर्थ—हत्ती, वृषभ, रथसमूह, दंडुभि, मृदंग, सिंह, मेघ, यांसारखा ज्यांचा शब्द ते राजे होतात. गाढव, विकारयुक्त, कठोर किंवा कर्कश ज्यांचा स्वर ते द्रव्य व सौख्य यांणीं त्यक्त झ० दरिद्री व दुःखी होत ॥९५॥

॥ इतिस्वरः ॥

सप्तभवंतिचसारामेदोमज्जात्वगस्थिशुक्राणि ।
रुधिरंमांसंचेतिप्राणभृतांतत्समासफलं ॥९६॥

अर्थ—मेद (हांडांतील स्नेहभाग) कपालांतरस्थमेदू, त्वचा, हाडे, रेत, रक्त, मांस हीं ७ प्राण्यांचीं सार (बळकट) होतात यांचें संक्षेपानें फल सांगतों ॥९६॥

ताल्वोष्ठदंतपालीजिह्वानेत्रांतपायुकरचरणैः ।

रक्तैस्तुरक्तसाराबहुसुखवनितार्थपुत्रयुताः ॥९७॥

अर्थ—तालु, ओष्ठ, दंतांची मांसपंक्ति, जिह्वा, नेत्रप्रांत, गुद, हस्त, पाय, हे तांबडे असतां तो रक्तसारपुरुष बहुत सुख, स्त्री, द्रव्य, पुत्र यांहीं युक्त होतो ॥९७॥

स्निग्धत्वक्काधनिनोमृदुभिःसुभगाविचक्षणास्तनुभिः ।

मज्जामेदःसाराःसुशरीराःपुत्रवित्तयुताः ॥९८॥

अर्थ—त्वचा (कातडी) स्निग्ध अ० धनवान्, मृदु अ० भाग्यवान्, तनु (पातळ) त्वचा अ० पंडित होतात. मज्जा व मेद बलिष्ठ अ० उत्तमशरीर, पुत्र, द्रव्य यांहीं युक्त होतात ॥९८॥

स्थूलास्थिरस्थिसारोबलवान्विद्यांतगःसुरूपश्च ।

बहुगुरुशुक्राःसुभगाविद्वांसोरूपवंतश्च ॥९९॥

अर्थ—मोठे हाड ज्यांचे तो अस्थिसार बलवान्, विद्वान्, सुरूप होतो. बहुत व घन रेत ज्यांचे ते सुभग, विद्वान्, रूपवान् असे होतात ॥९९॥

उपचितदेहोविद्वान्धनीसुरूपश्चमांससारोयः ।

संघातइतिचसुश्लिष्टसंधितासुखभुजोज्ञेयाः ॥१००॥

अर्थ—जो मांससार तो स्थूलशरीर, विद्वान्, धनवान्, सुरूप होतो.

॥ इतिसारः ॥

सर्वांगांच्या संधींच्याठाई सुश्लिष्टत्व ल० सांधे चांगले बळकट मिळालेले असतां संहति होये. ती ज्या पुरुषांस असेल ते सुखी जाणावे ॥१००॥

॥ इतिसंहतिः ॥

स्नेहःपंचसुलक्ष्योवाग्जिह्वादंतनेत्रनखसंस्थः ।

सुतधनसौभाग्ययुताःस्निग्धैस्तैर्निर्धनारूक्षैः ॥१०१॥

अर्थ—वाणी, जिह्वा, दंत, नेत्र, नखे, या पांच स्थानीं स्नेह पहावा. हीं ५ स्निग्ध असतां पुत्र, धन, सौभाग्य यांहीं युक्त होतात, वहीं ५ रूक्ष अ० दरिद्री होतात १०१

॥ इतिस्नेहः ॥

द्युतिमान्वर्णःस्निग्धःक्षितिपानांमध्यमःसुतार्थवतां ।

रूक्षोधनहीनानांशुद्धःशुभदोनसंकीर्णः ॥१०२॥

अर्थ-राजांचा वर्ण तेजस्वी व स्निग्ध होय. पुत्र व द्रव्य यांहीं युक्तांचा वर्ण मध्यम (किंचित् स्निग्ध व किंचित् रूक्ष) होय. दरिद्रांचा वर्ण रूक्ष होय. शुद्धवर्ण शुभ व मिश्रितवर्ण अशुभ होय ॥१०२॥

॥ इतिवर्णः ॥

साध्यमनूकंवक्त्राद्गोवृषशार्दूलसिंहगरुडमुखाः ।

अप्रतिहतप्रतापाजितरिपवोमानवेन्द्राश्च ॥१०३॥

वानरमहिषवराहाजतुल्यवदनाःसुतार्थसुखभाजः ।

गर्दभकरभप्रतिमैर्मुखैःशरीरैश्चनिःस्वसुखाः ॥१०४॥

अर्थ-मुखावरून पूर्वजन्मशुभाशुभ याची कल्पना करावी. गाय, वृषभ, वाघ, सिंह, गरुड यांसारखे ज्यांचे मुख ते अकुंठितसामर्थ्य, जितशत्रु, राजे होतात १०३ वानर, रेडा, डुकर, बकरा यांसारखे ज्यांचे मुख ते पुत्रवान्, धनवान्, सुखी होतात. गाढव, उंट यांसारखे ज्यांचे मुख व शरीर ते दरिद्री व दुःखी होतात १०४

॥ इतिअनूकं (पूर्वजन्म) ॥

अष्टशतंषणवतिःपरिमाणंचतुरशीतिरितिपुंसं॥

उत्तमसमहीनानामंगुलसंख्यास्वमानेन ॥१०५॥

अर्थ-१०८, ९६, ८४ अंगुले (त्याचे हाताची) अनुक्रमेकरून, उत्तम, मध्यम, कनिष्ठ पुरुषांच्या उंचीचे मान जाणावे ॥१०५॥

॥ इत्युन्मानं ॥

भारार्धतनुःसुखभाक्तुलितोतोदुःखभागभवत्यूनः ।

भारोतीवाढयानामध्यर्धःसर्वधरणीशः ॥१०६॥

अर्थ-मनुष्य तोलला अ० जो १००० पल्ले वजन येतो तो सुखी होय. याहून कमी दुःखी होय. भार ह० २००० पल्ले वजन अतिधनवान् होय. ३००० पल्ले वजन सार्वभौम राजा होतो. (४ तोळे ह० १ पल, २ हजार पल्ले ह० १ भार असै जाणावे. येथे ८० गुंजांचा तोळा घ्यावा) ॥१०६॥

विंशतिवर्षानारीपुरुषःखलुपंचविंशतिभिरब्दैः ।

अर्हतिमानोन्मानंजीवितभागेचतुर्थेवा ॥१०७॥

अर्थ—स्त्री विसाव्या वर्षी व पुरुष पंचविसाव्या वर्षी मान ह्य० वजन व उन्मान ह्य० उंची यांस योग्य होतात. अथवा शंभर वर्षांच्या आंत आयुष्याचा निश्चय झाला असता त्याचे चतुर्थभागीं मानोन्मानास योग्य होतात ॥१०७॥

॥ इतिमानं ॥

**भूजलशिरस्यनिलांबरसुरनररक्षःपिशाचकतिरश्वां ।
सत्वेनभवतिपुरुषोलक्षणमेतद्भवत्येषां ॥१०८॥**

अर्थ—भूमि, जल, अग्नि, वायु, आकाश, देव, मनुष्य, राक्षस, पिशाच, पशुपक्षी यांच्या सत्त्वाने ह्य० प्रकृतीने पुरुष होतो. त्यांचे हे वक्ष्यमाण लक्षण जाणावे १०८

**महीस्वभावःशुभपुष्पगंधःसंभोगवान्सुश्वसनः
स्थिरश्च । तोयस्वभावोबहुतोयपार्याप्रियाभिला
षीरसभोजनश्च ॥१०९॥**

अर्थ—चंपकप्रभृति शुभपुष्पांसारखा आहे गंध ज्याचा असा, भोगशील, सुंदर आहे वायु ज्याचा असा पुरुष भूमिप्रकृति होय. बहुत उदकपान करणारा, अनुकूल भाषण करणारा, मधुरादिरसयुक्त भोजन करणारा असा पुरुष जलप्रकृति होय ॥१०९॥

**अग्निप्रकृत्याचपलोतितीक्ष्णश्रंडःक्षुधालुर्बहुभो
जनश्च । वायोःस्वभावेनचलःकृशश्चक्षिप्रंचको
पस्यवशंप्रयाति ॥११०॥**

अर्थ—अग्निप्रकृतीकरून, चपल, अतितीक्ष्ण, क्रूर, भुकाळु, बहुत खाणारा, असा पुरुष होतो. वायुप्रकृतीने चंचल, कृश, क्षिप्रकोपी असा पुरुष होतो ११०

**स्वप्रकृतिर्निपुणोविवृतास्यःशब्दगतेःकुशलः
सुषिरांगः । त्यागयुतःपुरुषोमृदुकोपःस्नेहरत
श्चभवेत्सुरसत्वः ॥१११॥**

अर्थ—सर्व कलांमध्ये निपुण, प्रसृतमुख, शास्त्रगायनादिकीं कुशल, सुषिर (पो-कळ) शरीर असा पुरुष आकाशप्रकृति होय. दानशील, अल्पकोपी, स्नेहयुक्त असा पुरुष देवप्रकृति होय ॥१११॥

मर्त्यसत्त्वसंयुतो गीतभूषणप्रियः ।

संविभागशीलवान्नित्यमेवमानवः ॥११२॥

अर्थ—मनुष्यप्रकृतियुक्त पुरुष गायन व भूषण (अलंकार) ह्यांविषयीं प्रीतियुक्त, सम्यक् विभाग व चरित्र यांणीं युक्त, असा नित्य होतो ॥११२॥

तीक्ष्णप्रकोपःखलचेष्टितश्चपापश्चसत्त्वेन
निशाचराणां । पिशाचसत्त्वश्चपलोमला
कोबहुप्रलापीचसमुल्बणांगः ॥११३॥

अर्थ—अत्यंतक्रोधी, दुर्जनासारखा व्यापार करणारा, पापरत, असा राक्षसप्रकृति पुरुष होतो. चंचल, मलयुक्त, बहुत बडबडकरणारा, स्थूलशरीर असा पिशाचप्रकृति पुरुष होतो ॥११३॥

भीरुःक्षुधालुर्वहुभुक्चयःस्याज्ज्ञेयःससत्त्वेन
नरस्तिरश्वां । एवंनराणांप्रकृतिःप्रदिष्टायह्य
क्षणज्ञाःप्रवदंतिसत्त्वं ॥११४॥

अर्थ—भयार्त, भुकाळु, बहुतखाणारा, असा पशुपक्षांच्या प्रकृतियुक्त पुरुष होय. याप्रकारे पुरुषांच्या प्रकृति सांगितल्या. असे प्रकृतिलक्षण जाणणारे प्रकृति सांगतात ॥११४॥

॥ इतिप्रकृतिः ॥

शार्दूलहंससमदद्विपगोपतीनांतुल्याभवंतिगतिभिः
शिखिनांचभूपाः । येषांचशब्दरहितंस्तिमितंचया
तंतेपीश्वराद्भुतपरिप्लुतगादरिद्राः ॥११५॥

अर्थ—व्याघ्र, हंस, उन्मत्तहत्ती, वृषभ, मयूर यांसारख्या गमनाचे पुरुष राजे होतात. ज्यांचे गमन शब्दरहित व मंद तेही धनवान् होतात. त्वरित व अडखळत जे गमन करतात ते दरिद्री होतात ॥११५॥

॥ इतिगतिः ॥

श्रांतस्ययानमशनंचबुभुक्षितस्यपानंतृषापारि
गतस्यभयेशुरक्षा । एतानियस्यपुरुषस्यभवंति

काले धन्यं वदंति खलु तं नरलक्षणज्ञाः ॥ ११६ ॥

अर्थ—श्रांत ह्य० दमला अ० वाहन, भूक लागली असतां खाण्यास, तान लागली अ० उदकादि पिण्यास, भय प्राप्त झालें अ० रक्षणकर्ता, हीं ज्या पुरुषास यथाकालीं मिळतात; त्या पुरुषास, पुरुषलक्षण जाणणारे, धन्य (शुभलक्षण) असें ह्मणतात ॥ ११६ ॥

पुरुषलक्षणमुक्तमिदं मयामुनिमतान्यवलो
क्यसमासतः । इदमधीत्यनरो नृपसंमतो
भवति सर्वजनस्य च वल्लभः ॥ ११७ ॥

अर्थ—ऋषींचीं मते पाहून संक्षेपानें मी हें पुरुषलक्षण सांगितलें. हें पढून मनुष्य, राजास मान्य व सर्व लोकांस प्रिय असां होतो ॥ ११७ ॥

॥ इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां
॥ पुरुषलक्षणं नामाष्टाषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ अथ पंचमहापुरुषलक्षणं ॥

ताराग्रहैर्बलयुतैः स्वक्षेत्रस्वोच्चगैश्चतुष्टयगैः ।
पंचपुरुषाः प्रशस्ता जायंते तानहं वक्ष्ये ॥ १ ॥

अर्थ—भौमादि पांच ग्रह बलिष्ठ, स्वगृही, स्वोच्चीं, केंद्रीं असतां, पांच पुरुष उत्तम होतात. ते सांगतो ॥ १ ॥

जीवेन भवति हंसः सौरेण शशः कुजेन रुचकश्च ।
भद्रो बुधेन बलिना मालव्यो दैत्यपूज्येन ॥ २ ॥

अर्थ—पूर्वोक्तस्थानीं वृहस्पति बलिष्ठ अ० हंससं० पुरुष होतो. शनि अ० शशसंज्ञक, भौम अ० रुचक सं०, बुध अ० भद्रसं०, शुक्र अ० मालव्यसंज्ञक पुरुष होतो ॥ २ ॥

सत्त्वमहीनंसूर्याच्छारीरंमानसंचंद्रबलात् ।
 यद्राशिभेदयुक्तावैतौतलक्षणःसपुमान् ॥३॥
 तद्घातुमहाभूतप्रकृतियुतिवर्णसत्त्वरूपाद्यैः ।
 अवलरवींदुयुतैस्तैःसंकीर्णालक्षणैःपुरुषाः ॥४॥

अर्थ—सूर्य बलिष्ठ अ० सत्त्वादिगुण परिपूर्ण होतात. देहगुण व मानसगुण चंद्रबलाने होतात. ज्या राशीचे होरा द्रेष्काणादि भेदयुक्त सूर्यचंद्र असतील त्या राशिभेदस्वामीच्या लक्षणांचा तो पुरुष होतो ॥३॥ त्या स्वामीच्या स्नाय्वादिघातु, महाभूतांच्या प्रकृति (महीस्वभाव इत्यादि अ० ६८ श्लोक० १०९।११०), कांति, (अ० ६८ श्लोक ८९), वर्ण, सत्व, रूपादिकांहीं समान होतात (जन्मकालीं सत्रल सूर्यचंद्र ज्या ग्रहाच्या गृहहोरादि षड्वर्गीं असतील त्या ग्रहाच्या धात्वादि प्रकृतियुक्त पुरुष होतो.). जन्मकालीं निर्वल सूर्यचंद्रयुक्त गृहहोरादि षड्वर्ग असतां लक्षणांहीं संकीर्ण (मिश्र) होतात ॥४॥

भौमात्सत्त्वंगुरुताबुधात्सुरेज्यास्वरःसितात्स्नेहः ।
 वर्णःसौरादेषांगुणदोषैःसाध्वसाधुत्वं ॥५॥

अर्थ—सत्व (धैर्य) भौमापासून होतें. शरीराचें गुरुत्व बुधापासून, शब्द गुरूपासून, स्नेह (निर्मलत्व) शुक्रापासून, वर्ण शनैश्वरापासून हीं होतात. या ग्रहांच्या सत्रलत्वाने चांगले व निर्वलत्वाने वाईट असे होतात ॥५॥

संकीर्णाःस्युर्ननृपादशासुतेषांभवंतिसुखभाजः ।
 रिपुगृहनीचोच्च्युतसत्पापनिरीक्षणैर्भेदः ॥६॥

अर्थ—संकीर्ण (मिश्र) जे ते राजे होत नाहीत. त्या ग्रहाच्या दशेमध्ये सुखी होतात. शत्रुगृह, नीच, उच्च यांपासून च्युत जे शुभ व पापग्रह यांच्या दृष्टीने त्या पुरुषांचा भेद ल० सुखदुःखादिमिश्रत्व होतें ॥६॥

षण्णवतिरंगुलानांव्यायामोदीर्घिताचहंसस्य ।
 शशरुचकभद्रमालव्यसंज्ञितास्त्र्यंगुलविवृद्ध्या ॥७॥

अर्थ—हंससंज्ञक पुरुषाची, (वांवाची) लांबी ९६ अंगुले व उंचीही ९६ अंगुले च होय. शश, रुचक, भद्र, मालव्य, संज्ञक पुरुषांची रुंदी व उंची तीन तीन अंगुले अनुक्रमाने अधिक जाणावी. ल० ९९ शश, १०२ रुचक, १०९ भद्र, १०८ मालव्य अशी जाणावी ॥७॥

यःसात्विकस्तस्यदयास्थिरत्वंसत्वार्जवंब्राह्मणदेव
भक्तिः । रजोधिकःकाव्यकलाक्रतुस्त्रीसंसक्तचित्तःपु
रुषोतिशूरः ॥८॥ तमोधिकोवंचयितापरेषामूर्खो
सःक्रोधपरोतिनिद्रः । मिश्रैर्गुणैःसत्वरजस्तमोभि
र्मिश्रास्तुतेसप्तसहप्रभेदैः ॥९॥

अर्थ—सत्वगुणाधिक पुरुषास दया, स्थिरचित्त, सत्यभाषण, सरलस्वभाव, ब्राह्मण
व देव यांची भक्ति, हे गुण होतात. रजोगुण अधिक अ० काव्य, नृत्यगीता-
दिकला, यज्ञ, स्त्री, यांचाठाई आसक्तचित्त व अतिशूर असा होतो ॥८॥ तमोगु-
ण अधिक अ० लोकांस ठकविणें, मूर्ख, आळशी, क्रोधिष्ठ, अतिनिद्र, (निद्राळु)
असा होतो. सत्वरजतम हे तीनही गुण मिश्रित अ० पूर्वोक्तस्वभाव मिश्र हो-
तात. त्यांचे भेद सात होतात. (१ सत्व, २ रज, ३ तम, ४ सत्वरजसी, ५
रजस्तमसी, ६ सत्वतमसी, ७ सत्वरजस्तमांसि असे सात प्रकार राशिभेदास्तव व
संकीर्णत्वास्तव होतात) ॥९॥

मालव्योनागनासासमभुजयुगलोजानुसंप्राप्तहस्तो
मांसैःपूर्णागसंधिःसमरुचिरतनुर्मध्यभागेकृशश्च ।
पंचाष्टौचोर्ध्वमास्यंश्रुतिविवरमपित्र्यंगुलोनंचतिर्य
कृदीप्ताक्षंसत्कपोलंसमसितदशनंनातिमांसाधरोष्ठं १०

अर्थ—हत्तीच्या शूंडेसारखें बाहुद्वय, गुडध्यांपर्यंत लांब हस्त, मांसांनीं परिपूर्ण अं-
गाच्या संधि, सम व तेजस्वी शरीर, मध्यभागी कृश, हनुवटीपासून ललाटापर्यंत
१३ अंगुलें मुख, कर्णविवरही तिरकस त्र्यंगुलोन (तीन अंगुलांत काहीं कमी)
ह्म० हनुवटीपासून कर्णविवर १० अंगुलें, स्वच्छनेत्र, सुंदर गाल, सारखे व पांढ-
रे दांत, फार मोठानाहीं अधरोष्ठ, असा मालव्यसंज्ञक पुरुष होय ॥१०॥

मालवान्सभरुकच्छसुराष्ट्रान्लाटसिंधुविषयप्रभृतींश्च ।
विक्रमार्जितधनोवतिराजापारियात्रनिलयःकृतबुद्धिः ११

अर्थ—सुंदरबुद्धि, पारियात्र पर्वतावर राहणारा, स्वपराक्रमानें संपादितद्रव्य असा
मालव्यसंज्ञक पुरुष, राजा होऊन मालवा, भरु, कच्छ, सुराष्ट्र, लाट, सिंधुदेश
इत्यादिकांतें रक्षण करतो ॥११॥

सप्ततिवर्षोमालव्योयंत्यक्ष्यतिसम्यक्प्राणांस्तीर्थे ।
लक्षणमेतत्सम्यक्प्रोक्तंशेषनराणांचातोवक्ष्ये ॥१२॥

अर्थ—७० वर्षांचा, हा मालव्य, तप करून पुण्यभूमीचाठाई प्राण सोडील. हे उत्तमप्रकारे मालव्यपुरुषाचे लक्षण सांगितले. भद्रादिपुरुषांची लक्षणे पुढे सांगतो ॥१२॥

उपचितसमवृत्तलंबबाहुर्भुजयुगलप्रमितःसमुच्छ्रयो
स्य । मृदुतनुघनरोमनत्धगंडोभवतिनरःखलुलक्ष
णेनभद्रः ॥१३॥

अर्थ—पुष्ट, सारखे, वाटोळे, लांब असे आहेत बाहु ज्याचे, वांवाइतकी आहे उंची ज्याची, मृदु, बारीक, दाट, अशा रोमांनी (अंगावरील केशांनी) युक्त आहेत गाल ज्याचे, असा पुरुष भद्रसंज्ञक होतो ॥१३॥

त्वक्शुक्रसारःपृथुपीनवक्षाःसत्त्वाधिकोव्या
घ्नमुखःस्थिरश्च । क्षमान्वितोधर्मपरःकृतज्ञो
गजेंद्रगामीबहुशास्त्रवेत्ता ॥१४॥ प्राज्ञोवपु
ष्मान्सुललाटशंखःकलास्वभिज्ञोधृतिमान्सु
कुक्षिः । सरोजगर्भद्युतिपाणिपादोयोगीसु
नासःसमसंहतभ्रूः ॥१५॥

अर्थ—त्वचा बळकट, रेत बहुत, विस्तीर्ण व पुष्ट वक्षस्थळ, सत्वगुणाधिक, व्याघ्रा-
सारखे मुख, स्थिरबुद्धि, दयायुक्त, धर्मरत, उपकार जाणणारा, मंदगति, बहुत
शास्त्रे जाणणारा, ॥१४॥ ज्ञानी, दृढदेह, उत्तम आहेत ललाट व शंख ज्याचे,
नृयादि कला जाणणारा, धैर्यवान्, उत्तम कुक्षि ज्याची, कमलगर्भासारखे तेज-
स्वी हात व पाय ज्याचे, योगाभ्यासी, सुंदरनाक, सारख्या व मिळालेल्या भिवया
ज्याच्या असा भद्रपुरुष होय ॥१५॥

नवांबुसिक्तावनिपत्रकुंकुमद्विपेंद्रदानागुरुतु
ल्यगंधता । शिरोरुहाश्चैकजरूष्णकुंचिता
स्तुरंगनागोपमगूढगुह्यता ॥१६॥

अर्थ—नवी उदकाने सिंचित भूमि, तमालपत्र, कुंकुम, हत्तीचे मद्दोदक, धूप, यां-

सारखा गंध; एका रोमरंध्रामध्ये एक असे, काळे, आकुंचित आहेत केश ज्याचे, घोडा व हत्ती यांसारखे गुप्त आहे शिश्रु ज्याचे असा भद्रपुरुष होय ॥१६॥

**हलमुसलगदासिशंखचक्रद्विपमकराङ्गरथांकि
तांग्रिहस्तः । विभवमपिजनोस्यबोभुजीति
क्षमतिहिनस्वजनंस्वतंत्रबुद्धिः ॥१७॥**

अर्थ—नांगर, मुसल, गदा, तरवार, शंख, चक्र, हत्ती, मगर, कमल, गाडा यांसारख्या रेषांनी युक्त आहेत पाय व हात ज्याचे, ऐश्वर्य (संपत्ति) लोक उपभोग करितात, स्वजनाची क्षमा करीत नाही, स्वाधीन आहे बुद्धि ज्याची, असा भद्रपुरुष होय ॥१७॥

**अंगुलाग्निनवतिश्चपडूनान्युच्छ्रयेणतुलयापि
चभारः । मध्यदेशनृपतिर्यादिपुष्टारूयादयो
स्यसकलावनिनाथः ॥१८॥**

अर्थ—सहा अंगुलें कमी नव्वद ह्य० ८४ अंगुलें उंच, दोनहजार पलें वजन, असा भद्रसंज्ञक पुरुष मध्यदेशाचा राजा होईल. जर तोच पुरुष १०५ अंगुलें उंच असेल तर सर्वपृथ्वीचा राजा होईल. (सातव्या श्लोकांत व्यादिपुष्ट सांगितले त्याप्रमाणे) ॥१८॥

**भुक्त्वासम्यक्वसुधांशौर्येणोपार्जितामशीत्यब्दः ।
तीर्थेप्राणांस्त्यक्त्वाभद्रोदेवालयंयाति ॥१९॥**

अर्थ—पराक्रमाने मिळवलेल्या पृथ्वीचा उपभोग करून ८० वर्षांनंतर पुण्यक्षेत्री प्राणत्याग करून भद्रसंज्ञक महापुरुष स्वर्गाप्रत जातो ॥१९॥

**ईषदंतुरकस्तनुद्विजनस्यःकोशेक्षणःशीघ्रगोचि
द्याधातुवणिकक्रियासुनिरतःसंपूर्णगंडःशठः ।
सेनानीःप्रियमैथुनःपरजनस्त्रीसक्तचित्तश्चलः
शूरोमातृहितोवनाचलनदीदुर्गेषुसक्तःशशः ॥२०॥**

अर्थ—थोडे वरदांतांचा, बारीक दांत व नखांचा, नेत्रपार्ती अधिक ज्याची, शीघ्रगामी, शब्दविद्या, गैरिकादिधातु, क्रयविक्रयादि व्यापार यांचाठाई तत्पर, पुष्टगालांचा, परकार्यविमुख, सेनापति, मैथुनप्रिय, लोकांच्या स्त्रियांचाठाई आसक्त, चंचल.

बुद्धि, युद्धशूर, मातृभक्त, वने, पर्वत, नद्या, किल्ले यांचाठाई आसक्तचित्त; असा शशसं० महापुरुष होय ॥२०॥

दीर्घौगुलानांशतमष्टहीनंसाशंकचेष्टःपररंध्र
विच्च । सारोस्यमज्जानिभृतप्रचारःशशो
ह्ययंनातिगुरुःप्रदिष्टः ॥२१॥

अर्थ—हा शशसंज्ञक ९२ अंगुळें उंच, शंकायुक्त व्यापारकर्ता, शत्रूंचें छिद्र जाणणारा, मज्जासार, स्थिरप्रचार (चंचलनव्हे) फार स्थूल नाहीं, असा होय ॥२१॥

मध्येकृशःखेटकखड्गवीणापर्यंकमालामुरजा
नुरूपाः । शूलोपमाश्चोर्ध्वगताश्चरेखाःशश
स्थपादोपगताःकरेवा ॥२२॥

अर्थ—मध्यभागीं कृश, ढाल, तलवार, वीणा, मंचक, माळ; मृदंग यांसारख्या व शूलासारख्या ऊर्ध्वगत रेषा पायांवर किंवा हातांवर असा पु० शशसंज्ञक होय २२

प्रात्यंतिकोमांडलिकोथवायंस्फिक्स्त्रावशूला
भिभवार्तमूर्तिः । एवंशशःसप्ततिहायनोयंवै
वस्वतस्यालयमभ्युपैति ॥२३॥

अर्थ—शश, गुहावासी लोकांचा राजा किंवा मांडलिक राजा होतो. कुल्यांचा स्त्राव व शूलरोगाच्या पीडेनें पीडितशरीर असा ७० वर्षांनीं मरतो ॥२३॥

रक्तंपीनकपोलमुन्नतनसंवक्रंसुवर्णोपमंवृत्तं
चास्यशिरोक्षिणीमधुनिभेसर्वेचरक्तानखाः ।
स्वग्दामांकुशशंखमत्स्ययुगलक्रत्वंगकुंभांबुजै
श्विनैर्हंसकलस्वनःसुचरणोहंसःप्रसन्नद्वियः ॥२४॥

अर्थ—आरक्त, पुष्टगाल, उंचनाक, सुवर्णासारखें असें मुख; वाटोळें मस्तक, मवा-
सारख्या वर्णांचे डोळे, सर्व नखें तांबडीं, माला, अंकुश, शंख, मत्स्यद्वय, यज्ञांग
(वेदीस्तुवादि), कुंभ, कमल या चिन्हांनीं चिन्हित, हंसासारखा मधुरशब्द, सुंद-
र पाय, स्वच्छ इंद्रियें असा हंससंज्ञक महापुरुष होय ॥२४॥

रतिरंभसिशुक्रसारताद्विगुणाचाष्टशतैःपलैर्मितिः ।

परिमाणमथास्यषड्युतानवतिःसंपरिकीर्तिताबुधैः २५

अर्थ—हंसाची, क्रीडा उदकामध्ये, रेत अधिक, वजन १६०० पल्ले, उंची ९६ अंगुलें पंडितांनीं सांगितली ॥२५॥

भुनक्तिहंसःखसशूरसेनान्गांधारगंगायमुनांतरालं ।

शतंदशोनंशरदानृपत्वंकृत्वावनांतेसमुपैतिमृत्युं ॥२६॥

अर्थ—खस, शूरसेन, गांधार, गंगा व यमुना यांचा मध्यदेश यांचा उपभोग हंस-महापुरुष करितो. नव्वद वर्षे राज्य करून वनामध्ये मृत्यु पावतो ॥२६॥

सुभ्रूकेशोरक्तश्यामःकंबुग्रीवोव्यादीर्घास्यः ।

शूरःक्रूरःश्रेष्ठोमंत्रीचौरस्वामीव्यायामीच ॥२७॥

अर्थ—सुंदर भिवया व केश, तांबडा व काळा वर्ण, त्रिवलियुक्त मान, थोडेंसें लांब तोंड, शूर, क्रोधी, श्रेष्ठ, मसलती, चोरांचा राजा, श्रम करणारा, रुचकसं० महापुरुष होय ॥२७॥

यन्मात्रमास्यंरुचकस्यदीर्घमध्यप्रदेशेचतुरस्र

तासा । तनुच्छविःशोणितमांससारोहंताद्वि

षांसाहससिद्धकार्यः ॥२८॥

अर्थ—रुचकाचें जितकें लांब मुख तितकीच उदरमध्याची विपुलता (रुंदी), सूक्ष्मत्वचा, रक्त व मांस हीं बळकट, शत्रु मारणारा, साहसकर्मानें कार्य सिद्ध करणारा, रुचकसं० महापुरुष होय ॥२८॥

खट्वांगवीणावृषचापवज्रशक्तींदुशूलंकितपाणिपादः ।

भक्तोगुरुब्राह्मणदेवतानांशतांगुलःस्यात्तुलयासहस्रं २९

अर्थ—खट्वांग (आयुधविशेष), वीणा, वृषभ, धनुष्य, वज्र, शक्ति (सैती) चंद्र, त्रिशूल यांसारख्या रेषांनीं युक्त हात व पाय, गुरु, ब्राह्मण, देव यांचा भक्त, १०० अंगुलें उंच, सहस्र पल्ले वजन रुचकसं० होय ॥२९॥

मंत्राभिचारकुशलःकृशजानुजंघोविंध्यंससह्य

गिरिमुज्जयनींचभुक्त्वा । संप्राप्यसप्ततिसमा

रुचकोनरेंद्रःशस्त्रेणमृत्युमुपयात्यथवानलेन ॥३०॥

अर्थ—मंत्रप्रयोग व जारणमारणादि यांचाठाई कुशल, गुडघे व पोटाच्या बारीक, विंध्य व सन्नपर्वत आणि उज्जयनी यांचें राज्य करून ७० वर्षे ज्ञाल्यावर रुचक-महापुरुष राजा शस्त्रानें अथवा अग्नीनें मृत्यु पावतो ॥३०॥

पंचापरेवामनकोजघन्यःकुब्जोपरोमंडलकोथसामी ।

पूर्वोक्तभूपानुचराभवंतिसंकीर्णसंज्ञाःशृणुलक्षणैस्तान् ३ १

अर्थ—पूर्वोक्त पांच महापुरुषांहून दुसरे वामनक, जघन्य, कुब्ज, मंडलक, सामी, हे पांच पुरुष पूर्वोक्त राजांचे अनुचर (सुहृत्) संकीर्ण (मिश्र) संज्ञक होत. त्यांचीं लक्षणे सांगतो ॥३१॥

**संपूर्णांगोवामनोभग्नपृष्ठःकिंचिच्चोरुर्मध्यक
क्षांतरेषु । ख्यातोराज्ञोह्येषभद्रानुजीवीस्फी
तोदातावासुदेवस्यभक्तः ॥३२॥**

अर्थ—पूर्णावयव, वक्रपाठ, मांड्या, मध्यभाग, कांख यांमध्ये थोडासा वांकडा, कीर्तिमान्, भद्रसं० राजाचा सेवक; वृद्धिगत, दानशील, वासुदेवाचा भक्त, वामन-पुरुष होय ॥३२॥

मालव्यसेवीतुजघन्यनामाखंडेंदुतुल्यश्रवणःसुगंधिः ।

शुक्रेणसारःपिशुनःकविश्चरूक्षच्छविःस्थूलकरांगुलीकः३ ३

**क्रूरोधनीस्थूलमतिःप्रतीतस्ताम्रच्छविःस्यात्प
रिहासशीलः । उरोंघ्रिहस्तेष्वसिशक्तिपाश
परश्वधांकश्चजघन्यनामा ॥३४॥**

अर्थ—मालव्यसं० महापुरुषाची सेवा करणारा, अर्धचंद्रासारखे कान, सुंदर अंग-संधि, रेत अधिक, पिशुन, कवि, कठिनत्वचा, करांगुली मोठ्या ॥३३॥ क्रोधी, धनवान्, अल्पवृद्धि, प्रसिद्ध, लोहितवर्ण त्वचा, हंसणारा, उर, चरण, हस्त, यांवर तरवार, शक्ति, पाश, फरश, यांसारख्या रेषा, असा जघन्यनामक पुरुष होय ३४

**कुब्जोनाम्नायःसशुद्धोह्यधस्तात्क्षीणःकिंचित्
पूर्वकायेनतश्च । हंसासेवीनास्तिकोथैरुपेतो
विद्वान्शूरःसूचकःस्यात्कृतज्ञः ॥३५॥ कला
स्वभिज्ञःकलहप्रियश्चप्रभूतभृत्यःप्रमदाजित**

श्र । संपूज्यलोकंप्रजहात्यकस्मात्कुब्जोयमु
क्तःसततोद्यतश्च ॥३६॥

अर्थ—कुब्जनामक, अधोभागीं संपूर्णांग, पूर्वभागीं (वरच्या अंगीं) किंचित् क्षीण व नत (अस्पष्ट); हंससं०ची सेवा करणारा, नास्तिक, द्रव्ययुक्त, विद्वान्, शूर, पि-
शुन, उपकार जाणणारा ॥३६॥ नृत्यादि कला जाणणारा, कलहप्रिय, बहुत चा-
कर, स्त्रीजित, लोकांची पूजा करून अकस्मात् सोडणारा, निरंतर उद्योगी, कुब्ज
होय ॥३६॥

मंडलकनामधेयोरुचकानुचरोभिचारवित्कुशलः ।

कृत्यावैतालादिषुकर्मसुविद्यासुचानुरतः ॥३७॥

वृद्धाकारःखररूक्षमूर्धजःशत्रुनाशनेकुशलः ।

द्विजदेवयज्ञयोगप्रसक्तधीःस्त्रीजितोमतिमान् ॥३८॥

अर्थ—मंडलक पुरुष रुचकाचा सेवक, आभिचारिक कर्म करणारा, कुशल, कृषा
(आभिचारिक मंत्रांनीं उत्पन्न झालेली स्त्री), वेताल इ० कर्मांचाठाई व विद्यांम-
ध्ये तत्पर ॥३७॥ वृद्धसदृशशरीर, कठिण व रूक्ष असे केश, शत्रूंच्या नाशावि-
षयीं कुशल, ब्राह्मण, देव, यज्ञ, योगाभ्यास यांचाठाई आसक्तबुद्धि, स्त्रीजित, बुद्धि
मान्, मंडलक होय ॥३८॥

सामीतियःसोतिविरूपदेहःशशानुगामीखलुदु

र्भगश्च । दातामहारंभसमाप्तकार्योगुणैःशशस्यै

वभवेत्समानः ॥३९॥

अर्थ—सामिसं०, फार विरूपदेह, शश याचा सेवक, दुर्भाग्य, दानशील, मोठ्या का-
र्यांचा आरंभ करून समाप्ति करणारा, सत्त्वादि गुणांनीं शशासारखा (श्लो० २०) ३९

पुरुषलक्षणमुक्तमिदंमयामुनिमतानिसमी

क्ष्यसमासतः । इदमधीत्यनरोनृपसंमतोभ

वतिसर्वजनस्यचवल्लभः ॥४०॥

अर्थ—या श्लोकाचा अर्थ पूर्वाध्यायांतीं सांगितला ॥४०॥

॥ इतिवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायांपंचम

हापुरुषलक्षणं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥

॥ अथस्त्रीलक्षणं ॥

स्निग्धोन्नताग्रतनुताम्रनखौकुमार्याःपादौसमोपचि
तचारुनिगूढगुल्फौ । श्लिष्टांगुलीकमलकांतितलौच
यस्यास्तामुद्रहेद्यदिभुवोधिपतित्वमिच्छेत् ॥१॥

अर्थ—स्नेहयुक्त, कूर्मपृष्ठोन्नत, पुढें बारीक, तांबडीं नखें, समान, पुष्ट, सुंदर, गुप्त-
गोफे, मिळालेल्या अंगुली, कमलाच्या कांतीसारखे तल, असे जिचे पाय असती-
ल तीतें भूपतित्व इच्छिणारांनै बरावी ॥१॥

मत्स्यांकुशाब्जयववज्रहलासिचिन्हावस्वेदनौमृदु
तलौचरणौप्रशस्तौ । जंघेचरोमरहितेविशिरेसुवृत्ते
जानुद्वयंसममनुल्बणसंधिदेशं ॥२॥ ऊरूघनौकरिक
रप्रतिमावरोमावश्वत्थपत्रसदृशंविपुलंचगुह्यं । श्रो
णीललाटमुरुकूर्मसमुन्नतंचगूढोमणिश्चविपुलांश्रिय
मादधाति ॥३॥

अर्थ—मत्स्य, अंकुश, कमल, यव, वज्र, नांगर, तलवार, यांसारख्या रेखांनीं चिन्हि-
त, घर्मयुक्त नव्हत, मृदु आहेत तल ज्यांचे असे पाय शुभ होत. केशरहित, शि-
राविरहित व वाटोळ्या पोटाच्या, सारखे, बारीक सांघे असे जानु, ॥२॥ घट्ट, ह-
त्तीच्या झुंडेसारख्या, रोमरहित अशा मांड्या; पिपळाच्या पानासारखी विस्तीर्ण
योनि, श्रोणीललाट (कमरेच्या वरचा भाग) विस्तीर्ण व कूर्मपृष्ठोन्नत, योनींतला
मणि गुप्त अशी स्त्री असतां, बहुत लक्ष्मी प्राप्त होत्ये ॥३॥

विस्तीर्णमांसोपचितोनितंबोगुरुश्चधत्तेरसनाकलापं ।
नाभिर्गभीराविपुलांगनानांप्रदक्षिणावर्तगताप्रशस्ता ४

अर्थ—स्त्रियांचा नितंब (कटिप्रदेश) विस्तीर्ण, मांसल, गुरु, असा अ० कमरप-
ट्टा धारण करतो. स्त्रियांची नाभि खोल, मोठी, प्रदक्षिण भोंवत्यानें युक्त अ-
शी प्रशस्त होय ॥४॥

मध्यंस्त्रियास्त्रिवलिनाथमरोमशंचवृत्तौघनावविष
मौकठिनावुरस्यौ । रोमापवर्जितमुरोमृदुचांगना

नांग्रीवाचकंबुनिचितार्थसुखानिधत्ते ॥५॥

अर्थ—स्त्रीचा मध्यभाग (पोटा) त्रिवालियुक्त व केशरहित असावा. स्तन वर्तुल एकाशीएक, सारखे, कठिण, असावे. उर केशरहित, मृदु असावा. मान त्रिवालियुक्त असावी. ह्य० द्रव्य व सुख हीं प्राप्त होतात ॥५॥

बंधुजीवकुसुमोपमोधरोमांसलोरुचिरविंबरूपभृत् । कुंदकुड्मलनिभाःसमाद्विजायोषितांपतिसुखामि तार्थदाः ॥६॥

अर्थ—बंधुजीव (दुपारी तांबडी) पुष्पासारखा, मांसल, सुंदर, पकतोडल्यासारखे रूप धारण करणारा, असा स्त्रियांचा ओष्ठ शुभ होय. कुंदाच्या कळीसारखे, सम (सारखे), असे दांत अ० पतिसुख व बहुत द्रव्य प्राप्त होते ॥६॥

दाक्षिण्ययुक्तमशठंपरपुष्टहंसवल्गुप्रभाषितमदीनम नल्पसौख्यं । नासासमासमपुटारुचिराप्रशस्ताद् ग्रीलनीरजदलद्युतिहारिणीच ॥७॥

अर्थ—चातुर्ययुक्त, प्रामाणिक, कोकिल व हंस यांसारखे रमणीय, दीन नव्हे असे भाषण बहुत सुख देते. समान, समपुटे, सुंदर अशी नासिका शुभ होय. नीलकमलपत्राचे तेज हरणकरणारी (कमलपत्रासारखी) दृष्टि (नेत्र) प्रशस्त होय ॥७॥

नोसंगतेनातिपृथूनलंबेशस्तेभ्रुवौबालशशांकवक्रे । अर्धेदुसंस्थानमरोमशंचशस्तंललाटंननतंनतुंगं ॥८॥

अर्थ—मिळालेल्या नाहीत, फार मोठ्या नव्हत, आंखूड, द्वितीयेच्या बालचंद्रासारख्या वक्र अशा भिवया शुभ होत. अर्धचंद्रासारखे, केशरहित, नीच नव्हे व उंचही नव्हे (सम) असे ललाट शुभ होय ॥८॥

कर्णयुग्ममपियुक्तमांसलंशस्यतेमृदुसमंसमाहितं । स्निग्धनीलमृदुकुंचितैकजामूर्धजाःसुखकराःसमंशिरः ९

अर्थ—कर्णद्वय, योग्यपुष्ट, मृदु, तुल्य, संलग्न असे शुभ होय. स्निग्ध, नीलवर्ण, मृदु, कुरळ, एकरंध्रामध्ये एक असे केश सुखकारक होत. मस्तक सम शुभ होय ॥९॥

भृंगारासनवाजिकुंजररथश्रीवृक्षयूपेषुभिर्मालाकुंड
लचामरांकुशयवैःशैलैर्ध्वजैस्तोरणैः । मत्स्यस्वस्ति
कवेदिकाव्यजनकैःशंखातपत्रांबुजैःपादेपाणितलेपि
वायुवतयोगच्छंतिराज्ञीपदं ॥१०॥

अर्थ—जलपात्र (शारी) ; आसन, अश्व, हत्ती, रथ, त्रिल्ववृक्ष, यज्ञस्तंभ, बाण, माला, कुंडल, चंवरी, अंकुश, यव, पर्वत, ध्वज, तोरण, मत्स्य, स्वस्तिक, वेदी, व्यजन, शंख, छत्र, कमल, हीं चिन्हें (रेषारूप) पायांवर किंवा हस्ततलावर अथवा हृदयावर असतां, त्या राजस्त्रिया होतात ॥१०॥

निगूढमणिबंधनौतरुणपद्मगर्भोपमौकरौनृपतियो
षितांतनुविकृष्टपर्वांगुली । ननिन्नमतिनोन्नतंकरतलं
सुरेखान्वितंकरोत्यविधवांचिरंसुतसुखार्थसंभोगिनीं ११

अर्थ—अस्पष्ट आहे मणिबंध (हस्तमूल) जिचा अशी, नूतनकमलगर्भासारखे व बारीक, लांब आहेत अंगुलिपर्वे ज्यांचीं असे हात राजस्त्रियांचे होत. खोलकट नव्हे व अतिउंचही नव्हे व उत्तमरेषांनी युक्त हस्ततल अशी स्त्री चिरकाल पतियुक्त व पुत्र, सुख, द्रव्य यांचा उपभोग करिले ॥११॥

मध्यांगुलियामणिबंधनोत्थारेखागतापाणितलेंगना
याः । ऊर्ध्वस्थितापादतलेथवायापुंसोथवाराज्यसु
खायसास्यात् ॥१२॥

अर्थ—स्त्रीच्या हस्ततलामध्ये मणिबंधा (हस्तमूला) पासून उत्पन्न होऊन मध्यमांगुलीप्रत गेलेली रेषा अथवा पुरुषाच्या पादतलाचाठाई ऊर्ध्वस्थित रेषा असेल अथवा अशा रेषा हस्ततली किंवा पादतली होतील तर त्या राज्यसुख देतील १२

कनिष्ठिकामूलभवागतायाप्रदेशिनीमध्यमिकांतरालं ।
करोतिरेखापरमायुषःसाप्रमाणमूनातुतदूनमायुः ॥१३॥

अर्थ—कनिष्ठिकामूलापासून उत्पन्न होऊन प्रदेशिनी (आंगठ्याजवळची) व मध्यमा यांच्यामध्ये जी रेषा गेली ती परमायु करले. ती प्रमाणाहून कमी असल्यास त्या परमायुपेक्षां कमी आयुष्य जाणवें (याचीं वर्षे कल्पनेनें १०० वर्षांत कमी जाणावीं) ॥१३॥

अंगुष्ठमूलेप्रसवस्यरेखाःपुत्रावृहत्यःप्रमदास्तु
तन्व्यः । अच्छिन्नदीर्घावृहदायुषांताःस्वल्पा
युषांछिन्नलघुप्रमाणाः ॥१४॥

अर्थ—अंगुष्ठमूलाचाठाई पुत्रादि अपत्यांच्या रेषा होत. त्या मोठ्या अ० पुत्र व बारीक अ० कन्या होतात. त्यांतही तुटलेल्या नव्हत व लांब अशा दीर्घायुंच्या व तुटलेल्या आणि बारीक अल्पायुंच्या होत ॥१४॥

इतीदमुक्तंशुभमंगनानामतोविपर्यस्तमनिष्ट
मुक्तं । विशेषतोनिष्टफलानियानिसमासत
स्तान्यनुकीर्तयामि ॥१५॥

अर्थ—पूर्वोक्तप्रकारे स्त्रियांचे शुभलक्षण सांगितले, याहून जे विपरीत ते अशुभ होय. फारच अशुभ फले तीं संक्षेपाने पुढे सांगतो. ॥१५॥

कनिष्ठिकावातदनंतरावामहींनयस्याःस्पृश
तीस्त्रियाःस्यात् । गताथवांगुष्ठमतीत्ययस्याः
प्रदेशिनीसाकुलटातिपापा ॥१६॥

अर्थ—ज्या स्त्रीच्या पायांची कनिष्ठिका किंवा अनामिका भूमीस स्पर्श करित नाही; अथवा प्रदेशिनी अंगुष्ठाच्या पुढे गेलेली असेल तर ती स्त्री व्यभिचारिणी किंवा पापिष्ठ होईल ॥१६॥

उद्बद्धाभ्यांपिंडिकाभ्यांशिरालेशुष्केजंघेरोम
शेचातिमांसे । वामावर्तनिम्नमल्पंचगुह्यंकुं
भाकारंचोदरंदुःखितानां ॥१७॥

अर्थ—वर बद्ध अशा गोळ्यांनी युक्त, शिरायुक्त, केशयुक्त, फारमोठ्या अशा पोटाच्या अशुभ. डावे फिरलेले केशांनी युक्त, निम्न (अधःस्थ), अल्प अशी योनि अशुभ. घाघरीसारखे पोटा अशुभ. हीं तीन दुःखकारक होत ॥१७॥

ऋस्वयातिनिःस्वतादीर्घयाकुलक्षयः ।
ग्रीवयापृथूत्थयायोषितःप्रचंडता ॥१८॥

अर्थ—मान फार आंखूड अ० निर्धमत्व, फार लांब अ० कुलक्षय, पृथूत्थ (चेपट) अ० स्त्री क्रूर होत्ये. ॥१८॥

नेत्रेयस्याःकेकरेपिंगलेवासादुःशीलाश्याम
लोलेक्षणाच । कूपीयस्यागंडयोश्चस्मितेषु
निःसंदिग्धबंधकींतांवदन्ति ॥१९॥

अर्थ—नेत्र तिरवे व पिंगटवर्ण ती दुःशीला व काळे असून चंचल नेत्र तीही दुःशीला होय. जी स्त्री हंसली अ० गालांस खळग्या पडतात ती निःसंशय व्यभिचारिणी होय ॥१९॥

प्रविलंबिनिदेवरंललाटेश्वशुरंहंत्युदरेस्फि
जोःपतिंच । अतिरोमचयान्वितोत्तरोष्ठीन
शुभाभर्तुरतीवयाचदीर्घा ॥२०॥

अर्थ—लांब ललाट अ० दिराचा नाश, पोट लांब अ० सासण्याचा नाश, कुले लांब अ० पतीचा नाश, फार केशांनी युक्त वरचा ओठ अ० (मिशी आलेली) व फारच उंच अशी स्त्री पतीस शुभकारक नव्हे ॥२०॥

स्तनौसरोमौमलिनोल्बणौचकेशंदधातेविष
मौचकर्णौ । स्थूलाःकरालाविषमाश्रदंताः
क्लेशायचौर्यायचकृष्णमांसाः ॥२१॥

अर्थ—स्तन व कर्ण केशयुक्त, मलिन, अतिस्थूल, दोनही सारखे नव्हत असे असतील, ती दुःखी होय. मोठे, बाहेर आलेले व लांब, सारखे नाहीत असे दांत दुःखकारक होतात. दांतांजवळचे मांस काळे असेल तर ती स्त्री चोर होय २१

क्रव्यादरूपैर्वृककाककंसरीसृपोलूकसमान
चिन्हैः । शुष्कैःशिरालैर्विषमैश्चहस्तैर्भवन्ति
नार्यःसुखवित्तहीनाः ॥२२॥

अर्थ—राक्षस, लांडगा, कावळा, कंक (पक्षिवि०), सर्प, घुवड यांसारख्या रेषांनी चिन्हित, मांसरहित, शिरायुक्त, अतुल्य असे ज्या स्त्रियांचे हस्त त्या दुःखी व दरिद्री होतात ॥२२॥

यातूत्तरोष्ठेनसमुन्नतेनरूक्षायकेशीकलहप्रि
यासा । प्रायोविरूपासुभवन्तिदोषायत्राकृ
तिस्तत्रगुणावसन्ति ॥२३॥

अर्थ—ज्या स्त्रीचा वरचा ओष्ठ उंच व केशांचीं अग्रे रखरखीत ती कज्जेदलाल होये. बहुतकरून विरूपस्त्रियांचाठाईं दोष रहातात. जिची आकृति (शरीर) सुंदर तिचाठाईं गुण रहातात ॥२३॥

पादौसगुल्फौप्रथमंप्रदिष्टौजंघेद्वितीयंचसजानुचक्रे ।
 मेढ्रोरुमुष्कंचततस्तृतीयंनाभिःकटिश्वेतितुर्थमाहुः२४
 उदरंकथयंतिपंचमंदृदयंषष्ठमतस्तनान्वितं ।
 अथसप्तमंसजत्रुणीकथयंत्यष्टममोष्ठकंधरे ॥२५॥
 नवमंनयनेक्षसभ्रुणीसललाटंदशमंशिरस्तथा ।
 अशुभेष्वशुभंदशाफलंचरणाद्येषुशुभेषुशोभनं ॥२६॥

अर्थ—गोण्यांसहित पाय प्रथम दशाफल देतात असे सांगितले. गुडघ्यांसहित पोटाच्या द्वितीय द०फल दे०.शिभ्र, मांड्या, वृषणही तिसरे द० फल दे०.नाभि व कमर ही चतुर्थ द० फल दे० ॥२४॥ उदर पंचम द० फ० देते. स्तनयुक्त हृदय सहावे द० फल देते. खांदा व जत्रु (बाहु व कंठ यांचा सांधा, सरी) हीं सातवे द० फल दे०.ओष्ठ व मान हीं आठवे दशाफल देतात ॥२५॥ नेत्र व भिव्या हीं नवम द० फल दे०.ललाट व शिर हीं दशम द० फल शुभाशुभ देतात. (आयुष्याचे १० भाग करून जीं वर्षे येतील त्यांमध्ये प्रथम पायांचे शुभ किंवा अशुभ फल येते. दुसऱ्या भागांत पोटाच्यांचे येते. असे पुढे १० पर्यंत जाणावे). हीं चरणादि इंद्रिये, अशुभ अ० अशुभफल व शुभ अ० शुभफल जाणावे ॥२६॥

इतिबृहत्संहितायांस्त्रीलक्षणं नामसप्ततितमोऽध्यायः ॥७०॥

॥ अथवस्त्रच्छेदलक्षणं ॥

वस्त्रस्यकोणेपुवसंतिदेवानराश्रपाशांतदशां
 तमध्ये । शेषास्त्रयश्चात्रनिशाचरांशास्तथैव
 शय्यासनपादुकासु ॥१॥

अर्थ—वस्त्राच्या चार कोनांवर देव रहातात. पाशांत व दशांत मध्य यांचाठाईं

मनुष्य रहातात. मधल्या तीन भागीं राक्षस रहातात. असेच शय्या, आसन, पादुका यांचाठाईही देवादि रहातात ॥१॥

**लिप्तेमर्षीगोमयकर्दमाद्यैश्छिन्नेप्रदग्धेस्फुटि
तेचविंद्यात् । पुष्टंनवेल्पाल्पतरंचभुक्तेपापंशु
भंवाधिकमुत्तरीये ॥२॥**

अर्थ—काजळ वगैरे, गोमय, चिखल इत्यादिकांनीं लिप्त, कापले, दग्ध झाले, फाटले असतां; त्या वस्त्रांचें शुभाशुभफल जाणावें. नवे वस्त्र अ० पूर्णफल, मध्यम अ० अल्पफल, जीर्ण अ० फार थोडे फल होतें. उत्तरीय (आंगवस्त्र) वस्त्र लिप्तादि अ० शुभाशुभफल अधिक होतें ॥२॥

**रुग्राक्षसांशेष्वथवापिमृत्युःपुंजन्मतेजश्चमनु
ष्यभागे । भागेऽमराणामथभोगवृद्धिःप्रतिशु
सर्वत्रवदंत्यनिष्टं ॥३॥**

अर्थ—राक्षसभागीं छेदादि झालीं अ० वस्त्रस्वामीस रोग किंवा मृत्यु होतो. मनुष्यभागीं पुरुषाची तेजवृद्धि होय. देवभागीं सुखादि भोगवृद्धि होय. सर्वभागीं शेषांश छेदादि झालीं अ० अशुभफल होतें ॥३॥

**कंकड्वोलूककपोतकाकक्रव्यादगोमायुखरो
स्रसर्पैः । छेदाकृतिर्देवतभागगापिपुंसांभयंमृ
त्युसमं करोति ॥४॥**

अर्थ—कंक (पक्षिवि०) डूव (पाण्यावर तरणारा हंसादि पक्षि), घुबड, कवडा, कावळा, मांसभक्षक पक्षि, कोल्हा, गाढव, उंट, सर्प, यांसारखी वस्त्रछेदाची आकृति देवभागांत असली तथापि पुरुषांस मृत्युसारखें भय करत्ये ॥४॥

**छत्रध्वजस्वतिकवर्धमानश्रीवृक्षकुंभांबुजतोर
णाद्यैः । छेदाकृतिर्नैर्ऋतभागगापिपुंसांविध
त्तेनचिरेणलक्ष्मीं ॥५॥**

अर्थ—छत्र, ध्वज, स्वस्तिक, वर्धमान (परीळ इ० मृन्मयपात्र), बिल्ववृक्ष, कुंभ, कमल, तोरण इ० कांसारखी वस्त्रछेदाची आकृति राक्षसभागांत असतांही पुरुषांस शीघ्र लक्ष्मी प्राप्त होत्ये ॥५॥

**प्रभूतवस्त्रदाशिवनीभरण्यथापहारिणी ।
प्रदह्यतेग्निदैवतेप्रजेश्वरैरर्थसिद्धयः ॥६॥**

मृगेतुमूषकाद्भयं व्यसुत्वमेवशांकरे ।
 पुनर्वसौशुभागमस्तदग्रभेधनैर्युतिः ॥७॥
 भुजंगभेविलुप्यतेमघासुमृत्युमादिशेत् ।
 भगाव्हयेनृपाद्भयंधनागमायचोत्तरा ॥८॥
 करेणकर्मसिद्धयःशुभागमस्तुचित्रया ।
 शुभंचभोज्यमानिलेद्विदैवतेजनप्रियः ॥९॥
 सुतृद्युतिश्चमित्रभेपुरंदरंवरक्षयः ।
 जलप्लुतिश्चनैर्ऋतेरुजोजलाधिदैवते ॥१०॥
 मिष्टमन्नमथवैश्वदैवतेवैष्णवेभवतिनेत्ररो
 गता । धान्यलब्धिमपिवासवेविदुर्वारुणे
 विषकृतंमहद्भयं ॥११॥ भद्रपदासुभयंसलि
 लोत्थंतत्परतश्चभवेत्सुतलब्धिः । रत्नयुतिं
 कथयंतिचपौष्णेयोभिनवांबरमिच्छतिभोक्तुं ॥१२॥

अर्थ—अश्विनी नक्षत्रावर नवीन वस्त्र धारण केलें तर बहुत वस्त्रें मिळतात. असेंच
 भरणीवर न० व० धा० केलें तर वस्त्रहरण, कृत्तिका० वस्त्रदहन, रोहिणी० द्रव्य-
 प्राप्ति ॥६॥ मृग० उंदराचें भय, आर्द्रा० मरण, पुनर्वसु० शुभप्राप्ति, पुष्य० धनप्रा-
 प्ति ॥७॥ आश्लेषा० वस्त्रच्छेदन, मघा० मरण, पूर्वा० राजभय, उत्तरा० धनप्रा-
 प्ति ॥८॥ हस्त० कर्मसिद्धि, चित्रा० शुभप्राप्ति, स्वाती० शुभभोजन, विशाखा०
 लोकाप्रिय ॥९॥ अनुराधा० मित्रयोग, ज्येष्ठा० वस्त्रनाश, मूळ० जलामध्ये नाश,
 पूर्वाषाढा० रोग ॥१०॥ उत्तराषाढा० मिष्टान्नप्राप्ति, श्रवण० नेत्ररोग, धनिष्ठा०
 धान्यप्राप्ति, शततारका० विषभय ॥११॥ पूर्वाभाद्रपदा० उदकभय, उत्तराभाद्र-
 पदा० पुत्रप्राप्ति, रेवती० रत्नप्राप्ति, अश्विन्यादि नक्षत्रांवर नवे वस्त्र धारण करणा-
 रास पूर्वोक्त फलें होतात ॥१२॥

विप्रमतादथभूपतिदत्तयज्ञविवाहविधावभि
 लब्धं । तेषुगुणैरहितेष्वपिभोक्तुंनूतनमंबर
 मिष्टफलंस्यात् ॥१३॥

अर्थ—ब्राह्मणाज्ञेनें, राजानें दिलेलें, विवाहविधीमध्ये मिळालेलें असें नवीन वस्त्र गुण-
 रहितनक्षत्रादिकींही धारण केलें असतां, इष्टफल प्राप्त होतें ॥१३॥

(भोक्तुंनवांबरंशस्तमृक्षेपिगुणवर्जिते ।
विवाहेराजसन्मानेब्राह्मणानांचसंमते ॥१४॥)

अर्थ—विवाहकार्ली, राजानें केलेल्या सन्मानांनी व ब्राह्मणांची आज्ञा असतां, गुणरहितनक्षत्रींही नवें वस्त्र धारण करणें प्रशस्त होय ॥१४॥

॥ इतिवृहत्संहितायां वस्त्रच्छेदलक्षणं नामैकं
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ अथचामरलक्षणं ॥

देवैश्चमर्यः किलवालहेतोः सृष्टा हि मक्षमाधरकं
दरेषु । आपीतवर्णाश्च भवंति तासां कृष्णाश्च
लांगुलभवाः सिताश्च ॥१॥

अर्थ—देवांनी, चमरी (मृगवि०) प्राणी केशाकारणें हिमाचलाच्या गुहांमध्ये उत्पन्न केले. त्यांच्या पुच्छापासून झालेले केश थोडे पिवळे, काळे, पाढरे असे होतात १

स्नेहो मृदुत्वं बहुवालता च वैशद्यमल्पास्थिनिबं
धनत्वं । शौक्यं च तेषां गुणसंपदुक्ता विद्वाल्प
लुप्तानि न शोभनानि ॥२॥

अर्थ—स्निग्धत्व, मृदुत्व, बहुकेशत्व, स्वच्छता, शेंपुट-बारीक, शुद्धत्व, ही या चमरी-चा गुणसंपत्ति सांगितली. ती खंडित, आंखूड तुटलेली असतां शुभ नव्हे ॥२॥

अध्यर्धहस्तप्रमितोस्य दंडो हस्तोथवारत्निसमोथवान्यः ।
काष्ठाच्छुभात्कांचनरूप्यगुप्ताद्रत्नैर्विचित्रैश्च हिताय राज्ञां ३

अर्थ—चंवरीचा दांडा दीड हात, १ हात, अथवा २२॥ आंगळें लांब करावा. तो शुभकाष्ठाचा करून, सोनें रूपें यांणीं मढाविलेला व चित्रवर्णरत्नांनीं युक्त असा राजास कल्याणकारक होय ॥३॥

यष्ट्यातपत्रांकुशवेत्रचापवितानकुंतध्वजचामराणां ।

व्यापीततंत्रीमधुकृष्णवर्णावर्णक्रमेणैव हिताय दंडाः ॥४॥

अर्थ—काठी, छत्र, अंकुश, वेत्रदंड (भालदाराचा), धनुष्य, अबदागीर (पीस)

भाला, ध्वज, चामर, यांचे दांडे ब्राह्मणादिवर्णक्रमाने व्यापीत (बहुपीत), तंत्री (पीतलोहित), मधु (इष्यतीत), कृष्ण या वर्णांचे शुभ होत ॥४॥

मातृभूधनकुलक्षयावहारोगमृत्युजननाश्र्वपर्वभिः ।

द्वयादिभिर्द्विकविवर्धितैः क्रमात्द्वादशांतविरतैः समैः फलं

अर्थ—दोहोपासून द्विकवर्धित द्वादशांत, क्रमाने मातृनाश ३० फलं दंडादिकांच्या पेंरांची जाणावीं. ल० २ पेंरे अ० मातृनाश, ४ भूमिनाश, ६ धनक्षय, ८ कुलक्षय, १० रोगजनन, १२ मृत्युप्राप्ति, अशीं काठी ३० पेंरांची फळे होतात ॥५॥

यात्राप्रसिद्धिर्द्विषतांविनाशोलाभः प्रभूतोवसु

धागमश्च । वृद्धिः पशूनामभिवांछितासिंह्या

येष्वयुग्मेषुतदीश्वराणां ॥६॥

अर्थ—तीन ३० विषम, दंडादिकांचीं, पेंरे अ० त्यांच्या धन्यांस, ३ यात्राजय, ५ शत्रुनाश, ७ बहुलाभ, ९ भूमिलाभ, ११ पशुवृद्धि, १३ इच्छितप्राप्ति, हीं फळे होतात ६

॥ इतिबृहत्संहितायांचामरलक्षणं नामद्वासप्तति

तमोध्यायः ॥७२॥

॥ अथछत्रलक्षणं ॥

निचितंतुहंसपक्षैः कृकवाकुमयूरसारसानांच ।

दौकूलेननवेनतुसमंततश्छादितंशुक्लं ॥१॥

मुक्ताफलैरुपचितंप्रलंबमालाविलंस्फटिकमूलं ।

षड्ढस्तशुद्धहैमंनवपर्वनगैकदंडंच ॥२॥

दंडार्धविस्तृतं तत्समादृतं रत्नभूषितमुदग्रं ।

नृपतेस्तदातपत्रंकल्याणपरंविजयदंच ॥३॥

अर्थ—हंसपक्षांनीं अथवा कोंबडा, मोर, सारस या पक्ष्यांच्या पिसांनीं केलेले व सभोवार नव्या वस्त्राने आच्छादित असे, शुभ्रवर्ण ॥१॥ मोखांनीं युक्त, लांब मुक्ताफलमालांनीं युक्त, स्फटिकमण्यांचे आहे दंडमूल ज्यास असे, ६ हात लांब दांडा, शुद्ध सुवर्णाने आच्छादितदंड, नऊ पेंरांच्या अथवा ७ पेंरांच्या एकवृक्षाच्या दंडाने युक्त ॥२॥ दंडार्ध ल० तीन हात विस्तृत, आसमंतात आवृत, रत्नांनीं शोभित, उंच, असे छत्र राजास कल्याण व विजय देते ॥३॥

युवराजनृपतिपत्नीसेनापतिदंडनायकानां च ।
दंडोर्ध्वपंचहस्तःसमपंचकृतार्धविस्तारः ॥४॥

अर्थ—युवराज, राजस्त्री, सेनापति, दंडनायक (न्यायाधीश), यांच्या छत्राचा दांडा साडेचार हात लांब व छत्राची रुंदी अडीच हात असावी ॥४॥

अन्येषामुष्णग्रं प्रसादपट्टैर्विभूषितशिरस्कं ।
व्यालंबिरत्नमालंछत्रंकार्यचमाधूरं ॥५॥

अर्थ—युवराजादिकांवांचून इतरांचे छत्र उष्णनाशक, शुभवस्त्रांनी सुशोभितशिर, रत्नमालायुक्त, असे मयूरपक्षांचे करावे ॥५॥

अन्येषांचनराणांशीतातपवारणंतुचतुरस्रं ।
समवृत्तदंडयुक्तंछत्रंकार्यतुविप्राणां ॥६॥

अर्थ—अन्यमनुष्यांचे, शीत व उष्ण यांचे निवारण करणारे असे चतुरस्र छत्र करावे. ब्राह्मणांचे छत्र आसमंतात् वर्तुळ व दंडयुक्त असे करावे ॥६॥

इतिबृहत्संहितायांछत्रलक्षणं नामत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ७३

॥ अथस्त्रीप्रशंसा ॥

जयेधरित्र्याःपुरमेवसारंपुरेगृहंसन्ननिचैकदे
शः । तत्रापिशय्याशयनेवरास्त्रीरत्नोज्ज्व
लाराज्यसुखस्यसारः ॥१॥

अर्थ—सर्व पृथ्वी जिंकिली तरी त्यांत एक नगरच श्रेष्ठ होय. नगरामध्ये गृह, गृहामध्येही त्याचा एकदेश (निजण्याचा प्रदेश, खोली), त्यामध्येही शय्या (बिछाना), त्या शयनीही मणि सुवर्ण इत्यादिकांनी भूषित उत्तम स्त्री, हे राज्यसुखाचे सार होय ॥१॥

रत्नानिविभूषयंतियोषाम्भूष्यंतेवनिता नरत्नकांत्या ।
चेतोवनिताहरंत्यरत्नानोरत्नानिविनांगनांगसंगात् ॥२॥

अर्थ—स्त्रिया रत्नांतें शोभिवतात. रत्नकांतीनें स्त्रिया सुशोभित होत नाहींत. रत्नयुक्त जरी स्त्रिया नसल्या तथापि पुरुषांचें चित्त हरण करितात. स्त्रियांच्या अंगसंगावांचून रत्नें चित्त हरण करीत नाहींत ॥२॥

**आकारंविनिगूहतांरिपुबलंजेतुंसमुत्तिष्ठतांतंत्रंचितय
तांरुताकृतशतव्यापारशाखाकुलं । मंत्रिप्रोक्तनिपे
विनांक्षितिभुजामाशंकिनांसर्वतोदुःखांभोनिधिवर्ति
नांसुखलवःकांतासमालिंगनं ॥३॥**

अर्थ—सुखदुःखादि आकार आच्छादित करणारे, शत्रुसैन्य जिंकण्याविषयीं उद्युक्त, कृत व अकृत जे हजारों व्यापारविस्तार त्यांणीं व्याप्त अशा राजतंत्रांचें चित्तन करणारे, प्रधानांनीं सांगितल्याप्रमाणें वागणारे, पुत्रादि सर्वांपासून शंका घेणारे, दुःखसमुद्रामध्ये राहणारे, अशा राजांस प्रियस्त्रीचें दृढालिंगन हें सौख्यलेश होय (क्षणमात्र सुखकारक होय) ॥३॥

**श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृतमपि नृणां लहादजननं नरत्नं स्त्रीभ्यो
न्यत्कचिदपि कृतं लोकपतिना । तदर्थं धर्मार्थौ सुतवि
पयसौ ख्यानिचततो गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमवल
मानविभयैः ॥४॥**

अर्थ—स्त्रीनाम श्रवण केलें, पाहिलें, स्पर्शकेला, स्मरणहीकेलें असतां, पुरुषांस आनंदकारक असें रत्न स्त्रियांहून इतर कोणतेंही ब्रह्मदेवांनें उत्पन्न केलें नाहीं, स्त्रियांच्या अर्थां (स्त्रीसहायानें) धर्म व अर्थ हे प्राप्त होतात. पुत्र व विषयसुखें त्यांपासून होतात. गृहामध्ये लक्ष्मीरूपच स्त्रिया होत. यास्तव स्त्रियासत्कार व ऐश्वर्य यांस निरंतर योग्य होत (स्त्रियांचा सत्कार करावा) ॥४॥

**येप्यंगनानांप्रवदंति दोषान् वैराग्यमार्गेण गुणान्विहाय ।
ते दुर्जनाभिमनसो वितर्कः सद्भाववाक्यानि नतानितेषां ५**

अर्थ—स्त्रियांचे गुण सोडून, वैराग्यमार्गानें, जे स्त्रियांस दोषयुक्त झणतात; ते दुर्जन होत, असा माझ्या मनाचा निश्चय आहे व तीं त्यांचीं भाषणें परमार्थपर (सत्य) नव्हत (कपटी होत) ॥५॥

**प्रव्रूतसत्यं कतरोगनानां दोषोस्तियोनाचरितो मनुष्यैः ।
धाष्ट्येन पुंभिः प्रमदानिरस्ता गुणाधिकास्ता मनुनात्र चोक्तं ६**

अर्थ—मनुष्यांनी आचरण केला नाही, असा मोठा दोष स्त्रियांचा काय आहे? हे तुम्हीं खरे सांगा. परदारगमनादिदोष प्रथम, पुरुषांनी आचरण केला. पश्चात् त्यांनी त्यांपासून ग्रहण केला. तस्मात् पुरुषांनी निर्लज्जपणाने स्त्रिया दोषित केल्या; परंतु त्या उत्तम गुणवान् आहेत. याविषयी धर्ममार्ग सांगणाऱ्या मनुष्यांनी त्याच स्त्रियांचे प्राधान्य सांगितले, ते पुढे सांगतो ॥६॥

सोमस्तासामदाच्छौचं गंधर्वाः शिक्षिता गिरं ।

अग्निश्च सर्वभक्षित्वं तस्मान्निष्कसमाः स्त्रियः ॥७॥

अर्थ—त्या स्त्रियांस चंद्र शुद्धि देता झाला. गंधर्व आनंदकारक वाणी देते झाले. अग्नि सर्वभक्षित्व देता झाला. यास्तव सर्ववर्णांच्या स्त्रिया सुवर्णासारख्या शुभ होत ॥७॥

ब्राह्मणाः पादतो मेध्या गावो मेध्यास्तु पृष्ठतः ।

अजाश्वामुखतो मेध्याः स्त्रियो मेध्यास्तु सर्वतः ॥८॥

अर्थ—ब्राह्मण पायांनी पवित्र, गाई पाठीमागे पवित्र, बकरा व अश्व हे मुखाने पवित्र, स्त्रिया तर सर्वतः पवित्र होत ॥८॥

स्त्रियः पवित्रमतुलं नैतादुष्यंति कर्हिचित् ।

मासिमासिरजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥९॥

अर्थ—स्त्रिया बहुत शुद्ध होत कधीही त्या दूषित होत नाहीत प्रतिमासाचा ठाई रज, यांच्या पातकांचा नाश करिते ॥९॥

जामयो यानिगेहानि शपंत्य प्रतिपूजिताः ।

तानि कृत्याहतानीव विनश्यंतिसमंततः ॥१०॥

अर्थ—सत्कार होत नाही, अशा कुलस्त्रिया, ज्या गृहांस शापितात. तीं गृहे महांमारीने मारल्यासारखीं सर्वत्र नाश पावतात. (सर्व मनुष्ये मरतात) ॥१०॥

जाया वास्याज्जनित्री वा संभवः स्त्रीकृतो नृणां ।

हेकृतघ्नास्तयो निंदां कुर्वतां वः कुतः सुखं ॥११॥

अर्थ—पत्नी असो अथवा माता असो, पुरुषांची उत्पत्ति स्त्रियांपासून आहे. यास्तव त्यांची निंदा करणारे कृतघ्न हो, तुम्हास सुख कोटून होईल ॥११॥

**दंपत्योर्व्युत्क्रमेदोषःसमःशास्त्रेप्रतिष्ठितः ।
नरानतमवेक्षंतेतेनात्रवरमंगनाः ॥१२॥**

अर्थ—स्त्री व पुरुष या दोघांसही व्युत्क्रमानें (पुरुषास परस्त्रीगमन व स्त्रियांस परपुरुषगमन) यांचा दोष शास्त्रांत सारखाच सांगितला आहे. पुरुष त्या दोषात पहात नाहीत. स्त्रिया पाहतात. यास्तव विचार केला अ० स्त्रियाच श्रेष्ठ होत ॥१२॥

**वहिलींघ्नान्नातुषणमासान्वेष्टितःस्वरचर्मणा ।
दारातिक्रमणेभिक्षां देहीत्युक्त्वाविशुध्यति ॥१३॥**

अर्थ—बाहेर केश असें गाढवाचें कातडें पांघरून “ मी परदार गमन केलें आहे. मला भिक्षा घाला ” असें बोलून सहा महिने भिक्षा मागेल तेव्हां, परस्त्रीगमन करणारा पुरुष शुद्ध होतो ॥१३॥

**नशतेनापिवर्षाणामपैतिमदनाशयः ।
तत्राशक्त्यानिवर्ततेनराधैर्येणयोषितः ॥१४॥**

अर्थ—पुरुषांची कामवासना शंभर वर्षांनीही जात नाही. ती कामवासना पुरुषांची अशक्तीने निवृत्त होत्ये. व स्त्रियांची धैर्याने निवृत्त होत्ये. तस्मात् स्त्रियांचें सामर्थ्य पुरुषांपेक्षा अधिक होय ॥१४॥

**अहोधाष्ट्यमसाधूनांनिंदातामनघाःस्त्रियः ।
मुष्णतामिवचौराणांतिष्ठचौरेतिजल्पतां ॥१५॥**

अर्थ—निष्पाप स्त्रियांची निंदा करणाऱ्या दुर्जन पुरुषांचें धारिष्ट, ज्याकडे चोरी केली, त्यासच चोरा उभा रहा, असें बोलणाऱ्या चोराप्रमाणें होय ॥१५॥

**पुरुषश्चटुलानिकामिनीनांकुरुतेयानिरहोन
तानिपश्चात् । सुकृतज्ञतयांगनागतासूनवगू
ह्यप्रविशंति सप्तजिव्हं ॥१६॥**

अर्थ—पुरुष स्त्रियांपाशीं एकांतीं (रतिसमयीं) जीं प्रियभाषणें करितात. तीं रतीनंतर करीत नाहीत- आणि दुष्टत्वही करतात. स्त्रियातर सुंदर कृतज्ञता जी तीणेंकरून मृतपतीतें आलिंगन करून अग्नीप्रत प्रवेश करितात. (नव्याचा उपकार स्मरून अग्नींत सत्या जातात) ॥१६॥

स्त्रीरत्नभोगोस्तिनरस्ययस्यनिःस्वोपिस्वंप्र
त्यवनीश्वरोसौ । राज्यस्यसारोशनमंगना
श्वतृष्णानलोद्दीपनदारुशेषं ॥१७॥

अर्थ—स्त्रीरत्नाचा उपभोग ज्या पुरुषास आहे तो, निर्धन असला तरी, आपणास राजा मानितो. राज्याचे सार स्त्रियांचा उपभोग करणे हेच आहे व तृष्णाग्रीचे प्रज्वलित करणारे, असे शेष राहिलेले काष्ठच स्त्री होय ॥१७॥

कामिनींप्रथमयौवनान्वितामंदवल्गुमृदुपी
डितस्वनां । उस्तनींसमवलंब्यारतिः
सानधातृभवनेस्तिमेमतिः ॥१८॥

अर्थ—प्रथमतारुण्याने युक्त, थोडे, रमणीय, मधुर, स्तब्ध, असे आहे भाषण जिचे अशी; उच्चस्तनी अशा स्त्रीचे आलिंगन करून जे रतिसुख प्राप्त होते ते ब्रह्मदेवाच्या घरीही नाही असे मला वाटते ॥१८॥

तत्रदेवमुनिसिद्धचारणैर्मान्यमानपितृसेव्य
सेवनात् । ब्रूतधातृभवनेस्तिकिसुखंयद्रहः
समवलंब्यनस्त्रियं ॥१९॥

अर्थ—ब्रह्मलोकामध्ये देव, मुनि, सिद्ध, चारण यांहीं मान्य (पूजनीय) पूजक, सेवनीय यांच्या सेवेहून दुसरे सुख काय आहे ते सांगा? एकांती स्त्रीचे आलिंगन करून जे सुख प्राप्त होते ते जर सुख नव्हे तर ब्रह्मलोकामध्ये तरी याहून सुख कोणते आहे? ॥१९॥

आब्रह्मकीटांतमिदंनिबद्धंपुंस्त्रीप्रयोगेणजगत्समस्तं । त्री
डात्रकायत्रचतुर्मुखत्वमीशोपिलोभाद्गमितोयुवत्याः२०

अर्थ—ब्रह्मदेवापासून रुमिपर्यंत सर्व जगत् स्त्रीपुरुषयोगाने बद्ध आहे. यास्तव या जगामध्ये पुरुषास स्त्रीविषयी काय लाज आहे. शिवही स्त्रीच्या लोभाने चतुर्मुख झाला. (याविषयी कथा—तिलोत्तमा अप्सरा शिवास प्रदक्षिणा करित असता, अतिसुंदर पार्वती मांडीवर होती ती रागे भरेल ह्मणून, चार दिशांस चार मुखे करून अप्सरेकडे शिव पाहता झाला व एका मुखाने पार्वतीकडे पहात होता) २०

॥ इतिबृहत्संहितायांअंतःपुरचिंतायांस्त्रीप्रश्नं
सानामचतुःसप्ततितमोध्यायः ॥७४॥

॥ अथसौभाग्यकरणं ॥

जात्यंमनोभवसुखंसुभगस्यसर्वमाभासमात्र
मितरस्यमनोवियोगात् । चित्तेनभावयतिदू
रगतापियंस्त्रीगर्भविभर्तिसदृशंपुरुषस्यतस्य ॥१॥

अर्थ—संपूर्ण कामजन्यसुख स्वरूपपुरुषासच होतें. इतरास क्षणभर भासतें मात्र (स्त्री मनाच्या वियोगास्तव). कारण स्त्रियांचें मन सुंदर पुरुषावर लुब्ध होतें. दूर असूनही स्त्री ज्या पुरुषातें चित्तांत आणिल त्या पुरुषांच्या स्वरूपासारखें गर्भातील मुलाचें स्वरूप होईल ॥१॥

भङ्क्त्वाकांडंपादपस्योत्तमुर्व्यावीजंवास्यांना
न्यतामेतियद्वन् । एवंह्यात्माजायतेस्त्रीषुभूयः
कश्चित्स्मिन्क्षेत्रयोगाद्विशेषः ॥२॥

अर्थ—वृक्षाची खांदी भूमीवर लावली किंवा व्रीं पेरलें तर तें पूर्ववृक्षापेक्षां निराळे-प्रकारचें होत नाहीं. असाच आत्मा स्त्रियांच्याठाई पुनः उत्पन्न होतो. कदाचित् कांहीं क्षेत्रयोगानें त्यामध्ये विशेष होतो ॥२॥

आत्मासहैतिमनसामनइंद्रियेणस्वार्थेनचेंद्रि
यमितिक्रमएषशीघ्रः । योगोयमेवमनसःकि
मगम्यमस्तियस्मिन्मनोव्रजतितत्रगतोयमात्मा ३

अर्थ—मनासहवर्तमान आत्मा जातो. इंद्रियांसह मन जातें, शब्दादि अर्थांसह इंद्रियें जातात, असा शीघ्रक्रम होतो. हाच संवध मनाचा होय. यास्तव मनास अगम्य काय आहे. जेथें मन जातें. तेथें हा आत्मा जातोच ॥३॥

आत्मायमात्मनिगतोत्दृढयेतिसूक्ष्मोग्राह्योच
लेनमनसासतताभियोगात् । योयंविचिंतयति-
यातिसतन्मयत्वंयस्मादतःसुभगमेवगतायुवत्यः ४

अर्थ—हा जीवात्मा त्दृढयामध्ये परमात्म्याचाठाई गेला असतां, अतिसूक्ष्म असतांही निरंतर योगास्तव निश्चलमनानें ग्राह्य होतो. नंतर जो पुरुष ज्या वस्तूचें चिंतन करितो त्या वस्तुरूप तो आत्मा होतो. यास्तव स्त्रिया सुंदरपुरुषाप्रतच जातात ४

दाक्षिण्यमेकं सुभगत्वहेतुर्विद्वेषणं तद्विपरीतचेष्टा ।
मंत्रौषधाद्यैः कुहकप्रयोगैर्भवंति दोषा बहवो न शर्म ॥५॥

अर्थ—दाक्षिण्य (चित्त संतुष्ट करून अनुकूल करणें) हैं एकच सुभगत्वाचें कारण होय. त्याहून विपरीत ज्या चेष्टा तें विद्वेषण होय. वशीकरणादि मंत्र व औषध-विशेष व भोजनादि कपटप्रयोग यांहीं करून बहुत दोष होतात, कल्याण होत नाही ॥५॥

वाल्लभ्यमायातिविहायमानंदौर्भाग्यमापाद
यतेभिमानः । कृच्छ्रेण संसाधयते भिमानी
कार्याण्यत्नेन वदन्प्रियाणि ॥६॥

अर्थ—गर्व सोडणारा पुरुष सर्वजनांस प्रिय होतो. गर्वित पुरुष दुर्भगत्वातें प्राप्त होतो. अभिमानी पुरुष कष्टानें कार्यें साधितो. गोड बोलणारा यत्नावांचून कार्यें साधितो ॥६॥

तेजो न तद्यत्प्रियसाहसत्वं वाक्यं न चानिष्टम
सत्प्रणीतं । कार्यस्य गत्वांतमनुद्धताये तेज
स्विनस्तेन विकल्पनाये ॥७॥

अर्थ—जे प्रियवस्तूचा ठाई साहस करणें तें तेज नव्हे. जें वाक्य अनिष्ट (मर्मवेधक) व दुष्टभाषित तें वाक्य नव्हे. कार्याचा शेवट करून जे गर्वरहित, तेच तेजस्वी (सुभग) होत. जे निरर्थक दुष्टभाषण करितात ते सुभग नव्हत ॥७॥

यः सार्वजन्यं सुभगत्वमिच्छेद्गुणान्सर्वस्य व
देत्परोक्षे । प्राप्नोति दोषानसतोप्यनेकान्पर
स्य यो दोषकथां करोति ॥८॥

अर्थ—जो सर्वजनप्रियत्वातें इच्छितो त्याणें सर्वांचे परोक्ष किंवा अपरोक्ष गुणवर्णनच करावें (तेणेकरून लोकप्रिय होतो). दुसऱ्याच्या दोषांतें जो वर्णन करितो तो दुर्जनांपासून बहुत दोषांतें प्राप्त होतो. (दुसऱ्याच्या स्तुतीनें सज्जन व निंदेनें दुर्जन होतो) ॥८॥

सर्वोपकारानुगतस्य लोकः सर्वोपकारानुगतो
नरस्य । कृत्वोपकारं द्विपतां विपत्सु याकीर्ति
रल्पेन्न न साशुभेन ॥९॥

अर्थ—सर्वांवर उपकार करणारा जो पुरुष त्यावर सर्व लोक उपकार करतात. शत्रूंवरही विपत्तिकालीं उपकार करून जो कीर्ति मिळत्ये ती अल्पपुण्यानें मिळत नाही ॥९॥

तृणैरिवाग्निःसुतरांविवृद्धिमाच्छाद्यमानोपि
गुणैरुपैति । सकेवलंदुर्जनभावमेतिहंतुंगु
णान्वांछतियःपरस्य ॥१०॥

अर्थ—तृणांहीं आच्छादित असतांही अग्नि आपल्या गुणांनीं अत्यंत वृद्धीतें पावतो तद्वत् दुसऱ्याच्या गुणांचा नाश करण्याविषयीं इच्छिणारा दुर्जन अधिक हीनत्व पावतो ॥१०॥

॥ इतिबृहत्संहितायांअंतःपुरचिंतायांसौभाग्यकर
णंनामपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥

॥ अथकांदर्पिकं ॥

रक्तेधिकेस्त्रीपुरुषस्तुशुक्रेनपुंसकंशोणितशुक्र
साम्ये । यस्मादतःशुक्रविवृद्धिदानिनिषेवि
तव्यानिरसायनानि ॥१॥

अर्थ—गर्भाधानकालीं रक्त (शोणित) अधिक झालें तर स्त्रीजन्म होतो. रक्ताधिक्य झालें तर पुरुषजन्म होतो. शोणित व रेत यांचें साम्य झालें तर नपुंसकजन्म होतो. यास्तव शुक्र (धातु) वृद्धि करणारीं रसायनें सेवन करावीं ॥१॥

हर्म्यपृष्ठमुडुनाथरश्मयःसोत्पलंमधुमदालसाप्रिया ।
वल्लकीस्मरकथारहःस्रजोवर्गेषमदनस्यवागुरा ॥२॥

अर्थ—गृहपृष्ठ (गच्ची), चंद्रकिरण, नीलकमलसहित मद्य शूद्रास (ब्राह्मणादिकां-स इच्छितपान), मद्यपानानें अलसस्त्री, मधुर शब्द करणारी वीणा, मदनाच्या गोष्टी, एकांतस्थळ, सुगंधपुष्पमाला, हा समुदाय कामाचा बंधनरज्जु होय (हे सर्व पदार्थ कामोद्दीपक होत) ॥२॥

माक्षीकधातुमधुपारदलोहचूर्णपथ्याशिलाज
तुविडंगघृतानियोद्यात् । सैकानिविंशतिरहा
निजरान्वितोपिसोशीतिकोपिरमयत्यवलांयुवेव ३

अर्थ—माक्षीकधातु (माक्षिकभस्म), मधु, पारा, लोहचूर्ण (मंडूर), हरडा, शिला-
जित, वावडिंग, घृत हीं सर्व घृत, माक्षिकांवांचून, समभाग व घृत, माक्षिक सम-
भाग यांची गुटिका करून जो २१ दिवस भक्षण करील तो ८० वर्षांचा ला-
तारा असेल तथापि तरुणासारखा स्त्रीप्रत रमवील ॥३॥

क्षीरंशृतंयःकपिकच्छुमूलैःपिवेत्क्षयंस्त्रीषुनसो
भ्युपैति । माषान्पयःसर्पिषिवाविपक्वान्प
द्ग्रासमात्रांश्चपयोनुपानात् ॥४॥

अर्थ—कुडलीच्या पाळांचा दुधांत काढा करून तो, जो कामी पुरुष प्राशन क-
रील, तो स्त्रियांचाठाई रतिसमयीं अशक्ततेतें प्राप्त होणार नाहीं. दुधाचें मंथन
करून काढिलेल्या लोण्याचे तुपांत उडीद पक्ककरून ते सहा ग्रास भक्षण करू-
न पश्चात् दुग्धपान केलें असतां स्त्रीच्या रतीमध्ये अशक्त होत नाहीं ॥४॥

विदारिकायाःस्वरसेनचूर्णमुहुर्मुहुर्भावितशोषितंच ।
शृतैर्नदुग्धेनसर्करेणपिवेत्स्यस्यप्रमदाःप्रभूताः ॥५॥

अर्थ—भुयकोहळीच्या कांदाचें चूर्ण करून त्याचेच रसाचीं त्या चूर्णास ७ पुटें
पुनःपुनः शुष्ककरून बावीं तें चूर्ण, ज्यास स्त्रिया बहुत असतील त्याणें शर्करा-
युक्त तापलेल्या दुधासहवर्तमान प्राशन करावें ॥५॥

धात्रीफलानांस्वरसेनचूर्णसुभावितंक्षौद्रसिताज्ययुक्तं ।
लीढ्वानुपीत्वाचपयोग्निशक्त्याकामंनिकामंपुरुषोनि
षेवेत् ॥६॥

अर्थ—आंवळाकाठीचे चूर्णास आंवळ्यांच्या रसाचीं उत्तम पुटें देऊन तें चूर्ण, मधु,
साकर, आज्य समभाग घेऊन तें मिश्रण चाटून नंतर जठराग्नीचे शक्तीप्रमाणें
दुग्धपान करणारा पुरुष यथेच्छ मैथुन करितो ॥६॥

क्षीरेणवस्तांडयुजाशृतैर्नसंप्लाव्यकामीवहुश

**स्तिलान्यः । सुशोषितानत्तिपिवेत्पयश्चत
स्याग्रतःकिंचटकःकरोति ॥७॥**

अर्थ—बोकडाच्या आंडानें युक्त असें दुग्ध तापवून त्याणें तिळ सातवेळ भिजवून शुष्क करून भक्षण करावे नंतर दुग्धपान करणाऱ्या पुरुषापुढें चिमणापक्षी बहुत स्त्रीगमन काय करतो. (बहुत स्त्रियांप्रत बहुतवेळ शीघ्र गमन करतो) ॥७॥

**माषसूपसहितेनसर्पिषापष्टिकौदनमदंतियेनराः ।
क्षीरमप्यनुपिबंतितासुतेशर्वरीषुमदनेनशेरते ॥८॥**

अर्थ—जे पुरुष उडदांच्या वरणासहवर्तमान घृतानें युक्त साठक्या (अवाचिया) तांदुळांच्या भातातें भक्षण करितात. नंतर दुग्धपानही करितात. ते त्या रात्रीचाठाई मदनासहवर्तमान निद्रा करितात. (वारंवार स्त्रीगमनच करतात निद्रा येत नाहीं) ॥८॥

**तिलाश्वगंधाकपिकच्छुमूलैर्विदारिकापष्टिक
पिष्टयोगः । आज्ञेनपिष्टःपयसाघृतेनपक्त्वा
भवेच्छुष्कुलिकातिवृष्या ॥९॥**

अर्थ—तिळ, अश्वगंधा (वनस्पतिविशेष, आसंध), कुइलीचीं पाळे, भुयकोहळी, साठके तांदुळांचें पीठ (सर्व औषधें अर्धी व तांदुळांचें पीठ अर्धें) असा योग करून बकरीच्या दुधांत भिजवून त्याच्या करंज्या करून तुपांत तळल्या असतां, त्या शुक्रवृद्धि करणाऱ्या होतात ॥९॥

**क्षीरेणवागोक्षुरकोपयोगंविदारिकाकंदकभक्ष
णंवा । कुर्वन्नसीदेद्यदिजीर्यतेस्यमंदाग्निताचे
दिदमत्रचूर्णं ॥१०॥**

अर्थ—दुग्धाबरोबर सराटाचा उपयोग अथवा भुयकोहळीच्या कंदानें भक्षण केलें असतां, स्त्रियांचाठाई रेतस्खलन होत नाहीं. तें जर पुरुषास जिरेल तर अग्निमांद्य होईल. त्यास हें पुढील चूर्ण घ्यावे ॥१०॥

**साजमोदलवणाहरीतकीगुंगवेरसहिताचपिप्पली ।
मद्यतक्रतरलोष्णवारिभिश्चूर्णपानमुदराग्निदीपनं ११**

अर्थ—ओवा, लवण (सैंधव), हरडेदळ, सुंठ, पिंपळी हीं समभाग चूर्ण करून

मद्य, ताक, पेज, उष्णोदक यांतील एकाद्या बरोबर त्या चूर्णाचे पान करावे ह०
जठराग्नि प्रदीप्त होतो ॥११॥

अत्यम्लतिक्तलवणानिकटूनिवात्तियःक्षार
शाकबहुलानिचभोजनानि । दृक्छुक्रवीर्य
रहितःसकरोत्यनेकान्व्याजान्जरन्निवयुवा
प्यबलामवाप्य ॥१२॥

अर्थ—फार आंबट, फार कडु, फार खारट, फार तिखट, क्षारयुक्त शाकाबहुत ज्यां-
मध्ये अशीं भोजनें जो पुरुष भक्षण करतो तो दृष्टि, रेत, बल यांणीं रहितहो-
त्साता स्त्रीतें प्राप्त होऊन, तरुण असतांही, वृद्धासारखा बहुत निमित्तें, कपटें
करतो. (त्याकडून स्त्रीचें रतीमध्ये समाधान होत नाहीं) ॥१२॥

॥ इतिबृहत्संहितायामंतःपुरचिंतायांकांदर्पिकं
नामषट्सप्ततितमोध्यायः ॥७६॥

॥ अथगंधयुक्तिः ॥

स्त्रगंधधूपांबरभूषणाद्यंनशोभतेशुक्लशिरोरुहस्य ।
यस्मादतोमूर्धजरगसेवांकुर्याद्यथैवांजनभूषणानां ॥१॥

अर्थ—माला, सुगंधद्रव्यें, सुधूप, वस्त्र, अलंकार, अनुलेपन इ० पांढऱ्या केशांच्या
पुरुषांस शोभवीत नाहींत. यास्तव केशांची रंजनरूप सेवा, जशी अंजनानें नेत्रां-
ची व.भूषणांची सेवा करतात तशी करावी ॥१॥

लौहेपात्रेतंडुलान्कोद्रवाणांशुक्लेपकांलोहचूर्णे
नसाकं । पिष्टान्सूक्ष्मंमूर्धिशुक्लाम्लकेशेदत्वा
तिष्ठेद्वेष्टयित्वाकपत्रैः ॥२॥ यातेद्वितीयेप्रहरे
विहायदद्याच्छिरस्यामलकप्रलेपं । संछाद्यपत्रैः
प्रहरद्वयेनप्रक्षालितंकाष्ण्यमुपैतिशीर्षं ॥३॥

अर्थ—हरकांचे तांदुळ लोखंडाच्या भांड्यांत पांढऱ्या आंबट पेजीमध्ये पक्ककरून

नंतर लोहचूर्णासहित त्याचें बारीक पिष्ट करून शुभ्र आंबट पेज इत्यादिकांनै आर्द्रकेश अशा मस्तकाचाठाई लेप करून रुईच्या पानांनीं वेष्टन करून दोन प्रहर रहावें ॥२॥ दुसरा प्रहर गेला असतां तो लेप काढून मस्तकीं आंबळकाठीचा लेप द्यावा आणि दोन प्रहर पर्यंत ओल्या पानांनीं आच्छादन करून मस्तक धुवावें ह्य० काळें होतें. (मस्तकावरील केंस काळें होतात) ॥३॥

**पश्चाच्छिरःस्नानसुगंधतैलैर्लोहाम्लगंधंशिरसो
पनीय । तद्व्यैश्वगंधैर्विविधैश्चधूपैरंतःपुरेराज्य
सुखंनिषेवेत् ॥४॥**

अर्थ—नंतर मस्तकस्नान; सुगंधतैल यांहीं करून मस्तकाचा लोहाम्लगंध धुवून नंतर मनोहेर असे नानाप्रकारचे गंध व धूप यांहीं युक्त अशा अंतःपुरामध्ये राज्यसुखातें सेवन करावें. (स्वस्त्रियांसहवर्तमान क्रीडा करावी) ॥४॥

**त्वक्कुष्ठरेणुनलिकास्पृक्षारसतगरवालकैस्तुल्यैः ।
केसरपत्रविमिश्रैर्नरपतियोग्यंशिरःस्नानं ॥५॥**

अर्थ—दालचिनी, कोळिजन, मेंदीचें बीं, गुलछत्रू किंवा पवारी, मोगरी, बोळ किंवा राळ, तगर, वाळा, नागकेशर, तमालपत्र, हीं समभाग चूर्ण करून त्याणें शिरस्नान राजास योग्य होय. (हें उंटणें मस्तकास लावावें.) ॥५॥

**मंजिष्ठयाव्याघ्रनखेनशुक्त्यात्वचासकुष्ठेनर
सेनचूर्णः । तैलेनयुक्तोर्कमयूखतप्तःकरोति
तच्चंपकगंधितैलं ॥६॥**

अर्थ—मंजिष्ठ, नखला, शंखोद्भवचर्म, दालचिनी, कोळिजन, बोळ किंवा राळ, यांचें चूर्ण समभाग करून तैलयुक्त करावें आणि सूर्यकिरणांमध्ये तापवावें तें तैल चंपकगंधि होतें ॥६॥

**तुल्यैःपत्रतुरुष्कवालतगरैर्गंधःस्मरोद्दीपनःस
व्यामोवकुलोयमेवकटुकाहिंगुप्रधूपान्वितः ।
कुष्ठेनोत्पलगंधिकःसमलयःपूर्वोभवेच्चंपकोजा
तीत्वक्सहितोतिमुक्तकइतिज्ञेयःसकुस्तुंबुरुः ॥७॥**

अर्थ—तमालपत्र, ऊद, वाळा, तगरमूळ, हीं समभाग घेऊन चूर्ण करावें तो गंध

कामोद्दीपक होतो. हाच रोहिसगवताने सहित व कटुका (सुगंधि तृणवि०) व हिंगुळ यांच्या धुराने धूपित करावा ह० वकुलसं० गंध होतो. तो पूर्वोक्त गंध कोळिंजनयुक्त केला ह० उत्पलगंधिक होतो. तो पूर्वोक्त चंदनयुक्त केला ह० चंपकसं० होतो. तो पूर्वोक्त जायपत्री व दालचिनी यांणी युक्त व धने याणी सहित केला ह० अतिमुक्तकसदृश गंध होतो ॥७॥

शतपुष्पाकुंदुरुकौपादेनार्धेननखतुरुष्कौच ।

मलयप्रियंगुभागौगंधोधूप्योगुडनखेन ॥८॥

अर्थ—ब्राह्मंतशोप व कवड्या ऊद हीं २ चतुर्थांश; नख (शंखोद्भव चर्म किंवा नखला) हीं अर्धभाग; चंदन व गव्हला हे २ भाग; असे एकत्र करावे. हा गंध गुळ व नख यांबरोबर अर्घीत घालून धूर करावा (तो अत्यंत सुगंध होतो) ॥८॥

गुग्गुलवालकलाक्षामुस्तानखशर्कराःक्रमात्धूपः ।

अन्योमांसीवालकतुरुष्कनखचंदनैःपिंडः ॥९॥

अर्थ—गुग्गुल, वाळा, लाख, नागरमोथा, नखला, साखर, हीं समभाग घेऊन धूप करावा. जटामांसी, वाळा, धूप, नखला, चंदन, हीं समभाग घेऊन धूप दुसरा करावा तो पिंडधूप होतो ॥९॥

हरीतकीशंखधनद्रवांबुभिर्गुडोत्पलैःशैलकमु

स्तकान्वितैः । नवांतपादादिविवर्धितैःक्रमा

द्भवंतिधूपावहवोमनोहराः ॥१०॥

अर्थ—१ हरडेदळ, २ नखला, ३ नागरमोथा, ४ बोळ, ५ वाळा, ६ गुळ, ७ कोष्ठ, ८ दगडफूल, ९ कचूर किंवा नागरमोथा. हीं नऊ चतुर्थांशवर्धित एकत्र करून बहुत मनोहर धूप होतात. (हरडे १ भाग, नखला २ भाग, नागरमोथा ३ भाग इ० मुस्तक ९ भाग एकत्र केली ह० धूप होतो. अथवा हरीतकी, नखला, नागरमोथा, बोळ, वाळा हीं पादादिविवर्धित व गुड व कोष्ठ यांणी युक्त केले ह० दुसरा धूप. हेच दगडफूल व कचूर यांणी युक्त केले ह० तिसरा धूप. असे बहुत धूप होतात). ॥१०॥

भागैश्चतुर्भिःसितशैलमुस्ताःश्रीसर्जभागौन

स्वगुग्गुलूच । कर्पूरबोधोमधुपिंडितोयंकोप

च्छदोनामनरेद्रधूपः ॥११॥

अर्थ—साकर, दगडफूल, नागरमोथा यांचे चार चार भाग; विशेषधूप, राळ यांचे दोन दोन भाग; नखला, गुग्गुळ यांचे दोन दोन भाग हे बारीक करून त्यांत कापूर बारीक करून त्याचा एक भाग घालावा. नंतर मधानें गोळा करावा. हा कोपच्छदनामक, राजधूप होतो ॥११॥

त्वग्शीरपत्रभागैःसूक्ष्मैलार्धेनसंयुतैश्चूर्णैः ।

पटवासःप्रवरोयंमृगकर्पूरप्रबोधेन ॥१२॥

अर्थ—दालचिनी, वाळा, तमालपत्र यांचे ३ भाग; यांचे अर्धे लहानएलचीचे चूर्ण घालावे ह्य० पटवास (अंगोत्थूलन) सुगंध होतो. यांत कस्तूरी व कर्पूर यांचे चूर्ण मिश्र केलें ह्य० श्रेष्ठ होतो ॥१२॥

घनवालकशैलेयककर्पूरोशीरनागपुष्पाणि ।

व्याघ्रनखस्पृक्कागुरुदमनकनखतगरधान्यानि ॥१३॥

कर्पूरचोरमलयैःस्वेच्छापारिवर्तितैश्चतुर्भिरतः ।

एकद्वित्रिचतुर्भिर्भागैर्गंधार्णवोभवति ॥१४॥

अर्थ—१ नागरमोथा, २ कवड्याऊद, ३ दगडफूल, ४ कापूर, ५ वाळा, ६ नागकेशर, ७ समुद्रफेन, ८ मोगरी, ९ अगुरु, १० दवना, ११ नखला, १२ तगरमूल, १३ धने, १४ कापूर, १५ चोरओवा, १६ चंदन, हीं १६ द्रव्ये चार चार स्वेच्छेने एक, दोन, तीन, चार भागांनीं फिरवून मिश्रित करावीं. ह्य० गंधसमुद्र होतो (बहुतगंध होतात) ते असे—नागरमोथा १ भाग, कवड्याऊद २ भा., दगडफूल ३ भा., कर्पूर ४ भाग, हा एक गंध. नाग० १ भा० कव० २, दगड० ४, कर्पूर ३ भाग. हा दुसरा. घ० १, क० ३, द० २, कापूर ४ हा तिसरा. घ० १, क० ३, द० ४, का० २ हा चवथा. घ० १, क० ४, द० २, का० ३ हा पंचम. घ० १, क० ४, द० ३, का० २ हा सहावा गंध. अशा प्रकारें अनेक गंध होतात. ॥१३॥१४॥

अत्युल्वणधूपत्वादेकांशोनित्यमेवधान्यानां ।

कर्पूरस्यतदूनोनैतौद्विऋत्यादिभिर्देयौ ॥१५॥

अर्थ—धन्यांस बहुत धूपत्व आहे यास्तव सर्वगंधांत त्यांचा एकच अंश द्यावा. कापुरासही अत्युल्वण गंधत्व आहे यास्तव कमी द्यावा २।३ इत्यादि भागें जरी अनुक्रमानें प्राप्त झाले तथापि देऊनयेत कापुराचा तर त्यांपेक्षा कमी असावा (कारण त्याचा गंध फार यास्तव अन्य द्रव्यांचा गंध नाश होतो) ॥१५॥

श्रीसर्जगुडनखैस्तेधूपयितव्याः क्रमान्नपिंडस्थैः ।
बोधः कस्तूरिकयादेयः कर्पूरसंयुतया ॥१६॥

अर्थ—विशेषधूप, राळ, गुळ, शंखोद्भवचर्म या चार द्रव्यांनीं ते पूर्वोक्त अनुक्रमाने प्रत्येक मिश्रित करावे, एकत्र करून मिश्रित न करावे. नंतर कर्पूरयुक्त कस्तूरिकेनें बोध (बारिकांत बारिकाचे मिश्रण) करावा ॥१६॥

अत्रसहस्रचतुष्टयमन्यानिचसप्ततिसहस्राणि ।
लक्षंशतानिसप्तविंशतियुक्तानिगंधानां ॥१७॥

अर्थ—येथे गंधद्रव्यगणांमध्ये १,७४,७२० एकलक्ष, चवव्याहात्तर हजार, सात-शे, वीस गंध होतात ॥१७॥

एकैकमेकभागं द्वित्रिचतुर्भागिकैर्युतं द्रव्यैः ।
षड्गंधकरंतद्वित्रिचतुर्भागिकंकुरुते ॥१८॥

अर्थ—पूर्वोक्त (श्लो० १३।१४) एक एक द्रव्याचा एक भाग अन्य तीन द्रव्यांचे २।३।४ भागिकद्रव्यांनीं युक्त केले असतां सहागंध होतात. तसेच २।३।४ भागयुक्त करावे ॥१८॥

द्रव्यचतुष्टययोगाद्गंधचतुर्विंशतिर्यथैकस्य ।
एवंशेषाणामपिषणवतिः सर्वपिंडोत्र ॥१९॥

अर्थ—पूर्वोक्त चार द्रव्यांच्या योगाने एकाचे २४ गंध होतात. असेच शेष तीन चतुष्कांचेही होतात. एकंदर सर्व गंधसमुदाय ९६ होतो ॥१९॥

षोडशकेद्रव्यगणेचतुर्विकल्पेनभिद्यमानानां ।
अष्टादशजायंते शतानिसहितानिविंशत्या ॥२०॥

अर्थ—सोळा द्रव्ये (श्लोक १३।१४) चव्वीस विकल्पाने भिद्यमान अ० वीससहित १८ शतें गंध होतात (१८२०) ॥२०॥

षण्णवतिभेदभिन्नश्चतुर्विकल्पोगणोयतस्तस्मात् ।
षण्णवतिगुणः कार्यः सासंख्याभवतिगंधानां ॥२१॥

अर्थ—चोर्हीनीं विकल्पित जो गंधसमूह त्याचे ९६ भेद होतात यास्तव तो ९६ नीं गुणावा षणजे जितकी संख्या येईल तितकी गंधांची संख्या होई ॥२१॥

पूर्वेणपूर्वेणगतेनयुक्तंस्थानंविनांत्यंप्रवदंति संख्यां ।

इच्छाधिकल्पः क्रमशोभिनीयनीतेनिवृत्तिः पुनरन्यनीतिः

अर्थ—१६ पासून एकापर्यंत अंक मांडून पूर्वांत द्वितीय मिश्रित करावा. याप्रमाणें १६ वांचून करावें ह्य० संख्या होत्ये असें बोलतात. इच्छेप्रमाणें अनुक्रमानें नेऊन पुनः मार्गे परतावें असें केलें ह्यणजे अनेक गंधसंख्या होत्ये ॥२२॥

द्वित्रींद्रियाष्टभागेरगुरुः पत्रंतुरुष्कशैलेयौ ।

विषयाष्टपक्षदहनाः प्रियंगुमुस्तारसाः केशः ॥२३॥

स्पृक्कात्वक्तगराणां मांस्याश्चकृतैकसप्तषड्भागाः ।

सप्तर्तुवेदचंद्रैर्मलयनखश्रीककुंदुरुकाः ॥२४॥

अर्थ—अगुरु २ भाग, तमालपत्र ३, धूप ५, दगडफूल ८; गवला ५, नागरमो-
था ८, बोळ २ वाळा ३, ॥२३॥ मोगरी ४, दालचिनी १, तगर ७, जटामां-
सी ६; चंदन ७, नखला ६, विशेषधूप ४, कवड्याऊद १; असे चार चार द्र-
व्यांचें याप्रमाणें भाग एकत्र करावे ह्य० गंध होतात ॥२४॥

षोडशकेकच्छपुटेयथातथामिश्रितैश्चतुर्द्रव्यैः ।

येत्राष्टादशभागास्तेस्मिन्गंधादयोयोगाः ॥२५॥

नखतगरतुरुष्कयुताजातीकपूरमृगकृतोद्धोधाः ।

गुडनखधूप्यागंधाः कर्तव्याः सर्वतोभद्राः ॥२६॥

अर्थ—या पूर्वोक्त षोडशक कच्छपुटी कौणत्याही प्रकारें मिश्रित जीं चार द्रव्ये
यांहींकरून जे येथें १८ भाग होतात ते येथें गंधयोग जाणावे ॥२५॥ नखला,
तगरमूळ, ऊद, यांहीं युक्त व जायपत्री, कापूर, कस्तूरी, यांणीं उद्धोधित (मिश्रि-
त) व गुळ, नखला यांणीं धूप्य असे गंध करावे ह्य० ते सर्वतोभद्र होतात ॥२६॥

जातीफळमृगकपूरबोधितैः ससहकारमधुसिक्तैः ।

बहवोत्रपारिजाताश्चतुर्भिरिच्छापारिगृहीतैः ॥२७॥

अर्थ—स्वेच्छापारिगृहीत पूर्वोक्त चार चार द्रव्ये जायफळ, कस्तूरी, कापूर यांणीं
बोधित व आम्ररसयुक्त मधानें सिंचित केलें असतां, बहुत पारिजातसदृश गंध
होतात ॥२७॥

सर्जरसश्रीवासकसमन्वितायेत्रधूपयोगास्तैः ।

श्रीसर्जरसवियुक्तैःस्नानानिसवालकत्वग्भिः ॥२८॥

अर्थ—राळ, धूप, यांहीं युक्त जे धूपयोग त्यांहींकरून व धूप व राळ यांहीं रहित आ-
णि वाळा व दालचिनी यांहीं युक्तकरून चूर्ण स्नानयोग्य होतें (उटणें) ॥२८॥

रोधोशीरनतागुरुमुस्तापत्रप्रियंगुवनपथ्याः ।

नवकोष्ठात्कच्छपुटाद्द्रव्यत्रितयंसमुत्थृत्य ॥२९॥

चंदनतुरुष्कभागौशुक्तयर्धपादिकातुशतपुष्पा ।

कटुहिंगुलगुडधूप्याःकेसरगंधाश्चतुरशीतिः ॥३०॥

अर्थ—१ लोध्र, २ वाळा, ३ तगरमूळ, ४ अंगूर, ५ नागरमोथा, ६ तमालपत्र,
७ गव्हला, ८ लहान नागरमोथा, ९ हरडा हीं नवकोष्ठात्कच्छपुटापासून तीन ती-
न द्रव्ये काढून ॥२९॥ त्यांत चंदन व धूप यांचा एक एक भाग व शंखोद्भवचर्म
याचे दोन भाग, बाळंतशोपेचा चतुर्थभाग असे योजून कापूर, हिंगूळ, गूल यांहीं
धूपित केले ह्मणजे ८४ केसरगंध होतात ॥३०॥

सप्ताहंगोमूत्रेहरीतकीचूर्णसंयुतेक्षिप्त्वा ।

गंधोदकेचभूयोविनिक्षिपेदंतकाष्ठानि ॥३१॥

एलात्वक्पत्रांजनमधुमरिचैर्नागपुष्पकुष्ठैश्च ।

गंधांभःकर्तव्यंकंचित्कालंस्थितान्यस्मिन् ॥३२॥

जातीफलपत्रैलाकर्पूरैःकृतयमैकशिखिभागैः ।

अवचूर्णितानिभानोर्मरीचिभिःशोषणीयानि ॥३३॥

अर्थ—दंतकाष्ठलक्षणाध्यायोक्त दंतकाष्ठे हरज्यांनीं मिश्रित गोमूत्रामध्ये सात दि-
वस ठेवावीं. पुनः वक्ष्यमाण गंधोदकामध्ये अर्धादिवस ठेवावीं. ॥३१॥ ते गंधो-
दक—एलची, दालचिनी, तमालपत्र, बदर (बेर), मध, मिरीं, नागकेशर, की-
ळिंजन, यांच्या समभागांहींकरून युक्त उदक केले ह्म० ते गंधोदक होतें ॥३२॥
जायफळ ४ भाग, तमालपत्र २ भाग, बारीकएलची १ भाग, कापूर ३ भाग
हीं एकत्र करून त्यांणीं अवचूर्णितकरून तीं दंतकाष्ठे सूर्यकिरणांत शुष्क क-
रावीं ॥३३॥

वर्णप्रसादंवदनस्यकांतिवैशद्यमास्यस्यसुगंधितांच ।

संसेवितुःश्रोत्रसुखांचवाचंकुर्वतिकाष्ठान्यसकृद्भवानां ३४

अर्थ—पूर्वोक्तगंधयुक्त दंतकाष्ठानीं दंतधावन केलें असतां दंतधावन करणारास, उत्तमकांति; मुखसुंदर, मुखस्वच्छ व सुगंध; वाणी श्रोत्रसुखकरणारी असे गुण दंतकाष्ठे करतात ॥३४॥

**कामंप्रदीपयतिरूपमभिव्यनक्तिसौभाग्यमा
वहतिवक्रसुगंधितांच । ऊर्जकरोतिकफजांश्च
निहंतिरोगांस्तांबूलमेवमपरांश्चगुणान्करोति ॥३५॥**

अर्थ—तांबूल सेवन केलें असतां हे गुण व अन्यही गुण होतात. कामोत्पत्ति हो-
ले. शरीर शोभा करितें. सौभाग्य करितें. मुखास सुगंधिता करितें. बल
करितें. कफोत्पन्न रोगांचा नाश करितें. असे हे व अन्य पूर्वोक्त गुणही
करितें ॥३५॥

**युक्तेनचूर्णेनकरोतिरांगरागक्षयंपूगफलातिरिक्तं ।
चूर्णाधिकंक्त्रविगंधकारिपत्राधिकंसाधुकरोतिगंधं ३६
पत्राधिकंनिशिहितंसफलंदिवाचप्रोक्तान्यथाकरण
मस्यविडंबनैव । कक्कोलपूगलवलीफलपारिजातै
रामोदितंमदमुदामुदितंकरोति ॥३७॥**

अर्थ—योग्य (अधिक व कमीही नव्हे) चुन्यानें रंग होतो. सुपारी अधिक अ०
रंगाचा नाश होतो. चुना अधिक झाला तर मुखास दुर्गंध होतो. पत्राधिक
तांबूल अ० उत्तम गंध करतें ॥३६॥ रात्रीस पत्राधिक तांबूल हितकारक होय.
दिवसास पूगोफलसहित हित होय. याहून अन्यथा करणें विडंबन होय. कं-
कोल, सुपारी, लवंग, जायफळ यांहीं सुगंधित तांबूल पुरुषातें मदानंदानें आनं-
दित करितें ॥३७॥

**॥ इतिबृहत्संहितायामंतःपुरचिंतायांगंधयुक्तिर्नाम
सप्तसप्ततितमोध्यायः ॥७७॥**

॥ अथपुंस्त्रीसमायोगः ॥

शस्त्रेणवेणीविनिगूहितेनविदूरथंस्वामहिषी
जघान । विषप्रदिग्धेनचनूपुरेणदेवीविरक्ता
किलकाशिराजं ॥१॥ एवंविरक्ताजनयंति
दोषान्प्राणच्छिदोन्यैरनुकीर्तितैःकिं । रक्तावि
रक्ताःपुरुषैरतोर्थात्परीक्षितव्याःप्रमदाःप्रयत्नात् २

अर्थ—विदूरथराजाची स्त्री विदूरथातें वेणीमध्ये गुप्त ठेवलेल्या शस्त्रानें मारिती झाली. तशीच काशिराजातें त्याचीच विरक्त स्त्री विषलिप्त पैजणानें मारिती झाली हें प्रसिद्ध आहे ॥१॥ याप्रकारेंकरून विरक्त स्त्रिया प्राणनाशकारक अशा दोषांतें उत्पन्न करितात. यांहून अन्य सांगून काय उपयोग! यास्तव स्त्रिया अनुरक्त किंवा विरक्त याची परीक्षा पुरुषांनीं प्रयत्नानें करावी (नंतर संयोग करावा) ॥२॥

स्नेहंमनोभवकृतंकथयंतिभावानाभीभुजस्त
नविभूषणदर्शनानि । वस्त्राभिसंयमनकेश
विमोक्षणानिभ्रूक्षेपकंपितकटाक्षनिरीक्षणानि ॥३॥

अर्थ—मदनकृत स्नेहातें चेष्टा (व्यापार) कथन करतात. त्या अशा—नाभी, भुज, स्तन, अलंकार हे दाखविणें; वस्त्राचें नियमन (पदर घेणें), वेणी सोडणें, भिवया फिरवून कंपितनेत्रप्रांतानें पहाणें, ह्या चेष्टा प्रिय पाहून अनुरक्त स्त्रिया करतात ॥३॥

उच्चैःष्ठीवनमुत्कटप्रहसितंशय्यासनोत्सर्पणं
गात्रास्फोटनजृंभनानिसुलभद्रव्याल्पसंप्रार्थना ।
बालालिंगनचुंबनान्यभिमुखेसख्याःसमालोकनं
दृक्पातश्वपराङ्मुखेगुणकथाकर्णस्यकंडूयनं ॥४॥
इमांचविद्यादनुरक्तचेष्टांप्रियाणिवक्तिस्वधनंददाति ।
विलोक्यसंतृप्यतिवीतरोषाप्रमार्ष्टिदोषान्गुणकीर्तनेन
तन्मित्रपूजातदरिद्विषत्वंकृतस्मृतिःप्रोषितदौर्मनस्यं ।

स्तनौष्ठदानान्युपगूहनंचस्वेदोथचुंबाप्रथमाभियोगः ६

अर्थ—मोठ्यानें मुखशब्द (खांकरणें), शब्दयुक्त हंसणें, शय्या व आसन यांजवळ जाणें, शरीरावयवांचा शब्द करणें, जांभई देणें, थोड्याकिमतीचा व अल्पपदार्थ मागणें, सन्मुख प्रिय अ० मुलाचें आलिंगन व चुंबन करणें, सखीकडे पहाणें, प्रिय अन्यत्र पहात अ० त्याकडे पहाणें व त्याचे गुण वर्णन करणें, आपला कान खाजिवणें ॥४॥ गोड बोलणें, स्वधन देणें, गतक्रोध होऊन प्रियाकडे पाहून आनंद पावणें, प्रियाचे गुण वर्णन करून त्याचे दोष नाहींसे करणें ॥५॥ प्रियाच्या मित्रांचा सत्कार व शत्रूंचा द्वेष करणें, प्रियानें केलेल्या उपकारांचें स्मरण करणें, प्रिय प्रवासास गेला असतां दुःखित होणें, स्तनस्पर्श व ओष्ठचुंबन देणें, आलिंगन करणें, अंगास घर्म येणें, मुखसंयोग, हीं सर्व लक्षणें प्रथम संबंधाचीं होत ह्या चेष्टा अनुरक्त स्त्रीच्या जाणाव्या ॥६॥

विरक्तचेष्टाभ्रुकुटीमुखत्वंपराङ्मुखत्वंकृतवि
स्मृतिश्च । असंभ्रमोदुष्परितोषताचतद्विष्ट
मैत्रीपरुषंचवाक्यं ॥७॥ स्पृष्ट्वाथवालोक्थधु
नोतिगात्रं करोति गर्वनरुणद्वियांतं । चुंबावि
रामेवदनंप्रमार्ष्टिपश्चात्समुत्तिष्ठतिपूर्वसुप्ता ॥८॥

अर्थ—पतीतें दुष्टासारखा पाहून भिवया मुखाकडे करणें, पतीकडे पाठ करणें, उपकारांचें विस्मरण करणें, आदर न करणें, अर्थदानानेही संतोष न पावणें, पतीच्या शत्रूंची मैत्री करणें, कठोर भाषण करणें, त्याला पाहून किंवा स्पर्श करून शरीर कांपविणें, अभिमान करणें, रागेंभरून जात अ० मार्गरोध न करणें, चुंबन समाप्त झाल्यावर मुख पुसणें, पतीचे पूर्वीं निजून, पश्चात् उठणें, ह्या चेष्टा विरक्तस्त्रीच्या होत ॥७॥८॥

भिक्षुणिकाप्रव्रजितादासीधात्रीकुमारिकारजिका ।
मालाकारीदुष्टांगनासखीनापितीदूत्यः ॥९॥
कुलजनविनाशहेतुदूत्योयस्मादतःप्रयत्नेन ।
ताभ्यःस्त्रियोभिरक्ष्यावंशयशोमानवृत्ध्यर्थं ॥१०॥

अर्थ—भीकमागणारी, तपस्वीण (विरक्तासारखी भटकणारी), दासी, उपमाता, कुमारिका, परटीण, मालीण, दुष्टस्त्री, सखी, न्हावीण, ह्या परपुरुष वश्यकरून

देष्याविषयीं दूती हेत ॥९॥ ह्या दूती कुलस्त्रीच्या नाशाविषयीं कारण होतात. यास्तव प्रयत्नाने ह्या दूर्तीपासून, उत्तमवंश, कीर्ति, सन्मान यांचे वृद्ध्यर्थ, कुलीन स्त्रियांचे रक्षण करावे ॥१०॥

**रात्रीविहारजागररोगव्यपदेशपरगृहेक्षणिकाः ।
व्यसनोत्सवाश्चसंकेतहेतवस्तेषुरक्ष्याश्च ॥११॥**

अर्थ—रात्रीस फिरणे, जागरण, रोगनिमित्त, परगृहीं रहाणे, ज्योतिष्याजवळ प्रश्न विचारणे, किंचित् रोग झाला अ० कांहीं कारण घेऊन दुःख करणे, विवाहादि उत्साह, हीं संकेताचीं कारणे होत यांचाठाईही स्त्रियांचे रक्षण करावे ॥११॥

**आदौनेच्छतिनोद्भ्रतिस्मरकथांब्रीडाविमि
श्रालसामध्येहीपरिवर्जिताभ्युपरमेलज्जा
विनम्रानना । भावैर्नैकविधैःकरोत्यभिनयं
भूयश्चयासादराबुध्वापुंप्रकृतिंचयानुचरति
ग्लानेतरैश्चेष्टितैः ॥१२॥**

अर्थ—प्रथम विछान्यावर गेली अ० मैथुन इच्छीत नाही, मदन (काम) कथा बोलत अ० ऐकत्ये, मैथुनारंभीं लज्जामिश्रितआलस्ययुक्त, मध्ये लज्जारहित व मैथुनांतीं लज्जेने नम्रमुख होविय, पुनःलीलाविलासादि अनेकविध भावांनीं आदरयुक्त चेष्टा करित्ये, पुरुषाची ग्लानि किंवा हुशारी इ० जाणून चेष्टाहीं अनुचरण करत्ये ह्य० पुरुषाची ग्लानि अ० आपलीही ग्लानि व पुरुषाची हुशारी अ० आपलीही हुशारी दाखवित्ये ॥१२॥

**स्त्रीणांगुणाद्यौवनरूपवेषदाक्षिण्यविज्ञानवि
लासपूर्वाः । स्त्रीरत्नसंज्ञाचगुणान्वितासुस्त्री
व्याधयोऽन्याश्चतुरस्यपुंसः ॥१३॥**

अर्थ—तारुण्य, सुंदर स्वरूप, अलंकारादि धारण, अनुकूलपणा, कामशास्त्रोक्त कला व पुरुष यांचे चित्तग्रहण, मधुरवचन व कटाक्षनिरीक्षणादि विलास प्रथम करणे, इ० स्त्रियांचे गुण होत. या गुणांनीं युक्त ज्या स्त्रिया त्यांसच स्त्रीरत्न असें नाव होय. इतर स्त्रिया, चतुरपुरुषास, स्त्रीव्याधि (चित्तास खेद करणाऱ्या) होतात ॥१३॥

नग्राभ्यवर्णैर्मलदिग्धकायानिंद्यांगसंबंधिकथां

**चकुर्यात् । नचान्यकार्यस्मरणंरहस्थामनोहि
मूलंहरदग्धमूर्तेः ॥१४॥**

अर्थ—ग्राम्यवर्णानां (हलकट भाषेनें) युक्त, मळिण, कुत्सितशरीर अशा स्त्रियांबरोबर मैथुनसंबंधी कथा बोलू नयेत मैथुनाश्रित स्त्रीनें गृहाश्रित कर्माचें स्मरणही करूं नये. कारण मदनाचें मूळ मन आहे ॥१४॥

**श्वासंमनुष्येणसमंत्यजंतीवाहूपधानस्तन
दानदक्षा । सुगंधकेशासुसमीपरागासुप्तेनुसु
साप्रथमंबिबुद्धा ॥१५॥**

अर्थ—श्वासोद्वास टाकण्यास पतीस जितका काळ लागतो तितक्याच काळांत श्वासोद्वास टाकणें, भुजांची उशी व स्तन यांच्या दानाविषयी चतुरता, सुगंध-युक्त केश असणें, सुरतारंभींच प्रेम वाढविणें, पति निजल्यावर निजणें व पतीचे आदि उठणें, हे स्त्रियांचे गुण होत ॥१५॥

**दुष्टस्वभावाःपरिवर्जनीयाविमर्दकालेषुचन
क्षमायाः । यासामसृग्वासितनीलपीतमाता
भ्रवर्णचनताःप्रशस्ताः ॥१६॥**

**यास्वप्रशीलाबहुरक्तपित्ताप्रवाहिनीवातकफा
तिरिक्ता । महाशनास्वेदयुतांगदुष्टायाह्रस्व
केशीपलितान्विताच ॥१७॥**

**मांसानियस्याश्चचलंतिनार्यामहोदराखिक्खि
मिनीचयास्यात् । स्त्रीलक्षणेयाःकथिताश्चपा
पास्ताभिर्नकुर्यात्सहकामधर्म ॥१८॥**

अर्थ—सुरतकाळीं समर्थ नाहींत त्या दुष्ट स्वभाव स्त्रिया वर्ज्य कराव्या. अथवा ज्यांचे रक्त (रज) काळें, निळें, पिवळें, ईषत् तांबडें, अशाही प्रशस्त नव्हत १६ अतिनिद्रायुक्त स्त्री, बहुतरक्त व पित्त यांणीं युक्त, जिची योनि वाह्ये ती, वात व कफ हे अतिशयित जिला ती, बहुत खाणारी, घर्मयुक्त, सदोषअवयवांची, आखूड केशांची, पांढरे केश झालेली ॥१७॥ जिच्या शरीराचीं मांसें शिथिल झालीं ती, मोठ्या पोटाची, अस्पष्ट शब्द जिचा ती व स्त्रीलक्षणांमध्ये ज्या अ-शुभ सांगितल्या त्या, ह्या सर्व स्त्रियांबरोबर मैथुन करूं नये ॥१८॥

शशशोणितसंकाशंलाक्षारससंनिकाशमथवायत् ।
 प्रक्षालितंविरज्यतियच्चासृक्तद्रवेच्छुद्धं ॥१९॥
 यच्छब्दवेदनावर्जितंत्र्यहात्सन्निवर्ततेरक्तं ।
 तत्पुरुषसंप्रयोगादविचारंगर्भतांयाति ॥२०॥

अर्थ—जै रक्त (विटाळ) सशाच्या रक्तासारखें अथवा लाखेच्या रसासारखें व व-
 स्त्रावर पडलेले धुतले अ० जातें, तें रक्त शुद्ध होय ॥१९॥ जै रक्त शब्द व
 वेदनां यांणीं रहित व तीन दिवसांनीं नाहीसें होतें तें पुरुषयोगानें निःसंशय
 गर्भत्वाप्रति पावतें (गर्भ होतो) ॥२०॥

नदिनत्रयंनिषेवेत्स्नानंमाल्यानुलेपनंचस्त्री ।
 स्नायाच्चतुर्थदिवसेशास्त्रोक्तेनोपदेशेन ॥२१॥
 पुष्यस्नानौषधयोयाःकथितास्ताभिरंबुमिश्राभिः ।
 स्नायात्तथात्रमंत्रःसएवयस्तत्रनिर्दिष्टः ॥२२॥

अर्थ—तीन दिवसपर्यंत स्त्रीने स्नान, पुष्प, अनुलेपन हीं सेवन करूं नये. चतुर्थ-
 दिवशीं शास्त्रोक्त विधानानें स्नान करावें ॥२१॥ पुष्पस्नान (अ० ४८) यास
 सांगितलेल्या औषधिनीं मिश्रित उदक करून, त्या उदकानें रजस्वलेने स्ना-
 न करावें व तेथें सांगितलेले मंत्रही लणावे ॥२२॥

युग्मासुकिलमनुष्यानिशासुनार्योभवंतिविषमासु ।
 दीर्घायुषःसुरूपाःसुखिनश्चविकृष्टयुग्मासु ॥२३॥

अर्थ—रजोदर्शन झाल्यापासून समरात्रींचाठाई पुत्र होतात व विषमरात्रींचाठाई
 कन्या होतात. त्यांतही दूरस्थसम ६।८।१२।१४।१६ या रात्रींचाठाई हो-
 णारे गर्भ दीर्घायुषी, सुरूप, सुखी असे होतात. अर्थात् चतुर्थरात्रीचाठाई
 विपरीत होतात ॥२३॥

दक्षिणपार्श्वेपुरुषोवामेनारीयमावुभयसंस्थौ ।
 यदुदरमध्येपगतंनपुंसकंतन्निबोद्धव्यं ॥२४॥

अर्थ—स्त्रीच्या उजव्या बाजूस जो गर्भ असतो तो पुरुष व डाव्या बाजूस जो तो
 स्त्री (कन्या) असा जाणावा. जुंवळ असले तर तें दोहींबाजूस असतें. जें
 पोटाच्या (गर्भाशयाच्या) मध्यभागीं असतें तें नपुंसक जाणावे ॥२४॥

केंद्रत्रिकोणेषुशुभस्थितेषुलग्नेशशांकेचशुभैः
समेते । पापैस्त्रिलाभारिगतैश्चयायात्पुंजन्म
योगेषुचसंप्रयोगं ॥२५॥

अर्थ—केंद्र १।४।७।१० कोण ९।९ या स्थानीं शुभग्रह (बुध, शुक्र, गुरु) असतां, लग्न व चंद्र हे शुभग्रहांनी युक्त अ०, ३।१।१।६ या स्थानीं पापग्रह अ० व पुंजन्मयोग अ० स्त्रीवरोवर संभोग करावा ॥२५॥

ननखदशनविक्षतानिकुर्याद्वतुसमयेपुरुषः
स्त्रियाःकथंचित् । ऋतुरपिदशषट्चवास
राणिप्रथमनिशात्रितयंनतत्रगम्यं ॥२६॥

अर्थ—ऋतुकालीं ह० गर्भसंभवकालीं पुरुषाने स्त्रीस कधीही नख व दांत याणीं क्षते करूं नयेत. ऋतुकाल, रजस्वला ज्ञाल्यापासून सोळा दिवस असतो. त्यामध्ये पाहिल्या तीन रात्रींत गमन करूं नये ॥२६॥

इतिबृहत्संहितायामंतःपुरचिंतायांपुंस्त्रीसमायो
गोनामाष्टासप्ततितमोध्यायः ॥ ७८॥

॥ अथशय्यासनलक्षणं ॥

सर्वस्यसर्वकालंयस्मादुपयोगमेतिशास्त्रमिदं ।
राज्ञांविशेषतोतःशयनासनलक्षणंवक्ष्ये ॥१॥

अर्थ—शयनासनलक्षणशास्त्राचा सर्व लोकांस सर्वकाल उपयोग होतो व राजांस तर विशेषकरून होतो. यास्तव पलंगादिकांचे लक्षण सांगतो ॥१॥

असनस्यंदनचंदनहरिद्रसुरदारुतिंदुकीशालाः ।
काश्मर्यजनपद्मकशाकावाशिंशपाचशुभाः ॥२॥

अर्थ—असणाचे झाड, तिवस, चंदन, दारुहळद, देवदारु, टेंभुरणी, साग, शिवण, अंजननामकवृक्ष, पद्मकाष्ठवृक्ष, शिरीषवृक्ष, शिसवा, हे वृक्ष पलंगादिशय्या व पाटादिआसन करण्यास शुभ होत ॥२॥

अशनिजलानिलहस्तिप्रपातितामधुविहंगकृतनिलयाः।

चैत्यश्मशानपथिजोर्ध्वशुष्कवल्लीनिबद्धाश्च ॥३॥

कंटकिनोवायेस्युर्महानदीसंगमोद्भवायेच ।

सुरभवनजाश्वनशुभायेचापरयाम्यदिक्पतिताः ॥४॥

अर्थ—बीज, उदक, वायु, हत्ती यांणीं पाडलेले, मधपोळे व पक्षी यांणीं राह-
ण्यास गृह केलेले, गांवांतील मोठा वृक्ष, श्मशान व मार्ग यांचे वृक्ष, वर सुकलेले,
वेलीनीं बद्ध, ॥३॥ कांद्यांचे, मोठ्या नद्यांच्या संगमाजवळ झालेले, देवालयजव-
ळचे, पश्चिम व दक्षिण दिशांकडे पडलेले असे वृक्ष शय्या व आसनास शुभ
नव्हत ॥४॥

प्रतिषिद्धवृक्षनिर्मितशयनासनसेवनात्कुलविनाशः ।

व्याधिभयव्ययकलहाभवंत्यनर्थाश्चनैकविधाः ॥५॥

अर्थ—निषिद्धवृक्षाने निर्मित जें शय्या किंवा आसन त्याच्या सेवनाने कुलक्षय हो-
तो. व्याधि, भय, द्रव्यहानि, कलह व नानाप्रकारचे अनर्थ हे होतात ॥५॥

पूर्वच्छिन्नंयदिवादारुभवेत्तत्परीक्ष्यमारंभे ।

यद्यारोहेत्तस्मिन्कुमारकःपुत्रपशुदंतत् ॥६॥

अर्थ—पूर्वी तोडलेले काष्ठ असेल, तर त्याची आरंभीं परीक्षा करावी. त्या पूर्वच्छि-
न्नकाष्ठावर अकस्मात् बालक येऊन चढेल तर त्या काष्ठाने केलेले शयनासन पुत्र
व पशु यांतें देणारें होतें ॥६॥

सितकुसुममत्तवारणदध्यक्षतपूर्णकुंभरत्नानि ।

मंगल्यान्यन्यानिचदृष्ट्यारंभेशुभंज्ञेयं ॥७॥

अर्थ—श्वेतपुष्प, मत्तगज, दधि, अक्षता, पूर्णकुंभ, रत्ने, अन्य मांगल्ये (शंखशब्द,
वेदध्वनि, गाय, चक्रवाक, कोकिल इ० ध्वनि) हीं शय्यासनारंभीं दृष्टीस पडतील
तर शुभ होतें ॥७॥

कर्मांगुलयवाष्टकमुदरासक्तंतुषैःपरित्यक्तं ।

अंगुलशतंनृपाणांमहतीशय्याजयायकृता ॥८॥

अर्थ—कौड्याने (करलाने) रहित, मध्यभागाशी जुळलेले असे यवाष्टक (आठ-

सातु) ल० एक कर्मांगुलसंज्ञक होतें. त्या अंगुलप्रमाणानें १०० अंगुलें राजाची मोठी शय्या करावी ती जयकारक होय ॥८॥

**नवतिःसैवषडूनाद्वादशहीनात्रिपट्कहीनाच ।
नृपपुत्रमंत्रिवलपतिपुरोधसांस्थुर्यथासंख्यं ॥९॥**

अर्थ—ती शय्या ९० अंगुलें लांब राजपुत्राची, ८४ अंगुलें प्रधानाची, ७८ अंगुलें सेनापतीची, ७२ अंगुलें उपाध्यायाची असावी ॥९॥

**अर्धमतोष्टांशोनंविष्कंभोविश्वकर्मणाप्रोक्तः ।
आयामत्र्यंशसमःपादोच्छ्रायःसकुक्षिशिराः ॥१०॥**

अर्थ—पूर्वोक्त अंगुलांचें अर्ध करून त्यांत त्या अर्धाचा अष्टमांश कमी करावा तित्त कीं अंगुलें विस्तार (रुंदी) विश्वकर्मानें सांगितला. लांबीच्या तृतीयांशाइतकी पादांची (खुरांची) उंची, शिराचे बाहेरचे वर्तुळसुद्धां असावी ॥१०॥

**यःसर्वःश्रीपर्ण्यापर्यकोनिर्मितःसधनदाता ।
असनकृत्तोरोगहरस्तिंदुकसारेणवित्तकरः ॥११॥
यःकेवलशिशपयाविनिर्मितोबहुविधंसवृद्धिकरः ।
चंदनमयोरिपुघ्नोधर्मयशोदीर्घजीवितकृत् ॥१२॥**

अर्थ—संपूर्ण पलंग, शिवणीच्या काष्ठानें केला तर तो धनदाता होतो. असन (असाण्याचें झाड) काष्ठानें केला तर तो रोगहरण करतो. टेंभुरणीच्या काष्ठाचा द्रव्यदाता होतो ॥११॥ जो पर्यंक केवल शिसव्याच्या काष्ठानें केला तो नानाप्रकारची वृद्धि करतो. चंदनकाष्ठाचा शत्रुनाश करतो व धर्म, यश, दीर्घजीवित्व हींही करतो ॥१२॥

**यःपद्मकपर्यंकःसदीर्घमायुःश्रियंश्रुतंवित्तं ।
कुरुतेशालेनकृतःकल्याणंशाकरचितश्च ॥१३॥
केवलचंदनरचितंकांचनगुप्तंविचित्ररत्नयुतं ।
अध्यासन्पर्यंकंविबुधैरपिपूज्यतेनृपतिः ॥१४॥**

अर्थ—पद्मकाष्ठाचा पलंग दीर्घायुष्य, लक्ष्मी, विद्या, द्रव्य यांतें देतो. साग व शिरीष यांचा पलंग कल्याण करतो ॥१३॥ केवल चंदनानें केलेला, सुवर्णानें आ-

च्छादित, नानाप्रकारच्या रत्नानींयुक्त, अशा पलंगावर राजा बसला असतां याची पूजा देवही करतात ॥१४॥

**अन्येनसमायुक्तानतिंदुकीशिशपाचशुभफलदा ।
नश्रीपर्णीनचदेवदारुवृक्षोनचाप्यसनः ॥१५॥**

अर्थ—टेंभुरणी व शिसवा हे दोन अन्यवृक्षांशीं जोडून केलेला पर्यंक शुभफल देत नाही. तशीच शिवण, देवदारु, असन हेही दुसऱ्याशीं जोडले अ० शुभफल देत नाहीत ॥१५॥

**शुभदौतुशाकशालौपरस्परंसंयुतौपृथक्चैव ।
तद्वत्पृथक्प्रशस्तौसहितौचहरिद्रककदंबौ ॥१६॥**

अर्थ—शिरीष व साग हे एकमेकांशीं जोडलेले किंवा निरनिराळे पलंगास असले तरी शुभफलद होत. तसेच दारुहळद व कळंब हेही निरनिराळे किंवा पलंगास जोडलेले शुभफल देणारे होत ॥१६॥

**सर्वःस्यंदनरचितोनशुभःप्राणान्हिनस्तिचांबकृतः ।
असनोन्यदारुसहितःक्षिप्रंदोषान्करोतिबहून् ॥१७॥**

अर्थ—तिवसाच्या काष्ठाने केलेला सर्व पलंग प्राणनाशक यास्तव शुभ नव्हे. तसाच आम्रकृतही शुभ नव्हे. असाण्याचे काष्ठ अन्यकाष्ठाने जोडून पलंग केला तर बहुत दोषकारक होतो ॥१७॥

**अंबस्यंदनचंदनवृक्षाणांस्यंदनाच्छुभाःपादाः ।
फलतरुणाशयनासनमिष्टफलंभवतिसर्वेण ॥१८॥**

अर्थ—आम्र, तिवस, चंदन, या वृक्षांचे स्यंदनाहून पाद शुभ होत. सर्वफलवृक्षांनीं केलेली शय्या किंवा आसन यांचे शुभफल होते ॥१८॥

**गजदंतःसर्वेषांप्रोक्ततरुणांप्रशस्यतेयोगे ।
कार्योलंकारविधिर्गजदंतेनप्रशस्तेन ॥१९॥**

अर्थ—सर्व उक्त वृक्षांच्या योगाने हस्तिदंत प्रशस्त होतो. यास्तव शयनासनास प्रशस्तहस्तिदंताने अलंकारविधि करावा ॥१९॥

दंतस्य मूलपरिधिद्विरायतंप्रोद्भ्रजकल्पयेच्छेषं ।

अधिकमनूपचराणांन्यूनंगिरिचारिणांकिंचित् ॥२७॥

अर्थ—गजदंताची मूळपरिधीच्या दुप्पट लांबी मुळापासून टाकून शेष हस्तिदंत अलंकारादिकांस घ्यावा. या मानाहून अधिक सजलदेशांतील हत्तींचे होय; व याहून काहीं कमी पर्वतावर फिरणाऱ्या हत्तींचे जाणावे ॥२०॥

श्रीवत्सवर्धमानच्छत्रध्वजचामरानुरूपेषु ।

छेदेदृष्टेष्वारोग्यविजयधनवृद्धिसौख्यानि ॥२१॥

प्रहरणसदृशेषुजयोन्वावर्तप्रनष्टदेशाप्तिः ।

लोष्टेतुलब्धपूर्वस्यभवतिदेशस्यसंप्राप्तिः ॥२२॥

स्त्रीरूपेश्वविनाशोभृंगारेभ्युत्थितेसुतोत्पत्तिः ।

कुंभेननिधिप्राप्तिर्यात्राविघ्नंचदंडेन ॥२३॥

कृकलासकपिभुजंगेष्वसुभिक्षव्याधयोरिपुवशत्वं ।

गृध्रोलूकध्वांक्षयेनाकारेषुजनमरकः ॥२४॥

पाशेथवाकबंधेनृपमृत्युर्जनविपत्सुतेरक्ते ।

कृष्णेश्यावेरूक्षदुर्गंधेचाशुभंभवति ॥२५॥

अर्थ—श्रीवत्स, वर्धमान, (मालटीनामक पात्रविशेष) हीं २ चिन्हे व छत्र, ध्वज, चामर, यांसारखा हस्तिदंताचा छेद दृष्ट अ० आरोग्य, विजय, धनवृद्धि, सौख्य, हीं होतात ॥२१॥ आयुधासारखा अ० जयप्राप्ति. न्वावर्त (भोंवरा) या सारखा अ० नष्टदेश प्राप्ति. मृत्पिंडसदृश अ० पूर्वी लब्ध परंतु हस्तगत नाही अशा देशांची प्राप्ति होत्ये ॥२२॥ स्त्रीरूप छेद दृष्ट अ० अश्वनाश. भृंगार (झारी) सदृश अ० पुत्रप्राप्ति. कुंभसदृश अ० निधिप्राप्ति. दंडसदृश अ० यात्रेस विघ्न ॥२३॥ कौबडा, वानर, सर्प यांसारखा अ० महागाई, व्याधि, शत्रुवशता हीं होतात. गृध्र, घुवड, कावळा, ससाणा यांसारखा छेद दिसेल तर जनमृत्यु होतो ॥२४॥ पाश, कबंध (धड) यांसारखा असेल तर राजमृत्यु. छेदापासून रक्तस्त्राव झाला तर लोकांस दुःख होतें. तो छेद काळा, मलिन, रूक्ष, दुर्गंध असेल तर अशुभ होतें ॥२५॥

शुक्लःसमःसुगंधिःस्निग्धश्चशुभावहोभवेच्छेदः ।

अशुभशुभच्छेदायेशयनेष्वपितेतथाफलदाः ॥२६॥

अर्थ—शुभ, सम, सुगंधि, निर्मल असा हस्तिदंताचा छेद शुभ होय. जे अशुभ

किंवा शुभ हस्तिदंताचे छेद सांगितले ते तसेच शय्येचाठाईही फल देणारे असे जाणवे ॥२६॥

ईषायोगेदारुप्रदक्षिणाग्रप्रशस्तमाचार्यैः ।

अपसव्यैकदिग्रेभवतिभयंभूतसंजनितं ॥२७॥

अर्थ—पलंगाची चार लांकडे त्यांत दोनबाजूंची जडावयाची ती ईषा. तीं काष्ठे शिरःपादकाष्ठांहीं प्रदक्षिणाग्र जुळावीं तें शुभ असें आचार्यांनीं सांगितलें. (पू-र्वकडील काष्ठाचें अग्र दक्षिणेकडील काष्ठाचे मूलास जडावें. याप्रमाणें पश्चिम व उत्तरेकडील जाणावीं). अपसव्य किंवा शिरःपादकाष्ठे एकदिगग्र केलीं तर भूतोत्पन्न भय होतें (उसें व पायथें यांचे लांकडांचे शेडे बाजूंचे लांकडांचे शेड्यांशीं जोडले तर पिशाचभय होतें) ॥२७॥

एकेनावाक्शिरसाभवतिहिपादेनपादवैकल्यं ।

द्वाभ्यांनजीर्यतेन्नत्रिचतुर्भिःक्लेशवधबंधाः ॥२८॥

अर्थ—पलंगाचा एक पाय खालीं शेडा करून लावला तर त्याचे स्वामीचे पाद विकल होतात. दोन पाय तसे केले तर स्वामीस अन्न जिरत नाहीं. तीन किंवा चार पाय तसे केले तर क्लेश, वध, बंध हे स्वामीस होतात ॥२८॥

सुषिरेथवाविवर्णेग्रंथौपादस्यशीर्षगेव्याधिः ।

पादेकुंभोयश्चग्रंथौतस्मिन्नुदररोगः ॥२९॥

कुंभाधस्ताज्जंघातत्रकृतोजंघयोःकरोतिभयं ।

तस्याश्वाधारोधःक्षयकृत्द्रव्यस्यतत्रकृतः ॥३०॥

खुरदेशेयोग्रंथिःखुरिणांपीडाकरःसनिर्दिष्टः ।

ईषाशीर्षण्योश्चत्रिभागसंस्थोभवेन्नशुभः ॥३१॥

अर्थ—पलंगाच्या पायांस शिरोगत ग्रंथि (गुंज) किंवा निराळा रंग अ० स्वामीच्या मस्तकीं व्याधि होतो. पल० पा० जो कुंभभाग त्याच्याठाईं ग्रंथि असेल तर स्वा० उदरामध्ये रोग होतो ॥२९॥ कुंभाचे खालीं जंघा तेंथें ग्रंथि अ० तर स्वा० पोटाच्यांस भय करतो. त्या जंघांचे खालीं जो आधार तेंथें ग्रंथि असेल तर धनक्षय होतो ॥३०॥ पादस्थानींचा ग्रंथि, अश्वादि खुन्यांस पीडा करतो. ईषा (बाजूचीं काष्ठे) व शीर्षण्य (उसें पायथें याचीं लांकडे) ह्या काष्ठांच्या तृतीयांशीं ग्रंथि अ० तर शुभ नव्हे ॥३१॥

निष्कुटमथकोलाक्षंसूकरनयनंचवत्सनाभंच ।
कालकमन्यद्भुधुकमितिकथितश्छिद्र संक्षेपः ॥३२॥

अर्थ—निष्कुट, कोलाक्ष, सूकरनयन, वत्सनाभ, कालक, धुंधुक, या नावांचीं छिद्रे
हात. यांचा संक्षेप सांगितला ॥३२॥

घटवत्सुषिरमध्येसंकटमास्येचनिष्कुटंछिद्रं ।
निष्पावमाषमात्रंनीलंछिद्रंचकोलाक्षं ॥३३॥
सूकरनयनंविषमंविषमंमध्यर्धपर्वदीर्घच ।
वामावर्तंभिन्नपर्वमितंवत्सनाभाख्यं ॥३४॥
कालकसंज्ञकृष्णंधुंधुकमितियद्भवेद्विनिर्भिन्नं ।
दारुसवर्णंछिद्रंनतथापापंसमुद्दिष्टं ॥३५॥

अर्थ—जे छिद्र मध्यभागीं सुषिर मुखाचाठाई अल्प ते निष्कुटसंज्ञक होय. पा-
वटा व उडीद यांएवढे नीलवर्ण जे छिद्र ते कोलाक्षसं० होय ॥३३॥ सारखे
नव्हे, विगतवर्ण, अर्धपर्वाहून दीर्घ, असे छिद्र सूकरनयनसं० होय. वामावर्त,
पार गेलेले, पर्वप्रमाण जे छिद्र ते वत्सनाभसं० होय ॥३४॥ जे कृष्णवर्ण छिद्र
ते कालकसं० होय. जे दोहोंकडे दृश्य व कृष्णवर्ण ते धुंधुकसं० होय. का-
ष्ठासारख्या वर्णांचे छिद्र फार अशुभ नव्हे ॥३५॥

निष्कुटसंज्ञेद्रव्यक्षयस्तुकोलेक्षणेकुलध्वंसः ।
शस्त्रभयंसूकरकेरोगभयंवत्सनाभाख्ये ॥३६॥
कालकधुंधुकसंज्ञकीटैर्विद्धंचनशुभदंछिद्रं ।
सर्वग्रंथिप्रचुरंसर्वत्रनशोभनंदारु ॥३७॥

अर्थ—निष्कुटसं० छिद्र अ० द्रव्यनाश, कोलाक्षसं० अ० कुलनाश, सूकरनयन
छिद्र अ० शस्त्रभय, वत्सनाभसं० छिद्र अ० रोगभय, ॥३६॥ कालक व धुंधुक-
सं० छिद्रे व कीटविद्ध छिद्रे शुभ नव्हत. सर्वकाष्ठास बहुत ग्रंथि (गुंजटे)
अ० सर्व कामांस शुभ नव्हे ॥३७॥

एकद्रुमेणधन्यंवृक्षद्वयनिर्मितंचधन्यतरं ।
त्रिभिरात्मजवृद्धिकरंचतुर्भिरर्थोयशश्चाद्यं ॥३८॥
पंचवनस्पतिरचितेपंचत्वयातितत्रयःशेते ।

षट्सप्ताष्टतरूणांकाष्टैर्घटितेकुलविनाशः ॥३९॥

अर्थ—एकवृक्षाच्या काष्ठानें केलेला पलंग शुभ, दोन वृक्षां० का० के० अत्यंत शुभ, तीहींनीं केलेला पुत्रवृद्धिकर, चौहोनीं केलेला द्रव्य, उत्तम यश यांतें करणारा होतो ॥३८॥ पांच वृक्षांनीं केलेल्या पलंगावर निजणारा मरतो. ६।७।८ वृक्षांच्या काष्ठानीं केलेला पलंग कुलनाश करतो ॥३९॥

॥ इतिबृहत्संहितायांशय्यासनलक्षणं नामैकोनाशी
तितमोध्यायः ॥७९॥

॥ अथरत्नपरीक्षा ॥

रत्नेनशुभेनशुभंभवतिनृपाणामनिष्टमशुभेन ।
यस्मादतःपरीक्ष्यंदैवंरत्नाश्रितंतद्भ्रूः ॥१॥

अर्थ—शुभलक्षणयुक्त रत्नानें राजांचें शुभ होते व अशुभलक्षणयुक्त रत्नानें अशुभ होते; यास्तव हीरकादि रत्नाश्रित दैवाची परीक्षा रत्नपारख्यांनीं करावी ॥१॥

द्विपहयवनितादीनांस्वगुणविशेषेणरत्नशब्दोस्ति ।
इहतूपलरत्नानामधिकारोवज्रपूर्वाणां ॥२॥

अर्थ—हत्ती, घोडा, स्त्री व जातीजातीमध्ये जें उत्कृष्ट त्यास त्याच्यात्याच्या गुणाधिक्यानें रत्न ह्मणतात. या रत्नपरीक्षेत हीरप्रभृति पाषाणरत्नांचा अधिकार आहे २

रत्नानिबलाद्वैत्यादधीचितोन्येवदंतिजातानि ।
केचिद्भुवःस्वभावाद्वैचित्र्यंप्राहुरुपलानां ॥३॥

अर्थ—बलनामक दैत्यापासून (त्यास इंद्रानें मारला तेव्हां त्याच्या हाडांपासून) रत्नें झालीं असें कोणी ह्मणतात. दधीचि ऋषीच्या हाडांपासून रत्नें झालीं असें अन्य ह्मणतात. कोणी, भूमीच्या स्वभावास्तव पाषाणांस नानाप्रकारचे रंग होऊन तीं रत्नें झालीं असें ह्मणतात ॥३॥

वज्रेंद्रनीलमरकतकर्केतनपद्मरागरुधिराख्याः ।
वैडूर्यपुलकविमलकराजमणिस्फटिकशशिकांताः ॥४॥
सौगंधिकगोमेदकशंखमहानीलपुष्परागाख्याः ।

ब्रह्ममणिज्योतीरससस्यकमुक्ताप्रवालानि ॥५॥

अर्थ—वज्र, इंद्रनील, मरकत, कर्केतन, पद्मराग, रुधिराख्य, वैडूर्य, पुलक, विमलक, राजमणि, स्फटिक, चंद्रकांत, ॥४॥ सौगंधिक, गोमेदक, शंख, महानील, पुष्पराग, ब्रह्ममणि, ज्योतीरस, सस्यक, मुक्ताफल, प्रवाल, हे रत्नांचे भेद आहेत. (यांत उत्कृष्ट वज्र, मुक्ता, पद्मराग, मरकत हीं चार रत्ने आहेत यास्तव यांचेच लक्षण आचार्य करितात) ॥५॥

वेणातटेविशुद्धंशिरीषकुसुमोपमंचकौशलकं ।

सौराष्ट्रकमाताघ्रंकृष्णंसौर्पारकंवज्रं ॥६॥

ईषत्ताम्रंहिमवतिमतंगजंवल्लपुष्पसंकाशं ।

आपीतंचकलिंगेश्यामंपौंड्रेपुसंभूतं ॥७॥

अर्थ—वेणानदीच्या तीरीं झालेले वज्र (हिरा) संज्ञकरत्न दोषरहित होय. शिरसाच्या पुष्पासारखे (श्वेतपीत) ते कौशलदेशोत्पन्न; ईषल्लोहितवर्ण जे वज्र० ते सौराष्ट्रदेशोत्पन्न; कृष्णवर्ण जे वज्ररत्न ते सूर्पारकदेशोत्पन्न; ॥६॥ ईषत्ताम्रवर्ण जे वज्र० ते हिमाचलाचाठाई झालेले; वल्ल (कडवा, वाल) पुष्पासारखे जे वज्र० ते मतंगजदेशोत्पन्न; ईषत्पीतवर्ण जे वज्र० ते कलिंगदेशोत्पन्न; श्यामवर्ण जे वज्ररत्न ते पौंड्रदेशोत्पन्न; अशीं सात दिव्याचीं उत्पत्तिस्थाने होत ॥७॥

ऐंद्रंषडस्त्रिशुक्लंयाम्यंसर्पास्यरूपमसितंच ।

कदलीकांडनिकाशंवैष्णवमितिसर्वसंस्थानं ॥८॥

वारुणमबलागुह्योपमंभवेत्कर्णिकारपुष्पनिभं ।

शृंगाटकसंस्थानंव्याघ्राक्षिनिभंचहौतभुजं ॥९॥

वायव्यंचयवोपममशोककुसुमप्रभंसमुद्दिष्टं ।

स्रोतःखनिःप्रकीर्णकमित्याकरसंभवास्त्रिविधः ॥१०॥

अर्थ—जे वज्र० षडस्त्रि (षट्कोण) व श्वेतवर्ण ते इंद्रदेवस्य, जे कृष्णवर्ण व सर्पाच्या मुखासारखे ते यमदेवस्य, जे कदलीशाखावर्ण (नीलपीत) व सर्वाकार (वरसांगितलेल्या २ आकारांशिवाय इतर आकाराचे) ते विष्णुदेवस्य, ॥८॥ जे स्त्रीच्या गुह्याच्या आकाराचे व कर्णिकार (बाब्द्याचे झाड) पुष्पासारखे (ईषत्पीतवर्ण) ते वरुणदेवस्य, जे शृंगाटकसंस्थान (त्रिकोण) व व्याघ्राच्या नेत्रांसारखे ते अग्निदेवस्य, ॥९॥ जे यवासारखे (मध्ये मोठे) व अशोकपुष्पासारखे (लोहितवर्ण) ते वायुदेवस्य, अशा वज्राच्या देवता सांगितल्या आहेत. पाण्याचे प्रवाहामध्ये, खाणीमध्ये व कित्येक ठिकाणी भूमीत, असे ३ ठिकाणी हिरे सांपडतात ॥१०॥

रक्तं पीतं च शुभं राजन्यानां सितं द्विजातीनां ।
शैरीषं वैश्यानां शूद्राणां शस्यते सिनिभं ॥११॥

अर्थ—रक्त व पीतवर्ण हिरा राजांस शुभ होय. श्वेतवर्ण ब्राह्मणांस शुभ, शिरीष-
पुष्पसदृशवर्ण वैश्यांस शुभ, कृष्णवर्ण शूद्रांस शुभ होय ॥११॥

सितसर्षपाष्टकं तंडुलो भवेत्तंडुलैस्तु विंशत्या ।
तुलितस्य द्वेलक्षे मूल्यं द्विद्वयूनिते चैतत् ॥१२॥
पादत्रयं शार्धो नं त्रिभागपंचांश षोडशांशाश्च ।
भागश्च पंचविंशः शतिकः साहस्रिकश्चेति ॥१३॥

अर्थ—आठ, पांढऱ्या राई (महुऱ्या) भार १ तांदूळ; २० तांदूळभार जो हिरा
त्याची किंमत दोनलक्ष कार्षापण (पावले) होत्ये. वीस तांदूळांत दोनदोन
तांदूळ कमी केले हणजे पुढील श्लोकांत सांगिल्याप्रमाणे किंमत होत्ये ॥१२॥
१८ तांदूळ वजन हिर्याची किंमत चतुर्थांश कमी दोनलक्ष ल० दीडलक्ष, १६
तांदूळ तृतीयांश कमी दोनलक्ष (१३३३३३ $\frac{१}{३}$), १४ तां० दोन लक्षांचे अर्ध
(१०००००), १२ तां० दोन लक्षांचा तिसरा हिंसा (६६६६६ $\frac{२}{३}$), १०
तां० दोन लक्षांचा पंचमांश (४०००००), ८ तां० दोन० षोडशांश (१२-
५००), ६ तां० दोन० पंचविंशांश (८०००), ४ तां० दो० शंभरावाहिंसा
(२०००), २ तांदूळ वजनाच्या हिर्याची किंमत दोन लक्षांचा सहस्रांश
(२००) कार्षापण (पावले) होत्ये ॥१३॥

सर्वद्रव्याभेद्यं लघ्वं भसितरतिरग्निवत्स्निग्धं ।
तडिदनलशक्रचापोपमंचवज्रं हितायोक्तं ॥१४॥

अर्थ—सर्वप्रकारचे शस्त्रांनीं अभेद्य, लहान, उदकांमध्ये तरणारा, किरणयुक्त,
स्निग्ध, वीज, अग्नि, इंद्रधनुष्य यांसारखा तेजस्वी हिरा हितकारक होय. ॥१४॥

काकपदमक्षिकाकेशधातुयुक्तानि शर्कराविद्धं ।
द्विगुणास्त्रिदग्धकलुषत्रस्तविशीर्णानि शुभानि १५

अर्थ—काकपदांसारखीं चिन्हें, मक्षिकांसारखीं चिन्हें, केशांसारख्या रेषा, मृत्तिका-
दि धातु याहीं युक्त; बारीक कणांनीं युक्त, वेधित, शुभकोनांच्या दुप्पट कोनांनीं
युक्त, अग्निदग्ध, गढूळ (विवर्ण), कातिरहित, विशीर्ण (जीर्ण) असा हिरा
शुभ नव्हे ॥१५॥

यानिचबुद्बुददलिताग्रचिपिटवासीफलप्रदीर्घाणि ।
सर्वेषांचैतेषामूल्याद्भागोष्टमोहानिः ॥१६॥

अर्थ—पाण्याचे त्रैबुद्ध्यासारखे, विदारितप्रांतभाग, चपटे, अडुळशाच्या फळासारखे लांब, अशा हिच्यांची किंमत पूर्वीक्त किमतीपेक्षां अष्टमांश कमी जाणावी १६

वज्रंनकिंचिदपिधारयितव्यमेकेपुत्रार्थिनी
भिरबलाभिरुशंतितद्भजाः । शृंगाटकत्रिपु
टधान्यकवत्स्थितंयच्छोणीनिभंचशुभदंत
नयार्थिनीनां ॥१७॥

अर्थ—पुत्रेच्छु स्त्रियांनीं हिरा कोणताही धारण करूं नये असें कोणी आचार्य ह्मणतात; परंतु शृंगाटक (त्रिकोण), तीन पुटांनीं युक्त, धान्यक (धणे) यांसारखा, स्त्रीच्या योनीसारखा असा हिरा पुत्रेच्छु स्त्रियांस कल्याणकारक होय ॥१७

स्वजनविभवजीवितक्षयंजनयतिवज्रमनिष्टलक्षणं ।

अशनिविषभयारिनाशनंशुभमुरुभोगकरंचभूभृतां १८

अर्थ—अनिष्टलक्षणयुक्त हिरा, स्वकीयजन ऐश्वर्य व आयुष्य यांचा नाश करितो. शुभलक्षणयुक्त हिरा विजेचें भय, विषभय, शत्रुनाश यांतें करितो व शुभ, बहुत उपभोग, हे राजांस करतो ॥१८॥

॥इतिबृहत्संहितायांवज्रपरीक्षानामाशीतितमोध्यायः ८०

॥ अथमुक्ताफलपरीक्षा ॥

द्विपभुजगशुक्तिशंखाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूतानि ।

मुक्ताफलानितेषांबहुसाधुचशुक्तिजंभवति ॥१॥

अर्थ—हत्ती, सर्प, शिंपा, शंख, मेघ, वेळू, मत्स्य, डुकर या आठांपासून मोलें होतात त्यांमध्ये शिंप्यांतलें मोतीं फार उत्तम (व्यवहारयोग्य) होतें ॥१॥

सिंहलकपारलौकिकसौराष्ट्रकताम्रपर्णिपारशवाः ।

कौबेरपांड्यवाटकहैमाइत्याकराह्यष्टौ ॥२॥

अर्थ—सिंहलक (सिलोन), पारलोक, सुराष्ट्र (काठेवाड) हे देश; ताम्रपर्णीनदी, पारशवदेश, कीबेर, पांज्यवाट, हैम हे देश; अशीं हीं आठ मोत्यांचीं उत्पत्तिस्थाने होत ॥२॥

बहुसंस्थानाःस्निग्धाहंसाभाःसिंहलाकराःस्थूलाः ।

ईषत्ताम्राःश्वेतास्तमोवियुक्ताश्वताम्राख्याः ॥३॥

कृष्णाःश्वेताःपीताःसशर्कराःपारलौकिकाविषमाः ।

नस्थूलानात्यल्पानवनीतनिभाश्वसौराष्ट्राः ॥४॥

ज्योतिष्मंतःशुभ्रागुरवोतिमहागुणाश्वपारशवाः ।

लघुजर्जरंदधिनिभंबृहद्विसंस्थानमपिहैमं ॥५॥

विषमंकृष्णंश्वेतंलघुकौवेरंप्रमाणतेजोवत् ।

निवफलत्रिपुटधान्यकचूर्णाःस्युःपांड्यवाटभवाः ॥६॥

अर्थ—बहुतजागी उत्पन्न होणारी, निर्मल, हंसतुल्यकांति, मोठीं अशीं सिंहलद्वीपांतील मोत्ये होत. थोडीं तांबडीं, श्वेत, निर्मल अशीं मोत्ये ताम्रपर्णीनदीमध्ये उत्पन्न होतात ॥३॥ काळीं, पांढरीं, पिवळीं, वाळुयुक्त, सारखीं नव्हत अशीं पारलौकिक मोत्ये होत. फार मोठीं नव्हत व फार बारीकही नव्हत, लोण्याच्या वर्णाचीं मोत्ये सौराष्ट्रदेशांतील होत ॥४॥ तेजस्वी, श्वेतवर्ण, वजनदार, उत्तम गुणांनी युक्त अशीं मोत्ये पारशवदेशोत्पन्न होत. लहान, रूक्ष, दह्यासारखे, बृहत्, द्विसंस्थान (जुंवळ्यासारखे) असें मोतीं हिमालयोत्पन्न होय ॥५॥ सारखे नव्हे, काळे, श्वेत, लहान, मोठ्या तेजाचे असें मोतीं कीबेर होय. निवफलासारखे, तीन पुटांचे, धण्यासारखे, फार बारीक असें मोतीं पांज्यवाटोत्पन्न होय ॥६॥

अतसीकुसुमश्यामवैष्णवमैद्रंशशांकसंकाशं ।

हरितालनिभंवारुणमसितंयमदैवतंभवति ॥७॥

परिणतदाडिमगुलिकागुंजाताम्रंचवायुदैवत्यं ।

निर्धूमानलकमलप्रभंचविज्ञेयमाग्नेयं ॥८॥

अर्थ—जवसाचे पुष्पासारखे काळे मोतीं विष्णुदैवत्य होय. चंद्रासारखे श्वेतवर्ण, इंद्रदैवत्य; हरताळासारखे पीतवर्ण, वरुणदैवत्य; काळे, यमदैवत होय ॥७॥ पिकलेल्या डाळिंबाच्या दाण्यासारखे व गुंजेसारखे ताम्रवर्ण, वायुदैवत्य होय. धूमरहितअग्नि व कमळ यांसारखे ज्याचे तेज ते मोतीं अग्निदैवत्य जाणावे ॥८॥

माषकचतुष्टयधृतस्यैकस्यशताहतात्रिपंचाशत् ।
 कार्षापणानिगदितामूल्यंतेजोगुणयुतस्य ॥९॥
 माषकदलहोन्यातोद्वात्रिंशद्विंशतिस्रयोदशच ।
 अष्टौशतानिचशतत्रयंत्रिपंचाशतासहितं ॥१०॥
 पंचत्रिंशत्तमितिचत्वारःरुष्णलानवतिमूल्याः ।
 सार्धास्तिस्त्रोगुंजाःसप्ततिमूल्यंधृतंरूपं ॥११॥
 गुंजात्रयस्यमूल्यंपंचाशद्रूपकागुणयुतस्य ।
 रूपकपंचत्रिंशत्त्रयस्यगुंजार्धहीनस्य ॥१२

अर्थ—तेज व उत्तम गुण यांणीं युक्त असें एक मोतीं, पांच गुंजांचा एक मासा याप्रमाणें ४ मासे वजन असेल तर, त्याची किंमत ५३०० कार्षापण (पावले) सांगितले ॥९॥ चार माशांत अर्ध अर्ध कमी केले अ० पुढील किंमत होत्ये.
 ३॥ माशांस ३२०० का०; ३ मा० २००० का०; २॥ मा० १३००;
 २ मा० ८००; १॥ मा० ३५३; १ मा० १३५; ४ गुंजांस ९०; ३॥ गुं०
 ७०; ३ गुं० ५०; २॥ गुंजांस ३५; किंमत होत्ये ॥१०॥११॥१२॥

पलदशभागधरणंतद्यदिमुक्तास्त्रयोदशसुरूपाः ।
 त्रिशतीसपंचविंशारूपकसंख्याकृतंमूल्यं ॥१३॥
 षोडशकस्यद्विशतीविंशतिरूपस्यसप्ततिःसशता ।
 यत्पंचविंशतिधृतंतस्यशतंत्रिंशतासहितं ॥१४॥
 त्रिंशत्सप्ततिमूल्याचत्वारिंशच्छतार्धमूल्याच ।
 षष्टिःपंचोनावाधरणंपंचाष्टकंमूल्यं ॥१५॥
 मुक्ताशीत्यास्त्रिंशच्छतस्यसापंचरूपकविहिनां ।
 द्वित्रिचतुःपंचशताद्वादशषट्पंचकत्रितयं ॥१६॥

अर्थ—पलाचा दहावा हिसा धरणसं० होय. तितकें (३२ गुंजा) वजन सुरूप १३ मोल्ये होतील तर त्यांची किंमत ३२५ रुपये केली आहे ॥१३॥ १६ मोल्ये सुरूप धरणतुल्य असतील तर २०० रु० कि०; २० मोल्ये अ० तर १७० रु०; २५ अ० १३०; ॥१४॥ ३० मोल्ये अ० तर ७० रु० कि०; ४० मोल्ये अ० तर ५० रु०; ६० किंवा ५५ मोल्ये अ० तर त्यांची कि० ४० रु०; ॥१५॥ ८० मोल्ये अ० तर ३० रु०; १०० मोल्ये अ० तर ३५ रु० कि०; २००

मोत्ये अ० तर १२ ह०; ३०० असलीं तर ६ ह०; ४०० अ० तर ५ ह०;
५०० मोत्ये धरणतुल्य असलीं तर त्यांची किंमत ३ रुपये जाणावी ॥१६॥

**पिक्कापिच्चार्यार्धारवकःसिक्थंत्रयोदशाद्यानां ।
संज्ञाःपरतोनिगराशूर्णाश्चाशीतिपूर्वाणां ॥१७॥**

अर्थ—१३ मोत्ये भार जो धरण तो पिक्कासं० होय. १६ मोत्ये भार ध० तो पिच्चासं०,
२० भार धरण अर्घासं०, २५ भार धरण अर्घासं०, ३० भार धरण रवकसं०,
४० भार धरण सिक्थसंज्ञक होय. यापुढे ५५ भार धरण निगरसं०, ८० पा-
सून ५०० पर्यंत सर्व धरणांस चूर्णसंज्ञा जाणावी. (ह्या संज्ञा मोत्यांच्या उत्प-
त्तिस्थानी व्यवहारास उपयोगी पडतात यास्तव सांगितल्या आहेत) ॥१७॥

**एतद्गुणयुक्तानांधरणधृतानांप्रकीर्तितंमूल्यं ।
परिकल्प्यमंतरालेहीनगुणानांक्षयःकार्यः ॥१८॥
कृष्णश्वेतकपीतकताम्राणामीषदपिचविषमाणां ।
त्र्यंशोनंविषमकपीतयोश्चषड्भागदलहीनं ॥१९॥**

अर्थ—ही किंमत गुणयुक्त धरणभार मोत्यांची सांगितली. यांच्यामध्ये स्वनुत्थीने
किंमत कल्पावी. (१४।१५ इ० मोत्यांची व्यस्तत्रैराशिकाने किंमत आणावी)
गुणहीन मोत्ये असल्यास वक्ष्यमाणक्रमाने किंमत कमी करावी ॥१८॥ ईषत्कृ-
ष्णवर्ण, ईषत्श्वेत, ईषत्पीत, ईषत्ताम्र, ईषत्विषम अशीं मोत्ये असतां, पू-
र्वोक्त किंमत त्र्यंशोन ह० तृतीयांश कमी करावी. अतिविषम असतां षड्भाग
व अतिपीत असतां अर्धी पूर्वोक्त किंमत कमी करावी ॥१९॥

**ऐरावतकुलजानांपुष्यश्रवणेंदुसूर्यदिवसेषु ।
येचोत्तरायणभवाग्रहणैर्केद्वोश्चभद्रेभाः ॥२०॥
तेषांकिलजायंतेमुक्ताःकुंभेषुसरदकोशेषु ।
बहवोबृहत्प्रमाणाबहुसंस्थानाःप्रभायुक्ताः ॥२१॥
नैषामर्धःकार्यो न च वेधातीवतेप्रभायुक्ताः ।
सुतविजयारोग्यकरामहापवित्राधृताराज्ञां ॥२२॥**

अर्थ—ऐरावतकुलामध्ये उत्पन्न, पुष्यनक्षत्र, श्रवणनक्षत्र, चंद्रवार, रविवार यांचाठा-
ई झालेले, उत्तरायणी झालेले, सूर्यचंद्रांच्या ग्रहणी झालेले, असे जे हत्ती ते भद्र-
संज्ञक होत ॥२०॥ त्या भद्रसंज्ञकांच्या गंडस्थळांमध्ये व दंतकोशांमध्ये बहुत, मो-

ठी, अनेक आकृतींचीं, प्रभायुक्त अशीं मोर्त्ये होतात ॥२१॥ त्यांची किंमत करूं नये व वेधही करूं नये; कारण तीं तेजस्वी व महापवित्र आहेत. तीं राजांनीं धारण केलीं असतां पुत्र, विजय, आरोग्य करणारीं होत ॥२२॥

दंष्ट्रामूलेशशिकांतिसप्रभंबहुगुणंचवाराहं ।

तिमिजंमत्स्याक्षिनिभंबृहत्पवित्रंबहुगुणंच ॥२३॥

अर्थ—डुकरांच्या दाढांच्या मूलीं चंद्रासारखें तेजस्वी, अनेकगुण असें वराहसंभव मोर्ती होय. माशाच्या डोळ्यासारखें, मोठें पवित्र, बहुगुण असें मत्स्योत्पन्न मोर्ती होय ॥२३॥

वर्षोपलवज्जातंवायुस्कंधाच्चसप्तमाद्गृष्टं ।

न्हियतेकिलखादिव्यैस्तडित्प्रभंमेघसंभूतं ॥२४॥

अर्थ—गारेसारखें झालेलें, सप्तम वायुस्कंधापासून पडलेलें, देवांनीं आकाशांत केलेलें, विजेसारखें तेजस्वी, असें मेघोत्पन्न मोर्ती होय ॥२४॥

तक्षकवासुकिकुलजाःकामगमायेचपन्नगास्तेषां ।

स्निग्धानीलद्युतयोभवंतिमुक्ताःफणस्यांते ॥२५॥

शस्तेवनिप्रदेशोरजतमयेभाजनेस्थितेचयदि ।

वर्षतिदेवोकस्मात्तज्ज्ञेयंनागसंभूतं ॥२६॥

अपहरतिविषमलक्ष्मींक्षपयतिशत्रून्यशोविकाशय

ति । भौजंगंनृपतीनांधृतमरुतार्थविजयदंच ॥२७॥

अर्थ—तक्षक व वासुकि यांच्या वंशांमध्ये झालेले, यथेच्छ गमन करणारे असे जे सर्प त्यांच्या फणेच्या अंती स्वच्छ, नीलवर्ण अशीं मोर्त्ये होतात ॥२५॥ ते नागज मोर्ती शुद्ध भूमीवर रुप्याच्या भांड्यांत ठेवले अ० इंद्र वृष्टि करतो (पाऊस पाडतो) ते मोर्ती नागज जाणावे ॥२६॥ ते नागज मोर्ती राजाने किंमत केल्यावांचून धारण केलें तर, अलक्ष्मीचें हरण, शत्रुनाश, यशवृद्धि, विजय हीं होतात २७

कर्पूरस्फटिकनिभंचिपिटंविषमंचवेणुजंज्ञेयं ।

शंखोद्भवंशशिनिभंवृत्तंभ्राजिष्णुरुचिरंच ॥२८॥

अर्थ—कापूर व स्फटिकमण्यासारखें, चेपट, असम, असें वेणुजमोर्ती जाणावे. चंद्रकांतिसारखें, वाटोलें, तेजस्वी, सुंदर असें शंखोत्पन्न मोर्ती जाणावे ॥२८॥

शंखतिमिवेणुवारणवराहभुजगाभ्रजान्यवेध्यानि ।
अमितगुणत्वाच्चैषामर्घःशास्त्रेननिर्दिष्टः ॥२९॥

अर्थ—शंख, मत्स्य, वेळू, हत्ती, वराह, सर्प, मेघ, यांपासून झालेलीं मोर्त्ये विंधू नये व बहुतगुणवान् यास्तव शास्त्रामध्ये यांची किंमतही सांगितली नाही ॥२९॥

एतानिसर्वाणिमहागुणानिसुतार्थसौभाग्य
यशस्कराणि । रुक्शोकहंतृणिचपार्थिवानां
मुक्ताफलानीप्सितकामदानि ॥३०॥

अर्थ—हीं सर्वप्रकारचीं मोर्त्ये महागुणी, पुत्र, द्रव्य, सौभाग्य, यश यांतीं करणारीं; रोग व शोक यांचा नाश करणारीं, इच्छित मनोरथ पूर्ण करणारीं अशीं राजांस होतात ॥३०॥

सुरभूषणलतानांसहस्रमष्टोत्तरंचतुर्हस्तं ।
इंद्रच्छंदोनाम्नाविजयच्छंदस्तदर्धेन ॥३१॥
शतमष्टयुतंहारोदेवच्छंदोह्यशीतिरेकयुता ।
अष्टाष्टकोर्धहारोरश्मिकलापश्चनवषट्कः ॥३२॥
द्वात्रिंशतातुगुच्छोविंशत्याकीर्तितोर्धगुच्छारख्यः ।
षोडशभिर्माणवकोद्वादशभिश्चार्धमाणवकः ॥३३॥
मंदरसंज्ञोष्टाभिःपंचलताहारफलकमित्युक्तं ।
सप्ताविंशतिमुक्ताहस्तोनक्षत्रमालेति ॥३४॥
अंतरमणिसंयुक्तामणिसोपानंमुवर्णगुलिकैर्वा ।
तरत्कमणिमध्यंतद्विज्ञेयंचाटुकारमिति ॥३५॥
एकावलीनामयथेष्टसंख्याहस्तप्रमाणामणि
विप्रयुक्ता । संयोजितायामणिनातुमध्येयष्टी
तिसाभूषणविद्धिरुक्ता ॥३६॥

अर्थ—१००८ सरांचा ४ हात लांब असा मोर्त्यांचा हार देवांस करितात. त्याचें नाव इंद्रच्छंद होय. त्याच्या अर्ध्या सरांचा करतात त्याचें नाव विजयच्छंद होय ॥३१॥ एकशें आठ सरांचा २ हात लांब व ८१ सरांचा दोन हात जो हार त्याचें नाव देवच्छंद; ६४ सरांचा हार अर्धहारसं०; ९४ सरांचा हार र-

श्मिकलापसं०, ॥३२॥ ३२ सरांचा हार गुच्छसं०, २० सरांचा हार अर्धगुच्छ-
सं०; १६ सरांचा हार माणवकसं०, १२ सरांचा अर्धमाणवकसं०; ॥३३॥ ८
सरांचा हार मंदरसं०; पांच सरांचा फलकसं०; २७ मौक्तिकांचा हस्तप्रमाण जो
हार तो नक्षत्रमालासं०; ॥३४॥ त्याच नक्षत्रमालेत मध्ये रत्ने किंवा सोन्याचे
मणि घातले तर ती मणिसोपानसं०; त्याचेमध्ये तरलकमणि असल्यास त्यालाच
चाटुकार असे ह्मणतात ॥३५॥ यथेष्ट मौक्तिकांनी युक्त, हस्तप्रमाण, मणिरहित
जो हार तो एकावलीसं०; जिला मध्ये मणि योजला ती यष्टि असे भूषणवेद्यां-
नी सांगितले ॥३६॥

इतिबृहत्संहितायांमुक्ताफलपरीक्षानामैका
शीतितमोध्यायः ॥८१॥

॥ अथपद्मरागपरीक्षा ॥

सौगंधिककुरुविंदस्फटिकेभ्यःपद्मरागसंभूतिः ।
सौगंधिकजाभ्रमरांजनाब्जजंबूरसद्युतयः ॥१॥
कुरुविंदभवाःशबलामंदद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः ।
स्फटिकभवाद्युतिमंतोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥२॥

अर्थ—सौगंधिक व कुरुविंद (धातुवि०) व स्फटिक यांपासून पद्मरागमण्यांची
उत्पत्ति होय. भ्रमर, कज्जल, नीलकमल, जांबळाचा रस यांसारख्या रंगाचे
जे पद्मराग ते सौगंधिकापासून झालेले होत ॥१॥ शबल (श्वेतकृष्ण मिश्रवर्ण),
अल्पकांति, मृत्तिकादिकांनी विद्ध (सकलंक) असे जे पद्मराग ते कुरुविंदोत्पन्न
जाणावे. तेजस्वी, अनेकरंगांचे, स्वच्छ असे जे पद्मराग ते स्फटिकापासून उ-
त्पन्न असे जाणावे ॥२॥

स्निग्धःप्रभानुलेपीस्वच्छोर्चिष्मान्गुरुःसुसंस्थानः ।
अंतःप्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाःसमस्तानां ॥३॥

अर्थ—स्नेहयुक्त, प्रभायुक्त, स्वच्छ, तेजस्वी, गुरू (वजनदार), सुंदर आकृति, म-
ध्यभागी कांतियुक्त, अतिलोहितवर्ण, हे सर्व पद्मरागमणिरत्नांचे, गुण होत ॥३॥

कलुषामंदद्युतयोलेखाकीर्णाःसधातवःखंडाः ।

दुर्विद्वानमनोज्ञाःसशर्कराश्वेतिमणिदोषाः ॥४॥

अर्थ—कलुष (गदूळ), अल्पकांति, रेषांनी व्याप्त, मृत्तिकादि धातुयुक्त, फुटलेले, अप्रशस्तवेधाने युक्त, सुंदर नव्हत, वारीक कणांनी युक्त, हे पद्मरागमण्याचे दोष होत ॥४॥

भ्रमरशिखिकंठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजंगानां ।

भवतिमणिःकिलमूर्धनियोनर्घयःसविज्ञेयः ॥५॥

अर्थ—भ्रमर व मयूरकंठ यांच्या वर्णांचा, दीपाच्या शिखेसारखा, असा मणि सर्पांच्या मस्तकीं होतो, तो अमोलिक जाणावा ॥५॥

यस्तंविभर्तिमनुजाधिपतिर्नतस्यदोषाभवंतिविषरोग
कृताःकदाचित् । राष्ट्रेचनित्यमभिवर्षतितस्यदेवःश
त्रूंश्चनाशयतितस्यमणेःप्रभावात् ॥६॥

अर्थ—अशा मण्यातें जो राजा धारण करतो त्यास विष व रोग यांपासून पीडा कधीही होत नाही. त्याच्या राज्यामध्ये इंद्र नेहमी वृष्टि करतो. त्या मण्याच्या सामर्थ्याने तो राजा शत्रूंचा नाशही करितो ॥६॥

षड्विंशतिःसहस्राण्येकस्यमणेःपलप्रमाणस्य ।

कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टापद्मरागस्य ॥७॥

अर्धपलस्यद्वादशकर्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि ।

यच्चाष्टमाषकधृतंतस्यसहस्रत्रयंमूल्यं ॥८॥

माषकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपंचशतमूल्यौ ।

परिकल्प्यमंतरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानां ॥९॥

वर्णन्यूनस्यार्धतेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशः ।

अल्पगुणोवहुदोषोमूल्यात्प्राप्नोतिविंशांशं ॥१०॥

आधुंभ्रणवहुलंस्वल्पगुणं चापुयाद्विशतभागं ।

इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्यैःसमुद्दिष्टं ॥११॥

अर्थ—चार तोळे वजन, एका पद्मरागमण्याची किंमत २६ हजार रुपये जाणावी. ३ तोळे वजन, एका पद्मरागमण्याची किंमत २० हजार जाणावी ॥७॥
 २ तोळे वजनाची १२ हजार; एक तोळा वजनाची ६ हजार; आठ मासे वजनाची ३ हजार, ॥८॥ चार मासे वजनाची १३१०, दोन मासे वजनाची ५०० ६० कि० जाणावी. यांचे मध्ये वजनाची व कमजास्ती गुणयुक्तांची किंमत बुद्धीने कल्पावी ॥९॥ रंग कमी असल्यास पूर्वोक्त किंमत अर्धी जाणावी. तेजहीन मण्याची अष्टमांश जाणावी. अल्पगुणयुक्त व बहुदोषयुक्त मण्याची किंमत पूर्वोक्ताहून विसावा हिंसा होये ॥१०॥ ईषत्धूम्रवर्ण, बहुत व्रण (खळगे) पडलेला, अल्पगुण, अशा पद्मरागमण्याची किंमत पूर्वोक्ताहून दोनशांवा हिंसा होये. याप्रकारे प्राचीन आचार्यांनी पद्मरागमण्याची किंमत सांगितली आहे ॥११॥ येथे ८० गुंजांचा तोळा व पांच गुंजांचा मासा समजावे.

इतिबृहत्संहितायांपद्मरागपरीक्षानामद्वय
 शीतितमोध्यायः ॥८२॥

॥ अथमरकतपरीक्षा ॥

शुकवंशपत्रकदलीशिरीषकुसुमप्रभंगुणोपेतं ।
 सुरपितृकार्येमरकतमतीवशुभदंनृणांविधृतं ॥१॥

अर्थ—पोपटासारख्या रंगाचे (नीलपीतवर्ण), वंशपत्र (हरताळ) व केळ यांसारखे (उदीरंगाचे, पीतवर्ण), शिरीषपुष्पासारखे (श्वेतपीत) यांतील कोणत्याही रंगाचे, गुण (अ० ८२ श्लो० ३) यांतील गुणांनी युक्त असे मरकतरत्न (पाच) मनुष्यांनी धारण केले अ० देव, पितर यांच्या कार्यामध्ये फारच शुभदेणारे होय ॥१॥

इतिबृहत्संहितायांमरकतपरीक्षानामत्रयशीति
 तमोध्यायः ॥८३॥

॥ अथदीपलक्षणं ॥

वामावर्तामलिनकिरणःसस्फुलिंगोल्पमूर्तिःक्षिप्रं
नाशं व्रजति विमलस्नेहवर्त्यन्वितोपि । दीपः पापं
कथयति फलं शब्दवान्वेपनश्च व्याकीर्णार्चिर्विशल
भमरुद्यश्चनाशं प्रयाति ॥ १ ॥

अर्थ—डावा फिरणारा, मलिनकिरण, ठिणग्यानीं युक्त, अल्पज्योति, स्वच्छ तेल व वात असतांही लवकर नाश पावतो, शब्दयुक्त, कंपयुक्त, पसरटतेज, पतंग व वायु हे नसतांही जो नाश पावतो, याप्रकारचा दीप अशुभफल सांगतो ॥ १ ॥

दीपः संहतमूर्तिरायततनुर्निर्वेपनो दीप्तिमान्निःश
ब्दोरुचिरः प्रदक्षिणगतिर्वैदूर्यहेमद्युतिः । लक्ष्मीं क्षि
प्रमभिव्यनक्ति रुचिरं यश्चोद्यतं दीप्यते शेषं लक्षणम
ग्निलक्षणसमं योज्यं यथा युक्तिः ॥ २ ॥

अर्थ—घट्टज्योति, लांब, कंपराहित, तेजस्वी, शब्दरहित, अतिप्रकाश, प्रद-
क्षिणज्वाला, वैदूर्य ल० लसण्या (नीलपीत) व सुवर्ण यांसारखी कांति, फार-
वेळ अतितेजस्वी प्रदीप्त होतो. असा दीप लवकर लक्ष्मीप्राप्ति होईल असें
सांगतो. या लक्षणांशिवाय अवशिष्ट राहिलेलीं लक्षणें (अ० ४३ श्लोक ३३।
३५) यांत अग्निलक्षणें सांगीतलीं यांसारखी यथायुक्तीने येथेही योजना क-
रात्री ॥ २ ॥

इति वराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां दीपल
क्षणं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

॥ अथदंतकाष्ठलक्षणं ॥

बह्वीलतागुल्मतरुप्रभेदैः स्युर्दंतकाष्ठानिसह
स्रशोथैः । फलानिवाच्यान्यतितत्प्रसंगोमा
भूदतो बभ्यथकामिकानि ॥ १ ॥

अर्थ—बेल, खांदी, झुडूप, वृक्ष या भेदांनीं दंतकाष्ठें हजारों आहेत. अतिप्रसंग न व्हावा ह्मणून इष्टफल देणारींच सांगतो ॥१॥

**अज्ञातपूर्वाणिनदंतकाष्ठान्यद्यान्नपत्रैश्चसम
न्वितानि । नयुग्मपर्वाणिनपाटितानिनचो
र्ध्वशुष्काणिविनात्वचावा ॥२॥**

अर्थ—पूर्वी, उत्पत्ति न जाणलेलीं, दंतकाष्ठें चावूं नयेत. पानांनीं युक्त, समपर्व (पेरें), फोडलेलीं, वर सुखलेलीं, सालीवांचून अशीं दंतकाष्ठें घेऊं नयेत ॥२॥

**वैकंकतश्रीफलकाशमरीषुब्राह्मीद्युतिःक्षेमत
रौसुदाराः । वृद्धिर्वटेर्केप्रचुरंचतेजःपुत्रामभू
केककुभेप्रियत्वं ॥३॥**

अर्थ—वैकंकत (वेहकळी), आवळी, शिवण या झाडांचें दंतकाष्ठ केलें तर ब्रह्मवर्चस्व होतें. क्षेमतरूचें (वृक्षवि०) केलें तर उत्तमस्त्रीप्राप्ति होय. वडाचें के० अर्थवृद्धि होय. रूचीचें के० बहुत तेज होतें. मोहाचें के० पुत्रप्राप्ति होय. अर्जुनसादळाचें केलें तर लोकप्रिय होतो ॥३॥

**लक्ष्मीःशिरिषेचतथाकरंजेप्रक्षेर्थासिद्धिःसम
भीप्सितास्यात् । मान्यत्वमायातिजनस्य
जात्यांप्राधान्यमश्वत्थतरौवदंति ॥४॥**

अर्थ—शिरसाचें व करंजाचें दंतकाष्ठ केलें तर लक्ष्मीप्राप्ति, पायरीचें के० इच्छित द्रव्यप्राप्ति, जाईचें के० मान्यत्वप्राप्ति, पिंपळाचें के० श्रेष्ठत्व होतें ॥४॥

**आरोग्यमायुर्बदरीबृहत्योरैश्वर्यवृद्धिःस्वदिरे
सबिल्वे । द्रव्याणिचेष्टान्यतिमुक्तकेस्युःप्रा
प्रोतितान्येवपुनःकदंबे ॥५॥**

अर्थ—बोर व डोरली यांचें दं० केलें तर आरोग्य व आयुष्यवृद्धि हीं होतात. खैर व बेल यांचें के० ऐश्वर्यवृद्धि होय. मोगरीचें व कळंबाचें के० इष्टद्रव्यप्राप्ति होय ॥५॥

निवेर्थाप्तिःकरवीरेन्नलब्धिर्भांडीरेस्थादिदमे

**वप्रभूतं । शम्यांशत्रूनपहंत्यर्जुनेचश्यामायां
चद्विषतामेवनाशः ॥६॥**

अर्थ—नित्राचें दं० केलें तर द्रव्यप्राप्ति. कण्हेरीचें केलें तर अन्नप्राप्ति. भांडीर वृक्षाचें केलें तर बहुत अन्नप्राप्ति. शमीवृक्षाचें व अर्जुनवृक्षाचें के० शत्रुनाश होतो. काळ्ये तुळशीचें केलें तर शत्रुनाशच होतो ॥६॥

**शालेश्वकर्णेचवदंतिगौरवंसभद्रदारावपिचा
टरूषके । वाल्लभ्यमायातिजनस्यसर्वतःप्रि
यंगवपामार्गसजंबुदाडिमैः ॥७॥**

अर्थ—चार, साग, देवदार, अडुळसा यांचें दंतकाष्ठ के० सन्मानप्राप्ति होय. कांग, आघाडा, जांबूळ, डाळिव या वृक्षांचें केलें तर सर्वलोकांस प्रिय होतो ॥७॥

**उदङ्मुखःप्राङ्मुखएववाब्दकामंयथेष्टंहृदये
निवेश्य । अद्यादनिद्यंचसुखोपविष्टःप्रक्षा
त्यजह्याच्चशुचिप्रदेशे ॥८॥**

अर्थ—दंतकाष्ठ भक्षण कर्ता ह्य० दांत घांसणारा, याणें उत्तराभिमुख किंवा प्राङ्मुख वसून, वार्षिक यथेष्ट इच्छा हृदयामध्ये करून सुखोपविष्टहोत्साता निद्य नव्हे असें दंतकाष्ठ भक्षाचें (दांत घांसावे). नंतर तें दंतकाष्ठ धुवून शुद्धजागीं टाकावें ॥८॥

**अभिमुखपतितंप्रशांतदिक्स्थंशुभमतिशोभ
नमूर्ध्वसंस्थितंयत् । अशुभकरमतोन्यथाप्र
दिष्टंस्थितपतितंचकरोतिमृष्टमन्नं ॥९॥**

अर्थ—टाकलेलें दंतकाष्ठ कर्त्याच्या संमुख पडलें किंवा शांतदिशेस पडलें तर शुभ होय. वरतें राहिलें तर फारच शुभहोय. याहून अन्यथा पडलें तर अशुभकारक सांगितलें. राहून पडलें तर स्वच्छ अन्नातें करतें (स्वच्छ अन्न मिळतें) ॥९॥

**इतिबृहत्संहितायांदंतकाष्ठलक्षणं नामपंचा
शीतितमोध्यायः ॥८५॥**

॥ अथसर्वशाकुनं ॥

यच्छुक्रशक्रवागीशकपिष्ठलगरुत्मतां ।
 मतेभ्यःप्राहऋषभोभागुरेर्देवलस्यच ॥१॥
 भारद्वाजमतं दृष्ट्वायच्च श्रीद्रव्यवर्धनः ।
 आवंतिकःप्राहनृपोमहाराजाधिराजकः ॥२॥
 सप्तर्षीणांमतंयच्चसंस्कृतंप्राकृतंचयत् ।
 यानिचोक्तानिगर्गाद्यैर्यात्राकारैश्चभूरिभिः ॥३॥
 तानिदृष्ट्वाचकारेमंसर्वशाकुनसंग्रहं ।
 वराहमिहिरःप्रीत्याशिष्याणांज्ञानमुत्तमं ॥४॥

अर्थ—जै शाकुन शुक्र, इंद्र, बृहस्पति, कपिष्ठलऋषि, गरुड हे शास्त्रकर्ते यांची व भागुरि आणि देवल यांची मते पाहून ऋषभाचार्य सांगता झाला ॥१॥ तसाच भारद्वाजऋषींचे मत पाहून महाराजाधिराज श्रीद्रव्यवर्धननामक उज्जायिनीचा राजा जै शाकुन सांगताझाला ॥२॥ जै शा० मरीच्यादि सप्तर्षींस मान्य व जै संस्कृत किंवा प्राकृत शाकुन, जी शाकुने गर्ग, वसिष्ठ, पराशर, कश्यप, ऋषिपुत्र इत्यादि बहुत यात्राकार (यात्रेकरू) ऋषींनी सांगितली ती पाहून वराहमिहिराचार्य शिष्यांच्या प्रीत्यर्थ उत्तमज्ञानरूप अशा द्वा सर्वशाकुनसंग्रहाते संक्षेपाने करिता झाला ॥३।४॥

अन्यजन्मांतरकृतंकर्मपुंसांशुभाशुभं ।
 यत्तस्यशकुनःपाकंनिवेदयतिगच्छतां ॥५॥

अर्थ—अन्यजन्मांमध्ये केलेले पुरुषांचे जै शुभाशुभकर्म याच्या पाकाते (भोक्तृत्वाते) गमन करणाऱ्या पुरुषांस शकुन सांगतो ॥५॥

ग्राम्यारण्यांबुभूव्योमद्युनिशोभयचारिणः ।
 रुतयातेक्षितोक्तेषुग्राह्याःस्त्रीपुंनपुंसकाः ॥६॥

अर्थ—ग्रामभव, अरण्यवासी, अनुचर, भूमिचर, आकाशचर, दिवसचारी, रात्रिचर,

दिवसरात्रिचर असे शकुन आहेत (यांचें लक्षण पुढें आहे). त्यांचा शब्द, गमनं, अवलोकन यांवरून सांगितले जे पुंस्त्रीनपुंसक ते ध्यावे. (शब्दादिकांवरून शकुन स्त्री, पुरुष, नपुंसक हें जाणावें ह० स्त्रीचा शब्द अ० स्त्रीशकुन इ०) ॥६॥

**पृथक्जात्यनवस्थानादेशां व्यक्तिर्नलक्ष्यते ।
सामान्यलक्षणोद्देशे श्लोकावृषिकृताविमौ ॥७॥**

अर्थ—या शकुनांचा पृथक्पृथक् जाति देश न समजल्यामुळे पुंस्त्रीनपुंसक हें स्पष्ट लक्षांत येत नाहीं. यास्तव सामान्यलक्षण समजण्याविषयीं बृहद्गर्गऋषीनें सांगितलेले वक्ष्यमाण दोन श्लोक पाहावे ॥७॥

**पीनोन्नतविकृष्टांसाः पृथुग्रीवाः सुवक्षसः ।
स्वल्पगंभीरविरुताः पुमांसः स्थिरविक्रमाः ॥८॥
तनूरस्कशिरोग्रीवाः सूक्ष्मास्यपदविक्रमाः ।
प्रशस्तमृदुभाषिण्यः स्त्रियोतो न्यन्नपुंसकं ॥९॥**

अर्थ—पुष्ट, उंच, विस्तीर्ण असे स्कंध, विस्तीर्ण मान, सुंदर वक्षस्थल, स्वल्प व गंभीर शब्द, स्थिर पराक्रम हीं पुरुषलक्षणें होत ॥८॥ उर, मस्तक, मान, हीं वारीक; मुख, चरण, पराक्रम हीं सूक्ष्म; प्रशस्त, मृदुभाषण हीं स्त्रियांचीं लक्षणे होत. यांहून अन्य नपुंसक जाणावे ॥९॥

**ग्रामारण्यप्रचाराद्यं लोकादेवोपलक्षयेत् ।
संचिक्षिप्सुरहंवच्मियात्रामात्रप्रयोजनं ॥१०॥**

अर्थ—या शकुनांचें ग्रामचर, अरण्यचर इत्यादि लोकप्रचारानें व अन्यशास्त्रानेंच जाणावें. ग्रंथाचा संक्षेप करण्यास इच्छिणारा जो मी तो यात्रेस जितकें उपयोगी तितकेंच सांगतो ॥१०॥

**पथ्यात्मानं नृपसैन्ये पुरे चोद्दिश्य देवतां ।
सार्थे प्रधानं साम्यं स्याज्जातिविद्यावयोधिकं ॥११॥**

अर्थ—मार्गामध्ये स्वशरीरास उद्दिष्टून, सैन्यामध्ये राजास उ०, पुर शब्द उपलक्षणार्थ ह० गांवांत ग्रामाधिपतीस उ०, जनसमूहामध्ये मुख्यास उ०, ते बहुत अ-

सख्यास नाति, विद्या, वय याणीं अधिक जो असेल त्यास उद्देशून शकुनांचे शु-
भाशुभफल होते ॥११॥

मुक्तप्राप्तैष्यदर्कासुफलंदिक्षुतथाविधं ।

अंगारिदीप्तधूमिन्यस्ताश्चशांतास्ततोपराः ॥१२॥

अर्थ—मुक्त, प्राप्त, एष्य आहे सूर्य ज्यांचाठाई अशा दिशांचाठाई झालेले जे शकुन
त्यांचे अशुभफल गत, वर्तमान, भविष्य असे जाणावे. त्या मुक्त, प्राप्त एष्य, दि-
शा अंगारि, दीप्त, धूमिनी अशा होत. यांहून इतर पांच दिशा शांत होत. झ०
सूर्योदयापासून प्रहरपर्यंत ईशानी मुक्तसूर्या, पूर्व प्राप्तसूर्या, आग्नेयी एष्यसूर्या; दुस-
ऱ्या प्रहरी पूर्व मुक्तसूर्या, आग्नेयी प्राप्तसूर्या, दक्षिण एष्यसूर्या; तृतीयप्रहरी आग्ने-
यी मु०, द० प्रा०.नि० ए०; चतुर्थप्र० दक्षि० मु०, नि० प्रा०, प० ए०;
रात्रीच्या प्रथम प्रहरी निर्ऋति मु०, प० प्रा०, वा० ए०; द्वि० पश्चिम मु०, वा०
प्रा०, उ० ए०; तृती० वायव्य मुक्त०, उ० प्रा०, ई० ए०; चतुर्थप्रहरी उत्तर-
मुक्तसूर्या, ई० प्राप्त०, पूर्व एष्यसूर्या अशा होतात. याप्रमाणे अशुभफल. सूर्य-
मुक्तदिशेस शकुनांचे गतफल, प्राप्तसूर्यदिशेचे वर्तमानफल, एष्य सूर्यदिशेचे
भविष्यफल जाणावे. सूर्यमुक्तदिशा अंगारिणी, प्राप्तसूर्यदिशा दीप्ता, एष्यसूर्यदिशा
धूमिनी याप्रकारे ३ व बाकी ६ दिशा शांत होत ॥१२॥

तत्पंचमदिशांतुल्यंशुभंत्रैकाल्यमादिशेत् ।

परिशेषयोर्दिशोर्वाच्यंयथासन्नंशुभाशुभं ॥१३॥

अर्थ—त्या अंगारि, दीप्त, धूमिनी या ३ दिशांपासून त्यांचे त्यांचे पांचवे दिशांचे
भूत, भविष्य, वर्तमानकार्त्वी त्या त्या दिशेप्र० शुभाशुभफल सांगावे. राहिलेल्या
दोन दिशांचे, समीपदिशांसारखे शुभाशुभफल सांगावे ॥१३॥

शीघ्रमासन्ननिम्नस्थैश्चिरादुन्नतदूरगैः ।

स्थानवृत्ध्युपघाताच्चतद्वद्ब्रूयात्फलंपुनः ॥१४॥

अर्थ—समीप व सखलभागी झालेल्या शकुनांचे शुभाशुभफल शीघ्र होते. उंच
प्रदेशी व दूर झालेल्यांचे फल अवकाशाने येते. आणखी ज्या स्थानी प्रतिदिवशी
वृद्धि होत असेल तेथे झालेला शुभशकुन वृद्धि करितो व जेथे नाश होत असेल
तेथील अशुभशकुन नाश करतो. नाशस्थानी झालेला शुभशकुन अल्पशुभ करतो
असे सांगावे ॥१४॥

क्षणतिथ्युद्वाताकैर्देवदीप्तोयथोत्तरं ।

क्रियादीप्तोगतिस्थानभावस्वरविचेष्टितैः ॥१५॥

अर्थ—आर्द्रादि मुहूर्त, तिथि, नक्षत्र, वायु, सूर्य या पांचांवर झालेला शकुन दैव-दीप्त. गमन, स्थान, भाव, स्वर, विचेष्टित यांवर झालेला शकुन क्रियादीप्त. हे उत्तरोत्तर बलिष्ठ होत. (क्षणापेक्षां तिथि इ०) (चतुर्थी, षष्ठी, अष्टमी, नव-मी, चतुर्दशी ह्या तिथि दीप्त. मूळ, ज्येष्ठा, आश्लेषा, आर्द्रा, विशाखा, भरणी, मघा, कृत्तिका हीं नक्षत्रे दीप्त. या पूर्वोक्त नक्षत्रांचे मुहूर्त (आर्द्रादि) ते क्ष-णदीप्त. चंड, खर, परुष, प्रतिलोमादि वातदीप्त. सूर्याभिमुख व दीप्तदिवस्य अर्कदीप्त. अर्क, वायु यांचे संमुख जो धांवतो तो गतिदीप्त. कुभूम्यादि-स्थ जो तो स्थानदीप्त. स्वल्पसंज्ञ जो तो भावदीप्त. भयंकर स्वरादि स्वरदी-प्तः. छिन्नभिन्नादि चेष्टादीप्त. असे दहाप्रकारचे शकुन आहेत) ॥२९॥

दशधैवंप्रज्ञांतोपिसौम्यस्तृणफलाशनः ।

मांसामेध्याशनोरौद्रोविमिश्रोन्नाशनःस्मृतः ॥१६॥

अर्थ—या दहाप्रकारचाही शकुन शांत झाला तथापि तृणभक्षक किंवा फलभक्षक असेल तर शुभ जाणावा. मांसभक्षक व अमेध्य (विष्टादि) भक्षक असेल तर रौद्र (अतिदीप्त) जाणावा. अन्नभक्षक असेल तर तो मिश्र (शांतदीप्त) सांगीतला ॥१६॥

हर्म्यप्रासादमंगल्यमनोज्ञस्थानसंस्थिताः ।

श्रेष्ठामधुरसक्षीरफलपुष्पद्रुमेषुच ॥१७॥

अर्थ—गृह, देवालय, मंगल्य (देव ब्राह्मण गाई राहिलेले), मनोज्ञ (ओलेतृण, शीतल छायायुक्त) अशास्थानी व मधुर, रसिक फले व पुष्पे यांणी युक्त अशा वृक्षांचा ठाई झालेले शकुन श्रेष्ठ (शुभ) होत ॥१७॥

स्वकालेगिरितोयस्थाबलिनोद्युनिशाचराः ।

क्रीवस्त्रीपुरुषाश्चैषांबलिनःस्युर्यथोत्तरं ॥१८॥

अर्थ—गिरि (पर्वत, उच्चप्रदेश) यांवर राहणारे दिवसास फिरणारे दिवाबलिष्ठ व उदकांत राहणारे, रात्रीस फिरणारे, रात्रिबलिष्ठ शकुन होत. नपुंसक, स्त्रिया, पुरुष असे शकुन यांमध्ये उत्तरोत्तर बलिष्ठ होत. झ० नपुंसकापेक्षां स्त्रिया बलवान्, स्त्रियांपेक्षां पुरुष बलवान् ॥१८॥

जवजातिबलस्थानहर्षसत्वस्वरान्विताः ।

स्वभूमावनुलोमाश्चतदूनाःस्युर्विवर्जिताः॥१९॥

अर्थ—वेगयुक्त गति, जाति, बल, स्थान, हर्ष, धैर्य, स्वर याहीं युक्त व स्वभूमी-चाठाई अनुकूल राहिलेले असे शकुन बलिष्ठ होत. ल० दोन शकुन झाले असतां जो वेगयुक्तगति इत्यादिकेकरून अधिक तो बलवान् अन्य निर्बल असे जाणावे. वेगादिकेकरून जे कमी ते निर्बलशकुन जाणावे ॥१९॥

कुक्कुटेभपिरिल्यश्चशिखिवंजुलछिक्कराः ।

बलिनःसिंहनादश्चकूटपूरीचपूर्वतः ॥२०॥

अर्थ—कोंबडा, हत्ती, पिरिल्य (पक्षिवि०), मयूर, वंजुल (पक्षिवि०), छिक्कर (मृगेजाति), सिंहनाद (पक्षिवि०), कूटपूरी (वकपक्षीण) हे शकुन पूर्वस बलिष्ठ होत ॥२०॥

क्रोष्टुकूलूकहारीतकाककोकर्क्षपिंगलाः ।

कपोतरुदिताक्रंदकूरशब्दाश्चयाम्यतः ॥२१॥

अर्थ—कोल्हा, घुवड, हिरवा खनुतर, कावळा, चक्रवाक, आस्वल, पिंगळा, कवडा, रोदन, ओरडणे, कूरशब्द हे दक्षिणदिशेस बलिष्ठ होत ॥२१॥

गोशशक्रौचलोमाशहंसोत्क्रोशकपिंजलाः ।

विडालोत्सववादित्रगीतहासाश्चवारुणाः ॥२२॥

अर्थ—गाय, संसा, क्रौंचपक्षी, मेंढा, हंस, कुररपक्षी, कवडा, माजर, विवाहादि-उत्सव, वादें, गायन, हास्य हीं पश्चिमेस बलिष्ठ होत ॥२२॥

शतपत्रकुरंगारुमृगैकशफकोकिलाः ।

चाषशल्यकपुण्याहघंटाशंखरवाउदक् ॥२३॥

अर्थ—सुतारपक्षी, हरिण, उंदीर, मृग, एकशफ (अश्वादि), कोकिल, चाष, शालजीवत, आशीर्वादसूचकशब्द, घंटा, शंख यांचे शब्द; हे उत्तरेस बलिष्ठ होत ॥२३॥

नग्राभ्योरण्यगोग्राह्योनारण्योग्रामसंस्थितः ।

दिवाचरोनशर्वर्यांनचनक्तंचरोदिवा ॥२४॥

अर्थ—गांवांतील शकुन अरण्यांत अ० साचे शुभाशुभफल घेऊं नये. बसेच अर-

प्यांतील गांवांत अ०, दिवाचराचें रात्रीस, रात्रीचराचें दिवसास असें, शुभफल घेऊंनये ॥२४॥

द्वंद्वरोगार्दितत्रस्ताःकलहामिषकांक्षिणः ।

आपगांतरितामत्तानग्राह्याःशकुनाःकचित् ॥२५॥

अर्थ—सारसपक्ष्यांचे मिथुनावांचून द्वंद्व, रोगपीडित, भीत, कलह व मांस यांतें इच्छिणारे, नदीनै अंतरित, मत्त असे शकुन शुभाशुभफलाविषयी कधीही घेऊंनयेत ॥२५॥

रोहिताश्वाज्जवालेयकुरंगोप्रमृगाःशशः ।

निष्फलाःशिशिरेज्ञेयावसंतैकाककोकिलौ ॥२६॥

अर्थ—रोहित (रोही), घोडा, मेंढा, गाढव, कुरंग (मृगादि०), उंट, हरिण, ससा, हे सर्व शिशिरऋतूमध्ये निष्फल जाणावे. काक व कोकिल हे वसंतऋतूमध्ये निष्फल जाणावे ॥२६॥

नतुभाद्रपदेग्राह्याःसूकरश्ववृकादयः ।

शरद्यब्जादगोक्रींचाःश्रावणेहस्तिचातकौ ॥२७॥

अर्थ—डुकर, कुतरा, लांडगा इ० भाद्रपदमासीं न घ्यावे. कमलभक्षक (हंस), गाई, क्रींचपक्षी, हे शरदृतूमध्ये न घ्यावे. हत्ती व चातक हे श्रावणमासीं न घ्यावे. (हे या महिन्यांत मदयुक्त असतात यास्तव शुभाशुभशकुनांविषयी न घ्यावे) ॥२७॥

व्याघ्रर्क्षवानरद्वीपिमहिषाःसविलेशयाः ।

हेमंतेनिष्फलाज्ञेयाबालाःसर्वेविमानुषाः ॥२८॥

अर्थ—व्याघ्र, रीस, वानर, चिता, महिष, विलेशय (साळजीवत, मुंगस इ०), मनुष्यरहित सर्व बाल हे हेमंतऋतूमध्ये निष्फल होत ॥२८॥

ऐंद्रानलदिशोर्मध्येत्रिभागेषुव्यवस्थिताः ।

कोशाध्यक्षानलाजीवितपोयुक्ताःप्रदक्षिणं ॥२९॥

अर्थ—पूर्व व आग्नेयी यांच्यामध्ये जे तीन भाग तेंथे प्रथमभागीं कोशाध्यक्ष (खजिनदार), २ भागीं सुवर्णकारादि अभिजीवी, ३ भागीं तपस्वी हे प्रदक्षिण राहतात ॥२९॥

शिल्पीभिक्षुर्विवस्त्रास्त्रीयाम्यानलदिगंतरे ।

परतश्चापिमातंगगोपधर्मसमाश्रयाः ॥३०॥

अर्थ—दक्षिण व आग्नेयी यांच्या मध्यभागीं प्रथम शिल्पी, २ संन्यासी, ३ वस्त्ररहित स्त्री, हीं राहतात. निऋति व दक्षिण यांच्या मध्ये प्रथमभागीं हत्तीचा आश्रय करणारा, २ गोपाचा आ०, ३ धर्माचा आ० हे राहतात ॥३०॥

नैऋतीवारुणीमध्येप्रमदासूतितस्कराः ।

शौण्डिकःशाकुनीहिंस्रोवायव्यपश्चिमांतरे ॥३१॥

अर्थ—नैऋती व पश्चिम यांच्या मध्ये प्रथम प्रमदा, २ सूतिका, ३ चोर हे राहतात. वायव्य व पश्चिम यांमध्ये प्रथम मद्यपानरत, २ ढीवर, ३ क्रूर हे राहतात ॥३१॥

विषघातकगोस्वामिकुहकज्ञास्ततःपरं ।

धनवानीक्षणीकश्चमालाकारस्ततःपरं ॥३२॥

अर्थ—वायव्य व उत्तर यांमध्ये प्रथम विषघातक, २ वृषभ, ३ गौडबंगाल जाणणारा, हे राहतात. उत्तर व ईशानी यांमध्ये प्रथम द्रव्यवान्, २ ज्योतिषी, ३ माळी, हे राहतात ॥३२॥

वैष्णवश्चरकश्चैववाजिनारक्षणे रतः ।

एवंद्वात्रिंशतोभेदाःपूर्वदिग्भिःसहोदिताः ॥३३॥

अर्थ—ईशानी व पूर्व यांमध्ये प्रथमभागीं विष्णुभक्त, २ भागीं चरक (गुप्त बातमीदार), ३ भागीं अश्वरक्षणपर हे राहतात. याप्रकारे हे भेद २४ व पूर्वादिदिशा ८ यांणीं युक्त केले अ० ३२ भेद प्रदक्षिण सांगितले ॥३३॥

राजाकुमारोनेताचदूतःश्रेष्ठीचरोद्विजः ।

गजाध्यक्षश्चपूर्वाद्याःक्षत्रियाद्याश्चतुर्दिशं ॥३४॥

अर्थ—पूर्वदिशेस राजा, आग्नेयीस कुमार, दक्षिणेस सेनापति, नैऋतीस दूत, पश्चिमेस श्रेष्ठी (अत्युत्तम, कुलपरंपरागत शिल्पज्ञ), वायव्येस बातमीदार, उत्तरेस ब्राह्मण, ईशानीस गजाध्यक्ष, असे राहतात. तसेच पूर्वेस क्षत्रिय, दक्षिणेस वैश्य, पश्चिमेस शूद्र, उत्तरेस ब्राह्मण राहतात ॥३४॥

गच्छतस्तिष्ठतोवापिदिशियस्यांव्यवस्थितः ।

विरौतिशकुनोवाच्यस्तदिग्जेनसमागमः ॥३५॥

अर्थ—पुरुष, गमन करीत अ० किंवा स्थिर अ० ज्या पूर्वादिदिशेस राहिलेला शकुन (प्राणी किंवा पक्षी) शब्दकरील त्या दिशेच्या आश्रयकरणाज्याबरोबर समागम त्या पुरुषास त्या दिवशी होईल. ल० पूर्व व आग्नेयी यामध्ये प्रथम त्रि-भागस्थ शकुन अ० कोशाध्यक्षाबरोबर भेट होईल. द्वि० शकुन अ० सुवर्णकारा-दिकांबरोबर, तृ० शकुन अ० तपस्याबरोबर इ० जाणावे ॥३५॥

भिन्नभैरवदीनार्तंपरुषक्षामजर्जराः ।

स्वरानेष्टाःशुभाःशांतात्दृष्टप्रकृतिपूरिताः ॥३६॥

अर्थ—फुटलेले (विषम), क्रूर, दीन, पीडित, कठोर, ग्लान, फुटलेल्या भांड्या-सारखे असे शब्द शुभ नव्हत. शांतदिविस्थित व अनर्काभिमुख व हर्षयुक्त-प्रकृतीने केलेले असे शब्द शुभ होत ॥३६॥

शिवाश्यामारलालुच्लुःपिंगलागृहगोधिका ।

सूकरीपरपुष्टाचपुन्नामानश्रवामतः ॥३७॥

अर्थ—भालू, श्यामा (काळ्या रंगाची चिमणी), रला (पक्षिवि०), चिचौंद्री, पिंगला (उलूकस्त्री), पाल, डुकरीण, कोकिला, पुरुषनामक पक्षी, हे सर्व गमनकर्त्याच्या वामभागीं शुभ होत ॥३७॥

स्त्रीसंज्ञाभासभषककपिश्रीकर्णच्छिकराः ।

शिखिश्रीकंठपिप्पीकरुरुश्येनाश्रवक्षिणाः ॥३८॥

अर्थ—स्त्रीसंज्ञक पक्षी, गृध्रपक्षी, कुत्रा, वानर, श्रीकर्ण (पक्षिवि०), छिकर (मृगवि०), मयूर, श्रीकंठ (पक्षिवि०), पिप्पीक (पक्षिवि०), रुरु (मृगवि०) ससाणा हे दक्षिणभागीं गमनकर्त्यास शुभ होत ॥३८॥

क्ष्वेडास्फोटितपुण्याहगीतशंखांबुनिःस्वनाः ।

सतूर्याध्ययनाःपुंवत्स्त्रीवदन्यागिरःशुभाः ॥३९॥

अर्थ—क्ष्वेडा (मुखशब्द सिंहनाद) आस्फोटित (उर किंवा बाहु यांचे ताडण), आशीर्वादसूचकशब्द प्रशस्तगायन, शंख, उदक यांचे शब्द; वाद्यशब्द व अध्ययनशब्द हे सर्व पुंवत् ल० गमनकर्त्याच्या वामभागीं शुभ होत अन्य सर्व शब्द स्त्रीवत् ल० दक्षिणभागीं शुभ होत ॥३९॥

ग्रामौमध्यमषड्जौतुगांधारश्चेतिशोभनाः ।

षड्जमध्यमगांधाराऋषभश्चस्वराहिताः ॥४०॥

अर्थ—मध्यम, षड्ज, गांधार, हे ग्राम शुभ होत. षड्ज, मध्यम, गांधार, ऋषभ हे स्वर गमनकर्त्यास शुभ होत ॥४०॥

रुतकीर्तनदृष्टेषुभारद्वाजाजबर्हिणः ।

धन्यानकुलचाषौचसरटःपापदोयतः ॥४१॥

अर्थ—कोकडकुंभा, बकरा, मयूर, मुंगस, चाष यांचे शब्द, यांचे नामसंकीर्तन, हे पाहिले असतांही गमनकर्त्यास शुभ होत. सरडा पुढे पाहिला तर अशुभ होय ॥४१॥

जाहकाहिशशक्रोडगोधानांकीर्तनंशुभं ।

रुतंसंदर्शनंनेष्टंप्रतीपंवानरर्क्षयोः ॥४२॥

अर्थ—माजर, सर्प, ससा, डुकर, घोरपड, यांचे नामग्रहण शुभ होय. शब्द व दर्शन शुभ नव्हे. वानर व रीस यांचे नामसंकीर्तन अशुभ. शब्द व दर्शन शुभ होय ॥४२॥

ओजाःप्रदक्षिणंशस्तामृगाःसनकुलांडजाः ।

चाषःसनकुलोवामोभृगुराहापराणहतः ॥४३॥

अर्थ—मृग, मुंगस, पक्षी हे विषमसंख्याक (१।३।५ इ०) प्रदक्षिण गेले अ० शुभ होत. मुंगसानेयुक्त चाषपक्षी वामभागी अपराणहापासून शुभ होय, असे भृगुऋषि सांगताझाला ॥४३॥

छिक्करःकूटपूरीचपिरिलीचान्हिदक्षिणाः ।

अपसव्याःसदाशस्तादंष्ट्रिणःसबिलेशयाः ॥४४॥

अर्थ—छिक्कर (मृगवि०), कूटपूरी (बकपक्षीण), पिरिली (पक्षिवि०) हे दिवसास उजवे गेले तर गमनकर्त्यास शुभ होत. डुकरादि दंष्ट्री व शाळजीवत, मुंगस इ० बिलेशय हे डावे गेले तर शुभ होत ॥४४॥

श्रेष्ठेहयसितेप्राच्यांशवमांसेचदक्षिणे ।

कन्यकादधिनीपश्चादुदग्गोविप्रसाधवः ॥४५॥

अर्थ—अश्व व श्वेतपदार्थ पूर्वेस, प्रेत व मांस दक्षिणेस, कन्यका व दधि पश्चिमेस, गार्ई, ब्राह्मण व साधु उत्तरेस, हे या दिशांस शुभ होत ॥४५॥

जालश्वचरणौनेष्टौप्राग्याम्यौशस्त्रघातकौ ।

पश्चादासवषंढौचखलासनहलान्युदक् ॥४६॥

अर्थ—जाळें व कुतरे बरोबर घेऊन जाणारे पूर्वेस अशुभ, शस्त्रधारी व घातक हे दक्षिणेस, मद्यकार व नपुंसक हे पश्चिमेस, दुष्ट, आसन, नागर हे उत्तरेस, हे या दिशांस गमनकर्यास अशुभ होत ॥४६॥

कर्मसंगमयुद्धेषुप्रवेशेनष्टमार्गणे ।

यानव्यस्तगताग्राह्याविशेषश्चात्रवक्ष्यते ॥४७॥

अर्थ—जे काहीं केलें जातें तें कर्म, बंधादिकांशीं संयोग, युद्ध, गृहप्रवेश, नष्टवस्तु-शोधन यांचाठाई; प्रयाणास जे शकुन सांगितले ते विपरीत ध्यावे. ह० प्रयाणास जे दक्षिणभागीं शुभ ते येथे वामभागीं शुभ व जे पूर्वेस ते पश्चिमेस असैं जाणावें. याविषयीं जो विशेष आहे तो पुढें सांगतो ॥४७॥

दिवाप्रस्थानवक्राह्याःकुरंगरुरुवानराः ।

अन्हश्चप्रथमेभागेचाषवंजुलकुक्कुटाः ॥४८॥

पश्चिमेशर्वरीभागेनमृकोलूकपिंगलाः ।

सर्वएवविपर्यस्ताग्राह्याःसार्थेषुयोषितां ॥४९॥

अर्थ—दिवसास हरिण, रुरु (मृगवि०), वानर हे प्रयाणासारखे व दिवसाच्या प्रथमभागीं चाष, वंजुल (पक्षिवि०), कौत्रडा, प्रयाणासारखे जाणावे ॥४८॥ रात्रीच्या पश्चिमभागीं चटकपक्षी, घुन्नड, पिंगळा, हे प्रस्थानासारखे ध्यावे. स्त्रियांविषयीं सर्वच विपरीत ध्यावे ॥४९॥

नृपसंदर्शनेग्राह्याःप्रवेशेपिप्रयाणवत् ।

गिर्यरण्यप्रवेशेचनदीनांचावगाहने ॥५०॥

वामदक्षिणगौशस्तौयौतुतावग्रपृष्ठगौ ।

अर्थ—राजदर्शनाविषयीं राजवाज्यांत प्रवेश असतांही प्रयाणासारखेच शुभाशुभ-शकुन ध्यावे. पर्वत व अरण्य यांचाठाई प्रवेश, नदीमध्ये स्नान यांचाठाई ॥५०॥ यात्रेस जे शकुन वामभागीं शुभ, ते अग्रभागीं व जे दक्षिणभागीं शुभ, ते पृष्ठभागीं शुभ होत ॥

क्रियादीप्तौविनाशाययातुःपरिघसंज्ञितौ ॥५१॥

तावेवतुयथाभागंप्रशांतरुतचेष्टितौ ।

शकुनौशकुनद्वारसंज्ञितावर्थसिद्धये ॥५२॥

अर्थ—क्रियादीप्त (श्लोक० १५) शकुन गमनकर्त्याच्या दोनत्राजूंस असतील तर मरण होतें ॥५१॥ तेच जर शांतशब्द व चेष्टायुक्त शकुन असतील तर शुभशकुनांचे मार्गभूतहोत्साते कार्यसिद्धि करणारे होतात ॥५२॥

केचित्तुशकुनद्वारमिच्छंत्युभयतःस्थितैः ।

शकुनैरेकजातीयैःशांतचेष्टाविराविभिः॥५३॥

अर्थ—कोणी आचार्य दोहोंवाजूंनी राहिलेले, एकजातीचे, शांत आहे चेष्टा व शब्द ज्यांचा अशा (शांतचेष्टा वक्ष्यमाण), शकुनांहींकरून शकुनद्वारातें (कार्यसिद्धीतें) इच्छितात ॥५३॥

विसर्जयतियद्येकएकश्चप्रतिषेधति ।

सविरोधोशुभोयातुर्ग्राह्योवाबलवत्तरः ॥५४॥

अर्थ—एक शकुन शुभ व एक अशुभ असे होतील तर तो विरोध गमनकर्त्यांस अशुभ होय. अथवा त्यांमध्ये जो बलिष्ठ (श्लोक० १९) तो घ्यावा ॥५४॥

पूर्वप्रावेशिकोभूत्वापुनःप्रास्थानिकोभवेत् ।

सुखेनसिद्धिमाचष्टेप्रवेशेतद्विपर्ययः ॥५५॥

अर्थ—प्रथम प्रवेशसंबंधी (श्लोक० ५०) शकुन होऊन नंतर प्रयाणसंबंधी शकुन होईल तर तो शकुन गमनकर्त्यांस सुखानें सिद्धि सांगतो. यात्रेपासून फिरून गमनकर्ता जर गृहप्रवेश करील तर पूर्वीचा विपर्यय ल० पूर्वी प्रयाणशकुन नंतर प्रवेशशकुन जर होईल तर सुखानें सिद्धि होई ॥५५॥

विसृज्यशकुनःपूर्वसएवनिरुणद्धिचेत् ।

प्राहयातुरेरेमृत्युंडमरंरोगमेववा ॥५६॥

अर्थ—प्रथम शकुन यात्रेचाठाई शुभ सुचवून तोच शकुन जर यात्रेविषयी अशुभ सुचवील तर तो शकुन गमनकर्त्यांस शत्रूपासून मृत्यु, भयानें पलायन, रोग यांतें सांगतो ॥५६॥

अपसव्यास्तुशकुनादीप्ताभयनिवेदिनः ।

आरंभेशकुनोदीप्तोवर्षातस्तद्भयंकरः ॥५७॥

अर्थ—अपसव्य जाणारे व दीप्त (दीप्तदिवस्थ, सूर्याभिमुख) असे शकुन भय सांगतात. कार्यांभी जो दीप्तशकुन त्यांचें भय वर्षीमध्ये त्या कार्यांस होतें ॥५७॥

**तिथिवाय्वर्कभस्थानचेष्टादीप्तायथाक्रमं ।
धनसैन्यबलांगेष्टकर्मणांस्युर्भयंकराः ॥५८॥**

अर्थ—तिथि, वायु, अर्क, नक्षत्र, स्थान, चेष्टा हे दीप्तशकुन; धन, सैन्य, बल, शरीर, इष्ट, कर्म यांस अनुक्रमाने भय करतात ॥५८॥

**जीमूतध्वनिदीप्तेषुभयंभवतिमारुतात् ।
उभयोःसंध्योर्दीप्ताःशस्त्रोद्भवभयंकराः ॥५९॥**

अर्थ—मेघध्वनीने दीप्तशकुन अ० वायूपासून भय होते. प्रातःसायंसंध्येचाठाई दक्षिणशकुन झाले अ० शस्त्रोत्पन्न भय करतात ॥५९॥

**चितिकेशकपालेषुमृत्युबंधवधप्रदाः ।
कंटकीकाष्ठभस्मस्थाःकलहायासदुःखदाः ॥६०॥
अप्रसिद्धिंभयंवापिनिःसाराश्मव्यवस्थिताः ।
कुर्वतिशंकुनादीप्ताःशांतायाप्यफलास्तुते ॥६१॥**

अर्थ—प्रेताग्निसमीप, केश, कपाल (करटे), यांचाठाई झालेले शकुन अनुक्रमाने मृत्यु, बंधन, वध हे करतात. काटेरा वृक्ष, काष्ठ, भस्म यांचाठाई झालेले शकुन अनुक्रमाने कलह, उपद्रव, दुःख यांते करतात ॥६०॥ निःसार (आंत पोकळ) व पाषाण यांचाठाई राहिलेले शकुन अनु०कार्याची अप्रसिद्धि व भय करतात. हे पूर्वोक्त शकुन दीप्त असले तर हीं पूर्वोक्त फले करतात. शांत असले तर स्वल्पफल देतात ॥६१॥

**असिद्धिसिद्धिदौज्ञेयौनिर्हादाहारकारिणौ ।
स्थानाद्भुवन्त्रजेद्यात्रांशंसतेत्वन्यथागमं ॥६२॥**

अर्थ—मलविसर्जन करणारा शकुन कार्याची असिद्धि करणारा, भोजन करणारा शकुन सिद्धि करणारा होय. जेथे शकुन रहात असेल तेथून शब्द करित जर गमन करील तर तो यात्रा करण्यास सांगतो. अन्यथा ल० शब्द करित राहण्याच्या जागी येऊन शकुन जर वसेल तर कोणाचे तरी येणे होईल असे सांगतो ६२

**कलहःस्वरदीप्तेषुस्थानदीप्तेषुविग्रहः ।
उच्चमादौस्वरंकृतवानीचंपश्चाच्चमोषकृत् ॥६३॥**

अर्थ—स्वर दीप्त ज्यांचा अशा शकुनांहीं कलह होतो. दीप्तस्थानीं झालेल्या शकु-

नानीं युद्धं होतै. प्रथम उच्चशब्दं करुणं पश्चात् नीचशब्दं करीलं तरं तो शकुनं चोरी करणारा होय (चोरी होय) ॥६३॥

**एकस्थानेरुवन्दीप्तःसप्ताहात्ग्रामघातकृत् ।
पुरदेशनरैर्द्राणामृत्वर्थीयनवत्सरात् ॥६४॥**

अर्थ—दीप्तशकुन एकजागीं रोदनशब्दं करितं सर्वं दिवसं राहिलं तर सात दिवसांनीं गांवाचा नाश करील. नगराचा २ महिन्यांनीं, देशाचा ३ महिन्यांनीं, राजाचा एक वर्षाने नाश करील ॥६४॥

**सर्वेदुर्भिक्षकर्तारःस्वजातिपिशिताशनाः ।
सर्पमूषकमार्जारपृथुरोमविवर्जिताः ॥६५॥**

अर्थ—स्वजातीचें मांस खाणारे असे सर्व शकुन दुर्भिक्षकरणारे होत; परंतु सर्प उंदीर, माजर, मत्स्य यांवांचून, (हे स्वजातीचें मांस स्वाभाविक भक्षण करतात)६५

**परयोनिषुगच्छंतोमैथुनंदेशनाशनाः ।
अन्यत्रवेसरोत्पत्तेर्नृणांचाजातिमैथुनात् ॥६६॥**

अर्थ—सर्व प्राणी परयोनींचाठाईं मैथुन करतील तर देशनाश होतो; परंतु खेचराची उत्पत्ति व मनुष्यांचें अन्यजातिमैथुन यांवांचून (घोडी व गर्दभ यांपासून खेचर होतो व मनुष्य, घोडी इत्यादिकांशीं मैथुन करतात हे स्वाभाविक आहे)६६

**बंधघातभयानिस्युःपादोरुमस्तकांतिगैः ।
अपशष्पपिशितान्नादैर्वर्षमोषक्षतग्रहाः ॥६७॥**

अर्थ— पाय, मांड्या, मस्तक यांजवळ येणारे शकुन अनु० बंध, घात, भय, यांते करतात. उदक, तृण, मांस, अन्न यांते भक्षण करणारे शकुन अनु० वृष्टि, चोरी, अंगास खत, ग्रह (मित्राची भेट), यांते करतात ॥६७॥

**क्रूरोग्रदोषदुष्टैश्चप्रधाननृपवृत्तकैः ।
चिरकालैश्चदीप्ताद्याःस्वागमोदिक्षुतनृणां ॥६८॥**

अर्थ—दीप्तादि (श्लो० १२) आठ दिशांचाठाईं राहिलेला शकुन अनुक्रमानें क्रूर, उग्र, दोषी, दुष्ट, प्रधान, नृप, वृत्तक, चिरकालगत यांसहवर्तमान कोणी मनुष्य त्या दिशेकडून येतो असे सांगतो. अथवा दीप्त, धूमित, शांत, अंगारिणी अशा चार दिशांस राहिलेला शकुन अनु० क्रूर, उग्रदोषांनीं दुष्ट, मुख्य-

राजाचें वृत्त सांगणारा, चिरकालगत, अशा पुरुषांसहित कोणी मनुष्य त्या दि-
शेकडून येतो असें सांगतो. हाच अर्थ श्रेष्ठ होय ॥६८॥

सद्रव्योबलवांश्चस्यात्सद्रव्यस्यागमोभवेत् ।

द्युतिमान्विनतप्रेक्षीसौम्योदारुणवृत्तकृत् ॥६९॥

अर्थ—काहीं भक्ष्यपदार्थानें सहित व बलिष्ठ असा शकुन असेल तर द्रव्ययुक्त पु-
रुषाचें येणें होईल. तेजस्वी व खाली पाहणारा असा शकुन सौम्यही असला
तरी भयंकर वर्तणूक करतो ॥६९॥

विदिक्स्थःशकुनोदीप्तोवामस्थेनानुवाशितः ।

स्त्रियाःसंग्रहणंप्राहतद्विगाख्यातयोनितः ॥७०॥

अर्थ—ईशान्यादि विदिशांस राहणारा जो दीप्तशकुन तो वामभागस्थशकुनानें
युक्त अ० त्या दिशेस प्रसिद्ध ज्याची उत्पत्ति अशा पुरुषापासून स्त्रीची प्राप्ति
सांगतो ॥७०॥

शांतःपंचमदीप्तेनविरुतोविजयावहः ।

दिग्ररागमकारीवादोषकृत्तद्विपर्यये ॥७१॥

अर्थ—शांतशकुन तत्पंचमदिक्स्थ दीप्तशकुनानें शब्दित अ० विजयप्रद होतो;
अथवा त्या दिशेस गेलेल्या मनुष्याचें येणें होतें. त्याचा विपर्यास अ० दुःख प्रा-
प्त होतें ॥७१॥

वामसव्यरुतोमध्यःप्राहस्वपरयोर्भयं ।

मरणंकथयंत्येतेसर्वेसमविराविणः ॥७२॥

अर्थ—मध्ये राहणारा शकुन वामभागस्थशकुनानें शब्दित केला तर स्वकीयांस
भय होतें व सव्यभागस्थानें केला तर इतरांस भय सांगतो. हे पूर्वोक्त तीनही
शकुन एककाली शब्द करतील तर मरण सांगतात ॥७२॥

वृक्षाग्रमध्यमूलेषुगजाश्वरथिकागमः ।

दीर्घाब्जमुषिताग्नेषुनरनौशिविकागमः ॥७३॥

अर्थ—वृक्षाचें अग्र, मध्य, मूल यांच्याठायीं राहिलेला शकुन अनु० गजारूढ, अश्वा-
रूढ, रथारूढ यांचें आगमन सांगतो. दीर्घ, जलज, छिन्नाग्र अशा वृक्षादिकां-
चाठायीं राहिलेला शकुन अनु० नरारूढ, नौकारूढ, शिविका (पालखी) रूढ
यांचें येणें सांगतो ॥७३॥

शकटेनोन्नतस्थेच्छायास्थेछत्रसंयुतः ।

एकत्रिपंचसप्ताहात्पूर्वाद्यास्वंतरामुच ॥७४॥

अर्थ—उंचप्रदेशीं (पर्वतादिकीं) राहिलेला शकुन गाडीवर बसून येतो असे सांगतो. छायेस राहिलेला शकुन छत्रयुक्त येतो असे सांगतो. पूर्वादि दिशा आग्नेयादि विदिशा यांच्याठाई राहिलेल्या शकुनाने सुचविलेले शुभाशुभफल अनु० १।३।५।७ दिवसांनीं होतें ॥७४॥

सुरपतिहुतवहयमनिर्ऋतिवरुणपवनेंदुशंकराःक्रमशः ।

प्राच्यादीनांपतयोदिशःपुमांसौगनाविदिशाः ॥७५॥

अर्थ—इंद्र, अग्नि, यम निर्ऋति, वरुण, वायु, चंद्र, शिव हे अनु० पूर्वादि आठ दिशांचे स्वामी होत. पूर्वादि चार दिशा पुरुष व आग्नेयी इ० चार विदिशा स्त्रिया होत ॥७५॥

तरुतालीविदलांबरसलिलजशरचर्मपट्टलेखाःस्युः ।

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तेदिक्चक्रेतेषुकार्याणि ॥७६॥

अर्थ—पूर्वादि दिशांचाठाई शकुन झाले अ० अनु० तरु (वृक्षावयव साल, पान), ताडपत्र, अर्धपत्र, वस्त्र, कमलपत्र, शर (कांड), कातडे, पट्टवस्त्र, यांवर लेख येतात. द्वात्रिंशत्प्रविभक्त जे दिक्चक्र (श्लो० २९) त्यांचाठाई जीं कार्ये तीं या पत्रांवर लिहून येतात ॥७६॥

व्यायामशिखिनिकूजितकलहांभोनिगडमंत्रगोशब्दाः ।

वर्णाश्वरक्तपीतकृष्णसिताःकोणगामिश्राः ॥७७॥

अर्थ—पूर्वादि दिशांचाठाई शकुन झाला अ० बाहुयुद्ध, अग्निसमीप, शब्दश्रवण, कलह, जल, बंधनादि, वेदमंत्र, गोशब्द, हीं जेथे होत असतील तेथे पूर्वादि अनु० शुभशकुनोत्पन्न संयोगादि फल होतें. पूर्वादि चार दिशांचाठाई शकुन झाला तर अनु० वर्ण तांबडा, पिवळा, काळा, पांढरा, हे होत. आग्नेयादि विदिशांचाठाई मिश्रवर्ण ह० रक्तपीत, पीतरक्त, कृष्णसित, सितरक्त, असेवर्ण जाणावे॥७७

चिन्हंध्वजोदग्धमथश्मशानंदरीजलंपर्वतय

ज्ञघोषाः । एतेषुसंयोगभयानिविद्यादन्या

निवास्थानविकल्पितानि ॥७८॥

अर्थ—पूर्वादि ८ दिशांचाठाई अनु० ध्वज, दग्धभूमि, श्मशान, पर्वतगुहा, उदक, पर्वत, यज्ञ, गवळ्यांचें स्थान, हीं चिन्हें होत. यास्थानीं संयोगभये जाणावीं. अन्यकार्यें स्थानपरत्वे कल्पावीं ॥७८॥

स्त्रीणां विकल्पे वृहती कुमारी व्यंगाविगंधात्व
थनीलवस्त्रा । कुस्त्रीप्रदीर्घाविधवाचताश्च सं
योगचिंतापरिवेदिकाः स्युः ॥७९॥

अर्थ—स्त्रीविषयक चिंता अ० पूर्वादिदिशांचाठाई संयोगशकुन शाले तर अनु० बृहच्छरीर, कुमारी, व्यंग, दुर्गंधा, नीलवस्त्रा, कुत्सितस्त्री, प्रदीर्घ (उच्च), विधवा, द्या स्त्रियांचा संयोग होतो ॥७९॥

पृच्छासुरूप्यकनकातुरभामिनीनां माषाद्यया
नमस्वगोकुलसंश्रयासु । न्यग्रोधरक्ततरुरोध
ककीचकारव्याश्रूतद्रुमाः खदिरविल्वनगार्जुनाश्च ८०

अर्थ—प्रश्नकार्त्वी पूर्वादि ८ दिशांचाठाई शकुन किंवा पृच्छक राहिला असतां अनु० रूपें, सोने, रोगी, स्त्री, माषाद्यधान्य, अश्वादि यान किंवा गमन, यज्ञ, गोकुलाश्रित यांची चिंता सांगावी. तसेच पूर्वादिदिशांचाठाई अनु० वट, तांबडावृक्ष, लोध्र, वेळु, आम्रवृक्ष, तैर, विल्व, अर्जुनवृक्ष किंवा पर्वत व अर्जुनवृक्ष हे राहतात ॥८०॥

॥ इति सर्वशाकुनेमिश्रकाध्यायः प्रथमः ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां षड
शीतितमोऽध्यायः ॥८६॥

॥ अथांतरचक्रं ॥

ऐन्द्रादिशिशांतायां विरुवन्नृपसंश्रितागमं वक्ति ।

शकुनिः पूजालाभं मणिरत्नद्रव्यसंप्राप्तिं ॥९॥

अर्थ—शांतपूर्वदिशेचाठाई पक्षी शब्द करील किंवा शकुन होईल तर राजाश्रित पुरुष येईल, सत्कारप्राप्ति व मणि, रत्न, द्रव्य यांची प्राप्ति हीं होतील असे सांग-

तो. शकुन शुभ असेल तर हीं फलें पूर्ण, मध्यम असेल तर मध्यम, अशुभ असेल तर अल्प होतील हें पुढें सर्वत्र जाणावें. (हें वक्ष्यमाण ३२ विभक्त (श्लोक ५९) पूर्वादि दिशांस फल जाणावें) ॥१॥

तदनंतरदिशिकनकागमोभवेद्वांछितार्थसिद्धिश्च ।

आयुधधनपूगफलागमस्तृतीयेभवेद्भागे ॥२॥

अर्थ—या पूर्वदिशेसच प्रदाक्षिण दुसऱ्या भागीं पाक्षिशब्द किंवा शकुन होईल तर सुवर्णप्राप्ति व इच्छितार्थसिद्धि हीं होतील. तृतीयभागीं आयुध, धन, पूगफलप्राप्ति हीं होतात ॥२॥

स्निग्धद्विजस्यसंदर्शनंचतुर्थेतथाहिताग्नेश्च ।

कोणेनुजीविभिर्भुजप्रदर्शनंकनकलोहासिः ॥३॥

अर्थ—चतुर्थभागीं शकुन झाला तर इष्टब्राह्मणाचें व अग्निहोत्र्याचें दर्शन होतें. आग्नेयकोणीं शब्द झाला तर अनुजीवी ल० सेवक यांचें दर्शन व सुवर्ण, शस्त्र यांची प्राप्ति होये ॥३॥

याम्येनाद्येनृपपुत्रदर्शनंसिद्धिरभिमतस्यासिः ।

परतःस्त्रीधर्मासिःसर्षपयवलब्धिरप्युक्ता ॥४॥

अर्थ—आग्नेयकोणापुढें दक्षिणेकडे द्वितीयभागीं राजपुत्रदर्शन, कार्यसिद्धि, इच्छितप्राप्ति होये. तिसऱ्याभागीं स्त्री, धर्म यांची प्राप्ति व सर्षप, यव यांचीही प्राप्ति होये ॥४॥

कोणाच्चतुर्थखंडेलब्धिर्द्रव्यस्यपूर्वनष्टस्य ।

यद्वातद्वाफलमपियात्रायांप्राप्नुयाद्याता ॥५॥

अर्थ—कोणापासून चतुर्थभागीं पूर्वीं नष्ट झालेल्या द्रव्याची प्राप्ति होये व यात्रेचाठाई गमनकर्ता, कोणत्यातरी प्रकारे फळातें प्राप्त होतो ॥५॥

यात्रासिद्धिःसमदक्षिणेनशिखिमहिषकुकुटासिश्च ।

याम्याद्वितीयभागेचारणसंगःशुभंप्रीतिः ॥६॥

अर्थ—दक्षिणसमभागीं शकुन झाला तर यात्रासिद्धि, मयूर, महिष, कोंबडा यांची प्राप्ति होये. दक्षिणेपासून दुसऱ्याभागीं नटनर्तकाचा संग, शुभ, कार्यप्रीति, हीं होतात ॥६॥

ऊर्ध्वसिद्धिःकैवर्तसंगमोमीनत्तिरिद्यासिः ।

प्रव्रजितदर्शनंतत्परेचपक्वान्नफललब्धिः ॥७॥

अर्थ—द० तिसऱ्याभागीं कार्यसिद्धि, कैवर्तसंग, मत्स्य व तित्तिरपक्षी इत्यादिकांची प्राप्ति हीं होतात. चतुर्थभागीं संन्याशाचें दर्शन, पक्क अन्न व फल यांची प्राप्ति होये ॥७॥

नैर्ऋत्यांस्त्रीलाभस्तुरगालंकारदूतलेखाप्तिः ।

परतोस्यचर्मतच्छिल्पिदर्शनंचर्ममयलब्धिः ॥८॥

अर्थ—नैर्ऋतीस स्त्रीलाभ, अश्व, अलंकार, दूत, लेख यांची प्राप्ति होये. नैर्ऋतीपासून दुसऱ्या भागीं चर्म व चर्मशिल्पी (चांभार) यांचें दर्शन व चर्ममयपात्र (वाहणा इ०) यांची प्राप्ति हीं होतात ॥८॥

वानरभिक्षुश्रवणावलोकनंनैर्ऋतातृतीयांशे ।

फलकुसुमदंतघटितागमश्चकोणाच्चतुर्थांशे ॥९॥

अर्थ—नै० तृती० वानर, संन्यासी, बौद्ध यांचें दर्शन होतें. नै० चतु० फल, पुष्प हस्तिदंतानें केलेले पदार्थ यांची प्राप्ति होये ॥९॥

वारुण्यामर्णवजातरत्नवैडूर्यमणिमयप्राप्तिः ।

परतोतःशबरव्याधचौरसंगःपिशितलब्धिः ॥१०॥

अर्थ—पश्चिमेस शकुन झाला तर समुद्रोत्पन्न रत्नें, वैडूर्यमणि व मणिमय भांडीं यांची प्राप्ति होये. पश्चिमेपासून द्वि० शबर, व्याध, चोर यांची संगति व मांसप्राप्ति हीं होतात ॥१०॥

परतोपिदर्शनंवातरोगिणांचंदनागुरुप्राप्तिः ।

आयुधपुस्तकलब्धिस्तद्वृत्तिसमागमश्चोर्ध्वं ॥११॥

अर्थ—प० तृ० वातरोग्याचें दर्शन व चंदनवृक्षाची व सुगंधिद्रव्याची प्राप्ति होये. पश्चि० चतु० आयुध, पुस्तक यांची प्राप्ति व आयुधजीवी, पुस्तकजीवी यांचा समागम होतो ॥११॥

वायव्येफेनकचामरौणिकाप्तिःसमेतिकायस्थः ।

मृन्मयलाभोन्यस्मिन्वैतालिकडिंडिभांडानां ॥१२॥

अर्थ वायव्येस शकुन झाला तर समुद्रफेन, चंवरी, कंबलादिक यांची प्राप्ति व कायस्थ्याची संगति होये. द्वि० मृन्मयपात्रांचा लाभ, स्तुतिपाठक, डिंडिभांड

(पटह, मृदंग, करट या ३ वाद्यांचा समुदाय) यांची संगति होये ॥१२

वायव्याच्चतृतीयेमित्रेणसमागमोधनप्राप्तिः ।

वस्त्राश्वाप्तिरतःपरमिष्टसुहृत्संप्रयोगश्च ॥१३॥

अर्थ—वाय० तृ० मित्राबरोबर समागम व धनप्राप्ति होये. चतु० वस्त्र, अश्व, यांची प्राप्ति, इष्टमित्रांचा संयोग होतो ॥१३॥

दधितंदुललाजानालब्धिरुदग्दर्शनंचविप्रस्य ।

अर्थावाप्तिरनंतरमुपगच्छतिसार्थवाहश्च ॥१४॥

अर्थ—उत्तरेस शकुन झाला तर दधि, तांदूळ, लाढ्या यांची प्राप्ति व ब्राह्मणाचे दर्शन हीं होतात. द्वि० द्रव्यप्राप्ति व व्यापान्याबरोबर संगति हीं होतात ॥१४

वेश्याबटुदाससमागमःपरेशुक्लपुष्पफललब्धिः ।

अतऊर्ध्वंचित्रकरस्यदर्शनंचित्रवस्त्रसंप्राप्तिः ॥१५॥

अर्थ—उत्त० तृ० वेश्या, बटु, दास यांचा समागम व श्वेतपुष्पें, फलें यांची प्राप्ति हीं होतात. उत्त० चतु० चित्रकराचें दर्शन व चित्रवस्त्राची प्राप्ति हीं होतात १५

ऐशान्यादेवलकोपसंगमोधान्यरत्नपशुलब्धिः ।

प्राक्प्रथमेवस्त्राप्तिःसमागमश्चापिबंधक्या ॥१६॥

अर्थ—ईशानीदिशेस शकुन होईल तर गुरवाचा समागम व धान्य, रत्न, पशु यांची प्राप्ति हीं होतात. ईशानीपुढे पूर्वेकडे प्रथमभागी वस्त्रप्राप्ति व वेश्येचा समागम, हीं होतात ॥१६॥

रजकेनसमायोगोजलजद्रव्यागमश्चपरतोतः ।

हस्त्युपजीविसमाजश्चास्माद्धनहस्तिलब्धिश्च ॥१७॥

अर्थ—पूर्वेकडे द्वि० रजकाशीं समागम व जलोत्पन्न द्रव्यांची प्राप्ति, हीं होतात. पू० तृ० हत्तीवर जीविका करणाराचा समागम व त्याचपासून धन, हत्ती यांची प्राप्ति हीं होतात ॥१७॥

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तंदिक्क्रंवास्तुबंधनेप्युक्तं ।

अरनाभिस्थैरंतःफलानिनवधाविकल्प्यानि ॥१८॥

अर्थ—३२ भाग हें दिक्चक्र वास्तुबंधनीही सांगितलें. अरं व नाभि यांचाठाई राहिलेल्या शकुनांहीं मध्ये नऊ प्रकारांनीं फलें कल्पावीं. (तीं पुढें सांगतों) ॥१८॥

नाभिस्थेबंधुसुहृत्समागमस्तुष्टिरुत्तमाभवति ।
प्राग्रक्तपट्टवस्त्रागमस्त्वरेनृपतिसंयोगः ॥१९॥

अर्थ—नवधाविभक्तचक्राचाठाई नाभिस्थ शकुन झाला अ० बंधु व मित्र यांचा समागम, उत्तम संतोष होतो. पूर्वेकडे अरावर शकुन झाला तर तांबड्या पट्टवस्त्राची प्राप्ति व राजाचा समागम होतो ॥१९॥

आग्नेयेकौलिकतक्षपारिकर्माश्वसूतसंयोगः ।
लब्धिश्चतत्कृतानांद्रव्याणामश्वलब्धिर्वा ॥२०॥

अर्थ—आग्नेयीचे अरेवर शकुन झाला तर कोष्टी, सुतार, सेवक, अश्व, सारथि यांचा समागम व कोष्टी इत्यादिकांनी केलेल्या पदार्थांचा व अशवांचा लाभ होतो २०

नेमीभागंबुध्वानाभीभागंचदक्षिणेयोरः ।
धार्मिकजनसंयोगस्तत्रभवेद्धर्मलाभश्च ॥२१॥

अर्थ—नेमी (चाकाचा घेर) चा भाग व नाभी (चाकाचा मध्य) चा भाग जाणून जो दक्षिणेस अर, यावर शकु० धार्मिकजनाचा संयोग व धर्मलाभ होतो २१

उस्त्राक्रीडककापालिकागमोनैर्ऋतेसमुद्दिष्टः ।
वृषभस्यचात्रलब्धिर्माषकुलत्थाद्यमशनंच ॥२२॥

अर्थ—नैर्ऋतदिशेकडील अरावर शकु० तर गाय, खेळणारा, कापालिक (बौद्ध) यांचा समागम, वृषभाचा लाभ, माष व कुळीद इत्यादिकांचे भक्षण हीं होतात २२

अपरस्यांदिशियोरस्तत्रासक्तिःरूपीवलैर्भवति ।
सामुद्रद्रव्यसुसारकाचफलमद्यलब्धिश्च ॥२३॥

अर्थ—पश्चिमादिशेस जो अर तेथे शकु० शेतीलोकांबरोबर समागम होतो. समुद्रोत्पन्नद्रव्ये, सुमार (खैराचा साड किंवा मणिवि०), आम्रादिफलें, मद्य यांचा लाभ होतो ॥२३॥

भारवहतक्षभिक्षुकसंदर्शनमपिचवायुदिक्संस्थे ।
तिलककुसुमस्यलब्धिःसनागपुन्नागकुसुमस्य ॥२४॥

अर्थ—वायव्येस अराचाठाई शकु० भारवाहक, सुतार, संन्यासी यांचे दर्शन, तिलपुष्प, नागचांपा, सुरंगी यांचे पुष्पांची प्राप्ति होत्ये ॥२४॥

कौबेर्यादिशिशकुनःशांतायांविचलाभमाख्याति ।
भागवतेनसमागममाचष्टेपीतवस्त्रैश्च ॥२५॥

अर्थ—शांतउत्तरदिशेस शकु० द्रव्यलाभ होईल. वैष्णवाचा व पीतवस्त्रांचा समा-
गम होईल असे सांगतो ॥२५॥

ऐशानेव्रतयुक्तावनितासंदर्शनंसमुपयाति ।
लब्धिश्चपरिज्ञेयाकृष्णायोवस्त्रघंटानां ॥२६॥

अर्थ—ईशानीस अरा० शकुन० व्रतस्थस्त्रीचे दर्शन होतें. शस्त्र, वस्त्र, घंटा यांचा
लाभ होतो असे जाणवें ॥२६॥

याम्येष्टांशेषश्चात्द्विषट्त्रिसप्ताष्टमेषुमध्यफला ।
सौम्येनचद्वितीयेशेषेष्वतिशोभनायात्रा ॥२७॥

अर्थ—दक्षिणेस ८ वा व पश्चिमेस २।६।३।७।८ या अरीं व उत्तरेस २ अरीं
शांतशकुन झाला तर यात्रा मध्यफल देखे. शेष राहिलेल्या २५ भागीं शकुन
झाला तर शुभयात्रा होय. (याप्रमाणे ३२ अरांचे फल सांगितले) ॥२७॥

अभ्यंतरेतुनाभ्यांशुभफलदाभवतिषट्सुचारिषु ।
वायव्यानैर्ऋतयोरुभयोःक्लेशावहायात्रा ॥२८॥

अर्थ—अभ्यंतरीं नाभीचाठाई ६ अरीं यात्रा शुभ व वायव्य, नैर्ऋती या दोहों
दिशेस यात्रा क्लेशकारक होय ॥२८॥

शांतासुदिक्षुफलमिदमुक्तंदीप्तास्वतोभिधास्यामि ।
ऐद्यांभयंनरेद्रात्समागमश्चैवशत्रूणां ॥२९॥

अर्थ—शांतदिशांचाठाई शकुन झाले तर हे पूर्वोक्त फल सांगितले. आतां दीप्त-
दिशांचाठाई शकुन झाले तर यांचे फल पुढे सांगतो. दीप्तपूर्वदिशेस शकुन
झाला तर राजापासून भय व शत्रुसमागम होतो ॥२९॥

तदनंतरदिशिनाशःकनकस्थभयंसुवर्णकाराणां ।
अर्थक्षयस्तृतीयेकलहःशस्त्रप्रकोपश्च ॥३०॥

अर्थ—पूर्वदिशेकडे दुसऱ्याभागीं शकु० सुवर्णनाश व सोनारांस भय होतें. तिस-
ऱ्याभागीं शकु० द्रव्यनाश, कलह, शस्त्रकोप हीं होतात ॥३०॥

अग्निभयंचचतुर्थेभयमाग्नेयेचभवतिचौरेभ्यः ।
कोणादपिद्वितीयेधनक्षयोऽनृपसुतविनाशः ॥३१॥

अर्थ—चतुर्थभागीं अग्निभय होतें. आग्नेयभागीं चोरांचें भय होतें. आग्नेयकोणापासून २ भागीं धननाश व राजपुत्रनाश हीं होतात ॥३१॥

प्रमदागर्भविनाशस्तृतीयभागेभवेच्चतुर्थेच ।
हैरण्यककारुकयोःप्रध्वंसःशस्त्रकोपश्च ॥३२॥

अर्थ—तृतीयभागीं स्त्रीचा गर्भनाश होतो. चतुर्थभागीं दीप्तशकुन ज्ञाल्या तर सोनार व शिल्पकार (सुतार) यांचा नाश व शस्त्रकोप हे होतात ॥३२॥

अथपंचमेऽनृपभयंमारीमृतदर्शनंचवक्तव्यं ।
षष्ठेभयंज्ञेयंगंधर्वाणांसडोवानां ॥३३॥

अर्थ—आग्नेयकोणापासून पंचमभागीं (दक्षिणेस) दीप्तशकुन ज्ञा० राजभय, मरणोन्मुख व मृत यांचें दर्शन हीं होतात. ६ भागीं शकुन ज्ञा० गंधर्व व डोंब यांचें भय होतें ॥३३॥

धीवरशाकुनिकानांसप्तमभागेभयंभवतिदीप्ते ।
भोजनविघातउक्तोनिर्ग्रथभयंचतत्परतः ॥३४॥

अर्थ—दीप्तसप्तमभागीं शकु० कोळी व पक्षीधरणारा यांपासून भय होतें. अष्टमभागीं शकु० भोजननाश व निर्ग्रथ (नग्रक्षपणिक किंवा वेडा) यांपासून भय होतें ॥३४॥

कलहोनैर्ऋतभागेरक्तस्त्रावोथशस्त्रकोपश्च ।
अपराद्येचर्मकृतंविनश्यतेचर्मकारभयं ॥३५॥

अर्थ—नैर्ऋतभागीं दीप्तशकु० कलह, रक्तस्त्राव, शस्त्रकोप हे होतात. २ भागीं चर्मकृत (उपानहादिकांचा) नाश व चर्मकारापासून भय होतें ॥३५॥

तदनंतरेपरिव्राट्छ्रवणभयंतत्परेत्वनशनभयं ।
वृष्टिभयंवारुण्यांश्चतस्कराणांभयंपरतः ॥३६॥

अर्थ—३भागीं शकु० संन्याशांच्या सेवेपासून भय होतें. ४ भागीं शकु० उपवासभय होतें. पश्चिमेस दीप्तशकु० वृष्टिभय (अवर्षण, अतिवृष्टि) होतें. २ भागीं शकु० कुत्रे व चोर यांचें भय होतें ॥३६॥

वायुग्रस्तविनाशःपरेपरेशस्त्रपुस्तवार्तानां ।
कोणेपुस्तकनाशःपरेविषस्तेनवायुभयं ॥३७॥

अर्थ—पश्चि० ३ भागीं श० वायुग्रस्तांचा नाश होतो. ४ भागीं शस्त्र व लेप (गिलावा इ०) करणारांपासून भय होते. वायुकोणीं पुस्तकनाश होतो. २ भागीं विष, चौर्य, वायु यांचें भय होते ॥३७॥

परतोवित्तविनाशोमित्रैःसहविग्रहश्चविज्ञेयः ।
तस्यासन्नेश्ववधोभयमपिचपुरोधसःप्रोक्तं ॥३८॥

अर्थ—वायव्येस ३ भागीं दीप्तशकु० द्रव्यनाश, मित्रांसहवर्तमान युद्ध, हीं होतात. ४ भागीं अश्वभय व उपाध्यायास भय हीं होतात ॥३८॥

गोहरणशस्त्रघातावुदक्परेसार्धघातधननाशौ ।
आसन्नेचश्वभयंव्रात्यद्विजदासगणिकानां ॥३९॥

अर्थ—उत्तरेस दीप्तशकु० गोहरण, शस्त्रघात हे होतात. द्वितीयभागीं सावकारांचा नाश व धननाश हे होतात. ३ भागीं श० कुत्र्याचें भय, व्रात्य (१६ वर्षांपर्यंत मुंजरहित), ब्राह्मण, दास, वेश्या यांचें भय हीं होतात ॥३९॥

ऐशानस्यासन्नेचित्रांबरचित्रकृद्भयंप्रोक्तं ।
ऐशानेत्वग्निभयंदूषणमप्युत्तमस्त्रीणां ॥४०॥

अर्थ—ईशानीच्या पूर्वीच्या जवळच्या ४ भागीं श० चित्रवस्त्रधारणकरणार व चित्रकार यांपासून भय होते. ईशानकोणीं श० अग्निभय व उत्तमस्त्रियांस दूषण हीं होतात ॥४०॥

प्रोक्तस्यैवासन्नेदुःखोत्पत्तिःस्त्रियाविनाशश्च ।
भयमूर्ध्वरजकानांविज्ञेयंकाच्छिकानांच ॥४१॥

अर्थ—ईशानकोणाच्या पुढें जवळच्याभागीं दुःखोत्पत्ति व स्त्रीनाश हीं होतात. त्यापुढील भागीं रजकाचें व काच्छिकाचें (पाणथळ देशांतील लोकांचें) भय होते ॥४१॥

हस्त्यारोहभयंस्याद्विरदविनाशश्चमंडलसमाप्तौ ।
अभ्यंतरेतुदीप्तेपत्नीमरणंध्रुवंपूर्वे ॥४२॥

अर्थ—३२ भागांच्या समाप्तीच्या भागीं ह० पूर्वेच्या मागीलभागीं दीप्तशकुन शा-

ला तर हत्तीवर बसणाराचें भय व हत्तीचा नाश हीं होतात. ... पूर्वेकडे मध्यभा-
गी जो अर खावर दीप्तशकु० स्त्रीमरण होते ॥४२॥

शस्त्रानलप्रकोपावाग्नेयेवाजिमरणशिल्पिभयं ।

ग्राम्येधर्मविनाशःपरेग्न्यवस्कंदचोक्षवधाः ॥४३॥

अपरेतुकर्मिणांभयमथकोणेचानिलेखरोष्ट्रवधः ।

अत्रैवमनुष्याणांविषूचिकाविषभयंभवति ॥४४॥

उदगर्थविप्रपीडादिश्यैशान्यांतुचित्तसंतापः ।

ग्रामीणगोपपीडाचतत्रनाभ्यांतथात्मवधः ॥४५॥

अर्थ—आग्नेयकोर्णी जो अर तेथें दीप्तशकुन झाला तर अस्त्र व अग्नि यांचा प्र-
कोप, अश्वनाश, शिल्पीलोकांपासून भय हीं होतात. दक्षिणेस शकु० धर्म-
नाश होतो. नैऋतकोर्णी अग्निभय व स्तुत्यपुरुषवध हीं होतात ॥४३॥ पश्चि-
मेस शकु० कर्मकरांस भय होतें. वायुकोर्णी अरावर शकु० गर्दभ व उंट यां-
चा वध हीं व येथेंच मनुष्यांस विषूचिका (तरळ, मोडशी), विष यांचें भय हीं
होतात ॥४४॥ उत्तरेस शकु० द्रव्य व ब्राह्मण यांस पीडा होय. ईशानीदिशे-
स शकु० चित्तसंताप होतो व गांवांतील लोक व गोप यांस पीडा होय. ना-
भिस्थित दीप्तशकुन झाला तर आत्मवध होतो ॥४५॥

॥ इतिसर्वशाकुनेतरचक्रं नामाध्यायोद्वितीयः ॥

॥ इति बृहत्संहितायां सप्तश्रीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ अथशकुनरुतं ॥

श्यामाशयेनशशन्नवंजुलशिखिश्रीकर्णचक्रावहयाश्चा
षांडीरकखंजरीटकशुकध्वाक्षाःकपोतास्त्रयः । भार
द्वाजकुलालकुक्कुटखराहारीतगृध्रौकपिःफेंटःकुक्कुटपू
र्णकूटघटकाश्चोक्तादिवासंचराः ॥१॥

अर्थ—कोकिल, सत्ताणा, शशन्न (पक्षिवि०) सुतार (पक्षिवि०), मयूर, श्रीक-
र्ण (पक्षिवि०), चक्रवाक, चाष, बगळा, खंजन, पोपट, कावळा, तीन कपोतं

(१ आपांडुर, (पारवा), कवडा, होला ५०), कोकडकुंभा, कुलाल, कुक्कुट (रान-
कौवडा), गर्दभ, हिरवा खनुतर, गिधाड, वानर, फेंद (पक्षिवि०), कौवडा, पू-
र्णकूट (पक्षिवि०), चिमणापक्षी, हेसर्व दिवसास फिरणारे असें सांगीतले आहे १

**लोमाशिकापिंगलछिपिकाख्यौवल्गुल्पुलूकौशश
कश्वरात्रौ । सर्वेस्वकालोत्क्रमचारिणःस्युर्देशस्य
नाशायनृपांतदावा ॥२॥**

अर्थ—खौंकड (हे कोल्ह्यासारखे असून लहान असते), पिंगल, छिपिक (प-
क्षिवि०), वाघूळ, घुन्नड, हे सर्व रात्रीस फिरणारे होत. सर्व आपला फिरण्या-
चा काळ सोडून दुसऱ्याकाळीं फिरावयास लागले तर देशनाश अथवा राजाचा
नाश होतो ॥२॥

**हयनरभुजगोष्ट्रद्वीपिसिंहर्क्षगोधावृकनकुलकु
रंगशवाजगोव्याघ्रहंसाः । पृषतमृगसृगालश्वा
विदाख्यान्यपुष्टाद्युनिशमपिविडालाःसारसः
सूकरश्च ॥३॥**

अर्थ—घोडा, मनुष्य, सर्प, उंट, चिता, सिंह, रीस, घोरपड, लांडगा, मुंगस, हरि-
ण, कुतरा, बकरा, गाय, वाघ, हंस, हरिणवि० (पुषिव), कोल्हा, शाळजीवत,
कोकिला, माजर, सारसपक्षी, डुकर, हे दिवसरात्र फिरणारे होत ॥३॥

**भषकूटपूरिकरबककराधिकाःपूर्णकूटसंज्ञाःस्युः ।
नामान्युलूकचेटयाःपिंगलिकापेचिकाहक्का ॥४॥
कपोतकीचश्यामावंजलकःकीर्त्यतेखदिरचंचुः ।
छुच्छुंदरीनृपसुतावालेयोगर्दभःप्रोक्तः ॥५॥
स्रोतस्तडागभेद्येकपुत्रकःकलहकारिकाचरला ।
भृंगारवच्चवाशतिनिशिभूमौद्वयंगुलशरीरा ॥६॥
दुर्बलिकोभांडीकःप्राच्यानांदक्षिणःप्रशस्तोसौ ।
छिक्कारोमृगजातिःकृकवाकुःकुक्कुटःप्रोक्तः ॥७॥
गर्ताकुक्कुटकस्यप्रथितंतुकुलालकुक्कुटोनाम ।
गृहगोधिकेतिसंज्ञाविज्ञेयाकुडयमत्स्यस्य ॥८॥**

दिव्यो धन्वन उक्तः क्रोडः स्यात्सूकरो थगौरुखा ।

श्वासारमेय उक्तो जात्या चटिका च सूकरिका ॥९॥

अर्थ—भष, कूटपूरिक, रत्नक, करायिक, हीं पूर्णकूटाचीं नावे होत. पिंगलिका, पेचिका, हक्का हीं उलूकचेटीचीं नावे होत ॥४॥ श्यामा, कपोतकी होय. वंजुलक, खदिरचंचु होय. लुच्छुंदरी (सुगंधमूषिका), नृपसुता होय. वालेय, गर्दभ होय ॥५॥ स्रोतोभेदी, तडागभेदी, एकपुत्रक, कलहकारिका हीं रला (राळ) इचीं नावे होत. हीं भृंगारासारखा शब्द रात्रीस भूमीचाठाई करत्ये व हिचे दोन अंगुलें लांब शरीर आहे ॥६॥ दुर्बलिक, भांडीक होय. हा पूर्वेकडील लोकांस उजवा शुभ होय. छिक्कार हा मृगजाति होय. कृकवाकु हा कुक्कुट होय ॥७॥ गर्ताकुक्कुटाचे नाम कुलालकुक्कुट असे प्रसिद्ध आहे. कुड्य (भित) मत्स्य हे नाव गृहगोधा (पाल) इचे जाणावे ॥८॥ दिव्य, धन्वन होय. क्रोड, सूकर होय. उखा, गाय होय. सारमेय, हा श्वा (कुत्रा) होय. जातीने जी चटका ती सूकरी सांगीतली ॥९॥

एवं देशे देशे तद्विद्म्यः समुपलभ्य नामानि ।

शकुनरुतज्ञानार्थं शास्त्रे संचित्य योज्यानि ॥१०॥

अर्थ—याप्रकारे देशादेशाचाठाई तीं पूर्वोक्त पक्ष्यादिकांचीं नावे जाणणाऱ्यांपासून नावांची उपलब्धि करून शकुनशब्दाच्या ज्ञानार्थ शास्त्राचा विचार करून तीं नावे योजावीं ॥१०॥

वंजुलकरुतं तिचिडिति दीप्तमथ किल्किलीतितत्पूर्णं ।

श्येनशुकगृध्रकंकाः प्रकृतेरन्यस्वरादीप्ताः ॥११॥

अर्थ—वंजुलकपक्ष्याचा तिचिड असा शब्द अशुभ होय व किल्किल असा शब्द शुभ होय. ससाणा, पोपट, गिधाड, कंक यांचा स्वाभाविकशब्दाहून अन्यशब्द अशुभ होय ॥११॥

यानासनशय्यानिलयनंकपोतस्य सद्मविशनंवा ।

अशुभप्रदं नराणां जातिविभेदेन कालोन्यः ॥१२॥

आपांडुरस्य वर्षाच्चित्रकपोतस्य चैव षण्मासात् ।

कुंकुमधूम्रस्य फलंसद्यः पाकंकपोतस्य ॥१३॥

अर्थ—अश्यादियान, आसन, शय्या यांचाठाई कपोताचे रहाणे होईल अथवा तो घरामध्ये जाईल तर मनुष्यांस अशुभफल देतो. यांच्या जातिभेदाने फलाचा

काल आहे तो पुढे सांगतो ॥१२॥ थोडा पांढरा जो कपोत त्याचे फल वर्षाने, चित्रवर्णकपोताचे सहा महिन्याने, कुंकुमवर्ण व धूम्रवर्ण कपोताचे तत्काल शुभा-शुभफल होते ॥१३॥

**चिचिदितिशब्दःपूर्णःश्यामायाःशूलिशूलितिचधन्यः ।
चञ्चेतिचदीप्तःस्यात्स्वप्रिययोगायचिक्चिगिति ॥१४॥**

अर्थ—श्यामा (कपोतकी) इचा चिचित् असा शब्द शुभ होय. शूलिशूल असा ही शब्द धन्य (शुभ) होय. चञ्चा असा शब्द अशुभ होय. चिक्चिक् असा शब्द आपल्या प्रियपतीच्या योगार्थ होतो ॥१४॥

**हारीतस्यतुशब्दोगुग्गुःपूर्णोपरेप्रदीप्ताःस्युः ।
स्वरवैचित्र्यंसर्वभारद्वाज्याःशुभंप्रोक्तं ॥१५॥**

अर्थ—हारीताचा गुग्गु असा शब्द शुभ होय. इतर सर्व शब्द अशुभ होत. भारद्वाजीचे नानाप्रकारचे सर्व शब्द शुभ सांगितले ॥१५॥

किष्किषिशब्दःपूर्णःकरायिकायाःशुभःकहकहेति ।

क्षेमायकेवलंकरकरेतिनत्वर्थसिद्धिकरः ॥१६॥

कोटुक्कीतिक्षेम्यःस्वरःकटुक्कीतिवृष्टयेतस्याः ।

अफलःकोटिकिलीतिचदीप्तःखलुगुंरुतःशब्दः॥ १७

अर्थ—करायिका (पूर्णकूटा) इचा किष्किषि असा शब्द व कहकह असा शब्द शुभ होय. करकर असा शब्द केवल कल्याणकारक होतो, कार्यसिद्धिकारक होत नाही ॥१६॥ कोटुक्की असा शब्द कल्याणकर होय. करायिकेचा कटुक्की असा शब्द वृष्टिकारक होतो. कोटिकिली असा शब्द निष्फल होय. गुं असा केलेला शब्द अशुभ होय ॥१७॥

शस्तं वामेदर्शनं दिव्यकस्य सिद्धिर्ज्ञेया हस्त

मात्रोल्लितस्य । तस्मिन्नेव प्रोन्नतस्थेशरीरा

द्वात्रीवश्यं सागरांताभ्युपैति ॥१८॥

अर्थ—दिव्यकाचे वामभागी दर्शन शुभ होय. हस्तमात्र उंच दिव्यकाच्या दर्शनाने सिद्धि होय. तोच फार उंच असता, सर्व पृथ्वी स्वाधीन होय ॥१८॥

फणिनोभिमुखागमोरिसंगंकथयतिबंधवधा
त्ययंचयातुः । अथवासमुपैतिसव्यभागा
न्नससित्थ्यैकुशलोगमागमेच ॥१९॥

अर्थ—गमनकर्त्यास सर्प सन्मुख आला तर शत्रुसमागम व बंध, वध यांणी नाश, हे होतात. अथवा उजव्या अंगाहून डाव्या अंगास येईल तर तो कार्यसिद्धि व जाणेंयेणें याविषयीं शुभ नव्हे ॥१९॥

अब्जेषुमूर्धसुचवाजिगजोरगाणांराज्यप्रदःकुशल
कृच्छुचिशाड्वलेषु । भस्मास्थिकाष्टतुषकेशतृणेषु
दुःखंदष्टःकरोतिखलुखंजनकोब्दमेकं ॥२०॥

अर्थ—कमल व घोडा, गज, सर्प यांच्या मस्तकीं खंजनकपक्षी पाहिला तर राज्य-प्राप्ति होय. शुद्धप्रदेश व दूर्वा यांमध्ये पाहिला तर कल्याणकारक होय. भस्म, हाडे, काष्ठे, कोंडा, केश, तृण, यांचाठाई खंजनकपक्षी पाहिला तर एक वर्षपर्यंत दुःख करितो ॥ २० ॥

किलिकिलिकलितित्तिरिस्वनःशांतःशस्तफलो
न्यथापरः । शशकोनिशिवामपार्श्वगोवाशं
च्छस्तफलोनिगद्यते ॥२१॥

अर्थ—तित्तिरपक्ष्याचा किलिकिलिकलि असा शब्द शांत व शुभ फल देणारा होय. इतर शब्द अशुभ होय. ससा रात्रीस डाव्या बाजूस जाऊन शब्द करील तर शुभफल देतो असे सांगतात ॥२१॥

किलिकिलिविरुतंकपेःप्रदीप्तंनशुभफलप्रद
मुद्दिशंतियातुः । शुभमपिकथयंतित्तुग्लुश
बंदंकपिसदृशंचकुलालकुक्कुटस्य ॥२२॥

अर्थ—वानराचा किलिकिलि शब्द दीप्त; तो गमनकर्त्यास शुभफल देणारा नव्हे. तुग्लु शब्द शुभ होय. वानरासारखेच कुलालकुक्कुटाच्या शब्दांचे शुभाशुभ जाणार्हे ॥२२॥

पूर्णाननःकृमिपतंगपिपीलिकाद्यैश्चाषःप्रदक्षिणमु
पैतिनरस्ययस्य । खेस्वस्तिकंयदिकरोत्यथवायि.

यासोस्तस्यार्थलाभमचिरात्सुमहत्करोति ॥२३॥

अर्थ—कृमि, पतंग, मुंग्या इत्यादि प्राण्यानीं पूर्णमुख असा चाष ज्या मनुष्याच्या प्रदक्षिण जाईल; अथवा आकाशामध्ये स्वस्तिकाकार चाष गमन करील तर त्या मनुष्यास मोठा अर्थलाभ शीघ्र होतो ॥२३॥

चाषस्यकाकेनविरुध्यतश्चेत्पराजयोदक्षिणभागस्य ।

वधःप्रयातस्यतदानरस्यविपर्ययेतस्यजयःप्रदिष्टः ॥२४॥

अर्थ—चाषाचे कावळ्याबरोबर युद्ध होत अ० दक्षिणभागी चाष होईल तर त्याचा पराजय झाला. त्यावेळीं निघालेल्या मनुष्याचा वध होतो. उत्तरभागी चाष झाला तर जय झाला, तसाच गमनकर्त्याचा जय होतो ॥२४॥

केकेतिपूर्णकुटवद्यदिवामपाश्वर्वेचाषःकरोति

विरुतंजयरुत्तदास्यात् । क्रक्रेतितस्यविरुतंन

शिवायदीप्तंसंदर्शनंशुभदमस्यसदैवयातुः ॥२५॥

अर्थ—चाष, केका, असा व पूर्णकूटासारखा (श्लोक १६।१७) वामवाजूस शब्द करील तर जय होतो. क्रक्रे असा चाषाचा शब्द दीप्त; तो अशुभ होय. याचे दर्शन गमनकर्त्यास सर्वकाल शुभ होय ॥२५॥

अंडीरकष्टीतिरुतेनपूर्णष्टिट्टिशब्देनतुदीप्तउक्तः ।

फेटःशुभोदक्षिणभागसंस्थोनवाशितेतस्यकृतोविशेषः॥

अर्थ—अंडीरकपती ष्टी अशा शब्दाने पूर्ण (शुभ) होय. टिट्टिट्टि शब्दाने दीप्त (अशुभ) होय. दक्षिणवाजूस फेट शुभ होय. त्याच्या शब्दाविषयी विशेष केलेला नाही ॥२६॥

श्रीकर्णरुतंतुदक्षिणेक्कक्केतिशुभंप्रकीर्तितं ।

मध्यंखलुचिक्चिकीतियच्छेषंसर्वमुशंतिनिष्फलं ॥२७॥

अर्थ—श्रीकर्णपक्ष्याचा कक्क असा शब्द दक्षिणभागी शुभ होय. चिक्चिक् असा शब्द मध्यम होय. शेष सर्व शब्द निष्फल होत ॥२७॥

दुर्बलेरपिचिरिल्विरिल्वितिप्रोक्तमिष्टफलदं हि वामतः ।

वामतश्चयदिदक्षिणं व्रजेत्कार्यसिद्धिमचिरेणयच्छति २८

अर्थ—दुर्बलीचा (भंडीरक) चिरिल्विरिल्वि असा शब्द वामभागी शुभ होय. तो डाव्याआंगून उजवीकडे जाईल तर शीघ्र कार्यसिद्धि होईल ॥२८॥

**चिक्चिकिवाशितमेवतुकृत्वादक्षिणभागमुपै
तिचवामात् । क्षेमकृदेवनसाधयतेथान्व्यत्य
यगोवधबंधभयाय ॥२९॥**

अर्थ—भंडीरक, चिक्चिकि असा शब्द करून डावीकडून उजवीकडे जाईल तर तो कल्याणमात्र करील अर्थसाधन करणार नाही. याच्या विपरीत जाईल तर वध, बंध, भय हीं होतील ॥२९॥

**ऋक्रेतिचसारिकाद्रुतंत्रेत्रेवाप्यभयाविरौतिया ।
सावक्तियियासतोचिराद्गात्रेभ्यःक्षतजस्यविस्मृतिं ३०**

अर्थ—जी सारिका (शाळुंखी) ऋक किंवा त्रेत्रे असे शब्द शीघ्र निर्भयहोत्साती करित्ये ती, गमनकर्त्याच्या अंगापासून रक्तस्राव होईल असे सांगये ॥३०॥

**फेंटकस्यवामतश्चिरिल्विरिल्वित्स्वनः ।
शोभनोनिगद्यतेप्रदीप्तउच्यतेपरः ॥३१॥**

अर्थ—फेंटकपक्ष्याचा वामभागी चिरिल्विरिल्वि असा शब्द शुभ होय; इतर शब्द दीप्त (अशुभ) होत ॥३१॥

**श्रेष्ठंखरंस्थास्तुमुशंतिवाममोकारशब्देन
हितंचयातुः । अतःपरंगर्दभनादितंयत्स
र्वाश्रयंतत्प्रवदंतिदीप्तं ॥३२॥**

अर्थ—वामभागी एकस्थानस्थित गर्दभाचा शब्द श्रेष्ठ होय. गर्दभाच्या ओंकार-शब्दाने गमनकर्त्याचे हित होते. याहून अन्य गर्दभाचा सर्व शब्द दीप्त (अशुभ) होय ॥३२॥

**आकाररावीसमृगःकुरंगओकाररावीपृष
तश्चपूर्णः । येन्येस्वरास्तेकथिताःप्रदी
प्ताःपूर्णाःशुभाःपापफलाःप्रदीप्ताः ॥३३॥**

अर्थ—कुरंग (मृगजाति वि०) अन्यमृगांसहित आ, असा शब्द करील व पृषत-मृग ओं, असा शब्द करील तर ते दोनही शुभ होत. या मृगांचे जे अन्य श-

ब्द ते दीप्त होत. सर्व शकुनांचे जे पूर्ण शब्द ते शुभ व जे दीप्त ते अशुभ होत ॥३३॥

**भीतारुवंतिकुकुकुकितिताम्रचूडास्त्यक्त्वारुतानिभ
यदान्यपराणिरात्रौ । स्वस्थैःस्वभावविरुतानिनि
शावसानेताराणिराष्ट्रपुरपार्थिववृद्धिदानि ॥३४॥**

अर्थ—कोवडे रात्रीस भिऊन कुकुकुकु असे शब्द करतात ते सोडून अन्य शब्द भयप्रद होत. ते स्वस्थहोत्साते रात्रीच्या अंती स्वाभाविक उच्चस्वराने शब्द करतात ते राष्ट्र, नगर, राजा यांस वृद्धि देणारे होतात ॥३४॥

**नानाविधानिविरुतानिहिल्लिप्पिकायास्तस्याःशुभाःकु
लुकुलुर्नशुभास्तुशेषाः । यातुर्विडालविरुतंनशुभंसदैव
गोस्तुक्षुतंमरणमेवकरोतियातुः ॥३५॥**

अर्थ—ल्लिप्पिकेचे नानाप्रकारचे शब्द आहेत त्यांत तिचे कुलुकुलु, असे शब्द शुभ होत; इतर अशुभ होत. गमनकर्त्यास माजराचा शब्द सर्वकाल अशुभ होय. गाईची शिक गमनकर्त्यास मरणच करले ॥३५॥

**हुंहुंगुग्लुगितिप्रियामभिलषन्क्रोशत्युलूकोमुदा
पूर्णस्याद्गुरुलुप्रदीप्तमपिचज्ञेयंसदाकिस्किसि ।
विज्ञेयःकलहोयदाबलबलंतस्याःसरुद्राशितंदो
षायैवटटट्टेतिनशुभाःशेषाश्चदीप्ताःस्वराः ॥३६॥**

अर्थ—घुवड, आपल्या स्त्रीची इच्छा करितहोत्साता, आनंदाने हुंहुंगुग्लुक, असा शब्द करतो व गुरुलु, असा शब्द करतो ते शब्द पूर्ण होत. त्याचा किस्किसि, असा शब्द दीप्त होय. जेव्हां बलबल असा शब्द स्त्रीचा होतो तेव्हां कलह जाणावा. टटट्टट, असा शब्द अशुभच होय. अन्य सर्व शब्द दीप्त; ते अशुभ होत. (तस्यासरुत्) असा पाठ आहे तेव्हां त्या उलूकाचा बलबल असा वारंवार शब्द होतो तेव्हां कलह जाणावा असा अर्थ होतो ॥३६॥

**सारसकूजितमिष्टफलंतद्यद्युगपद्विरुतंमिथुनस्य ।
एकरुतंनशुभंयदिवास्यादेकरुतेप्रतिरौतिचिरेण ॥३७॥**

अर्थ—सारसपक्ष्याचा शब्द स्त्रीपुरुषांचा एकवेळच होईल तर शुभ होय. एकाचाच अशुभ होय. जर एकाचाच शब्द बहुतेवेळाने होईल तर अशुभ होय ॥३७॥

चिरिल्विरिल्वितिस्वनैःशुभंकरोतिपिंगला ।
अतोपरेतुयेस्वराःप्रदीप्तसंज्ञितास्तुते ॥३८॥

अर्थ—पिंगलापक्षी, चिरिल्विरिल्वि, या शब्दानीं शुभं करतो. यांहून अन्य जे शब्द ते दीप्तसंज्ञक (अशुभ) होत ॥३८॥

इशिविरुतंगमनप्रतिषेधिकुशुकुशुचेत्कलहं
प्रकरोति । अभिमतकार्यगतिंचयथासाकथ
यतितंचविधिकथयामि ॥३९॥

अर्थ—पिंगलापक्ष्याचा इशि, असा शब्द गमननिषेध करतो. कुशुकुशु, असा शब्द कलहकारक होय. ती पिंगला इष्टकार्यसिद्धि जशी सांगले तो प्रकार पुढे सांगतो ॥३९॥

दिनांतसंध्यासमयेनिवासमागम्यतस्याःप्रय
तश्ववृक्षं । देवान्समभ्यर्च्यपितामहादीन्
वांवरैस्तंचतरुसुगंधैः ॥४०॥ एकोनिशीथेनल
दिक्स्थितश्चदिव्येतरैस्तांशपथैर्नियोज्य । पृ
च्छेद्यथाचितितमर्थमेवमनेनमंत्रेणयथाशृणोति ४१

अर्थ—सायंसंध्यासमयीं त्या पिंगलेच्या राहण्याच्या वृक्षाप्रत जाऊन नम्रहोत्साता ब्रह्मादिदेवांची पूजा करून, नूतन वस्त्रे व सुगंधे यांहींकरून त्या वृक्षाचीही पूजा करून ॥४०॥ नंतर त्याच मध्यरात्रीस एकटा आग्नेयीदिशेस उभा राहून दिव्य व लौकिक शपथानीं तिला योजून, ती जशी आयकेल तसा चितित अर्थ या वक्ष्यमाण मंत्राने विचारावा ॥४१॥

विद्धिभद्रेमयायत्त्वमिममर्थंप्रचोदिता ।
कल्याणिसर्ववचसांवेदित्रीत्वंप्रकीर्त्यसे ॥४२॥
आपृच्छेद्यगमिष्यामिवेदितश्चपुनस्त्वहं ।
प्रातरागम्यपृच्छेत्वामाग्नेयींदिशमाश्रितः ॥४३॥
प्रचोदयाम्यहंयत्त्वांतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ।
स्वचेष्टितेनकल्याणियथावेद्मिनिराकुलं ॥४४॥

अर्थ—हे भद्रे या अर्थातें तूं जाणलेस यास्तव मी प्रेरित तूं सर्व वाक्यांची जाण-

णारीं असें लणतात ॥४२॥ तुला मी विचारतो. आज मी गमन करीन पुनः
प्रातःकालीं येऊन आग्नेयी दिशेस उभा राहून विचारिन ॥४३॥ जें विचारिन तें,
हे कल्याणि जसें मी स्पष्ट जाणेन तसें आपल्या शब्दादि व्यापारानें सांगण्यास
योग्य आहेस ॥४४॥

इत्येवमुक्तेतरुमूर्धगायाश्चिरिल्विरिल्वीतिरु
तेर्थसिद्धिः । अत्याकुलत्वंदिशिकारशब्देकु
चाकुचेत्येवमुदात्तत्वेवा ॥४५॥ अवाक्प्रदा
नेविहितार्थसिद्धिःपूर्वोक्तदिक्चक्रफलैरथान्य
त् । वाच्यंफलंचोत्तममध्यनीचशाखास्थिता
यांवरमध्यनीचं ॥४६॥

अर्थ—पूर्वोक्तप्रकारेण वोललें असतां वृक्षावर राहणारी पिंगला चिरिल्विरिल्विं, असा
शब्द करील तर कार्यसिद्धि, दिशिकारशब्दीं व कुचाकुचशब्दीं चित्तव्याकुलत्व,
हीं होतात ॥४५॥ कोणताच शब्द करणार-नाहीं तर कार्यसिद्धि होय. पूर्व अ-
ध्यायोक्त “ऐंद्वादिशिशितायां” अशीं दिक्चक्रफले सांगितलीं तीं येथेही पहावीं.
वृक्षाच्या मुख्य खांदीवर ती असली तर उत्तम, मध्यखांदीवर मध्यम, कनिष्ठखांदी-
वर कनिष्ठफल सांगावे ॥४६॥

दिग्मंडलेभ्यंतरबाह्यभागेफलान्निविद्याद्बृह
गोधिकायाः । लुच्छुंदरीचिच्चिडितिप्रदीप्तापू
र्णातुसात्तिचिडितिस्वनेन ॥४७॥

अर्थ—पालीच्या शब्दाचीं फले, द्वात्रिंशत्प्रविभक्तदिक्चक्रासारखीं आंतबाहेर जाणा
वीं. चिचोद्रीचा चिच्चिड असा शब्द प्रदीप्त (अशुभ), तित्तिड असा शब्द
पूर्ण (शुभ) होय ॥४७॥

॥ इतिसर्वशाकुनेशकुनरुताध्यायस्तृतीयः ॥३॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायाम
ष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥

॥ अथश्वचक्रं ॥

नृतुरगकरिकुंभपर्याणसक्षीरवृक्षेष्टकासंचयच्छ
त्रशय्यासनोलूखलानिध्वजंचामरंशाडूलंपु
ष्पितंवाप्रदेशंयदाश्वावमूत्र्याग्रतोयातियातु
स्तदाकार्यसिद्धिर्भवेदार्र्केगोमयेमिष्टभोज्यागमः

शुष्कसंमूत्रणेशुष्कमन्नगुडोमोदकावाप्तिरेवाथवा ।

अर्थ—मनुष्य, अश्व, हत्ती, कुंभ, खोगीर, रूची इ० क्षीरवृक्ष, इटांची राशि, छत्र, शय्या, आसन, उखळ, ध्वज, चंवरी, दूर्वादि हरिततृण, पुष्पयुक्तस्थान, यांचाठाई; कुत्रा मुतून गमनकर्त्याच्यापुढे जाईल तर कार्यसिद्धि होईल. ओल्या शेणावर मुतेल तर मिष्टान्नप्राप्ति होईल. शुष्क गोमयावर मुतेल तर शुष्कान्न अथवा गूळ, मोदक यांची प्राप्ति होईल ।

अथविषतरुकंटकीकाष्ठपाषाणशुष्कद्रुमास्थि
श्मशानानिमूत्र्यावहत्याथवायायिनोग्रेसरो
निष्टमाख्यातिशय्याकुलालादिभांडान्यभुक्ता
न्यभिन्नानिवामूत्रयन्कन्यकादोषरुत्भुज्य
मानानिचेद्दुष्टतांतद्दृहिण्यास्तथास्यादुपान
त्फलंगोस्तुसंमूत्रणेवर्णजःसंकरः ॥

अर्थ—विषवृक्ष, कांद्यांचा वृक्ष, काष्ठ, दगड, शुष्कवृक्ष, हाडे, श्मशान, यांचाठाई कुत्रा मुतून अथवा पायाने ताडन करून गमनकर्त्याच्या पुढे जाईल तर अशुभ होईल. विछाना, कुंभाराने केलेली मातीची भांडी, लांकडांचीभांडी, नवी व फुटलेली नाही अशांवर कुत्रा मुतेल तर कन्या दोष करील. ती भांडी भुक्त असतील तर स्त्रीस दोष होतो. तसेच उपानत् (वाहणा, जोडा इ०) यांचेही फल भांड्यांसारखेच जाणवे. गाईच्या तर मुतण्याने, वर्णसंकर, त्याच्या गृही होतो ॥

गमनमुखमुपानहंसंप्रगृह्योपतिष्ठेयदास्यात्तदा
सिद्धयेमांसपूर्णाननेर्थाप्तिरार्द्रेणचास्थनाशुभं
साग्न्यलातेनशुष्केणचास्थनागृहीतेनमृत्युःप्र
शांतोल्मुकेनाभिघातोथपुंसःशिरोहस्तपादा
दिवक्त्रेभुवोह्यागमोवस्त्रचीरादिभिर्व्यापदःके

चिदाहुःसवस्त्रेशुभं । प्रविशतितुगृहंसशुष्का
 स्थिवक्त्रेप्रधानस्यतस्मिन्वधःशृंगलाशीर्णवल्ली
 वरत्रादिवाबंधनंचोपगृह्योपतिष्ठेयदास्यात्त
 दाबंधनंलेढिपादौविधुन्वन्स्वकर्णावुपर्याक्र
 मंश्चापिविघ्नाययातुर्विरोधेविरोधस्तथास्वांग
 कंडूयनेस्यात्स्वपंश्रोर्ध्वपादःसदादोषरुत् ॥१॥

अर्थ—कुत्रा उपानह मुखांत घेऊन गमनकर्त्याच्या पुढे येईल तर कार्यसिद्धि होईल. मुखांत मांस घेऊन येईल तर द्रव्यप्राप्ति, ओले हाड घेऊं अशुभ, जळकें लांकूड अथवा शुष्क हाड घेऊं मृत्यु, अग्निरहित जळकेंलांकूड घेऊं घात होईल. पुरुषाचें डोकें किंवा हात, पाय इ० मुखामध्ये घेऊन ये० भूमिलाभ, वस्त्र व वल्कल हीं घेऊं विपत्ति, सवस्त्र कुत्रा आला तर शुभ असें कोणी ऋषि ह्मणतात. शुष्क हाड मुखांत घेऊन गृहामध्ये प्रवेश करील तर गृहपतीस मृत्यु होईल. शृंगला (वेडी), जीर्णवल्ली, वरात रज्जु दोरी इ० बंधन मुखांत घेऊन येईल तर बंधन होईल. पाय चोळील, कान कांपवील, आंगावर चढेल तर गमनकर्त्यास विघ्न होईल. गमनकर्त्यांनरोत्तर विरोध करील तर मार्गामध्ये रोध होईल. कुत्रा आपले आंग खाजवील तर चोरादिकांनीं मार्गरोध होईल. कुत्रा निजून वर पाय करील तर सर्वकाल अशुभ होय ॥१॥

सूर्योदयेर्काभिमुखोविरोतिग्रामस्यमध्येयदि
 सारमेयः । एकोयदावाबहवःसमेताःशंसन्ति
 देशाधिपमन्यमाशु ॥२॥

अर्थ—सूर्योदयीं सूर्याकडे मुख करून गांवाच्या मध्यभागीं जर कुत्रा एकटा किंवा बहुत कुत्रे एकत्र मिळून रोदनशब्द करतील तर लवकरच देशाधिपति दुसरा होईल असें सांगतात ॥२॥

सूर्योन्मुखःश्वानलदिकस्थितश्चौरानलत्रा
 सकरोचिरेण । मध्यान्हकालेनलमृत्युशंसी
 सशोणितःस्यात्कलहोपराणहे ॥३॥

अर्थ—कुत्रा सूर्योदयीं आग्नेयीकडे राहून सूर्याभिमुख रोदनशब्द करील तर चोर व अग्नि यांचें भय शीघ्र होईल. मध्यान्हीं अग्नि व मृत्यु हे होतील. अपराण्हीं रक्तस्त्रावयुक्त कलह (युद्ध) होईल असें सांगतो ॥३॥

रुवन्दिनेशाभिमुखोस्तकालेऋषीवलानांभ
यमाशुधत्ते । प्रदोषकालेनिलदिङ्मुखस्तुध
त्तेभयंमारुततस्करोत्थं ॥४॥

अर्थ—कुत्रा सूर्यास्तीं सूर्याभिमुख रोदनशब्द करील तर शेतीलोकांस शीघ्र भय होईल. प्रदोषकाळीं वायव्यदिशेकडे मुख करून रोदनशब्द करील तर वायु व चोर यांचे भय होईल ॥४॥

उदङ्मुखश्चापिनिशार्धकालेविप्रव्यथांगोहर
णंचशास्ति । निशावसानेशिवदिङ्मुखश्च
कन्याभिदूषानलगर्भपातान् ॥५॥

अर्थ—कुत्रा मध्यरात्री उत्तरेकडे मुख करून रोदनश० ब्राह्मणांस प्रीडा व गाईंचे हरण हीं होतील. रात्रीच्या शेवटीं ईशानीकडे मुख करून रोद० कुमारीस दोष, अग्निभय, स्त्रियांचे गर्भपात हीं होतील ॥५॥

उच्चैःस्वराःस्युस्तृणकूटसंस्थाःप्रासादवेश्मो
त्तमसंस्थितावा । वर्षासुवृष्टिकथयंतितीव्रा
मन्यत्रमृत्युंदहनंरुजश्च ॥६॥

अर्थ—कुत्रे, गवताचा गंज, देवालय, मुख्यगृह यांवर राहून उच्चस्वराने रोदनशब्द वर्षाकार्त्तीं करतील तर महान् वृष्टि होईल. अन्यत्रतूत करतील तर मृत्यु, अग्नि, रोग यांचे भय होईल ॥६॥

प्रावृट्कालेऽवग्रहेभोवगाह्यप्रत्यावृत्तैरेचकै
श्चाप्यभीक्षणं । आधुन्वंतोवापिवंतश्चतोयंवृ
ष्टिं कुर्वन्त्यंतरेद्वादशाहात् ॥७॥

अर्थ—कुत्रे, वर्षाकार्त्तीं अवर्षण (वृष्टि बंद झाली) असतां पाण्यांत राहून वाजूनीं सर्भोवते वारंवार फिरतील, पाणी हालिवतील व पितील तर १२ दिवसांत पर्जन्य पडेल ॥७॥

द्वारेशिरोन्यस्यवहिःशरीरंरोरूयतेश्वागृहिणीं
विलोक्य । रोगप्रदःस्यादथमंदिरांतर्वाहिर्मुखः
शंसतिबंधकींतां ॥८॥

अर्थ—कुत्रा गृहद्वारामध्ये (आंत) तोंड घालून बाहेर शरीर ठेवून गृहपतीच्या

स्त्रीकडे पाहून रोदनशब्द करील तर त्या स्त्रीस रोग होईल. कुत्रा घरांत राहून बाहेर तोंड करील आणि गृह० स्त्रीस पाहील तर ती स्त्री जारिणी आहे असे सांगतो ॥८॥

**कुडयमुत्किरतिवेश्मनोयदातत्रखानकभयंभ
वेत्तदा । गोष्ठमुत्किरतिगोत्रहंवदेद्धान्यल
ब्धिमपिधान्यभूमिषु ॥९॥**

अर्थ—कुत्रा, घराचा कूड (भित) उकरील तर खानक. (उंदीर, चोर, डुकर) यांचे भय होईल. गोठा उकरील तर गाईंचे हरण होईल. धान्यभूमि उकरील तर धान्यप्राप्ति होईल ॥९॥

**एकेनाक्षणासाश्रुणादीनदृष्टिर्मदाहारोदुःखक
त्तद्रहस्य । गोभिःसार्धक्रीडमाणःसुभिक्षंक्षेमा
रोग्यंचाभिधत्तेमुदंच ॥१०॥**

अर्थ—कुत्रा एका डोळ्यांतून पाणी येत असून दीनदृष्टि व अल्पाहार असा जर होईल तर त्या गृहास दुःखकारक होती. गाईंबरोबर खेळेल तर सुभिक्ष, कल्याण, आरोग्य व हर्ष यांतें देतो ॥१०॥

**वामंजिघ्रेज्जानुवित्तागमायस्त्रीभिःसाकंविश्र
होदक्षिणंचेत् । ऊरुंवामंचेंद्रियार्थोपभोगाः
सव्यंजिघ्रेदिष्टमित्रैर्विरोधः ॥११॥**

अर्थ—कुत्रा, गमनकर्त्याचा डावा गुडघा हुंगील तर द्रव्यप्राप्ति होईल. उजवा हुंगील तर स्त्रियांबरोबर विरोध होईल. डावी मांडी हुंगील तर द्रव्यप्राप्ति होऊन इंद्रियसुख भोगील. उजवी मांडी हुंगील तर इष्टमित्रांबरोबर विरोध होईल ११

**पादौजिघ्रेद्याधिनश्चेद्यात्रांप्राहार्थासिंवांछितां
निश्चलस्य । स्थानस्थस्योपानहौचेद्विजिघ्रेत्
क्षिप्रंयात्रांसारमेयःकरोति ॥१२॥**

अर्थ—कुत्रा, गमनकर्त्याचे पाय हुंगील तर जाणे होणार नाही व तेथेच राहून इच्छितद्रव्यप्राप्ति सांगतो. स्थानावर गमनकर्ता असतां, त्याच्या वाहणा किंवा जोडे हुंगील तर शीघ्र गमन होईल ॥१२॥

उभयोरपिजिघ्रेणेहियाव्होर्विज्ञेयोरिपुचौरसं

१ प्रयोगः । अथभस्मनिगोपयीतभक्षान्मांसा
स्थीनिचशीघ्रमग्निकोपः ॥१३॥

अर्थ—कुत्रा गमनकर्त्याचे दोनही बाहू हुंगील तर शत्रु, चोर यांचे भय होते. अ-
पूपादि भक्ष्यपदार्थ अथवा मांस, हाडे हीं भस्मामध्ये लपवून ठेवील तर लवकर-
च अग्निभय होईल ॥१३॥

ग्रामेभषित्वाचवहिःश्मशानेभषंतिचेदुत्तमपुं
विनाशः । यियासतश्चाभिमुखोविरौतियदा
तदाश्वानिरुणद्धियात्रां ॥१४॥

अर्थ—कुत्रे गांवांत शब्द करून बाहेर श्मशानांत शब्द करतील तर मुख्यपुरु-
षाचा नाश होईल. कुत्रा गमनकर्त्याच्या सन्मुख जर शब्द करील तर यात्रे-
चा रोध (प्रतिबंध) होतो ॥१४॥

उकारवर्णेनरुतेर्थसिद्धिरोकारवर्णेनचवामपाश्वे ।

व्याक्षेपमौकाररुतेनविद्यान्निषेधकृत्सर्वरुतैश्चपश्चात् १५

अर्थ—कुत्रा उ या वर्णाने शब्द करील तर अर्थसिद्धि, ओ याणे शब्द करील
तर डाव्या बाजूस अर्थसिद्धि होईल. औ अशा शब्दाने रोद० तर चित्त व्याकुल
होईल. पूर्वोक्तांतून कोणताहि शब्द गमनकर्त्याच्या मार्गे, कुत्रा करील तर, यात्रेचा
निषेध जाणावा ॥१५॥

खंखेतिचोच्चैश्चमुहुर्मुहुर्यैरुवंतिदंडैरिवताड्यमानाः ।

श्वानोभिधावंतिचमंडलेनतेऽन्यतामृत्युभयंचकुर्युः १६

अर्थ—कुत्रे वारंवार उच्चस्वराने खंख असा शब्द करतील अथवा दांड्याने मारल्या-
सारखे, दीनशब्द करतील अथवा मंडलाकार धांवतील, तर ते, नगर शून्य कर-
तील व मृत्युभयही करतील ॥१६॥

प्रकाश्यदंतान्यदिलेढिमृक्किणीतदाशनंमिष्ट

मुशंतितद्विदः । यदाननंचावलिहेन्नसृक्कि

णीप्रवृत्तभोज्येपितदान्नविघ्नकृत् ॥१७॥

अर्थ—कुत्रा, दांत दाखवून, ओष्ठप्रांत चाटील तर, मिष्टान्नप्राप्ति होईल असे श-
कुनशास्त्रज्ञ सांगतात. मुखच चाटील, ओष्ठप्रांत चाटीत नाही, तर भोजन प्रवृत्त-
असतांही, अन्नास विघ्न होईल ॥१७॥

ग्रामस्यमध्येदिवापुरस्यभषंतिसंहृत्यमुहुर्मु
हुर्ये । तेक्लेशमाख्यंतितदीश्वरस्यश्वारण्यसं
स्थोमृगवद्विचिंत्यः ॥१८॥

अर्थ—कुत्रे गांवाच्या अथवा नगराच्या मध्ये एकत्र मिळून, वारंवार शब्द करतील तर, गांवाच्या किंवा नगराच्या स्वामीस क्लेश होईल. अरण्यांतील कुत्र्याचें फळ मृगासारखें (अ० ९१) पहावें ॥१८॥

वृक्षोपगेक्रोशतितोयपातःस्यादिंद्रकीलेसचिवस्यपीडा।
वायोर्गृहेसस्यभयंगृहांतःपीडापुरस्थैवचगोपुरस्थे ॥१९॥
भयंचशय्यासुतदीश्वराणांयानेभषंतोभयदाश्रपश्चात्।
अथापसव्याजनसंनिवेशेभयंभषंतःकथयंत्यरीणां २०

अर्थ—कुत्रा वृक्षाजवळ राहून आरडेल तर वृष्टि होईल. द्वाराच्या खिळीजवळ राहून आरडेल तर प्रधानास पीडा होईल ॥१९॥ घराच्या वायव्यकोनांत आरडेल तर धान्यनाश होईल. नगरद्वारीं राहून आरडेल तर नगरास पीडा होईल. विछान्यावर राहून आरडेल तर विछान्यांच्या धन्यास भय होतें. प्रयाणकालीं मार्गें भोंकेल तर भय होईल. जनसमुदायाच्या डोब्या वाजूस शब्द करतील तर शत्रूंचें भय होईल असे सांगतात ॥२०॥

॥ इतिसर्वशाकुनेश्वचक्रंनामाध्यायश्चतुर्थः ॥४॥

॥ इतिश्रीवरा०बृहत्संहितायामेकोननवतितमोध्यायः८९

॥ अथशिवारुतं ॥

श्वभिःसृगालाःसदृशाःफलेनविशेषेषांशि
शिरमदासिः । हूहूरुतांतेपरतश्चटाटापूर्णः
स्वरोन्येकथिताःप्रदीप्ताः ॥१॥

अर्थ—कुत्र्यांसारखेंच कोल्ह्यांचेही शब्दांचें फल जाणावें; परंतु त्यांस शिशिर (माघ व फाल्गुन व कुंभ आणि मीन) ऋतूमध्ये उन्माद (मस्ती) येतो, यास्तव त्यांत शब्दांचें फल नाही. कोल्हे शब्दांतीं, हू हू, असा शब्द करून पुढें, टा टा, असा शब्द करतील तर तो शुभ होय. यांहून अन्यशब्द अशुभ होत ॥१॥

**लोमाशिकायाःखलुककशब्दःपूर्णःस्वभाव
प्रभवःसतस्याः । येन्येस्वरास्तेप्रकृतेरपेताः
सर्वेचदीप्ताइतिसंप्रदिष्टाः ॥२॥**

अर्थ—लोमाशिकेचा (खोंकड, हें जनावर कोल्ह्यासारखें असतें) 'कक हा शब्द, स्वाभाविक आहे. यास्तव पूर्ण (शुभ) होय. जे इतर सर्व शब्द ते स्वाभाविक नव्हत, यास्तव दीप्त (अशुभ) होत. (पहा अ० ८६ श्लो० ३४) ॥२॥

**पूर्वोदीच्योःशिवाशस्ताशांतासर्वत्रपूजिता ।
धूमिताभिमुखीहंतिस्वरदीप्तादिगीश्वरान् ॥३॥**

अर्थ—शिवा (भालू) पूर्व व उत्तर, या दिशांकडे शुभ होय. तिचा शांतशब्द असतां सर्व दिशांकडे शुभ होय. धूमितादिशेकडे मुख व प्रखर स्वर अशी असेल तर त्या दिशेकडील राजाचा नाश करले ॥३॥

**सर्वदिक्ष्वशुभादीप्ताविशेषेणान्दृशोभना ।
पुरेसैन्येपसव्याचकष्टासूर्योन्मुखीशिवा ॥४॥**

अर्थ—भालू दीप्त अ० सर्व दिशांस अशुभ होय. दिवसास तर फारच अशुभ होय. दक्षिणभागी राहणारी व सूर्यसन्मुख शब्द करणारी अशी शिवा नगरास व सैन्यास अशुभ होय ॥४॥

**याहीत्यग्निभयंशास्तिटाटेतिमृतवेदिका ।
धिग्धिग्दुःकृतमाचष्टेसज्वालादेशनाशिनी ॥५॥**

अर्थ—भालू, याहि, असा शब्द करील तर अग्निभय, टाटा, शब्द० तर बंधु इत्यादिकांचा मृत्यु सांगले; धिक्धिक् शब्द क० तर अशुभ सांगले. ज्वालायुक्त भालू देशाचा नाश करले. (भालूच्या तोंडांतून ज्वाळा निघत असतील असे वाटते) ॥५॥

नैवदारुणतामेकेसज्वालायाःप्रचक्षते ।

अर्काद्यनलवत्तस्यावक्त्रंलालास्वभावतः ॥६॥

अर्थ—कश्यपादि ऋषि, सज्वाला शिवा अशुभ नाहीं असें लणतात. जसा सूर्यादि तेजस्वी पदार्थ स्वभावानेच तेजस्वी, तसें भालूचे मुख स्वभावानेच लालयुक्त आहे, यास्तव ती शुभहोय ॥६॥

अन्यप्रतिरुतायाम्यासोद्धमृतशंसिनी ।
वारुण्यनुरुतासैवशंसतेसलिलेमृतं ॥७॥

अर्थ—भालू, दक्षिणदिशेकडे राहून दुसरीस प्रतिशब्द करील तर गळफांसाने मृत्यु सांगले. ती भालू पश्चिमेकडे राहून प्रतिशब्द करील तर उदकामध्ये वंधादि मृत झाला असे सांगत्ये ॥७॥

अक्षोभःश्रवणंचेष्टंधनप्राप्तिःप्रियागमः ।
क्षोभःप्रधानभेदश्चवाहनानांचसंपदः ॥८॥
फलमासप्तमादेतदग्राह्यंपरतोरुतं ।
याम्यायांतद्विपर्यस्तंफलंषट्पंचमादृते ॥९॥

अर्थ—भालूच्या प्रथमशब्दां, निर्भय, २ इष्टांचेश्रवण, ३ धनप्राप्ति, ४ प्रियागमन, ५ क्षोभ, ६ प्रधानमंडळींत कलह, ७ अश्वादिवाहनवृद्धि, ॥८॥ सप्तमशब्दापर्यंत हीं फलें ध्यावीं; पुढें अष्टमापासून शब्दफल घेऊनये. भालू दक्षिणदिशेकडे राहून शब्द करील तर तेंचफल विरुद्ध जाणावें. (१ भय २ अनिष्टश्रवण ३ धनहानि ४ प्रियवियोग ५ निर्भय ६ प्रधानसख्य ७ वाहननाश) ॥९॥

यारोमांचमनुष्याणांशकृन्मूत्रंचवाजिनां ।
रावात्रासंचजनयेत्साशिवानशिवप्रदा ॥१०॥

अर्थ—ज्या भालूच्या शब्दाने मनुष्यांचे रोमांच उभे राहतात व घोडे विष्टा, मूत्र सोडतात. तसाच, शब्दाने त्रास होतो, ती भालू अशुभ होय ॥१०॥

मौनंगताप्रतिरुतेनरद्विरदवाजिनां ।
याशिवासाशिवंसैन्येपुरेवासंप्रयच्छति ॥११॥

अर्थ—जी भालू, मनुष्य, हत्ती, अश्व यांचा प्रतिशब्द झाला असतां, मौन धरत्ये ती सैन्यांत व नगरांत कल्याण करत्ये ॥११॥

भेभेतिशिवाभयंकरीभोभोव्यापदमादिशेचसा ।
मृतिबंधनिवेदिनीफिफहूहूचात्महिताशिवास्वरे ॥१२॥

अर्थ—भालू, भेभे, असा शब्द करील तर भयकारक; भोभो, असा शब्द विपत्तिकारक; फिफ, असा शब्द ० मृत्यु व बंध सांगत्ये; हूहू, असा शब्द करील तर कल्याणकारक, हे सर्व फळ गमनकर्त्यास समजावें ॥१२॥

शांतात्ववर्णात्परमौरुवंतीटाटामुदीर्णामिति
वाश्यमाना । टेटेचपूर्वपरतश्चथेथेतस्याःस्व
तुष्टिप्रभवंरुतंतत् ॥१३॥

अर्थ—जी भालू, शांतदिशेस राहून, शांतहोत्साती प्रथम अ, असा शब्द करून पुढे,
औ, असा श० अथवा, टाटा, असा शब्द करील किंवा प्रथम, टेटे, असा श०
क० पुढे, थेथे असा शब्द करील तर, तो शब्द तिणे संतोषाने केलेला, यास्तव
त्याचे फल नाही ॥१३॥

उच्चैर्घोरं वर्णमुच्चार्यपूर्वपश्चाक्कोशेक्कोष्टु
कस्यानुरूपं । यासाक्षेमंप्राहवित्तस्यचाप्तिं
संयोगंवाप्रोषितेनप्रियेण ॥१४॥

अर्थ—जी भालू, प्रथम भयंकर शब्द करून, नंतर कोळ्यासारखी शब्द करत्ये.
ती कल्याण व द्रव्यप्राप्ति व प्रवासास गेलेल्या प्रियाचा संयोग यांतें सांगत्ये ॥१४॥

॥ इतिसर्वशाकुनेशिवारुतं नामपंचमोऽध्यायः ॥५॥
॥ इतिबृहत्संहितायांनवतितमोऽध्यायः ॥९०॥

॥ अथमृगचेष्टितं ॥

सीमागतावन्यमृगारुवंतःस्थिताव्रजंतोथस
मापतंतः । संप्रत्यतीतैष्यभयानिदीप्ताःकु
र्वन्तिशून्यंपरितोभ्रमंतः ॥१॥

अर्थ—वन्य (वनांतिल) मृग (जनावरें) गांवाचे सीमेवर उभी राहून, शब्द करतील,
अथवा तेथून जातानां शब्द करतील, अथवा तेथे येत असतां शब्द करतील व
ते दीप्त (प्रखर) असतील तर अनुक्रमाने वर्तमान, भूत, भविष्यकाळीं भय हो-
ईल असे जाणावे. तसेच वन्यमृग गांवांत किंवा नगरांत, फिरतील तर, शून्य
(जनरहित) करतील ॥१॥

तेग्राम्यसत्त्वैरनुवाश्यमानाभयायरोधायभवं
तिवन्यैः । द्वाभ्यामपिप्रत्यनुवाशितास्तेवं
दिग्रहायैवमृगाभवन्ति ॥२॥

अर्थ—वन्यपशूच्या मागून, ग्राम्यपशु शब्द करतील तर भय होईल. ग्राम्यपशूच्या मागून वन्यपशु शब्द करतील तर शत्रु नगराचा रोध करतील. वन्य व ग्राम्यपशु शिमेवर येऊन, त्यांचे शब्दा नंतर (त्यामागून) वन्य व ग्राम्यपशु शब्द करतील तर ते नगर ज्वरीने शत्रु घेतील ॥२॥

वन्येसत्त्वेद्वारसंस्थेपुरस्यरोधोवाच्यःसंप्रविष्टेविनाशः । सूतेमृत्युःस्याद्भयंसंस्थितेच गेहंयातेबंधनंसंप्रदिष्टं ॥३॥

अर्थ—वन्यपशु नगराच्या द्वारीं राहिल तर नगराचा रोध शत्रु करतील, नगरामध्ये प्रवेश करतील तर नाश होईल. प्रसूत होईल तर मरण होईल. मरेल तर भय होईल. गृहांत शिरेल तर गृहस्वामीस बंधन होईल ॥३॥

॥ इतिसर्वशाकुनेमृगचेष्टितं नामषष्ठोऽध्यायः ॥६॥
॥ इतिबृहत्संहितायामेकनवतितमोऽध्यायः ॥९१॥

॥ अथगवेंगितं ॥

गावोदीनाःपार्थिवस्याशिवायपादैर्भूमिकुट्टयंत्यश्वरोगान् । मृत्युंकुर्वत्यश्रुपूर्णायताक्ष्यः पत्युर्भातास्तस्करानारुवंत्यः ॥१॥

अर्थ—गाई, दीन झाल्या असतां राजाचे अनिष्ट होते. पायांनी भूमीतें विदारण करतील तर रोग होतील. अश्रूने पूर्णनयन अ० धन्यास मृत्यु होतो. भ्याल्या-होत्सात्या शब्द करतील तर चौरभय होईल ॥१॥

अकारणेक्रोशतिचेदनर्थाभयाथरात्रौवृषभः शिवाय । भृशंनिरुद्धायदिमक्षिकाभिस्तदाशुवृष्टिसरमात्मजैर्वा ॥२॥

अर्थ—गाय कारणा वाचून (वासळ, पाणी, गवत यां वाचून) शब्द करील तर अनर्थ होईल. रात्रीस शब्द करील तर भय होईल. वैल रात्रीस शब्द करील तर कल्याण होईल. गाई मक्षिकांनी; अथवा कुत्र्यांनी अत्यंत रोधिली तर, शीघ्र बहुत वृष्टिकृत् उपद्रव होतील ॥२॥

आगच्छंत्योवेश्मवंभारवेणसेसेव्यंत्योगो
 ष्टवृत्थैगवांगाः । आर्द्रांग्योवात्ष्टष्टरोम्यः
 प्रष्टष्टाधन्यागावःस्युर्महिष्योपिचैवं ॥३॥

अर्थ—गाई हंवारत घरांत येतील तर आपल्या गोष्टाची वृद्धि करतील. गाई आर्द्रांग, आनंदित, आनंदाने आंगावर केश उभारलेले अशा असतां शुभ होत. ह्यशीचिही गाईसारखेच शुभाशुभफल जाणवे ॥३॥

॥ इतिसर्वशाकुनेगवेंगितंनामसप्तमोध्यायः ॥७॥

॥ इतिवराह०बृहत्संहितायांद्वावतितमोध्यायः॥९२॥

॥ अथअश्वचेष्टितं ॥

उत्सर्गान्नशुभदमासनापरस्थं वामेचज्वलन
 मतोपरंप्रशस्तं । सर्वांगज्वलनमवृद्धिदंह
 यानांद्विवर्षेदहनकणाश्वधूपनंवा ॥१॥

अर्थ—पुढे सांगितलेला नियम सामान्य होय. घोड्याच्या खोगिराच्या मागच्या जागी ह्य० शेपटीकडे व डाव्याआंगी अग्नि दिसेल तर शुभ नव्हे. पुढे व उजव्या आंगी शुभ होय (उत्पातवशाने अश्वचि अंगावर ज्वालारूप अग्नि दिसतो). घोड्यांचे सर्वांगज्वलन वृद्धिकारक नव्हे व सतत दोन वर्षे अग्निकण व धूम घोड्यांचे आंगांतून निघतील तर नाश होतो ॥१॥

अंतःपुरंनाशमुपैतिमेदूकोशःक्षयंयात्युदरे
 प्रदीप्ते । पायौचपुच्छेचपराजयःस्याद्वक्रो
 त्तमांगज्वलनेजयश्च ॥२॥

अर्थ—अश्वचि लिंग प्रदीप्त ह्य० तप्त असल्यास राजाच्या अंतःपुरांचा (स्त्रियांचा) नाश होतो. उदर प्रदीप्त अ० कोश (तिजोरी) क्षय होतो. गुद, पुच्छ हीं प्रदीप्त अ० पराजय होतो. मुख व मस्तक हीं प्रदीप्त असतां जय होतो ॥२॥

स्कंधासनांसज्वलनंजयायबंधायपाद
 ज्वलनंप्रदिष्टं । ललाटवक्षोक्षिभुजेषु
 धूमःपराभवायज्वलनंजयाय ॥३॥

अर्थ—घोड्याचे मानेचे दोहोंकडील भाग (स्कंध) व त्याचे खालचे भाग (अंस) आणि खोगीर ठेवण्याची जागा यांचेठाई ज्वलन अ० जय होतो. पांदांचाठाई ज्वलन अ० स्वामीस बंध होतो. ललाट, उर, नेत्र, भुज यांचाठाई धूम दृष्टिगोचर होईल तर पराजय होतो व ज्वलन (अग्नि) दिसेल तर जय होतो ॥३॥

**नासापुटप्रोथशिरोश्रुपातनेत्रेषुरात्रौज्वलनं
जयाय । पालाशताम्रासितकर्बुराणानित्यं
शुकाभस्यसितस्यचेष्टं ॥४॥**

अर्थ—घोड्याचे नाकाची भोंकें, नाक, मस्तक, नेत्रोदक पडण्याचें स्थान, नेत्र, यांचाठाई रात्रीस अग्नि दिसेल तर जय होईल. पळसाच्या फुलाचा, तांबडा, काळा, कसरा, पोपटी, पांढरा, या रंगांच्या घोड्यांस सर्वकाळ ज्वलन शुभ होय ४

**प्रद्वेषोयवसांभसांप्रपतनंस्वेदोनिमित्ताद्विनाकंपोवा
वदनाच्चरक्तपतनंधूमस्यवासंभवः । अस्वप्रश्चविरो
धितानिशिदिवानिद्रालसध्यानतासादोधोमुखता
विचेष्टितमिदंनेष्टंस्मृतंवाजिनां ॥५॥**

अर्थ—वैरण व पाणी न घेणें, पडणें, घर्म येणें, निमित्तावांचून कंप, मुखांतून रक्त-स्त्राव किंवा धूर येणें, रात्रीस निद्रा न येणें, वैर करणें, दिवसास निद्रायुक्त आळ-स, चिंता (वर पहाणें), ग्लानि, अधोमुखत्व, हीं घोड्यांचीं चेष्टितें अशुभं होत ५

**आरोहणमन्यवाजिनांपर्याणादियुतस्यवाजिनः ।
उपवाह्यतुरंगमस्यवाकल्यस्यैवविपन्नशोभना ॥६॥**

अर्थ—खोगीर अथवा पुरुष यांणीं युक्त अश्व अन्यअश्वावर चढेल, नेहमी बसाव-याच्या घोड्यास किंवा निरोगी घोड्यास रोग होईल तर अशुभ होय ॥६॥

**क्रौंचवद्विपुवधायहेषितंघ्रीवयात्वचलयाचसोन्मुखं ।
स्निग्धमुच्चमनुनादित्दृष्टवद्भासरुद्धवदनैश्चवाजिभिः ७**

अर्थ—अश्वांचा क्रौंचपक्ष्यासारखा शब्द, मान न हालतां वर तोंड करून शब्दक-रणें, जयप्रद होय. मधुर, उच्चस्वर, घांटेचा नाद ऐकून शब्द करणें, आनंदयुक्त-घांस तोंडांत असून शब्द, असे जे घोड्यांचे शब्द ते जयप्रद होत ॥७॥

पूर्णपात्रदधिविप्रदेवतागंधपुष्पफलकांचनादिवा ।

द्रव्यमिष्टमथवापरंभवेद्धेषतांयदिसमीपतोजयः ॥८॥

अर्थ—पूर्णपात्र (तंडुलादिकानें भरलें), दही, ब्राह्मण, देव, गंध, पुष्प, फल, सुवर्ण, रूपे, मौक्तिकादि, अथवा दुसरें काहीं इष्टद्रव्य, हीं शब्दकरणाच्या घोड्याजवळ असतील तर जय होतो ॥८॥

भक्षपानखलिनाभिनंदिनःपत्युरौपयिकनंदिनोथवा ।

सव्यपार्श्वगतदृष्टयोथवावांछितार्थफलदास्तुरंगमाः ॥९॥

अर्थ—भक्षणीयपदार्थ, उदक, लगाम, यांहींकरून आनंदपावणारे अथवा धन्यास आनंदकारक अथवा डाव्याबाजूस पाहणारे असे घोडे इच्छितफल देणारे होत ॥९॥

वामैश्वपादैरभिताडयंतोमहींप्रवासायभवंतिभर्तुः ।

संध्यासुदीप्तामवलोकयंतोहेषंतिचेद्धंधपराजयाय ॥१०॥

अर्थ—घोडा डाव्या पायांनीं भूमीचे ताडन करील तर धन्यास प्रवास होईल. चार संध्या (सूर्योदय, मध्यान्ह, अस्तमय, अर्धरात्र) यांचाठाई दीप्तदिशांकडे पाहून घोडा शब्द करील तर धन्यास बंध व पराजय हे होतील ॥१०॥

अतीवहेषंतिकिरंतिवालान्निद्रारताश्चप्रवदंतियात्रां ।

रोमत्यजोदीनस्वरस्वराश्चपांसून्प्रसंतश्चभयायदृष्टाः ११॥

अर्थ—घोडे फारच शब्द करतील, त्यांचे आंगावरचे केश पसरतील, निरंतर निद्रिस्थ असे घोडे असतील तर धन्यास यात्रा होईल. घोडे आंगावरचे केश टाकतील, दीन व कठिण शब्द करतील, धूळ खातील, तर भय होईल ॥११॥

समुद्रवदक्षिणपार्श्वशायिनःपदंसमुत्क्षिप्यच

दक्षिणंस्थिताः । जयायशेषेष्वपिवाहनेष्विदं

फलंयथासंभवमादिशोद्बुधः ॥१२॥

अर्थ—उजव्या आंगावर निजणारे, उजवा पाय उचलून उभे राहणारे असे घोडे जयप्रद होतात. अन्य वाहनांसही हीं फलें यथासंभव पंडितानें जोडावीं ॥१२॥

आरोहतिक्षितिपतौविनयोपपन्नोयात्रानुगो

न्यतुरंगप्रतिहेषतेच । वक्त्रेणवास्पृशतिदक्षिणमा

त्मपार्श्वयोश्चःसभर्तुरचिरात्प्रचिनोतिलक्ष्मीं १३॥

अर्थ—जो घोडा, राजा वर बसत असतां नीतियुक्त, ज्या दिशेस जावयाचें तिकडे जातो, दुसरा घोडा आरडलाअ० शब्द करतो, मुखानें आपल्या उजव्या बाजूस स्पर्श करतो. असा घोडा धन्यास शीघ्र लक्ष्मीतें देतो ॥१३॥

मुहुर्मुहुर्मूत्रकृशत्करोतिनताडयमानोप्यनुलोमयायी ।

अकार्यभीतोश्रुविलोचनश्चशुभंभर्तुस्तुरगोभिधत्ते ॥१४

अर्थ—जो घोडा वारंवार मूत्र व विष्टा करतो, चात्रुकानीं मारला असतांही जावयाचे दिशेस जात नाही, कारणावांचून भितो, (महिष सूकरादिदर्शन हें कारण), डोळ्यांतून पाणी गाळतो असा घोडा धन्याचें कल्याण करीत नाही ॥१४॥

उक्तमिदं हयचेष्टितमत ऊर्ध्वदंतिनांप्रवक्ष्यामि ।

तेषांतुदंतकल्पनभंगम्लानादिचेष्टाभिः ॥१५॥

अर्थ—हें घोड्यांचें चेष्टित सांगितलें. यापुढें हत्तींचें सांगतों. त्यांचें चेष्टित दंतकल्पन, दंतभंग, म्लान इत्यादि चेष्टांनीं सांगेन ॥१५॥

॥ इतिसर्वशाकुनेअश्वचेष्टितं नामाष्टमोध्यायः ॥८॥

॥ इतिबृहत्संहितायांत्रयोनवतितमोध्यायः ॥९३॥

॥ अथहस्तींगितं ॥

दंतस्यमूलपरिधिंद्विरायतंप्रोद्भयकल्पयेच्छेषं ।

अधिकमनूपचराणांन्यूनंगिरिचारिणांकिंचित् ॥१॥

अर्थ—हत्तीच्या दांतांचे मूलाचा घेर दुप्पट करून तितके लांब दांत ठेवून, पुढें कापावे; परंतु बहूदकदेशांतील हत्तींचे किंचित् याहून अधिक असावे व पर्वतावरील हत्तींचे किंचित् कमी असावे ॥१॥

श्रीवत्सवर्धमानच्छत्रध्वजचामरानुरूपेषु ।

छेदेदृष्टेष्वारोग्यविजयधनवृद्धिसौख्यानि ॥२॥

अर्थ—श्रीवत्स, स्वास्तिक, छत्र, ध्वज, चामर, यांसारखा हस्तिदंताचा छेद दिसला तर आरोग्य, विजय, धनवृद्धि, सौख्य, हीं होतात ॥२॥

प्रहरणसदृशेषु जयोनंद्यावर्ते प्रनष्टदेशाप्तिः ।

लोष्ठेतुलब्धपूर्वस्य भवति देशस्य संप्राप्तिः ॥३॥

अर्थ—तो छेद खड्गसारखा दिसेल तर जयप्राप्ति, नंद्यावर्त (नंदाच्या शेज्यावर काढतात ते चिन्ह) यासारखा असेल तर नष्टदेशाची प्राप्ति, मृत्पिंडासारखा असेल तर पूर्वी प्राप्त झालेला देश हस्तगत होईल ॥३॥

स्त्रीरूपे स्वविनाशो भृंगारेभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः ।

कुंभेन निधिप्राप्तिर्यात्रा विघ्नचंदडेन ॥४॥

अर्थ—तो छेद स्त्रीरूपासारखा दिसेल तर हत्तीचा नाश, शारीसारखा दिसेल तर पुत्रोत्पत्ति, कुंभसदृश दिसेल तर ठेव मिळेल, दंडासारखा दिसेल तर यात्रेस विघ्न होईल ॥४॥

कृकलासकपिभुजंगेष्वसुभिक्षव्याधयोरिपुवशत्वं ।

गृध्रोलूकध्वाक्षयेनाकारेषु जनमकरः ॥५॥

अर्थ—तो छेद सरडा, वानर, सर्प यांसारखा दिसेल तर दुर्भिक्ष, व्याधि, शत्रूच्या स्वाधीन होणे हीं होतात. गृध्र, घुवड, कावळा, ससाणा यांसारखा असेल तर लोकांस मृत्यु होईल ॥५॥

पाशेथवाकबंधेनृपमृत्युर्जनविपत्सुतेरक्ते ।

कृष्णेश्यावेरुक्षेदुर्गंधेचाशुभं भवति ॥६॥

अर्थ—तो छेद पाश व कबंध (छिन्नमस्तकपुरुष) यांसारखा असेल तर राजास मृत्यु, रक्तस्त्राव झाला तर लोकांस विपत्ति हीं होतील. तो छेद कृष्णवर्ण, मलिन, अग्निदग्ध, दुर्गंध असा असला तर अशुभ होते ॥६॥

शुक्लःसमःसुगंधिःस्निग्धश्चशुभावहोभवेच्छेदः ।

गलनम्लानफलानिचंदंतस्यसमानिभंगेन ॥७॥

अर्थ—तो छेद श्वेतवर्ण, सर्वत्र सारखा, सुगंधि, स्निग्ध असेल तर शुभकारक होय. हस्तिदंत कापल्याचें जसें फल तसेंच दंत गळ्याचें व विवर्ण झाल्याचेंही जाणावें ॥७॥

मूलमध्यदशनाग्रसंस्थितादेवदैत्यमनुजाः क्रमात्ततः ।

स्फीतमध्यपरिपेलवंफलंशीघ्रमध्यचिरकालसंभवं <

अर्थ—हत्तीच्या दंतमूलीं देव, मध्यभागीं दैत्य, दंताग्रीं मनुष्य, हे राहतात; या-
स्तव त्यांचें फल अनुक्रमानें पूर्ण, मध्यम, अल्प असें व शीघ्र, मध्यम, चिरकाळ,
असें होतें ॥८॥

दंतभंगफलमत्रदक्षिणेभूपदेशबलविद्रवप्रदं ।

वामतःसुतपुरोहितेभपान्हंतिसाटविकदारनायकान् ९

अर्थ—उजव्या दंतभंगाचें फल—मूळ, मध्य, अग्र यांचाठाई भंग झाला तर अनु-
क्रमानें राजा, देश, सैन्य यांचें पलायन होईल. डाव्या दंताचें फळ—मूळ, मध्य, अ-
ग्र, यांचाठाई अनुक्र० पुत्र, पुरोहित, लात यांस मृत्यु व अनु० रानटी, स्त्री, मु-
ख्य पुरुष यांचा नाश हे होतात ॥९॥

आदिशेदुभयभंगदर्शनात्पार्थिवस्यसकलंकुलक्षयं ।

सौम्यलग्नतिथिभादिभिःशुभंवर्धतेशुभमतोन्यथाभवेत्

अर्थ—दोहोंही दांतांचा भंग एककाळींच होईल तर राजाचा कुलक्षय होईल. शु-
भग्रहाचें लग्न, शुभतिथि, शुभनक्षत्र इ० असतां शुभ होतें अन्यथा अशुभ होतें १०

क्षीरवृक्षफलपुष्पपादपेष्वापगातटविघट्टितेनवा ।

वाममध्यरदभंगखंडनंशत्रुनाशरुदतोन्नयथापरं ॥११॥

अर्थ—चिकाचा वृक्ष व फलें, पुष्पें यांहीं युक्त वृक्ष अथवा नदीतीर यांस घांसण्यानें
हत्तीचा डावा दांत मध्ये मोंडेल किंवा फुटेल तर शत्रुनाश होईल. याहून अन्य-
था होईल तर शत्रुवृद्धि होत्ये ॥११॥

स्वलितगतिरकस्मात्रस्तकर्णोतिदीनःश्वसितिमृदु

सुदीर्घन्यस्तहस्तःपृथिव्यां । द्रुतमुकुलितदृष्टिःस्वप्न

शीलोविलोमोभयरुदहितभक्षीनैकशोसृक्छरुच्च १२

अर्थ—अडखळत चालणारा, अकस्मात् त्रस्तकर्ण, अतिदीन, मृदु व लांब श्वास
टाकणारा, पृथिवीवर गुंडा टेंकणारा, चकित व कांहीं मिटलेली दृष्टि जाची अ-
सा, निद्रायुक्त, विरुद्ध दिशेस जाणारा, अपथ्य खाणारा, बहुत वेळ रक्तस्त्राव व
विषा करणारा असा हत्ती भयकारक होय ॥१२॥

वल्मीकस्थाणुगुल्मक्षुपतरुमथनःस्वेच्छयात्दृष्टदृष्टि

र्यायाद्यात्रानुलोमंत्वरितपदगतिर्वक्रमुन्नाम्यचोच्चैः ।

कक्षासन्नाहकालेजनयतिचमुहुःशीकरंबृंहितंवात

त्कालं वामदासिर्जयकृदथरदं वेष्टयन्दक्षिणं वा ॥१३॥

अर्थ—वारूळ, खांद्यांशिवाय वृक्ष, झुडप, लहान खांद्यांचा वृक्ष यांत मोडणारा; स्वे-
च्छेनें आनंदितदृष्टि, यात्रेला अनुकूल जाणारा, शीघ्र गमन करणारा, मुख वर
करून जाणारा, पोटास दोरी बांधित असतां वारंवार मुखांतून पाणी फेंकणारा
व शब्द करणारा, स्वारी करण्याच्या वेळीं मस्त होणारा, अथवा उजव्या दांतास
सोंडेनें वेष्टन करणारा, असा हत्ती जयकारक होय ॥१३॥

प्रवेशनं वारिणिवारणस्य ग्राहेण नाशाय भवेन्नृपस्य ।

ग्राहंगृहीत्वोत्तरणं द्विपस्य तोयात् स्थलं वृद्धिकरं नृभर्तुः १४

अर्थ—उदकामध्ये सुसवरीनें हत्तीचे ग्रहण केलें तर राजाचा नाश होतो. त्या सु-
सवरीला घेऊन उदकापासून भूमीवर हत्ती येईल तर राजाची वृद्धि होईल ॥ १४॥

॥ इति सर्वशाकुनेहस्तींगितं नामाध्यायोनवमः ॥९॥

॥ इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायांचतुर्नव

तितमोऽध्यायः ॥९४॥

॥ अथवायसरुतं ॥

प्राच्यानां दक्षिणतः शुभदः काकः करायिका वामा ।

विपरीतमन्यदेशेष्वधिलोकप्रसिद्धयैव ॥१॥

अर्थ—पूर्वेकडील देशांत उजव्या आंगीं कावळा व डाव्या आंगीं करायिका (ब-
गळी) शुभ होय. अन्यदेशीं डाव्या आंगीं कावळा व उजव्या आंगीं बगळी शु-
भ होय. प्राच्यादि मर्यादा लोकप्रसिद्धीमेच ध्याव्या ॥१॥

वैशाखेनिरुपहते वृक्षे नीडः सुभिक्षशिवदाता ।

निंदितकंटकिशुष्केष्वसुभिक्षभयानितदेशे ॥२॥

अर्थ—वैशाखमासीं निरुपद्रववृक्षावर कावळा घरटा करील तर सुभिक्ष व कल्याण
होईल. वाईट, कांद्यांचा, शुष्क अशा वृक्षावर घरटा करील तर महागाई व भयें
हीं त्या देशांत होतील ॥२॥

नीडे प्राक्शाखायां शरदिभवेत्प्रथमवृष्टिरपरस्यां ।

याम्योत्तरयोर्मध्याप्रधानवृष्टिस्तरोरुपरि ॥३॥

शिखिदिशि मंडलवृष्टिर्नैर्ऋत्यांशारदस्य निष्पत्तिः ।

परिशेषयोः सुभिक्षं मूषकसंपत्तुवायव्ये ॥४॥

अर्थ—कावळ्याचा घरटा वृक्षाच्या पूर्वेकडील अथवा पश्चिमेकडील खांदीवर असेल तर शरदृतूमध्ये (आश्विन, कार्तिक) प्रथम वृष्टि होईल. दक्षिण व उत्तर या दिशांकडे असेल तर भाद्रपद व आश्विन यांत वृष्टि होईल. वृक्षाच्या शेज्यावर असेल तर श्रावणादि चारही महिन्यांत वृष्टि होईल ॥३॥ आग्नेयीदिशेस असेल तर कोठेकोठे वृष्टि होईल. निर्ऋतीस असेल तर शरदृतूतील धान्य होईल. वायव्य व ईशानीकडे असेल तर सुभिक्ष होईल. वायव्येस असेल तर उंदिरांदिकांची वृद्धिही होईल ॥४॥

शरदर्भगुल्मवल्लीधान्यप्रासादगेहनिम्बेषु ।

गून्योभवतिसदेशश्चौरानावृष्टिरोगार्तः ॥५॥

अर्थ—शर (तृणवि०), दर्भ, गुल्म, वल्ली, धान्य, देवालय, गृह, सखलभूमि, यांत कावळ्याचा घरटा होईल तर चोर, अवर्षण, रोग यांहींकरून तो देश मनुष्यरहित होतो ॥५॥

द्वित्रिचतुःशावत्वं सुभिक्षदंपंचभिर्नृपान्यत्वं ।

अंडावकिरणमेकांडताप्रसूतिश्च नशिवाय ॥६॥

अर्थ—कावळ्यास २।३।४ पिलें होतील तर सुभिक्ष होईल. पांच पिलीं झालीं तर राजा दुसरा होतो. आंडीं चोर्होकडे पसरतील, एक आंडें होईल, किंवा आंडेंच होणार नाही तर अकल्याण होईल ॥६॥

चोरकवर्णैश्चौराश्चित्रैर्मृत्युःसितैश्च वन्दिभयं ।

विकलैर्दुर्भिक्षभयंकाकानानिर्दिशोच्छिशुभिः ॥७॥

अर्थ—कावळ्याच्या पिलांचा चोरक (गंधद्रव्य) यासारखा वर्ण असल्यास चोरभय, चित्रवर्ण अ० मृत्यु, श्वेत अ० अग्निभय, विकल (अंगहीन) असतां, दुर्भिक्षभय, हीं होतात ॥७॥

अनिमित्तसंहतैर्ग्राममध्यगैःक्षुद्रयंप्रवाशद्भिः ।

रोधश्चक्राकारैरभिघातोवर्गवर्गस्थैः ॥८॥

अर्थ—कावळे गांवाच्या मध्यभागीं निमित्तावांचून जमून शब्द करतील तर दुर्भिक्ष, चक्राकार फिरतील तर गांवाचा रोध, थव्याथव्यांनीं बसले तर ग्रामनाश हीं होतील

अभयाश्चतुंडपक्षैश्चरणविघातैर्जनानभिभवंतः ।
कुर्वंतिशत्रुवृद्धिनिशिविचरंतोजनविनाशं ॥९॥

अर्थ—कावळे निर्भय होऊन चोंच, पाख, पाय मारून लोकांस त्रास देतील तर शत्रुवृद्धि होईल. रात्रीस फिरतील तर लोकांचा नाश होईल. ॥९॥

सव्येनखेभ्रमद्भिःस्वभयंविपरीतमंडलैश्चपरात् ।
अत्याकुलंभ्रमद्भिर्वातोद्भ्रामोभवतिकाकैः ॥१०॥

अर्थ—कावळे आकाशामध्ये सव्य भ्रमण करतील तर स्वकीयांपासून भय होतें. अपसव्य भ्रमण करतील तर शत्रूपासून भय होतें. फार आयासाने कावळे फिरतील तर वारा बहुत सुटेल ॥१०॥

ऊर्ध्वमुखाश्चलपक्षाःपथिभयदाःक्षुद्रयायधान्यमुषः ।
सेनांगस्थायुद्धंपरिमोषंचान्यभृतपक्षाः ॥११॥

अर्थ—कावळे वर मुखे करून, पक्ष हारवितील तर मार्गामध्ये भय होईल. धान्य चोरून नेतील तर दुर्भिक्ष होईल. सेनांग (खोगीर, लगामादि) यांवर बसतील तर युद्ध होईल. कोकिलासारखे, फार काळे, कावळ्यांचे पाख असतील तर चोरभय होईल ॥११॥

भस्मास्थिकेशपत्राणिविन्यसन्पतिवधायशय्यानां ।
मणिकुसुमाद्यवहननेसुतस्यजन्मान्यथांगनायाश्च ॥१२॥

अर्थ—कावळे विच्छान्यावर भस्म, हाडे, केश, पाने हीं टाकतील तर पतिवध होईल. मणि, पुष्प, फल इत्यादि विच्छान्यावर टाकितील तर पुत्र होईल. तृण-काष्ठादि टाकितील तर कन्या होईल ॥१२॥

पूर्णाननेर्थलाभःसिकताधान्यार्द्रमृत्कुसुमपूर्वैः ।
भयदोजनसंवासाद्यदिभांडान्यपनयेत्काकः ॥१३॥

अर्थ—कावळ्याचे मुख रेंती, धान्य ओलीमाती, पुष्प, फळ, ओलेगवत इत्यादिकाने भरलेले असेल तर अर्थलाभ होईल. (हे प्रयाणकाळीं पहावे असे वाटते) कावळा लोकांच्या सहवासाने भांडीं नेईल तर भय होईल ॥१३॥

वाहनशस्त्रोपानच्छत्रच्छायांगकुट्टनेमरणं ।
तत्पूजायांपूजाविष्ठाकरणेन्नसंप्राप्तिः ॥१४॥

अर्थ—अश्वदि वाहन, खड्गादि शस्त्र, वाहणा, छत्र, छाया, आंग यांचें कुट्टन (तुकडे) कावळा करील तर त्यांचे स्वामीस मृत्यु होईल. वाहनादिकांची पुष्पादिकेंकळून कावळा पूजा करील तर तत्स्वामीचा सत्कार होईल. वाहनादिकांवर विष्ठा करील तर अन्नप्राप्ति होईल ॥१४॥

**यद्रव्यमुपनयेत्तस्यलब्धिरपहरतिचेत्प्रणाशःस्यात् ।
पीतद्रव्येकनकं वस्त्रं कार्पासिकेसितेरूप्यं ॥१५॥**

अर्थ—कावळा जो पदार्थ आणून टाकतो त्याची प्राप्ति होले. जो पदार्थ घेऊन जातो त्याचा नाश होतो. पीत. (पिवळें) द्रव्य आणिल तर सुवर्णाचा लाभ व त्याचें हरण करील तर त्याचाच नाश होईल. कापूससंबंधी आ० वस्त्र, श्वेतपदार्थ आ० रूपें यांचा लाभ व हरण करील तर नाश होईल ॥१५॥

**सक्षीरार्जुनवंजुलकूलद्वयपुलिनगारुवंतश्च ।
प्रावृषिवृष्टिंदुर्दिनमनृतौस्नाताश्चपांशुजलैः ॥१६॥**

अर्थ—कावळे, रूवी. इ० दुधाचे वृक्ष, अर्जुन, अशोक या वृक्षांवर व नदीच्या दोहोबाजूंच्या तीरांवर वर्षाऋतूंत बसून शब्द करतील तर वृष्टि होईल. अन्य ऋतूंत दुर्दिन (अभ्रांने आच्छादित) होईल. कावळे धुरळ्यांत व जलांत वर्षाऋतूंत स्नान करतील तर वृष्टि व अन्य ऋतूंत दुर्दिन होईल ॥१६॥

**दारुणनादस्तरुकोटरोपगोवायसोमहाभयदः ।
सलिलमवलोक्यविरुवन्वृष्टिकरोब्दानुरावीवा ॥१७॥**

अर्थ—कावळा वृक्षाच्या टोळींत राहून मोठा शब्द करील तर मोठें भय होईल. उदकाकडे पाहून शब्द करील किंवा मेघासारखा शब्द करील तर पर्जन्य पडेल.

**दीप्तोद्विग्रोविटपेविकुट्टयन्वन्हिकृद्विधुतपक्षः ।
रक्तद्रव्यंदग्धंतृणकाष्ठं वागृहे विदधत् ॥१८॥**

अर्थ—कावळा पाख हालवून सूर्याभिमुख, दुःखित होऊन वृक्षावर टोंकीने बोंचील तर अग्निभय होईल. घरावर तांबडें द्रव्य (पदार्थ) किंवा जळकें तृण, काष्ठ ठेवील तर अग्निभय होईल ॥१८॥

**ऐंद्रादिदिग्वलोकीसूर्याभिमुखोरुवन्गृहेगृहिणः ।
राजभयचोरबंधनकलहाःस्युःपशुभयंचेति ॥१९॥**

अर्थ—कावळा पूर्वादि दीप्तदिशांकडे पाहून सूर्याभिमुख असून घरावर बसून शब्द

करील तर गृहस्वामीस हीं फलें होतील (पूर्वेस राजभय, दक्षिणेस चौरभय, पश्चिमेस बंधन, उत्तरेस कलह व आग्नेयादि विदिशांस पशुभय हीं होतात) ॥१९

शांतामैत्रीमवलोकयन् रूयाद्राजपुरुषमित्राप्तिः ।

भवति च सुवर्णलाब्धिः शाल्यन्नगुडाशनाप्तिश्च ॥२०॥

अर्थ—कावळा शांत पूर्वादिदिशांकडे पाहून शब्द करील तर राजपुरुषाचें मित्राचें येणें, सुवर्णलाभ; शाल्यन्न व गुळ यांचें भोजन हीं प्राप्त होतील ॥२०॥

आग्नेय्यामनलाजीविकयुवतिप्रवरधातुलाभश्च ।

याम्येमाषकुलत्थाभोज्यं गांधर्विकैर्योगः ॥२१॥

अर्थ—कावळा शांत आग्नेयीकडे पाहून शब्द करील तर सुवर्णकारादि अग्निजीवी, स्त्री, श्रेष्ठधातु (सुवर्णादि) यांचा लाभ होतो. दक्षिणेस पा० उडीद, कुळीद यांचें भोजन व गांधर्विक (गौडबंगाली) यांशीं योग, हे होतील ॥२१॥

नैर्ऋत्यांदूताश्वोपकरणदधितैलपललभोज्याप्तिः ।

वारुण्यां मांससुरासवधान्यसमुद्ररत्नाप्तिः ॥२२॥

अर्थ—कावळा निऋतीस पाहून शब्द करील तर दूत, अश्व, अश्वोपयोगी भांडीं, दही, तेल, मांस, भोजन यांची प्राप्ति होईल. पश्चिमेस पा० मांस, मद्य, पान, धान्य, समुद्रांतील रत्नें यांची प्राप्ति होईल ॥२२॥

मारुत्यांशस्त्रायुधसरोजवह्नीफलाशनाप्तिश्च ।

सौम्यायां परमान्नाशनंतुरंगांबरप्राप्तिः ॥२३॥

अर्थ—कावळा वायव्येस पा० शस्त्र (लोह), खड्गादि आयुध, कमल, वेलीचीं फलें (कूष्मांडादि), भोजन यांची प्राप्ति होईल. उत्तरेस पा० क्षीरभक्षण, अश्व, वस्त्र, यांची प्राप्ति होईल ॥२३॥

ऐशान्यांसंप्राप्तिर्घृतपूर्णानां भवेदनडुहश्च ।

एवंफलंगृहपतेर्गृहपृष्ठसमाश्रिते भवति ॥२४॥

अर्थ—कावळा ईशानीस पाहून शब्द करील तर घृतपूर्ण (घिवर, अनरसे) यांची प्राप्ति व बैलाचा लाभ हीं होतील. गृहाच्या पृष्ठभागां कावळा बसेल तर गृहपतीस असेंच फल होईल ॥२४॥

गमने कर्णसमश्चेत्क्षेमायनकार्यसिद्धये भवति ।

अभिमुखमुपेतियातुर्विरुवन्विनिवर्तयेद्यात्रां ॥२५॥

अर्थ—कावळा प्रयाणकर्त्याच्या यात्राकर्त्याच्या कानावरोवर जाईल तर कल्याण होईल, कार्यसिद्धि होणार नाही. गमनकर्त्याच्या सन्मुख कावळा येऊन शब्द करील तर गमन होणार नाही ॥२५॥

वामेवाशित्वादौदक्षिणपार्श्वेनुवाशतेयातुः ।

अर्थापहारकारीतद्विपरीतोर्थसिद्धिकरः ॥२६॥

अर्थ—कावळा प्रयाणकर्त्याच्या डाव्या बाजूस प्रथम शब्द करून नंतर उजव्या बाजूस शब्द करील तर द्रव्यहरण होईल. त्याहून विपरीत (उजव्या बाजूस प्रथम शब्द करून नंतर डाव्या बाजूस करील तर) अर्थसिद्धि होईल ॥२६॥

यदिवामएवविरुयान्मुहुर्मुहुर्यायिनोनुलोमगतिः ।

अर्थस्यभवतिसिद्ध्यैप्राच्यानांदक्षिणश्चैवं ॥२७॥

अर्थ—गमनकर्त्याच्या डाव्या आंगांचे मागून जाऊन वारंवार शब्द करील तर अर्थाची सिद्धि होये. हे फल पूर्वेकडील लोकांस दक्षिणेकडील कावळ्याचे होते २७

वामःप्रतिलोमगतिर्वाशान्गमनस्यविघ्नकृद्भवति ।

तत्रस्थस्यैवफलंकथयतितद्वांछितंगमने ॥२८॥

अर्थ—कावळा गमनकर्त्याच्या सन्मुख येऊन डाव्या आंगां शब्द करील तर गमनास विघ्न करील. ज्यासाठी जावयाचे ते फल तेथेच राहून मिळेल असे सांगतो २८

दक्षिणविरुतंकृत्वावामेविरुयाद्यथेप्सितावाप्तिः ।

प्रतिवाश्यपुरोयायाद्द्रुतमग्रेर्थागमोतिमहान् ॥२९॥

अर्थ—कावळा गमनकर्त्याच्या उजव्या आंगां शब्द करून डाव्या आंगां शब्द करील तर इच्छित अर्थाची प्राप्ति होईल. कावळा शब्द करून शीघ्र पुढे जाईल तर गमनकर्त्यास पुढे मोठी द्रव्यप्राप्ति होईल ॥२९॥

प्रतिवाश्यपृष्ठतोदक्षिणेनयायाद्द्रुतक्षतजकर्ता ।

एकचरणोर्कमीक्षन्विरुवंश्वपुरोरुधिरहेतुः ॥३०॥

अर्थ—कावळा गमनकर्त्याच्या मागे शब्द करून उजव्या आंगां शीघ्र जाईल तर रक्तस्त्राव होईल. एक पायावर उभा राहून सूर्याकडे पाहून शब्द करील तर पुढे रक्तस्त्रावाचे कारण होईल ॥३०॥

दृष्ट्वार्कमेकपादस्तुंडेनलिखेद्यदास्वपिच्छानि ।

पुरतोजनस्यमहतोवधमभिधत्तेतदावलिभुक् ॥३१॥

अर्थ—कावळा सूर्याकडे पाहून एक पायावर उभा राहून आपल्या पिसांवर तोंडाने रेंघा काढील तर पुढे महाजनाचा वध होईल ॥३१॥

सस्योपेतेक्षेत्रेविरुवतिशांतिसस्यभूलब्धिः ।

आकुलचेष्टोविरुवन्सीमांतिक्लेशकृद्यातुः ॥३२॥

अर्थ—कावळा धान्ययुक्त शेतांत शांत होऊन शब्द करील तर धान्ययुक्त भूमीची प्राप्ति होईल. सीमांती उद्योगयुक्त कावळा शब्द करील तर गमनकर्त्यास दुःख होईल ॥३२॥

मुस्निग्धपत्रपल्लवकुसुमफलानम्रसुरभिमधुरेषु ।

सक्षीराव्रणसुस्थितमनोज्ञवृक्षेषुचार्थकरः ॥३३॥

अर्थ—रखरखीत नव्हत अशीं पाने, पल्लव, पुष्पे, फळे यांहींकरून नमलेला, सुगंध, गोड, चिकाळ, अच्छिद्र, चांगला राहिलेला, सुंदर अशा वृक्षावर कावळा असेल तर कार्यसिद्धि होईल ॥३३॥

निष्पन्नसस्यशाड्वलभवनप्रासादहर्म्यहरितेषु ।

धान्योच्छ्रयमंगल्येषुचैवविरुवन्धनागमदः ॥३४॥

अर्थ—धान्यपिकलेले शेत, कोमल तृण, गृह, देवालय, गृहपृष्ठ, हिरवाप्रदेश, धान्य, उंचप्रदेश, शुभस्थान यांचाठाई कावळा शब्द करील तर द्रव्यप्राप्ति होईल ३४

गोपुच्छस्थेवल्मीकगेथवादर्शनंभुजंगस्य ।

सद्योज्वरोमहिषगेविरुवतिगुल्मेफलंस्वल्पं ॥३५॥

अर्थ—गाईच्या पुच्छावर किंवा वारुळावर कावळा बसेल तर सर्पांचे दर्शन होईल. महिषावर बसून शब्द करील तर तत्काल ज्वर होईल. झुडपावर बसून शब्द करील तर शुभाशुभफल स्वल्प होते ॥३५॥

कार्यस्यव्याघातस्तृणकूटेवामगेस्थिसंस्थेवा ।

उर्ध्वाग्निप्लुष्टेऽनिहतेचकाकेवधोभवति ॥३६॥

अर्थ—गमनकर्त्याच्या डाव्या आंगीं गवताच्या गंजीवर अथवा हाखांवर कावळा बसून शब्द करील तर कार्यनाश होईल. जळलेल्या किंवा बीज षडलेल्या वृक्षावर बसून कावळा शब्द करील तर वध होतो ॥३६॥

कंटकिमिश्रसौम्येसिद्धिःकार्यस्यभवतिकलहश्च ।

कंटकिनिभवतिकलहोवल्लीपरिवेष्टितेबंधः ॥३७॥

अर्थ—कांट्यांच्या वृक्षांनीं युक्त शुभवृक्षावर कावळा शब्द करील तर कार्यसिद्धि व कलह होतील. केवळ कंटकिवृक्षावर वसून श० कलह होईल. वेलींनीं वेष्टित वृक्षावर वसून शब्द करील तर बंधन होईल ॥३७॥

छिन्नाग्रंगच्छेदःकलहःशुष्कद्रुमस्थितेध्वाक्षे ।

पुरतश्चपृष्ठतोवागोमयसंस्थेधनप्राप्तिः ॥३८॥

अर्थ—कावळा शेंडा मोडलेल्या झाडावर वसेल तर अंगच्छेदन, शुष्क वृक्षावर वसेल तर कलह, गमनकर्त्यांच्या मार्गे किंवा पुढे गोमयावर वसेल तर धनप्राप्ति होईल.

मृतपुरुषांगावयवस्थितोभिवाशनक्रोतिमृत्युभयं ।

भंजन्नस्थिचंच्चायदिवाशत्यस्थिभंगाय ॥३९॥

अर्थ—कावळा मृतपुरुषाच्या अंगाच्या अवयवावर वसून शब्द करील तर मृत्युभय होतें. चंचूनें हाड फोडून शब्द करील तर गमनकर्त्यांच्या हाडांचा भंग होतो ३९

रज्ज्वस्थिकाष्ठकंटकिनिःसारशिरोरुहाननेरुवति ।

भुजगददंष्ट्रितस्करशस्त्राग्निभयान्यनुक्रमशः ॥४०॥

अर्थ—कावळा दोरी, हाड, काष्ठ, कांटा, असार, (सत्व नाहीं असा पदार्थ) केंस हे मुखांत घेऊन शब्द करील तर अनुक्रमाने सर्प, रोग, डुकरादि दंष्ट्री, चोर, शस्त्र, अग्नि, यांचें भय होईल. (दोर तोडांत घेईल तर सर्पभय, हाड घेईल तर रोगभय इ०) ॥४०॥

सितकुसुमाशुचिमांसाननेर्थसिद्धिर्यथेप्सितायातुः ।

धुन्वन्पक्षावूर्ध्वाननेचविघ्नमुहुःक्रणति ॥४१॥

अर्थ—कावळा पांढरें पुष्प, अशुद्ध पदार्थ, मांस हीं मुखांत घेऊन शब्द करील तर गमनकर्त्यांची यथेच्छ सिद्धि होईल. पाख हालवून वर तोंड करून वारंवार शब्द करील तर गमनकर्त्यांस विघ्न होईल ॥४१॥

यदिशृंखलांवरत्रांवल्लींवादायवाशतेबंधः ।

पाषाणस्थेचभयंक्लिष्टापूर्वाध्विकयुतिश्च ॥४२॥

अर्थ—कावळा बेडी, चामड्याची दोरी, वेल हीं मुखांत घेऊन शब्द करील तर

बंध होतो. दगडावर बसून शब्द करील तर भय व क्लेशयुक्त, अपूर्व, अशा मार्ग-
स्थाचा योग हे होतात ॥४२॥

अन्योन्यभक्षसंक्रामिताननेतुष्टिरुत्तमाभवति ।

विज्ञेयःस्त्रीलाभोदंपत्योर्वाशतोर्युगपत् ॥४३॥

अर्थ—कावळे अन्योन्यांच्या मुखांत भक्ष्यपदार्थ घालीत असेल तर गमनकर्त्यास
उत्तम संतोष होतो. स्त्रीपुरुष कावळे एककालीं शब्द करतील तर स्त्रीलाभ होईल.

प्रमदाशिरउपगतपूर्णकुंभसंस्थेगनार्थसंप्राप्तिः ।

घटकुट्टनेसुतविपद्घटोपहृदनेन्नसंप्राप्तिः ॥४४॥

अर्थ—स्त्रीच्या मस्तकावर राहिलेल्या पूर्णकुंभावर कावळा नसेल तर स्त्री व द्रव्य
यांची प्राप्ति गमनकर्त्यास होईल. कावळा घागरीस ताडण करील तर पुत्रास दुः-
ख होईल. घागरीत कावळा विष्टा करील तर भोजनप्राप्ति होईल ॥४४॥

स्कंधावारादीनांनिवेशसमयेरुवंश्वलत्पक्षः ।

सूचयतेन्यस्थानंनिश्चलपक्षस्तुभयमात्रं ॥४५॥

अर्थ—रावटीमध्ये प्रवेशसमयीं चंचलपक्ष कावळा शब्द करील तर अन्यस्थानांस
जाणें सुचवितो. निश्चलपक्ष शब्द करील तर भयमात्र सुचवितो ॥४५॥

प्रविशद्भिःसैन्यादीन्सगृध्रकंकैर्विनामिषंध्वांक्षैः ।

अविरुद्धैस्तैःप्रीतिर्द्विषतांयुद्धंविरुद्धैश्च ॥४६॥

अर्थ—गिधाड व कंक (पक्षिवि०, यांच्या पक्षांचे बाणास पिसारे करितात) यांणीं
युक्त कावळे सैन्य, नगर, गांव यांत प्रवेश करतील व त्यांचा विरोध नसेल तर
शत्रूची प्रीति होईल; आणि विरोध असेल तर युद्ध होईल ॥४६॥

बंधःसूकरसंस्थेपंकाक्तेसूकरेद्विकेर्थाप्तिः ।

क्षेमंखरोप्रसंस्थेकेचित्प्राहुर्वधंतुखरे ॥४७॥

अर्थ—कावळा डुकरावर बसेल तर बंधन होईल. चिखलानें भरलेल्या डुकरावर
बसेल तर द्रव्यप्राप्ति होईल. द्विकं ह्य० कावळा, गाढव व उंट यांवर बसेल तर
कल्याण होईल. गाढवावर बसला तर वध होईल असें कोणी ह्मणतात ॥४७॥

वाहनलाभोश्चगतेविरुद्यत्यनुयायिनिक्षतजपातः ।

अन्येष्यनुव्रजंतोयातारंकाकवद्विहगाः ॥४८॥

अर्थ—कावळा घोड्यावर बसून शब्द करील तर वाहनांचा लाभ होईल. गमनक-
र्त्याच्या मागून कावळा शब्द करीत जाईल तर रक्तपतन होईल. मागून जाणा-
रे अन्यपक्ष्यांचेही फल गमनकर्त्यास कावळ्यासारखेंच जाणवें ॥४८॥

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तेदिक्चक्रेयद्यथासमुद्दिष्टं ।

तत्तत्तथाविधेयंगुणदोषफलंयियासूनां ॥४९॥

अर्थ—३२ कोष्टकांचे चक्रांत जसे फल सांगितले तसेच काकशब्दाचे फल गमन-
कर्त्यास होते ॥४९॥

काइतिकाकस्यरुतंस्वनिलयसंस्थस्यनिष्फलंप्रोक्तं ।

कवइतिचात्मप्रीत्यैकइतिरुतेस्निग्धमित्राप्तिः ॥५०॥

करइतिकलहंकुरुकुरुचर्षमथकटकटेतिदधिभक्तं ।

केकेविरुतंकुकुवाधनलाभंयायिनःप्राह ॥५१॥

अर्थ—कावळा आपल्या घरट्यावर राहून, का, असा शब्द करील तर तो शब्द
निष्फल (त्याचे शुभाशुभ फल नाही). कव, असा शब्द स्वप्रीतीने करतो. क
असा शब्द करील तर प्रियमित्राची प्राप्ति होईल ॥५०॥ कर, असा श० कलह,
कुरुकुरु, असा श० आनंद, कटकट, असा श० दहीभाताचे भोजन, केके किंवा
कुकु असे शब्द करील तर गमनकर्त्यास धनलाभ होईल ॥५१॥

खरेखरेपथिकागममाहकखाखेतियायिनोमृत्युं ।

गमनप्रतिषेधिकमाखलखलसद्योभिवर्षाय ॥५२॥

अर्थ—कावळा, खरेखरे, असा शब्द करील तर मार्गस्थ येईल. कखाख, असा श०
गमनकर्त्यास मृत्यु होईल. आ, असा श० जाणे बंद होईल. खलखल, असा-
श० तत्काल वृष्टि होईल ॥५२॥

काकेतिविघातंकाकटीतिचाहारदूषणंप्राह ।

प्रीत्यास्पदंकवकवेतिबंधमेवंकगाकुरिति ॥५३॥

अर्थ—काका, असा श० नाश होईल. काकटि, असा श० विषादिकाने अन्न दू-
षित असे सांगतो. कवकव, असा श० खेहस्थानप्राप्ति. कगाकु, असा श०
बंधन होईल ॥५३॥

करकौविरुतेवर्षेगुडवत्रासायवडितिवस्त्राप्तिः ।

कलयेतिचसंयोगःशूद्रस्यब्राह्मणैःसाकं ॥५४॥

अर्थ—कावळा, करकौ, असा शब्द करील तर पर्जन्यवृष्टि होईल. गुडवत्, असा
श० भय होईल. वड, असा श० वस्त्रप्राप्ति होईल. कलय, असा श० करील
तर शूद्राची ब्राह्मणांशी भेट होईल ॥५४॥

फडितिफलाप्तिःफलवाहिदर्शनंटादितिप्रहाराःस्युः ।
स्त्रीलाभःस्त्रीतिरुतेगडितिगवांपुडितिपुष्पाणां ॥५५॥

अर्थ—कावळा, फड, असा शब्द करील तर फळप्राप्ति व फळे घेऊन येणाराचें दर्शन हीं होतात. टड, असा श० प्रहार (युद्ध) होईल. स्त्री, असा शब्द० स्त्रीप्राप्ति होईल. गड, असा श० गाईची प्राप्ति. पुड, असा श० पुष्पांची प्राप्ति होईल ॥५५॥

युद्धायटाकुटाकितिगुहुवन्हिभयंकटेकटेकलहः ।
टाकुलिचिंटिचिकेकेकेतिपुरंचेतिदोषाय ॥५६॥

अर्थ—कावळा, टाकुटाकु, असा शब्द० युद्ध होतें. गुहु, असा श० अग्निभय, कटेकटे, असा श० कलह होतो. टाकुलि, चिंटिचि, केकेके, पुरंच, असे शब्द करील तर अशुभ होत ॥५६॥

काकद्वयस्यापिसमानमेतत्फलंयदुक्तंरुत
चेष्टिताद्यैः । पतत्रिणोन्येपियथैवकाको
वन्याःश्ववच्चोपरिदंष्ट्रिणोये ॥५७॥

अर्थ—वर कावळ्याविषयीं जें फळ सांगितलें. तेंच फळ, दोन, तीन, चार कावळ्यांनीं शब्द वगैरे केले तर जाणावें. जें कावळ्यांचें फळ तेंच घेथें न सांगितलेल्या पक्ष्याचें फळ जाणावें. वन्य पशूंचें फळ कुत्र्यासारखें जाणावें व वरदाटांचे डुकर इ० पशूंचेही फळ कुत्र्यासारखें जाणावें ॥५७॥

स्थलसलिलचराणांव्यत्ययोमेघकालेप्रचुरसलिल
वृष्ट्यैशेषकालेभयाय । मधुभवननिलीनंतत्करो
त्याशुशून्यंमरणमपिनिलीनामक्षिकामूर्ध्निनीला ॥५८॥

अर्थ—वर्षाकाळीं जमिनीवरील प्राणी बकरे वगैरे पाण्यांत जातील व पाण्यांतील प्राणी मासे वगैरे जमिनीवर येतील तर बहुत वृष्टि होईल. अन्यकाळीं भय होईल. मधमाशांचें पोळें घरावर वसेल तर तें घर मनुष्यरहित होईल. ती माशी मस्तकीं नीळवर्ण असेल तर पाण्यांत मृत्युही करील ॥५८॥

विनिक्षिपंत्यःसलिलेंडकानिपिपीलिकावृष्टि
निरोधमाहुः । तरुस्थलंवापिनयंतिनिघ्नाद्य
दातदाताःकथयंतिवृष्टिं ॥५९॥

अर्थ—मुंग्या आंडी उदकामध्ये ठेवतील तर वृष्टि बंद होईल असे सांगतात. सखल भूमीपासून वृक्षावर किंवा उंच प्रदेशावर नेतील तर वृष्टि होईल असे त्या सांगतात ॥१९॥

**कार्यंतुमूलशकुनेंतरजेतदन्हिविद्यात्फलंनि
यतमेवमिमेविचिंत्याः । प्रारंभयानसमये
श्रुतथाप्रवेशेग्राह्यंक्षुतंनशुभदंक्वचिदप्युशंति ॥६०॥**

अर्थ—पहिल्या शकुनावरून यात्रेचे शुभाशुभफल पहावे. निघाल्यावर मध्ये जो शकुन होईल त्याचे फल त्याच दिवशी जाणावे. या अध्यायामध्ये सांगितलेले जे शकुन ते सर्वकाल पाहावे. सर्व कार्यांचा प्रारंभ, यात्रा, गृहप्रवेश इत्यादिकांचा ठाई सर्व शकुन पहावे. शिंका कोणत्याही कर्मी शुभ नव्हे असे सांगतात ॥६०॥

**शुभंशपाकमविघ्नसिद्धिमूलाभिरक्षामथ
वासहायान् । इष्टस्यसंसिद्धिमनामथत्वंवदं
तितेमानयितुर्नृपस्य ॥६१॥**

अर्थ—शुभशकुन झाले तर दशेचे फल, निर्विघ्न कार्यसिद्धि, मूलस्थानाचे पालन, मार्गामध्ये सहाय, इच्छितकार्यसिद्धि, नीरोगत्व, हीं फळे लोकांचा सत्कार करणाऱ्या राजास होतात असे सांगतात ॥६१॥

**क्रोशादूर्ध्वंशकुनिविरुतंनिष्फलंप्राहुरेकेतत्रा
निष्टेप्रथमशकुनेमानयेत्पंचषट्च । प्राणायाम
मानृपतिरशुभेषोडशैवद्वितीयेप्रत्यागच्छेत्स्व
भवनमतोयद्यनिष्टस्तृतीयः ॥६२॥**

अर्थ—कोसापुढे पक्षांचा शब्द निष्फल (व्यर्थ) असे कश्यपादि कोणी ऋषि ह्मणतात. राजाने पहिला अपशकुन झाला तर आवश्यक कार्यांचा ठाई ११ प्राणायाम करावे नंतर जावे. दुसरा अपशकुन झाला तर १६ प्राणायाम करून प्रयाण करावे. तिसरा झाला तर परत स्वगृहास यावे (राजास सांगितले ते सर्वांनी करावे) ॥६२॥

॥ इतिसर्वशाकुनेवायसरुतंनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ इतिश्रीवरा०बृहत्सं०पंचनवतितमोऽध्यायः ॥१५॥

॥ अथशाकुनोत्तराध्यायः ॥

दिग्देशचेष्टास्वरवासरर्क्षमुहूर्तहोराकरणोदयाशान् ।

चरस्थिरोन्मिश्रबलाबलंचवुध्वाफलानिप्रवदेद्द्रुतज्ञः १

अर्थ— अंगारितादिदिशा, शुभाशुभस्थान, व्यापार, दीप्तादिशब्द, वार, नक्षत्र, शिवादिमुहूर्त, होरा, नवादिकरण, लग्न, नवांश, त्रेष्काणादि, चर, स्थिर, द्विभाव, शकुनांचे बलाबल, हीं जाणून पक्ष्यादि शब्द जाणणारानें फळे सांगावीं ॥१॥

द्विविधंकथयंतिसंस्थितानामागामिस्थिरसंज्ञि
तंचकार्यं । नृपदूतचरान्यदेशजातान्यभिधा
तःस्वजनादिचागमारख्यं ॥२॥

अर्थ—संस्थित ह्य० प्रश्नकर्ते, यांची चर आणि स्थिर अशीं प्रश्नकार्ये असतात. राजा, दूत, हेर, परदेश यांसंबंधी उपद्रव, बंधुसुहृदादिकांचे यें येणें यासंबंधी प्रश्न असतात ॥२॥

उद्ध्वसंग्रहणभोजनचौरवन्हिवर्षोत्सवात्म
जवधाःकलहोभयंच । वर्गःस्थिरोयमुदयेंदु
युतेस्थिरर्क्षोर्विद्यात्स्थिरंचरगृहेचचरंयदुक्तं ॥३॥

अर्थ—उद्ध्व (टांगलेले), संयोग, सहभोजन, चोर, अग्नि, वृष्टि, विवाहादिउत्सव, अपत्य, मरण, कलह, भय यांसंबंधी प्रश्न, स्थिरलक्ष्मी, स्थिरनक्षत्री व स्थिरराशीस चंद्र असता, झाला तर तो स्थिरफल (याचें फल झालें आहे किंवा आजच होणार आहे) समजावा. चरलक्ष्मी, चरनक्षत्री, चरराशीस चंद्र असता प्रश्न होईल तर तो चरफल, पुढें व्हावयाचें आहे, असें समजावें ॥३॥

स्थिरप्रदेशोपलमंदिरेषुसुरालयेभूजलसंनिधौच ।
स्थिराणिकार्याणिचराणियानिचलप्रदेशादिषुचा
गमाय ॥४॥

अर्थ—स्थिरप्रदेश, पाषाण, गृह, देवालय, भूमि, जलसमीपभाग या स्थानीं शकुन झाले तर, कार्ये स्थिर (शाली किंवा आज होतील) असें सांगावें. चलप्रदेशादिकांचाठाई शकुन झाले तर कार्ये पुढें होईल असें सांगावें ॥४॥

आप्योदयर्क्षक्षणदिग्जलेषुपक्षावसानेषुचये
प्रदीप्ताः । सर्वेपितेवृष्टिकरारुवंतःशांतोपि
वृष्टिकुरुतेवुचारी ॥५॥

अर्थ—जललग्न, जलनक्षत्र, जलमुहूर्त, जलदिशा (पश्चिम), व अमावास्या पूर्ण-
मा यांचाठाई स्थित व प्रदीप्त असे जे शकुन ते सर्व वृष्टि करणारे होत. उद-
कचारी शांतही शकुन वृष्टि करतो ॥५॥

आग्नेयदिग्लग्नमुहूर्तदेशेष्वर्कप्रदीप्तोग्निभयाय
रौति । विष्ट्यांयमर्क्षोदयकंटकेषुनिष्पत्रवल्ली
षुचमोषकृत्स्यात् ॥६॥

अर्थ—आग्नेयीदिशा, क्रूरग्रहांचे लग्न, आग्नेयमुहूर्त, कृत्तिकानक्षत्र, उग्रदेश यांचा-
ठाई अर्कप्रदीप्त शकुन ज्ञाल्य तर अग्निभय होते. कल्याणी, शनीचीं लग्ने (म-
कर कुंभ), कांठ्यांचावृक्ष, पत्ररहितवृक्ष, वल्ली यांचाठाई शकुन ज्ञाल्य तर चोरी
होईल ॥६॥

ग्राम्यःप्रदीप्तःस्वरचेष्टिताभ्यामुग्रोरुवन्कंट
किनिस्थितश्च । भौमर्क्षलग्नैर्नैर्ऋतींचस्थि
तोभितश्चेत्कलहायदृष्टः ॥७॥

अर्थ—गांवांत झालेला, शब्द व चेष्टा यांही दीप्त, उग्रशब्दकरणार, कांठ्यांच्या
झाडांवर राहलेला, मंगळाच्या लग्नीं (मेष, वृश्चिक) झालेला, निर्ऋतीस स्थित
असा शकुन संमुख पाहिला तर कलह होतो ॥७॥

लग्नेथवेदोर्भृगुभांशसंस्थेविदिक्स्थितोधोवद
नश्चरौति । दीप्तःसचेत्संग्रहणंकरोतियोन्या
तयायाविदिशिप्रदिष्टा ॥८॥

अर्थ—चंद्राचेलग्नीं (कर्क) शुक्राचे राशीस व नवांशीं शकुन आग्नेयादि विदिशां-
स राहून अधोमुख शब्द करील व दीप्त असेल तर स्त्रीचे ग्रहण करील. ज्या वि-
दिशेस जी योनी (उत्पत्ति) सांगीतली तिचे ग्रहण (संयोग) करतो ॥८॥

पुराशिलग्रेविषमेतिथौचदिक्स्थःप्रदीप्तःशकु
नोनराख्यः । वाच्यंतदासंग्रहणंनराणांमिश्रे
भवेत्पंडकसंप्रयोगः ॥९॥

अर्थ—पुराशि, विषम लग्न व विषम तिथि यांचाठाई प्रदीप्तदिशेस राहणारा श-

कुन पुरुषाख्य होय. तसा ज्ञाला तर पुरुषांचें संग्रहण (संयोग) होईल. असे सांगावें. मिश्र असल्यास नपुंसकयोग होईल ॥९॥

एवंरवेःक्षेत्रनवांशलग्न्येस्थितेवास्वयमेवसूर्ये ।

दीप्तोभिधत्तेशकुनोविवासंपुंसःप्रधानस्यहिकारणंतत्

अर्थ—असेच सूर्याचाराशि (सिंह) त्याचा नवांश व तात्कालिक लग्न अ० अथवा लग्नीं सूर्य अ० दीप्तशकुन होईल तर मुख्यपुरुषाचे प्रवासाचे हेंच कारण होय (प्रवास होईल) ॥१०॥

प्रारभ्यमाणेषुचसर्वकार्येष्वर्कान्विताद्ग्राहण

येद्विलग्नं । संपद्विपञ्चेतियथाक्रमेणसंपद्विप

द्वापितथैववाच्या ॥११॥

अर्थ—सर्वकार्यांच्या प्रारंभीं सूर्ययुक्त राशीपासून लग्न मोजावें १ संपत्, २ विपत् इ० जें येईल त्याप्रमाणें संपत् किंवा विपत् असे लग्नाचे फल सांगावें ॥११॥

काणेनाक्षणादक्षिणेनैतिसूर्येचंद्रेलग्रात्द्वादशे

चेतरेण । लग्नस्थेर्केपापदृष्टंधएवकुब्जःस्वर्क्षे

श्रोत्रहीनोजडोवा ॥१२॥

अर्थ—प्रश्नसमयीं जें लग्न त्यापासून सूर्य १२ व्या लग्नीं असेल. तर ज्याचा संयोग होईल तो उजव्या डोळ्याने काणा असेल. १२ व्या स्थानीं चंद्र अ० डाव्याडोळ्याने काणा असेल. चंद्रसूर्य दोघेही १२ वे असतील तर अंधच असेल. प्रश्नलग्नीं सूर्य असेल व तो पापग्रहांनीं दृष्ट असेल तर अंध असेल. स्वराशीस (सिंहास) सूर्य असेल तर कर्णहीन (बधिर) किंवा जड (मूर्ख) असेल १२

क्रूरःषष्ठेक्रूरदृष्टोविलग्राद्यस्मिन्राशौतद्गृहांगे

व्रणःस्यात् । एवंप्रोक्तयन्मयाजन्मकालेचि

न्हंरूपंतत्तदस्मिन्विचिंत्यं ॥१३॥

अर्थ—प्रश्नलग्नापासून ६ वा पापग्रह व त्यावर पापग्रहाची दृष्टि असेल, तर षष्ठ-स्थानस्थराशि, कालपुरुषाच्या ज्या अंगीं असेल, त्याअंगीं व्रण असेल. जें मी जन्मकालीं चिन्ह, रूप सांगितलें तें येथेही पाहावें ॥१३॥

द्वयक्षरंचरगृहांशकोदयेनामचास्यचतुरक्षरंस्थिरे ।

नामयुग्ममपिचद्विमूर्तिषुत्र्यक्षरंभवतिचास्यपंचभिः १४

अर्थ—चरलर्त्री चरनवांश असेल तर येणाराचें किंवा प्रश्नकर्त्याचें दोन अक्षरांचें नाव आहे असे सांगावें. स्थिरलर्त्री स्थिरनवांश असेल तर ४ अक्षरांचें नाव आहे. द्विस्वभावलर्त्री द्विस्वभाव नवांश असेल तर दोन नावें आहेत पहिलें ती- न अक्षरांचें व दुसरें पांच अक्षरांचें असे सांगावें ॥१४॥

**काद्यास्तुवर्णाःकुजशुक्रसौम्यजीवार्कजानांक्र
मशःप्रदिष्टाः । वर्णाष्टकंयादिचशीतरश्मेर
वेरकारात्क्रमशःस्वराःस्युः ॥१५॥ नामानि
चाग्न्यंबुकुमारविष्णुशंक्रेंद्रपत्नीचतुराननानां ।
नुल्यानिसूर्यात्क्रमशोविचिंत्यद्वित्र्यादिवर्णै
र्घटयेत्स्वबुद्ध्या ॥१६॥**

अर्थ—कादिवर्ण कुज, शुक्र, बुध, गुरु, शनि यांचे अनुक्रमानें सांगितले. ल० क ख ग घ ङ यांचा मंगळ; च छ ज झ ञ यांचा शुक्र; ट ठ ड ढ ण यांचा बुध; त थ द ध न यांचा गुरु; प फ ब भ म यांचा शनि; य र ल व श ष स ह या आठ वर्णांचा चंद्र व अकारादि १६ स्वरांचा सूर्य स्वामी होय ॥१५॥ सूर्यापासून अनुक्रमानें अग्नि, उदक, कुमार, विष्णु, इंद्र, इंद्राणी, ब्रह्मा या सात देवता सात ग्रहांच्या होत. सूर्यादि ग्रहयोगाचा स्वबुद्धीने विचार करून त्र्यादिवर्णांची नावे योजावीं ॥१६॥

**वयांसितेषांस्तनपानबाल्यव्रतस्थितायौवन
मध्यवृद्धाः । अतीववृद्धाइतिचंद्रभौमज्ञशुक्र
जीवार्कशनैश्वराणां ॥१७॥**

अर्थ—चंद्र शिशु, भौम ६ वर्षांपर्यंत, बुध व्रतस्थ १६ पर्यंत, शुक्र ३० वर्षांपर्यंत, गुरु ५० वर्षांपर्यंत, शनि ८० वर्षांपर्यंत अशीं त्यांचीं वयें होत प्रश्नकर्त्या जो ग्रह असेल त्याचें वय सांगावें ॥१७॥

॥ इतिशाकुनोत्तराध्यायः ॥

**॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायां
षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥**

॥ अथपाकाध्यायः ॥

पक्षाद्भानोःसोमस्यमासिकोंगारकस्यवक्रोक्तः ।

आदर्शनाञ्चपाकोबुधस्यजीवस्यवर्षेण ॥१॥

षड्भिःसितस्यमासैरब्देनशनेःसुरद्विषोब्दार्थात् ।

वर्षात्सूर्यग्रहणेसद्यःस्यात्त्वाष्ट्रकीलकयोः ॥२॥

त्रिभिरेवधूमकेतोर्मासैःश्वेतस्यसप्तरात्रांते ।

सप्ताहात्परिवेषेन्द्रचापसंध्याभ्रसूचीनां ॥३॥

अर्थ—अर्कचरामध्ये सूर्याचे जे शुभाशुभफल सांगितले ते सर्व १५ दिवसांनी होतें. चंद्राचे एक महिन्यानें होतें. मंगळाचे फल तद्वक्रमुष्णमुदये इ० ग्रंथानें (अ० ६श्लो० १) सांगितले. बुधाच्या शुभाशुभाचे फल तो दृष्टीस पडत आहे तेथपर्यंतच होतें. गुरूचे एक वर्षानें होतें. शुक्राचा सहा महिन्यांनीं पाक (फल) होतो. शनीचा एक वर्षानें होतो. राहूचा ६ महिन्यांनीं होतो. सूर्यग्रहणाचा वर्षानें होतो. त्वाष्ट्र व कीलक यां केंतूंचा तत्काल (त्याच दिवशीं) पाक होतो. धूमकेतूचा ३ महिन्यांनीं होतो. श्वेतकेतूचा ७ दिवसांनीं पाक होतो. खळे, इंद्रधनुष्य, संध्याभ्रसूचन यांचा ७ दिवसांनीं पाक होतो ॥१॥२॥३॥

शीतोष्णविपर्यासःफलपुष्पमकालजंदिशांदाहः ।

स्थिरचरयोरन्यत्वंप्रसूतिविकृतिश्रवणमासात् ॥४॥

अर्थ—शीत व उष्ण यांचा विपर्यास (शीतकालीं उष्णता व उष्णकालीं शीतता; अथवा स्वभावाने शीत पदार्थ उष्ण होणें इ०), अकालीं फले व पुष्पे येणें, दिक्दाह, स्थिर व चर पदार्थांचें अन्यत्व (वृक्षादि स्थिरपदार्थ चर होणें इ०), प्रसवविकार यांचे शुभाशुभफल सहा महिन्यांनीं होतें ॥४॥

अक्रियमाणककरणंभूकंपोनुत्सवोदुरिष्टंच ।

शोषश्चाशोष्याणांस्त्रोतोन्यत्वंचवर्षार्थात् ॥५॥

अर्थ—कर्त्यानें केलें नसतांही होणें, भूमिकंप, प्राप्त उत्साहाचे अकरण, फार अशोभन, शुष्क न होणाऱ्यांचा शोष, नदी इत्यादिकांचा प्रवाह दुसरीकडे जाणे, यांचे फल ६ महिन्यांनीं येतें ॥५॥

स्तंभकुसूलार्चनांजल्पितरुदितप्रकंपितस्वेदाः ।

मासत्रयेणकलहेंद्रचापनिर्घातपाकाश्च ॥६॥

अर्थ—स्तंभ, कुसूल (कोठार), प्रतिमा यांचे भाषण, रोदन, कंपन, घर्म हीं व कलह, इंद्रधनुष्य, निर्वात यांचा पाक ३ महिन्यांनीं होतो. (इंद्रधनुष्याचा, पूर्वी ७ दिवसांनीं सांगीतला तो न झाला तर तीन महिन्यांनीं होतो) ॥६॥

कीटाखुमक्षिकोरगबाहुल्यंसृगविहंगमरुतंच ।

लोष्टस्यचाप्सुतरणंत्रिभिरेवविपच्यतेमासैः ॥७॥

अर्थ—किडे, उंदीर, माशा, सर्प हे बहुत होणें, पशु व पक्षि यांचा रोदनशब्द, मृत्पिंड (टिपळ) उदकांत तरणें, या सर्वांचा पाक ३ महिन्यांनीं होतो ॥७॥

प्रसवःशुनामरण्येवन्यानांग्रामसंप्रवेशश्च ।

मधुनिलयतोरणेंद्रध्वजाश्ववर्षात्समधिकाद्वा ॥८॥

अर्थ—कुत्र्यांची अरण्यामध्ये प्रसूति, वन्यपशूंचा गांवांत प्रवेश, मधपोळें धरणें, तोरण, इंद्रयाष्टि यांचा पाक एक वर्षांनीं अथवा काहीं अधिक दिवसांनींही होतो ॥८॥

गोमायुगृध्रसंघादशाहिकाःसद्यएवतूर्यरवः ।

आकुष्टंपक्षफलंवल्मीकोविदरणंचभुवः ॥९॥

अर्थ—कोल्हे, गृध्र, यांचे संघांचे फल १० दिवसांनीं; वाद्याच्या शब्दांचे फल तत्काल, ओरडणें, वाळूळ, भूमिविदारण यांचे फल १५ दिवसांनीं होतें ॥९॥

अहुताशप्रज्वलनंघृततैलवसादिवर्षणंचापि ।

सद्यःपरिपच्यंतेमासेध्यर्धेचजनवादः ॥१०॥

अर्थ—अग्नि नसतां पेटणें, घृत, तेल, मांस, रक्तादिक यांची वृष्टि; यांचे त्या दिवशींच फल. जनवाद (लोकापवाद) यांचे फल दीड महिन्यांनीं होतें ॥१०॥

छत्रचितियूपहुतवहबीजानांसप्तभिर्भवतिपक्षैः ।

छत्रस्यतोरणस्यचकेचिन्मासात्फलंप्राहुः ॥११॥

अर्थ—छत्र, चिति, यज्ञस्तंभ, अग्नि बीजे यांचे विकारांचे फल साडेतीन महिन्यांनीं होतें. छत्र व तोरण यांचे फल महिन्यांनीं होतें, असें कौणी ऋषि ह्मणतात ११

अत्यंतविरुद्धानांस्नेहःशब्दश्चवियतिभूतानां ।

मार्जारनकुलयोर्मूषकेणसंगश्रमासेन ॥१२॥

अर्थ—फार द्वेषी प्राण्यांचा परस्पर स्नेह, भूतांचा आकाशामध्ये शब्द, मार्जर व मुंगस यांचा उंदराबरोबर संग या वैकृतांचे फल महिन्यांनीं होतें ॥१२॥

गंधर्वपुरंमासाद्रसवैकृत्यंहिरण्यविकृतिश्च ।

ध्वजवेश्मपांशुधूमाकुलादिश्रापिमासफलाः १३

अर्थ—गंधर्वनगराचें फल एक महिन्यानें होतें. रसविकार, सुवर्णविकार, ध्वजभंग, गृहविकार, धुरळा व धूर-याणीं व्यास दिशा, यांचें फल एक महिन्यानें होतें ॥१३॥

नवकैकाष्टदशकैकषट्त्रिकत्रिकसंख्यमासपाकानि ।

नक्षत्राण्यश्विनिपूर्वकाणिसद्यःफलाश्लेषा ॥१४॥

अर्थ—अश्विन्यादि नक्षत्रांच्या योगतारांस उपसर्ग झाला तर त्याचें फल ९ इ० मा-
सांनीं होतें. अश्विनी ९, भरणी १, कृत्तिका ८, रोहिणी १०, मृग १ आर्द्रा ६, पु-
नर्वसु ३, पुष्य ३, इतक्या महिन्यांनीं फलपाक होतो. आश्लेषांचें फल त्या दिवशीं-
च होतें ॥१४॥

पित्र्यान्मासःषट्षट्त्रयोर्धमष्टौचत्रिषडेकैकाः ।

मासचतुष्केषाढेसद्यःपाकाभिजितारा ॥१५॥

अर्थ—मघादिनक्षत्रांच्या योगतारांला उपसर्ग झाला तर त्याचा पाक एक महि-
ना इत्यादिकानें होतो. ज्ञ० मघा १, पूर्वा ६, उत्तरा ६, हस्त ३, चित्रा अ-
र्धमास (१५ दि०), स्वाती ८, विशाखा ३, अनुराधा ६, ज्येष्ठा १, मूल १,
पूर्वाषाढा ४, उत्तराषाढा ४ इतक्या महिन्यांनीं फलपाक होतो. अभिजितार्-
रांचा त्यादिवशीं फलपाक होतो ॥१५॥

सप्ताष्टावध्यर्धत्रयस्त्रयःपंचचैवमासाःस्युः ।

श्रवणादीनांपाकोनक्षत्राणांयथासंख्यं ॥१६॥

अर्थ—श्रवणादिनक्षत्रांचा पाक सप्तादिमासांनीं होतो. ज्ञ० श्रवण ७, धनि-
ष्ठा ८, शततारका दीडमास, पूर्वाभाद्रपदा ३, उत्तराभा० ३, रेवती ५ इतक्या
महिन्यांनीं फलपाक होतो ॥१६॥

निगदितसमयेनदृश्यतेचेदधिकतरंद्विगुणेप्र

पच्यतेतत् । यदिनकनकरत्नगोप्रदानैरुपश

मितंविधिवत्द्विजैश्वशांत्या ॥१७॥

अर्थ—उघा अद्भुताचा जो फलपाकाचा काल सांगितला त्याकालीं तो पाक होणा-
र नाही तर दुष्पट कालीं फलपाक होईल (शुभाशुभफल येईल); परंतु जर

ब्राह्मणांनीं यथाशास्त्रं शांतीने अथवा सुवर्ण, रत्न, गो, या दानांनीं तें अद्भुत श-
मविलें नाहीं; (जर शमविलें तर शांत होईक) ॥१७॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां पा
काध्यायो नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥१७॥

॥ अथ नक्षत्रगुणाः ॥

शिखिगुणरसेन्द्रियानलशशिविषयगुणर्तुपंचवसुपक्षाः ।

विषयैकचंद्रभूतार्णवाग्निरुद्राशिववसुदहनाः ॥१॥

भूतशतपक्षवसवोद्वात्रिंशच्चैतितारकामानं ।

क्रमशोशिवन्यादीनां कालस्ताराप्रमाणेन ॥२॥

अर्थ—अश्विन्यादि नक्षत्रांच्या तारा—अश्विनीच्या ३ भरणी ३ कृत्तिका ६ रोहिणी ५
मृग ३ आर्द्रा १ पुनर्वसु ५ पुष्य ३ आश्लेषा ६ मघा ५ पूर्वा ८ उत्तरा २
हस्त ५ चित्रा १ स्वाती १ विशाखा ५ अनुराधा ७ ज्येष्ठा ३ मूळ ११ पृ०
षा० २ उ० षा० ८ श्रवण ३ धनिष्ठा ५ शततारका १०० पू० भा० २
उ० भा० ८ रेवती ३२ तारा होत. तारा प्रमाणाने कालही जाणावा. (ती
प्रकरा पुढे सांगतो) ॥१॥२॥

नक्षत्रजमुद्राहेफलमब्दैस्तारकामितैः सदसत् ।

दिवसैर्ज्वरस्थनाशोऽप्याधेरन्यस्थवावाच्यः ॥३॥

अर्थ—विवाहाचाठाई नक्षत्रापासून होणारे शुभाशुभ फल तारांइतक्या वर्षांनीं
होते. अश्विन्यादि नक्षत्रांवर आलेल्या ज्वराचा नाश पूर्वोक्त तारांचे संख्येचे
दिवसांनीं होतो. तसांच अन्यव्याधीचाही नाश होतो. ॥३॥

अश्विन्यमदहनकमलजशशिशूलभृददिति

जीवफणिपितरः । योन्यर्यमदिनकृत्वपृप

वनशक्राग्निमित्राश्च ॥४॥ शक्रो निर्ऋतिस्तो

यं विश्वे ब्रह्मा हरिर्वसुर्वरुणः । अजपादो हि

बुध्न्यः पूषाचेतीश्वराभानां ॥५॥

अर्थ—१ अश्विनीकुमार (नासत्य) २ यम ३ अग्नि ४ ब्रह्मा ५ चंद्र ६ शिव

७ अदिति ८ जीव ९ सर्प १० पितर ११ योनि १२ अर्धमा १३ सूर्य १४ त्वष्टा
१५ वायु १६ इंद्राग्नी १७ मित्र १८ इंद्र १९ निर्ऋति २० उदक २१ विश्वे
२२ ब्रह्मा २३ हरि २४ वसु २५ वरुण २६ अजपाद २७ अहिर्बुध्न्य २८
पूषा हे अश्विन्यादि नक्षत्रांचे स्वामी होत ॥४॥५॥

त्रीण्युत्तराणितेभ्योरोहिण्यश्चध्रुवाणितैःकुर्यात् ।

अभिषेकशांतितरुनगरधर्मबीजध्रुवारंभान् ॥६॥

अर्थ—उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभाद्रपदा, रोहिणी हीं ध्रुवसंज्ञक होत. या
नक्षत्रांनी राज्याभिषेक, उत्पातादिकांची शांति, वृक्षारोपण, नगरप्रतिष्ठा, धर्मक्रि-
या, बीजवाप, स्थिरकार्यांचा आरंभ हीं करावीं ॥६॥

मूलशिवशक्रभुजगाधिपानितीक्ष्णानितेषुसित्ध्यन्ति ।

अभिघातमंत्रवेतालबंधवधभेदसंबंधः ॥७॥

अर्थ—मूल, आर्द्रा, ज्येष्ठा, आश्लेषा हीं तीक्ष्णसंज्ञक होत. यांचाठाईं अभिघात,
मंत्रप्रयोग, वेतालबंधन, वध, भेद, संबंध हीं सिद्ध होतात ॥७॥

उग्राणिपूर्वभरणीपित्र्याण्युत्सादनाशशाठ्येषु ।

योज्यानिबंधविषदहनशस्त्रघातादिषुचसित्थ्यै ॥८॥

अर्थ—पूर्वा, पूर्वाषाढा, पूर्वाभाद्रपदा, भरणी, मघा, हीं उग्रसंज्ञक होत. हीं उ-
त्सादन, नाश, शठभाव, बंधन, विषप्रयोग, अग्निकर्म, शस्त्रप्रयोग, घात, इत्यादि-
कर्मां योजावीं ॥८॥

लघुहस्ताश्विनपुष्याःपण्यरतिज्ञानभूषणकलासु ।

शिल्पौषधयानादिषुसिद्धिकराणिप्रदिष्टानि ॥९॥

अर्थ—हस्त, अश्विनी, पुष्य, हीं लघुसं० होत. (कोणी येथे अभिजित् घेतात)
यांचाठाईं क्रयविक्रय, सुरत, शास्त्रारंभ, अलंकार, गीतवाद्यादि, शिल्पकर्म, औष-
धप्रयोग, यात्रा इत्यादिकर्म सिद्धिकारक होतात. ॥९॥

मृदुवर्गस्वनुराधाचित्रापौष्णैदवानिमित्रार्थे ।

सुरतविधिवस्त्रभूषणमंगलगीतेषुचहितानि ॥१०॥

अर्थ—अनुराधा, चित्रा, रंवती, मृग हीं मृदुसं० होत. हीं मैत्रीकरण, सुरतविधि,
वस्त्रधारण, भूषण, मंगलकार्य, गीत यांचाठाईं हितकारक होत ॥१०॥

हौतभुजंसविशाखंमृदुतीक्ष्णंतद्विमिश्रफलकारि ।

श्रवणात्त्रयमादित्यानिलेचचरकर्मणिहितानि ॥११॥

अर्थ—रुक्मिका व विशाखा हीं मृदुतीक्ष्ण (मिश्र) होत. यांचाठाई मिश्रफल होतें. श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, हस्त, स्वाती हीं चरकर्मांचाठाई हित होत ॥११॥

हस्तात्त्रयंमृगशिरःश्रवणात्त्रयंचपूषाशिवशक्र
गुरुभानिपुनर्वसुश्च । क्षौरेतुकर्मणिहितान्युदये
क्षणेवायुक्तानिचोडुपतिनाशुभतारयाच ॥१२॥

अर्थ—हस्त, चित्रा, स्वाती, मृगशीर्ष, श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, रेवती, अश्विनी, ज्येष्ठा, पुष्य, पुनर्वसु हीं नक्षत्रे क्षौरकर्मीं शुभ होत. नक्षत्र उक्त न सांपडे तर दिवसाचीं लग्ने १२ त्यांत २७ नक्षत्रे भोगतात. यास्तव त्याप्रमाणे मेषादिलग्न्यां उक्तनक्षत्रां काढून ते ध्यावे अथवा या नक्षत्रांच्या मुहूर्ती अथवा या नक्षत्रां चंद्रवळ किंवा तारावळ असतां क्षौरकर्म करावे ॥१२॥

नस्नातमात्रगमनोत्सुकभूषितानामभ्यक्तभुक्तरण
कालनिरासनानां । संध्यानिशोःकुजयमार्कदिने
चरिक्तेक्षौरंहितंननवमेन्हिनचापिविष्ट्यां ॥१३॥

अर्थ—स्नान केलेला, यात्रोत्सुक, अलंकारयुक्त, अभ्यंग केलेला, भोजन केलेला, युद्धोन्मुख, आसनरहित, संध्या, रात्रि, मंगळ, शनि, क्वचित् रवि, या वारी; रिक्ता (४।९।१४) या तिथींस, नवव्या दिवसीं, विष्टि (भद्रा) करणीं क्षौर शुभ नव्हे ॥१३॥

नृपाज्ञयाब्राह्मणसंमतेचविवाहकालेमृतसूतकेच ।

बद्धस्थमोक्षेऋतुदीक्षणासुसर्वेषुशस्तंक्षुरकर्मभेषु १४

अर्थ—राजाची आज्ञा, ब्राह्मणांची आज्ञा, विवाहकाल, मृतसूतक, बंधमोक्ष, यज्ञदीक्षा, यांचाठाई सर्व नक्षत्रे क्षौरास शुभ होत ॥१४॥

(हस्तोमूलंश्रवणःपुनर्वसुर्मृगशिरस्तथापुष्यः ।

पुंसंज्ञितेषुकार्येष्वेतानिशुभानिधिष्यन्ति ॥१५॥)

अर्थ—हस्त, मूल, श्रवण, पुनर्वसु, मृगशीर्ष, पुष्य हीं नक्षत्रे पुंसवनादिकर्मांचाठाई शुभ होत ॥१५॥

सावित्रपौष्णानिलमैत्रतिष्येत्वाष्ट्रेतथाचोडु

गणाधिपक्षे । संस्कारदीक्षाव्रतमेखलादिकु
र्याद्गुरौशुक्रबुधेदुयुक्ते ॥१६॥

अर्थ—हस्त, रेवती, स्वाती, अनुराधा, पुष्य, चित्रा, मृगशीर्ष या नक्षत्री; गुरु, शुक्र, बुध, चंद्र या वारी नामकरणादि संस्कार, यज्ञदीक्षा, व्रत, मेखलाबंधनादि कर्म करावी ॥१६॥

लाभेतृतीयेचशुभैःसमेतेपापैर्विहीनेशुभराशि
लग्ने । वेध्यौतुकर्णौत्रिदशेज्यलग्नेतिष्येदु
चित्राहरिरेवतीषु ॥१७॥

अर्थ—११।३ या स्थानीं शुभ ग्रह असतां, पापग्रहांनीं रहित शुभग्रहाच्या लग्नीं पूर्वोक्त नामकरणादि कर्म करावें. गुरुच्यालग्नीं पुष्य, मृग, चित्रा, श्रवण, रेवती या नक्षत्रीं कर्णवेध करावा ॥१७॥

शुद्धैद्वादशकेंद्रनैधनगृहैःपापैस्त्रिषष्टायगैर्लग्ने
केंद्रगतेथवासुरगुरौदैत्येन्द्रपूज्येपिवा । सर्वारं
भफलप्रसिद्धिरुदयेराशौचकर्तुःशुभेसग्राम्य
स्थिरभोदयेचभवनंकार्यप्रवेशोपिवा ॥१८॥

अर्थ—द्वादश, केंद्र (१।४।७।१०) नैधन (८) हीं स्थाने शुद्ध (पापग्रहरहित) असतां, ३।६।११ या स्थानीं पापग्रह असतां, लग्नीं किंवा केंद्री बृहस्पति किंवा शुक्र अ० सर्वारंभाच्या फलाची प्रसिद्धि होत्ये. याचलग्नीं कर्त्याची जन्मराशि व जन्मलग्न शुभग्रहयुक्त अ० सग्राम्य (अन्यग्रंथांत सांगितल्याप्रमाणे अनुकूलग्राम) स्थिरलग्नीं गृहारंभ व गृहप्रवेश करावा ॥१८॥

॥ इतिवरा०बृह०नक्षत्रगुणानामाष्टानवतितमोऽध्यायः१८

॥ अथतिथिकरणगुणाः ॥

कमलजविधातृहरियमशशांकषड्वक्त्रशक्रवसुभुजगाः ।

धर्मेशसवितृमन्मथकलयोविश्वेचतिथिपतयः ॥१॥

अर्थ—१ ब्रह्मा २ विधाता ३ हरि ४ यम ५ चंद्र ६ स्कंद ७ इंद्र ८ वसु ९ भुजग १० धर्म ११ ईश १२ सूर्य १३ काम १४ कलि १५ विश्वे हे प्रतिपदादि तिथींचे स्वामी होत ॥१॥

**पितरोमावास्यायांसंज्ञासदृशाश्रतैःक्रियाःकार्याः ।
नंदाभद्राविजयारिक्तापूर्णाश्रतास्त्रिविधाः ॥२॥**

अर्थ—अमावास्येचे स्वामी पितर होत. या तिथीचाठाई नावासारखीं कार्ये करावीं. नंदा, भद्रा, विजया, रिक्ता, पूर्णा या प्रकारें तिथी होत. ह्य० १ नंदा, २ भद्रा ३ विजया ४ रिक्ता ५ पूर्णा ६ नंदा ७ भद्रा ८ विजया ९ रिक्ता १० पूर्णा ११ नंदा १२ भद्रा १३ विजया १४ रिक्ता १५ पूर्णा व अमावास्या अशा जाणाव्या ॥२॥

यत्कार्येनक्षत्रेतद्वैवत्यासुत्तिथिषुतत्कार्ये ।

करणमुहूर्तेष्वपितत्सिद्धिकरं देवतासदृशं ॥३॥

अर्थ—जे कार्य जा नक्षत्रीं करावयाचें ते नक्षत्र न मिळे तर त्या नक्षत्राची देवता पाहून त्या देवतेच्या तिथीस ते कार्य करावें. तसेच करण व मुहूर्त यांचाठाईही देवतेसारखें कार्य सिद्धिकारक होतें ॥३॥

वववालवकौलवतैतिलारुख्यगरवणिजविष्टिसंज्ञानां ।

पतयःस्युरिंद्रकमलजमित्रार्यमभूश्रियःसयमाः ॥४॥

अर्थ—१ वव २ बालव ३ कौलव ४ तैतिल ५ गर ६ वणिज ७ विष्टि या करणांचे अनुक्रमानें इंद्र, ब्रह्मा, मित्र, अर्यमा, भूमि, लक्ष्मी, यम हे स्वामी होत ॥४॥

कृष्णचतुर्दश्यर्धात्ध्रुवाणिशकुनिश्रतुष्पदं नागं ।

किंस्तुघ्नमितिचतेषांकलिवृषफणिमारुताःपतयः ॥५॥

अर्थ—कृष्णपक्षां चतुर्दशीच्या उत्तरार्धापासून, उत्तरार्धी शकुनि, अमावास्येच्या पूर्वार्धी चतुष्पात्, उत्तरार्धी नाग, प्रतिपदेच्या पूर्वार्धी किंस्तुघ्न; या चार करणांचे अनुक्रमानें कलि, वृष, सर्प, वायु हे स्वामी होत ॥५॥

कुर्याद्द्वेशुभचरस्थिरपौष्टिकानिधर्मक्रियाद्वि

जहितानिचबालवारुख्ये ।संप्रीतिमित्रवरणा

निचकौलवेस्युःसौभाग्यसंश्रयगृहाणिचतैति

लारुख्ये ॥६॥ कृषिबीजगृहाश्रयजानिगरेवणि

जिध्रुवकार्यवणिग्युतयः । नहिविष्टिकृतंविद

धातिशुभंपरघातविषादिषुसिद्धिकरं ॥७॥

अर्थ—शुभकार्ये, स्वल्पकालसाध्य, कालांतरीं राहणारीं, शरीरपुष्टिकारक, अर्शां का-

यै ब्रवकरणीं करावीं. धर्मक्रिया व ब्राह्मणाच्चै हित अशीं बालवकरणीं करावीं. संप्रीति, मित्रवरण हीं कौलवकरणीं करावीं. जेणेकरून लोकप्रिय होतो तें, आश्रय, गृहकर्म हीं तैत्तिलकरणीं करावीं ॥६॥ कृषिकर्म, बीजवाप, गृहकर्म, आश्रयापासून होणारीं, हीं गरकरणीं करावीं. स्थिरकार्ये, वाणिज्ययोग हीं वणिकूकरणीं करावीं. विष्टिकरणीं केलेले कार्य शुभकारक होत नाहीं; परंतु शत्रूचा घात व विष, अग्नि यांचा प्रयोग हीं क्रूरकर्म सिद्धीस जातात ॥७॥

कार्यपौष्टिकमौषधादिशकुनौमूलानिमंत्रास्तथा

गोकार्याणिचतुष्पदेद्विजपितनुदिश्यराज्यानिच ।

नागस्थावरदारुणानिहरणंदौर्भाग्यकर्माण्यतः

किंस्तुघ्नेशुभमिष्टपुष्टिकरणंमंगल्यसिद्धिक्रियाः ॥८॥

अर्थ—शरीरपुष्टिकारक, औषध तयार करणे व देणे इ० शकुनिकरणाचाठाई करावे. मूले (औषधी काढणे) मंत्रप्रयोग इत्यादि, गोकार्ये, ब्राह्मण व पितर यांच्या उद्देशाने कर्म, राजकार्ये, हीं चतुष्पदकरणीं करावीं. स्थिरकार्ये, क्रूरकर्म, परधनग्रहण, दुर्भगत्व (सर्वजनद्वेष्यत्व) हीं कर्म नागकरणीं करावीं. शुभकर्म, पुत्रकाम्यादि इष्टि, शरीरपुष्टिकरण, विवाहादि मंगलकार्यसिद्धि हीं किंस्तुघ्नकरणीं करावीं ॥८॥

॥ इतिश्रीवरा०बृहत्संहितायांतिथिकरणगु

णानामैकोनशततमोध्यायः ॥९९॥

॥ अथविवाहनक्षत्रलग्ननिर्णयः ॥

रोहिण्युत्तररेवतीमृगशीरोमूलानुराधामघाह

स्तस्वातिषुषष्ठतौलिमिथुनेषूद्यत्सुपाणिग्रहः ।

सप्ताष्टान्त्यवहिःशुभैरुदुपतावेकादशद्वित्रिगे

क्रूरैरुयायषडष्टगैर्नतुभृगौषष्ठेकुजेचाष्टमे ॥१॥

अर्थ—रोहिणी, उत्तरा, उ०षा०, उ०भा०, रेवती, मृगशीर्ष, मूल, अनुराधा, मघा, हस्त, स्वाती या नक्षत्रीं; कन्या, तूळ, मिथुन या लग्नीं; विवाह करावा. लग्नापासून ७।८।९ या स्थानांचून शुभग्रह असतां, ११।१२।३ या स्थानीं चंद्र अ०, ३।११।६।८ या स्थानीं पापग्रह अ०, विवाह करावा. शुक्र ६ वा व भौम ८ वा शुभ नव्हे ॥१॥

दंपत्योर्द्विनवाष्टराशिरहितेचारानुकूलेरवौचं
द्रेचार्ककुजार्किशुक्रवियुतेमध्येथवापापयोः ।

त्यक्त्वाचव्यतिपातवैधृतदिनंविष्टिंचरिक्तां

तिथिंक्रूराहायनचैत्रपौषविरहेलग्नांशकेमानुषे ॥२॥

अर्थ—बधूचे राशीपासून वराची व वराचे राशीपासून बधूची राशि, दुसरी, नववी, व आठवी नसावी. सूर्यबळ असतां, सूर्य, भौम, शनि, शुक्र यांहींयुक्त चंद्र नसतां व पापग्रहांच्यामध्ये चंद्र नसतां, व्यतिपात, वैधृति, कल्याणी, रिक्तातिथि, हीं सोडून पापग्रहांचे वार, दक्षिणायन, चैत्र, पौष यांवांचून; लग्न व नवमांश हे द्विप-दराशींचे असतां विवाह करावा ॥२॥

॥ इतिश्रीवरा०बृहत्संहितायांविवाहनक्षत्र
लग्ननिर्णयोनामशततमोध्यायः ॥१००॥

॥ अथनक्षत्रजातकं ॥

प्रियभूषणःसुरूपःसुभगोदक्षोरिवनीषुमतिमांश्व ।

कृतनिश्चयसत्यारुग्दक्षःसुखितश्चभरणीषु ॥१॥

अर्थ—अलंकारप्रिय, उत्तमरूपवान्, भाग्यवान्, चतुर, बुद्धिवान् असा अश्विनीन-क्षत्राचाठाई जन्मलेला प्राणि होतो. कृतनिश्चय (कार्यांचा शेवट करणारा), स-त्यभाषी, रोगरहित, चतुर, सुखी असा भरणीनक्षत्रीं जन्मलेला होतो ॥१॥

बहुभुक्परदाररतस्तेजस्वीकृत्तिकासुविख्यातः ।

रोहिण्यांसत्यशुचिःप्रियंवदःस्थिरसुरूपश्च ॥२॥

अर्थ—बहुत भक्षण करणारा, परस्त्रीरत, तेजस्वी, कीर्तिवान् असा कृत्तिकानक्षत्रीं शालेला होतो. सत्यवक्ता, शुद्ध, प्रियबोलणारा, स्थिरबुद्धि, सुरूप असा रोहिणीन० जन्मतो ॥२॥

चपलश्चतुरोभीरुःपटुरुत्साहीधनीमृगेभोगी ।

शठगर्वितचंडकृतघ्नहिंस्रपापश्चरौद्रर्क्षे ॥३॥

अर्थ—चंचलबुद्धि, चतुर, भिन्ना, कुशल, आनंदी, धनवान्, भोगयुक्त असा मृग-नक्षत्रीं शालेला होतो. परकार्यविमुख, गर्वित, क्रोधी, कृतघ्न, हिंसा करणारा, पा-पी असा आर्द्रा नक्षत्रीं शालेला होतो ॥३॥

दांतःसुखीसुशीलोदुर्मेधारोगभाक्पिपासुश्च ।

अल्पेनचसंतुष्टःपुनर्वसौजायतेमनुजः ॥१॥

अर्थ—जितेंद्रिय, सुखी, उत्तम स्वभाव, दुष्टबुद्धि, रोगी, तृषार्त, अल्पाने संतुष्ट, असा पुनर्वसुनक्षत्रीं झालेला मनुष्य होतो ॥१॥

शांतात्मासुभगःपंडितोधनीधर्मसंश्रितःपुष्ये ।

शठसर्वभक्षपापःकृतघ्नधूर्तश्चभौजंगे ॥५॥

अर्थ—जितेंद्रिय, सर्वजनप्रिय, पंडित, धनवान्, धार्मिक असा पुष्यनक्षत्रीं शा० होतो. परकार्यविमुख, संचय न करणारा, पापी, दुर्जन, परवंचक, असा आश्लेषानक्षत्रीं झालेला होतो ॥५॥

बहुभृत्यधनोभोगीसुरपितृभक्तोमहोद्यमःपित्र्ये ।

प्रियवाग्दाताद्युतिमानटनोनृपसेवकोभाग्ये ॥६॥

अर्थ—बहुतसेवक, बहुतधन, भोगयुक्त, देव व पितर यांचा भक्त, महोत्साह असा मघानक्षत्रीं शा० हो०. प्रियभाषण, दाता, तेजस्वी, भ्रमणशील, राजसेवक, असा पूर्वाफलगुनीनक्षत्रीं झालेला होतो ॥६॥

सुभगोविद्याप्तधनोभोगीसुखभाक्द्वितीयफलगुन्यां ।

उत्साहीधृष्टःपानपोघृणीतस्करोहस्ते ॥७॥

अर्थ—सर्वजनप्रिय, विद्वाने प्राप्तधन, भोगयुक्त, सुखी असा उ० फ० नक्षत्रीं शा० हो०. आनंदी, धीट, मद्यपानासक्त, निर्दय, चौर असा हस्तनक्षत्रीं शा० हो० ॥७॥

चित्रांबरमाल्यधरःसुलोचनांगश्चभवतिचित्रायां ।

दांतोवणिकृपालुःप्रियवाग्धर्माश्रितःस्वातौ ॥८॥

अर्थ—चित्रवर्णवस्त्र व मालाधारक, सुंदरनेत्र व शरीर, असा चित्रानक्षत्रीं शा० हो०. इंद्रियदमनशील, क्रयविक्रय जाणणारा, कृपालु, प्रियभाषण, धार्मिक असा स्वातीनक्षत्रीं झालेला होतो ॥८॥

ईर्ष्युर्लब्धोद्युतिमान्वचनपटुःकलहकृद्विशाखासु ।

आढ्योविदेशवासीक्षुधालुरटनोनुराधासु ॥९॥

अर्थ—परवृद्धि न सहनकरणारा, लोभी, तेजस्वी, वक्ता, कलहकर्ता, असा विशाखा-नक्षत्रीं झालेला होतो. धनी, परदेशीं रहाणारा, भुकाळु, भ्रमणशील, असा अनुराधानक्षत्रीं झालेला होतो ॥९॥

ज्येष्ठासुनबहुमित्रःसंतुष्टोधर्मकृत्प्रचुरकोपः ।

मूलेमानीधनवान्सुखीनहिंस्रःस्थिरोभोगी ॥१०॥

अर्थ—अल्पमित्र, संतुष्ट, धर्मपर, बहुक्रोधवान् असा ज्येष्ठान० ज्ञा० हो०. अभिमानी, धनवान्, सुखी, क्रूर नव्हे, स्थिरबुद्धि, भोगयुक्त असा मूलन० झालेला होतो ॥१०॥

इष्टानंदकलत्रोवीरोदृढसौत्तृदश्चजलदेवे ।

वैश्वेविनीतधार्मिकबहुमित्रकृतज्ञसुभगश्च ॥११॥

अर्थ—आनंद व स्त्री हीं प्रिय ज्यांस असा, संग्रामशूर, स्थिरमित्र असा पू० षा० न० ज्ञा० हो०. नम्र, धार्मिक, बहुमित्र, प्रत्युपकारी, सर्वलोकप्रिय असा उ० षा० नक्षत्री झालेला होतो ॥११॥

श्रीमान्श्रवणेश्रुतवानुदारदारोधनान्वितःस्व्यातः ।

दाताढ्यशूरगीतप्रियोधनिष्ठासुधनलुब्धः ॥१२॥

अर्थ—लक्ष्मीवान्, पंडित, उदार आहे स्त्री ज्याची असा, द्रव्यवान्, कीर्तियुक्त, असा श्रवणन० ज्ञा० हो०. दानशूर, अभिमानी, शूर, गायनप्रिय, धनलोभी असा धनिष्ठानक्षत्री झालेला होतो ॥१२॥

स्फुटवाग्व्यसनीरिपुहासाहसिकःशतभिषक्षुदुर्ग्राह्यः ।

भद्रपदासूद्विग्रःस्त्रीजितधनपटुरदाताच ॥१३॥

अर्थ—निष्ठुरभाषणकर्ता, स्त्रियादिव्यसनी, शत्रुहंता, साहसकर्मकर्ता, दुःराराध्य, (कोणी त्याशीं स्नेह करूं शकत नाही) असा शततारकानक्षत्री झालेला होतो. दुःखी, स्त्रीनें जिंकिलें आहे धन ज्याचें असा, कुशल, लोभी असा पू० भा० न० झालेला होतो ॥१३॥

वक्तासुखीप्रजावान्जितशत्रुर्धार्मिकोद्वितीयासु ।

संपूर्णांगःसुभगःशूरःशुचिरर्थवान्पौष्णे ॥१४॥

अर्थ—वक्ता, सुखी, पुत्रपौत्रादियुक्त, शत्रूस जिंकणारा, धार्मिक असा उ० भा० न० ज्ञा० होतो. अविकलशरीर, सौभाग्यवान्, शूर, पवित्र, द्रव्यवान्, असा रेवतीनक्षत्री झालेला प्राणी होतो ॥१४॥

इतिश्रीवरा०बृहत्संहितायांनक्षत्रजातकं नामैको

त्तरशततमोध्यायः ॥१०१॥

॥ अथराशिप्रविभागः ॥

अश्विन्योथभरण्योबहुलापादश्रकीर्त्यतेमेषः ।
वृषभोबहुलाशेषरोहिण्यर्धचमृगशिरसः ॥१॥

अर्थ—अश्विनी, भरणी, कृत्तिकेचा प्रथमपाद अशी मेषराशि होत्ये. कृत्तिकांचे तीन चरण, रोहिणी, मृगशीर्षांचे पूर्वार्ध अशी वृषभराशि होत्ये ॥१॥

मृगशिरसोर्धरौद्रं पुनर्वसोश्चांशकत्रयंमिथुनं ।
पादश्चपुनर्वसोःसतिष्योश्लेषाचकर्कटकः ॥२॥

अर्थ—मृगशीर्षांचे उत्तरार्ध, आर्द्रा, पुनर्वसूचे प्रथम तीन चरण अशी मिथुनराशि होत्ये. पुनर्वसूचा अंत्यचरण, पुष्य, आश्लेषा, कर्कराशि होत्ये ॥२॥

सिंहोथमघापूर्वाचफल्गुनीपादउत्तरायाश्च ।
तत्परिशेषंहेस्तश्चित्राद्यर्धचकन्यारख्यः ॥३॥

अर्थ—मघा, पूर्वा, उत्तरांचा प्रथमचरण, सिंहाराशि होत्ये. उत्तरांचे तीन चरण, हस्त, चित्रांचे प्रथमार्ध, कन्याराशि होत्ये ॥३॥

तौलिनिचित्रांत्यार्धस्वातिःपादत्रयंविशाखायाः ।

अलिनिविशाखापादस्तथानुराधान्विताज्येष्ठा ॥४॥

अर्थ—चित्रांचे अंत्यार्ध, स्वाति, विशाखांचे प्रथम तीन चरण, तुळाराशि होत्ये. विशाखांचा अंत्यचरण, अनुराधा, ज्येष्ठा वृश्चिकराशि होत्ये ॥४॥

मूलमघाढापूर्वाप्रथमश्चाप्युत्तरांशकोधन्वी ।

मकरस्तत्परिशेषंश्रवणःपूर्वधनिष्ठार्ध ॥५॥

अर्थ—मूल, पू० षा०, उत्तराषाढांचा प्रथमचरण, धनराशि होत्ये. उत्तराषाढांचे अंत्य तीन चरण, श्रवण, धनिष्ठांचे पूर्वार्ध, मकरराशि होत्ये ॥५॥

कुंभोत्त्यधनिष्ठार्धशतभिषगंशत्रयंचपूर्वायाः ।

भद्रपदायाःशेषंतथोत्तरारेवतीचझषः ॥६॥

अर्थ—धनिष्ठांचे अंत्यार्ध, शततारका, पूर्वाभाद्रपदांचे प्रथम तीन चरण, कुंभराशि होत्ये. पू० भा० चा अंत्यचरण, उ० भा०, रेवती अशी मीनराशि होत्ये ॥६॥

अश्विनीपित्र्यमूलाद्यामेषसिंहहयादयः ।

विषमर्क्षान्निवर्ततेपादवृद्ध्यायथोत्तरं ॥७॥

अर्थ—अश्विनी, मघा, मूळ या नक्षत्रांपासून अनुक्रमाने मेष, सिंह, धन या राशी विषम (तिसरे, पाचवे व सातवे) नक्षत्रावर उत्तरोत्तर पादवृद्धीने (एक पाद, २ पाद, ३ पाद, ४ पाद याप्र०) समाप्त होतात. (क० १ पाद मेष. मृग २ पाद वृषभ. पुन० ३ पाद मिथुन. आश्लेषा ४ पा. कर्क. उत्तरा १ पाद सिंह. चित्रा २ पा. कन्या. विशा. ३ पा. तूळ. ज्येष्ठा ४ पाद वृश्चिक. उ. षा. १ पाद धन. धनि. २ पा. मकर. पू. भा. ३ पा. कुंभ. रेवती ४ पा. मीन) ॥७॥

इतिवृ० राशिप्रविभागोनामद्वयुत्तरशततमोध्यायः ॥१०२॥

॥ अथविवाहपटलं ॥

मूर्त्तौकरोतिदिनकृद्विधवांकुजश्वराहुर्विपन्नतनयां
विजोदरिद्रां । शुक्रःशशांकतनयश्चगुरुश्रसाध्वी
मायुःक्षयंप्रकुरुतेथविभाचरीशः ॥१॥

अर्थ—विवाहमुहूर्तलयां सूर्य अथवा मंगळ असेल तर कन्या विधवा होत्ये. राहु असे० मृतपुत्रा, शनि अ० निर्धना, शुक्र, बुध, गुरु हे अ० पतिव्रता; चंद्र अ० आयुष्यनाश हीं फलें होतात ॥१॥

कुर्वेतिभास्करशनिेश्वरराहुभौमादारिद्र्यदुःखमतुलं
नियतंद्वितीये । वित्तेश्वरीमविधवांगुरुशुक्रसौम्या
नारींप्रभूततनयांकुरुतेशशांकः ॥२॥

अर्थ—विवाहलयापासून द्वितीयस्थानीं सूर्य, शनि, राहु, मंगळ, यांतील असला तर बहुत दारिद्र्यदुःख होतें. गुरु, शुक्र, बुध यांतून अ० धनयुक्त व सौभाग्यवती होत्ये. चंद्र अ० बहुत पुत्रवती अशी कन्या होत्ये ॥२॥

सूर्येदुभौमगुरुशुक्रबुधास्तृतीयेकुर्युःसदाबहुसुतांधन
भागिनींच । व्यक्तंदिवाकरसुतःसुभगांकरोतिमृत्युं
ददातिनियमात्खलुसैहिकेयः ॥३॥

अर्थ—विवा० तृतीयस्थानीं सूर्य, चंद्र, मंगळ, गुरु, शुक्र, बुध, यांतून अ० बहुपुत्र-वती व धनवती अशी कन्या होत्ये. शनि अ० सौभाग्ययुक्त होत्ये. राहु अ० नियमाने मृत्यु होतो ॥३॥

स्वल्पंपयःस्रवतिसूर्यसुतेचतुर्थेदौर्भाग्यमुष्णकिरणः

**कुरुतेऽशीच । राहुःसपत्न्यमपिचक्षितिजोल्पविंसां
दद्याद्भृगुःसुरगुरुश्चबुधश्चसौख्यं ॥४॥**

अर्थ—विवा० चतुर्थस्थानीं शनि अ० अल्पदुग्धवती होत्ये. सूर्य अथवा चंद्र अ० दुर्भगत्व होतें. राहु अ० शत्रुत्व होतें. मंगळ अ० अल्पधनवती होत्ये. शुक्र, गुरु, बुध यांतून अ० सौख्ययुक्त कन्या होत्ये ॥४॥

**नष्टात्मजांरविकुजौखलुपंचमस्थौचंद्रात्मजोबहुसु
तांगुरुभार्गवौच । राहुर्देदातिमरणंशनिरुग्ररोगंक
न्याप्रसूतिमचिरात्कुरुतेऽशांकः ॥५॥**

अर्थ—वि० ल० पासून पंचमस्थानीं सूर्य किंवा मंगळ असेल तर नष्टपुत्रा, बुध, गुरु, शुक्र यांतून अ० बहुपुत्रा; राहु अ० मरण, शनि अ० भयंकर रोग, चंद्र अ० कन्याप्रसूति, हीं फलें होतात ॥५॥

**षष्ठाश्रिताःशनिदिवाकरराहुजीवाःकुर्युःकुजश्चसुभ
गांश्वशुरेषुभक्तां । चंद्रःकरोतिविधवामुशनादरिद्रा
मृद्वांशशांकतनयःकलहप्रियांच ॥६॥**

अर्थ—विवा० षष्ठस्थानीं शनि, सूर्य, राहु, गुरु, मंगळ यांतून असेल तर सुभगा व सासु सासरा इत्यादिकांची भक्त अशी कन्या होत्ये. चंद्र अ० विधवा, शुक्र अ० दरिद्रा, बुध अ० सधना व कलहप्रिया अशी कन्या होत्ये ॥६॥

**सौरारजीवबुधराहुरवींदुशुक्राःकुर्युःप्रसह्यखलु
सप्तमराशिसंस्थाः । वैधव्यबंधनवधक्षयमर्थ
नाशंव्याधिप्रवासमरणानियथाक्रमेण ॥७॥**

अर्थ—वि० ल० पासून सप्तमस्थानीं शनि, मंगळ, गुरु, बुध, राहु, सूर्य, चंद्र, शुक्र हे ग्रह असले तर अनुक्रमानें वैधव्य, बंधन, वध, नाश, अर्थनाश, रोग, प्रवास, मरण हीं फलें होतात ॥७॥

**स्थानेष्टमेगुरुबुधौनियतंवियोगंमृत्युंऽशीभृगु
सुतश्चतथैवराहुः । सूर्यःकरोत्यविधवांसरुजं
महीजःसूर्यात्मजोधनवतींपतिवह्नुभांच ॥८॥**

अर्थ—विवा० अष्टमस्थानीं गुरु किंवा बुध असेल तर निरंतर स्त्रीपुरुषांचा वियोग होतो. चंद्र, शुक्र, राहु, यांतून असेल तर मृत्यु होतो. सूर्य असेल तर सौभाग्यवती, मंगळ अ० रोगयुक्त, शनि अ० धनवती व पतिप्रिय अशी होत्ये ॥८॥

धर्मेस्थिताभृगुद्दिवाकरभुमिपुत्राजीवश्चधर्मनि
रतांशशिजस्त्वरोगां । राहुश्चसूर्यतनयश्चकरोति
बंध्यांकन्याप्रसूतिमटनंकुरुतेशशांकः ॥९॥

अर्थ—विवाह० नवमस्थानीं शुक्र, सूर्य, मंगळ, गुरु यांतून असेल तर धर्मपर, बुध
अ० रोगरहित, राहु किंवा शनि असेल तर बंध्या, चंद्र अ० कन्याप्रसूति व भ्रम-
णशील अशी होये ॥९॥

राहुर्नभस्तलगतोविधवांकरोतिपापेरतांदिनकर
श्चशनैश्वरश्च । मृत्युंकुजोर्धरहितांकुलटांचचंद्रः
शेषाग्रहाधनवतींसुभगांचकुर्युः ॥१०॥

अर्थ—विवा० दशमस्थानीं राहु असेल तर विधवा, सूर्य किंवा शनि अ० पापपर,
मंगळ अ० मृत्यु, चंद्र अ० द्रव्यरहित व कुलटा (जारिणी), शेष राहिलेले ग्रह
(बुध, गुरु, शुक्र) असतील तर धनवती व सुभगा अशी कन्या होये ॥१०॥

आयेरविर्वहुसुतांधनिनींशशांकःपुत्रान्वितांक्षिति
सुतोरविजोधनाढ्यां । आयुष्मतींसुरगुरुःशशि
जःसमृद्धाराहुःकरोत्यविधवांभृगुरर्थयुक्तां ॥११॥

अर्थ—विवा० एकादशस्थानीं सूर्य असे० बहुपुत्रवती, चंद्र अ० धनयुक्त, मंगळ अ०
पुत्रयुक्त, शनि अ० धनयुक्त, गुरु अ० चिरंजीवी, बुध अ० धनयुक्त, राहु अ०
अविधवा, शुक्र अ० द्रव्ययुक्त अशी कन्या होये ॥११॥

अंतेगुरुर्धनवतींदिनकृदरिद्रांचंद्रोधनव्ययकरींकु
लटांचराहुः । साध्वींभृगुःशशिसुतोबहुपुत्रपौत्रां
पानप्रसक्तद्वयारविजःकुजश्च ॥१२॥

अर्थ—विवा० द्वादशस्थानीं गुरु असे० धनयुक्त, सूर्य अ० दरिद्री, चंद्र अ० द्र-
व्यनाश करणारी, राहु अ० जारिणी, शुक्र अ० पतिव्रता, बुध अ० बहुत पुत्र
पौत्र यांणीं युक्त, शनि किंवा मंगळ यांतून असेल तर मद्यपानरत अशी कन्या
होये ॥१२॥

गोपैर्यष्ट्याहतानांखुरपुटदलितायातुधूलिर्दिनां
तेसोद्वाहेसुंदरीणांविपुलधनसुतारोग्यसौभाग्य
कर्त्री । तस्मिन्कालेनचर्क्षेन्नघत्तिथिकरणंनैव

लग्नयोगःख्यातःपुंसांसुखार्थंशमयतिदुरिता न्युत्थितंगोरजस्तु ॥१३॥

अर्थ—गाई राखणारांनी काठीने ताडित ज्या गाई त्यांच्या सुराग्रांनी विदारित जी सायंकाली धूलि ती (तो गोधूलि मुहूर्त) कन्यांच्या विवाहाी बहुतधन, पुत्र, आरोग्य, सांभाग्य यांतें करत्ये. त्या गोधूलिमुहूर्ती विवाहोक्त नक्षत्र, तिथि, करण, लग्न, योग, ही पाहूं नये. तो मुहूर्त पुरुषांच्या सुखार्थं सांगीतला आहे. त्या मुहूर्ती उत्पन्न झालेले गोरज दोषांतें शमवितें ॥१३॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायांविवाहपट लंनामत्र्युत्तरशततमोध्यायः ॥१०३॥

॥ अथग्रहगोचराध्यायः ॥

प्रायेणसुत्रेणविनाकृतानिप्रकाशरंध्राणिचिरं तनानि । रत्नानिशास्त्राणिचयोजितानिन वैर्गुणैर्भूषयितुंक्षमाणि ॥ ३॥

अर्थ—बहुतकरून सूत्रानें (सुतानें) रहित, प्राचीन (जीर्ण), प्रकटच्छिद्र अशीं रत्नें नव्या गुणांनीं (दोष्यांनीं) युक्त केलीं असतां, शोभविष्याविषयीं योग्य होतात. तशीं बहुतकरून सूत्रानें रहित, प्रकाशित आहेत अपशब्द (अशुद्धे) ज्यांचे अशीं प्राचीन शास्त्रें नव्या श्रवणीयवस्तु (शब्द) रचनेनें योजिलीं अ० पठन करण्यास योग्य होतात ॥१॥

प्रायेणगोचरोव्यवहार्योतस्तत्फलानिवक्ष्यामि । नानावृत्तैस्तन्नोमुखचपलत्वंक्षमंत्वार्याः ॥२॥

अर्थ—बहुतकरून ग्रहगोचराचा (ग्रहपाण्याचा) व्यवहारांत उपयोग फार होतो यास्तव त्याचीं फले अनेकवृत्तांनीं सांगतो; ह्या माझ्या मुखचपलत्वांतें (बहुभाषणांतें) पंडित सहन करोत (ह्या आर्येचा मुखचपलच्छंद हेंही यांत सुचविलें असेंच पुढेंही आहे) ॥२॥

मांडव्यगिरंश्रुत्वानमदीयारोचतेथवानैवं ।

साध्वीतथानपुंसांप्रियायथास्याज्जघनचपला ॥३॥

अर्थ—मांडव्यऋषीचें भाषण श्रवण करून, माझे भाषण लोकांस गोड लागणार

नाहीं. अथवा असें नव्हे. जशी जघनचपला (वेश्या) प्रिय होय; तशी पतिव्रता स्वस्त्री पुरुषांस प्रिय होत नाही. (असा स्वभावच आहे यास्तव माझे नीरसही भाषण प्रिय होईल. असा अभिप्राय) ॥३॥

**सूर्यःषट्त्रिदशस्थितस्त्रिदशषट्सप्ताद्यगश्वंद्रमाजी
वःसप्तनवद्विपंचमगतोवक्रार्कजौषट्त्रिगौ । सौ
म्यःषड्द्विचतुर्दशाष्टमगतःसर्वेप्युपांतेशुभाःशुक्रः
सप्तमषड्दशर्क्षसहितःशार्दूलवत्रासकृत् ॥४॥**

अर्थ—सूर्य जन्मराशीपासून ६।३।१० यास्थानीं शुभ होय. चंद्र ३।१०।६।७।१-यास्थानीं शुभ. गुरु ७।९।२।९ या स्थानीं शुभ. मंगळ व शनि ६।३ यास्थानीं शुभ. बुध ६।२।४।१०।८ या स्थानीं शुभ. सूर्यादि सर्व ग्रह ११ वे शुभ होत. शुक्र ७।६।१० या स्थानीं असतां सिंहासारखा त्रास करतो, यास्तव अशुभ होय. अर्थात् इतरस्थानीं शुभ होय. (हे शार्दूलविक्रीडित वृत्) ॥४॥

**जन्मन्यायासदोर्कःक्षपयतिविभवान्कोष्ठरोगाध्वदा
तावित्तभ्रंशंद्वितीयेदिशतिचनमुखंवंचनांद्वयुजंच ।
स्थानप्राप्तितृतीयेधननिचयमुदाकल्यकृच्चारिहंतारो
गान्धत्तेचतुर्थेजनयतिचमुहुःस्त्रग्धराभोगविघ्नं ॥५॥**

अर्थ—सूर्य जन्मराशीस अ० उपद्रव देतो, ऐश्वर्यनाश करतो, उदररोग व मार्ग-गमन यांत देतो. जन्मराशीपासून द्वितीयस्थानीं अ० द्रव्यनाशकारक, सुख देत नाही, वंचना (ठकवणे) व नेत्ररोग यांत देतो. तृतीयस्थानीं अ० स्थानलाभ, द्रव्यसमूहाने आनंद व अरोगित्व करतो, शत्रूंचा नाश करतो. चतुर्थस्थानीं अ० रोग करतो, वारंवार स्त्रीसंभोगास विघ्न उत्पन्न करतो (हे स्त्रग्धरावृत्) ॥५॥

**पीडाःस्युःपंचमस्थेसवितरिबहुशोरोगारिजनिताः
षष्ठेकींहंतिरोगान्क्षपयतिचरिपूच्छोकांश्चनुदति ।
अध्वानंसप्तमस्थोजठरगदभयंदैन्यंचकुरुतेरुक्त्रा
सौचाष्टमस्थेभवतिसुवदनानस्वापिवनिता ॥६॥**

अर्थ—सूर्य पंचमस्थानीं अ० रोग व शत्रु यांपासून झालेल्या बहुत पीडा होतात. सूर्य षष्ठस्थानीं अ० रोगनाश, शत्रुक्षय, शोकनाश यांत करतो. सप्तमस्थानीं अ० मार्गगमन, उदररोगाचें भय, दैन्य यांत करतो. अष्टमस्थानीं असतां रोगवभयही होतात. आपली स्त्रीही शोभनमुखी (आनंदयुक्त) होत नाही. हे (सुवदनावृत्) ॥६॥

रवावापद्वैन्यंरुगितिनवमेचित्तचेष्टाविरोधोजयंप्रा
प्तोत्युग्रंदशमगृहगेकर्मसिद्धिक्रमेण । जयंस्थानंमा
नंविभवमपिचैकादशेरोगनाशंसुवृत्तानंचेष्टाभव
तिसफलाद्वादशेनेतरेषां ॥७॥

अर्थ—सूर्य नवमस्थानीं अ० विपत्ति, दैन्य, रोग, चित्तव्यापारांचा नाश, हे होतात. दशमस्थानीं अ० उत्तमजय, क्रमाने कार्यांची सिद्धि हीं प्राप्त होतात. एकादश-स्थानीं अ० जय, स्थान, मान, ऐश्वर्य, रोगनाश हे होतात. द्वादशस्थानीं अ० सु-स्वभावपुरुषांचीं कर्मे सफल होतात. इतरांचीं सफल होत नाहीत (सुवृत्तच्छंद)॥७॥

शशीजन्मन्यन्नप्रवरशयनाच्छादनकरोद्विती
येमानार्थौग्लपयतिसविघ्नश्चभवति । तृतीये
वस्त्रस्त्रीधननिचयसौख्यानिलभतेचतुर्थेविश्वा
सःशिखरिणिभुजंगेनसदृशः ॥८॥

अर्थ—चंद्र जन्मराशीस असतां भोजन, उत्तमशय्या, वस्त्र हीं प्राप्त होतात. जन्म-राशीपासून द्वितीयस्थानीं अ० मान व द्रव्य यांचा नाश करतो व बहुत विघ्नें हो-तात. तृतीयस्थानीं अ० वस्त्र, स्त्री, द्रव्यसमूह, सौख्य हीं प्राप्त होतात. चतुर्थ-स्थानीं अ०, पर्वतावर सर्प असतां तेथे जाण्याचा जसा अविश्वास होतो तसा, लोकांचा अविश्वास होतो. (हे शिखरिणीवृत्त) ॥८॥

दैन्यंव्याधिंशुचमपिशशीपंचमेमार्गविघ्नंषष्ठे
वित्तंजनयतिसुखंशत्रुरोगक्षयंच । यानंमा
नंशयनमशनंसप्तमेवित्तलाभंमंदाक्रांतेफणि
निहिमगौचाष्टमेभीर्नकस्य ॥९॥

अर्थ—चंद्र जन्मराशीपासून पंचमस्थानीं अ० दैन्य, व्याधि, शोक, मार्गांत विघ्न हीं होतात. षष्ठस्थानीं अ० द्रव्य, सुख, शत्रु, रोग यांचा नाश होतो. स-प्तमस्थानीं अ० वाहन, पूजा, शय्या, भोजन, द्रव्य यांचा लाभ होतो. अष्टमस्था-नीं चंद्र, अल्प जोराने सर्प धरला तर कोणास भय करीत नाही ल० सर्वास भ-य करतो, तसें भय करतो (हे मंदाक्रांतवृत्त) ॥९॥

नवमगृहगोबंधोद्वेगश्रमोदररोगकृद्दशमभव
नेचाज्ञाकर्मप्रसिद्धिकरः । उपचयमुत्तृत्सं

योगार्थप्रमोदमुपांत्यगोवृषभचरितान्दोषा नंतेकरोतिहिसव्ययान् ॥१०॥

अर्थ—चंद्र नवमस्थानीं अ० बंधन, उद्वेग, श्रम, उदररोग यांतें करतो. दशमस्थानीं अ० प्रभुत्व व कर्मसिद्धि हीं करतो. एकादशस्थानीं अ० वृद्धि, मित्रप्राप्ति, अर्थलाभ, आनंद यांतें करतो. द्वादशस्थानीं अ० वृषभानें केलेले पादताडन, शृंगानें ताडन इ० दुःख व व्यय यांतें करतो (हें वृषभचरितवृत्त) ॥१०॥

कुजेभिघातःप्रथमेद्वितीयेनरेन्द्रपीडाकलहा दिदोषैः । भृशंचपित्तानलरोगचौरैरुपेन्द्रवज्र प्रतिमोपियःस्यात् ॥११॥

अर्थ—मंगळ जन्मराशीस अ० उपद्रव होतो. द्वितीयस्थानीं अ० राजापासून पीडा, कलह इ० दोषांनीं व पित्त, अग्नि, रोग, चोर यांणीं अत्यंत उपद्रव, जरी नारायण व वज्र यांसारखा असेल तथापि होईल. (हें उपेन्द्रवज्रवृत्त) ११

तृतीयगश्चौरकुमारकेभ्योभौमःसकाशात्फल मादधाति । प्रदीप्तिमाज्ञांधनमौर्णिकानिधा त्वाकराख्यानिकिलापराणि ॥१२॥

अर्थ—मंगळ तृतीयस्थानीं अ० चोर व कुमार (८ वर्षांपर्यंत) यांपासून शुभफल करतो. कांति, प्रभुत्व, धन, कंवलादिवस्त्रें, सुवर्णादि धातूंचीं उत्पत्तिस्थानें व अन्य-स्थानें यांतें देतो. (हें उपजातिवृत्त) ॥१२॥

भवतिधरणिजेचतुर्थगेज्वरजठरगदासृगुद्रवः ।

कुपुरुषजनिताच्चसंगमात्प्रसभमपिकरोतिचाशुभं॥१३॥

अर्थ—मंगळ चतुर्थस्थानीं अ० ज्वर, उदररोग, रक्तस्राव हीं उत्पन्न होतात व दुष्टपुरुषाच्या संगतीपासून बहुत अकल्याणही होतें. (हें प्रसभवृत्त) ॥१३॥

रिपुगदकोपभयानिपंचमेतनयकृताश्चशुचो महीसुते । द्युतिरपिनास्यचिरंभवेत्स्थिरा शिरसिकपेरिवमालतीकृता ॥१४॥

अर्थ—मंगळ पंचमस्थानीं अ० शत्रु, रोग, क्रोध, भय, पुत्रानें केलेले शोक हे हो-
तात व जसे वानराच्या मस्तकीं ठेवलेले मालती (मोगरी) पुष्प चंचलत्वास्तव
स्थिर रहात नाही तसे याचें तेजही चिरकाल स्थिर रहात नाही. ह्यणजे तेजहीन
पुरुष होतो. (हें मालतीवृत्त) ॥१४॥

रिपुभयकलहैर्विवर्जितःसकनकविद्रुमताम्रकागमः ।

रिपुभवनगतेमहीसुतेकिमपरवक्रविकारमीक्षते ॥१५॥

अर्थ—मंगळ षष्ठस्थानीं अ० शत्रु, भय, कलह यांहीं रहित होतो व सुवर्ण, पोवळें, तांबें यांची प्राप्ति होत्ये. असा पुरुष अन्याचें दुर्मुख कधींही पाहणार नाहीं. (हें अपरवक्रवृत्त) ॥१५॥

**कलत्रकलहाक्षिरुग्जठररोगकृत्सप्तमेक्षरत्
क्षतजरूक्षितःक्षयितवित्तमानोष्टमे । कुजेन
वमसंस्थितेपरिभवार्थनाशादिभिर्विलंबित
गतिर्भवत्यबलदेहधातुक्कमैः ॥१६॥**

अर्थ—मंगळ सप्तमस्थानीं अ० स्त्रीबरोबर कलह, नेत्ररोग, उदररोग, हे होतात. अष्टमस्थानीं अ० स्त्रवणाच्या रक्तानें विवर्ण (तेजरहित), धन व मान यांहींरहित असा होतो. नवमस्थानीं अ० पराजय, द्रव्यनाश, पीडा इत्यादिकांनीं व निर्बलत्वानें व शरीराच्या धातुक्षयानें विलंबित (विघ्नयुक्त) आहे गति (गमन) जाची असा होतो. (हें विलंबितगतिवृत्त) ॥१६॥

दशमगृहगतेसमंमहीजेविविधधनातिरुपांत्यगेजयश्च ।

जनपदमुपरिस्थितश्चभुंक्तेवनमिवपट्चरणःसुपुष्पिताग्रं ।

अर्थ—मंगळ दशमस्थानीं अ० सम (फार शुभ व अशुभ नाहीं) होतें. एकादशस्थानीं अ० नानाप्रकारच्या द्रव्यांची प्राप्ति व जय हे होतात व श्रेष्ठत्वानें सर्व लोकांच्या मस्तकीं राहून, अमर बहुत फुललेलें आहे अग्र जाचें अशा अरण्यातें जसा भोगितो तसा देशाचा उपभोग करतो. (हें पुष्पिताग्रवृत्त) ॥१७॥

नानाव्ययैर्द्वादशगेमहीसुतेसंताप्यतेनर्थशतै

श्चमानवः । स्त्रीकोपपित्तैश्चसनेत्रवेदनैर्योपीं

द्रवंशाभिजनेनगर्वितः ॥१८॥

अर्थ—मंगळ द्वादशस्थानीं असतां, अनेक प्रकारच्या खर्चांनीं व शेकडों अनर्थांनीं (उपद्रवांनीं) मनुष्य संताप पावतो व श्रेष्ठवंशाच्या बांधवत्वानें गर्वितही मनुष्य स्त्रीचा कोप, पित्त, नेत्रपीडा यांहींकरून संताप पावतो. (हें इंद्रवंशवृत्त) ॥१८॥

दुष्टवाक्यपिशुनाहितभेदैर्बधनैःसकलहैश्चट्ट

तस्वः । जन्मगेशशिसुतेपथिगच्छन्स्वागते

पिकुशलंनशृणोति ॥१९॥

अर्थ—बुध जन्मराशीस अ० दुष्टवाक्य, दुर्जन, शत्रु, भेद (फुटाफुट), बंधन, कलह यांहींकरून निर्धन होतो. व मार्गामध्ये जात असतां, खुशाल आलों, असे सांगितलेलेही कोणी श्रवण करीत नाहीं (हे स्वागतावृत्त) ॥१९॥

**परिभवोधनगतेधनलब्धिःसहजगेशशिसुते
सुहृदाप्तिः । नृपतिशत्रुभयशंकितचित्तद्रुत
पदं व्रजतिदुश्चरितैःस्वैः ॥२०॥**

अर्थ—बुध द्वितीयस्थानीं अ० पराजय व धनलाभ हे होतात. तृतीयस्थानीं अ० मित्रप्राप्ति होय. आपल्या वाईट आचरणांनीं व राजा, शत्रु यांच्या भयाने शंकितचित्त होताता शीघ्र गमन करतो. (अपराधी यास्तव पळतो) (हे द्रुतपदवृत्त) २०

**चतुर्थगेस्वजनकुटुंबवृद्धयोधनागमोभवतिच
शीतरश्मिजे । सुतस्थितेतनयकलत्रविग्रहो
निषेवतेनचरुचिरामपिस्त्रियं ॥२१॥**

अर्थ—बुध चतुर्थस्थानीं अ० स्वजन व कुटुंब यांची वृद्धि व द्रव्यलाभ हीं होतात. पंचमस्थानीं अ० पुत्र व स्त्री यांवरुबर कडजा होतो व सुंदरही स्त्रीचे ग्रहण चित्तोद्वेगास्तव करीत नाहीं (हे रुचिरावृत्त) ॥२१॥

**सौभाग्यंविजयमथोन्नतिंचषष्ठेवैवर्ण्यकलह
मतीवसप्तमेज्ञः । मृत्युस्थेसुतजयवस्त्रवित्त
लाभानैपुण्यंभवतिमतिप्रहर्षणीयं ॥२२॥**

अर्थ—बुध षष्ठस्थानीं अ० सौभाग्य, विजय, उन्नति हीं होतात. सप्तमस्थानीं अ० विवर्णत्व, कलह, हे अतिशयित होतात. अष्टमस्थानीं अ० सुत, जय, वस्त्र, द्रव्य यांचा लाभ होतो व जेणेकरून बुद्धीला आनंद होतो असे निपुणत्व होतें (हे प्रहर्षणीयवृत्त) ॥२२॥

**विघ्नकरोनवमःशशिपुत्रःकर्मगतोरिपुहाधनदश्च ।
सप्रमदंशयनंचविधत्तेतद्बृहदोथकुथास्तरणंच ॥२३॥**

अर्थ—बुध नवमस्थानीं अ० सर्व कार्यास विघ्न करतो. दशमस्थानीं अ० शत्रुहंता व धनदाता होतो, स्त्रियुक्त शय्या, स्त्रीगृह यांतें देतो, अनेकरंगांच्या कंबलाचे आस्तरण (शय्या) ही देतो (हे दोधकवृत्त) ॥२३॥

धनसुखसुतयोषिन्मित्रवाह्याप्तितुष्टिस्तुहिनकिरणपु

**त्रेलाभगेमृष्टवाक्यः । रिपुपरिभवरोगैःपीडितोद्वाद
शस्थेनसहतिपरिभोक्तुंमालिनीयोगसौख्यं ॥२४॥**

अर्थ—बुध एकादशस्थानीं अ० धन, सुख, पुत्र, स्त्री, मित्र, अश्वदिवाहन, यांच्या ल्याभाने संतोष होतो व सुंदर भाषण होतें. द्वादशस्थानीं अ० शत्रु, पराजय, रोग यांहीं पीडित होत्साता स्त्रीभोगाचें सौख्य भोगण्यास समर्थ होत नाही (हें मालिनीवृत्त) ॥२४॥

जीवेजन्मन्यपगतधनधीःस्थानभ्रष्टोवहुकलहयुतः ।

प्राप्यार्थैर्थान्मुनिरपिकुरुतेकांतास्याब्जेभ्रमरविलसितं ॥

अर्थ—गुरु जन्मराशीस अ० धन व बुद्धि हीं जातात, स्थानच्युत व बहु कलह युक्त होतो. द्वितीयस्थानीं अ० धन प्राप्त होऊन, मुनीही स्त्रीच्या मुखकमलीं भ्रमरासारखें विलसित (विलास चुंबनादि) करतो. (हें भ्रमरविलसितवृत्त) २५

स्थानभ्रंशात्कार्यविघाताच्चतृतीयेनैकैःक्लेशैर्व

धुज्नोत्थैश्चतुर्थे । जीवेशांतिपीडितचित्तश्च

सविंदेन्नैवग्राभेनापिवनेमत्तमयूरे ॥२६॥

अर्थ—गुरु तृतीयस्थानीं अ० स्थानभ्रंश व कार्यनाश यांणीं पीडितचित्त होतो. चतुर्थस्थानीं अ० बंधुजनांपासून शालेल्या अनेक क्लेशांनीं पीडितचित्त होत्साता गांवांत किंवा मत्तमयूर अशा वनांतही शांतीतें पावत नाही. (हें मत्तमयूरवृत्त) ॥२६॥

जनयतिचतनयभवनमुपगतःपरिजनशुभ

सुतकरितुरगवृषान् । सकनकपुरगृहयुवति

वसनकृन्मणिगुणनिकरकृदपिविबुधगुरुः ॥२७॥

अर्थ—गुरु पंचमस्थानीं अ० सेवकजन, धर्मादिशुभकर्म, पुत्र, हत्ती, अश्व, बैल यांतें उत्पन्न करतो (लाभ होतो), सुवर्णयुक्त नगर, गृह, स्त्री, वस्त्र यांतें करतो, रत्ने व विद्यादिगुण यांतें करतो ह्य० या सर्वांचा लाभ होतो. (हें मणिगुणनिकरवृत्त) ॥२७॥

नसखीवदनंतिलकोज्ज्वलंनचवनंशिखिको

किलनादितं । हरिणप्लुतशावविचित्रितंरिपु

गतेमनसःसुखदंगुरौ ॥२८॥

अर्थ—गुरु षष्ठस्थानीं अ० तिलकानें उज्ज्वल असें सखीचें (स्त्रीचें) मुख व मोरें, कोकिला यांच्या शब्दानें नादयुक्त; हरिणांच्या उड्या मारणाऱ्या बालकांनीं शोभित असें अरण्यही, मनाला सुख देणारें होत नाही. (हें हरिणप्लुतवृत्त) ॥२८॥

त्रिदशगुरुःशयनंरतिभोगंधनमशनंकुसुमा
न्युपवाह्यं । जनयत्तिसप्तमराशिमुपेतोल
लितपदांचगिरंधिपणांच ॥२९॥

अर्थ—गुरु सप्तमस्थानीं अ० शय्या, रतिसुख, धन, भोजन, पुष्पे, अश्वादिवाहन, सुंदरपदयुक्त वाणी, बुद्धि यांते उत्पन्न करतो ल० देतो. (हें ललितपदवृत्त) २९

बंधव्याधिंचाष्टमेशोकमुग्रंमार्गक्लेशंमृत्युतुल्यां
श्वरोगान् । नैपुण्याज्ञापुत्रकर्मार्थसिद्धिधर्म
जीवःशालिनीनांचलाभं ॥३०॥

अर्थ—गुरु अष्टमस्थानीं अ० बंधन, पीडा, मोठा शोक, मार्गामध्ये क्लेश, मृत्युतुल्य-
श्वरोग, सर्वकार्यांचे निपुणत्व, प्रभुत्व, पुत्र, कर्म, अर्थ यांची सिद्धि; व शालिनी ल०
भात पिकावयाजोगी उत्कृष्ट भूमि यांचा लाभ होतो. (हें शालिनीवृत्त) ॥३०॥

स्थानकल्यधनहादशर्क्षगस्तत्प्रदोभवतिलाभगोगुरुः ।

द्वादशेध्वनिविलोमदुःखभाग्यातियद्यपिनरोरथोद्धतः ॥

अर्थ—गुरु दशमस्थानीं अ० स्थान, आरोग्य, धन यांचा नाश करतो. एका-
दशस्थानीं अ० स्थान, आरोग्य, धन यांते देतो. द्वादशस्थानीं अ० मनुष्य
वेगयुक्त रथाने गमन करीत असला तरी मार्गामध्ये प्रतिकूल दुःख पावतो. (हें
रथोद्धतवृत्त) ॥३१॥

प्रथमगृहोपगोभृगुसुतःस्मरोपकरणैःसुरभिम

नोज्ञगंधकुसुमांवरैरुपचयं । शयनगृहासनाश

नयुतस्यचानुकुरुतेसमदविलासिनीमुखसरो

जषट्चरणतां ॥३२॥

अर्थ—शुक्र जन्मराशीस अ० कामोद्दीपक, सुगंध, मनास आनंदकारक, अशीं गं-
धद्रव्ये, पुष्पे, वस्त्रे यांचा लाभ होतो. शय्या, गृह, आसन, भोजन यांहींयुक्त
पुरुष मद्यपानाने मत्तस्त्रीच्या मुखकमलीं भ्रमरासारखा होतो (चुंबन करतो)
(हें विलासिनीद्विपदीवृत्त) ॥३२॥

शुक्रेद्वितीयगृहगेप्रसवार्थधान्यभूपालसन्नति

कुटुंबहितान्यवाप्य । संसेवतेकुसुमरत्नवि

भूषितश्चकामंवसंततिलकयुतिमूर्धजोपि ॥३३॥

अर्थ—शुक्र द्वितीयस्थानीं अ० अपत्य, द्रव्य, धान्य, राजाची प्रीति, कुटुंबाचे कल्याण हीं प्राप्त होऊन, पुष्पे, रत्ने, यांहीं अलंकृत होताता वसंतांतील तिळांच्या पुष्पांच्या कांतीसारखे (पांढरे) केश शालेला (वृद्ध) ही पुरुष स्त्रीविलासार्ते करतो. (हे वसंततिलकवृत्त) ॥३३॥

**आज्ञार्थमानास्पदभूतिवस्त्रशत्रुक्षयान्दैत्यगु
रुस्तृतीये । धत्तेचतुर्थश्चसुत्दृत्समाजंरुद्रेंद्रव
जप्रतिमांचशक्तिं ॥३४॥**

अर्थ—शुक्र तृतीयस्थानीं अ० प्रभुत्व, धन, मान, स्थान, ऐश्वर्य, वस्त्र, शत्रुनाश, यांते करतो. चतुर्थस्थानीं अ० मित्रप्राप्ति व रुद्र, इंद्र, वज्र यांसारखी शक्ति यांते देतो. (हे इंद्रवज्रवृत्त) ॥३४॥

**जनयतिशुक्रःपंचमसंस्थोगुरुपरितोषबंधुज
नाप्तिं । सुतधनलब्धिंमित्रसहायान्ननवसि
तत्वंचारिवलेषु ॥३५॥**

अर्थ—शुक्र पंचमस्थानीं अ० बहुत संतोष, बंधुजनप्राप्ति, पुत्र, धन, यांचा लाभ; मित्र, सहाय, शत्रुसैन्यामध्ये अनवस्था हीं होतात. (हे अनवसितवृत्त) ॥३५॥

**षष्ठोभृगुःपरिभवरोगतापदःस्त्रीहेतुकंजनयति
सप्तमोशुभं । यातोष्टमंभवनपरिच्छदप्रदोल
क्ष्मीवतीमुपनयतिस्त्रियंचसः ॥३६॥**

अर्थ—शुक्र षष्ठस्थानीं अ० पराजय, रोग, संताप हे देतो. सप्तमस्थानीं अ० स्त्रीच्या निमित्ताने अनिष्ट होतें. अष्टमस्थानीं अ० गृह, परिवार देतो व लक्ष्मीयुक्त स्त्रीते देतो. (हे लक्ष्मीवृत्त) ॥३६॥

**नवमेतुधर्मवनितासुखभाग्भृगुजेर्धवस्त्रनिच
यश्चभवेत् । दशमेवमानकलहान्नियमात्प्रमि
ताक्षराण्यपिवदन्लभते ॥३७॥**

अर्थ शुक्र नवमस्थानीं अ० धर्म, स्त्री, सुख, यांचा उपभोग करतो, व धन, वस्त्रे यांचा समूह प्राप्त होतो. दशमस्थानीं अ० प्रमित (अल्प) अक्षरे जरी बोलला तरी अपमान, कलह हे निश्चयाने होतात. (हे प्रमिताक्षरवृत्त) ॥३७॥

**उपांत्यगोभृगोःसुतःसुत्दृद्धनान्नगंधदः ।
धनांबरागमोत्थगेस्थिरस्तुनांबरागमः ॥३८॥**

अर्थ—शुक्र एकादशस्थानीं अ० मित्र, धन, अन्न, सुगंधद्रव्यै, हीं प्राप्त होतात. द्वादशस्थानीं अ० द्रव्य, वस्त्र यांचा लाभ होतो व वस्त्रलाभ स्थिर होत नाही. (हे स्थिरवृत्त) ॥३८॥

**प्रथमेरविजेविपवन्निहतःस्वजनैर्वियुतःकृत
बंधवधः । परदेशमुपैत्यसुहृद्भवनोविमुखा
र्थसुतोटकदीनमुखः ॥३९॥**

अर्थ—शनि जन्मराशीस असतां विष, अग्नि यांहीं पीडित, स्वजनांनीं रहित, बंध, वध यांणीं युक्त, मित्र, गृह यांहीं रहित, द्रव्य, पुत्र हीं विमुख (नाहींत), परिभ्रमणानें दीनमुख असा होत्साता. परदेशाप्रत प्राप्त होतो. (हे तोटकवृत्त) ॥३९॥

**चारवशाद्वितीयगृहगेदिनकरतनयरूपसुखापवर्जित
तनुर्विगतमदबलः । अन्यगुणैःकृतं वसुचयंतदपिख
लुभवत्यब्बिववंशपत्रपतितं नबहुनचचिरं ॥४०॥**

अर्थ—शनि द्वितीयस्थानीं प्राप्त झाला अ० रूप, सुख यांणीं रहितशरीर, गर्व, बल, यांणीं रहित, विद्यादिगुणांनीं केल्ल्या द्रव्यसंचय वांचूच्या पानावर पडलेल्या उदकासारखा बहुत नसून बहुत दिवसही रहात नाही. (हे वंशपत्रपतितवृत्त) ॥४०॥

**सूर्यसुतेतृतीयगृहगेधनानिलभतेदासपरिच्छदोऽप्रम
हिपाश्वकुंजरखरान् । सद्मविभूतिसौख्यममितंग
दव्युपरमंभीरुरपिप्रशास्त्यधिरिपूंश्ववीरललितैः ॥४१॥**

अर्थ—शनि तृतीयस्थानीं अ० धनें, दास, परिवार, उंट, महिष, अश्व, हत्ती, गर्दभ, गृह, ऐश्वर्य, बहुतसुख, रोगनाश यांतें प्राप्त होतो. मित्रा असतांही शूरांच्या व्यापारांनीं मोठ्या शत्रूतें शिक्षा करतो. (हे ललितवृत्त) ॥४१॥

**चतुर्थगृहंसूर्यपुत्रेभ्युपेतेमुत्तद्वित्तभार्यादिभिर्वि
प्रयुक्तः । भवत्यस्यसर्वत्रचासाधुदुष्टंभुजंगप्र
यातानुकारंचचित्तं ॥४२॥**

अर्थ—शनि चतुर्थस्थानीं अ० मित्र, धन, स्त्री, पुत्र इत्यादिकांनीं रहित होतो. या पुरुषाचें चित्त सर्वत्र असाधु, पापानुरत (पापकारी), सर्पांच्या गमनासारखें (कूटिल) होतें. (हे भुजंगप्रयांतवृत्त) ॥४२॥

सुतधनपरिहीणःपंचमस्थेप्रचुरकलहयुक्तश्चा
र्कपुत्रे । विनिहतरिपुरोगःषष्ठयातेपिवतिच
वनितास्यंश्रीपुटोष्ठं ॥४३॥

अर्थ—शनि पंचमस्थानीं अ० पुत्र व धन यांहीं रहित, बहुत कलहानें युक्त असा होतो. षष्ठस्थानीं असतां शत्रु व रोग यांचा नाश करून श्रीपुटोष्ठ (शोभेचें पात्र अशा ओष्ठानें युक्त) अशा स्त्रीच्या मुखाचें चुंबन करतो. (हें पुटवृत्त ॥४३॥

गच्छत्यध्वानंसप्तमेचाष्टमेचहीनःस्त्रीपुत्रैःसू
र्यजेदीनचेष्टः । तद्वद्धर्मस्थेवैरत्तद्रोगबंधैर्ध
र्मोप्युच्छिद्येद्वैश्वदेवीक्रियाद्यः ॥४४॥

अर्थ—शनि सप्तमस्थानीं अ० मार्गाप्रत गमन करतो (प्रवास होतो) : अष्टमस्थानीं अ० प्रवास होतो व स्त्रीपुत्रांनीं रहित, दीनचेष्ट होतो. नवमस्थानीं अ० गमन, स्त्री-पुत्रहीन, दीनचेष्ट असा होतो व वैर, हृद्रोग (चित्तरोग), बंधन यांहींकरून वैश्वदेव इत्यादि कर्मांचा विच्छेद होतो. (हें वैश्वदेवीवृत्त) ॥४४॥

कर्मप्राप्तिर्दशमेर्धक्षयश्चविद्याकीर्त्योःपरिहा
णिश्चसौरे । तैक्ष्ण्यंलाभेपरयोषार्थलाभश्चां
तेप्राप्नोत्यपिशोकोर्मिमालां ॥४५॥

अर्थ—शनि दशमस्थानीं अ० कर्मांची प्राप्ति, द्रव्यनाश, विद्या व कीर्ति यांची हा-नि (नाश) हीं होतात. एकादशस्थानीं अ० तीक्ष्ण (उग्र) स्वभाव, दुसऱ्याची स्त्री व दुसऱ्याचें धन यांचा लाभ, हे होतात. द्वादशस्थानीं अ० शोकांच्या बहुत लहरीतें प्राप्त होतो. (हें ऊर्मिमालावृत्त) ॥४५॥

अपिकालमपेक्ष्यचपात्रंशुभकृद्विदधात्यनुरूपं ।

नमधौबहुकंकुडवेचविसृजत्यपिमेघवितानः ॥४६॥

अर्थ—शुभकारकग्रह, शुभदशादिकाल व मनुष्य पाहून हें पूर्वोक्त गोचर शुभाशुभ फल देतात. यास दृष्टांत—मेघसमूह वसंतऋतूंत कुडव (धान्य मोजावयाचा पावशेर) यामध्ये बहुत उदक सोडीत नाही. कारण—वसंत पर्जन्यकाल नव्हे व कुडव हें उदकपात्र (विस्तृत) नव्हे लहान धान्यपात्र आहे ॥४६॥

रक्तैःपुष्पैर्गंधैस्ताम्रैःकनकवृषवकुलकुसुमैर्दिवाकरभू
सुतौ भक्त्यापूज्याविंदुर्धन्वासितकुसुमरजतमधुरैःसि
तश्चमदप्रदैः । कृष्णद्रव्यैःसौरिःसौम्योमणिरजतति

लककुसुमैर्गुरुःपरिपीतकैः प्रीतैःपीडानस्यादुच्चाद्यदि
पततिविशतियदिवाभुर्जगविजृंभितं ॥४७॥

अर्थ—सूर्य व मंगळ हे तांत्रडीपुष्पे, सुगंधद्रव्ये, रक्तचंदनादि ताम्रवर्णगंधे, सुवर्ण, वृषभ, बकुलवृक्षाचीं पुष्पे, यांहींकरून भक्तीने पूजावे. चंद्र, धेनु, श्वेतपुष्पे, रूपे, दधिमधुघृतशर्करादि मधुरद्रव्ये यांहींकरून पूजावा. कामोद्दीपक गंधपुष्पादिकांनीं शुक्राची पूजा करावी. काळ्या गंधपुष्पादिकांनीं शनीची पूजा करावी. मणि, रूपे, तिलकपुष्पांनीं बुधाची पूजा करावी. पिवळ्या गंधपुष्पादिकांनीं गुरुची पूजा करावी. याप्रकारे सूर्यादि ग्रहांची पूजा करणारा पुरुष, उंचावरून पडेल अथवा सर्प खेळत असतां त्यांमध्ये प्रवेश करील, तथापि ग्रह संतुष्ट झाले अ० त्यास पीडा (दुःख) होणार नाही. (हे भुर्जगविजृंभितवृत्त) ॥४७॥

शमयोद्गतामशुभदृष्टिमपिविबुधविप्रपूजया ।

शांतिजपनियमदानदमैःसुजनाभिभाषणस

मागमैस्तथा ॥४८॥

अर्थ—देव व ब्राह्मण यांचे पूजन, शांति, मंत्रजप, जिताहारत्व व ब्रह्मचर्यादि नियम, दान, इंद्रियनिग्रह, साधुजनावरोवर संभाषण व समागम इत्यादिकांनीं पापग्रहाच्या उत्पन्न झालेल्या दृष्टीतेंही निवारण कर. (पापदृष्टीची शांति कर) (हे उद्गतवृत्त) ॥४८॥

रविभौमौपूर्वार्धेशशिसौरौकथयतोत्यगौराशेः ।

सदसल्लक्षणमार्यागीत्युपगीत्योर्यथासंख्यं ॥४९॥

अर्थ—सूर्य व मंगळ हे राशीच्या पूर्वार्धी, चंद्र व शनि हे राशीच्या उत्तरार्धी शुभाशुभ फल देतात. (यांतच गीति व उपगीति आर्यांचे लक्षण सांगतात) आर्येच्या पूर्वार्धासारखेच उत्तरार्ध अ० गीति व उत्तरार्धासारखेच पूर्वार्ध अ० उपगीति असे अनुक्रमाने लक्षण जाणावे (हे गीतिवृत्त) ॥४९॥

आदौयादृक्सौम्यःपश्चादपितादृशोभवति ।

उपगीतेर्मात्राणांगणवत्सत्संप्रयोगोवा ॥५०॥

अर्थ—बुध, राशिप्रवेशकालीं (पूर्वार्धी) जसे शुभाशुभ फल देतो तसेच राश्यंतीं (उत्तरार्धी) ही देतो, उपगीतिच्छंदाच्या मात्रांची जशी समता होये. तसे राशीच्या पूर्वपश्चार्धी बुध समफल देतो (हे उपगीतिवृत्त) ॥५०॥

आर्याणामपिकुरुतेविनाशमंतर्गुरुर्विषमसंस्थः ।

गणइवषष्ठेदृष्टश्चसर्वलघुतांगतो नयति ॥५१॥

अर्थ—गणनामक देवविशेषाची पूजा न केली अ० तो साधूंचाही जसा नाश करतो तसा गुरु (बृहस्पति व शुक्र) अशुभस्थानीं राशीच्या मध्यभागी असतां, साधूंचाही नाश करितो. तोच गुरु षष्ठस्थानीं अ० सर्वत्र गौरव (सत्कार) हीन पुरुष होतो. आर्याछंदाच्या गणांत मध्ये गुरु अक्षर असेल तर त्या आर्येचा नाश होतो. (हे आर्यावृत्त ॥५१॥

अशुभनिरीक्षितःशुभफलोबलिनावलवान

शुभफलप्रदश्चशुभदृग्विषयोपगतः । अशुभ

शुभावपिस्वफलयोर्व्रजतःसमतामिदमपिगी

तकंचखलुनर्कुटकंचयथा ॥५२॥

अर्थ—शुभफल देणारा बलवान् ग्रह अशुभफल देणाऱ्या बलिष्ठ ग्रहानें दृष्ट ; अथवा अशुभफल देणारा बलवान् ग्रह शुभफल देणाऱ्या बलिष्ठ ग्रहानें दृष्ट अ० शुभ किंवा अशुभ फलांची समता होय ह० कोणतेही फळ होत नाहीं. हे नर्कुटक वृत्त प्राकृतांत (बालभाषेत) व संस्कृतांत सारखेंच होतें. (हे नर्कुटक वृत्त ॥५२॥

नीचेरिभेस्तेचारिदृष्टस्यसर्ववृथायत्परिकीर्तितं ।

पुरतोंधस्येवभामिन्याःसविलासकटाक्षनिरीक्षणं ॥५३॥

अर्थ—नीचस्थानीं, शत्रुगृहीं, सप्तमस्थानीं शत्रुदृष्टग्रहाचें फल व्यर्थ होतें. अंधाच्यापुढे सुंदर स्त्रीचें विलासयुक्त कटाक्षानें पाहाणें जसे व्यर्थ होतें. (हे विलासवृत्त) ॥५३॥

सूर्यसुतोर्कफलसमश्चंद्रसुतश्छंदतःसमनुयाति ।

यथास्कंधकमार्यगीतिवैतालीयंचमागधीगाथार्यां ॥५४॥

अर्थ—शनि, सूर्यासारखाच शुभाशुभ होय ह० ३।६।१०।११ यास्थानीं शुभ होय. बुध, समीप राहणाऱ्या ग्रहाच्या छंदानें (ग्रहाच्या गुणाप्र०) शुभाशुभफल देतो. जसे संस्कृतामध्ये आर्यागीति वृत्त, तेंच प्राकृता (बालभाषा) मध्ये स्कंधकवृत्त; तसेच वैतालीयवृत्त, मागधी गाथा आर्येते, छंदानें अनुगमन करतें. ह० संस्कृतामध्ये जें वैतालीयवृत्त, तेंच छंदानें प्राकृतांत मागधी गाथा आर्येते अनुगमन करतें ॥५४॥

सौरोर्करश्मिरागात्सविकारोलब्धवृद्धिरधिकतरं ।

पित्तवदाचरतिनृणांपथ्यकृतान्तुतथार्याणां ॥५५॥

अर्थ—शनि, सूर्यकिरणांच्या योगानें (अस्तंगतत्वानें) सविकार होत्साता कोपून पथ्यभोजन करणाऱ्या मनुष्यांस पित्तासारखें फार अशुभफल देतो. तसें धूस देत नाहीं. (हे पथ्याआर्यावृत्त) ॥५५॥

यादृशेनग्रहेणेंदुर्युक्तस्तादृग्भवेत्सोपि ।

मनोवृत्तिसमायोगाद्विकारइववक्रस्य ॥५६॥

अर्थ—चंद्र, शुभाशुभग्रहयोगाने शुभाशुभ फल देतो. जसा मनोवृत्तीच्या योगाने मुखास विकार होतो. (हे वक्तवृत्त) ॥५६॥

पंचमंसर्वपादेषुसप्तमंद्विचतुर्थयोः ।

यद्वत्श्लोकाक्षरंतद्वलघुतांयातिदुःस्थितैः ॥५७॥

अर्थ—श्लोकच्छंदांमध्ये सर्व चरणांत पांचवे अक्षर व दुसऱ्या व चौथ्या पादांत सात-
वे अक्षर जसे लघुत्व पावते तसे अशुभस्थानीं ग्रह अ० पुरुषास लघुत्व होतें. (हे
श्लोकवृत्त) ॥५७॥

प्रकृत्यापिलघुर्यश्चवृत्तबाह्येव्यवस्थितः ।

सयातिगुरुतांलोकेयद्वास्युःसुस्थिताग्रहाः ॥५८॥

अर्थ—स्वभावाने लघु (असत्कुलोत्पन्न) व वृत्तबाह्य (दुःशील) असाही पुरुष शुभ-
स्थानीं ग्रह आले असतां, लोकांमध्ये श्रेष्ठत्व पावतो. प्रकृतीने लघुवर्ण अ० चर-
णाच्या अंतीं असेल तर गुरु होतो ॥५८॥

प्रारब्धमसुस्थितैर्ग्रहैर्यत्कर्मात्मविवृद्धयेबुधैः ।

विनिहंतितदेवकर्मतान्वैतालीयमिवायथाकृतं ॥५९॥

अर्थ—पंडितांनीं आपली वृद्धि होण्यासाठीं, अशुभस्थानीं ग्रह असतां, आरंभिलेले
कर्मच त्याचा नाश करिते. जसे यथाशास्त्र न केलेले वेतालपूजनादि कर्म नाश
करिते. (हे वैतालीयवृत्त) ॥५९॥

सौस्थित्यमवेक्ष्ययोग्रहेभ्यःकालेप्रक्रमणंकरोतिराजा ।

अणुनापिसपौरुषेणवृत्तस्यौपच्छंदसिकस्ययातिपारं ॥६०॥

अर्थ—जो राजा, ग्रहांचे सुस्थितत्व (शुभत्व) पाहून यात्राकार्त्तां यात्रा करतो; तो,
अल्पही पराक्रमाने वेदोक्त वृत्ताचा (कार्याचा) पार ह्म० शेवट पावतो (हे औ-
च्छंदसिकवृत्त) ॥६०॥

उपचयभवनोपयातस्यभानोर्दिनेकारयेद्धेमता

आश्वकाष्ठास्थिचमौर्णिकाद्रिद्रुमत्वङ्गनखव्या

लचौरायुधीयाटवीक्रूरराजोपसेवाभिषेकौषध

क्षौमपण्यादिगोपालकांतारवैद्याश्मकूटावदाता

भिविस्थ्यातशूराहवश्लाघ्ययाज्याग्निकार्याणिसि त्ध्यंतिलग्रस्थितेवारवौ ।

अर्थ—उपचय ३।६।१०।११ यास्थानीं सूर्य असतां, रविवारीं अथवा लग्नीं सूर्य असतां, सुवर्ण, तांत्रे, अश्व, काष्ठ, अस्थि, कातडे, कंत्रलादि ऊर्णावस्त्र, पर्वत, वृक्ष, त्वचा, (साल) नख, व्याल, (सर्प, सिंह, वाघ, उन्मत्तहत्ती, हिंस्रपशु, चित्रक) चोर, शस्त्रसंबंधी, अरण्य, क्रूर, राजोपसेवा, अभिषेक, औषध, क्षौमवस्त्र, (तागाचें, सणाचें वस्त्र) पण्यादि (बाजारसंबंधी) गवळी, कांतार, (कठिणमार्ग) वैद्य, अश्मकूट (दगड फोडणें), अवदात (कुळीण), प्रख्यातशूर, युद्ध, स्तुत्य, याज्य, अभिकार्ये यांसंबंधी कार्ये करावीं ह्यणजे सिद्ध होतात ॥

शिशिरकिरणवासरेतस्यवाप्युद्रमेकेंद्रसंस्थेथवाभूष
णंशंखमुक्ताब्जरूप्यांबुयज्ञेक्षुभोज्यांगनाक्षीरसुस्निग्ध
वृक्षक्षुपानूपधान्यद्रवद्रव्यविप्राश्वशीतक्रियाशृंगिकृ
प्यादिसेनाधिपाक्रंदभूपालसौभाग्यनक्तंचरश्लैष्मिक
द्रव्यमातंगपुष्पांबरारंभसिद्धिर्भवेत् ।

अर्थ—इंदुवारीं व कर्कलग्नीं व चंद्र, केद्रीं १।४।७।१० असतां, अलंकार, शंख, मोल्ये, कमळ, रूपे, जळ, यज्ञ, ऊंस, भोजन, स्त्री, क्षीर, जिवंतझाडे, झुडपे, पाणथल-देश धान्य, पातळपदार्थ, ब्राह्मण, अश्व, शीतद्रव्यसेवन, बैल, नांगरणे इत्यादि, सेनापति, आक्रंद (वीरांचा शब्द), राजा, सौभाग्यकरण, चोर, श्लेष्यासहितद्रव्य, (बुळबुळीत पदार्थ) पुष्प, वस्त्र, यांविषयीं कार्यांचा आरंभ केला असतां त्यांची सिद्धि होये ॥

क्षितितनयदिनेप्रसित्ध्यंतिधात्वाकरादीनिसर्वाणि
कार्याणिचामीकराग्निप्रवालायुधक्रौर्यचौर्याभिघाता
टवीदुर्गसेनाधिकारास्तथारक्तपुष्पद्रुमारक्तमन्यञ्चति
क्तंकटुद्रव्यकूटाहिपाशार्जितस्वाःकुमाराभिषक्छाक्य
भिक्षुक्षपावृत्तिकौशेयशाठयानिसित्ध्यंतिदंभास्तथा ॥

अर्थ—मंगळवारीं धातूंचे खाणीसंबंधी कार्ये, सुवर्ण, अग्नि, पोवळें, आयुध, क्रूरत्व, चौर्य, उपद्रव, अरण्य, पर्वतादिदुर्ग, सेनाधिकार, तांबड्यापुष्पांचे वृक्ष, इतर तांबडे द्रव्य, निंबादिकडु, मिर्रीं इ० तिखट, दंभ व सर्प डसण्याने संपादित द्रव्य, कुमार, वैद्य, शाक्यभिक्षु (जैनमती), रात्रीं फिरणें, पडवस्त्र, शठस्वभाव (परकार्यविमुक्तत्व), दंभ, यांसंबंधी सर्व कार्ये सिद्ध होतात ॥

हरितमणिमहीसुगंधीनिवस्त्राणिसाधारणं नाटकंशा
स्त्रविज्ञानकाव्यानि सर्वाः कलायुक्तयो मंत्रधातुक्रिया
वाद नैपुण्यपुण्यव्रतयोगदूतास्तथायुष्यमायानृतस्त्रा
नह्रस्वानिदीर्घाणि मध्यानि चच्छंदनश्रंडवृष्टिप्रया
तानुकारीणिकार्याणिसिद्ध्यंति सौम्यस्य लग्नेन्हिवा ६१

अर्थ—बुधाच्यालर्गी व वारीं हिरवीं रत्नें, भूमि, सुगंधिद्रव्ये, वस्त्रे, साधारण (उग्र
सौम्य) नाटकशास्त्र, आध्यात्मिक, काव्य, सर्वकलायुक्ति, मंत्र व धातु यांच्या
क्रिया, वाद, निपुणता, पुण्य, व्रतग्रहण, दूत, आयुष्यवर्धक, छद्मव्यवहार, असत्य,
ज्ञान, ह्रस्व, दीर्घ, मध्य, परचित्तग्रहण, अतिवृष्टि, गमनास अनुकारी (आग-
मनादि) कार्ये, हीं केलीं अ० सिद्ध होतात (हे चंडवृष्टिप्रयातदंडकवृत्त) ॥६१॥

सुरगुरुदिवसे कनकरजतंतुरगाः करिणो वृषभाभिषगो
षधयः द्विजपितृमुरकार्यपुरःस्थितघर्मनिवारणचा
मरभूषणभूपतयः । विबुधभवनधर्मसमाश्रयमंगल
शास्त्रमनोज्ञबलप्रदसत्यगिरः व्रतहवनधनानिच
सिद्धिकराणितथारुचिराणि चवर्णकदंडकवत् ॥६२॥

अर्थ—गुरुवारीं सुवर्ण, रूपे, अश्व, हत्ती, बैल, वैद्य, ओषधि, ब्राह्मण, पितर, देव
यांचीं कार्ये; पुरःस्थित (पदाति), छत्रादि घर्मवारण, चंवरी, अलंकार, राजा,
देवगृह, धर्माश्रय, शुभकार्य, शास्त्र, मनोज्ञ, बलप्रद, सत्यवाणी, व्रत, हवन, धन,
हीं व रंगादिकाने पताकेच्या काठीप्रमाणे सुंदर, यांची सिद्धि होत्ये (हे वर्णकदं-
डकवृत्त) ॥६२॥

भृगुसुतदिवसे चित्रवस्त्रवृष्यवेश्याकामिनीविलास
हासयौवनोपभोगरम्यभूमयः । स्फटिकरजतमन्म
थोपचारवाहनेक्षुशारदप्रकारगोवणिकृषीवलौषधां
बुजानिच ।

अर्थ—शुक्रवारीं चित्रकर्म, वस्त्र, वृष्यप्रयोग (रेतोवृद्धिकर), वेश्यास्त्री, क्रीडा, हा-
स्य, सुरतादियौवनोपभोग, रम्यभूमि (वागइ०), स्फटिक, रूपे, कामोपचार, वाहन,
ऊंस, शरदतूसंबंधी, गो, वाणिज्य, शेतकी, औषधि, कमळे यांसंबंधी कार्ये करावीं ॥

सवितृसुतदिने चकारयेन्महिष्यजोष्ट्रकृष्णलोहदास
वृद्धनीचकर्मपक्षिचौरपाशिकान् । च्युतविनयविशी

र्णभांडहस्त्यपेक्षविघ्नकारणानिचान्यथानसाधयेत्स
मुद्रगोप्यपांकणं ॥६३॥

अर्थ—शनैश्चराच्यावारीं महिषी, बोकड, उंट, कृष्णलोखंड (शस्त्र), दास, वृद्ध, नीचकर्म, पक्षि, चोर, पारधी, विनयच्युति, फुटकीभांडीं, हत्तीसंबंधी, विघ्नकारणें हीं केलीं असतां सिद्ध होतात; इतर कार्ये सिद्ध होत नाहींत. समुद्रतीरास जाऊन त्याचें थोडेंही पाणी जसें उपयोगी नाहीं; तशीं यांवांचून दुसरीं कार्ये सिद्ध होत नाहींत (हे समुद्रदंडकवृत्त) ॥६३॥

विपुलामपिबुध्वाछंदोविचिर्तिंभवतिकार्यमेतावत् ।

श्रुतिसुखदवृत्तसंग्रहमिममाहवराहमिहिरोतः ॥६४॥

अर्थ—विस्तीर्ण छंदांचा विस्तार जाणून मीं हे कार्ये केलें. हा कानास गोड असा वृत्तसंग्रह वराहमिहिर बोलता झाला. (हे विपुलार्यावृत्त) ॥६४॥

॥ इतिश्रीवरा०बृहत्संहितायांग्रहगोचराध्यायोनामच
तुरुत्तरशततमोध्यायः ॥ १०४॥

॥ अथनक्षत्रपुरुषव्रतं ॥

पादौमूलंजंघेचरोहिणीजानुनीतथाश्विन्यः ।

ऊरूचाषाढाद्वयमथगुह्यंफल्गुनीयुगं ॥१॥

कटिरपिचकृत्तिकापार्श्वयोश्चयमलाभवंतिभद्रपदाः।

कुक्षिस्थारेवत्योविज्ञेयमुरोनुराधाच ॥२॥

पृष्ठंविद्धिधनिष्ठाभुजौविशाखास्मृतौकरौहस्तः ।

अंगुल्यश्चपुनर्वसुराश्लेषासंज्ञिताश्चनखाः ॥३॥

ग्रीवाज्येष्ठाश्रवणौश्रवणःपुष्योमुखंद्विजाःस्वातिः ।

हसितंशतभिषगथनासिकामघामृगशिरोनेत्रे ॥४॥

चित्राललाटसंस्थाशिरोभरण्यःशिरोरुहाश्चार्द्राः ।

नक्षत्रपुरुषकोयंकर्तव्योरूपमिच्छद्भिः ॥५॥

अर्थ—नक्षत्रपुरुषाचे पाद, मूलनक्षत्र, पोट्या रोहिणी, गुडघे अश्विनी, मांड्या

पूर्वाषाढा व उत्तराषा०, गुह्य पूर्वा व उत्तरा, ॥१॥ कमर कृत्तिका, पार्श्वभाग
पूर्वाभाद्रपदा व उत्तराभा०, कुक्षि रेवती, ऊर अनुराधा, ॥२॥ पृष्ठ धनिष्ठा, भुज
विशाखा, हात हस्त, अंगुली पुनर्वसु, नखें आश्लेषा ॥३॥ मान ज्येष्ठा, कान श्रव-
ण, मुख पुष्य, दांत स्वाती, हास्य शततारका, नाक मघा, नेत्र मृगशीर्ष ॥ ४ ॥
ललाट चित्रा, मस्तक भरणी, केश आर्द्रा, हैं नक्षत्रपुरुषरूपव्रत सुंदररूप इच्छि-
णान्यानीं करावें ॥५॥

चैत्रस्यबहुलपक्षेह्यष्टम्यांमूलसंयुतेचंद्रे ।

उपवासःकर्तव्योविष्णुंसंपूज्यधिष्ण्यंच ॥६॥

अर्थ—चैत्रकृष्णअष्टमीस मूळनक्षत्र, चंद्रवार असल्या लग्णजे उपवास करून विष्णूची
व नक्षत्रांची पूजा करावी ॥६॥

दद्याद्ब्रतेसमाप्तघृतपूर्णभाजनंसुवर्णयुतं ।

विप्रायकालविदुषेसरत्नवस्त्रंस्वशक्त्यावा ॥७॥

अर्थ—व्रत समाप्त झाल्यावर कालवेत्ता (ज्योतिषी) ब्राह्मण यास सुवर्णयुक्त, घृता-
ने पूर्ण असे पात्र व हीरकादिरत्नयुक्त वस्त्र हीं आपल्या शक्तीप्रमाणें द्यावीं ॥७॥

**अन्नैःक्षीरघृतोत्कटैःसहगुडैर्विप्रान्समभ्यर्चयेद्दद्या
त्तेषुतथैववस्त्रजतंलावण्यमिच्छन्नरः । पादक्ष्वात्प्र
भृतिक्रमादुपवसन्नंगर्क्षनामस्वपिकुर्यात्केशवपूजनं
स्वविधिनाधिष्ण्यस्यपूजांतथा ॥८॥**

अर्थ— बहुतदुग्ध, तूप, गूळ यांहींसहित अन्न देऊन ब्राह्मणांचें पूजन करावें व
त्यांस वस्त्र, रूपां हीं सुंदरत्व इच्छिणांन्या पुरुषानें द्यावीं. मूळनक्षत्रापासून, सर्व
अंगनक्षत्रीं उपवास करून, आपणास योग्य अशा विधीनें नारायणाचें पूजन तसेंच
नक्षत्रदेवतेचेंही पूजन करावें. (असें व्रत करणारा पुरुष अन्यजन्मीं कसा होतो
ते पुढील श्लोकांत सांगतील) ॥८॥

प्रलंबबाहुःपृथुपीनवक्षाःक्षुपाकरास्यःसितचारुदंतः ।

गजेंद्रगामीकमलायताक्षःस्त्रीचित्तहारीस्मरतुल्यमूर्तिः॥९

अर्थ—लांबभुज (आजानुबाहु), मोठें, पृष्ठ असें उरस्थल, चंद्रासारखें मुख, श्वेत व
सुंदर दांत, हत्तीसारखें गमन, कमळासारखे विस्तीर्ण नेत्र, स्त्रियांचें चित्त हरण
करणारा, मदनासारखी मूर्ति (देह) असा, पूर्वोक्त नक्षत्रपुरुषव्रत करणारा पुरुष,
अन्यजन्मीं होतो ॥९॥

शरदमलपूर्णचंद्रद्युतिसदृशमुखीसरोजदलनेत्रा ।
 रुचिरदशनासुकर्णाभ्रमरोदरसंनिभैःकेशैः ॥१०॥
 पुंस्कोकिलसमवाणीताम्रोष्ठीपद्मपत्रकरचरणा ।
 स्तनभारानतमध्याप्रदक्षिणावर्तयानाभ्या ॥११॥
 कदलीकांडनिभोरूःसुश्रोणीवरकुकुंदरासुभगा ।
 सुश्लिष्टांगुलिपादाभवतिप्रमदामनुष्यस्य ॥१२॥

अर्थ— शरदृतुतील स्वच्छ पूर्णचंद्राच्या तेजासारखे मुखतेज, कमलपत्रासारखे नेत्र, सुंदर दांत, उत्तम कान, भ्रमरोदरासारखे काळे केश, ॥१०॥ कोकिले-सारखा स्वर, तांबडे ओंठ, कमळपत्रासारखे हात व चरण, स्तनभाराने थोडा नमलेला मध्यभाग, प्रदक्षिणभोवऱ्याने युक्त नाभि, ॥११॥ केळीच्या स्तंभासारख्या मांड्या, उत्तम कमर, उत्तम कुले, सुंदर योनि, मिळालेल्या अंगुली असे पाय, अशी नक्षत्रव्रत करणाऱ्या पुरुषाची स्त्री होई. (मनुष्येवा) असा पाठ आहे. तेव्हां स्त्रीने हे व्रत केले तर असे रूप पुढील जन्मीं होतें व श्लोक ९ यांत सांगितल्याप्रमाणे पुरुषाचें रूप होतें असा अर्थ ॥१२॥

यावन्नक्षत्रमालाविचरतिगगनेभूषयंतीहभासातावन्न
 क्षत्रभूतोविचरतिसहतेर्ब्रह्मणोन्होवशेषं । कल्पादौ
 चक्रवर्तीभवतिहिमतिमांस्तत्क्षयाच्चापिभूयःसंसारे
 जायमानोभवतिनरपतिर्ब्राह्मणोवाधनाढ्यः ॥१३॥

अर्थ—नक्षत्रपुरुषव्रत करणारा पुरुष किंवा स्त्री जितके दिवस नक्षत्रे आकाशा-मध्ये आहेत व आपल्या तेजाने प्रकाश करतात तितके दिवस नक्षत्ररूप होऊन नक्षत्रांबरोबर कल्पातिपर्यंत फिरतो; नंतर कल्पाच्या आरंभी सार्वभौम बुद्धिमान् राजा होतो. दुसऱ्याजन्मीं संसारामध्ये पुनः ज्ञाला तर राजा किंवा धनाढ्य ब्राह्मण होतो ॥१३॥

मृगशीर्षाद्याःकेशवनारायणमाधवाःसगोविंदाः ।
 विष्णुमधुसूदनाख्यौत्रिविक्रमोवामनश्चैव ॥१४॥
 श्रीधरनामातस्मात्सत्दृषीकेशश्चपद्मनाभश्च ।
 दामोदरइत्येतेमासाःप्रोक्तायथासंख्यं ॥१५॥

अर्थ—मार्गशीर्षादिमासांचे केशवादि अनुक्रमाने स्वामी होत. ह्र० मार्गशीर्षा-चा केशव, पौषाचा नारायण, माघाचा माधव, फाल्गुनाचा गोविंद, चैत्राचा वि-

ष्णु, वैशाखाचा मधुसूदन, ज्येष्ठाचा त्रिविक्रम, आषाढाचा वामन, श्रावणाचा श्रीधर, भाद्रपदाचा तृषीकेश, आश्विनाचा पद्मनाभ, कार्तिकाचा दामोदर असे होत ॥१४॥१५

मासनामसमुपोषितोनरोद्वादशीपुविधिवत्प्रकीर्तयन् ।

केशवंसमभिपूज्यतत्पदंयाति यत्र नहि जन्मजंभयं ॥१६॥

अर्थ—पुरुष, उपोषण करून मासस्वामीचे त्या महिन्याच्या द्वादशीस यथाशास्त्र कीर्तन करून मासनामक भगवंताचे पूजन करील तर जेथे पुनः जन्माचे भय नाही अशा भगवत्पदाप्रत जाईल (मोक्षप्राप्ति होईल) ॥१६॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नक्षत्रपुरुष

व्रतं नाम पंचोत्तरशततमोऽध्यायः ॥१०५॥

॥ अथ उपसंहाराध्यायः ॥

ज्योतिःशास्त्रसमुद्रं प्रमथ्य मतिमंदराद्रिणाथमया ।

लोकस्यालोककरः शास्त्रं शशांकः समुत्क्षिप्तः ॥१॥

अर्थ—मी वराहमिहिराने ज्योतिषशास्त्ररूप समुद्रात बुद्धिरूप मंदरपर्वताने मथन करून लोकांस प्रकाश करणारा असा हा शास्त्ररूप चंद्र काढिला ॥१॥

पूर्वाचार्यग्रंथानोत्सृष्टाः कुर्वतामया शास्त्रं ।

तानवलोक्येदं च प्रयतध्वं कामतः सुजनाः ॥२॥

अर्थ—हे शास्त्र करणारा जो मी त्याने प्राचीन आचार्यांचे ग्रंथ सोडले नाहीत. त्यांत पाहूनच हे शास्त्र केले. यास्तव, हे सुजनहो, इच्छेप्रमाणे जे चांगले ते सेवन करा ॥२॥

अथवा कृशमपि सुजनः प्रथयति दोषार्णवाद्गुणं दृष्ट्वा ।

नीचस्तद्विपरीतः प्रकृतिरियं साध्वसाधूनां ॥३॥

अर्थ—अथवा सुजन, दोषसमुद्रापासून अल्पही गुण पाहून तो गुण प्रसिद्ध करतो. नीच त्याचे विपरीत ह० गुणसमुद्रापासून अल्पही दोष पाहून तो प्रसिद्ध करतो. अशी ही साधु व असाधु यांची प्रकृति (स्वभावच) आहे ॥३॥

दुर्जनहुताशतसंकाव्यसुवर्णविशुद्धिमायाति ।

श्रावयितव्यं तस्माद्दुष्टजनस्य प्रयत्नेन ॥४॥

अर्थ—दुर्जन हाच अग्नि यामध्ये तापवलेले असे काव्यरूप सुवर्ण शुद्ध होते; या-
स्तव दुष्टजनांस प्रयत्नाने श्रवण करावे ॥४॥

**ग्रंथस्य यत्प्रचरतोस्य विनाशमेतिलेख्याद्बहुश्रु-
तमुखाधिगमक्रमेण । यद्दामयाकुकृतमल्पमि-
हाकृतं वाकार्यं तदत्र विदुषापरितृट्य रागं ॥५॥**

अर्थ—ग्रंथ सर्वत्र फिरत असतां (प्रति होतांहोतां) पदाचा नाश होतो (अशुद्ध
होते) तो लेखकदोषामुळे अथवा बहुश्रुत पंडितांच्या मुखापासून पूर्वापरसंगतीने
अपशब्द होतात ते अथवा मी अल्पही अशुद्ध केले असेल किंवा कमी केले असेल
ते विद्वानाने द्वेषभाव टाकून पूर्ण करावे ॥५॥

दिनकरमुनिगुरुचरणप्रणिपातकृतप्रसादमतिनेदं ।

शास्त्रमुपसंगृहीतं नमोस्तु पूर्वप्रणेतृभ्यः ॥६॥

अर्थ—सूर्यादिग्रह, वसिष्ठादिमुनि, गुरु (आदित्यदासाख्य माझा पिता) यांच्या चरणीं
नमस्काराने झालेला, जो प्रसाद त्याने झाली आहे बुद्धि ज्यास, असा जो मी वराह-
मिहिर याणे हे ज्योतिषशास्त्र संक्षिप्त केले, यास्तव पूर्वाचार्यांस माझा नमस्कार असो ६

॥ इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुपसंहा

रोनामषडुत्तरशततमोध्यायः ॥१०६॥

॥ अथ ग्रंथानुक्रमणिका ॥

शास्त्रोपनयः पूर्वसांवत्सरसूत्रमर्कचारश्च ।

शशिराहुभौमबुधगुरुसितमंदशिखिग्रहाणांच ॥१॥

अर्थ—प्रथम शास्त्रोपनय, सांवत्सरसूत्र, अर्कचार, चंद्रचार, राहुचार, भौमचार, बु-
धचार, गुरुचार, शुकचार, शनिचार, केतुचार ॥१॥

चारश्चागस्त्यमुनेः सप्तर्षीणांच कूर्मयोगश्च ।

नक्षत्राणां व्यूहो ग्रहभक्तिर्ग्रहविमर्दश्च ॥२॥

अर्थ—अगस्त्यचार, सप्तर्षिचार, कूर्मविभाग, नक्षत्रव्यूह, ग्रहभक्ति, ग्रहयुद्ध ॥२॥

ग्रहशशियोगः सम्यग्ग्रहवर्षफलं ग्रहाणांच ।

शृंगाटसंस्थितानामिधानांगर्भधारणंचैव ॥३॥

अर्थ—शशिग्रहसमागम, ग्रहवर्षफल, ग्रहशृंगाटक, मेघांचे गर्भधारण ॥३॥

शुद्धिपत्र.

अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	श्लोक.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	श्लोक.
ब्राह्म्याने	ब्रह्म्याने	१	९	रोहेद्रविड	रोहेद्रविड	६८	२२
आशा	अशा	१	१९	पडिा	पीडा	७२	१
समजमत्ये	समजत्ये	३	२	तथाअष्ट	तथाष्ट	७२	३
सांगि	सांगि	३	४	पितज	पित्तज	७३	२४
राच्या	रच्या	७	१४	पुरुषाः	पुरुषाः	८३	१०
वाहणा	वाहणावगैरे	९	२४	गगनत्तल	गगनतल	९२	१६
राजांचा	राजांचा व	} १४	२३	तितें	तीतें	९३	२३
ना०	जनांचा ना०			स्तुतीने	स्तुतीने	९४	२६
पोर्णिमा	पौर्णिमा	१४	२४	ऋक्षाणां	वर्षाणां	९८	१
वाचून	वांचून	१५	१४	शबर,गिरि	शबरगिरि	१००	१५
नाहीं	नाहींत	१५	२३	(हे समुद्र)	समुद्र	१००	१६
शृंगाच्या	शृंगांच्या	२४	५	स्त्रीराज्य	स्त्रीराज्य	१०२	२४
शृंग	शृंग	२५	१४	पुष्कलावत	पुष्करावत	१०३	१३
शिपाई	शिपाई	२६	२४	वसुधन	वसुधन	१०३	२७
पुरुषो	पुरुषो	२७	३	जय	जय	१२३	७
पुरुष	पुरुष	२७	५	वातोद्धत	वातोद्धत	१२५	२८
चंद्र	चंद्र	३०	८	पितोत्थ	पित्तोत्थ	१२६	६
प्रकारचे	प्रकारचे	३०	१२	ज्ञदूत	ज्ञदूत	१२६	२५
मध्यान्हीं	मध्यान्हीं	३४	३	होतत्सा	होत्साता	१२७	२२
राजे	राजांचा	३४	४	कुलि	कलि	१३२	११
रहाणारांस	रहाणारे	४०	२३	वासयुक्त	वातयुक्त	१४७	४
लोकांस	लोक	४०	२४	पर्णवृष्टि	पूर्णवृष्टि	१४७	२०
शालें	शालें	४२	१४	होईल	होईल	१५०	४
मूग;	मूगयांचानाश;	४३	१	प्रकीर्ति	प्रकीर्तिता	१५२	११
नद्यांचें	नद्यांचे	४३	१४	पूर्वाषाढा	उत्तराषाढा	१५४	१
सतत	स्वच्छ	४७	३	सरदूत	शरदूत	१५५	११
आशाढ	आषाढ	५३	५	वर्षा	वर्षा	१५८	१
नक्षत्रांचा	नक्षत्रांच्या	६५	६	नामंडो	नामंडो	१५९	१३
मंडल होय.	मंडल सुभि-	} ६७	१५	होते	होतें	१७२	५
	क्षकर होय.			याचें	याचें	१८१	१६

शुद्धिपत्र.

अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.
मृमशीर्ष	मृगशीर्ष	१८३	१	द्विगुण	त्रिगुण		
कोथिंबीरमूळे	कोथिंबीर, मूळे	१९९	११		(पाठ आहे)	२८६	२
शास्त्रा	शास्त्रा	२०५	१५	दुप्पट	तिप्पट	२८६	५
नव	वन	२०७	२५	मुख्यवास्तू-	वास्तूचे जें		
साढा	साडा	२१३	१६	चें जें द्वार	मुख्यद्वार	२८७	१५
नृतिभि	नृपतिभि	२१५	२३	पायली	पायली (२५६		
मादेक	मोदक	२२७	१		तोळ्यांची)	२९५	५
फले	फले	२३१	२४	पिंपर	पिंपरी	२९६	१५
उत्पन्न	उत्पन्न	२३२	३	ईशानीस	आग्नेयीस	३०१	१४
दिणार	दिसणार	२३२	११	असे	अशा	३०३	२३
मुस्यु	मृत्यु	२३५	१८	पुरुषाच्या	पुरुषांच्या	३०४	७
बुडी	बुडी	२४०	१६	तीन हात	तीनपुरुष	३०६	२६
द्भुत	द्भुत	२४१	७	तीनहातां	तीनपुरुषां	३०७	१९
तर	तर,	२४३	२३	खादु	स्वादु	३१५	४
मध	मथ	२४४	२२	सांपेडल	सांपडेल	३१७	२२
हेति	होते	२४६	२३	तित्तिडी	तितिडी	३३०	१३
निनिणद्धि	निरुणद्धि	२४७	१७	मत्स्य, मांस	मत्स्याचे मांस	३३१	१६
बंजूल	बंजुल	२४९	११	आंगळा	आंगळां	३४१	१३
दक्षिण	प्रदक्षिण	२५०	२७	योबलि	योराभोबलि	३४५	९
दिगीशा	दिशीशा	२५१	११	शंखगदा	खड्गगदा	३४५	१८
पुजा	पूजा	२५२	२५	शंख,	खड्ग,	३४६	२
दनैःश्वा	दनैश्वा	२५३	३	बाहू हीं	बाहूहीं	३४८	६
काशे	काश	२६४	१	मुखदृष्टि	मुखदृष्टि	३४८	२५
विघटये	विघट्टये	२६४	४	पिंडका	पिंडिका	३४९	३
तर्यांच्या	कर्त्यांच्या	२६९	२६	दंड, हस्त	दंडहस्त	३४९	२०
कुदसं	गुदसं	२७०	३	चैत्य	चैत्यलक्षणजे	३५०	१३
चिता	चिता	२७१	२२	दाहःरु	दाहोरु	३५२	४
पुत्रानाश	पुत्रनाश	२७१	२४	मस्मिन्न	मस्मिन्वन	३५२	८
(मार्ग)	(आंगणें, खुली जागा)	२८५	९	आस्तरण	आस्तीर्य	३५३	१६
सोष्णवि	सोष्णीष	२८५	१०	कांहीं	यांहीं	३५४	२५
				ण, कसवी	ण, सभ्य, कसवी	३५५	१२

अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.
प्रतिष्ठाने	प्रतिष्ठापने	३५६	१०	तुळशीचे	निगडीचे	४५३	५
शरीचा	शरीराचा	३८२	६	उज्जायिनी	उज्जयिनी	४५५	१२
भूभुजां	भूभृतां	३८३	२१	रात्रीचराचें	रात्रिचराचें	४५९	१
ती छाया	ती जलच्छाया	३८४	२०	दसि	दीप्त	४६५	८
स्वप्रकृति	स्वप्रकृति	३८८	२१	वल्गुलपु	वल्गुल्यु	४७८	४
सुरेज्यास्व	सुरेज्यात्स्व	३९१	१३	त्रिडालाः	त्रिडालः	४७८	१३
संणीर्ण	संकीर्ण	३९१	२०	वंजलकः	वंजुलकः	४७८	२०
विस्तीर्ण	विस्तीर्ण	३९९	१७	क्रोशेक्रोष्ट	क्रोशेक्रोष्ट	४९५	८
नध्दे	नध्दे	४०१	१४	प्रथम	प्रथम	४९५	११
हृदयं	हृदयं	४०४	६	सारस्त्री	सारस्त्रा	४९५	११
हृदयं	हृदय	४०४	१३	ध्याय	ध्यायः	४९६	१२
कोणेषु	कोणेषु	४०४	२२	वाचून	वांचून	४९६	२३
स्वस्तिक	स्वस्तिक	४०५	२२	कृत्	कृत	४९६	२६
अवदागीर	वितान,	४०७	२५	मूत्रकश	मूत्रशक	५००	४
(पास)				बसन	बसून	५०९	२८
स्त्रिया-	स्त्रिया	४१०	२०	टदिति	टडिति	५१३	१
संबंध	संबंध	४१४	१९	यांची	यांचीं	५१५	१०
२ चतुर्थांश	२, चतुर्थांश	४२१	८	असे जे	असे शब्द } करणारे जे } ५१६	५	
नखला) हीं	नखला) उदहीं	४२१	९				
२ भाग	चतुर्थांश	४२१	९	पृ०	पू०	५२२	१२
चव्वीस	चार	४२३	२१	प्रकरा	प्रकार	५२२	१५
विकल्पः	विकल्पः	४२४	२	जेणे	जेणें	५२७	२
या दुष्ट	या व दुष्ट	४३०	२२	प्राणि	प्राणी	५२८	१६
औषधिनीं	औषधिनीं	४३१	१५	अत्य	अंत्य	५३१	२४
शत्रुनाश यांते	शत्रु यां } चा नाश }	४४२	१५	सुप्तो	सुतो	५३४	१४
उत्पत्ति				उत्पत्ति	४४३	२	सुत्रेण
बृहद्दि	बृहद्दि	४४३	९	भोग	भोग	५३६	१६
विहिना	विहीना	४४४	२१	रोग, सर्व	रोग, हेही- तात. नवम- स्था० सर्व }	५४२	१०
तर, अल	तर, विषा } चें, अल }	४४६	२३				
आंवळी	विल्ववृक्ष	४५२	११				

वृहत्संहिता.

कोश.

जे शब्द याच पुस्तकांत आलेले आहेत. यांचा अर्थ न लिहितां पृष्ठ आणि ओळ लिहिली आहे. ते काढून पहावे. ज्याशब्दांचा अर्थ कोशांत सांपडला नाही ते शब्द यांत लिहिले नाहीत.

अ.

अस्त—पृष्ठ ३ ओळ ८.
उदय—पृ. ३ ओळ. ८.
उल्का—आकाशांतून तारा पडतो तो.
अशानि—पहा पृ० १७९।१८० उल्का-
भेद.
इंद्रधनुष्य—आकाशांत धनुष्य दिसते ते.
पा० पृ० १८९.
अग्निवार्त—सोनार, सुतार इत्यादि अग्नि-
जीवी.
अतसी—जवसाचे झाड.
अश्मक—सूर्यवंशांतील राजे.
उशीनरदेश—कंदहारदेश.
अंगदेश—कर्णाचा मुलूख, बागलपूरपर्य-
ंत जो बंगालदेश तो.
आंध्र—तैलंगण.
अर्घ—पूजा (पृ. २५ ओ. २२)
उपहत—पहा पृ. ११० ओ. १३।१४
आरक्षक—पहारिकरी.
आकर—हिऱ्यांच्या खाणी.
उद्यान—वाग.
अर्घवृद्धि—द्रव्याची वृद्धि.
उपवन—वाग.
आढक—पन्नास पळे (पृ. १४० ओ. १०)
पहा पृ. ३२९ (२५६ तोळे).
नि—पहा पृ. १७७.
ना—
क—तिवस, तिवर.

अशन—असणी, चित्रक.

आविक—कांबळे, धावळी इत्यादि लो-
करीची वस्त्रे.

अहतवस्त्र—पृ. २०७ पांढरें व कोरें
भसे वस्त्र.

अंगुळ—पहा पृ. ३४० पृ. ४३४:

अनूक—उपजत अंगस्वभाव पृ. ३६९.

अंगारिदिशा—पहा पृ. ४५६ ओ. ७.

उस्त्रा—गाय.

उदयाद्रि—उदयपर्वत.

उत्कल—हिंदुस्थानाच्या दक्षिणेकडील
जो उरिसाप्रांत यांत आहे.

अस्तगिरि—अस्ताचल.

अर्बुद—आवूचा पहाड.

क.

कुहक—गारुडवगैरे जाणणारा.

केतु—धूमकेतु, शेडेनक्षत्र.

कुरुदेश—उत्तरेकडील देश.

किरात—भिल्ल.

कांबोज—कांबोज देशांतील लोक.

कैकय—कैकयराजाचे राज्यांतील लोक.

कौशेयपट्ट—रेशमाचे वस्त्र.

कंत्रल—लोकरीचे वस्त्र.

कटु—निंबादि.

कशक—(पृ. १२१ ओ. २५)

कोविदार—बाहवा.

कलुष—अप्रसन्न पृ. १६७.

शाल इत्यादि लौकरीचीं वस्त्रे.

कुडव-पहा पृ. ३२९.

कार्षापण-पावला पृ. ४४१.

कर्केतन-रत्नविशेष.

कपोत-पारवा, खबुतर, कवडा इत्यादि.

कुड्यमत्स्य-पाल.

कुकवाकु-कुकुट.

क्रोड-सूकर (डुकर)

क्रींचपक्षी-पृ. ४९८ ओ. २४.

कर्कट-ज्याचे ताब्यांत २०० किंवा ४००

गांव आहेत ते शहर.

कंक-एक द्वीप आहे.

कुकुर-दशार्हदेशचे लोक.

किष्किंधदेश-हैसूर प्रांतांत आहे.

कर्नाट-कर्नाटकदेश.

कांची-सप्तपुरींतील एक पुरी.

कच्छ-पाणथळदेश.

कपिल-एक पर्वत आहे.

कीर-काश्मीरदेश.

कौशांबीनगरी-वत्सपतनदेश हा भागी-
रथीचे कांठी आहे.

केरल-मलवारदेश.

कर्कटजन.

कुरुदेशस्थजन.

कंदर-दरी.

ख.

खंडी-पहा पृ. ३२९.

खस-उत्तरहिंदुस्थानांतील बॉटान,
नेपाळ, काश्मीर इत्यादि जो
डोंगराळ देश.

ग.

ग्रस्तग्रह-ग्रहणकाळीं जो ग्रह चंद्र
किंवा सूर्य यांचे अस्त होते.

गोमेदक-गोमेद.

गजाब्धय-हस्तनापूर.

[देश.

गोनर्द-पतंजलीची उत्पत्ति शाली तो

गांधार-कंधार.

गोलांगूल-वानरविशेष.

घ.

चार-गति, गमन.

चोल-तंजोरदेश.

चोच-दालचिनी.

चणक-हरभरे.

चंद्रकांत-रत्नविशेष.

चंद्रपूरनगरांतील लोक.

चित्रकूटपर्वत.

चिपिटनासिक.

चंप-चंपावती, कर्णाची नगरी.

ज.

जितग्रह-पहा पृ. ११९ ओ. ४.

ज्योतिरस-रत्नवि०.

ड.

डामर-जनविशेष.

त.

तिक्त-मरीच्यादि.

तारा-उल्का पहा पृ. १७९।१८०.

तोळा-पहा पृ. ३२९.

तुला-पहा पृ. ३२९.

त्रिगर्त-लाहोरप्रांतांतील देश. यासच
बाल्हीक, जालंधर म्हणतात.

तक्षशिला-पंजाबदेशांतील शहर.

त्रैगर्त-त्रिगर्तांतील लोक.

द.

[दिसणें.

दिग्दाह-दिशेचे ठाई लाल रंग व ज्वाळा

दंड-सूर्यकिरण, मेघ आणि वायु यांचा

संघात होऊन दंडासारखा आ-

कार होतो तो.

दंडकारण्य—नर्मदा व गोदावरी यांमधील प्रदेश.

दरद—रानटीलोक.

दीप्तदिशा—पहा पृ. ४५६ ओ. ७

दंड—पृ. २४६ ओ. ११.

द्रोण—पहा पृ. ३२९.

दिव्य—धन्वन पृ. ४७९ ओ. ११. —

द्रीप्त—(पृ. ४८१ ओ. २३) अशुभ.

द्विपदराशि—द्विस्वभावरशि.

दाशार्ण—विंध्याद्रीच्या आग्नेयोदिशेचा प्रांत दशार्णदेश.

ददुर—पर्वत.

दशपुर—माळवाप्रांतांतील शहर व पेंठ.

दीर्घग्रीव—ब्रगळा.

दीर्घकेश—आस्वल.

दाक्षेय—लोकविशेष.

दरद—काश्मीर व पेशावर यांचे वाजूस डोंगराळदेश आहे.

ध.

ध्वस्तग्रह—पराजितग्रह पृ. १२० ओ. १३.

धिष्ण्या—पृ. १७९.

धूमिनीदिशा—पहा पृ. ४५६ ओ. ७.

धर्मारण्य—धर्मार्जे ज्यांत वास केला ते.

न.

निर्घात—तुफानी वाऱ्याचा शब्द.

नीहार—वर्फ.

निष्पाव—पावटे.

नंदिकावर्त—नांदहल्ली.

निचुल—वेत पृ. १६९ ओ. ७.

निर्घात—वायुवर वायूचे ताडण होऊन मोठा शब्द होतो तो. पृ. १९४

निषादराष्ट्र—क्रीळ्यांचा देश.

नासिक्य—अश्विनोकुमार.

प.

परिवेष—सूर्यचंद्रांसखळें पडतें तें. पृ. १८९.

परिधि—एक सूर्य असून दुसरा दिसतो पृ. २४६ ओ. १०

प्रतिसूर्य—सूर्यासारखाच दुसरा सूर्य आकाशांत दिसतो तो.

पांशु—रजःकण, धूळ.

पारियात्रपर्वत—विंध्याद्रीचा मध्यप्रदेश.

पांचनद—पंजाब.

पारत—पारा.

पत्रौणिक—धुतलेले रेशमी वस्त्र.

पत्र—तमालपत्र.

पुलिद—प्लेच्छ.

परुष—रख लीत.

परिघ—सूर्योदयी व सूर्यास्तीं मेघांच्या तिरकस रेधा.

पल—(४ तोळे) पहा पृ. ३२९.

पाटला—तांबडा लोध्रवृक्ष.

पीलु—अक्रोडाचे शाड.

प्रतिसर—तांबडा किंवा पिवळा दोरा.

पाली—विहीर, तळी वगैरे.

प्रस्थ—पृ. ३२९.

पद्मराग—माणिक.

पुष्पराग—पुष्कराजमणि.

प्रवाल—पोंवळें.

प्राग्ज्योतिष—ब्रह्मदेशांतील आसामप्रांतांमधील कामरूपनामक देश.

पौंड्र—दक्षिणवल्हाडांतील देश.

पल्हव—परसीयनलोक.

पंचनद—शतद्रु, इरावती, विपाशा, चंद्रभागा व वितस्ता या पांच नद्यांनी युक्त. पंजाबदेश.

पुष्करावत—शहरविशेष.

पुष्कलावतक—शहरविशेष.

अजमीराजवळ दोन कोशांवर तीर्थ आहे.

ग्रभास—उत्तरहिंदुस्थानांत पुण्यक्षेत्र आहे.

प्रयंतदेश—म्लेच्छदेश.

फ.

फल्गुनदी—गणेश आहे.

ब.

बाण—(पृ. ७८ ओ. १८) काळा कोरंटा.

बंधुजीव—दुपारी.

ब्रह्ममणि—रत्नविशेष.

बर्बर—म्लेच्छदेश.

ब्रह्मपूर—कैलासपर्वतावर आहे.

बाल्हीक—अफगाणिस्थानाच्या वायव्यक-

डील देश, तुर्कस्थान किंवा तारदेश.

भ.

भार—पहा पृ. ३२९.

भद्र—मेरुपर्वत.

भास—गवळ्यांचे राहण्याचे ठिकाण.

म.

मार्ग—पृ. ३ ओ. ८.

मगधदेश—दक्षिणवन्हाड प्रांत.

मद्र—हिंदुस्थानाचे वायव्यकोपन्यास हा देश आहे.

महामात्र—माहात.

मासा—पहा पृ. ३२९.

मण—पहा पृ. ३२९.

मरकत—पाच.

महानील—रत्नविशेष.

मुक्ताफल—मोती.

माल्यवान्पर्वत—हा भद्राश्ववर्षाची सीमा द्वाखविणारा आहे.

मिथिला—बंगाल्याच्या ईशानीदिशेस ही नगरी आहे.

मत्स्य—विराटराजाचा देश.

मलय—मलयाद्रि. यावर चंदन उत्पन्न होतो. मलवार.

महेंद्र—भरतखंडांतील सप्तपर्वतांतील एक.

महार्णव—महासागर.

मेरुपर्वत—सप्तद्वीपांच्या मध्ये किंवा इलावर्तांच्या मध्यभागी आहे.

मद्रक—मद्रदेशोत्पन्न.

मालव—मालवादेश.

मेरुक—ऊद, धूप.

मार्तिकान्तदेश.

मद्र—मारवाड.

य.

युद्ध—(ग्रहगुद्ध) पृ. ११७.

युद्धांत जिंकलेला (पृ. ६९ ओ. ६)

यौधेयक—योद्धा.

यव—सातु.

यामुन—यमुनाजडीसंगधी.

यवन—आरबस्थान, तुर्कस्थान, काबूल, इराण तार्तरी इत्यादिक जे देश ते व यांतील लोक व इंग्रेज इत्यादि जे हिंदूशिवाय ते यवन लोक.

यौधेय—योद्धा.

र.

रजोवृष्टि—धुरळ्याची वृष्टि.

रोहित—रक्तवर्ण.

रज—धूळ, धुरळा.

रजत—रुपे.

रुधिराख्य—रत्नविशेष.

राजमणि—रत्नवि०

रैवतक—विंध्याद्रीचा पूर्वेकडील भाग. या पासून नर्मदा निघाली आहे.

रमठ—हिंग.

